

1980. Jan.

„Csodálatos tűz van benne...”

Kodolányi János 1899–1969

„Csodálatos tűz van benne, az örökké égő tűz szikrája élteti, s ez a szikra éget és felperzsel és sokszor magával ragad.” — A Nyugat 1932. március 15-én tartott Kodolányi-estjén, Móricz Zsigmond ajkáról hangzott el ez a jellemzés Kodolányi Jánosról, aki Németh László meghatározása szerint a XX. századi magyar próza — Móricz és Tamási mellett — talán legkülönb mestere.

Írásunkkal születésének 80. és halálának 10. évfordulójára emlékezünk.

Egyéniségének deviáns volta keserű gyermekkorának, a családi fészek fájdalmas, meleget soha nem adó emlékének az eredménye. A félrehúzó, nérói alkatú apától, a magatehetetlen, ingadozó jellemű anyától sohasem kapott szeretetet, s talán ez az örök elégedetlenség és szeretetlenség predestinálta legjobban írásművészetét.

Egy pusztuló nép és egy széthulló család kaotikus látványa határozza meg kezdő írásait. Olyan író, akinek nincs szüksége fantáziára, mert a megélt, megtapasztalt valóság lüktet a szeméi előtt és az ormánsági (s talán az egész magyar) nép apokaliptikus víziója. S Kodolányi hitvitázik, agitál, kritizál és protestál, de nem önmagáért, s nem is a harc örömeért, hanem mert szívében él ez a kicsiny nép, s annak sorsa. Illési dühvel ront neki az akkori világ bálványainak. Írásai prófétai lamentációk, hömpölygő lávafolyamok. Vérbeli prózaíró, súlyos, veretes igéket mond, szája egyszer átokra nyílik, másszor vigasztalásra.

Beteges érzékenységu, a sértést sohasem felejt el, kibékülni nem tud és nem is akar (példa erre Móricz Zsigmonddal való összeveszése...), s gyakran megsérti a vele egy táborban küzdőket is. Nincs előtte olyan tekintély, amelyet ne merne megficskázni. Kérlelhetetlen igazságérzete ellene van minden álszentségnek, álnokságnak, maradiságnak és igazságtalanságnak. Fényképeiről szigorú, szúrós szemek tekintenek ránk. De ez a tekintet egyúttal tiszta és egyenes jellemre utal. Soha nem tud feloldódni. Kemény, rigorózus ember marad élete végéig.

A kor inkább a hajlékonyabb, rugalmasabb, politikusabb személyiségnek kedvez. Kodolányi sohasem ta-

gadja meg magát, kitart eszméi mellett, s az igazság érdekében képes bármelyik irodalmi-ideológiai csoportosulást faképnél hagyni. Ez az elvi kitartás és következetesség tűnhetett sokak szemében gyakori „páfordulásnak”.

Csikesz Sándor — aki később egyetemi tanárként református fiatalok százait nevelte tisztánlátásra, erkölcsi tisztaságra, az Evangélium és a magyarság szeretetére — csányoszrói „magánegyetemé” a fiatal Kodolányi talán legnagyobb élménye. S később szinte ugyanilyen hatással lesz rá a másik két baranyai lelkiész-zseni: Fülep Lajos és Kiss Géza. A fiatal Kodolányi jellemének alakulásában tehát döntő hatással voltak a református pedagógusok erkölcsi-szellemi-politikai inspirációi. S az írónak ez a kapcsolata a progresszív református gondolkozással csak még inkább elmélyült.

A „hivatalos irodalom”, amelynek Herczeg Ferenc volt a reprezentánsa, a rózsaszínű álomvilágban élő „úri” osztályok álromantikus, „keresztény-nemzeti” elvárásait elégítette ki.

Ezt az országvesztő-országemésztő nemzedéket elítéli Kodolányi. Gyűlöli a tartalmatlan, álmagyar és álkeresztény gondolkodást, amely megfertőzte az ősi, némes értékeket felmutató és hordozó etnikumot, mint amilyen pl. az Ormánság. (Vizválasztó, Boldog békeidők.)

Első írásai a Nyugatban jelennek meg, s később Móricz szerkesztése idején is — 1929 után — többször ír a lapba, de a „nyugatos módszert” mégsem tartja ki elégtőnek, mert neki ez arisztokratikus, „szécsényis” és esztétizáló. Móriczot vallja tanítómesterének, akinek nyugtalan, türelmetlen természete tettekre sarkallja, s ezért a Móricz nyomában elinduló „népiek” legradikálisabb irányához csatlakozik. Kapcsolatban áll a munkásmozgalommal, de a harmincas években — hasonlóan József Attilához — attól egyre inkább eltávolodik. Mély barátság fűzi József Attilához és Bajcsy-Zsilinszky Endréhez.

S hogy kikkel vállal még közösséget, arra tanulmányai, visszaemlékezései is jó bizonyítékok. Móricz, Szabó Pál, Tamási Áron, Szabó Lőrinc, Nagy Lajos,

irodalmi szemle 1980. jan., 1. sz. 52-55.

Veres Peter, Illyes Gyula, Szabó Zoltán, Gelléri A. Endre, Sárközi György egyaránt megtalálható ebben a névsorban. Az 1932-ben megalakult IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) egyik vezetőjeként nagy segítséget nyújt a nyomorgó, üldözött, baloldali íróknak.

Kétségtelen, hogy Kodolányi az akkori magyar irodalom és közélet leghaladóbb szárnyához tartozik.

A rendőrség listáján, mint a *Bartha Miklós Társaság* egyik vezetője, Illyéssel és József Attilával együtt, a veszélyes baloldaliak között tartják számon. Aztán a világháborús években, „mikor besúgni érdem volt” s „mikor ki szót emelt, az bújhatóit...” a *Pandóra* c. folyóiratban Mussolinist bíráló-gúnyoló cikke jelenik meg.

A következőkben Kodolányi művészetének jellemzését egy-egy fogalmi meghatározással próbáljuk csoportosítani, pontosítani és bemutatni. Az első ilyen jellegzetesség az *érzelmi ambivalencia*.

A családjával és az ormánsági néppel szemben megnyilvánuló kettős, egymásnak élesen ellentmondó érzésvilág már korai írásaiban is kimutatható. Mindegyiket elítéli öntékozló-öngyilkos esztelenségéért, de úgy látszik, hogy nemcsak rosszindulatú, hanem jóindulatú ítélet is van, mert írónké féltő, aggódó szeretetből fakad. Családját, népét akarja felemelni.

Apja nemzedékének egész életfelfogását, szellemi-erkölcsi attitűdjét elutasítja és haraggal szemléli, de egyes írásaiban (*Feketevíz, Szakadékok, Tavaszi fagy, Süllyedő világ*) mégis felcsillan valamiféle megértő részvét, megbocsátó sajnálkozás apja, s így minden bizonytalansággal a vele megszemélyesített középosztály élettragédiájára írást.

Érzelmi ambivalencia mutatkozik meg radikális mesianizmusában. A szocializmustól és a kereszténységtől is teljes szociális-etikai forradalmat vár, amely azonban nemcsak a társadalmi struktúra, hanem az individuum minőségi-gondolkozásbeli megváltozását is jelentené.

A protestantizmusban is egyfajta szociális-forradalmi töltést lát, s ez lehet a legfőbb oka annak, hogy utóbb felveszi a református vallást. „Fölsírtam, hogy a középkor mély kereszténysége, izzó társadalmi felelőssége, népeket megtartó s kivirágoztató isteni szabadsága, rettenthetetlen bátorsága, az igazságért való halni tudása, a rabszolgát is emberi nagyságra emelő jézusi demokráciája, a clunyi reformokon, Szent Domonkos, Szent Ferenc kezdeményezéseiben győzedelmeskedők megújulni tudása, hitem szerint, Magyarországon a protestantizmusban folytatódik tovább.”

Összetettebb problematikájú az *Én Vagyok* c. regénye, amelyben történeti, önéletrajzi, lélektani elemek egyaránt találhatók. Bár kétségtelen, hogy teológiai-történeti-művészi hitelesség szempontjából világirodalmi szinten is a legelfogadhatóbb *Jézus* — (*Júdás*) regénnyel állunk szemben. A regénynek más távlatai, problémafelvetései is vannak. Nevezetesen az eszme és az egyes, „az intellektuel és a történelem viszonya” (*Bata Imre*). Az egyén miként igazodhat el a történelem viszontagságai közepette. Miként igazodhatik el ebben az eszméktől hemzseggő világban az, aki az igazságot keresi. Van-e valamiféle reménye a helyes út megtalálására, a társadalmi-faji megrögzöttségek, a szűk látókörű gondolkodás, a megmerevedett tradíciók, s a demagóg propagandaszólamok által befolyásolt két világháború közötti júdási embertípusnak?

A júdási személyiség leírásában szintén bizonyos kettősség fedezhető fel. Júdás a regény első részében még rokonszenves egyéniség. Számunkra és az író számára is. Megrázó jellembrázolás: a sánta, gátlásos, félre-

húzódó, gyanakvó, sértődékeny és szeretetre vágyó *Jehuda-Júdás*ban, magára Kodolányira ismerünk rá.

Júdás botlásai, küzdelmes életútja, öngyöttrő igazságkeresése az író életútját idézi fel. Ez a regény nem egyszerűen az újszövetségi történet szépirodalmi feldolgozása. Nemcsak leírás, színes történeti krónika, hanem vallomás is az író tragikus élményeiről, útvesztéseiről, vívódásairól. „Egy olyan író vallomása ez, aki másoknál szigorúbb bírása tudott lenni önmagának” — írja *Csűrös Miklós*. A regény második részében Júdás már ellenszenves alakként áll előttünk. Az író maga is borzadva szemléli főhősét és egyértelműen elutasítja az emberi méltóság ilyen mértékű lealacsonyodását.

Jehuda alakjában a kegyetlenség, a kisszerűség, az értetlenség, az önző s szemellenzős magatartás élet- és igazságellenes, groteszk megnyilvánulásai tűnnek fel elsősorban. *Jesuah-Jézus*ban az eszményi embert, önmagának és a mindenkori embernek a történelemben kivetített emberideálját rajzolja meg. S e vélemény mögött valóságos hitelmény áll, tényleges meggyőződés a Megváltóról, Jézus Krisztusról.

Az *Én Vagyok* nemcsak lélektani-önéletrajzi vallomás, hanem átél, bibliai hiten alapuló keresztény hitvallás is, confessio oris. *Sik Sándornak* írta a regényről kapcsolatban, 1954-ben: „... hitvallást tettem a nyilvánosság előtt arról, hogy Jézus Krisztus hívei közé tartozom, ügyét a magaménak tartom, s jól-rosszul, ezt az ügyet kívánom szolgálni”.

S végül Kodolányi értelmi ambivalenciájára a *Viszszapillantó tükör* döbbenetes erejű, megrázó József Attila-megemlékezése is jó példával szolgált. Kodolányi 17 éves korától ismerte a költőt, bensőséges kapcsolatban állt vele. „Külsőleg szélsőradikális és könyörtelen forradalmár, belül azonban magányos, árva, beteg gyermek, éjt nappallá téve tudott vitatkozni” — írja róla. Mintha az író önmagát jellemezné. Valóban: az egymás iránti rokonszenvennek minden bizonytalansággal a jellembeli hasonlóság a magyarázata, melynek mindkét oldalon tudatában lehettek.

Szimbolizálás és mítoszteremtés: A problémakör meglehetősen bonyolult, hisz a kettő nem mindig együtt jelentkezik Kodolányinál. Úgy fogalmazhatnánk meg, hogy az író nem minden szimbolizálása mítoszteremtés, de szinte minden mítoszteremtése szimbolizálás.

Kezdő írásaiban az élet börtönszerűségét, az ormánsági nép haláltusáját, utolsó életjeleit írja le. Írásainak főhősei — sokszor már a címei is — az ormánsági pusztulás fájdalmas szimbólumai (*Sötétség, Börtön, Szép Zsuzska, Böbék Samu búcsúja* stb.). Mert a délbaranyai magyarság valóban a börtön sötétjében él, rossz ösztöneik, maradiságuk, kapzsiságuk, szellemi elmaradottságuk feneketlen sötétjében.

A *Három pap Kosdy* tiszteletesében — akit valószínűleg Csikesszról mintázott — rajzolja meg a református lelkész eszményi típusát, aki nem enervált, álomvilágban él, „poétás”, hanem erőskezű, gyakorlati ember, népvezér és népnevelő. Kodolányi talán ezzel a lelkész-típussal reménylette szeretett népét kivetíteni a pusztából: „... a zsidó próféták korholó, fájdalmas, de kíméletlen hangját ütötte meg, a nép nyelvén szólott, nem kevert beszédébe metafizikai elemeket, hanem logikusan kimutatta, hogy mire visz a helytelen életmód” — olvashatjuk Kosdy tiszteletes prédikációjáról. — Akárcsak Mórictot, Kodolányit is érdekelte a református egyház sorsa s minden problémája, mert a jelen s a jövő alakításában fontos szerepet tulajdonított a kálvinista szellemiségnek.

A „*müthos*” görög szó jelentése évszázadok során gyakran változott és bővült. *Platón* meghatározása sze-

rint a mítosz istenekről vagy isteni eredetű élőlényekről, s azok tetteiről szól. A mítosz ott veszi kezdetét, ahol az emberi gondolkodás befejeződik. Tehát metafizikai, transzcendens jelentéstartalommal bír. A mítosz tudomány általi újraélesztése *Bachofen* svájci tudós érdeme. Ő látta meg a mítosz színes, naiv, mesélő nyelve mögött a valóság szimbolikus kifejeződését. Mert a mítosz szimbolikus világképe egyúttal a valóság summázata, az ember létértelmezése és történelemfelfogása. Metafizikus anyagában mindig felcsillan valami reális és aktuális, mert a mítosz valójában valós, csak „régmúlt” életet rejt önmagában. Tehát jelképei mögött a valóság rejtőzik, de ez a valóság szinte mindig szimbolikus nyelven fejeződik ki. A mítosznak nincs kora. Átvészelteti a történelem viharait, hogy a múlt nagy szellemi értékeit átmentse a jelen számára. Élményanyaga, létértelmezése, világképe „vallásos”, mert Istent (vagy az isteneket) látja a világ teremtetőjének, végső princípiumának, emberlétünk legfőbb meghatározójának.

Nietzsche Zarathustra-parafrázisa, a mítosz voluntarista újjáteremtése az erkölcsi jó, s a keresztyénség erkölcsideálja ellenében. Kodolányinál a mítosz humanista célt szolgál, az erkölcs védelmezője, sőt keresztyéni vetülete van.

Már az 1925-ben megjelent *Szép Zsuzská*-ban felsejlik a mítosz színes világa, archaikus birodalma. Bizonyára Csikesz Sándor érdeme ez is, akinek hatására Kodolányi behatóan foglalkozott az őstörténettel, néprajzzal, vallástörténettel. Ezek a stúdiumok keltették fel érdeklődését a mítosz iránt, s ébreszthették rá a mítoszelevenítés nagy írói lehetőségére. *Thomas Mann* után neki is kitarulkozik a mítosz ősi anyagának ezernyi kincse. S Kodolányi ezt a nagy művészi lehetőséget nem hagyja kihasználatlanul.

A harmincas évek felé sorra jelennek meg hatalmas történelmi freskói. Előbb középkori trilógiája (*A vas fia, Julianus barát, Boldog Margit*), majd az *Emese álma* c. trilógia-tervében (*Istene, Holdvilág völgye*) a szentistváni pógány-keresztyén világot eleveníti fel. Ezekre a regényekre talán nem is a „romantikus mítoszeremtés” (Bata I.) a legjellemzőbb, hanem a mítosz ősi erejével az útmutatás reménysége. Ezek a regények ellentétben *Gulácsy Irén, Harsányi Zsolt* stb. divatos könyveivel — nem a nemzethalál borzalmas víziója előli menekülés mintái, nem is a jelennek a múltba való vetítéséről van szó, hanem a múltból akarnak valamiféle követendő példát felmutatni a jelen számára. Legfőbb tanulságuk, hogy a közösségpusztító gondolkozásmódot fel kell váltania az ésszerűbb, egészségesebb nemzeti felfogásnak.

Valószínű, hogy Csikesz vagy Kiss Géza szolgáltatott modellt *Julianus barát* alakjának a megformálásához. *Julianus és Boldog Margit* a heroikus magyar, a népvezér, az eszméiért mártíromságot is vállaló hős örök szimbólumai. *IV. Béla* jellemének, lázas tevékenységének ábrázolásában Kodolányi önmaga céljait, útkereső elképzeléseit, országépítő terveit rajzolja meg. Tehát már ebben a könyvében is, de még inkább a *Sülyedő világ*-ban, saját életének a tényeit emeli szimbólummá, „önnön életének mítoszákat teremt meg” (*Tűskés T.*). Amikor felfedezi *Suomit*, a csend országát, szintén a népe iránti felelősség munkál benne, s ezt a még meg nem fertőzött, tiszta világot képzelete magyarokkal népesíti be.

A 40-es évektől tekintetét még távolabbi horizontokra irányítja. A nemzeti múlt felidézése után, az emberiség múltjához nyúl vissza útmutató példákért. S a mitikus múltban meg is találja azt, amit eszményképül állíthat nemzedéke elé. Múltba tekintésével — akár-

csak *Thomas Mann*, vagy *Mauriac* — is a jelent szolgálja. A mítoszban megtalálja azt a „messiási” ember-típust, amelyik ember az Istenben, s Isten az emberben. Ilyen személyiség szerinte *Gilgames, Mózes, Jézus*, akik az emberiség erkölcsi-szellemi formálódását évszázadokra meghatározták. Ők Kodolányi szimbólumteremtésének fő alakjai.

„A mítoszok az ember paradicsomi állapotának emléket őrzik...” — írja egy helyütt. Az ember hajdani büntelensége a reménytelenségben vergődő, népéért aggódó, azt felemelni akaró Kodolányi számára az emberi-írói vigasztalás, a lehetőségek forrása életére és művészetére nézve is.

A *Vízöntő*, az özönvíz-mítosz modern irodalmi adaptációja, az „Új ég, új föld”, a *Gilgames*-eposz újraértelmezése. Az apokaliptikus világ kilátástalanságával szembehelyezi az „Új ég, új föld” optimizmusát. Kodolányi mítoszelevenítése és interpretációja nem egyfajta meddő metafizikai, őstörténeti barangolás, hanem a mitikus és a mai kor analógiájának a felismerése, s annak művészi megfogalmazása. A *Vízöntő*-ről írja: „Összevegyítettem őstörténetet, kozmogóniát, metafizikát, vallástörténetet, történetbölcsöletet, persziflázst, mesét, költészetet s így tovább...” Ez a látszólagos sokféleség, roppant méretű ismeretgyűjtés mégiscsak egy célt szolgált: az ön- és emberismeret elmélyítését, és a megtaláltnak vélt út jelképes megfogalmazását.

A prehisztorikus időkben járva, számára a „vallás” élménye az, ami leginkább egyetemes, meghatározó emberi érzés. Filozófiai-antropológiai következtetése, hogy az embert igazán Isten-élménye teszi emberré, ez különbözteti meg legpregnansabban az állatvilágtól. Regényeinek vallásfilozófiai területre tolódása nem váratlan. Már fiatal korában is izgatják fantáziáját a valóság kérdései, s Csikesz műhelyében ez az érdeklődés minden bizonnyal kielégülést nyerhetett és tovább fokozódhatott. *Várkonyi Nándor Szíriat oszlopai* c. könyvének kézírata már 1941-ben, az István-kori regényírása közben nagy hatást tett rá, és újra felkeltette érdeklődését a vallás múltja és eszményei iránt. „Most értem meg igazán a Bibliát, Jézust, sőt Tolsztojt is...” — írja *Várkonyinak*.

Posztumusz regénye, az *En Vagyok* (1950—51-ben írta és csak 1972-ben, halála után három évvel jelent meg) nem a Biblia szövegének a recitálása, hanem a jézusi történet szubjektív-művészi felfogása, amelynek azonban nagyon komoly teológiai-tudományos megalapozottsága is van.

A keresztyén életigazságok, s a jézusi eszme felfedezése nem egy hirtelen, s megalapozatlan hangulatváltozás vagy érzelmi kitörés, hanem egy hosszan tartó folyamat eredménye. A *Sülyedő világ*-ból tudjuk, hogy lázasan kereste a választ az emberi lét leggyötrőbb kérdéseire, a „honnan-hová”, miért élünk, ki az ember és „ki ez az Ember” kérdéseire, amelyekre az egzakt tudományoktól választ nem várhatott.

„Lázasan keresgélésben az élet értelme után — írja — eljutottam az Evangéliumhoz. Végre is meg kell egyszer vizsgálnom, vajon mit jelent Jézus tanítása, egyénisége, meg kell vizsgálnom a kétszer esztendő problémát, melyre vastagon ráakódott a frázisok, közhelyekké vált megállapítások, nem mindig tiszteletre méltó rajongások, érdekek hegygyé nőtt rétege. Nézzünk szembe egyszerű, naiv, gyakran homályos szavaival, helyezkedjünk abba a keleti világba, keressük az ősi megérzéseket, igazságok magvát, lássuk mit kell elfogadnunk örök érvényű törvénynek. Talán kezembe kaparinthatnám így a biztos fonalat életem labirintusában. Az Evangéliumot olvasom hát minden este késő éjszakáig, a gyenge mécsvilág fényénél... De

szinte titokban teszem. Mintha szégyelném magam, vagy mintha félténem a remegő, finom érzéseket, amelyeket ébreszt bennem... Hosszú leveleket írok Bertának, kifejtem, hogy a kétezere éves Jézus köti le minden érdeklődésemet, s hogy csodálatos felfedezéseket tettem... — Csikesznek e téren is sokat köszönhet: „Csikesz ismertette meg velem az Evangéliumot olyan alaposan, ahogy azt senkitől meg nem ismerhettem volna.” S Ignác Rózsának éppen a *Confessio*-ban közzétett levelezése alapján bepillantunk az *En Vagyok* keletkezésének körülményeibe is. Az Ignác Rózsához íródott Kodolányi levelekből — 1950—51-ben íródtak — villantunk fel néhány érdekes részletet:

„Belemerültem Jézus és az akkori idők tanulmányozásába, valóságos lázban égek, a napokban már álomban is a Holt-tenger partján jártam, él bennem a táj, a növényzet, érzem már a forróságot és az éjszakai hideget, látom az embereket. Ha erőm és az Úristen kegyelme engedi, olyan művet írok, ami mellett elbújhat a *Vízöntő* a még jobb folytatással együtt.”

„Mióta Júdást megírtam, még csüggedtebb és reménytelenebb vagyok. Mert látom, hogy mindez kozmikus méretű, s az egész emberiség sorsához tartozó jelenség, valójában szétbomló mítoszok hullái között élünk, s az új mítosz még nem született meg. És azt is látom, hogy az új mítosz megteremtéséhez mi nem vagyunk elég erősek.” S ahogyan Ignác Rózsa utal rá a levelekhez fűzött megjegyzéseiben, Kodolányi azt is tudhatta, hogy Jézus Isten-volta ábrázolhatatlan, s az emiatt való öngyötrése csak akkor nyugodott meg, amikor a krisztusi valósággal nem mint író, hanem mint bűnös ember találkozott.

Kodolányi — (Jehuda-Júdás) életének legfelemelőbb pillanata az, amikor találkozik a galileai prófétával, aki új és örök életet, kegyelmes megváltást hirdet az elveszettek számára. „Talán, ha a csodálatos nabi magához fogadna, ha mellette járhatnék a földön, megtisztulnék attól is, ami a születésem előtt bemocskolt. Ő talán meg tudná mutatni az utat, amelyen járnom kell, hogy a halált ne ismerjem többé, hanem csak az életet. Mindent el fogok követni, hogy megtaláljam, megismerjem őt, a tanítványa lehessenek”. (Jehuda monológja 183. o.)

A mítosz olyan dolgokra is ráirányítja a figyelmet, amelyek az ember lelkiismeretének, „vallásos” mivoltának a szférájába tartoznak: Isten és ember viszonya, bűn és bűnhődés, Isten megbocsátó szeretetének Jézus Krisztusban való megnyilvánulása, s annak emberi szinten történő megtapasztalása. S a mítosznak a kommunikatív, kollektív jellegénél fogva, ezek a problémák az emberi közösség szintjén is felvetődnek és megoldásra várnak. „Az evangéliumot keresem minden nép, minden fajta, minden kultúra és minden ember legmélyén” — írja Sík Sándornak 1954. áprilisában. Ezért az *En Vagyok*-ban se a pesszimizmusé az utolsó szó, az individuális és kollektív végzet megálmodásában is Isten eleve elrendelését, megváltó akaratát igazolja: „Júdás is az ő gyermeke volt, amit tett, tennie kellett, s végezetül nem a gonosz pusztította el magát benne, hanem a megtért, a világosságba került ember mondott ítéletet önmaga felett. Júdásom utolsó pillanata a megvilágosodásé, a vakító fényé, halála pedig önkéntes belépés abba a magasabb világba, ahová

egész életében erőteljesen törekedett. Mennél magasabbra emelkedett Jézus az isteni öntudat lépcsőin, annál mélyebbre ereszkedett Júdás a sötétség felé vezető úton, s íme a végén magasság és mélység találkoztak, s mind a ketten egyesültek az Atya ujjongó felismerésében, az ő ölében”.

Kodolányi és a mi elképzelésünk sok helyen szétválnak! Nemcsak azért, mert Kodolányi később a gnoszticizmus, s az absztrakt teológiai következtetések lapvidékére tévedt, hanem azért, mert mi hiszünk abban, hogy a júdási modell nem általánosítható, a végpusztulás, a júdási tett elkerülhető.

S végül: Kodolányi ószövetségi mítoszteremtése is jelképes. Az *égő csipkebokor* a zsidó nemzet születésének eposza. Az ószövetségi nép küzdelmének, nemzeté alakulásának ilyen megdőböntő erejű, isteni ihlettségű ábrázolására kevés példa van még a világirodalomban is. A zsidó nép szenvedéséből azt a következtetést vonja le, hogy a szenvedés megtisztítja, feloldozza a közösséget a bűnből, s megújítja annak hitét, új elhatározásokra, tettekre serkenti azt. Mózes személyisége is jelkép. A kivételes akaratú, a magasabb szinten gondolkodó, népével mélységesen együttérző vezető, átvezetheti népét a pusztulás földjén.

Kodolányi életműve — minden jogos kritikai megjegyzés ellenére — a magyar irodalom monumentális része, s amelynek a világirodalomban is csak Thomas Mann művészete a méltó párja. A Kodolányi-oeuvre sokszínűségének, ezerarcúságának nem a rendszertelenség, hanem az emberi-művészi igényesség, illetve következetesség, az állandó útkeresés, és a példamutató vágya az igazi okozója. Társadalmi írásai, önéletrajzi, történeti regénytípusa, mitikus-lélektani-antropológiai regényei egy olyan író tanúságtételei, aki előtt az egész emberiség, népe s önmaga megjobbításának reményeége lebegett.

Ez a reménység teremti meg művészetének szintézisét. A keresztyén reménység egyetemessége, ideológiai határokra való felülemelkedése e szintézisnek az alapja. S ennek a gazdag és nemes művészetnek ez ad végső, meghatározó arculatot, s ez ragyogtatja fel azt igazi szépségében.

Azt hiszem, hogy egyetérthetünk Bata Imre szavaival: „Magunkat becsüljük..., ha életművéről lefújjuk a sivatag homokját. Ha nem tennénk is, lefújja majd az idő szele”.

Szabó György

JEGYZETEK

Szabó Ferenc: Kodolányi Jézus-regénye. Párpezéd a hítről. Róma, 1975. — Ignác Rózsa: Levélrészletek az „En vagyok” keletkezéséről. *Confessio*, 1977/1. — Tuskés Tibor: Kodolányi János. *Magvető* 1974; Kodolányi En vagyok c. regénye. *Vigília*, 1973. júl. sz. — Móricz Zsigmond: Megnyitó beszéd Kodolányi szerzői estjén. *Tanulmányok* I. Szépirodalmi, 1978. — Bata Imre: Kodolányi Jézus-regénye. *Tiszatáj*, 1972. okt. sz. Kodolányi Jánosról. *Képek és vonulatok*, c. kötetben. *Magvető*, 1973. — *Veöreös Imre*: Thomas Mann és a mítosz. *Theol. Szemle* VIII. 1965. 11—12. — Kodolányi János és Sík Sándor levelezéséből. *Vigília*, 1977. okt. sz. — Németh László: Kodolányi János novellái. Két nemzedék c. kötetben. *Magvető és Szépirodalmi* 1970. — J. J. Bachofen: A mítosz és az ősi társadalom. *Gondolat*, 1978. — Csűrös Miklós: Kodolányi János: En vagyok (utószó a regényhez). *Magvető*, 1972. — Szabó György: A Jézus-regény problematikája. *Ref. Egyház*, 1978. 12. sz.

A PUBLICISTA KODOLÁNYI

Kodolányi János: SZÍV ÉS POHÁR

„... nem vagyok sem publicista, sem politikus, hanem csak egyszerű, gyermeketeg, magányos remete, gyakran belebonyolódok méltatlan harcokba, kicsiny dolgok fölött támadt vitákba s ítéletekbe... Ezért az én cikkeimet úgy kell olvasni, ahogyan egy egyszerű, magányos, minden polgári életformából kimaradt, minden pálya, pozíció, cím, rang és vagyon iránt tökéletesen érzéketlen, Isten kegyelméből élő íróember esti csevegéseit hallgatjuk.” Kodolányi – 1941-es *Esti beszélgetés* c. kötetének előszavában – e gondolatokkal próbál védekezni a vádak ellen, melyekkel a kor szinte valamennyi politikai, írói irányzata illetve publicisztikai tevékenysége miatt. Kodolányi védekezés módja olyan kérdést vet fel, amely az irodalomkritika és -történet – s úgy látszik, a könyvkiadás – gyakorlatában nem eléggé tisztázott. Azt ugyanis, hogy egy író publicisztikai és szépirodalmi tevékenységét milyen mértékben lehet különválasztva értékelni.

A „hivatásos” politikai újságírás rendszerint tudomásul veszi azokat a kényszerítő összefüggéseket, melyek gazdaságilag, stratégiaileg meghatározzák a politika gyakorlatát, s ezért tartósan alkalmazkodik ahhoz az irányzathoz, melynek szolgálatába szegődött. A Kodolányihoz hasonló „íróember” politikai publicisztikáját azonban nagyrészt szubjektuma vezérli. Helyzeténél fogva lehetősége van arra, hogy idő előtt visszavonuljon: csalódva egy mozgalomban vagy irányzatban mintegy szakítson a politikával. Csakhogy amit személyes elkeseredésében maga mögött hagy, az már tárgyiasult politikum.

Irodalmi műalkotások létezhetnek több alakban is, s a különböző szövegváltozatok fontos tanulságokkal szolgálhatnak a kutatás számára. Újságcikkek, folyóirat-tanulmányok azonban – különösen, ha társadalmi, politikai témájúak – csak abban az alakjukban érvényesek, amelyben a maguk idején megjelentek. Kodolányi publicisztikai kötete sokszorosan megszegte ezt a szabályt: a benne közölt 56 írás közül 12 szerepel szövegközi kihagyásokkal, de csak három tanulmány esetében jelzi a *Közölt írások lelőhelye* c. fejezet (nem a tartalomjegyzék!), hogy „részletekről” van szó. A szöveg belsejében ugyanakkor diszkrét szögletes zárójel mutatja, hogy onnan hiányzik valami. E dokumentum-értékű írásoknak sokszor épp a lényegét semmisíti meg így a kiadás szerkesztés módja. Ezért a *Szív és pohár* kapcsán Kodolányi publicisztikája két fokozatban jellemezhető: az első azoknak az elvi, világnézeti

1980. Jan. - márc. 5

Szemle

267

ellentmondásoknak a számbavétele, amelyeket a kötetben közölt anyag tartalmaz, a második pedig azoknak a szövegrészeknek a – legalább részbeni – jelzése, amelyek kimaradtak az 1977-es kiadásból.

A *Szív és pohár* kötet – melynek még Kodolányi adott címet majd egy évtizede, a kiadás tervezésekor – egy irodalmi és egy társadalmi, politikai témájú fejezetből áll. Mindkét fejezet – külön-külön – időrendben közli az írásokat, a húszas évektől a harmincas évek végéig terjedő korszakból. A szerkesztés módja miatt azonban csak rejtetten mutatkozik meg az a valójában óriási szemléleti változás, mely ez alatt az idő alatt Kodolányi publicisztikájában végbement. A kötet azt mutatja, hogy a szemléleti változás két végpontján egyfelől a húszas évek marxista szemléletű, eszméileg a munkásmozgalmat támogató cikkei és tanulmányai állnak, másfelől pedig a harmincas évek végén keletkezett, harmadik utas koncepciót tükröző írások. A változás valódi mértékének rejtve maradását részben a kötet fülszövege magyarázza: az író élete utolsó évtizedében, azaz a hatvanas években „önmaga számolt le súlyos tévedéseivel, s mint egész életművéhez méltatlanokat írásban is megtagadta őket”. Ezzel Kodolányi eredeti cikkeinek jelentős hányada gazdátlaná vált.

Az *Írók, költők* c. első fejezet tanulmányaiból kitűnik, hogy Kodolányi irodalomkritikusi szemléletében Móricz Zsigmond művészete áll magasan az első helyen. Az ő regényei jelentik Kodolányi számára a viszonyítási alapot, ha prózai műről alkot véleményt. Ennek megfelelően az irodalmi tanulmányok csaknem egyharmada Móriczról szól. A publicista ellentmondásossága egyetlen íráson belül mutatkozik meg a Móriczról szóló portrétanulmány esetében. Az első részben ugyanis Kodolányi korszerű történeti áttekintést ad, rávilágítva a szabadságharcos hagyományok és a haladó irodalom kapcsolatára; ugyanakkor viszont a Móricz magyarságát vizsgáló részben az író és a nép azonosságának alapját a „pogányság”-ban jelöli meg. (A „pogányság” fogalma Kodolányinál misztikus, történelem fölötti faji egységet jelent.) E két szempont keveredéséhez sokszor egy harmadik is társul: a freudizmus tanainak közvetlen felhasználása az irodalomelemzésben. Emellett Kodolányi – a *Szív és pohár*-ban nem közölt – néhány írásában a fajelmélet hatása is kimutatható. Móricz *Betyárjáról* írva pedig felismeri ugyan, hogy a főhős figurájában „romantikus hősiessége és a paraszt elnyomottsága olyan szerves kapcsolatban van, amilyenben csak az egyazon test és lélek két felének vérkeringése és indulathullámlása lehet”, a regény történelmi hitelével kapcsolatban azonban megállapítja, hogy csak az tudja igazán felmérni a mű nagyságát, aki „maga is részese ennek a történelmi tragédiának, s aki legalább egy szemernyit hordoz magában a magyarság titokzatos küldetéséből”. Ugyanez a küldetés-

Irodalomtörténet 1980.

Jan. - márc., A. 7.

266 - 272.

gondolat sajátos módon jelentkezik az *Úri muriról* írott tanulmányban. Kodolányi szerint a regény a „magyar puszta kiszórt sűrűvérű, pogány urak eltehetetlenülésének komédiája és a tehetetlenségükből tornyosuló gazdasági és erkölcsi szemétdomb tragédiája”. Az elemzés értelmében ez az úri osztály tulajdonképpen arra lenne hivatott, hogy az ország ügyeit intézze, kormányozza, s ebben csak az akadályozza meg, hogy hatalmas ösztöneit elfojtani kényszerül. Kodolányi végül így általánosítja a jelenséget: „Itt élünk néhány milliónyian, lefojtva, hadakozástól elütve, egy nyugat-európai erkölcsi és gazdasági rendbe beleprésselve, s nem dolgozhatunk, nem mulathatunk és nem szerethetünk. Rabszolgák a saját otthonunkban...” A többes szám első személy azt sugallja, hogy Kodolányi mélyen együttérz a „lefojtva, hadakozástól elütve” tengődőkkel. Befejezésül pedig a politikai tett magaslatára emeli a Móricz-regényt: „Kevésbé tehetetlen társadalomban alapja lehetne egy új politikai, gazdasági és erkölcsi megújulásnak.” S a szövegösszefüggésből az is világosan kiderül, kiket állított volna Kodolányi e megújulás élére.

A Kodolányi-publicisztika jellemzésének első fokozatához, vagyis a *Szív és pohár* kötetben belül felbukkanó ellentmondások bemutatásához példaként szolgál az a tanulmány is, amely mindössze egy évvel jelent meg az *Úri muri*-elemzés után. Az 1929-es *Fiatall magyar költők sereg-szemléje* c. írásában Kodolányi – ismét többes szám első személyben – a proletariátus elkötelezettjeivel azonosul, s Illyés Gyula költészetében a felszabadulni akaró elnyomottak vágyait érzi kifejeződni. S szintén a munkástömegek erejében látja és láttatja a jövő reményét egyik Nagy Lajos-tanulmányában: a *Lecke* megjelenése kapcsán kifejti, hogy az alkotót igazolta szemléletének igazi „kormopolitizmusa”, mert kötetét egy szervezett szocialista csoport adta ki, eljuttatva azt a munkásolvasókhoz. Ezután annak a reményének ad kifejezést, hogy a szociális megújulás a nemzetközi munkásmozgalom harcain keresztül fog megvalósulni. Szabó Pálról szóló méltatásában viszont Kodolányi a jövő társadalomformáló osztályát kizárólag a parasztságban látja (*Az új paraszt, 1931.*). Itt a munkáserejeket a nemzeti karakter alapján állítja szembe a paraszterenyekkel: eszerint természetes, hogy Németországban munkások tollából jelennek meg magas színvonalú alkotások, Magyarországon pedig a „zsellér, kubikos, a levélhordó, a kisparaszt” nyújt bámulatra méltó művészi teljesítményeket. Másik ekkori tanulmányában pedig kimutatja, melyek általában a proletariátus alapvető szemléleti, „alkati” fogyatékoságai. (*Fontos kérdések egy új magyar könyv kapcsán – Nagy Lajos: Bérház.*)

szemle

269

Ebben az írásában Kodolányi azt vizsgálja, miért bírálták a marxista körök oly élesen Nagy Lajos könyvét. Arra az eredményre jut, hogy általában „a proletárság romantikus”. Ezt a tulajdonságot aztán rávetíti a proletariátussal együttműködő értelmiségre is, s a proletariátus és az irodalom kapcsolatát így jellemzi: „Mi sem kézenfekvőbb, hogy a legprimitívebb formában akarja látni legprimitívebb indulatainak azonnal érthető s felhasználható kifejezéseit.” Majd hozzáteszi: „... a tömegember mindig romantikus, és az is marad.” A már idézett Szabó Pál-cikkben viszont ezekkel a szavakkal jellemzi a paraszti osztályt: „őszinte, bátor, egyszerű, biztos és céltudatos. Tudja, mi az élete, mi a helyzete, s mit kell akarnia.”

A harmincas évek elején a publicista Kodolányit a tökéletes eszmei bizonytalanság jellemzi. Ugyanígy meglehetősen váltakozó, olykor nehezen követhető Kodolányi kormánypolitikához fűződő viszonya is ezekben az években. A harmincas évek végén keletkezett tanulmányok azonban már szöges ellentétben állnak a korai írások társadalmi radikalizmusával, osztályharcos szemléletével. Abban az 1936-os tanulmányban például, melyet Kodolányi a *Puszták népe*ről írt, már egyáltalán nem a feszülő osztályellentéteket emeli ki, hanem mindössze azt tartja károsnak, hogy az „államalkotó” osztály nem ismeri tulajdon szolgáinak életét, s szerinte ez a „magyar ellentmondások között egyike a legsúlyosabbaknak, legvégtetesebbeknek”. Kifejti továbbá, hogy a magyar írók az a feladata, hogy „megdolgozza” azokat, akik uralmon vannak. Végül az ország jövőjét illetően ezt írja: „Sok energia fog még reménytelenül elsorvadni a pusztákon, mire a magyar földnek csaknem felét kezében tartó ezernegyszáz-egynéhány földesúr egytől egyig „más belátásra jut”, és önként lemond a maga „nemzetfenntartó” hatalmáról, jogairól, erkölcsi igazolásáról.” Kiss Lajos könyvéről, *A szegény ember életéről* (1939) írva pedig olyan képet fest a nyomorban élők világáról, mintha érdekes rezervátumba invitálná az olvasót. Ismét első személyben buzdít a könyv olvasására: „Ha kocsink átbog egy alföldi faluvaroson, futtában látjuk őket... Egyik olyan szegény ember, mint a másik, egyik olyan naplopó, mint a másik. De forgassuk csak Kiss Lajos könyvét... olyan gyönyörűséges látványban lesz részünk, mintha Bali szigetére utaztunk volna.” S jellemző az is, hogy míg a húszas évek cikkei a parasztságot s a magyarságot „racionalizmus”, „nyugodtsága” miatt dicsérték, a Veres Péter *Gyepsoráról* szóló 1940-es kritika már megrója a szerzőt, amiért nem kapcsolódik bele „a világ transzcendentális erőinek áramlásába”, s ridegparaszti szemléletében nagyobb a „logika, a józan ész szerepe, mint az érzelemé, a szívé.”

A *Közös dolgaink* c. második fejezetben is megfigyelhető az a – nem éppen egyenes vonalú – változás, ami Kodolányi publicisztikáját a húszas évektől a harmincas évek végéig jellemezte. A *magyar ifjúság tükré* (1929) még leleplezi azokat a veszélyes ábrándokat, melyek a Bartha Miklós Társaság ifjú entellektüeljeinek röpiratában jelentkeztek, s élesen rávilágít a „magyar messianizmus” szólamának gondolati „sántságára” s a faji szemlélet tarthatatlanságára. (Vö. a magyarság titokzatos küldetéséről írottak a *Betyár-tanulmányban!*). *Baloldaliság – a marxista kritika gyermekbetegsége* c. írásában pedig már azokkal a „balos” kritikusokkal vitázik, akik azt követelték az elkötelezett írótól, hogy kizárólag baloldali orgánumnak dolgozzon. Kifejti, mennyire alaptalan a marxista kritika részéről árulónak bélyegezni azt az író, aki polgári körökkel is kapcsolatba lépett: „Le kell mondanunk arról, hogy az abszolút teljességet megvalósítsuk, s mindenkor arra kell törekednünk, hogy az adott helyzetben elérhető legteljesebbet műveljük.” Kodolányi azonban éppen az „abszolút teljesség” és a „relatív teljesség” viszonyának értékelésében vétette el az arányt – néhány évvel e tanulmány megjelenése után.

A szintén a második fejezetben található *Népi és völkisch* című írás jelenti azt a pontot, ahol érdemes áttérnünk a Kodolányi-publicisztika jellemzésének második fokozatára: a kihagyott szövegrészek rövid tárgyalására. A *Népi és völkisch* külön életet él egyrészt a Magyar Nemzet 1938. november 6-i számában, ahol eredetileg megjelent, másrészt az *Esti beszélgetés* (1941; 1944) c. tanulmánykötetben, harmadrészt pedig a *Szív és pohárban*. Eredeti, vagyis egyedül érvényes környezete az az 1938-as Magyar Nemzet, amely hírül adta a Felvidék visszafoglalását s Horthy szövegét a felvidéki magyarsághoz. Kodolányi (kötetbelinél jóval terjedelmesebb) cikkében először elemzi a német „völkisch” és a magyar népi mozgalom viszonyát. A következőkben próbál – igen átlátszó módon – különbséget tenni a két mozgalom között: „A német imperializmus nemcsak biztos támaszkodhatik a »völkisch« mozgalomra, de egyenesen szüksége van rá, hogy a birodalom határait egyre jobban kitágítsa, a német uralom zászlóit újabb és újabb területekre kitűzze. Nagyszerűen érvényesíthető a német nagytőke fegyvereként, amikor újabb nyersanyagforrások meghódítását tűzi ki céljául. A magyar birodalom viszont csak történelmi jogon, a legkülönbözőbb népek életérdekeinek összehangolása és egyensúlyban való tartása jogán nyújtozkodhatik népiségünk keretein túl, s tarthat igényt a Kárpátok medencéjére. Így legvadabb lázálmainkban sem gondolhatunk imperializmusra.” A *Szív és pohárban* nyoma sincs ennek a „különbségtételnek”, ami pedig több szempontból is az eredeti írás (és a korszak) lényegét adja. Arról pedig szintén említés sem történik, hogy a Magyar Nemzetnek ezt

Szemle

271

a számát teljes egészében a rendkívüli történelmi eseménynek szentelték.

Az előbbiekhöz hasonlóan a dokumentatív értéket semmisíti meg a *Baloldaliság – a marxista kritika gyermekbetegsége* c. tanulmányon végrehajtott kétszeres „módosítás” is. A Korunk 1931. májusi számában ugyanis szerkesztői bevezetőt találunk Kodolányi írása előtt, amely a *Baloldaliság*... tartalmával vitázva (!) kijelenti, hogy az adott történelmi helyzetben indokoltnak tartja a marxista kritikusok erőteljes bírálatát, mivel a marxisták csak toliat, a fasiszták azonban fegyverrel is harcolnak, s ez az aránytalanság azért veszélyes, mert a magyar irodalmi életben a jobboldal túlerőben van. S ha azt is figyelembe vesszük, hogy a kötetben közölt szövegből kihagyott rész pedig zavaros párhuzamot von marxista ideológia és fasiszta kritika gyakorlat között, akkor a *Baloldaliság*... már nem tűnik olyan korszerű, előrelátó eszmefuttatásnak, amilyenre a kötet szerkesztés retusálta.

Pusztán jelzésül érdemes még szemügyre venni egy kihagyást az irodalmi tanulmányokból is. Ez a Móricz-méltatás (*Tündérbert – Pillangó*) mindössze két mondatnál lett rövidebb az eredetienél. Az 1925. aug. 1-i Nyugatban a következő mondatok is szerepelnek: „Tragédiák magyarul, magyar földön és magyar lélekkel csak Erdélyben teremhetnek. Ez a végelet földje.” A jó szemmértékkel kihagyott rész nagyban befolyásolja az egész tanulmány tartalmát, megváltoztatja hangsúlyait, és sokat mond (vagy elhallgat) Kodolányi 1925-ös (és 1969-es) közírói magatartásáról is. E néhány példa is mutatja, hogy a kötetben kihagyással közölt írások és eredeti változatuk között sokszor jelentős minőségi különbség van – még ha csak egy-két mondatban térnek is el egymástól. S mindez azért fontos, mert az irodalmi tanulmányok középpontjában többnyire társadalmi-politikai kérdések állnak, tehát a szöveges zárlatok nem pusztán esztétikai ítéletmódosulásokat jeleznek.

Talán a kor egyetlen publicistájánál sem mutatható ki oly mértékű meggyőződés nélküliség, mint Kodolányinál. A húszas évek táján cikkeivel igen élesen fordult a magántulajdon, a társadalmi igazságtalanságok ellen, aztán egy ingadozó, ellentmondásokkal teli korszak következett, a harmincas évek végére pedig határozottan, szervezeten is – bár nem végleg – a szélsőjobb mellé szegődött (Turul Bajtársi Szövetség!). Meg kell azonban jegyezni, hogy a publicista Kodolányi egyik korszakában sem volt igazán hű önmagához: úgy tűnik, az eszmei elkötelezettségre végképp alkalmatlan volt. Alkalmazkodni akart a változó helyzethez, amely azonban akkorát sosem változott, mint az ő cikkírói magatartása. Ebben az alkalmazkodni akarásban gondolatai fokozatosan hitelüket veszítették, s utóbb már csak meggyőző, lehangoló (mert művészi) stílusára támaszkodhatott. A felszabadulás után megtárgadott írásai

közül hosszan lehetne idézni azokat, melyekkel Gömbös politikáját támogatta, vagy az Imrédy-kormány zsidóellenes kultúrintézkedéseit dicsőítette (*A Belvárosi Színház vége; A szellem válsága* stb.), de így egy új, hitelesebb *Szív és pohár*-kiadás tartalomjegyzékéig jutnánk.

Kodolányi valódi publicisztikája minden mellékvágányával együtt jellegzetes terméke korának. A két háború közti időszak reális ismeretére nagy szükségünk van. A *Szív és pohár* azonban egészen torz képet rajzol a publicista Kodolányi útjáról, s ezzel a húszas–harmincas évek valóságáról is. A kötet alapján ugyanis az a látszat alakul ki, mintha Kodolányi eszmevilágában egy lassú, fokozatos, töretlen irányú változás ment volna végbe, holott nagyjából azonos időben egészen eltérő eszmeiségű cikkek tömegét írta – egészen eltérő pártállású lapok számára. Pedig abban a kritikus korszakban minden pártállás különös felelősséget, s minden átállás különös felelőtlenséget jelentett. Kodolányi publicisztikája ezért a *demagógia* fogalmával jellemezhető; ebből a kortörténetileg is fontos vonásából azonban a *Szív és pohár* szinte semmit nem mutat fel. A publicista Kodolányi alakjának elrajzolása különös forrásból ered: az írások válogatásmódjával s a szövegek kihagyásos közlésével ugyanis a kötet szerkesztés tulajdonképpen elfogadta az „Isten kegyelméből élő íróember” önvédelmi álláspontját, mely szerint a hatásos újságcikkek pusztán egy művészember önfeledt „esti csevegései” voltak. Így a *Szív és pohár* kötet végül is az irodalomtörténet (kritikatörténet) számára nem használható forrásanyagként, s legfeljebb a napjaink kritikátörténetét majdan megírók forgathatják haszonnal az 1977-es Kodolányi-kiadást, amelyben sajnálatosan a szöveg „gondozójának” nevét sehol sem tüntették fel. (Magvető, 1977.)

CSÓKÁS LÁSZLÓ

Kodolányi János és Kiss Géza könyve

KISS GÉZA
ORMÁNSÁG

Országos érdeklődés — csekély példányszám

Könyvesboltokban nem kapható

Szellemi életünket, népünkről alkotott világgépünket formálta a maga korában az a két könyv, melynek újbóli kiadására napjainkban akadtak vállalkozók. Hasonmás kiadásban megjelent (és elfogyott) Kiss Géza *Ormánság* című monográfiája, ahogy Kodolányi János nevezte „az országra és égre kiáltó könyv”, a „nemes és igaz könyv”, „egy nép testámentuma.” Ugyanezekkel a szavakkal illethetnénk magának Kodolányinak a könyvét, az 1941. évi *Baranyai utazást* és a vele most egy kötetben kiadott 1961-es születésű *Második baranyai utazást*. Nem lehet megkerülni a nagy szavakat sem a két eredeti, sem az 1980. évi kiadásról szólván. A legnagyobb elismerésilleti a mostani kiadót, Baranya megye Tanácsa művelődésügyi osztályát, a Sellye nagyközség Tanácsa kezdeményezését, Harkány nagyközség Tanácsát a csányosztrói, a sellyei és a vajszlói mgtsz támogatását. Ebből az derül ki, hogy az ormánságiak, a baranyaiak magukénak érzik múltjukat, annak minden szépségét és fájdalmát, örömet és tragédiáját. Váhalják ezt a múltat, és felmutatják belőle, ami innen sugárzott ki, és egész szellemi életünket megmozgatta.

A két könyv olyan időszakban született, 1937-ben és 1941-ben, amikor a magyarság újból létében volt fenyegetve. Kiss Géza a kákcisi református pap könyve, „mint egy mécses mellett egyedül tépelődő — vívódó lélek testámentuma” felmutatja a 30-as évekre már rohamosan elnéptelenedett egykés vidék, az Ormánság lélegzetelállítóan gazdag, magas szintű és ősi kultúráját, tájszótárt ad és

közvetesül a népességi grafikonon ijesztő számadatait. A vidék pusztulásának oka az egyke, a gyermektelenség, ennek oka pedig a paraszti földeket, a paraszti fejlődést gúzsba kötő nagybirtokrendszer. Szellemi életünk legjobbjait, Fülep Lajost, Illyés Gyulát, Bajcsy-Zsilinszkyt, Kodolányit készítette segélykiáltásra ez a helyzet. A hivatalos fórumok cinizmusát a képviselőház elnökének Kodolányihoz intézett kérdése illusztrálja leghívebben: „— Mit gondol, ha néhány század huszárát küldenénk az egykés vidékekre, vajon nem lenne áldásos következménye?”

Kodolányi 1941-es riportkönyve már a pusztulást rögzíti, a bekövetkezett tragédiát. Ir azonban baranyai utazásairól egy másik könyvet is 1961-ben. Ekkor már a maga sorsát formáló népben, az új Magyarországon megtalálja a megmaradást, a fejlődés garanciáját. Könyvéhez *Tüskés Tibor* — a kiadvány eszmei elindítója — írt tanulmányt, Kiss hasonmás kiadásához pedig *dr. Andrásfalvy Bertalan* néprajzkutató, és Kiss Géza leánya, *A. Kiss Gizella*.

A Kodolányi-könyv Vajszlón, az író emlékmúzeumában vásárolható meg, Kiss Géza Ormánsága pedig a sellyei tanácson — volt kapható. A kiadvány könyvesbolti forgalomba nem került, a két baranyai községet pedig elárasztották az érdeklődők az ország minden tájáról, hiszen Kiss Géza könyvének antikváriumi ára már igen magas. Jó lenne, ha a kiadók megfontolnák a rendelkezésre álló kópiák alapján az utánnyomást. A széles körű nemes érdeklődés erre ösztönöz.

Gállos Orsolya

Dunántúli Napló
1980. márc. 28. 87. sz. 6.

Kodolányi János: Emlékbeszéd helyett¹

Február 18-án Csikesz Sándorra, a magyar református prédikátorok e korszerű mintaképeére gondolunk valamennyien, akik ismertük őt és tudjuk, mit vesztett halálával a magyarság. Ez alkalommal Csikesz Sándor baráti köre azzal² tisztelt meg, hogy halálának évfordulóján tartsak előadást Debrecenben. Hetek óta szeretettel készültem az előadásra s az utolsó pillanatban áthúzta terveimet egy sajnálatos ügy, amely, több mint húszesztendei őszinte barátságot és írói együttműködést, sok szép illúziót, sok feledhetetlen emléket csúfolt meg. S mert ehhez az ügyhöz³, amely most a hatóságok előtt van, annyi fájdalom és csalódás, de annyi családi érdek is tapad, kényszerít, hogy Budapesten legyek Csikesz Sándor megünneplésének napján, addig is, amíg személyesen tehetek eleget emléke iránt érzett kötelességemnek, e lap hasábjain idézem őt, az ereje teljességében, munkája dandárában tőlünk megvált igaz prédikátort.

Idézem vállas, izmos alakját, kemény kerek fejét, bölcsen s élesen pillantó szemét, rettenetes erejű kezének baráti szorítását, szívremegtető hangját. Idézem a Kiscsányosrői tornácós parókia csendjét, az ablak előtt bólogató fákat, az uccán [csendesen] ballagó biklás asszonyokat, egykedvű öregembereket, a templom harangjának mély kondulását, amely az én falumba is áthangzott békés, illatos nyári estéken. Idézem fehérre meszelt puritán dolgozószobáját, a mennyezetig érő könyvespolcok súlyos kincseit, a hosszú, széles asztalt, a betűző napsugarat. És idézem az órákat, amelyeket kettesben töltöttem vele, elmerülve életünk nehéz kérdéseiben és a tudományban. És idézem a Ferenc József-hidat, amelyen⁴ egy sötét téli napon [azzal a szándékkal álltam, hogy belevetem]⁵ magam a csikorgó jégtáblák jeges ölelésébe, mert nem bírtam tovább a számkivetést és a nyomort. Idézem a pénzt, amit távollétemben tett a hónaposszoba asztalára, isteni csodaképpen, hogy kicsorduljanak a könnyeim s keserűen korholjam magam: lásd, azt hitted, mindenki elhagyott, azt hitted, el kell dobnod az életedet, azt hitted, nincs már szeretet számodra sehol a föld színén... És látom a kis dunai hajót is, amelyen egy kétségbeejtő napon, ismét csodaképpen találkozva Csikesz Sándorral, a Margitszigetre hajóztunk, látom az őszi pompába borult tölgyeket s az égő virágokat, a padot, ahol ketten üldögéltünk. S a csillagos estét, amikor az égen is, a Dunán is, a partokon is fény ragyogott s ő csendes biztatással szólt hozzám, ahogy csak egyetlen egy szív tud szólani, az élet egyetlen egy pillanatában, örökre elmúlhatatlanul.

És idézem őt, mint debreceni professzort. Lassú lépésekkel megyünk a Kollégium felé, meg-megállunk s magyarázza nekem a Nagytemplomot körülvevő házak építészeti hibáit. Csokonai Vitéz szobra előtt hosszasan álldogálunk, elmélkedünk sanyarú sorsán s verseit idézgetjük. És kint járunk a Nagyerdőn, emlékeinket emlegetjük, fölbukkan előttünk ismét az oszrői ucca, a parókia, az egész Ormánság minden feneketlen sötétségében és bánatosan ragyogó humorának kihunyó napfényében. Az „otthoni” tájak, gyalogutak, magányos tölgyfák, sírbahajló „szülék” és gőgös, kiégettszívű, nagyon-nagyon megvert életű öregemberek. És idézem a Kollégiumi szűk szobát, ahol könyveit összezsúfolta s a bolthajtásos, vastagfalú benyíló termet, amely egy ország múltját őrzi vasajtaja mögött.

Confessio 1980. ápr.-jún. 2. 7. 95-98.

1980. ápr. - jún. 11

És idézem, naponta idézem őt abban a pillanatban, amikor megkeresztelte tízéves fiamat. Palástja szélesen omlott [el rajta], süvege [úgy] díszítette fejét,⁶ [mint Bocskaiét,] tekintete meghatott szelídséggel pihent kisfiam szőke fején s én megrendülve állottam a kis szobában, miközben a vizet a lehajtott gyermekfejre öntötte. Volt-e döntő fordulója életemnek, amelyen ne állott volna ott⁷ Csikesz Sándor? Ő erősített-hogy elviseljem apám rideg keménységét, ő nyitotta meg előttem hatalmas könyvtárat, ő vezetett kézenfogva kétségeimben, ő nyitotta meg írói utam követésére a szememet, ő tárta föl előttem⁸ az Ormánság, majd az egész magyarság sorsát, ő győzött meg róla, hogy minden áron s minden erőmmel a számomra predesztinált életet vállaljam. Feleségemmel még lánykorában hozzá kocsztam át a szomszéd faluba s hozzá menekültem egy komor, sötét novemberi estén, szakadó esőben, gyalog asszonyostul, amikor nem volt számomra hely. Vele énekeltem esténként, családi körben a zsolttárokot s ha ma szeretnék megfutamodni, elhallgatni, vagy ha szorongatnak az élet és az emberek fenekedései, őt idézem, az ő szavát hallgatom meg, az ő erejére bízom magamat.

Gyakran megdöbbenve kérdezem: vajjon mi lennék ma, ha az ő baráti keze meg nem fogja az enyémet már húszéves koromban? Hát lehetséges ilyen találkozás, ilyen barátság? És ámulva látom, csoda történt az életemben, az a legfőbb Hatalom és Értelem, amely szívünk mélyébe tekint s⁹ csak tíz-húsz-harminc év múlva ismerjük föl pillantását,¹⁰ utainkat megnyitja és bezárja, s talán csak halálos ágyunkon látjuk meg az igazi, az egyetlen utat, [noha hányszor hisszük, hogy bezárult előttünk,] az a legfőbb Hatalom csodát tett velem. Egy véletlen ötletet küldött, hogy menjek a szomszéd faluba s látogassam meg a református papot. Az a református pap azóta minden nap meglátogat engem.

Kemény ember volt, vasból öntötték. Akarata nem ismert ellenállást. Családtalanul élt, de óriási családot teremtett maga körül. E nagy családban, amely az egész országra kiterjesztette ágait, az egykori szaporcai tanító fia pátriárkaként ült. Mint évezredek mélyéből támadt hatalmas türk fejedelem, aki áttekinti a földkerekséget és az örök égboltot, sugárzó nyugalommal, minden porcikájában az eleve elrendelt sorsot érezve és vállalva igazgatta, nevelte, szervezte, hadakoztatta, tanította, korholta népét. Magától mindig rengeteget követelt, másoktól is annyit, hogy a gyengébb lelkűek összeroskadtak alatta. Félelmes tudásánál csak a hite volt félelmeőbb. Egyiktől a tudatlanok remegtek, másiktól a kicsinyhitűek. Mi néhányan, a népi Magyarország hívői s gyenge erőnkől kitelő¹¹ munkásai, össze akarunk kötni múltat a jelennel, hétköznapot az Éggel, elesettet az étellel, népet a nemzettel, nemzetet Kelttel és Nyugattal. És keressük a magyar lélek, a magyar alkat törvényeit, titkait, hogy lássuk, micsoda életforma lehetne szervesen a miénk. S íme, itt járt, tanított, dolgozott, hitt és biztatott közöttünk egy férfiú, aki egyesített magában mindent, aminek mi a részleteit vizsgáljuk. *Ő maga volt a népi Magyarország, egy személyben testben-lélekben*, kiformálva¹² a tökéletes Művész keze [által,] hogy lássuk és érzékeljük a maga kézzelfogható¹³ valóságában. Tiszta típusa volt a magyarnak, szinte egyenesen szállt ide a távoli pusztákról s az elmerült múltból. Alulról jött, egy ormánsági falucskából, gyümölcsösök kertek, szelíd dombok, a Dráva és a Feketevíz árterületei, vadvizei és mocsári tölgyei közül s haláláig hordozta magában az ormánsági nép letűnő szépségét és gazdag emberségét. Egy volt ezzel a néppel, a professzori kated-

rán, Svédországban, Finnországban és lent Palesztinában ugyanaz az ormánsági ember. Keménysége a türk törzsfőre emlékeztetett, szervezőmunkája jól átgondolt türk hadjáratra. És benne sugárzott az a magyar misztika, amit be sokan tagadnak, be sokan ismernek félre, mert nem tudják megérezni a reális ember cselekedetei mögött. Csodálatos kapcsolat az Istennel élete minden órájában, magától értetődő, természetes összeforrás Vele s nem valami alázatos, elomló, puha és érzelmes — szláv, hindu, vagy akár egyszerűen pietista-közösség, hanem kemény, egyenes, férfias egyetértés, amilyen a szeptenének istentudata. Mély történelemtudat párosult ezzel az istentudattal s könyörtelen felelősségvállalás magáért és népéért. S¹⁴ mindebből szükségszerűen következik, hogy hajlandó volt újítani, változtatni, javítani, újraindítani. A református egyház hivatalos körei nem mindig s nem mindenben értettek vele egyet. Nyíltan kimondott kellemetlen dolgokat. „Milyen a föld, amelyen élnek a híveid, — mondotta a falusi lelképásztor önműveléséről tartott előadásában — *kié az a föld, kinek a kezén van. Kié legyen az a föld, és mennyi legyen az a föld, amely becsülettel és igazsággal kell, hogy egy-egy munkáskéz érdekkörébe tartozzék.*” [És] nem hunyta be a szemét a keresztyénség társadalmi kötelességei iránt [sem], nem szépitett, nem keneteskedett, meglátta a nyomort s fölhördült ellene: „Él-e a te gyülekezeted emberhez illő életet? Lakásvizonyok, kereseti viszonyok, ruházkodási viszonyok, egészségügyi viszonyok, szaporodási viszonyok, szórakozás emberhez illő-e? Munka alkalmá és ideje emberhez illő-e? *Isten országá mit szól ezekhez a szociális viszonyokhoz?*” Reális ember volt s nem kegyeskedő misztikus, sem mesterséges gyermetségben álmódzó puha lélek, nem áttallott beleszólni a pénz kérdéseibe sem: „És itt jön a szövetkezet kérdése is, — mondta. — Itt lesz égető a bankprobléma a külbelki nyúzdától egész a járás Isten háta megetti kis falujában élő hitelbankig.” S végezetül a legfőbb kérdés, létünk vagy nemlétünk kérdése: „*Magyar-e ez a föld? Magyar-e vezetése, magyar-e a sajtó, a pénz, a közigazgatás, vagy öncél.* Vagy kicsi érdektársaságok, vagy nagy kartelek szabad frontjárata. . .”

[Az előadás után, mit a falusi lelkészek kötelességéről tartott, szinte mentegette őt néhai Balthazár püspök. És] lehetetlen fájdalmas mosoly nélkül szemlélni ezt a vasból gyúrt népi prédikátort, aki hősöket akart nevelni a falusi lelkészekből, [a] presbiterékből s akit mentegetni kellett a hallgatóság előtt, hogy az Istenért, ne nehezteljenek rá, hiszen jót akar: „Erről a kemény beszédről, — mondotta Balthazár¹⁵ — ha tudjuk, hogy szívből jött, akkor megérezhetjük, hogy mindazokat, amiket mondott, érettünk cselekedte és azért a szolgálatért, amelyre mindnyájan el vagyunk hivatva.” S újra hangsúlyozta: „Csakugyan a jövőért való aggodás volt felszólalása és megnyugodhatunk, hogy mindezt érettünk cselekedte.”

Milyen könyörtelen szemmel látott bele a falusi, a városi, az országos élet mélységeibe, bűneibe s erényeibe, „Mikor megjelenik az esperes, — mondta, — akit épp a te vokszod állított erre a helyre, mindent rendben talál. De ha megjelenének azok az istenáldott lelkek, akik ebben a magyar református egyházban készek voltak halálra és üldöztetésre, ha egy ilyen égi vizitáció történnék, *vajjon az felmentene-e bennünket?*” S ki merte mondani [a kritikától, számonkéréstől bizony borzongók előtt]:¹⁶ „Ha a magyar református lelképásztor annyit áldozna, mint egy szocialista munkás a kasszába, akkor teljes fizetésének huszonnégy százalékát kellene áldoznia. Ha a magyar református földműves nép annyit áldozna, mint egy szocialista munkás, akkor

a magyar református népnek minden nyolcadik mázsa búzáját és tyúkját, malacát oda kellene áldoznia.” Mint egy középkori ígehirdető állt fel és mondta: „Soha bankokráciának akkora uralma nem volt hazánkban, mint ma. A pénznek olyan óriási tekintélye nem volt soha, annyi imádója, kergetője, uszályhordozója, hízolgője nem akadt, mint ma. Soha bürokrácia úgy nyakig begombolkozva nem volt, mint ma. A hivatalokban úgyszólván csupa hivatalfőnök szolgál, a legkisebb alkalmazott is nagy tekintélyt mutat.” Figyeljük csak e szavak keményen csattogó ostorcsapásait. [A végtelenségig idézhetők szavait:] a népi Magyarország szól egy népi férfiú s egy szteppén felnőtt türk nemzetségfő rettenhetetlen hangján.

„Van egy katasztrófális végzete Magyarországnak, — citáljuk még befejezésül, hogy újra lássuk, mennyire a maga teljességében látta a magyar sorsot — hogy mind-egyik bukása valamelyik osztályát kívánta áldozatul. Mohács után megsemmisül a magyar főpapság, attól kezdve idegen főpapság van. Majtény után kivégzik a magyar mágnást és eltűnik ez a történelmi osztály a magyar vezetés színteréről. Világos után elpusztul a magyar dzsentri és Trianon óta a magyar középosztály és a magyar kisgazda-társadalom pusztul bele ebbe a nemzeti katasztrófába.”

Idézzük Csikesz Sándort! Haló poraiból hívjuk őt magunk közé. Ó, bár belenyúlna életünkbe, mint ahogy az enyémbé belenyúlt, ó, bár találkozoznánk vele naponta. Szavai holt betűkbe zárultak, ki támasztja fel őket, ki formál belőlük hús-vér embereket, mindennapi életet? Hiszen az ő kemény, krisztusi és magyar szavát ma már talán el sem tudnák viselni. Szálljunk magunkba, magyarok és vizsgáljuk meg magunkat az ő túlvilágian sugárzó tekintete előtt: „Ha egyszer az élő Isten ítélőszéke elé állunk, megállunk-e majd úgy, mint az ő tanítványai?!”

Az Egyházkerületi Nagykönyvtár, Debrecen, kéziratárában őrzött szerkesztőségi gépirat jelzete R 2403, 4 számozott levél, üres verzókkal, 340×210 mm. — Idézi a legutolsó bekezdést a Vasárnap is (1942. február 20. VIII. évf. 8. sz.). Betű szerint közlöm a gépiratot, a változtatásokra utalok:

A) | között levő szavak elmaradtak; a dőlt betűsek az újságban ritkítva jelentek meg. Az újságban megjelent 1. Emlékezés Csikesz Sándorra [a lap címe alatt a fejlécben: Kodolányi János megemlékezése Csikesz Sándorról.] — 2. meghívással — 3. ez az ügy, — 4. amelyről — 5. bele akartam vetni magam — 6. omlott róla, süvege díszítette pompás magyar fejét, tekintete... — 7. ott ne állott volna — 8. látattatta meg velem — 9. [beszúrva:] néha — 10. szándékait, amely — 11. erőnkől telő — 12. kiformálta — 13. megfogható — 14. [új bekezdéssel szedve] — 15. Baltazar — 16. a legfőbbat.

Közli: Fekete Csaba

A Debreceni Kollégium
a Csokonai-szoborral
(1955)

„Kodolányi vagyok én is”

ILA NÉNI EMLÉKEZIK

Püspökladányban kevesen tudják, hogy Kodolányi Jánost, *A vas fiai*, *a Julianus barát*, az *Egő csipkebokor* és sok más nevezetes regény íróját rokonai szájak fűzték a nagyközséghez. Itt lakott anyai nagyanyja, majd édesanyja, *Martinovics Ilona* is, miután férjétől elvált. Az apával konokul viaskodó ifjú Kodolányi János az első világháború nyarait többnyire a nagyanyjai házában, édesanyjánál töltötte, sőt ott élte át a forradalmakat és az ellenforradalom kezdetét is. Püspökladányi élmények alapján írta később a *Futótűz* című regényét, amelyben szokásához híven minden szereplőt élő modelltől mintázott.

A boldogtalan édesanya, akitől az író „nyugtalanágát és mámoros életszerelmét” örökölte, 1919-ben meghalt, Kodolányi pedig visszatért a szerb megszállás alatt álló Vajszióra, az Ormánság fővárosába, majd nem sokkal később véglegesen szakított apjával. 1921-ben megnősült, egy év múlva fia, két év múlva lánya született. A kezdő író a nyomor 1924 tavaszán ismét Püspökladányba parancsolta, de most már családostul. Nem a rokonai hajlékba költözött azonban, hanem „Karacs apó” lakatlan házáat bérelte ki. Gondokban bővelkedő fél esztendő töltött Püspökladányban. Ezeknek a nyomasztó hónapoknak a zaklatott emlékeit egy-két novella és visszaemlékezés őrzi. Püspökladányi tartózkodása idején kereste fel őt Szabó Lőrinc, hogy *Az Est* című újság számára interjút készítsen vele. Kodolányi innen Budapest környékére, majd a fővárosba költözött. Ladányban huzamosabb ideig többé nem időzött, legfeljebb átutazó volt.

A napokban azt hallottam, hogy Ladányban él testvérye, Kodolányi Ilona. A hír valósnak bizonyult.

A Bajcsy-Zsilinszky utcában lakik. A névadót, akinek Kodolányi egyik legkedvesebb barátja volt, ő maga is jól ismerte.

Ilona néni — megengedte, hogy így nevezzem — szívélyesen fogad és igéri, hogy minden kérdésre válaszol. Ritka dolog, hogy az ő korában valaki szellemileg ennyire friss, ruganyos legyen. De a test nem szolgál ilyen jól: pontosabban egy combnyaktörés már több mint húsz esztendeje az ágához láncolja.

Tágas, ódon hangulatú szobában fekszik vagy ül az ágyon. Míg ott jártunk, az utcai ablak tárva-nyitva állt.

— Mióta tetszik Püspökladányban lakni? — kezdem a faggatózást.

— 1940-ben költöztem ide. Itt éltem le a fél életem, de gyökeret verni nem tudtam soha.

Míntha beszéde is igazolná: különösen az „e” hangjai őrzik az ormánsági tájszólás ízeit.

— Ez a nagyapa háza?

— Nem, ez anyám fiatalabb húgának, *Martinovich Giza* néniének a háza volt. Jelenlegi örököse Amerikában él, én csak a haszonélvező vagyok. Ez havonta négyvenöt forintot jelent. A nagypapai ház a főutcán állott, közel az állomáshoz, a rendőrséggel szemben. Az öregebb ladá-

Hajdu Bihari Napló
1980. sept. 21.
222 sz. 7.

nyiak talán emlékeznek még rá, hogy melyik volt a Martinovich ház.

Bizonyára azt is kevesen tudják, hogy Kodolányi János anyai dédapja édestestvére Martinovics Ignácnak.

(Kecskés Gyulától. Püspökladány kitűnő helytörténészétől tudom, hogy a püspökladányi Martinovich-ház a múlt század végén, vagy századunk elején került Martinovich Gyula tulajdonába, majd a húszas években Lengyel Imre református pap vásárolta meg 1944. június 2-án, Ladány bombázásakor a ház egy része összeomlott, a maradványát később lebontották. A telek jelenleg a Rákóczi utca 62. számot viseli, azóta, új ház épült rá. Kecskés Gyula bácsi annak idején, amikor a Futótűz című Kodolányi-regény megjelent, még minden szereplőt azonosítani tudott a valóságos élő személyekkel.)

Kérdezem Ila nénit, hogy maradt-e valami emléke, dokumentuma a bátyjától. Minden tectetória nélkül válaszol: — Csak volt egy-kettő, de elégettem, megsemmisítettem őket. Én a bátyámmal apám halála után minden kapcsolatot megszüntettem.

— Szabad kérdezmem, miért?

— Elsősorban a *Sülyyedő világ* című regénye miatt. Én apámat nagyon szerettem, s nagyon megrendítet, ahogy a bátyám ebben a regényében lefestette őt. Már annak idején a Futótűz is zokogva tettem le, de erre nem számítottam. Így aztán többé családi tárgyú írásait nem olvastam.

— Ila néni szerint másképpen történtek a dolgok, vagy nem fogadja el Kodolányi János nézőpontját?

— Nézze, amikor egy író ír, színezi a valóságot. Vagy szebbnek mutatja, vagy sötétebbnek, attól függ, hogy mi a célja. A bátyám ez utóbbit választotta. Apám jó ember volt, de tagadhatatlanul régivágású, zárkózott. Erthető, hiszen négyéves korától árván nőtt fel. Nagyon becsületes volt, mindig mindent komolyan vett. A szerb megszállás idején például a bátyámnak pénzt adott, és azt mondta: átjuttatlak a demarkációs vonalon, eredj, iratkozz be az egyetemre, legyél magyar szakos tanár. Erre a bátyám megnősült, és nem

iratkozott be az egyetemre. Ezután végleg szakítottak.

— Az életrajzi regényből az derül ki, hogy az édesapjuk nagyon szigorú volt, az Achilles-in-sorvadással küszködő gyerek Kodolányi Jánost gyakran megfenyítette, olykor kutyakorbáccsal.

— Nem gyakran, de néha valóban megfenyítette. Kutyakorbáccsal csak egyszer. Akkor is azért, mert Jancsi megalázó hangon beszélt a cseléddel és nem akart bocsánatot kérni. A bátyám nagyon makacs gyerek volt, sokszor szándékosan ellenkedt apámmal. Mindegy, akár-hogy is volt, a család szentség, senkire nem tartozik, ami benne történik. Pláne nem egy egész ország nyilvánosságára.

— Azt írja Tüskés Tibor, Kodolányi életrajzírója, hogy Ila néni árulkodó volt. Igaz ez?

— Nem igaz, mert nálunk az a szokás járta, hogy aki árulkodott, az is kikapott. Nem kerestük a verést, elhihetli. Egyébként banktisztviselőnk koromban az a hír járta rólam, hogy Kodolányi Ila nem beszél. Nem érdekelték ugyanis mások magánügyei.

Egy pillanatra eltűnődik, majd megszólal.

— Nekünk gyönyörű könyvtárunk volt, rengeteg játékunk, Jancsinak főzgépe, nekem francia járóbabám, nagy kert Pécsváradon, Vajszlón. Jó, hogy kibírta szegény — mondja ironikusan. Majd legyint: — Mindegy. Úgy volt, ahogy volt. Majd csak a végére érek én is egyszer.

— Tudják Püspökladányban, hogy Ila néni Kodolányi János testvérhúga?

— Kevesen tudják, én meg nem dicsekszem vele. Nem azért, mintha a testvérem megtagadnám, de nem értettem vele egyet. Bennem is van furcsaság, Kodolányi vagyok én is — emeli föl a hangját.

Magnót használni nem enged, egy fényképbe beleegyedik.

Nem kívánok a Kodolányi család tragédiákkal terhes életében döntőbíró lenni. De a Kodolányi-életrajzot úgy írták meg, hogy Ila nénitől nem kérdeztek semmit. Pedig hátha ő is szolgálhatott volna egy-két fontos útbaigazítással.

Bakó Endre

Egy korszak gyilkos kritikája és a Kodolányi-dilemma

Kevés olyan nagy tehetségű magyar író akadt a két világháború között, akinek viselkedése, magatartása, némely megnyilatkozása annyi fájó következtetlenséget hordott volna magában, annyi vihart kavart, s oly súlyos elmarasztalást váltott volna ki, mint Kodolányi Jánosé. Értelmetlen lenne szépíteni a múltat. A harmincas évek egyre feszültebbé és veszedelmesebbé váló politikai légkörében korábbi nézeteinek megtagadása, önellentmondásai súlyos, veszedelmes vétkekké, megbocsáthatatlan hibákká keményedtek. Kiadói munkatársak tanúsíthatják, hogy amikor műveit újra kiadásra készítették elő az ötvenes években, az író döbrent meg legjobban némely mondatán, amit idegennek érzett és megtagadott. Nem lehet ezt a kései bűnbánatot lebecsülni, megmosolyogni. Kodolányi János sohasem volt gyáva és számító. Múltbeli állásfoglalása sem volt olyan menthetetlenül egyértelmű, mint nagy európai kortársainak végzetes erkölcsi bukása, például Knut Hamsuné vagy Panait Istratié. Kodolányi János a mi normáink szerint elítélendő mondatainak, állásfoglalásainak az ellenkezőjét – korrekcióit – is leírta 1930 és 1945 között. Szinte párhuzamosan ugyanazokban az időkben. Ebben a ket-tősségben, önellentmondásosságban nem játszottak közre taktikai, helyezkedési megfontolások. Sőt! 1934-ben, 1937-ben vagy a negyvenes évek elején, amikor ezeket a kijelentéseket

önmaga megtagadta és megcáfolta, saját magának ellentmondva, aligha számíthatott akár majdani számonkérésre, akár jópont-szerzésre. A fennálló társadalmi rendet támadó paszkvillusai, megrázó erejű osztályharcos novellái és regényei, a nácizmust és a hitleri pángermánizmust gúnyoló írásai viszont azonnali megtorlást vonhattak maguk után, s mint tudjuk, a súlyosan testi fogyatékos, örökösen betegeskedő író a jobboldal első számú közellenségei közé sorolta. Nemcsak a magyar rendőrség, bíróság, sajtó, könyvkiadás, színház és filmipar vezetőinek szemében tűnt veszedelmes baloldali fölforgatónak, hanem a német megszállók titkosszolgálat, a Gestapo mint a nácizmus veszélyes és ádáz ellenségét vette föl magyarországi feketelistájára. A nácik igen nagyra értékelték Kodolányi antifaszizmusát a tágabban vett hazai ellenállási mozgalomban.

A Kodolányi-dilemma éppen ezért rendkívül bonyolult. Nem lehet azzal egyszerűsíteni a kérdést, hogy az ötvenes években a személyi kultusz hatására még az egyértelműen tiszta politikai magatartású emberek is átlökettek az ellenséges táborba. Csak ez lehetett Kodolányi sorsa is. Azzal sem lehet érvelni, hogy Kodolányi tetteit a fiziológiai és a pszichológiai körülmények befolyásolták volna. Azzal sem, hogy féktelen magatartása még barátait is ellenségévé vadította gyakran. Szinte hiábavaló kísérletnek látszik, hogy az utókor keressen magyarázatot érthetetlenül szélsőséges és ellentmondásos viselkedésére. Jószerint erre az író lett volna egyedül hivatott. Alighanem pokolian sokat szenvedhetett, amikor betekintett az ő visszapillantó tükrébe, s a múlt fölmérése a különben sokat vezeklő írónak nagyobb megrázkódtatást okozhatott, mint a kívülálló fölötté ítélezőnek. S egyáltalán nem vagyok bizonyos abban, hogy Kodolányinak sikerülhetett a saját múltja rejtélyét akár csak önnön lelkiismerete számára is megnyugtatóan megoldania. Hiszen Kodolányi vétkei-tévedései nem

Szalay Károly: BÁLANYAK
A PRÓFÉTAKÉPZŐ FŐISKOLA'N.
Vgy. 1980. Magyarok 112-117.

ousztán az utókor szemében azok, hanem vétkek és hibák már a harmincas évek Kodolányijának szemében, szándékai és elképzelései alapján is. S ezért válnak Kodolányi politikai zezugai tragikomikus tévedésekké. Az utókor számára mégis bőven akad adalék, hogy kifejlesszen feltételezéseket. Kodolányi jegyzetei, vallomásai, levelei, szóbeli megnyilatkozásai mellett barátok és ismerősök emlékezései érdekes és fontos adatokkal szolgálhatnak. Ezekből tudjuk, hogy Kodolányi sértődős, érzékeny, elviselhetetlen természetű ember volt, haragtartó, gyűlölni tudó, meggondolatlanul szenvedélyes. Nagyon kézenfekvő lenne tehát Kodolányi pálfordulását, baloldali, marxista és proletárforradalmár magatartását föladó tévútjait lélektani okokra, megsértődésekre, az igazságtalan sérelmek okozta indulatokra vezetni vissza. Az elárultatásnak és a mélységesen igazságtalan megbántásnak a bugyrait járatták meg Kodolányival, ez kétségtelen. Tüskés Tibor összegyűjtötte a lelki sérüléseket okozó behatások egy részét. Megemlítek ezek közül néhányat. A kolozsvári Korunk rendszeres cikkírója (forradalmi és marxista publicisztikai műveinek többsége itt jelenik meg), de a Korunk magyarországi szervezője, Nádass József, Gaál Gábor utasítása ellenére sem „hajlandó kéziratot kérni Kodolányitól”. A Korunk körén belül is sokan ellenzik az író ottani megjelenítését. Bányai László *Kitárul a világ* című visszaemlékezésében ír arról, hogy kezdő marxistaként, a „balos dogmatizmus hatására”, a munkásmozgalom egyik legértékesebb „útítársának tekintett” Németh Lászlót „a fasizmussal kacérkodó Marinettihez” hasonlította. Ez a sors jutott ki többek között Kodolányinak is. A régi jó barát, akit Kodolányi támogat, s aki akkor már szovjet emigrációban él, Gergely Sándor is megtámadja. 1931-ben a Sarló és Kalapács dokumentumot tesz közzé, amelyben a József Attilát süjtő denunciació mellett ez is szerepel: „Háy Gyula, Kodolányi, Illyés Gyula a válságba jutott kispolgári

intelligencia írói, a proletariátussal időnként kacérkodnak.” Egy esztendővel korábban viszont Bálint György még ezt írja vele vitatkozván: „... a puritanizmus és erkölcsprédikáció jogát Ön féltékenyen fenntartja a maga számára éppen úgy, mint ahogy a proletárságra is monopóliumot jelentett be egyik legutóbbi írásában, még Kassák Lajossal szemben is.” Az utódállamokbeli és a hazai baloldal is fenntartással fogadja közeledését, sőt elzárkózik előle már a harmincas évek elején, amikor pedig erre Kodolányi (elszórt, személyeskedően sértő hangú kritikák és indulatos megnyilatkozásokon kívül) elvi, ideológiai okot még nem szolgáltatott. Nyugodtan kijelenthetjük, Kodolányival kezdetben még indokolatlan és mértéket tévesztett ellenszenvvel, előítéllettel foglalkozott a dogmatikus baloldal egy része, akárcsak a többi, itthon élő magyar íróval.

Maga Fábry Zoltán korigálta hajdani dogmatikus hibáit 1967-ben: „Nem a mű volt a fontos, de az eleve tendenciózus információ. Ma már leírhatom, hogy egyik advocatus diaboli Gergely Sándor volt. És mi – Budapesttől távol – készpénznek vettünk mindent, felháborodtunk és ugrottunk, és fortissimóba csapva, kérlelhetetlenül ítéltünk Móricz Zsigmond felett, Kassák felett és Kodolányi felett. Kodolányinak volt és lett keserves igaza, amikor levelében azt írta: »Egyszer ügyis kiderül minden, s akkor ön is sajnálni fogja, hogy nehéz ponton álló s egyedül álló elvtársát félreértette.« Sajnálom, és mint Móricz Zsigmonddal kapcsolatban rég leírtam – szégyellem.” Eddig Fábry Zoltán. Ahogyan az utókor nem érti Kodolányi eltévelyedéseit, úgy nem tudja megérteni a bűnbánó Fábry Zoltán tévedéseit se. Vajon Stószon nem olvashatta Kodolányi írásait? Vagy mint írja, valóban ennyire nem volt fontos szektás társasága számára egy *író* megítélésében, amit *leírt*?

Kodolányi kiváló ismerőivel és méltatóival nehéz lenne vitába bocsátkoznom, mégis megemlítem a föltevésém. Noha

semmi kedvem a szektás íróársak felelősségét kisebbiteni, de mégsem hiszem, hogy Kodolányit főként a tőlük elszenvedett sérelmek távolították el a párttól és a munkásmozgalomtól.

Két okból nem. Az egyik ok: a hivatalos Magyarország és a jobboldal részéről is permanens támadássorozat érte mindvégig. Egyetlen pillanatra sem szűnik meg a fasiszta-germán veszélyre figyelmeztetni, mindvégig bírálja a náciizmus hazai cimboráit, a nyilasokat. A különféle baloldali szektás insznuációk után még hosszú évekig emlékezik meg forradalomhűen 1919-ről, rokonszenvez a Szovjetunióval, s ezt meg is írja (amikor ez kockázatos vallomásnak számított). Feneketlenül gyűlöli a kor uralkodó eszméit, az uralkodó osztályait, ami akkor már nem volt teljesen veszélytelen magatartás.

A súlyos szektás sérelmek után hat-nyolc évvel, igaz, egyre halkulóban, egyre ritkulóban, de még kitart forradalmi és proletáreszméi mellett. Ha tehát Kodolányit a szektás oktalanságok döntően befolyásolták volna, a lélektani reakciónak hirtelenebben és manifesztumszerűbben kellett volna kiobannia. Mint ahogyan Kodolányi manifesztálta is mindig öszszeférhetetlenségét, gyűlöleteit, Móriczsal és másokkal szemben is. Természetesen a dogmatikus megnemértés elkedvetlenítő, erőt veszejtő, rossz közérzetet teremtő hatása alighanem súlyosan károsította-torzította az általános stresszhatás alá kerülő ember viselkedését.

A másik ok az író forradalmiságának és marxizmusának a megalapozottsága. Még ha vannak is fenntartásaink ezzel kapcsolatban, alig hihető el, hogy az a Kodolányi János, aki a húszas évek elejétől a harmincas éveknek majdnem a végéig, de legalábbis 1936-ig olyan szenvedélyes proletárforradalmi cikkeket ír, amilyeneket csak kevesen írtak akkoriban, személyes sérelmek miatt ily könnyedén letérhetett volna elveitől. Forradalmisága és marxizmusa lehetett annyira megalapozott és átélte, hogy még pszichésen szélsőséges habi-

tusa sem tette őt alkalmassá ilyesféle fordulatokra. Sokkal inkább valószínűsíthető természetese egy olyasféle válaszadást, amelyben az őt bírálókról nyilatkoztatja ki egyszerűen, hogy azok a kispolgárok, ők a tőkés és földbirtokos „bérencek”, „gaz trockisták”, mintsem megsértődjön és föladjon elveit.

Állításaimat hadd bizonyítsam antikapitalista publicisztikájának jellemzésével.

A Tanácsköztársaság-élmény

A húszas évek elejétől Kodolányi a Tanácsköztársaságra mint elveszett paradicsomra, a semmivé vált nagy lehetőségekre emlékezik vissza. 1926-ban írt *Küszöb* című elbeszélésében csakúgy, mint az 1936-ban Illyés Gyula könyvéről írt kritikájában: „... aki ezelőtt tizenhat-tizenhét esztendővel azt hitte, amit annyian hittünk, hogy elérkezett a magyar élet arculatának sorsdöntő változása...” Rokonszenvező mellékhangzással hozza szóba a forradalmat jó tizenöt esztendőn keresztül, amit a Szovjetuniót elismerő megnyilatkozásai csak fölerősítenek. A Szovjetunióból hazatért magyar írókat pártfogolja a szélsőjobboldali támadásokkal szemben. Lenint a legnagyobb világtörténelmi alakokkal veti össze, s a Szovjetunióban hatalmas keleti világbirodalom kibontakozásának a körvonalait sejt meg. Történelmi hasonlatai meglehetősen szubjektívek, de Kodolányi történelmi szemléletének ismeretében nem lehet kétséges pozitív tartalmuk. A 60 éves Makszim Gorkijt ünneplő cikke (1933) végigtekint az orosz irodalom rövid történetén, s arra a következtetésre jut, hogy Gogol, Goncsarov, Tolsztoj és mások „hatalmas pörölycsapást” mértek az elnyomó osztályokra a tizenkilencedik században. „Az orosz proletariátus tulajdonképpen már akkor győzött, az orosz társadalom már akkor átalakult – ami később történt, csak a konzekvenciák becsületes levonása volt.” Itt, gondolom, kevésbé fontos az írók történelmi szerepének talán kissé eltúlzott értékelése, sokkal

inkább az, hogy a proletárforradalmat a konzekvenciák becsületes levonásának nevezi. És az sem érdektelen példája-hasonlata, hogy említve a cár utasítását, amely alapján beválasztották Gorkijt az Akadémiába, ezt írja: „...ami legalább akkora csoda, mintha nálunk a mi Akadémiánk beválasztaná Lukács Györgyöt”.

A Kozma Miklóshoz írott, a rádió műsorát bíráló levélsorozatban (1934) internacionalista műsorprogramot kér számon, s többek között szovjet-orosz zenei adásokat hiányol. A *Baloldaliság a marxista kritika gyerekbetegsége* című vitairatában nemcsak azt vallja, hogy „az újabb nemzedék esztétikusai még akkor sem tudnak szabadulni a kor diktálta marxista szemlélettől, ha mereven szembeszállnak vele s perhorreszkálják...” hanem hitet tesz a Szovjetunió mellett is: „...még a fasiszta kritikusok is bámulattal adóznak a Szovjetunió kulturmunkájának...” A *kapitalista világrend válsága* valóságos szatirikus paszkvillus. A gróf Károlyi Imre könyvéről írott recenzió csak ürügy arra, hogy szatirikus invektívával ítélkezzék kora reakciójáról. A kapitalizmus és a feudalizmus uralgó osztályainak kritikája mellett a főszerep a Szovjetunió és a proletárdiktatúra megvédésének jut. Károlyi vádaskodásait swifti fölháborodással fordítja visszájukra: „Az a polgár tiltakozik a kisebbség diktatúrája (a proletariátus diktatúrájáról van szó, Sz. K.) ellen, amely a kapitalisták diktatúrájában tartja a tömegek millióit.” „Annak az osztálynak a képviselője kiáltja ki erkölcstelennek és kegyetlennek, barbárnak az egyetlen szocialista állam vezetőit, amely osztály a háborúban 10 milliók életét s épségét áldozta fel.”

A mai olvasónak semmiképp sem szabad figyelmen kívül hagynia, hogy ezek a vallomások az ellenforradalom győzelme után ellenforradalmi légkörben jelentek meg. Kétségtelen, hogy Kodolányi kötődése a Szovjetunióhoz nem ilyen egyértelmű mindvégig. Emleget ő „orosz gőzhengert” is, s a „szláv-

ság tömegei” az „irtóztató” jelzőt kapják nála (*Annière*), s ha nem is pejoratíven, de mégiscsak a mongol világbirodalom nagysága jut az eszébe „Tanácsoroszsországról”, s Lenin világtörténelmi jelentőségét Dzsingisz kánéhoz hasonlítja. Mégis, a húszas-harmincas évekbeli szovjettel rokonszenvező megnyilatkozásai jóval jelentősebbek, politikai köztudatunkban sokkal fontosabbak voltak, mint főntartásai. Ezt a tényt sem szabad a korból kiszakítottan szemlélni. Nemcsak polgári írók visolyogtak a szovjethatalomtól, a sztálinizmustól (Karinthytól Kosztolányiig és Németh Andorig), hanem kommunisták is szembefordultak vele (André Gide). Kodolányi megítélésében azonban, azt hiszem, jóval szigorúbb volt az utókor, mint mások tévelygéseinek mérlegelésében. Még a tiszta szándékú és pontosságra törekvő Kardos Pál is azt hitte, hogy Kodolányi János szovjetellenes volt. Azt írta, Kodolányi nehezményezhette, hogy Nagy Lajos „édesanyjának” vallotta a Szovjetuniót (Kardos Pál: Nagy Lajosról, 1958. 182. l.).

Az általam idézett mozzanatok vagy egyidejűek Kodolányi Nagy Lajosról írott és Kardos Pál által szovjetellenességgel gyanúsított kritikájával, amelyben melleleg a Szovjetunióról nem is esik szó, vagy jóval későbbiek. A gyanúsítás tehát mindenképpen indokolatlan. Azért térek ki erre, mert Kodolányi személyes tragédiájához az is hozzátartozik, hogy ténylegesen elkövetett hibáitól függetlenül is ellenszenvet váltott ki kortársaiból és az utókorból, és sokszor igaztalan bírálatra ragadtatta ellenfeleit.

Mindez azonban nem azt jelenti, hogy menthetőek lennének tévedései. Sőt mivel ő a legmesszebb jutott el a korszak írói közül a társadalmi valóság fölismerésében, visszaesése súlyosabban eshet latba, mint a polgári liberális írók politikai tévedései. Annak ellenére, hogy voltaképpen a tanácsköztársaság, a proletárdiktatúra és a Szovjetunió kérdésében nem került sohasem távolabb, jobbra, mint a kor liberális szellemű,

antifasiszta írói. Kodolányi e tévedéskörének megítélésében van ellentmondás. Ha elfogadjuk a korszak dogmatikusainak véleményét, amely szerint Kodolányi csak „kacérkodott a proletariátussal”, s lényegében sohasem volt marxista, akkor tévedései eltörpülnek rokonszeny-nyilatkozatai mellett. A korszak következetlen ideológiai közgondolkodásának számlájára írandók. És ebben az esetben mint a marxizmussal rokonszenvező, baloldali polgári írókat kell nagyra értékelnünk. Tévedéseit pedig nem ítélnéjük meg olyan súlyosan, mint az eredetileg marxista gondolkodókat. Ha viszont elismerjük, hogy mégiscsak marxista volt vagy tizenöt esztendeig, ezzel ugyan nem mentjük föl későbbi eltévelyedéseit, de értékelnünk kell a húszas és harmincas években írt marxista szellemű pamfletjeinek, társadalomkritikáinak roppant fontos hatását. Méltatnunk kellene ezek politikai és irodalomtörténeti jelentőségét. *Költő a börtönben* című vádiratát mint a korszak magyar progressziójának fontos dokumentumát, s mint a satírává fokozódó, elnyomók elleni gyűlölet esztétikai megnyilvánulását tanítanunk kellene. Azt hiszem, Kodolányi kései megítélése, pontosabban a körüle gomolygó gyanakvások nem ott hibáznak, hogy súlyosbítják tévedéseit (nem is súlyosbítják minden esetben), hanem ott, hogy tényleges haladó tevékenységét, tehát a másik arcukat, nem veszik eléggé figyelembe. A két megnyilatkozás közti arány bomlik meg ítéletük során. A helyes arányítás nem Kodolányi indokolatlan fölmentését szolgálja, hanem a korszak progresszív társadalomkritikájának s részben satíratörténetének helyes megítélését segítené elő.

Kibívás a hatalom ellen: marxizmusa

Kodolányi első írásaitól kezdve fennen hirdeti, hogy az ő esztétikai szempontjait a marxizmus határozza meg. Társadalomkritikájában az osztályharcok elmélete alapján ítélkezik, s az az értékmérő számára, ki miként kötődik a proletariátus-

hoz. Kodolányit e tekintetben is summásan ítélte meg nemcsak a kortársi ellenvélemény, hanem az utókor is. Kardos Pál erre ad jellegzetes példát. Azt ugyan elismeri, hogy Kodolányi a Korunkban Nagy Lajost „mint marxista írókat magasztalta”, de a *Bérbáz*-ról szóló kritikájában már jobboldali elhajlásokat vél fölfedezni. Azért marasztalja el Kodolányit, mert harcoss társadalomkritika helyett, valamiféle polgári esztétizálásra biztatja Nagy Lajost. Nos, Kodolányi egész kritikai életműve ennek a gyanúsításnak cáfolata, még ellentmondásos válságkorszakában is. De maradjunk a Nagy Lajos-kritikánál. Ezt írja és idézi Kardos Pál: „A Bérbáz némely novellája . . . egy fokkal alacsonyabb írójánál . . .”, „szándéka aligha volt több, mint leszállni azok nivójára, akik írásaitól primitív és nyers agitációt várnak”. Hogy kik azok, akiknek nivójára Nagy Lajos „leszáll”, az a cikk egy későbbi pontján válik félreérthetlenné: „Az osztályharc vonalában álló proletárok . . . olyan írásokat kívánnak az íróktól, amelyek . . . azt a hitet táplálják bennük, hogy a problémák . . . egyszerű módon megoldhatók . . . A tömegember azt akarja látni, hogy a proletár mindig erős, egészséges, becsületos, jó és őszinte, hogy mindig éhes, mindig rongyos és mindig nyolc gyermeke van . . . Ez a lenézés a »tömegember« iránt világos jele Kodolányi »eszmei« fejlődésének . . .” Idáig a Kardos Pál-idézet.

Miről szól a Kodolányi-cikk valójában? Mindenekelőtt megállapítja Kodolányi: „Nagy Lajos polgári író volt, s útja a Nyugaton át vezetett a proletariátushoz.” Ezt tartja legnagyobb értékének. A Kardos Páltól idézett részletre pedig itt a magyarázat: „. . . mert mi sem egyszerűbb, mint a marxizmusból dogmákat faragni s azokat kaptafaként alkalmazni, ahelyett hogy az állandóan mozgó és hullámzó életet szemléljük s a bennünk támadt élményeken át ismerjük föl a mindenütt jelenlévő dialektikus folyamatokat . . .”

A kétféle idézet összevetéséből világosan kiderül: Kodolá-

nyi a korabeli sematizmustól óvta Nagy Lajost, s nem attól, hogy „leereszkedjen az alacsonyabb néprétegek közé”. Ez az utóbbi is képtelen föltételezés épp Kodolányiról, ebbe a hibába sem esik bele sohasem pályafutása során. Kardos Pál véleménye azonban megvillant számunkra is valami fontosat, akaratlanul megsejteti az okát annak, hogy miért fordult szembe Kodolányival a korszak hivatalos baloldala. Azért, mert Kodolányi a sematizmust és egyben a politikai szektarianizmust bírálta. (Noha e tekintetben sem lehetett következetes, bele is esett a dogmatikus szélsőségekbe – lásd Bálint György kritikáját.) Kardos Pál voltaképpen az ötvenes évek eleji dogmatizmus és sematizmus alapján ítéli el Kodolányit, s tartja jobboldali elhajlásnak az író harmincas évekbeli sematizmusellenességét.

De mást is idéz Kodolányitól ugyanitt: „Nagy Lajos az a magyar író, aki »leginkább megközelíti a marxista követelményeket.«” Ezt a minősítést nehezményezi Kardos Pál. Kevésli a „megközelíti” megjelölést. Hadd citáljak azonban ezúttal én Kodolányitól: „Nagy Lajos nézőpontja tökéletesen azonos a marxizmus nézőpontjával, lélektanai eszközei pedig a modern lélektan eszközeivel.” „Valóban marxista szemmel néz, s marxista lélekkel él és cselekszik, ezért minden hálát, szeretetet, elismerést és tiszteletet megérdemel.”

Ennyit Nagy Lajos Kodolányi szerint minősített marxizmusáról. De nézzük meg Kodolányi-idézetek tükrében az író proletariátushoz fűződő érzéseit – amit úgyszintén kifogásolt Kardos Pál:

„Logikusabban ment tovább azon az úton, amely a proletariátus célkitűzéseire vezetett, s ma, a *Lecke* című kötetével félreérthetetlenül dokumentálja, hogy teljesen vérévé vált a szociális forradalom ideológiája.”

„Őt az embernek emberhez való viszonyában ez a kérdés érdekli: melyik az elnyomott, melyik az elnyomó, miért elnyo-

mott az egyik, miért elnyomó a másik, miként lehetne ezt a viszonyt közöttük megszüntetni.”

„Nagy Lajost igazolta hite. Én úgy érzem, hogy az ő ideje egyre jobban közeledik, s ez a kis kötet, amelyet munkások számára adott ki egy szocialista csoport, az ő reneszánszát jelenti... a könyv írója megtalálta a maga helyét és közönségét (ti. a proletariátust, Sz. K.)... S az, hogy erről a könyvről következetesen hallgatnak a polgári lapok kritikussai, stílszerűen illeszkedik bele abba a némaságba, amellyel a proletariátus élethalálharcát mintegy ködbe óhajtják borítani.” – Így ír Kodolányi az ellenforradalminak minősített időkben.

S ennyit a Nagy Lajos-ügyről, amely nemcsak arra alkalmas, hogy csökkentsé a róla szóló leegyszerűsítések hamisító hatását, hanem arra is, hogy bizonyítsa: Kodolányi a Horthy-korszak számottevő időszakában mintegy tiltakozó kihívásként magasztalta nyíltan a marxizmust. Ez mindenképpen tett volt akkor, ha meggondoljuk azt, hogy a kommunisták jó része külföldre kényszerült, s a rendszer egyértelműen jobbra húzott. S megint nem kétséges: Kodolányi nem volt tévedhetetlen és következetes marxista, de az bizonyos, akkor vallotta magát annak, amikor még a téves marxizmusért is börtön járhatott. Azt hiszem, ezeket a körülményeket sem szabad figyelmen kívül hagyni Kodolányi megítélésekor.

Mindamellettt művelődési és irodalmi tárgyú kritikáiban élesen s mondhatni, agresszíven fogalmazott. Ez a hangvétel nem szolgált hasznára, úgyszólván mindenkiiben hagyott tuskét. Kassák proletariátus köréből vett írásait szereti, mert őszintén tárják föl a magyar munkásosztály nehéz sorsát, de a polgárságról szóló regényét durván elveti, mert szerinte Kassák nem ismeri ezt a réteget, Petőfi-tanulmánya pedig egyenesen fölháborítja, mert a népforradalmár Petőfiből Kassák – úgymond – kispolgárt fabrikál, és ezt a véleményét durva sértésekkel hozza a közvélemény tudomására. Szenve-

délyei, indulatai nem mindig vezetnek azonban rossz útra. Tajtékozva rohan ki a profitéhség és bürokrácia ellen is, amely tönkreteszi a vidéki színházakat, s 1931-ben javasolja egy mai értelemben vett Déryné Színház létrehozását (*Művészet a kocsmban*). Dühös gúnyiratot ír a megvásárolt és kapitalizált írók ellen (*Írók tündöklése és bukása*). Pontosan megfogalmazza, hogy nem az európai kultúra „döglődik”, mint azt a polgári filozófia sok képviselője hiszi, hanem csak a feudális-kapitalista államok osztálykultúrája, amely nem azonos az egész földrész műveltségével. Következésképpen hadakozik a nyugati giccskultúra befolyása ellen. Bírálja a rádiót, mert úri osztálykultúrát sugároz, s nem munkás-paraszt kultúrát. S mindezek fölött a német „fondorlatosság” és „nagyképűség” jegyében szervezi műsorait. Fontos követelése: a magyar nép művészete mellett az összes környező népek művészetét szóhoz kell engedni a magyar rádióban (*Levelek Kozma Miklóshoz, 1934*). Elítéli a köznevelést, s munkás-paraszt fiatalokat követel az egyetemekre. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy szinte mindig együtt emlegeti a munkásokat és parasztokat. Szép Ernő könyvét, a *Hortobágy*-ot nagy elismeréssel fogadja: „Mennyi szeretet van ennek a könyvnek minden sorában. A földnek, a békének, az állatoknak s az állatokkal együtt élő embereknek milyen spontán testvéri szeretete.” Hevesi Andrást viszont elmarasztalja, mert nem ismeri a szegény ember világát, a hortobágyi pásztorét, „akiről Zsolt Béla oly megvetően, de tájékozatlanul megállapította, hogy mindössze 300 szót tud...” Nagy elismeréssel dicsérik viszont Hevesi András tanulmányát Kármán Józsefről (*Mai magyarok, régi magyarokról*), fölkészült, alapos irodalomtudósnak tartja, tehát csak mint szépíró nem kedveli. (Hevesit Simone de Beauvoir sem tartotta jelentős regényírónak.) Kodolányi magatartásának megrajzolása, ellentmondásainak elemzése, tévedéseinek és igazságainak értékelése meglehetősen bo-

nyolult feladat. Itt csak jelezni szerettem volna e néhány példával, hogy esztétikai értékeléseiben jobbára a marxista társadalomkritika szempontját igyekezett érvényesíteni, még azokban az időszakokban is, amikor korántsem vallotta már magát marxistának, s világnézeti következetlensége kezdett erősen kiütközni írásain.

A korszak általános kritikája

Mindig megfogalmazta ellenérzéseit a két világháború közötti magyar társadalmi berendezkedéssel szemben. Gelléri Andor Endrét azért ünnepelte például, mert: „Szimbólummá nő a nagymosoda, a szennyessel bőven megtelt társadalom monumentális szimbólumává.” Végtelen indulatai, szenvedélyes gyűlölni tudása azonban gyakran közelítette még szokványos könyvbírálatait is a szatírához, sőt szemléletében, leleplező módszereiben kifejezetten szatirikus szórványelemek is kifejlődtek. Mindenekelőtt a két világháború között kialakult feudálkapitalista társadalmi rendet marasztalta el szatirikusan, vagy legalábbis a szatíra szenvedélyével fölerő, elutasító gyűlölettel. Kodolányi egyéb következetlenségei, tévedései mellett e lényeges kérdésben következetes maradt és hajthatatlan 1935-ben Kertész Dánielnek ezt mondta egy interjú során: „Ma már egyre többen kezdik belátni, hogy amit sötétnek és kétségbeejtőnek festettem, az meg sem közelíti az évek során át egyre növekvő pusztulás és szétzúllás valóságos állapotát.” Saját szavaival: „vádakat emelő és ostorozó regény- és elbeszélés”-sorozatot írt, „ítéletet tartott az egész társadalmi, politikai és erkölcsi rendszer felett”.

Tévedéseinek elkövetése után, amikor már kezd arra ráeszmélni, hogy végzetes zsákutcába jutott, a valóságtól megundorodva, megcsömörlötten visszahúzódik a Németh László-i „lakatlan szigetre”, s így fogalmaz: „Ha a mai társadalomról írnék könyvet, egyetlen sora sem jelenhetne meg.” Ami lé-

nyegében azt jelenti, hogy véleménye, ha lehetséges, még tovább rosszabbodott a két világháború közötti állapotokról (*Akarattyai meditáció*, 1942).

Tiltakozását a fennálló társadalmi renddel szemben a legkülönbözőbb írásaiban szakadatlanul kinyilvánítja. Heltai Jenőről szólva összehasonlítja a századelőt a húszas évekkel, és így summáz: „A politikai arénában a mai kóklerek és cinikus demagógok helyén európai szabású férfiak hadakoztak egymással”, s aki Heltai könyvét olvassa: „... csak jobban fogja sajnálni, hogy ebben a kormos, füstös, sötét korban született” (1927). Móricz Úri *muri*-jából azt a következtetést vonja le: „a mi életünk így tovább nem mehet” (1928), mert „gyökerében megrontott élet” (1934). És „egy végképp tönkrenyomított s betegé tett társadalom” „süket” és „vak”, hogy bármit is érzékelt tudjon (1936). Több tucat tanulmányban, publicisztikai írásban bírálja az ellenforradalmi rendszer teremtette elmaradott viszonyokat. A Debreceni Káté élesen társadalomvádoló jajkiáltás Németh László Debreceni Kátéja ürügyén. De még az olyan írása is, mint a *Levél Finnországból* (1938), bizonyos ködössége ellenére is a feudálkapitalista uralkodó eszmény és korszak indirekt kritikája lényegében.

Kodolányi társadalombírálatát nemcsak ezek a polgári liberális és gyakran általánosító gyűlöletföltörések jellemzik. Valóságátadásának az alapja, a lényege, hogy osztályfogalmakban gondolkodik. És mindaddig progresszív is marad, amíg az osztályharc elveit érvényesíti műveiben.

Az osztályharcos Kodolányi

Azt látja az irodalmi életben is, hogy az osztályharc érvényesül az írók és a szerkesztők között. Kardos Pál Nagy Lajos-tanulmányában sokat foglalkozik a Nagy Lajos és Osvát közötti nézeteltérésekkel, amelyek egyre fölújulnak és ismét-

lődnek. Kodolányi túl élesen, sarkítva így fogalmazza meg ezeknek az okát: „Nagy Lajos képviselte az igazi forradalmi irányt és szellemet az irodalmi forradalom megindítójával, Osváttal szemben, s Nagy Lajos húzta a rövidebbet, akkor, amikor szaván óhajtott fogni azokat az urakat, akik az irodalom szabadságát hirdették.”

Már a korábban idézett sorokból is többször kiderülhetett, Kodolányi azokat az írói alkotásokat értékelte, amelyek a parasztok és a munkások elnyomottságát és az uralkodó osztályok makacsul konzervatív államvezetését, osztálykizsákmányolását leplezték le. A *Puszták népé*-ről szólva említi meg, hogy legnagyobb meglepetésére kiderült a könyv megjelenése után: „az abesszíniai rabszolgák színvonalán élő” parasztság életét az őket kizsákmányoló feudális urak egyáltalán nem ismerték. A *Parasztok Budapesten* című cikkében pedig a magyar úri osztály közönyét leplezi le: „...távol voltak a miniszter urak... képviselő urak... az ipar és kereskedelem nagyfejedelmek... akik kartellekbe tömörülve dolgoztatják a népet és politikai értetlenségét hirdetik... S távollétükkel tüntettek a nemzeti kultúra egyetemi-katedrás szószólói, az irodalmi kávésnénikék díszes és hangos tábora...” (1936).

Jól látja, hogy kompromisszumot kötött a feudális földbirtokok a tőkés osztállyal: „... ennek az együttműködésnek az a következménye, hogy ma még annyi szellemi és kritikai szabadság sincs az országban, amennyi volt a háború előtt.” De az a „kíméletlen hadjárat”, amelyet a két társadalmi osztály folytat, „a magyar ipari és mezőgazdasági proletariátus teljes letörését tűzte ki célul nálunk.” 1929-ben azt írja, hogy a magyarság megmaradása az osztálytársadalom elleni harc függvénye. És mint fontos körülményt kiemeli: a magyar proletariátus eme küzdelme azonos a szlovák, német és más nép érdekeivel is (*Írók a márciusi fronton*, 1937). Legszívesebben azonban a proletariátus kifejezést használja, még azokban

az időkben is, amikor már a népi írókhoz tartozónak vallja magát. Fábrián Dániel szociálpolitikai cikkével vitatkozva azt kifogásolja, hogy a szerző egyaránt viszolyog a paraszt- és a munkásuralomtól. Bírálja, mert Fábrián nem tudja összeegyeztetni a nemzeti érdekeket a szocializmus érdekeivel, s nem látja, hogy nem a népek kultúrái, hanem az osztályállamok állnak szemben egymással az európai politikai frontokon. Az osztályelnyomás következményének tartja, hogy „a magyar nép testi-lelki energiái lefokozva, megcsonkítva, elkorcsosítva, beteges irányba fejlődnek . . .” (*A falu szociális viszonyai*).

Izzó szenvedéllyel támadja azt a társadalmi réteget, amelyből ő maga is származik: a polgárságot, „a magyar életnek ezt a legsötétebb sötétjét”, Sárközi Györgyöt azért ünnepli, mert *Viola* című regényében „ezt a legszövevényesebb bozótot feltárta . . .” (1935). Nagy Lajosban értékeli, hogy: „Gyűlöli a polgárt. Gyűlöletében kineveti és kifacsarja. Kifacsarja és mint a szivacsot megmutatja, hogy minden ereje az ürességében és nyújthatóságában rejlik.” Hangsúlyozza, hogy Nagy Lajos a polgári kritikusok véleményével ellentétben nem embergyűlölő, hanem polgárgyűlölő, ami nagy különbség, s hogy a polgárt mint osztályjelenséget ábrázolja. „Nagy Lajos komikai erejét, hasonlíthatatlan humorát az adja, hogy szemében a polgár mint önmaga ideológiája, moráljának, hipokrizisének a kényszerűségének rabja jelenik meg.” Novellái (*Bérbáz*) a „polgári család feneketlen mocsarát” tárják föl. Az *Édes Anna* ürügyén karikírozza a polgárságot: „Mind bezárkózik önmagába, s csak annyiban él embertársaival összefüggő életet, amennyiben a szennyesüket vizsgálja, és gyönyörködik bennük. Mind különb a másiknál, s mind egyformán buta, rideg, kegyetlen. Egyformán hajtogatják a jól ismert frázisokat a forradalom patkányáról, a nemzetről és a vallásról . . . s csak díszmagyarba öltöztetett szavakkal szolgálják a hazát. S valamennyien a legcsekélyebb megértést sem mutatják szo-

ciális kötelességük iránt, egész társadalmi orientációjuk abban merül ki, hogy megkülönböztetnek »felsőbb« és »alsóbb« osztályokat . . . ez a korlátoltság mennyibemenetelének freskója.”

Ugyanakkor: „A kis cseléd története az egészen géppé aljasított, kiszipolyozott, minden emberségétől megfosztott és saját legelemibb kérdéseinek intézésétől elütött szegénység sorát példázza.” Kodolányi számára az *Édes Anna* más szempontból is figyelmeztető intelem: „. . . benne van a mimikrinek sok ezer változata, amellyel a proletariátus a polgári osztály némely tulajdonságát, beteg, dekadens és hiú vonását eltanulja.”

A népi kultúra, a népi erkölcs védelme és elterjesztése Kodolányi szerint védekezés az úri osztály kultúrájának behatolása és osztályöntudatot rontó hatása ellen. Bartók és Kodály művészetének a szeretete, a népművészet megbecsülése ebből az osztályharcos nézőpontból értelmezhető helyesen Kodolányi írásaiban. Ezért aggasztotta az a „keresztes hadjárat, amelyet a nyugati kapitalizmus szellemi hadereje a népművészet és általában a nép ellen folytatott”.

Az osztályharc a kapitalizmus keretében folyik, s az országot a kapitalizmus tette tönkre: „Ha végignéztünk a sivatagon, amely a kapitalista társadalmi rend nyomán keletkezett . . .” És Magyarországon: „. . . a kapitalizmus rothadt és rothasztó szellemének pusztító jégverése tövestül forgatta ki mindazt, amit a szentistváni terror, az idegenből beözönlő főpapság és arisztokrácia segédelmével a Habsburg-uralom s a jobbágytartó rendiség meghagyott . . .” (1936).

A kapitalizmus a legkülönfélébb formában tárgya írásainak. A *Pékkartell – ágyúkartell* című karcolatában a tőkés terrorizmust leplezi le, s a sztrájkoló pécsi bányászok védelmében szembefordul az egész úri társadalommal, a lakásajtóval és más hírközlő fórummal egyaránt. Nehéz lenne mindannak a cikkmennyiségnek még csak a töredékét is idézni, amelyben az

osztályharcról, az osztályokról, a kapitalizmusról ír. Osztályharcossága és kapitalizmusgyűlölete azonban vitatható megállapításokra is sarkallja, s történelem-felfogása finoman mondva, meglehetősen egyedivé válik sok kérdésben.

Kodolányi történelemszemlélete

A kérdést vitacikkeiben, pamfletjeiben megnyilatkozó történelemszemléletére kell leszűkíteni, s rögtön azzal bevezetni, hogy Kodolányi értékrendszere a múlttól meglehetősen sokszor változott az évtizedek alatt. Így például a húszas évek végén még a múlt századvéget és a századfordulót mint a kapitalizmus egészséges és pezsgő korszakát állítja szembe az ellenforradalmi húszas évekkel. A harmincas évek végére viszont már azt állítja, hogy a magyarság fölbomlása a múlt század végén, a kapitalizmus megerősödésével kezdődött, s Bartók és Kodály jelentkezését „a magyarországi kapitalizmus megrokkánásának idejére” teszi. Abban igaza van, hogy „ezer éven át elnyomott magyar néptömegek”-ről beszél, de abban már hamis történelemszemlélete munkál, hogy nem tesz különbséget a Szent István-i erőskéz-politika és a Habsburg-elnyomás között. Noha az elnyomott osztályok szemszögéből ítéli meg a történelmet, de mégis történelmietlen, antimarxista megállapításokra ragadhatja magát. A polgárságról szólván is hibásan általánosít.

Van azonban erre is bizonyos magyarázat. Történelemről vallott túlzó kijelentéseinek publicisztikai föladatot szán rendszerint. Amikor ugyanis azt írja, hogy „a kiegyezés után Magyarország egy csapásra bekerült az európai civilizáció áramlatának kellős közepébe”, igazat állít, de ő azt is akarja ezzel hangsúlyozni, hogy a fehérterror Magyarországa viszont a legötétebb civilizálatlanságba süllyedt. Amikor „friss ipari kapitalizmust”, „kamasz kort”, „telve hittel, alkotási vággyal, megtöretlen energiával” emleget a századvéggel kapcsolatban,

nemcsak tényt rögzít, hanem azt akarja ellenpontozni, hogy a húszas évekből mindez hiányzik.

A magyar történelemről vallott képe azért is komorul el a harmincas évek második felében, mert irritálta az a kincstári illuzionizmus, amely jelenre és múltra egyaránt érvényes volt. „Van az országról, annak néperől és történelméről egy felcícomázott elképzelésünk, szívesen gyönyörködünk a szép jelzők és mennydörgő frázisok görögtüzében, de annál ösztönösebb riadalommal fordulunk el a legcsekélyebb ténytől, a legkönyörtelenebb valóságtól” – írja Szabó Zoltán *A tardi helyzet* című „rettenetes vádiratával” kapcsolatban. Kovács Imre *Néma forradalmá*-ban azt becsüli, hogy az „osztályharcok történetét vizsgálja s nem a szakadatlan diadalmas szivárványívét”. Kodolányi annyira megcsömörlött az uralkodó osztályoktól, hogy délibábos történelmi szemléletükkel csak merőben ellentétes történelmi képet tud elfogadni. Nem kétséges, Kodolányit ezekben az időkben nem a történelmi hűség vagy történelemről vallott nézeteinek a következetessége érdekelte, hanem az a publicisztikai harc, amit az uralkodó rendszer ellen folytatott. Mindent ennek rendelt alá, még az igazságot is olykor. Ez a szenvedélyes, túlzásokra hajlamos, de eredetileg jó szándék, a későbbiek folyamán súlyosan megbosszulta magát.

Kodolányi és a nacionalizmus

Féktelen megvetéssel karikirozza az úri magyarkodást, amely a két világháború között főként a párduckacagányos ünnepekben nyilvánult meg szerinte a legkomikusabban. „A pusztaszeri Árpád-hűhó” ünneprontójaként egyértelműen megfogalmazza osztályszempontú ítéletét: „Nem megyünk Pusztaszerre, az urak ünnepére nem megyünk . . . ünnepeljenek a Pallaviciniek és Wenckheimék, a Rákosi Jenők és a Güntherek” (1936). „Irtózunk a bokrétás ünnepi hetektől . . . Elképedve szemléljük az emelvényeken ülő urakat és hölgyeket, akik előtt

komédiástánccá aljasítja művészetét a paraszt” (1938). A *Mit ér az ünnep, ha magyar?* című, pamflet indulatú cikkében élesen gúnyolja a klerikális habsburg–horthysta szemléletet, gúnyolja a Regnum Marianum gondolatát, leleplezve a magyarok ünnepelések valóságos osztálytartalmát. Irodalmi kritikáiban még a székelyek ábrázolásában is megkülönböztet érzélgős erdélyieskedést, a „klisékben történő írói gondolkodásmódot” (Nyíró József: *Sibói bölény*), és megkülönbözteti Tamási tiszta és egészséges székelyábrázolását (1935). De a székelykedést, a dzsentriszkedő magyarsághangoztatást, azt az úri nacionalizmust, amely Erdély elvesztéséhez vezetett szerint, s amely a nemzetiségi kérdést sem tudta megoldani, csak tovább mérgeztette, éppúgy elítéli, mint a „pakfon-nacionalizmust” (1936). Nagyon fontos, hogy miközben keresi az egészséges hazafiság formáit és tartalmait, sohasem feledkezik meg más népek megbecsüléséről (*Levelek Kozma Miklóshoz*).

Ha nem is azonnal, de fölismeri, hogy az uralkodó osztály a népi írók mozgalmának erősödésével és hatékonyá válásával, átveszi a népiek jelszavait: „Irtózáttal szemléljük a politikusokat, akik fölugrottak a »népiesség« hordójára, s éjjel-nappal a »népiesség« frázisainak cifra szalagjait huzigálják ki szájukból”, mert „az a nagyfene »népies« magyarkodás... kirázta a magyar formákból a magyar lényegét, s belebújt mint a farkas a báránybőrbe...” (*Népi és völkisch*). S a habzó szájú magyarkodás mellett azokat is megveti, akik mindenkiben honáruolt vagy legalábbis rossz magyart gyanítanak (Súrányi Miklós *Egyedül vagyunk*-jának ismertetése ürügyén bírálja a fajelmélet ama híveit, akik lényegében a diszkriminációs 1938-as, 1939-es törvénycikkek előkészítői már 1936 körül. Tagadja a fajelméleti magyarságfogalom kialakításának a lehetőségét, és azt állítja, hogy a „magyarság kultúrbiológiaiailag tekinthető” csak „fajnak” [*A magyar ifjúság kistükré*].) A

132

nép fajisága fogalom helyett, a nép kultúrája fogalmát vezeti be *A kisebbségi magyarok barca* című cikkében is. Mindkét említett vitairatban bírálja az összmagyarkodást, amely tagadja az osztályellentéteket s azt a szellemtörténeti tévedést, amely egységes nemzeti kultúráról beszél, s nem veszi tudomásul, hogy az osztályállam kultúrája nem lehet azonos a nemzeti-népi kultúrával (1929 táján).

Az úri nacionalizmus elleni pamfletjei szatirikusak, leleplezőek, midőn Kodolányi az úri nacionalizmus szemforgatását, hazudozásait leplezi le, szembeállítván a szólamokat a társadalmi-szociális tettekkel. „A barmok megkapják kalóriájukat, pihenésüket, tiszta óljukat, de az ember, a »magyar testvér« táplálatlan, piszkos és kimerült” (*Puszták népe*, 1936). És *D. G. T.* című cikkében „a nemzetiszínű selymekbe burkolt profitéhségről” rántja le a leplet, a sztrájkoló bányászok védelmében.

Ettől az osztálykülönbségeket figyelembe vevő elvtől azonban eltér Kodolányi a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején, s „általában-magyarságról” kezd beszélni. Ennek az oka azonban már külsődleges, s nem Kodolányi belső váltságának a következménye. A már több mint fenyegetővé vált pángermán előrenyomulás ellenében próbál valamiféle nemzeti összefogást elősegíteni.

Kodolányi és az antiszemizmus

Kodolányi harminchat-harminchét után megjelent publicisztikai írásait jellemzi, hogy kétértelmű kifejezések, félreérthető fogalmazások, korabeli divatos szlengnek bukkannak fel bennük, még akkor is, ha azok gyakori használóival vagy éppen magukkal a kifejezések tartalmával nem is értett egyet az író. Móriczot méltatva 1936-ban, amikor, mint a korábbi példák is bizonyíthatták, a fajelméletet mélyen megvetette, azt írta, hogy a nagy regényíró „gyökerei lenyúlnak a múltba”, ami

már azért is méltatlan szókép Kodolányihoz, mert komikus érzékenységgel vette észre másoknál az efféle „klisék” nevetőségességét. Az azonban már több mint mulatságos, hogy ezt is leírja: „a faj és az osztály lelkének tudattalanjába”. Ebben már marxizmus keveredik freudizmussal és fajelmélettel. Kodolányi e korszakát értékelve feltétlenül különbséget kell tennünk ellentmondásai között, s nem lehet kétséges, hogy írásainak lényegi tartalma határozhatja csak meg az írónak e korszakáról alkotott képet. Az antiszemitizmusról vallott álláspontjáról is csak árnyaltan beszélhetünk. Sokszor foglalkozik ezzel is, s az esetek többségében marxista megfontolások alapján. A falu antiszemitizmusáról szólva, azt fejtegeti, hogy az csak a sváb falvak némely lakóira jellemző, de ezt sem igyekszik faji sajátosságokkal magyarázni, inkább gazdaságiakkal (*A falu szociológiai viszonyai*). Az antiszemitizmust, „mint Bebel találóan mondja: a gyávák szocializmusának” nevezi (1927).

Sokat foglalkoztatta az antiszemitizmus elharapózása az ifjúság körében. A diákság, amely „elavult morál, tudományellenes pedagógia vak eszköze” „a forradalom bukása után” megszédült „a sűrűn hangoztatott hazafias és antiszemita frázisoktól...” (*A magyar intellektuális ifjúság*). Több cikkében is bírálja az ifjúsági szervezeteket, természetesen csak a jobboldaliakat (és a cserkészetet más okból), mert azok „hajlandók voltak a proletariátus mozgalmait az antiszemitizmus vágányaira áttolni...”

Kodolányi jól tudja, hogy a vesztes világháború, a trianoni béke teremtette állapot, a forradalom leverése és az ellenforradalom következtében katasztrófálissá vált gazdasági élet az antiszemitizmus forrása, s az ellenforradalom zsidógyűlöletbe akarja levezetni azokat a tömegindulatokat, amelyeknek eredeti okait képtelen megszüntetni. Az antiszemitizmus tehát mint villámhárító szerepel a társadalmi forrongások és

elégedetlenségek ellen. És ha utaltunk már arra, hogy Kodolányi frazeológiája nem mindig volt pontos és egyértelmű, ha szavait és mondatait szégyenkezve olvasta el újra évek vagy évtizedek múlva, azt is meg kell említenünk, hogy lehetőleg különbségtévesztésekre is képes volt. Szomory Dezső művészetét nem szerette. Egy enervált polgári réteg csak szűk közönség számára írt, „semmiről szóló” és „semmiért való” művészetének tartotta. 1927-ben azonban, amikor az egyetemista antiszemita zavargások voltak, s amelyek ellen Bálint György és Karinthy Frigyes tiltakozott, Kodolányi is megszólalt. És éppen Szomory-ügyben. Némely antiszemita suhanc tüntetett, és azt követelte, ne játsszanak Szomoryst a Nemzeti Színházban. Erre a képtelen, praefasiszta, útszéli esztétikára válaszolt Kodolányi: „... még kevésbé testvérem az olyan demagóg uszító, aki el akarja hitetni az emberekkel, hogy Szomory árthat a magyar kultúrának, hogy ugyanaz a zsidó író más a Nemzetiben, mint a Vígben... akik nem szeretik, hagyják őt békén élni” (*Pusztulunk, veszünk*).

Egy-egy korszak „akusztikája”, feszültsége azonban más felhangot is adhat bizonyos kifejezéseknek és példázgatásoknak. A húszas években, szidva a fehérterror teremtette helyzetet, mint említettem, szívesen hivatkozott az 1914 előtti időkre mint paradicsomi korra. Ezt írta 1927-ben: „Ennek a kornak (ti. a századfordulónak, Sz. K.) legtipikusabb terméke a napi sajtó volt. Akkor termettek fiatal, lelkes, egész nap rohanó s főképpen rendezetlen felekezettű újságírók, akik hírlapszárnyaikon elvitték az ország minden zugába a demokrácia, a munka, életöröm, szabadgondolkodás eszméit. Heltai is, Molnár is, Karinthy is, tehát három elsőrangú értékünk, ebből a sajtóból emelkedett ki...”

1942-ben, amikor réges-rég kiábrándult mindenből, a baloldaltól, a jobboldaltól, s még ádázabbul gyűlölte a germán nácizmust, mint azelőtt, reménytelenül, harmadik utakat

keresett akarattjai magányában, és emésztette önmagát kételeyei és rettegei közepe, azt írta, szidva Imrédyt s az *Egyedül vagyunk*-ot: „Mily sámánigékkal idézi most a múlt kísérteteit, Szomoryt, Molnár Ferencet, Gombaszögi Fridát s a többiek... De hol van Németh László... méltatása...” Több okból is balszerencés, sőt katasztrófális párhuzamvonal volt ez. Az akkori hivatalosak részéről nem kedvelt Németh Lászlót a látszat szerint kijátszotta az ugyancsak persona non grata zsidó írókkal szemben, mert elfelejtette hozzátenni, hogy a társadalmi kérdésekkel foglalkozó, a korszakot bíráló Németh Lászlót olyan írókkal állítja szembe, akiknek műveiben a társadalomkritika nem játszott szerepet. Persze az idő függvénye miatt hiába fűzött volna bármit is hozzá. Az efféle szerencsétlenül elsült példálózgatásoknak óhatatlanul antiszemita kicsengésük volt azokban a keserves időkben. De mitől zavarodott így össze stílusa, frazeológiája, gondolatmenete?

Kodolányi pángermán-ellenessége

Németh László azt mondta róla, hogy ő volt a legféltelenebbül náciellenes a magyar írók között (V. J. közlése). A két világháború közti magyar társadalom bírálata mellett ebben a kérdésben volt mindvégig a legkövetkezetesebb. Tüskés Tibor kismonográfiájában részletesen bizonyítja ezt. Ismételni nem, legföljebb kiegészíteni szeretném ezt az imponáló jellemzést. Bajcsy-Zsilinszky Endre röpiratára (*Az egyetlen út*) válaszolva szokásához híven bírálja a rendszert, a magyar középosztályt, „a nagybirtokos demagógiát”, a „történelmi uralkodó osztályokat” csípi, rúgja, s többek között és mellékesen a korszak divatos történelemtudományi torzításait is, mert azok szerinte a náciizmusnak igyekeznek „alányalni”. Nem véletlenül volt baráti kapcsolatban Várkonyi Nándorral, aki könyvet ír (*Magyar Dunántúl*, 1944) a náci területi kö-

veteléseket beharangozó hírverések ellen. Élesen támadja a bajtársi szervezeteket: „ezek fasiszták, még akkor is, ha szocialistának vallják magukat”, s szocialista demagóg jelszavakkal osztályegyüttműködést erőltetnek, ahelyett hogy igyekeznének leszámolni a feudális és kapitalista osztályok uralmával (1930). Náciellenessége olykor megrázó képekben fogalmazódik meg tárcáiban, pamfletjeiben: „... csizmákat látunk, de nem magyar csizmák azok, a föld megdobban a »menetelő« lábak ütemére, de ez a fegyelem zsinóron rángatott marsa, lendülő karokat látunk, s nem értjük, mit jelentenek, köszöntéseket hallunk, amelyeknek semmi közük, sem a jónapothoz, sem az adjonistenhez” (1938).

Áttételesen kifejezésre jutó náciellenességével pedig úgyszólván minden publicisztikai, kritikai írásában találkozhatunk (*Beszéljünk magyarul, Finn író magyar földön, Debrecen, s ami lehetne stb.*)

Ha mindehhez elolvassuk Tüskés Tibor kimerítő jellemzését náciellenességéről, akkor válik csak teljessé a róla, politikai nézeteiről alkotható kép, amely viszont parancsolóan kérdeztet: mi történhetett tehát Kodolányival, akinek a korszak politikai publicisztikájában is ott a helye a húszas-harmincas évek legjobb magyar publicistái, Fábry Zoltán, Gaál Gábor, Bálint György és mások között? Miként lehetséges az, hogy az ő világnézeti és magatartásbeli fejlődése, változása majd-hogynem ellentéte például Bajcsy-Zsilinszky útjának?

„Pusztuló nép vagyunk.” Rémlátásai és rettegei

Kodolányi gyermekkorában átéli a családi élet idegszagató válságát, s általa megszenvedti a közép-európai középosztály szétbomlásának poklait is. De tud még szakítani családjával és osztályával is. Azért tud olyan élesen polgárellenesen tájékozni, mert nemcsak megélte annak válságát, hanem retteg is attól, hogy ez az osztálymentalitás magával rántja. Az in-

dulat féktelensége tehát önvédelmi gesztus. A gyöngé idegzetű, betegesen érzékeny, fizikai gyötrelmekről szenvedő, féktelen és örökösén ellenségeket szerző ember, labilisan érzi belső világát, elveszti külső társadalmi és osztálybázisát is. Az elsők között van, aki fölfedezi a magyar parasztság nyomorúságos helyzetét, fölmérve Fülep Lajossal az Ormánságot, s az itt talált állapotokat általánosítja az egész országra. Megerősíti őt ebben a falukutató irodalom. Kovács Imre „a parasztság útját kíséri végig a magyar történelem folyamán a végső kifejeletig, a pusztuló parasztságig” (1937). A magyarság veszélyeztettségére figyelmezteti Illyés Gyula könyve is. Szabó Zoltán *Tardi helyzetéről* írva méltatja a valóságfeltáró irodalmat, de retteg: vajon ez a mozgalom nem túl későn bontakozott-e ki? „A magyarság a sír széléhez érkezett, át kell ugrania a sírt, mert behull” – írja még 1934-ben. Fél egy „európai kataklizmától”, „amely halomra dönti nemcsak munkánk eddigi szerény eredményeit, hanem vele egész életünket is?” (1936). Két évvel később már nem hisz az „ugrás lehetőségében”.

Kodolányi világgépének elborulásában, pesszimizmusának fölerősödésében döntő szerepe van a náciizmus európai előnyomulásának. A nyugati hatalmak szánalmas vacillálása, a kiszolgáltatottság félelme fokozza benne a „magányos magyarság” érzését (*Juliánus barát jubilál*), s nemcsak a pángermán veszély nyomasztja, hanem a szlávság tömegeit is „irtóztatónak” érzi (*Annière*). Harmadik oka kétségbeesésének az annyit bíralt uralkodó osztályok tékozló és kétségbeejtően önző belpolitikája. Saját pszichikai és fizikai megpróbáltatásai, családi-gyermekkorai élményei, deklasszálódása (szakít polgári osztályával, de nem fogadja be őt a proletariátust képviselő, akkor szektás, párt-sajtó- és íróközvélemény sem) járul még hozzá a különben is kétségbeejtő lelki meghasonlás fokozódásához. Gyöngé idegzetében, betegségében, sérülékenysé-

gében kell keresnünk az okát annak, hogy hajlott a féktelen túlzásokra, s veszélyeket fölismerve páratlan fantáziája miatt valóságos pánikba tudott zuhanni, ami azt is jelentette, hogy elvesztette uralmát gondolatai és kifejezőmódja fölött is.

A világháború kitörése s az ország belesodródása Hitler mellett a végletekig fokozza kétségbeesését. „Most azután jóvátehetetlen hasadás áll be köztünk és Kelet között... most végképp Nyugathoz... s milyen Nyugathoz! – fogunk tartozni. Egy germán Nyugathoz... Szorongok a borzalmas pusztulás láttán. Mert odaát mégiscsak hatalmas dolgokat alkottak...” (ti. a Szovjetunióban, Sz. K. Idézve Tüskés Tibor: K. J. 130. l.) „... az Isten mért nem fojtotta meg az anyja hasában Hitlert s azt az állatian barom Ducét.” (Uo.)

Mindezek mellett a negyvenes évekre katasztrofális csapás éri marxista és materialista világgépét is. Bay Zoltánnak a természettudományokról és az atomfizikáról vallott nézeteit ismertette *A robbanó világ*-ban, s a pusztaság ismeretközlésén túl, ebben a cikkben már kirajzolódik az atomfizika okozta megrendültsége, amely kétségtelen eszmei törést is okozott nála. A *Lucifer lámpásá*-ban is a modern atomkor okozta agyágyait fejt ki, s ilyeneket ír: „Ezzel véget ért a materializmus korszaka”, „véget ért az osztályharc korszaka is.” Úgy látja, hogy a technikai forradalom tempója mellett a társadalmi fejlődésé olyan, mint a teknősbékáé.

Ha egymás mellé rakjuk 1935 és 1945 között született különféle megnyilatkozásainak összecsengő és jellemző mozzanatait, egy betegesen érzékeny lélek pokoli válsága bontakozik ki előttünk. És a fizikai, szellemi, értelmi és érzelmi szférák minden irányából egyszerre tör rá szerinte a megsemmisítő kétely és reménytelenség, kiábrándulás és csalódás. Semmi optimizmusra serkentő fogódzója sem marad a negyvenes évekre. Szinte érthetetlen, hogy ez a hiperérzékeny ember hogyan tudhatta elviselni azt a gyötrelmes nihilt, ami egy bivaly-

idegzetű ember számára is sok lett volna. Az ilyen totális összeomlások, megsemmisülések idézhetik elő talán a végzetes öngyilkosságokat, amelyre oly sok példát tud a történelem. És akkor az olyan megpróbáltatásokat, mint volt számára a plágiumper, az anyagi bizonytalanság, a fasiszta cenzúra sújtása, a rendőri fenyegetettség, még nem említettem.

Ez a mélypont, ez a tökéletes meghasonlottság hosszú évek magából kiszivedett kudarca volt. 1942-ben akarattjai magányában fölismerete helyzete tragikumát. „Az emberi lelken eluralkodik egy eszme – ezt is Vatai fejti ki Dosztojevszkij alapján –, s hatalma alá hajtja életének minden területét. Ilyen eszme rajtam és bennem egy ideálisan elképzelt Magyarország eszméje.” „Az eszme és a reális világ között keletkezett szakadék 1937-től kezdett egyre fenyegetőbb s égetőbb mértékűvé tágulni.” „... dagadt a diszharmónia bennem és körülöttem, egyre jobban fájt, mint valami rákdagacat...”

Ezeknek a sajtó fölismeréseknek kulcsjelentőséget ad az a tény, hogy 1942-ben, tehát jóval a fölszabadulás előtt vetettek papírra. S itt jegyzem meg, szándékosan kerültem olyan citátumokat, amelyek 1945 s kivált 1958 utánról származnak, amelyeknek nem is őszinteségét, de kétségtelen befolyásoltóságát föl lehet esetleg tételezni. Meg nem jelent írásából s magánleveléből is alig idéztem, csak az érdekelt, amivel Kodolányi kilépett az 1945 előtti nyilvánosság elé.

Mielőtt azonban visszavonult volna az akarattjai „szigetre”, amelyen „szenvedései megsokszorozódtak...”, mert „a világ után sóvárgott benne a szociális lény, az emberszerető ember...” évtizedekig kereste a megoldást – eredménytelenül.

Kiutak keresése és tévelygések

Az utókor nem emlékszik rá, de korabeli dokumentumokból kiejlik, hogy 1920 után sokakban él egy közeli, újabb forra-

dalom lehetősége. És nemcsak az emigrációban. A húszas években, amikor kétségbeesés, pesszimizmus vagy éppen tanácstalanság is jellemzi a magyar írókat, Kodolányi a magyar vidéket járja, és írja forradalmi szenvedélyű novelláit, szociográfiáit. Jó egy évtizeden keresztül a proletariátus forradalmában látja a kibontakozás egyetlen lehetőségét, abban az időszakban, amikor sem az európai, sem a belpolitikai lehetőségek ezt nem tételezhették föl. A társadalmi-politikai valóságot föltáró és azt szatirikusan is bíráló forradalmi szenvedélyű Kodolányi lényegében illúziókat kergetett ebben az időszakban.

A harmincas évek második felében is vissza-visszatér húszas évekbeli eszméihez. 1938-ban a Magyar Nemzetben szocializmust akar „nemcsak magunk, de szomszédaink számára is”, s „szerves együttműködést” képzel el „Közép-Európa népeivel”. A proletárforradalom, a szocializmus mint megváltó módszer gondolatát nem adja föl tehát 1935 után sem, amikor is Zilahy Lajos meghirdeti az Új Szellemi Frontot, s Gömbös pedig úgy akarja szalonképessé tenni irányának jobbrafordítását, hogy a társadalmi átalakulást követelő népi írókkal próbál látszatszövetségre lépni.

Sokan nem értik, hogy miként hihettek a kor jelentős írói a Gömbös-féle demagóg programnak, s kiváltképp miként lehetett Kodolányi az utolsó, aki rádöbent Gömbös gátlástalan szélhámoságára. Korábban utaltam arra, hogy Kodolányi teljes mélységében élte át a szegényparasztság és a proletariátus nyomorát a húszas években. Az elnyomott és a kizsákmányolt osztályok kétségbeejtő helyzete a közelgő néppusztulás eszméjét erősítette meg benne, ugyanakkor az is világossá vált számára a harmincas évek elejére, hogy radikális társadalmi átalakulás, tehát forradalom – vágyai ellenére – nem várható a közeli jövőben. Cikkei (amelyekből idéztem) jelzik, hogy Kodolányi majdnem elkésettnek vagy máris elkésettnek tar-

totta a falukutatók mozgalmát, s a teljes kilátástalanság vett erőt rajta. Tüskés Tibor idézi: „S a parancs állandóan a fölemben suttog: szövetkezz az ördöggel is, ha veszendő magyarságunk érdeke kívánja, de fordíts háttal a hárfázó arkangyaloknak is, ha cserbenhagyják ennek a népnek alapvető érdekeit.” (I. m. 115. l.)

Kodolányi számára a végszükség, a katasztrófa előtti pillanat, a néppusztulás közeledő réme válik meghatározó mozgatóerővé, s ha tetszik, ha nem, bele kell élnünk magunkat egy túlérzékeny idegrendszer rémlátásai teremtette helyzetbe, abba a helyzetbe, amelyben az eszményt, egy más, jobb Magyarország eszményét, eszméjét, mint Kodolányi is írta, a teljes megsemmisülés fenyegeti. Belpolitikailag a feudálkapitalista elnyomás és jobboldali terror, s az uralkodó osztályok tökéletes korlátoltsága miatt, külpolitikailag az erősödő pángermán veszély következtében, amelyet a fasiszálódás fölgyorsít, s ugyanakkor Európa tehetetlenül szemlél. Nem kerülte el Kodolányi figyelmét az sem, hogy gyakorlatilag ellenséges országok vették körül, segítségre, mentőövre tehát sehonnét sem számíthatott. Elengedhette-e Kodolányi a miniszterelnök, Gömbös által följánlott szalmaszálát, torz, mert eltúlzottan tragikus valóságsszemlélete miatt megzavarodottan? Vajon az „ördöggel is szövetkezni” vallomás nem éppen azt jelzi-e, hogy Kodolányi korántsem naivitásból, hanem tudatosan és kétségbeesetten próbálkozott a sátánnal is a reménytelen helyzetben? Ha nem is várhatott Gömböstől fordulatot, de azt remélte, hogy bizonyos reformokkal meg lehet állítani a parasztság fölmorzosodását, s a népet át lehet menteni egy forradalom teremtette jobb időkre. Kodolányi a harmincas évek elejétől kezdve egyre inkább a *túlélni* fogalmában gondolkodott, rá kellett azonban jönnie, hogy ehhez segítséget az uralkodó osztályoktól nem várhat. Az is világossá vált, hogy egész Európa jobbratulódásának az időszakában nem agitál-

hat tovább a proletárforradalom mellett (spanyol polgárháború, Franco győzelme, német katonai terjeszkedés veszélye, majd bekövetkezése stb.). Annál is inkább nem, mert a cenzúrával egyre többször ütközött meg hasztalanul. Kodolányi csak ott tévedett, s azért volt naiv, mert nem értette meg, Gömbös nem az az ördög, akivel érdemes egyáltalán szóba állni, jobb ügy érdekében őt fölhasználni. Tény, hogy azért erre végül is rádöbrent.

Átmeneti megoldást keresett tehát, s így talált rá a finnekre. S ha korábban a kapitalista veszélyt tartotta az elsődlegesnek, most is: „... így kell partot szabni a kapitalista mohóság korlátlanágának, nézd meg, ifjúság, így kell tanulnod a kollektív együttműködés nagy leckéjét...” Bizony parasztromantika hatja át írásait a finn társadalmi erkölcs és berendezkedés láttán, de olyan mozzanatokot emel ki az ott tapasztaltakból, amelyeket ő korábban egy forradalomtól várt: „... mindenkiből lehet tanár, orvos, pap, katonatiszt, politikus, bíró stb.” (*Finnországi jegyzetek, 1939; a Kaleveláról elmélkedve, 1938.*) A finnekről is kifejti véleményét, s meglehetősen zavaros kifejezési formák között keresi azt a bizonyos kiutat. Végtelensége most is föl-föltör belőle. Pontosan látja, hogy a hazai jobboldal (a nyilasok) a németek kezére óhajtja játszani az országot. Nekik szánja ezért ezt a megjegyzést: „még fasisztáik is finn fasiszták”. Ami dicséretnek ugyan kétes értékű, de azt jelzi, hogy Kodolányi ebben az időben gyakran képtelen már helyesen megítélni kijelentései felhangját.

A germán veszély teremtette helyzetben válik fontossá számára a védekezés minden lehetséges formája. Összehasonlítja a magyarokat a finnekkel, és megállapítja: „De viszont a finn önérzete, önbecsülése, saját emberségének tudata, mérhetetlenül a magyaré fölött áll” (*Levél Finnországból, 1938*). Három esztendővel később, 1941 novemberében a *Tiszántúl*-ban

ugyanerről ír; mert a nép önérzetét akarja fölszítani védekezésül a germán expanzió ellenében.

Ez a cikk újabb dokumentuma annak, hogy Kodolányi ismét kénytelen volt valamit föladni elveiből. Mindvégig következetes abban, hogy nem létezik egységes, osztály nélküli magyar kultúra, s még kevésbé létezik egységes, faji alapon azonos, osztálytagozódás nélküli magyarság. Annyira fenyegetővé vált azonban a germán veszély, hogy ezt írta: „Ellentéteket áthidalni magyar és magyar között az élet minden területén: ez a legégetőbb tennivaló. Öntudatot, önérzetet ébreszteni minden magyarban, kicsinyben-nagyban egyaránt, ez a legsürgősebb kötelesség. Kinyitni a szemünket a magyarság szépségére, nagyságára, értékei meglátására, ez a legfontosabb tennivaló.”

Egyre jobban elszakad a valóságtól, nem képes megítélni a lehetőségeket, de valamilyen formában mindig tiltakozik, ellentmond a fasiszta és a germán veszélynek. 1942-ben az *Egy nagy magyar álmodó* cikkében „ősi keleti lelkünket” emlegeti, akkor, amikor a náciizmus és a magyar jobboldal a Nyugat védelmének a jelszavával viszi a keleti front mézár-székeire a hadseregeket. És teljes képzavaros misztikumba fullad kiütkeresése: „... a magyar nép mélyrétegeiben keresük a köldökzsinórt, amely bennünket, szorongatott huszadik századi magyarokat, múltunkkal és jövőnkkel összeköt . . . Európából csak azt tartjuk meg, ami magyarságunkkal összeegyeztethető, s védjük, gyarapítsuk, fejlesszük, fényesítsük ősi keleti lelkünket.”

A „keleti lélek” kifejezés egyértelműen a germánácizmus-ellenesség jelképe Kodolányi ez időbeli írásaiban. Másutt utal arra, hogy Európát a Kárpát-medencében élő népek számára elsősorban a hitleri uralom jelenti, hiszen sem az angoloknak, sem a franciáknak nincs most olyan kisugárzó hatásuk, amely idáig elérhetne. A Szovjetunió megtámadása azért rendíti

meg, mert úgy látja, ezzel az utolsó hidat is fölégették mögöttünk, s végzetesen kiszolgáltattuk saját magunkat a németeknek. A német támadáskor még utoljára, manifesztumszerű magasztalást ír a szovjethatalomról, sóvárogva a „Kelet” után. (Lásd Tüskés Tibor könyvét.) A háború folyamán, minden bizonnyal a cenzúra és a rendőrkopó-szimulációk miatt, a nyílt szovjetrokonszenzhangoztatás helyett a „kelet”, „keleti lélek” jelképebe burkolja véleményét.

Tény azonban, hogy Kodolányi tevékenysége 1935-től kezdve egyre inkább az illúziók kergetésében merült ki. Az említett esztendőben még a gyakorlatban is megpróbálkozik illúzióival: amikor Gömbös révén szeretne társadalmi reformokat. Csálódva reményeiben, külföldi példát keres, s elméleti modellt állít föl. A Suomi-képletet szorgalmazza, a valóra válthatóság kevés reményével. S végül tökéletes tehetetlenségében, körülzártágában az „ősi keleti lélek” misztikumába menekül, hőse, a „nagy magyar álmodó”, Kőrösi Csoma Sándor útjait járva be képzeletben. A cselekvésre született ember mozdulatlan-ságra kárhoztatott, a valóságfeltáró író a múltba kényszerült. Akarattya lényegében belső emigrációvá lett számára a korábbi nyílt harcok helyett, tüskés befelé fordulás a kor megvetett uralkodó rendszerével szemben.

Legenyhébben fogalmazva is, a Kodolányi-kérdés legalábbis ellentmondásos. Egyértelműen elmarasztalni, publicisztikai, szatirikus megnyilvánulásait, dühkitöréseit kiiktatni a két háború közötti antifasiszta irodalomból éppen úgy nem lehet, mint tévedéseit meg nem történtté hallgatni. Az irodalom történetének feladata a tények föltárása, az erények és a hibák pontos körülírása. És persze, ha lehetséges, legalábbis föltelezéseket keresni egy-egy alkotó művész teljesen érthetetlen és megmagyarázhatatlan ballépéseire is. Kodolányi esetében ezek az okok összetettek. Nemcsak fizikai, biológiai, lelket nyomorító tehertételeiről van vagy lehet szó, amelyek ellen

különben egy életen keresztül tragikusan és szívet szorító elszántsággal küzdött, hanem arról is, hogy ő, aki elhagyta osztályát, és mindenáron közeledni akart a proletariátushoz, s a proletariátust képviselő, akkor szektás munkásmozgalomhoz, nem kapott onnét segítő kezet. Elkésérítő lehetett számára, hogy az ellenforradalmi rendőrség hamarébb ismerte föl benne ellenségét, mint baloldali íróársai a szövetségesüket. Nem kevesebb ez, mint társadalomból, közösségből történt kiközösítés, amit elviselni csak rendkívüli jellemek képesek. Kodolányi összeroppant a kiközösítettség lidércnyomásában. És végül abban a stresszhelyzetben, amibe került, rémképek gyötörték a magyar nép sorsát illetően is. Elkésérítette a hivatalos magyar politika munkás- és parasztellenes irányvonala. A kapitalista közerkölcsök romlása. A földbirtokos kizsákmányolás és parasztnyúzás. A falukutatók vészjelzéseket adtak a pusztuló magyarságról. Mindezek Kodolányiban fölfokozódtak, s olyan szélsőséges indulatokra ragadtatták, hogy képtelen volt pontosan fogalmazni, képtelen volt higgadtan cselekedni. A germán náci expanzió bekövetkezte aztán már nemcsak az etnocidium, hanem a genocidium rémét is reális közelségbe hozta elébe. A nyugati országoktól pedig semmit sem remélhetett.

A trianoni békével ezek az államok bebizonyították, hogy Magyarországot ellenszenvvel kezelik, de azt is sejtették az első háborús években, hogy önmaguk megvédésére is képtelenek a hitlerizmussal szemben. Egyetlen vészkijárat maradhatott volna a magyar nép számára szerinte, s ez is csak kelet felé nyílt. A második világháborúba történt beavatkozással azonban ez az utolsó lehetőség is semmivé lett. Kodolányi megítélése szerint a magyar úri politika, akárcsak a szomszédos országok náciizmusa, körbefalazta magát, bezárta magát a hitlerizmus ketrecébe, ahonnét nincs menekvés.

Mindez pontosan kirajzolódik Kodolányi publicisztikai és

szépprózai megnyilatkozásaiból. Tévedései ellenére megrendítő mélységben, teljes tragikumában élte át népe harmincas-negyvenes évekbéli katasztrófahelyzetét, s népével teljességgel azonosult. Ezért lenyűgöző és nyugtalanító Kodolányi életműve, s ezért fájdalmasan elgondolkodtatóak tévedései.

Gynjtemeinyes listetale

Sötker István: Gyűrkük. kop. 1980. Szépirodalmi k.

302 - 312. (A regényes Kodolányi, 1939)

Kodolányi János ajánló bibliográfiája

A Baranya megyei Könyvtár hálás gondolata volt, hogy Kodolányi János emlékére, halála tizedik évfordulója alkalmából kiadta ezt a kis könyvet. Elsősorban bibliográfiát állított össze az 1955 óta megjelent könyvekből, majd az 1960 utáni tanulmányok közül az összefoglalókat szedték rendbe, köztük az Ignác Rózsához írt, s a *Confessióban* közölt Kodolányi leveleket az *Én vagyok* Mária alakjának megformálásáról. (A régebbi irodalmat számbavette a Népi írók bibliográfiája.) A kísérő szövegek Baranya-központúak: Kodolányi tizenete Pécsre 1963-ban; Simon Dezső, a gyermekkori barát emlékezésére *Ahogy a testvérbarát látta*, sok igen kedves vajszlói emlékekkel, ismeretlen adattal. Nagyon friss írás a *Kunvári Lilla* szobrászművész emlékezése az író portréjának készítése közbeni párbeszédjükről. Kardoss Béla több évtizedes kapcsolatra villant rá egy-egy életes mozzanatban, Kodolányinak egy hozzá írt levelével s két tucat képpel zárul a hasznos könyv, amelyet Tüskés Tibor szerkesztett.

— bj —

Reformatus Egyház 1981.

ápr., 4. n. 95.

Kodolányi- emlékek Balatonkenesén

Kodolányi János élete végéig figyelemmel kísérte a református egyház tevékenységét. Ismerjük bensőséges kapcsolatát Csikesz Sándorral, Fülep Lajossal és Kiss Gézával. Ismerjük azt a mély rokonszenvet, amelyet a protestantizmus erkölcsi-eszmei öröksége iránt érzett.

Kodolányi a „Visszapillantó tükör” című emlékezéseiben is megemlíti Kuti József balatonkenesei lelkész nevét. Szeretnénk többet megtudni a sokáig Akarattyán élő író, és az akkori kenesei lelkész kapcsolatáról, ezért otthonában felkerestük özv. Kuti Józsefné nagytiszteletű asszonyt.

Nagytiszteletű Asszonyék mikor és hogyan ismerkedtek meg Kodolányival?

— Az uram 1953 augusztusában kereste fel Kodolányi Jánost akarattjai otthonában sógorommal, Dóczy Antal ózdi lelkészszel, aki — Szabó Lőrincen keresztül — már régebbi időtől ismerte őt.

Úgy tudom, hogy Kuti nagytiszteletű úr közvetlen barátságba került Kodolányival.

— Igen, 12 éven át meleg barátság, testvéri szeretet fűzte őket össze. Ez a barátság mindkettejük számára lelki, szellemi ajándékokat eredményezett.

Önéletrajzából és mások jellemzéséből Kodolányit rigorozus, hajlíthatatlan, sérülékeny, de tiszta és becsületes embernek ismertük meg. Ilyen volt valójában?

— Tényleg ilyen volt. Kíméletlen igazságkereső. Kíméletlen volt önmagához és néha másokhoz is. De egyenes ember volt s csak saját lelkiismeretének engedelmeskedett. Tévedéseit is ebből a szempontból kell értelmezni.

Kodolányi gyakran kikelt az egyház és a papság vélt vagy valós hibái ellen. Az író és a pap hogyan férték össze? Vitáztak-e? Kodolányi hallgatott-e lelkészbarátjára?

— Kritikus alkatú volt és véleményét sosem rejtette véka alá. Vitatkozni nemigen lehetett vele, de az uram annyira tisztelte őt, hogy ezt nem is tette volna. Sze-

nélyes emlékeim és dokumentumok alapján mégis az a benyomásom, hogy hallgatott „kedves papjára és szívbéli barátjára”. Szeretve tisztelte és hálás volt — feljegyzések bizonyítják — azért a segítségért, vigasztalásért és hűségért, amit az uramtól kapott.

Kodolányi járt-e Kenesén? Részt vett-e református istentiszteleten akár Akarattyán, akár Kenesén?

— Többször volt nálunk a parókian. Itt és a lelkészi hivatalban készült az a rádióriport is, amely nagyon komoly, mélyen szántó, és Kodolányihoz méltóan öszite hangú volt, ezért a Rádió vezetősége (az 50-es évekről van szó) nem engedte nyilvánosságra hozni. Férjemet az akarattjai istentiszteletek alkalmával többször hallgatta. A textusról a prédikáció előtt és után is sokat beszéltek. Egyik levele, amelyet 1954 márciusában írt férjemhez, tulajdonképpen a János 1:12 nagyon egyéni, de elgondolkoztató exegézise.

Nagytiszteletű Asszony tud-e valami konkrét dolgot említeni az író életművéből, ami ennek a barátságnak a gyümölcse?

— Említettem, hogy gyakori beszélgetéseket folytattak bibliai-teológiai kérdésekről is. Az író számára feltétlenül hasznosak voltak ezek a beszélgetések. Úgy emlékszem, hogy regényt tervezett a „Tiszteletesek”-ről, s abban — saját szavai szerint — bennünket is megmintázott volna. Érdekelte őt a református lelkészi életforma, ismerte és becsülte; nagy

veszteség, hogy a terv nem valósult meg.

Kodolányival kapcsolatosan milyen tárgyi emlékek vannak Nagytiszteletű Asszony birtokában?

— Levelek, eredeti kézirat, 12 könyv megrázó dedikációja. Egy fényképét ezekkel a szavakkal dedikálta: „Kuti Józsefnek — már távozóban a világból s valóban az emberektől, szívembem hordva a beletört nyilat —, baráti öléssel K. J. Akarattya, 956. ápr. 29.”

Tud-e valamit Kodolányi hitéről, keresztyénységéről említeni?

— Az uram feljegyzései között van egy kis „logion-gyűjtemény” az író mondásaiból. Itt több olyan kijelentése van, amelyek szerintem bizonyító erejűek keresztyén-ségére nézve. Csak egyet ezek közül: „Keresztyén ember vagyok, ilyen is van...” Egyszer egy megdöbentő álmát versebe foglalta. Férjem a verset Kodolányi elmondása után lejegyezte: „Bűnös vagyok / Bűneim nagyok. / Istent kerestem, / Mégis elestem. / Égi angyalok, / Békét adjatok.” Fiam, Kuti Géza lelkész birtokában — gimnazistaként többször meglátogatta őt — van egy 45 perces magnófelvétel, ahol Kodolányi az élet értelméről, az örök életről és a paruziáról nyilatkozik.

Kérem, említsen meg az íróval kapcsolatos kedves emlékeiből egyet.

— Karácsony hetének egyik délutánján — az 50-es évek végén — lovasszánon mentünk át férjem akkori szolgálati helyéről Akarattyára. Ott töltöttük az estét Kodolányiéknál. Családommal karácsonyi kánont adtunk elő. Az író végig könnyes szemmel hallgatta. Vallásos megrendülésének egyébként is jó párszor tanúja voltam.

Köszönjük a beszélgetést. Nagytiszteletű Asszony életére kérjük Isten áldását.

Szabó György

Reformátusok Lapja 1981. jún. 7. 23. sz. 4.

1981. juⁿ. 7.

1982. jan. 9. 41

A vád: plágium

Egyéniségéből; munkásságának politikai, morális, esztétikai irányából, tartalmából; írásai, vitái hangneméből; a beteg test börtönbe zárt lobogó lélek szertelen hullámzásaiából is szervesen következik, hogy Kodolányi János, a XX. század egyik legkiemelkedőbb magyar prózáírója egész életében furcsábbnál furcsább perek vádlottja (néha vádlója) volt. A harmincas évek elejétől, miután munkássága teljességében kibontakozott, s az irodalmi-társadalmi harcok is felerősödtek, Kodolányi bekerült a szellemi harcok fő sodrába, s ez komoly perekbe keverte.

A napilap krónikása számára teljes egészében ezeket áttekinteni lehetetlen. Nemcsak terjedelmi okokból, a rendelkezésre álló feltárt dokumentumanyag is kevés ehhez. Felvillantunk hát néhányat pereiből a teljesség igénye nélkül, s kissé részletesebben szólunk a század egyik nagy plágiumperéről, amelynek vádlottja ugyancsak Kodolányi volt.

A gyanú árnyékai

A fiatal Kodolányi igen szoros kapcsolatban volt a kommunista mozgalommal. Lényegében első „nagy” pere is e mozgalom hullámaihoz kötődik. A *Front* című, rövid életű, de baloldali szemléletű folyóiratban cikket írt *Költő a börtönben* címmel a letartóztatott *Pákozdy Ferenc*ről. (Pákozdy kommunista költő, nem azonos a Debrecenben is élt, alkotott, Hódmezővásárhelyről származó *Pákozdy Ferenc*cel!) A cikk miatt 1932-ben bíróság elé került, azonban felmentették.

Tudomásunk van arról, hogy 1926-ban *Szakadékok* című regénye kapcsán pere volt *Ruprecht Olivér*rel, a *Magyarország* c. lap vezérigazgatójával. Arról is tudunk, hogy a népjóléti miniszter pert indított ellene egy cikke miatt, amelyet a *Nép* című lapnak írt (noha végül a *Népszavában* jelent meg) arról, hogy a Háztulajdonosok Szövetsége megvesztegette a minisztert. Így vásárolt újabb lakbéremelési jogot. El is ítélték e perben 30 ezer koronára, de állítólag soha nem fizette ki.

Mindez azonban bőven elég volt a gyanúhoz, a hatalom figyelméhez, az akadályok támasztásához. 1932-ben, amikor szerzői estjét megrendezték a Zeneakadémián, *Móricz Zsigmond* megnyitójában keserűen állapíthatta meg: „A mai este műsorán... a rendőrség cenzúrát végzett... az ünnepektől Kodolányi János egyáltalán semmit sem olvashat.”

1934-ben a *Szabadságban* megjelent egyik cikkében ezt írta: „Magyarország olyan, mint az öngyilkosságra predisztinált ember, mikor menekülni akar egy száguldó autó elől, s félreugrik előtte, végzettszerűen hull egy másik autó kerekei alá.” E cikkéért a törvényszéken két hónapos börtönbüntetést kapott. A tábla ugyan ezt végül felfüggesztette, de csak azért, mert *Ugron Gábor*, az Írók Gazdasági Egyesületének elnöke (Kodolányi e szerv titkára volt) teljes politikai tekintélyével erre megkérte a főügyészt.

Volt vádlott együtt *Kovács Imrével* és *Féja Gézával*, elkobozták *Illyés Gyulával* és *József Attilával* közösen szerkesztett lapjukat. *Istenek* című regényéből a cenzúra egész fejezeteket törölt, végül *Fischer Béla* nyugdíjas alispán járt közben unokaöccsénél, *Keresztes-Fischer Ferenc* belügyminiszternél a fejezetek érdekében.

Voltak aztán pórei, amelyek 6 indított; általában rágalalmazás címen. 1942-ben pl. *Németh Károly* nyilas hírlapíró ellen indított ilyen pert, aki gyalázkodó kritikát írt az író egyik novellájáról. 1942-ben *Lendvai István* ellen kéri a bírói eljárás megindítását, aki *Nomád levele Lölkös Istvánhoz* című cikkében (*Magyar Nemzet*, 1942. április 9. és 10.) támadta Kodolányi *Cigánylány csókja* című novellás füzetét. *Lendvai-Lechner* egyébként is örökös ellenfele volt, Kodolányi szerint csupán a *Földindulás* plágiumügyében 14 cikket írt ellene. Igaz, Kodolányi ekkor is beperelte, sőt 1943-ban is a *Nomád levele a magyar öntudatról* (*Magyar Nemzet*, 1942. ápr. 15.) című cikk miatt.

Volt még egy érdekes póre, amely némi fényt vet arra is, teljességgel jogos volt-e az a támadássorozat, amelyet 1945–46-ban Kodolányi ellen a liberális polgári sajtó indított, s amely végül évtizedes írói kiközösítéséhez is hozzájárult. Kodolányi elvállalta a *Nemzetör* című lap szerkesztését. Tudta ugyan, hogy a lap hirhedten jobboldali, mégis igent mondott, mert — *Talpassy Tibor* szerint — *Teleki Pál* miniszterelnök támogatását remélte a lap szellemi fordulatához s benne nagyon bízott. A németbarátok azonban az első pillanattól beleírtak cikkeibe, tudta nélkül adtak le zsidóellenes és hagytak ki németellenes cikkeket. Kodolányi végül bejelentette: kilép a laptól. A nevének azonban e bejelentés után sem vették le a *Nemzetör* éléről, csak a bírósági végzés hatására. 1945 után azután sokan azonosították Kodolányit ezzel az egész lappal, ennek szemléletével.

Hajdu-Biharai Napló

1982. jan. 9. 7. sz. 9.

Ki írta a Földindulást?

A két háború közötti magyar drámairodalom talán legnagyobb hatású, sok-sok vihart kavart darabja a Földindulás. Az egyketémát dolgozza fel, megrázó erővel, a németiség ormánsági térhódítását, a magyarság pusztulását. Bemutatója után nagy szériát ért meg Budapesten, átvették a vidéki színházak, az amatőr együttesek, s nagy hatású film készült belőle Páger Antallal a főszerepben.

Az író pedig pereskedett.

A történet 1934-ben kezdődött. Erdős László budapesti fogorvos benyújtotta a Nemzeti Színház igazgatójához, Voinovich Gézához Megkondul a harang című egyke témájú drámáját. Voinovich nem fogadta el. Németh Antal viszont, az új igazgató 1935-ben lekötötte „a nemzeti ügy fontosságára való tekintettel”. Megpróbálták átírni a darabot a szerzővel, az azonban egyre rosszabb lett. 1937-ben aztán felkérte a színház Kodolányit is: írja át a darabot. Ő azonban nem vállalta.

Miután meggyőződött róla, hogy Erdős darabja elfogad-

hatatlan — anélkül, hogy ol- vasta volna! —, benyújtotta a színházhoz a Földindulást, s azt előadásra el is fogadták. Erdős erre perrel fenyegette meg Németh Antalt, mire az visszautasította mindkét művet. Bemutatta viszont Kodolányi Vidéki történet című darabját, Erdősnek pedig ígéretet tett, hogy előadja Sárkúti zendülés című művét.

1939 februárjában a Nemzeti egyik volt dramaturgja, Patkós György lett a Belvárosi Színház igazgatója, aki azonnal bemutatta a Földindulást. Igaz, közben Kodolányi kapott még egy ajánlatot a Nemzetitől: társuljon Erdőssel, s a kettőből csináljon egy új darabot. Kodolányi el is végezte ezt a munkát. Erdős azonban nem fogadta el a változatot, s a két kézirat a színház egyik frónkatársához került, akinél két hónapig feküdt, mire Kodolányi visszavette. Közben a Földindulás hosszabb ideig volt Erdősnél is.

Nos, a Belvárosi bemutatója után Erdős nagy csínadrattával pert indított

Hajdu-Biharai Napló 1982.
Jan. 9., 9.

Kodolányi ellen, s plágiummal vádolta meg. Egy interjúban kifejtette, hogy kettős célja van: Kodolányi „erkölcsei, írói hitelének tönkretétele” s anyagi egzisztenciájának „teljes eltaposása”. Ennek érdekében az író elmarasztalását s 25 ezer pengő kártérítést követelt.

Ki ellen?

A per ténye rendkívül megrendíti Kodolányit: „Miként nem magánügyem az a sok írói mű, amit alkottam, nem egyéni ügyem a becsületem sem.” A törvényszék 1940 júliusában Erdős vádját természetesen elutasította, aki azonban fellebbezett. A Királyi Tábla megállapította, hogy a Földindulás eredeti mű, nem plágium, de mert Kodolányi ismerte Erdős darabját, „eljárása a jó erkölcsökbe ütközött”, s ezért 2400 pengő kártérítésre ítélte. A Királyi Kúria aztán 1941 decemberében teljesen tisztára mosta Kodolányit, a kártérítéstől is felmentette.

Az író érvei valóban jogosak, hiszen a Földindulás mondandója, szemlélete, sőt alakjai, konfliktushelyzetei ott vannak az ő húszas években írt kiváló novelláiban, kisregényeiben. (Pl. *Sötétség*, *Böbék Samu búcsúja*, *Szép Zsuzska*, *Börtön*, *Kántor József megdicsőülése*.) S ott vannak szociográfiai írásai, tanulmányaiban. Jogos keserőséggel állapítja meg: „... ha most kifakadt belőlem amit elmondtam, nem azért mondtam el, hogy védekezzem, hanem, hogy mindenki lássa: milyen egyenlőtlen harc folyik itt a magyar szellem ellen. (Kiemelés K. J.-tól.) Hogy lássa, miért kiáltották ki Ádyt zsidónak, nemzetgyaláznak, miért halt meg József Attila és Juhász Gyula, miért vonszolták a megyegyűlések színe elé Móricz Zsigmondot, miért züllött el Sértő Kálmán. S miért kell majd vesszőt futnia Németh Lászlónak, ha a legközelebbi darabját bemutatja a Nemzeti Színház.”

S még két apróság.

Erdős László darabját Németh Antal még a pervesztés után is esztendőig műsoron tartotta, bemutatójára azonban soha nem került sor. Fenyegetés volt? Taktika? Talán valaki egyszer előássa ezt a művet, s elvégzi a filológiai összehasonlítást. Bár Kodolányi igazát már régen kimondották a művek érvei.

A másik adalék egy másik plágiumvádról szóló híradás. 1942-ben — tehát évekkel a Nemzeti bemutatója után! — *Thury Lajos* nevű író plágiumpert indított Kodolányi ellen, azzal vádolva őt, hogy az író *Vidéki történet* című darabja nagyon hasonlít az ő *Mindenki mást szeret* című, korábban játszott darabjára. A per Kodolányi sajnálkozó nyilatkozatával ért véget, mintegy bizonyítván türelmét és jó szándékát.

Mégis: gondoljuk végig. A *Bánk bán*, a *Mózes*, *Az ember tragédiája* alig kapott saját korában színpadot. *Teleki László Kegyence* *Illyés Gyula* nélkül soha fel nem ébred Csipkerózsika-álmából. *Németh László* darabjai sokáig „*papírszínházban*” heverték, *Móriczot*, *Tamási Aront*, *Kodolányit* pedig mind a mai napig színházi értelenség kíséri. Ebben a torzókkal teli magyar drámairodalomban sokáig csak egy út volt igazán járható a színpadon: a polgári, kommersz dráma útja. Aztán újabban már az avantgarde drámai kísérletei előtt is kaput nyitottak. Csak a magyar sorskérdések kerülnek nehezen színpadra máig is. Pedig lám, mintha a *Földindulás* is kezdene megint roppant aktuálissá válni, legalábbis ahogy népesedéspolitikai vitáinkat olvasom.

(Folytatjuk)

Bényei József

Az ormánsági nyelvjárás Kodolányi prózájában

1. A Süllyedő világ következő sorai így rögzítik Kodolányi első benyomásait az ormánsági nyelvjárásról: „...gyönyörködöm találó kifejezéseikben, különös szavaikban, eddig sohasem sejtett nyelvük szépségében. Olyan lágy, olyan zenei és édes ez a nyelv, hogy még az apám tiszta, szabatos magyarságát is szegényesnek érzem mellette.”¹ S ugyanitt vall arról, hogy már húszéves korában az foglalkoztatta, „Nem lehetne-e az ormánsági nyelv felhasználásával új szint adni a magyar irodalmi stílusnak.”² S a Sötétségben, valamint az ezt követő többi ormánsági — főként vajszlói — tárgyú művek sorában valóban fontos stilisztikai, esztétikai szerep jut a dialektusnak. Mégis felmerül a kérdés: a fent idézett ifjúkori program megvalósult-e?

A téma — nyelvjárás és irodalom találkozása — már szinte az első Kodolányi-írások megjelenésével egyidejűleg hangot kapott a Magyar Nyelvőrben,³ mégis ötven évvel később, a Tüskés-monográfia megjelenése alkalmából tartott vitaülésen a szerző Kodolányi nyelvének vizsgálatát a szakirodalom egyik első számú adósságaként említhette meg.⁴

E művek stilisztikailag legszembeötlőbb vonása alighanem az, hogy élesen elválnak bennük a különböző nyelvi szintek. Az író az „irodalmi nyelvet” használja, szereplői pedig a társadalmi vagy táji hovatartozásuknak megfelelő nyelvi formációt, s ezek közül kétségtelenül legjelentősebb az ormánsági dialektus. Kodolányi szemmel láthatóan nem a nyelvjárásias beszéd illúziójának felkeltésére törekszik, hanem annak minél tökéletesebb reprodukciójára. Ez a tény könnyen megmagyarázható a műveit ihlető indulatokkal s a művek szándékolt hatásával. Számtalan idézettel bizonyíthatnánk, hogy az irodalom társadalmi hatékonyságát a valóságosnál jóval nagyobbban, közvetlenebbnek tudta, vagy legalábbis akarta: ehhez viszont az esztétikai-lélektani hitelességnél többre volt szüksége. Tüskés Tibornak az a megállapítása, hogy „Az élettények és a művek között itt szorosabb a kapocs, mint másoknál”⁵, nem csupán autobiográfiai értelemben érvényes. Saját bevallása szerint is egynémely figurájában „sokan magukra ismerhettek, s bármilyen fájdalmas legyen is ez a körülmény... mégis meg kell lennie. Mert... mindig az írónak van igaza, aki nem formálhat meg légüres térben lebegő ködalakokat, hanem azok közül a vér- és

¹ Kodolányi János: Süllyedő világ. Bp., Magvető, 1965. 151. oldal.

² Idézi Dr. Domokosné Dóka Etelka: Kodolányi János Doktori értekezés. Pécs, 1940. 84. oldal.

³ Balassa József: A nép nyelve az irodalomban. Nyr. 1925. 148—49.

⁴ Kodolányi János emlékezete. Pécs, 1975., 26. oldal. Különnyomat a Baranyai Művelődés 1975/3—4. számából.

⁵ Tüskés Tibor: Kodolányi János. Bp., Magvető, 1974., 5.

Magyar Nyelvőr 1982. október - december, 4. sz.
431 - 439.

húsemberek közül választja ki hőseit, akik ebben a szomorú és mocskos életben körül táncolják.”⁶ Ez a valóság(túl)közelség teszi alkotáslélektani szempontból érthetővé s esztétikailag indokoltá azt, hogy Kodolányi nem elégedhetett meg a nyelvjárásiasság pusztá jelzésével.

2. Ahhoz, hogy tökéletesen visszaadhassa az ormánsági emberek beszédét, neki is tökéletesen kellett ismernie ezt a dialektust. Ismeri is — már a róla szóló első disszertáció szerzője, Domokosné Dóka Etelka is abszolút hallását dicséri⁷ —, de mégiscsak idegen nyelvként. Ez lehet egyik magyarázata a művek szigorú „kétnyelvűségének”, vagyis annak, hogy — szemben, mondjuk, Tamásival — a narratív részekbe a nyelvjárási beszéd színeiből, ízeiből nála szinte semmi sem szüremlik át. Ha akad is néhol az írói szövegben egy-két tájszó, ezek többnyire valódi, a köznyelvben ismeretlen fogalmat jelölő tájszók, mint pl. *bikla*, *kébél*, *vetettkapca*, *kusztora*, *pógár* (ez utóbbi esetben sem csak hangtani változatról van szó, ugyanis az ormánsági dialektusban, birtokos paraszt'-ot jelentett,⁸ tehát semmiképp sem helyettesíthető a köznyelvi „polgár”-ral), máskor dőlt betűs szedés emeli ki, különíti el az írói szövegtől az alkalmazott tájszót (pl.: *bumbékot* — Szép Zsuzska, 98. 1.⁹). S ha ehhez még hozzáveszünk néhány hangulatfestő szót (pl. *csevetelők*, *tapicskoltak*), nagyjából végére is értünk a felsorolásnak.

Persze, a tájnyelvi beszéd hangzásának tökéletes visszaadása a köznyelvre szabott helyesírás eszközeivel lehetetlen, hiszen az irodalmi szövegben a köznyelvi hangok nyelvjárási módosulása csak akkor jelölhető, ha már egy másik fonématarományba léptek át. Így az ormánsági dialektusból jelölhető pl. az *ö*-zés, az *l* kiesésének különböző változatai, a hiátusos alakok, palatalizációs és depalatalizációs jelenségek, a magán- és mássalhangzórövidülés, az intervokális helyzetű mássalhangzók nyúlása, a *j* hang affrikációja stb. A labiális hosszú *ā*-nak és a hosszú nyílt *ē*-nek betűkettőzéssel való jelölése is konvencionálisnak mondható, a szöveg olvasásában általában nem jelent zavaró tényezőt (pl. *haagatni*, *kee* = kell stb.). Semmiképp sincs mód viszont a nazoorális színezetű magánhangzók jelzésére; a középső nyelvállású magánhangzók helyén jelentkező diftongusoknak két teljes értékű hangként való jelölése pedig nehézkes, ezért ez nem is következetes, többnyire csak egytagú szavakban fordul elő ez a megoldás. Vagyis, mint láttuk, a tökéletes reprodukciónak is csak az illúziója teremthető meg.

Nyilván fárasztó is lehetett a nyelvjárási élőbeszéd írásos rögzítése, s ebből adódik, hogy első pillantásra is jónéhány következetlenséggel találkozhatunk. Ezek elsősorban a köznyelvben is lejátszódó asszimilációs, összeolvadásos jelenségek jelölésében (ill. nem jelölésében) tapasztalhatók. Ilyen ellentétes megoldásokra gondolok, mint pl. *megmaradtak* — *elatták*; *segélj* — *éjön* (éljen); *menjön* — *mennyön* stb. A köznyelvi jelölésmód mellett az szól, hogy a fonetikus írás semmilyen újabb információval nem szolgál a kiejtésre vonatkozóan, s ezért sokan olcsó fogásnak is tekintik, ellene viszont az hozható fel érvként, hogy az íráskép hangulata elűtő lesz a dialektusos szöveg egészéhez viszonyítva,

⁶ Kodolányi János: Visszapillantó tükör. Bp., Magvető, 1968., 232.

⁷ Domokosné Dóka Etelka i. m. 5.

⁸ Kiss Géza—Keresztes Kálmán: Ormánsági szótár. Bp., Akadémiai, 1952., 441.

⁹ A példák az alábbi kiadásokból valók: Szép Zsuzska. Kisregények. Bp., Magvető, 1975. (a továbbiakban: Sz. Zs.) Pünkösdi dáridó. Elbeszélések. Magvető, 1973. (a továbbiakban: P. d.).

különösen akkor, ha a szóalakban már fel van tüntetve egy vagy több kiejtésbeli módosulás (a fenti szavak közül pl. ilyen a *menjön*). Mindkét eljárásra bőven találunk példát Kodolányi prózájában, úgy tűnik azonban, hogy inkább a köznyelvi helyesíráshoz való hűség felé hajlik. A *t* végű igék felszólító módjában jelentkező hosszú *ccs* hangot például mindig *ts* betűkapcsolattal jelöli, akkor is, ha az illető szót a köznyelvitől eltérő hangalakban rögzíti (pl. *merevétse, pusztét-suk, tőts*).

A változatok másik csoportjában már nem pusztán az íráskép különbözőségéről van szó, hanem a kiejtéséről is. Ezek egy részének oka magában a nyelvjárásban élő variánsoknak a léte. Az ebbe a kategóriába tartozó jelenségek nagyobb része az *l* hang kiesésével és nyújtó hatásával kapcsolatos. Ugyanis az „*l* hang kiesésével keletkezett hangcsoport értékű hosszú egyeshangzók jelentkezése az Ormánságban még azonos típuson belül sem fordul elő teljes következetességgel.”¹⁰ Nyilván ez a magyarázata az ilyen kettősségeknek: *sunnyogol – tudó* (= *tudol = tudsz*).

A középső nyelvválású magánhangzók helyén jelentkező kettőshangzók kérdését már említettük: általában is elmondható, hogy mértékkel alkalmazza az *ao*, *éé* féle átírást, olyankor pedig különösen kerüli, ha már pl. maga az *é* hang is a köznyelvitől való hangtani eltérést jelent, így az *-ít* képző *-ét* változatában.¹¹

A zöngéesség szerinti részleges hasonulás jelölésével jobbra nem terheli az olvasót: *dógoztam, sirasd* stb. Jelöli viszont a *v* hangnak a köznyelvi kiejtésben ismeretlen zöngétlenedését: *kilencfenőbbe*, ugyanígy a *d-n W nn* asszimilációt: *virgónnak, alunni*, de: *tudni, pörlekedni*.

Előfordul, hogy egy egész mondatban csupán a legmarkánsabb dialektizmust tünteti fel, de ez is elegendő ahhoz, hogy a nyelvjárásias beszéd hangulatát felkeltse: „... mikor adtál utoljára a *loajidnak*?” (Sz. Zs. 107.)

Észrevehetően nagyobb következetességgel ragaszkodik Kodolányi az ormánsági nyelvjárás morfológiai jellegzetességeihez. Szereplői beszédében gyakran feltűnnek a sajátos rövidüléssel alakok (*tom, tok, há* stb.), az *ütte, tevőt*-féle múlt idejű, a *látí, esse*-típusú tárgyias ragozású igealakok. A kijelentő mód, jelen idő többes szám első személyének tárgyias ragozásában az egykori „*aggyok*” helyett már mindenütt „*aggyunk*” szerepel.¹² Az *öttün, vögyün* típusú múlt idejű, ill. felszólító módú igealakok¹³ azonban már nem találhatók meg a Kodolányi-szereplők nyelvében. A nyelvjárást nem ismerők számára ez lett volna a legfurcsább alaktani jelenség, a hiány oka azonban valószínűleg inkább az, hogy Vajszlón az író már aligha találkozott efféle igealakokkal.

A névszói személyragok és határozóragok is többnyire a hiteles alakban fordulnak elő, a változatok (főként a *-hoz, -ról, -tól, -ből* ragok esetében) jobbra a dialektusra jellemző variánsok. A *-nál* rag az Ormánságban nem illeszkedik, csak mély hangrendű változata van.¹⁴ Általában Kodolányinál is érvényesül ez

¹⁰ Temesi Mihály: Az ormánsági nyelvjárás hangcsoport értékű magánhangzóiról. A Pécsi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei, 1969. 10.

¹¹ Vö.: *taneet*; Tomanóczy Jolán: Hírics ormánsági község nyelvjárásának hangtana. Specimina Dissertationum Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Elisabethinae Quinqueecclesiensis, Pécs, 1940. 31.

¹² Vö.: Kiss Géza: Ormánság. Bp., Sylvester Rt. kiadás, 1937., 250.; Tomanóczy i. m. 37.

¹³ Vö.: Kiss Géza i. m. 249.; Orm. Szótár, Bevezetés, XXV.

¹⁴ Vö.: Tomanóczy i. m. 12.; Kiss Géza i. m. 250.; Orm. Szótár, Bevezetés, XXV.

a nyelvjárási sajátosság (pl. *kőművesökná, a zistenná*), bár előfordul illeszkedett formában is, de a kevésbé markáns és egyedi nyelvjárásiasságot, az *l* kiesését továbbra is jelöli: *embörné*.

A dialektusra jellemző képzők közül többször találkozhatunk a különböző gyakorító képzőkkel, és a köznyelvi *-ás, -és* helyén jelentkező *-at, -et* deverbális nomen-képzővel is (pl. *vetőzetkor*), valamint az egyalakú *-él (-ul, -ül)* képzővel (*gyógyél*). Példa akad a *-csa, -cse* diminutívumra is (*tejcse*),¹⁵ de az előzőekhez képest elég kevés.

A szereplők által használt szókincs zöme természetesen csak a hangtani módosulások miatt különbözik a köznyelvi változattól, vagy olyan hangátvevéses, protézishangot tartalmazó, a palato-veláris hangrendet a köznyelvivel szemben helyreállító, vagy éppen elhasonulásos alaki tájszó, melynek megértése, felismerése nem jelent nehézséget: *boncom, buborka, viher, vecseráru* stb. Nem kell nagyítóval vadászni a jelentésbeli vagy valódi tájszókra sem, de megítélésem szerint a szöveg olvashatóságát, világosságát ezek sem zavarják. Bárzi Géza ugyan a nyelvjárási irodalmi felhasználásáról írt útmutató tanulmányában negatív példaként említi Kodolányit, de nem a paraszttárgyú művekre, hanem az író történelmi regényeire hivatkozik.¹⁶ Legtöbbször a szövegkörnyezet teszi nyilvánvalóvá a szó jelentését: „Csak úgy *púzza* a vért” (P. d. 17); „*megvötte* a heptika” (P. d. 19). A hangulatfestő szavak még kevésbé szorulnak mankóra: „Mit *sunnyogol* te utánam?” (P. d. 58). Máskor a tájszó külön-külön felismerhető elemeiből deríthető ki a szemantikai végeredmény, mint pl. a *főnél, főlél* 'meg-, felgyógyul' szóban. Előfordul az is, hogy az író magyarázza meg egy szó jelentését: »Olyan ez a zsvány gazembör téntanyaló — mondogatta — mint a *pöjü*«. Pöjünek a pelét, ezt a jó fogú, ügyes, diórágó állatot nevezik” (Sz. Zs. 303). A Szép Zsuzska következő dialógusrészletéből pedig már előre kiderül a szónak — legalábbis alkalmi — jelentése: „Ejha, van ám ett *ibolya*, ni! — Igön szép *bumbékok*” (Sz. Zs. 55).

Lássunk néhány példát a mondattan körébe sorolható grammatikai jelenségek közül is! Ilyen pl. az *aki* névmási kötőszó használata *ami, amely* helyett. „Az a sok szép karperec, *akit* vett . . .” — (P. d. 67.) Egyeztetett alak a köznyelvi inkongruencia helyén: „a magik mamájuk” (P. d. 360), s néhány sajátos igevonzat: „beszélöd a fákat meg az állatokat” (Sz. Zs. 69); „Nem tok én *abba* sömmit” (Sz. Zs. 388). De hozhattunk volna példákat a Kiss Géza által említett szintaktikai jelenségek¹⁷ mindegyikére is (kihagyásos szerkesztés, hiányos mondatok, kötőszóelhagyás, kötőszóhalmozás, egyenes idézetek a szövegben, múltbeli események jelen idejű igealakokkal való megelevenítő elmondása stb.).

3. A fentiekből talán kiderül az is, hogy — bár Kodolányi szereplői a valóságos ormánsági dialektust beszélik — a nyelvjárási beszéd újrateremtésének oka nem valami nyelvészkedő tudalékoskodás, hanem a nyelvi hitelességhez mint a szociológiai hitelesség egyik összetevőjéhez való ragaszkodás; s bár történelmi és mitikus regényei bizonyítják, milyen gazdag fantáziájú író, e művek szándékolt hatásához az is szükséges volt, hogy alakjait az olvasó ne az író képzeletéből született figuráknak tartsa, hanem valóságos emberek hú,

¹⁵ A képzőkre vonatkozóan vö.: Kiss G.: uo.

¹⁶ Bárzi Géza: Nyelvjárási és irodalmi stílus; in: A magyar nyelv múltja és jelene. Bp., Gondolat, 1980., 395.

¹⁷ Ormánsági Szótár, Bevezetés, XXVII—XXXVI.

legfeljebb az „eredetinel is hasonlóbb” irodalmi képmásának. (Egyébként a névadás is igazolja, mennyire fontosnak tartotta Kodolányi, hogy a „minták” magukra ismerjenek: alakjait sokszor eredeti nevükön szerepelteti, de ha változtat is, a név hangzása, jellege, szerkezete változatlan marad.) Vagyis a valóság-hűségnek olyan fokára és módjára törekszik, mely a kísérleti regény módszerének következetes alkalmazását jelenti; arra azonban mindig ügyel, hogy a dialógusokba foglalt információ az olvasó számára se váljon érthetlenné.

A realista prózában a szereplők beszéde általában a jellemzés fontos eszköze, Kodolányinál pedig egy árnyalattal még inkább kitüntetett a szerepe. Jelzik ezt már a szereplők beszédére tett írói reflexiók is. Szükségszerű is, hogy így legyen, hiszen — bár a Kodolányi-művek cselekménydúsak tűnnek, a szereplők lelki infernója többnyire nem fizikai cselekvéseken keresztül tárul fel.

Előfordul, hogy már a nyelvi hovatartozás pusztája ténye is jellemez. Így pl. a Kántor József megdicsőülésében a családot nyelvjárásias, Heldmann pedig „választékos” beszéde egyaránt minősíti, s egyúttal kölcsönös kontrasztul szolgálnak egymás nyelvhasználatához.

Láttuk, a narrációból hiányoznak a nyelvjárásias elemek. Hiányoznak azonban — ahogy ezt Herczeg Gyula már kimutatta — a szabad függő beszédes részetekből is.¹⁸ Herczeg megállapításai nem szorulnak kiegészítésre, legfeljebb azt tehetjük hozzá, hogy itt valóban a kivételek is a szabályt erősítik. Figyeljük meg a következő két részletet a Kántor József megdicsőüléséből: „Mári néni, amikor a földügylet hírére meghallotta, majdnem összeesett. *Hát az a bolond embör! Hogy má mit nem tesz! S ki tudhati, mék hal meg előbb, hátha ő* [Mári néni] marad tovább életben, s ki visel akkor gondot rá, miből él, menjen el koldulni? *Hej, hej én édös jó atyám!*” (Sz. Zs. 232). Ha azonban jobban szemügyre vesszük ezt a részletet, kiderül, hogy eleinte csak a tipográfiai megoldás miatt látszik szabad függő beszédnek. A nyelvjárásias részetek ugyanis tulajdonképpen egyenes idézetek, s ahol a harmadik személy első helyettesít, egy pillanatnyi bizonytalankodás után mondat közben is átvált a köznyelvre (... *hátha ő* ...).

Hasonló a helyzet másik példánknál is: „De Kistót Samu helyesebbnek tartotta így, hiszen rá is hivatkozni szokott Kántorné, hogy milyen gazdag, *csak úgy szőri a pénzt, azt se tudhati, mi je van, osztán mégse akari ápolni őket, szegény beteg öregöket*...” (Sz. Zs. 300). Itt is azt látjuk, hogy citátumunk nyelvjárásias morféimákat tartalmazó részének elején nem volt szükség személyváltásra, tehát tulajdonképpen kapcsolt egyenes beszédként indul, s csak később válik egyértelműen szabad függő beszéddé. Mindenesetre, még itt is inkább csak jelzett a nyelvjárásiaság, tagmondatonként egy-két morféimára korlátozódik.

Úgy tűnik, hogy mikor mélyebben akarja megvilágítani szereplői pszichikumát, vagy pozitív érzelmeket akar velük szemben támasztani az olvasóban, azt szinte sosem bízta a dialektusos beszédre. A Szép Zsuzska egyik vezérmotívuma a látomás „az ég felhőin eljövő Krisztusról”. Amikor Punak Zsuzska képmutatását akarja érzékeltetni az író, a bibliai szöveg emelkedettségét a nyelvjárásba való átrás és a pongyola élőbeszéd fordulatai devalválják: „Néz-zétök a mezők lilomát, aszondi a Krisztus, azok nem szünnek-fonnak ... Ti is, aszondi a Varga Jóska, olyan ékösek lehettök ... ruhátok fényleni fog,

¹⁸ Herczeg Gyula: A magyar próza stílusformái, Tankönyvkiadó, 1979. 141—61.

mint a haó, aszondi, orcátok meg, mint a nap, s látítok eljönni az Urat az ég felhőjében” (Sz. Zs. 68). Két lappal odébb viszont ugyanez az evangéliumi részlet Szép Zsuzskának a tiszta szerelemről szőtt vágyait kísérve kenetes, hazug szóhalmazból látomássá válik: „Nézzétek a mezők liliomát — csengett a fülébe. — Az utolsó napon ruhátok fényleni fog mint a hó, arcotok, mint a nap . . . Látjátok eljönni az Urat az ég felhőjében . . .”

S elképzelte Lőrincz Lajost, nagy, fehér felhők között amint érte jön, s körös-körül láng- és füsttenger a világ” (Sz. Zs. 70). Ahhoz tehát, hogy a bibliai idézet pozitív emberi érzelmeiket illusztrálhasson, nyelvileg is meg kellett tisztulnia; vagyis a dialektus és a köznyelv szembenállása itt morális kontraszt hordozója.

4. Persze, az 1920-as években Vajszlón már régóta nem érintetlenek a nyelvjárást létrehívó és megtartó körülmények. A község központi helyzeténél fogva nyilván még inkább nyitott a modern élet hatásai előtt, mint a környező apróbb falvak, s ennek minden bizonyosan nyelvi következményei is voltak. A Kiss Géza által gyűjtött anyag az Ormánság kisebb községeiből való, mégis arra panaszkodik, hogy „. . . egy emberöltővel előbb én is sokkal gazdagabb kilátásokkal tudtam volna elvégezni ezt a munkát, s anyagom nem csekély részét nekem már majdnem a föld alól kellett előkaparnom”.¹⁹ A dialektus szókincsében, grammatikai rendszerében bekövetkezett változásokat az irodalmi mű nem érzékeltetheti, azt viszont igen, hogy a paraszti élet földrajzi és szociológiai zártságának bomlásával nagy számban hatoltak be lexikai elemek a városi életből, valamint a középosztály nyelvéből. S ennek a hatásnak a módos parasztság — Kodolányi hősei elsősorban innen verbuválódnak — még fokozottabban ki volt téve. A Börtön első soraiban éppen ezzel a kevert nyelvűséggel érzékelteti Varga János színlelt alázatosságba, udvariaskodásba bújtatott gőgjét: „—Tessék, uraim . . . tessék az én kis viskómba fáradni! . . . Ne zsenéorozzák magukat! Juli! Asszon! Hon vattok, rossebb az ejen vendéglátót” (Sz. Zs. 101). Különösen azáltal válik itt szembeötlővé a két nyelvi szint keveredése, hogy először éppen egy szalonnyelvi szó szerepel nyelvjárási hangalakban.

Legtöbbször azonban más funkciója is van az idegen szónak mint hogy jelenlétével tüntessen: alkalmazása gyakran a komikumnak, a gúnynak eszköze. Különösen a Börtön Varga Jánosának ábrázolásában jutnak fontos szerephez az elferdített, pontatlan hangalakban/s itt már nemcsak arról van szó, hogy az idegen szó is elszenvedi a dialektusra jellemző hangváltozásokat, hanem a szóalak teljes félreértéséről: „. . . le fogom vonni a *konzisztenciákat*” — Sz. Zs. 134) vagy helytelenül használt középosztálybeli, értelmiségi kölcsönszavak. Ez utóbbira legjobb példa Varga János kedvenc kifejezése, az *abszolút*. Ezek a kifejezések, amellet, hogy használójukat nevetségessé teszik, már a stílus szintjén megsemmisítik az „urak” iránt táplált megvetésének morális értékét.

Azonban az idegen szó és nyelvjárási közege nem mindig kontrasztjelenségként állnak szemben egymással. Előfordul az is, hogy a szöveg eredendő durvaságát erősíti fel. Mikor Juli alábbi mondatában a XX. századi „műveltségsszó” a nyelvjárási szavakkal frazeológiai egységgé összeforrvá jelenik meg, a lelki ürességnek olyan fokáról árulkodik, hogy egyetlen obszcén szó nélkül

¹⁹ Kiss Géza i. m. 247.

is már-már trágárnak hat: „... a nyavalya rángatna valcert rajtik!” (Sz. Zs. 125.)

Bár szerepe az előzőéhez jobbra hasonló, a biblikus frazeológia vegyítése a dialektussal elvileg és gyakorlatilag más problémákat vet fel, hiszen a vallással való kapcsolat nem új jelensége a paraszti életnek, s a Biblia nyelve is a magyar nyelvjárásokkal egy gyökerű, tehát kontrasztképzésre az idegen szavaknál kevésbé látszik alkalmasnak. Hogy a stílusellentét mégis létrejön, annak titka abban van, hogy mint mindenki számára könnyen felismerhető nyelvi klisék jelzik az őszinteség hiányát. Néhány kivételt nem tekintve mindig vénasszonyoknál jelentkezik, farizeuskodásukat teszi stilisztikailag is láthatóvá. A komikus színezet forrása itt — a fentiekből következően — nem a szóhangulat, hanem eltérő hangulati tartalmú szövegrészek egymás mellé montírozása: „Hát! Ni az én uram se akari! Megmondtam neki szépön hogy így meg úgy, én má az Urnak élök, az Ur szentye akarok lenni, hogy má... Igaz, le vénmarházott, fejemhön ütötte a fejkét, de hát, tod, Mári ezér szenvedni kee... Végezetül eltétezt az igazság koronája. Én biza kiszökök akár éjjel, ha úgy lesz...” (Sz. Zs. 69).

5. Kodolányi ormánsági tárgyú írásai családi konfliktusokra épülnek, melyeknek során a nemzedéki ellentétek játsszák a legjelentősebb szerepet. Így kézenfekvő lenne, hogy kihasználja azt a lehetőséget, melyet Bárczi Géza említ idézett tanulmányában: „Máskor az író a nemzedékek közti különbséget érezteti meg az idősebbek nyelvjárásiasabb, a fiatalok köznyelvi beszédével.”²⁰

Kodolányinál is előfordul egy-egy átmeneti típus, azonban nem nemzedéki, hanem a társadalmi ranglétrán elfoglalt közbülső helyzet kifejezője: a parasztság és az „úri” osztály között levő iparos és kereskedő réteg egy-egy képviselőjénél fordul elő, hogy a túlnyomó részt köznyelvi beszédben elszórtan néhány nyelvjárásiasra bukkanunk, mint pl. Zsigerits borbélynál a Kántor József megdicsőülésében: „... én csak azt mondom, hogy elmegy az az ember. El az. *Mer* az az izé nem vérhas, kérem, hanem fekélyek a hasában. A szesztől. Persze. Csak *aszondom* én, kérem, hogy jó lesz, ha végrendeletet ír, mert ez az *ü* föltámadása csak amolyan tessék-lássék. Rámegy az arra, akármilyen jól eresztették is el ide a *fődre*” (Sz. Zs. 275).

Természetesen a nemzedéki ellentéteknek is tükröződniük kell valamilyen módon a szereplők nyelvhasználatában, de ez nem a nyelvjárás morfémaik számának a különbségében mutatkozik meg, hanem egy-egy kitüntetett nyelvi elem — általában egy szó — egymással szembeállított nyelvjárás, ill. köznyelvi változatában. Korábban idéztem egy részletet a Szép Zsuzskából, melyben Lajos, a fiatalabb az *ibolya* szót használja, Szép Zsuzska pedig a *bumbékok*-at. Ugyanebben a kisregényben az írói szövegből értesülünk arról, hogy a legényt „kellemetlenül érintette a régi formátlan és csúf „*rigya*” szó (Sz. Zs. 56). A Börtönben Dezsőnek apjához intézett szemrehányása attól válik kegyetlenül gúnyossá, hogy ugyanazt a szót a köznyelvi után nyelvjárás alakban is megismétli: „De a lova, a *loaja*, az Istene az istállóban...” (Sz. Zs. 213). Dezső és apja között iskolázottságukban is különbség van: a fiú elvégzett néhány gimnáziumi osztályt. Azonban ez sem valami kevert nyelvtípusban nyilvánul meg, hanem abban, hogy Dezső már kétnyelvű. Megszokott környezetében a dialektust használja, az erdőtanácsossal viszont köznyelven beszél. A feltö-

²⁰ Bárczi Géza i. m. 395.

rekvő középparasztságra váró emberi és társadalmi zsákutcát jelképezi az a szomorú tudathasadás, mely Dezső átöltözését kíséri: hétköznapi ruháját levetve megpróbál egyéniséget is cserélni. Álmaiban a felemelkedés nyelvének, hagyományainak: gyökereinek megtagadásával egyenlő.

6. Láttuk, ha idegen nyelvi-stilisztikai elem keveredik a nyelvjárási szövegbe, az szinte mindig a komikumnak, a gúnynak eszköze. Mégis előfordul, hogy ilyenkor az ábrázolás humorossá, együttérzővé szelidül. Mindenekelőtt a Höndő János szerelme c. elbeszélésre gondolok. Befejezésül vizsgáljuk meg kissé részletesebben ezt az írást nyelvi szempontból. Bodnár György írja a következőket: „Máshol a stílusbravúr visz életet az írásba: Höndő János szerelme meglehetősen szokványos történet . . . , de a fő alak beszédében keveredő őszinte líra és tudákosság cselekmény nélkül is élénk tudja vetíteni a megírásra érdemes, csendes tragédiát.”²¹

Ami ezt az írást stilisztikai szempontból egyedivé teszi, az az, hogy Höndő János beszédében most nem egy másik nyelvváltozat keveredik a dialektussal, hanem az írott nyelvi stílus. Ezúttal azonban ez utóbbi képezi az alapszöveget, a tájnyelv pedig már csak ósréteggént van jelen.

A stílus alaprétege a főhős tragikomikus figurájának megfelelően hol csak a fogalmazás választékosságában mutatkozik meg (pl. „ . . . hányszor talált ott a késő éjszaka a könyv mellett . . . ”; „ . . . azt a hűvös atmoszférát nem érezheti, csak akkor, ha majd a tükörbe nézve látja azt az őszülő haját és a ráncokat a szeme körül . . . ”), hol pedig a szűkebb értelemben vett irodalmi stílus közhelyszerű, paródiaszámba menő fordulatának a felhasználásában. Ezeket külön is igyekszik valamilyen stíluskontraszttal azonnal ellenpontosítani: „— Gyakorta találkoztunk a kertek alján, úgy szép estéken, amikor a nyári szellők hordták a búzaszagot meg a hársvirág illatát, és hát . . . *izé*: bizony elmerengtünk úgy egymás vállán órákig.” Itt az „irodalmi” stílus összhangját a pongyola élőbeszéd egy fordulata zavarta meg, néhány sorral lejjebb pedig a triviális valóság tolakodik be kontrasztképpen:

„— Azért követtem el mindent, hogy művelődjek, és a házasság rózsaláncai ne váljanak terhére majdan . . . De hát . . .

A cigányok pengetni kezdték a húrokat, erősen esteledett, s odakint a hazatérő jószág kolompja kongott.

— Jönnék a marhák — pillantott fel élénken Höndő . . .”

Mint látjuk, a hazatérő jószágról már az írói szövegből értesülünk, a narráció mégis fenntartja a lírai hangulatot. Tehát tulajdonképpen nem is a tényközlés, hanem annak tömör, tómondatos formája az, ami szembenáll a korábbi cikornyás szöveggel, jelezve, hogy Höndő János egy pillanatra kiesett szerepből.

De nem csupán, és nem is elsősorban ilyen világosan egymás mellé állított kontrasztjelenségekkel jellemzi hősét Kodolányi. A keserű, magányos parasztember beszédében a legkülönbözőbb nyelvi-stilisztikai rétegekhez tartozó kifejezések, szavak, szóalakok tűnnek fel: a régies, ünnepélyes, s ennél fogva könyv-ízű *gyakorta*, *majdan*, a művelt nyelvhasználatot (jelzőjével együtt inkább annak írott változatát) idéző idegen szó (*hűvös atmoszféra*) mellett találkozunk a pongyola köznyelvre s az ormánsági dialektusra egyaránt jellemző iktelen

²¹ Bodnár György: Kodolányi János elbeszélései. A Fellázadt gépek utószava. Bp., Magvető, 1961., 542.

ragozású ikes igékkel (*rendelkezek, elszomorodok*) s néhány nyelvjárasi hangalakban előforduló szóval is (*mer, mink, köröszkülhúzta*). A dialektizmusok megjelenése Höndő János beszédében általában a figyelem lankadásának jele, mint pl. a következő részletben levő határozóragok esetében: „Mariska szeretett engem a tudományom nélkül is. Pusztán a szívemért. A becsületmér. Az egyenességemér”. Látjuk, az első rag még köznyelvi alakú, a következők azonban már nyelvjárasi formában vannak. Máskor ugyanez a jelenség szintaktikai síkon ismétlődik meg: „Ahogy megállok úgy néha a sublát előtt, amelyen ott a Mariska képe, igen-igen homályos már, kopott, de én nem tudom, igen tisztel ifjú író úr, mintha még most is ott volna a szája körül az a kis mosolygás, akit a fotográfus kért . . .”

A fenti idézetben levő, a novellában többször is előforduló megszólítás („igen tisztelt ifjú író úr”) maga is megérdelmi a stílusbravúr minősítést. Amint elindítja vele Höndő János a társalgást, az olvasót rögtön egy levélkezdő formulára emlékezteti, melynek komikumát a szituáción kívül az *i-s* alliteráció is fokozza, ugyanakkor kínos pontossága a parasztember körülményességét, komótosságát is érzékelteti.

Azonban, ha az előzőekben felsorolt jelenségekre figyelve végigolvassuk az elbeszélést, azt vesszük észre, hogy az író eléggé mértéktartóan alkalmazza a hőse különtségére utaló stíluselemeket, s ez nem csupán számukra, hanem minőségükre nézve is igaz. Ezzel éri el, hogy a főszereplő figurája nem harsány kacagást, hanem csupán együttlérző mosolyt vált ki az olvasóból, s így aknázhat ki még egy stíluskontrasztot. Höndő János végső morális rangját ugyanis a nyelvjárásban beszélők kárörvendő csapatával való összehasonlítás adja meg: ebből a közönségességet, földhözragadt gonoszságot árasztó károgásból válik véglegesen egyértelművé, hogy e külön figura beszéde több szimpla stílusparódiánál: mosolyfakasztó botlásaival együtt is valódi lelki és szellemi értékeket takar.

7. Láttuk tehát, hogy bármennyire magasztalja is Kodolányi az ormánsági nyelvjárás gazdagságát, kifejező erejét, írói gyakorlata azt mutatja, hogy esztétikai feladatok megvalósítására csak korlátozott mértékben tartja alkalmasnak.

A húsz évesen maga elé tűzött program megvalósítatlan maradt. Azzal ugyanis, hogy a dialektus csak a szereplők beszédében jelentkezik, s az elbeszélő részekben semmi nyomát nem találjuk, a nyelvjárást minden értékével együtt meghagyta eredeti tulajdonosai birtokában. Amiként családja ellen lázadva másutt is csak széthulló családokat talált, apja „tisztá, szabatos magyarságától” sem tudott szabadulni.

Szigethi Gábor Miklós

KODOLÁNYI JÁNOS

A Balatonnál nyaraltunk egy barátnőmmel, akinek Baránszky tanár úr volt az irodalomtanára. Ő jól ismerte Kodolányit, így megbeszéltük, hogy egyik délután hármásban meglátogatjuk Akarattyán. Ez 1959 nyarán volt. Nem sokkal előtte olvastam a *Julianus barát*-ot, és Kodolányi nekem akkor *Julianus barát*-ot jelentette.

Nagyon vártam a találkozást. A kertben egy nagy asztalnál ült egy kicsi, vékony, nem túl öreg és mégis aggastyánnak tűnő, barna szemű ember. Felállni nagyon nehezen tudott. Kezét akkor még jól tudta használni. Szép nagy kert volt, és az asztalon hatalmas nagy tálban gyümölcs, szőlő, körte, barack.

Várták minket. Fiatal voltam akkor ahhoz, hogy jobban megfigyeljem türelmetlenségének és keserűségének okait. Azonkívül nem ismertem az irodalmi élet személyes súrlódásait. Így mint egy kívülálló figyeltem és hallgattam ketőjük beszélgetését. Arra emlékszem, hogy Kodolányi nagyon ingerült volt, és nagyon magányosnak tűnt. Semmivel sem volt megelégedve, sem az újabb művekkel, sem az egykori pályatársak viselkedésével. Csak hallgattam és figyeltem, s közben azon tűnődtem, hogy lehet ennyi vélt és valódi sérelemmel élni és dolgozni? Megéreztem már akkor is, hogy egyedül van keserűségével és betegségével. Szőlővel, körtével kínált bennünket, mi is biztattuk, hogy egyék. De nem evett, nem ehet édességet, mondta, mert nem elég az izomsorvadás, most még a cukorbetegség is gyötri. Szörnyű, gondoltam, amikor eljöttünk. Egyáltalán hogy lehet így élni! De még több mint tíz évet élt utána, s az igazi magány tulajdonképpen akkor szakadt rá, amikor végképp nem tudott már dolgozni.

1968 nyarán lent jártam Akarattyán, és tudtam, hogy ott dolgozik, illetve tartózkodik Veres Péter és Kodolányi is. Elindultam egy vasárnap késő délután,

Molnár Edit: ÍRÓK TÖRTÉNETEK, KÉPEK.
Uj. 1982. Szépirodalmi K. 45-50.

hogy megkeressem Kodolányit. És ahogy az már lenni szokott, a helybeliek összekeverték a két író, és elküldtek a trafik melletti kis utcába azzal, hogy ott lakik Kodolányi. Benéztem a kertkapun, ahol a nyugágyban, háttal a kerítésnek egy öregember ült, mezítláb volt, újságot olvasott. Köszöntem. – Jó napot kívánok, Kodolányi Jánost keresem. – Nehézkesen állt fel, belebújt papucsába, és szembejött velem Veres Péter.

Gondolhatják, hogy milyen zavarba jöttem, elkezdtem magyarázkodni, dadogni, hogy jaj, Péter bácsi, bocsásson meg, én magát is meg akartam keresni, de itt a helybeliek összekeverték kettőjük címét, s azt mondták erre a házra mutatva, hogy itt lakik Kodolányi. Péter bácsi állt a kertkapuban, összehúzott szemmel vizsgálgatott, aztán elég hosszan megmagyarázta, hogy merre induljak el. – Menjen keresztül az országúton, a túlsó felén van a Berzsényi Dániel utca, és annak is a legvégében egy nagy kert közepén van egy fehér falú ház, ott lakik Kodolányi. – Otthon találom? – kérdeztem. – Biztos, ő mindig otthon tartózkodik. Csak menjen nyugodtan, s mondja meg, hogy üdvözöltetem.

Mégsem indultam el Kodolányihoz, mert elég volt élménynek egy napra az, hogy Veres Péternél kerestem Kodolányit. Másnap új erőt gyűjtve elindultam Kodolányihoz. Kint ült a verandán, lányával, Jucóval, előtte egy *Kortárs* volt, és egy táskarádió. Nyugodtabbnak láttam, és mintha egyáltalán nem öregedett volna az elmúlt esztendőök alatt. Emlékeztettem, hogy egykoron itt jártunk Baránszkyval. – Ugye, akkor még tudtam valamennyit járni? – kérdezte. – Nézze, ott van a tolókcosi, de olyan nehezemre esik beülni, és olyan fájdalmas minden mozdulat, hogy inkább egész nap itt kint ülök a verandán. Már olvasni is nehezen tudok, mert a kezemmel nem tudom fogni a könyvet – és mutatta, hogy leginkább keze fejével lapozza a lapokat. – Egész nap csak a rádióra vagyok utalva. – És indulatosan felcsattant a hangja: – Ezek a riporterek, ezek a bemondók és ezek a riportalányok! Együttesen vétket követnek el a magyar nyelv ellen. – Engem is pillanatonként kijavított, például olyasmit mondtam, hogy alapvető, akkor azt kérdezte: – Mit vet maga? Az alapot? Veti az alapot? Búzát, kukoricát lehet vetni, de az alapot?... Vetik az alapot! – kiáltott fel, és félig béna karjával indulatos mozdulatot tett. Olyan volt ez, mint egy törött szárnyú madár vergődése. – Irtó érdekes – mondtam valamire. – Igazán? Mit irt maga tulajdonképpen? Mert a gazt, azt lehet irtani. – És ismét felemelte hangját. Elhallgattam, zavarba jöttem, és közben el is gondolkodtam azon, hogy valóban, hogy is beszélünk mi magyarul. Megfordult, és csendesén azt mondta: – Nézze, úgy kell beszélni – látja –, mint ahogy a fecske repül az égen. Olyan természetesen, olyan egyszerűen. – Utánanéztem a fecskének, mozgása

tökéletes és harmonikus volt. Semmi felesleges sallang. Egy életre megjegyeztem Kodolányi szavait. Egyszer csak nagy léptekkel keresztülvágtam a verandán egyik unokája, azt hiszem, András volt. Köszönt: – Csók, szia, mi van? – És már ott sem volt. Csak a lábasok csörömpölését hallottuk, és a nagymama csendes hangját: – Kérsz-e még, elég volt? – Na, itt van! – csattant fel ismét Kodolányi hangja. – A saját házámban, a saját unokáim, azok sem tudnak tisztességesen magyarul! Csak így: mi van? Ebben nekik belefér a jó estét, a jó reggelt, hogy hogy vagy, nagyapa, mi újság veled. Csak „mi van, mi van”. Ebben minden benne van, gondolják. – Andrást a kifakadás nem nagyon zavarta, s úgy ment el, ahogy jött, nagy léptekkel, valami köszönésfélét mormogva. Elmeséltem Kodolányinak, hogy őt kerestem, de a helybeliek összecserélték a két író, és Veres Péterhez irányítottak. – Igen, Péter tudja, hogy hol lakom, meg is szokott látogatni, de ahogy jön, már megy is el azzal, hogy hogy vagy, no, nem zavarlak, tudom, hogy dolgozol. Hát hogy tudok én dolgozni? Nem látja, hogy a kezemet sem tudom felemelni? Nem is értem, hogy miért mondja azt, hogy dolgozom. – De meglátogatja – tettem hozzá. – Meg – folytatta –, de amit mondott, azon nem lepődöm meg, hogy itt az emberek összecserélnek minket. Oda sem figyelnek, hogy élünk vagy halunk. Csak ellenségek vannak körülöttünk – és fejével körbemutatott. – Amikor egyszer nagyon beteg voltam – folytatta –, évekkel ezelőtt, már itt tartózkodtunk télen is. Nagy hóesés volt, a mentő elakadt, az egész környéken nem akadt egy ember, aki segítségemre sietett volna. S újra elkezdett panaszkodni arról, hogy az egykori pályatársakkal semmi kapcsolata sincs.

Éreztem, hogy témát kell változtatni, s megkérdeztem, van-e valami írói elképzelése? – Hogyne lenne – felelte. – Évek óta dédelgetek magamban egy témát Rudolf trónörököséről és a széthullás előtti Osztrák–Magyar Monarchiáról. – Rudolf, Kodolányi elképzelése szerint, politikai gyilkosság áldozata lett, szembekerült apjával, mert már jól látta, hogy abban az állapotban az Osztrák–Magyar Monarchia halálra van ítéelve. – Olyasfajta elképzelése volt Rudolfnak – mesélte tovább –, hogy Bécs és Budapest székhellyel ketté kellene osztani az Osztrák–Magyar Monarchiát, de elképzelését keresztülhúzták, és apja tudtával történt az a bizonyos szerelmi öngyilkosság, ami tulajdonképpen politikai gyilkosság volt. De látja – próbálta felemelni majdnem béna kezét –, nem tudok írni, pedig az íráshoz erőnlét is kell. – Tud-e diktafonba vagy magnóba diktálni? – Nem – mondta –, nem tartozik írói módszereimhez. Minden egyes regényemet hosszú könyvtári kutatómunka előzte meg. Ma már erre képtelen vagyok. Annyira nem tudok mozogni, hogy reggel kihoznak erre a verandára, és este aztán bevisznek. – Éreztem megint, hogy másfelé kell

terelni a beszélgetést, és elmeséltem neki, hogy nemrég Ormánságban jártam, és a *Süllyedő világ*-ot olvasva úgy látom, sajnos, ma sem változott semmi. Ezek az emberek elidegenedtek és zártak. Azt mondta, hogy pedig annak idején mennyire társadalmi ügynek érzett sok mindent. Többek között ezt is. Elementek, járták a falut, és feltárták a magyar valóságot. Megjegyeztem, hogy most van ilyen, valószínűleg hallott arról, hogy elindult *Magyarország felfedezése* címmel egy szociográfiai sorozat. Mindenről eléggé lekezelően nyilatkozott. Eltereltem a beszélgetést a *Visszapillantó tükör* című könyvére és megkérdeztem, hogy Móricz Zsigmonddal való vitáját valóban így látja-e még most is. Azt válaszolta, hogy szó szerint, sőt, még többet is el tudna mondani. És indulatosan elhallgatott. Néhány percig csend volt, aztán kissé elgondolkozva folytatta: – Aki igazán jó volt hozzám, az Szabó Lőrinc volt. Még az utolsó években is átjött Tihanyból meglátogatni. Egyszer, évekkel ezelőtt, amikor még jártam, ugyan nehezen, de jártam, társaságban voltunk együtt Lőrincel. Jöttünk lefele a budai meredek utcán. Lőrinc látta, hogy nehezemre esik a járás, és egyszer csak se szó, se beszéd, felkapott, s mire észbe kaptam, már lent is voltunk az utca végében. Hát ilyen volt Lőrinc – tette hozzá, és elhallgatott. Néztem Kodolányi keserű arcát. Betegségében elmagányosodott, pedig ott volt körülötte a család: felesége, Jucó, a lánya, aki gyengéd szeretettel törődött vele. És ott voltak a hosszú hajú, farmernadrágos unokák barátaikkal. Mégis úgy érezte, hogy a pályatársaktól elszakadva mindenki megfeledkezett róla. Miközben hallgattam és figyeltem keserű szavaira, néztem, kutattam arc kifejezését, esendő mozdulatait, mi az, ami a legjellemzőbben kifejezi Kodolányit. Összpontosítanom kellett a hallottakat a látottakkal, s korábban tudottakkal, melyek azok a pillanatok, amelyek visszaadják fényképen Kodolányi igazi lényét. Ez a kettős figyelem és feszültség, ez az, ami nehéz a fotóriporter munkában. Mikor elbúcsúztam tőle, kezet nyújtottam, és ő nagy nehezen, úgy-ahogy, kezet tudott velem szorítani, ezt az emléket őrzöm Kodolányiról, és úgy érzem, hogy akkor, 1968-ban már jobban megértettem a testileg-lelkileg is meggyötört, beteg embert.

1989

HETEDHÉT EURÓPA

(Június 12.: Kodolányi
figyelmeztetése)

Válság és új élet címmel, a harmincas évek derekán könyvsorozatot kezdeményezett Cserépjálvi Imre. Az első kötet Cs. Szabó László *Doveri átkelése* volt, ezt követte André Gide Szovjetunióról szóló beszámolója, Déry Tibor fordításában, amely művet szerte a világon, a baloldali szovjetellenesnek értelmezték. Mi voltunk a kivétel, nálunk a bíróság sújtott le a fordítóra, mert az íróra nem tudott, és börtönbe záratta a szovjetek melletti propagandáért. Nos, itt jelent meg 1937-ben Kodolányi János útirajza Finnországról, *Suomi. A csend országá*. Nem hiszem, hogy különösebben észleltem volna annak az évnél a hazai légkört. Alig másfél évvel a világháború előtt, alig egy évvel az első bécsi döntés meghozatala előtt a „nem, nem, soha” nemzetveszejtő hangulata öncsaló ábrándokat csillogtatott meg az ország előtt. Nem utolsósorban annak a gróf Teleki Pálnak a történelmi vétke volt ez, akit mostanában mintha némelyek rehabilitálni próbálnának, holott jobboldali konzervatív makacsul revizionista politikájának mérlegét önmaga vonta meg, öngyilkosságával. Tettével a kortársakat akarta figyelmeztetni — hasztalan. Mint ahogyan — sajnos — Kodolányi János figyelmeztetése szintén visszhangtalan maradt. A finnországi útirajz ugyanis alig leplezetten, talán némileg idealizálva is a kortárs finn fejlődést, lecke akart lenni a magyar társadalom számára. Egyebek között abban a vonatkozásban, hogy a

területi revízió sürgetése nem lesz orvosság az ország szervei bajainak orvoslására. Nem csekély bátorság kellett ahhoz, hogy a nacionalista lármában valaki így írjon: „Egyel azonban le kell számolnunk. Nem mindenütt kelt jó benyomást — így Suomiban sem — a Trianonra való állandó hivatkozás. Legnehezebb helyzetben akkor voltam, amikor több előkelő tudós és író a következő kérdéseket vetette fel: »Vajon miért és hogyan akadályozta meg önöket Trianon abban, hogy végképp leszámoljanak nagybirtokaikkal? És miért nem teremtettek önök Trianon ellenére is olyan demokratikus közigazgatást, mint mi? Es, ha Trianon oly súlyosan nehezedik önökre, miért nem láttak már hozzá ketőzött erővel, hogy a népkultúra kincseit felszínre hozzák?...«” Kodolányi pályafutásában — hogy finoman fejezzem ki magamat — még nem kevés vargabetű következett e mondatok megfogalmazása után. Bizonyos azonban, hogy itt és ekkor igazat írt, olyan igazságot mondott ki, amelyre manapság sem ártana ügyelnünk. Dehogyan arról van szó, hogy Trianon tragikus következményeit bagatellizáljuk, de igenis kell arról beszélni, hogy a trianoni béke az egyik tényező volt a két világháború között. Kodolányi egykorú listáját bizvást bővíthetjük. Például a mesterségesen és erőszakkal kordában tartott munkásmozgalom hiányának végzetes hátrányaival egy lehetséges demokratikus kibontakozás esetén. Am mintha ma is sokan hajlamosak volnának *kizárólag* Trianonnal magyarázni 1919 és 1945 között minden bűnt, bajt, gondot.

É. Teleki Pál

Élet és Irodalom 1983. jún. 24.

25. sz. 4.

1983. jún.

61

Kodolányi János szellemi szülőföldjén

Az Ormánságnak — mint tájegységnek — a század első évtizedeiben még ugyanolyan gazdag néprajzi jelentése, „tartalma” volt a Dunántúlon, mint a Sárköznek, az Őrségnek, a Göcsejnek. Baranya legdélibb tájegységéről van szó, arról a vidékről, amely — nagyjából — Sellyétől Siklósig húzódik a Dráva bal partján. Délről a folyó természetes határt alkot, de a Dráva mégsem szigorú elválasztó vonal: Trianon előtt az emberek rendszeresen átjártak rajta. Az Ormánság a szigorú etnográfiai körülhatárolás szerint mintegy negyvenöt települést foglalt magában, de az ormánsági „színek”, a helyi jellegzetességek — például a viselet, a szövésminták, a festett mennyezetű templomok — tágabb kisugárzásban, Baranya megye más részein, a Drávaszögben, sőt a Dráván túli magyar falvakban is föllelhetők voltak.

Viszonylagos természeti elzártságában a táj sokáig megőrizte népi-etnikai formáit. A falvakban — talán már a honfoglalókkal betelepült — ősmagyar lakosság élt, s az erdőkkel, mocsarakkal körülvett települések a tatárjárás és a török hódoltság pusztításait is szerencsésen átvészelték. A reformáció korában tüzes szavú prédikátorok — például az énekszerző és drámaíró *Sztárai Mihály* — jártak erre, s a lakosság az ellenreformáció térítő buzgalma ellenére is megőrizte protestáns hitét. A népelet, a gazdálkodás, a viselet, a nyelv, az építkezés számos olyan vonása volt itt megfigyelhető, amely e vidéket élesen megkülönböztette környezetétől. Az óriási mocsári tölgyek alatt disznókondák túrták a földet. A bővizű folyókban sok volt a hal. Télen a szövés-fonás divatja járta. A nők jellegzetes ruhadarabokat viseltek — például a fél lábszárig érő, gyolcs háziszöttesből varrt szoknyát, a biklát. Aki meghalt, annak sírja fölé fából faragott, a halott nemét, életkorát, családi állapotát kifejező ősi sírjelet,

kopjafát állítottak. Az építkezéshez is főként fát használtak: a nedves talajon nem ástak fundamentumot, hanem a ház falát fagerendákra, fatalpakra emelték; így készült a talpasház, amelyet görögök segítségével akár másik helyre is elvontathattak. A beszédben divatozott az ö-zés, az emberek sajátos hangzókat (diftongusokat, azaz kettős hangzókat), igeragokat, szavakat használtak. . .

Hosszan lehetne sorolni még azokat a népi jellegzetességeket, amelyeket az itt élő értelmiségiek, a máshonnét idekerült papok, tanítók hamar észrevettek, és a tájról szóló néprajzi tárgyú leírásokban megörökítettek. A táj legavatottabb, legelszántabb, legalaposabb kutatója *Kiss Géza* kákicsi lelkész volt. Jóformán az utolsó pillanatban gyűjtötte össze, és *Fülep Lajos*, az akkor Zengővárkonyban élő tiszteletes, egyetemi tanár, műtörténész és filozófus biztatására — foglalta írásba ismereteit. Híres könyve, az *Ormányság* (így!) 1937-ben jelent meg. Ez már a Trianon utáni idő, a Dráva országhatárrá vált, déli irányban megszakadt a táj természetes kapcsolata környezetével; helyette északról, a megyeszékhely, Pécs felől az ipari civilizáció hatása éri, és csiszolja, faragja, bomlasztja a népi örökséget. Már korábban megépült a Dráva partján a Barcsot Sellyén át Siklóssal összekötő vasútvonala és a vasúttal párhuzamosan futó országút: a közlekedés egyre élénkebben kapcsolja be a tájat a megye és az ország vérkeringésébe.

Az Ormánság a két háború között az *egyke* révén válik ismertté, híressé, sőt hírhedtté. Az egykezés tüneteit, okait, következményeit sokan kutatták és különféleképpen értelmezték. A legelső könyvet a baranyai egykéről a statisztikus *Buday Lajos* — Babits Mihály rokona — írta. *Hulló magyarság* című könyvében szomorú képet rajzolt az ormánsági egykéről a vajszlói orvos, *Hidvégi János* is. *Kiss Géza* ke-

Könyvtáros 1983. jún. 6. n. 352-359.

62

serúsége hozta Baranyába *Móricz Zsigmond*ot, aki tapasztalatait leleplező és sok sebet, sérelmet is okozó cikksorozatban tárta az ország elé. Az írók, a táj kutatói ormánsági egykérőül beszéltek, és közben az ország, az egész magyarság demográfiai jellegzetességévé vált a korfa előregedése, a társadalmi reprodukció hiánya, a lélekszám fogyása, a népesség csökkenése.

Az örvenes évek elején a déli műszaki határzár, a kulákká bélyegzett lakosság kitelepítése, az engedélyhez kötött beutazás egy időre megakasztotta az Ormánság fejlődését. Ez az idő csak a természetnek, a Dráva holtágaiban költő vagy megpihenő madárvilágnak kedvezett: az egész táj szinte egyetlen természetvédelmi területté vált. A határsáv-korlátozások megszűnése után nagy erővel indult meg az őslakosság elvándorlása, a falvak pusztulása. Az egyébként is alacsony lélekszámú települések népessége egyre fogyott; az elhagyott, üres házakba más tájak népei, főként cigányok költöztek. Az Ormánság ma már csak földrajzi—táji fogalom és nem etnikai—néprajzi jelentésű szó. (Neve tehát ott szerepel az ország térképén, de inkább geográfiai, mint etnográfiai, népi—emberi meghatározásként.) Az Ormánságnak gazdag múltja, tudományos és szépirodalma van, de ma már külön szín, helyi jellegzetességek nélkül olvad az ország gyorsan homogénizáló életébe.

Ugyanakkor éppen ez az egybemosó, árnyalatokat, helyi színeket eltüntető folyamat ébreszti föl a mai emberben az érdeklődést a történelmi múlt, a régi életforma iránt. Az Ormánságot ma a kirándulók, az országjáró turisták, a természetbarátok, a lakótelepek szűrkeségéből menekülő emberek keresik föl nagy számban. Néhány éve megnyílt Sellyén a Kiss Gézaról elnevezett ormánsági múzeum. Az ormánsági református templomok festett fakazettáit — a legszebbek Drávaiványiban és Kóróson láthatók — helyreállították, konzerválták. Újabban — a két évente megrendezett — ormánsági napok műsoraival külön föl hívják a figyelmet az Ormánság múltjára és mai életére. Vajszló mellett, a mogyorócskai csárdában hajdan betyárok, a drávai kompátkelőn érkező kereskedők, juhászok, vásároló népek mulattak; ma autós kirándulók pihennek meg és falatoznak.

*

Az Ormánság szívében, Sellye és Harkány között csaknem a félúton fekszik Vajszló. Aki

Pécs felől autóval érkezik, ha elhagyja Páprádot, hosszú, egyenes útra fordul, és az út tengelyében, a két útmenti fasor között megjelenik a vajszlói — régen úgy mondták: vajszlai — református templom hegyes tornya. A kép az első házakig elkíséri az utast. A falu alaprajza a nagy T betűre emlékeztet. A Pécsről befutó út a T szára, a Sellye, illetve a Harkány felé vezető utak pedig a betű kiterjesztett karjai. Ezek a település legrégebbi utcái. Ma már persze Vajszlón más, belső utak is nyílnak.

Földrajzi helyzeté, az utak találkozása korán virágzó településsé, vásáros helyé tette Vajszlót. A honfoglaló és államalapító magyarság itt is, mint az országban annyi helyen, valószínűleg szláv lakosságot talált. Erre utal *Kiss Lajos* munkája, a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Eszerint a település neve, mely 13. és 14. századi átíratos oklevelekben Woyzlou alakban fordul elő, „puszta személynévből keletkezett magyar névadással”; viszont a névadás alapjául szolgáló személynév — mely 1263-ban Voizlow alakban szerepel — szláv eredetű. A területen nem folytak még nagyobb szabású régészeti kutatások; sok emléket valószínűleg nem is találnának, hiszen a mocsaras, fában gazdag, de kőben szegény vidéken a középkorban nem emeltek maradandó épületeket. Csak a temetők földjéből előkerült csontok, a hajdani sírok mutatják az élet folytonosságát, megszakítatlan rendjét.

A falu két kiemelkedő épülete, a református és a katolikus templom (valamint a nemrég lebontott, egykor a falu közepén állt fogadó) a 18. századi barokk építkezés eredménye. Ekkor emelhették régi, talán középkori alapokra a Harkány felé vezető út mellett azt az uradalmi-gazdasági eredetű épületet is, amely a századfordulón a vajszlói erdőgazdaság tulajdonában állt. Az épületnek akkora padlása van, hogy jóformán egy szénásszekér kényelmesen meg tudna fordulni a cseréptartó gerendák alatt. *Fényes Elek* műve, a *Magyarország geographiai szótára* a múlt század közepére jellemző helyzetet így örököltette meg: „Vaiszló, magyar mezőváros, Baranya vármegyében, a feje egy uradalomnak, mely hajdan a pécsi apácáké volt, most pedig a kegyes alapítványhoz tartozik. [Az alapítvány a szerzetesrendek feloszlatása után, II. József rendeletére jött létre.] Határa, melyet az Okorág vize nedvesít, róna és igen termékeny. Tágas erdejét az árvizek rongálják. Sertést igen sokat tenyészt, s a vajszlói sertésvásárok e vidéken igen nevezettek. Lakja 1080 református, 200 római katoli-

kus, s mind a két felekezetnek helyben van temploma és papja. Utolsó postahivatal Pécs.”

*

1909 nyarán hatalmas bútorszállító kocsik állnak meg a vajszlói erdőgazdaság épülete előtt. A Kodolányi-család érkezik Pécsváradról, az észak-baranyai faluból, a Dráva menti, ormánsági faluba. A község közepén álló, utcára néző, hosszan elnyúló, több ablakos, magas tetejű barokk épületben van az erdőfőtanácsos sokszobás lakása és a kiterjedt Dráva menti erdőbirtokosság központi irodája.

Kodolányi Gyula erdőfőtanácsos két gyermekével, Jánossal és Ilonával, valamint második feleségével érkezik Vajszlóra. „Úgy érzem, ahogy Vajszlóra betettem a lábamat, megszűntem gyermek lenni — emlékezik vissza az író. — A gyermekkor ottmaradt Pécsváradon, a Zengővel, a Várral, a mesékkel, anyám emlékezetével. . . Vajszló hemzseg a különösnél különösebb szépségektől, de elrejtje őket, s csak azok előtt nyitja meg, akik benne élnek az ormánsági nép zárt, sajátosan édesbűs költői, betegesen érzékeny, sötét halálösztöntől átlengett életében.”

János a pécsvárad négy elemi után még egy osztályt jár a vajszlói katolikus népiskolában, azután szülei a pécsi reálgimnáziumba íratják. Ettől kezdve csak a nyarakat és az iskolai vakációkat tölti a faluban, de innét, a falusi gyerekek közül választja „testvérbarátját”, *Simon Dezsőt*, itt ismeri meg a magyar népelet jellegzetességeit, a paraszti gazdálkodás formáit, az ormánsági családok rejtett, titokzatos, fojtott életét. Szivacsaként fogadja magába az élményeket, a nyelvi ízeket, kijár a mezőre, elcsatangol halászni, fürdeni a Feketevízre. „Dezső barátsága megnyitja előttem a többi fiú szívét. Különös, ezeréves családok utolsó hajtásaival kerülök szoros barátságba. És lassan-lassan megtudom azt is, mint jelent, hogy velünk szemben Banáék csak ketten vannak, az öregasszony meg köszvényes férje, s ha meghalnak, üres odúvá lesz a zsúptetős, régi ormánsági ház. Hogy Böbék Samu meg a felesége szótlanul üldögél vasárnap délutánonként a ház előtt, belebámul a semmibe, s mögötte ott ásit a kiháló ház rettenetes némasága. Megismerem Piókás szülét, a falu kenőasszonyát, vajkosát, orvosát, tudósát. Tanúja vagyok, amikor az egyik házból a fiatal leány fateknőben elvetélt embriót visz ki a szemétdombra. Megtudom, hogy egy környékbeli asszony, pocac-

Kodolányi Gyula

maggal’ — maszlagos nadragulyával — megtette öt éves fiát, egy másik „véletlenül” a megáradt Feketevízbe taszította hat éves gyermekét, egy harmadik kitette a hideg tornácre csecsszopó leánykáját. Mindezt ott beszél meg előttem, s én mint sötét, feneketlen kútba, pillantok bele a sarkaiból kivetett ösztönök világába. Csak tényeket, eseményeket, kisebb-nagyobb, látszólag vidám jeleneteket látok, magyarázatukat, kapcsolatukat nem ismerem, de érzem, hogy nagy jelentőségű dolgok, s ezért szemmel-füllel falom őket.”

Kodolányi öt osztályt jár a pécsi reálgimnáziumban, majd az ötödik osztály kényszerű megisméltése után apja Székesfehérvárra viszi. Itt érettségizik a Tanácsköztársaság évében. Érettségi után a szerb-horvát-szlovén katonai megszállás alatt álló Ormánságba megy, átéli a rendszerváltozás hónapjait, a határon túlról figyeli a forradalom és az ellenforradalom magyarországi eseményeit, *Csikész Sándor*, a csányosrői lelkész van rá nagy hatással, és innét ragadja el — szökteti meg — feleségét, az ormánsági parasztgazda lányát, *Csőszi Matildot*.

Kodolányi első novellája, a *Sötétség* 1922-ben jelenik meg a Nyugatban. Innét számítja később írói pályáját.

Kodolányi gondolatilag és műfajilag ropant gazdag és változatos életművet alkotott. Novellákat, regényeket, drámákat, tanulmányokat, cikkeket egyaránt írt. Az akkori társadalmat ábrázoló műveket a magyar történelmi tárgyú regények, a magyar történelmet bemutató munkákat az ókori életet föltámasztó re-

64

gényeposzok követték. Egész írói világa — maga vall erről — az Ormánság népi, földrajzi, történeti és társadalmi talajából sarjadt és teljesedett ki. Mert ha nem az Ormánságban született is, az emberré és íróvá válás szempontjából legfontosabb éveit itt töltötte, itt szívta magába azokat az élményeket, amelyek elbeszélések, regények, drámák, cikkek sorozatában formálódtak kezén művészetté. Itt találkozik Bőbék Samuval és Piókás szülével, novellái (*Bőbék Samu búcsúja, Szép Zsuzska, József, az ács, Rókatánc* stb.), kisregényei (*Feketevíz, Szakadékok, Futótűz, Tavaszi fagy* stb.), híres drámái (*Földindulás, Végrendelet* stb.) hőseivel. Itt ismeri meg a nyelvet, amelynek archaikus ízeivel színezi magyar történeti tárgyú regényeit (*Julianus barát, A vas fia, Boldog Margit* stb.). És itt érik azok az élmények, amelyek a mitikus időben játszódó vagy bibliai tárgyú regényeibe is belekerülnek (*Új ég, új föld, Az égő csipkebokor, Én vagyok*).

A felnőtt író gyakran visszajár az Ormánságba. Meglátogatja a kákicsi lelkészt, *Kiss Gézát*, „testvérbarátját”, a Vajszlón élő Simon Dezsőt. Különösen emlékezetes 1934-es útja *Bajcsy-Zsilinszky Endrével* és *Talpassy Tiborral*, amikor azért hívja a jeles politikust Baranyába, hogy föltárja előtte az egyke társadalmi gyökereit. Ebből az élményből születik *Baranyai utazás* című írása, a magyar szociográfiai irodalom egyik korai és nagyhatású alkotása.

Utoljára 1961 nyarán látogat az Ormánságba. Ekkor már súlyos beteg, tudja, hogy soha többé nem fogja látni a tájat. Elbúcsúzik gyermekévei színhelyétől. Ebből az élményből is írás születik, a *Második baranyai utazás*, ami könyvalakban etnográfussá érett fiának, *ifjú Kodolányi Jánosnak* az Ormánságról szóló néprajzi tárgyú tanulmányával együtt jelenik meg először közös kötetben.

Kodolányi okkal mondta lelki-szellemi szülőföldjének az Ormánságot. De az író, aki ki-méletlenül „kiírta” rokonait, ismerőseit, családtagjait, a környezetében történt, látott-hallott eseményeket, akinek műveiben az olvasó a maga életének — gyakran az írói ábrázolás eszközeivel, a túlzással, a fölnagyítással bemutatott — jellegzetességeire ismert, nemigen számíthatott életében a ragaszkodás és a tisztelt, a hála és a szeretet megnyilvánulásaira. El kellett telni némi időnek, hogy a közösség, a falu visztonszeresse messzire szakadt, híressé vált fiát, hogy a táj, amely fölnevelte és szárnnyra bocsátotta, fölháborodás, megbotránkozás

és duzzogás nélkül befogadja és büszke legyen rá.

*

A nagy történelmi fordulat utáni években, amikor a szomszédos Sellye egy időre járási székhellyé lépett elő, Vajszló élete megrekedt, elszíntelenedett, visszafejlődött. Amikor Kodolányi 1961-ben elbúcsúzott gyermekévei tájától, ezzel a holtág-élettel találkozott. A hajdan állatvásáraitól híres falu a bezárt kapuk mögé húzódott, a mozgalmas utcák elnéptelenedtek, az emberek az elköltözés lehetőségét latolgatták. Később megszűnt a sellyei járás. Az új járási székhely, Siklós, amelyhez a falu ma tartozik, messzebb fekszik, de talán éppen ezért a Sellye pénzt, embert, erőt elszívó hatásától, ölelő karjából kiszabadult Vajszló élete megélné, fölfrissült.

A falu lakóinak száma csaknem eléri a kétezeret. Egészen pontosan: az 1980. január 1-i népszámláláskor 1873 volt. Vajszló a településfejlesztési tervek nyelvén „kiemelt alsófokú központ”, s a közigazgatási összevonások során hozzácsatoltak számos környékbéli kisebb falut, úgynevezett „egyéb települést”. Ezek: Hircs, Kemse, Luzsok, Páprád, Piskó, Vejti, Zaláta — lélekszáma mindegyiknek négyszáz alatt marad, de Kemsének például csak 124 lakója van. Ormánság az ország egyik jellegzetes, aprófalvas települése. A közigazgatási összevonás, lehet, hogy jót tesz a kiemelt, központi fekvésű, nagyobb falunak, de egészen bizonyos, hogy a körzetesített települések életét visszaveti, a legtöbb esetben sorvadásra, lassú pusztulásra ítéli.

Vajszlón a termelőmunka fő ágazata természetesen a mezőgazdaság: a faluban *Zöldmező* néven — úgy mondják — jól működő termelőszövetkezet fogja össze az embereket. A gépek jelenléte, az ipari munka sajátosságai ma már nemcsak a mezőgazdaságban figyelhetők meg; a kifejezetten ipari üzemek is megjelentek a faluban. A Ganz Villamossági Művek alkatrészgyárának helyi gyáregységében mintegy háromszáz ember dolgozik. Ipari jellegű tevékenység folyik az erdészet fűrészüzemében. Nemrég kezdődött meg a termelés a Szentlőrinci Állami Gazdaság kihelyezett burgonyafeldolgozó üzemében. . . Ezek a munkahelyek mágnesként vonzzák a környékbéli embereket, az üzemek új építkezéseket igényelnek, a társ-községekből behúzódo lakosság új családi házakat emel. A község most épít új orvoslakást és rendelőt.

Vajszló ma ismét gazdasági, közigazgatási, kereskedelmi központ. A Pécsre vezető út mellett hatalmas, városba illő ABC áruház kirakatai kínálják a portékát. Vajszlón még a nem vásár- és piacnapokon is érdemes a kereskedőknek sátrat verni. Amikor ott jártam, keddi nap volt, hideg téli szél fúj, de a katolikus templom előtt a téren több sátorban ruházati holmikát árultak. Azt mondták az eladók: minden héten egyszer kirakodnak. „Vajszlóra érdemes eljönni, itt van pénz az emberek zsebében.”

A helyi gazdasági élet eredményei, a fejlődés, az egyéni jómód jelei nyilvánvalók, s ezek gyorsabban is, jobban is mérhetőek, szembeötlők. A falu művelődési arculata, a kultúra ügye rejtettebb, bonyolultabb, szeplősebb is — ahogy a közkeletű, elkoptatott szóval az illetékesek jellemzik: ellentmondásosabb. A fény és az árnyék itt együtt van jelen.

Járjuk végig a művelődés vajszlói „műhelyeit” is!

*

A harkányi út mellett az erdőgazdaság épületét, a Kodolányi-család lakását először akkor láttam, amikor a falak között még az erdészeti hivatal működött, és a hajdani lakószobákból munkásszállást és a nyugatnémet vadászoknak vendégszobákat alakítottak ki. Az udvaron ugyanazokat a zöldcsuhás fenyőket hajtogatta a szél, amelyeket talán még a múlt század végén ültettek, és amelyeknek szavát a diák Kodolányi is hallgatta. A hetvenes évek elején előbb a munkásszállást szüntették meg, aztán fölépült az udvaron egy új lakóház, és akkor az erdészeti irodája is kiköltözött az épületből.

A főlzszabadult szobákban előbb a községi könyvtárat rendezték be. A nagyobb teremben helyezték el szabad polcokon a könyveket, ez lett a kölcsönző; a belső, kisebb teremben a folyóiratoknak, a televízióknak, a rádióknak jutott hely, s ezt amolyan olvasóteremnek használták. A könyvtár új bútorokat kapott, műbőrrel behúzott fotelokat, sárgára pácolt polcokat, fényesre politúrozott asztalokat. A könyvtárhoz apró előtér, raktár és mosdóhelyiség csatlakozott. Az avatás után a könyvtár csakhamar fölvette az író nevét, s a család ajándékként az író arcképe került föl a falra. Az új könyvtáros — a megyei könyvtár vezetőivel történt részletes megbeszélés alapján — hozzáfogott Kodolányi régi, első kiadású és új műveinek a gyűjtéséhez. Megbízást adott a

pécsi és más városok antikváriusainak, hogy figyeljék és tegyék félre számára az író műveit. E könyveket külön polcon helyezték el, és a buzgalom kezdetben olyan nagy volt, hogyis olvasásukat csak helyben engedték meg, vagyis Kodolányi falujában, Vajszlón éppen az író műveit nem vihették haza az olvasók. Később engedett a szigor, megszorodtak Kodolányi művei is, sőt az íróra vonatkozó irodalmat, cikkeket, emlékezéseket, könyveket is gyűjteni kezdte a könyvtár. A munkához segítséget adott a megyei könyvtár gondozásában megjelent, Kodolányiról szóló ajánló bibliográfia is. Főként a fiatalok jártak ide olvasni, mert amikor megnyílt a községi könyvtár, a korábbi iskolai könyvtárat megszüntették, illetve a községi könyvtárba olvasztották. Néha ismeretterjesztő előadást, rendhagyó irodalomórát, szakköri foglalkozást, Kodolányiról szóló beszélgetést is rendeztek a könyvtárban.

Nem írok le számokat, adatokat a könyvvállomány nagyságáról, a forgalomról, a kölcsönzés sűrűségéről, a beszerzés lehetőségeiről, a költségvetés tételeiről, ezek mindig egyszerre túl sokat és túl keveset mondanak. A könyvek számánál, a könyvtári adatoknál fontosabb az emberi tényező. Azt szoktam mondani: egy könyvtár olyan, amilyen a könyvtáros. Csupán egyetlen adatot emelek ki: az elmúlt három évben négy főfoglalkozású személy kezelte a könyvtárat. A közelmúltban kétszer jártam Vajszlón, mind a két alkalommal éppen átadás, leltározás miatt volt zárva a könyvtár. A négyeszeri váltás akkor is sok, ha tudom, hogy egyikük — az elején és most újból — kétszer foglalkozott a könyvtárral. A helyzetet nehezíti — s innét az óvatos fogalmazás: „személy”, „kezelte”, „foglalkozott” —, hogy egyiküknek sem volt, illetve ma sincs megfelelő szakmai képesítése, főiskolai végzettsége. Miért van, hogy ügyvédi munkát csak jogász végezhet, a tanács pénzügyi költségvetésének megtervezését szakemberre bízzák, de egy kétezer lelkes község könyvtárának kezelésére a továbbtanulás pusztán ígéretével — és be nem vasalásával — is alkalmaznak valakit?

A Kodolányi-család hajdani lakásában és a főlzszabadult irodai szobákban 1979-ben, az író születésének nyolcvanadik és halálának tizedik évfordulóján megnyílt a vajszlói állandó Kodolányi-kiállítás.

Kevés olyan vidéki irodalmi múzeumunk, írói emlékházunk van, ahol kizárólag korabeli bútorok emlékeztetnek a hajdani életre, ahol eredeti tárgyak őrzik az ott lakók kezének érin-

A Feketevíz, az Ormánság folyója

tését. A legtöbb helyen be kell érünk másolatokkal, reprodukciókkal, az eredetire utaló, csak hasonló, a legjobb esetben vele egyidős emlékanyaggal. A család elköltözésekor a Kodolányi-bútorok is elkerültek Vajszlóról, de csaknem teljes épségben megmaradt a hajdani erdészeti hivatal berendezése. Két világháborút vészeltek át ezek a bútorok. Megmaradt a hatalmas páncélszekrény, a mechanikus számológép, az álló íróasztal, az irattartó szekrény, a tűzifatartó, megmaradtak a Monarchia idejéből származó, a Kodolányi apja által használt régi kincstári bútorok, a barnára festett asztalok, székek, fogasok. Hogy milyen volt nálunk a századfordulón egy vidéki erdészeti irodája, ma Magyarországon egyedül itt tanulmányozható. . . Kodolányi Vajszlón játszódó regényeiből, főként a *Vizválasztóból* és ön-életrajzából, a *Süllyedő világból*, a hihetetlenül pontos és realista leírásokból még a tárgyak helyét is rekonstruálni lehet: hol függött apja duplacsövű vadászfegyvere, hol lógott a kutya-korbács, hol húzódott a padlón az ablak és a cserépkályha között az a sáv, amelyet le-föl sétáló apja koptatott ki.

A föllelt eredeti bútorokból, az író örökösei és tisztelői által ajándékozott tárgyakból, valamint saját gyűjtéséből a pécsi Janus Pannonius Múzeum rendezte be az emlékházat. Kint az udvaron az ősi fák állnak, amelyek alatt az író valaha megpihent, bent a termekben az eredeti néprajzi tárgyak a hajdani emberi környezetet, az ormánsági nép életét idézik. Kodolányi műveinek első kiadása, a művekről írt kritikák, a megsárgult újságok és folyóiratok az író munkásságára emlékeztetnek. Töltőtolla, szemüvege, sapkája, vasúti igazolványa, mindennapi életének eszközei. Külön hangsúlyt kapott a tárlókban az Ormánsághoz, Baranyához, Pécshez, a Janus Pannonius Irodalmi Társasághoz fűződő szálak bemutatása: dedikált könyvek, a *Sorsunk* című folyóirat példányai, fényképek.

Amióta megnyílt a vajszlói Kodolányi-emlékház, sok idegen megfordult az ormánsági faluban. Gyakoriak a Harkányból, a gyógyfürdőhelyről átránduló vendégek is, Pécsről az IBUSZ szervezésében külön autóbusz és szakavatott vezető hozza az ormánsági túra résztvevőit. Nem kevesen vannak a magános látogatók, a vonattal, személyautóval érkezők. *Gelencsérné*, az emlékház őre a megnyitás óta vezeti az adatokat. Három év alatt — 1980-ban, 81-ben és 82-ben — csaknem hatezren, átlagosan havonta mintegy százötvenen tekintették meg az emlékházat. Amióta Sellyén fölelevenítették az ormánsági napokat, a helybeliek és a szülőföldről elszármazottak, a vidék múltja iránt érdeklődők immár programszerűen keresik föl a tájat és a vajszlói kiállítást.

Illyés Gyula ezt írta a vendégkönyvbe: „Kodolányi János a mi író-csoportunknak egyik legharciasabb, legharagosabb tagja volt a nép és a nemzet védelmében. A magyar szellem erejét bizonyítja, hogy ilyen „úri” környezetben is ilyen nép-pártivá nevelődött.”

Aki a vajszlói Kodolányi-múzeumba lép, nemcsak gondosan berendezett kiállítást, valamósos erejű tárgyakat, hiteles környezetet talál. A látogatást, az utazást megőrzésre érdemes emlékekkel is gazdagabbá teheti. Kodolányi két hosszabb szociográfiai írását, az 1934-es „első” és az 1961-es „második” *Baranyai utazást* közös kötetben megjelentette a Baranya megyei Tanács. Az kellene persze, hogy a teremőr ne csak külön kérésre vegye elő a könyvet, hanem állandóan az asztalon legyen. Jó volna, ha a kiállított tárgyakról, a múzeumi enteriőrrel képeslapokat lehetne vásárolni. Talán azon is gondolkodni kellene, hogy az egyik teremben évenként változó, friss kiállítási anyagot mutasson be a fenntartó múzeum.

„Mindent, ami szép és ami feledhetetlen, és mindent, ami visszataszító és elfelejteni menyire jó volna, ott ismertem meg. . .” — mondta Kodolányi élete végén gyermekkorai tájáról. Szellemi-lelki szülőföldje ma az ő megismerésének is forrása, írói munkássága, művészi világa birtokbavételének a színtere és lehetősége.

Ismerik-e Kodolányi János nevét azok a fiatalok, akik ma Vajszlón élnek? — ez a kérdés foglalkoztatott, amikor beléptem az általános iskola kapuján. Valaha két felekezeti — református és katolikus — elemi népiskola működött a faluban. Vajszlón ma nyolcosztályos körzeti iskola van, és hat-nyolc környékbeli községből is ide járnak a felső tagozatos diá-

1983. jún.

67

kok. Csaknem félezer gyerek tanul a vajszlói iskolában. Nemrég bővítették az épületet új, udvari, emeletes szárnyal. Az iskolában harmincnégy pedagógus dolgozik, a nevelők kétharmada Vajszlón lakik. Amikor megnyílt a szépen berendezett községi könyvtár, az iskolai könyvtár anyagát becsomagolták, és átvittek oda, az iskolában csak egy szekrényre való lexikon és néhány kézikönyv maradt. Ezért aztán ma az iskolának külön könyvtáros tanára sincs, aki a tanulók olvasmányait irányítaná, könyvkölcsönzésével foglalkozna.

A vajszlói általános iskolában két nyolcadik osztály működik. Mindkét osztályban *Turós Lászlóné* tanítja a magyar irodalmat. Fialat, jóképességű nevelő, a szükséges iskolai munkán túl is feladatokat vállal: részt vett Baranya földrajzi neveinek gyűjtésében, a gyűjtés adatainak ellenőrzésében, és vezeti az iskola színjátzó-szakkörét, a megye egyik legjobb öntevékeny diákegyüttesét.

A VIII/A osztályba nyitottunk be. Huszonkét tanuló: tíz fiú és tizenkét lány volt jelen. Tizenketten vajszlóiak, tizen a környező falvak valamelyikében, Piskón, Luszokón, Angyalócson, Hiricsen, Páprádon fekszenek le este. Papírlapot adtam a tanulók kezébe, és azt kértem, hogy a rajta szereplő kérdésekre névtelenül válaszoljanak. A kérdések sorrendjében összegezem és értékelem a válaszokat. Ellenőrző vizsgálatként egy városi, pécsi gimnázium első osztályával — tehát a vajszlói diákokkal nagyjából azonos korú fiatalok között — is elvégeztem a fölmérést. Ott harminc lány válaszolt a kérdésekre. Közülük tizenketten pécsiek, tizennégyen valamelyik baranyai faluból valók, négyen pedig más megyebeliek. A rájuk vonatkozó adatokat zárójelben közlöm.

Az első kérdések a tágabb helyismeretet — ez is a Kodolányi-ismeret része — tudakolták.

1. Hány lakosa van ma Vajszlónak? — Megközelítően helyes választ — kb. kétezer — mindössze ketten adtak, három-négy ezerre tizen tették, nem válaszolt kilenc; viccelt vagy egy nullával többet írt, akinél harmincezer szerepelt a papíron. (A pécsi diákok közt természetesen még nagyobb a tévedés. Itt a válaszadók fele „nem tudom”-mal felelt, a többiek három-négy-öt ezerről beszéltek, egyetlen — vajszlói — tanuló adott helyes választ.)

2. Melyik utcában laksz? 3. Ki vagy mi volt az, akiről vagy amiről az utca nevét kapta? — A két kérdés egymást egészítette ki. Vajszlón tizenkét válaszadó ismeri Kossuth, Móricz Zsigmond, Rákóczi, Petőfi, Batthyány nevét,

KODOLÁNYI JÁNOS

KODOLÁNYI JÁNOS MŰVEI
AZ ATHENAEUM KIADÁSÁBANSZERKESZTŐ
KÉT LÁNYKÉP
FELTÖRTÉSE
A VAS ÉS
TÖRÖK, BARCIT
JÓHANNES BARÁT
JÓHANNES, AZ ACH
OROMÁNSÁG

ORMÁNSÁG

SZÉP ZSUZSKA — MERTON
KANTOR JOZSEF MEGDICSŐÖLÉSE

ATHENAEUM KIADÁS

Az Athenaeum kiadásában megjelent
Kodolányi-sorozat egyik kötete

a Fatelep, az Orgona, a Fő utca eredetét. Tizen nem adtak helyes választ: hallgattak, azaz nem tudták megmondani, ki volt Kossuth, Batthyány, vagy honnét kapta nevét a Kolozsvári utca. Olyan is akadt, aki azt írta: „Kossuth nagy hadvezér volt.” (Pécsen csupán a válaszok egyharmada rossz vagy nem értékelhető. Egy tanuló írta: Fáy András „1919-es veterán volt”. A többség ismeri az utca névadóját. Még Endresz György kilétére is helyes válasz született.)

A következő kérdések a szűkebb Ormánság-ismeret után kutattak.

4. Mi a bikla? — A vajszlóiak kétharmada helyes választ adott; nem válaszolt, vagy rossz választ adott („felykendő”!) a diákok egyharmada. (A harminc pécsi diák közül csak három — egytized — válaszolt helyesen, kilencetized viszont nem tudja, mi a bikla, vagy azt gondolja: „mezőgazdasági munkaeszköz”.)

5. Mi a fejfa? — A válaszokban ugyanolyan fogalomzavar érhető tetten Vajszlón is, Pécsen is. Legalább a „halott”, a „sír” és a „fa” szó jelentéséhez kapcsolódó választ adott Vajszlón kilenc tanuló, nem válaszolt három, és bizonytalan, rossz választ adott („kereszt”) tíz. (Pécsen a tanulók egytizede válaszolt helyesen, egyharmada nem ismeri a szó jelentését, s a többség itt is a „kereszt”, a „sírkő” fogalommal téveszti össze.)

6. Írd le egy magyar — lehetőség szerint ormánsági — népdal szövegét! — Itt is a vajszlóiak a tájékozottabbak. A tanulók fele idézett népdalszöveget, többen valódi — perze már iskolában tanult, de legalább tanult! — ormánsági népdalt is ismernek. (Pécsen

rosszabb az arány: itt csak a válaszadók egyharmada tudta leírni valamelyik népdal négy sorát.)

Az utolsó — hetedik — kérdés így szólt: Ki volt Kodolányi János? Mikor élt? Mivel foglalkozott? Mit tudsz róla? — Vajszlón a huszonkét tanuló közül nem válaszolt vagy rossz választ („költő”) adott hét, a tanulók egyharmada. Értékelhető választ adott a tanulók kétharmada: ketten csak azt írták: író; négyen tudták, hogy Vajszlón élt; öten megemlítették, hogy a faluban múzeuma van; és négyen valamelyik művének címét is tudták idézni: *Boldog Margit, Feketevíz, Julianus barát, Az égő csipkebokor*. (A harminc pécsi diák közül tizenhárman nem hallották még az író nevét; tizenketten azt válaszolták, hogy író, alkalmanként megtoldva azzal is, hogy a huszadik században élt; igazán jó választ öten adtak: akik tudták, hogy Vajszlón múzeuma van, vagy valamelyik könyvének címét említették, vagy aki — egyetlen tanuló — olvasta is művét.)

Végül a kultúra vajszlói műhelyei közül a művelődési házat kerestem. Az iskolában azt mondták: — Itt ül a tanári szobában. — Hogy-hogy ül? — kérdeztem. Aztán megmagyarázták: a vajszlói művelődési háznak van igazgatója, de Vajszlónak művelődési háza nincs. A sebtében előkerült igazgatónő, *Farkas Györgyi* elmondta: — Itt az iskolában, a tanári szobában kaptam helyet, hogy legalább valahol le tudjak ülni, hogy telefon közelében legyek, és írógépen levelet írhattak. Az elmúlt évben még költségvetése se volt a művelődési háznak. — Rendeznek valamit? — kérdeztem a fiatal, csinos igazgatónőtől. — Nemrég volt egy előadás az ifjúkori bűnözésről. — És? — Legközelebb Kálmán Imre-est lesz. Árulom már a jegyeket. . . — Aztán? — Az épületet le fogják bontani, mert összedől. A tetőszerkezet életveszélyes. Terv van, hogy fölépül az új művelődési ház. — És addig? — Az épület alatt működik a pinceklub. A KISZ-tagok járnak oda. Van diszkó. . . — Valamilyen szakkör? — Az alsótagozatosoknak (!) volt helyismereti. De most nincs. — A felnőtteknek? — Á. . . Illetve van a *Tömös Mihó László*. Boltvezető a ABC-áruházban. Ő szokott olyasmivel foglalkozni, hogy Ormánság meg Kodolányi. . .

Unszolásomra megnéztük a községi művelődési házat. Gyalázatosan fest. Udvarát fölverte a gaz, üvegcserepeken, építkezésből maradt törmelékhalmonokon keresztül jutottunk az ajtóig. Vaspántos, lelakatolt ajtó, vasrácsos ab-

lakok, bevert ablakszemek, törött sörösüvegek. A dermesztő hidegben, a jéghideg falak közt mégis élet mutatkozott. Az ablakon bevetődő téli nap sárga fénytócsájában kucsmás, bundás férfi topogott, karjaival mellét és hátát csapkodta.

— Hát ez az úr? — kérdeztem az igazgatónőtől.

— Ő az Ottó.

A férfi hozzánk lépett, kezét nyújtotta. A művelődési ház, a valamikori vajszlói nagykocma nagytermében — „színháztermében” — álltunk. Bútorok sehol, ujjnyi vastag por a padlón, összerontott, fölhasított gyomrú, kibelezett színpad. (Most értettem meg Turós Lászlónét, miért panaszkodott: „A megye legjobb iskolai színjátszó csoportja vagyunk, de nincs hol próbálni.”) A nagyterem sarkában fényképezéshez alkalmas eszközök, falra irányított, tányér alakú reflektorok, háromlábú állványon csillogó fényképezőgép, előtte ütött-kopott bársonyszék. Mintha valamelyik neorealista olasz film díszletei közt állnánk.

— Talán dokumentumfilm készül? — mutattam körbe.

— Igen, fényképezünk, fényképezgetünk, de ebből nem lesz film. Nekünk nincs Lollobrigidánk. . . — válaszolt a férfi. Aztán elmondta, hogy minden héten, télen-nyáron egyszer átjön autójával Sellyéről, keddi napokon, kipakolja csillogó műszereit, és reggel kilenc órától tizenegy óráig várja a vajszlói kuncsaftokat. — Vajszlón ugyanis nincs fényképész kolléga — fűzte hozzá magyarázóan.

— Akkor maga vándor fotográfus! Egy valószínű fényképész Albert Schweitzer az afrikai őserdőben. . .

— Ne tessék viccelni! Ezért a teremért én bérletet, szép pénzt, havonta kétszáz forintot fizetek. És igen sokan járnak hozzám. Komoly szükségletet elégítik ki. Az előbb ment el egy kislány. Az édesanyja azt kérte, hogy a farsangi jelmezben fényképezem le.

— Itt? Farsangi jelmezben? Mínusz tíz fok hidegben?

— Nem itt, kérem. Amíg átöltözött, bekéretőztünk a szomszédos óvodába. . .

Becsukom a jegyzetfüzetemet.

Kodolányi János nyomában jártam az Ormánságban, az író eleven emlékét kerestem Vajszlón. S végül olyan nyers életdarabot, a valóságnak olyan szeletét találtam, amely ma is egy Kodolányi-hitű és indulatú író tollára méltó.

Tüskés Tibor

Dokumentumok Juhász Géza levelesládájából

Juhász Géza (1894—1968) páratlan értékű irodalmi hagyatékának legjelentősebb részét képezik azok a levelek, amelyek a debreceni professzor irodalomszervező tevékenységét kísérték. Fiatal korától kiterjedt levelezést folytatott íróbarátaival, s úgyszólván valamennyi kortársa kapcsolatba került vele. A jórészt publikálatlan hagyaték néhány levelét Juhász Géza felesége és örököse szíves engedelmével adom közre, miközben kiadásra dolgozom föl a teljes gyűjteményt. A levelek a Petőfi Irodalmi Múzeumban találhatók, s az eredeti helyesírás megtartásával kerülnek most a nyilvánosság elé.

L. B.

[REDACTED]

Bp. 1936. nov. 12.

Kedves Juhász Géza!

Megkaptuk érdeklődő és segítséget kínáló, kedves levelüket. Sajnos szegény Anyám az olá conversióval elvesztette a kis vagyónakája legnagyobb részét, pár éve már. — Míg szegény Lajoskám egészséges volt, tudta és támogatta is az édesanyját, sajnos, hogy most már megfogyott egészséggel, és jövedelemmel nem tudjuk úgy támogatni, mint eddig. Nagyon jól esett az „Ady társaság” kedves figyelme, meg is könnyezte szegény kis uram, s azt üzeni, hogy köszöni a jószágukat, s elfogadja az anyám nevében is a felajánlott segítséget.

Lajoskám gyógyulása nagyon lassú tempóban halad, — de azért még is csak halad — egy hét óta bottal, s egyedül járkal a szobában, s a mi nekem a legrémesebb volt, az agy zavarai teljesen meg szűntek, hála a Jóságos Istennek. —

Isten vele kedves, az uram üdvözlését küldi az egész Ady társaságnak, Maguknak külön is, úgy szintén én is

Ady Lajosné

[REDACTED]

Bpest, 937. I. 21., csütörtök.

Kedves Barátom!

A „Debrecen”-ből olvastam, Kodálytól pedig hallottam, hogy az Ady-ünnepély milyen szép volt. A mai Magyarságba irattam is róla. Kérlek, fogadd — s a többi urak előtt pedig tolmácsold őszinte köszönetemet a lelkes fáradozásért. Remélem, hogy a szerencsés bevezetődnék lesz valami messze-

hatóbb következése is — Márfy — vonatkozásban.

A régi szeretettel ölel hived:
Ady Lajos

[REDACTED]

Budapest, 930. okt. 17.

Kedves Barátom,

mikor leveledet megkaptam, Oláh Gábor könyvét már kiadtam bírálatra Sárközi Györgynek, aki, mint olvashattad, elég kemény kritikát írt róla a Nyugatban. Nem zárkózék azonban el az elől, hogy kivételesen, Oláh Gábor személyére való különös tekintettel, a Disputa-rovatban visszatérjünk a dologra, olyan formában hogy Oláh Gáborról, tehát nemcsak épen az új könyvről, a magad szempontjait is kifejtse. Nem arról van szó hogy a megjelent kritikával polemizálj — ami a Nyugat szerkesztőségi elveibe ütközik — hanem Oláh múltjának és egyéniségének értékeit szegezd az új könyv alapján leszűrt szigorú ítélettel szembe vagy az általad említett verselési szempont- ra hívd föl a figyelmet. Nagyon szeretném, ha ezt a cikket — nem nagy terjedelemben — mentül hamarabb küldenéd, legkésőbb 20-ikán.

Verseid közül szívesebben közölném az Útszéli Gyep címűt, melyet én sokkal spon- tánabbnak és melegebbnek érzek a másik- nál.

Ha hűsvét napjaiban följönél, telefonálj hozzám: nem biztos, hogy Pesten töltjük az ünnepeket.

Szeretettel üdvözlő:
Babits Mihály

[REDACTED]

Újpest, 1929. szept. 9.

Kedves jó Uram!

Örömmel vettem szimpatikus levelét. Azt látom ebből, hogy Ön hajlamosabb a szeretetre, mint a haragra. Amennyiben a harag inkább a pogány, mint a keresztény szellem megnyilatkozása: a dolgok rendje az, hogy igyeksem Önt megérteni, tehát a szeretetet szeretettel viszonzolni. (Minél keresztényibbé akar valaki lenni, annál nagyobb teret enged műveltség-vágyának.) Ami azt a kérését illeti, hogy ne tartsam Önt rosszakarómnak, ezt természetesen, a legnagyobb örömmel veszem tudomásul. Annál is inkább, mert inkább vállal az ember barátokat, mint ellenségeket — nem az ön-

zés, hanem a magasabb morál szempontjából. Lehet, hogy levelem hangjáról ennek az ellenkezőjére következtetett. Azonban utólag nyugtassa meg Önt az a tudat, ha az indulat néha elfogult, a lélek még higgadtan ítélkezhet.

Ami pedig a kényes pontot, nyelvérzéket illeti: azt — ha Isten is úgy akarja — személyesen fogjuk megtárgyalni. Remélem Pesten, mivel annyira társadalmonkívvili lény vagyok, hogy nincs módom arra, hogy Önt Debrecenben felkeressem. (Pedig, csavargásra hajlamos, szívesen mennék!) Addig a nyelvről csak annyit, hogy az író csapjon föl inkább nyelvrontónak, semhogy botránnyosan bandális legyen. Hiszem, ebben a kérdésben nincs nagy ellentét kettőnk között.

A mielőbbi viszontlátás reményében üdvözlő híve:
Berda József

U. i. Sziget címmel egy újságformában megjelenő irod. revü indul meg Újpesten. A lapba: Illyés Gy., Bányai K, Rudnay Gyula, Szegi Pál, Kosztolányi stb. írnak. Ha van valami cikke, küldje el címemre, közölni fogjuk.

(Fa: Berda József Újpest Dugonics-u. 12)

[REDACTED]

Bp. 1931. május

„Független magyar irodalmi kritika csak lefelé létezik, fölfelé nem!”

Kedves jó Uram, itt küldöm újabb kötetemet, azzal a ké- réssel, ha lehet, írjon róla a Napkeletbe. A Napkeletbe, amely az irodalmi erkölcsök olyan magaslatára érkezett, hogy József Ferenc királyi főherceg úr Ófelségét, mint legnagyobb költőink egyikét aposztrofálja egy olyan hosszúra eresztett kritikában, amely nem az enyémnek, hanem még az Ön könyvének sem engedélyezze a szerkesztő.

En kritikát kérek Öntől, de kérdem — az ilyen undorítóan általános jelenségek után — van-e még becsülete a tiszta irodalmi kritikának? Hát becsületes kritikát csak rólunk szabad írni? József Ferenc főhercegről, Wlassits báróról, Bethlen grófnéről stb. nem?! Ezek az urak csak glorifikálást, himnuszokat kaphatnak?

Az Istenért kérem, ne értsen félre: nem azért mondom ezt, mert én is himnuszot kérek. Erre csak a selejtes szellem vágyakozik. Ez a lével csak rezignáció, vágyakozás a fiatal írók közötti bajtársiasságra, mely nincs meg s ami miatt szabadon pusztíthat a jó-

zsefferencfőhercegnek csinált kultusz. (Nem lehetetlen, hogy még a Nyugatban is megdicsérik Őfenségét. Sőt valószínű, hogy itt-ott, még tanulmányokat is írnak majd róla!)

En fogadalmat tettem: ha valaha fiatal író — bármely közepe legyen is — könyvről írni fogok, azt (elveim ellenére is) minden fenntartás nélkül, dicsérni fogom, mert erkölcsstelenségnek és lelkiismeretlenségnek érzem azt, hogy míg Őfensége nagy költő lehet kritika nélkül, addig én védtelen írókál szemben a tiszta kritikát alkalmazzam. Nem helyes álláspont ez akkor, amikor nincs mindenfelé egyenlő s elfogulatlan kritika?

Kérdem: nem indokolt-e, hogy a kritikának nevezett luxusról, az ilyen jelenségek után, lemondjunk? Igazuk volt Nyugateknak, mikor meghonosították az egymást agyba-főbe-dicsérés rendszerét! Mert ki a fene szeretete-értette volna meg őket, ha ők maguk meg nem szeretik-értik egymást? (Irodalmi-nak nem helyes szempont, de egyetlen jogos taktikai fegyver, hogy irodalmat jelentenek, hogy megmentsék magukat a könyvnyen, balkánian meghamisítható közvéleménnyel szemben, mely Őfelségéikből nagy költőt csinál.) Magyarországon egyelőre, sajnos, még harcolni kell bizonyos balkáni tünetek túlsúlya ellen. Mi egygenerációbeliek, a nyugati magyarság szellemét áhítozók: egyelőre legyünk csak bajtársiasan gondolkodók — s ha megfelelő tisztásra érünk: akkor jöjjön a kritika! De azért éljen a kritika továbbra is — radikálisan inkább egyelőre befelé, mint kifelé —, csak vigyázni kell, hogy ne legyen ez egy rosszabb, kárörvendő jelenség előretörésének melegágya.

Végezetül pedig bocsássa meg nekem ezt a szokatlanul hosszú levelet, amelyet szokatlan töprengések közt írtam vala.

A legmélysegebb szeretettel köszönti
igaz híve és barátja:

Berda József

(Újpest, Aradi-ucca 4 szám)

Berda József

különbönbö vitattam azoknak tényszerűségét, igazságát.

Miért kellett tehát lehetővé tenni, hogy engem egy falánk dilettánsnak kiszolgáltatásnak? (Az ilyen falánkokra vonatkozik leginkább Wilde találó mondása: *Az irigység engesztelhetetlenebb, mint a gyűlölet!*)

Nagyon, nagyon elszomorít ez az eset, s ez sajnos már nem annak a kérdése, hogy a kritikai szabadságnak mindketten dogmatikus hívei vagyunk.

Továbbra is igaz tisztelője:

Berda József

(Újpest, Irányi Dániel-ucca, III-ik pavillon, Városi házak)

Újpest, 931. okt. 6.

Drága jó Uram, nagyon szeretett barátom,

Őn olyan becsületesen és tisztán áll előttem, hogy *minden feltétel nélkül Önnek hiszek*, annál is inkább, mert Önre — főleg az említett Panorámával kapcsolatban — épen úgy utaztak némely elősdiak, mint most énreám. Azt azonban egy percre se higgye, hogy én komolyan adtam annak a tanárnak a szavára, aki az egész rosszindulatú pletykát kitalálta; s hogy leveletem — ennek ellenére — mégis megírtam, az inkább pillanatnyi elkeseredéssel magyarázható.

Levélét, s a „kiszolgáltatott” levelet is megmutattam a tanár úrnak, aki erre azt kezdte hümmögni, hogy az ügyet ő is mástól tudta meg, amit persze most már nem hiszek el neki. Ellenben valószínű, hogy a fantázia úgy adott neki lehetőséget az ügy kitalálására, hogy én még annak idején említést tettem néki az Onhoz írott levelem tartalmáról, amelynek igazsága (József Ferenc főherceg glorifikálása és az én ledorongolásom erkölcsi megítélésében) egyszerűen beigazolódtott.

Ami a tanár nevét illeti, sajnos nem annyira a diszkréció — mert a napnál fényesebb cáfolat után ez alól felmentve érezhetném magamat — mint inkább az a kényszerköt (a velem tett szívességein kívül: egy csomó könyv elhelyezését segítette elő), hogy egyik nagyon közeli rokonomnak az illető.

hazug ürügyekkel, esetleg ártani tudna, még pedig úgy hogy a kenyerét veszélyeztetné. Egyébként szolgáljon Önnek elégtételül, hogy a tanár úr — csak az — annyira *jelentéktelen jelenség*, hogy a nevét még megemlíteni sem érdemes. (Még a Napkeletben sem szerepel sokat!) Úgy látszik, Önnek ugyanúgy vannak rosszakarói a tanárok között (olyanok ezek, mint az erkölcsstelen papok, csak épen hogy nem exkommunikálják őket), mint ahogy nekem is vannak néhányan az elvetélt írók között.

De abba bele kell törödni. Ön elsősorban író, s így természetes, hogy tanár-irigyei vannak. (Akárcsak Babitsnak volt tanártársai között, akik közül többet ismerek.)

Továbbra is a régi, változatlan szeretettel és nagyrabecsüléssel üdvözl,

igaz barátja:
Berda József

U. i. Egyébként Hartmannak — az Ön személynének teljes kikapcsolásával — írtam egy meglehetősen garabonciás levelet. Ebben a levélben erkölcsi mérlegre tettem az egyenlő elbánás elvét a Habsburg-költő — undorítóan sokat beszélnek róla, de a kontraszt így a legélesebb — glorifikálását és az én és más munkáinak levágását illetően. Azt hiszem, ezek után a Napkeletnél teljesen indokolt kerülnök, ami engem igazán nem fog nyugtalanítani.

Debrecen, 1938. március 26-án.

Igen tisztelt Elnök Úr!
Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy mély tisztelettel és őszinte sajnálkozással, de egyben hivatalosan is szíves tudomásodra hozzam és bejelentsem az Ady Társaságból való kilépésemet. A mai választmányi ülésen elhangzott programelődés úgy kimondott, mint burkolt gondolataival egy olyan irányváltásról győzt meg, amely inkább vállalhatná vezéréül Pekár Gyulát, mint Ady géniuszát, erkölcsi és szellemi tartalmát, amelynek megszűlését éreztem belőle, hogy a szellemi halottgyalázás erősebb kifejezését ne használjam. Ami pedig a 10 évi munkája után távozó és üdvözlendő Kardos László volt főtktár úr üdvözlése körül elhangzott, az nemcsak elvileg, de esztétikai guszts dolgában is annyira megviselt, hogy világossá vált bennem adyársasági helyzetem tartóhatatlansága.

Hálásan köszönöm Neked, Kardos László és Kardos Pál barátaimnak és a Társaság egyetemének azt a megbecsülő támogatást, melyben — amúgy is rövidéletű — debreceni kultúrörökvéseimben részletetni kegyesek voltokat s maradtam őszinte barátsággal tisztelő kész híved:

Horváth Árpád
a Csokonai-Színház igazgatója

Budapest, 1936. július 23.

Kedves Gézám!

Kora reggeltől késő estig befogva, mindig fáradtan, mindig elkésve mindenről telnek a napjaim. Ezért is küldtem úgy a regényemet, mint valami komoly és kimerítő le-

Gulyás Pál

Juhász Géza

Kardos Pál

Kardos László

velet, amelyben elmondom kevésszámú barátainknak, hogy mi a véleményem s mit úzenek nekik.

Örülök, ha a könyvecské tetszenék Nektek. Mondod, hogy szívesen írnál róla. Ha így van, talán a Napkeletben tollhegyre tűzhetnéd, ott nem is adtam kritikai példányt senkinek, így nem keresztelnéd senki terveit, másrészt meg Te már olyan komolyan és alaposan figyeltél írói fejlődésemre, — vagy visszafejlődésemre —, hogy számomra tisztelesen értékes és izgató lenne a Te kritikád.

Egyébként a sajtóval meg lehetek elégedve, mint holmi nagy írók emlegetnek, dicsérnek, noha igazán alaposan nem mérték meg a mű értékeit és hibáit. Úgy látszik, már ez a feladat is reám magamra hárul, mindent nekem kell megcsinálnom, még a saját levégasomat is!

A miskolci írógúyon nem leszokott, mert 3-án Finnországba utazom egy hónapra. Komoly terveim vannak ott, de most nem tudom megírni, mert nem érek rá. Annyi tény, hogy az ország felét hajón fogom bejárni s találkozom néhány emberrel is, hogy mi sül ki belőle, vagy elmondom, ha mégis találkoznánk egyszer, vagy meglátod az új munkámban. De a télen még Boldog Margitot is meg akarom írni.

Jól vagyunk, nincs semmi hiba, a gyerekek Baranyában vannak és az Ormánsággal ismerkednek. Pompás leveleket írnak, csak igen ritkán. Tildi is jól van, ő szegény, nem mehet egy lépést sem sehová. Most egy hónapig teljesen egyedül leszek.

Gulyás Palit előterjesztettem a miskolci rendezőségnek, menni is fog, bár én az ő érkezéseiben, indulásaiban és megjelenéseiben már többé nem bízom. Csúnyán elintéztét a Margitszigeten, ezt nem tudom elefelejteni, — persze, nem haragból.

Istentlenül szeretnélek látni már Benneteket. Soha nem jön közületek senki Pestre? Vagy nehezteltek? A Hűvösvölgyben, igen szép helyen lakunk, mért nem toljátok be a képzeteket? Egészen bizonyos, hogy pl. Czellárek nál már jártatok. De jól van. Ilyen keresztapák is vannak mostanában.

Isten Veletek, Isten Veletek! Ölellek mind, a régi igaz szeretettel. És Tildi is öleli-csókolja Gitát és Téged is üdvözlől.

Maradok szerető barátod in der Ewigkeit: János

Lakásom: II., Hidegkúti út 31.

Kedves Gézám!
Budapest, 1941. május 10.

Már régóta várom a megfelelő hangulatot, hogy írjak Neked, de az utóbbi idők cseppet sem voltak valami elragadóak. Mióta találkoztunk, megszűnt egy-két állam s mi magunk is csak éppen hogy vagyunk. Gondolhatod, mennyire megviseltek az események. Különösen a Hűsvét volt rossz s legfőképpen a Nagypéntek. Ha nem szándékoztam is éppen felkötni magam, de az írástól, a nyilvánosság előtt való forgolódásról, a közszerelésről, s egyéb efféle agylágyultságról lemondtam. Ezzel az elhatározásommal azután néhány barátom dühét vontam magamra és joggal. Keményen szidalmaztak kicsinyhitűségemért, önzéssel vádoltak, és szememre hányták, hogy csak a népszerűséget hajhászom s ha erre nincs kilátás, meghátrálok stb. Különösen a pécsiek verték a fejemhez héttollú botjukat. Ilyenformán jobb belátásra tértem s összeszedvén magam, tovább dolgozom, ahol éppen lehet.

Idáig jutván a dolgok, ismét szanaszét húznak-vonnak. Keserűségemben nem írtam meg a tervezett finn tanulmányt — Te sem a tiédet —, így hozzá kell fognom. A Könyvnapon jelenik meg Baranyai utazás című kis könyvem, sajtó alá kell készítenem s írnom kell hozzá. Holnap a finn tanfolyamok záróünnepélyén kell beszélnem, csütörtökön a Lónyay-uccai gimnázium öregdiákjainak összejövetelén, majd jún. 5-én a Városi Színházban lesz nagy népi kultúrest, amelyen bevezetőt mondok. (Meghívót küldök.) Jún. 7-én Pécsset a Janus Pannonius estjén szerepelek. Azután végre nyári nyugalomba vonulok s megpróbálom írni valami tiszteséges dolgot. Vajúdnak az idők, egerek tömege születik, szétrágnak könyörtlenül.

KRITIKA

Megállapítom, hogy Te is belesüllyedtél a tétlenség langyos fürdőjébe. Kéziratodról nem hallok semmit. Nem erőltetem a dolgot, nem szeretnék kényes helyzetbe hozni, ha Te nem akarod, lelked rajta. Mit tegyek? Úgy látszik, mégis reménykedsz, hogy az Athenaeum majd kiadja. En nem.

Megkaptam a Tisztántúl kérő levelét s a Te zárósoraidat. Lapot is küldtek. Éppen jókor! Most bibelődöm a jelzett könyvvel s egyéb gondjaimmal. Hogyan írjak ilyen körülmények között? Tudod, nem szoktam elzárkózni a nemes dolgok elől. De hát a terminus túlságosan közeli, nincs időm. Talán később. Egyébként, legyünk őszinték, úgy szokott lenni, hogy az embert mutatónyelvények csinósítására megkérk szepen, azután csinálják a dolgot a maguk szájaíze szerint. En például a református szellemet alig-alig látom a lapban itt-ott. s inkább egy cikkben, mint a híryanag feldolgozásában, összeállításának módjában, a lap nyelvéneg magyar-ságában. s erejében stb. Van tehát a lapban egy-egy kocka, vagy hasáb, amely református módon s magyarul szól, amíg maga a lap éppen olyan, mint a többi. Ilyesféle figura jut eszembe erről: sváb klumpa, tisztviselői pantalló, német ing, francia kesztyű, lengyel bunda s református bocskaisüveg. Az alap, amin a figura áll, mégis csak a német klumpa. Mert pld. mi a fenének olyan túlságosan, olyan önértézhijjasan, olyan lelkendezve rajongani, lelkesedni, tapsolni a német fegyvereknek, kis népek omlásának? Egy kissé finomabban, izlésesebben, tartózkodóbban, magyarabbul nem lehetne? S vajjon református szellem-e az ilyen tapsolás, rivalgás, ujjongás? Akár milyen szempontból nézed az eseményeket: óriási emberi értékek pusztulnak s hogy nem lesz-e a pusztulás helyrehozhatatlan, még nagy kérdés. A kötelező lelkes hadimámort tehát egy kissé tartózkodóbban s magyarabbul kéne adagolni, — legalábbis nem túlozva az amúgyis nehezen tűlozható tényeket. Pld. hogy Irak 300.000 katonát tud hadbaállítani, közönséges hazugság. Mi szükség effélékre? Szébb, jobb, reformátusabb, magyarabb, igazabb lesz ettől a lap?

De mindez még bizonyára a kezdettel járó nehézségek miatt van így. S a vidéki sajtóviszonyok elszomorítóak. Remélem, gyorsan valóban reformátussá s nyelvében is magyarrá válik majd a lap. Megnyugtató, hogy Neked közöd van hozzá. Kérlek, ne fukarkodj a jóindulatú kritikával és jótanáccsal.

Múltkor jó szép cikkedet köszönöm. Igen-igen jól esett, hogy olyan melegen s értékelően írtál rólam, általában, hogy munkámat becsületesnek s irodalmilag is jónak tartod. Az utóbbi időben sok otromba, komisz, sanda támadásban volt részem, így a Te írásodra mélyen fellelékeztem.

Hogy vagytok? Mikor jöttök errefelé? Mi jó korán lemegyünk Akarattýrára, a fiú korán végez, a lányt meg vendégségbe sózzuk Bene Pista barátomhoz vagy tíz napra. Tildi már elvégezte a kerti munkát, reméljük, sok gyümölcs lesz.

Várom, hogy tájékoztatsz a hogylétekről. Mindnyájan igaz szeretettel ölelünk Benneteket.

Jancsi

Budapest, 1936. január 6.

Kedves Gézám,
leveled és a Gyászról írt kritikád nagyon jól esett; nem annyira azért, mert dicsértél, hanem mert hangodból kisívitott az ujjongás azon, hogy dicsérhetsz. S én vagyok annyira meggyötört és megtlett ember már, hogy a szeretetnek egy biztos tartaléka valahol többet jelent a számomra mint egy-egy teljesítményemnek kijáró tetszés. Tieddel együtt sokszor ölel, Palit üdvözli:
Németh László

Úgy magukat, mint a Paliékat szeretettel üdvözli:
Ella

JEGYZETEK

- 1. (autográf tintairású levél; V. 3671/3/1)
Juhász Géza a debreceni Ady Társaság ügyvezető elnöke egy nagyszabású Ady-emlékünnepegsz megrendezésével kapcsolatban kereste meg a költő

öcsét. A rendezvény jövedelmét Ady Endre édesanyjának mezejtítésére szánta a Társaság.
2. (autográf tintairású levél; V. 3671/1/11)
Az emlelt Ady-ünnepély 1937. január 17-én volt. Márty-vonatkozásban: Márty Udón (1879-1950) festőművész, Csinszka (1894-1940) férje; — utalás az Ady-hagyatékra.

3. (gépírásos levél; V. 3671/16/5)
Oláh Gábor (1881-1942) ismert debreceni költő. Sárközl György (1899-1945) írta a Nyugatban az emlelt kritikát, negatív képet festve Oláh Gábor költészetéről (1930. I. 647-648. l.) az Isten kíméle c. kötetet alapján.

4. (autográf tintairású levél; V. 3671/50/1)
Berda József (1902-1966) 1931-1939 között levelezett Juhász Gézával.

5. (autográf tintairású levél; V. 3671/50/14)
A szoban forgó Berda József kötet: Irgalmas szegény-ség.
Napkelet: 1923-ban indult folyóirat.

6. (autográf tintairású levél; V. 3671/50/13)
Hartmann: Hartmann János (írói nevén Keményfy János 1876-1940) irodalomtörténész, a Napkelet szerkesztője. Természetesen Juhász Géza nem szolgáltatta ki neki Berda József levelét (bizonyosságul azt visszaükítette feladójának); az ügy lezárása található a következők levélben.

7. (gépírásos levél; V. 3671/50/4)
8. (gépírásos levél; V. 3671/146)
Hórváth Árpád (1900-1944) 1936-39-ig a debreceni Csokonai Színház igazgató-főrendezője.
Elnök Úri: Juhász Géza volt az Ady Társaság ügyvezető elnöke.

Pekár Gyula (1887-1937) író, ellenforradalmi politikusk, miniszter.
Kardos László (szül. 1868) irodalomtörténész, az Ady Társaság főtítkára.
Kardos Pál (1900-1971) irodalomtörténész, a társaság tagja.

9. (gépírásos levél; V. 3671/201/10)
Kodolányi János (1899-1950) és Juhász Géza között a harmincas évek elejétől őszinte irodalmi barátság alakult ki. 1936-ban jelent meg Kodolányi Ávas fia c. regénye, ezt küldte el Juhász Gézának. Miskolci iróúgy: Miskolci írói napok, 1936.
Gulyás Pál: Gulyás Pál (1889-1944) ismert debreceni költő.

Margitszigeten: Margitszigeti írói napok. Gulyás Pál ezen a rendezvényen nem jelent meg, Juhász Gézáé Gulyás Margit közlése szerint ezért haragudott meg rá Kodolányi.

Czellárek nál: Czellár Ferenc (memárk, könyvtáros 1869-1941) Juhász Géza egykori osztálytársa Debrecenben; Czellárné Dienes Katalin (1900-1979) a diák Szabó Lőrinc osztálytársa és műsája a Református Kollégiumban, akit a költő később a Tűzszékenben örökített meg. Czellárék budapesti lakásán számos művész megtörtölt akkoriban.

Tildi: Kodolányi Jánosé.
Gita: Juhász Gézáé Gulyás Margit.

10. (gépírásos levél; V. 3671/201/18)
Tiszántúl: politikai napilap, a népi írók egyik orgánuma. A negyvenes évek elején Kodolányi János főszerkesztője volt a lapnak Debrecenben. A Tisztántúl fõmunkatársai: Németh László, Veres Péter stb.

11. (autográf tintairású levél; V. 3671/205/11)
Németh László (1900-1975) 1938-ban került közelebbi kapcsolatba Juhász Gézával és Debrecennel. Ez a kapcsolat irodalmivá és barátivá mélyült a harmincas-negyvenes években.

Juhász Géza kritikája Németh László Gyász c. regényéről a Napkelet 1938. évfolyamában jelent meg (48-50. l.).
Pál: Gulyás Pál
Ella: Németh Lászlóné Démusz Ella.

**Közéleteszi és a jegyzeteket írta:
LÉVAY BOTOND**

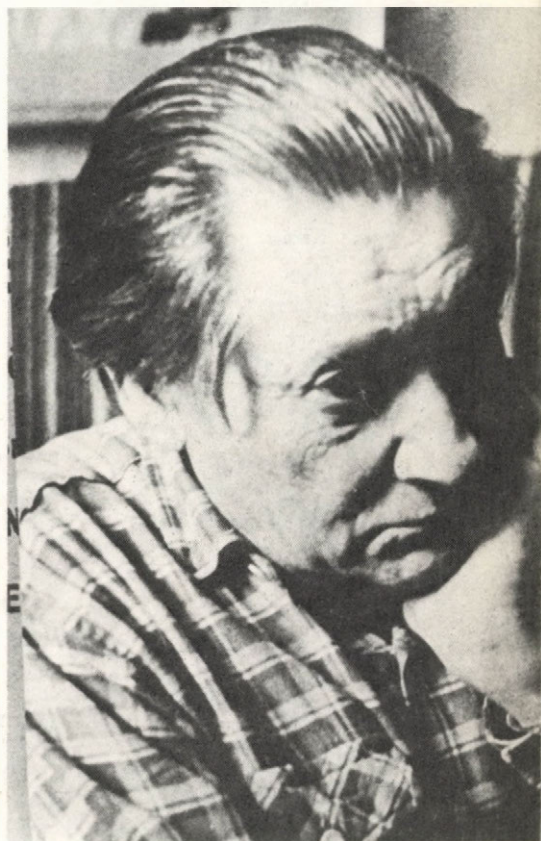
alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

KODOLÁNYI

JÁNOS

EMLÉKSZÁM

alföld

HARMINCNEGYEDIK ÉVFOLYAM - 1983. DECEMBER

<i>Fülöp László</i> : Egy regényről és az életműről (A boldog békeidők olvasása közben)	3
<i>Pomogáts Béla</i> : Kelet és/vagy Nyugat (Julianus barát)	16
<i>Kornyáné Szoboszlai Ágnes</i> : Kodolányi János nyelvéről	26
<i>Juhani Nagy János</i> : Szép Zsuzska	31
<i>Pók Lajos</i> : A mítoszregény próbája (Én vagyok)	43
<i>Ablonczy László</i> : Kodolányi János nyílt tárgyalásai (A dráma-íróról)	49
<i>Kristó Nagy István</i> : Kodolányi közelében	57
<i>Kodolányi János</i> : Naplórészletek	62
Két finnországi levél (<i>iffi. Kodolányi János</i> előszavával)	73
<i>Tüskés Tibor</i> : Kodolányi és a finnek	76
<i>Bakó Endre</i> : Kodolányi és Debrecen	84
<i>Kodolányi Júlia</i> : Az utolsó stáció	90
<i>Juhász Béla</i> : Számvetés	93

*

Fülöp László : Béládi Miklós halálára 96

Képek

Kodolányi János fotóportréi és a szárszói találkozó felvételei.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

Csordás Gábor, Gömöri György, Tűz Tamás, Zalán Tibor versei

Galgóczi Erzsébet regényrészlete: Zarándoklás a börtönbe

Domokos József elbeszélése

Beszélgetés *Neményi Lili* színművésszel

Vita a közösségi művelődésről

Kritika – Figyelő

Főszerkesztő: JUHÁSZ BÉLA · Helyettes főszerkesztő: MÁRKUS BÉLA

Kiadja a Hajdú megyei Lapkiadó Vállalat – Felelős kiadó: Dr. Szabó Imréné – A Hajdú-Bihar megyei Tanács lapja – Megjelenik havonként – Szerkesztőség: Debrecen, Vörös Hadsereg útja 26/a I. em. Telefon: 12-626 – Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. Kéziratot nem őrünk meg és nem adunk vissza – Kiadóhivatal: Hajdú megyei Lapkiadó Vállalat, Debrecen, Tóthfalusi tér 10. – Terjeszti a Magyar Posta – Előfizethető a Posta Központi Hírlapirodnál (1900 Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely kézbesítő hivatalnál – Évi előfizetés 144,- Ft, félévi 72,- Ft, negyedévi 36,- Ft – Átutalás a 215-96 162. sz. MNB-egyszámlára – Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az Alföld irodalmi, művelődési és kritikai folyóirat nevét

83.3132.66-20 Alföldi Nyomda, Debrecen

index: 25-901

ISSN 0401-3174

Egy regényről és az életműről

(A BOLDOG BÉKEIDŐK OLVASÁSA KÖZBEN)

I.

Aligha szorul bizonyításra, hogy az írói életművek egészként nyújthatják a legtöbbet a befogadónak. Magától értetődik, hogy a szakszerűség igényével fellépő elemzés számára talán még fontosabb – minden mást megelőző feladat – az egészben gondolkodás, az egészre tekintés, vagyis a teljesség és az összefüggésrend szem előtt tartása. Nemcsak az olvasónak, az irodalomtörténésznek sincs módja arra, hogy mindenkor a művek összessége alapján formálja meg minősítő ítéleteit és reflektált élményeit, hiszen gyakorlati okokból is nemegyszer kerülünk olyan helyzetbe, amikor meg kell elégednünk a részlegesség valamelyik változatával, tehát fejezetkiemelő megoldásokkal, metsztekészítő eljárásokkal kell élnünk. Akárhányszor felbontjuk tehát a tagolhatatlannak vélt egészet, és az életműegység alapvéneke mintegy pragmatikus megsértése – felfüggesztése – árán próbálunk közel férkőzni az alkotói teljesítmény egy-egy nagyobb területéhez, mégpedig arra törekedve, hogy a részfeldolgozás segítségével egyúttal továbbmutató tanulságok és általánosabb érdekű eredmények birtokába juthassunk.

A kiválasztó és fragmentáló közelítésmód legalább két úton haladhat: megkeresheti és külön tárgyalhatja az úgynevezett alpműveket, a művészi jelentőséget és értéket leginkább sűrítményszerűen és reprezentatív értelemben képviselő műalkotásokat, ám ezek elsődlegessége mellett nem szabad elhanyagolnunk – a másik közelítési irányt jelezve – a remeklésszerűen kiemelkedő darabok szomszédságában valamelyest árnyékba szoruló munkákat sem. Talán csak látszólagos túlzás azt mondani, hogy a másodvonalatba sorolható írások esetenként ugyanolyan érdekesek lehetnek, miként a centrumképző remekművek, mert az életmű ismeretéhez önállóan is érvényes és lényeges elemeket adhatnak, olyasmire hívhatják fel a figyelmet, amit esetleg a náluk jelentősebb alkotásokban sem találhatunk meg. Nagy regényíró-egyénségekről, kiváló epikusok művészetéről is beszélhetünk néha oly módon, hogy épp az ilyesféle regény példák olvasásában és előtérbe helyezésében leljük meg az életműről vagy legalábbis annak egyik-másik számottevő jellegeméről való gondolkodás elsődleges indítékát.

Bizonyosnak vehető, hogy Kodolányi János epikus életműve a XX. századi magyar elbeszélő művészet jelentős teljesítményei közé tartozik. Regényeinek – hasonlóképpen novellisztikus és kisregényszerű elbeszéléseinek – legjava irodalomtörténeti fontosságú eredmény és érték, amellyel irodalomtörténet-írásunknak okvetlenül számolnia kell, ha századunk regényműfajáról érvényes képet szeretne rajzolni. Egyenetlen a Kodolányi-életmű – oly sok társára hasonlít ebben –, ám oly típusú egyenetlenség ez, amely egyúttal kizárja a túlságosan szélsőséges értékingadozást, mentes marad a feltűnő, a pályáiv vonalát is meg-megtörő axiológiai kilengésektől. Tartós hullámvölgyek, válságos mélypontok és durva művészi törések még a nehezebb időszakokban, a kevésbé ihletett, az alkotás nehezítő körülményeket fölerősítő periódusokban sem jellemzik alkotói életét,

szépírói tevékenységét. Vannak ugyan kevésbé sikerült fejezetek a nagy terjedelmű egészben, de kirívóan gyenge, szembeötlően elrontott darabok nemigen bontják meg az esztétikai összteljesítményt. Az értékes átlagosság szintje fölé emelkedve magaslanak ki az epikatörténeti rangot végül is meghatározó nagy alkotások, Kodolányi írásművészetének legteljesebb érvényű bizonyítékai, amelyek külön figyelmet érdemelnek, mert a legtöbbet adják a Kodolányi-jelenség megértéséhez, s azért is, mert leginkább rájuk kell gondolnunk, ha az epikus műfaj történeti szempontból is számottevő eredményeit kívánjuk megnevezni.

A pálya lezáródása után készült nagyobb tanulmányok – Bodnár György pályaképrajzától, Bata Imre arcképvázlatától Csűrös Miklós esszéin át Tüskés Tibor kisonográfiajáig – lényegében egybehangzóan sugalmazzák, hogy az értéksor élére kívánkozik a korai ormánsági novellák néhány reprezentatív darabja (például *Szép Zsuzska*, *Sötétség*), a *Vas fia*, a *Boldog Margit*, a *Julianus barát* regényhármása, majd a későbbi időszakból a biblikus mítoszregények legjelesebbje, *Az égő csipkebokor* nagyszabású konstrukciója. A méltatók nagyjából egyezményesen az itt említettekkel azonosítják a legjobb művek legszűkebb körének címjegyzékét, s ezt az értéktétetet az újraolvasás mostani tapasztalatai is megerősítetik. Ma úgy gondolhatjuk, hogy a későbbi elmélyültebb és részletesebb életműkutatások sem veszik majd le az értékhierarchia magaslatáról a felsorolt alkotásokat, s nem is szándékoznak helyükbe másokat állítani.

Ha a reprezentatív művek magas vonulata mögött felsorakozó epikus alkotások sorozataira gondolunk, tovább is vihetjük az értékrendi tagolást, vagyis alkalmat találhatunk arra, hogy esetleg más regényekre is ráirányítsuk a figyelmet, mégpedig – indokolt esetben – ugyancsak kiemelő céllal. Ilyen szándékkal és igénnyel közeledhetünk, egyebek közt, úgy látjuk, a felszabadulás utáni pályaszakasz két regényeredményéhez, az egymást évtizednyi távolból követő *Boldog békeidők* (1949)-höz és a *Vízválasztó* (1959)-hoz. A *Boldog békeidők* kiválasztása révén olyan művet vehetünk szemügyre valamelyest közelebről, amelyik némileg a csúcok árnyékába került munkák típusát példázhatja és demonstrálhatja a maga egyedi alkotásával is, s ekként alkalmasnak látszik arra, hogy elemző olvasása során azt figyeljük meg, miként érvényesül ezen az esztétikai minőségszinten, ebben az alkotásformában Kodolányi regényteremtő művészetének egynemely alaptulajdonsága, hogyan működik a remeklésektől elmaradó regényváltozatban az írói értékképzés. Jól képviselheti a *Boldog békeidők* az életmű axiológiai rendjében az egyik művészi értékváltozatot, s egyúttal arra is lehetőséget kínálhat, hogy szembenézhessünk a közvetlen tapasztalati élményekre, életrajzhoz kapcsolódó emlékanagra alapozott elbeszélő fikcionális csoportmodelljének egy konkrétizálásával, a Kodolányi-féle epikai személyesség egyfajta megjelenésmódjával.

A Kodolányi-kutatás, az eddig közreadott írások azt mutatják, még csak az alapvetésig jutott. Az életpálya lezárulása után majdnem másfél évtizeddel sem mondhatjuk, hogy eleget tudnánk a nehéz életút, a bonyolult világkép, a nehezen áttekinthető alkotói világ alaptörvényeiről, legbelső alkatelemeiről, fejlődésrendjéről és szerkezetéről. Nincs elegendő ismeretünk a szépíróról, a regények – s novellák, drámák – alkotójáról sem. Az alapkutatások azonban így is hoztak már annyi eredményt, hogy legalább körvonalaiiban kibontakozhat előttünk az elbeszélőművész munkásságának néhány sajátossága, s a kezdeményező szerepet vállaló kutatók érdekéért könyvelhetjük el azt is, hogy a megoldásra és eldöntésre váró kérdések legnagyobb részét is szabatosan meg lehet fogalmazni a jelenlegi szakaszban, még ha a kielégítő válaszok megadásának nem jött is el az

ideje. A részleteket illetően s az egészre vonatkozóan egyaránt sok még a tudáshiány, ugyanakkor egy s más már kiemelkedni látszik a nemismertség homályából.

A vizsgálatok hozadékából ezúttal arra utalhatunk, hogy máris nyilvánvalóan látszik az elbeszélői szubjektivitás sokelemű jelenségkörének elsődleges fontossága. Kodolányi egyáltalán nem sorolható az úgynevezett egyproblémájú alkotó művészek csoportjába, hiszen életművének sokrétűsége és bonyolultsága ellenállna minden ilyesféle redukálásnak. Számos kérdésre kell tehát kiterjednie az elemzői érdeklődésnek, ha igazodni akarunk a modell gazdagságához és összetettségéhez. Bármily nagy és erős is azonban a sokoldalú közelítésmód igénye, arra azért jogosultnak érezheti magát a vizsgálatvégző, hogy egy-két különlegesen lényegesnek vélt alaptémát és vezérmotívumot a sokaságból is kiemeljen. Így járhatunk el az epikusi személyesség címszavához kapcsolható motívumcsoporttal is, mert bizonyosnak tetszik, hogy benne az életmű-feldolgozás egyik elsőrendű fontosságú szempontját találhatjuk meg. Ráadászerűen is megerősítheti a témakiemelés indokoltságát, hogy már a kutatás alapozó stádiumában a vitakérdés rangjára emelkedett az a jelenségsor, ami a szubjektív epikai jelleg megítélésével és mibenlétével valamiképpen összefüggésbe hozható. Milyen mértékben szubjektív a Kodolányi-epika, miképpen érvényesül különböző regénytípusaiban a vallomás jellegű öntükröztetés, mennyire részesedett a fikcióteremtési eljárásokban az önéletrajzi kötöttségű élményanyag? – efféle kérdésekbe foglalhatjuk a számba vehető véleményeket, az idevágó nézeteket, amelyek egyébként már most sem mutatnak ítéleti egyöntetűsége, hiszen esetenként az árnyalatnyínl nagyobb szemléleti különbségek bukkannak fel a bőségesnek még aligha tartható szakirodalomban.

Úgyszólván minden érdemi kritikában és esszében megelhetjük az önelemző magatartás, az önvallomások hajlam valamely tünetének és bizonyítékának kiemelését, a prózairói szubjektivitás jellegalkító funkciójának többé-kevésbé nyomtatékos megemléztetését. Szóltak méltatói a befelé forduló személyiségalkatról, rámutattak az önéletrajzi eredetű élményanyag – ezen belül kiváltképp a gyermek- és ifjúkori emlékek – epikai feldolgozásának szembetűnő gyakoriságára, megfigyelték a különféle biografikus motívumok sűrű előfordulását, rögzítették az alkotói élettörténet és a műalkotások világa között megfigyelhető kapcsolatok szorosságát s közvetlenségét, jelezték a stilizáló s transzponáló kifejezőmódok hátterében meghúzódó vallomási igény határozott jelenlétét. Amit Bodnár György összefoglaló pályaképrajzi tanulmányában olvashatunk – Kodolányi „néhány nagy élménye körül kereng egész munkásságában”, szinte makacs ismétléssel „újra és újra önnön életéhez” fordul –, az más-más megfogalmazásban későbbi jellemzésekben is fel-felbukkan. Akár összegező és motívumfölerősítő szerepet is tulajdoníthatunk Tüskés Tibor kismonográfiájának, amelyben sokszor szóba kerül a személyesség ügye. A monográfus leszögezi ugyan, hogy Kodolányit nem tartja „valamiféle lírikus alkatnak”, a „személyes epika művelőjének”, ugyanakkor más helyeken ilyen megállapításokat tesz: Kodolányi „végtelenül szubjektív, kitarulkozó művész”, „regényei és drámái egy folyamatosan írt napló fejezetei”, amelyekben „minduntalan előlép a személyes élmény”, s az alkotói arckép élesen „rárajzolódik a különböző időben keletkezett műveire”. Általánosító szándékra vall, hogy az állításokat az élményi-élettörténeti közvetlenségtől eltávolodni látszó művekre is kiterjeszti. A középkor-trilógiáról például így ír: „Kodolányi középkori témájú regényeiben rejtett, stilizált önéletrajzot ír, történeti regényhőseibe a maga életét vetíti ki.” Eszünkbe juthat itt Németh László trilógiaelemzése, amelyben a *Julianus barát* kapta azt a jellemzést, hogy a szerző

„ebben mond a legtöbbet önmagáról”. Csűrös Miklós szintén ott látja a történeti regényekben az elbeszélő „személyes életének, élményeinek, tapasztalatainak ábráit”. A történetiek mellett egyik-másik mítoszregény alanyi-autobiografikus vetületeiről is szólnak a kommentálók; az *Én vagyok* című Jézus-regény tárgyalásakor például így mond: „a történetet átszínezi az író személyes vallomása”, a mű „legszebb részeinek vallomásos, intim, gyónásra emlékeztető” a hangja (Tüskés); „fájdalmas önéletrajzi mozzanatok szőtt bele a kétezer éves történetbe” (Csűrös). A jelzéses utaláspéldákból is látható, mennyire előtérbe került a szép-íróval foglalkozó kísérletekben a személyesség tünetcsoportja, áttörte a regénytípusok határvonalaikat, és a historizáló s mitizáló művek körére is kiterjedt már a jelenlét kimutatását célzó interpretáló figyelem.

Végeredményben ezen a ponton lehet majd később vitákra is számítani, ami még korántsem bontakozott ki, inkább csak az ellenvetések jelzéséig jutott. Már az opponáló jelzések – például Kovács Kálmánnak a Tüskés-könyvről írt bírálatában több passzus – is figyelmeztethetnek viszont arra, hogy a személyes-életrajzi elemek, a lírai gyökerek, a „rejtett és természetes” személyességek kifejeződések megvannak ugyan a Kodolányi-írások egy csoportjában, de nem árt az értelmezői óvatosság az ily típusú összetevők érvényességi körének és az epikai alkatot befolyásoló hatóerejének körülhatárolásában, mert például a történelmi és a biblikus tárgykörű fikciók jellemzésekor könnyen tévútra kerülhetünk az önéletrajziség s a konfesszionális minőségek részesedésének, szerepének túlhangsúlyozásával. Vagyis nem interpretálhatjuk az egész életművet ebből kiindulva, erre építve. Különbségeket kell tennie a személyesség-központú elemzésnek is a regénytípusok között, csak akkor juthat megbízható következtetésekre a „szubjektív epika” – „tárgyas epika” valóságos kettősségének a kimutatásában.

A húszas évek legelején kezdődött a szépírói pálya; az 1922-ben megjelent *Sötétség* nyitja meg az igen komor hangulatú, feszült atmoszférájú, szerfelett sötét alaptónusú elbeszélések sorát. A fiatal epikus néhány évig a naturalizmus felélesztésére utaló szemlélettel és ábrázolástechnikával alakított novellákban és kisregényekben jóformán egyazon élménykörből meríti anyagát, nem lép ki a szűken körülhatárolt témavilágból. A tragikus elesettségu ormánsági sorsváltozatok megörökítője már a húszas évek kisprózai termésében is sokat felhasznál tapasztalati élményeiből, mindenekelőtt közvetlen megfigyeléseire támaszkodik, másrészt nem riad vissza az önéletrajzi személyességű élményforrások megnyitásától sem. Az ormánsági falu, a nyomorúságosnak és kétségbeesítőnek láttatott paraszti élet tágabb körletein belül – ahhoz kapcsolva s belőle ki is emelve – kivált a szülői ház, a szűkebb családi környezet adja az *Atyai hajléktól a Vallomásig* a korai elbeszélések leggyakoribb alaptémáját. A familiáris-autobiografikus eredetű motívumokból komponált művek szociológiailag a falusi szegénység mellett a vidéki középosztály, az úri hivatalnoki, dzsentroid középrétegek életformaváltozatait vonják az epikus megjelenítés hatókörébe.

Fokozatos aránymódosulás is lejátszódik a pályakezdő író művészetében, mégpedig abban az értelemben, hogy az elbeszélések már a húszas évek második felétől egyre kevesebbet tükröztenek a személytelennek tekinthető témákból, s ezzel párhuzamosan mind nyilvánvalóbban telítődnek az álcázás nélkül felsorakoztatott szubjektív élményelemekkel. Az Ormánság kívülállóan távolságtartónak, részvétlenül szenvtelennek mutakozó narrátora az önéletrajz tájaira vezető novellákban és kisregényekben egyszerre önvallomásos személyességű elbeszélő-művészként lép elénk. A húszas évek legvégén s a harmincas évek elején már mindjobban látható érdeklődésváltás és témakörmódosulás egyúttal az elbeszélői

műformában is jól észrevehető eltolódást idéz elő. Főként olyan írások figyelemzethetnek erre, mint a *Tavaszi fagy*, a *Szakadékok*, a *Futótűz*, az *Akik nem tudnak szeretni*, a *Feketevíz*, vagyis az évtizedforduló tájkán keletkezett kisregény formátumú kísérletek, amelyeknek talán az a legfőbb rokonító és összekapcsoló vonásuk, hogy az alkotói élettörténet egy-egy állomásának s valamely szakaszának többé-kevésbé stilizált és transzponált előadására vállalkoznak. Az írói műhelyvallomások is megerősíthetik, hogy a fiatal Kodolányit ekkoriban élesen foglalkoztatta valamilyen nagyszabású, sokfejezetű önéletrajzi regényciklus gondolata. Tervszerűen akarta áttekinteni saját életútját és az egyén fölötti hatóerőknek azt a hálózatát, amely sorsának fordulataiban meghatározó szerepet játszott.

Az imént cím szerint megemlített kisregények létrejöttében közrejátszott a ciklustervező művészi szándék; lehet is kapcsolatot keresni a jobban-gyengébben sikerült – máskülönben az életmű legértékesebb feléhez aligha sorolható – darabok közt, ám a nagy igényű elképzelés végül is nem valósult meg általuk. Kialakult ciklusról tehát nem beszélhetünk, csupán arról, hogy az önéletrajzi indítékokra és erősen személyes motivációra visszavezethető kisregénysorozat a pályakezdő Kodolányi János első átfogóbb kísérlete – egy-két még korábbi novella-variációt követően – a szubjektív élményepika lehetőségeinek kipróbálására.

A harmincas évek elején le is zárult a művészi pálya első nagyobb periódusa, s az évtized dereka táján a főként novellisztikus munkáival elismerést arató Kodolányi másfelé tájékozódik, új irányokat keres. Egy időre mintha hátat fordítana sajátjának tetsző alaptémáinak, sőt nemcsak a már birtokolt életanyagnak, hanem az írói jelen időnek s az élményszerűen ismert közelmúltnak is, visszahátrálva a történeti régmúltba, az archaikusnak mondható történelmi időtartományokba. Grandiózus regénytrilógiában (*Vas fia*, *Boldog Margit*, *Julianus barát*) tesz műfaj-történetileg is jelentékenynek számító kísérletet a magyar középkor némely fejezetének rekonstruálására, illetve még távolabbi korok, a honfoglalás táji előidők monumentális fikciókban (*Istenek*, *Holdvilág völgye*) való feltámasztására vállalkozik. Ekkor már a negyvenes évek elején járunk, a később *Pogány tüzek* címen ismertté vált két regénnyel elakad a tovább írni szándékozott regénysorozat, s nem is folytatódhatna egyikönnyen, hiszen a háborús körülmények a szépirói munkát is mind nehezebbé teszik.

A felszabadulás után Kodolányi teremtő kedve gyorsan feltámadt, s alkotóerejének frissességét olyan új regények tanúsíthatják, mint a *Vízöntő*, az *Új ég, új föld*, majd távolabbról olyanok követik, szintén a prehistorikus mítoszregény kategóriájába illeszkedve, mint *Az égő csipkekor*, az *Én vagyok*. Mítoszteremtő s mítoszaparafrazáló regényfikciók ezek a nagyregény-szerkezetű alkotások, s bármily sok is a köztük levő különbség, abban megegyeznek, hogy a társadalmi élmények jelenétől s az önéletrajz közvetlenségétől messze elkanyarodott elbeszélőről hoznak hírt valamennyien, és olyasmit sugallhatnának, hogy az érett művészt, az idősebb embert kevésbé érdekli már hajdani fölnevelő világa s benne egykori önmaga, saját életútja.

Természetesen a historizáló-archaizáló ciklusok éppúgy leköthették úgyszólván minden erejét, miként később a monumentalizált mítoszregények, s ez akár egymagában is érthetővé tenné a korábbi élményforrások esetleges elapadását, az önéletrajzi természetű ihletek megszakadását. Erről azonban még ezekben a periódusokban – a negyvenes és ötvenes években – sincsen szó. A hangsúlyok ugyan eltolódtak, de Kodolányi még ezeknek a különös megterhelést jelentő vállalkozásoknak az időszakában sem mondott le a vallomásosan közvetlen, az

emlékezően személyes közölnivalók epikai kifejezéséről. A harmincas évek második felében a középkor-trilógia érthető módon háttérbe szorított más feladatokat, oly nagy munkát adott az elbeszélőnek, ám az is sokatmondóan beszédes tény, hogy nem sokkal a *Julianus barát* befejezése után, 1940-ben már a *Sülyedő világot* írja, vagyis hozzálát önéletírásának módszeres kidolgozásához. A *Sülyedő világ* dokumentáló szándékú, memoáralkatú önéletrajzi tényepika, a két világháború közötti – tipológiailag is olyannyira gazdag – magyar önéletírás-irodalom egyik becses darabja, az élettörténete első két évtizedének krónikájába foglalva sorsáról beszélő, önmagát elemző személyiség összefoglaló megnyilatkozása, nagyarányú epikus önarcképe.

A memoár jellegű önéletrajzírás később nem folytatta Kodolányi, más epikai változatokban azonban a *Sülyedő világot* követően is módot talált rá, hogy az életrajzi személyességgel átítatott élményanyag újabb tömbjeit is művekbe emelhesse. Ennek eredményeként születhetett meg 1949-ben a *Boldog békeidők* című regény is, amelyhez jó évtizednyi távolságból kapcsolódhatott majd a *Vizválasztó* című kései nagyregény, az epikus pályára voltaképpen lezárása.

II.

A *Visszapillantó tükör* (1968) című, esszéket, cikkeket, jegyzeteket tartalmazó gyűjtemény 1965-ös keltezésű zárófejezetének egyik helyén azt írja Kodolányi, hogy a *Boldog békeidőket* „1949-ben nagy örömmel, játszi könnyedséggel” formálta, de arról is megjegyzést tesz, mégpedig keserű s számon kérő hangszállal, hogy az 1956-ban napvilágot látott mű „sajnos, a kritika részéről mind a mai napig tökéletes mellőzésben részesül”. Korántsem volt alaptalan akkor ez a neheztelő észrevétel, hiszen a regénynek nem támadt érdemleges visszhangja, s azt is hozzátehetjük, hogy a még később írott tanulmányokban, akár a negyvenes, akár az ötvenes évek magyar regényírásáról szóló áttekintő szemlékben sem találjuk meg a méltatást, sőt még a regénycím sem szerepel az illusztráló példaanyagban, ami kétségkívül arról tanúskodik, hogy a *Boldog békeidők* jó ideig egyáltalán nem keltett érdeklődést, nem kapott kritikai figyelmet.

Az olvasástörténeti és recepciótörténeti helyzet jellemzéseként Csűrös Miklós szavait idézhetjük: A II. „világháború utáni évtizedben írott mítoszregények újszerűsége, monstrositása, világnézeti szövevényessége, keletkezésük rejtélye s nem utolsósorban a körülöttük feltámadó indulatok, viták némileg elhomályosították a fényét ugyanezen periódus önéletrajzi és társadalomkritikai ihletésű regényeinek, a *Boldog békeidőknek* és a *Vizválasztónak*.” Az 1960-ban publikált *Vizválasztó* már az első időben is méltó kritikai figyelmet kapott, s a visszhangból nem hiányzott az elismerés. A szépiró legutolsó nagyobb vállalkozása kedvező fogadtatásban részesült. Bodnár György szerint ebben a munkában a művész „ismét az ormánsági elbeszélések magaslatára jutott”; Nagy Péter úgy összegezte véleményét, hogy a kései mű Kodolányi „pályájának egyik legjobb alkotása”. Legelőször a *Vizválasztó* megjelenésekor szaporodtak meg a *Boldog békeidőkre* vonatkozó utalások is, majd a hetvenes évek elején készült Kodolányi tanulmányok igyekeztek valamelyest pótolni – rövidre fogott elemzésekkel – a kritika és az irodalomtörténet-írás mulasztásait. Csűrös Miklós nagyobb esszéiben tekintette át az írói pálya 1945 utáni fejleményeit, Tüskés Tibor kismonográfiában mérte fel az egész életművet. Mindketten kitértek a *Boldog békeidőkre* is, keresve helyét a többi mű összefüggésrendjében. A leghatározottabb

minősítést Tüskés fogalmazta meg, az 1949-ben lezárt munkát az író „legre-
kebb társadalmi regényének” nevezve s azt is kimondva, hogy „legjelentősebb
művei között van a helye”. Ezzel az értékjelzéssel a tartózkodóbb és óvatosabb
fogalmazású – jöllehet szintén méltányló – kritikai ítéletekhez képest is jobban
kiemeli, magasabbra helyezi, az alkotói munkásság legjobb fejezetei közé állítja
a sokáig egyenesen mellőzött regényt.

Nem birkózik ebben a művében Kodolányi olyan súlyos magyarságtörténelmi
kérdésekkel, történelmi témákba rejtett időszerű eszmei problémákkal, mint a
historizáló regényekben, és afféle antropológiai, kozmogóniai, létezésélményi,
bölcseleti, kultúrtörténelmi élményekkel sem igyekszik számot vetni, mint a mítosz-
parafrazáló nagyregényekben. Kivált ezekhez mérve tűnhet ki a *Boldog békeidők*
kisebb igénye, egyszerűbb ihlete, áttetszőbb alkata. Amazok fogantatásában
része lehetett a különleges vállalkozói erőfeszítés varázsának, a rekonstruáló s
parafrazáló fikciómodellek létrehívásától elválaszthatatlan rendkívüli művészi
próbatétel kihívásának, a feladatmegoldó képességek teljes latbavetésének is.
A történelmi s a mítoszi regények alkotóját nyilvánvalóan sarkallnia kellett a leg-
nagyobb tekintő művészbecsúvágnak és gondolkodói elszántságnak. A *Boldog
békeidők* esetében mindez háttérbe szorulhatott. Aránylag könnyebb feladatot
tűzött maga elé a regényíró. Olyan műbe fogott, amihez elegendő ösztönzést
jelenthetett maga a személyes érdekelttség, az emlékező képzeletműködés meg-
indítására képes élményi alapanyag kései – és immár korántsem először való –
megbolygatása. Mélyebb eszmeterepítő, világképépítő, ideológiaképző szándék
nélkül és a kreatív adottságok minden oldalú kihasználásával működtethető
fikcionáló tudás hiánytalan igénybevételének kötelezettsége nélkül dolgozhatott.
Valószínűleg így érthetjük, erre vonatkozathatjuk a „könnyen, játszva írtam”
– elsőre talán némileg meglepően hangzó – vallomásmondatát is. Semmiképp
nem holmi művészi igénytelenség bevallása ez; egyszerűen csak a mítoszregények
óriás tömbjeinek formálásával küszködő művész sóhajszerű, könnyebbségérzetet
jelző, átmeneti oldottsági s felszabadultsági állapotára utaló műhelytudósítása.
A *Vízözön* s az *Új ég, új föld* között akár pihentető és feszültségoldó munkaként is
elképzelhetjük az író édesapjának alakjáról mintázott, annak alteregójaként fel-
léptetett Németh Gyula erdész és a többiek történetének elbeszélését.

Egy-két eseménycentrum köré szervezve jelenetezett kamaradráma tölti ki
a *Boldog békeidők* epikai kereteit. A narrátor megjelenítő s elemző műveletei a tör-
ténelmi és szociális téridőben is elhelyezett teremtményeinek életéből a privát
dimenziókat, az intim szférákat emelik ki, és csak természetes kiegészítő szerep-
ben – háttérrajzi motívumrészletekben – juthat szóhoz a fikcióban a sorsok histo-
rikuma és szociologikuma. Kodolányit ezúttal elsőrenden a magánéleti viszonyla-
tok foglalkoztatják, alakjainak érzelmi életébe, alkattani rétegeibe, legbelső lelki
köreibe szeretne minél erősebb fényvel bevilágítani.

A regénytörténet meghatározó eseménye az a házassági válság, amely a fiatal
erdész és a felesége együttélésében lejátszódik, a közvetlenül elbeszélte időben a
végső stádiumba ér, a tragikus felbomlásig juttatva a jóvátehetetlenül megrom-
lott bensőséges kapcsolatot. A többi szereplő külön története ennek a két ember-
nek a krízistörténetéhez kapcsolódik valamiképpen, a szakítást követő – a leg-
nagyobb részt kitevő – bonyodalmak, fordulatok is ebből az alaptörténetből
származtathatók. Amíg a feleség is jelen van a színen, úgyszólván szikrázik a
levegő az örökös feszültségtől, az indulatkitörésektől, a lelki viharok jeladásaitól.
A lefojtott energiák át-átörrik a fegyelem rétegeit, s olyankor a felbomló házasság
minden kínja, szégyellni való titka, kétségbeejtő szörnyűsége felszínre kerül

a házaspár elfajult csatáiban. A szereplőkre vonatkozó narrátori állapot- és helyzetleírásokból ilyen alapszavakat lehet kiválasztani: fájdalom, rettenet, undor, gyűlölet, rettegés, rémület, bosszú, düh, szenvedés, gonoszság, borzalom, szomorúság. Végtelen formákban jelennek meg az affektív reakciók, szélsőséges alakzatokban nyilatkoznak meg az egymást már csak kínozni tudók gesztusai, megteremtve így a lélektani poklot, ami végül elviselhetetlenné válik. Kodolányi nemhogy tompítaná s enyhítené a szörnyűség jelenetkezsmódját, inkább fölerősítő és kielező megoldásokhoz folyamodik a lélektani emberábrázolásban, kímélet nélkül vetkőzteti le teremtményeit, pszichológiája tehát tapintatlan, kemény, metsző. A férj és feleség kapcsolatban a résztvevők részint maguk sincsenek tisztában az egyre elviselhetlenebb feszültségek mélyben rejlő okaival, nem látják pontosan, szépen kezdődő házásukat miért s miképpen ment tönkre oly jóvátehetetlenül, annyira katasztrófálisan, ráadásul azt sem tudják felfedni és egymás tudtára adni, amit sejtenek s gyanítanak, amire esetleg – magukba tekintve – rájöttek, mert még ezt is megakadályozza a beállt kommunikációs zárlat, a közlési bénultság és tehetetlenség, ami az elidegenedettségek mélypontját is kifejezi.

A házastársak útjainak szétválásakor a feleség kiesik az elbeszélői érdektérből és figyelemköréből – még ha néhány utalás révén fel-felvillan is a háztól elűzött, messzire kergetett asszony arcképe –, az ábrázolás előterében marad viszont a férj, s az ő élethelyzetének alakulása, a körülötte szövődő új bonyodalmak juttatnak kiemelt szerepkörhöz addig mellékszerepűnek minősíthető alakokat. Az egyedül maradt Németh környezetében élők közül számos érdekes – epikailag igen sikerülten megmintázott – szereplő követel teret magának. Két csoportba tartoznak az itt említendők. Egy részükkel az otthon helyét nem lelő, onnan úgyzólván menekülő erdősz találozik, mégpedig a kaszinóban is nevezett Aranybáránban, ahol naponta megfordul, meglehetősen idegenül s kívülállóként mozogva egyébként a „kaszinózó urak” társaságában. Jól eltalált zsánerképi részek idézik meg ezeket a vendéglői kreatúrákat, hitelesen festve azt az „úri tenyészetet”, amely az alparíságtól, a primitív dáridózástól, a provinciális bornírság taszító középosztályi példáitól magát idegenkedve elhatároló, befelé forduló Némethet körülveszi. Ennél is nagyobb – mert közvetlenebb s közelebb – szerepet játszanak az elmagányosodott erdősz magánéleti közegének alakításában a házhoz tartozó alakok, főként a nőszereplők, vagyis Kádi, a sváb cselédlány, a házvezetőnő Miskolcziné és Piroska nevű tanítóképzős lánya.

Amikor a Németh család a családfő áthelyezése révén a regénybeli faluba költözik, már hiába reménykedett a betegeskedő, sebzett, neurotikusnak zaklatott fiatalasszony valamiféle jótékony fordulatban. Akkor már nincs remény, a bajok orvosolhatatlanok, csak a helyzetváltoztató események bekövetkezésének időpontja lehet bizonytalan, egyedül a kifejtet módja adhat okot némi találgatásra. Németh igen durván taszítja el magától asszonyát, cselekedte kihívóan drasztikus. Ezzel azonban csupán látszatra szabadult meg nyomasztóan terhesnek érzett gondjaitól. Magára maradásakor egyhamar kiderül, hogy nem tud saját belső világában és maga körül rendet teremteni, harmonikus feloldást elérni. Egyedül-létének már a legelső szakaszában eléggé kisszerű és szokványosan kellemetlen bonyodalmakba keveredik, gyengeségre valló lépéstévesztéseket követ el, a rossz következményekkel nem képes méltóan megküzdeni, így tehát az erősnek s keménynek látszó egyéniség meglehetősen gyámoltalan, tétován botladozó, érzelmi zűrzavarban élő, nagyon is esendő figuraként lepleződik le. Új konfliktusok támadnak az épp csak elhárítottak helyett. Némethet „rettenetes magány szorongatta”, az érzéki kényszerítettség és csábítás erőivel kell hadakoznia, véde-

kezve „az éjszaka kísértései ellen”, átélve közben a méltatlannak érzett „cseléd-szerelem” miatt támadt szégyenkezéseket, lelkiismereti nyugtalanságokat is. Idegenként mozog otthon is, a „falusi intelligencia” köreiből is. A fondorlatos házvezetőnő lányának felbukkanása újabb feszültségkeltő mozzanatot hoz kuszált és diszharmonikus életvezetésébe. Gyerekeihez nem tud gyöngéd és meleg érzésekkel közeledni, így az apai örömben sincs része. Kivált a felnőttek hazugságaira koraéretten érzékenynek látszó, a szeretethiányra és álságokra kihívó daccal reagáló Lacikát látja úgy, hogy „idegen, távoli, nem tartozik hozzá”. Ráadásul visszakísért a „szerencsétlennek született” volt feleség árnyalakja is, okot adva az öngyötrő tépelődésekre, amelyeknek egyébként az a nem épp földerítő végeredménye, hogy saját magát is szinte elrendelésszerűen szerencsétlen páriának tartja, s azt érzi, akkor sem fordult volna másképp a sorsa, ha nem úgy nőszül, ahogy tette. Csüggedéseiben arra gondol – szinte fatalista beállítottsággal –, hogy mindenképpen „szerencsétlen lett volna, boldogtalan és magányos, mint egy elátkozott”.

Németh Gyula zárkózott egyéniségében sok a feloldatlannak tetsző ellentét, az alkati diszharmoniókat sejtető megnyilvánulás. Mintha dolgaiban biztos, önálló, céltudatos, határozott tartású karakter volna, azt mutatja nem egy gesztusa és cselekedete. Teteteinek s megnyilatkozásainak másik része viszont kétségessé teszi ezeknek a jellemértékeknek és személyiségjegyeknek a meglétét. Jó néhány tünetből épp arra következtethetünk, hogy a középosztályi úriember szerepkörét markáns alakítással betöltő Németh legbelül konfliktusok közt őrlődik. Erélyessége és önérzetes tartása nagyjából látszatként lepleződik le. Amikor igazi próbatételeknek kellene megfelelnie, rendre erőtlenné bizonyul, viselkedésében elbizonytalanodik, kiütköznek egyéniségének rejtegetni próbált gyengeségei. Komplikált emberi jelenségként áll előttünk a regény férfi főszereplője, s ez az összetettség a jellemértékek szempontjából nézve nem írható az alak javára, az epikus jellemábrázoló tudás, az emberláttató művészet mérlegelésekor azonban – magától értetődik – jeles alkotói erényként méltánylandó, hiszen egymagában is tanúskodhat Kodolányi árnyalt gazdagságú, érzékenységre és lélektani ismeretre alapozott emberszemléletének és személyiségábrázolásának életre keltő hatalmáról. A *Boldog békeidők* epikusának Németh megformálása jelenthette a legnehezebb karakterizálási feladványt, s a feladatmegoldás méltóképpen sikerült.

Boldogtalan emberekről beszél regényében Kodolányi. Nagyon távol sodródott a boldogságtól a Németh házaspár. Az elűzött, gyermekeiktől is elszakított, meggyötört fiatalasszony befalazódhat a távoli – nem ábrázolt – helyszínen a fájdalomba, a reménytelenségbe. A győztesnek látszó férjnek az új élet néhány hónapra terjedő szakaszában nem sok öröme lehet, a hiányt semmi nem tudja betölteni kiüresedéssel fenyegetett létezésében. Boldogtalanságra van kárhoztatva az erdőszbe beleszerető cselédlány, aki tévedés áldozata, az úrtól nem remélhet érzelmi viszonzást, mert annak ő csak egy-egy éjszakára kell mint a szexuális vágyak tárgyként kezelt kielégítője. A nagy írói érzékenységgel megformált Kádi, a kiszolgáltatott, naiv lány sok vergődés után megsebzetten és megrendülve ocsúdhat fel, rádöbbenve fájdalmas megcsalására és megalázottságára. Boldogtalanul élnek a kisgyerekek is, akik előbb a szülők egymást kínzó gesztusait élhetik át a maguk érzékenységével, majd a szétesett, megcsönkült család szeretet nélküli légkörében kénytelenek elszenvedni a félárvaságot. Mintha sorsszerűnek állítaná az elbeszélő teremtményeinek szerencsétlenségét és boldogtalanságát, amelyben valami elrendelt balsors fejeződik ki, s nem is lehet teljesen megértető és fölfedő módon utánanyomozni, nemigen lehet rá megvilágító magyarázatot

találni. Főként a férj s feleség boldogtalanságba zuhanó életének, összezáró és elválasztó drámájának nem tud értelmezően a végére járni, inkább csak a lehangoló szomorújáték mélyrétegi és felszíni eseményeinek – egyébként sokatmondó – felvonultatására szorítkozik, így mintegy lélektani rejtelmek maradnak a házaspár előadott történetének a rejtett mélyeiben. Ami különválásuk után a férfi életkörében lejátszódik, az már sokkal nyitottabb, áttetszőbb, ilyképpen szimplább is, de nem mondható róla, hogy valami utólagos segítséget kínálna az előzmények sötét zugaiban, lelki mélyvilágában való eligazodáshoz.

Indokoltan szerepeltetheti a *Boldog békeidőket* a tipologizáló szemlélet az író társadalmi regényeinek csoportjában, ugyanakkor talán nem árt némi óvatosság a társadalomfestő és korábrázoló jelleg meghatározásában. A művet érintő írásokban túlzások is előfordulnak. Csűrös Miklós szerint a szűkebb körű elbeszélte történet végül is „nagy szabású társadalmi látteletté, kritikai allegóriává” válik, s ekként főleg a középosztályi mentalitás kritikája révén társadalombírálattá terebélyesedik. Hasonlít ehhez Tüskés Tibor felfogása. Ő is úgy látja, hogy ez a Kodolányi-alkotás „a századforduló aranykorának, a Ferenc József-i boldog békeidők magyar társadalmának a regénye”, amelyből „társadalmi körkép” bontakozik ki, s olyképpen valósul meg a családtörténeti szempontú életábrázolás, hogy a felbomlásrajzban „a századelő magyar társadalmának szétesését is érezzük”. Nem tarthatjuk megokoltak a *Boldog békeidők*ben megelevenített világ horizontjának ilyen mértékű kitégítést, nem érezhetjük pontosnak a regénybe foglalt világmetszet ilyesféle meghatározási kísérletét.

A cím arra engedne következtetni, hogy a magyar „belle époque”, a szép korszak, vagyis a századfordulós magyar valóság körképszerűen széles és átfogóan sokrétű bemutatásának szándékával készült a terjedelmes írás, tehát a panorámaszerű korrajz teljességre töre formájában kívánt általa társadalmi freskót komponálni az alkotó. Valójában nincsen erről szó, a *Boldog békeidőket* nem olvashatjuk a nagyrealizmus totalitásával formált, történelmi korszakot elénk vetítő extenzív panorámaregények mintái és normái alapján; nem járnánk el helyesen, ha a nagyszabású, sokrétű és több dimenziós korrajzi regényfikciók példáját szeretnénk benne felismertetni s láttatni. Társadalomrajzként is érvényes a maga keretei között a regényepikai – esztétikai – valóságmodell, de nem a periódusáttekintő epikus körkép értelmében. Jóval szűkebb ennél a szemléleti horizontja, rövidítettebb a kialakított epikai perspektíva. Igaz, elhelyezi a narrátor az előtérben játszódó eseménysort a történeti időpillanatban is, megjelöli az események időbeli hátterét, ez az utalás azonban csak jelzésszerű és merőben egyszeri, nem lehet olyasféle rendeltetése, hogy akár csak háttérrajzként is odavetítse a privát epizód-sorok, a szűk téridőbe zárt fejlemények mögé magát a korszakot mint létező valóságot, láttatott életet. Alkalmasint eleget teszünk lényegében a regénybeli közvetlen korszakábrázoló alkotórész bemutatási követelményének, ha idézzük a következő elbeszélő reflexiót: „1904-et írtak akkoriban, az urak keménygallért, magasra szabott mellényt, csó alakú, kemény kézelőt, pödrött bajuszt viseltek, s büszkék voltak rá, hogy a haladás századában, a XIX. században születtek, s a XX. században élnek, amikor is az emberiség haladása olyan szemmel látható, hogy vonat úgyszólván mindenütt jár, a városok utcáit villanylámpák merítik fénybe, s a vadászemberek kakas nélküli fegyvert s füst nélküli löport használnak. Az úrinők földig érő szoknyát, fűzöt, sonkaújju blúzt viseltek, fejükre tornyozták nehéz hajukat, napernyővel sétálgattak nyári délutánokon, hegyes orrú, magas sarkú francia cipők voltak divatban, ritkán kötötték maguk a harisnyájukat, s a szerelmi ölekezés pillanataiban szégyelltek volna lihegni.” Nemigen fordít

ennél több figyelmet a regény elbeszélője a horizontnövelő korábrázolásra, nem dolgozza ki ennél részletesebben és alaposabban a kamaradráma történeti háttérvilágát. Akadnak ugyan még korjelző apróságok ezen kívül is – egy-egy világeseeményre, korabeli életrajzokra, kulturális és politikatörténeti mozzanatokra emlékeztető célszerű fordulatok elő a szereplők dialógusaiban –, de ezek együttesét is pusztán töredékszerűnek s ekként alapszövegként mellékesnek is vélhetjük.

A *Boldog békeidők* struktúrája olyan világmetszetet zár magába, amely sokkalta redukáltabb annál, hogysem a kor, a történelem valósága ábrázoltan helyet kaphatna benne. Természetesen ez nem idéz elő olyan túlzott összeszűkítést és olyasfajta radikális privatizálódást, hogy az előadott történetet kizárólag háttér nélküli magánéleti eseménysorok felsorakoztatásaként kezelhetnénk. Az előtérben lepergetett epizódok szociális téríróba is be vannak illesztve, s ez a megsűkített kronotoposz a dél-dunántúli, kevert lakosságú falu miliőrendszeréből és időbeliségéből épül fel. A történeti értelemben vett korszak elmosódó és távoli kulissza csupán a regényfikcióban. A megteremtett epikus perspektíva nem látatja a historikumot, jelzi viszont – mégpedig életre keltő ábrázolásmóddal – a szociológikumot. Ez a szociológiai tartalom legtágabban a század eleji faluközösséget jelenti, s ezen az életformakereten belül a rétegtagolódások változataiban megjelenő s az egymás mellé-főlé rendelt életviszonyok, különböző életmódtípusok mindennapiságát és szerkezetét is átélhető közelségbe hozza. Elmond egyet-mást a *Boldog békeidők* a régmúlt idők baranyai falumodelljéről, a falusi élet belső jelenségeiről, jellegzetes eseményeiről, szokásairól, köznapi rítusairól, színtereiről. Beszél minderről a narrátor a Németh család elsődleges történetét előadva, ennek részeként, másrészt úgy is, hogy kiszélesíti a familiáris életkört, és a családi mikrovilág környezetében elhelyezkedő fejleményekből, tárgyiasságokból is sokat beolvaszt a regényanyagba. Élő szociológiai közegben egzisztálnak tehát a magánélet drámaiba bonyolódó legjelentősebb szereplők. A falurajzban észrevehető a körkép-szerű bemutatás szándéka, ami elvezet a Zengő tövében elhelyezkedő sváb-magyar keverék lakosságú falu emberi világának keresztmetszetszerű ábrázolásához. A keresztmetszetrajz elve nemigen állíthatja különösebb nehézségek elé Kodolányit. Kevés eseményszálból szötte a lassú mozgású, kitérők és elágazások nélkül formálódó cselekményt; a jelenetek legnagyobb részét a falusi térben zajlanak le, alig lépi át a fabuláló narrátor ezeket a térbeli határokat, szűk keretek között tartja az eseménymenetet, s lényegében csak a legutolsó fejezetben iktat be valamiféle dimenziótágítást, amikor az erdész a két gyerekkel hirtelen felkerekedik, utazásra szánja el magát, szinte menekülésszerűen elszökik az „átkozott házból”, visszatérve Zalába az atyai házba, annak „biztonságába, békéjébe”, s ez a befejező részre maradó fordulat nagyobb helyszínváltást eredményez a történetközlésben. Egyébként a Németh Gyula körüli eseményhullámok követésére alapozott cselekményszerkezet jobbára zsugorított térhez kötött, ott is úgyszólván monoton ritmust követve körben forgó epizódláncolatként épül fel, s ebben a jóformán digresszió nélküli és lassúdad – többnyire állóképű – eseményvilágban a történetközlőnek, mondhatni, van ideje arra, hogy a falubeli élet jó néhány eleméről már-már aprólékosan tüzetes részletezéssel fessen képsorokat.

Bizonyosak lehetünk abban, hogy a *Boldog békeidők* létrehívásában s az egész anyag megelevenítésében elsőrendű szerepet játszhatott a gazdag személyesség, a nagyszámú önéletrajzi indíték, s ezek mind nyilvánvalóvá tehetik a szubjektív alkotói érdekeltiséget, annak hatóerejét is. Gyermekségének korai idejébe – a távolodva is kinzó emlékeket rejtő mélységekbe – merül alá a retrospekció sodrába került író. Maga a *Boldog békeidők* azonban nem engedi szóhoz jutni közvetlenül

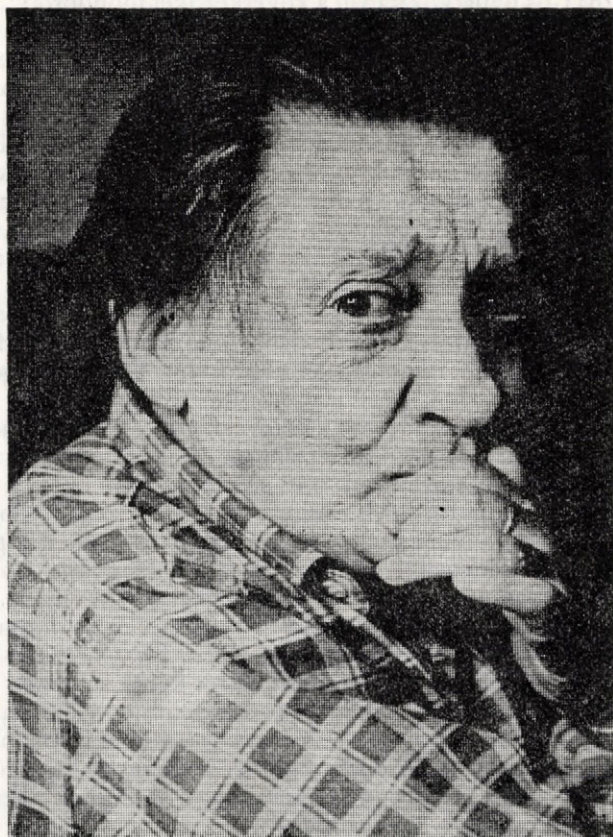
az erős szubjektív késztetéseket, nem ad szabad utat a személyességkiáradásnak, inkább igyekszik féken tartani az érzelmeket és indulatokat, visszaszorítva az affektivitást, megfegyvelmezve a vallomásformákat, megszelídítve a konfesszionális hajtóerőket. Egyáltalán nem látványosan szubjektív prózaepikai beszéd a *Boldog békeidők*, inkább a visszafogottsága és fegyvelmezettsége tűnhet fel ebben a tekintetben. Tárgyias formálásmódra törekszik Kodolányi, narrátorként egyenesen a háttérben igyekszik maradni, a szcenikus és reflexiós rétegekben egyaránt elfogulatlan epikusi objektivitással akarja kezelni teremtményeit. Legelsőrenden az édesapáról mintázott Németh s a gyerekkori önmagát képviselő Laci alakkettősének beállításmódja tanúsíthatja legközvetlenebbül a kiegyensúlyozott tárgyilagosságra törekvést, az ennek megfelelő modalitás megkövetelte távlatbirtoklást és szemléleti megnyugvást. „Az elutasító harag és a megérteni kész, szerető fiú kettős szemléletében íródott a *Feketevíz*, a *Szakadékok*, a *Futótűz* és a *Tavaszi fagy*. Így a *Süllyedő világ* is. Majd csak a kései *Boldog békeidők* és a *Vizválasztó* hordozza azt a szükséges distanciát, mely az elfogult önéletrajzot valódi, higgadt és kiterjedt epikává teszi. . . A *Boldog békeidők* és a *Vizválasztó* már a bölcs, távolságtartó emlékekre jegyében mélyül-szélesedik” (Bata Imre). Találó jellemzés, a *Boldog békeidők*re legalábbis tökéletesen érvényes.

Nyomokban megőrzött ezt-azt a *Boldog békeidők* tárgyiasságra törő epikája a naturalizmus irányzatának régi s távoli örökségéből – főként az indulatvilág, az ösztönélet motiváló hatalmának érzetetésében, egyik-másik jelenet felépítésében –, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy messze vagyunk már a húszas évek elbeszélőművészetének megkésetten tovább éltetett naturalizmusától. Az 1949-es regény esztétikai alkata ugyanígy szembetűzően különbözik a történeti és a mitikus regényvilágok formálásában alkalmazott stilizációs módszerektől is; kivált a biblikus művek irreális-imaginárius szemléletisége érezhető tőle egészen távolinak. Realista stilizálásmódot érvényesít Kodolányi a *Boldog békeidők*ben, mindezekelőtt a realizmus hagyományos változataiban felhalmozódott vívmányokat kamatoztatva a narratív struktúrában. A regényepikai jelrendszer, a morfológia újításait kiiktató s elkerülő realizmus tehát a regény esztétikumának átfogó jellemzője, ennek jegyében szervezi meg az író a konstrukciót. Eléggé egységesen megformált fikció jön létre ily módon, elvétve akad benne olyasféle részlet, mint például az egyik szereplő, Miskolczi Piroska révületszerű extatikus éjszakai hintázási játéka, ami önmagában ihletett és szép, a maga líraian gazdag és nagyarányúan vizionárius költőiségével remeklő betétként elfogadható, de a más jellegű egészben nem találja a helyét, ugyanis a realista motivációt érvényesítő szemlélet alapelvei felől nézve már idegennek és szervesetlennek minősíthető, s így alkalmilag meg is bontja a máskülönbben egységesített epikai alaptónust.

Az úgynevezett átképzéletes előadás – a szabad függő beszéd – közlésformáival oly sűrűn élő, a szereplők belső világának dúltságát, az affektív hullámzásokat közvetíteni képes narrációt meglehetősen lassú ritmusúnak érzékelhetjük, különösen a feleség távozása utáni részekben, a mű nagyobb hányadában, aminek főként az az oka, hogy viszonylag rövid az elbeszélő idő, a történet ábrázolt időtartama, ennek kevésbé mozgalmas és pergő az eseménymenete, a narratív idő viszont megnyúlik. Az esemény- és tárgyábrázolás többnyire feltűnően részletező, némelykor már aprólékosan tüzetes is, ami nem mindenütt válik a narratív szerkezet előnyére, mivel néhol túlterheli, esetenként körülményessé téve az epikai közlést, el-elnehezítve az elbeszélés menetét. A *Boldog békeidők*et mindezért helyenként terjengősnek, lazán komponálnak érzékeljük.

Egymagában is kerek egészként hat a regény, nincsen semmi csonkasága,

kiegészítést igénylő töredékjellege, nem kelti fel a befejezetlenség, a zavaró nyitottság képzetét – még ha gondolhatunk is rá, hogy az előadott történetben vezető szerepet játszó alakok legtöbbjének életeseeményeit tovább követhetné az elbeszélő, mert a sorsok nem zárultak le, a pályák nem értek véget. A később írt *Vizválasztó*ban ismét élénk vezette Kodolányi a szóban forgó nagyregény két kiemelkedő szereplőjét, Németh erdészt és a fiát, Lacit, mégpedig oly módon, hogy az 1959-ben írt utolsó nagyobb szépírói munkájában megcserélte regénybeli helyüket, vagyis a felszabdult, elszakadó s lázadó indulatokkal eltelt fiúnak adományozva a főszereplő státust. Természetesen esztétikai létmódjában a *Vizválasztó* is önálló műalkotás, magában állva is érvényes, ám akár úgy is olvashatjuk a regényírói életműnek ezt a szintén nagyszabású és értékes fejezetét, mint a *Boldog békeidők*ben elkezdett kései emlékező epikus leltározás folytatását és egyben művészileg méltó lezárását.

POMOGÁTS BÉLA

Kelet és/vagy Nyugat

JULIANUS BARÁT

I.

A történelmi múlt vizsgálata többnyire a jelen zaklató kérdéseire keres választ: Kodolányi János történelmi regényei is személyes és közösségi gondokat kívántak megoldani. A harmincas évek közepén Kodolányi súlyos válságba került, csalódottan fordult el a marxista értelmiségnek attól a csoportjától, amelyhez korábban tartozott, zátonyra futottak az Új Szellemi Front politikájába vetett kezdeti reményei, mind nagyobb kétségek közé taszították az országos közéletben s az irodalom belső harcaiban szerzett tapasztalatai. Ebből a válságból keresett kivezető utat, midőn a magyar középkor tanulmányozásába és epikus életre kitérésébe fogott, s a két világháború közötti korszak társadalmi, illetve nemzeti bajainak távlatosabb megértéséhez a tatárjárás végzetes eseményei között keresett analógiát. Egy 1935-ös nyilatkozatában a következőket mondotta: „Elfogulatlanul akartam megvizsgálni és megítélni azt a politikai és erkölcsi rendszert, amelyben ma élünk, és amelynek kifejlődésével egyenes arányban sorvadt el a magyarság gazdasági, politikai, erkölcsi és kulturális élete, s amely egyre jobban kidomborította a kapitalizmus és a polgári álkultúra pusztulásának a tényét. A történelmet kezdtem tanulmányozni, hogy eljussak a kezdeti alapokhoz. (...) Eljutottam egy olyan korhoz, amely kísértetiesen hasonlít a mi korunk válságokkal és megpróbáltatásokkal teli világára, és amelyben a magyarság léte vagy nemléte ugyanúgy sötét kérdőjelként mered elénk, mint ma. Ez a kor a XIII. század volt, amikor a nyugati keresztyénséghez már végképpen odacsatlakozott, és a keresztyén középkor eszmei, gazdasági, társadalmi, politikai, erkölcsi és kulturális formáiba már beleolvastotta magát a magyarság, de az ázsiai nagy nomád gondolat, a mongolok világbirodalmának gondolata végső elsöpréssel fenyegette.” Mint a történelmi múlt fölé hajló elbeszélő a nemzeti lét végső veszélyeztetettségével akart számot vetni, azokat a belső okokat és külső körülményeket kívánta megvilágítani, amelyek a pusztulás közelébe sodorták a magyarságot, egyszersmind azokra a politikai kezdeményezésekre és erkölcsi értékekre akart rámutatni, amelyek megőrizték és fenntartották a nemzeti kultúrát, a magyar államot.

Ennek a mélyen átélt történelmi élménynek és gyorsan kibontakozó írói szándéknak a jegyében született meg a magyar XIII. századdal foglalkozó nagyszabású regénytrilógia, amelyet Kodolányi addigi legnagyobb írói vállalkozásának tekintett, valóságos „magyar Háború és békének” tervezett. 1935 és 1938 között – mindössze három esztendő alatt – Budapesten és Finnországban írta meg a háromkötetes történelmi regényt: először a *Vas fia* című középső részt, majd a *Boldog Margitot*, végül a trilógia első részét képező *Julianus barátot*. A három regény nemcsak epikai anyagában és történelembölcseletében, kompozíciós rendjében is szerves egészet alkot: az első és a harmadik rész inkább epikus portré, lélektani elemző regény, a középső rész viszont nagyszabású történelmi freskó, valóságos hősi eposz, amely egy népnek és egy országnak a fennmaradásáért folytatott hatalmas küzdelmét örökíti meg.

A Julianus alakját és tevékenységét ábrázoló regénnyel Kodolányi 1938 szeptemberében készült el Helsinkiben, hőséről azonban már korábban is szólt. Részben a *Vas fai* harmadik fejezetében, amely Béla király és a barát bizalmas megbeszélése révén idézi fel a második (1237-es) keleti utazás eseményeit, s számol be a tatár hadak készülődéséről Magyarország ellen, részben *Julian barát jubilál* című 1936-os megemlékezésében, amelyet az első utazás hétszázadik évfordulójának szentelt. Ez a személyes érdeklődésről és vonzalomról tanúskodó beszámoló már a későbbi regény epikus mondanivalójára és néhány fontosabb motívumára utal. Kodolányi röviden összefoglalja az előmagyar törzsek szétvándorlásának történetét, hivatkozik arra, hogy a régi krónikák tanúsága szerint a korai Árpád-kor magyarsága még számon tartotta keleten élő rokonait, majd ismerteti Julianus és társai utazásait s ezeknek az utazásoknak a szerepét a tatárveszedelem felismerésében. Legfontosabb történelmi forrása, miként a regény megírása során is, Riccardus domonkos rendi fráter 1237-ben keltezett jelentése IX. Gergely pápához (*De facto Ungarie Magne, a fratre Riccardo invento tempore domini Gregorii pape noni*), amely latin szövegében, illetve magyar fordításban többször is megjelent. Riccardus, a feltételezések szerint, Julianus rendi előljárója volt, jelentése a barát beszámolójára épült, s a Szentszék számára fontos tudnivalókat foglalta össze. Emellett természetesen más források is Kodolányi rendelkezésére állottak, hiszen a tatárjárás előzményeivel, illetve Julianus utazásaival több alkalommal is foglalkozott a hazai történetírás. Melich János és Németh Gyula tanulmányai Magna Hungaria kérdését tárgyalták, Gombocz Zoltán a magyar őshazának a nemzeti hagyományban megjelenő képét rajzolta meg, Hóman Bálint az elveszett Szent László-kori Gesta Ungarorum feltételezett történelmi koncepcióját rekonstruálta, Harsányi András a magyarországi domonkosok középkori történetét dolgozta fel, Makkai László a domonkosok által irányított kun püspökség megalapítását és tevékenységét, végül Bendeffy László Julianus barát alakját és utazását mutatta be (*Az ismeretlen Julianus*, 1936). Mindezek az ismeretek igen nagy szerepet kaptak a regény történelmi anyagának és képének megformálásában.

Kodolányi valóságos eseményekre és tényekre építette a regény világát és cselekményét, hiteles leírásokat adott például a Szent István által alapított pécsváradi bencés kolostorról, a középkori Székesfehérvárról és Esztergomról, sőt az itáliai egyetemi életéről vagy a Volga-vidéki nomád népek kultúrájáról. A cselekmény a korszak történetének meghatározó eseményeit mutatja be, így Gertrudis királyné 1213-as megöletését, az András király által vezetett 1217-es kereszties hadjáratot, a magyar domonkos rendtartomány 1221-es megalapítását, az Aranybulla 1222-es kihirdetését, az 1227-es havasalföldi kun térítéseket, Ottó fráter 1232–1235-ös keleti utazását, amely először hívta fel a figyelmet a Volga menti magyarokra, végül Julianus és három társa 1235–1236-os első utazását, amelynek során a regény hősenek sikerült fellelnie a Volga keleti partján elterülő Magna Hungariát. Ugyancsak hiteles történelmi személyek a regény emberalakjai: nemcsak Julianus, András és Béla király, Johannes és Ugrin érsek, illetve a királyi udvar más vezető emberei, hanem például az a Paulus fráter is, aki Julianusszal együtt tanul a bolognai egyetemen, s vesz részt a havasalföldi hittérítésben: e tudós és szent életű domonkos rendi szerzetest Boldog Magyar Pál néven ismeri az egyháztörténelem.

A *Julianus barát* valóságos történelmi eseményekre épül, és (részben) valódi történelmi alakokat szerepeltet, ennek ellenére sem tartozik a távoli múlt aggályos irodalmi „rekonstrukciói” közé. Kodolányi János művészi értelemben szuverén

regényvilágot hozott létre, amely egyszerre ad képet az ábrázolt történelmi kor-
szak emberi teljességéről, és fejezi ki írójának világképét, személyes mondanivaló-
ját és állásfoglalását a nemzeti lét időszerű nagy kérdéseiben. Ésszerű egyensúlyt
hoz létre a múlt társadalmi és emberi viszonyainak, anyagi és szellemi kultúrájá-
nak feltárása, valamint a jelen idejű tanúságtétel, személyes vallomás között. Ezt
a regényformát képviselik, természetesen egymástól olykor erősen eltérő válto-
zatban, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Makkai Sándor, Kós Károly, Tamási
Áron, Szabó Pál és Kodolányi János történelmi regényei. A *Julianus barát* írója
nem akarta megújítani a történelmi műfajt, még erősen bízott a klasszikus regény
– Tolsztojtól származó – örökségében. Nem új regényírói módszert keresett, ha-
nem a nemzet sorsát érintő mondanivalóját és történelmi látomását akarta kife-
jezni, ennek jegyében folytatta a huszadik század magyar történelmi regényirodal-
mának nagy hagyományait.

2.

Kodolányi a magyar középkor hiteles arculatát örökölte meg, és pedig nem-
csak a mindennapi életet és az emberi szokásokat, hanem az erősen vallásos jelle-
gű – a kereszténység erkölcsi ideáljaitól áthatott – köznapi gondolkodást is. Jól
tudta, hogy a XIII. század emberének világképét a vallási tanítás szabta meg, s a
nemzeti tudatnak csak részleges ideológiaformáló szerepe lehetett, oly módon,
hogy az egyes ember a királyság intézménye által összefogott nagyobb emberi
közösséggel s ezen keresztül a keresztény „univerzitással” azonosult. Julianus
keleti utazásának érlelődő szándékát s ennek minden akadályt leküzdő véghezvi-
telét is a vallásos hit eszményeivel támasztotta alá. „Nem valószínű – mondta
imént említett megemlékezésében a barátról és társairól –, hogy valami tudatos
nemzeti érzés hajtotta volna őket. A középkorban a nagy katolikus közösség gon-
dolata hevíttette az embereket, s nem az emberiséget részekre tagoló nemzeti esz-
me. De éppen mert a magyarságban igen erős történelmi tudat élt – különösen
akkoriban –, a lelkes szerzetesek nyilván nemcsak egy-két pogány törzs megtérít-
ését tervezték, hanem hangsúlyozottan egy-két magyar törzs megtérítését is!”
A volgai misszió szervezőit és végrehajtóit a keresztény egyetemesség eszméje
lelkésítette, ugyanakkor az ország messze tekintő történelmi érdeke, amelyet az
Árpád-házi uralkodók külpolitikájának hagyománya sugallt. A fiatal magyar ál-
lamnak ugyanis szüntelenül több fronton kellett küzdelmet folytatnia, részben a
német császári terjeszkedéssel, részben a keletről érkező barbár népek – besenyők,
kunok, tatárok – támadásaival. E szüntelen küzdelem a viszonylag kicsiny népes-
ség állandó kiegészítését, felfrissítését követelte, ez a politikai kényszerűség in-
dokolta a besenyők és kunok befogadását, s ez játszott szerepet a keleten rekedt
magyarok iránt támadt érdeklődés alakulásában is. Erre a politikai kényszerűsége
utal Béla ifjabbik király és Julianus barát regénybeli megbeszélése: „Julianus
tisztában volt a király szándékaival. Tudta, nemcsak a keresztény hívők seregét
akarja térítéssel gyarapítani, hanem az ország magyarságát is a betelepítéssel.
Világos volt előtte, hogy Szent István példáját kívánja követni. Ahogy az első
király megtérítette az új haza népét, úgy kívánja megtéríteni ő a régi hazáét. De
még mint katona is a szent király nyomdokain járt. Mert kívánhatott volna-e hí-
vebb, keményebb, harcrátermettebb sereget, mint Magna Hungaria népének se-
rege? (...) mint országló férfiú, mily biztosan támaszkodhatnék idebent is új
seregére a falánk, zsarnok urakkal szemben. Hiába lenne minden zúgolódás,

párttűtés, meg kellene hajolniok a király akarata előtt. Nem huzakodnának anynyit Endre úrtól kicsikart birtokaik védelmében. Az új sereg, egyesítve a szabad vitézek, királyi jobbágyok, várispánságok leromlott seregével, ismét hatalmas erőt jelentene idebent is, kifelé is. Meg lehetne újítani a züllés piszkos hullámai között hányódó országot.”

A keresztény egyetemesség és az ország (a nemzet) érdeke természetes módon fonódott össze egymással, s noha Kodolányi ügyelt arra, hogy anakronisztikus eszmék ne bontsák meg művének eszmetörténeti hitelességét, kétségtelenül erősebben hangsúlyozta Julianus nemzeti hivatástudatát. A regény eszmei szerkezetének ezek a hangsúlyai az írói mondanivaló határozott kifejtését szolgálták, Kodolányi nemzet- és társadalompolitikai nézeteinek adtak hangot. A *Julianus barát*, a másik két történelmi regénnyel együtt – miként a már idézett 1935-ös nyilatkozat leszögezte –, a magyar nép történetének válságos szakaszán kereste a nemzetre lesó veszélyek ellenszerét: „Történelmi regényemben arra törekszem, hogy a nagy, széles néprétegek mindennapi életét elevenítsem fel. Ezt azért teszem, mert a XIII. század tragikus sorscsapásaiban azt láttam a legfelemelőbbnek, hogy a Nyugattól elhagyott és Keletől leigázott magyarság a maga ösztönös életakarátával támasztotta fel újra önmagát (. . .) éppen ezt az ösztönös életakaratot nem látom ma. Éppen arra tanít a régmúlt, hogy korunk kegyetlen malomkövei között őrlődve a magyarság elvesztette életakarátát, életkedvét, keménységét és öntudatát. Hogy ez így van, azt világosan látom azokból a kutatásokból, amelyeket tizennégy év óta az egyke, a népkultúra süllyedése és a magyarság lelkének megfelelő életformák bomlása körül végeztem.” Mint annyian, ő is a nemzet végső pusztulásának látomásával viaskodott, s történelmi regényeiben a megmaradás lehetőségét mérte fel, pontosabban azokat a gondolatokat próbálta megfogalmazni, amelyek véleménye szerint a szellem erejével támogathatják a megmaradás érdekében folytatott erőfeszítéseket.

Ezek a gondolatok a népiíró-mozgalom általánosabb eszmei összefüggérendszerének voltak részei, mindazonáltal azokat a személyes jellegű válaszokat fejezték ki, amelyeket Kodolányi a huszadik századi történelem nagy kérdéseire adott. „Kétségtelen – írta 1941-ben keltezett *Kelet népe* című tanulmányában –, hogy a magyarság célja, hivatása, küldetése csak egy lehet, a jelenben csakúgy, mint volt a múltban és lesz a jövőben: a *megmaradás*.” Ugyanebben az írásában ennek eszközeit is megjelöli: „A kis népek feltámadásának vagy megmaradásának elengedhetetlen feltétele a történelmi múlt s a fajta jellegének ismerete. (. . .) Nekünk, magyaroknak is megvan minden okunk, hogy örök tulajdonságainkat kutassuk. Kultúránk véres körmökkel iparkodik napfényre törni a népi mélyrétegekből, s ami ezzel egyértelmű: évszázados mélységeiből a ránk nehezedő hivatalos, európainak mondott, de valójában zavaros, idegen polgári kultúra kriptafedele alól. (. . .) Lábunk kétségbeesetten tapogat szilárd talaj, tekintetünk örök irányok csillaga után. Mindenki érzi, hogy két feladat sürgőssége szorongat: tisztáznunk kell a világban való helyzetünket, s tisztáznunk kell mivoltunkat, tehát belső erőnk mértékét.” Az idézett gondolatmenet a „nemzeti jelleg” vizsgálatát és teljesebb megismerését célozza, vagyis azok közé a nemzetkarakterológiai koncepciók közé tartozik, amelyeket a népi mozgalom, sőt általában a harmincas évek magyar szellemi élete kidolgozott.

A népi mozgalom képviselői a népi ideológia szerves részének tekintették a nemzetkarakterológiai elméleteket, a magyarság népi jellegét, eredeti kultúráját, a múlt mélyéről származó képességeit és hajlamait akarták megragadni, midőn történelmi, művelődéstörténeti és szociálpszichológiai vizsgálódások vagy éppen

spekulatív gondolati konstrukciók nyomán rendszerbe foglalták a magyar nép „lelki alkatára” és „jellemtanára” vonatkozó nézeteiket. Németh László a „mély-magyarország” elmélete, Gulyás Pál a Kalevala tanulmányozására épülő irodalom-felfogás, Féja Géza a keleti „sztyeppkultúra” gondolata révén próbálta megragadni és leírni a „magyar jellegét”. Valamennyi koncepció közös tulajdonsága volt, hogy lényegében nem a történeti fejlődésre, hanem eleve adott etnikai jellegzetességekre vezette vissza a kollektív pszichikai tulajdonságokat, s a magyar társadalom és kultúra válságát azzal magyarázta, hogy a nyugat-európai civilizáció elfogadása, illetve behatolása következtében az eredeti „nemzeti karakter” nem érvényesülhetett igazán. Mindez megkérdőjelezi ezeknek a koncepcióknak a tudományos hitelét, s vitathatóvá teszi azt a szerepet is, amelyet ezek az elméletek – képviselőik jobb meggyőződése ellenére – betöltöttek a harmincas-negyvenes évek ideológiai vitáiban. A népi íróktól származó nemzetkarakterológiai elméletek nem a tudományos kutatás műhelyében, hanem a korszak ideológiai és politikai küzdelmeinek rendkívül heves légkörében jöttek létre, s a modern gondolkodásban oly nagy szerepet játszó „kulturkritikai” felfogást fejezték ki. Kodolányi hasonló elveket képviselő nemzetkarakterológiai koncepcióját a magyarország „eurázsiai” jellegének gondolata adta: minden olyan népet „eurázsiai” tekintett, amely a németység tömbjétől keletre foglal helyet, vagyis a szlávokat, a finnugorokat és a különféle török etnikai csoportokat. Előbb idézett tanulmányában a következőket olvassuk: „Őseink a nagy eurázsiai sztyeppkultúra képviselőjeként jöttek ide. Mint küldöttei a távol-keleti Csendes-óceánig s fel a Jeges-tengerig terjedő mérhetetlen, kavargó, hol lavinaszerűen megnövő, hol részeire hulló s új mozaikba illeszkedő néptengernek.” Az államalapítással és a kereszténység felvételével – az európai népek rendjébe történő beilleszkedéssel – viszont, mint Kodolányi mondja, az „eurázsiai lélek” szabad kibontakozását egy idegen civilizáció béklyózta meg: „Az eurázsiai lélek tehát mélyen a nép alsóbb rétegeibe szívódott, lassan-lassan rátelepedett egy európai kultúrréteg, amely (...) aszerint volt más és más, ahogy maga Európa is más és más volt időnként. Európa volt a változó, a magyar lélek az állandó.”

Történeti regényeiben ezt a változatlanul tekintett „eurázsiai lelket” kereste a XIII. század magyarságában, magyar kultúrájában, s az „eurázsiai lélek” fogalmára épített nemzetkarakterológiai koncepciója jelent meg a *Julianus barát* néhány epikus jelenetében is. Elsősorban a pogány kultúra továbbélésére, a keleti pusztákon vándorló Julianus tapasztalataira s főként a Kárpát-medencében lakó és a Magna Hungariában talált magyarság életmódjának és szellemiségének azonosítására gondolok. Ugyanakkor hangsúlyozottan fenntartotta a keresztény gondolatot, amely mégis arra utalt, hogy a magyarság a nyugati népek közösségében találta meg otthonát. Az „eurázsiai lélek” és a keresztény szellem mint két különmű kultúrát és nemzeti identitást képző szellemiség a regényben nem fordult egymás ellen, sőt az epikus anyag jóvoltából szerves egységet alkotott, mintegy jelezve, hogy a középkori magyarság kultúrájában Kelet és Nyugat találkozott, s ez a kultúra éppen e találkozás következtében tudott ellenállni mind a nyugatról érkező német befolyásnak, mind a keletről támadó tatárveszedelemnek. Az ideológus Kodolányi választást kívánt Kelet és Nyugat között, a regényíró bölcsebben járt el, egyszerre mondott ígént a keleti hagyományra és a nyugati kultúrára, s azt az integrációs folyamatot mutatta be, amely révén e két szellemiség összeolvadt egymással, és sajátos identitástudatot alkotott.

„Julian volt – olvasható az 1936-os megemlékezésben – az első, aki a nagy magyar álom, a honfoglalás előtti haza felkutatására életet és hitet áldozott. Őse volt ő mindazoknak a magyar utazóknak, akik később bejárták a Keletet, hogy rokonainkat megkeressék. (...) ő volt az első, akinek lelkéből később kivirágzott a magyar nyelvkutatás és őstörténet sok kiváló szelleme. A társtalan magyarság első lépését a messzibe zuhant testvérek felé ő tette meg.” Kodolányi erősen vonzódott a XIII. századi domonkos rendi barát és tudós utazó legendás alakjához, s a róla szóló terjedelmes életrajzi regényében újabb elbeszélő irodalmunk egyik legrokonszenvesebb, rendkívül plasztikusan ábrázolt hőstét teremtette meg. Julianusszal először mint kicsiny gyermekkel találkozunk, aki önfeledten játszik társaival a Kodolányinak is oly kedves vidéken, a Mecsek völgyeiben, a Zengő alatt. A kis Györki, aki a pécsváradi kolostorban hamarosan a Julianus nevet kapja, már ekkor távoli világok hívását hallja, a végtelen tengerek partjára vágyik, s a mesékből ismerős Fehérlófia nyomában szeretne járni, hogy ő is legyőzze a csodálatos messzeségeket. Két kultúra vonzási körében szerzi első tapasztalatait és ismereteit: Majs apa, a hegyek között rejtőző táltos a pogány korszakból származó hiedelmeket és meséket, a kolostor tudós szerzetesei a keresztény műveltség alap-elemeit ismertetik meg vele. Nyitott szemmel és tudásra szomjas lélekkel fedezi fel a világot, s próbál tájékozódni a múltban, amelyet kezdetben Ölyved apa Bulcsú és Botond vezérekről énekelt hősi mondáiból – az Arany János által is feltételezett magyar „naiv eposz” töredékeiből – ismer meg, később a barátok tanításaiból és a kolostor régi könyveiből.

Ezek a tanítások és könyvek keltik fel érdeklődését a magyar nép eredete, ősi hazája és keleten maradt rokonai iránt, általuk támad fel benne az erős hivatástudat, a mind kitartóbbá váló szenvedély, amely a távoli Magna Hungaria megismerésére ösztönzi. Első tanítója, Pelbárt atya beszél azokról a messi hegyekről és erdőségekről, amelyek Magna Hungaria népének otthont adnak: „hol tőlünk elszakadott magyarok élnek nagy erőben s hatalomban, mint valamikor eleink éltek vala, s várják Isten Igéjének eljövételét s a Jó Hír meghirdetését”. Ekkor kezd töprengeni azon, hogy „föl kéne kerekedni két-három bátor, ügyes embernek, bejárni mindezeket a tartományokat egészen a Tartaros tüzet hányó hegyéig, a kénköves tavakig, s mind megnézni színről színre”. Később régi hártýára írott könyvet talál a kolostor elhagyatott tornyában, s ebben olvas arról, hogy a régi időkben követek mentek Magyarországról keletre, felkeresték az ott élő előmagyarokat, akik örömmel fogadták őket. Ez a régi írás dönti el Györki-Julianus sorsát; képzeletben mind többet foglalkozik a Volga menti magyarokkal, megpróbál nyelvükre és szokásaikra következtetni, s gyakran álmaiban is Magna Hungaria gazdag földjét és erős népét látja: „Álmodozó kolompasztót hallott, s távoli, különös kiáltásokat, melyek úgy csendültek meg a tiszta levegőben, mint az üvegpengék. Minden szavát értette a kiáltásoknak, bár nem olyan nyelven szóltak, mint ő. S mégis az ő szavai voltak. Több száz esztendő távolságából zengtek felé, s mégis itt voltak mellette. (...) Magna Hungaria, Nagy-Magyarország. Úgy ismeri, mintha ott nőtt volna föl.” Nem lankadó hittel és szilárd akarattal törekszik arra, hogy valóra váltsa nagy terveit, s végül hihetetlen megpróbáltatások árán valóban sikerül eljutnia a Volga mellett élő előmagyarok közé.

Julianus barát életét egyetlen nagy szenvedély tölti be, ezt a szenvedélyt azonban fegyelmezni tudja, hogy a magasán lobogó láng ne merithesse ki erőtartálékait. Emberi egyénisége, egész gondolkodása két szellemiség találkozásá-

ban foglal helyet, fiatal gyermekként ösztönösen, később mind tudatosabban éli át azt a kettősséget, amelyet a magyarság keleti eredete és nyugati elhelyezkedése okoz. Idegen országokkal ismerkedik meg, s a művelt itáliai városokban egy keleti nép követének, a havasalföldi kunok, az alániai néptörödékek vagy a volgai nomádok között viszont a nyugati kereszténység hírnökének érzi magát. Egyszer Nyugat ragadja magával, másszor Kelet hívja, az egymással küzdő erők mégis mindig egyensúlyban tudja tartani, s végül megküzdve önmagával és környezetével, olyan szilárd és bölcs emberi magatartást alakít ki, amelyet a keresztény erkölcsiség és műveltség éppúgy áthat, mint a hűség, a ragaszkodás a magyarság ősi hagyományai iránt. Alakja ennyiben nemcsak eleven és kifejező, hanem példázatos is, a középkori magyarság népi egyéniségét és történelmi sorsát jelképezi: Kodolányi János felfogása szerint „a magyarság sorsának, kettősségének és magányának szimbóluma”. Egyszersmind nagyszabású emberi jelképe a nemzet érdekében tevékenykedő írástudónak: külföldi egyetemen tanult tudós szerzetes, ugyanakkor népének szószólója, aki mélyen átéli ennek a népnek a szenvedéseit, szavát minduntalan felemeli a szegényeket sújtó igazságtalanság ellen, iparkodásával és áldozataival népének és hazájának akar szolgálatot tenni. Írói ideálkép, ugyanakkor az író vallomásainak közvetítője, akinek arca időnként Kodolányi önarcképének néhány vonását rejti. Ábrázolásában személyes mozzanatok kaptak szerepet, indulatai, viharos kétségei és vakmerő erőfeszítései az alkotó művész önismeretére, önmagáról kialakított képére vallanak: „Julianus (. . .) szíve mindig hajlott a szomorúságra – olvassuk az egyik vallomásszámba menő részletet. – (. . .) Hirtelen lobbanó indulatában rögtön cselekedni akart, de ha nem cselekedhetett, rázuhant az árnyék, és szomorúságba borította. Ilyenkor elbújt, alig szólt, tanulmányaiba merült. Vagy mindent el akart végezni, vagy lemondott mindenről.”

A *Julianus barát* nagyszabású epikus portré, igazi fejlődésregény, amely egy népének hagyományaihoz ragaszkodó, tudós keresztény szerzetes egyéniségének és sorsának alakulását mutatja be. A személyiség fejlődésének belső rendje szabja meg a regény epikus felépítését is, Kodolányi művének szerkezete teljes mértékben Julianus életének egymást követő eseményeiből következik. A cselekmény 1212–1213-ban indul (az első megragadható történelmi esemény Gertrudis királyné 1213-ban történt megöletése), és 1236-ban (Julianus Magna Hungariába való megérkezésével) zárul, így körülbelül egy negyedszázadot ölel fel, s ezen az időszakon belül kronologikus rendben halad. Az epikus anyag rendezőelvé mindazonáltal nemcsak a múltó idő, hanem a regényvilág és ezzel együtt Julianus világgképének fokozatos bővülése is. A kis Győrki először csak szülőföldjének zárt kisvilágát ismeri, később a pécsváradi barátok révén szerez tudomást az ország és a világ távolabbi dolgairól. Ezt követve ismerkedik meg a középkori magyar királysággal köznapi életével és közeleti gondjaival, illetve nagyobb városaival, Székesfehérvárral, Esztergómmal, még később a külfölddel, Zára, Ravenna és Bologna városával, Dalmáciával és Itáliával, majd az ország keleti szomszédaival, a havasalföldi kunok szállásaival. Végül a mesés és távoli kelettel, Konstantinápolyval, az Azovi-tenger vidékével, Alániával, a Volga menti Magna Hungaria lakóival. A regény geográfiai képének ez a folytonos tágulása egyszersmind az epikus világ állandó bővülését és gazdagodását is jelzi: a paraszti életrend hagyományos kultúrája után a magyarországi egyházi műveltség, majd az európai keresztény kultúra meghódítását, végül a középkori ember számára titokzatosnak tetsző távoli keleti népek életének és kultúrájának ismeretét. A regényvilág kialakításának eme szerkezeti rendjét időnként nagyobb epizódok törik meg, ilyen például a

mohácsi-szigeti rablók fogságában töltött néhány hónap története, ám ezek az epizódok is arra valók, hogy bővítsék Julianus ismereteit, gazdagabbá tegyék tapasztalatait.

A regényszerkezet másik konstruáló elve a visszatérő motívumok rendszere, a *Julianus barát* epikus anyagának számos olyan „vezérmotívuma” van, amely részben a cselekmény szerkezeti rendjének kialakítását segíti elő, részben az írói mondanivaló határozottabb kifejtését szolgálja. Ilyen motívum maga Magna Hungaria, amelyről Julianus mind több ismeretet szerez, s amely a mondák ködéből és a régi könyvek homályos megjegyzéseiből lassanként eleven valósággá válik. Ilyen a tatárveszedelem motívuma, amely először a bolognai egyetemen tanuló szász Hilbertus titokzatos horoszkópjaiban jelentkezik: „Kelet felől ösméretlen nép támad, Isten ostorának nevezi magát e nép, s bíneinek miatta vérbe tiporja magyeriak földjét, földönfutóvá teszi kerálát, s követ kövön nem hagy.” Ez a jövővondulás Julianusék itáliai tartózkodásának idején, tehát 1218–1219 körül hangzik el, s az európai közvélemény csak 1221-ben szerzett tudomást a mongol birodalomról, midőn Dzsingisz kán seregei megdöntötték a Khorezmi birodalmat. A kezdeti homályos sejtelmeket később mind több híradás és tapasztalat támasztja alá, s a keleti pusztákon vándorló barát lassanként tudatára ébred annak, hogy hazáját mindennél pusztítóbb veszély fenyegeti. A regényvilág szervező motívumai közé tartozik Fehérlófia – különben az európai és keleti mesekincshez tartozó – története is, amely a mesélők száján, illetve Julianus emlékezetében és álmai-ban minduntalan visszatér. Ennek a történetnek jelképes-költői szerepe van, a mesehős mitikus megpróbáltatásai és küzdelmei a küldetését betölteni törekvő Julianus sorsának népmesei-mitologikus előképei. A költői mozzanatoknak különben is fontos szerepük van a regényben, Kodolányi általában romantikus költőiséggel egészíti ki és teszi élővé azokat a száraz adatokat, amelyeket a Riccardus-féle jelentésben és más forrásaiban talált. A szöveg költői szépségű tájleírásai, különösen a cselekményt mintegy keretbe foglaló, jelképes módon egymásra hasonlító Mecsek-vidéki, illetve Volga menti magyar táj leírása ugyancsak az epikus szerkezet alakításának lényeges motívumai.

4.

Kodolányi egy nagyszabású emberi egyéniség fejlődésének, egy magas eszményeket követő küldetés beteljesülésének epikus ábrázolását adja, ugyanakkor gazdag és mozgalmas világot rajzol hősének alakja köré. Nemcsak a regény természeti képeiben, hanem elsősorban történelmi és művelődéstörténeti jeleneteiben, amelyek érzékletes módon mutatják be a XIII. század magyarságának életét, de tartalmaz képet adnak az európai kultúra itáliai tűzhelyeiről vagy a keleti népek egzotikus életmódjáról is. Julianus barát alakját és tevékenységét színes művelődéstörténeti freskó keretezi, és ezen a freskón sorra jelennek meg a korabeli „magaskultúra” és a mélyben élő népi kultúra jelenségei, a királyi udvar, a kolostori iskolák, a szerzetesek köznapi munkálkodása, az esztergomi vámbérlő „szerecsenek” (azaz arabok) fényűző életmódja, a középkori magyar falvak mindennapi élete. Kodolányi János foglalkozásokat, szokásokat, hiedelmeket ír le, hiteles szakértelemmel és rendkívül életszerűen, közöttük a baranyai parasztnép, a kolostoroknak alávetett falvak egyszerű életrendjét, a korszerű gazdálkodás és műveltség terjesztésében oly nagy szerepet játszó kolostorok vallási életét és szorgos munkáját vagy a társadalom peremén elhelyezkedő „éjjel bátor” rablók barbár

szokásait. Részletes képet ad a középkori magyar parasztság életkörülményeiről és mesterségeiről, a lakóház beosztásáról, a parasztudvar rendjéről, az állattartásról, az utazások menetéről, a rákászás, az erdőjárás rejtelméről, s olyan, a múlt homályába merült, illetve ma is élő mitikus népszokásokat mutat be, mint a népi varázsolás, a tavaszünnepek, a busójárás, a karácsonyi ünnepek. Mindez a regény művelődéstörténeti és néprajzi képét teszi gazdagabbá, illetve az ábrázolt korszak valóságos történelmi atmoszférájának illúzióját kelti fel.

A középkori élet hiteles ábrázolásának kedvéért számos történeti forrást és feldolgozást tanulmányozott, munkájának igazi forrásai mégsem a régi dokumentumok voltak, hanem mint Németh László már rámutatott erre, az eleven tapasztalat. „Miből dajkálta föl Kodolányi – kérdezte Németh 1941-ben, a három történelmi regény megjelenése után – a maga középkorát, melyhez okmányai voltak ugyan, de olyan élő emléke, mint a germán eposzok vagy egy Froissart krónikája: semmi. Egyik forrása, ahonnet az élet nedveit adataiba lövellte: a nép volt – a mai magyar nép, ahogy azt az Ormánységben megismerte. (...) A falvak fölött elhúz a történelem, aki a mai Benéket, Gálokat, Ernyéket ismeri, a Muhi-pusztá, Dalmácia és az osztrák határ közt hullámzó, pörkölődő, pusztuló népnek is ismernie kell az ízet. Nemcsak a népét: az urakét is. A középkor nagy patriarkális egységében: a tagozódás határozottabb volt, de a lelkek hasonlóbbak. A regény másik nagy forrása, amit középkori néprajznak lehetne nevezni. Kodolányi olyasféleképpen jár-kelel a történelemben, mint a néprajzos a jelenben. (...) Az Adriától a Volgáig s föl Kióvig kiterülő világ minden népéről volt képe. Bolognában tanuló s keletre vonódó Julianusával latinok, bolgárok, alánok, szerecsenek, szlávok, németek, tatárok jönnek szembe, s hozzák hátukon házukat s erkölcsüket. Ahol adat van: az autodidakta tudja; ahol nincs adat: a költő kitalálja. Így nem lehet egy regényre néhány hónap alatt összeszedelőzködni; így csak a szenvedély tud felkészülni, amely gyermekkorunktól fülel a rá tartozó nyomra. »Kelet népe« ebben a néprajzos regényben jelenik meg először úgy, ahogy a legújabb időkig élt: kelet népek közé beágyazottan.”

A népismeret és a néprajz mellett a magyar középkor életre keltésének harmadik fontosabb eszköze az a népi és archaikus minták révén alkotott nyelv, amelyet Kodolányi a regény szereplőinek szájára ad. A nyelvnek mint egy nép érzelmi életét, gondolkodását és egész lelkületét meghatározó erőnek igen nagy szerepe van a regényben. Julianus számos idegen nyelven megtanul a történet folyamán, így latinul, olaszul, görögül, a besenyők, a kunok és az alánok nyelvén, a bolognai egyetemen grammatikával foglalkozik, s eközben döbben rá arra, hogy anyanyelve a múlt milyen távoli forrásaiból ered, s a magyar nép történetének milyen régi dolgairól regél: „Egy-egy szó mellől lehántva a rátapadt ragokat, eljutott a pusztá fogalomig s azon túl a lélek halkan megszólaló, sejtelmes zenéjéig. Egyre szenvedélyesebben folytatta ezt a műveletet. Ráébredt a nagy csodára: a szavak, melyeket már megszokott, és gondolkodás nélkül használt, valami ősrégi lelkiállapotra vezették vissza, a nyelvnek olyan alakjára, amely sok ezer év homályában alakult ki, talán Levédiában, tán még azon is túl, Isten tudja, hol, milyen térségein Ázsiának.” A nyelv Kodolányi felfogása szerint a nemzeti kultúrát, a népi egyéniséget jelöli meg, ezért tartotta oly fontosnak, hogy regényalakjainak nyelve a magyar középkor vagy éppen a Volga menti előmagyarok gondolkodását és beszédmódját idézze fel. Hőseinek régies nyelvezetét kettős példa nyomán próbálta megteremtetni, egyrészt az ormánsági népnyelvből, másrészt a kódexek és nyelvémlékek archaikus nyelvhasználatából merített, régies igealakokat, ragok helyett névutókat alkalmazott, az őző nyelvjárást használta fel, ügyelve arra, hogy

érzékeltesse a Kárpát-medencében élő magyarok és a Volga menti előmagyarok nyelvének viszonylagos eltérését is.

Eljárás módja széles körű stíluskritikai vitát eredményezett, a *Julianus barát* archaizáló nyelvhasználata ellen a korszak tekintélyes nyelvtudósa, Mészöly Gedeon emelte fel szavát, aki két közleményben is (*Régieskedhetnemség*, 1941; *Kodolányi János olyat mond, ami nincs*, 1941) meglehetősen kíméletlenül bírálta Kodolányi írói stílusát: „Mint nem egy írónkban – állította –, úgy Kodolányi Jánosban is az a baj, hogy a régi nyelv és a népnyelv kellő ismerete nélkül *szép-irodalmi* műveinek stílusát rútitja el nyelvi szeplőkkel. Ő nem csupán nyelvtörténeti fejtegetéseiben botladozik, ő *szépírónak* is vétezik a magyar nyelv, a szép stílus ellen. (...) izléstelenül összekever bár valóságos, de ma már furcsaság ómagyar szavakkal soha nem is volt álrégiességeket és nyelvújítási gyártmányokat és újszerű germanizmusokat és pesti aszfalton díszlő stílusvirágokat.” A kritikai vita, mint annyiszor Kodolányi írói pályáján, kölcsönös gorombáskodással, majd becsületsértési perré fajult, ennek története azonban már nem tartozik ide. A *Julianus barát* archaizáló nyelvezetének igazi szerepét és értékét később maga az író jelölte meg, midőn az archaizálás illúziókeltő szerepéről beszélt: „A szerző célja és szándéka csupán az volt, hogy éreztesse az olvasóval az idő távolságait, dimenzióit, gyűrűzéseit. Hogy ne csak egy letűnt kor archeológiai, néprajzi, földrajzi stb. eszközökkel való rekonstruálását lássa, a terekét, ahová az embereket állíthatja, hanem az idő távolságait, rétegződéseit is, amikben az emberek éltek. Nem nyelvészeti pontos és tévedhetetlen rekonstrukciót akartam tehát végbe vinni, hanem művészi eszközökkel illúziót elővarázsolni, mintha az ábrázolt emberek s az elmondott események valamikor a XIII. században szereplnének.” A nyelvi archaizálás ugyanazt az írói vállalkozást szolgálta, mint a regény művelődéstörténeti és néprajzi adalékai: illúzióteremtő erővel keltette életre a magyar középkor emberi életét, nemzeti megpróbáltatásait és önvédelmi törekvéseit.

Kodolányi János nyelvéről

Kodolányi János élete 1915-től, diákkori verseskötetének, a *Hajnalnak* megjelenésétől kezdve állandó írói-alkotói készenlétben telt. Szerkesztői munka, országjárás közepette küzdött az írói anyaggal, kereste saját hangját és saját műfaját. Az életmű ismeretében bátran mondhatjuk, hogy legjelentősebbet a regény műfajában alkotott. Nagy terjedelmű, szélesen áradó epikai alkotásai tették nevét igazán ismertté. Bármennyire is önálló alkotások ezek a művek, összetartozó regényciklusokba rendeződnek.

A szakadatlan írói munka Kodolányinál sem – s mint sok más kortársánál sem – azonos az állandó jelenléttel az irodalmi életben. Kényszerű hallgatás (de folytonos munka) esztendei szorítják ki sokak emlékezetéből, de a rá számot tartók ismerősen köszöntik az írói közéletbe visszatérő Kodolányit.

Megélt hetven évéből ötvenötöt szentelt az irodalomnak, jóllehet saját íróvá avatását csak a Móricz érdeklődését is felkeltő *Sötétség* című novella 1922-es megjelenésétől számította. Hangyaszorgalommal dolgozó munkása az irodalomnak, s mindannak, amit az irodalom feladatának hisz és érez. Mivel százada bőven gondoskodott írói-irodalmi feladatokról, az állandóan *mívelkődő* író terjedelmében is nagy életművet hagyott ránk.

A címben jelzett mondandómat a stilsztikában közhelyszámba menő megállapítással kezdem: a stilsztikai vizsgálódás véget nem érő, be nem fejezhető, egyértelműen soha le nem zárható folyamat, hiszen a stílus a befogadóra tett hatásában él, s minden új meg új olvasó maga is teremti a maga számára. Éppen ezért én Kodolányi egyik olvasójaként szeretném reflexióimat elmondani Kodolányi nyelvi eszközeinek, eljárásainak, választásának rám tett hatásáról.

Egy másik korlátozó tényezőt is rögtön említenem kell. Már szoltam a Kodolányi-életmű nagy terjedelméről, műfaji, tematikus sokféleségéről. Ennek ún. „teljes” nyelvi feldolgozása is legalább egy vaskos kötettel gazdagítaná a Kodolányiról szóló irodalmat, éppen azért a fontosnak talált, sok stilsztikai információt hordozó – s mint olvasó-befogadó bátran mondhatom: a nekem feltűnő-tetsző – sajátosságok között válogatok. Kodolányit ma is sokan az ormánsági témák feldolgozójaként és történelmi regények írójaként ismerik, vizsgálati anyagomat ezekből választottam.

Kodolányi útja a szülőföldnek tekintett Ormánságból indult, s 1961-ben a *Második baranyai utazással* jelképesen ide tért vissza. Ha gyermekéveinek színhelyét nem is tarthatja Móricz módjára „boldog szigetnek”, az indulás, az anyanyelv, mely számára két fő forrásból fakadt, ide kötötte egész életében. Se szeri, se száma azoknak a nyilatkozatoknak, amelyekben az ormánsági nyelvjárást *édes, édes-szép, tiszta* hangjáról ír. „És ez a valóság szabta meg írói pályám irányát, stílusomat, céljaimat” – írja a *Második baranyai utazásban*. Itt ismerte meg a számára a nép nyelvét jelentő *édes-szép* nyelvjárást, s írói céljai ennek a kis ország-résznek az érdekeit felismerve vitték el az egész nép szolgálatáig. Az apja *tiszta, szabatos* magyarsága volt a gyermek Kodolányi, a nyelv zenéjére mindig érzékeny alkotó ember másik nyelvi forrása.

Ez a kettősség a választott két tematikus csoportban is megfigyelhető: az ormánsági elbeszélésekben, amelyek az itteni emlékeket dolgozzák fel, s a ma-

gyar történelmet, nagy sorsfordulókat bemutató regényekben. Ezekben élesen elváltak egymástól a beszélő-szereplő és az író-narrátor nyelvhasználata. A félelmetes logikájú író, akinek „a tehetsége szikrázott, és az esze mindenkit megborotvált” (Tamási), sohasem tudjuk rajtakapni a következetlenségen, hogy maga is nyelvjárásban szólalna meg, s a jól megfigyelt-megtanult népnyelvet az írói közlésben használná fel. Ennek csak a szereplők beszéltetésében van nála szerepe. Kodolányi figyelme soha sem lanyhul. Éles kritikával kezeli témáit, alakjait, s ez az élesség, világosság, elhatároltság a művek nyelvhasználatában is tükröződik.

A *Sötétség* Juliya, a második gyermekét váró fiatalasszony rábeszélő, elmaradott környezete hatására sem akar lemondani az újabb gyerekekről, pedig a napa, a szomszédasszony, még az anyja is ösztönzi, hogy *meg kee foganni a jó szót*. Juli fél a leselkedő haláltól, *Piókás szüle* kúrájától, mert *Lá, akkor is azt mondtam, nem élök fön többet, hogyhát azombá meghalok, mikor az az átkozott vén banya megkúrát. Akkor fönfogadtam : én nem. Többet nem*. Az olvasónak nem okoz nehézséget a nyelvjárási elemek megértése: *fönél*=megél, megmarad; *lá*=lám; *megkúrát*=megkúrált, 'elhajtotta a magzatot'. Julit hol piszkos cemenének, patkánynak nevezik a vita hevében, hol *vijolámnak*, *kegyős lányomnak* becézik, de ellenállása miatt odáig fajulnak az indulatok, hogy az ura, aki *EEKÁRTYÁZTA A PÉZT, A BORGYÚK ÁRÁT*, végül megüti. *Ekköllött neki* – bizonygatta János. – *Ű kezdte. Piókás szület, az angyalcsináló vénségek ormánsági rokonát mégsem lehet megpórolni*. A kenyér bevetése és kiszedése között *mocskos biklájában* „lassan, tempósan dolgozott, vörös homlokára veritékgyöngyök ültek a hőségben, széles, vékony ráncokkal hálózott arca fénylett és komoly volt. Teljesítette hivatását. És a sikoltás, fuldokló kétségbeesés verte az izzadt falakat, a füstös, nyomott gerendákat s az apró ablakok párás üvegét, melyeken belátszott a havas, hideg utca s a kopár fák fölött egy darab szomorú, sűrke ég a keringő varjakkal.” A *kegyő*nek, *vijolámnak* hazudott fiatalasszony a képmutatás, sötétség áldozata lesz.

Kodolányi írásaiban háromféle képe, színe van az Ormánságnak. Az első a gyermekkor, az álomvilág Ormánsága, az „erdős-völgyes, itt-ott messze kinyíló, majd a fenyvesek, tölgyesek közé bűvő út, a mélységben hangtalanul pipáló, kis fehér házak, a legelésző tehének, az illatozó rétek mesebeli világa”. A felszálló reggeli köd, a kanyargó vizek, a kék ég sokszor visszatérnek tájrajzában. „Én még láttam, még ma is álmodom róluk, a délceg, karcsú, kerek arcú, bársonyos szemű ormánsági lányokról, menyecskékről s édes szavukról, aminél edesebb szavakat nem ejtettek az országban sehol.”

Ennek az idillikus álomvilágnak a mélyén hihetetlen fájdalmak, bántságok érlelődtek az író számára. A világ is megváltozott, olyan lett, mint a *csapzott, esőverte koporsó, börtön*, a fehér házak helyét a *koszlott* tetők, gazzal felvert üres udvarok foglalják el. Ebből az élménykörből táplálkoznak az ormánsági novellák, amelyek címükben is hordozzák mondanivalójuk szimbolikus összefoglalását. Amit itt hallani lehet, az *sikoltás, fuldokló kétségbeesés, a jajok kopogása, a süket, dermesztő csend fojtogatása*; amit látni lehet: *ólomszürkességgel* a tájra boruló köd, a *Napot kolduló halott szederfák az udvaron, az izzadt ablakok, a füstös nyomott gerendák, a hideg, havas utca, kopasz fák, szomorú, sűrke ég és keringő varjak* a közelgő tragédiák hírnökeiként. Nem csoda, ha Varga János *börtönnek* érzi a világot. Az író egy megnyugtató hasonlatot, egy hangulatos metaforát nem talál ennek a tájnak és embereinek rajzához. Az ostromlás azonban nem válik egyhangúvá, mint a szereplők tehetetlen szidalmái, mert a testi-lelki és tájképi sivárság rajzához az író számtalan apró vonással tud hozzájárulni. Itt mindig a hideg lehetétét érez-

zük, s csupán pislákoló mécsek világítják meg az elmaradottság, begubózottság mélységesen mély sötétjét.

Az író egyéni hangja és a nyelvjárásiasság a szereplők beszédében itt az üldözendő, bűnökkel teli világ rajzához szolgál eszközzül.

Az Ormánság harmadik, a legbiztatóbb, szívmengető képe az idős, beteg író tolla alól sejlik fel a 61-es *Utazás* élményeként. A *csend* itt is kísért, de már puha, melengető érzéssel tölt el bennünket. Még a panaszkodásból is az igyekezet, a munkaszeretet csendül ki. S végül az Ormánság teljes kihalásának látomásával oly sokat küzdő író meglátja – s ezt biztosan tekinthetjük a jövő szimbólumának – „a forgó, éneklő gyerekhadat”. „Szívem megáll, mintha álmodnék. Mintha látomásom volna. Aztán a fájó szív izgatottan, szaporán ver ismét.”

A fojtogató élménykörből, amely csak a profetikus hangú ostorozásig ragadhatta az író, ki kellett törnie, s olyan témát feldolgoznia, amely a harmincas-egyvenes években hittel, a példa megtartó erejével töltheti el olvasóközönségét. Ezt a magyar „előidőkben” találta meg. A látomásos író fantáziája magával ragad bennünket a foglaló nemzetségek idejébe, látjuk, átéljük az *óhitiek* és *krósztyének* harcait, a Vas fiainak küzdelmét, Juliánus fogyó ereje minket is lankaszt, és felemel Boldog Margit rajongó, áldozatos vallásossága.

Ennek a szárnyaló fantáziának azonban igen-igen reális talajba futó gyökerei vannak. Nemhiába indult Kodolányi útja az Ormánságból – hiszen mint maga mondja: „tízéves korom óta egyetlen folytonos baranyai út az életem” –, nemhiába őrizte álmaiban és képzeletében a tájat, fülében a nyelv édes zenéjét, ez a föld adja magyar történelmi regényeinek egyik élményegyüttesét és nyelvének is egyik rétegét.

A tájnyelv kettős stilisztikai funkciót tölthet be, a tájszó Tompa József kifejezésével élve stilisztikai hívószó lehet. Idézheti, mint láttuk, az elmaradottságot. Az ormánsági írások a szülőföldélmény mellett ezt az oldalát használják fel. De annak ellenére, hogy a nyelvjárás éppúgy élő organizmus, mint a köznyelv, van saját belső fejlődése, keletkeznek új elemei, mint a köznyelvnek, teljességében mégis a régiesség érzése társul hozzá, s így egészében válhat az archaizálás, a korfestés eszközévé.

Kodolányit egész pályáján mindig kísérte a vita, hol szelídebb, hol éles hangon támadták, sokszor éppen ő maga adott lovat a támadók alá kíméletlen hangú megjegyzéseivel, válaszaival. A történelmi regények archaizálása is ilyen vitagubanccá lett, s ezt elsősorban nem a tájnyelv archaizáló felhasználása váltotta ki. Itt is érték az író támadások, hisz ebben a korban ugyancsak hamar megkapta valaki a „nem igazi magyar”, „nem igazi népi” jelzőt. S a vita ebben a kérdésben is szélsőséges. Van, aki azt állítja róla, hogy a kívülről jött ember fölényével kezeli a paraszti nyelvet, az nem sajátja; mások szerint kitűnő füle volt a nyelvjárás „meghallásához”, és a tájnyelvi elemeket jó érzékkel használta fel.

Az archaizálás másik, kézenfekvő eszköze, a nyelvemlékek adatainak felhasználása sokkal élesebb vitát kavart. Főszereplői: az író, aki védi álláspontját, s valljuk meg, a laikus, jó szándékú nyelvészkedő eszközeivel és módján; és Mészöly Gedeon nyelvészprofesszor, aki a tudományos igazság vértetében és érdekében veszi fel a neki dobott kesztyűt.

A vita az *Ormánság* név etimológiája, eredetmagyarázata körül robbant ki. Kodolányi rajongó Ormánság-szemlélete nem tudta, s talán nem is akarta elhinni, hogy a tájegység neve más eredetű is lehet, mint török, a török *orman* 'erdő' jelentésű szó származéka, s a honfoglaló magyarok törökül (is) beszélő urainak névadása. Ez szemben áll Mészöly felfogásával, akinek finnugor szófejtéséhez

a kákicsi lelkész, az Ormánysági Szótár készítője, Kiss Géza is szolgáltatott néhány „kövecskét”. Kodolányi hevesen megtámadta Mészölyt, aki a kolozsvári Nép és Nyelv hasábjain gyilkos szatírba mártott tollal válaszolt több folytatásban a Magyar Életben megjelent Kodolányi-írásokra. A vita hangneme nem vált a tulajdonképpeni kérdés javára: milyen legyen a művészi archaizálás? Kodolányi – kezdetben legalábbis, és teljesen jóhiszeműen – nyelvi rekonstrukcióra törekedett. Ez pedig lehetetlen a régi korok nyelvéből rendelkezésünkre álló viszonylag kevés adat miatt. Kodolányi forrásul a népnyelv, a régi nyelv és a rokon népek folklórja szolgált. A sok munkával, kötelezettséggel terhelt író egy „csendes órán” 1942 februárjában ezt írja: „... ne hívjatok. Hagyjatok magamra. Lássátok, nagy fába vágtam a fejszemet: hatkötetes történelmi regényen dolgozom. Ismernem kell az ezer évvel ezelőtt élt élet minden ága-bogát. Ismernem kell a vogul istenidéző énekeket és a csuvas áldozati imádságokat. Tudnom kell, milyen volt az eke, a lakóház, a sátor, mely lófajtákat, szarvasmarhákat, juhokat tenyésztettek, hogyan főzték az ételt, s miként házasodtak. Tisztában kell lennem az ország akkori földrajzi viszonyaival, a vadakkal és halakkal, a fegyverekkel és a hadi taktikával. Benne kell élnem egy világban úgy, mintha a fülemmel hallanám, szememmel látnám, kezemmel érinteném.” Ezek a törekvések az élő, eleven alakok, a táj és az események rajzában meg is valósulnak. A faluk, a sátrak, a házak, a halászóhelyek, munkafolyamatok hitelességük mellett is élnek. Mintha csak egy Kodolányi-részlethez készültek volna illusztrációképpen László Gyulának a honfoglaláskori mindennapokat ábrázoló rajzai! A *Vas faiban* a lányok „Munkájukat alig győzték. Az egyik asszonysátor előtt nemezt kallottak, a másik előtt sajtot, kumiszt készítettek, a harmadik előtt varrtak, a negyediknél meg a szőgre akasztott bőrt dolgozták, gyúrták meg vaskos, rövid mancsukkal. S hogy kallották a nemezt! Táncolva. Öten-hatan összefogóztak, s dalolva rop-ták a gyors táncot. Lábuk alatt dobogott a fehér, fekete gyapjú. Egy másik lány pedig ugyancsak dalolva locsolta.” Vagy: teljesen hitelesnek fogadjuk el Julianus történetében az *Ólvedi apa* szájába adott s a vogul költészet hatását magán viselő „hőséneket”:

éneköld az énekömet,
dalolgasd a dalaimat,
szóval mond a szavaimat,
hírdesd hírös haláloamat (...)

Kodolányi magyarjai *utu reá* mennek, a kisfiút *fodomnak* szólítják, egymást *szerelmes brátimnak*, az úrhoz *imádnak*, kinek *adatott hatalom ódnia és kötnie*.

Az említett három forrás – rekonstrukciós törekvések nélkül és módjával – elég is lenne a példát felmutató, a megmaradás hitét sugalló történelmi analógiák szépirói formába öntéséhez. Ezt bizony néha túlhajtja az író, s egyetérthetünk Tompa József, ill. Mészöly véleményével, hogy kevesebb példa többet jelenthetne, s nagyobb lenne a stilisztikai ereje a hangulatkeltésben.

Az archaizmusok mennyisége mellett másik valós probléma, hogy az archaizáló igyekezet (Mészöly: régieskedhetnémség) olykor álarchaizmusokat szül, vagy éppen nyelvi lehetetlenségeket. Mészöly kiszemelgeti ezeket az alakokat, próbálja is a tévedést magyarázni, de azt már csakugyan nem tudja, „honnét az ike atyáimünk Magna Hungariájából vette a 'hárman' jelentésű *hároman* alakot”, s hogy az író számára „a finn *kolme* is úgy ugrott össze a Közép-hol-a-Häméből elérántotta *koloméből*”. Az olvasónak nem, de a nyelvésznek fáj pl.

a minden törvényszerű nyelvváltozást és hangtörténetet megcsúfoló *vogyumünk* = vagyunk. Ha a vita nem eleve rossz hangnemben indul köztük, biztosan kevesebb „nyelvi képtelenség” szeplősi a véleményem szerint igen meggyőzően archaizáló Kodolányi-műveket. Még a hibás nyelvi alakoknak is van hangulatuk, s igazat kell adnunk annak a megállapításnak, hogy Kodolányi archaizálása nem filológiai, hanem hangulati természetű.

A régiességet szolgáló nyelvi anyagban is vannak az említettek mellett olyan esetek, amelyek vitathatatlanul helyesek és stilisztikai szempontból is értékesek. A házban a *kalátafába* dugják a *csörjét*, hogy világítson, az ételt a *hőküön* melegítik, a vizet *merőkével* isszák, szívesen hallgatják a *citoraszót*, a gyereket szeretik, *megpírlálják*, de nem szeretik a *tukma* embert. Ezek a szavak Kiss Géza Ormánysági Szótára szerint mind ismertek a Feketevíz és a Okor táján, s bizony innen származnak Kodolányi régi magyarjai is, minden *lendéjükkel*.

Csak elismeréssel szólhatunk a történelmi alkotások névadásáról, amelyben a régi személynévadás jellemzőire ismerhetünk. Megtaláljuk a török eredetű „úri” neveket: *Bese* (kánya), *Barsz* (párduc), *Arszlán* (oroszlán), *Altin* (aranyos); a magyar névadás legkorábbi emlékeit: *Melegdi*, *Györki*, *Farkas*, *Ölvedi*, *Cseperke*; a varázserejűnek hitt óvóneveket: *Nemvaló*, *Nevetlen*, *Nemél*; s a nőknek adott ún. bókneveket: *Csillag*, *Virág*, *Balsam*, *Játék*, *Szerető*. Erős a korfelidéző ereje a történelmi személyek, valóságos alakok neveinek, mint a királyok, a királynék, előkelők, papok, apácák neve.

A történelmi regényekben tanúi vagyunk, hogy a megértő szeretet mint olvasztja fel Kodolányi ostorozó írói látásának páncélját. Itt tud szereplőinek lényén át líraian gyengéd, szerelmesen odaadó, gyermekien bizakodó lenni. Hasonlatai, amelyek éppen úgy nem gyakoriak, mint szóképei, anyagukkal kifejezővé válnak. Tájleírásai impresszionisztikusan színesek, az álom és ébrenlét határán felsejlő emlékek, látomások, finoman elomlók. Fokozó erejű felsorolásai ellenállhatatlan erővel ragadnak magukkal.

1961-ben több mint húszéves szünet után újra megjelent a *Vas fiai* című regénye. Néhány megjegyzés címmel Kodolányi utószót fűzött hozzá. Itt még egyszer kifejti: „A nyelvtudomány lombikjából elővett nyelvvel az író semmit sem kezdhet. Ez csupán holmi nyelvi naturalizmus. Művészi illúziót azonban nem kelt. Kérek tehát mindenkit, ne folytassa a nyelvészeti bolhászzkodást (...) Nem nyelvészeti pontos és tévedhetetlen rekonstrukciót akartam végbevinni, hanem művészi eszközökkel illúziót elővarázsolni (...), a tér koordinátái mellé az idő koordinátáit, hogy világuk teljes kerek világ legyen, s az ábrázolt élet halhatatlan.”

JUHANI NAGY JÁNOS

Szép Zsuzska

Fogantatási helyzet, keletkezési körülmények

Élmény és mű, életkörülmény és írói munkásság szoros kapcsolataira, egymástól elválaszthatatlan összefüggéseire figyelhetünk föl elsőként Kodolányi János *Szép Zsuzska* című, kisregény méretű elbeszélésének vizsgálatakor. Kodolányi az az író, akinek életrajza nem pusztán háttére műveinek. Számos öni életrajzi levélben, sőt regényében bizonyítja, hogy életművének java része személyes tapasztalatokból táplálkozik, alig van olyan hőse, akinek modelljével ne találkoznánk valamelyik önéletrajzi írásában. Fokozottan érvényes ez a körülmény első írói megnyilatkozásaira is. Mint tudjuk, a *Sötétség* hívta föl rá először a figyelmet. A terjedelmes elbeszélés 1922-ben jelent meg, abban az esztendőben, amikor Kodolányi életében az egyik legfelkavaróbb emlékü fordulat, a családdal való szakítás bekövetkezik. Ennek az időszaknak a terméke a *Böbék Samu búcsúja* (1922) és a *Szép Zsuzska* (1923) is. Mindhárom írás fogantatási helyzete, ihletadó forrása azonos. A motiváció abban a konfliktusban gyökerezik, amely Kodolányiban az otthon és a tágabb környezet atmoszférájának, világképének, társadalmi közegének eltérőségét érezve alakult ki. Olyan élénk közeg ez, amelyben hatványozottabban élnek a kor súlyos társadalmi problémái, ám ahol a zárt életű ormánsági nép a hajdani világ tovább élő színeit is fölmutatja az érdeklődő krónikásnak. Kodolányi örömeit és gondokat egyszerre ismer meg az országnak ebben a csücskében, ahol különös szokások, babonák, népi hiedelmek, archaikus gyógy módok idézik a múltat. Az író rátalál leggazdagabb élményforrásaira, később is visszavisszatérő alakjaira, életszemlélete megállapodik az új mederben.

Nagy alkotókedvvel végzendő munkára ösztönző fogantatási helyzet volt ez. Kodolányi így ír róla egy későbbi cikkében, az 1935-ben keletkezett *Holt lelkek*ben: „Megnyílt előttem az élet olyan mélységes és pompázatos területe, amiről a mesekönyvek sem álmodnak... belekerültem a paraszti élet hétköznapjainak csendes sodrába... lelkem egész szomjával szívtam és ittam magamba a mindenfelől rám rontó élményeket, örömet, bánatot, csendes éjszakák pihenését és tikkasztó nappalok munkahajszáját. S benne voltam a legművészebb környezetben, csodálatos ruhák, kézimunkák, szöttesek, faragások, dalok és bölcs mondások rajongtak körül, közvetlen közelségbe kerültem a nyers, meztelen, primitív és kegyetlen életérzésekkel, életjelenségekkel.” Ez az életkörnyezet nemcsak feszítően friss élményekkel, új benyomásokkal szolgált, hanem közvetlen forrásokkal is. Tüskés Tibor kutatásaiból tudjuk, hogy miképp Böbék Samuról, akképp Szép Zsuzskáról is Vajszlón szerez tudomást Kodolányi: „Itt találkozik a *Szép Zsuzska* modelljével és a páprádi Zsuzska néni misztikus alakjával, aki a múltból, egyetlen, korán elhunyt lányáról mesél az erdész házában.” Kodolányi korábbi élményei is ebben a műben kapnak helyet, a Szibériából hazatérő s kalandjaival dicsekvő Lőrincz Lajosban az író székesfehérvári szállásadónőjének fiát vélhetjük látni, aki a hadi helyzetről mesélve politizálgat. Világnézet, élményadó környezet, szilárdnak érzett életszemlélet szerencsésen találkozott tehát a közvetlen ihletadó forrásokkal az írónak ebben a korai, útkereső pályaszakaszában. S van végezetül még egy motívum, mely adalékkul szolgál a fogantatási helyzet

s a keletkezési körülmények fölrajzolásához. Az írói vallomás ez, azé az íróé, aki általában maga vall művei keletkezéséről. A bennünket érdeklő nyilatkozat az 1955-ben megjelent, a fiatalkori művek egy részét is tartalmazó gyűjteményes kiadás előszavában olvasható: „Mindössze huszonkét-huszonhárom esztendő voltam, mikor mindenkitől elhagyatva, a nyomor legfenekén írtam a *Sötétséget*, a *Szép Zsuzskát* s más néhányat, olyan időkben, amikor a fiatal író szertenézett, s nem lelé honját a hazában. Igazi megihletőm pedig az Ormánság paraszt-népének rettenetes állapota volt, az ezer holdak közé bezárt pusztuló népe, amelynek sorsát borzadva, fölháborodva, lázadva s tehetetlenül szemléltem. Innen ezeknek az írásoknak a némelyik által kárhoztatva említett, de ennen magam részéről is elismert naturalizmusa...”

Valóságfilmek, a környezet szerepe

Föltáratlan, ismeretlen világot nyit meg az irodalmi ábrázolás számára a *Szép Zsuzska*. A tárgy és a megjelenítés újszerűsége, a felfedezés igazsága, a parasztábrázolás egyik újabb, sajátos változatát is megteremtő volta határozza meg a mű esztétikáját, az új minőségű társadalmi hitelesség teszi prózai értékén túllépővé. Az ősidőket, archaikus szokásokat a mába átmentő Ormánság Kodolányi ifjúkorában alacsony tudatú, ösztönösen cselekvő emberek világa volt, babonás-kultikus hagyományokkal, erős, karakteres nyelvvvel, az évszázados elszigeteltség megannyi öröklétével. S amikor a civilizációs beszivárgások megbontják e zárt etnikai-etnológiai közösség önmaga emelte sáncait, akkor kezd igazán kibontakozni az ormánsági szigetvilág népének sajátos tragédiája: védtelenné válik az új hatásokkal szemben, megszedül a kitágult horizont láttán – elveszíti tájékozódóképességét. Védekezni próbál, ám tájékozatlansága révén sokszor épp azzal teszi vagy tenné ezt, ami veszedelembé sodorja. Közvetlenül alkalmazkodni akar az új társadalmi jelenségekhez, folyamatokhoz – ősiségének ez a hirtelen feladása azonban nem bírja el a gyors változást. Megrokkann a lendület, összekuszálódik az addigi értékrendszer, meginognak a létalapok. Így kapja ennek a dél-baranyai vidéknek a lakossága az „öngyilkos” jelzőt, így válik élete, mindennapos tevékenysége eleve tragikusává, kilátástalanná. Ennek a folyamatnak a tanúja a pályakezdő Kodolányi János is. Ennek a képnek a látványa, átélése, megérzése formálja korai írásainak, az úgynevezett ormánsági tragédiáknak a hangvételt, formai jellegét, ez alakítja ki a drámaiságot, a vigasztalanul sötétben látást, a reménytelen színezéket, a naturalisztikus motiváltságot. Innen továbbá az a nagyfokú zaklatottság is, amely épp a nagyszabású epikának emel korlátot, háttérbe szorítván az elsőrendűen epikus természetű regényalkotó tényezőket és – a gyors beavatkozás sürgetőnek érzett szükségességétől indítatva – előnyben részesítve a kispróza, az elbeszélés műfaját.

A környezet szerepének – épp az említett életkörülményekből fakadóan – van egy másik funkciója is Kodolányinál. A kiteljesedés, a menekvés, a családi és az iskolai élettől egyaránt elütő, kiegyensúlyozott idill lehetőségét kínálja föl a falusi milió az útkereső írónak. Az Ormánság mint tájegység ezeknél az okoknál fogva eleve kettős arculattal találja a valóságfilmeket: jelenti egyrészt az idilli falurajzot, másrészt pedig a nyers tények, a puszta valóság számbavételét, s ez utóbbiból a magyarság pusztulásának, a nép sorsáért érzett aggodalomnak a szimbóluma is kikerekedik. Választani a két lehetőség közül a fiatal író akkor még nem tud: a vajszlói élmények mindkét irányba egyforma erővel hajtják.

Kodolányi kezdetben ingadozik e kettősség határán, hol komor, zord

színekkel fest, aggódik az egykeprobléma miatt, hol pedig az idilli életteret véli fölfedezni ebben a környezetben – ha csak egyetlen gyerek számára is (*Feketevíz, Sötétség*). A *Szép Zsuzskában* is tetten érhetők, a táji s az emberi környezet fölrajzolt rétegeinek elemzésekor ki is mutathatók e kettősség nyomai, ugyanakkor érezhető valamiféle szintézisre törekvés is. Megnyilvánul ez az író háttérbe húzódásán, azon tudniillik, hogy alakjait távolabbról szemléli czúttal, mint a *Szép Zsuzskát* megelőző vagy követő írásokban. A szenvedélyre első-sorban a töretlen alkotókedv figyelmeztet, nem a narratív jelleg, amely csak helyenként tör előre, s tapintatosan háttérben marad, kommentátori funkciót tölt be akkor, ha a lelki folyamatok feltárására-feltárukozására kell a hely. A valóság-elemek idilli mozzanatai nem közegként, hanem csupán keret jellegű betétekként szerepelnek a műben, ekkor is a lélek mozgásait szemléltetve: a táj együtt él Szép Zsuzskával, arculata kedélyállapotokat, hangulatokat tükröz. Ez a hűvösebb szemlélet csak a *Szép Zsuzskára* vonatkozik, hiszen a következő Kodolányi-műben, a *Börtönben* már ismét szenvedélyesebb hang üti meg fülünket.

Közégek, dimenziók, rétegek

Kodolányi egyenesvonalúan alakuló időszerkezetbe állítja a cselekménybeli történések egymásutánját. Az időbeli keretet csak politikai, gazdasági vonatkozású utalások (háború utáni évek, kezdődő infláció stb.) jelzik. A néhány hónap mégis egy teljes emberi életet integrál, ha úgy tetszik, egy falusi örömlány tündöklését és bukását súrítja magába az emlékek, lelki mozgások, hangulati átcsapások révén történő időtranszformáció segítségével. A konkrét idő mögött végigvonul tehát egy második idősíks is, az a szféra, amely gyerekkorától, szülei házatól kíséri végig Szép Zsuzska sorsát. Ugyancsak utalásokból körvonalazható a szűkebb térbeli helyszín is (a mű egészébe szervesen, szinte észrevétlenül beépülő földrajzi motívumok: a *besencei* rezula, a gyalogjárásnyira levő, szerbek lakta *Moslavina*, a kertek alatt folydogáló *Fekete-víz*, a szomszédos falu, *Vejtí* emlegetése teszi bizonyossá, hogy Vajszlón játszódik a történet). Az író szándékosan nem fordít gondot a pontos kordinátamegadásra, hiszen a milió, a környezet akármelyik ormánsági falué lehet.

A valóság-elemek már említett, kettős funkciójú felhasználása két rétegben, két közegben van jelen a cselekménybeli környezetben is. Elsődjére idilli faluképpel találkozunk. A művet indító bekezdés szinte mikszáthi: a kép akár, mondjuk, Pribolyszkyknak, a süket kovácsnak a falujára is ráillenék: „*Apró csoportokban várták a harmadik harangszót, és csendesen, vasárnapi elnyugvással beszállgáltak. A férfiak lehúzódtak az iskolaépület sarka felé, külön a csizmás, hófehér kék kötényes s kerek ünneplős kalappal vasárnapivá tisztult vénemberek...*” Ilyen felhőtlenül, ilyen idillien békés „elnyugvással” folytatódik a leírás. A mikszáthi kép azonban nem önállóul, megmarad a jelzés szintjén, sejtetve azt is, hogy a bemutatott állapot alkalmi csupán, hogy a hétköznapok emberei tisztultak vasárnapivá. S mindjárt a második bekezdésben ragyogó ellentétezés komorítja el a képet: „*A templom kőkerítése mellett az öregasszonyok csoportosulnak. Vakító fehér bikláik, fehér lenvászon vetettkapcáik ünnepi makulátlansága jólesően válik ki a felhős, naptalan, locspocos télvízszürkeségből, mely rengeteg sarával és unalmával már hónapok óta elborította a falut. De – és itt sejlik föl a második dimenzió igazi alaphangja – a fehér ruhákból úgy tűntek elő a ráncos, szikár arcok és kezek, mint a szomorú, útmenti kopasz fák, csendes, monoton zörgéssel az élet egy-egy elkésett, hűvös és halálszagú szélrohamára.*”

A két alaphang beivódik a regény szövetébe, s ahol a jelzés szintjéről föl-emelkedve önállósul, jelenléte sohasem öncélú. A bevezető képsorok tónusa például a főhősnek, Szép Zsuzskának a megjelenését festi alá, s mint később látni fogjuk, a leíró, környezetfestő ábrázolóelemek – a természeti, demográfiai és etnikai környezet valóságáleméit hordozó dimenziók – mindvégig következetesen a mű elsődleges szférájának, a lélekábrázolásnak vannak alárendelve. Az emberi érzésekhez, érzelmekhez igazodik a természet; átlekésített érzelmi tartalmakat hordozó, néha jelképpé hatalmasodó tablók jelenítik meg.

S bár a falu képe másodlagos közegeg változik Szép Zsuzska külső és belső világának, gondolatainak és érzéseinek háttereként, így, állandóan jelen levő háttérközegegként, másodlagos dimenzióként sem egységesül. Színeinek palettáján élénk, vidám árnyalatok váltakoznak komor sötétekkel. Távoli ibolyamezők illata kószál a szürke, sáros februári napon is, tűz duruzsol a kis gerendás szobákban, tavasszal üde levegő áramlik be a kertek alól, és a szikkadt föld halványzöld füveket hajtogat magából szeliden. A „mindennapi” kép az utcán sem a látástól vakulásig tartó munka. Ellenkezőleg: „*Iskolás gyerekek hancúroztak a szünet örömeire, horvát asszonyok a hónaljuk alatt megkötött ingyszerű, fehér ruhában tipegve cipelték a fejükre helyezett kosarat, Banka Jóska padja előtt lármás emberek politizáltak, s arrább három kislány gajdolván sétált egy nagy, csikos esernyővel...*” Kodolányinak nem egy színes, kavargó, az idézethez hasonlóan forgatagos faluképe láthatólag első ormánsági benyomásainak visszatükröződése, a nehezebben felejthető kellemes emlékeknek az elbeszélésbe szövése.

A hangnem kettőssége uralkodik a legnagyobb nyári munkának, az aratásnak a leírásán is, amikor „*kis üllön kalapált kaszák csengése*” veri föl a falut. Szinte észrevétlenül lép be ebbe a hangulatba a sötétebb, naturalistább réteg: „*Koplató napszamosok elszegődtek, hogy összeizzadják az egész esztendei szűk kenyeret. Parasztok kegyetlen, józan fejében nehéz gondolatok birkóztak arról, hogy tavaszra mi lesz a búza ára...*” És – ha jóval visszafogottabban is, mint a *Sötétségben* vagy a *Böbék Samu búcsújában* – a tárgyilagosság apró, a mű közegegbe szétszórtan beagyazott mozaikjaiból markánsan érezhető második réteggként körvonalazódnak a húszas évek ormánsági falujának gondoljai, visszásságai. A beszédes nevű Szép Zsuzskáról a jellemzés legelején megtudjuk, hogy lábikráját gennyes fekélyek, kelevények éktelenítik (a biológiai determinizmus hatása!), majd hogy „*egykori lánytársai: piszkos biklájú, más dolgán rágódó vénasszonyok*”, akik az egyik jelenetben „*száraz kezüket keresztbe fonták nagy, puffadt hasukon, fogatlan szájuk nyitva felejtődött*”. A „zavaros világ” nyomokban van jelen a műben. Szép Zsuzska tette utal rá, amikor, lopástól félvén, bezárja éjszakára a tyúkokat. Utal rá Csecse Mári siránkozása („*Most vót félmilliom ni, osztán má alig van... Nincs értéki a pénznek!*”) és az áskálódó pletykát, az intrikus irigységet megtestesítő Puhak Zsuzska egyik mondata, amely páratlan tömörséggel jellemzi az ormánsági falvak lakóit: „*Mindön házunk a koporsó, mindön örökségünk a sír.*”

Az említett motívumok így, csokorba gyűjtve töményebben hatnak, s talán a nyers valóságábrázolás látszatát keltik. Az elbeszélés egészen végighúzóva azonban csak másodlagos réteggként vannak jelen. Ugyancsak ilyen, immár harmadik közege a *Szép Zsuzskának* a néprajzi. Ez a legegységesebb, intenzitása nem függ a lélek mozgásaitól, jelenléte öntörvényű, indítéka pedig alighanem az író dokumentumteremtő szándéka. A történés környezetében egyébként is annyira erősek a néprajzi hatások és jelenségek, hogy nehéz figyelmen kívül hagyni őket. Ezért kerülhet bele a falusi örömlány történetébe a rontástól való félelem („*Hogy dög ne essön a tikjaiba – gondolta Szép Zsuzska. – Azér hozí...*”), a népi

viseletek és gyógy módok leírása, a farsangi versike, a faluzás népszokása, a marha-epéből főzött szappan és a híres csontra kó s veszesztő asszony emlegetése stb. Ennek a rétegnek a tartalma is sokszor eszközül szolgál az írónak arra, hogy Szép Zsuzska jellemét vagy tettének mozgatórugóit, lelki indítékait újabb oldalról megvilágítsa (gyermekgyógyítás, Kecze Zsófi látogatása, éjszakai sarlózás, farsangi tánc stb.).

Alakok, jellemrajz, lélekábrázolás

Egyszerű és könnyedén áttekinthető a *Szép Zsuzska* alak- és jellemrendszere. Főhősei – akár egy szerelmi háromszög figurái – Zsuzska, a néhai szeretőjét elcsábító Csecsi Mári s a két nő közös szeretőjének huszonhat esztendő fia, Lőrincz Lajos. Az elbeszélésben Szép Zsuzska alakja a legplasztikusabb, az ő jelme van a legjobban megformálva. Egy isten háta mögötti kis falu örömlányáról van szó, akinek egész életét végigkíséri a szerelemélmény. Ledér életmódja miatt a közösség kivetettje, magánosan élő, cédává lett hajdani szépasszony, aki az elbeszélés végén mint koldusbotra jutott és tengődő kisemmizett az ormánsági sötétség többi áldozatára, Böbék Samu örökösire emlékeztet. De személye egyszersmind el is üt a rokon figurákétól. Szép Zsuzska jellemének meghatározója a már-már mesei méreteket öltő magány, az egyedüllet szomorú várakozásavágyakozása. Magatartása, élethelyzete ezért is különös, egyedi a környezetében, s mint ilyen, nem esik a közösség erkölcsi ítélete alá. Az ő alakja bontakozik ki legelőbb a faluképből, s mindjárt egy igen fontos tulajdonságával ismerkedünk meg („*Szép Zsuzska is a templomba iparkodott*”). Lényeges motívumot jelenít meg ez a kép: Zsuzska vallásosságát. Nem megy, nem ballag, de *iparkodik* a templomba, s bibliája régi, piszkos és foszladozó, oly gyakran használja. Az elbeszélés kezdetét és végét fogja át ez a vallásosságélmény, hiszen a templomban megnyugvást, tisztulást és föloldódást kereső asszony a mű befejező képében is Jézus eljövételét, az „utolsó napot” várja. Környezetében különböző ember-típusok figyelhetők meg, ám e figurák jellemzése majdhogynem kollektív: a fel-felvillanó alakokat szinte csak jelzesszerűen festi meg Kodolányi, hogy annál több szín és vonás jusson Szép Zsuzska egyéni rajzára. Ez a rajz a mű menetében újabbnál újabb tónusokkal teljeseedik ki. Megtudjuk róla, hogy beteg, hogy nem érzi magát a falu többi asszonya közé tartozónak. Értesülünk mértéktelen magányosságáról, általános bizonytalanságáról, rettegéses látomásairól (amelyek megjelenítésekor Kodolányit érezhetően vonzzák a pusztá fizikai lét jelenségei), szembesülünk fel-feltámadó emberi önérzetével, önigazoló méltóságával, büntudatviselésével, és találkozzunk fájdalmasan feltámadó anyai ösztönével. Félelem, gyűlölet, gyengédség, forróvérűség, a bukásban is megőrizni szándékozott méltóság, emberség, ragaszkodás, szeretet érzései avatják teljessé a „szerelem ezermesterének” alakját. Javasszonyi ténykedése, farsangolása, valamint az emlékezetében felöltő bűbájos rítusok lényének ősiségét tükrözik.

Annak a folyamatnak a lelki rezdülései, mutációi tárulnak elénk roppant gazdagságukban, amelynek során a hajdani kikapós faluszépéből, „az Ormánság legszebb asszonyából” reményét és vagyonát vesztett rokkant vénasszony lesz. „... falusi hetéra, falusi Magdolna, babonás, bűnében is szemérmes, öregedő gyönyörű anyaállat, aki a Lőrincz Lajosok megejtő fiatalságát s tobzódó akaratát üdvözli megváltóként” – írja róla az elbeszélés első recenziója, a Kodolányival az idő tájt hasonló utat járó Gergely Sándor. Szomorúságában az iszonyat s a rettegés emlékképei komorítják Szép Zsuzska napjait, fölerősítve a lélek csoda-

várását s a hangulati átcsapásra való hajlamot. Az örökös boldogságkeresés szerepe az emlékek szférájában talál kiteljesedést. Az elbeszélés idősíkján így a jelen valósága és a már megtörtént cselekmények élményanyaga egyesül, rétegződik egymásra. Ez a második dimenzió, ez a szellemi struktúra, amely fokozatosan fölfejthető az elbeszélés közegeiből, a mű motívumrendszerének egyik bő forrásává vált. Megléte legkevésbé talán a leíró részekből érzékelhető. Ám később, ahogy értesülünk arról, hogy Lőrincz Lajos, a Szibériából hazatért katona távoli kalandjait, benyomásait meséli a templomozó vasárnapi gyülekezetnek, egy-egy mozzanattól, akár csak az analitikus építkezésű művekben, kibontakozik Zsuzska korábbi élete is, személyes élményeiben halvány háttérként hordozva a falu múltját. A lassan csordogáló télutó napjainak és a régi eseményeket idéző – a jelenből menekítő – emlékezés, a múltidézés kettős időszférájában tárul elénk Szép Zsuzska lélekrajza, belső világa. A második regénybeli időnek, az emlékdimenzióknak ez a fajta kibontakozása sohasem önmagáért való. Ez a múltbeli lét, az én visszavetített modulációja a lélek jelenbeli módosulásait váltja ki – vagy fordítva: a lelki rezdülésekre múltbeli emlékek felelnek, rímelnek. Jól megfigyelhető ez a templomi jelenetsorban. Lőrincz Lajos csodaszépen felbúgó, gazdag férfihangja hallatán „*Szép Zsuzskának csontjág állott a borzasztó gyönyör. Mintha lánykora tombolt volna át rajta. Forró esték jutottak eszébe. . .*” De mert az emlékekben nem az írói kéz válogat – a lélek mozgásai saját pszichológiai törvényszerűségei szerint zajlanak –, hanem a visszagondoló képzelet csapongó szeszélye, megelevenednek a kellemetlen benyomások is: „*Soha még ilyen megdöbbenően, fájdalmasan nem támadt fel a lánysága. . .*”

Az elbeszélés menetét követve a pszichikum legmélyéig hatolhatunk, és a modern lélekrajz nemegyszer páratlan teljesítményeivel találkozunk. Roppant mélységeket jár meg ebben az alkotásban Kodolányi lélekábrázolása, miképp ilyen nagy kilengésű a jellem és a lélek mozgása is. Hol aprólékos jellemzés, hol szabadjára engedett folyamatrajz teszi lélektanilag is – vagy talán elsősorban lélektanilag – hitelessé a *Szép Zsuzska* központi figuráját. Fölvillannak az elbeszélésben archaikus bűbájosok, boszorkányi mesterkedések motivációi és a létezés olyan alapvető, emberí pillérei, mint a szerelem, a hűség, a csalódás, a soha le nem küzdhető vágyakozás tragédiája. Az emlékezés kiútkeresés a magány, a nyomasztó egyedüllét állapotából, ugyanakkor pedig számvetés is, a jelen valóságának fájdalomennyhítő szembesítése a múlttal: „*A tűz duruzsolása és a félhomály felriasztotta képzeletét, s most a férfiakra gondolt, kik úgy belegázoltak, s annyira magára hagyták. Eszébe jutottak sorra, ahogy az első. . .*” Az emlékezésnek ez a második dimenziója, amely egészen a gyermekkorig nyúlik vissza, időnként épp az első rétegből, a valós történések idejéből emel ki vagy hangsúlyoz egy-egy fontos mozzanatot, készíti elő lényeges fordulatot („*Minden emléke, minden szégyellni való cselekedete csodálatosan lezuhant a múltba*”), sokszor oly módon is, hogy az elbeszélés primer idejében történtek is ebbe a szekunder rétegbe helyeződnek át a cselekmény későbbi szakaszában.

Rendkívül sokfunkciójú tehát az emlékidő jelenléte, nemcsak a mű esztétikai többlete, hanem elsősorban Szép Zsuzska jellem- és lélekrajzának teljessé tétele szempontjából. Jellemének vásznán – a két szféra közegeiben – korabeli és ősi színek keverednek, nyomot hagy rajta az ősi életérzés és világnép harmonikus kövülete éppúgy, mint a hetéra inkább mítoszi, mintsem köznapi jelentése, jelenléte. Szép Zsuzska ősasszonyi léte a szerelem egyetemes, nagy élményéből táplálkozik, s vágyai, emlékei magukba olvasztják, összemosassák két férfi képét: Lőrincz Jánosét, az apáét, a hajdanvolt szeretetőét, akit az azóta és ezért gyűlölt Csecsi Mária

csábított el Zsuzskától, valamint a fiút, a Szibériából hazatért és az új paraszti életfelfogást hirdető Lőrincz Lajosét, akihez Zsuzska most már az anya és szerető szétválászatlan ösztönérvésével ragaszkodik.

Az iszonyatnak, a magányosságnak, az érzéseket sanyargató nőiességnek, a boldogtalanságnak és a vágyakozásnak Szép Zsuzskára szabott mértéke azonban akkora, hogy – micsoda megrázó belső konfliktus ez is – előlük a megnyugvást kereső lélek sem a jelenben, sem a múltban, sem a cselekmény, sem az emlékek idejében nem talál teljes és végleges menekvést. Innen is, ezért is a lélek zaklatottsága, a szférák örökös egymásba alakulása, környezet és egyén viszonyának rap-szodikus váltakozása. Szép Zsuzska valami időtlenségben lebeg. A főhős eme minden főlül állása, a faluközösségből kiszakadt személyisége révén teremtheti meg Kodolányi saját nézőpontját, a kívülállóknak azt a – az ormánsági tragédiák közül egyedül a *Szép Zsuzskára* jellemző – helyzetét, ahonnan rálátása nyílik az egész közösség szellemi arculatára, ökonomikus közösségére, hit- és szokásvilá-gára, a szenvedélyek gomolygására. S mert akkori körülményei között ennek az írói alapállásnak az elfogadása látszott célravezetőnek, következetesen ragaszkodik is hozzá: háttérbe szorítja narrátori énjét, uralkodó műelemmé finomítja Zsuzska lélekrajzát, s plasztikusan kirajzolt sorsát helyezi előtérbe.

Visszatérve a boldogságkeresés motívumára: vajon hol van tehát az a pont, ami támasz, megoldás lehet, ahol a lelki és a testi sérelmek egyaránt gyógyírt találnak, s ahol az élet és az emlékek zaklatottsága lecsapódhatik? A kérdés után nyomozva a két idősik (amely végső soron a meglévő vagy megtörtént, tehát emlékbeli dolgok és jelenségek empirikus szintje) mögött föllehetünk egy mély-struktúrát is, amelyben Szép Zsuzska önmagán fölülemelkedő egyetemes léte-zővé, a görög tragédiákra emlékeztető papnőszimbólummá nemesül. Tudatos írói magatartásformára és kiforrott alkotói szemléletre vall, hogy ennek a leg-mélyebb rétegnek a megléte nem szükség szülte és kimódolt alkotói machináció, hanem már kezdetben is szerves része a mű közegének (emlékezzünk az elbeszélés kezdő- és végpontját összekötő vallásosság-motívumra!). Mi rejlik e jelenség mögött? Szép Zsuzska szelleme, lelki erői révén szeretne kitörni a valós létből. A magány súlya, a féltékenység, a megkeseredés hatalmas látomásokat robbant ki benne, szinte természetes képességévé válik a látásokba való áthajlás. S ekkor már a lélek mélyrétegében járunk. Nevezhetnénk átlényegülésnek, áhítatnak, révülésnek is ezt a tisztán spirituális folyamatot, Szép Zsuzska legmélyebb, legegységesebb és legmitikusabb szerepét. A mitikus hőssé fölemelkedett céda találkozik a valóságon túli világgal, találkozik az Istennel, találkozik a sámánnal – valami transzcendens közegbe kerül.

Vallásosságának egyik fő jellemzője a misztika: közvetlenül, élményszerűen próbálja átélni Istent, akárcsak Kodolányi későbbi nőalakjai a Nyulak szigeti kolostorban. („*Szép Zsuzska most megint egynek érezte magát az Úristennel, megtölt annak mindenható erejétől, tudta, ha elmondaná az igéket, minden beteljesedne.*”) Az átlényegülésnek ez a képe, amelyet a bibliai mítoszok nagy tablói folytatnak majd, előlegezése Boldog Margit látomásos, misztikus átéléseinek, amelyek elmosás a határt a földi és a túlvilági lét között. Máskor viszont pogányos-boszorkányos látomásai vannak Szép Zsuzskának („*látta a kígyókirályt is, amint két másikkal együtt gyémántköveket fújta a koronája számára*”), ilyenkor révületében „*egynek érezte magát a mindenséggel*”. Lényének ellentmondásossága a léleknek ebben a legbensőségesebb, legmélyebb világában is marcangolja. Néha azon kapja magát, hogy szerelmeseknek való babonázó verseket mondogat, eljátszadozik a gondolat-lal, hogy szerelemfüvet tehetne Lőrincz Lajos kabátja ujjába vagy levesébe.

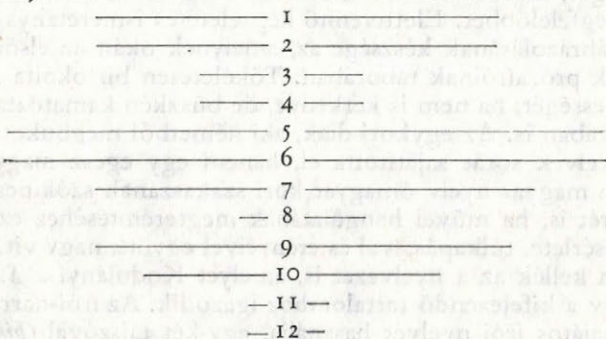
Sokféleképp törekszik Szép Zsuzska elérni a léleknek ezt a mélyrétegét: ital okozta mámorral, magába mélyedéssel, vallásos áhitattal, szellemidézéssel. A farsangoláskor eljárt „legszebb tánca” például samanisztikus révüléssel ér fel. Ha a célját és az értelmét keressük ezeknek az átlényegüléseknek, lelki transzformációknak, azt mondhatjuk: az életből való megtisztulás. Ebben a mélystruktúrában szabadul föl a lélek, itt könnyebben terhei, ide kényszeríti a túlterheléstől, nagy-nagy megpróbáltatásoktól szabadulni vágyó ösztön. Amikor Szép Zsuzska tudatára ébred annak, hogy Lőrincz Lajos végleg elhagyta, akkor sem elegendő az emlékek közelebbi szférájába menekülnie, hiszen ott csak átmeneti csillapítást kaphatna lelke fájó sebeire (és a két réteg közötti kölcsönhatás már említett törvényszerűsége ekkor is érvényesül: a jelenbeli törés szertefoszlátja az emlékidő illúzióit is). Végleges nyugalomra van szüksége: „*elnyugodni az Isten-nel való közösség áldott békéjében... Lemondani mindenről, s csak az Istennek élni...*” Mély áhítatba menekül tehát, még jobban kiszakadva valós környezetéből, melynek tagjai így nyugtázzák megváltozását: „*Ni, mejen más lett... Kifordút a természetje.*” Tetteit nem morális felháborodás kíséri, hanem valami borzongással, félelemmel elegy nyugtázó figyelem.

Amikor erről a felső, mágikus-vallási szintről visszazökken a valóságba, akkor „*ismét üres, rettentő sivár és idegen körülötte minden*”. Kiütkeresése, boldogságra törekvése nem jár sikerrel. Ezért tör elő belőle – és itt megint a biológiai determinizmus hatásával van dolgunk – „tudó” anyjának, a csontrakó és gyermekveszesztő félelmetes asszonynak a boszorkányossága, valami ősi, archaikus erő. Ez hat már akkor is, amikor húshagyóként „faluzni” indul, és szertartásos táncokat lejt, még inkább pedig akkor, amikor varázserejében bízva kionsz az éj leple alatt a határba, hogy nyomot vágjon a búzába. És ekkor lett belőle mindjobban, ösztönösebben, valami ősi vallás eltemetett igazságának még mindig kibimbózó ösztökélésére boszorkány. Lepedőt kanyarít magára az éj közepén, és egy vágás szélességben sarlózni kezdi a búzát. Mítikus jelenséget testesít meg, olyan láthatatlan lényt, aki halált és undort hoz a vele találkozóra. S a véletlen éppen a számító és anyagias érzésű Lőrincz Lajost sodorja az útjába, aki Vejtiből jön, a szeretőjétől, s aki – mivel az építkezési terveire ohajtott portát, Szép Zsuzskának és őseinek otthonát „törvényes úton” megszerezte – már mit sem törődött az érdekszereléssel („*eleget megutáltam magam miattad*”). A faképnél hagyott s elveszettségére végképp rádöbbenő asszony archaikus hitéből a valóságba visszavetette semmisül meg. Életere mégis a mítoszi szférában teljesül ki, amint ezt az elbeszélés tömör, de annál végletesebb távlatokat nyújtó záróképében látjuk. Koldusházba jutott, összetört, rokkant vénasszony Szép Zsuzska. Az utolsó napot várja, látomásai éltetik még, amikor búcsút veszünk tőle.

A lélekábrázolás útja a döbbenetes jelképi bibliai kiteljesedésig több rétegen, közeget át vezet. Folytonosan jelen van ugyanis az írásban Szép Zsuzska emberi és tárgyi környezetének valamelyik szintje mint a mítoszá emelkedés alytalaja. A legtágabb tartomány azonban kétségtelenül a főhős lélekrajzáé. A mellékszereplők önnön képzeletüket képviselik és fejezik ki, csupán Lőrincz Lajos és Csescsi Mária alakjában látunk fellobbanni időnként mélyebb belső folyamatokat, jellembeli megnyilvánulásokat. A többiek jellemzése a zsáneralakok szintjén marad, adott fejlettségi állapotra épül, nem érvényesül bennük a jellemfejlesztés bonyolult lélektana. Mégis finom és gazdag egyénítésekre figyelhetünk fel az epizódfiguráknál: találó felvillanásokkal lép elénk a más Kodolányi-műben is szereplő Punak Zsuzska, mesteri a zsidó Perlesz Jakab rajza.

Egységes, egyszerű cselekmény a *Szép Zsuzskáé*. Az elsődleges cselekmény-szervező erő a főhős lélekrajza. Ez meghatározza a cselekményesség dinamikáját is, mert a lelki hullámvás idõtlenése és tagolatlansága alig vetítődik át külső mozgásba. Kodolányit elsősorban az események kiváltotta vagy az azok mögött meghúzódó lélektani folyamatok érdeklik ebben az elbeszélésben. Szép Zsuzska, a magányosan éldegélő, forróvérű fehérszemély új lehetőségek felvillanását látja hajdani szeretőjének Szibériából hazatért fiában. Ez az esemény fölkavarja csöndes hétköznapjait, emlékek áradatát indítja el benne, felfokozza érzéseit, és rádőbbsenti iszonyatos boldogtalanságának, magányának tudatára. Mindent megtesz azért, hogy bizonyítsa szerelme „kiállí a próbát”. Lemond az ősi házról is, lemond mindenről, csak hogy a vágyott boldogságot, Lőrincz Lajos szerelmét magáénak tudhassa. Azok azonban kismimmizik, rútol rászedik, bennük csalárd indulatok munkálnak, nem a tiszta érzelem.

Nem azok a konfliktusok a legjelentősebbek, melyek Zsuzska, Csecsi Mária és a Lőrincz fiú háromszögében szövődnek. Ki vannak dolgozva, persze, ezek az ellentétek is, de drámaiságuk nem éri el a lélek belső tusakodásának intenzitását. A lélek rezdüléseinek drámaiságában vetítődik ki valamennyi műbeli tudat-, hangulat- és kedélyhullámvás. Ehhez igazodik nemcsak a táj és a falu, de még az öltözetek leírása is. Az elbeszélésben fellelhető dimenziók, rétegek kimért arányossággal váltakoznak, s ez a belső rétegvilág tudatosan megkomponált szerkezetet követel. A mindvégig egyenletesnek tetsző alkotói kedv arányos, szabályos, a tetőpontra szinte tükörszerűen szimmetrikus szerkezetet szab a mondani-való köré. Az időbeli történés hagyományos folyamatossága nem fullad terjengős hömpölygésbe, nem is ide-oda ugráló. Kronológiai szakadásra is mindössze egyszer van példa, ám ennek a – sejthetőleg teljességgel eseménytelen – két esztendőnek a kihagyása is a lezárás hatását növeli, a befejezés bibliai képének tág horizontját szélesíti. Az egységes cselekmény – azonos helyszín, ugyanazok az alakok, homogén környezeti szférák – szabta követelményekhez igazodik a mű felépítése, szerkezete is. A lélekfejlődés folyamatát nem szabadlajak darabokra még fejezet-címek, számozások sem, pusztán tipográfiai jelek utalnak diszkrétan a szerkezeti egységek egymásutánjára. Tizenkét ilyen képsorból, jelenetegyüttesből áll a *Szép Zsuzska*, s mind a tizenkettő keresztirímszerűen követi egymást, akár tartalmukat és dimenzióikat, akár terjedelmüket tekintve. Ez utóbbinak a szemléltetését kíséreltük meg oly módon, hogy az egymást követő részek hosszúságát egymás alatt elhelyezett vonalakkal ábrázoljuk. A *Szép Zsuzska* szerkezeti felépítése ezzel a módszerrel a következő képet mutatja (a számok a szerkezeti egységek sorrendjét jelölik):

A bevezetésnek és a lelki tusa, a Csecsi Márival felújuló régi konfliktus kezdetének nagyjából azonos terjedelmű részeket szentel az író. Ezekben bontja ki az elbeszélésbeli környezetretegeket, valamint az emlékidő és a lelki mélystruktúra dimenzióját is. A következő két részben „pihentet”, Szép Zsuzska figurájának kontúrvonalait erősíti, jellemét vizsgálgatja különböző helyzetekben. Az első színhely a falu közege, a második az otthoné, a harmadik és a negyedik részben ugyanez ismétlődik váltakozva, rövidebben. Az ötödik és a hatodik rész a legterjedelmesebb, itt csúcsoódik ki minden mozzanat (főlerősödő csodavárása a léleknek, kiéleződő szembenállás Csecsi Márival, személyes találkozás Lőrincz Lajossal, az építkezés kiváltotta gondolatok rajzása, a jelenben való megtisztulás és az újat kezdés egyfajta lehetőségének fölbukkanása stb.), és ezt a környezetfestés is hangsúlyozza. Tavaszodik, kiszáradt a föld, Szép Zsuzskával frissül és virul, éled újra a természet. A főhős ekkor már külsőre sem gondozatlan, hiszen érintetlen, hófehér biklát és bő ujjú inget meg sötétlila selyemkötényt ölt magára. Itt ér tetőfokára látomásélménye is: révületében, az archaikus erőket ígöző tánc leírásában, valamint az életerős fiatalember és az öregedő örömlány ellentétes világának összecsapásában csúcsoódik ki a lélekrajz is. Fajsúlyában vetekvő ezzel a pontosan ugyanilyen terjedelmű hatodik egység, az a jelenetsor, amelyben Szép Zsuzska „*sókkal fiatalabbnak, frissebbnek, magányosabbnak látszott, mint egy hónappal ezelőtt, azon a szürke vasárnap reggelen*”. Anyai ösztönének feltámadása teszi iszonyatosan emberivé. Nyílt őszinteség és álnokság, nyers üzleti számítás és érzéki szerelem csap itt össze, s távolodik el mindjobban egymástól. A megsemmisülés, a kétségbeesés érzése uralja a mű központi részét, legsikerültebb magvát. Ez az a része az elbeszélésnek, melyre legjobban ráillenek Németh László harmincas évek elején keletkezett kritikájának a következő sorai: „Van bennük egy költői hang, amely, érezzük, megért egy művet, és nem vezércikket kívánt. Ha letesszük a könyvet, erős, világos látomás marad utánuk, jelöl, hogy az író egy-egy látomását rögzítette meg bennük. Van egy pontjuk, ahol megsűrűsödnek, a kép, amelyet a költő a műben keresett, kibontakozik; a vízió átút.”

Nyelviség, stílus, ábrázolási módszer

Kodolányi írásművészetét pályája legelső korszakától fogva ízekkel teljes, gazdag nyelvezet jellemzi. Galsai Pongrác ironikusan vagy komoly tisztelettel, álmélkodva vagy humorosan, de azt írja Kodolányiról (*Besurranó szerkesztő*), hogy „életműve több száz millió szót tartalmaz”. Megkockáztathatjuk leszögezni: ő ismerte és használta aktív szókinccselemként a legtöbb magyar szót, minden jelenségre, minden létezésre, minden törtézésre, tulajdonságra és körülményre a legmegfelelőbbet. Életeremtő képzelete és ismeretanyaga mellett első sorban nyelvi ábrázolásának készsége az, amelynek okán az elsők között van a helye századunk prózáíróinak táborában. Tökéletesen birtokolta a magyar nyelvet, s ezt a képességét, ha nem is kérkedve, de büszkén kamatoztatta pályája legkorábbi szakaszában is. Az egykori diák, aki németből megbukott, később nemcsak idegen nyelvek sorát sajátította el, hanem egy egész magyar nyelvjárást, magáévá téve a magyar nyelv ómagyar kori szakaszának szókinccsét és nyelvtani szabályrendszerét is, ha művei hangulatának megteremtéséhez ezt szükségesnek érezte. (Ez a kísérlete, túlkapásaival és erényeivel együtt, nagy vitákat váltott ki.)

Naturalista kellék az a nyelvezet is, amelyet Kodolányi a *Szép Zsuzskában* használ: a nyelv a kifejezendő tartalomhoz igazodik. Az írói-narrátori-krónikus szerepkörben sajátos írói nyelvét használja, egy-két tájszóval (*bikla, kebél, hólós,*

cípfes, gvrált stb.), valamint egyedi szókapcsolatokkal (*télvízszűrkeség, vakulásos azsúr, céda esztendő, elposványosodó dáridó*) fűszerezve. De amikor alakjai szólalnak meg, elsőként Szép Zsuzska a „*Jaó napot, édös fiam*” köszöntésével, megcsapja fülünket az ormánsági tájszólás megannyi sajátossága, az, hogy uralkodik a diftongizált ejtémód, a szavakat furcsán megkurtítják (*tom*=tudom), a zárt *e* hangot *ö*-re váltják (megverem=mögveröm) stb. Kodolányi elsajátította, és alakjaival tudatosan beszélteti ezt az ősi nyelvjárást. Archaikus időket, romlatlan eredetiséget, a világ s a kor áramaitól való teljes elzártaságot idézve ezzel is. Külön súlya van az esztétikai komponensek közül ennek a sajátos, a valóságot szinte tudományos hűséggel visszaadó, sűrű nyelvezetnek. Előnyére válik a műnek, hogy csupán a párbeszédet és monológokat színesíti a tájnyelv. Az elbeszélő részek még nem hangolódnak hozzá az archaikus-népi illúzióhoz. Kodolányi sokáig adós marad a kívánatos szintézissel, a különböző eszközök révén népiessé árnyalt, népiesre hangszerelt modern írói nyelvvél. Egyelőre még a környezeti hatások uralkodnak rajta, csodálja a vajszlóiak beszédét. Épp ezért a baranyai és délsomogyi tájnyelv túllendíti az archaizálást a szükséges mértéken, s ez bizony néha a megértést is nehezíti.

Nincs bajban az olvasó a szabályos hangmegfelelések olvasatakor (velág, ett, etthon, istenöm, neköm, édös, nyőnek, faluznyi stb.), s nem baj, ha megízlel egy-egy ritka, a köznyelvtől távol eső szóalakat (*ómák*=almák, *annyika*=annyi, *ötöznek*=öltöznek, *mast*=most, *tik*=tyúk stb.). Nehezebben azonosítható viszont egy-egy toldalékolás (*kőművesökná*=kőművesekhez) vagy igerag (*mondik*=mondják, *hozi*=hozza, *megbáni*=megbánja), illetve összevonás (*hálött*=hová lett) eredetije, köznyelvi megfeleelője. A legtöbb gond a népnyelvi szókinccs elemeknek felhasználásakor mutatkozik, hiszen ezeknek a helyes olvasatához sokszor az értelmező szótár sem elegendő, hanem tájnyelvi szótárra van szükség (*bumbék*=bimbó, *bonc*=comb, *burgonya vetőzetbe*=burgonyavetéskor, *csikászik*=mocsári halat halászik, csikot fog, *ergye anyádhon*=eredj anyádhoz, *ezömbe*=azonnal, *hébér*=lopó, *kondor*=göndör, *múte*=mióta stb.). Kifejezetten rontják az elbeszélés stilisztikai értékét az ilyesféle érthetetlen mondatok: „*Osztán hát terő ám, halli-e, nagy!*”

Ahol azonban Kodolányi nem a tájnyelvet használja, leírásai frissek, lendületesek, sejtetvén, hogy az író még mindig nem jutott túl elindító nagy élményei kifejezésén. Funkciója van a vontatott stílusnak is, az ismétléses, közbevetéses előadásmódnak – ilyennel találkozunk például Szép Zsuzska otthoni, esti készülődésének megjelenítésekor –, amely visszafogottságával is mintha a határozottság hiányát, a cselekvőkészség lanygulását érzékeltetné. A szóismétlések, halmozások, felsorolások és ellentétek áradó bősége, a mellérendelő mondatok, mondatszerkezetek periodikus váltakozása szinte zenei ritmust kölcsönöz a mű nyelvének. Ragyogó hasonlatok („*S invitálta befelé a szobába, mint hálójába a pók a legyet, hogy kiszíja véréit*”) és megszemélyesítések („*a búzák mindenfelé éretten hajtották le sárga fejüket a határban*”) mellett a későbbi nagy Kodolányi-alkotások valamennyi stíluslemét előlegezi már a Szép Zsuzska.

Az útkeresés eredménye

Az elbeszélést sok szempontból az útkeresés művének is tekinthetjük Kodolányi pályájának kezdeti szakaszán. Az író kipróbálja nagy élményeit, kísérletezik módszereivel, átengedi magát a friss hang s a „ráröntő” élmények sodrásának. Megtorpanása a „szertenéző” íróé: alábbhagy az indulatosság – mint láttuk, a Szép Zsuzska közegeiben csak nyomaiban sötétlik a társadalmi, emberi és lelki

sötétségek fölött érzett felháborodás –, halkul a vádló hang, s ideig-óráig csitul a szenvedély; enyhülnek tehát azok a vonások, amelyek egy évvel korábban a *Sötétség* karakterét adták. Önzés, gyűlölködés, vagyonra éhezés, persze, ebben az elbeszélésben is jelen van, de nem jár meg olyan mélységeket, s nem foglal el olyan központi helyet, mint a *Böbék Samu búcsújában*.

Kodolányi korai novelláiban, elbeszéléseiben és kisregényeiben már megmutatkozik valóságábrázolásának könyörtelensége, morális hangja, társadalmi javító vágya, „önmaga által is elismert naturalizmusa”. A *Szép Zsuzska* mégsem a legjellemzőbb példa erre. Naturalizmusa nem direkt, nem eszközöket kölcsönöz. A valóságlátás módja a dokumentumteremtő igénnyel és az életkörülmények, személyes élmények hatásával magyarázható. A környezet színeinek feloldása, a komor árnyalatok enyhítése a lélekrajz, a belső fejlődés kiemelését, árnyalását szolgálja. Ebben látjuk az útkeresésjellegét, s ennek az első próbálkozásnak köszönhető a lélekábrázolás későbbi nagy teljesítménye. Kodolányi forradalmi indulatában valójában nincs forradalmi szándék: a megújodást az emberi lélekben keresi. (A világháborút követő forradalmi kor levegőjének legkisebb áramlását is alig érezni a *Szép Zsuzskában*, ez az atmoszféra majd a *Küszöb*ben lesz nyomasztó igazán.)

Kodolányi személyes élményének és énjének motivációi érezhetően benne vannak az elbeszélés közegében, s erre vallanak majd az ormánsági novellákat követő önéletrajzi írások is. Legpregnansabban Zsuzska szeretet utáni vágyódásának magyarázatakor hivatkozhatunk a személyes élményanyag motiváló erejére. Az olyan részeket, mint „*egyetlen öleléssel szeretett volna átfogni minden szépséget*”, „*vágya betegesen kínzóvá fokozódott*” vagy „*Oly egyedül volt, és oly isten kegyelmére szoruló! Annyira minden szeretetet nélkülöző*”, ha közvetett szálakon is, de biztonságosan vezethetők vissza a családi tragédiáira, a felbomlott házasságban, anya nélkül növekvő gyermek-ifjú Kodolányi szeretethiányára, gyermekkorának boldogtalansággal és önrombolással terhes korszakára.

A *Szép Zsuzska* útkeresésének eredménye nemcsak a lélekábrázolás páratlan mélysége, hanem nyitánya a lelki megújulásról vallott elképzeléseknek is. Az útkeresés egyben alkotói gazdagodás is, sok-sok tapasztalattal, új módszerekkel, csiszoltabb kompozíciós elemekkel. Előlegezi továbbá a pályakezdésnek ez a sajátos műve egy jellegzetes hőstípus alakját is. A Szép Zsuzska-féle figurák a harmincas évek elején kelnek újra életre (pl. *József, az ács*). Szoborszerű alakok ezek, történetükön pontosan megalkotott jellemrajzuk uralkodik, az írói mondanivalót egyéniségük belső törvényei diktálják. S hadd említsük meg végezetül azt, hogy Szép Zsuzskának nemcsak Kodolányi későbbi munkásságában vannak rokon típusai, hanem fellelhetők hasonmásai, lelki testvérei, bizonyos szempontból reá hasonlító figurák a század magyar irodalmában is. Ezeknek az alakoknak és társadalmi miliőjüknek az összevetése (pl. Tersánszky Krizsánnejával *A havasi selyemfiúban* vagy Gelléri vénkisasszonyával *A vén Panna tükrében*) azonban már egy másik dolgozat tárgya lehetne.

PÓK LAJOS

A mítoszregény próbája

ÉN VAGYOK

I.

Kodolányi Jánosban 1949 őszén, balatonakarattyai magányában érlelődik meg egy Júdás sorsát bemutató, majd a Jézus-regény terve. A valószínű és a lehetséges indítékokról később. A téma előzményei? A két háború közötti években Papini (*Krisztus története*, 1921) és Upton Sinclair (*Az ács fiának hívnak*, 1922) műve volt a legismertebb, legolvasottabb Jézus-regény vagy inkább Jézus-életrajz Magyarországon. Mindkét író – igaz, nem éppen azonos tendenciával – főképp társadalmi eszméinek szárnyasabbá, hatásosabbá tételtét akarta a témaválasztással. Nem új jelenség ez a Jézus-téma történetében. A regényes irodalmiasítással próbálkozó első kísérletekből, az apokrif evangéliumok megmaradt töredékeiből sem hiányoztak ilyenfajta törekvések. A Kodolányi előtti utolsó kísérlet, Pap Károly befejezetlen novellaciklusa is (*Megszabadítottál a haláltól*, 1932) a zsidó szegények felszabadítóját látta Jézusban.

Kodolányi monográfusa, Tüskés Tibor közli az író Várkonyi Nándornak írott levelét erről a regényről, és a regény sorsára vonatkozó adatokat is.

„A Júdás-probléma úgy fúr bennem, mint a féreg” – írja Kodolányi János. De „ahhoz, hogy tisztán lássam Júdást, tisztán kell látnom Jézust is... És hát még a nép, a környezet, a társadalom, a politikai erők... Júdást írom meg, és Jézus jön ki belőle...” Munka közben derül ki számára, hogy az *Én vagyok* egy nagy vállalkozás része, amely a *Vízöntővel*, az *Új ég, új földdel*, majd a későbbi Mózes-regénnyel, *Az égő csipkebokorral* mítoszabrázoló tetralógiává nő. Mikor elkészül a kézirattal, nem éppen szerényen összegez: „Megfogalmaztam véleményemet Istenről, emberről, világról, e három viszonyáról.”

Az *Én vagyok* azonban igen sokáig nem jut el az olvasókhöz. 1972-ben, az író halála után jelenik meg, 1957-ben csak a mű első részét adták ki *Jehuda bar Simon* címmel, amely Júdás ifjúságának, szerelmének története a Krisztushoz való csatlakozásig.

2.

Kár lenne – függetlenül a mű megírása és kiadása között eltelt huszonkét esztendő miatti elkerülhetetlen magyarázkodástól – nem említeni külön a Jézus-téma nehézségeit, sajátosságait.

Előbb azonban arról, hogy egyet lehet érteni azokkal, akik szerint Kodolányi pályáján szinte természetesnek vélhető választás a Jézus-téma, mégpedig éppen pályájának a mű keletkezési évszáma által minősített szakaszán. Ifjúkorában legtöbbet a szegénység és a hatalomnak kiszolgáltatott erkölcsi, intellektuális értékek tragikumáról írt. Legszebb lapjaira többnyire ott bukkan az olvasó, ahol a kiszolgáltatottság elleni lázadás tapasztalatai azt sugallják alakjainak: a magányos ellenállás és megváltáskeresés csak öntépjó gesztusokig juthat el. A szenvedések lázító energiái a szenvedők közösségébe integrálódva hozhatnak megváltást.

Az osztályharc volt az író első válasza, de már a harmincas évektől fokozódó kíváncsisággal feledkezik rá a lélek irracionális erőire. Magyarságtudatának bizonytalanságai és illúziói sodorják a faji gondolat lápvilágába, majd az emberi lét kezdetein nyiladozó magatartásformák, világmagyarázatok szövevényének, a „Gilgames-komplexusnak”, vagy ahogy Thomas Mann nevezi az archaikus gondolkodást, „a lunáris grammatikának”, a mítosznak a megszállottja lesz.

Kodolányi azt írta erről, hogy „a mítoszok az ember paradicsomi állapotának emlékeit őrzik ... a múltkeresés ... tisztábban mutatja meg a mai embert is.” Ez az illuzionizmus Kodolányi mítoszregényeinek legjellemzőbb vonása marad. Századunk jelentős irodalmában azonban már szó sincs ilyen vergiliusi ábrándosságról. E helyett magatartásformák, reagálásmódok, a történelmi változások és eszménytípró fordulatok sodrában épen maradt értékek és veszélyek felmutatására vállalkozik az irodalom legjava, és – Thomas Mann szavával – a regényben „átfunkcionált” mítosznak a kor, a harmincas évek antihumánus veszélyeinek elhárításában jut szerep.

Kodolányi nem ezen az úton jár a Jézus-regény előtti művekben sem. Benne él a mitológiában, látomásaihoz talál Gilgames történetében is „egzakt, értelmes formát”, ahogy az imént idézett levélben írja. Mi köti az ábrázolt mítoszt a kortársi világhoz? Az embert, a társadalmat mozgató erkölcsi értékeket és bűnöket vizsgáló igyekezet. A látványos és egyértelmű dezillúziót ugyanis nem lehet nem észrevenni Kodolányi első mítoszregényeiben. Nyilvánvaló a lélekfürdetés szándéka az archaikum varázsában és a hasznos cselekvés lehetőségeiből kiábrándult író beleernyédése a transzcendencia kísértésébe.

Az *Én vagyok* mögött már személyes és írói létének csődjét, legalábbis csődnek érzett helyzetét láthatja az írás és az írói lét közvetlen és közvetett összefüggéseinek megfigyelője.

Az író 1950-ben sorsának mélypontján volt. Súlyos beteg, halálát várja; szinte nyomorog a családjával. Hol vannak már a háború előtti és alatti írói, közéleti sikerek? A felszabadulás után talpalatnyi hely sem marad neki az újjászerveződő irodalmi életben, és sejteni sem lehet az 1956 után újra megnyíló publikálási lehetőségeket. De szeretné még megírni az írói létének szándékait összegező művet. Addigi tapasztalatai a mítikus témával mindenképp szemléletessé tették, hogy a mítosznál nagyobb távlatot semmi sem adhat az emberi problémáknak. Valószínű, hogy a mítossszal kezdődik az irodalom – és a mítosz az irodalommal, az irodalomban meg is maradt a mai napig olyan mese- és filozófiastruktúráként, amely szinte kínálja a gondolkodás, a magatartás, sőt a művészi alakítás lehetséges formáit, modelljeit.

Végül: Kodolányi hívő katolikus volt. A hit vigasza a politikai s világnézeti tévútra jutások és bukások után vele maradt balatonakarattyai azilumában is.

Az élete összességésként, esetleg írói végrendeletként készülő mű ilyen külső-belső indítások nyomán lehetett a hozzá személy szerint s az egész európai kultúrához legközelebb álló mítosz: a keresztény üdvtörténet.

Eddig nem közöltek olyan Kodolányi-vallomást, amelyből kiderülne, mennyire foglalkoztatták a téma nehézségei, amelyek elsősorban abból adódnak, hogy Jézus az emberiség jelentős része számára a legismertebb személyiség, életének legendája, morálja, filozófiája az európai és az Európából ható kultúra fontos eleme. Vallásos ember szemében Isten fia, az emberiség megváltója, az üdvözülés forrása; Jézust egy regény hőseként felléptetni: óhatatlanul a világnézeti függetlenség, az esztétikai szuverenitás nagy kockázata. Vagy úgy gondolta az

író (kétségtelenül zseniális ötletével): ha az áruló Júdás memoárjaként, tehát ahogy Júdás tudatában tükröződik a világ, úgy láttatja, ábrázolja Jézus történetét és tanításait, ezzel megoldhatja az esztétikailag is alapvető problémát?

3.

A huszadik századi regény szinte újból felfedezi és lélektannal teszi modernné a mítoszt. De – ahogy a mítosz poétikájának kitűnő szovjet tudósa, a főképp Thomas Mann megfigyeléseire és művészetére építő Meletyinszkij írja – századunk regényirodalmának ez a tendenciája „nem ösztönös, intuitív visszatérés a mitológiai gondolkodáshoz, hanem az intellektuális, sőt filozófiai regény egyik aspektusa” és „a mai tudat metaforizálására alkalmas eszköz”.

Századunk távolra került már attól a világtól, amelyben a mitológia mindenki által elfogadott jelképrendszer, morál, világmagyarázat és a közösség életének szabályozója. A mítosz cselekményváza és morálja azonban többé-kevésbé ma is ismert és kötelező; megköti az író képzeletét. De lélektan s a modern epikai eszközök és esztétikai lelemények nélkül nem közvetíthetők a jó és a rossz öröknek mondott magatartásmodelljei – általában semmi abból, amit a mítoszok őriznek az emberiség tapasztalataként.

Az archaikus mítoszban szereplő és a modern mítoszregény hőseként ábrázolt személyiség elkerülhetetlen és az írói ábrázolásmódot meghatározó különbsége: az eredeti mítosz személyisége azonos a szereppel; a modern regény hőségé lett mítoszi alak azonban pszichológiát, motivációt kíván.

Az *Én vagyok* is természetszerűen vállalja mindezt; elsősorban – ebben az esetben – Krisztus filozófiáját. A hívő író – Jézust a regény középponti alakjaként ábrázolva – további írói, szemléleti csapdák veszélyét sem kerülheti el.

A regény kezdete líra és idill a Kinnereth tavának partján; a tó „olyan, mint egy nagy szív”.

Az evangéliumok szerint Krisztus nyilvános működése azzal kezdődik, hogy a Jordánban megkereszteli Keresztelő Szent János, majd negyvennapos böjtre a pusztába vonul. Az *Én vagyok*ban Simon bar Jónah, a halász és öccse, Andreas halászni indul egy fénylő reggelen, de a túlsó partról magányos, nekik integető férfit vesznek észre. Megismerik: a már híresedő nazir, a Mester. „Jöjjetek velem, és lelkeket fogtok halászni.” Jézus körül gyülekeznek a tanítványok; kíváncsi, odaadó, csupa szív vagy előnyöket, hátrányokat méricskélő emberek.

Ezeknek az első fejezeteknek a kulcs gondolata: „... az emberek várnak valamit vagy valakit, maguk sem tudják, mit és kit. A fülük figyel, mint a pusztai vadaké. Tudjuk, hogy tódultak Johananhoz. Ő azt mondta, a fejsze a fák gyökerére vetetett, s most mindenki a fejszék csattogását, a tűzre vetett fák ropogását várja ... Mióta elfogták Johanant [Keresztelő Szent Jánost], csend van, de én látom, hogy mi lappang a mélyben. Azt rebesgetik, hogy Johanan maga az újjászületett Élijáhu, s most már el kell jönnie a Szabadítónak.” Kik várnak szabadítóra, a regény egy későbbi jelenetében így láttatja Kodolányi – Júdás szemével: „Jehuda megdöbbenve nézte a csodálatos, ijesztő látványt. Csupa sikoltó kiabáló, kacagó, rimáncodó szegény. Csupa eszeveszett. Csupa menekülő, aki egy égő világból, füstből, nyomorúságból, félelemből fut, csupa reménykedő, aki a biztos szigetet, az erős várat, a békés hajlékot keresi. Eddig nem látta ezt az emberfaját. Ha látta is, felülről, tevehátról. Elefánthátról. Mint teherhordókat, hajcsárokat, házaló kereskedőket, kosaraik mellett üldögélő parasztasszonyokat, kéregető koldusokat, civakodó kockázókat ... Mint egy fölfakadó daganat.”

Tizenegyen vannak már az apostolok, amikor félbeszakad az alig elkezdett Jézus-történet. A harmadik személyű előadás első személyben folytatódik: „Lábbal előre jöttem a világra” – Júdás önéletrajzának ez az első mondata (A Júdás-önéletrajz az egész műnek kb. egyötöde, ami *Jehuda bar Simon* címmel külön jelent meg, 1957-ben, ahogy már említettem).

A Júdás-memoár egyébként zárt és szinte külön életű rész a regényben. Epikai jellege, ábrázoló módszere feltűnő módon különbözik a mű többi részétől is, még inkább az író két korábbi mítoszregényétől. Ezekbe ugyanis mérhetetlenül sok metafizikát pumpált Kodolányi írói képzelete; Júdás története azonban lélektan és konkrét élet, a kései naturalista analitikus regény technikájának és a mítoszi távlatoknak olykor lenyűgöző egyensúlyával.

A lábbal előre született biceg egész életében. Hiába okos, hiába élnek benne nagyra törő ambíciók: testi hibája örökre elégedetlenné, integrálódásra képtelenné teszi. Hamar észreveszi, hogy szüleinek is terhére van. Az egész műnek talán legjobb része a gyermek, a kamasz Júdás bemutatása, Júdás elmélyülő komplexusainak rajza. Sikeres, tekintélyes férfi lesz, gazdag kereskedő, de sikereit, emberi kapcsolatait tragédiák kísérik.

Memoárjainak a vége felé szól sógornőjéről, aki a szeretője lesz, majd az asszony miatta megöli magát. Ekkor támad fel benne a gondolat: „Az Úr ismert már engem születésem előtt. Ő rendelte úgy, hogy anyám szerencsétlen legyen ... Ő tudta mindöröktől fogva, hogy az öcsém gyűlölni fog. Ő szabta rám a sorsot, hogy mindenki, aki szeretett s akit szerettem, elpusztuljon körülöttem ... Ki láthat az emberi szívbe ... Egyedül Adonáj ... Ő tudja, hogy valóban gyáva, hazug, gonosz vagyok-e ... Ő tudja, mért távozik a lelkem álmomban a sötét barlanghoz, fekete vizek közé. Én csak annyit tudok, hogy szeretném újra kezdeni az életemet a születésemtől fogva, újra kijönni a magzatvízből, hogy jóvá tegyek mindent, amiről tudok s amiről nem tudok.”

A jóvátétel útja: csatlakozik az éppen Kafarnahumban időző nabihoz, Jesuához.

4.

Júdás csatlakozása után háttérbe szorul az első fejezetek galileai idillje. Júdás szemével, tudatával látja, kommentálja az olvasó Jézus kibontakozó tevékenységét, filozófiájának teljes színpétét, híveinek és a vesztére törőknek gyülekezését. Vándorol Jézus tanítványaival a Kinnereth tava körül, Nezrethtől Jerusalmig, Tiberiastól Kafarnahumig. Csodatettek, gyógyulások híre és egy új morál, nehezen értett s még nehezebben elfogadott morál marad a nyomában. Az *Én vagyok* hangja azonban megváltozik. Alig marad valami az analitikus regény ábrázolásmódjából. Az író követi az evangéliumok cselekményrendjét, és mintha az üdv-történet forgatókönyvében előrehaladva kimerülne vagy megbénulna invenciózussága; a krónika jellege és a krónika színvonala uralkodik el a regényben. Az olvasó hiányérzetét ritkán tolja félre egy színesen megírt epizód vagy intellektuális fordulat.

Júdás már a kis csapat sáfárja, anyagi dolgainak intézője, és komplexusai, az életét kísérő végzet emlékei, amelyek ide sodorták, meglepő gyorsasággal kerülnek tudatának háttérébe. Gyakorlatiassága, éles esze, műveltsége kompenzálja testi hibáját; tekintélye van a kis csapatban. Egyre jobban felejtí a vezeklés szándékát, és fokozódó türelmetlenséggel keresi a Mesterben rejtőző lehetőségeket, az isteni ígéretként emlegetett politikai ábrándokból és a kiválasztott nép Istenhez való sajátos közelségéből kibontakozó remények realitását.

Hosszabban idézek a regényből, Simon, a tibériási Bölcs és Júdás beszélgetéséből: „Tudjuk, a Szabadító eljön, elfoglalja székét, lába alá veti a romlott népet, s Jisráélhez csatolja azokat, amelyek az Úr ügyét szolgálják . . . Hanem a Birodalom sorsát magunknak kell munkálnunk, testvérek, az nem valósul meg véletlenül, erőfeszítések nélkül. Kenyeret, ruhát, munkát kell adnunk a népeknek . . . A tengeren Érec Jisráél gályáinak kell vitorlázniook a világ minden tájéka felé. A férfiaknak fegyvert kell adnunk, a nőknek nyugalmat, hogy szüljenek.” Ez a nagy ábránd, amelynek megvalósítását Júdás kezdetben Jézustól várja. Úgy gondolja, hogy erre minden oka megvan, hiszen Jézus nem úgy beszél, mint az írástudók, hanem mint akinek hatalma van.

Jézus fizikailag és tanításainak szuggesztivitásával ekkor már szinte mindig jelen van a regényben. Kodolányi azonban kísérletet sem tesz személyiségének beható rajzára. Csak a Megváltó szerepét írja; Jézus lábainál elcsendesül a pszichológia. Meghagyta főhősét a keresztény üdvtörténet krónikájában, nem tudta regényhőssé tenni. Pedig, ismétlem, csak a mítoszban volt azonos a személyiség a szereppel.

Tüskés Tibor már idézett könyve szerint „az árulás, a szeretet, a hűség, a hűtlenség, az anyagiasság, a szegénység, az elvakult nemzeti ambíció és a szolgálat nagy ellentéte izgatja” az író. A Júdás-memoárt közlő, „történelmi” regényként felfogott fejezetekre bizonyos mértékig igaz ez a megállapítás; Kodolányi azonban nem történelmi regényt írt, amelyben Jézus alakja valószínűleg legfeljebb a háttérből világítana. Az *Én vagyok* Jézus személyét és eszméit ábrázoló mítoszregény.

Júdás végül is politikai kalandort akar Jézusban leleplezni, mikor Jézus Purim-ünnepi beszédéből és a „szeresd ellenségeidet” moráljából kiderül számára, hogy szó sincs itt a zsidó nemzeti aspirációk érdekében indított mozgalomról. Hiába várja, hogy Jézus tevékenységében kibontakozik a hagyományban őrzött, immár dogmává szilárdult nemzeti felemelkedés koncepciója s e koncepcióban a Júdás méltó szerepe. A regény egészében Júdás csalódásai és tettei csak egy Jézus tanításában kibontakozó nagy utópia első próbáiként kapnak szerepet és jelentőséget, amelyekben az író lényegében követi a megváltás történetének evangéliumi szereposztását.

Az író Jézus alakjának és doktrínájának felmutatása izgatja, a doktrína érvényessége, életet szervező ereje.

Kodolányit Júdás démonisága kezdetben írói feladatként kötötte le, de mire a regény minden szála az olvasó elé kerül, Júdás alakja egyre halványabbá válik, funkcionálissá szelídül. Addigra bűneinek súlyát csökkentette a pszichológia. Az árulás nagy bűne pedig, amire készül, a megváltás eszközeként a régóta kész forgatókönyv része. A dráma csúcspontján Júdás már inkább áldozat, mint az árulás, a gonosz erő modellje.

5.

Azt hiszem, most leírhatom: újabb irodalmunk egyik legigényesebb, teljes világgépet, modern, nagy epikát adó vállalkozásának ígérekzett az *Én vagyok*. Az eredmény azonban példaként említhető, a magyar regényírásban hasonló igényű vállalkozásoknál nem ritka kudarc.

Az írónak a szöveg mögött őrt álló hite természetesen nem tette a regényt a tan jámbor kalauzává. A műnek krónikafejezetek mozaiksorává langyosodó második részében is fel-fellobban az író szuverén ereje epizódfigurák, eget nyitó

látomások rajzában. De a regény főhősét körülölelő, hit sugallta áhítat nem bizonyult mélységet és távlatot teremtő, szuggesztív esztétikai közegnek. Itt már a jó Pásztort, az élő kenyeret, az út, az igazság, az élet Fölkentjét, a Szabadítót, az Atya küldötte Mestert kommentálja az író – nem regényt ír. A nagy ötlet pedig – Júdás szemével láttatni a keresztyény mítosz alaptörténetét – kínálta az író-niánál is távolítobb esztétikai lehetőségeket.

Századunk mítoszregényei számára – Thomas Mann nyomán – kánonná lett az irónia, a humor igénye, főképp a József-tetralógia alkotói csodája után, bár ennek az igénynek az elméleti hangsúlyozása, kánonná keményítése alighanem indokolatlan. Kodolányi írói alkatától – ráadásul – nagyon idegen az esztétikumnak ez a közege. Ezért egyre kevésbé meggyőző módon igyekszik megteremteni a társadalmi és szimbolikus elemek harmóniáját, és ez az igyekezet inkább didaktikussá, mint a humanitás teljességét sugárzóvá teszi az *Én vagyokot*. Fenyegette hasonló veszély az „euráziai magyar lélek” látomásaival teli történelmi regényeit is, de ezekben a regényekben a konkrét történelmiség és az itt gátlástalan írói szuverenitás ereje többnyire áthidalja az eszmei, esztétikai kátyúkat.

Az *Én vagyok* keletkezési idején Kodolányi nemzeti, társadalmi illúzióinak, írói sorsának romjai közül keresett kiutat a Jézus-történet nagy metaforájában. A hiteles, pályájának legjobb eredményeit tovább építő mű azonban nem az *Én vagyok*, hanem például a *Boldog békeidők*.

ABLONCZY LÁSZLÓ

Kodolányi János nyílt tárgyalásai

(A DRÁMAÍRÓRÓL)

– Megtagadom őket! – mondta, s ujját szigorú nyomatékkal emelte fel, amidőn nem sokkal a halála előtt korai színpadi műveiről, jeleneteiről kérdeztem: miként tudnám megismerni azokat? – Majd ami az életműsorozatban megjelenik, s ami már az Athenaeum *Jajgatunk és kacagunk* című gyűjteményében is benne volt, kiegészítve a *Békák tavával*, ennyi a drámai életművem... – folytatta, két oldalon lehulló haját visszaszimítva, s nyújtott lábbal ültében teljes testsúlyával a másik kezére nehezedett.

A dráma és a színpad írói indulásától foglalkoztatta. 1922-ben a *Sötétség* című novellája sístergő és fojtó életanyagot hozott az irodalomba. Ez adta a majd másfél évtizeddel későbbi, *Földindulás* című, országos vihart kavart drámájának az alapanyagát. Itt mutatkozott meg először az író drámai alkata. Szembetűnő volt, ahogyan egy-egy mondattal karaktereket teremtett, feszültséggel töltötte meg a párbeszédeket. Dialógusépítő készsége és balladai sűrítettségre valló képei is segítették a drámaíró megerősödését.

De más vonatkozásban is ambíciója volt a drámaírás. A színpadot a nyílt szólás terepének tekintette, ahol a színész – akár a napilapok, folyóiratok publicistája – eleven közeghez szólhat, elkialthatja társadalmi aggodalmait. Ezért nemcsak a maga megnyilvánulási lehetőségeként, hanem a társadalomjobbítás fórumaként is figyelte a színház üzemelését. Így írt beszámolót a Nyugatba debreceni színházi tapasztalatairól, s Bajcsy-Zsilinszky lapjának, a Szabadságnak a szerkesztőjeként így volt mozgatója a kezdeményezésnek: újuljon meg a Nemzeti Színház vezetése. A Belvárosi Színház bukását felelevenítő naplójegyzetéből tudjuk azt is, hogy Németh Antal későbbi titkárát, Patkós Györgyöt, aki majd a Belvárosi vezetője is lesz, cikkek írására biztatta – a Nemzeti ellen.

Amikor *A hazugság ő!* című memorandumát 1927-ben Huszár Károlyhoz, a parlament alelnökéhez címezve az Élőszóban közzétette, írásában szinte pontokba szedte írói munkásságának témáit. Az ivás, az egyke, a vidéki értelmiség társadalmi bajait említette a sajtószabadság gondja, a választójogi s egyéb más megoldandó kérdések sorában. Látjuk majd, hogy az említett társadalmi feszültségeket drámaírói inspirációnak tekintette, s talán a memorandumnak egy másik megjegyzése is eligazít a színpadi szerző megértésében: „az embereknek egyszerűen nincs hitük, amely életük bázisát jelentené, s cinikus materializmusba fullad minden kultúrértékük” – írta Huszárnak. Hitteremtésre szinte didaktikai célzatossággal alkalmasnak látta a színpadot. Ezzel magyarázható, amit több darabjának a befejezésével kapcsolatban a szemére vetettek. Nevezetesen, hogy már-már az anyag ellenében kedvezőre fordítja a történeteit: kiderül Kádár kör-
orvos ártatlansága, mégsem hagyja el tehát a falut; mégiscsak gyermeket vár Julika (*Földindulás*); az Öregasszony végül csak belátja korábbi vétkeit (*Vég-*

rendelet). Kodolányi közvetlen jelenidejűséggel nevelni, tanítani akart a színházban. Hitet sugallni. Hogy életünk jobbra fordítható, csak magunk körül és magunkban kell rendet teremteni.

Kodolányi folyamatos drámaírói ambíciójának egyik alkalmáról Móricz Zsigmond is tudósít. A *Fehér fecske* című egyfelvonásosának bemutatójáról – amelyet Paulini Béla rendezett 1928 márciusában a Vasúti és Hajózási Klub kultúrtermében – írja: Kodolányi kénköves esőt és a gyűlölet vulkánját zúdítja a színpadra. Bizonyos, hogy a *Sötétség*ből ismert szülőföldet idézte meg. Tüskés Tibor monográfiája szerint ekkortájt egy zenés vígjátékot is ír: „pregnánisan magyar dolgok... tömegmulattatás, de nem brettli, nem szóvicc, nem perverzitás, nem is csepürágás”. A *Szép Zsuzska* színpadi változatáról is gondolkodik, s nyomok mutatkoznak arra is, hogy egyfelvonásosokat, jeleneteket írt az ifjú munkások számára, hogy a kirándulásokon bemutathassák azokat. Még a Móriczsal való barátsága idején elkészül a majdani *Végrendelet* című darabjának első változatával; a *Száműzöttek* címet adta neki. A Népszava Kiadónál 1956-ban megjelent, újraírt dráma bevezetője említi: Móricz több színházban is próbálkozott a művel – eredménytelenül. S nem azért, mert a színházak a feltételezhetően dramaturgiai döccenőket is mutató munkánál csak jobb műveket játszottak. Az életanyag volt a fanyalgás oka. Persze, hiszen egy dél-baranyai faluközösség „középkorának” drámája aligha kecsegtetett anyagi sikerrel a Molnárhoz, Nőtíhoz, Zerkovitzhoz szokott és szoktatott publikum körében.

Innen van, hogy az első nagyszínházi bemutatóra szerény publicisztikai figyelem középette készülnek. A dráma: a *Pogány tíz*. Noha a Margitsziget fái alatt Patkós Györggyel, aki Németh Antal Nemzetijében dramaturgi megbízást kapott, a *Sötétség* dramatizált változatáról álmodoztak, Németh mégsem a kész művet szorgalmazta, hanem újat, történelmi művet íratott vele. Törekvése – Szántó György Sátoros királyával együtt – elgondoltságot mutat: a jelen politikai fenyegetettségét, ha másként nem, történelmi művekben megfogalmazni. Később ebben a jelben kerül színpadra Németh László VII. Gergelye, és színpadiasítják Kós Károllyal Országépítő című regényét.

A *Pogány tíz* bemutatása körüli hetekben, hónapokban a Németh Antal elleni támadások az intézmény létét teszik kérdésessé; az általa rendezett Faustot is így marasztalják el. Hat nap múltán következik Kodolányi drámája Táray Ferenc rendezésében. A helyzet iróniája, hogy miközben színháza németellenes drámát játszott, Németh Antal Hamburgban tartott előadást. Kodolányi a Magyarországnak adott előzetesében hallgat ugyan a darab teutonellenes tendenciájáról, sőt arra figyelmeztet, hogy „...nem a »pogányságon« van a hangsúly, hanem Levénta bosszúvágyán és különös szerelmén egy német leány iránt” (1937. április 8.), valójában azonban nagyon is élezett kérdés a teuton lovagok jelenléte. A „különös szerelem” és az, hogy birtokot kaptak országunkban, nagyon is számon kéretik Levéntán, mielőtt Vata leszúrja őt. Az idegen fenyegetettség és a katolikus papság erkölcstelen, hazug uralma az, amely ellenében Kodolányi a pogány harcokot igazát állítja. A katolicizmus elleni indulatában talán személyes motivációk is működtek: tudjuk, hogy Kodolányi, főként Csikesz Sándor majdani debreceni professzor hatására, áttért a református hitre. (Alapos – lélektani – magyarázat szükséges még ahhoz, hogy halála előtt miért rekatolizált!) Kodolányi magánéleti szférákat nyomatékol művével kapcsolatban – valójában nagyon is általános politikai bajvívások terepévé teszi a színpadot.

Nemcsak az István király rockopera sikere nyomán látjuk úgy, hogy Kodolányi drámája ma is értelmezhető gondolatmenetet követ. Mai színpadon a *Po-*

gány tűz szövege mondható a leginkább, még ha vádként hangzott is el az ódon nyelvezet. Kárpáti Aurél tanulságos észrevétele volt, hogy szavalás és veszekedés jellemzi a Nemzeti produkcióját. A dráma az utolsó jelenetben izzik fel igazán, mondja Kárpáti, s az a rendezés elmarasztalása is, amikor vértől csepegő melodramának minősíti a *Pogány tüzet*. Talán Relle Pálnak is igaza van, aki úgy látja, hogy ott következne az igazi dráma, amikor Levénta félreáll. Pünkössti Andor az Újságban sokallja a szadizmust, s úgy véli, hogy a darab a csúcokra gyűlöletében emelkedik, s megtorpan, „amikor a szeretet szava” kellene hogy hangozzék (1937. május 1.). Politikai indulata mellett a szociális jelenidejűség is előtör Kodolányiból. Amikor például Pétör király előtt a panaszosok sorolják sérelmeiket. A *Pogány tűz* egyenletlensége, erőtlensége nemcsak drámaírói gyakorlatlansággal magyarázható, hanem némi spekuláció is zavart okoz. A szerelmi szálaban például, amely inkább a színpadi konvencióknak akart tetszeni. Kodolányit valójában zavarta a távolságtartás is. Mert az ő mondandója a jelen idejű szociális gondok szorítottságában már-már publicisztikus jajkiáltásként feszül benne. Ahogyan a szociográfus Kodolányi Ormánság-könyve se tud oly higgadt emelkedettséggel elemezni, mint Illyés a Puszták népében.

Imént memorandumát említettük. Ebben a falusi orvosok kegyetlenül nehéz munkájáról is szólt. *Vidéki történet* című színpadi műve, amelynek bemutatóját 1938. november 12-én tartották (játékmester: Nagy Adorján), már ennek a kérdésnek magánemberi és társadalmi konfliktusát jeleníti meg. Schöpflin Aladár kritikája egy közeli színházi emlékére utal: 1938 tavaszán a Nemzeti Németh László Villámfénynél című darabját mutatta be. Közös a téma: mindketten egy hivatásában elmerülő vidéki orvos drámáját írták meg. Mégis alapos különbség mutatkozik. Németh László a magánélet körének konfliktusát jeleníti meg, mint Schöpflin találon megjegyzi, s a falu nem mutatkozik meg. Kodolányi szociális kérdésként exponálja Kádár körorvos drámáját. A Magyar Színpad 1938. november 9-i számában így nyilatkozik a szerző művének időszerűségéről: „A falu intelligenciájának és népének problémáját most egyre intenzívebben tárgyalja a közvélemény. Az irodalom e kérdésben már régebben megszólalt. Móricz Zsigmond, néhai Török Gyula és más jeles társaik a problémát úgy látták, hogy a falura kerülő intelligens ember vagy megszökik, vagy elpusztul. Mi, fiatalabbak a háború utáni tanulságok alapján másképpen látjuk ezt a kérdést...” Ami Kodolányinál a maradást jelenti. Vállalni a nehézségeket. Vállalni a mindennapi harcot, és nem hátrálni. Kádár felesége nem bírja tovább, s elhagyja az urát, el a falut. Kodolányi társadalmi vonatkozásban is motiválja, hogy Kádár a nehezebbet választja; egy állapotos asszony halálában látszólag vétkes. Hívták Kádárt többször is, s ő nem tartózkodott otthon. A második felvonás vizsgálat Kádár bűnösségét illetően. Igazat adunk Schöpflinnek abban, hogy az orvos elleni vádaskodás némiképp írói módoltság. Alapos és részletező ugyan a tanúkihallgatás, Pallagné borzongató átkokkal siratja lánya gyilkosát, ám bennünk, nézőkben Kádár ártatlansága bizonyos. Megrendülésünk épp az volna, ha igazságtalanul meghurcolnák. Ám Kodolányi szándéka más; pátosz és példa szükséges neki. Kedvező végre futtatja a történetet. Kádárné elmenetele pedig azért nem jelent igazi veszteséget, mert a darab indításától szerzőnk felkészített erre. Ha árnyalta volna a házaspár kapcsolatát, tán a személyes élet vonatkozásában erősebbnek éreznénk az orvos otthoni harcát, illetve annak tétjét, hogy mégiscsak szakítania kéne falujával. Szociális, közösségi dráma a *Vidéki történet*. Amennyire megrendítően új szempontokat hozott a színpadra, annyira nem tudott szabadulni korának színművecskéitől a szerelem rajzában. Említettük a *Pogány tűzzel* kapcsolat-

ban is: férfi és nő viszonyát inkább a szenvedés jellemzi, s éppen ezért melodráma, mintsem izzó harc és küzdelem zajlik Kodolányi színpadán. Ellenérzéseinket említettük inkább, de most érdemét hangsúlyozzuk! Kodolányi a *Végrendelettel*, majd azt követő darabjaival merőben új hangot szólaltatott meg a magyar színpadon és a drámairodalomban. Móricznál mélyebben nyúlt a népi élet nyomorúságához, szociográfiai pontossággal, kérlelhetetlen erkölcsi következetességgel éltette színpadi figuráit. Kedély és derű Kodolányinál nemigen mutatkozik. Ami feloldozás, az a társadalmat megváltani akaró közember segítő gesztusa. Egyébként pedig nincs felmentés.

Nem véletlen talán az sem, hogy a vizsgálat, a tárgyalás, a vétségek tisztázásának folyamata nemcsak a *Vidéki történetben* fedezhető fel. A *Földindulásban* is (bűneit vallja Juli); a *Végrendeletben* pedig egy törvényszéki tárgyalás tanúi vagyunk. Az igazságnak ez a szenvedélyes feltárása dramaturgiai eszköz, módszer lesz Kodolányinál. Dramaturgiai érvényre emeli, a színpadra transzponálja a vizsgálatokat, vallomástételeket. Színpada nyílt tárgyalásokat folytat az emberben munkáló rossz ösztönökről. Azokat az önös, torz magatartásokat és gondolatokat igyekszik feltárni, amelyek a szűkebb s tágabb közösségben, a társadalomban csökkentik az életfunkciókat.

Mindenekelőtti aggodalom: az egykézés. A kiháló nép víziója író társait és a társadalmat már jóval korábban cikkekben, tanulmányokban mozdította: szülőföldjén, az Ormánságban a pusztulás jeleit észleli. A *Földindulás* ebben a kétségbeesésben íródott. Az új vezetéssel induló Belvárosi Színház 1939. február 11-én mutatta be – új magyar drámát addig meg nem ért sikerrel. A *Pogány tűz* nyolc előadást ért meg, a *Vidéki történet* tizennégyet, de író társai se mondhatnak sokkal többet. Ezidőt Tamási Tündöklő Jeromosa tizenkét estét számolt, Németh László Villámfénynél című műve már igazán nagy szériának mondható harminchat előadással. A *Földindulás* 1939. május 15-én már a 125. előadásnál tartott, s ősszel már a 200-at is meghaladta. Országszerte műkedvelő együttesek is műsorra tűzték. Mivel magyaríazható a *Földindulás* „operettsikere”? Parasztok és vitéz Nagybányai, pesti polgárok és miniszterek, munkások és nagyságos asszonyok egyként tapsoltak a nézőtéren. Gúnyanyaggal a dráma pedig nagyon is tömött. Nyelvében, ormánsági dialektusában, erősen hangsúlyozott lokális történetében szorító és aktuális kérdéseket robbanthatott. A Film, Színház, Irodalom 1939/6-os számában beszél is e társadalmat átfogóan mozgósítani akaró szándékáról: „Itt akarom bizonyítani – mondja –, hogy nem lehet a színházlátogató közönségnek olyan rétege, akiknél ne találna akkora érdeklődésre az ilyen darab, mint az idegen szellemű szerelmi nyavalygások. Óriási különbség van a nemzeti színjátszás ránk maradt tradíciói és a mai színház között. A szakadékot el kell tüntetni!”

Kodolányi aligha hitte, hogy szándéka kivételes kísérletként, de mégiscsak sikerül! A publikum faluképe nagyon másilyennek mutatkozott. Lapozzuk csak át a Film, Színház, Irodalom azon számait, amelyek a *Földindulás* bemutatásának heteiben jelentek meg! Zilahy Süt a nap című színművéről számol be, amelynek tárgya: „református pap lánya szeretheti a magyar föld kérges kezű fiát”. S egy filmforgatási riportban Tolnay Klári mosolyog: Bolváry Géza Tiszavirág címmel a magyar falu életét viszi vászonra, s még mondát is elevenít: Csaba vezér is megérkezik a történet, az élet jobbra segítéséhez.

S mit mutat Kodolányi?

Sötétséget!

Hogy pusztulnak a falusi porták, nem születik gyermek, orvos helyett kuzuzsló ügyeskedik az emberi életéért, végletes gyűlölet és harc dúl családokon

belül, szektázók vak hite uralja a falu gondolkodását. Színpadi életanyagnak és írói sugallatnak egyként dermesztő valóság. Mégis, a *Földindulás* mivel ért el ily országos figyelmet és sikersorozatot? Sok okot mondhatunk magyarázatként. Darvas Józsefnek a Kelet Népeinek írott szavait idézzük (1939/4.): „Végre elérkezünk oda, hogy komolyan beszélhetünk az új magyar dráma megszületéséről: nem csupán elméleti megfontolások alapján, hanem kritikai eszközökkel, egy adott darab kapcsán. . . akadt író, aki meg tudta teremteni azt a drámai formát, amelyben természetes hangsúllyal, töretlen belső logikával bonyolódnak a népelet apró s nagy eseményei. . .” Schöpflin Aladár a Tükör 1939. márciusi számában úgy látja, hogy Kodolányi műve iránydarab. „Nem prédikálja, csak megmutatja, mi csoda rombolást okoz az egyke, és milyenné formálja az embereket és sorsokat.” Majd azt írja: nincs népszínműi hang, hanem valóságos paraszti. Ami nemcsak Kodolányi érdeme, hanem az előadása is. Páger Antallal az élen kiváló, jeles színészek vállalták a játékot, és nagyon erős, hiteles színpadi világot sikerült megteremtüniük. De a dráma korszakos sikerének még néhány más tényezőjét is említsük meg. Mindenekelőtt Kodolányi szuggesztív, sodró erjét, amellyel a darabot életre teremtette. Itt sikerül talán legjobban elegendíteni a tragikus és oldottabb perceket. A komor hangoltságban derűs pillanat, ahogyan a kisfiú István király históriáját tanulja. Ha a gyermeket említettük, mint sikertényezőt is vegyük figyelembe. Tudott, hogy színpadon gyermeket szerepeltetni mindig hatásos. S hozzá: a gyermek meghal. Nézőnek kevés nagyobb hatást produkálhatunk. Kodolányi mindezt nem hatásvadászatból spekulálja, hanem tárgya s drámai gondolata sodorja erre. Hiszen az egykézést átkozza, és sűrítettebben nem is lehetne drámai helyzetet teremteni, mint hogy egy fiatal házaspár egyetlen gyermeke meghal, az asszonynak pedig újabb szülésre nincs reménye. Időszerű politikai vonása is erősítette a *Földindulás* sikerét: az eladó telkeket, a beszegezett házakat svábok veszik meg. A *Pogány tűzben* a teuton veszély nagyon közvetlenül hangzott, itt finomabb, szalonképes Kodolányi aggodalma. Amint vallási kérdésben is. Történelmi drámája a katolikus papságot átkozza; itt szektások szelleme lengi át a történetet – katolikusok, reformátusok s minden más felekezet tagjai ökonomikus gondolatban félhették ezt a faluképet. Sikertényezőként említhetjük a dráma megoldását is. Hogy kedvező véggel zárul. Happy enddel, mondjuk angolul is, mert ez a polgár mozi- és színházi igényének, ízlésének talán legfontosabb „esztétikája”. Mint korábban említettük, Kodolányi szigorát, erkölcsi-írói következetességét ismerve: ő nem a közönség kegyét óhajtotta keresni. Hogy egy elég sutácska fordulattal az orvos újabb vizsgálata Juli terhességét állapítja meg, ez nem a könnyű sikerre való sandítás. A remény és a hit ereje inkább, hogy minden baljós jel ellenére népe életre és nem a halálra, pusztulásra hivatott. Kodolányi nemzet- és sorsértelmezése és a konvencionális színházi dramaturgia ez esetben egyező. Ki-ki a maga nézőpontjában fogadta a hírt, miszerint Julit „megáldotta az Isten”.

Az említett tényezőkkel nem azonos súllyal, de a *Földindulás* sikeréhez más, külső tényezők is segítségével szolgáltak. Kodolányi említi, hogy a közreműködők egy része valamiképp Németh Antallal személyes ellentétbe került. A folyamatos támadások közepette jó érv volt: lám, színházat és magyart tudnak csinálni, ami igazán a Nemzeti feladata volna. S nem tudjuk a felsőbb hatalmi játék igazi törekvését, hogy mennyire szánták maguk is Németh elleni támadásnak a Belvárosi Színház támogatását, de tény az, Kodolányi írja, hogy állami szubvencióval dolgozhattak. S a *Földindulás* sikere minden rétegnek, társadalmi osztálynak érvet szolgáltatott valamire. Ki-ki a maga igazára hivatkozott. Nem tárgyunk a dráma

megalázó plágiumperével foglalkozni. Több kötet összeállítható a sajtóban megjelent rágalmozó, gyanakodó, sanda célzatú írásokból. S az is szomorú, Kodolányitól tudjuk, hogy a Nemzeti illetékesei nem tanúskodtak a *Földindulás* mellett. Ma már mosolygató az Erdős nevű fogorvos által indított hecckampány. Az egyszerű olvasó előtt is bizonyos: a *Sötétség*, a *Böbék*. *Samu búcsúja* s más novellák, regények életanyaga és főképpen gondja tovább sístereg a *Földindulásban*.

Még tartott a *Földindulás* sikere, amikor 1939. október 20-án újabb Kodolányi-premier következett, a *Végrendelet*. Az egészségügy, a gyermek kérdése után az ormánsági drámatrilógia harmadik darabja a vagyonról szól. S ha már eddig is megkíséreltünk némely jellegzetességre utalni Kodolányi drámaival kapcsolatban, most egy újabb, az előző két drámában is megtalálható sajátosságra figyeljünk. Kodolányi haláleset körül sűrít drámai anyagát. Relle Pál tanácsát fogadta meg, aki – mint említettük – a Levénta halálát követő eseményekben látta volna az igazi drámaiságot? Nem tudjuk, de az bizonyos, hogy a *Vidéki történetben* Pallagné lányának halála lobbantja fel a tüzet az orvos körül, a *Földindulásban* Józsika halála kapja össze a színpadi történet szálait, a *Végrendeletben* pedig az öreg Páprádi halála után az örökség miatt háborúznak.

A *Végrendelet* újraírt változatát tekintette Kodolányi végleges szövegnek, amelyet 1955 decemberében a Pécsi Nemzeti Színház Marton Frigyes rendezésében mutatott be. Összehasonlítva sok apró módosulást felfedezhetünk. Utóbb kedvezőbb színben tűnik fel az orvos alakja, némely dialógus kibontottabb, az első felvonás zárásában az új változat az apa beszámíthatatlanságát nem említi. Bizonyára azért is, hogy Zsuzsi jussa az örökséghez erkölcsi és jogi értelemben egyértelműnek tessék a dráma igazságaként. A harmadik felvonás végét is erősebben mozdítja Kodolányi; az 1939-es írásban a hamisan tanúzó Páprádiné és Zsófi maradásra biztatja addigi ellenfelét, Zsuzsit és férjét, Orbánt. Az 1955-ös darab élesebben distancíroz: Orbánék magukkal viszik a hamis tanúzás bűnében összeroppant öregasszonyt.

Zsófiéknak tehát nincs feloldozás. Erkölcsi ítélkezésében árnyaltabb a végleges szöveg. De még oly technikai módosulások is felfedezhetők, mint a szerzői instrukciók szövegezése. Bizonyára a Belvárosi Színház mindennapjai s előadása nyomán a bennfentesség íratott vele olyan színházi szakkifejezéseket, mint „jobb kettő” stb.; effajta utasítások nem olvashatók a Népszavánál 1956-ban megjelent változatban. Egyetértünk B. Nagy László véleményével, aki a pécsi bemutató után úgy látta: Kodolányi „kitűnően ábrázolja, hogy nemcsak a jog szerinti örökösödéstől való félelem, a hozzájuk fűződő anyagi érdekek készítenek hazugságra a szereplőket, hanem az idegenkedés is a régi uraktól: ilyen bírák előtt nem lehet igazat mondani”. Illés Jenő a Színház- és Filmművészet 1956/1-es számában kifogásolta, hogy a napszámos a végén megmenti a gyilkos társaságot, az író pedig nem mondja ki világosan, hogy ez a világ velejéig rothadt. Némiképp sematikus ellenkedésnek érezzük az említett vélekedést, mert bajos volna a dráma és Kodolányi zárt dramaturgiáján belül, hogy Orbán valamiféle szabadsapatot szervezne a család és a rendszer ellen. Az új változat véleményünk szerint árnyal; Zsófiék érdek- és hasznoszerű életelve vereséget szenved.

A darab két változatának összehasonlításával kapcsolatban a Kodolányi-dramák egyik legfontosabb kérdését is tárgyalnunk kell. A nyelviséget. Hitelességet és szuggesztíót sugároz az ormánsági nyelvjárás. Kodolányi többször panaszolja: színésznek ez mindig nehézséget jelent. Konokul következetes: a *Békák tavánál* sem enged majd. Hogy mégis elbizonytalanodik, észrevehető a *Végrendeletben*. Zsuzsi a második felvonás zárómonológiájában, az 1939-es változatban még táj-

szólásban olvasható szavakat az 1955-ösben köznapi hangzóságra cserélte, azokat a szavakat, amiket később illesztett Zsuzsi mondandójába, ormánsági dialektusban írta. Érthető a szerző következetlensége. Ha következetes, lehet, hogy a néző nem érti a disputák jó részét, s a színészek jobb esetben nyelvi attrakció tapsoltjai, és nem az előadáséi. A mondatokat tehát úgy építette Kodolányi, hogy csak részben élt az ormánsági dialektussal. De ebben a gondolatmenetben máris a folklorikus pontosság lesz kérdésessé – különben pedig a dráma nyelvéhez való szigorú ragaszkodás értelme vitatható. Tamási Áron is belátta az ellentmondást: az 1956-os budapesti Énekes madár nyomán a debreceni előadás szereplőinek azt tanácsolta a levelében, hogy inkább a mondhatóság vezesse őket a színpadi beszédben, mint netán az ízetlenkedő különcködés.

(A darabban kapcsolatban még egy észrevételt: ami Kodolányinál a harmadik felvonásban az öregasszony vezeklése – hogy javait szétosztja a falubeliek között –, az majd Illyésnél egy komédia témája: a Homokzsák, avagy nevetve könynyebb című darabé.)

A *Végrendelettel* a drámaíró Kodolányi életműve csaknem lezárult. Mire író-társai lendületbe jöttek, ő már hátat fordított a színháznak. A Belvárosival szakít; okairól hosszan ír az egyik naplójegyzetében. (Egyszer alaposan, dokumentáltan fel kéne tárni, mi okozta e kivételes író-színház közötti kapcsolat összeroppadását.) A szépíró Kodolányi ezután a régmúlt magyarságot keresi, és sülyedő gyermekkorának világát idézi fel.

A tragikusan összeroppanó időben Kodolányi is elbizonytalanodik, nincs, ami a drámaíró erejét megtartaná. Az újratápaszkodó világban Budapest felszabadulásáról még drámát tervez, de fizikai létében is veszélyeztetve, színházi biztatás nélkül nem kezd hozzá. A világ újragondolásában egyre mélyebbre szált: az egyetemes emberi mítoszokat idézi fel regényeiben.

Műveinek újraigazításai, írásos vallomásai sejtetik: poklot járatott magával, ami nem menti súlyos emberi gyengeségeit. Pándi Pálnak a *Békák tava* bemutatójával kapcsolatos véleménye mégis pontosításra vagy kiegészítésre szorul: „1945 előtti és utáni jobboldali állásfoglalását nem lehet mentegetni a szocialista építésben később elkövetett hibákkal – írja Pándi, okkal, majd így folytatja: – Ezen a kronológiailag is képtelen feltételezésen mit se változtat, hogy a korábbi hibák kiküszöbölése nyilván Kodolányi számára is megkönnyítette annak belátását, hogy saját 1945 előtti és utáni magatartása menthetetlenül hibás és káros volt” (Népszabadság, 1960. nov. 27.) Amit nem szabad figyelmen kívül hagyni: a húszas évek végén, a harmincas évek fordulóján Kodolányi a munkásmozgalommal tartott. Író-társai egy jó részénél is odaadóbban. Aztán a moszkvai emigrációtól és itthonról is olyan durva, nem jobbító, hanem kiközösítő célzatú támadások érték, és nemcsak őt, hogy elgyengült, magára maradt. A keserűség, bizonytalanság lelki motivációját is az okok sorában tudjuk, amikor a Pándi által említett történelmi pillanatokban elítélendő emberi gesztusokra ragadtatta magát.

A nyíló idő neki is biztatással szolgált: írásainak közreadására újra esély mutatkozott. A pécsi *Végrendelet* színpadi kedvét is újraélesztette, s tán ennek – és bizonyára a hazatért Páger kedvéért 1957 májusában a Vígyszínházban felújított *Földindulásnak* – köszönhető, hogy egyre gyengülő egészségi állapota ellenére a *Vízválasztó* című regényét *Békák tava* címen dramatizálja a Vígyszínház kérésére.

Az előadás kudarcot hozott. Színháznak, írónak egyaránt.

„Nem kerek asztal kell, hanem világtörvényszék” – mondja a darabban Németh Laci, aki a Tanácsköztársaság bukása után hazamegy erdőtanácsos apjához. Részese volt a történelmi eseményeknek, s otthon látnia kell: a nagygazda

K. Tóth a hűgának udvarol. Pándi Pál a Népszabadság említett cikkében úgy értékelte, hogy a K. Tóth–Iluska–Laci háromszöget ki kellett volna kerekíteni; Bessenyei György az Élet és Irodalomban (1960. december 9.) úgy látta, hogy jó expozíciók követik egymást, de az igazi konfliktus elmarad. S Kodolányi valóban nem tudta az említett világtörvényszék magaslatára futtatni a darabját. Mert Németh Laci figurája passzív; jelenlétének nincs gondolati-eszmei, filozófiai töltése. Múltjáról a csendőr „civilben” hoz híreket, de harcának valóságos igazságtartalma a magánélet szférájában marad. Politikai és emberi tartalmak itt inkább perpatvarba keverednek, mintsem igazi konfliktusba. Az epizodikus szétesettségnek azonban olykor tendenciózus oka is van. A Kertész egyetlen jelenetére azért van szükség, hogy jelezze: az uraknak köszönheti a jómódot – azaz megalkuvó, romlott ő maga is.

De ne csak a művet okoljuk, hogy sűrítettségben, drámai erőben nem ért fel az ormánsági trilógiához. Pándi komoly elmarasztaló szavakat mond a Kazán István rendezte előadásról is. Teátrális, deklamáló, túlpoentírozott játéktílus rontotta a mű esélyeit. Ha meggondoljuk, hogy a Vígszínház az effajta játéktílusra s műre készületlen volt, akkor talán a jó szándék ellenére önismeretét is hibáztathatjuk, hogy mégis vállalkozott az előadásra. Vagy pedig a felsőbb feladat-celosztó szempont diktálta úgy, hogy Kodolányi – az iránta erősödő bizalom jeleként – a Víg-re méretett.

Beszélgetésünkben nagyon keserűen emlékezett erre a bemutatóra, s nyolc év távolából is sorolta, mi mindent kért a próbák során, amit a rendező nem teljesített.

Aztán már csak a békéscsabai együttesnek üzent: vigyázzanak a *Földindulás* szektásjelenetére! Antiklerikális paródiát ne csináljanak belőle, mint a Vígszínház 1957-es előadásában tették!

Néhány esztendővel ezelőtt a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet hallgatói mutatták be a *Földindulást*. Elmentek az előadással Kalotaszegre is. Arra a vidékre, amelynek egykéző-pusztuló-önpusztító életéről megdöbbentő filmet készített a bukaresti televízióban Csép Sándor.

Annak a színházi estének a hatása leírhatatlan. A zokogó közönség sorskérdésének, létének harangzúgását hallotta. Tizennyolc-huszonkét éves színinövendékek élet és a színház katarzisének félelmes erejét tapasztalhatták. S életükben aligha adódik nagyobb érv a színház közösségi ereje mellett.

Alkalmi s „lokális” megrendülés volt ez? Az idő válaszol majd...

Beszélgetésünkben drámás kötetét említette. Hogy majd megjelenik életműsorozatában. Másfél évtizednél is régebb idő: a könyvet mindmáig nem olvashatuk.

A jövőre tekintve s az elmúlt évtizedek színházi életét ismerve türemkedik elő a kérdés: Kodolányi művei benne ragadtak-e az időben? Újabb életet nem ígér Kántor János, Páprádi Zsuzsika és Kádár orvos küzdelme?

Bizonyosat nem mondhatunk.

Móricz már a *Fehér fecskék*ben hiányolta, ami Kodolányi későbbi drámáit is jellemzi: több „filozófia, jóság, életöröm” kellene – mondta –, hogy a drámaíró Kodolányi a világ fölél, a magasba emelkedjék.

Egy-egy elhivatott rendező, egy-egy invenciózus előadás talán lelket ad majd ehhez a szárnyaláshoz.

KRISTÓ NAGY ISTVÁN

Kodolányi közelében

Akkor láttam először, mikor Erdélyi Józsefet: 1938-ban egy Turul irodalmi esten, Szentesen. A jól megtermett, derűs képű, ferde szemű, erős járomcsontú Erdélyi, aki vérvadás versével nem sokkal előbb borult a hazai jobboldal kebelére, sikerei tetőpontján állt, s ennek tudata csak úgy sugárzott belőle. A népi írók, szociográfusok és falukutatók különben is majd mind jó kiállású fiatal emberek voltak. Olykor szinte meghökkentett, mennyire hasonlítanak egymásra – legalábbis a tekintetben, hogy személyes megjelenésük miként hat közönségükre. Erdeiben, Matolcsy Mátyásban, Németh Lászlóban volt valami görögös, derűs fölény és biztonság sugárzott Ortutayból – jómagam, barátaim s velünk együtt ezernyi népi értelmiségi fiatal ember az időben még egyaránt rajongtunk értük. A tipikusan „keleties” – hogy ne mondjam: turáni – külsejű Erdélyit is nagy tetszés fogadta, senki se gondolt román származására. A színmagyar úri osztály tipikus képviselője, Kodolányi viszont maga volt a dekadencia: külleme, mint ázott varjúé, sötét volt, csak szeme csillogása mutatta felsőbbrendűségét, s ahogy figyeltem, kitetszett személyiségének szinte luciferi volta. Akkor még csak enyhén visszataszítónak hatott, mint aki, ha már eljött ide mint a jobboldal írója, tudatosan szembeszegül a népszerűséggel. Ő, mennyire jellemző volt ez reá, haláláig! Szentesen bottal baktatott ki a kis színpadra, csöppet sem leplezve nyomorék voltát, kényelmesen elhelyezkedett egy széken, gorombán követelte, hogy a szemébe világító reflektort fordítsák el, aztán elkezdte fölolvadni egy, a *Magyar Életben* frissen megjelent cikkét. De persze azért sikere volt neki is.

Hiszen ő is akkoriban vált országosan ismertté. Baloldali múltját soha meg nem tagadta, de szinte mindenki egyezményesen megfeledkezett róla. A baranyai egyke problémái az egész ország lelkiismeretét megmozgatták. A *Földindulás* hatalmas színpadi sikere Kodolányit még anyagi jóléthez is juttatta: 1939-ben vett telket, villát Balatonakarattyán. De az igazi siker: az irodalmi nagyságé a halhatatlan trilógia volt. A *Boldog Margitot* lenyűgözve olvastam, s nemcsak a harmincas évek végén, hanem évtizedekkel később, lektori szemmel is, mikor is az én véleményem alapján adta ki újra a Magvető. Máiig is a század nagy történelmi regényének, a középkori szellem, azon belül a „szentség” legjobb irodalmi földidézésének tartom. – Aztán ott volt a másik nagy siker: a csend országáról írt Suomi-útikönyve, amely a népies-polgári demokratikus politikai modell fölrajzolásával tett bennünket elkötelezetté.

Személyesen csak évekkel később ismerhettem meg. Ezt levelezésünk előzte meg: cikket kértem tőle a *Szegedi Híd* részére – kérésünket teljesítette is. Aztán 1941 őszén megkaptam új kötetét (*Esti beszélgetés*): szokatlan és megtisztelő volt, hogy egy beérkezett, sőt nagy író sose látott húszéves süvölvénynek (szép dedikációval) elküldje művét. S csak ezután találkoztunk, 42-ben a Soli Deo Gloriában. Szeretettel megölelt, s egyben rám is támaszkodott – megint ijedten észleltem sántaságát –, vesébe látó szemeit vidáman szögezte nekem, s lakására invitált. Segítettem a lépcsőn lebotorkálni, majd (számomra ez sem volt minden-napi) taxiba ültünk, s hosszú kilométereken át vágattunk a Hidegkúti útra, ahol aztán sok-sok éven át rendszeresen meglátogattam. Mikor negyvenkilenc végén visszavonult Akarattyára, ott is nemegyszer fölkerestem, az ötvenes évek első

felében is, mikor e látogatások egyikőnk számára sem voltak egészen veszélytelenek. Igaz, nemegyszer abszolúte megbízható kísérőm akadt, Szabó László, az egyik szakszervezet értelmes, jó szándékú munkáskáder funkcionáriusa, aki a szintén ott dolgozó Szentiványi Kálmánnal együtt vitt le Kodolányihoz. Szabó – nyilván Szentiványi ösztönzésére – szerette volna visszahozni Kodolányit az irodalmi és közéletbe. Hogy ez nem sikerült, azt „magasabb tényezők” akadályozták meg, no de Kodolányinak sem volt nagy kedve, bár sose volt ellenzéki, sose duzogott, sose „hallgatott”: mindig írt, mert bízott a szocializmus kedvező fordulatában.

De nagyon is előreszaladtam, maradjunk még a negyvenes évek első felében. Mindjobban kibontakozott előttem Kodolányi sokszínű személyisége, amely közvetlen hatásában vetekedett Németh László egészen más jellegű varázsával. Németh megnyerő, szinte kislány szerénysége, sőt félszegsége és belső hajthatatlansága, halkán kiejtett, finom, de föllebbezhetetlen ítéletei valósággal aurával ragyogták be arcát; a csöndes, szívós, szikár lázadó: Sinka, az üvöltöző Erdélyi, a joviális Veres Péter, a gunyoros Féja s a markánsan szuggesztív Kodolányi nagyon elütött tőle. Utóbbi mint egy pók üldögélt szobájában, s a háló finom rezgéséből mindent megérezett, közben szövögette is a szálakat: nagy konspirátor és nagy misztifikátor volt. Fanatikus magyarsága több volt, mint nacionalizmus – *hit* volt az, a szegény országgal való közösségvállalás, ezért mindenre képes volt, s csak egy dolog volt számára fontosabb, egy negatívum: a fanatikus németgyűlölet. Ismétlem, mindenre képes volt: megalkuvásokra, direkt politikai akciókra, titkos társaságokkal való szövetkezésre, a hatalom – ha már kivívni nem lehetett – kihívására, csak hogy a nyomorult magyar népért és a gyűlölt náci németység meg hazai svábság *ellen* harcoljon. Sajátos hazafisága vitte bele az ősi és „örök” magyarság tanulmányozásába, ezért kezdte el ősmagyar tárgyú regényeit: a nemzeti öntudat elmélyítésére és erősítésére van szükség, bármilyen áron. E „bármilyen ár”-ba beleszámítódott a németellenes népi fasizmussal való összefonódás is (volt ilyen, a Magyar Közösség titkos társasága), a *Turul káté* megírása, a *Nemzetőr*, majd *Tiszántúl* című lap szerkesztése; előbbiben 1939 őszétől, a cenzúra bevezetését követően, tényérnyi fehér foltok jelezték a Kodolányi-vezércikkeken eszközölt törléseket. (Abból, ami a háború alatt Magyarországon megjelent, senkit sem lehet pontosan megítélni, mert minden sort cenzúráztak, mégpedig időnként változó eréllyel, de meg a cenzúra pusztá léte eleve szordinóval szólaltatta meg a szerzőket. Nem Kodolányit! Hadd töröljék, ami kimondhatatlan – de amit töröltek, nem maradt meg.)

Mindig alkotott, amíg lehetett: nyíltan agitált, mikor más út nem nyílt: konspirált, egyazon szenvedélyességgel. Zsilinszkyvel mindig megvoltak a kapcsolatai (Németh Imre korábban képviselő, közigazdász volt az összekötő), haláláig érintkezésben állt Faraghó altábornaggyal. A háborúból való kiugrás érdekében aktívan közreműködött, kiáltványt fogalmazott, sőt fölmerült annak gondolata, hogy maga is külföldre repül. Berényi Attila repülőtisztnek kellett volna kijuttatnia.

De sose volt fantaszta, mindig számolt a realitásokkal, és sose vált fasisztává vagy reakcióssá. Mikor a háború után Donáth György és közvetlen köre megkezdte a Magyar Közösség és a hozzá közel álló társadalmi csoportok reorganizálását, Kodolányit az elsők között keresték meg. Ő azonban (ezt nekem 1946-ban azon frissiben elmondta) kiutasította őket, s engem is óva intett, nehogy az okos és elszánt Donáth hatása alá kerüljek (akivel ugyancsak még 1942-től jó személyes kapcsolataim voltak). Neki köszönhetem, s nemcsak én, hogy távol tartottuk

magunkat ettől a mozgolódástól, és „kimaradtunk” az első, nem egészen alap-
tan, de jócskán fölfújt politikai perből.

Nem mintha nem szeretett volna politizálni a felszabadulás után is. De nem engedték. Így Julianus álnéven írt kis cikkeket a Hamza András szerkesztette *Független Ifjúságba*. És mikor vidékre kényszerült, akkor sem lett provinciálissá; a világkultúra újabb jelenségeiről, sőt divatjairól előbb szerzett tudomást, mint mi, pestiek. Foglalkozott az atomenergia kérdéseivel, kibernetikával, tőle hallot-
tam először a delfinek intelligenciájáról, Mika Waltari *Szinuhe* című regényéről (amely a kelleténél is inkább hatott rá), és így tovább. Minden érdekelte, s amit megismert, azt rögtön közölni, népszerűsíteni igyekezett. Látszólag meglepőek voltak állásfoglalásai. Elképedve néztem rá, amikor rajongva szólt Thomas Mann *József-tetralógiájáról*, vagy mikor a katolikus Graham Greene-t ajánlotta olvasá-
sra, ismét másszor csodálattal szólt Lenin nagyságáról, aztán Puszkint emlegette „mozarti génusz”-ként. Nem voltak ezek megszokott állásfoglalások 45 előtt, és után sem a mi népies köreinkben. Milyen izgalomba jött, amikor megtudta tő-
lem, hogy Mann megírta *Mózes-regényét* – rögtön el kellett vigyem neki. Akkor már ismerte Frued *Mózesét*, a Manné nagyon kiábrándította. „Vázlat – mondotta –, nem méltó Thomas Mannhoz, de a témához sem! Kedvem lenne újra megcsi-
nálni...”

Meg is csinálta. Nem az első eset volt, hogy írótól kapott ilyen ösztönzést. *Vas fia* megírására Makkai Sándor *Sárga vihara* készítette: „ezt a remek témát kár volt így elrontani”. A honfoglalás kori ciklus (*Pogány tüzek*) voltaképpen István király-regénynek indult: a fölülmúlni akart előkép Kós Károly *Országépítője* volt – Kodolányi azonban a pogány korról akarta kezdeni az István-regényt, amely meg is rekedt az ősmagyarok idejében. A *Vízöntő* (későbbi címén *Vízözön*) ihletője Várkonyi Nándor *Szíriat oszlopai* című könyve volt – de beledolgozta az asztrológiát éppúgy, mint a közelmúlt történelmi eseményeit, így Lugal személyé-
ben Bárdossy miniszterelnököt léptette föl, a regény több hőse irodalmár: Ur-Bau: Nándor bácsi, Várkonyi; Namzi Németh László, Hétil Szabó Lőrinc, Gubbubu – a különben csak távolról ismert és mélyen lenézett – Márai; Utnapistim persze ő maga.

Kodolányi démoni személyiségével összefért a démonok hite: a harmincas évek végén keveredett bele a misztikába, s engedett az irracionális hívásának – ez uralta ideológiáját egészen a hatvanas évekig. Fia a táltosról írta doktori disz-
sertációját, s az író maga is valóságos sámánhitben élt. – Az embernek vannak szinte földöntúli képességei: ennek példája a *Magyarságnál* dolgozó „léleklátó Kele”, a nagydarab csodalény, aki maga sem tudja, hogyan, valósággal *érzi* az emberek sorsát – mintha látná, hogy cipelik maguk mögött a sötét jövő szörnyü-
ségeit: ölést, halált, pusztulást... Kodolányit lenyűgözte a szerkesztőségből is-
mert Kele személyisége; noha kiábrándította, hogy a *Magyarság* jobbrafordulása után is megmaradt a nyilassá vált lapnál. De a rendkívüli képesség élő példaként figyelte továbbra is. Egész elméletet épített ki: valaha az ősidőkben ezek a transz-
cendens készségek (megérzések, sajátos érzékenységek s egyéb parapszichológiai jelenségek) sokkal általánosabbak voltak. A boszorkányüldözések során Európá-
szerte egytől-egyig kiirtották a „táltosokat”, így az ilyen adottságok lassan eltűn-
tek, azok is visszafojtják magukban, akiknek tehetségük lenne rá. Nincs többé „homo magus”. Ez a modern civilizáció egyik káros hatása – mondogatta –, kö-
vetkezménye pedig a németes, rideg természettudományos racionalizmus és a kapitalizmus.

Mindehhez ideológiai megerősítést is kapott: Várkonyi már említett köny-

vének tételeit teljes egészében magáévá tette és elfogadta fiatalabb, de lélekben hozzá közel álló barátjának, az éles eszű s megnyerő Borbély Ervinnek asztrológiai tudományát is. E két ember volt rá a legnagyobb hatással; távolabbról, de határozottabb ideológusi szerepben Karácsony Sándor és Vatai László (akinek Dosztojevszkij-könyvére különben Németh László hívta fel a figyelmét). De hatott rá Németh is: a „harmadik út” gondolatát Kodolányi sajátjának tekintette és – vulgarizálva is – tovább népszerűsítette. Ennek tipikus példája a Németh szárszói beszéde előtt írt meghökkentő esszé, az 1943-ban megjelent *Zárt tárgyalás*.

Az irracionálizmus nemcsak megjelent műveiben, már létrejöttükben ott munkált. A Jézus-regényen dolgozott, mikor elmondta, hogy hősei *fizikai valóságukban* megjelennek előtte, vitatkoznak, veszekesznek – mintegy eljártsszák a cselekményt, neki „csak” le kell írnia, aminek „tanúja volt”. „Meg kell mondanom – szolt –, amikor ezt először tapasztaltam, valósággal megrémültem. Azóta megszoktam, s élek vele.”

Szóval mindig írt, írt, a kelletténél is többet. A *Vizöntő* elolvasása után megmondtam, hogy terjengősnek találok, s ha lektor volnék, bizony vagy egyharmadát törölni javasolnám. Evvel persze megbántottam, de mikor hosszú évek után, 1957 elején újból könyve jelenhetett meg, ugyanazt mondtam a *Boldog békeidőkről* is, amelynek volt egy 1929-es, összefogottabb változata – *Akik nem tudnak szeretni* –, én azt sok tekintetben jobbnak találtam. Megint megbántódott, de nem ejtett el: továbbra is atyai barátomnak érezhettem, akivel mindent meg lehetett beszélnem. 1959-től már csakugyan lektorként igyekeztem elősegíteni művei megjelenését, ő meg figyelmeztetett, hogy egy kollégám ismételtén följelent a kerületi pártbizottságnál, aztán panaszkodik Haraszi Sándornak, hogy nem járnak el ellenem. Haraszi ezt elmondta sok évtizedes barátjának, Kodolányinak, aki miheztartás végett rögtön közölte velem... Derűs dolog volt.

Azt már kevésbé derűsen fogadtam, hogy midőn 1962 elején Osváth Béla megbízásából egy TIT-vezérfonal keretében az egész élő világirodalom áttekintését akartam adni, s a nagyratörő szöveget kéziratban megmutattam Kodolányinak, ő nem a tartalmához szolt hozzá, hanem (nagy munkával) végigstilizálta egész irományomat. Nem voltam méltó rá, mégis bosszantott, viszont rengeteget tanultam belőle. Közben szidta Lőrincze liberalizmusát, miszerint a „nyelvi tényekre” hivatkozva hovatovább mindent megenged, ami pedig ellentétes „a magyar nyelv szellemével”.

Szóltam a villódzó szellemű, tehetséges, minden iránt érdeklődő, örökké tevékenykedő, misztifikátor és konspirátor, irracionalista és józan, harcos és megalkuvó Kodolányiról – nem szóltam még a szenvedőről: elképzelhetetlen, hogy mi fájdalommal, a test megannyi nyűgével kellett megküzdenie! Nemcsak sánta és púpos voltával, hanem a növekvő érbántalmakkal, cukorbetegséggel, az ínysorvadásal és egyéb, fogazattal kapcsolatos fájdalmakkal, s még folytathatnám – mindezzel szemben pedig ott állt a lélek derűje, a szenvedést leküzdő szívósság. A fennmaradásban, fölülkerekedésben haláláig segítette a legjobb feleség, az áldozatos asszony, aki sokszor egymaga biztosította pusztá létüket. Kodolányi közben óriási szellemi utat járt be, és valahogyan mégis hűséges maradt legrégebb s legbensőbb szociális önmagához.

Ere akkor döbentem rá, mikor utoljára találkoztunk. Magához hivatott, egyedül volt, s négyszemközt beszélgettünk. – Te István, mondotta, vissza szeretnék térni a párthoz. Keress kapcsolatot a számomra. Nem sok időm van hátra, kommunistaként akarok meghalni. Valósággal el vagyok szigetelve, nincs kire bízom ezt a feladatot. Segíts! – A lélegzetem elakadt, s azt dadogtam, hogy majd

gondolkozom, miféle utakat, kapcsolatot találhatnék. Nem értettem; még kevésbé hittem, hogy meghalhat. Addig gondolkoztam, kin keresztül közvetítem kérését, míg eljött érte a halál. Én, a pártonkívüli voltam az oka, hogy Kodolányi nem a párt tagjaként halt meg. De mindenképpen valami közösséghez akart tartozni. Ezért, a szó legszorosabb értelmében az utolsó pillanatban – katolizált...

Nem érdekel, hogy ezt s a többit, amit elmondtam volt, ki hiszi, ki nem hiszi el. Le kellett írnom, mert így igaz. Nagy emberek életének tanúja nem hallgathat. Annál kevésbé, mert Kodolányi személyisége több, mint egy – jól-rosszul – politizáló kitűnő íróé. A kor embere volt ő, zsenialitásában és tévedésében, műveiben s gesztusaiban egyaránt.

Naplórészletek

1945. április 24.

Hol van Akarattya? Hová lett az az öt év, amit ott töltöttem? Romhalmaz minden. A kedves kis ház fölött vagy hússzor viharzott el a front tűzverése, a gyermekként dédelgetett és nevelt fákat aknák szaggatták meg, sima, világos magyar bútoraimat talán összehúzták, talán fölégették, talán elrabolták. Almomban gyakran látom az akarattyai kis házat, helyesebben azt, ami e házból lett: gödröt, szeméthalmazt, szétdőlt téglákat, ledőlt kéményt. S a romok mellett a szomorúfüzet, amelynek gyengéden aláhulló fátylai alatt barátaimmal beszélgettem, ahol a kecskénk legelészett, s a békésen kotyogó kotlós vezette csicsegő kiscsirkéit. És a sudar, ifjú leányhoz hasonló nyírfát, amely alá mindig szerettem volna temetkezni, ha megszállt a halálvágy vagy az élet reménytelenségének fojtogató érzése. (Sokszor meghagytam: Temetésen Sibelius Finnlandiáját kell majd játszani, sírkövekre pedig ezt a három szót kell vésní: „Jött, látott, legyőzték.”) A holdfényes kert tehát Akarattyára emlékeztet, s mint láthatatlan ököl sújt arcomba a fölismerés: Akarattya rom.

Egy szörnyű vízió lepelt meg, nem is egy, hanem több egyszerre. Az egyik: két ellentétes iramlású folyamat látok, egy fekete-vöröset és egy tejszínűt. A fekete-vörös folyó torlódo hullámmal árad és zúdul valami sötét boltozat alá, a semmibe, az Alvilágba. S a tejszínű spermáfolyó holdfényes csillogással, foszforeszkálva torlódo elő a semmiből, a sötét boltozat alól. A Halál és az Élet folyama. Hová rohan az egyik? És honnan zúdul elő a másik? Ha van Isten, miért nem látom, tudom és értem mindennek az értelmét?

A másik vízióm ez volt: Vajszlón, a falu végén, állott a régi-régi lombár, a jobbágyidők vastag falú, viharvert gabonaraktára. Éppen ilyen szeliden hajló domb zöldellt mellette, mint ez a kis kert. Gyermekkoromban ott heverésztem pajtásaimmal, mezitlábás, harsány fiúkkal és lányokkal. Hogy nevettek, hancúroztak, sikongtak, verekedtek, hogy zengett, sikongott bennük az élet. És milyen csiklandós kéjjel hallgattam s láttam őket és magamat. Akkor nem kérdeztem, van-e ennek értelme. Éltem és magamba szívtam a nevetés, a játék, a zöld színek, az ég és a napfény csodálatos gyönyörét. A tüzes bort, a részegítő szépséget. Az a lombár, az a zöld gye, az a csodálatos domb, az az illat, az a fiú s azok a pajtások megvannak valahol. Csillogó fényben lebegnek a föld fölött, valahol, valahol, de hol? Milyen iszonytató fájdalom ez, milyen reménytelen, sivar fájdalom. Soha többé meg nem simogathatom azt a füvet, arcomat nem fektethetem arra a dombra, fületem nem tölti meg többé gyönyörűséggel a sikongó nevetés.

Virágzó fák állnak körül, s gyökereik hullákból szívnak mézet és illatos olajokat. A két folyó hangtalan zúgással árad ide s oda mindörökké. Isten, miközben a gyávákat az Ő nevével bátorítottam, a gyűlölködőket az Ő nevében csitítottam vagy korholtam, az erőtlennül összerogyó készülöket az Ő akarataival támogattam, igen, Isten egyszerre eltűnt, semmivé lett. A vajszlói lombár, a domboldal, a nevető gyerekek hangja pedig itt kavarog, él, zeng és ragyog a szememben ma is, és hiába nyújtom ki utána a kezem: elérhetetlen, megfoghatatlan.

Sz. Lászlóéknál ebédeltem aznap, és G. követtel, ezzel a különös, puritán, hatalmas kultúrájú emberrel beszélgettem Hegelről, a fejlődés fikciójáról, Paulernek a logikáról írt könyvéről s arról, hogy az életet megfigyelő értelem az életnek csak egy-egy parányi pontját köti össze az ok-okozat füzérével.

- Mi volt a legmegrendítőbb élményem az ostrom alatt? - kérdezte.

Elmondtam azt a két élményemet, amiről itt most beszélek. Mind a kettőt az oroszoknak köszönhetem. Egyik: az ösztönélet s lényegében az emberi lélek mérhetetlensége, a másik, hogy nincs Isten. Bólintott, vékony, sovány arca kissé fájdalmasan meredt a padló egyik pontjára. - Megérttem - mondta azonnal. - A kettő tulajdonképpen egy. Magam is úgy látom, hogy az értelem, a figyelő én csak rendkívül ritka pillanatokban tudja megragadni és megmérni az életet, a végtelen és parttalan lelket, s nincs reménytelenebb vállalkozás, mint az értelemre építeni. Pauler is abban téved, amiben talán az egész filozófia, amikor az értelemre, az okszerűség elvére alapítja a világot így vagy amúgy megmagyarázni akaró rendszert. A rendszer maga szép, mint egy kristály. Csak éppen szilárd talaj nincs, amire ezt a kristályt állítani lehetne. Ön felismerte, hogy milyen esetleges és mellőzhető mennyiség az értelem, s ezért elvesztette az értelem, a kauzalitás, a világot megmagyarázó rendszer Istenét. Tökéletesen értem.

A szobában levők, akik félfüllel hallgatták beszélgetésünket, nem értették. Volt ott még egy öregedő egyetemi tanár, szociológus - a szociológia nem tudomány -, ő makacsul kitarzott Pauler mellett. Volt néhány fiatalember, s úgynevezett „munkatudománnyal” foglalkozó, korszerű ifjú is, ezek az öreg G.-t minden tiszteletük ellenére is múzeumi tárgynak s tetejébe „reakciónak” tekintették. Nem volt mit kezdenem velük.

* * *

Jankó elkísért Szekfű Gyulához. Jó volt együtt lennem vele, éppen Szekfűnél. Megpróbáltam magyarázatot találni arra a tragikomikus helyzetre, amiben politikai szempontból vagyok. Egész sor olyan titkos szolgálatot tettem, amiért a németek is, a nyilasok is tárgyalás nélkül golyót röpítettek volna a fejembe. Mióta írok, sohasem szüntem meg a német tájékozódás ellen agitálni. Könyveim terjesztését megakadályozták, szindarabom, filmem miatt súlyos bajba kerültem. Sok volna mindent elmondanom! De hát amit titkon kellett tennem, arról a most hivalkodók nem tudhatnak. Amit nyíltan tettem, elfelejtik vagy meghamisítják. Akik minden rendszert s minden kormányt kiszolgálták, most ítélkeznek fölöttem, s el akarnak tiltani az írástól.

Szekfű pedzegette, hogy én is a Magyar Élet s Magyar Út köréhez tartoztam, ahová Németh László, az ő leghalálosabb ellensége. Ez a megjegyzése sokat elárult. Hát ezért volt éveken át a plágiumhajszó - bár ezt ő nyíltan elítélte -, ezért a minősíthetetlen rágalmak sorozata. Ezért kellett belső emigrációba vonulnom már évekkal ezelőtt. Ezért minden gyűlölet. Ezért bélyegeztek „kaméleonnak”, s végül „fasisztának” és „nyilasnak”. Holott Veres Péter, Darvas, Nagy István s egész sereg más szocialista író is ott volt mindenütt, ahol én voltam, Magyar Életnél, műsoros esteken. Amit tettem, értük, szocialistákért tettem, s fedeztem őket.

Hagyjuk ezt. Berezsky mondta, amikor nála járván bosszút fogadtam üldözőim ellen: „Hiába, János, neked a bosszú sohasem fog sikerülni. Benned már meghalt az óember, akiről Pál apostol ír. Csodálkozol, hogy nekik minden sikerül, a bosszú is? Hogyne sikerülne, ők óemberek. Tégy le a bosszúról, nem a te fegyvered. Nem fog sikerülni.” Igen, ezt sohasem szabad elfelejtenem. A bosszú sikerült Jézus ellenségeinek. Ők óemberek voltak.

Sajnálunk Jankóval Szekfűt. Görnyedt, sovány, egykedvű, sőt szomorú. Éreztük, amint ott ültünk a puszta, földült szobában, hogy egy ország romjain ül. Kifejtette, hogy a középosztály méltatlan volt történelmi szerepére, tehát el kell pusztulnia. S vele együtt az országnak. Marad a parasztság és a munkásság. Igen, de: vajon nem ő nevelte a középosztályt mint történész? Nem Bethlennel, Hómannal, a Tisza István Társasággal, az Americanával, a Magyar Szemlével nevelte? Meg nem törtéنتé teheti most történelmi

műveit, a XVII. századról írt remek munkáit? Szellemtörténeti irányát, amely tulajdonképpen Habsburg-igazolás volt? És a Három nemzedéket? Mintha maga is elfelejtette volna mit fejtget, szelíd szemrehányást tett a „parasztimádatért”, holott éppen nekem tehetne szemrehányást legkevésbé, hiszen az egykéről s ami hozzá tartozik, én írtam az első pontos analízist. Akik most alkalmazzák, engem alkalmaznak. Végül a munkásosztály alaktalan, kulturálatlan tömegét jellemezte néhány szóval. Tehát: sem a középosztály, sem a parasztság, sem a munkásság?

Megígérte, hogy beszél a Nemzeti Bizottság titkárával, Farkas Ferencsel, egy hónapja heverő beadványom ügyében.

– Szegény Szekfü – mondta Jankó, amikor kiléptünk a kirabolt villából, s lefelé botorkáltunk a kövesúton. – Örökre beletört Németh László tüskéje. Halálos tövis volt.

1945. április 28.

Tegnap ismét úgy éreztem, mennem kell. Hová? Elmentem Szabó Lőrinchez. Szegény Lőrinc. Fogság, üldöztetés. Klára soványan, összetörve jött be egy szóra, hogy üdvözöljön. – Tűrhetetlen ez a Lőrinc – mondta csüggedten. – Mindenütt üldözőket lát.

– Gyerünk a kisbalkonra, odasüt a nap – mondom.

– Nem, oda ne, hátha lehallatszik a beszélgetés a földszintre!

– Hát akkor ülünk a nagybalkonra.

– Oda sem, onnét is meghallhatnak valakit.

Lőrinc, aki engem éveken át örültek nevezett, akivel halálosan összeeszttem, mert láttam, mi fog következni, ő pedig vaknak, ostobának, gonosznak tartott, most beszélgetni sem mer.

A helyzetről volt szó. Kilátástalan. A vége: méregpohár, mint Szókratésznek. Aztán a napra ültünk, s Puskin-fordításokat olvasott. Majdnem száz verset fordított. Ő tudott dolgozni. Én nem. Elnéztem nemes löfejét, mongol vágású pofacsontjait, hallgattam jól ismert, lázas szavait, s elmerültem Puskinban. (Közbe-közbe egy-két szóval igazolni próbálta németbarátságát. Olyan fölösleges volt!) Eszemben hosszú, viharos barátságunkat forgattam. A régi hősi napokat, a kávéházi sarkok meghitt kávéillatát, pörlekédéseinket és meddő vitáinkat, haragunkat és kibékülésünket. És azt a feledhetetlen alkonyatot, amikor a Gellérthegyen járván látogatóban Artinger Imrénél, azazhogy Oltványinál, öleiben hozott le a meredek gyalogúton.

– Hej, Lőrinc, Lőrinc, régi haragosom, ellenségem, most talán csodálkozol, hogy elbandukoltam hozzád, akit internálni akarnak, s aki nem értetted meg, hogy én jós voltam és egy kicsit próféta, pedig nincs mit csodálkoznod. Te engem egyszer öledben hoztál le a Gellérthegyről.

* * *

Hozzáfogtam rég tervezett munkámhoz, írtam is erősen, s azzal az érzéssel, hogy jót írok. Fiam elolvasta az írást, Jucka másnap. – Mi baj? – kérdeztem szokás szerint. – Hát csak az, hogy amit írtál: rossz. „Csak” az! megdöbentem. Könnyeztem. Ekkor megszánt, és vizsgálatni próbált. Nem az egész rossz, csak itt-ott. Néhány része. De én láttam, hogy csak sajnál, s elkeseredtem.

Aztán Jankó ezt mondta: „Hagyd abba, ez nem méltó hozzád. Mintha nem is te írtad volna. Ilyen rosszat sohasem írtál. Dugd a kályhába, és gyújtsd meg.” Ő nem keserített el. A fiam akármit mond, nem veszi el a hitemet. Még egyszer átfutottam az írást, és láttam, hogy igaza van. Zsurnalizmus, „mintha Lázár Mundi írta volna a Reggelen”, ahogy Jankó jellemezte. – Merev, kapkodó, a stilusa lapos. Csakugyan nem szabad olyat írnom, amivel „igazolni” akarom magamat. Az események túlságosan közeli. Majd egyszer, valaha, tán egy év múlva. Félretettem.

A tényeket föl kell ismerni, és nem szabad megijedni tőlük.

Most mindennap leírom, ami kínoz vagy érdekel. Ha más nem, afféle „gyónókönyv” lesz belőle, amilyennel diákkoromban játszottunk. Talán kiadni sem lehet soha. Kiadni? Hátha elveszik a jogot tőlem, hogy egy betűt is kiadhassanak még. Hátha a Julianus barát, a Vas fiai, a Földindulás, a Süllyedő világ után végképp hallgatás következik, hallgatás, nyomor és végső pusztulás?

1945. április 29.

Jankó elmesélte, hogy meglátogatták a szerencsétlen K. családot. A fiú rövidesen Akarattyára utazik, hogy lássa, mit lehet ott kezdeni. Hírek szerint Világos és Füzfő között minden romhalmaz. Ugyanazt hallani Mórról, Bodajkáról s más községekről is. „Még csak falak sem maradtak” – mondják. A hullákat máig sem temették el. Ezek a gazdag vidékek néptelenek.

Így hát lehet, hogy Akarattyán még fák sem maradtak a buja kertben. (Ezeknek a fának üzente Veres Péter : „Simogassátok meg őket a nevemben.”)

Miközben a politikai helyzetről beszélgettünk, egyre a tönkretett akarattyai kertben s a Balaton-vidék szelid, merengő tájain járt az eszem.

Október 7-én láttam utoljára a balatoni szálló egeket s a lankás tájat. Táviratot kaptam, hogy azonnal utazzam – s ez azt jelentette, hogy Himmlerék ráteszik a kést Magyarország nyakára. Kis kétkerekű kocsin, egy lóval, amit magam hajtottam, lábamnál kicsiny táskában a legszükségesebb holmival mentem át Tildi s a tengelyre kapaszkodó kocsis társaságában Küngösre, Bodor Györgyékhez. Egyelőre ott akartam meghúzódni, de az volt a tervem, hogy Pécsre megyek, mert az orosz hadsereg előretörését ott hamarabb lehetett várni. Tildi is velem akart utazni mindenáron, hogy segítségemre legyen az úton. (Hamarosan kiderült, hogy engedély híján nem utazhattam volna. Pécs már hadművelési terület volt akkor.)

A ló lustán ügetett a barátságosan kanyargó Papkeszi-dűlön Csajág felé. Sárga kukoricatáblák hullámszottak mellettünk. Olyan békés, csendes volt körös-körül a világ. A levegőben fanyar őszi illatok úsztak, akár az ökörnyal, amelyen apró pókokcskák utaznak. Az ég magas és könnyedén kék volt, mint Finnországban.

Akkor láttam utoljára az akarattyai házat s a kert fáit.

Csontjaim velejében is éreztem, mi következik ezután. Vér, tűzvész, romok, jajszó, járvány, éhínség. De talán sikerül kingranunk, s akkor megmarad az élet.

Bodor anyja másnap táviratot kapott Budapestről, hogy valamennyien utazzanak azonnal. Így másnap velük utaztam én is.

Hadd legeltessem most behunyt szememet a kedves kis csajági állomás virágos képén. Ezen az idilli, zöld táblás házon. A peron aranysárga homokján, a pirosra festett padok virulásán, a nagy, árnyas fákön. Hadd szívjam be mélyen az októberi este súlyos, éltető illatát. Hadd nézzek el a távolba, ahol pirossárga fénycsikba merül a lenyugvó nap.

Hadd idézzem vissza még egyszer a koromsötétben lassan eldübörgő vonat olajszagát, a tolongást, a zsúfolt vasúti kocsisötét zsákját, amibe belefordult az ember, mint láthatatlan része egy alakatlan, előregyűrődő tömegnek. A háborúról beszélgető józú magyar katonahangokat, a túlsó kocsirészben vadul éneklő munkáslányokat, a pirosan pislákoló cigaretták paraszát, az egész sötét, nyomott, reménytelen háborús hangulatot. Vannak pillanatai az életnek, amikor minden összezsúfolódik, minden jelképesse válik. Ilyen jelképes, zsúfolt pillanat volt az az utazás Csajágtól a budai végállomásig. A vonat vándorzörgő loholása, a sötét ablaknyílás előtt pazarul szórt szikraeső aranypénze, a frontról hetykén beszélgető katonák, a ruhák és a kosarak s a mozdonyfüst büze, egy-egy fölsíró, türelmetlen kisgyermek báránybégetése, valahol egy kosárban káráló tyúk falusias hangja...

A repülőter ásitó síkságán fekete madarakként megülő repülőgépek nagy árnyai. Fehérvár rommá bombázott állomásának beszakadt ablakai, gyér lámpafényben hőkölő s ágaskodó tépett hasú mozdonyai, a kulisszaként fölmeredő raktárfalak, elferdült háztetők. S megint a lomha, vigasztalan cammogás a Velencei-tó partján. A lapos víz hályogos tükörlapja, a sejthető házacskák kockái, a nádasok fölött láthatatlanul lebegő béke és magány. (De sokszor suhantunk erre autónkon, s daloltuk valamennyien harsány örömmel régi népdalokat a nyári illatáradatban és napsütésben. Még a kormánykerék fölött mereven előrenéző Jankó is mosolygott, mint amikor az élet túlradó szépsége s gyönyöre szívesebben mutatja magát egy mosoly lebbenő mozdulatában, mint harsány nevetésben vagy tomboló táncban.)

Milyen sötét, nyomott, vészterhes volt Buda képe azon az éjszakán. Mintha fekete viharfelhők torlódnának föl az ég aljáról, s távolról mennydörgés morogna. A vonat utastömege vad csürheként gázol s tülekszik ki a keskeny ajtókon, s önti el a sötét teret.

Végeláthatatlan századokban német katonák vonulnak az állomásra a Vörmező irányába. Németek, németek, németek. Ők állják el a telefonfülkét is az állomás fala mellett, ökölrel verik a készüléket, s káromkodnak.

Közlekedés nincs, mit tegyek most?

Ekkor megszólít valaki. Illyés Gyula. Ott áll mellette a felesége is. Elmondom neki, amit tudok. Egy-két hetünk van talán. Azután következnek kínzópadon az utolsó fogások. Vagy sikerül egy kétségbeesett dobással kivetni magunkat a partra, vagy elnyel mindnyájunkat az iszapos áradat.

Illyés megdöbbenve hallgat. Nem hisz, vagy nem akar hinni. Honnét tudom mindezt? – firtatja. Csak éppen gyanítatom vele, hogy nagy események előestéjén állunk, lehet, hogy mihamar meszesgödörbe jutunk valamennyien, hősök és gyávák egyaránt. Magyarországot a szegedi paripák a szakadék legszélég ragadták már, Isten legyen mindnyájunknak irgalmas.

Illyés megpróbál autót keríteni, szorgosan ugrál, futkos a tömegben. Végül be kell látnunk, hogy nincs remény. Valahol a szomszédban kell töltenem az éjszakát, hiszen yalog nem mehetek haza, telefonálni pedig a teuton csürhe gyűrűjében lehetetlen.

Így vezetnek el Illyésék karonfogva egy csodálatosan tiszta szívű orvoshoz. Éjnek évadján verjük ki ágyából, s ő még teát is főz nekem, és innivalót ad, s leül mellém, nagy, barna szarvasszemében könnyekkel hallgatja megrendült jóslataimat a most következő napokról. S amikor úgy három óra felé lefekszem, odaül a dívány szélére, nyakamat átöleli, s hosszasan néz rám, mintha két mesebeli testvér került volna össze, aki sietve rohan egymáshoz, mert a fába ütött kés nyomán vér csorog. Megölel, megcsókol, s görnyedt vállal lépked be a szobájába. Hajnalban Kecskemétre akar menni autóján, hogy egy rokonát elmenekítse.

Dolgavégezetlen jött vissza, mert az országúton visszahömpölygő magyar és német vert hadak lehetetlenné tették az utazást. Zilált, pánikhangulatban ettük meg az ebédet.

Illyést csak Buda elfoglalása után láttam viszont vagy tíz percre, amikor hozzám kísérté Németh László feleségét, a megtört, halálra vágyó Ellát.

Én, aki az ostrom idején tele voltam hittel, bizakodással, erővel és bátorsággal, azóta „fasiszta” lettem, s búsan szemlélem a hegyeket a törött ablakból. És miközben fiam a katonai és politikai helyzetről okosan, higgadtan elmondta nézeteit, gondolatban ott hajtottam Katona Sándor pej lovát a kétkerekű kiskocsin, s újra elbúcsúztam a Papkeszidőlőtől, a palatetős háztól, a diófáktól és szomorúfüzöttől, a szőlőlugasoktól s a kukoricás lankáktól.

Elkövetkezett október 15-e, a kísérteties indulók, agyüdörgések ideje, kéthónapi rettegés életemért, Jankóért s mindenkiért, akít szeretek. Az egész országért, vérben, könnyben és tűzben megfürdetett pusztuló népért. Erről azonban nagyon-nagyon fájna szólnom.

Minden búcsúzás : temetés. Az az őszi szótalan búcsú Akarattytól nagy temetés volt. De élni kell, szenvedni, írni és szeretni kell mindenáron. Az ezüstnyírfa pedig, a lenge, álmodozó, repeső levelű leány, aki ott állt a napsütésben, talán már nem is él. A végzet nem engedi meg nekem, hogy, amint terveztem, lábánál temessenek el Sibelius Finnlandiájának tengerdörgéses, sirályrikoltásos zenéje mellett.

* * *

Nem annyira ellenségeim, mint inkább barátaim keserítenek el. Hol van Zsilinszky régi fegyvertársi köre? Hol a kopasz „Szent ember”, akivel annyit beszélgettünk Istenről, életről, hivatásról, Hegyi beszédről Akarattyan, az illatos szénában heverészve? Hol a vidám öreg fiúk, akik téli délutánokon a kályhám körül üldögéltek, s velem aggódtak a magyarságért? Hol vannak azok, akik bátorítottak a plágiumvád idején, az üldöztetés heteiben? Hol mind, mind, akik látták és értették műveim jóslásait?

Hová tűntek el, akik asztalomnál ettek, boromat itták, zongorámat hallgatták, s akarattyai fáim árnyékában ejtőztek a pihenés halk, megnyugtató békéjében?

Mind ír, szaladgál, szónokol, előadásokat tart, szervez, gyakorlatba ülteti, amit én valaha írtam németkérdésről, egykérül, földreformról, népfőiskoláról, zenei és irodalmi életről. Használja és éli, amit én teremtettem, s amiért az életemet, nyugalمامat, kenyere-met kockáztattam. Nem is hivatkoznak rám. A nevemet sem említik.

Ami rágalmat, vádat, gyanúsítást rám zúditottak hat esztendő során, rajtam hagyják most, hogy megfulladjak alatta.

Püski volt itt. Átadtam neki összes műveim kiadási jogát, mert az Athenaeum, amely milliókat forgatott meg a nevemmel, fél kézzel sem védelmezi meg legelemibb jogaimat, s egyetlen fillért sem ad jogos követeléseimből. Püskitől hallottam, hogy Veres Péter igaz embernek, férfinak s magyarnak bizonyult.

Nekem talán hallgatnom kell évekig, amíg igazam ki nem derül.

1945. április 30.

– Most már vess véget átkozott passzivitásodnak! – mondta tegnap Jankó. Szigorú képpel ült a hintaszékbe, és zsebéből elővonta a Független Kisgazdapárt hivatalos lapját.

– Olvasd el, és nyilatkozz.

Mint akit viperák martak halálra, s most van lábadozóban, nyúltam az újság gyíkjához. Harapós kis gyík volt. Az írók igazoltatásáról szólt, s nevemet megint könnyedén s gonoszul odacsapta néhány németbarát író neve mellé. Mint aki Németországban jártam, német pénzt vettem fel, német kultúrkapcsolatok létesítésén fáradoztam, mint akinek darabjait, regényeit Németországban kiadták. S cikke végén nem kevesebbet kíván a demokráciáért lobogó riporter, csak annyit, hogy a hosszabb-rövidebb időre eltiltott író t vigyék kényszermunkára, nehogy a tilalmi idő alatt „a fiókjának dolgozhassék”.

Bereczky ide, óember oda, forr bennem a gyűlölet és a bosszúvágy. Kapkodok jobbra-balra, hol vehetnék korbácsot, hogy véresre verjem hemzsegő, cinikus, kegyetlen kínzóimat.

Aki a cikket írta, évekig egy szerkesztőségben dolgozott velem, s lelkendező szolgálatkészséggel kért tőlem interjút, ha darabomat próbálták, vagy valamelyik történelmi regényem megjelent. Hallotta pörlekedéseimet, ha „józan” belátásra akart bírni Zilahy, a főszerkesztő, tudja, mit írtam, mit mondtam, miért lázadoztam, mitől keseredtem el, mitől féltem s mit vártam. Most mégis szájon vert.

Nem akartam én fehér lovon bevonulni Budáról Pestre, amikor az ostrom befejeződött. Nem vágytam fehér lóra – bár urbánus ellenségeim gyakran vádoltak a fehér ló pogány kultuszával –, még csak nyeregbe sem akartam kerülni. De hogy jól megválogatott

hazugságok, rágalmak és gyanúsítások özönével áraszanak el, s egy angol lord vagy pesti hotelportás szenttelen ábrázatával másítsák meg az igazságot, egy kissé sokallom. És dühtől reszkette bámolom a példátlan makacsságot is, amellyel mindig visszatérnek rám s vádjaikra. Öt év óta hajszolnak, vernek rágnak, hűznek-vonnak, próbálják hol így, hol úgy tönkretenni becsületedemet és egzisztenciámat, olyan szívóssággal, amellyel magyar írókat nem üldöztek még. Kormányok jöttek és mentek, hadseregek semmisültek meg, országok kerültek egyik uralom alól a másik alá, népvézérek, tribunok és fejedelmek tűntek el a süllyesztőben, politikai irányok fordultak az ellenkezőjükre, kiforgatták a sajtót így és amúgy, egy nem változott: engem egyforma kéjjel táncoltattak a porondon. Volk und Staat, Deutsche Zeitung és Magyar Nemzet, Újság és Magyarság, Népszava és Magyar Kultúra, munkás- és hecclap, fáradhatatlannul, szünet nélkül, minden elképzelhető politikai, faji, vallási „sikon” áruló tollforgatója voltam e nyomorult országnak. Kezük elért Finnországig, hogy lehetlenné tegye partraszállásomat ama jobb hazában, Akarattýára, hogy ne ehessenem meg jóízűen a tejfölös túrómat és hagymámat, a hálózobámba, hogy ne hajthassam nyugodt álomra a fejemet, baráti körömbé, hogy gyanakodva nézzem legjobb híveim arcát, akik húsz éven át asztalomnál ültek, s kényeremet ették. Volt plágiumvád, németvezetéssel való gyanúsítás, nemzetgyalázás vádja, vallásgyalázásról nem is szólván. Tanulmányokat roffentettek arról, hogy nem ismerem az anyanyelvemet. Tálcán prezentálták a Gestapónak műveimből csokorba gyűjtött teutonellenes kirohanásaimat. Ugyanaz a toll bélyegzett pornográfusnak, amely rövid idővel ezelőtt a legnagyobb magyar történelmi regényírónak nevezett, ugyanaz denunciált a németek előtt, amely németvezetéssel vádolt, hazadárulással az, amely a fajvédőt üldözte bennem. Még csak értelmesnek, logikusnak sem mondhatom ellenfeleimet.

Egyszer, bizom benne, valaki rendre szedi az ellenem írt förmedvényeket. S kiadja kötetben. Unokáink elbámulhatnak majd, mekkora méreteket öltött Magyarországon az aljasság és a cinizmus, és milyen minimális volt a tollforgatók műveltsége, értelmessége, tisztessége.

1945. Május 1.

Szép és üdítő társaság Sz. Lászlóéknál tegnap. Sok finom apróság szegény Kuncz Aladárról, Jankó jó hírei, Bereczky kedves, sebteben írt biztató, vigasztaló levele, meleg napfény a dermesztő, csontig ható hideg szél és zuhogó eső után, rigófüttü az egész környéken, tiszta kék égbolt, békesség és nyugalom. A vízözön áradata mintha csillapulóban volna, Illyés és Tamási Áron mintha a közelgő új élet és virulás galambjai volnának. Nem is egy galamb, de több! Olajággal a csőrében.

Több mint egy év óta nem írtam jó érzéssel, ha írtam is. Tavaly márciusban, a német bevonulás napján, abbahagytam a Fejedelem irását, s többé nem is dolgoztam rajta egy sort sem. Akkor már elkészült a fele. Tépelődés, mardosódás, csüggedés, sőt gyakran kétségbeesés közepette múlt el ez a több mint egy esztendő. Reggeltől éjszakáig a világ úgyszólván minden rádióállomásán csüggttem, belefáradva, beletébolyodva a hírek vadászatába, elemzésébe és magyarázatába. Ahány nyelven értek, mind rám zúdította a hazugság és a gyűlölet sátáni vallásának a mocskát. Térképeket fölött ültem órákig, s rajzoltam, latolgattam a frontok helyzetét. Író vagyok, némileg nyelvész, történész, etnográfus és ezer egyéb, csak éppen katona nem. De stratégá lettem, és taktikus, pedig nem kicsiség, mert hány ország hány stratégiája és taktikusa bizonyult dilettánsnak ezekben az időkben! Egy év óta éppen író nem voltam, pedig bár inkább lettem volna író.

A Fejedelem, tízéves tanulmányaim eredménye, felbemaradva pusztult el Akarattýán, Jankó disszertációjával együtt. Azokat a víziókat nem látom többé, azokat a hangulatokat nem érzem már soha. Az ősi sirokból nehéz varázslattal életre keltett

alakokat, az eltűnt és folidézett tájakat, városokat, teleket és nyarakat nem írhatom le már soha. Pedig ha lett volna bennem elég lelkielő vagy fanatizmus, hogy túltegyem magam a közeledő katasztrófa rémképein és iszonyatán, s megértettem volna, hogy a munka mindennél több, a kész mű nem maradt volna Akarattyan, hanem ha nem is adhattam volna ki, itt lett volna, biztos helyen. És nem lettem volna tétlen áldozata annyi lelki romlásnak.

Időnként, mint a varsába került hal, megpróbáltam kijutni a költészet szabad vizeire. Görcsös vergődésnél, reménytelen kapkodásnál, keserű viaskodásnál nem volt ez egyéb. Néhány sor leírása után kétségbeesve ültem, s bámultam bele a sivár semmibe, mint azok az ormánsági öregek, akik szótlannul üldögélnek a kispadon, s belebámulnak a lenyugvó napba. Lelkükben a gazdag, ragyogó, büszke múlt néma temetője, körülöttük kiháló falu, néptelen házak, előttük a megásott sír. Vagy rám jött a mehetnék, utazásokat terveztem, s maradtam egy helyben. Végiggondoltam ifjúságom nehéz, de sugárzó éveit, s újra meg újra átéltem a régi lelkesedéseket, vitákat, erőfeszítéseket és csalódásokat. Meddő kotlás volt ez a múlt záptojásain. Vagy tán az elkövetkezendő lélek fölkészülése a megpróbáltatásokra? Talán az ostrom két hónapját nem bírtam volna ki az akarattyai tépelődések nélkül?

Az emberi lélek mindent tud, ami volt, van és lesz. Csak bátorság és módszer dolga, hogy leereszkedjünk a mély rétegekbe, ahol ismereteink, mint az óceán sötétjében lengedező moszatok s őslények hevernek. Ezt a képességét az ember, aki azonosítja magát a jelennel és a civilizációval, többnyire elvesztette. Én az ősökkel s a múltammal azonosítom magam, s ezért láttam mindig olyan világosan mindent. Ha így tekintem az akarattyai magányos töprengéseket, tán nem is voltak olyan meddők. Mert a legapróbb részletekig összemérem azt, ami volt, azzal, ami lesz, s most, amikor egyik hétről ránk a másikra zúdult a megváltozott világ, nem szédülök, nem esem kétségbe, nem érzem magam elveszettnek. Nem vagyok próféta – amivé lennem kellene J. Sándor szerint –, s nem lehetek álprófeta sem. Egyszerű, közönséges látó ember vagyok.

Baj, hogy olyan kevesen vannak a látók. S minden örömmel is csak annyira keveset tudtam látóvá tenni. Még a saját legbelsőbb környezetemben is csak a fiamat.

Amikor a nyilasuralom idején megint hozzá akartam fogni az íráshoz, nagy történelmi ciklusom derékba törvén, azt akartam megírni, amit március 19-e óta láttam, átéltem, s amiben részem volt. Öt-hat sete-suta, rokkant, vánszorgó mondat után abba kellett hagynom. Némáságra kárhozva éltem két hónapig. Éjszakáinként borzadoztam az egyre közelebb dübörgő ágyúdörgéstől, s nézegettem a sötétben föl villanó torkolattüzek távoli villámfényeit, és számolgattam magamban, mikor érkezik el hozzánk robajának hangja. Esős estéken víziókat láttam a sötétben: az országúton hontalanul menekülő Tildit, Juckát meg a székely cselédet. Akkor hittem, mert hinnem kellett a görcsös imádság megtartó erejében, szavaimmal kényszerítettem az Istent, a Végzetet, a Sorsot, hogy másítsa meg könyörtelen törvényeit, s nyisson rést nekik a szabadsulásra. (Később elmondhattuk, hogy csoda mentette meg őket a front veszedelmei közül, égő falvak tüzfényében, minden fontos holmijukkal előbb Veszprémbe s onnét az utolsó napon, harcoló Tigris tankok kavarodásában Bicskén át Budára.)

Most május elsején, amikor a háború befejeződött, s ami még történhet, kevesebb romot, halottat, reménytelenséget hoz, mint az, ami történt, vissza kell idéznem az elmúlt hónapokat. Újra látnom kell Jankót betegen, lázasan, csontig soványodva rongyos katonaruhájában, az agyonlövés veszedelmében, s újra át kell élnem a zokogva ontott könnyeket, látván, hogy nem tudom megmenteni, az újabb erőfeszítéseket, hogy bármi áron kiragadjam őt a németek karmaiból. Az istenkáromló szavakat, amiket öklömet rázva kiáltottam, s a fagyasztó fölismerést, hogy véget kell vetnem életemnek, ha őt elviszik, vagy ha mint szökevényt agyonlövik. És a rettegést, amikor a villamoson haza-

jöttem rejtekhelyemről, hogy fölismernek, kivisznek a Duna-partra, s agyonlőnek. Tildi, Jucka és a cseléd Akarattyán, a fronton, Jancsi fiam előbb a Felvidéken, azután kórházban, majd otthon, én magam – egy titkos fegyverszüneti összeesküvés számára készült s németgyűlöletem miatt is számon tartott emlékirat miatt – bujdosásban. A orosz rádió ijesztő újfajta indulókat s fenyegető parancsokat recsegett. Odakint őszi szél, hideg eső, nehéz égboltozat. Vajon ki tudott volna írni ilyen körülmények között?

Most mintha felülről néznék mindent, magamat is. Tudom, hogy csak magamra támaszkodhatom, magamból merithetek, még az Isten sincs velem, akiben az ostrom alatt hittem.

Maga az ostrom nem volt olyan reménytelenül sivár, mint az, ami megelőzte. Fárasztó volt ugyan, de egyetlen percig sem kételkedtem benne, hogy mindazok, akik velem vannak, megmaradnak, sőt a hajuk szála sem görbül. Arra a két hónapra úgy emlékszem, mint az én szüntelen, éjjel-nappal tartó órállomásomra. Hányszor hallgattam a nyugodtan alvók lélegzését, miközben magam minden neszre élesen füleltem, s szünet nélkül bányásztam magamból a még diákkoromban tökéletesen elfelejtett orosz nyelv elsüllyedt kincseit. A havas téli éjszakák, amikor az ablakban dideregye néztem az Andrjusák vörös üstököszeit, s hallgattam oroszlánbögéshez hasonló üvöltésüket, amikor a házfalak rengtek az ágyúk tombolásától, amikor a bombázás mennydörgő dübörgése rombolta a várost, és az ég tűzvésztlől volt vörös, és éjjel-nappal oroszok dörömböltek az ajtón, ültek az asztal mellé, s ereszkedtek velem egy perc múlva barátságos vitába az orosz irodalomról, a magyar nép állapotáról és tulajdonságairól, s amikor mindezek közepette a lakásomban összezúfolt baráti, ellenséges, gyáva, kicsinyes népség vakon gyűlölködött ételen-italon, ruhán és tűzfán: én rendíthetetlenül nyugodt, bizakodó voltam. Tudtam, baj nélkül kerülünk ki a pokolból. A veszekedőket lehortam, a felőket bátorítottam, a sírókat vigasztaltam, a hitetleneknek Istent hirdettem, a bánkódókkal tréfáltam. Majd egyszer talán megírom ennek a két hónapnak aprólékos, igen emberi s igen realizisztikus történetét. Akkor jöttem rá, hogy sokkal erősebb vagyok, mint amilyennek magamat hittem.

Most már, ha igazolnak, s leszámolhatok a velem történő méltatlanságok keserűségével s aljas indulataival, tudom, megírom legnagyobb s legszebb műveimet, formába öntöm azt az egyszer volt és soha többé nem lehetséges életerzést, ami gyermekkorom óta nő és tisztul bennem, s a legázolt, kifosztott és hitetlen magyar népnek is adok valami apróságot, ami talizmánja lesz, s tán tükre is, hogy meglássa benne a múltat, jelent és jövőt.

Ezen a napsütéses, zászlós május elsején semmim sincsen, és mindenem megvan. Ami még nincs, annak is magamban s egyedül magamban hordom a lehetőségét. Jobban szeretem azokat, akik szeretnek, s kevésbé gyűlölöm, akik gyűlölnek. Ha fölismerem a halálon győzedelmeskedő élet Istenét, megismerem az igaz Istent.

1945. május 3.

Jankó hallotta, hogy akarattyai házunk áll, a bútorok összetörve az udvaron hevernek. Elgondolom, mit érezhetett Tildi, amikor megtudta, hogy az ő csesdes aziluma, ötévi munkáinak színhelye, igazi otthona, annyira szeretett Akarattyája talán megmaradt. Hiszen nekem is öröm ez a hír. Pedig én nem ástam a földjét, nem nyestem, permeteztem, gyógyítottam és szedtem a fát, nem kacsoltam a szőlőjét, nem sarlóztam a fűvét. Mindezt ő művelte kora hajnaltól késő estig, mint egy paraszt. Hogy kuporgott a pityegő tavaszi kiscsirkék között, hogy etette kezéből a tyúkjait, hogy adott nevet nekik, hogy legeltette szemét a palántáin, várta az esőt, a napfényt, hogy harapta harsogva a zöldhagymát és retket, hogy halmozta az asztalra a reggeli nyári napfényben a kert bőséges ajándékait. Hogy gyalogolt nehézkes járásával, vastag bakancsban s az én régi lódenkabátomban Csajágra, Kajárra, hogy alkudozott a környék parasztságosonyáival, hogy politi-

zált Halasival, a napszámossal a vízmedence kávján ülve, s hogy büszkélkedett Veres Péter előtt az ő egyholdas gazdaságának kiállításra méltó kincseivel. Hogy loholt és dolgozott disznóöléskor, s milyen büszkén tette barátaink elé a friss hurkát, rétest és bort. Tildi igazi élete Akarattyán folyt. Tán most átmelegszik a szíve a reménytől, hogy ismét élheti a maga igazi életét.

Szeretném, ha így lenne.

Képzletben visszajárok Akarattyára. Amikor fáradt és keserű vagyok, gondolatban ismét belépkedek a sűrű, buja kertbe, leülök a ház előtt levő piros padra, magam mellé támasztom a botomat, leveszem a kalapomat. Behunyom a szemem, hallgatok. Milyen csend, milyen egy helyben álló élet, milyen végtelenség és magasság. Két ismerős vadgalamb száll muzsikáló szárnyakkal a villanypóznára, harmonikázik és krúgat. Majd a dülön Karvaly bácsi terelgeti kondóját Tücsök kutya segítségével, s mély, ezeréves hangon beköszön a kerítésen. Macskánk nesztelenül az ölembe ugrik, s megtaszigálja államat hideg orrocskájával. Csak ülök, halkán bizsereg bennem a pihenés édes mámora, már nem fáj a beteg lábam sem. Mély lélegzetet veszek, nem gondolok semmire.

Csend, illat, madárfütty és kakukkszó, a messze gyermekkortól visszahangzó édes tyűkkodácsolás, nagy szemű cseresznye, aranszínű kajszi, asszonyi emlékhöz hasonló szőlőfürt, nehéz illatú széna, tüzesen áradó napfény, zöld árnyék, sátoros diófa, vörös virágok parázshalmazza és lankás táj, amely végtelenbe vonzotta a szememet. Karvaly bácsi bevonult történelmi regényembe önérzetes kuvaszával és disznáival egyetemben, a csajági, kajári asszonyok ezeréves nemeszátrakat töltöttek meg porlekedésükkel, s a kis akarattyai konyha illata ősi lakomák pogány örömeit keltette életre bennem. Akarattyán bontogattuk a szelíd Dömötör Sándorral a néprajz problémáit, ott estek a legjobb ízű beszélgetések Veres Péterrel, Várkonyival, ott kacagtak harsányan régi barátaim, élükön a mongol képű kopasz „Szent emberrel”, akit a székely cselédlány is csak Pali bácsinak nevezett.

A hadak elvonultak, Csajág, Rajár s a többi jól ismert falu porig égett, lakói, akiktől Tildi búzát, kukoricát, disznót, tejfelt és túrót vett, ki tudja, élnek-e, halnak-e. Már nem szántják a kerteket tankok, nem törik a gyümölcsfákat aknák, nem zúgnak a kert balatoni egén szikrázó repülőgépek. A hadak elvonultak, nyomukban üszök, romhalmaz, hullák rothadásának büze, vízzel telt árok, letiport vetés maradt.

De a kis sátorotós ház áll, noha a meghitt bútorok összetörve hevernek az udvarán. És talán áll a sudár, szemérmesen reszkető ezüstnyír is, amely mellé temetkezni akartam.

Ha földülva is, ha Tildi keze munkájának megcsúfolásával is, ha kifosztva, összetörve, összerondítva is, de áll a ház, s tán áll benne még egy-két emléke a mi közös életünknek.

Kár lett volna elpusztulnia. Könnyebb visszajárnom abba a kis házba, ha tudom, hogy nem dőlt össze, s legalább a kályha áll benne, ahol esténként az ereszcatorna egyhangú kopogását és az őszi szél zúgását hallgattam, a kémény, amely annak a tűznek a füstjét bocsátotta a felhős égre, amelynél én melegedtem.

1945. május 4.

Most hát vitatkozom ezzel a mindenre képes haddal? Bizonyítgassam, hogy én ugyan nem irányítottam sem a Magyar Életet, sem a Magyar Utat, sőt nemegyszer kihagyta cikkeimet a konok öreg Szabó Lajos, amelyben Oláh Györgyékkel s a nyilasokkal hadakoztam? Csinos könyvecskét adhatnék ki visszaadott vagy egyszerűen eltűnt cikkeimből. Megjelent cikkeimet pedig mind kiadtam dátum szerint az Esti beszélgetésekben, amit a cenzúra vagy a miniszterelnökség sajtóosztálya kidobott, nem németbarát cikk volt.

S vajon miért akarják kiirtani Németh Lászlót is? Azért, amit most maga Szekfű Gyula hirdet?

Én nem aggodom magamért. Szálasiékat s a Gestapót szerencsésen átvészelttem. Az oroszok nagy tisztelettel bántak velem, s biztosították, hogy ezután már szabadon s bátran írhatom az igazat. Hát ezektől az új emberektől nem félek. Azonban át kell mennem Pestre, és a szemükbe kell nézmem. Lássuk egymást színről-színre.

Sz. Laci felajánlotta, hogy lakjam a Munkatudományi Intézetben, éppen abban a házban lakik Faraghó Gábor is. Ez lenne a legjobb. Faraghóval beszélgethetnék akár este, amikor ráér.

A németek bevonulásakor Faraghó küldött értem autót, hogy késő este a lakására vigyen, ő „internált” Takács Juszufnál négy napra, s gondoskodott a biztonságomról. Nemcsak az enyémről. Többek között, tudtán kívül, Szabó Dezsőéről is. Nyomozóval őriztette, s meghagyta, ha a németek rátennék a kezüket, akarata ellenére is vigyék jó helyre az öregot.

Júniusban levitt Kecskemét mellé a birtokára. Két szép, csendes és hasznos napot töltöttem ott. A csillagos alföldi ég alatt borozgatva, késő éjszakáig beszélgettünk, s olyan bizalmasan, annyira félretéve minden aggályt és minden szépítést, ahogy már csak a végső ponton tud beszélni férjember.

Faraghó bájos házigazda volt. Kedves, lomha pajtáskodással beszélt vendégeivel, civakodott egyetlen megmaradt gyermekével, a kis Borival, rajongott pulikutyájáért, rendelkezett a bor felől, vitázott az ételekről, csapongott irodalom, politika, zene, építészet változatos tájai felett, mondta kifogyhatatlan történeteit Moszkváról, orosz meg magyar politikusokról, katonákról, lelkesedett s borongott Adyn, jellemezte Móricz Zsigmondot, Szabó Dezsőt, Németh Lászlót, Sinkát, Veres Pétert, töprengett, hogy miképpen lehetne a világnak ezen a foltján egészséges életet támasztani... Az órák gyorsan, izgalmasan s mégis békésen múltak, amikor pedig lefeküdtem meglepően kemény ágyamba, hajnalig nem tudtam elaludni, úgy felkavartak a beszélgetések. Mondhatom, amíg ott voltam, összesen sem aludtam többet három-négy óránál.

Akkor már régóta vesződtem azzal a gondolattal, hogy valaki körül csoportosulnunk kellene nekünk, íróknak, s rá kellene bízunk a magyar forradalmat, amíg nem késő. Úgy láttam, tárgyalóképes fellé kell válnunk arra az időre, amikor az összeomlás bekövetkezik. De ki az a férfi? Faraghóval beszélgetve s egyre jobban belelátva, úgy láttam, ő az, akit keresek. Radikális szemléletű, a tények előtt meg nem rettenő, veszélyben higgadt, mély, magyar kultúrával megáldott, kellőképpen elszánt és ravasz ember, ő a mi emberünk. Attól fogva iparkodtam elhelyezni fülében a bolhát. Eleinte óvatosak voltunk mind a ketten. T. Juszufohoz intézett leveleimben pedzegettem a dolgot, abban a biztos tudatban, hogy megmutatja neki, már csak gyermekek hiúságából is. Nála járván aztán nyíltan megmondtam neki, mit kellene tennie. Most már nyíltan szólott ő is. Fölmértük a helyzetet. Döntését persze nem közölte. Kényes helyzetben volt. Egyfelől a kormányzó makacs rövidlátása és aljas környezete, másfelől a kémekek serege miatt, akikkel németek s labanc magyarok körülverték. De tudtam, már sima úton járok.

Egyszer aztán bizalmas találkozáásra vitetett magához a kocsiján. Mélyen belemerültünk égető kérdéseinkbe. Elemeztük a világpolitikai helyzetet, az erőviszonyokat, a katonai állapotot, a magyarság belső bajainak, nehézségeinek ijesztő tömegét, s megpróbáltunk tiszta képet nyerni a jelenről és jövődőről. Ekkor megtudtam, kik azok a tábornokok, akik az országot gyökeresen más irányba akarják fordítani. A nehézségek legyűrhetetleneknek látszottak. Kiút alig mutatkozott a zsákutcából.

Ekkor kaptam a megbízást, hogy készítsek memorandumot, hogyan látom az ország állapotát mint író, s mit kellene szerintem tenni, hogy kilábaljunk a katasztrófa mindent elsöpréssel fenyegető földindulásából.

A memorandumot kétnapi lázas munkával Akarattyán el is készítettem. Akkor úgy láttam, mindennél fontosabb, hogy azonnal „tárgyalóképes fellé” tegyük az országot.

A politikai, katonai, gazdasági és kulturális helyzet vázolója után „direkt akciót” ajánlottam, gyors forradalmat, diktatúrát s a háborúból való azonnali kiválás biztosítására a legradikálisabb belső reformokat és demokráciát.

Magyarország katonai helyzetét rosszul ítéltem meg. Nem láttam előre a román lépést. Híbásan ítéltem meg a teheráni konferencia eredményeit is. De a tennivalókat nem.

Később a fiatal Horthy egyik megbízottja fölkeresett, és közölte velem, hogy a memorandum a kezében van, s a titkos munka folyik.

Azóta nem láttam Faraghót. Később hallottam T. Juszufótól, hogy eltűnt, majd a moszkvai rádióban beszélt.

Budapest ostroma előtt a pasaréti ref. templomban egy bizalmas lelkész-összejövetelen találkoztam Bereczkyvel, aki mindennapos volt a kormányzónál, s iparkodott életképes formát adni az ellenállásra szövetkezett, széthúzó, egymással viaskodó erőknek. Szegény Bereczky. Sápadt volt, sovány, szinte beteg, végső energiáit nyűtték az emberfeletti feladatok. Sohasem felejttem el, hogyan imádkozott akkor a tágas, kongó templomban. Mert minden tanácskozás, vita helyett közös imádságot ajánlott. Mindnyájan sorban imádkoztunk. Akkor figyelmeztettem, lépjen összeköttetésbe Faraghóval, a csendőrség, rendőrség és fegyveres erő biztosítása nélkül nem lehet nekivágni a háborúból való kiugrás veszélyeinek.

Faraghót nemrég fölkereste P. H. L. Azt üzenté, hogy a közeljövőben autót küld értem, találkozni szeretne velem. De én megyek majd át hozzá. Kíváncsi vagyok, most, amikor az özönvíz lezúdult, s itthagytá fullasztó iszapját, merre keresi az ég derengését, honnét várja a termékenyítő meleg nyári szelek érkezését.

Szeretném látni szellemes, ravaszok szemét, horgas orrát, kopaszodó koponyáját, zömök kis alakját, hallani jovialis, kötekedő hangját. „Ne félj, János, amíg engem látsz, rád még szüksége lesz a magyarságnak.”

Két finnországi levél

Családunk időnként távol élő tagjait a levelek kapcsolták össze. Apám mutatta a példát, hiszen akár ő, akár mi utaztunk el hazulról, gyakran írt, s többnyire hosszú levelekben számolt be mindenről, eseményekről, gondolatairól, gondjairól, reményeiről, valamint aggodalmairól. Gyakran adott tanácsokat, sőt utasításokat is. Ennek a kapcsolatnak az emlékeit őrzik azok a levelek, amelyek szerencsés körülmények között megmaradtak, sajnos, sok nem vészelte át az elmúlt évtizedeket.

1933-34-ben a debreceni Református Gimnázium diákjaként végeztem az első gimnáziumot. Kosztosdiák voltam, a Kertész család azóta lebontott Bethlen utcai házában laktam, szinte családtagként. Apámmal akkor kezdtem levelezni, rendszeresen tájékoztattam életemről, ő pedig tartalmas levelekben számolt be a távoli otthonról. Ezek a levelek sajnos elvesztek, csak emlékeimben élnek. Többek között pl. az, amelyben apám a baranyai utazás tapasztalatairól számolt be.

Öt finnországi útja közül a negyedikre készült 1938-ban. Budapestről Vajszlóra (ott töltöttem a nyarat) írott leveleiben mindig megemlítette úttervét és egyre növekvő utazási vágyát. Amint Helsinkibe érkezett, képeslapon értesített utazásáról és címéről. Itt közölt levelében már az én híradásomat nyugtázza. A *Julianus barát* készülő kéziratát, valamint Kivi *Hét testvér* című regényét vitte magával. Az

utóbbi fordításához akkor fogott hozzá (megjelent 1942-ben), *Julianus barát* című regényének jelentős részét már itthon megírta, Helsinkiben fejezte be szeptember 6-án. Nem tudom, milyen hírforrásokra alapozta a kisantanttal kötött megállapodást, úgy vélem, ma már nem is nagyon lényeges. Sokkal lényegesebb azt olvasni, mennyire várt, remélt egy ilyen megállapodást, s mennyire örült, amikor úgy értesült, hogy létre is jött.

IFJ. KODOLÁNYI JÁNOS

I.

Kodolányi János
gimnáziumi tanuló
Vajszló
Baranya m.
Hongrie

*Kedves Jancsikám,
tegnap repülőgéppel szerencsésen megérkeztem. Az út érdekes volt, de az a legjobb, hogy olyan messze vagyok csak hazulról, mint Pesttől Vajszló. Írjál ide : Helsinkí, Hotelli „Tapiola”. Jól vagyok, erősen munkához látok.
Szeretettel ölel*

Apád

H-ki, 1938. VIII. 14.

2.

Helsinki, 1938. aug. 29.

Kedves Fiacskám!

Ma kaptam meg leveledet s el nem mondhatom, mennyire megörültem neki. Úgysem tudtam rólad többet, csak amit a Mamád írt : jól vagy s elseje körül haza akarsz menni. Most azonban Tőled olvashattam, hogy semmi bajod.

Az iskolai év, mint az újságban olvastam, szeptember 9-én kezdődik. Lehet, hogy a felekezeti iskolák rendje más, de nem hiszem.

Hát én csak megvagyok ebben a kedves országban, noha édes keveset látok belőle. Egész nap dolgozom, befejeztem Julianus hatodik részét, jól benne vagyok a hetedikben is, ezenkívül lefordítottam Kiviből az első fejezetet. Igen nehéz volt, alaposan megviselet, egy heti munkám volt vele. Ilyen sokat régen nem dolgoztam. Még jó, hogy az egészségem rendben van, nem bírnám ezt a túlhajtott iramot. De megesküdtem, hogy Juliánnal végleg elbánnok s ha belehalok is, így lesz.

Ezenkívül tologatom ügyeimet előre. Úgy látszik, a finnek 20 000 márkát, azaz 2500 pengőt adnak Kiviért támogatásul. Ezt azonban az Irodalmi Társaság [Suomalaisen Kirjallisuuden Seura] gyűlése dönti el, szeptember végén. Azoknak, akiknek szavuk van a dologban, majdnem biztosra veszik, hogy simán megy a dolog. A fordítást Kannisto [a finnugor nyelvészeti professzora a helsinki egyetemen] bírálja el, ő pedig egyik legjobb barátom. Ami engem illet, biztos vagyok a sikerben. A Pogány tüz finn példányát odaadtam Järviluoma bácsinak, azt mondta, hamar elolvassa s közli véleményét. Öszintén szólva, ebben nem bízom.

Itt akadtam össze a derék bolgárral, aki Pesten a darabjaival ölt. Együtt voltunk Maila Talvióéknál. Jó fiú, azt hitte, a finn valami barbár néptörzs, vadászik – halászik hóval borított országában s most egészen el van képpedve, hogy „még” Bulgáriánál is kü-

lönb államba csöppent. Álmélkodik, rohangál, jegyez és lelkesedik. Van azután itt egy pécsi egyetemista, nyelvész. [Miklós Róbert] Már haza akart utazni, de szülei árván hagyták a házat s nem mehet még. Nagy bajban van, nincs egy vasa sem. Ő is jó gyerek, sokat beszélgetünk Pécsről. Csúfolja Főjét s bolhássa a finnek ösvallását.

Hát így folyik itt az élet. Kovács Laci Kuopióban van egy kongresszuson, ideérkezett a professzora, Györffy is, együtt vannak. Még nem láttam a derék komát. Honvágyam van, mondhatom, szeretnék közöttetek lenni. Vagy valahol vidéken, ha már Pesten nem hagy-nak dolgozni. Jóska bácsi [Erdélyi József] kanyargásairól már tudok. Nem lep meg, hogy átment a NF halálos ellenségeihez s pont ahhoz az örményhez, akit széttagosított volna ezelőtt egy hónappal. Szomorú látvány ez, Fiam. Úgy látszik, csakugyan meghal a költő, ha eladja magát a karriérnek s a pénz utáni sóvárgásnak. (Még csak nem is a pénznek, mert sohasem kap semmit!)

Külpolitikailag most remekül állunk. Megegyeztünk a kisantanttal! Az történt, amit másfél évtizede kívánok! Nincs többé fegyveres összetűzésre mód! A magyarok sorsa is javulni fog. Mert a békének ára van s a kisantant fizet. Szívesen fizet. Nagy fiúk let-tünk, Jancsikám, nyitva előttünk a jövő és Európa! A dolgot Kányuska [Kánya Kálmán külügyminiszter] éppen a legjobbkor csinálta. Teuton barátaink rendezik a parádét, köz-ben, végszóra, kiegyeztünk. Most rettentő dühösek s hangoztatják, hogy „azért” barátok maradunk. Egyenrangú fél. A többi most már tőlünk függ. És majd Töletek, édes Fiam, hogy hogyan csináljátok. Mondhatom, nagy kő esett le a szívemről és sietek is neked hírül-adni öröömöt.

Nem irsz Honorról. Vajjon hogy áll a dolog? Szeretném, ha lassan kialudna Benned ez a szerelem s a jövőre és Istenre bízna, hogy megismertessen azzal, aki igazán megért. Most kezdődik a munka, jól kipihented Magad.

Úgy számítok, hogy szeptember közepén hazamegyek. Ámbár útiköltségem, termé-szetesen, még nincsen. De nem aggódok. Ismét repülőgépen akarok utazni, beledöglök a három napi vasutazásba. Mégis más az, ha reggel itt fölül az ember s délután otthon van. Annyi, mintha Vajszlóra menne. Mamád ugyan reszket az aggodalomtól, de ugyis meg-halunk egyszer s úgy halunk meg, ahogy dukál. Nem mondom, Varsóig gyalázatos volt az út, dühöngő viharban, felhők között, sötétben, 4600 méter magasban dideregve és verejté-kezve, de mindegy. Megérte.

Azért csak ne légy pilóta!

Szervusz, édes Fiam! Írj, ha van kedved. Nagy örömet szerzesz vele. Üdvözlöm, akit dukál s Téged nagy szeretettel öllelek-csókollak.

Apád

Kodolányi és a finnek

Kodolányi munkásságának, írói világgépének egyik központi, meghatározó motívuma – nevezzük röviden így: – a finn élmény. A Nyugat első nemzedékéből közismert Ady Párizs-rajongása vagy Babits vonzalma az antik világszemlélet, a „homogén görögség”, a „római férfiaság” eszméi iránt. Kodolányi nemzedékének legjobbjai sem érték be a szűk hazai horizonttal; igyekeztek Európában és a nagyvilágban tájékozódni. Miképpen Illyés, aki több mint négy évig élt Párizsban, a „franciás” indítást élete végéig megőrizte, Szabó Lőrinc intellektualizmusa, racionalista, elemző lírája mögött a német expresszionizmussal való rokonságot sejtjük, s Németh László a bennünket körülvevő, szomszédos szláv népekkel kiépítendő kapcsolatok fontosságát, a hídépítés gondolatát sürgette, azonképpen Kodolányi számára meghatározó élménnyé a finn emberekkel, a finn világgal, a finn irodalommal történt találkozás vált. Betegsége, nehéz mozgása – bottal járt – megakadályozta abban, hogy hosszabb külföldi utakra induljon. De ha átlépte az országhatárt, csak azért tette, hogy szeretett Finnországába utazzék. Az idegen országok közül egyedül Suomiban töltött hosszabb időt.

A gyökerek – érzései, vonzalma a finn nép iránt – ifjúkorába nyúlnak vissza. Még az iskola padjaiban ül, amikor Vikár Béla fordításában elolvassa a *Kalevalát*: a mű szenzációként ható első magyar kiadása 1909-ben jelenik meg, Kodolányi tízéves ekkor. (A második kiadás előszavában Kosztolányi az átültetést Arany *Hamlet*-fordításához hasonlítja.) S ugyancsak diákkorában kezdi izgatni a magyar nyelv eredete és rokonsága: keresi a magyar nyelv titkát, megismerkedik a kiváló nyelvtudós, Budenz József, a finnugor összehasonlító nyelvtudomány művelője könyveivel, megtanul néhány finn szót. Megvásárolja Ahlquist könyvét a finnek művészetéről, éjjel-nappal forgatja, bámulja képeit, újra meg újra elgondolkozik adatain, míg az albumot egészen el nem nyúvi. A *Kalevala* és Budenz finn nyelvtana nemcsak pusztá érdeklődést keltenek benne, nemcsak egyszerűen a figyelmét fordítják a rokon népek felé, hanem arra is mohó vágyat ébresztenek benne, hogy közvetlenül megismerje a finn népet, s országában találkozzék vele. A szavak, a nyelvi fölismerések után az emberekre is kíváncsi, a finn irodalomról és a finn művészetéről a könyvekből és albumokból fölszívott ismeretek mellé a személyes benyomásokat is meg akarja szerezni.

Az ifjúkori vonzalom fokozatosan elmélyül és tudatosodik benne, sőt új élmények és ismeretek táplálják. Julianust – most a történelmi személyre, és nem a jelképpé formált regényhősre gondolunk – a történelmi parancs indítja a rokonkeresésre. Janus Pannonius vagy a Zrínyi testvérek, Miklós és Péter számára nem volt probléma a nyelvi megszólalás és a nemzeti hovatartozás. Talán Herder jóslata döbbsenti először a magyar irodalmat, Berzsenyit és Kölcseyt a nemzeti megmaradás, a nemzeti létezés kérdéseire. A költők aggodását a magyar nyelvtörténeti és őstörténeti kutatás eredményei is táplálják: Berzsenyiekben a nemzeti és a hazafias érzés fellángolását Sajnovics János észrevételei ösztönzik, Arany János nemzedékének magyarságképebe Reguly Antal és Budenz József nyelvészeti kutatásainak eredményei is beépülnek. A testvérkeresés már ekkor a herderi jóslat elleni tiltakozás egyik formája, lehetősége. A testvértelenség tudata, a szétszóratástól való félelem újból századunk elején Ady költészetében és Szabó Dezső írásaiban jelent-

kezik erőteljesen. Ady magyarságképének fontos vonása: a magyar nép halálra van ítélve. Ady megrázó versek sorában ismétli: a magyar nép el fog tűnni a népek sorából. A Nyugat második nemzedéke ezt a magyarságképet örökölte, s a fiatal Kodolányi irodalmi hatásul ezt kapta: a magyar nyelv idegen nyelvek gyűrűjében vívja harcát a megmaradásért. Amikor tehát Kodolányiban fölébred és egyre markánsabb képet kap a rokonkeresés vágya, akkor ez az Adytól költőieg megfogalmazott, megörökölt aggodalom is munkál.

Kodolányi először 1936 nyarán jut el ifjúkori álmai földjére. A harmincas években már több finn író és tudós járt Magyarországon, 1937-ben több mint száztagú finn evangélikus lelkészküldöttség utazik Magyarországra, Arvi Järventaus – aki korábban már több magyar tárgyú regényt írt – első magyarra fordított művét, a *Kis falu a világ végén* 1938 januárjában a Hortobágyon dedikálja a magyar olvasóknak. Ugyanakkor magyar tudósok, néprajzkutatók is gyakran utaznak Finnországba, s magyar ösztöndíjas egyetemisták népes csoportja tanul Helsinkiben. Kodolányi 1936 és 1938 között ötször látogat Finnországba. Már első útjáról hazatérve *A csend országa* címmel rövid útinaplóban számol be élményeiről, de első útjain még inkább kikapcsolódást, a regényíráshoz szükséges nyugalmat keresi, és fokozatosan talál egyre több, vizsgálódásra, elemzésre, következtetések levonására alkalmas írói nyersanyagot.

1937 februárjában Finnországban kezdi el írni *Boldog Margit* című regényét. Csupán Ráskai Lea Margit-legendáját viszi magával, és a közép-finnországi templomos faluban, Padasjokiban, egy fából épült, kis paraszti házban kap szállást. IV. Béla király leányát, a magyar XIII. századot térben és időben óriási távolság választja el 1937 telétől és a behavazott finn falusi háztól, a regény szövetében azonban a történelmi múlt és a regényírás színhelye szorosán összefonódik egymással. 1963-ban a regény új kiadásának utószavában írja Kodolányi: „Én ennek a művemnek a szövegében valahol mélyen, messzi, ma is érzem és látom a padasjoki faház egyszerű bútorait, hatalmas, lángoló kályhatüzét, kicsiny, függönyös ablakait, a sarokban a sötétzöld filodendron levélkaréjait, kint pedig, az ablak előtt, északra, északkeletre és nyugatra a vakító napfényben roskadozó fenyőerdő és a síkság, a másfél méteres hó, a bevájt, mély gyalogutak és a távol végtelenbe vesző Päijänne hó- és jégvilágát.” A csend, a mozdulatlanság, a meditációra alkalmas magány kiváltotta gondolatok, a puritán környezet, a nyugalom képei, a ház élete, alakjai, környezetének mindennapi munkája aztán átkerülnek, beleszövődnek a regény leírásaiba is. „Mérhetetlen ajándék volt számomra az a kis szoba, az a táj, az a tűz és az a nyelv, mert a másként el nem képzelhető művet támasztotta bennem életre. E nélkül a táj nélkül, e nélkül a csend és fényáradat nélkül, más házban, más szobában, bizonyára mást és másként írtam volna...” A regényt Helsinkiben írja tovább, és Budapesten fejezi be, de a közép-finnországi Hakolaház légkörét, megfoghatatlan szépségét most már oda is magával viszi.

1938-ban Helsinkiben fejezi be tatárjárás kori regénytrilógiájának a cselekmény menetét tekintve első, a megírás sorrendjében harmadik részét, a *Julianus barátot*. Itt nemcsak a környezetrajzban, a regény meditációs anyagában, hanem a hős megválasztásában, alakjának megformálásában, jelképpé emelésében is szerepet játszott a finn élmény. Julianust annak idején nyilván nem a nyelvi-etnikai rokonalanságtól való félelem indította útra, de Kodolányinál Julianus alakja már a társkeresés vágyának, a szorongásnak, a bezártságérzésnek, a nyelvi magánynak a szimbóluma. A regény megszületésében az Adytól megörökölt nemzeti aggodalom éppúgy munkál, mint a magyarságra leselkedő legkövetlenebb veszély, a Hitler uralomra jutásától és a második világháború kirobbanásától való

félelem. A nemzetet féltő aggodalom, a fenyegetettség érzése, a szövetségkeresés igénye ad tollat a kezébe. Hitler megszállja Ausztriát, Kodolányi a magyarság közeli vesztét sejtí, a népi és a nemzetek közti összefogás gondolatát vallja, az emigrálás lehetőségét látogatja. 1962-ben, amikor a regény új kiadásához utószótfűz, ezeket mondja: „A Julianus barátról szóló regény második részét Helsinkiben írtam, olyan túlfeszített izgalomban, aminek emléke halálomig kísér. 1938 tavaszát Finnországban töltöttem, s miközben napirendem szerint reggel kilenctől délután négyig odaadón dolgoztam barátságos, nyájas szállodai szobáskámban, idehaza, hazám körül, félelmetesen gyülekeztek a közelgő világháború fellegei. Feleségem hazulról részletesen tájékoztatott a német fasizmus hatalomra juttatásának érdekében megindult életre-halálra szóló harcról, valamint a kezdődő nemzeti ellenállás naponként változó helyzetéről, én viszont finn barátaim s a finn meg a francia sajtó véleményeiből küldtem haza tömör és velős tudósításokat családornak.” A családjának küldött levelekből választott idézetek után így folytatja a regény megírásának indítékait feltáró megjegyzését: „Akinek értelme van: megérti, hogyan, miért és hová vándoroltam én Julianus társaságában, miből, miért kíváncsoztam menekülni, és hová mutattam reszkető ujjal azoknak, akik majd Julianus barát történetét, hitének, vágyainak hajtórugóit, küzdelmeinek tartalmát és értelmét keresik.”

Kodolányi 1936 nyarán utazott ki először Finnországba, és utolsó, ötödik útjáról 1938 őszén tért vissza. Először hajóval ment Tallinnon át, utoljára repülőgéppel jött haza Varsón keresztül. Főként a nyarakat töltötte kint, de megismerte a finn telet és a tavaszt is. Suorniban megtalálta a regényíráshoz szükséges nyugalmat, s amikor a *Julianus barát*on dolgozott, találkozhatott azokkal a nyelvész szakemberekkel is, akik a közös eredet kérdésében hasznos ismeretekkel gazdagították. Helsinkiben szállodában lakik, étteremben étkezik. Maga *A csend országában* és a *Boldog Margit* utószavában az előkelő Torni Hotelt említi (ahol a regény folytatását írta), de látogatóinak emlékezete szerint többnyire kisebb, szerényebb belvárosi szállodákban szokott lakni, így a Tapiola-szálló egyik emeleti, kis, udvari szobájában, melynek ablaka háztetőkre nézett. Szűkös anyagi helyzetében inkább beosztással, mint költsékezve él. Megismeri a finn vidéki életet is: 1937 februárjában a közép-finnországi Padasjokiban, a Hakola-házban él. A ház egykori lakója, Elli Lindholm asszony még a hetvenes évek közepén is jól emlékezett Kodolányira, és föl tudta idézni az írótól tanult népdalt: „Réten, réten, se j a gombaszögi réten...” Já r Lahtiban is... 1938 márciusában azért utazik északra, hogy finnre fordított színművének, a *Földindulásnak* előadását előkészítse a helsinki Nemzeti Színházban.

Bár a regényírás erősen lekötí, sosem tér ki látogatói elől. Gyakran fölkeresik a Helsinkiben tanuló magyar diákok, D. Koren Emil, K. Kovács László, Sebök István. Já r nála Miklós Róbert (a későbbi irodalomtörténész) és Takáts Gyula költő. Számos finn barátra tesz szert. Bensőséges kapcsolatban van Mikkola professzorral és feleségével, Maila Talvio írónővel, akinek elbeszéléseit már a század végén magyarra fordították, s akinek 1937-ben magyarul megjelent *A darvak* című regényéhez Kodolányi ír utószót. Egyik legjobb barátjának mondja Kannisto professzort, a vogul-osztják nyelvészet kiváló tudósát, kivel hazulról is sűrűn vált levelet. Járventausszal való kapcsolatáról külön szólunk... Finn pártfogóiban igazi barátokat talál, úgy érzi, itt van része igazi megbecsülésben és megértésben, s ezeket a találkozásokat később is élete „múlhatatlan boldog pillanatai”-nak mondja. Az iránta megnyilvánuló szeretet és befogadás jele, hogy nevét „finnesítették”, és Hannu Kotolainennek hívták.

Házigazdáin, látogatóin, barátain keresztül a finn társadalom szélesebb köreiből is kapcsolatba kerül. A *Suomi titká*ban említi, hogy 1938 őszén „egy fiatal barát”-jával, egy szelíd lelkű finn költővel (Toivo Lyyvel?) *Az ember tragédiája* finn fordításán dolgozik. Máskor arról értesülünk, hogy ellátogat a finn diákok egyesületébe, és előadást tart egyetemistáknak. Jól ismeri a finn evangélikus egyház ébredési mozgalmát, s találkozik a „felébredettek” jellegzetes alakjaival. Tapasztalatot gyűjt a finn paraszti életéről, a mezőgazdasági termelésről, a szövetkezeti mozgalom eredményeiről. . .

Már legelső alkalommal sem pusztán pihenni vagy írni, regényein dolgozni utazott Finnországba. Mint annyi külföldet járó magyar elődje, tanulni akart, tapasztalatot gyűjteni, s következtetéseit írásban is meg akarta osztani másokkal. Kiábrándulása az Új Szellemi Frontból, a Zilahy-Gömbös-féle kísérlethől, a népi írói mozgalom és a hivatalos politika „összebékítéséből” üzi Finnországba, és az ifjúkorból megőrzött álmot vonzza: találkozni akar a *Kalevala* hazájával és népével. Menekül a hazai társadalmi és politikai bajok elől, és keresi a „finn titok” magyarázatát: mi az oka egy kis nép viszonylagos jólétének, a gyakorlatban is megélt szabadságjogainak? Ne feledjük, Kodolányi egy feudálkapitalista Magyarország ismeretében szemlélte és ábrázolta a polgári demokrácia keretei között élő Finnországot. A fölmutatott kép eleinte több rajongással, jóhiszeműséggel átszótt, sok tekintetben idealizált, később kritikussá mozzanatok is átszővik, a csodálat csökken, s a szürkébb részleteket is meglátja.

Kodolányi finnországi élményeiről először 1936 szeptemberében írt *A csend országa* címmel. 1937 januárjától 1939 októberéig írt „leveleit”, naplóját *Suomi titka* címmel foglalta össze. A két írás együtt *Suomi* címmel, számos dokumentumértékű fényképpel kiegészítve 1943-ban jelent meg könyv alakban. A könyvből *A csend országa* címmel 1944-ben szemelvényes kiadás látott napvilágot a Nemzeti Könyvtár 83–84. számaként. Az első *A csend országa* újabb, rövidített kiadása a *Visszapillantó tükrökben* olvasható *A csend országában* címmel. Kodolányi benyomásait azon nyomban rögzítette, finn élményeiről napló és levél formájában számolt be. Utolsó utazására már a közelesem kirobbanó finn–orosz háború előszele nyomta rá bélyegét. A finnországi írásokban elég sok szó esik társadalmi kérdésekről, időszakos politikai problémákról. Alig csodálhatjuk, hogy írásainak ahány kiadása, annyi szövegváltozata van. A *Suomiban* megfogalmazott kérdés például – „Miért nem szüntetjük meg végre a nagybirtokrendszert? Hiszen ha újabb háború szakad Európára, menthetetlenül össze kell roppannunk!” – okkal hiányzik az 1944-es kiadásból. Viszont az is nyilvánvaló, hogy 1968-ban a *Visszapillantó tükrökben* nem olvasható mindaz, amit az író 1939 őszének sorsdöntő napjaiban, amikor a „viharfelhők gyülekeztek Suomi felett”, papírra vetett.

Mit látott Kodolányi Finnországban? Milyenek ismerte meg a finn társadalmat? Milyen következtetéseket vont le benyomásaiból? – Finnországi életének egyik szemtanúja, D. Koren Emil mondja hozzám írt levelében: „Ő a finn nép s a közállapotok tisztaságát, őszinteségét, becsületes nyíltságát, csendes voltát, megbízhatóságát értékelte. Együtt izlelgettük a finn közmondást: rehellyisys perii maan (a becsület örökli az országot). . . Akkor mi mind egy félfeudális magyar társadalomból szemléltünk egy polgári demokráciában élő s mély morális alapjait a felszínig megélni tudó finn társadalom felé. . .” Kodolányit természetesen nemcsak a jelenség, a felszín, hanem az okok is érdekelték. „Ő elismerte és igenelte – folytatja az emlékező szemtanú –, hogy az általa megrajzolt tiszta és becsületes finn jellem gyökere a formáiban ugyan a lutheranizmusban általában megszokottnál színesebb, de tartalmában puritánabb vallásosságban rejlik, de hozzáfűzte az éghaj-

lat és történelem szívósságot adó érlelő hatását is.” Sőt az okok föltárásában a társadalmi gyökerekig is eljutott. . . Minden új benyomása mögött ott volt hazai tapasztalata, s minden egybevetést azért tett, hogy igényeit, az itthon megvalósítandó, szükségessé változásokat megfogalmazza.

Idealizált-e Kodolányi Suomi-képe? Amikor a finn emberre csak a megbízhatóság, a nyugalom, a rend, a becsületesség, a munkaszeretet, a harmónia vonását tartja jellemzőnek, amikor az egybevetés csak a finn népre előnyös, és minduntalan az ellentéteket érzékeli, minden bizonnyal túloz, megszépít. De az is kétségtelen, hogy az ő akkori elképzelése, naivitása, rajongása tiltakozás volt az úri Magyarország viszonyai, a hazai társadalmi rend és a növekvő német befolyás ellen. Mindig az egybevetés, az összehasonlítás vezeti, és az okok vizsgálatáig, a jelenség magyarázatáig akar eljutni. A három legfőbb érték, amit Finnországban lát: a nagybirtok hiánya; a kapitalizmus túlkapásait a rendkívül erős szövetkezeti hálózat tartja féken; a társadalmi szerkezetben szinte ideális mértékben érvényesül a demokrácia. A finn paraszti társadalom, a mezőgazdasági szövetkezeti formák ismeretében mindenekeelőtt a hazai nagybirtokrendszert ostromozza, a finn „magától értetődő tiszta demokrácia” lehetőségeit a magyar társadalom hibás szerkezetével, hibás közigazgatási módszereinkkel veti egybe.

Fokozott figyelemmel kíséri a művelődés, a népoktatás, az iskolarendszer kérdéseit. Dicséri a finn parasztfőiskolákat, meleg szavakkal ír az öntevékeny színjátszásról, a parasztszintársulatokról, hogy annál elmarasztalóbban szólhasson a hazai színházakról, a hazai idegenforgalmi propagandáról. 1938 szeptemberében kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, Teleki Pálhoz intézett nyílt levelét is a finn „példa” fűti: a finn népoktatás és a tudományos élet kérdéseire, vonzó helyzetére hívja föl a miniszter figyelmét, a magyar nyelvészet és a népraiz összekapcsolását sürgeti, s arra ösztönöz, hogy a népoktatás megszervezésében is tanuljunk a finnektől.

A finnországi tudósítások hangja egyre komorabb, egyre sötétebb lesz. Az új világháborútól való félelem, majd a második világháború kitörésének izzó hangulata a politikai kérdéseket állítja a finnországi helyzetjelentések előterébe. Súlyos és máig érvényes szavai vannak a kis népek értékeiről, fontosságáról, s már 1938 októberében a Németország és a Szovjetunió közötti ellentétet, a jövő világháborújának veszélyét érzékeli. Félti Finnországot, aggodalommal gondol a kis népek sorsára. Kodolányi azt is meglátja, hogy a területi revízió sürgetése, Trianon tragikus örökségének a fasiszta Németország segítségével történő „jövátétele” nem ad megoldást a magyar társadalmi és politikai élet súlyos problémáira.

Vannak, akik szemére vetik Kodolányinak, hogy éppen lelkesedése, rajongása akadályozta meg abban, hogy igazi mélységében megismerje és megértse a finn etnikumot, a finn társadalom belső szerkezetét. Ám ha Kodolányi idealizálta is a kortárs finn fejlődést, a fölmutatott kép mindig lecke akart lenni a magyar társadalom számára. S ha Kodolányi rajongással tekintett is Suomira, nem volt illuzionista, meglátta a finn társadalom problémáit, észrevette a negatívumokat is.

Mások a beszámolóiban föllelhető – főként a kortársak által tapasztalt – kisebb-nagyobb pontatlanságokat teszik szóvá, s azt sejtetik, hogy ezek a bizonyítható tárgyi tévedések kétségessé teszik egyéb megállapításait is. Kodolányi finnországi beszámolójának egyik fejezetében „Helsinki, 1938. március” keltezéssel megemlíti az 1937 májusában Magyarországon lezajlott finn–magyar evangélikus lelkészgyűlést. A lelkészgyűlés egyik élő szemtanúja hozzám írt levelében, miután az író néhány apróbb tévedését korrigálja, a következőket mondja: „éppen mert

megelője és az esetre jól emlékező alakja vagyok az említett dolognak, le kell szögezni, hogy közlésében sok az elnagyolt, felületesen említett, pontatlanul megjelölt körülmény, s ez felébreszti bennem azt a gyanút, vajon nincs-e hasonló felületes lelkesedés azokban a leírásokban, amelyeknek adatszűrűségét nem tudom ellenőrizni". Tévedés, hibás adat természetesen több is előfordul Kodolányi beszámolóiban. A leírásokban elbeszélte dolgokat nem mindig tapasztalhatta meg közvetlenül, személyesen. Mindez azonban nem változtat a lényegen, nem teheti gyanússá Kodolányi írói elhivatottságát és tisztaságát. Kodolányi útirajzok szerzőjeként, napló- és levélíróként is mindig és mindenekelőtt író maradt, s nem idegenforgalmi szövegek, útikönyvek adatoló szerzője volt. Finnországi beszámolóiban is egy-egy írói gondolatra, képre, fölismerésre, „látomásra” koncentrált, az írások mindig élményeinek sűrítmenyét, gondolatainak eszenciáját adják. Egy-egy időpontban, egy-egy személy- vagy helynévben tévedhetett, de nem tévedett az alapkérdésben, abban, hogy a harmincas évek magyar társadalmá messze elmaradt az akkori finnországi viszonyoktól, s az összehasonlításból adódó súlyos következtetéseket le kellene vonni.

Külön is szólni kell Kodolányi és Arvi Järventaus kapcsolatáról. Az 1883-ban született és 1939-ben elhunyt író neve a két háború közötti időben a finn–magyar művelődési, irodalmi kapcsolatoknak valósággal jelképévé vált. Järventaus 1928-ban járt először Magyarországon, 1938 előtt már három magyar tárgyú, de téves, romantikus történelemszemléleten alapuló regénye jelent meg (*Honfoglalás, Füsttölög föld, Szénegetők*), s a magyar Petőfi Társaság tagjává választotta. Kodolányi személyesen megismerkedik a finn íróval, többször meglátogatja Karevában, itt-hon is találkoznak, és sokat beszél neki szellemi szülőföldjéről, az Ormányságról. Järventausban az Ormánység iránti érdeklődést Csűry Bálint professzor barátsága és Kiss Géza 1938-ban megjelent *Ormánység* című könyve erősíti. 1938 januárjában Järventaus ismét Magyarországon tartózkodik, Pécsen fölkeresi Klemm Antal nyelvészprofesszort, és az Ormánységbe, Kákicsra Kiss Gézához is ellátogat. Järventaus többször vendégeskedik Kodolányiéknál, olyankor is, amikor Erdélyi József is ott van.

Kodolányi először 1936-ban ír Järventausról: a finn író magyarországi útjáról számol be. A következő évben viszont saját látogatását örökíti meg a finn írópap házában. 1939 nyarán hal meg Järventaus, Kodolányi ekkor szép portrét rajzol róla, az emberről, az íróról és műveiről, külön kiemelve *A szomorúfüzek országá* című, magyarországi élményeiről szóló – magyarra máig sem lefordított – könyvét. Legrészletesebben a Sorsunkban, 1943-ban, több folytatásban megjelent tanulmányában, az *Arvi Järventaus és egyéb emlékek*-ben méltatja a finn író munkásságát. „Két lélek, két világ élt Arvi Järventausban: az ősi szimbólumok, mítoszok lapp lelke, lapp világa és a modern keresztyén finn” – írta Kodolányi. Már több mint huszonöt művet írt Järventaus, amikor 1938-ban magyarul elsőként lappföldi tárgyú regénye, a *Kis falu a világ végén* megjelenik Lakó György és Mórincz Virág fordításában. Az író halála után Kodolányi lefordítja Järventaus további két könyvét, első regényét, a *Kereszt és varázsdob* (1943), valamint *A mennyei mester* (1944) címűt.

Kodolányi már diákkorában ismert néhány finn szót, később tovább gyarapította finn nyelvi tudását, szívósan törődött a finn nyelvvel. Kiváló nyelvérzéssel rendelkezett, de nem egyetemen, hanem autodidakta módon szerezte meg finn nyelvi ismereteit. Sokkal jobban olvasott, mint beszélt finnül. A fordításban az anyanyelv tökéletes birtoklását tartotta fontosnak, s másodlagosnak a fordított nyelv ismeretét. Helsinki napjainak szemtanúja és a finn nyelv kiváló ismerője, D.

Koren Emil mondja: „Finn nyelvi tudását sosem tudtam igazán megállapítani. Folyamatosan finnül beszélni sosem hallottam, bár megpróbáltam olykor »ki-provokálni«, hogy szólaljon meg: finnül kezdtem vele beszélni. Megértette, amit mondtam, de magyarul válaszolt. Egyszer megkérdeztem tőle: hogy »mert« vál-lalkozni egy olyan irdatlan feladatra, mint Kivi Hét testvérenek lefordítása. Azt válaszolta, hogy a nyelv ismerete a nyelv lelkének megismerésétől függ, s nem a szavak és mondat szerkezetek ismeretétől.” Ebben Kodolányinak alighanem igaza volt, de a műfordítás korszerű elvei ma már a fordított nyelv tökéletes ismeretét is megkívánják. Kodolányi finn átültetéseivel nem műfordítói elismerésre pályá-zott, hanem szolgálatot akart tenni: a magyar olvasó számára egy eddig ismeret-len irodalom értékeit szeretne volna bemutatni. Ebből a megfontolásból születik 1942-ben Aleksis Kivi *Hét testvér* című regényének fordítása, 1943-ban Eino Leino verseit ülteti át magyarra, és lefordítja a már említett két Järventaus-regényt. 1944-ben *Északi csillagok* címmel Képes Gézával antológiát állít össze finn ro-konaink költészetéből. Bizonyára abban is ösztönző szerepe van a Várkonyi Nándorral kötött barátság okán, hogy a Sorsunk már 1941-ben több, magyarul megjelent finn regényt ismertet, 1942-ben pedig Képes Géza a folyóiratban kilenc finn költőről rajzol portrét saját versfordításainak felhasználásával. Hogy Kodolá-nyi magyartásai nem mindenben követték a korszerű műfordítás alapelveit, mu-tatja, hogy Kivi *Hét testvérét* az új kiadás számára mással fordították le.

Kodolányi ösztönzésére fia is megtanul finnül, közös fordításuk is születik, és érdeklődése a finn irodalom iránt élete végéig megmarad. Amikor 1951-ben eljut hozzá Maila Talvio halálhíre, a következőket írja levélben D. Koren Emil-nek: „Nem tudtam róla, sőt szívemben egyre ápolgattam a tervet, hogy valami-kor még együtt ülök vele Meilahtiban s nézem a fák mögé hajló Nap csodálatos tüzét. Szerettem volna neki egyszer bemutatni legalább a fiamat is. És az ő szájá-ból hallani, mit éreznek és gondolnak a finnek most, azok után, amik a világban történtek. Mikor Budapest ostroma befejeződött, neki írtam először s tudósítá-somra, hogy »olemmé elossa«, ő válaszolt elsőnek ujjongó örömmel és biztatás-sal. Elküldte kedvesen dedikálva kétkötetes önéletrajzát is »Hanunak«, aki min-dig »poika talossa« marad az ő számára. Elment azonban ő is legjobb barátaim: Järventaus, Kannisto, Mikkola után, s hovatovább nem marad senkim azok kö-zül, akik oly nagy hatással voltak életemre és belső alakulásomra.” 1952-ben Passuth László figyelmességéből kézhez kapja Mika Waltari egyiptomi regényét, elolvassa, és csodálatos műnek mondja: „mindent tud, s finoman gunyoros, de amellet nagymértékben költői is”. (*Szinuhe* címmel 1964-ben magyarul is meg-jelenik.) 1964-ben Sillanpää elhunytá alkalmából a Nagyvilág vele írat nekrológot a kiváló finn íróról, s a folyóirat még ugyanabban az évben Kodolányi fordításá-ban közli Eino Leino három versét (ezek közül egyet, a *Sirverset* a *Finn költők antológiája* is átveszi 1973-ban).

Kodolányinak a testvérnép iránti tiszteletét és a finn kultúra szolgálatát a finnek igyekeztek viszonzni. Néhány elbeszélését már 1936 táján lefordították, 1937-ben pedig megjelenik Helsinkiben a *Feketevíz* finn nyelven. *Földindulás* című drámáját is lefordították és előadták Helsinkiben. Kodolányi „hatása” közvetve is érvényesül: kapcsolatba kerül finn diákokkal, előadást tart körükben, megismeri a finn evangélikus egyházi megújulás alakjait, például Kustaa Vilkunát, aki később a finn-magyar kulturális kapcsolatoknak finn részről egyik legtekintélyesebb ve-zéralakja lesz.

Kodolányi életében a legnagyobb nyilvános elismerést a finnektől kapta. 1967-ben, amikor Finnországban országos ünnepek során emlékeztek meg

Suomi önálló állami létének ötvenedik évfordulójáról, magas finn állami elismerésben részesül: a Finn Oroszlánrend parancsnoki keresztjével tüntetik ki. A már nagybeteg írónak a kitüntetést lakásán adták át.

Azóta, hogy Kodolányi először járt Finnországban, csaknem fél évszázad telt el. Ez alatt az idő alatt jócskán megváltozott a magyar társadalmi és politikai berendezkedés, és jócskán megváltozott a finnek élete is. A mai finn-magyar kapcsolatok a szocializmus útját járó Magyarország, a Varsói Szerződés egyik tagállama és a polgári társadalom keretei között élő, semleges politikát folytató Finnország viszonyán alapulnak. Megváltoztak az emberek szokásai, viselkedési formái is. Egyetlen személyes emlék a művelődés és az irodalom területéről: azt a *Kalevalát*, amelyet nálunk minden középiskolában tanítanak, s amelynek immár a negyedik teljes magyar fordítása született meg, a finn iskolákban alig vagy csak szemelvényesen ismerhetik meg a fiatalok. Megváltozott az olvasók ízlése is. Azok a finn írók, akikért Kodolányi rajongott és lefordított, nem mind keltenek ma visszhangot a magyar olvasók körében: Arvi Järventaus magyar vonatkozású regényeit például az író délibábos történelemszemlélete avulttá teszi. Másfelől a mai finn fordítók és irodalmárok sem tudnak sokat Kodolányi munkásságáról, Suomi-szeretetről, finnre fordított műveiről. Amíg például a *Kántor József megdicsőülése* 1979-ben Varsóban megjelent lengyel fordítása jelentős sikert aratott, tudomásom szerint Kodolányi műveiből újabb finn fordítás nem készült. Pontosabban: nem azokat a műveit fordították le a múltban sem, amelyek írói művészetét a legrokonszenvesebb és legszínvonalasabb oldaláról mutatnák be a mai finn olvasóknak.

Kodolányi és a finnek kapcsolata: értékekben, eredményekben és tanulságokban nem szűkölködő egymásra találása egy magyar írónak és a testvéri népnek. Ez a kapcsolat, reméljük, még nem zárult le. Munkásságának finnországi bemutatása, legjobb műveinek lefordítása viszonzása lehetne annak a finn élménynek, amely Kodolányi munkásságában fölszívódott, életére és világgépének alakulására hatással volt, és néhány szépirodalmi művében és külhoni útirajzaiban közvetlenül is tetten érhető.

Kodolányi és Debrecen

A huszadik században három nem debreceni illetékességű író tett tanúságot a Hajdúság fővárosa mellett: Móricz Zsigmond, Németh László és Kodolányi János. Mindnyájan másképpen. Móricz, mivel gyermek- és ifjúkorában valameddig lakta a várost, belülről ismerte életét, lakóinak észjárását, beszédét. Témavilágának szerkezetében az egyik fő típus a debreceni-hortobágyi ember, nem beszélve konkrét debreceni tárgyú elbeszéléseiről, regényeiről. Németh Lászlót mint szépirot Debrecen nem ihlette, hiszen már kikristályosodott a programja, amikor a város vonzásába került, megtapasztalván, hogy az egyetlen hely az országban, ahol a fiatal irodalom komolyan veheti magát. Számára Debrecen a barátok, elsősorban Gulyás Pál városa volt, ahol mindig akad valami „irodalmi izgalom”. Persze képes volt érzékelni a város szellemi töltését, kálvinista karakterét, paraszti hangulatát is.

Kodolányit szintén több szál fűzte a városhoz. Tudjuk, hogy élete mindent eldöntő első húsz évében hét helyen lakott hosszabb-rövidebb ideig, ezek közül az egyik település Püspökladány volt, ahol elváltan élő édesanyja, Martinovich Ilona morzsolta sivár napjait. Kodolányi a világháború idején a nyári szünidők és a kényszerű szünetek egy részét Püspökladányban, anyai nagyanynál és édesanyjánál töltötte. A Sárrét széli nagyközségben érte az őszirózsás forradalom, s ott a Tanácsköztársaság, ami Ladányban mindössze egy hónapig tartott. Püspökladányi élményekből komponálta később a *Futótűz* című regényét. Az 1918/19-es emlékképek pedig egy-két elbeszélésben kaptak művészi formát. Nem feltételezés, az író maga vallott róla, hogy ezekben a hónapokban gyakran járt Debrecenben hozzátartozói társaságában.

„Ó, Debrecen, be sokan szidtak és szidnak téged. Én nem szidlak. Mély nyugalommal és biztonsággal merülök el benned, mint az ide-oda görgetett kő a mély vízben. Hányféle ábrázodat láttam! Ismertelek, amikor a Piac utcán még nem voltak olyan csinos, szemgyönyörködtető pázsitágyak, mint most. Ismertelek a kommün zürzavarában, s ismertelek, amikor vártad a román csapatok bevonulását. . . Be sokszor jártam benned anyámmal a boltokban, nagynénémmel egy cukrászdában a Nagyerdőn, amikor még nem volt büszkélkedő egyetem. . . Te kálvinista Róma! Lenyűgöztél engem, nem tudlak szidni, sohasem tettem. Mozdulatlan és mély vagy, s még Klebelsberg gróf sem tudott megváltoztatni céltudatos, sima, okos katolizáló kultúrpolitikájával. Olyan vagy az idők áradatában, mint a cement: mennél tovább állasz benne, annál keményebb leszel!” (*Esti beszélgetés*).

De már korábban, 1925-ben, Móricz *Pillangóját* elemezve megfogalmazza Debrecen élményét:

„Debrecen volt mindig, s ma is az a város, amelyben a magyar élet legsűrűbb, legtömöttebb s legjellemzőbb. Nincs magyar író, akinek valaha dolga ne akadt volna Debrecenben. Mert amiként a katolikusoknak minden út Rómába vezet, azonképpen a magyar íróknak minden útja odafut Debrecenbe, avagy onnan indul ki. Debrecen és Kolozsvár: két elektromos sarok, amely között kisül a magyar kultúra csodálatos, kápráztató szikrája.” A regény titkait, rejtett szépségeit felfedve bebizonyítja, hogy kitűnően ismeri a város múltját, történelmi szerepét:

„Debrecen szabad köztársasága akkor is együvé tartotta a magyarságot, amikor három-négyfelé szakadva tengett-lengett bitangul és kifosztva... ez a hatalmas, dús, gazdag, kövér és széles Debrecen mindig megmaradt a nomád magyarság igazi képének. Még ma sem érezzük rajta az állandóságot... Sehol sincs meg ez a nomád felkerekedés, délibábbá oszlás, ez a bizonytalanság a nagyságban is, ez a magyar jellemző, ez az Európába vetett idegenség. Csak Debrecenben.” (Érdekes, hogy pontosan Ady híres Debrecen-meghatározásának, ti. „a Maradandóság városa” ellentétét állítja Kodolányi!)

E fejtegetésekre azért van szükség, bizonygatja az író, „hogy megérthessük Móricz Zsigmond szoros kapcsolatát Debrecenrel, a talajjal, az ő anyaföldjével: hogy annál jobban megérthessük Pillangó című könyvének belső motívumait is”.

Juhász Géza már 1928-ban felfigyelt Kodolányira. Drámaírói tehetségéről még nem volt meggyőződve, de az epikust máris a legjelentősebbek közé sorolja: „Kodolányi János halálsötéten írja le az Ormánság életét. Kitűnő jellemző, bár még nem mindenütt tárgyilagos. Erősen komponál, s egyszerű stílusában sok a költőiség. Vigasztalan világából csak az örök metafizikai vágy jelzi a jövő útját. Újabban kultúrkörnyezet ábrázolására is vállalkozik. Ő ma a fiatalság legbiztatóbb ígérete (*Bevezetés az új magyar irodalomba 1900–1928*).

1930 végén Kodolányi Debrecenben járt, s benyomásairól, tapasztalatairól remek cikket írt a Nyugat 1931. január 16-i számába.

Kodolányi íróként 1931 végén kerül kapcsolatba a várossal. Nem baráti látogatásra érkezett, hanem az Ady Társaság meghívására, s nem egyedül. Az estről az első közlemény 1931. november 19-én jelent meg a Debreceni Független Újságban. Eszerint Erdélyi József, Illyés Gyula, Kodolányi János, Németh László és Szabó Lőrinc volt meghíva „az új magyar irodalom ünnepére”. Az Ady Társaság célratoró vezetői gondoskodtak róla, hogy a debreceni sajtó megfelelően tálalja az eseményt, hiszen az estnek megkülönböztetett jelentőséget tulajdonítottak. Mint később kiderült, nem is alaptalanul. A november 29-én, a Déri Múzeumban megtartott esten Juhász Géza programot hirdetett: megfogalmazta az új irodalom önállóságának, a Nyugattól való elszakadásának a szükségességét, s méltatta Erdélyi Józsefet mint az új népdal avatott mesterét, Illyés Gyulát, a dunántúli parasztság szószólóját, Szabó Lőrincet, a filozófus költőt, Gulyás Pált, az idilli szépségek megszólaltatóját, Kodolányi Jánost, az új naturalizmus mesterét, Németh Lászlót, az új nemzedék kritikussát.

A bankettel végződő fényes estet és előzményeit többen is megörökítették. Németh László így emlékezett: „A pesti írók voltunk, a fiatalok, akik Ady, Móricz, Babits, Szabó Dezső nyomába léptek. S ez a naiv, de annál meggyőződéstelibb hit minket magunkat is összenyomott. Soha nem volt ez a társaság annyira egy nemzedék, mint itt a Déri Múzeumban, az ünneplés viharában. Hogy drukoltam értük... Még Kodolányiért is, aki a mi segítségünkkel sántikált föl a székébe, de ott aztán elvetette a botját, s elbeszéléssel maga is az emberek fölé került... A felolvasott írás a Fűjd! című elbeszélés volt” (*Ember és szerep*).

A közös debreceni szereplés döbbsentette rá az új nemzedéket arra, hogy egy csoportba tartozik, közös arcvonalat alkot. Fellépésüknek rövidesen megszületik a dokumentuma, a *Debreceni káté*. Ennek első szövegváltozatát Kodolányi veti papírra, de az Illyés és Szabó Lőrinc szerint „ügyetlen, ködös” volt. A végleges megfogalmazást Németh László végzi el. Kodolányi emlékezete ekképpen őrizte a debreceni zászlóbontást: „Szépek voltak azok az idők, amikor a Déri Múzeumban együtt szerepeltünk, s hittünk mindnyájan, akiket az ország minden részéből söpört össze a közös szándék fuvalma. Kertészéknél egy szobában laktunk Illyés

Gyulával, s késő éjszakáig feszegettük, mit s hogyan kéne cselekedni irodalomban, politikában. Velünk volt Erdélyi József, hogy Juhász Gézáék meleg baráti körében, kislányainak csodálkozására keljen ki minden utunkban álló hatalmasság ellen. Itt volt Féja Géza, itt Németh László, itt gyűjtötték össze a diákság vezetőit, itt beszéltük meg a Debreceni kátét. Itt volt Szabó Lőrinc, a debreceni őslakó, itt Gulyás Pál is, a bennszülött. Országos mozgalmat akartunk elindítani Debrecenből, a Déri Múzeumból. Itt született meg a Válasz terve” (*Esti beszélgetés*).

A régi debreceni barátokon kívül újakat szerez. Régi barátja, székesfehérvári diáktársa, Fáy Árpád 1922-ben került a városba. Magántisztviselő volt, majd 1925-ben kereskedelmi céget alapított. Természetes, hogy megtalálta az utat Kardos Lászlóékhöz, az Ady Társasághoz. Irodalmi cikkeket és zenekritikákat írt a Debreceni Független Újságba, tanulmányokat fővárosi folyóiratokba. 1923. március 27. óta a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karának rendes tanára Csikesz Sándor, az egykori kiscsányoszrói református lelkész, aki Móricz Zsigmond mellett a legnagyobb hatást gyakorolta Kodolányi személyiségére, írói karakterére. Az új barátok között kell említenünk Kertész Dániel újságíró, aki később Zsilinszky elvbaráti köréhez fog tartozni Kodolányival együtt, s testvéröccsét, Kertész Istvánt. A Kertész fiúk ősrégi civiscsalád értelmiségi leszármazottai, az Ady Társaság lelkes hívei. Kodolányi nagy cikket írt róluk a Pesti Naplóba. A barátság mindvégig megmaradt. Néhány évvel később, amikor az író arra az elhatározásra jutott, hogy fiát a debreceni Református Gimnáziumba íratja be, ifjabb Kodolányi János az 1933/34-es tanévben a Kertész testvérek édesanyjánál lakott a Bethlen utca 54. szám alatt. Mivel a fiú nem volt megkeresztelve, a szülők attól való félelmükben, hogy egyházi iskolában kérhetik a levelet, nagy hirtelen megkereszteltették gyermeküket. A szertartást az atyai barát, Csikesz Sándor végezte. A keresztszülők Juhász Géza és felesége, Gulyás Pál és felesége voltak. Mert barátjának tudhatta a debreceni látogatás után őket is, rajtuk kívül Kardos Lászlót s az Ady Társaság több tagját.

Nem véletlen, hogy amikor Kardos László és Juhász Géza 1932 nyarán összeállította az Új írók könyvsorozatát, Kodolányi neve is ott volt a tervezetben. Szerepeltetésének gondolatát Szabó Lőrinc is megerősítette. A *Sötétség* című Kodolányi-füzet (két elbeszélést tartalmaz) végül 1933. január 12-én elsőnek hagyta el a nyomdát. A könyvesboltok 70 fillérért árusították a négyíves kiadványt, amelynek fedőlapját Petry grafikus tervezte. A címlap után Kodolányi rajzolt arcképe következett, szintén Petry munkája, majd egy rövidke íróportré, amelyet Kardos László fogalmazott. Kodolányit a magyar naturalizmus legkitűnőbb mesterének tartja, ez a stílusirány benne érett önálló művészeté. „E komoran tárgyilagos, de minden ízében lélekkel teljes, legbecesebb pontjain jelképesen fölsugárzó, tiszta művészet az új magyar irodalom egyik legönállóbb és legvonzóbb értéke” – fejezi be az ajánlást Kardos László (*Hármaskönyv*), aki máskor is talált módot arra, hogy méltassa Kodolányi művészetét.

A szakirodalom érthetően nem tartja számon A Mi Utunk című, Debrecenben megjelent szociáldemokrata-kommunista társadalomtudományi és irodalmi szemle (mely 1934-ben a Társadalmi Szemlé lett volna hivatva átmenetileg pótolni) Kodolányiról szóló cikkét, amely az irodalmi rovatvezető, Bajomi Lázár Endre tollából született. A *Sötétség* című füzetrel foglalkozik, s felhívja a figyelmet az Új írók sorozatra, amely „a magyar vidék egyedülálló és páratlan vállalkozása”. Bajomi a szerkesztők bátorságát és a munkásmozgalom iránt táplált rokonszenvét látja abban, hogy elsőnek a munkásság két kiváló írójának, Kassáknak és Kodolányinak egy-egy művét adták ki. Csakhogy Kodolányi éppen 1933

körül kezd véglegesen búcsút mondani a munkásmozgalomnak, s lesz a magyarságélmény mindennél fontosabb számára. Politikai és művészi gondolatrendszerét legtöbb debreceni barátja módfelett helyeselte.

A harmincas-negyvenes években gyakran megfordul a városban, látogatásait nem is lehet pontosan számon tartani. Nyilván a Csikesz Sándorral való elemi erejű szellemi kapcsolat hatására a református egyház kulturális szervezetei viszonylag sűrűn hívják találkozóra. A Csikesz Sándorral való elmélkedések, útkereső gyötrődések hatására áttér a református hitre. Ismeretes, hogy Kodolányi 1919-ben véletlen ötlettől indítatva rándult át Vajszlóról Csányoszróra a református lelkészhez könyvekért, s a tudós pap egész életre szóló barátja, lelki irányítója lett. 1942 februárjában a Déri Múzeumban rendezték meg a Csikesz Sándor-emlékülést, amelyre Kodolányi erősen készült, hiszen ő volt az egyik szónok, ám végül valami peres ügye miatt nem ülhetett vonatra, emlékbeszédét Juhász Géza olvasta fel. „Idézem – írja – a kollégiumi szűk szobát, ahol könyveit összezsúfolta, s a bolthajtásos, vastagfalú benyíló termet, amely egy ország múltját őrzi vasajtaja mögött. És idézem, naponta idézem őt abban a pillanatban, amikor megkeresztelte tízéves fiamat... Volt-e döntő fordulata életemnek, amilyen ne állott volna ott?... Ő nyitotta meg írói utam követésére a szememet, ő tárta fel előttem az Ormánság, majd az egész magyarság sorsát... Gyakran megdöbbenve kérdezem: vajon mi lennék ma, ha az ő baráti keze meg nem fogja az enyémet már húszéves koromban?” Meg is indokolja, hogy mi vonzotta Csikesz Sándorhoz nagy műveltségén kívül. Elsősorban az, hogy nem kegyeskedő misztikus volt, hanem realista gondolkodó, aki ilyen kérdéseket intézett továbbképzéseken a falusi papokhoz: „Él-e a te gyülekezeted emberhez illő életet? Lakásvizonyok, kereseti viszonyok, ruházkodási viszonyok, egészségügyi viszonyok, szaporodási viszonyok, szórakozás emberhez illő-e?” Néphez húzó, radikális szemlélete indokolja Kodolányinak azt a kijelentését, hogy Csikesz maga volt a népi Magyarország egy személyben!

Debrecenhez való ragaszkodását egy jóízű anekdótával is megerősítette: „Amikor a Földindulást játszották, egy gazdag özvegy cívisasszony, akinek két állami szolgálatban álló fia van, egyetlenegy jegyet váltott az előadásra. Az első felvonást megnézte ő, a másodikat az idősebb, a harmadikat a fiatalabb fiú. Azután összeültek, s elmondták, mit láttak-hallottak. Ezt mint a debreceni bumfordiság és fősvénység iskolapéldáját mesélték nekem annak idején. De hát minden bumfordiság és fősvénység ellenére nem mentek-e el mind a hárman a színházba? Ők, akik sohasem teszik be oda a lábukat! Én büszke vagyok rájuk!”

A *Földindulást* nem a Csokonai Színház társulata mutatta be, hanem „vitéz” Bánky Róberté. A kultuszminiszter a Színművészeti Kamara javaslatára ugyanis a válságos vidéki színjátszás megmentése érdekében a stagionerendszert kívánta bevezetni. A városi közgyűlés 1939. szeptember 5-én tudomásul vette Horváth Árpád szerződésének megszűnését, és állást foglalt a stagionerendszer mellett. Az első társulat 1939. október 10-én érkezett Debrecenbe. Ez Kardoss Géza prózai társulata volt (vezető színészei Zách János, Hotty Éva, Fónay Márta, Márky Géza stb.), s két hónap alatt 15 darabot vitt színpadra, ezek közül azonban csak három volt értékes irodalom, egyik Kodolányi *Vidéki történet* című drámája Könyves Tóth Erzsí vendégfellépésével. A harmadik társulat volt a Bánky Róberté, amely szintén vegyes programot valósított meg, köztük a *Bánk bánt* és Kodolányi *Földindulás* című színművét. Ez utóbbinak kiemelkedő szereplője Halasy Mariska, a kitűnő debreceni színésznő volt. Ez az együttes 1940 februárjától ápriliséig tartózkodott Debrecenben (Béber László).

Kodolányi és Debrecen kapcsolatának betetőzése a *Tiszántúl* című napilap

körül végzett szervező és szerkesztő tevékenység. Ma sincs kellően tisztázva, milyen szerepet játszott a Tiszántúl a magyar sajtó történetében, csak elemzést és indoklást mellőző sommás megjegyzések íródtak le róla, ellene és mellette. Az előbbiek legtipikusabbja az utólagos marxista igény, amelynek a Tiszántúl valóban nem tett eleget, de ez nem jelenti azt, hogy nem töltötte be a hivatását, vagy rossz, érdektelen újság lett volna. Fehér Lajos szerint a lap nem volt hajlandó a függetlenségi mozgalom lapjává átalakulni, sőt egyre inkább – főleg Kodolányi cikkei révén – „a szinte fékezhetetlen nacionalizmus, fajmagyarkodás” fóruma lett. E véleménynt azonban árnyalni kell, mert mindkét minősítés erősen túloz. Ami pedig a lap koncepcióját illeti, érthető, hogy nem engedte át a vezérszerepet a kommunistáknak, hiszen nem arra szerveződött, nem az volt a programja, nem arra kapta a pénzt. Történetileg a radikális Debreceni Független Újság és a Tiszántúli Független Újság utóda volt, amely a Márciusi Front eszméit sugározta tovább. 1941. február 4-én indult mint református szellemű napilap. Főszerkesztője Kovács József lelkipásztor. Tíz hónap elteltével, 1941. november 30-án a lap mint a „népi Magyarország független napilapja” jelent meg, s attól kezdve országos hatókörűvé vált. A megválaszolandó kérdések legfontosabbika, hogyan és miért ment át a lap a népi írók kezébe, honnan volt rá az a pénz, amelynek meglétéről Kodolányi János 1941. november 14-én értesíti Juhász Gézát. Kodolányi levele annyit megvilágít, hogy ő volt az ügy spiritus rectora, ő rendelkezett arról, hogy Simándy Pál legyen a lap szerkesztője, ő pedig Budapestről fogja intézni az ügyeket. Neveket sorol, akik „szintén benne lesznek az ügyben”, a Németh Lászlóét, Veres Péterét, Gombos Ferencét, Szij Gáborét, Pálóczi Horváth Lajosét.

Az 1941. november 30-án megjelent számon áll először a büszke alcím: a népi Magyarország független napilapja. Az újságot azonban továbbra is a Debreceni Református Lapkiadó Társaság kft. adja ki, a felelős szerkesztő és kiadó Kovács József, a szerkesztő Simándy Pál. A szerkesztő bizottság: Juhász Géza, Kodolányi János, Németh László, Pálóczi Horváth Lajos, Szij Gábor, Veres Péter. A lap munkatársai rajtuk kívül többek között: Gulyás Pál, Fehér Lajos, Nagy István, Gulyás Gábor, Bornyi Éva, Balogh László, Asztalos Sándor, Ujfalussy József stb. A lap hangoztatja a földkérdés megoldását, a telepítést, a decentralizációt s mindazokat a politikai és szociális követeléseket, amelyekért a népi írók egykor harcba szálltak. A Tiszántúl erős irodalmi orientációt folytat. Külpolitikai téren elhatárolja magát minden diktatórikus államberendezkedéstől, belpolitikailag pedig a hivatalos politikától. „Mindig tragikus egy-egy nemzet életében, ha a szellem és a gyakorlati politika útja elválik egymástól, vagy ha éppenséggel szembekerül egymással. A magyar átalakulás történetében ez a tragikus meghasonlás következett be bizonyos átmeneti időre. S ez a magyarázata annak, hogy a magyar írók és gondolkodók úgy érezték, nekik kell fölemelniük a politika zászlaját is, hogy megmentsek és teljes tisztaságában érvényesítsék azokat az eszméket, amelyeket műveikben meghírdettek” (*Merre megyünk?* Jún. 28.).

Tudjuk, merre haladt tovább a hivatalos magyar politika. A lap is a megsemmisülés előtt állt hamarosan... Kodolányi 1941. november 30-tól 1942. február 20-ig körülbelül kéthetente írt egy nagy horderejű cikket, aztán még három cikke látott napvilágot összesen. Ezek az írások a *Csendes órák* című kötet egyik fejezetében kivétel nélkül megjelentek (*Kísérlet egy magyar napilapra*). Nem kétséges, némelyik írás a kelleténél harsányabban hangsúlyozza, hogy a magyarság egyetlen adekvát szellemi megnyilvánulása, értéke a népi irodalom, s már-már isteni törvényszerűséget fejez ki. A lap háborúellenessége viszont

vitathatatlan. Megérdemelné, hogy a közeljövőben valaki tüzetesen analizálja s tegye mérlegre. Az utolsó számban külön búcsúzik a szerkesztő, Simándy Pál, és külön Kovács József. Nem fogadható el az az állítás, hogy a Tiszántúl útja törvényszerűen vezetett a jobboldali Debreceni Újság – Hajdúföldre való beolvadásig. Kovács József ugyan hangoztatja a nagy barátságot, ez azonban nyilvánvalóan üzleti fogás.

Kodolányiról magáról Juhász Géának jelent meg egy szép cikke a lapban (*A Sötétségtől az Istenekig*. Jan. 3.). Juhász Géza nagyra becsülte Kodolányit, az egyik legnagyobb magyar írónak tekintette, akinek életműve a Móriczéval vetekszik. Ennek a meggyőződésének éppúgy hangot adott a *Magyar szellem vándorútja* című könyvében, mint a *Népi írókban*.

A felszabadulás után Kodolányi és Debrecen kapcsolata gyakorlatilag megszűnt. „Mondom, ismerem Debrecent minden oldaláról, s egyre inkább szeretem. Hazamegyek belé. . .” – vallotta a városról az író. Amikor azonban súlyos egzisztenciális helyzetbe jutott, a debreceniek nem sokat tehettek érte. Az Alföld helyet adott ugyan két regényrészletének, s megjelent róla néhány méltatás, de a kapcsolat már korántsem volt olyan meghitt és gyümölcsöző, mint amilyen lehetett volna, ha nem szól bele a történelem. A felszabadulás után felnőtt kritikusí gárda több tagja (Bata Imre, Kovács Kálmán) így is jelentős észrevételekkel, értékelő szempontokkal gazdagította a Kodolányi-irodalmat.

KODOLÁNYI JÚLIA

Az utolsó stáció

Apám 70. születésnapja 1969. március 13-án volt. Az írószövetség s a ház köszöntő virágcsokrát küldönc hozta, az előre bejelentett Darvas József, a hajdani barát, váratlanul megbetegedett. Cseres Tibor jött el helyette a hivatalos felköszöntésre. A minisztériumtól egy cigarettásdobozt kapott apám ajándékba. Ez volt élete egész munkásságának az egyetlen kitüntetése.

A televízió interjút szeretett volna készíteni vele születésnapja alkalmából. Lendvai György mindent elkövetett, hogy rábeszélje, hadd lássa az egész ország. Apám nemet mondott.

– Elkéstek, előbb kellett volna! – utasította vissza őket. Ilyen beteg állapotban már nem akarta, hogy lássák.

Az egyórás rádióműsor köszöntőbeszédét Béládi Miklós mondta el. Apám beszédén már nagyon érződött az utolsó agyérgörcs hatása.

A könyvesboltok kirakatában ott volt a Boldog békeidők új kiadása, átkötve papírszalaggal, ez állt rajta: „Kodolányi János 70 éves.” Kardos György, a Magvető igazgatója köszöntötte így. Sajnos, rövidesen a gyász jelével voltak a kirakatokban a könyvei és a fényképe.

A köszöntő barátokat nagy örömmel fogadta apám. Haraszi Sándorékat s Csikós Nagy Bélát. Göllner Miklós, a leghűségesebb barát egy képpel ajándékozta meg őt. S örült az ország különböző részeiből érkező barátok és ismeretlen olvasói leveleinek, dísztvíraitának. Jölesett neki a figyelem. A finnek sem felejtkeztek meg a születésnapjáról.

Vártuk a tavaszt, apámék változatlanul reménykedtek, hogy le tudnak menni Akarattyára. Május közepén, egy reggel apám elvesztette az eszméletét. Orvosa éppen ügyeletes volt, s fél órán belül megjelent nálunk. Apám az eszméletlenségéből néhány másodperc múlva magához tért, s azt mondta, nagyon jó érzés volt számára az eszméletlenség. Érverése huszonnyolc volt, de szerencsére rövid idő alatt normalizálódott, így agyát nem érte károsodás.

Anyám állapota is egyre romlott, gyakran fulladozott, alig kapott levegőt, érverése állandóan 120 körül volt. A szíve dekompenzálódott.

A nyár első fele rendkívül meleg volt, beteg szervezetüket igen igénybe vette.

Anyámat be kellett vinni a klinikára, apám is vele készült, egymagam nem is tudtam volna őt itthon kellőképpen ellátni.

Július 22-én vitte be őket a bátyám a klinikára, apámat ölben vitte ki az autóig, vissza sajnos már csak anyámat hozta.

A klinikán egy kis déli fekvésű szobát kaptak, a nagy meleget mind a ketten nehezen viselték. Apám orvosa szabadságon volt, s kezelésüket dr. Magyar Imre egy fiatal tanársegédre, dr. Büki Bélára bízta. Apám hamarosan megszerette új orvosukat. Az orvosi tudásán kívül sok minden érdekelt, a művelt emberek közé tartozott, s mellette ott voltak a klinikán a már régebben ismert orvosok is. Magyar professzor naponta bement apámékhoz, nemcsak vizitre, hanem beszélgetésre is. A nap nagy részét én is a klinikán töltöttem.

Augusztus elsején, pénteken, apám váratlanul megkérdezett:

– Mi újság az araboknál, el akarják vinni a dohányt?

Tudtam, hogy nagy baj van. Néztem apám kezét, csuklója, ujjai meg voltak

duzzadva. A kezdődő urémia jele volt. Pulzusa harminc fölé alig ment, a nyegvenet nemigen érte el, csak a halála napján normalizálódott.

A klinika pszichológusa szabadságra ment, s apámékat az erősen napos kis szoba helyett áttették az ő tágas, szép szobájába. Apámat ágyastul tolták át a folyosó másik végébe, anyámnak a heverőn jutott hely.

Este kétségbeesve hívtam fel a lakásán Magyar Imrét. Érdeklődésemre azt válaszolta:

– Júlia, ez már várható volt.

Nyugodt hangja engem is megnyugtatót, csak később jöttem rá szavainak jelentőségére.

Jóformán a klinikán éltem én is. Magyar Imre ekkor ment ki Leányfalura egyhónapos szabadságára, de apám állapotáról naponta tájékoztatták.

Keddre virradóra, éjjel egy órakor anyám telefonja ébresztett fel. Menjünk bátyámmal, apám látni kíván bennünket. Két óra tájban mentünk végig a kihalt, csendes, nyári álmát alvó városon, s mire a klinikára értünk, apámat az ügyeletes orvos egy nyugtató injekcióval elaltatta, anyám virrasztott mellette. Apám állapota rohamosan romlott, éjszakára külön ápolónőt fogadtunk mellé. Felmerült a pészmeér beültetése is, de orvosai már nem látták értelmét. Víz már a legerősebb gyógyszer hatására sem távozott belőle, csak közvetlenül a halála előtt. Gyakran volt eszméletlen, ilyenkor bennünket kiküldtek, s különféle gépekkel újraélesztették.

Ekkor jutott fel az első ember a holdra. Apám mindig ezt szerette volna megélni, néhány nappal élte túl a nagy szenzációt, agya még felfogta.

Most már napról napra írom élete utolsó idejét.

Csütörtökön, miközben ebédeltettem, mondtam neki, hogy Kardos György hívott fel telefonon, s érdeklődött a hogyléte felől, mit üzen neki.

– Mondd meg, hogy ez az utolsó stáció! – felelte.

Üzenetét szó szerint átadtam.

Finnországból rendszeresen kapott apám folyóiratokat, születésnapjáról, fontosabb évfordulóiról az Uusi Suomiban mindig megemlékeztek. Ekkor érkezett meg a Suomen Kuvalehti újabb száma. Apám első kérdése az volt:

– Van benne hold?

Már csak három napja volt hátra, lábait alig lehetett megemelni a sok víztől. A diétás nővér minden alkalommal megkérdezte tőle, hogy mit kíván enni, s ha olyan kívánsága volt, ami nem volt a klinikán, meghozatták a számára. Bátyámmal váltva egymást, éjjel-nappal bent tartózkodtunk nála, gondoskodtak arról, hogy számunkra is legyen pihenőhely, s ennivalónk is legyen, bár nemigen kívántam az ételt, nehezen ment le a torkomon.

Apám egyik régi ápolónője azt mondta:

– Sokaknak még a halálért is hogy meg kell szenvedni.

Szombaton reggel megettettem apámat, s ő a reggeli után hörögve hátrahanyatlott. Bennünket kiküldtek, különféle gépeket vittek a szobájába, s tizenegy óra tájban, amikor bementünk hozzá, ült az ágya szélén, és beszélgetett.

Délután bátyámék váltottak fel, én kimerülten, fásultan hazajöttem, lefeküdtem, de aludni nem tudtam. Meleg nyár volt, mégis dideregtem a takaró alatt. Thuryné Mara jött át, hogy beszélgetésével gondolataimat elterelje. Bátyámék reggel hat órakor jöttek meg a klinikáról, azonnal indultak Akarattyára, idegcsillapítónak – kapálni. Apám utolsó szavai ezek voltak bátyámhoz:

– Fiam, készüljete el rá, én ma elpatkolok.

Siettem be a klinikára. Két nap alatt háromszor hallottam, hogy „exitált”, s

háromszor keltették életre. Vasárnap délelőtt Büki Béla bejött a klinikára, apám szívverése normális volt, de hőmérséklete nem sokkal volt harmincnégy fok alatt. Már napok óta oxigénpalackkal lélegzett. Délben még ült az ágya szélén, meg is ebédeltettem, s azt mondtam neki, nem gyógyul meg, hanem eszik. Az utolsó életöszön feltámadt benne, az ebédjét mohón megette. Anyámtól azt kérdezte:

– Mit gondolsz, lehet még rajtam segíteni?

Ebéd után csendesen feküdt, látszott rajta, hogy nagyon töpreng, rám nézett, és azt mondta igen szomorú tekintettel:

– Szegény Möttyörkém.

Ezek voltak hozzám az utolsó tudatos szavai.

A többi a haláltusa emlékeként maradt meg bennem.

Anyám a kimerültségtől elaludt, én hagytam őt pihenni. Rövid nyugalom után apám a fejét jobbra-balra dobálta az ágyán, fogtam a kezét, hideg volt, az ujjai halványlilák. Kérdéseket intéztem hozzá, figyeltem, van-e még logika a válaszában? Arra a kérdésemre, hogy én ki vagyok, így felelt:

– Jucka vagy!

– S ki a Jucka? – folytattam a kérdézt.

– A húgom! – volt apám válasza.

Feleletemre, hogy a lánya vagyok, már nem reagált. Egyre jobban hánykolódott, s utolsó szavai ezek voltak:

– Milyen rémes város ez a Zsitomir, miért kellett ebbe a szörnyű háborúba belemenni.

A háború alatt jelölgetett térképén egyedül Zsitomir volt bekarikázva.

Arra a kérdésemre, hogy hol van Zsitomir, pontos választ adott:

– Oroszországban.

Ezután elcsendesedett, csak ziháló lélegzése jelezte, hogy még él. Barátaink közül Thurné Mara nyitott be, ő látta még egy pillanatra. Közben visszajöttek a bátyámék Akarattyról, s én kimentem a folyosóra. Anyám felébredt, s amikor apánk meghalt, ő volt mellette egyedül.

Nem mentem be hozzá, halott apámat nem láttam, csak a nyitott ajtón át néztem, ahogy ágyából mindent kiszedtek, még a matracokat is, és az ő agyongyötört teste az ágy sodronyán feküdt, lepedőbe becsavarva.

Az ügyeletes orvos részvétét fejezte ki, s utána hazajöttünk.

Július 22-én bement anyámmal a klinikára, hogy soha ne térjen vissza. 1969. augusztus 10-én délután fél hatkor élete befejeződött.

Magyar Imre professzor másnap bejött Leányfaluról a klinikára, hogy teljesítsék apám kívánságát, ne boncolják őt fel.

Temetését az írószövetség intézte.

A hivatalos szertartás előtt egy órával apám régi barátja, dr. Belon Gellért címzetes püspök végezte az egyházi szertartást, utána pedig Veres Péter s azután Tatay Sándor búcsúztatták, a sírnál pedig a legrégebbi barát, Göllner Miklós festőművész.

Apám írásban is rögzített kívánsága volt, hogy ha eljön az ideje, anyámat is Belon Gellért temesse – noha ő református volt –, s a közös sírban a jobbán fekdjék mellette. Az írószövetségtől kapott sírban anyámat apám fölé temethetjük volna, s hogy eleget tehesünk apánk kívánságának, anyám vásárolt egy kettős sírhelyet, s 1970 novemberében apámat áttetettük végső, közös nyugvóhelyükre.

JUHÁSZ BÉLA

Számvetés

1. Kodolányi: tematikus számaink rendjében

Minden folyóirat szellemi egzisztenciájának megvannak a sajátos feltételci, adottságai, lehetőségei. Amit mindenekelőtt a munkatársak személyi összetétele, annak minőségi szerkezete, tehetségek és tevékenységi irányulások együttese határoz meg. Az Alföld gárdájára – egyebek mellett – az a jellemző, hogy kevesebb benne a „saját” szépíró, különösen prózaíró, és több a kritikus, tanulmányíró. Mert a lap közvetlen háttérében ott van az egyetem is, a maga folyamatos és talán markánsnak is mondható literátorképzésével. A lap eddigi története azt mutatja, hogy az egyetem tanárainak, irodalomtörténészeinek a szerkesztésben is meghatározó szerepük van. Nem kevésbé a folyóirat jellegadó vonásainak kialakításában. E vonások között említhető, a sajátos szerkesztői vállalások és vállalkozások közül is kiemelhető talán a – különösen az utóbbi tíz évben rendszeressé vált – ún. tematikus számok megjelentetése. A hetvenes évek fejleménye a lap szerkesztési gyakorlatában a feladatok megragadásának és az erők összefogásának az a fajtája, amelyik a tematikus számokban realizálódik. A folyóirat: kollektív műfaj, a folyóiratbeszédhez hozzátartozik valamiféle közös akusztika, ha már ez a „beszéd” szervezett, azaz szerkesztett. Nemcsak a szerzők választanak témát, valamilyen módon a feladatok is megkeresik a maguk embereit. A tematikus számok efféle kölcsönös kiválasztások eredményének is tekinthetők. És mindez végső soron beilleszkedik a folyóirat jellegadó vonásai közé. A folyóirat tevékenysége sem más, mint e „kölcsönös kiválasztások” egyfajta rendszere. A folyóirat-egyéniség pedig ott kezdődik, ahol ez a „rendszer” megjelenik. De ez már átfogóbb probléma, mint ami a tematikus számoké.

Bizonyára nem véletlen, hogy az Alföld történetében igen hamar, már az Építünk-korszakban megjelentek vállalási hangsúlyok, például az 1952-es évfolyamban Móricz Zsigmond, halálának tizedik évfordulója alkalmából. Kötődést jelentett ez a realista hagyományhoz, a valóság iránti elkötelezett érzékenységhez, az irodalom közösségi funkciójához. Az első, nagy gonddal összeállított, terjedelmes tematikus szám pedig 1961-ben jelent meg, szintén a hagyományvállalás, az értékkeserő tisztázás szándékával, a „tájhaza” irodalmi jelenlétének felmérésével, Debrecen várossá nyilvánításának 600. évfordulójára. Ösztönzést adhatott ez később ahhoz is, hogy elkészültek olyan önálló kötetek, gyűjteményes összeállítások, mint az *Egyet lép az ősi város* (Versek Debrecenről), a *Hortobágy melléke*, a *Csokonai korszorúja* vagy a *Századok szelleme* (Tanulmányok a magyar irodalom és Debrecen kapcsolatáról).

De a tematikus számok bőséges sora igazában 1973-ban indult, egy-egy emlékszámmal *Petőfi* születésének 150., majd *Csokonai* születésének 200. évfordulójára. Közben még egy területi jellegű összeállítás is megjelent, Nyíregyháza és Szabolcs-Szatmár alkotóerőinek felmérésével és együttes szerepeltetésével, a figyelemfelhívás szándékával. Az utóbbi évtized Alföld-évfolyamaiban az efféle számok meghatározott tematikai vonulatai rajzolódtak ki. Az első ezek között a klasszikusaink nagy évfordulóihoz kötődő összeállítások, az említettekén túl *Ady*, *Móricz* és legutóbb *Kodály Zoltán* centenáriumi emlékszámjai. Más jellegű vállalkozás, de a folyóirat programjához szorosan kapcsolódó sorozat az, amelyik

a szomszédos országok magyar irodalmát ottani, természetes közegükkel együtt kívánja bemutatni. Ezek sorában az első a mai csehszlovákiai magyar irodalmat mérte fel, és – területi korlátok miatt szűkítve – fiatal szlovák írókat adott olvasóink kezébe. Ezt követte a jugoszláviai magyar irodalom bemutatása, szerb és horvát költők társaságában; majd egy kisebb csokor a még csak bontakozó kárpát-ukrajnai magyar irodalomból. A kipillantásnak azonban nagyobb íve is kirajzolódott. A KLTE finnugor tanszékének közreműködésével 1974-ben a finn, két évvel később az észt, 1980-ban pedig a kisebb finnugor népek irodalmát, részben kultúráját mutattuk be egy-egy számban, a nyelvi rokonság tágabb érdekeltségi vonalát követve. Blokkokban a szovjet, a lengyel, a bolgár irodalom is többször megjelent, nem kis mértékben a szerkesztőség közvetlen külföldi kapcsolatairól révén. Egész számok és nagyobb blokkok sorát kapták a pályakezdő fiatalok csoportos, nemzedéki jellegű bemutatkozásaik számára, a lap egyik meghatározó törekvése jegyében. És kibontakozott a sorozatok egy másik jellegadó vonulata is. Megjelent a *Tamási Aron*-emlékszám (1974. 12.), és ettől kezdve az évfolyamok decemberi száma mind nyomatékos összeállítás, többnyire a népi írók – közülük is inkább a prózaírók – már lezárult életműveinek szentelt elemző áttekintések. Így sorjázta egymás után a *Veres Péter*, *Szabó Pál*, *Darvas József* és *Németh László* életművére koncentráló számok. És most ezekhez ízesül a *Kodolányival* foglalkozó, teljességre semmiképpen sem törekvő kompozíciónk. Közben teljes számat kapott *Sarkadi Imre* is, majdnem teljeset *Sütő András*, nagyobb összeállítást – reprezentatív alkalmakra – többször is *Illyés Gyula*.

Nincs benne a köztudatban, hogy Kodolányi azok közé a népi írók közé tartozott, akik ha csak pályájuk egy-egy szakaszán is, de elég szorosan kötődtek Debrecenhez. E kapcsolatról részletesen beszámol egyik közleményünk, nem szükséges újból sorolni az adatokat. Az Ormánság írója egész hazában, emberiségtörténetben gondolkodott. Meglepő talán, hogy – ide is kötő kapcsolatai ellenére – a népi írók közül talán éppen ő volt jelen az Alföldben a legkevésbé. Még Koczogh Ákos közölte az ötvenes évek közepén két regényrészletét, ez volt minden. A következő években nem került hozzánk kézírata. Most már ne firtassuk: nem küldött? A szerkesztők később nem kértek? Elég, hogy hiányt kell megállapítanunk. Még meglepőbb azonban, hogy róla, a műveiről, alkotói pályájáról, művészetéről is alig néhány kisebb írást publikált folyóiratunk. Néhány recenziót; igényesebb tanulmányt egyet sem. Egy hozzá írott verset még, fametszeten egy portrét, igazában semmi mást. Így aztán restanciát állapíthatunk meg, pótolni-valónk van; egy okkal több tehát, hogy időszerűnek tekintsünk beiktatni fent említett sorozatunkba egy Kodolányi-számat.

2. Lehetőség, feladat, megvalósulás

Kodolányi János a magyar regény történetének kivételes képességű alkotója; monumentális epikai vállalkozásához rendkívüli műveltséganyaggal, még rendkívülbb képzelőerővel és belcélú képességgel rendelkezett, emberismerettel, a lélektan röntgeneszközeivel. Az alkotói koncentráció szinte ismételtelhetetlen teljesítményeit produkálta. De: korának embere, kora ellentmondásait magában hordozó művész; nagy művész – nagy ellentmondásokkal. Amikor hosszára nyúlt szenvedéseit befejezte, ezt írta róla búcsúztatójában Cseres Tibor, a Kodolányi-jelenség alapvető ellentmondásosságát tömören jelezve: „hívó és materialista”, „szenvedélyes hívó, szenvedélyes anyagelvű”. Teljes érdekelttségével igyekezett meghódítani a maga írói világa számára az evilági valóságot, de nem ejtett el egyfajta transzcendens távlatot, valamiféle végső esélyt. Tudjuk

életrajzából, hogy katolikus volt, erős vallásos élménnyel; majd különböző, mondhatni intellektuális természetű hatásokra is, áttért a református hitre; élete végén pedig a katolicizmus bizonyos megújulási kísérletére adott lelkes válaszként: rekatolizált. Ideológiai-politikai „lázgörbéje” is nyugtalan, szélső értékek között mozgó. Testi hibájának korlátozó tényezőjétől szenvedő, túl érzékeny idegrendszerétől és életét végigkísérő betegségektől gyötört személyiség, nyugtalan, kíméletlenül kereső intellektus. Már a családja sorsában is volt valami végzetszerű. „A pokol tornácán élnek” – írja találóan Tüskés Tibor. Gyermekkorát iszonyú élmények terhelik, szélsőséges érzelmi hullámzásokra teszik fogékonyá. Szenvedély és indulat, a szubjektivitás dominanciája és egocentrizmus, ellentmondásos, diszharmonikus individuális meghatározottságok találkoznak gondokodásában a közösségi érdekek szolgálatának szándékával, a vilájobbítás elszánt pátoszával. „Figyelmetető jelnek” szánja művét, az „erkölcsi mozdítás” a célja. Korának eseményeit, a tényleges történelmi időt hol túlságosan is közelperspektívában látja, hol meg fordítva: időtlen távlatba oldja. Jónak, vátésznek, a jövő biztos megérzőjének véli magát, „látó embernek”. Holott a látása gyakran megcsalja, megtéveszti – nemegyszer regisztrálja maga is, utólag, fájdalommal, valaminő gyónásra emlékeztető őszinteséggel, feloldozást váró, megvallott bűntudattal.

Tudjuk, hogy Kodolányi írói kibontakozása az 1920-as években a munkásmozgalom és a marxizmus vonzásában történt. Szektás szellemű támadások is közrejátszottak abban, hogy a harmincas évek elején más irányba fordul a tájékozódása. A munkásmozgalom és a marxista értelmiségiek köréből érkezik a népi írók táborába; a harmincas évek végén azonban erősen jobbra sodródik. Párhuzamosan dolgozik ellentétes irányú lapoknak, elvállalja jobboldali újság szerkesztését, vezércikkeket ír a „korhangulathoz” igazodva. Később számos cikket megtagadta, már 1941-ben is, amikor publicisztikai írásaiból kötetet állított össze *Ésti beszélgetés* címmel. Amikor a Magvető Kiadó 1957-ben elindította az életműsorozatot, Kodolányi gondosan átfésülte műveit, korrigálta, így véglegesítette azokat. Nem kétséges: szépírói teljesítménye hordozza a nagy értékeket, a kultúránkat gazdagító művek sorát; a gyakorlati-közéleti szerepe, publicisztikai tevékenysége, különösen az 1939–44 közötti pályaszakaszán, mélységesen ellentmondásos. Az interpretáció csak kettős tételű állításra alapozódhat. Annak a tudatában azonban, hogy a jövő az értéket viszi tovább, és Kodolányi alkotói tevékenysége nagy értéket hozott létre, amelyet birtokba kell vennünk. Ha tudatában vagyunk is annak, hogy e nagyméretű életműnek, e bámulatosan nagy írói vállalkozásnak mely szeletei tapadnak szorosan a maguk korához, mely szeletei nem bizonyultak, mert nem bizonyulhattak életképesnek – még mindig megmarad nekünk az életmű szinte csorbítatlannak tetsző túlnyomó része. És ez a magyar próza értékes fejezete.

Az említett életműsorozat a műveket nagyrészt hozzáférhetővé teszi. Fontos tanulmányok is születtek, amelyek elemzik Kodolányi egyes alkotásait vagy művészetét. Elkészült az életmű első monografikus áttekintése. Mégsem mondhatunk mást, mint hogy irodalomtörténet-írásunk valójában még csak elkezdte kidolgozni a Kodolányi-interpretációt, a tüzetesebb elemzések még nem terjedtek ki az egész életműre, az értelmezésnek és értékelésnek további feladatai vannak. Az Alföldnek ez a száma is valójában szerény kísérlet, inkább csak a figyelem ráirányítását célozza a további feladatokra. Tervezett összeállításunk sem valósult meg maradéktalanul, néhány fontos téma kidolgozása nem készült el, még az utolsó időben sem csak kéziratokat, hanem lemondóleveleket is hozott a posta. Bevallott adósságunkból azonban talán így is sikerült törleszteni valamit.

Kodolányi János-emlékszám. =
Alf, 12.

Fülöp László: Egy regényről és az életműről. (A boldog békeidők olvasása közben.) 3—15. — Pomogáts

Béla: Kelet és/vagy Nyugat. Julianus barát. 16—25. — Kornyané

Szoboszlay Ágnes: K. J. nyelvéről. 26—42. — Pók Lajos: A mítoszregény próbája. Én vagyok. 43—

48. — Ablonczy László: K. J. nyílt tárgyalásai. (A drámaíróról.) 49—

56. — Kristó Nagy István: Kodolányi közelében. 57—61. — K. J.:

Naplórészletek. 62—73. — Két finnországi levél. Közli ifj. Kodolányi

János. 73—75. — Tüskés Tibor: Kodolányi és a finnek. 76—83. —

Bakó Endre: Kodolányi és Debrecen. 84—89. — Kodolányi Júlia:

Az utolsó stáció. 90—92. — Juhász Béla: Számvetés. 93—95.

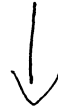
és Pomogáts Béla: POLITIKA ÉS POÉTIKA.
Miskolc, 1996. Felsőmagyarorsági K. 75—88.
és P. B.: AZ ÍRÁS ÉRTELME. Ugy, 2000. Kortársok 103—110.
és Ablonczy László: MEGÉLT SZINHAZ. Püski
Ugy, 1998. 248—257.
és J. J.: AZ ÚTRAOLVASOTT KODOLÁNYI. Pécs,
2006. Pro Paunonia Alapítvány. 77—90. 1 és előtte
T. T.: FELBESZÉD. Ugy, 1999. 53—62.

Gyűjtendő kötetek

Kardos László : HARMINCHÁROM ARC. Lsp, 1983.

Szempontok . 361-363., 363-365. : A vas fei, Boldog Magyar, 1936, 1937)

Törmelék : 365 - 368 .

TÖRMELÉK

Együtt ültünk Kardos Paliéknál, a debreceni Zelemér utcában, Kodolányi, Juhász Géza, a két Kardos s talán még valaki. Arról beszélgettünk, hogyan lehetne Kodolányi nehéz anyagi helyzetén könnyíteni. Kodolányi izgatottan emelte a magasba karjait, és remegve kiáltotta: - Fiúk, szereztek nekem itt Debrecenben egy nyolcvanpengős állást, s én itt maradok veletek...

Tehetetlenek voltunk, s Kodolányi nem maradt Debrecenben.

*

Egy másik jelenet valamelyik pesti kávéház márványasztalához kötődik. Kodolányi, Szabó Lőrinc meg én voltunk ott, s talán még egy-két fiatal író. A publikálás politikai nehézségeiről volt szó. Kodolányi elmondta, hogy egy induló folyóirat kéziratot kért tőle, de ő az asztalra csapott, és kivágta: - Marxista vagyok, s csak akkor kérjenek tőlem írást, ha marxistát is közölnek! - És az emlékezés izgalmában rácsapott öklével a mi kávéházi asztalunkra is.

*

Ez megint pesti pillanat, s megint kávéházi emlék. Kodolányi, Szabó meg én voltunk ott, talán még egy-két ismerős író. Politizáltunk. Kodolányi megint csak hevesen, hangosan vitázott, de Szabó Lőrinc csöndesen, tanárossan rászólt: - Nem értesz te a politikához, János. Hagyd abba.

Kodolányi abbahagyta.

*

Szabó Lőrinc szerette Kodolányit, s valahogy igyekezett őt védni-támogatni minden nehéz pillanatában. Egyik hozzám intézett, 1927-es levelében ezt írta: „...ne hagyjatok el, kedves Barátom, mert veszettül dühöngenek

ránk mindenfelé. Erkölcsi rémregény, ahogy barátainkat üldözik... majd sokat mesélek még erről. Az életüket, megélhetésüket akarják semmivé tenni – gondolhatod, kik. Őt hete olyan fájó izgalom az életem ezek miatt, hogy majd megbolondulok. Félttem és védem Kodolányit, ő a fekete Péter.”

*

Debrecen 1944 márciusában megszállták a németek, s a Gestapo elfogta többek közt Fáy Árpád barátunkat is. Fáyné kérésére – eléggé naivul és tájékozatlanul – levélben kértem Kodolányit, Fáy ifjúkori barátját, hogy tegyen valamit Árpád érdekében. Kodolányi Akarattyról válaszolt, egyebek közt ezt írta: „Hát így és ilyenek ismeritek az embert. Hogy nekem a mai körülmények között »tekintélyem« és »befolyásom« van. Nevessek ezen, vagy bosszankodjam? Nem ismeritek a világot.”

KODOLÁNYI JÁNOS LEVELEIBŐL

1935. aug. 4.

(...) Közben az történt, hogy beálltam a szerkesztőségi munkába s gyomorvérzést is kaptam. (...) Meg az is történt, hogy itt volt Waldapfel Kerényivel, meg egy zömök, bárgyú fiatalemberrel, akinek a nevét sem tudom (...) Átjött Szabó Lőrinc is (...) Kerényi kifejtette aggályait (...) tiltakozott az ellen, hogy az „idealizmust” és „magasabb szellemiséget” holmi gazdasági kérdéseknek vessük alá (...) Kifejtettem, hogy én csupán segíteni akartam a kiadvány ügyének (...) Többször hangsúlyoztam, hogy az úgynevezett idealizmus hangoztatását nem tartom szükségesnek, mert hiszen az ember élete és cselekedetei manifesztálják az idealizmust (...) Befejezésül helyesnek láttam, ha kijelentem: visszavonulok az egész ügytől (...) Ezt Kerényi is helyeselte (...) Waldapfel a fogát csikorgatta keserű dühében, s Lőrincsel az az érzésünk, hogy ezek után kitor a botrány közte és (...) Kerényi között. (...) Ez egy-két napja történt, s most sietek hírt adni róla, hogy tudd, mit várj cikkedtől. Ezt egyébként – mármint cikkedet – említettem Sárközinek is. Várja. S várja Waldapfel és Lőrinc is. A terv tetszik ennek a sötét pesszimistának is. (...) Egészségem, mint gondolhatod, rossz. Lehet, hogy a hónap közepén egyhetes betegszabadságra megyek, Debrecenbe. Itt az ideje, hogy kibeszélgessem magam a jó, kedves debreceni barátok között. Ti vagytok az én megnyugvásom, örömem és bizalmam! Ha Debrecen nem lenne, és benne Ti, nem lenne érdemes magyarnak lenni. (...)

*

1935. aug. 25.

(...) Barátod cikkét Táncsicsról átadtam a *Szabadság*-nak, meg is jelent. Még idejében jött, mert azóta a lap, igen nagy kárára valamennyiünknek, megszűnt. Zsilinszkyék egyik barátja hitegette őket hónapok óta, hogy felesége vagyonából átad néhány ezer pengőt, ő ugyanis egy csomó angol fontot örökölt. Úgy látszik azonban, mihelyt a szegény ember pénzhez jut, azonnal megromlik. Ez az ember szegény tanító korában erős hívünk volt, most, hogy gazdag lett, csak nyámmog és hazudozik. Birtokot, autót, mindenféle haszontalanságot vásárolt, s egy csomó pénzt valami lézengő feltalálónak adott át, gondolván, hogy a százezer pengőhöz még százezret fog szerezni játszva. A lapnak elég lett volna tizenöt-húszezer pengő és rendbe jött volna... Így most el kellett némulnunk. (...) Pedig a *Szabadság* volt az egyetlen franciabarát lap. (...) Egészségem nem jó, amennyiben ez érdekel. Mióta be kell járnom a laphoz, nem tudok írni. Elsején gyomorvérzésem volt, s bár ez nem ismétlődött, közérzetem nagyon rossz. Este fáradt vagyok, össze vagyok törve, reggel alig tudok az ágyból kimászni. (...) Nagyon meglehet, hogy szeptember közepe táján (...) szakítani fogok egy-két napot, hogy meglátogassalak Titeket, debreceni barátaimat. Vagy addig talán Te is feljössz még iskolád ügyében? (...)

*

1943. jún. 11.

(...) Nem valami rózsás a lelkiállapotom, szinte csak úgy vonszolom magam egyik napról a másikra. Nehéz elviselni ezt a világot. Ha nem hinnék Istenben, s nem érezném, hogy célja van velem, már felkötöttem volna magam. Nem is tudom, hogy beszéljek erről, baráti gesztusodat azonban bizalommal akarom viszonzni, egyébként úgysem viszonzhatom. (...) Te vagy az egyetlen, aki lélekben nem vett részt az ellenem folytatott több mint kétesztendő hajszában. (...) Éppen könyved hatása alatt elgondolkoztam nehéz életem során. Eszembe jutott egy szegény zsidó, aki éhínségem idején egy zsák krumplit hozott a hátán a hónapos szobába, s az asztal alá bújva leste, milyen hatása lesz a váratlan hullott manának. Gondoltam Fáy Árpádra is, az együtt töltött ifjúságra, a vitákra és lelkesedésekre. Gondoltam Rád is. És gondoltam Nagy Andrásra. Jóleső érzés volt számomra, hogy őt sok gondjában-bajában segítettem, támogattam, gyakran éppen úgy, ahogy a krumplit cipelő barátom segített rajtam. Egytől egyig elmaradtak, csak egyedül Tőled érkezett hozzám az emlékezés jele. Egyszer nyugodtabb, pártatlanabb időben talán világossá válnak az én cselekedeteim és azok rugói is. Sok olyasmi derül ki majd, amiről most írni vagy beszélni nem lehet (...) Majd meglátják talán egyszer, mikor s hogyan vittem vásárra a bőrömet és egzisztenciámat ez

ellen a baromi német roham ellen, hogyan s hol kellett mindent odadobnom, hol kellett a saját érdekeim ellen kíméletlenül szót emelnem s így tovább. (...) Ha a zsidóságra zúdult történelmi méretű üldöztetés azokat is elvakította, akiktől a származáson kívül alig választott el engem valami, érthető és megbocsátható, hiszen az üldözés *en masse* folyik, s nem tesz kivételt senkivel. (...) A németek által elpusztított milliók vére az égre kiált (...) Mély megrendüléssel s örömmel hallom, milyen szeretettel közeledik pl. az orosz nép is a magyar katonához, hogyan táplálja, hogyan viszi önként azt a csekély élelmet, ami feldúlt falvaiban megmaradt, hogyan kéri nagy bajában segítségét. (...)

*

1944. ápr. 26.

Kedves Barátom! Hát így és ilyenek ismeritek az embert. Hogy nekem, a mai körülmények között „tekintélyem” és „befolyásom” van. Nevessek ezen vagy bosszankodjam? És azt hiszitek, egyáltalában lehet tekintélye vagy befolyása bárkinek hasonló esetben? Nem ismeritek a világot. Olyanok vagytok, mint a gyermekek. Hova tettétek a józan realitásokat? Hodie mihi, cras tibi. Meg kell hajolnunk a végzet előtt. Ha Istent ismertek, imádkoztok, nemcsak magatokért, hanem értünk is. Nem tudom, milyen szemmel nézed a magyarság sorsát. És benne az enyémet. Egy bizonyos: ma már alig vagyunk urai ennek a sorsnak. A szenvedések és megpróbáltatások idejét éljük, meg kell kísérelnünk, hogy elviseljük, s ha lehet, megtisztuljunk. Ez minden, de talán nem is olyan kevés. Baráti szeretettel János.

A GOMBOLYAG LEGERŐSEBB SZÁLA

KODOLÁNYI JÁNOS PUBLICISZTIKÁJA

Kevyeres Zoltán: A LÉLEK
FÉNYÜZÉSE. Uj. 1983. Szep-
irodalmi k. 135-139.

A múlt homályában művek, mozgalmak tűnnek el, az idő „kútjába” tengernyi alkotó energiát, indulatot és gondolatot lök az utókor nagyvonalúan feledkező elméje. Néhány könyvtár-búváron kívül ma már hírét sem hallotta senki az *Élőszó* című folyóiratnak, igaz, a maga korában sem tartozott a hírnevesek közé. Mindössze két száma jelent meg, az első meg a második-harmadik összevontan, aztán belebukott a szerkesztési és anyagi gondokba, mint akkoriban a kockázatot vállaló kezdeményezések zöme. De ebben a búcsúzó második számában megjelent egy nyílt levél a parlament akkori elnökéhez, Huszár Károlyhoz. 1927-ben volt ez. A nyílt levél azt a címet kiáltotta világgá, hogy *A hazugság öl*. Írója megdöbbentő képet festett benne a dél-baranyai falvak állapotáról, az egykéről, a pusztuló magyarságról, a szegénységről és jogfosztottságról. A nyílt levél írója Kodolányi János volt. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy komoran és élesen fölcsendülő szava messze gyűrűző hullámokat keltett fel, s egyik megindítója volt annak a szellemi áramlatnak, amely Illyés Gyula baranyai útirajzához és a népi mozgalom megszerveződéséhez vezetett.

Kodolányi János műveinek jól ismert, puritán külsejű sorozatában megjelent egy válogatás az író 1924-1944-ig írott publicisztikájából, társadalmi, politikai és irodalmi cikkeiből. A válogatásban nem olvasható *A hazugság öl*, Kodolányi legjobb, legnemesebb és legmerészebb publicisztikai írása, de más könyvben talán majd olvasható lesz. A kötet így

135

is értékes és érdeklődésre számot tartó munkákat búvárol elő a feledésből s méltán állítható a regényeket és novellákat tartalmazó kötetek mellé. A válogatás átmérője is nagy, és sokfelől szedi össze anyagát. Kodolányi ugyanis sokat és sokfelé írt, sokfajta színezetű lapnak küldte el írásait. Munkatársa volt a *Nyugati*-nak, a liberális hangú *Pesti Napló*-nak meg *Az Est*-nek, írt Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártjának orgánumába, a *Szabadság*-ba, amelynek irodalmi rovatát Féja Géza irányította, írt a marxista orientációjú *Korunk*-ba, amit Gaál Gábor szerkesztett Kolozsváron, de írt olyan szélsőjobboldali lapokba is, mint az *Egyedül Vagyunk*, amely éppen a népi mozgalmat próbálta Imrédy Béla irányába hajlítani. Sokfelé szóródó publicisztikája nem is mentesült a kor tévesztett eszméitől, s miközben az ország szociális gondjaira hívta föl a figyelmet, egzisztenciáját kockáztató bátorsággal, írásaiban helyet kapott a fajelmélet frazeológiája, s az élesszemű, bátor írások súlyos tévedésekkel, kártékony divatoknak hódoló fogalmazásokkal keveredtek.

A Magvető Kiadó gondozásában megjelent kötet a kusza és nehezen kibogozható gombolyagból szerencsésen húzza ki Kodolányi publicisztikájának progresszív szálát, azt a fonalat, amely a maga korában a szociális lelkiismeret mozgósítását szolgálta, s amely ma is üzenetképes, mert mondani-valóját a történelmi igazság hitelesíti.

Hozzászokhattunk már ahhoz, hogy legjobb kritikaink és társadalmi közírónk között csaknem kétszáz éve legjobb költőinket és prózaíróinkat találjuk. A magyar irodalom fejlődése elűt a polgári demokratikus hagyományokkal rendelkező országok irodalmaitól, mert míg azok az emberi lélek és sors általános, belső körein maradhattak, a magyar irodalomnak át kellett vállalnia a társadalmi mozgósítás szerepét, amelyet ezekben az országokban a felelősséggel dolgozó baloldali sajtó látott el. A társadalmi berendezke-

dés következtében, a demokrácia híján ilyen sajtó nálunk nem fejlődött ki kellőképpen. Kodolányi írja meg a *Magyar író 1930* című cikkében, hogy a magyar újságírás milyen elháríthatatlan akadályokkal küszködött és hogyan silányult el, az *Írók tündöklése és bukása* című cikkében pedig kertelesség nélkül kimondta, hogy a lapok munkatársai a szó legszorosabb értelmében munkásoknak tartják magukat, akik bérbe adják munkaerejüket, és szépen odaszegődve a hatalom mellé, azt írják, amit a hatalom kíván. Keserű, gúnyos szavai alighanem túlságosan általánosítók voltak, mert a magyar sajtót nemcsak bértollnokok szolgálták, a magyar progresszív újságírásnak – ha uralkodóvá nem tudott is válni – szép, nemes hagyományai vannak, ennek ellenére a két háború között talán még fokozottabb mértékben volt szükség az írók és költők publicisztikai szerepvállalására, mint korábban bármikor. Kodolányi is azok közé az írók közé tartozott, akik zokszó nélkül vállalták ezt a másutt nem íróknak szánt szerepet, és szépirodalmi műveinek nagy részét a közvetlen társadalmi mozgósítás szolgálatába állította.

Az életműsorozat *Szív és pohár* című kötetében sorakozó cikkek, kritikák, polémiák, portrérajzok azért is tartoznak szorosan a szépirodalmi művek gondolati körzetébe, mert azok irányító elvei nyilatkoznak meg bennük tételesen, a publicisztikai feladat mellett a publicisztikai fogalmazás stílusát is vállalva. Sallangmentes fogalmi nyelv és áttekinthetően világos, logikusan építkező, kitérők nélkül célra összpontosító érvelés jellemzi ezeket az írásokat. A színes, ízes, képekben gazdag előadásmódú regények és novellák szerzője itt nem él vissza imaginista képességeivel, hanem a meggyőzés legdísztelenebb, egyszersmind legkönnyebben felfogható eszközeit használja. Nem a megjelenítő képek, hanem a logika szépsége ragyog fel bennük.

Az írások egyik központi és többször visszatérő fogalma a

137

népiség. Jelentését pontosan összefoglalja a csehszlovákiai magyar Sarlós mozgalom védelmére írott cikkében. Kodolányi érvelése szerint az állam és a nép nem azonosítható egymással, az állam a gazdasági és társadalmi rend őrzésére szervezett organizáció, a nép pedig magában foglalja az egész dolgozó lakosságot, amelynek érdekei szemben állnak az osztálytársadalmon őrködő államéval. A történelmi materializmushoz közelítő gondolat úgy folytatódik, hogy az íróknak és általában a szellemi mozgalmaknak nem az államot, hanem a népet kell megnyerniök, illetve a kettő szembenállását tudatosítaniok. Az ezt a célt szolgáló irodalom nevezhető népinek. A népi irodalom tehát nem kis szekta, hanem a dolgozó osztályok egyik érdekképviselője. Kodolányi – legjobb cikkeiben legalábbis – érzékenyen ügyelt a nép fogalmának a dolgozó osztályok minden rétegét magába ölelő értelmezésére. Élesen vitába szállt például Veres Péterrel, aki általánosította az alföldi parasztság tulajdonságait, szokásait, életformáját, s nem ismerte el, hogy a magyar parasztság nem mindenütt egyforma, és más vidékeken a történelem másfajta életrendet hozott létre. Kodolányi a sokféleség és a puritanizmusnál szabadabb szellemű erkölcsi rend érdekében folytatta vitáját különben baráti szeretettel és nagyra becsült író társaival.

Az irodalmi tanulmányok és kritikák középpontjában Móricz Zsigmond áll. A *Tündérbert*, a *Pillangó*, a *Kivilágos kivraddig*, a *Bál*, a *Rab oroszán*, a *Míg új a szerelem* című regények, valamint két elbeszéléskötet: az *Esőleső társaság* és a *Komor ló* kritikái analízisét közli a gyűjtemény. Valóságos kis könyv kerekedik ki Móriczról ezekből a kritikai írásokból. És nem is akármilyen. Kodolányi értekező prózájának talán legjobb tulajdonságai éppen a műelemzésekben és műértelmezésekben nyilatkoznak meg. Írásainak világos okfejtésére és éles logikájára érdemes külön is föl hívnunk a figyelmet. Kodolányi példát mutatott ezekben a műelem-

138

zésszámba menő rövid kritikai tanulmányaiban arra, hogy hogyan lehet nagy irodalmi művekről egy-két oldalon lényegeset mondani fellengzős általánosságok és szépen hangzó de üres szónokiság helyett – túlsúfolt szakkifejezések nélkül is. A nagy társadalmi, történelmi és mitikus regények szerzőjének kritikai elemzéseit a tiszta gondolat friss, sűrű levegője járja át.

1977

1984. máj.-sept. 81

TÜSKÉS TIBOR

KODOLÁNYI „KÖREI”

Kodolányi Jánosnak ma kis számú, fogyó hívei, olvasói, „rajongói” vannak, akik lankadatlan érdeklődéssel veszik kézbe és olvassák újra az életmű-sorozatban új kiadásban megjelenő könyveit. A háború után felnőtt nemzedék, a fiatalok műveit kevésbé ismerik, nevével az iskolában, az egyetemen nemigen találkozunk, és talán kissé értetlenül is állnak ezek előtt a nagy regénymonumentumok, terjedelemre is vaskos kötetek előtt. Kodolányi nyolcvanöt éve született és tizenöt éve halott. Ahogy mondani szokták: „nehéz természetű ember” volt, gyermekkorra óta súlyos, testén egyre jobban elhatalmasodó betegség kínozza, érzékenyen, sérülékenyen reagált az őt ért bántásokra, és maga sem volt másokhoz túlzottan kíméletes. „Kíírta” környezetének alakjait, családtagjait, akikkel találkozott, azoknak a falvaknak a népét, ahol gyermekevei leperegtek. Ezek az emberek sokáig nem felejtettek, és elevenen őrizték a hajdan kapott sebeket. De ma már jobbra ők sem élnek, az író ellenfelei, haragosai is meghaltak, és igazán itt van az ideje, hogy a kritika, az utókor méltányolja és igazságos mérlegre tegye műveit, és szava a felnövő, új olvasókhoz is eljusson.

Kodolányi életműve egyre táguló körökből épült föl. Pályáját ormánsági tárgyú, éles társadalomkritikát hordozó elbeszélésekkel, regényekkel és drámákkal kezdte. Ezeket követték a magyar előidőkben, a honfoglalás és a tatárjárás korában játszódó történelmi könnyvek. Munkásságának harmadik körét a mítikus és a bibliai időkben játszódó regények alkotják. Azok, akik a magyar epika útját mindenáron az Eötvös, Jókai, Mikszáth, Móricz nevével jellemzett vonulatban látják, Kodolányi munkásságának rétegeztségében valamiféle „visszafejlődést”, eltévelyedést, kitérést érzékelnek, és az író szemére vetik történelemszemléletének hibáit és művei esztétikai fogyatékoságát. Ám a magyar szépprózának van egy másféle hagyománya is: a Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Kosztolányi nevével jelzett. Bár Kodolányi első mesterét Móricz Zsigmondban találta meg, és sokat tanult a nagy európai regényáramlattól, a naturalizmustól, valójában még a realista ábrázoláson is túlmutatató lehetőségeket keresett, és a valósághű ábrázolást a szimbolikus-mítikus kifejezésmóddal ötvözte. Kodolányi olyasmit valósított meg a magyar irodalomban, aminek analógiáját csak a világirodalomban találjuk meg, például Thomas Mann biblikus témájú regényeiben vagy a kiváló finn író, Mika Valtari egyiptomi tárgyú, magyarul Színuhe címmel megjelent művében. És ha a kritika ámulattal néz Thomas Mann teljesítményére, elismeréssel Mika Valtari regényére, miért kellene röstelkedni, ha magyar író hozzájuk mérhető műre, a mítosz és a modern regény egy-

Elhangzott Pécsváradon, 1984. március 12-én, a Kodolányi-emléktábla felavatása alkalmából.

63

Baranyai Művelődés 1984. máj.-sept.,

2-3. sz. 63-64

és T. T.: AZ ÚJRAOLVASOTT KODOLÁNYI. Pécs,
2006. Pro Pannonia K. 242-245.

beötvözésére vállalkozik? Ezért Kodolányi pályájában mi nem az eltévelyedésre, hanem a növekedésre, a kiteljesedésre látunk példát.

Eleven vonzalom élt benne gyermekévei tájaihoz, alakjaihoz. Bár Pest megyében, Telkin született, négyéves korában Baranyába került, és gyermekkorát Pécsváradon és Vajszlón töltötte, szellemi szülőföldjének ezt a vidéket nevezte. Az erdőfőtanácsos fia a falu parasztfiataljai közül választ magának testvérbarátot, megismeri a paraszti munkát, az apró, kihalásra ítélt falusi házak titkait, a légszomjjal küzdő, a nagybirtok halálos szorításában vergődő falvak életét. A Nyugat-ban közölt első írásának címe, a Sötétség akár jelképe lehetne annak a világnak, amelyet korai elbeszéléseiben, kisregényeiben, nagy sikerű színpadi műveiben, a Földindulás-ban és a Végrendelet-ben megjelenített. A magyarság fogyását, önpusztító betegségét, az egyikét már Kodolányi előtt és mások is szóvá tették, de olyan eleven irodalmi megformálásban és nagy hatással, mint ő, senki sem kiáltotta világgá.

Közéleti érdeklődésű, a társadalom és a politika gondjait ismerő, magára vállaló író volt. A történelmi téma, a magyar múlt megjelenítése nem a menekülés, a visszavonulás, a közélettől való elfordulás alkalma volt számára, ellenkezőleg: a múlt képeinek megidézésével a két világháború között a németbarát politika, a fasizmus, a németesítő törekvések veszélyére figyelmeztetett, a német „áfium ellen való orvosságot” kereste. Kettős rétege van ezeknek a regényeknek: hiteles művészi megjelenítői a magyar múltnak, ugyanakkor az író személyes vallomását hordozzák. Az a Julianus, akit Kodolányi regényében bemutat, egyszerre valóságos és érzékletesen ábrázolt történelmi személy és az író hitének, testvérkereső szenvedélyének, a magyarsághoz intézett figyelmeztetésének a jelképe. A finn élet pozitívumait fölmutató útibeszámolóival is a példaadás volt a célja.

A huszadik századi európai szellemi áramlatoknak van egy hajtása, amelyet röviden a történelem előtti idők, az ősi kultúrák iránti érdeklődésnek nevezhetünk. Külföldön az ősi eposzok kiadása és lefordítása, Thomas Mann néhány regénye, nálunk Weöres Sándor hosszú énekei, mítoszteremtő költészete, Várkonyi Nándor az elsüllyedt kultúrákat, „Szíriat oszlopait” kereső szenvedélye, Kerényi Károlynak a görög mitológiát újraalkotó és azt értelmező törekvése éppúgy beletartozik, mint Kodolányi regényíró művészetének későn kibontakozó harmadik rétege. Az író az ötvenes években igen súlyos anyagi körülmények között, az irodalmi életből kiszorulva, a Balaton mellett, Akarattyán élt, de képzeletével az emberiség ősi múltjában járt, papírra vetett látomásaiban Gilgameszszel, Mózással, Jézussal találkozott. Súlyos, nehéz olvasmányok ezek a regények, elmélyedést, alkotótársi figyelmet kívánnak, de olyan tájakra nyitnak ablakot, amelyeket magyar regényíró még nem érintett.

Kodolányi vallomások író: szívesen beszél magáról, sorsáról. Megrendítő ön-életrajzában, a Süllyedő világ-ban valósággal tárgyasítja, regényesíti életét; történelmi tárgyú regényeit viszont átszővi a legszemélyesebb utalásokkal. A magyar előidőkben élő hőseit a huszadik századi ormánsági népnyelv ízeivel, fordulataival beszélteti, történelmi alakjaiban pedig saját sorsára és a környezetében élő emberek arcvonásaira ismerünk.

Kodolányi úgy halt meg hetvenegy éves korában, hogy írói munkásságáért az életében kapott legnagyobb díj a Finn Oroszlánrend első osztályú lovagkeresztje volt, az a kitüntetés, amiben a finn állam a köztársaság ötvenedik évfordulóján 1967-ben részesítette. Az az író, aki életében több gáncot, mint elismerést kap, sokkal reménykedhet az utókor megbecsülésében. Művei megismerésével, olvasásával, Vajszlón az emlékház megnyitásával, Pécsváradon a jelen emléktábla felállításával ezt nekünk kell Kodolányi Jánosnak megadni.

UTASI CSABA

KODOLÁNYI BOLDOG MARGITJA

Akár egyetlen más műfajnak, a történelmi regénynek sincs általános érvényű, kövendő modellje. Ennek ellenére megírásuk indítékai alapján talán mégis két fő csoportra oszthatnánk ezeket a műalkotásokat. A realista írásművészet klasszikus követelményeitől idegenkedő, azokat elégtelennek tartó írók ma általában akkor fordulnak a történelem felé, ha jelenbeli tapasztalataikat rajtuk kívül álló okokból nem tehetik közzé szabadon. A történelmi idő csak ürügy, a rég letűnt események csak nélkülözhetetlen kulisszák számukra, s ha tehetségük, készségük engedi, jellegzetesen áltörténeti munkájuk az intenzív teljesség jegyében nyeri el végső formáját. Velük szemben az alkotóknak egy másik, hagyományokhoz jobban kötődő típusa olyan periódusokat fedez fel a történelemben, melyeknek társadalmi törekvései, eszmei áramlatai önmagukban is tanulságosak lehetnek, s épp ezért gondosan ügyel arra, hogy a maga eszmevilágából minél kevesebbet ruházzon át a múltba. Műve így csakis az extenzív teljességet elérve válhat tartós értékűvé, hiszen a választott korszak hiteles megidézése s az emberek közötti viszonyok gazdagon árnyalt feltárása nélkül a történelem „üzenete” megreked a naturalista felszínesség, a riportos mesemondás szintjén.

Ez utóbb említett írótypus előtt nem várt buktatók egész sora merül föl. Amennyiben regénye eseményvilágát ténylegesen, maradéktalanul valamely letűnt korszakhoz köti, már az első mondatok leírása után nehézségekbe ütközik. Az egykori társadalmi realitást csakis realista stílusesszűközökkel, térábrázolással és időkezeléssel ragadhatná meg, ez azonban több okból csaknem lehetetlen. Bármilyen mélyre ásson is a kérdéses időszak tanulmányozása során, adatok beláthatatlan tömegét zsúfolva össze, csak a kompozíció fő elemeit tárhatja föl, az atmoszférateremtésre, a letűnt idők megidézésére nem talál módot, nem csupán azért, mert egy számára végső fokon mindvégig idegen, eléggé meg nem ismerhető környezetben kell mozognia, hanem mert közismert, megkopott, információszegény nyelvi és szerkezeti megoldásokra kénytelen hagyatkozni, melyek még a legígéretesebb témát is visszafogják, érdektelenítik.

A zsákcát nyilván csak úgy kerülheti el idejében, ha ráeszmél, hogy a történelmi regény nem önálló műfaj, ha tehát a regényen levő súlyt semmiféle külső igény vagy megfontolás következtében nem csúsztatja át a történetiségre. Hiszen a regényeket sohasem ténykészletük emeli ki a nemlétből, hanem írójuk magatartása a tágabb értelemben vett valósággal szemben, illetve az a mód, ahogyan koruk kihívásait elfogadva, epikai struktúrává szervezik élményanyagukat. Nyilvánvaló épp ezért, hogy ha az író nincs jelen a maga idejében, nem lehet jelen egyetlen más időben sem, s nincs esélye, hogy maradandó regényt írjon. Becsvágya parancsára hasztalan ostromolja például a

Literatúra 1984. júl.-sept., 3. sz.

370 - 374.

és U.B.: VÉR ÉS SEBÉK. Ujvidék, 1994.
Forum. 49 - 55.

modern regényt, hasztalanul tanulja el annak egynémely vívmányát, „távolléte” folytán csak a szerkezeti elemek üres, funkciótlán, nemegyszer zavaros torlaszait mutathatja föl. S ugyanígy jár a „nem létező” műfajjal, a történelmi regénnyel is: minthogy nem tud szembenézni jelenével, vagy ami még rosszabb, kényelemből lemond róla, meg sem kísérli a választott korszak történetiségének fiktívvé tételét. Nincs mit a múltba vetítenie, s műve így korántsem a kutató, felfedezésre törő szellem munkájáról fog tanúskodni, hanem inkább, a fiatal Lukács György szavaival élve, az „ábrázolás eszmenélküliségében rejlő belső úrról”, melyet a legegényibbnek vélt megoldásokkal sem lehet feltölteni vagy elleplezni.

Amikor a harmincas évek közepe táján Kodolányi János „szobája barlangjából” üdítőbbnek kezdi látni a XIII. századot, mint a maga válságokkal és megpróbáltatásokkal teli korát, s egy terjedelmében a *Háború és béke*hez mérhető regényfolyam megalkotásának „roppant feladatára” készülődik, a legkiválóbb magyar esszéírók nem múló szkepszissel tekintenek szét a korabeli magyar regényirodalmon. Halász Gábor ironikusan teszi szóvá, hogy a nyugati regény módszerbeli átalakulásának, a regényformát bontó, a realizmuson túlhaladó stílusnak, a bonyolult intellektuális játékoknak fiataljainknál nyomát sem találjuk. Nincs alkotó fantáziájuk, képtelenek szellemi tekintélyt szerezni, mondandójuk és gondolatviláguk érdektelen, s műveik ily módon állandó kínzó kielégítetlenséget hagynak maguk után. Babits Mihály ennél is tovább megy. A korszak szerinte süllyedésre ítélt, buja regénytermése kapcsán keserűen állapítja meg, hogy a magyar irodalomban a naturalizmus már örökölt konvenció, beidegződött, obligát szemléleti mód, mely az író megtröppíti, a műfajt pedig elszegényíti, ez azonban mellékes körülménynek bizonyul, hiszen ha a mű tökéletesen „életszagú”, senki sem törődik a szerző tehetségének kihagyásaival. S hogy az efféle ítéletek mennyire nem a közlőről szemlélődés vagy a túl magasra emelt mércék következménye voltak, azt mi sem bizonyíthatja jobban, mint hogy ez idő tájt a Jugoszláviába sodródott Kázmér Ernő is többször felhívta a figyelmet arra, hogy a *Zeitromant*, az „aktív társadalmi kapcsolatokból kiívelő, mai értelmezésű emberábrázolást” nélkülöző magyar regény előbb-utóbb megszokottá, semmitmondóvá mered a „realista-naturalista formanyelvben”.

A *Boldog Margit* kínálta tapasztalatok összegezésekor éppen ezért azt a kérdést kell kiindulópontnak megtennünk, hogy a harmincas évek derekán műfajt és témát váltó Kodolányi János meg tudta-e szívlelni a modern magyar regényről addig megjelent esszék, kritikák észrevételeit, vagy pedig a maga írói elhivatottságának tudatában meg sem hallgatta azokat, egyszóval: hogy eszmélkedésében a történelemhez fordulással párhuzamban lejátszódott-e vagy sem a regényhez mint műfajhoz fordulás folyamata is.

Mint közismert, Kodolányi a Ráskai Lea Margit-legendáját tartalmazó Nyelvelmélet VIII. kötetével érkezett meg Finnországba 1937. február elején, hogy ennek a „csodálatosan szelíd, naiv, szorgalmas és lelkiismeretes magyar apácának hamvasan tiszta és üde Margit-történetéből” életre keltse a tatárjárás koráról írt trilógiája befejező részét. Már maga a téma legalább két feldolgozási lehetőséget kínál. Margit életvitele, végsőkéig menő lemondása a világról, könyörtelen önsanyargatása, lényének egész transzcendens vaskossága valósággal provokálja a képzeletet, hogy a legendabeli „tények” mögött egy másik, harmadik, negyedik Margitra is ráérezzen, akiben a módszeresen kialakított viselkedési burok ellenére is nyugtalanító reflexiók tömkelege árad, mintegy örökkévaló-

sággá tágítva ki a pillanatot – és fordítva. Ugyanakkor azonban a legenda előadásmódjának a szent szűz gyermekkorától korai haláláig terjedő egyenesvonalúsága természetes, definitív keretnek is fölfogható, amelyet kellő közbeavatkozással, utómunkálatokkal, feltöltéssel regénnyé lehet fejleszteni. Az első esetben nyílt, az író teremtő erejét és intellektusát maximálisan mozgósító, a másodikban pedig inkább zárt, reprodukzív regényt várhatunk.

Kodolányi János a második lehetőség mellett döntött. A „nyűgösen, kedvetlenül” ébredő kislány képével indít, majd eszmélkedése első erőteljesebb megnyilatkozásaitól egészen addig kíséri nyomon Margitot, míg nem halála pillanatában az „ő orcája csudálatos fényességgel megfényesedik és vala ő szemének alatta oly igen szép velágosság, mintha megaranyozták volna az ő orcáját szemének alatta”. A történetet tehát a lineáris előrehaladás jegyében bontja ki, kronologikus rendbe állítva a legenda ismert „tényeit”. Margit fájlalja és elutasítja, hogy király lányának mondják, naphosszat imádkozik a feszület előtt, önszántából vállalja a legnehezebb munkát, visszautasítja királyi kéréseit, határtalan türelemmel gondozza a beteget, Béla és István viszálykodásakor a penitenciázasnak új, még szigorúbb módjait keresi stb. Ezeket a kiugró cselekedeteket és jellemvonásokat, melyek Margitot oly nagyon megkülönböztetik kolostorbeli társaitól, Kodolányi János rendszerint dialógusok révén próbálja előtérbe hozni, kinagyítani. Előbb álmok vagy látomások vizében fürösztli meg hősnőjét, majd amikor ezeknek nyomán felhalmozódik benne a feszültség, interakcióba állítja őt egy vagy több mellékszereplővel, s a párbeszédelés során erős fényt vet egy-egy vonására. Némi túlzással azt is mondhatnánk akár, hogy az egész regény ilyen kulminációs epizódok sorozata, melyeket higgadtabb, szétfolyóbb leíró szegmentumok kapcsolnak össze egyenes vonalú történeté.

Maga az egyenesvonalúság természetesen még korántsem problematikus. Igaz, fanyalgunk tőle, fenntartásokkal fogadjuk, akár annak idején Esti Kornél az érdeklődő, szokványos regényeket, melyekben felgyűrt gallérral magányos sétára indul egy fiatal ember, a későbbi hős, ez azonban nem jelenti és nem jelentheti azt, hogy egy-egy regény egész világának esztétikai értéke a cselekménybonyolítás és a szerkesztés alapképletétől függ. Ha így volna, a tehetséget mint merőben másodlagos összetevőt bátran kiiktathatnánk vizsgálódásainkból. Éppen ezért szükségesnek látszik pillantást vetni a *Boldog Margit* linearitásának mögöttesére, annál inkább, mert ez a linearitás nemcsak Kodolányi János prózapoétikai elveit tükrözi, nemcsak tervszerűen választott építkezési mód tehát, hanem legalább annyira kényszerű következmény is.

Amint Kodolányi János amellett döntött, hogy Margitot legendahíven állítja műve középpontjába, azonnal keskeny ösvényre szorult. A legendabeli Margit ugyanis statikus, fejlődésképtelen figura. Minden cselekedete, megnyilatkozása a végső megfényesedés pillanatát előlegezi, s hogy a didaktikai hatás maradéktalan legyen, a legenda nem mulasztja el közölni, miszerint a tizenkét napon át nyitott sírban fekvő szent szűznek testéből „nagy, édességes illat” áradt. Margit esete tehát még halálában sem a Zozsima sztarcé. Kontrasztjaitól megfosztott, azonos erősségű fényben álló emberalak ő, akit csak leírni lehet, vele szenvedni vagy vele együtt „alakítani” az eseményeket azonban már nem.

Munka közben ráeszmélt erre Kodolányi János is, és nemegyszer megpróbált letérni a keskeny útról. A gyerek Margitot már-már a szociális lázongásig viszi el, megvilá-

gosítva őt afelől, hogy az „Úr előtt nincs király s nincs koldus”, a kamaszlányt erotikus álmokba ringatja, és testét áttüzesítve, megízlelteti vele a nagyon is evilági vágyakozást, a felnőttben pedig súlyos kételyeket támaszt Isten „végtelen bölcsességével” szemben, amely jeladás nélkül tűri a bűnöket és a halált, s eldönteti vele, hogy végére jár a dolognak, mert „különbön hiábavaló minden erőfeszítése, imádsága, zsolozsmája, virrasztása, megalázkodása, szolgálata, szelidsége és lemondása”. Margit azonban mégsem válik lázadóvá, nem lesz az égi és a földi szerelem kettősségének gyötröttjévé, mint ahogy Istennel sem tisztáz végeredményben semmit. Kodolányi János gyorsan elmetszi ezeket a szálakat, s nem is tehet másként, hisz az események eleve ismert iránya és végkifejlete kizár minden szabadabb kilendülést, elrugaszkodást.

Mindennek következtében a regény hősnője többé-kevésbé ugyanazt a hatást kelti az emberben, mint amelyről egy sokszor idézett, kevésbé a *Boldog Margit* keletkezése után írt tanulmányában Sartre beszél. „Ha gyanítom, hogy a regényhős elkövetkező cselekedeteit valamilyen örökölt sajátság, a társadalom vagy bármiféle más mechanizmus előre meghatározza – írja egyebek között –, időm visszaárad; ez esetben nem létezik más, csak én magam, én, aki olvasok, én, akinek megvan a magam tartama – szemben a mozdulatlan könyvvel. Azt akarod, hogy *éljenek* a regényhőseid? Tedd őket szabaddá.” Kodolányi János, láthattuk, már a témaválasztás és a regénykoncepció kialakítása során lemondott Margit szabaddá tételéről, s így akarva-akaratlanul az ugyancsak Sartre emlegette „isten minden tudás” pozíciójára került. Nemcsak Margit cselekedeteinek indítékait nevezi meg, nemcsak kifelé ható reakcióit egyengeti léptenyomon, de belelát a lelkébe is, szuverén ura asszociatív kalandjainak is, ez az írói fölény azonban kíméletlenül visszaüt. A mindvégig felülről és távolról szemlélt, harmadik személyű hősnő *irányítottasága* és Kodolányi által sugallt *lelki tartalmai* között kollízió létesül ugyanis, amely roncsolja, szürkíti, külsődlegessé teszi a szent szűz metafizikai dimenzióit.

S ha a mellékalakokra vetünk pillantást, még határozottabb formában észleljük ugyanezeket a szimptomákat. A sororokra és novíciákra elsősorban az a szerep hárul itt, hogy a maguk köznapiságával megfelelően ellenpontozzák Margit rendhagyó világát. Nincs esélyük, hogy a regény lassú idejében személyiséggé teljesüljenek. Olimpiádisz kezdettől fogva jóságos, anyáskodó, Bernálda falánk, Aglent lesbikus, Csenge hivalkodóan hiú stb. stb. Kodolányi tehát jellemvonásokat nőttet emberré, tipizál, hogy aztán Margit kulminációs epizódjaiban újra meg újra aktivizálja őket. Eljárása azoknak a filmrendezőknél munkájára emlékeztet, kik egy-egy meggyőzőnek hitt jelenet vagy váratlan fordulat után kényelmesen végigpásztáznak a kamerával a filmbeli szemtanúkon, hogy azoknak rendszerint úgyszintén standardizált arckifejezése révén növelni tudják a naiv nézőben a megelőző jelenet vagy fordulat hatásfokát. Kodolányi is „felsorakoztató” együttlétekekkel dolgozik, melyek az alakok zömének egysíkúsága, zártsága következtében a funkciótlan ismétlés érzetét keltik, noha azonos szituációkról valóban nem beszélhetünk. Különösen a párbeszédmentes, tisztán leíró „csoporképek” kizökkentők, hisz ezekben közvetlenül, felfokozottan érvényesül a mindentudó távirányítás.

A regény „kötőszövevei”: a környezetfestő deskripciók, az idő múlását, az évszakok változását idéző részletek pedig egy olyan újabb kérdést is fölvetnek, amelyről eddig csak közvetve esett szó. Figyeljük meg, példának okáért, miként írja le egy helyütt a

1984. júl. - sept. 87

tavaszi érkezését Kodolányi János: „És újra eltűnt a hó, a Dunán meghasadozott a jég, az égbolt kiderült, vad tavaszi szelek fújtak ismét a sziget vén tölgyfái és sűrű bozótjai között, jött a tavasz, fordult az idő.” És tovább: „Kakasok kukorékoltak, tyúkok kodácsolnak, kora tavaszi csibék csipogtak, malacok visítottak, cselédek nevettek és énekeltek, kertészek kiabáltak, ásók és kapák pengtek az ezer hanggal megtelt, langyos levegőben.” Fölösleges lenne bizonygatni, mennyire információ-elégtelen, szokványos képsor ez. Faktografikus semmitmondás. Mégsem érdektelen azonban, mert kiemeli a szerző valószerűsítő intencióit. Kodolányi ugyanis nem új irodalmi valóságot akar teremteni, ellenkezésképp, mindvégig a XIII. század valóságának művészi erejű visszaállítására tör. Más szóval, elsődlegesen nem az a fontos számára, hogy regénye immanens esztétikai minőségek révén teljesül-e ki vagy sem, hanem hogy ismert eszközökkel minél közelebb kerüljön, minél hihetőbben idézze fel a választott korszakot.

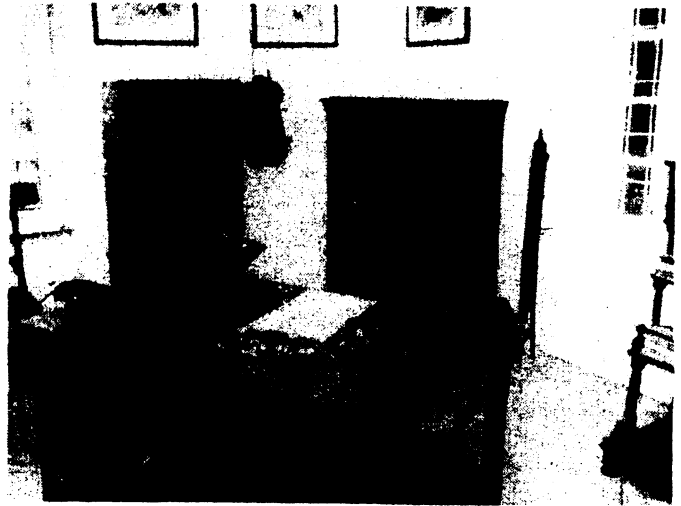
Ebben a valószerűsítő törekvésben kell látnunk egyébként nyelvi stilizálásának egyik fő okát is. Ismeretes, hogy Kodolányi népnyelvi és archaikus elemek elegyítésével próbálta elővarázsolni az illúziót, mintha a trilógiában ábrázolt emberek és elmondott események csakugyan valamikor a XIII. században szerepelnének. Stilizálását a korabeli kritikusok nagy része idegenkedve fogadta, mindenekelőtt azt róva föl neki, hogy megoldásai kimódoltak, mesterkéltek, tudománytalanok. Pedig nem a tudománytalanság itt a lényeg. Képzeljünk el egy literátort, akinek, mindegy, hogy milyen okból, egyszerűen nincsenek dialektológiai és nyelvtörténeti ismeretei. Vajon ez az irodalmár autentikusnak találná Kodolányi nyelvezetét? Aligha, hiszen a távirányított alakok garnitúrája és az írói képzelet valószerűsítő, reprodukív munkája hiányérzettel töltené el, minek következtében a regény archaizálását csakis további elidegenítő, a maga idejére, tartamára ráeszméltető fogásrendszerként élhetné meg. S mi mást bizonyítana ez is, ha nem azt, hogy az irodalmi művekben az esztétikai valóságosságot a valós valóságosság semmiképpen sem pótolhatja.

Végül, összegezőképpen, annyit kellene még mondanom talán, hogy Kodolányi János *Boldog Margitja* olyan prózapoétikai elvek jegyében készült, amelyek századunk negyedik évtizedében már teljességgel kiürültek, meghaladottak, elévültek számítottak, s épp ezért nem véletlen, hogy a mai olvasó inkább literatúrának, mint poézisnek véli mindazt, amit a vaskos regény prezentál. Literatúrának, melynek mindig is lesznek hívei a publikum bizonyos rétegeiben, de amely távlatokat nem nyitott és nem nyithat ma sem a magyar széppróza előtt.

Kodolányi János emlékmúzeuma Vajszlón

Születésének hetvenötödik, halálának tizenötödik évfordulójára nemrég újjárendezve megnyitották a Baranya megyei Vajszlón Kodolányi János emlékmúzeumát. Kodolányi Pest megyében, Telkin született, de négyéves korában a család Pécsváradra költözött, 1909-ben pedig Vajszlóra: innen iratták be később a pécsi gimnáziumba. Pécsen jelent meg első cikke, verseskötete. Az erdőfőtanácsos kisfia, aki a vajszlói paraszti környezetben „úrügyeknek” számított, ebben a faluban ismerkedett meg — mint a Süllyedő világ című önéletrajzi művében írja — „az ormánsági nép zárt, sajtóságosan édesbús, költői, betegesen érzékeny, sötét halálösztöntől átlengett” életével. Ezek az élmények visszavisszatérnek novelláiban, drámáiban és regényeiben; a Pécsvárad — Vajszló — Pécs háromszöget „szellemi szülőföldjének” nevezte egy későbbi írásában.

A vajszlói házra így emlékszik vissza a Süllyedő világban: „Az új lakás... hosszú, alacsony ház, ablakai Észak felé néznek, a szobák sötétek, szinte komorak. Hosszú, sötét folyosó vezet benne végig. Némely szoba boltíajtásos. A ház már a török időkben főnnállt... Az udvaron szép, bús fenyőfák suhognak, a gyümölcsös egész birodalom.” Később a házat átalakították, eltűntek a boltíajtások, megnagyobbították az ablakokat, megemelték a tetőt. Ma községi könyvtár és múzeum az épület: a Baranya megyei Tanács és a pécsi Janus Pannonius Múzeum Kodolányi életművét mutatja be az érdeklődőknek Vajszló Harkánytól alig több mint húsz kilométer, a múzeum megnyitása óta sokezer

Kodolányi János édesapjának erdőmérnöki irodája

turista kereste fel a falu közepén álló házat.

A múzeum legbelső szobájában az ormánsági népelet emlékeivel találkozunk: megsárgult fotókon zsúptetos házak, népviseletbe öltözött parasztok, s néhány festett, faragott pad, szék és „szókröny” — így nevezték a ládát, amelyben a ruhákat tartották. Néhány dokumentum Vajszló régmúltját is megidézi: első okleveles említése 1244-ben történt.

Az Ormanságra a harmincas években a népi írók hívták fel a figyelmet: az egykészes, a gazdasági bajok, a népi kultúra tragikusan gyors pusztulása iránti aggodalmát sok író, politikus, orvos, pap, néprajzkutató fogalmazta meg riportban, szociográfiában, regényben. Ezeknek a műveknek első példányai vagy későbbi kiadásai éppen úgy megtalálhatók itt, mint számos dokumentumértékű fénykép: Kodolányi Bajcsy-Zsi-

linszky Endrével Pálkövén: előadás közben a nevezetes szárszói konferencián, Illyés Gyula, Sinka István, Darvas József, Németh László társaságában. És itt láthatók Kodolányi finnországi utazásainak emlékei is, köztük élete egyetlen kitüntetése, amelyet a finn köztársaság elnöke tűzött mellé a két nép barátságának ápolásáért.

Egymáshoz közel kerültek Kodolányi temetésének fényképei és a pályakezdet dokumentumai: levelek, beszédek; cikkek, és 1961-es második baranyai utazásának fényképei, amikor a nagyhegyi író megegyezés ellátogatott ifjúsága színhelyére.

Külön érdekesség, hogy az eredetivel megegyező módon korabeli és részben a család tulajdonában levő bútorokkal rendezték be az idős Kodolányi erdőmérnöki irodáját: íróasztalán ott áll telefonja és írógépe.

Gárdonyi Tamás

*Fejérmegyei Hírlap 1984. aug. 28.
201. n. 5.*

Ismeretlen Kodolányi-dokumentumok

Kodolányit bensőséges kapcsolat fűzte több református lelkészhez. Többek között Csikesz Sándorhoz, Fülep Lajoshoz, Kiss Gézához, Joó Sándorhoz. 1953 augusztusától, 12 éven át mély barátságban volt Kuti József hajmáskéri majd kenesei lelkésszel, akinek nevét a *Visszapillantó tükör*-ben is megemlíti.

Kuti Józsefet Dóczy Antal, ózdi református lelkész vitte el először az író akarattjai otthonába. (Dóczy már régebről ismerte Kodolányit Szabó Lőrincen keresztül.) Kuti József és Kodolányi János találkozásáa komoly lelki és szellemi kapcsolathoz, kölcsönösen is eredményes barátságához vezetett.

Itt közöljük Kodolányinak Kuti Józsefhez írt három gépirásos levelét az 1953—57 közötti időből.

Kodolányi monumentális Mózes-regénye, *Az égő csipkebokor* csak 1957-ben jelenhetett meg. Függetlenül közöljük az első kiadás végére szánt zárószavát, amely azonban akkor nem jelenhetett meg. Így az 1957-es kiadásban „Búcsúszó” címmel végül is más szöveg látott napvilágot.

A kézirat közrebocsátásáért ezúton mondok köszönetet özv. Kuti Józsefnek.

Szabó György

1.

Kedves Józsefem,

miért kell ezt kérni, miért szükséges megengedni? Jöjj, amikor tudsz s amikor jól esik, tudod, én mindig itthon vagyok s barátaimnak mindig örülök. Hogy látogatások nagyon jól esett, bizonyára nem titkoltam. Éppígy azt sem, hogy örömmel találkozom Veled, amikor erre alkalmat adsz. Én, sajnos, nem utazhatom s nem látogathatlak meg, nagyon nehezen mozgok. De Te fürge vagy és erős. Mennél gyakrabban jössz, annál jobb.

Ha pedig sikerül egy-két érdekességre fölhívnom a figyelmedet aminek hasznát veheted a munkádban, máris nem hiábavaló a fáradságod. Hogy Tőled én is kapok, abban nem kételkedem. Csak arra kérlek, hogy amíg a Mózesen dolgozom, ne jöjj délelőtt, egyszerűen nem érek rá. Ezt megérted és méltányolod.

Minden jót kívánok Mindnyájatoknak. Szeretettel öllelek.

Akarattya, 953. aug. 17.

K. János

2.

Akarattya, 954. márc. 14.

Kedves Jóskám,

a leveleket megkaptam. Ma vasárnap lévén, van egy „lyukas” félórám, hétköznapjaimon ui. napi 4-5 órát lefoglal egy igen keserves, unalmas munka: egy repülőszak-könyvet kell érthető, olvasható, tisztességes magyar nyelvre fordítanom zavaros,

Confessio 1984. okt.-dec., 4. sz. 114-118.

érthetetlen, olvashatatlan magyar nyelvből. Ez a munka éppen a legtermékenyebb óráimat veszi el reggeltől délig vagy még tovább s utána annyira teli vagyok életunt-sággal s olyan fáradtnak érzem magam, hogy belemerülök egy finn nyelvtanba vagy Platónba.

Öcséd levele számomra is zavaros, bár jobban bele tudok látni egyéniségébe, vágyaiba, jellemébe, mint Te. Éppen ezért terveit még Nálad is nagyobb kételyekkel szemlélem. Világos, hogy ebbe az ügybe nem szabad beleavatkoznom, mert céltalan-nak látom. Ő tőlem argumentumokat kér a tervezett háziánkét vitájához, de képtelen vagyok argumentumokkal szolgálni hitem s meggyőződése ellen. Mert újra ismétlem: a népi „hagyomány” nem egységes valami, hanem rétegek egymásra halmozódása s e rétegek sem időrendben borítják egymást, hanem együtt s egyszerre vannak jelen s olykor a legnagyobb zűrzavarban, ellentmondásban egymással. Láthatunk köztük mithikus, mágikus és intellektuális hagyományokat. Mindezt tehát először rendezni kéne, ám erre sem az idő nem alkalmas, sem a folklór tudományának mai állapota, sem a folklórral foglalkozó emberek képessége, tudása. Másodszor: újból hangoztatom, hogy ahány táj, ahány fajta, ahány származék él ezen a területen, annyi-féle a hagyományok természete. Még tovább: félre kéne tenni az evolúciós szemléletet, ez azonban lehetetlen, miután ma hivatalos szemlélet s valóságos érinthetetlen dogma. Végül: nem látok rá módot, hogy a marxista—leninista népznevelői elvek ellenére pl. mithikus vagy mágikus hagyományokat lehessen érvényesíteni a pedagógiában. A népi hagyományok tisztelete ma és nálunk csak bizonyos korlátozott területen érvényesül s akkor és ott is csak hivatalos elvként, mert, mint Öcséd is fájdalommal írja, magában a népben már alig vannak olyanok, akik e hagyományokat őrzik s ha sokáig várunk, mint mondja, nem lesz honnét hagyományokat merítenünk. Ez szemmel láthatólag így van, mert pl. nézzük csak, milyen mohón kap ez a nép mindenben, ami idegen, hogyan szívárognak be és terjednek tovább még amerikai táncok, gesztusok, szavak is. Az sem hagyható észrevétel nélkül, hogy éppen most, amikor politikai, gazdasági, hatalmi stb. tényezők Kelet felé fordítanak minket, milyen borzalmas mértékben dühöng nyelvünkben a germanizmus. Ha olvasol újságot, hallgatsz rádiót, sőt még az egyházi beszédek is figyeled, tapasztalhatod, hogy a saját nyelvünket már meg sem lehet érteni, ha nem használjuk spontán a kulcsot, amivel megérthető. Él-munkás, élüzem, éltanuló, élenjárás, a kisipar vonala, célkitűzés, előfeltétel, pártnap (Parteitag), lemaradás behozása, legyártás, kigyártás, kitérgetés, átbeszélés... s így tovább. Minthogy a nyelv állapota mindig a lélek állapotát tükrözi, vaknak kell lennie annak, aki ebből a riasztó tükörképből nem látja a nép lelkének állapotát.

Summa summárum: nekem ehhez az egész pedagógiai ügyhöz nem fülök a fogam, én Öcsédnek képtelen vagyok argumentumokat szolgáltatni, mert csak *ellene* vannak argumentumaim. Tudom azonban, hogy Őt meggyőzni lehetetlen volna. Éppen ezért, bár udvariatság, nem is írok Neki s nem kívánok a kérdéssről beszélgetni a Balatonnak sem a déli, sem az északi partján. Magyarázd meg Neki Te, amit jónak látsz, jobban tudod a módját, közelebb állsz hozzá, mint én. (Most veszem észre, mint „öcsédet” emlegetem, noha Bátyád. Mi ennek a lélektani oka? Az, hogy Téged érettebbnek, felnőttebbnek érzek, mint Bátyádat!) Mondj Neki annyit, amennyit jónak vélsz s maradj teljesen tárgyilagos. Én pedig ezt a kérdést leveszem a napirendről, máris többet foglalkoztam vele, mint amennyit érdemel.

Annál nagyobb örömmel olvastam a Te terveidről. Végtelenül jólesik, hogy beszélgetéseink némi haszonnal jártak. Leveledből látom, hogy egy lépéssel közelebb jutottál a helyes, az igazságot jobban megragadó igehirdetés módjához, sikerült elszakadnod a formalista egyháziasságtól s az Írások valódi szellemét megértened. Annál inkább örülök ennek, mert nem az én érdemem, hanem a Te törekvésed az igazságra. Előadásaid gondolatmenetét helyeslem s csak azt sajnálom, hogy nem hallgathatlak meg. A János I. 12. mélyreható elemzését ajánlom s hozzájárulok egy-két megjegyzéssel. Fölmerül ugyanis a kérdés: hát vajon nem *mindnyájan* Istentől születünk-e? Miért különíti el ez a vers az Istentől születetteket azoktól, akik nem születtek Istentől, noha lehetetlen, hogy ne Tőle született legyen minden ember, sőt az egész Kozmosz? A kérdésre két felelet kínálkozik s nem kell választanunk köztük, mert a kettő együtt jár, együvé tartozik. Az egyik felelet ez: valóban, Istentől születettek vagyunk mindnyájan, az Ő fiai tehát, azonban ennek nem vagyunk tiszta tudatában, aki nem lévén pedig tudatában, még hozzá olyan mély tudatában, hogy ez a tudat átjárja egész bensőjét s fénybeborítsa egész külső-belső életét, nem is Isten fia. (Itt megint fölmerül az objektív valóság kérdése, erről azonban már megmondtam a véleményemet.) A másik felelet: aki istenfiúságát megérti, azaz azt, hogy Istentől született, ezzel átesik az ún. „második születésen”, azon, ami nem az anyaméhből történik, hanem a Szellemről. Erre utal Jézus, mikor Nikodémosz csodálkozva kérdi: hogyan szülessék én meg újra, vénségemre s azért korholja Jézus gúnyosan: te néped tanítója vagy s mégsem érted? A Szellemet jelképező „élő víz”-ben való megmerítkezés ezt a második és igazi megszületést ábrázolja és szokásban volt a világ minden népénél kultikus fürdők és mosakodások alakjában. Ide kívánczik Pythagoras három kívánsága az ember céljáról: jónak lenni, bölcsnek lenni és a „fény fiának” lenni, mint ő mondja: „fényvé válni”. Ez a legmagasabb foka a belső fejlődésnek. Ez az a fény, ahová a tékozló fiú visszatér.

Nem akarok azonban hosszadalmas lenni, tudod Te, mit mondj. Tökéletesen helyeslem a százados esetének kibontását is. Eszembe jut ennek kapcsán egy fiatal lutheránus lelkésszel folytatott levélbeli vitám. Mikor a keresztyénség egyetemes voltára figyelmeztettem, kifejtette, hogy igenis, az, tehát benne kell lennie a politikában, a gazdasági életben, a társadalmi formákban s így tovább. Megírtam neki, hogy az egyetemesség értelme nem ez, hanem az, hogy mióta emberi faj van, minden, ami igaz, ami helyes, ami jó, ami fölemelő eo ipso keresztyéni, akár sintoisták, akár mohamedánusok, akár zsidók, akár az Esőisten indián imádói között találjuk s akár Jézus előtt, akár utána. És hangsúlyoztam, hogy az emberi faj vallása, mióta csak emberi faj van, tehát a vallás, mindig a keresztyénség volt, az ma is és az lesz. „Csak Jézus Krisztus kereszthalála óta nevezzük keresztyénségnek” — mondja Augusztinus. Sajnos, ifjú levelezőm ezt merő tévedésnek minősítette s én nem is válaszoltam neki többé, nem volt vele mit kezdenem, hiszen az alapigazságot sem volt hajlandó megérteni. Leveledből látom, hogy Te éppen ezt az igazságot akarod hirdetni s nagy örömmel csak üdvözölhetlek ez alkalomból. Más igazság nem is lehet, hiszen „az emberi faj: egy, csupán az arcok különbözők” — mondja már Hérakleitos s megint tökéletesen így van. Így lévén, vallás is csak egy lehetséges. Mint nyelv is, mert ugyanazt a nyelvet beszéli az ember a kezdet kezdete óta a végezetig, az egy *időtlen* nyelvet fordítja le az idő tájszólásaira.

Örülnek, ha meg tudnád valósítani tervedet s rövidesen láthatnálak. Megvagyunk még, bár nem tudom, miért. Mindenféle ízetlen és fölösleges dolgokkal zaklatnak: fényképezés, mindenféle iratok, igazolvány... Nem mentem el, azt mondták, majd idejönnek s levesznek, eddig még nincs belőle semmi. Újabb: kötelező oltás tífusz ellen. Ahelyett, hogy a népet s elsősorban a cigányokat megszabadítanák tetveiktől, beoltatják az embereket. Ez kényelmesebb és olcsóbb. Semmiféle oltásban nem hiszek. De úgy látom, már a Tonga-szigeteken sincs nyugta az embernek. Mindez fölöt-
tebb unalmas. Szerencsére a Nap már itt-ott kisüt s megvigasztal keserűségeimben.

Nem hinném, Jóskám, hogy valami bajod volna. Majd megbeszéljük legközelebb a tüneteidet. Légy az orvosokkal szemben skeptikus.

Arról nem értesítettél, vajjon vilonyai atyánkfia nem érezte-e terhesnek a nálam tett látogatást. Nagyon hallgatott.

Mindnyájatoknak minden jót. Szeretettel ölel:

K. János

Ui.: Bátyád Kuthynak írja nevét, Te nem. Hogyan helyes?

3.

1957. febr. 26.

Kedves Jóskám,

az itt töltött rövid idő is javunkra vált mind a ketten szépen gyógyulunk. Tildi ma próbareggelit kapott, eredményét még nem tudjuk. Az én kezemen az izomsorvadás megállt. Szívműködésem is jó, de írni még nem igen tudok, ezt is diktálok. Szeretnék otthon lenni, bár ez a hely gyönyörű, a Balatont is látom. Elkészült a Mózes I. kötetének korrektúrája. Németh László is itt van. Március közepe táján remélhetőleg elbocsájtanak.

Szeretettel ölelünk mindnyájatokat: *János és Tildi*

AZ ÉGŐ CSIPKEBOKOR EREDETI ZÁRÓSZAVA

Most azonban fejezzük be beszélgetésünket. Lám, ahogy a naptárra tekintek, éppen a téli napforduló napja van ma. Kinn didergő hideg, a népek borzongva húzódnak fedelük alá, tűzzel pótolva az egyetemes Tűz, a Nap hiányát. Az Alvilágba süllyedt a Nap, sötétség, hideg, szűkölködés, reménytelenség uralkodik, s fölkeltek a szunnyadó, gonosz démonok, hogy szertekóborolva az emberek között, megrontsák maradék békességüket, kioltsák féltve őrzött mécseseiket. Bizony, sötét van, fázunk és hallgatunk, fiam. De ez az a nap mégis, amin minden Szabadító született és születni fog, ez az a nap, mikor az Égi Láng ismét visszatér az elhagyott Földre s kigyújtja boldogító világosságát. A legsötétebb halál napja ez, fiam, s a legdicsőbb föltámadásé. Várjuk a Karácsonyt, várjuk a Messiást, várjuk a visszatérő Napot, várjuk a Logosz világgyújtó újjászületését.

Akkor a Világmindenség csodálatos karácsonyfája ezernyi csillaggal, Tejútgal, galaktikák kozmoszaival együtt kiragyog az Atya várakozó gyermekei előtt s odaadja gazdag ajándékait, édességeit, gyümölcsseit a csodákban hívő kicsinyeknek. Ezt a

Világkarácsonyfát csakugyan Jézus Krisztus, az Ige hozza s az Atya küldi. Oh, milyen csodálatos a karácsonyfa jelképe, fiam! Sohase feledd igazságát: apád vásárolta, anyád díszítette ugyan, mégis Jézus hozta. Ez a megmásíthatatlan valóság. Aki a karácsonyfa jelképét hazug mesének, jámbor ámitásnak mondja, baromi romboló. A karácsonyi fenyő minden lobogó gyertyája egy-egy álló csillag, minden színes üveg-gömbje egy-egy bolygó, minden kedves kis állata a Földet benépesítő állatok-égi mása, aranydiója, aranyalmája az Éden tiszta sugárból alkotott gyümölcsseinek képe, a karácsonyfa fénye: égi fény.

Megmaradt drága emlék ez a mithosi korból. Didergető szegénységünkben új életet árasztó isteni mosoly.

Bizakodjunk hát, fiam, bizakodjunk a mai napon. Győzzük le magunkban a sötétség démonait. Fordítsuk szemünket a Csillagos Égre, a roppant Fára, legyünk készen a szívünk szegényes bölcsőjében ismét és ismét megszülető Messiás fogadására.

Ne csüggedjünk a pusztában, ne lázadozzunk, ne keresgéljünk bálványokat . . . Haladjunk bátran az Ígéret Földje felé a tudás birtokában, ahogy Mózes haladt, birtokában az emberi faj időtlen tudásának. Őt megkövezték, mert ez a próféta sorsa, de Isten csókja váltotta meg az élet rabságából. Minket is ez a csók fog megváltani, ha megtántorodás nélkül követjük a Hangot, ami a lelkünkben suttog.

Akarattya, 1953. XII. 20-án

Gyűjteményes kötetek

Csűrös Miklós: *SZINKÉPELEMEZÉS*. Vgy., 1984. [370=387. *Szinképelemzés*]

(Kodolányi János publicisztikája, 1979. jan.)

Janusz Aladár: *ÍRÓK, KÖNYVEK, VALLOMÁSOK*. Vgy., 1984.
415-424. (Kodolányi János, 1975. júl. 20.)

Rónai Mihály Andor: *MAGYAR LANT*. Vgy., 1984. glória.
440-461. (Kézirattól)

JÓZSEF ATTILA

A költő szobra

A szobor elkészült már, képét a lapok közölték, most keresik a helyét, fel is állítják maholnap. Egy példányát e szobornak – amelyből annyi van, s annyiféle, ahány lélekben felépült – lelkemben őrzöm én is; s ezen most a Németh Andor vésője farag számomra havonta egy-egy külön meghitt vonást, ahogy folytatásokban megjelenő életírását olvasom.

Csendesen, hamarjában én is a szerszámomért nyúlok: megindultságomban véshetek tán e szobron egy kis vonásnyit vele.

1937 tavaszán beszéltem vele utoljára.

Hárman voltunk hivatalosak valahol, hogy legújabb munkáinkból előadjunk. Remenyik Zsigmond készülő új regényének egy részletét olvasta fel, ő meg én új verseskönyveinkből.* Utolsó könyve lett ez, a *Nagyon fáj* című.

Most, utólag illetődöm csak meg, hogy verseimmel nem riadoztam ott a pódiumon, ahol József Attilát követtem. *Akkor ezt észre sem vettem*: nyolc évvel volt idősebb nálam, s megszoktam, hogy különféle antológiákban, nemzedéki válogatású versgyűjteményekben is rendszerint együtt szerepelünk. Ezt a dicső, de véletlen szerencsét persze nem azért említtem, hogy a szobor tövében elhencegjek vele, hanem hogy felhívjam a figyelmet egy mindeddig nem hang-

* Lásd a József Attiláról szóló következő fejezetet s annak jegyzetét

súlyozott jelenségre. Mégpedig arra, hogy az antológiaszerkesztők s egyéb kortársi irodalomtörténészek József Attilát, aki születési évszám szerint az úgynevezett második és harmadik *Nyugat*-nemzedék határvonalán állott, tehát akit tetőzés szerint lehetett volna ide vagy oda sorolni, következésképpen mindig az akkori legfiatalabbakhoz, a harmadik nemzedékhez csapták, nem pedig a másodikhoz, melynek irodalmi fellépése a József Attiláéval holott nagyjában egyidőbe esett. Nem Illyés Gyulának, Szabó Lőrincnek társaságában emlegették rendszerint a József Attila nevet; neve körül a különféle felsorolásokban többnyire inkább a mi nevünk, fiatalabbaké volt olvasható.

Ez minékünk persze alighanem jólesett (bár különös jelentőséget akkor nem tulajdonítottunk ennek, jóformán még természetesnek is vettük); József Attilának talán már kevésbé. A köztudat mindenesetre így alakult, s akik így alakították, akarva-akaratlan a József Attila költői jelentőségét próbálták lefaragni azzal, hogy az őt megillető helyről, a „nagyok” közül kitudták, s lenyomták – legalábbis kronológiailag – miközénk, „törekvő ifjúság” közé. Őt, József Attilát ez mindenképpen bánthatta, bár mondani nem mondta; tán magában még ama méltánytalanságok közé is beillesztette, melyek abban a két háború közti irodalmi körben érték, amely annak idején Babits Mihály körül, a nagy költő, rendkívüli szellem, feledhetetlen tanítómester, de katasztrófális hatású nevelő körül csoportosult.

Ám mégis: így volt ez jó, így volt helyes, igazságos, s a helyzetnek is híven megfelelő. József Attila csakugyan nem tartozott közéjük.

A Horthyék negyedszázada alatt – mely még az első, nagy nemzedék legjobbjait is sokszor vitte lelki meghasonlásba, s a másodikból többeket kézen-közön messzebb is – ő ott

441

folytatta az irodalmi s vele együtt lelkedzett társadalmi forradalmiság vonalát, ahol 1919 július végén abbamaradt. Rajta nem fogott az álságos, a kísértő kornak sem „nemzeti” kacsintása, sem „keresztény” biztatgatása, sem *volkisch* hunyorítása: nem, mert ő *valóban* nemzeti költő, *valóban* a pogányok ellensége s *valóban* a nép fia volt. Lelkének intakt ereje s Marx tanítása tartotta egyenesen ezt a keszeg, hosszú nyakú kis Petőfit, a nagy költészet ronthatatlan felkentjeként egy romlott s rontó korban.

Jelentősége óriási: ha ő nem nyújtja ki vaskeményen vézna, fehér kis kezét, elhanyagolt volna csaknem teljesen a fáklya, melynek nyele az Ady Endre kezében még a Petőfi Sándor kezétől volt meleg.

Figyelemreméltó s eddig ugyancsak kevés figyelemben részesült mozzanat, hogy az 1929-es „Ady-revízióban”, a kortársi utókornak e Kosztolányi elindította arcpírító önvizsgálatában s önleplezésében úgyszólván ő, a huszonnégy éves József Attila volt az utódok nemzedékéből – tehát Ignotus fényes kiállítását s másokéit nem számítva most – az egyetlen, aki Ady nagyságát fenntartás nélküli hódolattal vallotta.

Tisztelte az elődjét. Adyt, Adyban Petőfit, mindkettőjükben mindazt, amit ő folytatni jött. Ő, József Attila, a negyedik rend felszabadításának nagy költője. Az első szerencsés – boldogtalanságában is szerencsés – magyar halhatatlan. Az első, aki halála után tíz éven belül megkapta a maga utókorát; az igazít, az őt nemcsak méltánylót, hanem valódi és lényeges vonásaiban méltatót s őt valóra váltót. Ady Endrének huszonhat, Petőfi Sándornak kilencvenhét évig

kellett várnia erre: az ő igazi utókoruk csak a József Attilával egyszerre jött meg.

Vigyáznunk most csak arra kell, milyen szobrot farag neki lelkében az utókor.

A Petőfiét s az Adyét alaposan eltorzították a haláluk utáni évtizedek: az egyik forradalmi költőből árvalányhajás álnépművészeti viaszfigurát, a másiktól gólyavári Turulvezért faragtak. Tartsuk tisztán ezúttal a forradalmi költő örök vonásait: hozzá ne nyúlhasson többé ellenforradalmi retusőr.

De vigyázzunk másfelől arra is, nehogy költészetének egésze egy kicsit megint úgy járjon, mint a Petőfié is, kinek hatalmas forradalmi versei emberöltők fülében harsogtak túl például *Tündéralom* című remekének mélységes ígéretét, s mint az Adyé is, kinek például világraszóló szerelmi líráját s *A halottak élén* félelmetes remekléseit szinte mindmáig túlkiáltják forradalmi versei (lévén persze ezek a század legnagyobb forradalmi versei).

József Attilának, a forradalmi költőnek megvoltak a maga mélyebben babitsi – azaz bántalmakon túli – fájdalmai is. S épp abból eredtek ezek, hogy hát hiszen, ami azt illeti, a vers művészetében, érzésbeli s kifejezésbeli klasszikumban, sőt – mondjuk ki bátran – akár kissé félszeg, örök filozopterességben sem maradt ő senkinek sem mögötte: hogy nagy költő volt, tehát nagy művész, ami pleonazmus is. *Én nem bűvésznek, de Mindennek jöttem* – írta Ady; s a Minden magában foglalja a bűvész minden varázslatát is. Aki lírájának varázsosan áttetsző mélyére tekintett, aki megbámulta – hogy egyebet ne mondjak – szonettjeinek

architektúráját s rímszerkezetét, József Attilában legott megtanulja tisztelni a tündérit is, s a mestert.

Forradalmi költő szobra áll előttünk, harcosé – de pep-lumban, mely klasszikus redőket vet: nem Túrtaiosz csupán, hanem egy Ovidius a barikádokon. Íme, a forradalmár: *telje* mindannak, ami emberben szépség és ragyogás. Ez az, amiben *nagyságát* látom.

Nagyságát, mely – itt is, ebben is – a Petőfiével s az Adyéval rokon. Nem *l'art pour l'art*, hanem *l'art pour le peuple*: vagyis amiben e két szó – *Nép* és *Művészet*, szótárunk e két sugara – fényét egymástól s egymásnak veszi.

443

Szivárvány, 1948. július 31.

2

Szellemidézés

Már egy hete csak a mamára...

Már egy hete folyton József Attilára gondolok.

Olaszul olvastam végig verseit (erről majd alább), s ahogy az olasz válogatás mögül kiszólt megint verse, az igazi, a magyar: megidézte szellemét.

Azt idézem – és a magamét is, a régít.

Hisz napról napra találkoztunk a kávéházban, a Japánban. Megírtam – egyetlenegyszer – azt is, hogy 1937-ben együtt olvastunk fel valahol hárman, ő és Remenyik meg én, készülők, illetve új könyveinkből. Ez alighanem az Eöt-vös utcában lehetett, a terem bérelhető volt, már a meghívó testület vagy társaság nevére sem emlékszem. Mindenesetre azon a környéken volt, gyalog mentünk át hárman a Japánból, s az Oktogonon túl, az Andrassy út páros olda-

láról egy közeli mellékutcába fordultunk be, a ruhatár már zsúfolva volt, egy asztalon dobtuk kupacba a kabátjainkat, úgy kellett előbányászni a végén. Lesz tán filozopter ezt kideríteni*, hiszen – úgy lehet – József Attila utolsó nyilvános szereplése volt ez. De akárhogy volt is, a *Nagyon fáj* megjelenése körül volt, társa lehettem ott, s akkor nem is tudtam, hogy ez mekkora dolog.

Sok volt akkor ilyen irodalmi est, József Attilát meg közénk kezelték, fiatal költőnek. Hiszen utóvégre az is volt, ha legtöbbünknel öt-hat évvel idősebb is; s még ha fejjel máris kilátszott közülünk, nem sokat gondoltunk ilyesmivel, cseppfolyós volt még az állapot, hierarchiát az utókor teremt. Nem mintha máris nem tiszteltük volna József Attilát mint költői fellebbvalót – de kávéházban bajos dolog ez. Elhencegphetnék most velem, hogy milyen jóba voltunk, s hogy költői nagyságát is mily korán ismertem fel – de nem teszem. Mert egyik sem igaz.

Persze meglehet, hogy jobba voltam velem, mint sokan

* Ki is derítették azóta, ketten. Egymástól függetlenül kutatott eziránt egy-egy ifjú irodalomtörténész, Budapesten a közben elhalt Bokor László, Szegeden Lengyel András. József Attila utolsó nyilvános szereplését nyomozva jutottak el nevemhez, s felkerestek leveleikkel is. Az eredményt Lengyel András publikálta *Adatok József Attila életrajzához* című dolgozatának *Utolsó nyilvános szereplés* című fejezetében (Klny. a *Somogyi Könyvtári Műhely* 1980. évi 1–2. számából). Eszerint az előadóestét az Eötvös utca 25/b. számú házban 1937. május 14-én rendezte a Magyar Írók, Művészek és Műpártolók Egyesülete, amelynek irodalmi szakosztálya nevében a szereplőket Körmendi Zoltán és Kuti László hívta meg. (Csak most, Lengyel András dolgozatából értesülök, hogy az Egyesület elnöke akkor Bodor Aladár volt, társelnöke pedig Erdélyi József.) „Az irodalmi estén Fodor József, József Attila, Rónai Mihály András, Cs. Szabó László és Tersánszky J. Jenő ismertetik legújabb könyveiket” – idézi a *Magyar Hírlap* 1937. május 13-i számából Lengyel András, majd hozzáteszi, hogy „az esten csak József Attila, Remenyik Zsigmond meg Rónai Mihály András lépett föl.” – 1980

azok közül, kik posztumuszán fraternizálnak velem, holtában derűre-borúra leattilázzák és légiószám pofontegezik. Ha Ady Endre valakinek Bandi volt, hát Révész Bélának s Bölöni Györgynek volt a legbandibb. Egyszer sem hallottam tőlük ezt a Bandit, úgy kondult meg ajkukon mindannyiszor, mint a harang: *Ady*. De József Attila nekem még Attila sem volt, hanem „nézze, József Attila”. Per „maga”, messzi a mai körtegeződés előtt.

S meglehet az is, hogy sokkal több versében leltem kedvemet már akkor is, mint számosan a költő nagyságának posztumusz felfedezői s szoboravatásainak szónokai közül. De *nagy költőnek*, míg élt, fájdalom, nem láttam.

Büntetésem, hogy im megvallom.

445

Kezdem azon, hogy már kamaszfővel Adyval és nagy társaival teltem el. Az utánuk következő nemzedék szememben mindig fejjel volt kisebb. Belőle mégis Szabó Lőrinc ragadott meg, hogy később eltaszítson; s amikor Rubin László *Láthatár* nevű neogalileista folyóirata hatodikos gimnazista koromban Illyés Gyulát prezentálta, s kisvártatva Illyés *Nehéz föld* című első kötete is megjelent, attól fogva vagy két évig hipnózisban írtam Illyés-verssorokat, nem is publikáltam belőlük semmit, s ezen az áron lettem tőle immúnis.

József Attilához törtem magam hozzá a legnehezebben. Szememben sokáig, szinte holtáig nem is tartozott a Szabó Lőrinc s a Szabó Lőrincnél valamivel fiatalabb Illyés nemzedékéhez; írtam is róla egyszer, hogy noha Illyéstől öt csak három, míg mitőlünk, „harmadik nemzedéktől” hathét esztendő választotta el, csodálatosképpen mindig mi közénk, fiatalabbak közé sorolták esszék és antológiák.

446

Az optikai csalódás is csaknem teljes volt tehát. De meg aztán – eleinte – nem szenvedhettem túlságosan tetsző salangjait. (Őrzöm a *Nem én kiáltok* Balogh Vilmának ajánlott példányát, olyan hajmeresztően kacifántos dedikációval, amin utóbb maga a költő mosolyodott volna el.) Közben épp korai versei közt volt az első, mely tökéletesen elbűvölt: a *Megfáradt ember* című végtelen egyszerűségű, csodálatos nyugalmú, moccsatlan csendű műremek. De aztán, már 1931-ben, egy verskötet-cím – *Dönts a tőkét, ne siránkozz* – már-már brutalizált: rikító plakátstílust, harsány polgárpukkasztást láttam-hallottam benne, alig hallottam ki alóla a szép hasonlatot, kétértelműségének szellemessége elveszett az egyértelmű s egyébként igen helyes politikai szózat mögött. Persze semmiben sem volt igazam; még abban sem, amiben igazam is lehetett pedig, de csak múltó, de csak részigazam.

Nem tudom már, azon a terézvárosi estén a *Nagyon fáj*-ból mit is szavalt el. Csak néztem azt a keskeny hátát, az egész kis embert ott előttem a kisasztalnál, amelyhez a pódium háttéréből oda-odamenve váltogattuk egymást, a hangjára, aztán magukra a versekre figyeltem, utána he-tekre lelkigyakorlatra vonultam velük, sorakoztak, szinte rohamra, a nagy versek, váltva éreztem hideget és meleget: a nagy költészetet.

Pár hónap múlva, kifejlő hódolatom delén, átrobogott rajta a vonat. Írtam is mindjárt egy *Nagyon fáj* című hosszú verset, közöltem is a *Pesti Napló*-ban, belepirultam, amikor a Petőfi Irodalmi Múzeum valamelyik József Attila-kiállításán jó huszonöt év múlva megpillantottam üveg alatt, szégyellem azt a verset még ma is. Nagyon rossz vers volt, könyvbe fel sem vettem, feledés reá. De példának tökéletes volt: tökéletes példája annak, hogy lelki zűrzavar, hirtelen

447

bűnbánat micsoda kétségbeesett locsogást, milyen költői rövidzárlatot produkál. A költői nagyság bosszúja volt: büntetés a késő meghódolásért, épp a hódolat kellős közepén, dadogásba fúló ima, melynek szavait megrendülés zilálta össze.

Nem a halálé, akármily rettentő volt is. Hanem hosszú hónapok lázas versolvasása után épp az apoteózisé. Nem egy verséhez gratuláltam, most költészete előtt hajtottam volna térdet – s a bejáratától jobbra üres volt az asztala.

Miért is kellett így bolyongania? Még köztünk is, oly gyámoltalanul.

„Büszke vagyok nyelvemre!” – kiáltott fel egyszer Ba-bits.

Hát büszkék is lehetünk reá.

Annnyira büszkék, hogy akár sírva is fakadhatunk: mert az Ignotus kiállításának érvénye sem szűnik, hogy nagy költőink nagyságát a külföld „csak becsületszavunkra hiheti el”.

Spunta – mondja az olasz fordítás, ahol József Attila azt mondja, hogy *dereng*.

Hogy e közt a *spunta* s e közt a *dereng* közt mi terül el: nem sok, s mégis egy nyelvi világ.

Vettük-e észre például, hogy a *Sauvageot* nagy szótárának, műfaja e remekének magyar-francia kötete mennyivel vastagabb, mint a francia-magyar? Keleti fantáziájú nyelvünknek, e színesnek s költőinek, hány külön-külön árnyalatú szava van, dolgokra, melyeket a francia csak fogalmi körülírással jelöl! S az olasz is!

Holott milyen gyönyörű mind a kettő! S milyen kár, hogy legalább nem rímben fordít, József Attilát is így hagyta, rímtelenül. Bánatomban mindjárt meg is próbál-

tam – azt, hogy *Aki dudás akar lenni* – formahíven s rímben:

*Se suonare ben intendi,
all'inferno presto scendi,
laggiù saprai come s'usa
l'arte della cornamusa.*

Talán lehetne mégis. Szavakon se múljék. Máskülönben a vers lelke illan el.

De azért hálás vagyok ennek a rímtelen kötetnek is. Darócból font kötélén vont újból penitenciára a költőhöz, kinek megidézni próbáltam szellemét.

1973

3

Ifjú irodalomtörténészek figyelmébe

(Az alábbiak József Attila emlékétől egy posztumusz rágalmat hártanak el. Céljukat – megakadályozását annak, hogy az irodalomtörténetbe hamis adat surranjon – csak úgy érhetik igazán el, ha – egy könyvújdonság kapcsán – egy kor s egy lélek teljes atmoszférájában helyezik el, adják elő a történeteket.)

Kodolányi Jánosnak könyve jelent meg, címe *Visszapillantó tükör*. Ez adta a kezembe: hogy tükre mit mutat? Férfiarcot-e – konokat, de férfiasat –, mely változatlanul, retus nélkül viseli és vállalja 1934–1944-es vonásait? Vagy férfiatlant, mely magát megtagadva, stréber mosollyal egy megváltozott világnak udvarol? Avagy olyan férfiarcot-e – a

szó méltóbb értelmében férfiasat –, melyről huszonnégy év lemarta tán az ifjúkori lázadóéra rákerült férfikori lárvát (ha ugyan lárvá volt), s amely végre valami harmóniafélet mutat, mint öreg fák belső rajzán az évgyűrűk?

Ilyesmiket vártam – s elhültem, amikor visszapillantó tükrébe néztem.

Egészében nem mutatta sem ezt, sem azt. Legkevésbé a harmadikat, a harmonikust: mert démon dül benne váltig, gögtől s gyűlölködéstől repedezik. Tükréből egy *negyedik* arc mered reánk: egy hihetetlen és döbbenetes.

Az író, aki úgy mondja, hogy 1934-ig részt vett az illegális kommunista mozgalomban, s aki ezután, mint e könyve sem tagadja, átmenet nélkül s harsányan a háború előtti, majd háborús Horthy-kormányok oldalára állt – az író most ötszáznegyvenhét oldalon egy céllal és egy igénnyel áll elő. Irreális céllal, de elképesztő igénnyel.

Célja az utókor félrevezetése – s ennek eszközei gyerekek ugyan, de félelmetesek. Igénye pedig nemcsak az, hogy az ország kövesse őt meg, amiért nem mondott működéséért 1945-ben „köszönetet” (ezzel a szóval él), hanem ennél is több: ma is fenntartva az 1934–1944-es Kodolányi minden „igazát”, elvárná, hogy a mai Magyarország e globális Kodolányi folytatójának tekintse magát, sőt olyan látszatot iparkodik kelteni, mintha ez már meg is történt volna, mintha az ország megtért volna öhozzá, épp őt igazolta volna a történelem.

Ez persze nyilvánvaló örültség, 1945 óta páratlan is. Hirdetője most elérkezettnek vélte reá az időt, tehát – noha félreismerte – gyorsan visszaélt vele. De mivel így nyilvános örültség lett belőle, kategorikus visszautasítása elemi kötelesség.

Fekete gyűlölködés ez a könyv. Azért mondom feketének, mert van jogos gyűlölet is, aminővel például a Jó veri a Gonoszt. Ez nem az. A bukott angyal rekedt káromlása ez. Fél kézen megolvashatni, akit főszereplői közül megkímél. S nemcsak azokat gyűlöli még ma is, akiket annak idején a halál torkába gyűlölt. Éppily név szerint gyűlöli, Illyés Gyulával, Veres Péterrel élükön, hajdani barátait is, amiért személyét 1945-ben elviselhetetlen teherként ítélték, nem eresztették vissza maguk közé, sőt a hatóság előtt sem emeltek érte szót. Holott nyilván *ugyanazért* cselekedtek így, amiért az a József Attila is épp őt marasztalta el súlyosan, aki – mint ugyanily acsarkodással idézi – „mások ellen nemcsak, hogy cikket nem írt, de egy szava sem volt”. (Indulattal József Attila ellen azonban itt mindjárt le is fékezi: vele – meglátjuk még – *terve van.*) A legféktelenebbül, egész fejezetben, Zilahy Lajost gyűlöli, de ez a legérdektelenebb fejezet: a letűnt kor házi pörpatvara, „kebli” dulakodása ez.

„Én és a fasizmus!” – jön meg a hangja, megbotránkozott hangja most az írónak, kit a felszabaduláskor egyhangúan fasisztázott le egy ország. Olyan egyhangúan, hogy ma is megemlegeti: „az egész sajtó rágalmazta” őt. Egy ország értett ebben egyet (épp ez egyben, ami nagy szó volt az akkori párttusák idején) – egy ország, amely tanúja volt annak, aminek e könyvben a mai olvasó is tanúja: hogy Kodolányi János körül, aki kedden még, hogy mást ne mondjak, Fenyő Lászlóval, sőt Gergely Sándorral és más illegális kommunistákkal élt egy karámban, szerdán egyszerre a Gömbös, Imrédy, Teleki s mások ihlette hírlapírás egész galerija tűnt fel, majd Antal István s végül a csendőrség felügyelője, újabb s mindmáig utolsó meghitt környezet gyanánt. Írja, vállalja ma is, eszerint is ír.

Csak attól fázik, hogy ez fasizmus volt. Nem volt az

451

– véli most –, mivel ő németellenes volt, sőt „halálmegvetően” németellenes. Oly erősen próbálkozik ez ügyben még Bajcsy-Zsilinszky korábbi árnyékába is visszaállítkozni most, mintha következetes németellenességében később netalán naponta kísérgette volna bujkáló kommunistákhoz, illegális találkozóira. Pedig még németellenességére is sajtóságos árnyat vet az a mondata, mely a kormánytámogató periódusából átmenetileg kievickélt *Magyarország* kötelékéből való 1938-as kiválásáról szól. „Ezzel – úgymond – lezárult újságírói tevékenységem, bár ezután, 1941 őszén még... részt vettem a *Híd* szerkesztésében.” Nevével, úgy látszik, visszaélt az a fantom, aki németellenes szívére bajosan hallgathatott, amikor igen kombattánsan szerkesztette *1939-40-ben* a Turul és az imrédyista jobbszárny orgánumát, a *Nemzetőr* című „bátor hétfői lapot”, ahogy hirdette akkor. Ám jó, ne bolygassuk újságírói működésének e szakaszára borított fátylát, sajtóságos németellenesség utólagos dekórumát. De a Marxtól hajdan megérintett író megint naivnak tettei magát: éppúgy tettei, mint amikor „bakonyi táborozáson” a vele táborozó nagybirtokosoktól várta a szegényparasztság üdvét. Most azt tettei, mintha nem tudná, hogy van „németellenes”, van „magyar” fasizmus is: az, amelyhez a végén próbálgatta visszatéríteni Horthyt is. Feledtetné közreműködését még a *Magyar Élet* hóbortosan „németellenes nemzetiszocializmust” hirdető hasábjain is.

Hisz frazeológiája is a régi, kivált amikor átmeneti kollégáit, az Est-lapok munkatársait, segédszerkesztőit festi le: „okos gyerekek”, „fölelmes városi cerebrális kozmopoliták”, sőt (ezt egy barátjától idézi) „művelt nyikhajok”. Megbízható stiláris támpont ez arra nézve, hogy mily speciést ért ezen: Bálint Györgyöt és engemet, kiket egy másik barátja „jakhec firkászoknak” nevezett, miután egy harma-

dik, ifjúkori s szívbéli barátja – új könyvének gyengéden festett alakja – képviselte a vádat a törvényszéken ellenünk. Hogy régebbi segédszerkesztők közül Tóth Árpádot, a többiek közül Laczkó Gézát, Kemény Simont, Szántó Rudolfot vagy Dernői Kocsis Lászlót kell-e vajon e jelzőkön értenünk, homályban marad. Szabó Lőrincet nyilván nem kell; Mihályfi Ernőre nézve viszont, kit neve nélkül könyve más helyén inzultál, kevésbé hagy homályban. S szocialista vívmányának még azt sem tarthatom, hogy egy cikkbeli téves számadat ürügyével (mit könyvalakban írója rég korrigált) „a magyarság megrágalmazása” címén s a régi frazeológia teljes, rosszhiszemű és gyűlöletes hangszerelésével bizonyul megrepetálhatónak a jobboldali Kodolányi álhazafias nekimenése annak az antifasiszta Zsolt Bélának is, akinek lexikon szerinti „sötétenlátása” a Kodolányi lexikon szerinti „könyörtelen valóságglátásával” épp e most újra kiszerveztett hortobágyi útleírásában vetekszik: épp lázító, fájó honszerelmében mesterileg. És ma már mégsem védtelenül.

Pedig mily kár ama szép időkért! mikor Kodolányinak mint Turul-dominusznak – „a germánellenes harc szövevényes folyamata” rendjén – „be kellett férköznie a jobboldali ifjúsági szervezetekbe”! Mily „végtelenül szerette” tagjaikat, mennyire „élvezte a tapsviharokat, az éljenzést, a forró szeretetet, ami körülvette az egész országban, az ezrek-tízezrek-százezrekét, amelyek akkor felé fordultak, belőle merítették bizalmat, hitet és álmokat”! Pontosabban: közvetítésével Hitlerből.

Hát hogyne tört volna le, mikor ennek vége lett! Huszonnégy éve annak, de ma sem képes leírni a szót, hogy *felszabadulás*. „Az ostrom megszűnte után.” „A szovjet hadsereg győzelme után.” „Az új korszakban.” „Az ostrom befejezése után.” „Amikor Budapestet elfoglalta a szovjet

hadsereg, és merőben új élet következett.” Rövidebben: *felszabadulás*. De nem neki, aki inkább egész antológiával kerülgeti.

Pedig még oroszul is tud. És szovjet katonák aláírásával igazoltatta térképén, mennyire nyomon követte hadjáratuk állomásait. Egészen Pestig, ahol akkor feltűntek „hatalmas cirill betűk kampói és ágbogai”.

Költői hasonlata szerint: „mint az Alvilág fenyegető fölirata”.

453 Villával összehányt könyv ez, amelyben a szocializmus ennyi vívmányával találkozom. Ahogy voltak, dobták le nyomdába huszonöt-harmincéves lapkivágásait, az illőn megudvarolt s (ami pedig kötelező sem volt) nagybetűs Kormányzó Úrral, henye kurzíválásokkal, miegyébbel együtt. Példás összhangban egyébként a mai részletekkel, ahol azonos stiláris eszközökkel folytatódnak elkent ténybeli és annál precízebb „faji” distinkciók.

S mikor ahhoz a *nem* henye, ahhoz az akkor félreérthetetlenül célzott kurzíváláshoz érünk, amelynek nyílt inszINUÁCIÓJA 1938-ban húzza alá, hogy majd „eljön az idő, amikor József Attila megtalálja az útját *a magyar szívekbe*” – akkor már helyben is vagyunk. S nemcsak úgy vagyunk helyben, hogy tetten érjük, amint az akkori demagógiát kipróbálja a szavak helyreállt értelmének mai gyanútlan-ságában. József Attila nevével *az utókor félrevezetésénél* is helyben vagyunk.

Tudvalévőleg a költő holtig marxista, radikális, mindvégig vitán felül antifasiszta körben élt. S bal felől éppen a hatalmat nyíltan támogató Kodolányihoz közeledni az antifasizmus elárulásának számított.

Ezzel az árulással vádolja őt most e könyv.

Hogy József Attila ilyen körben él, már annak idején sem tetszett Kodolányinak – ahogy Ady Endre „destruktív” környezete sem tetszett sokaknak valamikor. Ahogy Adyt, most József Attilát is holtában próbálják átlopni onnét. A módszer azonban visszataszítóbb: az elvű költő emlékét olcsón megrágalmazó.

Olvasható itt már egy-egy 1938-as és 1942-es óvatos próbálkozás. Még csak egy József Attila ajkára adott „négy szemközi” árulási szándék, kapcsán egy állítólagos személyesen előadott IGE-segélykérelmének – s egy akkori stílű „sejtelmes” fenyegetés: „egyszer majd erről is beszélni kell!” Egyelőre nem több: mert amivé ezt *most* fejleszt, akkor még éltek, Sárközi Györggyel élükön, cáfolatképes koronatanúi. (Ha élnek a tanúk – meglátjuk alább –, ma is óvatos.) Hogy kikürtölte volna máskülönben *akkor!*

Így azonban az állítólagos akkori személyes IGE-segélykérésből *csak most* lesz a *Válasz* számára (amit a kortárs magában is bajosan hihet) verset hozó költő látogatása *éppen Kodolányinál* (kit a *Válasz* köréből egyetlenként ítélte el József Attila súlyosan), egybekötve egy ajkára adott újabb „négy szemközi” szöveggel, sőt egy húzspengős alamizsnával, amelyet – a Sárközi „telefonon felkínált” honoráriumán felül – Kodolányi az utolsó szárszói útra készülő költő kezébe nyomott, illetve *most* kezébe kohol. Sárközire hivatkozik telefontanúként: halottra, kinek sorsáról könyve egyébként a részvétnek még azzal a hófokával sem szól, mintha bicikli ütötte volna el. Ezt tehát ilyenformán egyedül annak a Kodolányinak kellene elhinnünk, aki szerint a „hatsoros strófákból álló” verset őhöz a szárszói utolsó útra készülő költő egyenesen a *8 Órai Újság*-tól hozta, ahol elutasították vele.

455

Folytatnom sem kellene. A túl merész meseszöveg ily, voltaképp érthetetlenül ügyetlen öngólja magában is elég annak, aki akkor élt. De a vigyázatlanságnak csak egyik oka az utókor hiszékenységére, kortársak ritkulására, szórakozottságára, fáradt legyintésére való spekulálás. Másik oka, hogy a *8 Órai Újság*-nak már egyetlen cáfolatképes munkatársa sem él. S főoka, hogy a *8 Órai Újság* József Attila-verseket *akkor* csakugyan nem közölt, tehát a gyanútlan utókor előtt ráfogható, hogy elutasította a költőt. Ezért szúrta ki Kodolányi (aki a lap egyik szerkesztőjével, Halász Sándorral *notabene* sajtópörig menő viszályban is állt) épp a *8 Órai*-t. Holott ez a lap, mely irodalmi fórum nem volt, s verset egyáltalán nem közölt, kivételt egyszer épp József Attila kedvéért tett, 1935. december 5-én, amikor ott Hevesi András a saját cikke szokott tördelési helyét engedte át költőbarátja *Levegőt!* című nevezetes versének. Újabb versét tán a bátor antifasiszta satírák írója, Kertész Róbert utasította volna ott ily bőszen el? Vagy éppen a József Attila folyóiratának köréhez tartozó Hevesi András, mielőtt náci fegyvertől hősi halált halt volna abban a francia egyenruhában, amelyet az a Pétain marsall árult el, kinek rendszerét aztán, „az Ady Párizsának” bukásával együtt, oly lelkesen ünnepelte a *Magyar Élet* hasábjain a hírlapírással immár „szakított” Kodolányi János? *S ha* ott így bántak volna vele e sötét elemek – ami képtelenség –, akkor miért nem vitte versét a költő azokhoz a lapokhoz, melyek rendszerint rendelkezésére álltak (s amelyeket Kodolányi a *8 Órai* kedvéért épp ezért mellőz)? miért vitte volna a *Válasz*-hoz, ami irodalmi frontváltoztatás lett volna a halál küszöbén, sőt épp Kodolányihoz, ami nyílt politikai árulás? E szórakoztató – bár visszataszító – részt hát hagyjuk is.

Hol a megjelent vers? Sehol. (Hatsoros strófákkal utolsó

két évéből a költőnek három verse van, mindet a *Szép Szó* közölte. S tollából *egyáltalán verset* ugyanez években, folyóiratán kívül, csak a *Népszava*, a *Magyar Hírlap*, az *Újság* és *A Reggel* közölt.) Vers nincs. Tanú nincs. De hagyjuk: bántja a költő emlékét ebbe csak belemenni is. Fölösleges is, tudja mindenki, bárhol állt is akkor. S Kodolányinak persze nem is a tőle akkor már balra álló *Válasz* a fontos, hanem ő maga: az, hogy – egy rútol rajzolt s rosszul is koholt jelenetben, melyben a költő nyomorultul megalázkodik, és ő megdicsőül – *az élő József Attila lesújtó támadásaiért a halott József Attilával járasson színe előtt Canossát*. De nemcsak gögjének fontos, hogy sírjából kikaparja, s „bűnbánatra” vonszolja maga elé.

Nagy vállalkozás ez különben is: nemhiába környékezett meg – mint maga írja – még ifjú irodalombúvárokat is vele. Ha *az utókor félrevezetése* ily szenzációs arányban sikerül, ha tehát sikerül *a halott József Attilával rehabilitáltatnia azt, akit az élő József Attila elítélt*, főképpen pedig így *az ő személyes 1937-es politikai képletére lerántania magához József Attilát*: akkor – mivel József Attila rangja nem kockáztatható – legott Kodolányi János is a szocialista Magyarország „őse” lesz. *Vagy egyik sem, vagy mind a kettő*. Ez csak egyszerű?

Ezután pedig *az igénynek* – melyet immár a József Attila megidézett árnya is „támogat” – már csak „történeti alapozása” következik. Így:

„Állítottam és állítom: jogom volt a szigorú fenntartásokhoz Sztálinnal, a sztálini bel- és külpolitikával szemben... Sohasem »fordultam szembe« a munkásmozgalommal... csupán azokkal a módszerekkel és eszközökkel, amelyeket ma már nemcsak én tartok helyteleneknek és károsoknak... Nemzetközi pártkongresszusok határozatai mondták ki kötelező erővel, amit én 1933–36 között a saját

457

személyemre tartottam kötelezőnek.” Hivatkozik még Leninre is.

Egy ország járjon Canossát nála, ne csak József Attila árnya. Kodolányi János kommunista pártkongresszusoktól kapott utólagos felhatalmazást mindarra, amibe 1933–36 között belefogott. Lenin megbízásából szolgált ellenforradalmi és háborús kormányokat. Sztálint illető fenntartásai olyan szigorúak voltak, hogy egyenesen az antibolszevizmus bibliáján alapuló politikai rendszer mellé állították. Abban, akiről József Attila azt írta, hogy „oly elszánt, oly bátor, hogy akkor is a hatalom mellé áll, ha agyoncsapják”, kommunista párthatározatok látnoki képességű előfutárát kellene ma tisztelnie. Dehogyan igazolta a történelem azokat, akik *valódi* fenntartásaik ellenére életüket áldozták az antifasiszta világ-helytállás külső és belső frontjain! A történelem Kodolányi Jánost igazolta, a Hitler iránti állítólagos fenntartásait mindenestre redukált szigorral érvényesítő Kodolányit, aki ennél fogva elvárná, hogy a mai Magyarország az ő folytatójának tekintse magát. S akit abból, hogy ezt egy felnőtt országnak beadhatja – ellenére optikai csalódásoknak, melyektől vérszemet kapott –, ki kell ábrándítani.

Még akkor is, ha ezután is előbb török le a keze, mintsem leírja a szót, hogy *felszabadulás*. Melynek tucatnyi megkezdésében utóvégre egy lélek krédója zúg.

Míg az arcpirító, keretlegény-nívójú alibi-hivatkozásoktól – e hol dadogó, hol pedig a fasisztaüldözö 1945-ös rendőrséggel retrospektíve olcsón hetvenkedő, primitív védekezésektől – a „Sztálin-ellenes” küldetés büszke felfedezéséig s blaszfém bitorlásáig eljut: nem kell irigyelni sem író, sem olvasót.

S küldetés ide, küldetés oda: isten tudja, valahogy mégsem ilyenek a mi hőseink.

Kellett abban valaminek lenni, hogy Teleki Pál a *Híd* főszerkesztőjének, vagy legalább társszerkesztőjének személyét illetően – mint e könyvben olvasható – épp Kodolányihoz, s nem például Fodor Józsefhez ragaszkodott. Kellett valaminek lenni abban is, hogy Oláh György is épp Kodolányitól, s nem például Nagy Lajostól kért kéziratot, mielőtt ugyanez az Oláh György azt a Révész Bélát, aki Kodolányi első regényét nyomdába adta, külön rádióbeszédben, saját szájúlag küldte volna gázba. S én akár el is hiszem Kodolányinak, hogy meghitt barátja, Faraghó altábornagy, az 1944-es csendőrségi felügyelő, személy szerint igen kitűnő ember lehetett – de mégiscsak ő, gondolom, az egyetlen magyar parasztábrázoló író, akinek csendőrtábornok barátja volt. Unikum, aki ma még el is henceg vele. Azt hiszem, nincs is magyar író, aki ne örülne, hogy nem az ő, hanem a Kodolányi kényelmét biztosította külön felsőbb parancsból az a csendőrség, amely ugyanazon a nyáron százazrek deportálásával foglalkozott. Nem tud meggyőzni Kodolányi arról, hogy Szabó Lőrinc „szürrealista hitvallásának” épp a háborús Horthy-vezérkar főnöke lett volna csakugyan hivatott mérlegelője. Viszont erősen hiszem, hogy az irodalomtörténet nem fogja domborművön ábrázolni Kodolányi és Szabó Lőrinc lillafüredi kibékülését – hacsak egy figyelemreméltó háttérmegoldás kedvéért nem: ukrán hómezővel, ahol a stílproblémák iránt fogékony vezérkari főnök parancsára éppen százazrével pusztul a magyar paraszt, és Zsolt Bélát félig, Bálint Györgyöt egészen agyonverik.

Mindez előzmények együttevén hathattak közre abban, hogy ama két esetben, amikor elbeszélése szerint 1945-ben

szemtől szembe, élőszóval fasisztázták le, illetve aposztrofálták ily okból gyengédtelenül, Kodolányi nem hivatkozott Leninre, ki sem kérte magának, nem is „üvöltött”, mint – úgymond – szokta, hanem „uralkodott magán és egy szót sem szólt”. Így írja most is.

Az elbeszélés irodalomtörténeti igényű kerekdedségének ezúttal ugyanis akadályja, hogy ama két jelenet szereplői itt vannak, *élnék*.

Lehetetlen ezzel elkészülni; asztalomról ugyanily lényeges említésvonalok kétekkora halmazát söpröm le. Három megjegyzésnek mégis helyet kell szorítanom.

Hiján volnék minden mesterségbeli becsületnek, ha elhallgatnám, hogy Kodolányi könyvében ezúttal is vannak kitűnő sorok, zavartalanul szép fejezetek is. Szívesebben foglalkoztam volna inkább velük. Még a Móricz Zsigmond-ról szóló, kevésbé zavartalan, de sokban irodalomtörténeti érdekű részekkel is, meg a Szabó Lőrincről szólóval, melyet azonban már sok minden tesz, sajnos, tönkre. De mindennemű becsületnek volnék hiján, ha e könyv alkalmán nem *arról* írtam volna, amiről írtam.

Pogány voltam-e? hisz beteges emberről van szó, ki erről hosszan panaszkodik is*. Nem, nem vádolhatom magamat. Igaztalan inzultus volna feltennem, hogy provoká-

459

* Annak idején végül mégis ez a tekintet játszott közre abban, hogy e cikk közzététele elmaradt. Ma már a *de mortuis* tekintete – ami nem történelmi tekintet – nem járhat az igazság előtt, kivált pedig az egyik halott kímélése nem szárazthat rágalmat a másik, a nagy halott emlékének. S az irodalomtörténeti falzum forrását kell eltönni, mielőtt megárad, vetésünket önti el

460

ciók menlevelének szánja a panaszt. Különben is túl sok halálra kell gondolnom, ami elvonja róla figyelmemet. Arra vonta, amit história és irodalomtörténet követelt.

Hibáztatom-e, hogy ez a könyv megjelenhetett? Furcsálom, de nem hibáztatom. A szabad szólásnak doktrinér módon, végletesen híve vagyok. De természetesnek kell tartanom, hogy sajtónk s kiadóink gyakorlatában az ezzel ellenkező forrású és természetű mondanivalók *is* ugyanily szabadon érvényesüljenek.

E három megjegyzés után pedig tovább gondolkodom – *míg csak élek* – egy irodalomról s egy korról, mely áldozatul követelte József Attilát, s amelyben akkora költő bukott el, mint Szabó Lőrinc, s olyan kiváló író is, mint Kodolányi, aki elévülhetetlen dolgok e fájó s kilátástalan perújítását elengedhette volna magának is, nekem is.

1969

Hazai tájakon

Kodolányi János emlékmúzeuma Vajszlón

Születésének hetvenötödik, halálának tizenötödik évfordulójára nemrég újjárendezve megnyitották a Baranya megyei Vajszlón Kodolányi János emlékmúzeumát. Kodolányi Pest megyében, Telkén született, de négyéves korában a család Pécsváradra költözött, 1909-ben pedig Vajszlóra: innen írták be később a pécsi gimnáziumba. Pécssett jelent meg első cikke, verseskötete. Az erdőfőtanácsos fia, aki a vajszlói paraszti környezetben „úrügyeknek” számított, ebben a faluban ismerkedett meg — mint a Süllyedő világ című önéletrajzi művében írja — „az ormánsági nép zárt, sajátosságosan édesbús, költői, betegesen érzékeny, sötét halálösztönytől átlengett” életével. Ezek az élmények vissza-visszatérnek novelláiban, drámáiban és regényeiben; a Pécsvárad—Vajszló—Pécs háromszögét „szellemi szállóhajónak” nevezte egy későbbi írásában.

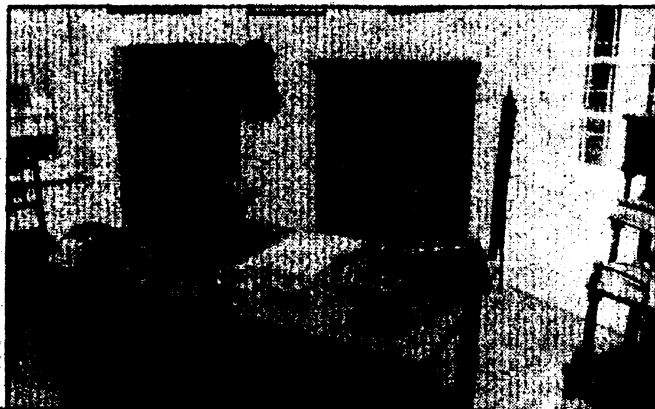
A vajszlói házra így emlékszik vissza a Süllyedő világban: „Az új lakás... hosszú, alacsony ház, ablakai észak felé néznek, a szobák sötétek, szinte komorak. Hosszú, sötét folyosó vezet benne végig. Némely szoba bolthajtásos. A ház már a török időkben főnnállt... Az udvaron szép, bús fenyőfák

suhognak, a gyümölcsös egész birodalom”. Később a házat átalakították, eltűntek a bolthajtások, megnagyobbították az ablakokat, megemelték a tetőt. Ma községi könyvtár és múzeum az épület: a Baranya Megyei Tanács és a pécsi Janus Pannónius Múzeum Kodolányi életművét mutatja be az ér-

deklődőknek. Vajszló Harkánytól alig több mint húsz kilométer, a múzeum megnyitása óta sok ezer turista kereste fel a falu közepén álló házat.

A múzeum legbelső szobájában az ormánsági népélet emlékeivel találkozunk: megsárgult fotókon zsúptetős házak, népviseletbe öltözött parasztok, s néhány festett, faragott pad, szék és „szökröny” — így nevezték a ládát, amelyben a ruhákat tartották. Néhány dokumentum Vajszló régmúltját is megidézi: első okleveles említése 1244-ben történt.

Az Ormánságra a harmincas években a népi frök hívták fel a figyelmet: az egykezés, a gazdasági bajok, a népi kultúra tragikus sorsú pusztulása iránt aggodalmát sok író, politikus, orvos, pap, néprajzkutató fogalmazta meg riportban, szociográfiában, regényben. Ezeknek a műveknek első példányai,

Kodolányi János édesapjának erdőmérnöki irodája

vagy későbbi kiadásai éppen úgy megtalálhatók itt, mint számos dokumentumértékű fénykép: Kodolányi Bajcsy-Zsilinszky Endrével Pálkővén; előadás közben a nevezetes szárszói konferencián, Illyés Gyula, Sinka István, Darvas József, Németh László társaságában. És itt láthatók Kodolányi finnországi utazásainak emlékei is, köztük élete egyetlen ki-tüntetése, amelyet a finn köz-társasági elnök tűzött mel-lére a két nép barátságának ápolásáért.

Egymáshoz közel kerültek

Kodolányi temetésének fényképei és a pályakezdés dokumentumai: levelek, beszédek, cikkek, és 1961-es, második baranyai utazásának fényképei, amikor a nagybeteg író még egyszer ellátogatott ifjúsága színhelyére.

Külön érdekesség, hogy az eredetivel megegyező módon, korabeli és részben a család tulajdonában levő bútorokkal rendezték be az idős Kodolányi erdőmérnöki irodáját: íróasztalán ott áll telefonja és írógépe.

Gárdonyi Tamás

Részlet Kodolányi János vajszlói emlékmúzeumából
(Prekssa László felvétele)

Békés megyei Népművelési és Könyvtári Intézet
1985. jún. 29. 151. n. 7.

nyíltkérdéses kötetek

Antal János: HIT ÉS TÉVEDEÉS. Ugyi 1985. 351-355.
/ Elvél és utóélet / (Fehetevit 1935)

Pethő Sándor: EGY KIS NÉP IVAGY BOKDZAI.
Ugyi 1985. Magyarok. 134-140.

(Julianus, 1939. jan. 8.)

Julianus

Miért bujdosik a magyar szellem elitje a múltba most, mikor a hősi helytállásnak, virrasztásnak, ébresztésnek és vigasztalásnak oly meghatározó kötelessége várna reá? Azért talán, mert már csak a múlt emlékeztetésein és figyelmeztetéseiben, párhuzamain és példáin keresztül mer fölnezelni a mának fojtogató légkörében, s mert felborult idegpályáinak fájdalmait nem tudja másképp szétkiáltani a világba? Vagy talán éppen azért merül el a történelem elcsöndesült hullámai alá, hogy – mint egykor Rogerius kanonok a tatárüldözés elől, megpihenjen az embernemlatta zombékok és lápok között, hogy alábukván egész testével a hínáros vízbe, nádszálon keresztül vegyen lélegzetet, amíg elviharzik fölötte a „vas fiainak” valamelyik fergeteges különítménye? Ott tartunk-e, hogy nem lehet többé hangosan, egyszerűen és értelmesen szólni legszörnyűbb kérdéseinkről, leginkább pedig népfajközi helyzetünk ezeréves drámájának legizzóbb és legkínzóbb jelenetéről, miként az ötvenes években? Akkor írónk, költőnk, publicistáink, élükön Arany Jánossal (szegény Vörösmarty elnémult!) visszahúzódtak a múltba, amely – Illyés Gyula gyönyörű hasonlata szerint – *amennyire korlátoz, annyira véd is a környezettől, s ott dalolni kezd, mint a megvakított madár, részegülten, önmagának, és betölti a magányt.*

A bilincsekbe vert beszéd ugyanis rettentő beszéd. A halk célzásnak vagy utalásnak, egy hasonlatnak vagy

Pethő Sándor: EGY KIS NÉP NAGY
Lsp. 1985. Magyarok. 139-140

allegóriának rettentő akusztikát ad a fojtott csend frenezise, az emberszívek hangosabb verése, a ki nem mondható érzések elviselhetetlen feszültsége, valahányszor a sápadtság és a rémület istenei uralkodnak egy közvélemény fölött. Az írónak tudnia kell, hogy ebből a némaságból valami titokzatos fluidum árad és szövődik át a gondolkodásba. Ércé tömörül benne a hangtalan kalapácsütések láthatatlan üllőjén. Az író tudja, hogy a nyomás félelme mondatainak átmérőjét megrövidíti, de ugyanakkor értelmének fénylő árnyékát meg is hosszabbítja szinte a végtelenségig.

Ma még különben sem tartunk ott, hogy az elfátyolozott célzások végtelen finomságú árnyalatain át ne tudnók meg egymást az írásra, közönségünket az olvasásra tanítani. S ha mégis éppen a magyar fajiság és a nemzeti szellem legnagyobb avantgarde-istái szinte kivétel nélkül egymás után bocsátkoznak le múltunk beomlott tárnáiba, hogy onnan hatalmas művészi konstrukciókkal lépjenek újból a napvilágra: nyilván nem teszik más okból, mint abból a nyugodt és szinte hideg kíváncsiságból, mint tette azt valamikor Szalay László, a politikai író és államférfi, amikor egy analitikusnak szenvtelenségével mélyedt el a magyar századok titkainak vizsgálatába, hogy feleletet kapjon a kérdésre: *vajon lehet-e még reményleni? Kodolányi János*, a fiatal magyar irodalom e rendkívüli jelensége nem tartozik azok közé, akik fajának és nemzetének legnagyobb krízise előtt a jéghideg esztétikai átszellemültségnek és a lótuszevők boldog közönyösségének szigetére vonultak el. Nem is azért írta meg nagy történelmi trilógiáját, mintha a ma kérdéseire ne gerjednének szellemében

és lelkiismeretében olyan csendülő érzések és visszhangok, amelyek megzavarnák vagy felzaklatnák énjének legmélyebb alkatrészeit.

Kodolányi évek óta küzd a legelső sorban azokért a reformokért, melyeknek késedelme most a legjobbknak a nemzethalál víziójának képét festi arra a komor háttérre, amelyben népfajközi helyzetünknek napról napra súlyosbodó fordulatai kavarnak. És ha már a jövő alakítása szinte már-már ki is csúszik hatáskörünkéből, s a vak végzet játékszerévé válunk, mint a sebzett galamb a tőr hegyén, ő is megpihen egy pillanatra, könnytől fátyolos szemét az örök magyar csillagokra meresztve vagy a mögöttünk hagyott századok képeire: *vajon lehet-e még reményleni?* Ad-e a múlt többet egyszerű mementónál? Micsoda erők vannak számunkra ebben a múltban? S a veszélyekre, amelyek fenyegetnek bennünket, s amelyeket elkerülni szeretne maradék életösztönünk, *ad-e némi téjékoztató inspirációt vagy éppen biztatást a menekülésre?* Ez az író több mint művész. Mielőtt bölcsőjébe a géniusz letette volna a maga örök ajándékának isteni szikráját, mindenekelőtt magyarként jött a világra, e fájdalomtól megvert nép fiának. S lehet-e ma nagyobb személyes boldogtalanság, mint élni magyar íróként s vallani és vállalni a magyar géniusz mártíri sorsát? Lehet-e megrendítőbb érzés, mint látónak lenni a vakok között, igazmondónak a hamis próféták között, tiszta sugárnak a ködevők sorában, őrállónak egy magáról sokszor megféleldező nép tehetetlen vergődései és embertelen viaskodásai közepette? Vajon a vérpad vagy a keréketörés kinszenvedése mérkőzhetik-e az igazaknak, a látóknak, a pusztában kiáltóknak

e halk és vértelen mártíriumával? Nem kell-e néha egy kortyot felhörpinteni a Léthe vizéből, hogy egy percre legalább a jelen csüggesztő és irtóztató képei helyett más képeket vizionálhasson képzeletének vásznára? Képeket, amelyek halált, pusztulást, borzadályt mondanak, de mondanak valami mást is. *Egy faj eltékozolhatatlan gazdagságát, meg-megújuló erejét és rettenetes igyekezetét arra, hogy feltápáskodhasson s legyőzze a vak erők fátumát.*

Kodolányi új történelmi regényének hőse Julián, a dominikánus barát. Elbeszéli, hogy az ormánsági kis Györkben, a monostori erdőőr fiában mint dereng föl későbbi hivatásérzetének sejtelve. Hogyan készül küldetésére. Micsoda ősi rigmusok riasztják magyarságának legmélyebb öntudatára? Hogyan zsonganak fülébe még évtizedek múlva is egy öreg táltosi magyar hősi énekei Vérbulcsú fejedelemségéről és csúfos haláláról – ezeket a gondolatritmusokban lüktető, vad sa nyelv antik zománcától fénylő strófákat az iskolában kellene tanítani! –, mint veszi be magát lelkének rejtekeibe az „édös Jézus” igéje, mint halad előre a szép tudományokban, hogyan akad rá egy régi krónikának erre a sorára: *menének követők Keletre, s mondanának hírt magyariekről, s magyariek fogadnák örömmel őket.* S végül miképp dönti el élete útját ez a homályos utalás az elszakadt magyarokra.

Ennek az alapélménynek mustármagja csírázik benne és szökken szárba. Minden más élmény csak erre vonatkozik és köréje kristályosodik. A pécsváradi kolostor, a királyi Fehérvár, a bolognai egyetem, a franciskánusok nagy erkölcsi forradalma, a kényszerű élet a besenyő telepeken,

a kun misszió a régi Etelközben, Ottó fráter hideg fanatizmusa s Bélának, az ifjabb királynak nagy reformeri kísérlete mind-mind erre a központi élményre utalnak, ezt színezik és táplálják napról napra. S ha netán elcsüggedne, vagy ez, vagy az az incidens letérítene útjáról, ez az alapélmény könyörtelen logikával sodorja tovább, amerre ösztöne vezérli, s amit sorsa gyaníttat vele.

Az embernek néha az az érzése, hogy a több mint hét-száz oldalas regény kompozíciója itt-ott laza és zilált. Rengeteg az epizód és a kitérő. Az elbeszélés folyamata gyakran egy nagy folyó deltázásához hasonlatos, mielőtt óriási víztömegeit belézúdítaná a tengerbe. Sok a sziget, a zátony, a kanyarulat. A partok agyagosak és omlósak, amelyekben a bővizű történet hömpölyög. Az embernek az az érzése, hogy a kevesebb sokszor több lenne és hogy az író forró indulataival önti le alakjait. Nem személytelen. Szíve vad lüktetése áttör az esztétikai objektivitás vékony kérgén. De mi ez a mű roppant arányaihoz és nemesércű tartalmának óriási masszívumához képest? Mi a jelentősége ezeknek a kritikai babrálásoknak a regény rettentő görgetegéhez képest? S végül mi az a turisztikai fáradtság ama magaslat elérésének gyönyöréhez képest, amikor a nehéz és kanyargós lejtőkön és hegyszorulatokon felkapaszkodva, a csúcson végre láthatjuk az egész tájképet, a végtelen mezők és térségek örömet, amelyeket magunk mögött hagytunk? És micsoda nyelv-muzsika kísér végig ezen a hosszú utazáson! Ez a nyelv nem csinálmány. Nem műkertészeti virtuozitás. Nem egy elhervadt növényvilág herbárium. Nem filológiai és nyelvtörténeti és tájszólási böngészkedés leleteinek sze-

szélyes promiszkuitása. Ez az Árpád-kori magyar nyelv természetes és tiszta beszéde: a megmaradt roncsok és mozaikok szuverén és biztos ösztönű összeállítása és rekonstrukciója, az ősi hangzatok mesterkéletlen életre keltése. És az egész úgy szíven találja az embert, mint az árva hegedűszo a magános éjszakában.

S végül időtlen idők után, elmondhatatlan szenvedések után a hit és a tudás meghozza a diadalt. Társai elhullottak vagy visszatértek „a szent engedelmesség parancsa szerint”. Egyedül maradt, s egyedül jutott el a tetőre, „magasan a világ fölött”. De megtalálta őket. „Szeme elhomályosult, szivárványos sugárzásba törtek össze a hegyek, a folyók, a szemközt nyíló tágas, zöld völgy, az apró sátrakkal, játék lovakkal és emberkékkel. Fölzokogott, karjára hajtotta fejét, és sírt. Olyan áradóan, olyan gyermekesen, boldogan és fájdalmasan sírt, hogy egészen elveszett a sírásban. Nem törődött semmivel, nem volt körülötte senki, nem uralkodott magán. Hagyta, forró könnyei áradjanak, hulljanak, mint esztendőig elrekesztett s most kitört patak vize, zuhogjanak és ömöljenek, mossanak el mindent, fürdessék meg őt is, hogy mezítele-nül állhasson ebben az órában az Isten előtt, aki az alkonyati szélben suttog, s megfoghatatlan ragyogásával fénybe borítja a világot, az egész életet.”

Julián hálát adott az Istennek, hogy megtalálta őket. Ő még nem tudta, hogy el is veszítette nyomban. Kodolányi csak a megtalálás heurisztikus boldogságát zengi el művének himnikus végső soraiban. Pontot tesz. Az elbeszélés orsója nem pereg tovább. De mi már mindent tudunk. Tudjuk a folytatást és a véget. Akiket megtalált,

azokat el is vesztette nyomban. Csak éppen hogy testvéri csókot váltott velük, s legott hazafelé tartott, hogy *hozza a jó hírt, és hozza nyomában az atra cura árnyékát*. Mert az Etil-völgyi kis magyar idill fölött ott borongott már Góg és Magóg hadának sötét felhőzete. Megtalálta őket halálra ítélt, a megsemmisülés küszöbén.

A dunai magyarság is, amely ideküldte őt a testvérekért, öntudatra ébredt, de egyúttal *annak az őrjítő öntudatára is, hogy egyedül kell megvívnia az elkerülhetetlen harcot a vas fiaival, azok nélkül, sőt talán éppen azok ellen, akiket csak az imént ölelt magához a tér és az idő távol-ságán át*. Hát ilyen öröm a magyar öröm és a magyar boldogság? A társtalanság, a halálsejtelem, a fojtogató idegenség, az egyedüllét, a küzdelem, amely nem ér véget soha.

Kodolányi könyvének végigolvasta után leroskadunk az asztalunkra. Kimondhatatlanul szerencsétlennek érezzük magunkat. S nem tudunk mást, csak imádkozni, mint ahogy ez a könyv is egy nagy imádsága a magyarságnak 1939-ben: Isten, adj hazánk felett tiszta, kéklő, szép eget.

(1939. január 6.)

Kodolányi János kiadatlan levelei Juhász Gézához

Többször dokumentáltuk Kodolányi János Debrecenhez fűződő irodalmi kapcsolatát. Ezúttal Juhász Gézához írt leveleiből adunk közre egy kisebb válogatást Juhász Gézáné szíves engedélyével. A két író között a harmincas évek elejétől az irodalmi barátság szinte testvéri kapcsolattá mélyült. 1933–34-ben Juhász Géza Kardos Lászlóval együtt szerkesztette az Ady Társaság kiadásában megjelenő *Új írók* 14 darabból álló könyvsorozatát, melynek első kötete Kodolányi Sőtérség című műve volt. A későbbiekben még több alkalommal kötődött Kodolányi a város szellemi életéhez, főképpen Juhász Géza személyén keresztül.

LÉVAY BOTOND

I.

Rákoshegy, 1934. jan. 24.

Kedves Gézá!

Ma csupa dühből és keserőségből itthon maradtam. Nagyon lever, hogy semmi eredményét nem látom az életemnek, s hiába minden erőfeszítés, a puszta sovány léténél nem jutok előbbre. Irigylem azt az életemet, amikor semmit sem tudtam Nyugatról, Igéről, lapokról és úgynevezett irodalmi életéről, s az írókat is a könyveikből ismerem. Eldugva a faluban, kijártam a mezőre, vasárnap paraszttal sakkoztam, este kártyáztam, s írtam remekműveimet magamnak. S fogalmam sem volt arról, hogy egyszer írásból fogok élni, s három embert fogok eltartani ilyen alávaló módon.

De hát a lényeg a következő:

Tegnapelőtt Fejával és Földyvel tanácskoztam. Minthogy Földy rúdja erősen kifelé áll az Est-lapoknál, arra törekszem, hogy reménytelen helyzetéről meggyőzzem, s rábírom, hogy pénzt hasznosabb dologba fektesse. Úgy látszik, sikerül is rávennem, hogy Zsilinszky lapjába néhány ezrest belétegyen. Szóval: mentem, ami menthető. Titokban arra számítok, hogy a Szabadság fellendülésével néhány író össze lehetne verbuválni, s azt a bizonyos egységet meg lehetne teremteni.

De ez köztünk maradjon.

Tegnap azután elmentem Németh Lászlóhoz. Tőle hallottam, hogy Kuthy Pesten volt, s hogy a folyóiratnak száz előfizetője s némi hirdetése lenne. Meg hogy évenként nyolcszor jelenne meg négy íven. Meg hogy Válasz lenne a címe. Ezek a dolgok elszomorítottak. Hát csak ennyire telnek ettől a keserves generációtól? Nyolc szám és száz rendelés és egy kis hirdetés! A nagy vajúdnak ez az egér lenne az eredménye? A cím is rossz. Szóval: összefogunk mi, a legjobbak, s ennyit tudunk elérni. . . . Az az érzésem, hogy ez a generáció és az egész ország megérdemli a sorsát.

Nagyon levert vagyok.

S közben a legjobbakat prostituálják Babitsék. Úgy látom, Illyés is egészen elveszett a Baumgarten-pocsolyában. Most már találkozni sem mer velünk. Arról, hogy mikor tegyük meg tervezett utunkat az Ormánságban, hallgat. Én előkészítettem mindent, különböző falvakban adatokkal várnak. Ó felém sem bojszint.

Kire lehet számítani? Szabó Lőrinc egészen magába vonult, pesszimista és reménytelen, fűtyül minden közös munkára. A fiatalabbak nem tudnak kifejlődni, nem tudnak

51

Alföld 1986. márc., 3. sz. 51-55.

dolgozni. Nekem is kezd elmenni a kedvem és energiám. Legjobb lenne elaludni, s nem ébredni fel többé.

Az IGE-ben egész sor tervem megakadt az emberek mérhetetlen indolenciáján és butaságán. A hivatalos lapot meghíúsították, most a második próbálkozást fűrészelte el titokban, tudtom és sejtelmem nélkül egy vén konzervatív. Örökké hadakozom, kapacitálok, tanácskozom, terveket készítek, és amikor minden emberi számítás szerint menni kellene a dolognak, valami ostoba halszállkán minden megakad. Lassanként belesorvadok az örökös mozgolódásba, és bürokrata lesz belőlem.

S hogy mikor megyek Debrecenbe? Hidd el, Gézám, nagyon rám férne. Úgy menekül-nék közétek, mintha ott le tudnám mosni mindazt a szennyet, fáradtságot, életuntságot, ami már-már kívánatossá teszi számomra a halált. De pénzem nincs. Egyik napról ver-gődöm a másikra. Vasúti jegyet nagyon nehéz szerezni Antal sajtófőnök úr ridegsége miatt, amellyel egyrészt mint IGE-főtítkárt, másrészt mint gyűlölt és utált írórt minden lehető és lehetetlen alkalommal megnehezíti dolgaimat. Jancsikát is szeretném látni nagyon. Ezért a gyerekekért élek és vesződöm. Más nem érdekel már. S levelei tele vannak panasszal. Nem tudja megszokni Debrecen, hiába szeretem én annyira. Hogy mi az oka: nem tudom, nem is sejttem. Szóval, szeretnék vele is találkozni és beszélgetni. Mindent el fogok követni, hogy lemehessek. S mindig az az érzésem, hogy a kásahegyen, ami körülvesz, nem tudom átrágni magamat.

Meglátod, Géza, egyszer nagyon beleunok ebbe a nivótlan, eredménytelen életbe, nagyon belefáradok a szüntelen ostoba erőfeszítésbe, s megölöm magam. Ez lesz a vége, napról napra jobban érzem.

Itt küldöm a tanulmányodat. Amikor elküldted, a boríték hozzáragadt a papírhoz, s elszakadt a könyvtáskor. Innen a folytonossági hiány. De talán nem lesz baj, és nem haragszol érte, igazán nem tehetek róla.

Nagyon jólesnék, ha ebben a siket egyedülletben olvashatnám mindig megnyugtató és jótékony hatású leveledet. S talán hírt tudnál adni arról a tervről – amit Németh László is helyesel –, hogy a Feketevíz az Új írók sorozatában mint kétkötetes mű jelenjék meg. Nem tudok semmit kezdeni vele, egyetlen kiadó sem reflektál magyar műre, s ezt szemtelen nyíltsággal meg is mondják. Minden reményem ez a lehetőség. A Sötétség szerencsét hozott, hátha a Feketevíz is sikerrel járna? A Szabadság útján Féja nagyon segítene a terjesztésben.

Na, mindegy. Én abban sem bízom, hogy ez a terv megvalósuljon. Másként nem hallgatnál annyira.

Isten veletek, drága Gézám, testvérem ebben a sirnivalóan keserű életben. Gitának csókolom a kezét. Gyerekeidet ölelem. Igaz barátod, a nagyon-nagyon szomorú és reménytelen:

Jancsi

IGE – Írók Gazdasági Egyesülete, melynek 1932-ben Pakots Józseffel Kodolányi egyik létrehozója, főtítkára volt.

Szabadság – ez a lap Bajcsy-Zsilinszky Endre, illetve Nemzeti Radikális Pártja politikai hetilapja 1932–44 között. A népi írók közül többen dolgoztak a Szabadságnál.

Kuthy Sándor – írói nevén: Térey Sándor (1886–1955).

Válasz – első számát Gulyás Pál szerkesztette (1934. május), a folyóirat debreceni impresszummal jelent meg.

Ifj. Kodolányi János Debrecenben tanult, a Juhász házaspár a gyerekeknek keresztszülője volt.

Feketevíz című regénye nem jelent meg az Új írók sorozatban.

2.

Budapest, 1934. november 22.

Kedves Gézám!

Sajnos, nem tudtam előbb válaszolni, mert a dolgok igen bizonytalanul állanak. De nem vesztesz vele semmit, mert előadást nem tartok, sem most, sem a jövőben. Semmi kedvem közönség elé állani, s valami hülye novellát elnyávogni. Köszönöm azonban, hogy gondoltál rám.

Ha a jegyet szerencsésen megkapom, úgy holnap du. 2-kor indulok a gyorsal, s este 6-kor ott leszek Debrecenben. Nem is annyira a Zsilinszky-tárgyalás miatt, mint inkább azért, hogy megspóroljak egy hatalmas levelet, amit neked írnom kellene. Sok mondani-valóm van. Ezenfelül beteg is vagyok, a gyomrommal nagy bajok vannak, csak tojást, tejet, krumplít, passzírozott borsót s efféle hülyeséget szabad ennem, reggel héttől este kilencig, kétóránként. S port is eszem, Fiam. Mondhatom, unom az életemet.

Ezenfelül sokat dolgozom, de nem ám regényt, novellát, hanem a legrondább hírlap-írói munkát. Hát így vagyunk.

Szóval: holnap. Holnap! Itt az ideje, hogy rendes városban is legyenek. Hétfőn szándékozom visszajönni. Kedves Gézám, adjatok valami diványt, ahol alhassam, ha Nátatok nem lehet, úgy Paliéknál.

A dolgok rosszul állnak, de erről majd élőszóval.

Gittának, Izának, a kis Ditinek kézcsók. Téged öllelek szeretettel.

János

Juhász Géza Kodolányit előző levelében valószínűleg az Ady Társaság pódiumára hívta.

Zsilinszky-tárgyalás – Bajcsy-Zsilinszky Endre ez alkalommal egy bírósági tárgyalás miatt utazott Debrecenbe. Szabó Dezső 1934 novemberének elején egy előadás-sorozatot tartott a városban, amelyen a nagyközönség előtt csúnyán megrágalmazta Bajcsy-Zsilinszkyt, aki évekkorábban anyagilag segítette a perben éppen a felhasznált pénzről is szó volt – Szabó Dezsőt. A bíróság elmarasztalta Szabó Dezsőt alaptalan vádaskodás miatt, és elrendelte előállítását a következő tárgyalásra, mivel nem jelent meg: levélben tudatta a bírósággal, nincs pénze útiköltségre.

hírlapírói munka – Kodolányi ekkoriban a Magyarországnál dolgozott.

Paliéknál – Gulyás Pál.

3.

Budapest, 1941. január 14.

Kedves Géza!

A leveledben említett ügy nagyon a szívemen fekszik. El is jártam az Athenaeumban. Sajnos, ott Kállay Miklós lett az isten, én pedig őt nemigen szeretem, ő sem engem. Úgy tudom azonban, hogy Te elég jó viszonyban vagy vele. Érdeklődésemre azt mondták: „Modern magyar irodalom? Lehet róla beszélni!” Így hát azt tanácsolom, pakold össze a kéziratot, és küldd el Kállay Miklósnak, Erzsébet körút 7. sz. alá. Remélem, kiadják.

Nem tudom, honnét veszed, hogy ott nagyon takarékoskodnának. Mióta Kállay ott van, minden szemétre ezreket dobnak ki, minden dilettáns odacsődül, s nem is hiába. Arra a szégyenletes Hidra – szörnyű, mint a lernai hidra – kb. kétszázezer pengőt dobtak már ki. Miért ne részesüljön tisztességes ember is honoráriumban? Miért ne adják ki a jót is?

A Csikész-társaság meghívóját megkaptam annak idején, el is vesztettem nyomban. Agyonnyúztak már az előadásokkal! Folyton rohángálok hol ide, hol oda. Nem tudom, mit hisznek rólam, tán hogy titkos egyetemi tanár vagyok. Beleuntam, belefáradtam. Utazni sem valami kellemes manapság. S mondd, miért menjek Debrecenbe? A régi szép napok, úgy látszik, elmúltak. Nem érzem többé azt a szeretetet, amit régen. Debre-

cent én egykor a magyar szellemi megújulás fészkeként tekintettem, úgy látszik, Debrecen nem tekintette magát annak. A szálak fájdalmasan meglazultak vagy összekuszálódtak. Külön szomorúságom, hogy nem kerestél fel a gimnáziumban, ahol megbeszéltük. Vártalak délig. Sok beszélő voltam. És Te is, ha Pesten jársz, következetesen elkerülsz. Sajnos, éppen akkor voltatok nálam – egyetlenegyszer –, amikor a Belvárosi Színházzal már rossz viszonyban voltam, s nem tehettem semmit ifjúsági darabod ügyében. Magyarázd meg, kérlek, a rendező uraknak, hogy nem mehetek. Egészségem gyenge, a vasúti közlekedés bizonytalan, s egyébként is nyakig ülök Szt. István korában, semmi más nem érdekel. Hatkötetes trilógián dolgozom, olyan óriási terven, amelyen még magyar író nem dolgozott. Mélységben is nagy a terv, nemcsak szélességben. Erről van szó.

Vasárnap este Némethéknél találkoztam Gulyás Palival. Fátyolt borítottam legutolsó gorombaságaira, amelyeket a Földindulás előadása idején zúditott a nyakamba. Szép, kellemes estét töltöttünk együtt. Semmit sem változott – én sem.

Sok keserűség, kiábrándultság közepette, magamra hagyva éldégek ebben a teuton magyar világban, s várom a napkeltét. Sokat tudnék mondani, de nem így. Egyszer talán elmegyek Debrecenbe, nem előadást tartani, hanem egyedül azért, hogy meglátogassalak.

Hát küldd a kéziratot.

Ja, igaz! A Csikesz-könyv elé írt bevezetőd rendkívül érdekes, amellet hogy szép. Több olyan dolgot mondasz el, amit én sohasem tudtam. Nagyon megrendültem olvasásakor.

Szervusz, Gézám. Mindnyájan mindnyájatokat szeretettel ölelünk. És remélem, egyszer mégiscsak látjuk egymást, úgy, mint régen. Addig nem halok meg, amíg egy egész napra el nem megyek hozzátok.

Igaz barátod és komád:

K. Jancsi

Kállay Miklós (1885–1955) író, kritikus, műfordító, lapszerkesztő. Szerkesztette a *Napkelet* című folyóiratot 1937–40 között; onnan a J. G.-val való ismeretség. Egyébként J. G. irodalomtörténetét nem adta ki az Athenaeum.

Híd – (1940–1944) képes irodalmi, művészeti, tudományos és társadalmi hetilap, Kállay Miklós szerkesztette.

Csikesz Sándor (1886–1940) református lelkész Debrecenben, Kodolányi barátja. Az író a Csikesz Sándor-émlékünnepélyre gondol, melyet 1942-ben tartottak Debrecenben. Kodolányi emlékezéséből Juhász Géza olvasta fel.

Kodolányinak 1939-ben a Belvárosi Színházban két társadalmi drámáját játszották (*Földindulás*, *Végredelet*). Juhász Géza *Az égig érő fa* című ifjúsági darabjának sorsáról is szó van, melyet 1940 áprilisában mutattak be a Belvárosi Színházban.

Szt. István kora – Kodolányi István-regényére céloz. Ez a regény kéziratként a második világháborúban megsemmisült; ebben Szent István és Koppány harcát mutatta be. Ennek a regénynek a helye egy trilógia; az *Emese álma* harmadik része: *Istenek* (1941), *Holdvilág völgye* (1942) után következett volna.

Kodolányi *Földindulás* című drámáját 1940-ben mutatták be Debrecenben.

Juhász Géza írt a Csikesz-könyv elé bevezetőt: *Csikesz Sándor-émlékkönyvek* I. Debr. 1940.

4.

Budapest, 1941. nov. 14.

54 | Kedves Gézám, most kaptam meg levert hangú leveledet, sietve írok, hogy jobb kedvre derítsenek. Sámáni álmainkkal ne törődj, lehet, hogy éppen jót jelentenek. A Tiszántúllal megvan a szerződés, nov. 20-i vasárnapi számmal indulunk. Simándy Pali néhány nappal előbb leutazik már, hogy körülnézzen s fészket rakjon magának. Nem én intéztem a dolgot. Németh, Veres, Gombos, Szij Gábor, Pálóczy Horváth stb. szintén benne lesznek az ügyben. Szeretnék sokat közölni tőled. Majd ott Palival gyakran s behatóan tárgyalhattok.

Fogadjátok szeretettel, ne érezze magát elhagyottnak. Pénz van, minden rendben. Erősen írom a regényt, már csak 44 oldal hiányzik – déli 12 óra van most –, s ezzel elkészülök néhány nap alatt. Akkor szünet. De addig még kemény munkám van, sajnos. Aludni nem tudok. Bajom, gondom: elegendő. Bizom a jövőben. Autómat visszakaptam, még egy-két napi türelem, s az is rendben lesz. Sokat szeretnék s tudnék beszélni, de majd személyesen. A Mészöly-ügyben érdekel: a felhasznált könyv címe s az eset pontos ideje. Köszönök mindent, ölelünk valamennyien Gittával s a gyerekekkel egyetemben.

Jancsi

Tiszántúl – című református szellemű politikai napilapnak, a népi írók organumának az ügye a negyvenes évek elején még közelebb hozta Kodolányit Debrecenhez. Mint főszerkesztő és jelentős cikkek írója vett részt a munkában. A lap 1941. XI. 30-tól „a népi Magyarország független napilapja”-ként jelent meg. Maga Kodolányi 1941. nov. 30-tól 1942 februárjáig ír rendszeresen, kéthetente a *Tiszántúll*-ba. A lap szerkesztője Simándy Pál (családi nevén Gombos Ferenc) volt. Főmunkatársak: Németh László, Veres Péter, Szij Gábor (eredeti nevén Szijgyártó László), Gombos Gyula, Pálóczy Horváth Lajos. A lap munkatársai még: Juhász Géza, Gulyás Pál, Gulyás Gábor, Nagy István, Asztalos Sándor, Ujlussy József stb.

1986. jún.

117

Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Kodolányi Jánoshoz

Lapunk 1982. évi januári száma foglalkozott Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékezetével, és az illyési útmutatásnak megfelelően megkísérelte kijelölni helyét nemzeti történelmünkben, valamint felvázolta a rendkívüli pályakép, a Zsilinszky-dráma problémáit. Ugyancsak a Tiszatáj (1984. március) adott áttekintést Bajcsy-Zsilinszkynek a Gestapo börtönében eltöltött 206 napjáról, kijuttatott leveleinek a segítségével. Most, amikor az ország, s a nemzet emlékezik az antifasiszta ellenállás vezérére, egy Kodolányi Jánoshoz írt levél-füzérrel tisztelgünk a nagy hazafi emléke előtt. (A szerk.)

Bajcsy-Zsilinszky Endre a húszas évek végén, s a harmincas évek elején fokozatosan szakít fajvédő barátaival és saját szélsőjobbaldali múltjával. Magányos útkeresése során politikai téren elsősorban a paraszti jellegű pártcsoportosulásokat kíséri figyelemmel, de felfigyel a szellemi mozgalmakra is. Előadást tart és részt vesz a kommunistákat is magában foglaló Bartha Miklós Társaság munkájában, amelynek felhívásait, közleményeit az *Előőrs* című hetilapjában megjelenteti. Ugyanott fórumot ad József Attilának, magához veszi a pálya kezdetén álló Féja Gézát, és rábízta lapjának irodalmi-kulturális rovatát. Sajtójának: az *Előőrs*nek, majd folytatásának, az 1932-től megjelenő *Szabadságnak* a hasábjait a népi írók rendelkezésére bocsátja. Szabó Pál is az ő segítségével válik országosan ismert íróvá, de Sinka Istvántól Tamási Áronon át Veres Péterig megtalálhatjuk a népi írók színe-javát a két lap munkatársai között.

Ezért figyelt fel Kodolányi János is Bajcsy-Zsilinszkyre, aki a harmincas évek elejétől a népi írók közé sorolta magát, és amikor Németh László 1934-ben megindítja a *Választ*, a *Nyugattól* független népi írók szócsövét, ő is ott van a lap munkatársai között.

Bajcsy-Zsilinszkyvel az IGE (az Írók Gazdasági Egyesülete) hozta össze Kodolányit. Akkor találkoztak első ízben, amikor Pakots József halála (1933 tavaszán) miatt az egyesület új elnököt keresett. A választmány Kodolányit bízta meg: keresse fel Zsilinszkyt, akire — Ugron Gábor mellett — gondoltak. Itt kezdődött barátságuk, amelyet csak a sopronkőhidai mártírhalál szakított meg. Kodolányi — Féja után — 1934-ben szerkesztője lett a *Szabadságnak*, mert gondolatvilágához közel álltak Bajcsy-Zsilinszky radikális társadalompolitikai nézetei, és rokonszenvezett a földreformért, a társadalmi igazságosságért, valamint — külpolitikai téren — a német imperializmus ellen az ország szuverenitásáért folytatott küzdelmével.

Közös munkásságuk nem csak a *Szabadság* szerkesztéséből állott, hanem

41 -

Tiszatáj 1986. jún., 6. n. 41-58.

az *Est*-lapok délutáni orgánumban, a *Magyarország* hasábjain végzett publicisztikai tevékenységükre is kiterjedt. Ugyanis a tulajdonos, Miklós Andor, ezt az újságot a népi írók rendelkezésére bocsátotta, felkérve a velük rokonszenvező Zilahy Lajost, vállalja el a *Magyarország* főszerkesztői állását. Zilahy azután a lap vezércikk-írójának Bajcsy-Zsilinszkyt, úgynevezett ülőszerkesztőnek pedig Kodolányit alkalmazta.

Szerves munkakapcsolatuk egyre inkább elmélyítette barátságukat, amelyek legdöntőbb bizonyítékai az alábbiakban közölt Bajcsy-Zsilinszky-levelek. Mivel a német megszállás és az ostrom következtében a mártírpolitikus levelezésének, iratanyagának jelentős része megsemmisült, és Kodolányi a leveleit általában másolat nélkül írta, hiába keressük az író válaszait, azok is áldozataivá váltak a háborús eseményeknek. Ennek ellenére részben Bajcsy-Zsilinszky leveleiből is következtethetünk Kodolányi válaszaira, részben az író visszaemlékezései is segítenek nekünk eligazodni a kettőjük közti kapcsolat és barátság szálaiban. A mellékletként szereplő *Hóman*hoz címzett levél, és Kodolányi védelmében az *Újságban* megjelent publicisztikai remekmű bizonyítja leginkább: milyen mélységes barátságot és nagybecsülést érzett Bajcsy-Zsilinszky Kodolányi iránt.

E levelek közreadója számos esetben tanúja lehetett annak, hogy amikor 1965-ben a készülő „Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről” című memoárkötet számára Kodolányi magnóra mondta visszaemlékezéseit a kötet szerkesztőjének: milyen mély meghatódottsággal, megbecsüléssel szolt barátjáról. És még egy könyvtörténeti tény is meg kell említenünk: amikor a „Kortársak...”-at Békés megye nem engedte Szarvason kiadni, Kodolányi volt az, aki a Magvető nemrég elhunyt igazgatóját, Kardos Györgyöt megkérte a mű kiadására. Kardos Györgyöt dicséri, hogy amikor a 60-as években és a 70-es évek elején még a történetírásban és publicisztikában inkább csak Bajcsy-Zsilinszky „korlátait” hangsúlyozták, bátran közreadta az emlékfüzért.

VIGH KÁROLY

1.

Budapest, 1934. február 20.

Igen tisztelt Barátom!

Hetekkel ezelőtt abban állapotunk volt meg, hogy Te velem telefonon meg fogod beszélni a mai napra kitűzött értekezlet idejét. Én vártam ezt az értesítéset, közben pedig azt hallottam Féjától, hogy Baranyában vagy s ezért nem jelentkeztem magam. Kaptam aztán az értesítést, hogy ma délután 6 órára tűzték ki a szociális bizottság, valamint a jogvédelmi bizottság ülését.¹ Sajnos én már korábban másképpen disponáltam az időmmel, úgy hogy ma már semmiképpen sem tudtam volna elmenni. Még az utolsó pillanatig próbáltam egy terminust eltólni, de ez nem sikerült. Ez az eset azonban nem oka, csak végső kirobbantója ama régen érlelődő meggyőződésnek, hogy sajnos képtelen vagyok komolyan és becsületesen megfelelni annak a várákozásnak, amivel engem az IGE társelnökének megválasztottatok és fogadtatok. Az elnök úrnak írott levelemben igyekeztem összefoglalni okaimat, melyek engem a lemondásra készítettek, nagyon kérlek, légy kegyes Te is ezeket barátságosan s az irányomban mindig tapasztalt nagy jóindulattal elbírálni és megérteni.

Igaz baráti szeretettel köszönt híved

vitéz Bajcsy-Zsilinszky

1986. jún.

119

2.

Budapest, 1934. február 22.

Kedves János!

Nagyon köszönöm komoly, kedves és igazán szívemhez szóló leveledet. Érveid előtt meg is hajlok: szívesen visszavonom lemondásomat és megkérek, hogy az Ugron elnök úrnak szóló levelet semmisítsd meg. Ha a Te leveledben megnyilatkozó felfogás az én társelnökségemről csak megközelítőleg is általános, helyesebben, ha azok, akik az élet legnagyobb kérdéseiről és a magyar ügyről nagyban és egészben hasonlóan gondolkoznak, mint mi, így fogják fel az én társelnöki szerepemet, mint ahogy Te írod: akkor igazán nincs kifogásom az ellen, hogy továbbra is megmaradjak. Te engem leveledben erről biztosítottál — maradok. Főleg a Zilahy Lajosra vonatkozó hivatkozásod nyugtatott meg, mert hiszen valóban Zilahy Lajos sem dolgozik egyelőre semmit az Egyesület érdekében, viszont alkalmilag mégis sokat tehet. Ez állhat esetleg rólam is és örülök, meg is nyugtatsz, hogy rólam is ezt gondoljátok.

Nem szeretném, ha szemrehányást olvastál volna ki Neked írott levelemből, mert azt igazán nem akartam. Inkább csak magamat mentettem, hogy nem tudván a gyűlésről, másképpen osztottam be az időmet. Emellett sok minden kellemtelen ügy gyűlt össze ezekben a napokban, amelyek bizony nagyon ellensúlyozták a más irányban való öröndetes javulást. Előszóval majd erről is beszéllek, ha legközelebb találkozunk. El-eljőhetnél a Modern kávéházba is, ahol én a „Napkeleti Bölcsek”-kel szoktam itt-ott discsurálni. Nehogy elvedd tőlem ezt a regény-témát, mert én akarom őket megírni.²

Jó lenne, ha mielőbb találkozoznánk Földivel s folytatnánk a hetekkel ezelőtt megkezdett discsurzust. Féja Géának is szóltam, hogy beszéljen veled, Téged is megkérnélek.

Igaz barátsággal üdvözöllek

híved

Bajcsy-Zsilinszky

3.

Budapest, 1934. július 25.

Kedves Jánoskám!

Küldtem egy hevenyészett cikket, tegyék, ahová akarjátok. Legutóbbi számunk csakugyan nagyon szép és mozgalmas volt, hálás köszönet érte.

Olvasom kellő felháborodással a Magyarországon a Hamburger Zeitung gyalázkodásait,³ mivel azonban én magát a tudósítást nem olvastam, hálás volnék, ha azt a számot elküldenéd nekem ide Rendesre (Zala megye). Persze a Hamburger Zeitungért még hálásabb volnék, ha elő tudnátok keríteni. Csodálkozom, hogy a többi lapok az egészet elhallgatják. Mi mindenesetre írhatnánk egy kis vezércikket az első hasábon erről, jól nyaka közé legyintve a németnek. Egy haszna talán lesz a dolognak: az, hogy Gömbös Gyula is gondolkodóba esik a saját tökéletlen német politikáján. Ideje volna. Cikkünkben talán azt kellene kihagyozni, hogy a német lap cikkéből egyfelől süvít a gyűlölet, másfelől pedig nyilvánvaló a tendencia: német vérségi beütések, német kisebbségünk és „német kultúránk” jogcímén rátenni a kezüket a magyar Dunavölgyére.

Ballát⁴ megkérhetnéd, hogy az olasz—francia egyezkedő tárgyalások mennyire igazolják pártunk és lapunk politikáját, hiszen mi állandóan hangoztattuk, hogy Olaszország végül is el fog távolodni Ausztria miatt Németországtól és meg fog egyezni Franciaországgal.

Zilahy Lajos megígérte, hogy mivel ledolgoztam négy cikk árát, hamarosan elküldi nekem a 240 pengőt, ide Rendesre. Nagyon kérem a Lőrincet,⁵ hogy sürgősen küldje ezt meg nekem, ha Lajos⁶ már elment volna, mert egészen fillér nélkül vagyok itt. Egyébként kellemes jó időm van s jól indul a retablírozás.⁷

Igaz baráti szeretettel ölel

híved

v. B.-Zs. Endre

4.

Budapest, 1934. augusztus 1.

Kedves Jánoskám!

Sietek küldeni a cikket, amely ugyan nem valami szenzációs, de viszont lehetetlen volt szó nélkül hagyni Mussolini legújabb megnyilatkozásait a magyar kérdéstről. Tegyétek a cikket, aková akarjátok.⁸

A Szabó István-féle cikket fontosnak tartom politikai szempontból, arra még sokszor fogunk hivatkozni, persze az sem olyan szenzációs már most, mint ahogy szegény Szabó István gondolja. Viszont írhattok egy kis bevezetést hozzá, amelyben közölnétek, hogy ez a pásztorlevél sehol sem jelenhetett meg s hogy az milyen élénken jellemzi a változatlanul polgárháborúszerű belső német viszonyokat.⁹

Nagyon kitűnőnek találtam a múlt számot és engedj meg, hogy ezért őszinte baráti köszönetet mondjak Neked. Rengeteg örömöm volt különösen a Te értékes és kitűnő írásodban, amit remélhetőleg folytatni fogsz.¹⁰ A csillagos Szabónak jó lenne odaböknöni egyet-kettőt a Bessenyezőkről írott múltkori tökéletlen cikke miatt. Ha ugyan nem avult még el a dolog.

Még lett volna írniaivalóm, de megy a vonat, sietek.

Igaz baráti szeretettel ölel híved

Endre.

U. i. A Magyarországnak is küldtem egy cikket közvetlenül Szabó Lőrincz címelve.

Nem szeretném, ha szegény Gödrit¹¹ brüszkírozná cikkei meg nem jelentésével. Legalább egyet leadhatnátok belőlük, valaki csak át tudná kissé dolgozni. A mozgalmi részben bizony itt-ott muszáj lesz megalkudnunk egyéb, nem zsurnalisztikai szempontokkal is. De Rádbizom a dolog megoldását.

5.

Budapest, 1934. augusztus 8.

Kedves Jánoskám!

Mindenekelőtt köszönöm leveledet s annak öröndetes tartalmát, valamint a jó lapot s az Esti Kurir megküldését. A náci leleplezésekre vonatkozólag csak arra kérek ismételtet, hogy kerüljük a túlságos személyeskedést és inkább a politikai szempontokra tegyük a hangsúlyt, mint egyéb dolgokra. Az első bevezető cikket igen jól oldottátok meg.

Aggodalmam csak a Föld Népe-re vonatkozólag van, mert úgy látom, hogy az lassan kivetkőzött nehezen kiformált jellegéből és önállóságából. Úgy látom, hogy Vér gazda a Föld Népe rovására tördel, ami nem fér máshova, azt oda nyomja be, akár illik bele, akár nem. Sem a regény nem volt sohasem a Föld Népeben, sem más olyan cikkek, amelyek most odakerültek.¹² Mivel Simándy Pál barátunk szabadságra ment, de meg a fenti körülményre való tekintettel is, írtam egy cikket a Föld Népebe a birtokreformról. Mindig az az érzésem, hogy elhanyagoljuk szegény falusi népünket s legfeljebb csak róluk írunk, de nem nekik, holott erre is gondolnunk kell. Egyébként igen élénk és jó volt a lap, mozgalmas és üde. A tulajdonképpeni cikkem az Ugron Gáborral való vitatkozás, amelyet tehettek a harmadik oldalra.

Elkeseredéseden a kiadóhivatal ügyein, nem csodálkozom. Azt hiszem most már Te is érted az én sokszori ingerültségemet és kifakadásaimat. De ezen már csak akkor tudunk segíteni, ha hazakerülök és kézbe vehetjük a még függő kérdéseket. Végtelenül örülök, hogy tőkét keresel és jólesik s engem is kedvezően hangol, hogy annyi hit és önbizalom van benned a lappal kapcsolatban. Hasonló önbizalmat árulnak el azok a levelek, amelyeket Rácz Gabiék írnak a pártszervezés haladásáról.¹³

Megütötte a fületem a napilapra való célzásod. Éppenséggel nem vagyok ellene, de hát ehhez is elsősorban tőke kell. Aránylag kevés tőkével talán egyképpen lehetne megoldani a napilap kérdését, ha t. i. sikerülne valami megállapodást létesítenünk a Kis Újság hitelezőivel. Azok most szorult helyzetben vannak, mert ha nem tudják a lapot fenntartani tovább, egész tőkéjük odavész. Mivel pedig olyan általános rokonszenv és bizakodás nyilvánul meg pártunkkal és a Szabadsággal,

1986. jún.

121

valamint politikai irányunkkal szemben, vajjon nem lehetne-e bérbevennünk a Kis Újságot, vagy megbízatást kapnunk a hitelezőktől annak továbbszerkesztésére. Nem ártana, ha tapogatóznál ebben az irányban.¹⁴ Egyébként talán mi is kapnánk napilapra való engedélyt, mert hallom, hogy Milotauer Pista¹⁵ kap engedélyt egy új lapra.

Mellékelten küldök egy lengyel cikket, amelyet természetesen egy kicsit át kell fésülni, valamint Langfelder mérnöknek egy levelét, amiből esetleg csinálhatnátok egy kis cikket.

Egyidejűleg beküldöttem egy osztrák-barát cikket Szabó Lőrincznek, nem fog ártani, ha érdeklődöl iránta, mert annak szintén a holnapi lapban kellene megjelennie.

Sok szeretettel ölel és üdvözlí egész kis szerkesztőségünket

őszinte hivatok

v. B.-Zs. Endre

6.

Kedves Jánoskám!

Mici utazik Budapestre és már csak gyorsírásban tudom diktálni ezt a levelet, majd ő elküldi Neked.

Sokat gondolkoztam Nyitrai uram¹⁶ ajánlatán és végül sem tudtam sehogysem tisztába jönni azzal: miért kell nekünk percent szempontjából rosszul járnunk ennél a közös üzletnél? A mérleg a következő:

1. Nyitrai uram kap egy aránylag tartalmához és elterjedtségéhez képest igen nagy politikai és erkölcsi presztizsú lapot, amely kétszer akkora, mint az övé — ingyen. Ezenkívül elég sok gondot fog okozni a lap budapesti összeállítása, kijavítgatása, szellemi kiegészítése, tördelése, expediálása — amiért mind nem kapunk semmit. Kap 6 oldalas lapjához egy 12 oldalas mellékletet és ingyenes szerkesztést. Ezenkívül kap olyan nyomdászamlát, amely szinte fele annak, amit nekünk adnak.

2. A mi oldalunkon pedig úgy áll a helyzet, hogy a magunkéhoz képest fele annyi terjedelmű lapot kapunk, mint mellékletet ingyen. Nem is bizonyos, hogy valami különösen kitűnő anyagot fogunk kapni. Mégis nem is harmadrészt kapjuk az ez után való közös jövedelemnek, — holott a kiadásunk valóban több, mint az egész 2/3 része —, hanem csak 60%-ot.

Ezzel szemben azt mondjátok, hogy Nyitrai így is úgy is megcsinálná a lapot. Igen ám, de semmiesetre sem olyan olcsón, mint ahogy mi tudjuk ezt eszközölni a nyomdában, nem is ingyenes szerkesztéssel és nem is 12 oldalas, az ő főlapjánál kétségtelenül értékesebb „melléklettel”, röviden: ő egy már kész lap bázisához kapcsolódik és az ez után való előfizetésből 40%-ot kap, 33%-os tartalom és esetleg ennél kevesebb érték fejében. Valójában igazságosabb volna, ha a szerkesztés és egyéb említett dolgok fejében a mi jogos 67%-unkat egészítenénk ki 70%-ra ahelyett, hogy leszállítjuk 60-ra.

Mindezeket túl érdeklődni kellene kissé bizalmasan új barátunk személye felel és azt is megbeszélni vele, kik azok, akikkel a magyar kolóniából együtt akar dolgozni. Mert ha Ajtay Miklós barátunk körét kihagyja, akkor nem tudom, kik azok az ő értékes fiatal magyarjai...

Mindezeket alaposan hányjuk-vessük meg Jánoskám, hogy azután tiszta bor kerüljön a pohárba.

Keddre beküldöm a cikket, de bizony csak kézzel írottan.

Sok szeretettel köszönt

híved

vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre s. k.

7.

Budapest, 1934. augusztus 23.

Kedves Jánoskám!

Tegnap véletlenül találkoztam Berecz Sándorral¹⁷ és kaptam tőle egy pompás és szenzációs riportot az első oldalra.

Holnap még talán tudok Veled beszélni a napilap kérdéséről is, délután azonban alighanem elutazom. Bródy¹⁸ igen jó benyomást tett rám, világoseszű és ügyes embernek látszik. Lehetne kísérletet tenni vele.

Nem tudom, Hertelendy megírja-e a sportrovatban a magdeburgi úszóbajnokságok becstelen német jelenségeit és megalázó szemtelenségeit a magyar úszókkal szemben. Ha nem, ezt bizony pótolni kellene.¹⁹ És aztán írhatnátok valamit a Rákóczi-szobor ügyéről is, némi kis iróniával kísérvén ezt a gesztust, amely olyan kormánytól jön, aki kifordítja lényegéből Rákóczi eszméjét és szemben a kurucz verssel azt hirdeti: Ne higgy magyar csak a németnek.²⁰ Persze a Kormányzó Úrról tiszteletteljesen emlékezzetek meg.

Mellékelek egy levelet is egyik értékes munkásemberünktől, talán lehetne belőle valamit csinálni. Egy másik levelet is mellékelek, magam sem tudom, leadjuk-e, nincs egészen igaza. Legfeljebb azért, mert egyik igen lelkes emberünk az illető, mint ahogy utóiratából látod.

Igaz baráti szeretettel köszönt
híved

v. B.-Zs. Endre

8.

Budapest, 1934. szeptember 8.

Kedves Jánoskám!

Nem tudom mire vélni, hogy nem jössz, holott az idő most már szépre fordult és hiába, itt tudnánk csak igazán nyugodtan és alaposan elbeszélgetni dolgokról. Nagyon is nagy szükség volna erre úgy a lap, mint a párt érdekében, mint pedig a szerintem nagyon szerencsétlenül kormánypárti vágányra kerülő ifjúsági mozgalmunk érdekében. Egy napot rászánhatsz erre a témára. Mint ahogy az egy csirázó és kelő mozgalomnál szokott lenni, rengeteg nálunk is a félrebeszélés, a terminológia különbözőségéből támadó félreértések, de rengeteg az intrika is, akart és akaratlan formában. Igazán tragikus dolog volna, ha még egy olyan egyenes és mindig egyenes utakat kereső ember számára sem adódnék a helyes megértés lehetősége, amilyen én vagyok.

Tudom, hogy rendkívül ki vagy merülve, hiszen emberfeletti munkát végzel és amellet nagy idegmunkát, természetesnek találom tehát, hogy a múltkor nem jöttél be, pláne mikor hallottam, hogy gyöngélkedel is. De igazán fájna, ha valami köztünk levő félreértés kedvetlenitene el lapomtól. Gondoltam, hogy talán rosszul esett Neked a múltkor az a nyelvcsuszamlásom, ahogy néha tréfásan szoktalak Kodolnóinak nevezni, előtted is kicsúszott a számon. De hát tudnod kell, hogy rossz szokásom, hogy kiforgatom a neveket, igazán minden rossz szándék, vagy bántó él nélkül, Veled szemben pedig igazán csak szeretetből.

Mindent összefoglalva, nagyon nagy örömet szerezne nekem, ha az alatt a pár nap alatt, míg itt vagyok, meglátogatnál. Én előreláthatólag csütörtökön megyek haza.

Igaz barátsággal ölel és szeretettel vár

híved: Endre

U. i. Alapjában örülnöd kell, hogy nem Kodolnauernek neveztelek, holott erre pángermán hajlamaid²¹ révén ugyancsak rászolgáltál volna. Ne haragudj hát Jánoskám, hanem gyere.

1936. jún.

123

9.

Budapest, 1934. szeptember 30.

Kedves Jánoskám!

Mellékelem mindenekelőtt az e heti cikkemet.

Ezenkívül egy párizsi levelet, amelyet érdemes volna leadni a Szabadságban.

Meg egy hosszabb, kissé elméleti cikket a hitlerista agrárpolitikáról, melyet talán megrövidíteni, de mindenesetre kellően alcimezni kellene, különben úgy látom, használható.

Az öreg Griger Miklós²² nagyon barátságosan nyilatkozott rólam a Magyarság vasárnapi számában, de ennél fontosabb, hogy úgy a birtokreform kérdésében, mint pedig az általános titkos választójog kérdésében a mi álláspontunkra helyezkedett. Ki kellene hozni, hogy Griger Miklós a mi pártunk mellett az egyetlen olyan politikus, aki — polgári ellenzéki fronton — ki meri mondani az általános titkos, egyenlő választói jogot. Hozzátok ki ezt a következő számban okvetlenül.

Igaz barátsággal ölel

híved: Endre

10.

Budapest, 1934. október 25.

Kedves Jánoskám!

Nagyon jólesett és jót is tett mai látogatásod és őszinte, igaz baráti szavaid. Ki is józanítottak némileg mérhetetlen dühömből és elkeseredésemből. Két dologgal fogtál meg: azzal, hogy nem hátrálhatok meg és nem hagyhatom cserben még a legjogosultabb felháborodással és megaláztatással védekezve sem híveimet, barátaimat és a magyar népet; és azzal, hogy a fiatalság legjobbjai velem lesznek, csak álljak az életekre.

Összeszedem hát magam és megpróbálom tovább csinálni a dolgokat.

De mentségemre is fel akarok hozni egy-két dolgot, mert nem szeretném, ha gyengébb embernek gondolnál, mint amilyen vagyok. Az egyik, hogy az utóbbi napokban rengeteg kellemetlenség, bosszúság és csalódás ért: elvesztettünk egy majdnem biztos mandátumot, főleg egyik emberünk lelkiismeretlensége és szegénységünk miatt; úgy látszik elvesztettük Beregben a vármegyével való csatát a törvényhatósági bizottsági választásokon (holott nagy többségünk van), egyesegyedül szegénységünk és ebből fakadó tehetetlenségünk miatt; agitációnk hiányossága miatt a már-már hozzánk csatlakozó szatmár-beregi független kisgazdapártot a legálávalóbb ellenünk szórt rágalomokkal a vén bitang Hegymegi Kiss Pál²³ visszafordította; pár nappal ezelőtt egy jogtalanul kivetett és már törölt illeték miatt kicsi hijja, hogy elvitték a bútoraimat; tegnap a gázt akarták lakásomon kikapcsolni, viszont Csekő elvitt 100 pengőt, úgy, hogy ma is ki van kapcsolva a telefonunk; Nyitrai nem küldte a párisi nyomdaköltséget; a mai napon egy újabb 1100 pengős pert kaptam a nyakamba meg egy 200 pengőn felüli végrehajtást, mivel egy 1700 pengős nyomdatartozásom ma még ki nem bonyolított gaz manipuláció folytán 4500 pengőre emelkedett; mindezek tetejébe még a Magyarországgal való offerem,²⁴ az én „zsidóbérencségem” miatt; közben Féja rettentő pánik hangulatot árasztva bejelentette, hogy Szabó Andor a legnagyobb szabálytalanságot csinálja a tarpai szövetkezet égisze alatt; végül a Globus²⁵ Előttem ismeretes viselkedése; azt hiszem 3 napra elég még egy keményebb fából faragott embernek is. A másik pedig, hogy nem bírom már nézni és elviselni embereink nyomorúságát: szerkesztőségi szolgánk még a szeptemberi fizetését sem kapta meg, Simándy Palit én tartottam vissza csupa szeretetből és jóakaratból, holott vidéken biztos kenyeret kapott volna, én pedig nem tudom megadni neki ezt a kenyeret. A tehetetlenség dühe emészt és nem enged nyugtot és pihenőt. Fölzakkantott a nyomortanyák látása is és a tudat, hogy nem tudok gyorsan segíteni. Aztán a megalázkodások, kérő deputáció a Globusnál s amikor már minden rendbenlévőnek látszik, akkor az utolsó pillanatban beüt az istennyila, hogy olyasmit követelnek, amit erkölcsi szempontból nem tehetek meg. Úgy alszom el már hetek óta egy nagy és jóleső sóhajással, hogy hátha nem is ébredek fel többet en-

nek a mérhetetlen szennynek, aljasságnak és nyomorúságnak a látására, ami a mi szegény magyar életünket körülveszi, háromszoros roppant óceángyűrűjével az idegenségnek. Zsidók és svábok markában idehaza, németek, románok, csehek, szerbek torkában. Ugyanakkor minduntalan érzem, milyen lefojtott roppant erők feszülnek népünkben, de képtelenek vagyunk középosztályunk becstelenségei, politikai rendszerünk silánysága és kultúránk elsekélyesedése, kapitalizmusunk feneketlen alávalósága és idegensége miatt felszabadítani ezeket a népi erőket. Közben új fenyegetések a látóhatáron, új farkasvermek és új magyar ballépések, melyek kísértetiesen idézik fejünkre, valósággal csábítják a hatalmas gyűlöleteket és megsemmisítő veszedelmeket. Még ebben is meg lehetne nyugodni talán, mint a halálraitélt a halálban, ha az ember nem tudná, hogy mindennek nem kellene így történnie, hogy csak az örültség és a gazság mai pokolbeli szövetsége és uralma idehaza: ez sodor bennünket újabb balvégzet felé.

Nehéz ezt mind egy embernek elviselnie, aki nem tudta azt az elemi életbölcsséget 48 éves koráig megtanulni, hogy nem muszáj a veszendő kis ujj után mindjárt az embernek a szívét is odaadnia — hogy Buday Gyurka²⁶ szavával és igazságával szóljak. Jó annak, akiben megvan a friss életbölcsségnek, önfegyelemnek ez a felsőbbsege és derűje. De ezt csak úgy lehet a mai magyar világban megőrizni, ha az ember olyan kis életkört rajzol maga körül és főleg a maga dolgaival foglalkozik, mint Buday Gyurka. Én mindig túlsokat markoltam egyedülvalóságomhoz és milliók bajaiba bonyolódtam, betegségeibe betegedtem bele. És háborút viseltem inamszakadtáig négy és fél éven át. Sokszor, mikor nagyon megráz egy-egy dühroham, vagy felháborodás, aminek csak egy áldozata van: magam, bizony elfog a kétség és az önbizalom gyöngülésének érzete: fuimus Troes...²⁷

De hát azért egye fene: gyűrűközz András!
Igaz baráti szeretettel ölel

híved: Endre

U. i. Eszembe jutott Jánoskám, hogy holnap megérkezik a beígért Nyitrai-féle 300 pengő, akkor talán a hiányzó 400—500 pengőt úgy lehetne összeszedni, hogy mégis kinyomjuk a lapot, ha két hónapra előleget kápnék a Magyarországtól. De bizony éppen most vettem fel hasonlóképpen előlegként négy cikk után 240 pengőt, vajjon kérhetek-e én ilyen sok előleget: összesen három hónapra szólót? Zilahy Lajos is telefonált, említettem neki ezt a dolgot s ő azt mondta, megoldható. Beszélj Jánoskám Lajossal s ha úgy látjátok, hogy erről lehet szó, akkor talán megkérhetnétek Salusinszky Imrét erre nevemben. Persze csak ha Nektek ez nem terhes és csak feltételesen, mert hiszen ha nem jön Nyitrai pénze, akkor ez sem megoldás.

11.

Budapest, 1934. nov. 20.

Kedves Jánoskám!

Teljes lelki letörtségemben és idegkimerültségemben képtelen vagyok bármi kezdeményezésre. Ezért nem is írom alá s el sem küldtem a leveleket. Danival²⁸ beszélgettem a legközelebbi teendőkről, alkalmilag el fogja Neked mondani, hogy min töprengtünk. Meg kell találnunk úgy a Szabadság, mint a párt megoldását — nélkülem. Nekem most még két gondom van: megvédeni mindig tisztán őrzött becsületesemet és aztán kiundorodni ebből a magyarságunkat meggyalázó és emberbeszennyező, a nemzeti és társadalmi vérhaj harmadik stádiumának fekélyeiben elcsúfolt csonka országból. Mindegy, hogy hová: a csángók közé, vagy Amerikába vagy Dél-Amerikába, vagy Párisba, csak innen el. Ne igyekezzetek visszatartani, hanem ha van Bennetek csak egy szikrányi becsület és szeretet irántam, inkább egyengessétek utamat kifelé.

Igaz baráti szeretettel ölel

híved

v. Bajcsy-Zsilinszky

1986. jún.

12.

Budapest, 1934. dec. 1.

Kedves Jánoskám!

A Fiuméből egy köteles vacsorára mentem, onnan a Carltonba, rendes pén-
teki vacsoránkra, onnan egy kávéházba, ahol pártügyeket intéztünk, onnan haza s
az ágyba. Ott olvastam cikkedet Aronról²⁹ és kiugrottam az ágyból, hogy írjak
Neked, mert (most 3 óra) délelőtt kezesek után kell szaladjak, mert lejárt egy
váltóm s délben utazni kell Derecskére. De nem tudtam megállni, hogy örö-
mömnek, köszönetemnek és őszinte elragadtatásomnak kifejezést ne adjak remek
írásodon. Te véded meg igazán Tamási Aront. Szívem és eszem szerint írtál róla,
szebben és igazabban, mint bárki eddig. Isten áldjon meg érte!

Ölel igaz baráti szeretettel
híved: Endre

13.

Budapest, 1935. május 16.

Kedves Jánoskám!

Nem könnyű nekem megírnom e sorokat, de talán nem fogsz engem félreér-
teni s nem kételkedel Irántad való barátságom őszinteségében s ebből eredő szín-
tisztá jóakaratomban.

Cikksorozatod második folytatását így ahogy írtad, nehezen tudnám leadni.
És pedig elsősorban és mindenekfölött a Te érdekedben valónak látom, hogy ne
adjam le.³⁰ Tudom, hogy elég nehéz helyzetben vagy amúgy is azt Est-lapoknál.
És Te ebben a cikkben oly leplezetlen gúnnyal írsz a Pesti Naplóról, hogy nem
hiszem, szó és esetleg existenciádat is fenyegető viszonzás nélkül megúszná-e
ezt a dolgot. Emellett attól tartok, hogy túlságosan személyeskedőnek tetsző írá-
soddal rengeteg ellenséges támadást zúdítanál magadra. Ez ugyan a Te dolgod
elsősorban, Te vagy minden sorodért felelős, de viszont valójában elmondád a
magad érveit a liberális fronttal szemben már az előző cikkedben. Itt csak kiszé-
lesítéd és kiélezed a dolgot. Kár volna tehát nem elég nagy okból és nem elég
nagy célra esetleg existenciádat is veszedelembe vinni.

Arra szeretnék tehát kérni, engedd meg, hogy a jövő számban vagy mind-
járt az itt beigért cikkkel folytatd és fejezd be a cikksorozatot, vagy pedig némileg
enyhíts ezen a cikkben egy és más helyen. S arra is adj nekünk engedélyt, hogy
megírassuk: cikked folytatása a következő számban jön.

Engem egyszerűen nem visz rá a lelkiismeret az Irántad való igaz barátság
szemszögéből nézve a dolgot, hogy ezt a cikket így leadjam.

Remélem nem haragszol meg érte, de bizonyosra veszem, hogy egy hét múlva
Magad fogsz nekem igazat adni.

Igaz baráti szeretettel ölel
híved: Endre

U. i. Ebben a számban leadok egy Ignotus Pál-féle nyilatkozatot. Nem volna
az sem érdektelen, ha a következő számban Te erre a polemikus írásra is vála-
szolnál cikkedben.

14.

Budapest, 1937. április 10.

Kedves Barátom!

Mai telefonbeszélgetésünk alkalmával némi szemrehányás csendült ki szavaid-
ból irántam, illetőleg a Szabadság iránt a Viharsarok ügyével kapcsolatban. Ezért
minden félreértés elhárítására a következőket közlöm Veled.

Most hogy említetted a Kogutowitz szegedi cikkéről³¹ szóló tudósítását a Szabadságnak, utánanézttem s hosszas keresgélés után a múlt heti számban meg is találtam. A cikket nem én írtam, nem én adtam le s ilyen formában nem is helyeslem, ha nekem megmutatták volna, enyhíthetem volna rajta, vagy meg sem jelent volna. Mert volt ugyan a Kogutowitz szegedi cikkéről szó egy szerkesztői megbeszélésen, de én akkor úgy képzeltem, hogy azt, mint egy kritikai megnyilatkozást a Féja könyvéről, a magunk kritikájában esetleg megemlíthetnék. Azt, hogy a kritikánk után, újból felmelegítve és a megjelent kommentárral foglalkozzunk Kogutowitz már régebben megjelent cikkével, ezt semmi esetre sem fogadtam volna el és nem engedtem volna megjelenni, ha tudok róla.

Ugyanakkor azonban hangsúlyoznom kell: igazán függetlenül attól az igazságtalan és hamis beállítástól, melyben Féja az Achim alakját és történetét kezeli, az egész könyvet kezdettől fogva elhibázottnak és szerencsétlennek tartom. Kritikám a könyvről befelé még rosszabb, mint a Németh Imréné volt, többek között azért is, mert nem elég egzakt és mert valósággal glorifikálja azt az egyéni terrorista módszert, amely csak arra jó, hogy zsákutcába vigyen egy nagy mozgalmat.

A magam sérelmét egyébként hamar félretettem, amint azt megírtam Illyés Gyulának és megmondtam Németh Imrénének s ha eleinte rosszul is esett, hogy a Válasz nem adta le nemcsak Szeberényi Lajos cikkét, hanem a Szeberényi könyvéből vett részletet is, mely bizonyos helyreigazításul szolgálhatott volna a Viharsarok Achimről szóló fejezetének: megmondtam Németh Imrénének, én még ez utóbbihoz sem ragaszkodom, annál kevésbé tehetem, hogy a Szabadságban lehozam Szeberényi könyvének ezt a részletét. Sőt odáig mentem a személyi sérelmek félretételében és a tárgyilagosságban, hogy magam mondtam Serényi és Simándy előtt, hogy elhallgatnunk a könyvet nem szabad és rosszindulatú bírálatban sem részesítenünk, de persze az objektív kritika jogát fõnn kell hogy tartjuk magunknak.

Meg kell még jegyeznem, hogy nemcsak Szeberényi nevezte történelemhamisításak Féja említett fejezetét, hanem Tildy Zoltán is mondotta nekem, hogy Féja könyvébe felvett olyan általa mondott, de különösen nem kontrollált és semmi esetre sem könyv anyagául szánt adatokat, amelyeket beszélgetés során minden igény nélkül említett volt Féjának. Nos, ez nem vall valami különös kritikai érzékre és írói pontosságra.

Mindamellettt én egyetlen lépést sem tettem, hogy akár a könyv megjelenése elé nehézséget gördítsek, pedig talán megtehettem volna, ha Szeberényinek Féjához intézett levelét Salusinszkynek megmutattam volna, sem pedig azóta, hogy másutt rossz kritikákat provokáljak. Ez nem az én módszerem, én legfeljebb egyenesen szembeszállhattam volna Féja könyvével, de méltatlankodásom elcsendesedésével erről is lemondottam. A könyv írójának ártani a kiadón keresztül, ezt éppúgy az első perctől fogva elutasítottam magamtól, mint ahogy lehetetlen lett volna számomra a könyvnek akarni ártani, mikor a kiadó ugyanaz, aki az én cikkeimet is kiadja a Magyarországon.

Végül meg kell jegyeznem, hogy Kogutowitzot személyesen nem ismerem, még csak levelezésben sem voltam vele soha, értékes embernek tartom ugyan, de éppen ezért annál inkább sajnálom hogy az Új Magyarországon, főleg pedig a könyv elkobzása után a mai cikket megírta, a további könyveknek is nehézséget csinált s az elkobzást mintegy írói oldalról erkölcsileg alátámasztani próbálta.

Ilyen értelemben fog a Szabadság is állást foglalni ebben a kérdésben, amivel nem Féjának tartozom, hanem önmagamnak és a kritikai szabadság elvének.

Egyébként az elkobzásról s az egész könyvről szóló véleményemet Simándy Pali a legutóbbi számban megjelent kis cikkekében megbeszélésünk értelmében híven foglalta össze. Te ugyan megjegyezted ma telefonon, hogy csak néhány sort írtunk, azonban mindenesetre a Szabadság volt az első, amely elvi alapon élesen tiltakozott az elkobzás ellen. Azaz, hogy a második, mert ugyanezt előzőleg megtette az Esti Kurir.

Egyébként nagyon szeretném Jánoskám, ha a jövő hét elején megszerezné azt az örömet nekem, hogy megint meglátogatnál.

Igaz barátsággal köszönt

híved:
Bajcsy-Zsilinszky

1936. jún. 127

Melléklet:

Bajcsy-Zsilinszky Endre Hóman Bálinthoz írt levele.

Balatonrendes, 1937. június 21.

Igen tisztelt Barátom!

Megint annak a két barátomnak az ügyében szerettem volna tiszteletemet tenni Nálád, akiknek ügyét legutóbbi otlétem alkalmával szíves pártfogásodba ajánlottam. Az egyik Kodolányi János, a másik Krenner Miklós. Az előbbinek csak a darabját és általában kellőleg nem méltányolt nagy művészetét hoztam szóba Előtted s Magad is nagy elismeréssel nyilatkoztál úgy a Pogány Tűz-ről, mint Kodolányiról általában s mikor elmondottam, hogy szegény ember milyen rettenetes élethajzában van, alig tudja a családja mindennapi kenyerét megkeresni, még Te említetted, hogy lám az ilyen emberen kellene elsősorban segíteni. Egyben fölhatalmaztál engem, hogy megmondjam Jánosnak, szeretnél vele beszélni, jelentkezzék Nálád. Én mindent híven elmondottam Jánosnak, aki rendkívül meg is örült a dolognak s hamarosan beszélt is titkároddal, kérvén őt, hogy valami értesítést kapjon, mikor mehet Hozzád. Azóta én is többször sürgettem a dolgot, már csak azért is, mert én adtam át Jánosnak az üzenetet, de bizony szegény barátom hónapokon keresztül nem tudott bejutni Hozzád. S ez annál fájdalmasabban esett neki, mert már régebben is, nem is egyszer megtörtént vele ez a dolog, hogy a magyarság egyik legnagyobb élő trójának, aki amelletten igen gyöngye egészségű s akinek életében talán a legtöbb üldözésben és méltatlan elnyomottságban volt és van része, méltán elkeseredik, hogy éveken keresztül nem tud bejutni miniszteréhez. Holott egyben a Magyar Írók Gazdasági Egyesületének is főtíkára, valósággal lelke, tehát félig-meddig hivatalos személy is a kultusz-igazgatásban.

Most aztán végre titkárod megígérte, hogy bejuttatja Hozzád ezen a héten. Arra szeretnélek kérni, méltóztassál kicsit hóna alá nyúlni szegény Kodolányi János barátomnak, hogy egy-két hónapi pihenője lehessen, ami persze csak annyit jelentene, hogy nem kellene neki a napi taposó, kenyérkereső, de nem igazi írói munkát folytatnia. Én is, más barátai is többször aggódunk egészsége miatt, mert egyenesen fantasztikusnak látszik, hogy valaki ilyen gyöngye egészséggel egy esztendő alatt megírjon két, óriási előtanulmányokat igénylő, nagy történelmi regényt, két könyvet Finnországról s ugyanakkor reggeltől késő délutánig húzza a napi igát. Ez a munkatempó sokkal erősebb fizikumot is föl kell öröljön rövidesen. Igen hálás volnék, ha segítenél abban, hogy Kodolányi János idő előtt el ne pusztuljon. Szeretne Finnországba is kimenni egypár hónapra, vagy talán hosszabb időre is, ott a magyar—finn kapcsolatok terén is egyenesen mással elvégezhetetlen kitűnő munkát tehetne.³²

Másik nagyon kedves barátom Krenner Miklós,³³ kinek ügye már vagy egy évvel ezelőtt keresztülment a minisztertanácsban s Magad is azt mondtad, lehetetlen, hogy ne volna elintézve. Mindjárt kiadtad titkároddal, hogy derítse fel a kabinetirodában a helyzetet s aztán, ha szükség lesz rá, Magad intézed el a Kormányzó Úrral. Úgy tudom mástól is, de Te is említetted, hogy valószínűleg októberi szereplése miatt megy nehezen a dolog, de kevés méltatlanabb és igazságtalanabb elbánást láttam életemben, mint amilyen ez. Winckler István miniszter lehetett, holott valamikor egy népbiztos titkára volt, Antal Pista államtitkár lehetett és legfőbb jobboldali táltos és vezérkari főnök még nemrégiben, holott szintén bőségesen szerepelt az októberi időkben. De mit tettek ők együtt a magyarságért ahhoz képest, amit Krenner Miklós olyan mérhetetlenül nehéz helyzetben? Sőt azt mondhatni, ha még olyan politikai hibákat követett volna is el, akkor is ezerszeresen expialta volna azzal a hősiességgel és amelletten intelligens magatartásával, nagyszerű, értékes publicisztikájával, amellyel több mint másfél évtized óta szolgálja az erdélyi magyarság nagy ügyét. Méltóztatol tudni, hogy többször volt elítélve és pedig részben azért, mert rendkívül bátran és fölényesen védelmezte magát s egyetlen hajszálnyira sem tágított a maga magyar álláspontjától még a román bíróság előtt sem, sőt védőbeszédei a magyar kisebbségi sorstörténet legmeghatóbb és legnívósabb fejezetei közé tartoznak. Hogyan lehetséges, hogy egy ilyen kiváló embert, aki amelletten páratlan, nemes és előkelő egyéniség s aki esztendőök hosszú sora óta családjával együtt a legnagyobb nélkülözések között él, ma már Erdélyben névvel nem is írhat, mert a bírói ítélet eltiltotta a cikkírástól:

Isten tudja micsoda hajuknál fogva előráncigált, születlen és embertelen „jobb-oldali” érvekkel vénségére el lehessen ütni az őt minisztertanácsilag is elismert és jóváhagyott megélhetésétől? Lehetetlennek tartom, hogy ne tudnál érvényt szerezni ebben a kérdésben a minisztertanács határozatának és a magyar művelődéspolitikára ama színvonalának, amely nem hagyhatja elpusztulni a Krenner Miklósokat. Persze a tót orrú és kefebajuszú, szűkagyú germán őrmestert³⁴ aligha fogja istenné kikiáltani akár Kodolányi János, akár Krenner Miklós. Akkor már inkább megmaradunk magyar módra — a ló mellett.

Nagyon kérve szíves jóakaratomat és mindkét esetben megígért sőt a Kodolányi János esetében egyenesen följajánlott segítségemet, maradtam őszinte tiszteletem kifejezésével

legkézségesebb híved:
Bajcsy-Zsilinszky Endre

15.

Budapest, 1937. december 11.

Kedves Jánoskám!

Ne haragudj, hogy nagyon kedves leveledre csak most válaszolok, csak szerdán este érkeztem haza, azóta gyártottam a cikkeket s intéztem egyéb dolgaimat. Szerettelek volna meghívni ide hozzám, de vagy tíz napig nem működik a lift s ezért is kedves hívásodra is inkább én készülök Hozzád a jövő hétre, valamelyik este, ha csak valami közbe nem jön.

Amit oly belső fájdalommal panaszolsz leveledben, az az én fájdalomam is, sorra. Lázító dolgok ezek, mégsem tudunk igazán lázadni ellenük. De nem a magunk hibájából, hanem mert egy ilyen silány és aljas középosztályunk van, amelynek hiába írunk, hiába beszélünk, hiába adjuk ki a lelkünket, semmi sem rezonál; a néphez pedig nem tudunk igazán hozzáférni.

Tudom, hogy nem bántó éllel mondtad, hiszen egész leveled nekem jóleső baráti szeretetet és elvi bizalmat sugároz — hogy én is elbújtam —, de mégis azt mondom Neked János: ebben nincsen igazad, én a szónak semmiféle értelmében nem bújtam el, csinálom a magam dolgát, azaz, hogy inkább csak csinálnám, mert a könyvvel nem haladok igazán.⁵⁵ Más az regényt írni, az embernek önmagából meríteni, szabadon gyűrni át a történelmi anyagot is, mint kínosan ragaszkodni a tényekhez, vitázni egy egész világgal, szortírozni az anyagot és a széthúzó részeket mégis valami egységbe önteni, egyetlen gondolatnak mágneskörébe vonni mindent, ami volt, ami történt s végül ami van: ehhez minden irányú kikapcsolódás kellene, olyan mérhetetlen szellemi koncentrációt kíván. Ez pedig nincsen meg. Időm igen nagy része újságolvasással telik, haszontalan, silány napi dolgokkal.

De azt is mondhatom, hogy könyvem magában akciónak készül, erős rohamnak a mai Magyarország egész gondolatvilága ellen, azt nem lehet tehát mondani, hogy én a politikai harci tevékenység mezejéről a múltba menekültem volna. A múltba csak visszavonultam, hogy annál nagyobb erővel előretörjek.

Leveled egészben véve mégis sokkal inkább biztatás és buzdítás rámnézve, mint bármilyen szemrehányás. Mert az olyan férfiaknak és barátoknak bizalmát, amilyen Te vagy, meg kell és meg is akarom érdemelni.

Abban a reményben, hogy a közeljövőben mindezekről nyugodtan elbeszélgethetünk, kézsókjaimat jelentve Feleségednek,

vagyok igaz baráti szeretettel
híved: Endre

U. i. Hóman most azt csinálja velem, vagy a titkárai, amit Veled tettek: „előjegyeznek”, aztán nem értesítenek. A jövő héten hozzá is szeretnék okvetlenül eljutni, a Te ügyedben is. De a Pethővel való dolgot se felejtettem el, csak a megfelelő alkalmat várom. Semmi szín alatt sem fogom hagyni, hogy kenyér nélkül maradj és szükség esetén Eckhardt baráti segítségét is igénybe veszem. Ne

csinálj magadnak egzisztenciális gondokat a jövőre vonatkozólag kedves Jánoskám, mert sok minden disznóság megtörténhet a mai Csonkamagyarországon, de az már mégsem, hogy Te kenyér nélkül maradj.

16.

Budapest, 1938. jan. 10.

Kedves Jánoskám!

Ma beszéltem Haász Aladárral,³⁶ akit én — szintén huszár volt — még a háborúból ismerek. Azt mondta: Meg akarja mindenáron csinálni a Te dolgodat, rendkívül nagyra értékeli a tehetségedet, munkásságodat, eredményeidet és igen nagy reményeket fűz a Te finnországi szereplésedhez. Az ügy most Jalsoviczkynál van, megsürgeti, pár nap múlva föl hív. Egyebet is beszéltem vele, majd előszóval elmondom.

Csütörtökön innen megyünk a pártba, ha nincs ellenedre. Téged is ide várlak d. u. 6 órára.

Ölel igaz baráti szeretettel
híved: Endre

17.

Budapest, 1943. február 3.

Kedves Jánoskám!

Itt küldöm az Újságba írt cikkemet,³⁷ melyet — úgy látom — kihagyás nélkül engedett át a cenzúra, csodálkozásomra és egyben öröömre. Persze azt nem tudhatom, hogy Te is meg leszel-e elégedve ezzel az írással, melyben talán túlságosan is tettem bizonyos engedelményeket, pusztán taktikai okokból, hogy a lényegét kihozhassam. A cím talán nem is jó, annál kevésbé, mert nem mint védő fogtam föl a dolgot, aki fűt-fát fölhoz védenek érdekében, hanem inkább, mint bíró. Mindenesetre az igazság szeretete, a magyar szellem tisztelete és az Irántad való őszinte nagybecsülés és baráti szeretet vezetett. Jólesnék, ha így könyvelnéd el a dolgot.

Most már sajnálom, hogy nem hamarabb léptem föl Lendvai ellen. Igaz, hogy abban az időben nem találtam volna lapot, mely leközlje. Becsületére válik a „zsidó” Újságnak, hogy leadta, zokszó nélkül. Ha hazajössz, kérlek, hívj föl telefonon.

Igaz baráti szeretettel köszönt
híved:
Bajcsy-Zsilinszky

BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: KODOLÁNYI JÁNOS VÉDELMEBEN Újság, 1934. január 31.

Áll a fülemüle-pör két kitűnő magyar író, Kodolányi János és Lendvai István között.³⁸ De Arany János ismeretes versének tanulságával ellentétben még csak a szereplő ügyvédek sem mondhatják, hogy a fülemüle nekik fűtyül, mert a két ágrólszakadt író ugyan egyikőjüket sem kecsgetteti valami dús honoráriummal. A pör azért csak folyik...

A törvényszék tanácsa elrendelte a bizonyítást, egész sor tanú kihallgatá-

sát, újságcikkek felolvasását, mindezt lényegében annak igazolására, hogy egyik legnagyobb élő írónk nem jó hazafi, elárulta annak idején a magyar ügyet Benesnek, már-már hazaáruló...

Nem kívánok — természetesen — elébevágni a bírói igazságszolgáltatás menetének, azt különben nem is tehetném, még ha akarnám is. De talán szabad 1943 januárja végén elborzadnom azon, hogy egyáltalán vita folyhat arról, vajon a mi nemzedékünk egyik legnagyobb és legmagyarabb írója — jó magyar-e.

Eszembe jut a hazafiúi és irodalmi inkvizíció hosszú évtizedes pöre szégyen Ady Endre ellen. Aztán a húszas évek elején Móricz Zsigmond ellen. Szellemi életünk szégyenére Móricz Zsigmond — az Ady „rózsafavonója”-hoz méltó „mélyzengésű húr” évekre kitiltatott a Nemzeti Színházból. Én akkor, az ellenforradalmi természetes reakció legforróbb napjaiban tiltakoztam a magyar génusz e megcsúfolása ellen. Ugyanígy akarták később a magyar életből kiközösíteni Szabó Dezsőt is. Petőfivel ilyesmi csak azért nem történni lehetett meg, mert verseiből ügyesen kihagyogatták azokat, melyek nem illettek bele a „neobarokk” környezetbe. Kossuth is rosszul járt e két évtized során, halála után másodszor is száműzetésbe került. De folytathatnók a Bartók Béla és a Kodály Zoltán ellen való „hazafias” aggodalmaskodásokkal és méltatlan támadásokkal is. Közben Tamási Áront is megcsipkedte néha a „konstruktív” kritika és a hazafiúi igazhitűség. S ha nem csalódom, volt idő, mikor Illyés Gyulának is védekeznie kellett a „szélsőbaloldali destrukció” gyanújával szemben. A román uralom részéről annyit üldözött legkitűnőbb erdélyi publicistánk, Krenner Miklós (Spectator) is elég sok méltatlan gáncsot és gáncsvetést kellett elszenvedjen, amiért annak idején békehidat tervezgetett az erdélyi népek között... Most aztán Kodolányi Jánosra is rájár a rúd.

Ha akarnánk, folytathatnánk ezt a névsort, visszafelé a múltba. Tisza Istvánal, a „fő háborús uszítóval”, az ifjabb Andrásy Gyulával, a „fekete gróffal”, a nagy rabonbán Ugron Gábor erkölcsi hitelének gonosz lejáratásával. Kossuth Lajost törvény közösisítette ki a nemzet közösségéből, de nagy ellenfele, Széchenyi is sokáig volt gyanús sokak előtt hazafiúi szempontból. Rákóczi Ferencet pedig törvény bélyegezte hazaárulóvá. S hogy visszakanyarodjunk a félmúlthoz és a jelenhez, Móricz Zsigmond húsz évvel ezelőtt mint „kommunista” került kívül a Nemzeti Színházra, most aztán Kodolányi János áll vád alatt, mint Benes bérence...

Hát nem szörnyű dolog ez? Mindig a legmagyarabbak, a leghívebbek, a nemalkuvók, a magyar génusz legigazibb kifejezői! Most el is tekintve Kodolányi János személyétől és esetétől, kérdem: ugyan mi volna ma ebből az országból s a magyar szellemből, ha a maguk korában, vagy életük egyik-másik szakaszában mind a gyanúsaknak, kétes hazafiaknak, káros rombolóknak tartott nagyok életműve hiányoznék — mint a székely népballada Kőmíves Kelemennéjének vére Dévavárának felépítésénél — abból a másik, nagyobb és még tragikusabb sorsú Dévavárának építőkövei közül, melyet Magyarországnak neveznek?

Mondom, nem akarom a magam mondanivalóját összekeverni a most folyó pörrel. Nem is tudhatom, Kodolányi János hogyan és mivel fog védekezni. Én csak a vádat látom és azt önmagában is tragikusnak érzem hazánk mai rendkívüli súlyos helyzetében. *Valóban Kodolányi volna az a belső ellenség, aki ellen kardot kell rántani?* Lehet rossz magyar az, aki gyermek-

korának keserves küszködéseitől kezdve egész írói és újságírói pályáját két eszmének szentelte, egész nagy tehetségét ennek a két gondolatnak áldozta, vállalta értük szenvedést és nyomorúságot, rengeteg megaláztatást is, üldözetest és sokáig szellemi éhbért a tehetségtelenek dúskálásai közepette: *magyarságáért és a szegényekért?* Pályáján ő is tévedhetett nem egyszer, olyan szenvedélyes embernél, aminő Kodolányi, ez bizony elég könnyen megeshet. Egy éven át szerkesztette az én hetilapomat, a Szabadságot, sokszor láttam, milyen elemi erejű benne a felháborodás készsége, ami aztán elragadhatja. Amellett nem is vérbeli politikus, hanem annál vérbelibb író s mint író mindig a dolgok lényegét, a mélyen fekvő okokat keresi: emberben, társadalomban, korszakban, történelemben. Az ilyen író annál könnyebben bctlik a politikai felszínen. De azt elmondhatom, hogy szinte nem is lehet vele másról beszélni, mint lelkének két legnagyobb gondjáról: a magyarságról és a szegényekről. Legtöbbször a szegény magyarokról, a szónak mind a régi Szent István-énekben szereplő hazafiúi, mind szociális értelmében. Ki fogja azt józanul elhinni, hogy egy ilyen, igazán nem mindennapi és mélyen magyar művészi lélek szándékosan, tudatosan akart ártani vagy ártott hazájának?

Azt mondják a pörről szóló laptudósítások, hogy Kodolányi a húszas években cseh zsoldban álló pozsonyi lapba írt cikkeket, ott a Szent Imre-kultusz gyalázta és a sarlós mozgalmat pártfogolta. Tudtommal ez a legfőbb vád. Ha tette, rosszul tette egyiket is, másikat is, harmadikat is. A cseh kormánnyal kapcsolatban levő magyarnyelvű lapba azonban csak két okból írhatott: vagy nem tudta ezt a kapcsolatot, vagy tudta, de nem lévén más szellemi összekötő kapocs számára a felvidéki magyar ifjúsághoz, belement ebbe az — elismerem, kárhoztatandó — kompromisszumba. Az is elítélendő dolog, hogy nem megfelelő módon szólt bele a Szent Imre-kultusz kérdésébe s különösen, hogy ezt az ország államhatárain kívül tette. Elöttem azonban egyetlen percig sem lehet kétséges, hogy a Szent Imre-évnék ez a beállítása a magyarság szociális létkérdéseinek éles és nyers hangsúlyozása akart lenni az akkori „neobarokk” túlzásaival és egyoldalúságaival szemben, *melyeknek során bizony valóban elspiritualizálódtak szociális létkérdéseink.* Végül pedig ami a sarlós mozgalmat illeti, abban aztán igazán teljes bizonyossággal állíthatom Kodolányi jóhiszeműségét. Mert hiszen ez a sarlós mozgalom igen szépen indult, a felvidéki magyarság ifjúságának hazafias kezdeményezéseként, magam is barátságosan foglalkoztam vele annak idején hetilapomban és csak jóval utóbb tudtuk meg a mozgalom későbbi titkos kapcsolatait a cseh kormánnyal s káros elhajlásait a szélsőségek felé. Nos hát, ez volna ez a rettenetes bűnanyag, amiért Kodolányi János magatartása „már-már súrolja a hazaárulást”?

De egyáltalán, igazságos és emberséges dolog volna: egy nagy tehetségű és nagy érdemű magyar író, lángoló magyar szellem erkölcsi egyénisége, becsülete és magyar hazafisága fölött úgy törni pálcát, hogy a bűnösség serpenyőjébe ilyen vagy ehhez hasonló a legrosszabb esetben az emberi gyarlóság rovására írandó kisebb botlásokat rakunk, *de elfelejtjük a másik serpenyőbe rakni azt a töméntelen szépséget és áldozatot, regények, elbeszélések, drámai művek garadáját, melyeknek mindenike árva hazánk és árva népünk ügyét szolgálja?* Szegény Pethő Sándort nem is olyan nagyon régen valósággal elbűvölte Kodolányi nagyszerű regénye a tatárjárás idejéből, a Vas Fiai, csodálatos vezércikket írt róla. Legutóbbi történelmi regény-ciklusának mostanában megjelent kötetét olvasom, a Holdvilág Völgyét olyan elmélyedéssel és gyönyörűséggel, amibe a magamfajta, politikával bajlódó embert csak a legtisztább és a leg-

igazibb művészet tudhat így beleringatni. Felismerszik minden hősből és ezek minden szavából az író szándéka: fölmutatni ennek a mi gyarló nemzedékünknek a magyar lélek, a magyar szellem, a magyar test ősi, maradandó, megőrzendő vonásait. Kérdem én barátilag Lendvai Istvántól: hát ki a magyar ebben a szomorú országban, ha még Kodolányi János sem az? Hát hogy akarunk itt magyarabb és tisztultabb életet teremteni a vizözönből, ha még egy Kodolányi Jánost is hajlandók vagyunk odadobni a hullámoknak?

Hiszen lehet, hogy Kodolányi politikai megnyilatkozásaiban, politikai állásfoglalásaiban nem mindig volt szíves, talán itt-ott kapkodott szalmaszálak után, melyeket gerendáknak nevelt a szegény magyarság sorsának jobbitását sóvárgón kereső szeme. De ha semmi mást nem írt volna életében, csak a Földindulást³⁹ akkor is a magyar nép szeretete kellene, hogy óvja és melengesse őt egész életén át.

Ez a véleményem a Kodolányi-ügyben is hiszem, hogy velem együtt igen sokaké, főleg azoké, akik iszonyodva gondolnak a magyar szellemi élet vesztes bomlására a végzetet hordozó időkben. Bizony méltatlan volt az a hajsza, melyet Lendvai István folytatott hosszú időn keresztül Kodolányi János ellen, méltatlan mindkettőjükhöz. S merem mondani — talán a pörösködő felekkel való régi őszinte barátságom is a mindkettőjük iránt érzett nagybecsülésem jogcímén is: ennek a pörnek egyetlen méltó és megnyugtató befejezése csak az volna, ha Nomád mély sajnálkozása kifejezésével adna elégtételt megbántott és meghurcolt író társának.

JEGYZETEK

1. Az Írók Gazdasági Egyesülete (IGE) szociális és jogvédelmi bizottságának az értekezletéről van szó. Az IGE 1932-ben jött létre, melynek alapításában Kodolányinak jelentős szerepe volt: az egyesület nevét is ő találta ki. Első elnöke, Pakots József (1877—1933) újságíró, író, közmegelegedésre látta el funkcióját, de már egy év múlva, 1933-ban meghalt. Utódát roppant nehezen találták meg, melynek során ellentétek merültek fel Móricz és Kodolányi között. Végül is Ugron Gábort (1880—1960), volt minisztert, liberális politikust választották elnökké, míg a társelnöki tisztre Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Fenyő Miksát, Földi Mihályt és Zilahy Lajost kérték fel. Főtitkár Kodolányi János lett.

2. Bajcsy-Zsilinszky asztaltársasága, akiket „napkeleti bölcsek”-nek neveztek (Ajtay József, Balla Antal, Csetényi József, Juller Ferenc, Pethő Sándor, Tombor Jenő, és alkalmilag mások is), akkor a Modern kávéházba járt. A „bölcsek” valóban jó regénytémát alkottak, de sem Bajcsy-Zsilinszky, sem más nem írta meg őket.

3. A Magyarország 1934. július 25-i száma „Példátlan német támadás Magyarország ellen” címmel közli a Hamburger Zeitung magyarellenes cikkét. A német lap a magyar közélet számos személyiségéről — névelemzés alapján — kimutatja német származását.

4. Balla Antal (1886—1953) újságíró, történész és politikus, akkor a Pesti Hírlap belső munkatársa, majd csatlakozván a Független Kisgazdapárthoz, 1945 után tájékoztatásügyi miniszter lett. Egyébként Zsilinszky akkor joggal reménykedhetett abban, hogy Mussolini Ausztria védelmére kel Németországgal szemben, hiszen még 1937-ben is a Brennerre rendelte csapatait, s így megakadályozta az Anschlusst.

5. Lőrinc — Szabó Lőrinc, aki akkor a Magyarország szerkesztőségében dolgozott.

6. Lajos — Magyar Lajos, a Magyarország kiadóhivatalának vezetője.

7. Retablírozás — valójában katonai kifejezés és a háborúban megviselt csapatok újbóli harcra kész állapotba hozását jelenti. Zsilinszky esetében arról van szó, hogy regenerálódása a Balaton partján jól indul.

8. Zsilinszky írása: „Nincs mit féltünk Olaszország és Franciaország kibékülésétől”. (Szabadság, 1934. aug. 5.)

9. Szabó István írása végül is nem jelent meg.

10. Kodolányi János: Hulló Európa — hulló magyarság. Szabadság, 1934. júl. 29., aug. 5., aug. 12., aug. 20.

11. Gödri Antal géplakatos, a Nemzeti Radikális Párt munkásszövetségének egyik vezetője.

12. Áfra Nagy János tanár volt a Föld Népe rovat vezetője. Átmenetileg azonban Vér Andor gondozta a rovatot, amelyhez szakmailag nem értett.

13. Dr. Rác Gábor ügyvéd, az NRP miskolci szervezetének elnöke, és egy rövid ideig a párt központi titkára.

14. A Kis Újság megszerzése nem sikerült, különben is túlzott reményeket táplált Zsilinszky és Kodolányi egy napilap megindítását illetően. Még a Szabadság hetenkénti megjelenése is időnként gondot okozott.

15. Milotauer Pista — Milotay István kivált a *Magyarságból* és „Új Magyarság” néven új lapot indított.

16. Dr. Nyitrai Elek, egy Párizsban élő ambíciózus, de önös érdekeit szolgáló ügyvéd Zsilinszky-nél kieszközölte, hogy Párizsban megjelentesse a Szabadság ottani mellékletét, a Párizsi Magyar Figyelőt, amely lap — elsősorban Nyitrai hibájából — csak tisztavirágéletem élt.

17. Berecz Sándor, a Pesti Hírlap szerkesztője.

18. Bródy András újságíró, Bródy Sándor író fia.

19. A magdeburgi úszó- és vízipólo Európa-bajnokság nagy magyar sikerrel végződött. Dr. Bárány István Európa-bajnok, a magyar csapat vezetője, a Magyarország 1934. augusztus 22-i számában beszámolt arról, hogy a német rendezők a győztes magyar csapat tiszteletére csak vonakodva voltak hajlandók eljátszani a magyar himnusz, megvárva, míg a közönség nagyrésze elhagyta az uszodát.

20. Pásztor János alkotásáról, a Parlament előtt 1937-ben felállított Rákóczi lovas szoborról van szó.

21. Zsilinszky tréfásan ír Kodolányi „pángermán” hajlamairól, mert az író mindig is német-és náciellenes politikai magatartást tanúsított.

22. Griger Miklós (1880—1938) r. k. pap-politikus, átmenetileg legitimista pártot szervezve, keresztényszociális elveket vallott. Említett cikke a *Magyarság* 1934. szept. 21-i számában jelent meg.

23. Hegyemegi Kiss Pál (1886—?) a Friedrich-kormányban államtitkár, a 20-as években Debrecen országgyűlési képviselője. A polgári ellenzék tagja. Intrikus magatartása miatt Zsilinszky és baráti köre nem kedvelte.

24. Bajcsy-Zsilinszky afférja a *Magyarsággal* akkor keletkezett, amikor a marseille-i merénylet következtében feszültté váló nemzetközi légkörben a francia orientációt képviselő Bajcsy-Zsilinszkyt nemcsak ellenfelei támadták, hanem politikai barátainak egy csoportja is cserben hagyta. Így pl. Pethő Sándor lapja, a *Magyarság*, nem jelentette meg a francia—magyar közledeésről írt cikkét. Az ügy részleteit tartalmazza Zsilinszkynek Pethő Sándorhoz 1934. okt. 21-én intézett levele: OSZK, kéziratár.

25. Globus Nyomda.

26. A Szegedi Fiatalokhoz tartozó Buday György grafikusművész egy időben rendszeresen jelentette meg grafikáit a *Szabadságban*.

27. Fuimus Troes — Vége a dicsőségünknek! (Értelemszerű fordítás az *Odisszeia* alapján.)

28. Dani — Kertész Dániel, Csekő után a *Szabadság* kiadóhivatalának vezetője, a debreceni, majd budapesti ifjúsági mozgalom ismert alakja.

29. Kodolányi János: „Egy nemzedék két világ között”. (*Szabadság*, 1934. dec. 2.)

30. Kodolányinak a „Fegyvertánc az új szellemi front körül” című cikksorozatáról van szó, amelynek első közleménye a *Szabadság* 1935. május 12-i számában jelent meg. Ignó Pál a lap következő számában (1935. május 19.) megvédi az *Esti Kurirban* leközölt és Kodolányi által támadott írást. Az Ignó levél címe: „Egy baloldali gáncsvető az új szellemi frontról”. Jellemző Zsilinszky tárgyilagosságára, hogy egyfelől Kodolányi cikke elé szerkesztőségi megjegyzést tesz, amely szerint „annak minden sorával és megállapításával nem tudunk egyetérteni”, másfelől az Ignó-cikkben kívül leközli Nagy Tibor hozzászólását is, aki a vitában Ignósnak ad igazat: *Szabadság*, 1935. május 26.

31. Kogutovitz Károly (1886—1948), a szegedi egyetem földrajzprofesszora. Cikke a *Viharsarokról* az *Új Magyarság* 1937. április 10-i számában jelent meg. Habár Féja az *Áchimról* szóló fejezetben a tárgyilagosságot mellőzve ír az *Áchim—Zsilinszky-ügyről*, a *Szabadság* mégis helyteleníti a *Viharsarok* hatósági elkobzását és az író elleni bírósági ítéletet. (*Szabadság*, 1937. ápr. 11. és október 17. számok). Zsilinszky külön cikkben is foglalkozik az ítélettel. (*Birtokpolitika* a bírói tárgyalóteremben. *Szabadság*, 1937. okt. 17.)

32. Zsilinszky interveniálása Hómannál Kodolányi újabb finnországi útja érdekében sikerrel járt. Az író 1936 és 38 között több alkalommal járt Finnországban.

33. Krenner Miklós (1875—1968), írói nevén *Spectator*, a két világháború között az erdélyi *magyarság* neves publicistája és közéleti személyisége, aki Bajcsy-Zsilinszky baráti köréhez tartozott. Írásai Zsilinszky lapjaiban is megjelentek.

34. Hitlerről ad „személyleírást” Zsilinszky.

35. Az „Egyetlen út a magyar paraszt” című könyvén dolgozott.

36. Haász Aladár miniszteri tanácsos, a VKM III. ügyosztályának volt a főnöke, akihez a külföldi kulturális ügyek tartoztak. Jalsoviczky Károly, a VKM elnöki osztályának külföldi kulturális ügyekkel foglalkozó miniszteri osztályfőnöke.

37. Bajcsy-Zsilinszky Endre: Kodolányi János védelmében. Újság, 1934. január 31.

38. Lendvai (Lehner) István (1888—1945) újságíró, költő. Az első világháború után Zsilinszkyhez hasonlóan a fajvédő csoport tagja, nemzetgyűlési képviselő. Klábrándulva a jobboldalból, Hitler hatalomra kerülése után a demokratikus ellenzék oldalára áll, és a Magyar Nemzet munkatársa lesz, ahová Nomád néven náci- és nyilasellenes cikkeket ír. 1945 márciusában a nyilasok börtönében hal meg. Kodolányi-ellenes írásai, glosszái a Magyar Nemzetben jelentek meg.

39. Kodolányi „Földindulás” című drámája a dunántúli sváb tengerben pusztuló, egykezű magyar parasztság tragédiáját mutatta be, és ez akkor bátor, németellenes politikai kiállást jelentett.

SZALAY FERENC RAJZA

Nemzetföltők

„Én már eljutottam odáig, hogy mindent ki merek mondani, mert a nemzetemet szeretem” – írja Kodolányi János 1927-ben *A hazugság öl* című memorandumában, amelyet Huszár Károlynak, a parlament alelnökének címzett. Ebben tulajdonképpen összefoglalta mindazon gondolatait, amelyeket a magyar sajtó hasábjain már korábban közzé tett az egykezérsől, a hazugság fenyegető új népbetegségéről.

Kodolányi felsorolja azokat az okokat, amelyek szerinte felbomlasztották, züllésbe kergettek a hazugság etikai érzésvilágát: a hazugság, a kétszínűség mérhetetlen elharapózása; hogy az ember nem mutatkozhat annak, ami, hanem annak kell látszania, amit elvárnak vagy megkövetelnek tőle. Bomlasztó az is, ahogyan bekapcsolják a kisembert a politikába, s ahogy az ő egyéni életében megjelenik a politika.

Kodolányi látszólag az egykezérsől értekezik, de tulajdonképpen egy nép sorvadásáról szól. A tartásában, erkölcsiében, sorvadó emberségében megroppantott gerincű, hitében megmérgezett nép panaszát kiáltja bele a világba. Egy nemzet tragédiájára figyelmeztet: nemcsak a számokban mérhető fogyatkozásra, hanem az odáig vezető út állomásaira, a mértékre, a háttérben megbúvó kilátástalanság okaira. A jövőtlenség sajnó fájdalmára, egy nép hitének megrokkolására.

Miként és hogyan juthattunk el idáig? A társadalmi méretű öngyilkosságig? Miért devalválódott a becsület, a tisztesség, a szorgalom? Az ormánsági, a baranyai, a tolnai és a somogyországi paraszt miért úgy védekezik gyilkosai ellen, hogy elpusztítja a jövőt jelentő gyermekáldást? Miért jutott el odáig, hogy nem látva a jövő körvonalait, utoljára jó nagyokat fürdözik a könnyebbik és céltalan életben? Elveszítette jövőjét. S akinek nincs jövője, megroggyan a hite, s megnő hajlan-

dósága, hogy levetkezze magáról becsületét és tisztességét.

Hogyan juthattunk oda, hogy holmi zugárukká, fekete-piaci csecsebecsékké alacsonyodtak évszázados emberi értékek? „Ahol az egyke terjed, ott valami baj van a közélet öszintesége és általában az élet tisztasága körül. Ott a hazugság átitatott mindent. Ember legyen a talpán, aki abban a hazugságbozótban, amely a mi életünket elborította, össze nem omlik” – írja Kodolányi. A kétségbeesés vezetői tollát, agyában egy a népe jövőjéért aggódó értelmiségi felelőssége lüktet.

Politikai jóslásokban már ő sem hisz régen. A jól van mában és a jó lesz holnapban. A szavakat és a messianisztikus szózatokat már rég a föld alá forgatta a rohanó idő ekéje. A szónak csak akkor van hitele, ha bátor tett is követi. Ha ez elmarad, a szó ígérethé aljasul. A be nem váltott ígéretek pedig fertőző maláriává válnak.

Vádiratában Kodolányi túllépett saját korán. Míg mások a jelenre kegyeltek a gyógyírt, ő már a jövőt nézte.

□

Balatonszárszó, 1943 augusztusa: huszadik századi szellemi honvédelmünk egyik fontos állomása. A frontokon éleslővésszé aljasult az emberi élet. Itt szellemi lövészárkokból tüzelnek a jövőt mentő gondolatok. Keresik a hídpilléreket jelen és jövő között.

Kodolányi tartja a bevezető előadást. Utolsó mondata így hangzik: „Ha nem követeljük magunknak az örökkévalóságot, elveszítjük a más is.” Ezután feláll Erdei Ferenc. Hosszú hallgatás után szólal meg először. Előadása tartalmában és mondanivalójában is a legsikerültebb kerekedik. A szociológus Erdei szól, a politikus Erdei beszél. Széles körű áttekintést ad a kiegyezés utáni magyar társadalom fejlődéséről. Azt mondja, amit Ady egyetlen mondatban így fogalmazott meg: „Mi mindig mindenről el-

késünk.” Következetlenek vagyunk, befejezetlenek társadalmi harcaink, idő előtt meghátálunk, megtorpanunk. Így volt ez 1848-ban, a polgári demokratikus forradalomban, a hirtelen jött és gyorsan elmúlt proletárdiktatúra idején, a felemás ellenforradalomban és örökös konszolidációs kísérleteinkben. Szól a harmincas évekről: az újjáépítési kísérletekről, a reformokról, reformirányzatokról, amelyek mindig összetörték a konzervatív politikuskok építette „védgátakon”.

Nemcsak a világtól maradtunk le – fájóbb, hogy önmagunktól is. Ott – Szárszón – ő is arról álmodik, amiről minden jó szándékú magyar. Recseg a politikai rendszer tákolmánya. Induljunk el, mert ránk dől a szemét és eltemet. De merre? Csak egyetlen út van: egy szabad, független, demokratikus Magyarország.

Rendszert már nem lehet menteni – csakis hazát. Akik az előbbit próbálják menteni, odadobják az utóbbi az enyészetnek. Mert a rendszer a hatalmuk. S míg azt fenntartják, nincs számonkérés, nincsen felelősségre vonás.

Erdei szerint három kiút van, de csupán egyetlen irány. A fasiszmus pusztulásra van ítélve. A harmadik út nem az igazi. Az átalakulás előremutató politikai programja csak a „demokrácia” teljes megvalósulása lehet.

A kötet még két érdekes írást tartalmaz Erdeiről. A Vallomás egy útról, melyet sohase tettem meg – a vívódó, az önmaga helyét kereső, de céljait mindig is tisztán látó Erdeit ismerteti meg az olvasóval, míg a másikban 25 év után újragondolja az augusztusi szárszói napokat.

Ács Zoltán

(Kodolányi János: *A hazugság öl*. Magvető. Gondolkodó magyarok. Kb. 70 oldal, füzve 12 Ft.; Erdei Ferenc: *A magyar társadalom*. Magvető. Gondolkodó magyarok. 68 oldal, füzve 12 Ft.)

Könyvtár

1987. sept. 9. n. 13.

Kodolányi János, a Francia Emlék védelmezője

A Magyar Nemzet május 5-1 számában A pécsi Francia Emlék története címmel arról az obeliszkról írtam, amelyet a Pécssett meghalt hadifogoly napóleoni francia katonák emlékére emeltek 1908-ban. Most egy meglepő adat birtokába jutottam, mely a Francia Emlék történetéhez újabb adalékokat szolgáltatott, s egyúttal Kodolányi János neves írónk franciabarát magatartásáról és első írói sikeréről tudósított.

1914. július 4-ét írunk. A Pécsi Napló nagy fekete betűkkel ezt írja: „Gyászol a főváros. Fekete pompával siratja a szerencsétlen trónörökösöt, akire még egy héttel előbb kíváncsian tekintett fel a Monarchia 60 millió embere.” Egy nap múlva Károlyi Mihály ezt nyilatkozza a Les Temps című párizsi lapnak: „A monarchiára nézve minden háború csak végzetes lehet. Abba a patthelyzetbe jutottunk, mint az a sakkjátékos, akinek el kell vesznie, bárhová lép.” A hó végén megkezdődnek a katonai behívások. Megjelenik a király kiáltványa: „Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam...” Elrendelik az általános mozgósítást. Az újságok első oldalán ilyen főcímek olvashatók: Európa lángokban! Itthon az újságok Szerbiát gúnyosan „nyomorúságos”-nak nevezik, és azt olvassuk, hogy „az orosz medve oldalán találjuk Franciaországot, a perverz gallkakast!”

Ebben az időben Kodolányi János 15 éves; még V. gimnazista, és a főreáliskolába jár Pécssett. Alბérletben lakik Böröczffy Károly rajztanárnál a Szent Imre (ma Gizella) utcában. Augusztus végén megjelenik egy írás a Pécsi Naplóban névtelen író tollából A pécsi francia emlékszóbor címmel, és arról szól, hogy írója szívét keserűség tölti el, amiért mi, magyarok emlékoszlopot emeltünk annak a francia nemzetnek dicsőítésére, melyben csalódnunk kellett. „Ha valaha volt is, de ma már nincs helye az emlékoszlopnak a mi Mecsek hegy-ségünkön. Nem kell, hogy továbbra is hirdesse a francia dicsőséget, ami nemsokára úgyis el fog veszni. Ahány köve van, annyi-felé kell hordani, mert nincs ma itt létjogosultsága.” A szerkesztőség hozzáfűzi a cikk alá, hogy hasonló nézetek már eljutottak hozzá. „A mai franciák végzetes eltévelyedését bízzuk csak rá a németekre. Poincarét és társait el fogja söpörni a nép haragja...”

Ekkor lépett közbe Kodolányi János 15 éves gimnazista első hírlapi cikkével, melyet a Pécsi Napló közölt. Ez volt Kodolányi első írói sikere, melyről később önéletrajzi regényében is (Süllyedő világ) megemlékezik. Azt írja, hogy „egy lobogó magyar” kirohantást intézett a Pécsi Naplóban, a Mecseken fölláhtott Francia Emlék ellen: le kell dönteni ezt az obeliszket. (Egyébként ez volt a közhangulat a város vezetőségében is.) Kodolányi már ekkor elég jól tudott franciául, és mint fiatal diák jobban lelkesedett a franciákért, mint a németekért. Megírta okos érvelésekkel felépített cikkét a Francia Emlék

védelmében, és elküldte a Pécsi Napló szerkesztőségének. Azt írja benne, hogy a magyar nemzet nem alázhatja meg magát azzal, hogy megfélemezhetik az emberbaráti segítségéről, melyet a francia nép az árvíz sújtotta Szegednek nyújtott az inség napjaiban. „Azzal, hogy Franciaország belépett a háborúba, ezzel nem csökkentette dicsőségének fényét. A háború majd befejeződik természetesen a Hármasszövetség győzelmével, és akkor büszkék leszünk rá, hogy az ellenségeskedés idején is nemesek maradtunk, mint ősünk.” A gimnazista Kodolányi postán elküldte a cikket a szerkesztőségbe. Egy reggelen zászlásadója, Böröczffy tanár úr bekiabál Kodolányi diákszobájába, megkérdezvén, hogy van-e neki rokona, akit szintén Jánosnak hívnak, mert egy értelmes cikket olvasott tőle. „Ez az én cikkem”, nyögte a fiú, és az örömtől a torokában vert a szíve. Ezeket írja Kodolányi évekkel később erről: „Kigyúlt fejem körül a glória. Ide tekint, világ! Itt a cikkem szóról szóra, alatta a nevem. Megvédelmezem a Francia Emléket, jobban mondva hazám becsületét. Fennkölt, nemes eszmét dobtam a világtörténelem serpenyőjébe.” A tanár azt javasolta a fiúnak, hogy menjen el a szerkesztőhöz és mutakozzon be neki. Elszánja magát, elmegy. A szerkesztőségben jó félórát kell várnia, mire a „szentélybe” beléphetett, Lenket Lajos szerkesztő színe elé, aki rosszkedvűen fogadta. Az alábbi párbeszéd zajlott le közöttük: „Kodolányi János vagyok. — Mit akar? — Semmit sem, csak bemutatkozni. — Miért jött ide? — Csak azért, hogy megmondjam, én írtam a cikket a Francia Emlékről, hogy nem szabad lerombolni. — Ki maga? — Főreáliskolai tanuló vagyok. Ötödikes. — Nem szép magától, hogy ilyen korán kezdi a hazudozást. — De én írtam. — Mars ki! Szégyellje magát, be akar csapni. Azt hiszi, hogy nem vagyok tisztában magával? Maga csirkefogó! Takarodjék!” Az újdonsült író megsemmisülve, lángvörös arccal, a dühtől elszorult torokkal, reszketve támolgott ki a szerkesztőségből.

Ez volt Kodolányi János első írói sikere, melyet nem hittek el neki. Később Böröczffy tanár úr közbenjárására tisztázódott az ügy, és a Pécsi Napló október 25-i számában már olvassuk kis tárcacikkét: Képek a háborúról címmel. Ebben ormánsági falusi öregek beszélgetnek a kispadon a front eseményeiről. „Hej, halli, csak mink is ott vónánk” — mondják.

Kodolányinak a Francia Emléket védelmező cikke sikeres hatást keltett, mert bár a városatyák franciaellenesek voltak, Kodolányi János V. gimnazista fiú okos érvei meggyőzték őket. Egyébként is a hadiesemények egyre újabb gondokat zúdítottak az országra, így tehát a Francia Emlék lerombolása elmaradt, s az még ma is díszre, ékesége Pécs városának, a Mecseknek.

Dr. Szántó Károly

Magyar Nemzet
1987. okt. 19.

246. n. 6.

JUHÁSZ GÉZA LEVELES LA'DA'JA. Cs. Val., sejtó alá rend.
 Júlia férjének és Léray Bolond, jejj. Léray Bolond, előző
 Kardos Balázs, életrajz Julián Izabella. Usp., 1987. Hír-
 irodalmi K.

142. KODOLÁNYI JÁNOS LEVELE

Budapest, 1933. december 21.

Kedves Gézám!

Köszönöm jókívánataidat. Valamennyien boldog, békés ünnepeket kívánunk Nektek! S bizonyosan tudom, hogy gyermekeid között s Gita mellett valóban boldog ünneped lesz.

Jancsika szerencsésen megérkezett. És megdöbbenettek azok a panaszok, amelyek most kiszabadultak belőle. Nem is tudom, hogy segítek a dolgokon. Tanácsaidra feltétlenül szükségem van, annál inkább, mert Jancsika Hozzád és Gitához nagyon bizalmas, és panaszait Nektek is elmondta volna, ha nem félt volna attól, hogy terhel Benneteket.

A kisleány nagyon leromolva érkezett haza. Szeme karikás, teste sovány. Kiderült, hogy nagyon keveset kap enni. Ha a reggelit későn készítik el, egész délelőtt nem eszik semmit. Délben többnyire híg, tartalmatlan levest adnak neki. Uzsonnát arra való hivatkozással, hogy úgyis korán lesz vacsora, nem kap, vacsorára pedig kizárólag egy csésze kávéval kenyérral. Gyümölcsöt csak akkor, ha Nálátok van, s Gita ad neki. Ez a táplálkozás pedig egy növekedésben levő gyermeknek nagyon kevés! A gyerek ki van éhezve, úgy eszik most, mint egy malac, és főképp almát és na-

rancsot. Gondolhatod fájdmunkat, amikor ezek a dolgok ki-
derültek.

Piroska ezenkívül felbontja a gyerek leveleit, s így panaszkodni sem mer. Az iskolát és a várost szereti és főképp nagyon-nagyon szeret Benneteket. Minden nagyon jó lenne tehát, ha ez a szomorú körülmény nem játszana közre. Piroska állandóan pénzzavarban van – amit nem csodálok –, pénzét a lakója kosztjára költi, saját fiát sem táplálja eléggé – ami meg is látszik rajta –, sajnál minden falatot, szóval úgy viselkedik, ahogy egy ilyen habajgós özvegy viselkedni szokott, aki kénytelen megtagadni magától minden élet-örömet, s aki állandóan kordában tartja ösztöneit.

No de most mit csináljak? Dani nagyon jó barátom, és ő maga is Piroska terrorja alatt nyög. Elmondani vagy megírni sem merem neki. Botrányokat semmiképpen sem akarok, de fáj a szívem, ha látom, hogy az én kedves kisfiam ilyen sanyarú koszton él. Adj ebben a dologban nekem tanácsot. Én legszívesebben azonnal elvinném a gyereket máshová, ha tudnám, hová. Te talán tudsz valami megoldást.

Ennyit a gyerekről. S egyúttal fogadjátok meleg köszönetünket a jóságért, amelyet Részetekről tápasztal s amelyet nem győz eléggé emlegetni.

Sajnos, nem tudok semmit a lapról. Fogalmam sincs róla, hogy áll, hogy megy a dolog. Felajzottam Szegit, aki Pap Károly új könyvéről akar írni. Főját, Lőrincet s másokat is. Féja folyton kürtöli a lapban, hogy indulunk. De hogyan és mikor? Rettentés az, hogy amikor ott vagyok Debrecenben, megindul minden, Dani köpi a markát, lőt-fut és reménykedik. Megesküszik, hogy ír nekem és informál. Azután pedig egy sort sem kapok tőle. Kétségbe kell esnem, ha arra gondolok, hogy ilyen körülmények között kell mozgalmat csinálni. Annyi gond, annyi munka és elfoglaltság szakad az ember nyakába s tetejébe nyilvánvaló indolencia is. Ez ne [...] így soha forradalom.

Most kiöntöttem keserűségemet, s nagyon-nagyon kérlek, írd nekem gyorsan, s adj tanácsot Jancsika dolgában.

Mi van az Ady Társaság estjével?

Isten Veled, kedves jó Barátom. Mindnyájan ölelünk Mindnyájatokat s újból sok örömet s boldogságot kívánunk. Szerető barátod, híved és amit akarsz:

János

142. *Kodolányi János*: lásd a 22. sz. jegyzetet. J. G.-hoz fűződő irodalmi barátsága a harmincas évek elejétől szinte testvéri kapcsolattá mélyült.

Jancsika – ifj. Kodolányi János.

Piroska – Kertész Piroska, Kertész Dániel testvére, nála helyezték el Kodolányi iskolás fiát. (J. G. és felesége keresztszülei voltak a Kodolányi gyerekeknek.)

Dani – Kertész Dániel: lásd a 25. sz. jegyzetet.

a lapról – valószínűleg a Bajcsy-Zsilinszky Endre körében szer-

407

vezett *Szabadság* című lapról ír Kodolányi, amelynek az volt a célja, hogy felkarolja a népi írókat.

Kertész Dániel a *Szabadság* című lap kiadóhivatali vezetője lett Budapesten. A lap Bajcsy-Zsilinszky Endre, illetve Nemzeti Radikális Pártja politikai hetilapja volt 1932–44 között. A népi írók közül többen dolgoztak a *Szabadság*-nál.

Szegi Pál – lásd a 46. sz. jegyzetet.

Pap Károly – (1897–1944) novella- és regényíró. Valószínűleg *A nyolcadik stáció* (Bp. 1933) című regényéről van szó.

Féja Géza – lásd a 120. sz. jegyzetet. Féja fiatalon csatlakozott a Bartha Miklós Társasághoz és Bajcsy-Zsilinszky köréhez, a falukutatók társaságához.

Lőrinc – Szabó Lőrinc.
Kodolányi az Ady Társaság Karinthy-estjére céloz, melyen az író is fellépett (1933. dec. 22.).

114

153. KODOLÁNYI JÁNOS LEVELE

Budapest, 1934. május 5.

Igen Tisztelt Kartárs Úr!

Egyesületünk és a Magyar Könyvkiadók és Kereskedők Egyesülete az ez év jún. 4. és 11. között tartandó Margitszigeti Íróhét és Könyvnapok alkalmából 32 oldalas, és százezer példányban megjelenő alkalmi lapot ad ki, amelynek a címe: *Magyar Író, Magyar Könyv* lesz. Az illusztrált propagandalap szerkesztőbizottsága (Bodor Aladár, Benedek Marcell, Szabó Lőrinc) tervei szerint az újság tartalmába méltóképpen illeszkednék bele egy körülbelül két gépelt oldal terjedelmű, esetleg riportjellegű cikk

A Válasz

címmel, amelyet Kartárs Úr írna meg számunkra.

Mínt hogy rendkívüli fontosságú propagandalapunknak már május 20-án szállításra kész állapotban kell lennie, kérjük, méltóztassék biztosra remélt cikkét május 10-e körül eljuttatni a központi

155

irodánkba. A kiadandó arcképek, fényképek és rajzmelléletek dolgában a szerkesztő bizottság a kéziratok beérkezése után dönt, és arról értesítés megy szét.

Abban a reményben, hogy a könyvkultúrára és Egyesületünkre annyira fontos munkánkban támogatni fog Kartárs Úr, fogadja Egyesületünk nevében is hálás köszönetünket.

Kodolányi János
főtitkár

153. *Egyesületünk* – utalás az IGE-re, az Írók Gazdasági Egyesületére, melynek 1932-ben Pakots Józseffel Kodolányi egyik létrehozója, főtitkára volt.

Margitszigeti Íróhét: 1934. június 4–11.

Bodor Aladár – lásd az 55. sz. jegyzetet.

Benedek Marcell – (1885–1969) irodalomtörténész, műfordító, Baumgarten-díjas, Kossuth-díjas. 1930–39 között a Magyar Könyvkiadók Országos Egyesületének főtitkára volt.

Valószínűleg elkészült J. G. erre az alkalomra írt *Válasz*-cikke.

155. KODOLÁNYI JÁNOS LEVELE

Budapest, 1934. május 19.

Igen Tisztelt Kartárs Úr!

A Margitszigeti Íróhét és Kongresszus előkészítő és programbizottságának megbízásából van szerencsém fölkérni a Kartárs Urat, hogy kongresszusi előadásaink sorozatában június 10-én, vasárnap fél 11 órai kezdettel, méltóztassék előadást tartani író-társadalmunk és közönségünk előtt

Az irodalomtörténet módszerei

címmel. A szigeti Astoria-pavilon jobb szárnyában lévő helyiségünkben lesznek az előadások, és a tervek szerint egyenkint háromnegyed óra hosszát tartanak.

Fogadja, Kartárs Úr, Egyesületünk nevében is hálás köszönetünket és kiváló nagyrabecsülésem és tiszteletem kifejezését.

Kodolányi János
főtitkár

155. Kodolányi felkérésére J. G. megtartotta *Az irodalomtörténet módszerei* címen előadását a Margitszigeti Íróhéten.

156. KODOLÁNYI JÁNOS LEVELE

Budapest, 1934. május 24.

Igen Tisztelt Kartárs Úr!

Az IGE ez évben a Margitszigeten jún. 4-11-ig rendezi íróhatét. Amikor a rendezőbizottság nevében van szerencsém meghívni Kartárs Urat íróhatéunkra, engedje remélnünk, hogy megjelenésével teljessé teszi Magyar Írókongresszusunkat. Ide és vissza vasúti jegyet (félárút), valamint az íróhaté tartamára a Margitszigeti Nagy-

157

szállóban lakást és teljes ellátást biztosítunk Kartárs Úr számára mint vendégünknek.

Azonnali szíves válaszát kérjük, hogy intézkedhessünk. Fogadja kiváló nagyrabecsülésem és tiszteletem kifejezését.

Kodolányi János
főtitkár

156. IGE - Írók Gazdasági Egyesülete. Lásd a 153. levél jegyzetét.

165. KODOLÁNYI JÁNOS LEVELE

Budapest, 1934. november 22.

Kedves Gézám!

Sajnos nem tudtam előbb válaszolni, mert a dolgok igen bizonytalanul állanak. De nem vesztesz vele semmit, mert előadást nem tartok, sem most, sem a jövőben. Semmi kedvem közönség elé állni s valami hülye novellát elnyávogni. Köszönöm azonban, hogy gondoltál rám.

Ha a jegyet szerencsésen megkapom, úgy holnap d. u. 2-kor indulok a gyorssal s este 6-kor ott leszek Debrecenben. Nem is annyira a Zsilinszky-tárgyalás miatt, mint inkább azért, hogy megspóroljak egy hatalmas levelet, amit Neked írnom kellene. Sok mondani-valóm van. Ezenfelül beteg is vagyok, a gyomrommal nagy bajok vannak, csak tojást, tejet, krumplit, passzírozott borsót és efféle hülyeségeket szabad ennem, reggel héttől este kilencig, kétóránként. S port is eszem, Fiam. Mondhatom, unom az életemet.

Ezenfelül sokat dolgozom, de nem ám regényt, novellát, hanem a legrondább hírlapírói munkát. Hát így vagyunk.

Szóval: holnap. Holnap! Itt az ideje, hogy rendes városban is legyek. Hétfőn szándékozom visszajönni. Kedves Gézám, adjatok valami díványt, ahol alhassam, ha Nálatok nem lehet, úgy Paliéknál.

A dolgok rosszul állnak, de erről majd előszóval.

Gittának, Izának, a kis Ditinek kézcsók. Téged öllelek szeretettel.

János

165. J. G. Kodolányit előző levelében valószínűleg az Ady Társaság pódiumára hívta.

168 *Zsilinszky-tárgyalás* – Bajcsy-Zsilinszky Endre ez alkalommal egy bírósági tárgyalás miatt utazott Debrecenbe. Szabó Dezső 1934 novemberének elején egy előadás-sorozatot tartott a városban, amelyen a nagyközönség előtt megrágalmazta Bajcsy-Zsilinszkyt, aki évekkorábban anyagilag segítette Szabó Dezsőt. (*Debreczeni Független Újság* 1934. nov. 23. 2., illetve nov. 25. 4. – A bíróság elmarasztalta alaptalan vádaskodás miatt Szabó Dezsőt, elrendelte előállítását, mivel a tárgyaláson nem jelent meg: levélben tudatta a bírósággal, nincs pénze útiköltségre.) Végül a bíróság egy pengő jelképes erkölcsi kártérítésre ítélte Szabó Dezsőt.

415

hírlapírói munka – Kodolányi ekkoriban a *Magyarország*-nál dolgozott.

Paliéknál – Gulyás Pál.

Ditinek – Juhász Edit, J. G. lánya.

197. KODOLÁNYI JÁNOS LEVELE

Budapest, 1936. július 23.

Kedves Gézám!

Kora reggeltől késő estig befogva, mindig fáradtan, mindig elkésve mindenről telnek a napjaim. Ezért is küldtem úgy a regényemet, mint valami komoly és kimerítő levelet, amelyben elmondom kevés számú barátainknak, hogy mi a véleményem s mit üzenek nekik.

Örülnék, ha a könyvecske tetszenék Nektek. Mondod, hogy szívesen írnál róla. Ha így van, tán a *Napkelet*-ben tollhegyre tűzhetnéd, ott nem is adtam kritikai példányt senkinek, így nem keresztelnéd senki terveit, másrészt meg Te már olyan komolyan és ala-

194

posan figyelted írói fejlődésemet – vagy visszafejlődésemet –, hogy számomra tízszeresen értékes és izgató lenne a Te kritikád.

Egyébként a sajtóval meg lehetek elégedve, mint holmi nagy írórt emlegetnek, dicsérnek, noha igazán alaposan nem mérték meg a mű értékeit és hibáit. Úgy látszik, már ez a feladat is reám magamra hárul, mindent nekem kell megcsinálnom, még a saját levágásomat is!

A miskolci íróügyön nem leszek ott, mert 3-án Finnországba utazom egy hónapra. Komoly terveim vannak ott, de most nem tudom megírni, mert nem érek rá. Annyi tény, hogy az ország felét hajón fogom bejárni, s találkozom néhány emberrel is, hogy mi süll ki belőle, vagy elmondom, ha mégis találkozoznánk egyszer, vagy meglátod az új munkámban. De a télen még *Boldog Margit*-ot is meg akarom írni.

Jól vagyunk, nincs semmi hiba, a gyerekek Baranyában vannak, és az Ormánsággal ismerkezőnek. Pompás leveleket írnak, csak igen ritkán. Tildi is jól van, ő, szegény, nem mehet egy lépést sem sehová. Most egy hónapig teljesen egyedül lesz.

Gulyás Palit előterjesztettem a miskolci rendezőségnek, menni is fog, bár én az ő érkezéseiben, indulásaiban és megjelenéseiben már többé nem bízom. Csúnyán elintézett a Margitszigeten, ezt nem tudom elfelejteni, – persze, nem haragból.

Istentelenül szeretnék látni már Benneteket. Soha nem jön közületek senki Pestre? Vagy nehezteltek? A Hűvösvölgyben, igen szép helyen lakunk, mért nem toljátok be a képeteket? Egészen bizonyos, hogy pl. Czelláréknál már jártatok. De jól van. Ilyen keresztapák is vannak mostanában.

Isten Veletek, Isten Veletek! Öllelek mind, a régi igaz szeretettel. És Tildi is öleli-csókolja Gitát, s Téged üdvözl.

Maradok szerető barátod in der Ewigkeit:

János

197. 1936-ban jelent meg Kodolányi *A vas fiai* című regénye, amelyet dr. Clauser Mihály ismertetett a *Napkelet*-ben. J. G. a trilógia egyes részeiről (*Boldog Margit*, 1937; *Julianus barát*, 1938) írt később kritikát.

Kodolányi ekkor az IGE főtitkára.

a miskolci íróügy – irodalmi rendezvény 1936 nyarán (augusztus 2–9.). Miskolc város vezetősége meghívta az IGE-t, hogy írókongresszusát és irodalmi ünnepségeit ott rendezze. Számos magyar író vett részt a miskolci hét rendezvénysorozatán. (Húsz kongresszusra, huszonegy kiállításra került sor. J. G., Kardos László is jelen volt.)

Tildi – Kodolányi Jánosné.

csúnyán elintézett a Margitszigeten – a Margitszigeti Íróhétről (1934. június 4–11.) Gulyás Pál az első nap „hazaszökött”, valószínűleg valamilyen nézeteltérés miatt. (Juhász Gézáné emlékezete szerint Gulyás Pál idegenkedett minden nagy nyilvánosságtól, s ott a margitszigeti összejöveteleken sem érezte jól magát.)

Czellárek – lásd a 3. sz. jegyzetet.

in der Ewigkeit – (ném.) az örökkévalóságban.

Budapest, 1941. január 14.

Kedves Géza!

A leveledben említett ügy nagyon a szívemen fekszik. El is jártam az Athenaeumban. Sajnos, ott Kállay Miklós lett az isten, én pedig őt nemigen szeretem, ő sem engem. Úgy tudom azonban, hogy Te elég jó viszonyban vagy vele. Érdeklődésemre azt mondták: „Modern magyar irodalom? Lehet róla beszélni!” Így hát azt tanácsolom, pakold össze a kéziratot és küldd el Kállay Miklósnak, Erzsébet körút 7. sz. alá. Remélem, kiadják.

Nem tudom, honnét veszed, hogy ott nagyon takarékoskodnának. Mióta Kállay ott van, minden szemétre ezeket dobnak ki, minden dilettáns odacsődül, s nem is hiába. Arra a szégyenletes *Hid-ra* – szörnyű, mint a lernai hydra –, kb. kétszázezer pengőt dobtak már ki. Miért ne részesüljön tisztességes ember is honoráriumban? Miért ne adják ki a jót is?

A Csikesz-társaság meghívóját megkaptam annak idején, el is vesztítettem nyomban. Agyonnyúztak már az előadásokkal! Folyton rohangálok hol ide, hol oda. Nem tudom, mit hisznek rólam, tán, hogy titkos egyetemi tanár vagyok. Beleuntam, belefáradtam. Utazni sem valami kellemes manapság. S mondd, miért menjek éppen Debrecenbe? A régi szép napok, úgy látszik, elmúltak. Nem érzem többé azt a szeretetet, amit régen. Debrecent én egy-

kor a magyar szellemi megújulás fészkeként tekintetem, úgy látszik, Debrecen nem tekintette magát annak. A szálak fájdalmasan meglazultak vagy összekuszálódtak. Külön szomorúságom, hogy nem kerestél fel a gimnáziumban, ahol megbeszéltük. Vártalak délig. Sok beszélő volt. És Te is, ha Pesten jársz, következetesen elkerülsz. Sajnos, éppen akkor voltatok nálam – egyetlenegyszer –, amikor a Belvárosi Színházzal már rossz viszonyban voltam, s nem tehettem semmit ifjúsági darabod ügyében. Magyarázd meg, kérlek, a rendező uraknak, hogy nem mehetek. Egészségem gyenge, a vasúti közlekedés bizonytalan, s egyébként is nyakig ülök a Szt. István korában, semmi más nem érdekel. Hatkötetes trilógián dolgozom, olyan óriási terven, amilyenén még magyar író nem dolgozott. Mélységben is nagy a terv, nemcsak szélességben. Erről van szó.

237

Vasárnap este Némethéknél találkoztam Gulyás Palival. Fátyolt borítottam legutolsó gorombaságaira, amelyeket a *Földindulás* előadása idején zúdított a nyakamba. Szép, kellemes estét töltöttünk együtt. Semmit sem változott – én sem.

Sok keserűség, kiábrándultság közepette, magamra hagyva éldegélek ebben a teutón magyar világban, s várom a napkeltét. Sokat tudnék mondani, de nem így. Egyszer talán elmegyek Debrecenbe, nem előadást tartani, hanem egyedül azért, hogy meglátogassalak.

Hát küldd a kéziratot.

Ja, igaz! A Csikesz-könyv elé írt bevezetőd rendkívül érdekes, amellet, hogy szép. Több olyan dolgot mondasz el, amit én sohasem tudtam. Nagyon megrendültem olvasásakor.

Szervusz, Gézám. Mindnyájan Mindnyájatokat szeretettel ölelünk. És remélem, egyszer mégiscsak látjuk egymást úgy, mint régen. Addig nem halok meg, amíg egy egész napra el nem megyek Hozzátok.

Igaz barátod és komád:

K. Jancsi

247. Nincs tudomásunk J. G. *Modern irodalom* című vagy ilyen témájú kötetének megjelenéséről, sem az Athenaeumnál, sem másutt. (Az Athenaeum nem adta ki, a háború utáni években viszont J. G. zárkózott el a lehetővé vált megjelentetéstől azzal az indoklással, hogy megállapításait át kell értékelnie.)

Kállay Miklós – J. G.-nak a *Napkelet* révén volt jó kapcsolata Kállayval.

lennai hydra – Héraklész ölte meg a sokfejű kígyószörnyeteget, amelynek a monda szerint hiába vágták le egy-egy fejét, újra kinőtt. Az utalás a Kállay-kiadványra érthető.

Híd – (1940–1944) képes irodalmi, művészeti, tudományos és társadalmi hetilap, Kállay Miklós szerkesztette.

Csikesz Sándor – (1886–1940) református lelkész, teológiai tanár Debrecenben, Kodolányi barátja.

Kodolányi a Csikesz Sándor-émlékünnepélyre gondol. Majd a *Tiszántúl*-ban 1942. február 19-én a következő címmel jelent meg tudósítás: *Csikesz Sándor emlékünnepély Debrecenben. (Kodolányi János mintázta meg Csikesz Sándor történelmi alakját. Helyette Juhász Géza író olvasta fel az emlékbeszédet.)*

451

Kodolányinak 1939-ben a Belvárosi Színházban két társadalmi drámáját játszották (*Földindulás, Végrendelet*), ekkor került „rossz viszonyba” a színházzal. J. G. *Az égigérő fa* című ifjúsági színművének sorsáról van szó a Belvárosi Színházzal kapcsolatban. A darabot 1940 áprilisában mutatták be. (Lásd a 217. sz. jegyzetet.)

nyakig ülök a Szt. István korában – a regénykéziratról lásd a 249. sz. jegyzetet.

legutolsó gorombaságaira – Kodolányi *Földindulás* című drámáját 1940-ben mutatták be Debrecenben. (Gulyás Páltól ekkor hidegült el Kodolányi, amint a levélben is említi.) A darabot már nem Horváth Árpád társulata mutatta be, hanem vitéz Bánky Róberté.

A Csikesz-könyv elé írt bevezető – *Csikesz Sándor Emlékkönyvek* I. Debrecen, 1940. 3–7.

248. KODOLÁNYI JÁNOS LEVELE

Budapest, 1941. május 10.

Kedves Gézám!

Már régóta várom a megfelelő hangulatot, hogy írjak Neked, de az utóbbi idők cseppet sem voltak valami elragadóak. Mióta találkoztunk, megszűnt egy-két állam, s mi magunk is csak éppen hogy vagyunk. Gondolhatod, mennyire megviseltek az események. Különösen a Húsvét volt rossz, s legfőképpen a Nagypéntek. Ha nem szándékoztam is éppen felkötni magam, de az írásról, a nyilvánosság előtt való forgolódásról, a közszereplésről s egyéb efféle agylágyultságról lemondtam. Ezzel az elhatározással azután néhány barátom dühét vontam magamra és joggal. Keményen szidalmaztak kicsinyhitűségemért, önzéssel vádoltak, szememre hányták, hogy csak a népszerűséget hajhászom, s ha erre nincs kilátás, meghátrálok stb. Különösen a pécsiiek verték a fejemhez héttollú botjukat. Ilyenformán jobb belátásra tértem, s összeszedvén magam, tovább dolgozom, ahol éppen lehet.

Idáig jutván a dolgok, ismét szanaszét húznak-vonnak. Keserűségemben nem írtam meg a tervezett finn tanulmányt – Te sem a tiédet –, így hozzá kell fognom. A könyvnapon jelenik meg *Baranyai utazás* című kis könyvem, sajtó alá kell készítenem, s írnom kell hozzá. Holnap a finn tanfolyamok záróünnepélyén kell beszélnem, csütörtökön a Lónyai utcai gimnázium öregdiákjainak összejövetelén, majd jún. 5-én a Városi Színházban lesz nagy népi kultúrest, amelyen bevezetőt mondok. (Meghívót küldök.) Jún. 7-én Pécsen a Janus Pannonius estjén szerepelek. Azután végre nyári nyugalomba vonulok, s megpróbálok írni valami tiszteességes dolgot. Vajúdnak az idők, egerek tömege születik, szétrágnak könyörtelenül.

Megállapítom, hogy Te is belesüllyedtél a tétlenség langyos fürdőjébe. Kéziratodról nem hallok semmit. Nem erőltetem a dolgot, nem szeretnék kényes helyzetbe hozni, ha Te nem akarod, lelked rajta. Mit tegyek? Úgy látszik, mégis reménykedsz, hogy az Athenaeum majd kiadja. Én nem.

Megkaptam a *Tiszántúl* kérő levelét s a Te zárósoraidat. Lapot is küldtek. Éppen jókor! Most bibelődöm a jelzett könyvvel, s egyéb gondjaimmal. Hogyan írjak ilyen körülmények között? Tudod, nem szoktam elzárkózni a nemes dolgok elől. De hát a terminus túlságosan közeli, nincs időm. Talán később. Egyébként, legyünk őszinték, úgy szokott lenni, hogy az embert mutatványszámok csinósítására megkérik szépen, azután csinálják a dolgot a maguk szája íze szerint. Én például a református szellemet alig-alig látom a lapban itt-ott, s inkább egy cikkben, mint a híryanag feldolgozásában, összeállításának módjában, a lap nyelvének magyarságában s erejében stb. Van tehát a lapban egy-egy kocka vagy hasáb, amely református módon s magyarul szól, míg maga a lap éppen olyan, mint a többi. Ilyesféle figura jut eszembe erről: sváb klumpa, tisztviselői pantalló, német ing, francia kesztyű, lengyel bunda s református Bocskai-süveg. Az alap, amin a figura áll, mégiscsak a német klumpa. Mert pl. mi a fenének olyan túlságosan, olyan önérzethíjasan, olyan lelkesedve rajongani, lelkesedni, tapsolni a német fegyvereknek, kis népek omlásának? Egy kissé finomabban, ízlésesebben, tartózkodóbban, magyarabbul nem lehetne? S vajon református szellem-e az ilyen tapsolás, rivalgás, ujjongás? Akármilyen szempontból nézed az eseményeket: óriási emberi értékek pusztulnak, s hogy nem lesz-e a pusztulás helyrehozhatatlan, még nagy kérdés. A kötelező lelkes hadi mámort tehát egy kissé tartózkodóbban s magyarabbul kéne adagolni – legalábbis nem túlozva az amúgy is nehezen túlozható tényeket. Pl. hogy Irak 300 000 katonát tud hadba állítani, közönséges hazugság. Mi szükség az effélékre? Szebb, jobb, reformátusabb, magyarabb, igazabb lesz ettől a lap?

De mindez még bizonyára a kezdettel járó nehézségek miatt van így. S a vidéki sajtóviszonyok elszomorítóak. Remélem, gyorsan valóban reformátussá s nyelvében is magyarrá válik majd a lap. Megnyugtató, hogy Neked közöd van hozzá. Kérlek, ne fukarkodj a jóindulatú kritikával és jó tanáccsal.

Múltkori szép cikkedet köszönöm. Igen-igen jólesett, hogy olyan melegen s értékelően írtál rólam, általában, hogy munkámat be-

240

csületesnek s irodalmilag is jónak tartod. Az utóbbi időben sok otromba, komisz, sanda támadásban volt részem, így a Te írásodra mélyen fellélegzettem.

Hogy vagytok? Mikor jöttök errefelé? Mi jó korán lemegyünk Akarattyára, a fiú korán végez, a lányt meg vendégségbe sózzuk Bene Pista barátomhoz vagy tíz napra. Tildi már elvégezte a kereti munkát, reméljük, sok gyümölcs lesz.

Várom, hogy tájékozottasz a hogylétetekről. Mindnyájan igaz szeretettel ölelünk Benneteket.

Jancsi

248. *a pécsiek* – Pécssett működött a Janus Pannonius Társaság; 1941-től a *Sorsunk* című folyóirat kiadója.

finn tanulmányt – *A csend országa. Finnországi élmények.* Bp. 1942.

Baranyai utazás – a könyv 1942-ben két kiadásban is megjelent.

népi kultúrest – 1941. június 5-én a Magyar Művelődés Házában estet rendeztek *Él az örök magyar szellem* címmel. Kodolányi János, Darvas József, Veres Péter, Németh László beszéltek, Erdélyi József, Sinka István, Illyés Gyula, József Attila, Móricz Zsigmond, Szabó Pál, Baitók Béla, Kodály Zoltán műveiből mutattak be – tudósít Kemény Péter cikke az *Evangélikus Élet*-ben (1941. 25. sz. 4-5.). A cikk címe: *Magyar Élet, 1941. Magyar összefogás.* A cikk-író szerint ez az est „a magyar összefogás, politikai egyesülés eredményeként jött létre”, amelynek „irányjelzője” volt eddig is az „Egységes Párt, Nemzeti Egység Pártja, Magyar Élet Mozgalom”.

az Athenaeum majd kiadja – lásd a 247. sz. levelet és jegyzetét is.

Tiszántúl kérő levelét – a református szellemű politikai napilapnak, a népi írók orgánumának az ügye a negyvenes évek elején még közelebb hozta Kodolányit Debrecenhez. Mint főszerkesztő és jelentős cikkek írója vett részt a munkában. A lap 1941. november 30-tól „a népi Magyarország független napilapjaként” jelent meg,

452

szerkesztője Simándy Pál (családi nevén Gombos Ferenc) volt. A *Tiszántúl* főmunkatársai: Németh László, Veres Péter, Szij Gábor (eredeti nevén Szijgyártó László), Gombos Gyula, Pálóczy Horváth Lajos. A lap munkatársai még: Juhász Géza, Gulyás Pál, Gulyás Gábor, Nagy István, Asztalos Sándor, Ujfalussy József stb. A *Tiszántúl* központi törekvése: ragaszkodás a politikai és szociális követelésekhez, irodalmi orientáció, a földkérdés megoldása; igyekszik elhatárolni magát a hivatalos kül- és belpolitikától. Kodolányi 1941. november 30-tól 1942 februárjáig ír rendszeresen, kéthetente a lapba.

szép cikkedet – J. G.: *Kodolányi Debrecenben (Tiszántúl 1941. márc. 21. 4.).*

Bene István – személyét nem sikerült azonosítani.

Tildi – Kodolányi Jánosné.

1987

249. KODOLÁNYI JÁNOS LEVELE

Balatonakarattya, 1941. aug. 4.

Kedves Gézám!

Ezen a nyáron annyira rám járt a rúd, hogy képtelen voltam egy sort is írni. Ellenségeim példátlanul megsokasodtak s mindent elkövettek, hogy elpusztítsanak. Zsidók és svábok szépen, pártkülönbség nélkül összefogtak irigykedő, tehetségtelen magyarokkal, s olyan szervezett összefogást míveltek ellenem, amilyen még nem volt a cifra esetekben gazdag magyar irodalomtörténetben. Úgyszólván magamra hagyva viaskodtam a földégett szellemekkel, s elképedve néztem a cinizmusnak, az érthetetlen és brutális kegyetlenségnek s a közönynek azt az áradatát, ami körülvett s három hónapon át napról napra megújult. Tépelődvé, hitetlenül, kiábrándulva ültem ebben a néma kertben itt, s azon gondolkodtam, érdemes-e egyáltalában élni ilyen világban – hozzátéve mindazt, ami Európában s az országban még ezen felül is tapasztalható.

Így kell megértened, hogy apósod szomorú elmúlását és a Ti bánkódásotokat is szó nélkül hagytam eddig. Pedig gondolhatod, mennyire együttérzek Veletek, különösen Gittával s még Pállal is, noha ő sok keserűséget okozott nekem ama márciusi es-

241

249. *ellenségeim példátlanul...* – utalás Kodolányi plágiumperére, amely az 1939-ben bemutatott *Földindulás* című drámája kapcsán indult.

apósod szomorú elmúlását – dr. Gulyás István, Gulyás Pál és Juhász Gézáné (Gitta) apja 1941-ben halt meg. (Lásd a 19. sz. jegyzetet.)

ama márciusi estén – lásd a 247. sz. levelet és jegyzetét.

István-regényem – kéziratként a második világháborúban megsemmisült mű, amelyben Kodolányi Szent István és Koppány harcat mutatta be. A regény egy trilógia, az *Emese álma* harmadik része volt. A regényciklusból megjelent az *Istenek* (1941.) és a *Holdvilág völgye* (1942.).

Szabó Dezsőnek köszönhetem – *A Kodolányi-eset*. Bp. 1941. *Szabó Dezső újabb művei* 69–70. sz. Bp. 1941. 3–20.

Muraközy Gyula, Csikesz Sándor, Sipos Károly – református lelkészek, a *Tiszántúl*-ba írtak. (A *Tiszántúl* közvetlen elődje Kodolányi lapjának, a *Tiszántúli Független Újság*-nak, amely református irányú politikai napilap volt.)

Evangelikus Élet – 1932-ben indított országos evangélikus hetilap, a magyarországi evangélikus egyház sajtóosztályának lapja.

tén. Ne vedd részvéltlenségnek hallgatásomat, Géza. Szokványos szavakat írni nem tudok. De még én is megrendülve álltam apám holtteste mellett, noha ő igazán elvert magától, s vajmi kevés gyöngédségben részesített életem során. Hát akkor hogy fájhat Gittának, Palinak s a másik két gyermeknek az ő derék apjuk halála. S Neked is, meg a gyermekeiteknek is. Szívem mélyéig együtt voltam s vagyok Veletek a gyászban, bár nem ismertem apósodat, csak hírből. Hogy vigasztaljalak Benneteket, arra éppen én nem vagyok alkalmas, s nem is lehet más vigasz, mint az eleve elrendelt sorsban való csendes megnyugvás. A törvények alól nem vonhatjuk ki magunkat, s ahogy mi siratjuk elveszett közeliinket, úgy siratnak majd minket is, ha fáradt szemünket csendesen lehunyjuk. Jó volna megérteni ezeket a törvényeket, jó volna tudni, hogyha mindenható az Isten, miért nem tudta vagy akarta hagynunk magunkat az érthetetlen s átláthatatlan törvényekre, ez még a legjobb, amit tehetünk. Ha nem ezt teszünk, nihilizmusba sodródunk, s elveszítjük az életből azt a néhány édes morzsát is, amit tartogat számunkra.

Sokszor megszállt a vágy, hogy Debrecenbe utazzam s kibeszélgessem magam Veled, de lelkieróm már nem volt hozzá. Egy ízben Mohácsra akartam menni hajón, hogy egyedül legyek s megnyugodjam valamiképpen, de elindulni oda sem tudtam. Belebújtam a könyvek tömegébe, amiket azért hoztam ide, hogy István-regényemhez tanuljak belőlük, de vajmi kevés maradt meg bennem, s egy sort sem tudtam írni, bármilyen fontos és sürgető volt is. Lezuhantam a hitetlenség fenekére, s csak most, az utolsó napokban sikerült kivergődnöm belőle. Ezt is elsősorban Szabó Dezsőnek köszönhetem, aki példátlan bátorsággal s egyenességgel állt ki mellettem. De itt járt Muraközy Gyula is, egy szép estét töltöttünk együtt, s én ismét emlékeztem a régi osztrói estékre, amikor Csikesz Sándorral beszélgettem a csendes paplakban. Köszönd meg nevemben Sípos Károlynak is szép cikkét a *Tiszántúl*-ban, én nem ismerem őt, Te meg bizonyára találkozol vele. De szépen mellém állt az *Evangélikus Élet* is. Járt nálam a nyáron Várkonyi Nándor is, szegény fiútól el sem búcsúzhattam,

242

Szerkesztette Kemény Lajos. Kodolányi valószínűleg az *Evangélikus Élet* 1941. május 31-i (22. sz. 5.), a *Magyar Élet* májusi számáról szóló folyóiratszemléjére gondol; annak *Okos, szép, érdekes* című cikkében az aktuális társadalompolitikai kérdésekről nyilatkozó Kodolányit idézik röviden. (Hasonló megemlékezés a 248. sz. jegyzet népi kultúrest megjegyzése után.)

Várkonyi Nándor – (1896–1975) könyvtáros, művelődés- és irodalomtörténész, egyik alapítója és főtítkára a pécsi Janus Pannónius Társaságnak, 1941–48-ig szerkesztette ennek irodalmi folyóiratát, a *Sorsunk*-at. Várkonyi Nándor: *Regények és regényírók. Kodolányi János* (*Sorsunk* 1941. I. évf. 253–271.).

Jucka – Kodolányi Júlia, az író lánya.

„*Nomád*” – Lendvai (Lehner) István álneve a *Magyar Nemzet*-ben. Lendvai István (1888–1945) újságíró, költő. 1923-ban fajvédő programmal képviselővé választották Cegléden, a második világháború idején azonban elfordult korábbi fajvédő elveitől, a *Magyar Nemzet* munkatársa lett, számos, a német fasizmust bíráló cikket írt. Verseit és egyéb írásait is gyakran közölte a *Magyar Nemzet*. A nyilasok 1944-ben elfogták, börtönben halt meg.

1987

éppen indulásakor Jucka vállán sírtam ki magam „Nomád” egyik szörnyű, gyalázatos cikke miatt. Tanulmánya – mármint Várkonyié – nagyon szép volt a *Sorsunk*-ban. S csodálatos levelet kaptam a pálos rendház pécsi alperjelétől is, legszebb emlékeim közé tettem el, oly szelíd, biztató, krisztusian emberséges és vigasztaló volt. Egy Csík megyei asszony pedig felajánlotta, hogy amennyiben a Kúria szerint is ki kellene fizetnem Erdősnek a 2400 pengőt, ők kalákában összegyűjtik s kifizetik, mert ez náluk így szokás, ha valakinek „elhull a marhája”. Mindez lassan-lassan lábra állított, s most már fölülről s közönnyel nézem ellenségeim buzgókodását.

Pécsre – illetve Baranyába – is le akartunk menni az idén családotul, ez is elmaradt. Általában ez a nyár az elmaradt dolgok, a megvalósíthatatlan tervek nyara volt. Mindössze annyi történt, hogy István király kedvéért egyszer-kétszer bejártuk a Balaton környékét, noha István nem született meg ezekből az utazásokból. Ráadásul egész nyáron egy csepp eső sem esett, a kert kiszáradt, gyümölcs nincs, kiszült a fű, elhullatta levelét a fűz, megsárgult a nyárfa, kiégett a virág. „Nékem már a föld kietlen, a mező kiszült” – mondtam Csokonaival, és sajnós, így is éreztem. Anyagi tekintetben is egyre nehezebb az élet, a teutónok által újárendezett Európa végvonaglásban hentereg, s a teljes politikai, katonai és gazdasági anarchiából erkölcsi anarchiával kíván menekedni. A leírt vagy kimondott szónak semmi hitele nincs, bosszúálló, fénekedő, minden eszközt felhasználó emberek szaporodnak el az egyre erőszakosabb világban. De hagyjuk ezt is.

Hallom, tervek merültek fel a *Tiszántúl*-l kapcsolatban. Református napilap! Milyen régóta kellene már. Csodálatos tehetetlenség ülte meg a reformátusokat. Talán most lerázzák ezt a tehetetlenséget? No, bizonyos vagyok benne, hogy az okos, ravasz atyafiak régen biztosítják már busás pozíciójukat a leendő lapnál, amikor engem felszólítanak, hogy néha-néha írjak bele, de egyelőre ingyen, mert hát a kezdet nehézségei... Pedig helyet én már máshol nem remélhetek, hiszen minden lapnál megszer-

A „Nomád”-ügy előzménye: a *Magyar Nemzet* 1941. június 26-i (7.), aláírás nélküli cikkének címe: *2400 pengő kártérítésre kötelezte a Tábla Kodolányi Jánost, mert a Földindulás megírásához felhasznált egy idegen darabot.* (A bíróság Kodolányi ténykedését a jó erkölcsbe ütközőnek minősítette.)

Kállay Miklós megvédte Kodolányit a *Nemzeti Újság* 1941. július 15-i cikkében, kifejtve, hogy a törvény inkább a műkedvelőt védi. Ezután következett „Nomád” Kodolányi-ellenes cikke a *Magyar Nemzet* 1941. július 16-i számában (6.), *Nomád levele egy írói ügyről* címmel. A cikk írója név nélkül támadja Kodolányit, aki mint lektor hozzájutott egy dilettáns szerző színművéhez, és abból fölhasznált bizonyos részeket saját művében. Ugyanakkor a cikkíró reflektál a Kodolányit védő Kállay Miklós említett cikkére is. Egyébként Kállay Miklós a *Kelet Népe* 1941. július 15-i számában (12.) kiállt Kodolányi mellett *Egy plágiumperhez. Erdős László pere Kodolányi János ellen* címmel megjelent cikkében is.

243

Erdős – Erdős László, ő vádolta Kodolányit plágiummal. Az eset hírosági lezárásáról ad hírt a Tiszántúl 1941. december 12-i száma (3.) Elutasította a Kuria a Földindulás plágium-perben Erdős László keresetét címmel. („Egy névtelen színpadi szerző, Erdős László azzal vádolta a befutott író, hogy az ő művéből vett Kodolányi részleteket. Csak azért, mert ő előbb nyújtotta be a Nemzeti Színházba a maga elfodhatatlan egyke-dramáját. A Kúria megállapította, hogy Kodolányi műve eredeti alkotás, az egyező idézetek az író korábbi műveiből valók, anyagi kártérítésre nem tarthat igényt.”)

J. G. is kiállt Kodolányi mellett: *Hogy is állunk azzal a plágiummal?* [A Mórincz Zsigmonddal, Kodolányival kapcsolatos vádak-ról] című cikke a *Tiszántúl*-ban jelent meg (1941. december 14. 9.). J. G. cikkében általában is szól (Petőfi-példákkal) az írói alkotás szabadságáról, a téma szuverén földolgozásáról..

vezkedtek ellenem a svábok. Éljen Hitler és éljen a hómanni kultúrpolitika!

De várj csak, nem megy ez így örökké. Közéleg a leszámolás órája. Nemsokára látni fogod a különvonatokat, amelyek nyomorgatóinkat, akik dagadtra híztak a vérünkön a török kiűzetése óta, viszik Nagyteutóniába, ha ugyan még nagy lesz akkor. S velük mindazokat, akik visszaváltoztatták a nevüket, akik kiszolgálták a hódítókat, akik elnyomták magyarságunkat, akik a nyakunkra ültek, akik a szánkba is belenéztek, akik leköpdösik a zászlónkat s beverik a szánkat, ha magyarul szólunk. Egy pillanatig se hidd, hogy ez a sors elkerüli őket, s még boldogok lesznek, ha csak ez lesz a sorsuk. És majd elérkezik az idő, amikor [...] beverik a magyarok ablakait s akkor mindenki nyilván látja, milyen jól megértik egymást a svábokkal. Készülni kell erre az időre, hogy mi, magyarok, együtt legyünk s tudjuk, mit kell tennünk a népünk érdekében. Csak attól félek, mi akkor sem leszünk egységesek, s egymást áztatjuk el. És attól is, hogy olyan politikai „orientálódás” szakad ránk, ami minden Trianonnál nagyobb veszélyt zúdít a nyakunkba. Mert figyeld meg, Magyarországon minden sorsdöntő órában árlejtés kezdődik: ki szállítja olcsóbban az országot. Így licitáltak lefelé Károlyiék, így licitálnak, Gömbös óta ma is, és így fognak licitálni Imrédyék s a nyilasok után majd a [...] s a szabadkőművesek is. Csak Finnország tudja és látja világosan, mit kell tennie. Bár tanulnánk végre tőlük! Nézd meg majd azt a mesteri vitorlázó manővert, ahogy a finnek a kellő pillanatban a túlsó partra kormányozzák hajójukat. Milyen zökkenés nélkül; milyen magától értetődően fog ez történni. (Igaz, hogy ők jobb helyen vannak most, mint mi.)

Mit művelsz, édes Gézám? Dolgozol-e valamit? Örökké fájni fog nekem, hogy irodalomtörténetedet nem lehet kiadatni, mert Féja megelőzött. Én a nyáron összeállítottam *Esti beszélgetés* című könyvem, a Magyar Élet adja ki. Ott most nagy programot kalapáltak ki, benne Veres Péter, Erdélyi, Németh László, Darvas stb. Miért húztad olyan sokáig? Remélted, hogy Kállay kapva kap rajta? Nehéz ott a helyzet. Nekem szerencsém, hogy régi

244

hómanni kultúrpolitika – Hómann Bálint (1885–1953) történétíró, egyetemi tanár, reakciós kultúrpolitikus, az MTA tagja. A Gömbös-, Darányi-, Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Károlyi Gyula gróf – (1871–1947) nagybirtokos, ellenforradalmi miniszterelnök.

Gömbös Gyula – (1886–1936) fasiszta politikus, miniszterelnök.

Imrédy Béla – (1891–1946) fasiszta politikus, 1938–39-ben miniszterelnök, háborús bűnösneként halálra ítélték és kivégezték.

Féja megelőzött – háromkötetes irodalomtörténetének (*A régi magyarság*, 1937; *A felvilágosodástól a sötétedésig*, 1942; *Nagy vállalkozások kora*, 1943) kiadása megelőzte J. G. tervezett, említett művét. (Az Athenaeumnál lévő kéziratról több levélben szó esik.)

Esti beszélgetés – című Kodolányi-kötetet a Magyar Élet adta ki 1941-ben.

Magyar Élet – Püski Sándor által 1939-ben létrehozott könyvkiadó vállalat. A népi írók műveivel foglalkozott.

poglavnik emlékiratait – poglavnik (horvát): Jugoszláviának a tengelyhatalmak részéről 1941-ben történt felosztása után az önálló állammá alakult Horvátország fasiszta államfőjének, Ante

szerződésesem van, de Kállay szellemi arányai meglátszanak a kiadványokon. Most pl. mindenáron a poglavnik emlékiratait akarja kiadni, meg egy másik művet: *A perfid Anglia*. Mondhatom, széles látókörű terv. A hülye poglavnikon mindenki röhög máris, még saját népe is, és vajon a „magyar” középosztály mit fog szólni már egy év múlva az angol perfidséghez? Nem az ő asszonyaik táncolnak-e majd a Duna-parti szállodák halljában az angol tisztekkel, ha úgy fordul a dolog? Nem azok tűzik-e ki a lobogókat az ő üdvözlésükre, akik most a *Magyarság*-ban olyasmit olvasnak, hogy a finnek elgermánosodtak, s mi is rokonai vagyunk a germánoknak? Csak várj sorára. Hát így ad ki könyveket Kállay. (Igazán tárgyilagos vagyok, hiszen megvédett a *Nemzeti Újság*-ban meg a *Kelet Népe*-ben.)

Olvasom Zsiga bácsi *Rózsa Sándor*-át: szikrázik benne az élet, olyan, mintha egy rakás parázsban turkálna az ember, valóban csak magyar táltosok tudják befalni s megemészteni ezt a táplálékot. Hanem milyen szakadozott, rongyos, henye a stílusa. Ez sohasem fér a fejembe. Mintha Zsiga bátyánk nem járt volna elemi iskolába sem. Ragozás, hangtani törvények, írásjelek stb., mindez neki smafu. Hogy nem szúrja a szemét, hogy nyugodtan tud aludni! Milyen mély ösztöne van, s milyen vékony a tanultsága. Neki ugyan hiába a magyar nyelv minden törvénye. Ilyen zagyva tájékozatlanságot még sohasem olvastam. Ennyire bosszantó helyesírási hibákat még sehol sem láttam. Úgy ír, mint egy asszony. De milyen mélyről és belülről látja a magyar embert, a magyar tájat, a magyar állatokat, sőt növényeket! S mégis, az egésznek a mélyén sivárság ásit. Semmi magasabb szellemiség, semmi misztikum, semmi isteni. Hogy tud ilyen sivár világban élni? Hogy nem akasztotta fel magát régen, ha ilyennek látja az életet, a világot, az embert, az Istent? Ezt magyarázd meg.

Hogy gyermekeimről is szóljak: készülődnek a munkára. Jucka nagy kínosan tovább lábolja a gimnáziumot, Jankó pedig beiratkozik Németh Gyulához, Ligetihez, Zsiraihoz, Mályuszhhoz, végül néprajzos lesz, mégpedig a zenei folklórt kívánja művelgetni. Ezért zenét is tanul majd, jó későn, mert noha én már kicsiny korában

245

Pavelicnek (1889–1959) az emlékirataira utal. Az Athenaeum Irodalmi Tanácsának működését 1941-ben jobbratulódás jellemezte: a vállalatot tulajdonosaitól elvették, és az úgynevezett Közérdekelt-ségek rendelkezése alá került mint állami tulajdon. Ekkor lett irodalmi igazgató az egyáltalán nem rosszindulatú Kállay Miklós. A poglavnik könyvét – a *Szöke szépség* címűt, amely az usztasamozgalomról szólt – a kívülről történt ajánlással szemben a lektorátus hevesen elutasította. A könyv mégis megjelent.

perfid – (lat.): hűtlen, hitszegő, álnok. Az említett *A perfid Anglia* című mű kiadása nem ismeretes.

Nemzeti Újság – politikai napilap (1919–1944). Szerkesztője Turi Béla, 1922-től Tóth László. A katolikus klérus által alapított Központi Sajtóvállalat indította meg.

Zsiga bácsi – MórícZ Zsigmond. Regénye ekkor jelent meg: *Rózsa Sándor a lovát ugratja*. Bp. 1941. Athenaeum.

Jankó – ifj. Kodolányi János.

Németh Gyula – (1890–1976) nemzetközi hírű nyelvtudós, turkológus, egyetemi tanár, akadémikus.

Ligeti Lajos – (1902–1987) nyelvész, orientalista, egyetemi tanár, akadémikus.

Zsirai Miklós – (1892–1955) finnugor nyelvész, egyetemi tanár, akadémikus.

Mályusz Elemér – (1898–) történész, egyetemi tanár, akadémikus.

felismertem páratlan zeneérzékét, nagy makacsságában ellenszegült a zenetanulásnak. Most persze, jó volna. De mindenáron katona akart lenni. Én tudtam, hogy nem lesz, de rá kellett hagynom. Most olvasgat is erősen, közösen vettünk egy nagy tömeg *Etnografiá-t* meg *Magyar Néprajz*-ot, s rákapott Veres Péterre is, olvassa Györffy, viaskodik az én trilógiámmal is. Majd csak lesz belőle valami. Hogy Juckóból mi lesz? Remélem, asszony és anya, bár eléggé hűvös természetű, s inkább az esze kormányozza, mint az érzelmei. (Mind a kettőben túlteng inkább az értelem az érzelem rovására.) Nagyon szépen, sőt néha zseniálisan tervez ruhákat s meg is csinálja. Így azzal a gondolattal foglalkozik, hogy egyik barátnőjével boltot nyit Pápán, ő tervezi a ruhákat, a barátnője meg jó üzletember, majd vergődnek valamire. Nem bánom, szívesen látom, ha valaki a maga erejére kíván hagyatkozni. Egy magyar városban egész jól festene egy ilyen cégtábla: Kodolányi Julianna és Nádasdy Ida. Jucka nagyon megszerette Pápát, tíz napig volt ott, s egészen felajzva tért vissza, milyen magyar, milyen szép, milyen eleven. Ott találkozott [-----]. Várja, mikor tűzik ki a Kreml tornyára a horogkeresztet, hogy verset írhasson róla. Már csak klapanciákat ír. Kár érte.

Egyébként csudálatos család az enyém, minden levelezést rám bíz, s ha én lelki nyavalyáimban vergődöm, hát senki egy sort nem lát tőlünk. Igaz, őket is megviselte a hajsza, különösen Tildit.

Hát 9-én megyünk vissza végképp Pestre. Szép kis nyár volt, de elmúlt. Most megpróbálok dolgozni. S melengetem a tervet, hogy egyszer lemegyek Debrecenbe is egy-két napra, Debrecenbe, ahová úgyszólván csak szép emlékek kötnek. Jó volna, ha addig józan belátásra terelnéd Pali. Lásson hát tisztán! Mérje föl, mi fog történni velünk, elvégre magyar és költő, ne vágjon Szabó Lőrinc útjára. Őt elveszett embernek tartom, s már előre sajnálom, milyen bukás lesz az osztályrésze. Mert a versei megmaradnak ugyan, de testi élete is van az embernek, baráti köre, közössége, fajtája. Nehogy Pali is kövesse őt a zsákutcába.

Németh Lászlóval néhányszor találkoztam Kenesén. Most olvasta *Boldog Margit*-ot, s úgy néz rám, mint egy bicikliző csimpánzra:

246

hát ilyet is tud ez az ember! Hihetetlen. Csodálatosan bevették némely kritikus barátaim azt a hülyeséget, hogy én ázsiai barbár, bundaszagú, műveletlen hülye vagyok stb.

No mindegy. Szeretettel ölelünk Benneteket mindnyájan. Ha lehet, írj.

Őszinte barátod és komád:

Kodolányi János

Etnografia - Etnographia; a Magyarországi Néprajzi Társaság hivatalos értesítője 1890-től jelent meg Budapesten, évente tíz alkalommal.

Magyar Néprajz - A magyarság néprajza. 1-4. köt. Bp. 1933-1937.

Györffy István - (1884-1939) etnográfus, egyetemi tanár, az MTA I. tagja. Róla nevezték el később a baloldali parasztfiatalok Györffy Kollégiumát 1940-ben.

trilógiámmal - utalás Kodolányi történelmi tárgyú regényeire: *A vas fia* (1936.), *Boldog Margit* (1937.) és *Julianus barát* (1938.).

Tildi - Kodolányi Jánosné.

Pali - Gulyás Pál.

Gründungszeitung

Kardos László: SZÁZ KRITIKA. Lgy. 1987. Szépirodalomk.
90-92., 113-115. (Ut was frei 1936, Boldeg Margit 1937)

ACHS KÁROLYNÉ:

Kodolányi Földindulás-ának forrásanyagáról

Kodolányi sok műfajú írásainak forrásanyagát kutatva bizonyítható, hogy nemcsak a saját ormánsági falujában, Vajszlón szerzett élmények inspirálták ormánsági témájú művei megalkotására. Kapcsolatban állt az Ormánság kutatóival – Fülep Lajossal, Herbert Jánossal, Kiss Gézával –, tőlük nemcsak személyes találkozások alkalmával szerzett megdöbbentő adatokat, hanem cikkeiknek, tudományos közleményeiknek nyoma is fellelhető írásaiban. Fiatal éveinek mestere, Csikesz Sándor, a későbbi debreceni egyetemi tanár, akkor még csányosztrói református lelkész mellett – szépirodalmi műveinek, cikkeinek utalásai szerint – Kiss Gézával, a parányi ormánsági Kákics lelkészével, az Ormánság néprajzosával és egykekutatóval is kapcsolatot tartott, s egész intenzíven éppen 1919 és 1921 között, vajszlói tartózkodása idején, közvetlenül első ormánsági novelláinak megírása előtt. Ő maga írja: „Többször meglaktam ezt a vén lelkészlakot...” (Kodolányi János, ifjú Kodolányi János: Baranyai utazás, 1963. 227. 1.) Feltételezhető, hogy ebben az időszakban olvasta Kiss Gézának az egykekérdést gazdasági, társadalmi, nemzeti, erkölcsi gyökereivel-kihatásaival együtt fejtegető 1916–17–18-as írásait. A Csikesztől–Kiss Gézától kapott szemlélettágító felvilágosítások is segíthettek tudatos „drámákká” rendezni a novellaanyagul kínálkozó élményeket. Bármily zsúfoltnak, fojtó légkörűnek ítéli is a kritika Kodolányi első novelláit, a legelsőként megjelenő, 1922-es Sötétség életanyaga nem is tűnik már annyira valószínűtlennek, ha mögötte ott látjuk Kiss Géza Riport – A faluról című írását (Ébresztő, 1917. 5. sz.). A riport is, a novella is egy haldokló fiatalasszony ágya köré sűríti az ormánsági falusi élet sok megdöbbentő jelenségét.

Tüskés Tibor könyvéből tudjuk (Kodolányi János, Magvető K., 1974. 76. 1.), hogy a Nyugat ízlése nem mindig találkozott Kodolányiéval, s Kodolányi második ormánsági novellájának, a Böbék Samu búcsújának közléséről le is mond Osvát a naturalizmus miatt. Pedig az 1922-es Böbék Samu az életanyag mélységét tekintve korántsem olyan kegyetlenül „naturalista”, mint egy 1924-es valóságos ormánsági tragédia. E tragédia bizonyos motívumai majd csak a Földindulásban jelennek meg.

Röviden: egy kákicsi származású piskói fiatalasszony megszülte második kisfiát anyósa – s az ormánsági törvények – ellenére. A közerkölcsöt nem lehet büntetlenül megsérteni. Az emlékezők szerint az anyós beléndekmagot („pocamagot”) tört, rétesbe keverte, hogy elpusztítsa vele menyét, unokáit. Mivel az ételt kihányták, nem volt hatásos a mérég. A fiatalasszony a kisebb gyermekkel Kákicsra költözött, a nagyobbik fiúcskát megfojtották, s a húgygödörbe dobták. A bűnben részes volt az apa, az apa testvére s a nagyanya. A nagybácsi a börtönben halt meg. Az öregasszony tizenöt év után szabadult Márianosztráról. Az apa a sopronkőhidai fegyházban töltötte életfogytiglani

Dunatáj 1988. jan. - ápr., 1. n. 51-55.

büntetését, onnan 1945 sodorta haza. Feleségét már nem találta életben. A piskói egyházi anyakönyv tanúsága szerint a kisebbik gyermek 1924. augusztus 22-én született. A nagyobbik 1924. november 5-én halt meg. A halál oka: „vízbefúlás”. A kisgyerek a bejegyzés alapján hároméves volt.

Bár az események minden felnőtt szereplője halott már, még ma is nehéz leírni e sorokat. Hogy Kodolányi tudomást szerzett a második ormánsági novellája főhősének nevét hordozó családról, széthullásáról, s hogy a kritikusoktól s a „*bocsánatot nem ismerő vajszlóik*”-tól (Tüskés: i. m. 35. l.) tapasztalt felháborodás vagy a tragikum iránti tapintat miatt nem beszélt róla, nem bizonyítható. Valószínűbb, hogy utolsó, Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Talpassy Tiborral tett kákicsi látogatása során került szembe (vagy került újra szembe) a család sorsával.

A kákicsi út élményeit regisztráló – a Baranyai utazásba is átvett – cikke szerint a szűkebb ormánsági látókörből Kiss Géza, „*az Ormánság szenvedélyes szerelmese és kihalásának esztendőik óta szemlélője*” vezette ki őket. (Nincs gyerek – kié a jövő? Magyarország, 1934. ápr. 14.). A Földindulásnak több lényeges kapcsolata van e riporttal, a Kákicson szerzett tapasztalatokkal. Már Kiss Géza 1934 januári tanulmányának (Protestáns Szemle) az ormánsági család légkörét, erkölcsét bizonyító nem egy ténye, kifejezése megmarad Kodolányiban. Most Kákicson Kiss Géza legszemélyesebb fájdalமாகént találkozhat a falu szellemével. Kiss Gézát egyedül találják, felesége a pécsi kórházban: néhány napja szülte harmadik gyermekét. S már elhangzott a falu ítélete egy fiatalasszony szájából: „*Mindig fiadzik, mint a malacos göbe*”. (Kiss Géza egy 1934-es előadásának kéziratából.) Esetekről hallhat itt Kodolányi, amikor a közfelfogást megcsúfolóan megszülető második kisgyerekek meg kell halnia a szülők machinációi miatt. Egyiket kiemelten közli riportjában, ugyanezt az esetet Kiss Géza is leírja 1934. júliusi cikkében (Protestáns Szemle).

A riport – majd később a Földindulás – alaphangát az az istentisztelet adja meg, melyet Kodolányi a marócsai kis gyülekezet évfordulós ünnepeként él át. Az istentisztelet leírásával, Kiss Géza beszédének tömörített közlésével kezdi cikkét. „*Filmre kellett volna felvenni a kis baranyai falu istentiszteletét... hogy részt vegyen az egész ország a kis marócsai gyülekezet kétségbeesésében.*” Ez az istentisztelet lesz a Földindulás nyitó jele.

Az ormánsági cikksorozat végére 1934 szeptemberében már nagy keserűséggel tesz pontot Kodolányi. A következő évek műveiben az Ormánság áttételesen jelenik meg. Ezúttal nem feladatom vizsgálni: hogyan épül bele a középkori regénytrilógiába az Ormánság néprajzának, népnyelvének, Kiss Géza 1934–35-ös nyelvjárási közleményeinek (Szegedi Füzetek) sok eleme, hogy kap ihletést élő ormánsági alakoktól a regényhősök megformálására az író. (Később így nyilatkozik önmagáról: „*Az író minden műve, ideszámítva »A vas fiai« és »Juliánus barát« című, eléggé ismert, elismert, eléggé feltűnt történelmi regényeit is, egytől-egyig az Ormánságban született mindenestől.*” (Magyar Élet, IV. évf. 7. sz.) Kiss Géza 1937 őszén megjelent nagy néprajzi monográfiája (Ormánság, Sylvester Kiadó), Móricz Zsigmondnak a könyv hatására tett kákicsi látogatása, Kiss Gézával folytatott sajtóvitája s ormánsági riportjai készítetik Kodolányit, hogy a múltból most néhány cikk és egy dráma kedvéért visszatérjen az ormánsági valóságba.

1988. Jan.-ápr. 1991

Kiss Géza könyvéről 1938 februárjában a Magyar Életben terjedelmes bírálatot közöl. (A cikk némileg módosult formában olvasható kötetben is. Kodolányi, ifjú Kodolányi: i. m. 117. l.) Itt nevezi Kiss Gézát Csikesz mellett mesterei egyikének, s felhasználja a könyvismertetés alkalmát arra, hogy Móriczot keményen bírálja a kákicsi cikkért, Kiss Gézához írt válaszáért. (Feltételezem, hogy a Móricz – Kiss Géza vita tanulságai is okozói annak a hangvételebeli különbségnek, melyet tanulmányom későbbi részében a Sötétség és a Földindulás között észrevételezek.) Elfogulatlan, tárgyilagos kritikát ír a monográfiáról, hangja többször keményen vitázóvá válik, de a tanulmány vége – ahol Kiss Géza alakját, jellemét állítja az olvasó elé – átforrósodik a személyes kapcsolat és tisztelet melegétől. A Földindulás-kérdésben nem érdektelen, hogy itt kapcsolja bele kritikájába 1934-es kákicsi látogatásának emlékét: *„Lehetetlen vissza nem emlékezni arra a húsvétra, amikor Bajcsy-Zsilinszky Endrével és Talpassy Tibor íróbarátommal jártuk be az Ormánságot. A néma, kihalt utcákon, melyeken most beszögezett házak, koszlott háztetők, elhagyott gyümölcsösök, gyomverte udvarok ásitottak, mint a hullák... Zsilinszky nem tudta visszafojtani könnyeit. Kiss Géza kákicsi parókiájában, a halálos esti csendben olvastuk aztán a grafikonok ijesztő számait. Néztük a zuhanó vonalakat, melyek egy nemes nép pokoli hullását mutatták. Ez az érzés lep meg, mikor Kiss Géza könyvét leteзем a kezemből.”* A hang támadó pesszimizmusba, gúnyos felkiáltásba csap át: elkészült rá, hogy a magyar közvélemény ezúttal is érintetlen marad, nem fog a monográfia nyomán a probléma mélyébe nyúló sajtóvita lánggra kapni. *„Holott tele kellene lennie a sajtónak, visszhangoznia kellene az Országgyűlésnek. De hát Kiss Géza nem filmnagyság, nem külföldről hazatért színész, Kiss Géza »csak« magyar falusi lelkész, elporladt prédikátorok utóda.”*

Ez az érzelmi megrendülés, a felelősség újraélése kap hangot a Földindulásban (s gazdagítja Juliánus barát alakját Kiss Géza-vonásokkal).

A Földindulás 1939. február 11-én kerül először színre a Belvárosi Színházban. *„Történik ma, egy ormánsági faluban”* – írja a mű elé Kodolányi.

A darabban először is azt kell észrevennünk, hogy sűríti bele egyetlen család tragédiájába – mint korai ormánsági novelláiban – a problematika sok lényeges motívumát. A Böbék család sorsa a következő kérdésekkel asszociálódik: a föld elaprózódásától való félelem; az egyke: az egyetlen gyerek istenítése (Móricz januári kákicsi riportjának ez egyik hangsúlyos pontja), a második már bűn, szégyen, – az utcára se mehet ki szégyenében a kétgyerekes asszony; az öregek uralma; a vő szolgai helyzete; a szekták tagjainak szaporodása: felvevő területek az eltorzult életű fiatalasszonyok világa; az orvoskérdés; a német terjeszkedés.

Az író magát a valóságos 1924-es históriát látszólag mellőzi, teljes sötétségben a falu szelleme, az erkölcsi törvény érvényesül. Nagyobb odafigyeléssel azonban érdekes párhuzamokat veszünk észre az életanyag és dráma között. Nézzünk meg közülük néhány lényegeset:

1. A vezetéknev azonos.
2. A valóságban a szülők tartják hatalmukban a fiatalokat, az öregasszony az úr a háznál, a menyét nem állja; a drámában ugyanez a helyzet, de itt a vő áll a gyűlölet középpontjában.
3. Megindul a második gyermek, mindent megtesznek megszületése ellen; a valóságban megszületik,

a drámában eltetetik a piókás szülével, ezzel a fiatalasszonyt igyekeznek úgy tönkretenni, hogy ne lehessen több gyereke.

4. A valóságban az első gyereket húgygödörbe fojtják, a drámában leszakad alatta a jég, vízbe fullad.

5. A valóságban a meny menekül ki ebből a családból, a falu emlékezete szerint ő hívja fel a hatóságok figyelmét a kisgyerek halálának gyanús körülményeire. Szülőfaluja segítőkészséggel fogadja be, napszámából és a falu támogatásával neveli gyermekét.

A drámában a vő lázad föl, különköltözik. A falu nagygazdái az apóssal szövetkeznek, a fiatalember egy ellenséges közösséget talál magával szemben, még napszámot se hajlandók neki adni.

6. A valóságban fegyházra ítélik a bűnösöket, szétesik a család.

A drámában meghal az após, a birtok az egyháza marad. A fiatalok újra egymásra találhatnak, a dráma munka és egy új gyerek, tehát új élet lehetőségével záródik.

Ne erőltessünk felszínes következtetéseket! Vita tárgya lehetne, hogy enyhített-e Kodolányi a valóságon, szelídített-e a következményeken, vagy csak figyelemelterelő módosításokra igyekezett, hogy ne szaggasson sebeket a család túlélőiben. Nem árt viszont felhívni a figyelmet arra, hogy az első ormánsági novellához, a Sötétséghez viszonyítva nem annyira jövátéhetetlen a közösség erkölcsi vétsége, nem végérvényes a közvélemény ellen lázadó, egészséges ösztönű egyén alulmaradása.

Itt szeretnék visszatérni az 1934-es marócsai istentiszteletre, a Földindulás nyitó jelenetének inspirálójára. Hogy milyen hatást válthatott ki a három látogatóból az, hogy Kiss Géza az imént szenvedett el durva sértést harmadik gyermeke születésével kapcsolatban, s máris tud megrázó beszédben szembeszegülni ezzel a közszellemmel úgy, hogy szavai most egy gyülekezetet kényszerítsenek néma csendre, majd néhány év múlva egy dráma ünnepi nyitányává emelkedjenek, azt Talpassy Tibortól tudjuk meg. (A holtak visszajárnak, Magvető K., 1971. 138. l.) Szerinte Bajcsy-Zsilinszky a Fülepnél, Herbert Jánosnál, Kiss Gézánál tett látogatása után így összegezte: *Engem a három ember közül legjobban ez a kákicsi pap fogott meg... Kiss Géza olyan, mint Petőfi vagy Shelley a költők közül. Nincs más számára, csak amire feltette életét... Ő van a legkétségbeejtőbb helyzetben hármuk közül, ..., mégis ő ébreszt szánalmat legkevésbé. Így szeretnék kötelességet teljesíteni, így szeretnék meghalni én is. Igaz ügyért, tiszta meggyőződéssel, még ha elveszettnek látszik is a vállalkozás.* Talpassy ugyanígy feltételezi, hogy Kiss Géza benne van Kodolányi Juliánus barátjának alakjában. (Tüskés Tibor szerint is: *„Juliánus fráter alakjában az íróra éppúgy ráismerhetünk, mint Csikesz Sándor vagy Kiss Géza vonásaira..”* I. m. 160. l.) Érdekes, hogy maga Kiss Géza is – a marócsai beszéd pátoaszát folytatva – így fejezi be 1934. júliusi tanulmányát: *„Mint Julián barát valamikor, úgy jövök hozzátok. Julián hangja behalt az éjszakába. Jaj nekünk, ha a mi hangunk is odavész.”* (Protestáns Szemle).

Talán a Julián-élmény is hozzájárult (a Földindulás évében fejezi be Kodolányi a regényt), hogy a Sötétségben világgá kiáltott „elvégeztetett” megfellebezhetetlensége helyett most a szembeszegülés daca lesz a dráma végső hangja. S hogy „legsajátosabb, legkedvesebb” művei egyikét (Kodolányi, ifjú Kodolányi: i. m. 231. l.) daloló gyermekek képével fejezheti be.

A Földindulás bemutatása után plágiumper zúdul Kodolányi nyakába. *„Kik és miért vádolnak engem plágiummal”* című cikkében (Magyar Élet IV. évf. 7. sz.) 1939 jú-

liusában tárgyilagosan, hidegen akar írni a plágiumügyről, önmagáról harmadik személyben beszélve. Műve eredetiségének érvei közt hangsúlyos helyet kap a marócsai beszéd: „...a pap beszédét, amely a Földindulás megnyitó jelenete, jóbarátja, Kiss Géza ref. lelkész mondta el lényegében úgy, ahogy a darabban elhangzik, a kicsiny, kivesző marócsai gyülekezetben...” Visszatekintve munkájára, önmaga szerepét így jelöli meg az Ormánság-kérdésben: „...mint szépíró, elsőnek adta az egykés falu rajzát...” Vitájában maga végzi el a párhuzamvonást régebbi ormánsági témájú írásainak alakjai, helyzetei, motívumai s a Földindulás-beliéek között. Nem valóságos eseményeket, hanem saját műveit említi forrásul. A fentebb vázolt párhuzamokra gondolva mégis azt kell hinnünk, hogy a Kákicsra került kis töredécsalád történetének hatása komponálhatta drámai egységé az előző művekben már felvillantott életanyagot.

Valóság és irodalom találkozásának különös dokumentumául álljon itt a szerencsétlen apa levelének másolata. Kiss Gézának írta Sopronkőhidáról.

Kelt Sopron Kő hida 1941. év I hó 1.

Pár soraimmal felkeresem Tisztelendő Uram kívánom hogy soraim a legjobb egészségben találja kedves csalárdjával együtt mejben hála a jó istennek még ezideig énis meg vagyok ebben a nehéz napokba. Tisztelendő Uram, tudomásom van róla a feleségem fiammal való levelezés útján hogy felkarolta őket kérem továbbra is jó indulatát a jövőben is bátorítsa vigasztalja őket ebben a nehéz napokban ne csüggedjenek el ha nehéz is az élet. Én már jó magam is tapasztaltam még akkor amikor még náluk voltam még a jó napok habár rövid ideig is de én már akkor láttam és tudtam hogy a szegények segítségére állot mejben már jó magam is részesültem és most a feleségem írta hogy amit tudott és birt azon volt hogy rajtam is segítsen ezért a jóságáért és fáradságáért fogadja tőlem hálás köszönetemet ha bár nem tudom is ojan tisztán értelmessen kifejezni magat mint aki teljesen elvégezte az iskoláit én a hat ellemi és három ismétlő iskola végzésem fojtán ésmég az idő korral haladva megfeszitettem magamat hogy megérthessen Tisztelendő Uram kérem továbbra fogadja hálás köszönetemet kívánok sok jó egészséget sok szerencsét és boldog újévet kedves csalárdjával együtt. Czimem a következő.

Tksz 1492 F. Böbék József ref.

II osztáj Kanász

Orsz. Fegyintézet

Kő hid telep Sopron Megye

Sajnos, e levél csak akkor került kezembe, amikor már nem volt alkalmam megmutatni Kodolányinak s megkérdezni tőle, hogy milyen találkozása volt ezzel a különös hangzású ormánsági névvel, mely annyira beleillik egy sötét novella és egy tragikus légkörű dráma világába. E név nem egyszerűen egy vidék visszatérő családneve. Valóságos személyek és a művekben megfogalmazott visszatérő problémák azonosulnak benne. Kodolányi – utolsó baranyai utazása során – még egyszer eljut Vajszlóra. „Leltárt” készít azokról, akik vagy meghaltak, vagy elvándoroltak a községből. A 31. pont: „Böbék Samu már nem él, a felesége sem. Vagyonukat Dezső Sándorék örökölték, a házat egy sváb családnak adták el, az él benne most is. (Ebben az esetben a Földindulás Böbék Samujának sorsa is kísértetiesen beteljesült.)” (Kodolányi, ifjú Kodolányi: i. m. 203. l.) A név tehát egy szemlélet hordozójává, egy iszonyú életfelfogás szimbólumává válik Kodolányi művészetében.

CSÚRÖS MIKLÓS

A DRÁMAÍRÓ KODOLÁNYI

Amikor Kodolányinak a Fehér fecske című egyfelvonásosát kísérleti színpadon (egyetlen alkalommal) 1928-ban eljátszották, Móricz Zsigmond elragadtatottan számolt be a darab és az előadás keltette élményéről: "Ez a kis színpadi munka a magyar parasztélet realista ábrázolásának csúcspontja eddig. (...) Ez többé nem tart semmi közösséget sem irodalmi, sem színpadi múlttal. Ez tisztán a nyers, valóságos, sőt átélt élet valóságából jött." A fiatal drámaíró erényét és hibáját Móricz zseniális intuícióval ugyanabból a tulajdonságból, a húszas évek Kodolányijának faculté maitresse-éből eredezteti. Féktelenül gyűlöli azt a világot, amelyet ábrázol. Ámde, folytatja Móricz, átragad ránk a művész különös boldog gyönyörködése, "hogyan ezt a szörnyeteg világot megtalálta, fölismerte és tökéletesen teremti életre. Eből fakad a szinte önkéntelen humor, amely az egész darabot elborítja." A sötétben látó naturalizmus skémáját meghaladva Móricz itt a Kodolányi-dráma expresszív és költői karakterét hangsúlyozza.

A drámaíró nagy korszaka a harmincas évek végére esik. Három év alatt négy drámáját adják elő, a Pogány tüzeket, a Vidéki történetet (1937-ben, illetőleg 1938-ban) a Nemzeti Színházban, a Földindulást és a korábban keletkezett Végrendeletet a Belvárosi Színházban (1939-ben). Sikert is, keserűséget is szerez ez a párját ritkító bemutató-sorozat a szerzőnek. A közönség ünnepli; a Földindulás — parádés szereposztásban — többszáz előadást ér meg, vidéki, majd külföldi színpadra is eljut. Németh László a magyar dráma megújítói: Móricz Zsigmond, Tamási Áron, Illés Endre társaságában jelöli ki Kodolányi helyét. Egy ma már nevetségesnek látszó, de akkor vérre menő plágiumper (sőt nem is csak egy) azonban megkeseríti, már-már öngyilkosságba hajszolja. A húszas évek elejétől fogva legalaposabb ismerője volt a déldunántúli egyke-kérdésnek, és az azzal kapcsolatos politikai, szociális, lélektani bajok szövevényének. Mégis azzal vádolják meg, hogy a Földindulást

Literatura 1987/1988. jan.-júl., 1-2. sz.
122 - 128.

és Kodolányi János: FÖLDINDULÁS. Dráma
Kv., 1989. Megjelölés: 455-465.

és Cs. M.: GÉNIUSOK - KORTÁRSAINK.
Kv., 1985. Szépirodalom K. 43-50.

1988. jan. - júl. 1975

"ellopta" egy (dilettáns) vidéki fogorvostól. Az író-társadalom, a szuverenitásában nagy tekintélyű Szabó Dezső is, természetesen mellette áll ki, de a kétéves hajsza olyan mély sebeket ejt rajta, hogy magától a műfajtól is elmegy a kedve, hosszú ideig a felkérések ellenére sem ír drámát. Eredeti színpadi művel (a Békák tavával) majd csak a hatvanas évek elején jelentkezik. Az 1945-tel kezdődő új korszakban, részben irodalompolitikai okokból és remélhetőleg csak konjunkturálisan, csökkenni látszik az érdeklődés Kodolányi színpada iránt. A Földindulást ugyan újrafilmézték és a televízióban is sugározták, de a bemutatókat vagy felújításokat egy kézen meg lehetne számolni. Az év megjelölése nélkül (valójában 1944-ben) napvilágot látott Jajgatunk és kacagunk óta most először jelennek meg újra drámái.

Nem szabad, nem is lehet különválasztani a próza- és a drámaíró Kodolányit. Nyilvánvaló a kapcsolat a történelem és a mítosz mélyébe lemerülő epikus és a Pogány tűz szerzője között, s nemcsak azért, mert ez a cím apró módosítással később egy terjedelmes regény élére került. A korszakváltással együtt járó tragikum foglalkoztatja, a régi meg az új kultúra és civilizáció drámai összeütközése. A pogányság és a kereszténység közötti döntés természetesen nem csupán vallási és ideológiai, hanem egyszersmind társadalmi jelentőségű, a rá adott válasz a nemzet sorsát, megmaradását, jövőjét határozza meg. A történelem képe: allegorikus látomás, a korszakváltás gyötrelmének visszavetítése a múltba. Az új győzelme szükségszerű, a magyarság csak úgy maradhat fenn, ha illeszkedik a keresztény, feudális berendezkedésű Európához. De az ezzel járó átalakulás értékeket is pusztít, az új világ csak a réginek a romjain jöhet létre. A történelemből tudjuk, hogy az idő Endre király koncepcióját igazolta, és Vata lázadása megbukott. Kodolányinál a habozó, az új és a régi közötti döntés dilemmájában későn állást foglaló Levénta válik tragikus hőssé; költői metaforikával mondja róla a Kobzos: "nem egészen sólyom, meg nem is karvaly". A döntés, a választás, a radikális szakítás szükségességéről példálózik Kodolányi, nem érzéketlenül a "süllyedő világ" letűnt nagysága iránt; ellenkezőleg, azt sugallja, hogy az elkerülhetetlen átalakulásban minél többet meg kell őrizni az ősből, a mitikus előzmény tovább tápláló értékes rétegeből.

Többi drámája, ha van értelme még a történelmi és a társadalmi dráma megkülönböztetésének, társadalmi tematikájú és célzatosságú. A Vidéki történet a két világháború közötti "népi" értelmiség olyan dilemmáit tárja föl, amelyek — nem is az időbeli elsőség, hanem a gyakoribb játszottság és a könnyebben hozzáférhető kiadás miatt — Németh László drámáiból ismerősek a mai néző és olvasó számára. Vidéken vagy külvárosban megmaradni, a rá szo-

ruló szegények gonójain enyhíteni, kitartani mellettük: ez nem divat, hanem kényszerű messianizmussal vállalt hivatás és sors volt az akkori középosztály jobbjaiban. A helytörténész (Németh Lászlónál), a tanító (Darvas Józsefnél), a körorvos Kodolányi darabjában — egyaránt ennek a nemesebb, áldozatosabb, néppel tartó középosztálynak a szimbolikus megtestesítői. A tét egy szociálisan igazságosabb, erkölcsileg tisztább Magyarország, "magyar élet" megalapozása, a hivatalos vezető réteggel szemben. A konfliktus magja, hogy ez az újfajta értékrend és magatartás csak harc, áldozat árán, az önérdék rovására jöhet létre, le kell érte mondani netán a szerelemről, a családról. Dacos és aszketikus karaktert ölt az igazmondás, a távlatosan helyes választás, ezúttal a régi középosztálybeli mentalitást jelképező feleséggel való szakítás formájában.

Ugyanezt a problémát a jóval később keletkezett Békák tava (a Vízválasztó című regény egyik motívumát kinagyítva) a lázadó fiúnak, az apjával, a nővérével és egy megvetett társadalmi osztállyal szembeforduló hősnek a drámájában villantja föl, de a századelő, a Kodolányi által annyiszor és oly expresszíven lefestett "boldog békeidő" világába visszavetítve. A boldog békeidő persze hasonlat vagy metafora itt, minden önáltató, álszent, bajait letagadó társadalom és életforma modellje. A regény és a belőle táplálkozó dráma címének különbsége is utal a döntő eltérésre: a történelmi korszakhatár vagy átmenet idejéhez kötődik mindkettőnek a cselekménye, de míg a regényben az életképszerű és történetírói epikum fölényesen uralkodik az "anyag", a drámai változatban egy szubjektív mozzanat, a képzelt idill szertefoszlásának motívuma jut diadalra. "Ebben a világban nem lehet élni" — mondja a csalódott főhős az alighanem ibseni ihletésre valló Harangozónak, s az ismeretlen jövővel kapcsolatos programját kételkedő bizakodással így fogalmazza meg: "Megölnöm magamban az elmúlt világot s fölépítenem az újat. ... a bizonytalant...".

A történelmi tematikán és a magyar középosztály, intelligencia sorselemzésén kívül, vagy talán ezeknél is inkább, Kodolányit a baranyai magyarság pusztulása foglalkoztatja, az egyke-kérdés, a német terjeszkedést előkészítő betelepülés, a kihalt családok, a szektás mozgalmak térhódítása, a svábok által megvásárolt porták, a beszögezett ajtók, ablakok szimbolikus sugallatú látványa és víziója. A Földindulás és a Végrendelet a korai novellákkal, a Sötétséggel, a Böbék Samu búcsújával stb. tart rokonságot, s ez megint jól példázza a drámák epikai genezisét és a Kodolányi-epika drámaiságát. A feszült hangulat földidézése, a szituáció-teremtés, az egymással szembenálló és megütköző jellemelek iránti objektív érdeklődés elmossa a műfaji határokat al-

1988. jan.-jul. 113

kotásaiban. A bennük megpendített kérdések, a születési arány romlása, a magyarság életkedvének megcsappanása, a morális érzékenység és feladatvállalás apátja és a többi, a mai publicisztika és statisztika tanúsága szerint sem veszítették el aktualitásukat.

Kodolányi szándéka azonban kezdettől más volt, mintsem hogy csupán naturalista kórképet adjon, pozitivista orvos módjára csak a betegség tüneteit írja le. Ezt is megteszi, de ugyanakkor új emberképet, embermodellt teremt és propagál. Kassák munkáshőseinek, Szabó Dezső paraszt—nemes-héroszainak, a húszas évekbeli Németh László messiásainak rokonai is megjelennek (egyéni változatban) elbeszéléseiben és drámáiban, a Földindulás fiatal párjában, a Végrendelet Zsuzsijában, a Békák tava lázadó fiatalember hőisében. A naturalizmus koncepciójával szemben, amely véglegesen determináló szerepet tulajdonított a faj, az idő és a környezet hatásainak, Kodolányi a változás, a fordulat, a megváltódás lehetőségét és esélyét hirdeti; egyáltalán nem bizalmatlan a jövővel szemben, sőt aktivista szellemben, olykor talán utópisztikusan is sürgeti, követeli egy "szebb jövő", értelmesebb emberi élet mielőbbi beköszöntését.

A drámák sorjázása a harmincas évek végén egy irodalomtörténeti legendát is cáfol. Elterjedt nézet, hogy Kodolányi a húszas évek társadalomkritikai attitűdjét utóbb feladta, s a harmincas években a magyar középkor, még később a mezopotámiai, az egyiptomi, a zsidó régmúlt fölidezésében (a történetében és a mítoszban) keresett önkifejezési terepet, ezekbe a korszakokba "menekült" a korabeli valóság árnyalt elemzése helyett. Tüskés Tibor monográfiájából is tudjuk, hogy a később megjelent Boldog békeidőket (talán legnagyobb regényét) 1948-ban írta, a Vízválasztót pedig 1959 nyarán fejezi be. A drámák hiteles keletkezéstörténete ugyanilyen pregnánsan bizonyítja a korabeli társadalmi és nemzeti elkötelezettség folyamatosságát az életműben. A tatárjárást, a julianuszi őshazakeresést, Boldog Margit keresztény megváltó kísérletét fölidéző epikus a parabolisztikus mesékben ugyanarról szól, mint a színházat Németh Lászlóhoz hasonlóan szószéknek tekintő drámaíró; a húszas évek forradalmi és társadalmi szellemét ekkortájt éppen a drámák és színpadi előadásai közvetítik leghatásosabban a közönséghez, a közvéleményhez.

Móriczot idézve jeleztük már, hogy Kodolányi drámáit nem annyira a naturalizmus, inkább az expresszionizmus kontextusában érdemes értelmezni. Armin Arnoldt írja Az expresszionizmus enciklopédiájában "a világmegváltó expresszionista emberről", az expresszionisták közös gondjáról: "azon fáradoztak, hogy kielégítően megválaszolják a nagy kérdést: hogyan lehetne az emberiséget megmenteni". Gondolatban kísérleteztek, folytatja Arnoldt, a kommuniz-

mus, a diktatúra, a pszichoanalízis, a megújított kereszténység eszméivel. "Ez a magyarázata kísérleteiknek, és innen erednek irodalmi kísérleteik. Ők nem elszórakoztatni akarták az olvasót (...). Reformátorok akartak lenni. (...) Meg akarták változtatni az embert, jobbá akarták tenni. Meg akarták váltani a világot." E jellemzésnek jóformán minden szava ráillik Kodolányira. Szabadversben írott avantgárd verseskötetekkel kezdte pályáját. Marxizmus, freudizmus és kereszténység háromszögében jelölhető ki szellemi tájékozódásának legfontosabb területe. Irodalmi gesztusai a megdöbbenésből és a változtatni akarásból fakadtak. Dramaturgiája egyszersmind érintkezett azzal a koncepcióval, amelyet Németh László képviselt kritikusként a leghatásosabban, hogy a korszerű dráma műfaja visszalopja valamiképpen a színpadra a költészetet. Ez a program egyáltalán nem ellentétes az expresszionizmussal; Kazimir Edschmid is a költőiséget tartja a naturalizmus legnagyobb ellenfelének, lehetséges legyőzőjének.

Kodolányit sokan bírálták azért, hogy a régi és a népi nyelv használatában túllő a célon, hogy — egy nyelvész tollából származó pamflet-sorozat címére utalva — olyant mond, ami nincs. Ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy nem az archaikus vagy a folklór nyelv imitálása volt a célja, hanem a stilizáció és bizonyos "időkulisszák" megidézése nyelvi eszközökkel. Esztétikai és poétikai indíttatásból tért el a korszerű nyelvi normáktól. Herczeg Gyula prózastilisztikája is hangsúlyozza, milyen erőteljesen színezi a stílusát Kodolányi mind nyelvjárási (ormánsági) fordulatokkal, mind költött régi magyar szavakkal, kifejezésekkel. Expresszionizmusa mellett bizonyít műveinek látomásos megidézései ereje. A művész diktálja rá szemléletét a világra, véli a fiatal Déry Tibor, az ember belső erejével akarnak erőszakot tenni a külső világon, jellemzi az expresszionistákat Hermann Bahr. A húszas évek Kodolányijáról ezzel önkéntelen összhangban azt állapítja meg Németh László: "amit itt látunk: nem az élet; ez Kodolányi. Az ő lelke vetül így az életre, s ez az őszinte rávetülés a mi kellemes csalódásunk." Sötér István is démoni líraiságot, a szenvedélyt és lobogást, mágiát, bűvölést veszi észre írásművészetében: "a pontosságra, hűségre törekvő ábrázolás így költőibb, valóság feletti hangulatot teremt".

Melyek a legföltűnőbb kifejezési eszközei Kodolányi így értelmezett expresszionizmusának? Megnövekszik nála a színpadi utasítások jelentősége; mint Ibsen, Strindberg és kivált Csehov, vezérmotívumokká emel eredetileg nem drámai scenikai hatásokat (a zongorajátékot, a gyermekek énekét). Olyan mintákat követ ebben, akik elődei voltak az expresszionizmusnak a klasszikus drámai formák modern fölbontásában. — Antik előzményekhez talál vissza, a-

1988. jan. - júl. 199

mikor a kórusnak megadja — de átértelmezve — egykori rangját. A görögöknél a kórus a nemes szemléletű közvélemény hangja volt, érvényes morális ítéleteket mondott ki, olykor a nem-tragikus ember szorongó véleményét a tragikus sorsról. Kodolányi dramaturgiájában az eltorzult lelkiületű közösség hangja szólal meg a kórusban, az Inas, a Cigányasszony, a Koldus, a nazarénus közösség (a Végrendeletből valók ezek a példák) beteges és önző vélekedése, ami ellen a tisztán látó egyénnek kezdettől és mindvégig harcolnia kell. — Középkori műfajokat imitál Kodolányi, a siratást, a lamentációt, a panaszt. Hősei "szinte önkívületben" rikácsolnak, átkozódnak, védekeznek és vallanak. Külön föl hívta a figyelmét egyik darabja rendezőjének arra, hogy a szektások jelenetét teljes beleéléssel és hittel játsszák — az irónia ebben a jelenetben eredeti hitelességétől fosztaná meg a darabot.

Nyelvezetéhez visszatérve, voltak dogmái, mint például a magyar nyelv euroázsiai származtatásával kapcsolatban emlegetett mellérendelési elv túlhangsúlyozása vagy az átvételek, tükörszók, "germanizmusok" rideg elítélése. De senki sem tagadja, hogy stílusa hasonlíthatatlanul színesebb, ízesebb, zengzetesebb, mint a köznapi, utcai, "polgári" nyelvhasználat, amelyet egyébként gyakran kajánkodó modorban parodizál (mondjuk a Békák tava egyik szereplőjének folyvást a német és a magyar között lavírozó kevert beszédét föl idézve). A fonetika dolgában főként egy sokkal gazdagabb régi magyar magánhangzó-rendszer újraélesztésével (újraeremtésével) ragad meg. Hosszúság és rövidség, magasság és mélység (palatális és veláris jelleg), zártság és nyíltság tekintetében olyan érzékeny hallással tesz különbséget, mint újabb irodalmunkban rajta kívül talán csak Móricz Zsigmond. A lánya halála miatt bosszút esküdő Pallagnét idézzük a Vidéki történetből, ennek a már-már ritmikus, zenei hatást keltő, hangsúlyosan és időmértékesen egyaránt mondható szövegnek a bemutatására. "Jaj, mintha láttam volna a cselédjüket, a Márikát, de azután nem láttam sönkit, csak a tekéntetős asszonyt, azt a puccos pávát. Bíró urak, tiszta ez, akár a nap, veressék vasra a doktor urat, mér doktor ü, ha elhagyja a betegét? Nem doktor ü, hanem gyilkos! Gyilkosa egy anyának, egy szépségös virágszálnak!" A hanghatásokkal egybefonódik a mondatritmus, a parallelizmusok szüggesztiója, a ráolvasás és az átkozódás stilisztikája, amely itt szöges ellentétben áll (tehát nyelvileg is egyénít) a civilizált rendet képviselő alakok, a vizsgálóbíró, az orvos-házaspár stb. társadalmi normákhoz idomuló kifejezőmódjával.

A szókincs és az ember közötti korreláció a Kodolányi-hősök nyelvi jellemzésének egyik legfontosabb tényezője. Nála a cigány cigányul, a sváb svábul, a magyar paraszt magyarul, az értelmiségi némettel kevert magyar nyelv-

ven beszél. Gyakran túloz és karikíroz, lelki ellentéteket vetít át a nyelvi különbségek síkjára. A Békák tavában a németes neveltetésű Annától afféle mondatokat hallunk, mint: "Milyen apart lakás! Milyen modern!". "Er ist immer so überspannt." A reakciós birtokos K. Tóth "kumenistáknak", "anarkistáknak" nevezi a tizenkilences "lázítókat", az értelmiségi Németh művelt szakzsargont használ ("belterjes gazdálkodás"). De Kodolányi mondattana sem szokványos, van benne valami rituális eredetű monotónia, éneklős ismétlődés, zenei és költői emelkedettség. A Földindulásban a zsoltárokat idézi, és a zsoltáros, biblikus hangnem a szereplők saját szövegében is megjelenik. "De közel az idő. Íme, a kiválasztottak táncolni fognak és hangos szóval dicsérik az Urat. (...) És jaj lesz akkor mindönkinek, akik házért, földért csaltak, raboltak, szegényeket kifosztottak. Hagyd el mindönödet és úgy kövess engöm, mondja az Írás. Légy alázatos, mondja az Írás." A felsorolás, a halmozás, az ismétlés technikája határozza meg e sorok nyelvi jellegét, míg a szektások jelenetében már a nyelv liturgikus lecsupaszítása, nominális egyszerűsítése érvényesül: "Alleluja! Alleluja!" "Dicsőség az Úrnak!" "Jézus! Jézus!" "Égi Bárány!" "Égi Bárány!" Az indulatszókból vagy felkiáltásokból álló mondatforma példái ezek, melyeket a szakértők az indulatosságból és a koncentrációból fakadó feszültség megnyilatkozásainak és az expresszionista drámaiság stiláris összetevőjének tekintenek. A litániázó, felkiáltó és megszólító típusú alakzatok az expresszionizmus profán vallásosságát, a hétköznapiságot mitizáló természetét húzzák alá, az istenülés lehetőségében még mindig reménykedő ember kétségbeesetten is bízó kiáltásaiként.

Nem a nemzetvédő nacionalizmus, nem a dél-dunántúli regionalizmus, nem is a naturalista valóságfeltárás meghatározott időhöz kötött érdemei teszik ma jelentőssé a szemünkben Kodolányi drámaírói teljesítményét, hanem költői emelkedettsége, nyelvművészete, a személyesen és a pillanatnyin túlmutató emberpárti mondanivalója, amelyet egy nyilatkozatában így összegzett: a főpróbát úgy "figyeltem a sötét nézőtérrel, mintha saját lelkem drámai forrongásáról hullott volna le a függöny, és mintha mindezt nem én vettem volna papírra, hanem egy bennem élő, ám velem mégis azonos én, aki örömet-fájdalmát, szeretetét, gyűlöletét nem önmagának, hanem egész népének a számára fogalmazza meg".

Irodalom a képernyőn

Filmek, játékok egész sorával bizonyította az elmúlt hónapokban a Magyar Televízió, hogy az irodalom a szűk esztendők következtében sem szorul teljes illegálításba a képernyőn: láthattuk a *Kreutzer szonáta*, a *Dráma a vadászatban*, a *Chabert ezredes*, *A kaméliás hölgy* igen jól sikerült magyar földolgozásait, amelyek külön-külön is elmélyült méltatást érdemelnek. S nyilatkozott a Rádió- és Televízió Újságban az illetékes vezető: a közeli és távolabbi jövőben sem lesz mellőzött az irodalom, újraéled a *Nyitott könyv* című irodalomnépszerűsítő műsor, tévéfilmek és -játékok készülnek ezután is irodalmi alapanyagból.

A kedvű folytatás ösztönzésképp is hasznos tan ísmét szólni a televíziós irodalmi átültetés néhány módszertani kérdéséről. Alkalom erre — például — Kodolányi János két elbeszélésének nemrégiben látott tévéváltozata. *Gyermek születik* címmel Horváth Tibor írta s vitte képernyőre az 1932-ből, és tiz esztendővel korábbról való novellákat (*Gyermek születik; Bőbek Samu búcsúja*). Bocssásuk előre: szakmailag nagyon jó színvonalon.

Mi volt azonban, amivel lehetetlen volt a rendezőnek megküdenie? Kodolányi János több, mint hatvan esztendeje így írt a Baranya megyei Ormánságról, mely a földbirtokos paraszti lakosság szándékosan visszafogott népszaporulata, az egyke néven számon tartott és országos vihárt kavaró jelenség nyomán tett szert szomorú ismertségre határnyakon kívül és belül: „Elnevezése a török ormán, *erdőség* szóból származik. Sok tekintetben hasonló a székelyekhez, nyelvében és népművészetében: éppen olyan arisztokratikusan zárkózott, és öltözködése is elűt a környező vidékektől. Valamikor hófehérben jártak asszonyai, férfiai egyaránt, maguk szőtték és szóvik nagy részben ma is vásznaikat, maguk faragták bútoraikat, s a környékén elterülő nagybirtokok, főképpen alapítványi birtokok között csendesen éldegáltak a földjükön. Reformátusok évszázadok óta. Minden, ami tőlük került ki, eredeti és művészi dolog. Az osztrói selyemszövőtessék páratlanok, volt *kerámiajuk*, eredeti, ún. *talpasházai*k csupa romantika és szépség, kecsesség, asszonyaik szépek, mint amilyenek máshol alig vannak, a férfiak magasak, csontosak, erősek. Népköltészetük, nyelvük páratlan”.

Lehet-e mindezt érzékeltetni egy olyan tévédarabban, mely nyolcvanas éveink Magyarországon készült? De adjuk vissza a szót Kodolányinak: „Ma már, ha az ember végigmegey az Ormánság kertek között megbúvó falvain, *mindebből alig lát valamit*. Egyes eldugott falucskában még látni a hófehérben gyszoló magas öregasszonyokat, s akad még osztrói selyem is. De az utcák piszkosak, rendetlenek, a kertek gondozatlanok, alig lehet megtalálni a régi kedélyességet, szívességet, a nép veszekszik, marakodik, a templomok, iskolák üresek, csak a lányok suhogtatják selymeiket, s úzik a legképtelenebb divatmajmolást.” (Olvashatjuk a Magvető Könyvkiadó Gondolkodó magyarok című kiváló sorozatának Kodolányitól a *hazugság öl* címmel tavaly megjelentetett füzetében.) Azaz: megváltozott a tájegység embere — és tárgyi környezete is, már a tragikus társadalmi folyamat vizsgálásának időszakában, s az azóta eltelt évtizedek csak tovább nehezítették a hiteles földidézés körülményeit.

Mondhatná valaki: sajnos, az egyke manapság (az utóbbi másfél-két évtizedben főképpen) ismét tapasztalható; csökken, fogy Magyarország népessége, tehát Kodolányi szociografikus és művészi ábrázolásai megint időszerűek. S ebben — ahogyan az író fia,

Kodolányi Gyula hivatkozik is rá a Rádió- és Televízió Újság hasábjain — van is igazság. Csakhogy a mai egyke, a mai gyermektelenség egészen más társadalmi, gazdasági, morális okokból táplálkozik. A jelenség hasonló, de a gyökerei teljesen eltérőek.

És ez az, amit hagyományos módszerrel — sűrítéssel, módosításokkal, de a párbeszéd fölhasználásával — az említett novellák televíziós megjelenítése nem érzékeltethet igazán. Eredeti helyszínt úgyyszóval lehetetlen találni, a falumúzeumok erre nem megfelelők, be kell érni hozzávetőleges megoldással. De hol találni ma már „vesszőből font, öreg gyermekkocsi”-t, vagy kemény, paraszti kattogású bádögörát, melynek zakatolásában meg lehet bolondulni? És silány petróleumlámpát, mely „vergődve zümmög”? Mert nem mindegy, hogy a szülés előtt megszomjazó asszonykának üvegporhárból, vagy cserépbögréből ad-e inni a férj; ez is, az is a vagyoni helyzet más fokára utal. Itt minden részletnek megokolt összefüggésekre kell illeszkednie, ám mindez csakis akkor használható, ha a tévéfilm *nézője tudja is: mit és miért lát?* Tekintettel arra, hogy ami itt meglevenedik — ma már *történelem*.

Nem véletlen, hogy a Horváth Teri játszotta Anya nazarenyus voltára a tévéfilm nem utal, hiszen ehhez meg kellene magyarázni: hogyan terjed ekkoriban, századunk húszas éveiben rohamosan a nazarenyus feleket, hogyan éli ki „a bűneibe belefáradt, belebetegedett, egykes asszonynép” a hisztériáját vallásos miszticizmusban. (Megint *A hazugság öl* című tanulmányból idéztem.)

Marad hát — bár ez sem kevés — a *fel-szín* bemutatása. A szereplők beszédmódjái, például. A közelmúltban ismételt *Rózsa Sándor* bizonyítja: micsoda feladatot ró a színészre a Szeged környéki („ő-ző”) nyelvjárás hiteles érzékeltetése (ez a regény lapjain Möriz Zsigmondnak sem sikerült tökéletesen). Hát még az ormánsági! Ez a különös, ő-zés dunántúli és egyéb sajátosságokkal vegyítő magyar nyelv! (Amelynek Kodolányi azonban kiváló ismerője, hibátlan lejegyzője volt.) Horváth Tibor színészi becsületesen állottak helyt ebben a vonatkozásban, főként a két Horváth, Teri és József; mindketten anyanyelvi — dunántúli — alapokra építve.

S az már nem csupán kortörténeti nehézség, hanem a novella dramaturgiájából eredő feladvány is, hogy tessék megmutatni Bőbek Samu látszólagos meghunyászkodásában, majd pusztító és önpusztító végső cselekedetében a pénzhajhász zsugoriság, elemberteledés „logikus” következményét! Kun Vilmos nagyszerű művész, de ezzel a szociografikus hitellel adós maradt.

Mindent összevetve: nem egynemű televíziós filmdramává kellett volna átalakítani Kodolányi János é novelláit, hanem valami-féle vegyes műfajban kísérletezni: tévéesszét társítani művészi megidézéssel. Néprajztudós, szociografus beszélhetett volna a húszas évekbeli Ormánság körülményeiről, vitatva-megerősítve *A hazugság öl* Kodolányijának hajdani megállapításait; mindehhez sok-sok tárgyi emléket, műzeális anyagot lehetett volna bemutatni, s egy ilyen közegbe ágyazódhattak volna a színészekkel előadott jelenetek.

Ilyen módszerrel lehetne élni — ha a mű lehetővé teszi — az *Új nyitott könyv* adásában. (Valami hasonlóval próbálkozott az Ambrus Zoltán elbeszéléseit *Budapesti mesék* címmel televízióra alkalmazó Juhász István s a rendező, Nagypál Endre, amikor a Petőfi Irodalmi Múzeumban s annak munkatársával, Havas Judittal forgattak, és rö-

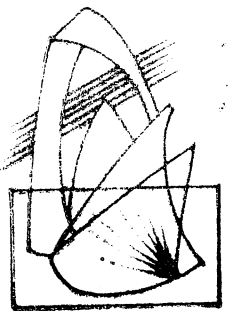
vid, szemléletes irodalomtörténeti „elhelyezés” után kaptak csak szót a színészek.)

A televíziós irodalom-népszerűsítés pompás alkalmait teremette meg Major Sándor a *Szülföldem...* sorozatával. Legutóbb Rab Zsuzsa mutatta be Pápát. Rokonszenvesen; költői és műfordítói rangjához méltó színvonalon. Elkerülte a személyes túltengés veszélyeit: a szülőváros itt mások költészetének, művészetének elindítójaként vagy táplálójaként is megjelent, a pálya- és kortárs Oravecz Imrétől vissza Jókaiig, Petőfiig. Beszélgetett, szóra birt, verset mondott Rab Zsuzsa; akiket maga mellé vont a kamera elé, valamennyien méltók voltak a figyelmünkre. Értékes költőt, hagyományokban gazdag, szép város tárult élénk, Sediánszky János riporteri, Berek Katalin, Szabó Sándor vers-tölmácsolói közreműködésével. (Berek Katalin külön említést érdemel: versmondása teljesen levetette a korábbi — már-már túrhetetlen — modorosságokat; egy ismét magára talált, ám új arcat mutató művész szólt hozzánk; a *Gyermek születik* Bábájaként is fölfelirhettünk oldott, derűs egyéniségére.)

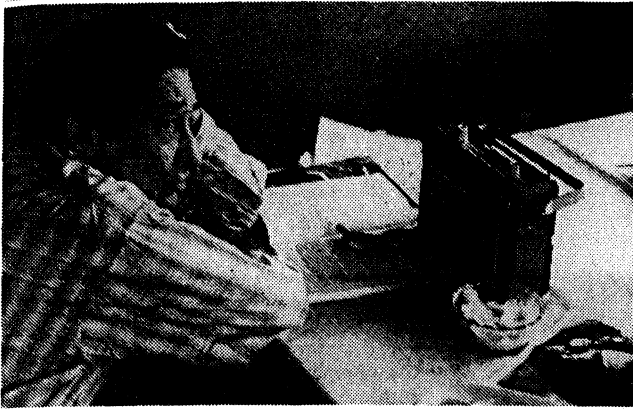
Kortársaink képernyője címmel indította el Lendvai György főszerkesztő a Magyar Televízió új irodalmi sorozatát. Méltó döntésnek bizonyult, hogy a tavaly elhunyt Vészi Endre egyik munkáját választották a bemutatkozás alkalmaként. A *lepecsételt lakás* televíziós változatának másorra tűzése — összhangban a főszerkesztő szavaival — azt fejezte ki, hogy a kortárs magyar irodalom hiteles, őszinte, gondföltartó értékvonulatát tekintik meghatározónak a sorozat készítői.

Valóban: ez a tévéjáték bátran nyúl olyan alapvető kérdéshez, mint a pályakezdő fiatalok aggasztó lakáskörülményei. Egy tehetőségek értelmiségi házaspár küszködéseiről szól a történet, kinestári optimizmus nélkül érzékeltetve, hogy nincs minden veszve: például az idők segítése számottevő lehet a problémák megoldásában. Idősek és fiatalok: a mai magyar társadalom leginkább hátrányvesztésben levő rétegei. Ha rájuk figyelünk, és helyzetüket a kölcsönösség jegyében igyekszünk — áldozatos részvállalással — javítani, a siker szavatolható. Csak azt sajnáljuk *A lepecsételt lakás* című játék láttán, hogy az *Ember a retikülben* című Vészi-kötetben (1984) olvasható darab — melynek a szerző ezt az ironikus alcímet adta: *Hangok összhang nélkül* — takarékos dialógusai a televíziós változatban itt-ott fecsegéssé higgultak, s a szürreális elemek — mint a próbababák megszólalása — jórészt elsikkadtak, földhözragadtá nehezültek. Az eredeti hangjátékhöz képest túlrít szerepekben sem az öregek — Pásztor Erzsi, Szabó Gyula —, sem a fiatalok — Ráckevei Anna, Katutzky Armand — alakítói nem jeleskedtek, nem beszélve a mellékfigurák megformálójának vergődéséről. Pedig — hangsúlyozni kell — mindez nem az irodalmi „nyersanyag” múltott; a *Kortársaink képernyője* igényesebb dramaturgiai munkát, jobb rendezőt, átgondoltabb szereposztást érdemel.

KÓHÁTI ZSOLT

Kodolányi-krónika

Kodolányi János kitarulkozó író volt; élete számos mozzanatát beleszötte műveibe. A *Gyermek születik* című elbeszélésében második gyermeke világra jöttének megrázó körülményeit örököltette meg. E gyermek – Kodolányi Júlia – fölcseperedvén, élete nagyobb részét apja körül töltötte, gépeléssel, a novellák összegyűjtésével segítette Kodolányi Jánost, majd ápolta egyre súlyosbodó betegsége idején. Most, maga is tolat ragadva, emléket idézi *Apám* című memoárkötetében.

Kodolányi Júlia, ahogy könyve sejteti, természetes módon élt a híres apa mellett, s nem figyelte Eckermannként a műhelytitkokat, naplóban rögzítve a nagy ember minden életmozzanatát. Külső indítékok ösztönözték csak e kései emlékezés megírására. Az egyik Ormánsági napok alkalomával Tüskés Tibor – Kodolányi János monográfusa – megkérdezte tőle, miért nem ír a szüleiéről. A kérdés benne maradt, nem tudott szabadulni tőle, s egyszerre csak azt vette észre, hogy életre kelnek benne a hajdani évek. Könyve – címével ellentétben – nemcsak Kodolányi Jánosra összpontosít, hanem bemutatja az egész családot, emléket állít anyjának is, azt bizonyítva, hogy a vajszlói gazdálány intellektuálisan is méltó társa volt a jeles írónak.

Kodolányi Júlia „esendő emlékek”-nek nevezi a könyvét, többször is mentegetőzik amiatt, hogy nem író, s a munkája nem irodalom. Noha akad hiányérzetünk, azt nem a megformálás okozza – egykori élményeit sikerült szavakkal újjáteremtenie –, inkább az a baj, hogy emlékei túl töredékesek; Kodolányi Jánosról, az íróról, és a máig vitatott kérdésekről nincs elég markáns, személyes megfigyelésekkel hitelesített véleménye. Jóllehet ismerte apja műveit, érdeklődött a társasága iránt, s szellemi közöséget vállalt vele. Kodolányi pályáját óhatatlanul a szülőgyermek kapcsolat aspektusából nézte. Könyve címe védekező is egyben; azt hangsúlyozza, hogy az apát s nem az író akarja – tudja – megörökíteni.

Az íróapák regényét – gyermekeik – Móricz Virág és Krúdy Zsuzsa például – általában a rendelkezésükre álló dokumentumokból szőtték meg. Ezt teszi Kodolányi Júlia is, azaz a különbséggel, hogy nem törekszik a pályakép rekonstrukciójára. Csupán izelítőt, szemelvényeket közöl szülei leveleiből, Kodolányi János naplójából. Meg sem próbálja, hogy a barátok és a kortársak emlékezéseiből, valamint az írói hagyatékban fellelhető iratokból, az ellentétes véleményeket ütköztetve, bemutassa a pálya leglényegét érintő érzékeny kérdéseket. Egyet-egy emel csak ki és ismertet Kodolányi János páratlanul izgalmas leveleiből, sorokat közöl – színező elemként – apja 1945-ös naplójából. Gyakran tapintatos jelzéssel siklik át lényeges eseményeken, legfeljebb általánoságban érintve azokat. Nem ír például az 1945/46-os igazoló eljárásról, noha ő gyűjtötte össze a szükséges nyilatkozatokat apja számára, nem ismerteti a sokat hánytorgatott IGE-ügyet; annyit említ csupán, hogy apját „sok igaztalan vád érte”, de „szerencsére 1980-ban előkerültek az IGE működése tizenkét évének eredeti, hiteles jegyzőkönyvei, ami minden vitában, rágalmazásban, hamis állítások ellenében” Kodolányinak adtak igazat. De hogy mik is voltak ezek a vádak, kik hangoztatták, s mi az apja igazza – az nem derül ki a könyvből. Hallgat a népi írókról 1958-ban hozott párthatározatról is, pedig szívesen olvasnánk arról, miként vélekedett róla Kodolányi.

Emlékezésének hozama szerény tehát az írói pálya központi kérdéseire viszonyítva. Azok a „kiigazításai”, amelyek kortársak, irodalomtörténészek állításait helyesbitik, jobbra lényegtelenek, mint például az, hogy mankóval, egy vagy két bottal járt-e Kodolányi János, vagy karácsonyozott-e valaha is Finnországban, mint egy újságíró állította vagy sem. Más, lényegre érintő állításokat viszont nem sikerül megcáfolnia, mert emlékei nem támasztják alá a helyreigazító megjegyzéseit.

A hiányérzet ellenére érdemes és hasznos könyv az *Apám*. Sok fontos, apró tényt ismerünk meg belőle. A család életét, az otthonaikat, az író szokásait, áttérését a protestáns hitre, majd rekatolizálását, írói-irodalmi kapcsolatait, az egykori barátok, Bajcsy-Zsilinszky Endre embereinek párfordulását, hűtlenségét a háború után, írói módszerét (sohasem készített jegyzeteket a forrásokból), a Magvető Kiadóval kötött életműszerződés sorsát. Adalékokat az ötvenes évekből: leveleit felbontották és késedelmesen kézbesítették; a szolidaritás szép példái: ismeretlen olvasói támogatták anyagilag is, Kossuth-díjas írók, művészek küldtek Akarattyára pénzt. 1952 karácsonyán mindenfelől írópapiroost és indigót kapott, ami ösztönözte és bátorította, hisz nemcsak a segítséget érezte, hanem hogy várják az újabb műveit is.

Kodolányi Júlia könyvében a legfontosabb az a néhány levél és naplórészlet, amelyet szemelvényként illesztett be a visszaemlékezéseibe. Módjával válogatott közülük, mégis meggyőző bennünket arról, amit külön meg is fogalmaz: „Az elmúlt évtizedekben kevés olyan levelezés született Magyarországon”, mint Kodolányi Jánosé. Az irodalomból jó időre kirekesztett egykori szerkesztő-szerző kapcsolatrendszere sohasem szakadt meg: „... írom hol vigasztaló, hol biztató, hol vitázó, hol megcsúfolódó leveleimet a világ minden tája felé”. Megtudjuk, hogy „igen értékes, ötszáz oldalas levelezése” maradt fenn, a világmindenség misztériumáról Borbély Ervinnel, amelyet csak a Várkonyi Nándorral való levélváltás múlt felül. Olvashatunk néhány nagyon szép és fontos – például Th. Hardyt elemző –, Szabó Lőrincnek írt levelet. Megtudjuk azt is a kötetből, hogy „volt egy különleges, igen jelentős levelezése a cserszegtomaji Szabó Istvánnal. (...) Ez, ha egyszer napvilágot lát, irodalomtörténeti jelentőségű lesz, mert benne van mindaz, ami nélkül csak középszerű íróvá válhat valaki.”

Kodolányi János prózairodalmunk kiemelkedő egyénisége, esszészámba menő levelezése az életmű szerves, nyilvánosságra tartozó része. Kodolányi Júlia ugyan bátortalanul fogalmazta csak meg: „Talán egyszer még egy önálló kötet lesz a levelezésekből.” Könyve azonban határozott igénybejelentés Kodolányi János irodalmi hagyatékának – mindenekelőtt a levelezésének, önéletrajzi és naplószerű feljegyzéseinek – mielőbbi és lehetőség szerint teljes megjelentetésére.

Zimonyi Zoltán

(Kodolányi Júlia: *Apám. Magvető. Tények és tanúk. 282 oldal, kötve kb. 45 Ft.*)

1988. sept.

183

Könyvvilág 1988.
sept., 9. 27. 9.

Uj Ember 1988.
 nov. 18. 46. n. 6.

Kodolányi Júlia:

Apám (Magvető Kiadó)

Kodolányi János a Nyugat utáni írók nemzedékének egyik legkiemelkedőbb tagja volt. A *Boldog Margit*, a *Juliánus barát* és számos biblikus tárgyú regény íróját a magyar olvasók — határainkon innen és túl — jobbra csak művelből ismerik. Az irodalomtudomány napjainkig igen szerény mértékben foglalkozott életével és munkásságával.

A nagy író leánya visszaemlékező írásával természetesen nem a céhbellek mulasztását akarja pótolni. Kodolányi János „vizsgáztató esztendőkből” bővelkedő életének olyan tanúja szólal meg a kötet lapjain, aki fontos, és az irodalomtudomány számára is nélkülözhetetlen tényeket ismer. Kodolányi Júlia indulatoktól mentesen küzd Kodolányi János igazáért. Nagy ívű erkölcsi vállalkozás, a folytonos igazságkeresés jegyében eltelt életet ismer meg az olvasó.

A kötet tartalmi gazdagságát és hitelét növeli Kodolányi János számos levelének közreadása. — Olvasóinak érdeklődése és tisztelete vigasztalta próbára tevő testi és lelki szenvedései közepette. — 1969. március 13-án volt Kodolányi 70 éves. A Magyar Rádió Béládi Miklós szerkesztette műsorral tisztelgett. A „hivatalos Magyarország” pedig: „A minisztériumtól egy cigarettásdobozt kapott apám ajándékba... Ez volt élete egész munkásságának egyetlen hazai kitüntetése.”

Közismert, hogy *Belon Gellért* püspök temette, az író régi barátja. „Élete végén — Kodolányi János — egyre közelebb jutott a katolikus egyházhoz, s 1968. január 8-án, *Boldog Margit* szentté avatásának a napján visszatért eredeti hitére” írja leánya.

A szenvedés stigmája a hit fényében értelmet kapott írónk életében és műveiben.

H. Gy.

1988. sept. - dec.

Levelek egy pap íróhoz

Kodolányi János hét levelét adjuk közre, abból az időszakból valókat, amikor az úgynevezett mítoszi témájú regényeket készítette. Már túl van az Utnapistim- és Gilgames-történeten (Vízözön, Új ég, új föld), sőt a Jézus-regényt (Én vagyok) éppen befejezhetette, amikor első válaszelevelét írja Koren Emilnek. Régi barátság elevenedik fel ekkor, hiszen még Finnországban ismerkednek össze a háború előtt, az akkor már nagynevű író és az ifjú ösztöndíjas evangélikus teológus. A levelek kapcsolódnak régi vitáikhoz, az ébredés (finnül: körtti, Kodolányi szóhasználatával fölébredtek) mozgalmának megítéléséhez. (A pietizmusból eredeztethető, a múlt század elején induló, több irányzatot is magában foglaló vallási mozgalomról, amelynek Paavo Routsalainen parasztproféta volt az ósatyja, és amely az 1839-es kalajoki per után erősödött meg és terjedt el, Koren Emil több könyvet is írt: (Az ébredés népe. Suomi és a finnek. Nagyvárad, 1940.; Észak ébresztői. Képek az ébredés történetéből. Győr, 1947.; Oravala Agoston: Kalajoki vádlottai. Részlet az északi ébredés történetéből. Finn eredetiből fordította és történeti bevezetéssel ellátta Koren Emil. Budapest, 1946.) Szólnak a levelek Koren Emil szépirodalmi műveiről is és említést tételik bennük Jakus Imre tabi lelkeséről, aki maga is verseket küldött Kodolányinak. Ilmari Salomies érsek említett pásztorlevelét pedig Koren Emil fordította magyarra: Gondolatok és kérdések az egyház útján, Ottava, 1952.

Bevezetőként, szinte a hat Koren Emilhez írott levél mottójaként közöljük a Gáborjáni Szabó Kálmán grafikusművész, Szabó Lőrinc unokatestvére halála alkalmából az özvegynek küldött kondoleáló levelet.

A tulajdonnevek és az idegen kifejezések közlésénél megtartottuk Kodolányi — időnként változó — írásmódját.

Egyébként ismét olyan szerző életének dokumentumait adjuk közre, aki a Dél-sziget hőskorában — 1946—47 — már többször szerepelt a folyóiratban. Méghozzá sajátos visszacsatolással. Valaha az első mítikus tárgyú regény, a készülő Vízözön (akkor Vízöntő címmel) részletét közölte a folyóirat az irodalmi- és közéletből frissen kitagadott írótól. Most pedig azokat, a még nagyobb kitagadottságban, akarattai száműzetésben írott leveleket közöljük a család és Koren Emil jóvoltából, amelyek szinte ennek a regénysorozatnak az ars poeticáját jelentik.

Én magam úgy figyeltem fel a levelekre, hogy pécsi tanítványommal, Szalai Évával e regényekről készülő szakdolgozatához és a Petőfi Irodalmi Múzeum számára magnó- emlékeztetéseket gyűjtöttünk. Kodolányinak azokat a barátait kerestük fel, akik ebben az időben kapcsolatban állottak vele, és befolyással lehettek a regények létrejöttére. Vagy úgy, mint például Borbély Ervin (az Ékes Ákos néven kiváló költő), aki Várkonyi Nándor mellett talán a legtöbb tárgyi adalékkal és Rajnai László, aki elemzéscéllel visszaigazolta a visszhangtalanságban születő műveket, vagy úgy, mint Koren Emil, aki elküldött írásaival alkalmat szolgáltatott az írónak gondolatai, írói módszere, szemlélete és gyakorlata szembesítéséhez. És nem egyszer indultai levelezéséhez. A gondolkodó és önművelő ember viszonyát fogalmazza meg ezekben a levelekben az alkotáshoz. Az alkotás létrejöttének feltételeit a világnézet és kész mű bonyolult viszonylatában. Általános érvénnyel és sok mindenre vonatkoztatható indulattal.

Ne felejtjük el, a levelek (és a regények) keletkezésének idején nemcsak a vallásos irodalom szembesült olyan dilemmával, mint a dogmák és az önállóalkotás kettőssége. Hiszen az egész magyar (és keleteurópai) irodalom alapvető problémáját gondolja ezzel végig Kodolányi. Nemcsak azt írja meg, miért kevés irodalomnak a csak vallásos irodalom, — hiszen a szektáns-dogmatikus megközelítések ekkor éppúgy korlátozták a pártos irodalmat is. Továbbá: Kodolányi tanácsai nemcsak a teológus íróknak, Koren Emilnek szólnak, bármely gyakorló író-társának is tanulsággal szolgálhattak volna. Mint ahogy író-növendékét, a paraszti származású realista író, Szabó Istvánt hasonló elvek szerint oktatja nagy terjedelmű — eddig szintén publikálatlan — leveleiben.

Baráti gesztus, illetőleg vigasztaló együttérzés szülőttei a levelek, — mégis az életműve csúcsát jelentő regénysorozat megértéséhez elengedhetetlen szellemi kalauzt jelenthetnek, egyben pedig egy bezárkózásra kényszerítő korszak kultúrpolitikai megkööttségeinek átvilágítását adják. Szenvedélyes magyarázatot és még szenvedélyesebb tiltakozást.

KABDEBŐ LŐRÁNT

Dél-sziget 1988. sept. - dec. 12. sz. 9-24.

Levélválogatás

Kedves Magda!

Jucka lányunk ugyan ott volt Kálmán Barátom temetésén s kifejezte mindnyájunk nagy szomorúságát halála felett, mégsem állhatom meg, hogy néhány sort ne írjak Magának. Megtettem volna már előbb, de nem tudtam a címét. Nem azért, hogy megvigasztaljam, bánatát enyhítsem, tudom, ez lehetetlen s pláne így, néhány sorban. Hanem, hogy megírjam: őszinte szívvel kérjem Istent, vigasztalja meg Magát Ő, mert Ő az egyetlen vigasztaló. Hogy Maga hisz-e Istenben, nem tudom, de nem is az a lényeges. Én hiszek s tudom, mindnyájan egyformán szeretett gyermekei vagyunk, akár hisszünk Benne, akár nem. Az Ő szeretete öleli szívére magát, s előbb-utóbb meg fog nyugodni ebben az ölelésben, s meg fogja érteni, hogy nincs egyedül és fájdalma, gyásza, magánya enyhülni fog.

Élnie, dolgoznia kell fiáért is, ezért a derék, tehetséges fiúért, aki nagyon is rá van szorulva a Maga szeretetére, életkedvére, segítségére. Oldódjék fel a szomorúsága a fia iránt érzett szeretetben s odaadásban. Legyen erős, vigasztalja őt az elvesztett Atyja felett érzett bánatában s a fiát vigasztalva, Maga is meg fog vigasztalódni. Most még jobban meg kell értenie, hogy nem magunkért élünk s olyan erők vagyunk, ahány emberért élni tudunk. Nézzen körül s látni fogja, fián kívül kiknek van szüksége Magára. Ebben a Magát körül s látni fogja, fián kívül fel, erősödjék meg és nyerje vissza életkedvét, testi-lelki energiáit. Kívánom ezt mindnyájunk nevében, igazi baráti szívvel, megértéssel, szeretettel.

Kezét csókolja:
K. János

B. akarattya, 955. júl. 8.

★

B. akarattya, 951. okt. 7.

Kedves Emil!

Leveledet és a nyomtatványokat örömmel fogadtam. Évek óta csak egy-egy szót hallok Rólatok, így igazi örömet okoztál nekem jelentkezéssel. Sajnos, hogy levedből egy szomorú hírt is meg kellett tudnom: Maila Talvio halálának hírért. Nem tudtam róla, sőt szívemben egyre ápolgattam a tervet, hogy valamikor még együtt ülök vele Meilahtiban, s nézem a fák mögé hajló Nap csodálatos tűzét. Szerettem volna neki egyszer bemutatni legalább a fiamat is. És az ő szájából hallani, mit éreznek és gondolnak a finnek most, azok után, amik a világban történtek. Mikor Bpest ostroma befejeződött, neki írtam először a tudósításomra, hogy „olemme elossa”, ő válaszolt elsőnek ujjongó örömmel és biztatással, ő válaszolt elsőnek ujjongó örömmel és biztatással. Elküldte kedvesen dedikálva kétkötetes önéletrajzát is „Hanu”-nak, aki mindig „poika talossa” marad az ő számára. Elment azonban ő is legjobb barátaim: Järtventaus, Kannisto, Mikkola után, s hovatovább nem marad senkim azok közül, akik olyan nagy hatással voltak életemre és belső alakulásomra.

Örülök, hogy jól vagy, dolgozol s megadta Neked Isten a gyermekekben való örömet és gondot is.

Mi feleségemmel s olykor-olykor a lányommal — mint most is — itt élünk akarattyai kertünkben, távol a világtól, szorgos munkában. Folyton olvasok, tanulok és írok. Életem csendes, termékeny, békés. A kert megadja a betevő falatot, barátaim, ami még kell s ezenfelül a könyveket is, amikre szükségem van. Ők látnak el papírral, írószalaggal, sőt írógépem kijavítását is nekik köszönhetem. Jövedelmünk évek óta semmi, de azért gondviselő a Gondviselő, hogy viselje a gondunkat. Viseli.

A Judás-probléma nagyon megszorogott. Tavaly nyáron megírtam háromkötetes művem, de nem lévén vele megelégedve, ezen a nyáron újra megírtam az egészet. Most jónak látom, s jónak, sőt igen jónak, bár szokatlanul látja néhány hozzáértő barátom is. Azt hittem, ezek után semmi mondanivalóm nem lesz már,

miután elmondtam, ami egzisztenciális fontosságú volt számomra, de tévedtem: belemcsapott a Mózes-probléma s nyomban belevettem magam. Nagy nehézséget okoz, hogy mind az ószövetségi, mind az újszövetségi írások magyar fordítása rossz, hamis, hiányos, ezért kénytelen vagyok a görög szöveggel bibelődni.

Írod, hogy szeretnél „komoly” kritikát hallani tőlem megküldött írásaidról. Mást, mint komoly kritikát azonban nem is mondhatnék, ha már mondom, s miért ne mondanék, ha nyomatékosan kérsz! Szükséged is van rá, mert amint tapasztalom, az egyházi irodalomban egyáltalán nincs komoly kritikai szellem, bátorság, sőt tudás sem s bizony mondom halálos baj ez! Gondosan elolvastam a küldött szövegeket s előjáróban meg kell mondanom, hogy a körtti-i mozgalommal, az „ébredés”-sel ma sem rokonszenvezek, de az itthonival sem. Nem is szándék és a törekvés az, ami elriaszt, hanem a tudatlanság. Igaz ugyan, hogy a hivatalos teológia már régen megmerevült, üres és meddő spekulációvá laposodott, mibe pl. Barth is csak dialektikát, de nem életet hozott, azonban azok akik a forráshoz, az Evangéliumhoz tértek vissza, éppúgy nem képesek az Írások ezoterikus tartalmába behatolni, mint az egyházak, ideértve a mai katolicizmust is. Nem csodálom hát ha olyan „dogmák” születnek meg, mint legutóbb az, hogy Mária testestül ment a Mennybe. Ez az elanyagiasodás mélypontja. De ne hidd, hogy a protestáns egyházak távol állanak ettől a mélyponttól. Miután behatóan megismerkedtem a teológákkal s a legújabb irányzatokkal is, a helyzetet siralmasnak kell látnom. Azonban a megújodást nem tudom elképzelni olyanok részéről, akikből a tudás elemei is hiányoznak. Nem elég a puszta hit s holmi érzelmi ellágyulás, tudás, komoly, beható tudás kell. Népszerű és a tudatlanok számára kedves tévedés az, hogy „az apostolok is csupán egyszerű halászok voltak” stb, mert bizony nem voltak ők olyan nagyon „egyszerű, tudatlan” halászok. Annak, hogy valaki keresztyén legyen, három feltétele van: 1. a hit (hogy semmi sem lehetetlen), 2. a bölcsesség, (alázat, szeretet, önuralom stb.) és 3. az értelem, az intelligencia, (hogy a tényeket és az ezoterikus igazságokat meg tudja érteni). Ezekben a fölébredettekben megvan a hit, kisebb-nagyobb mértékben a bölcsesség is, de sehol sem látom az átható értelmet. Így aztán a keresztyénség olyan alapvető igazságait sem képesek megérteni, amik nélkül a keresztyénség meg nem állhat s amik nélkül nem is az, ami. Semmiféle ébredés sem tudja pl. meg nem történné tenni azt a szörnyűséget, hogy a protestantizmus eltörölte a bűnvallás és bűnbánat szentségi jellegét, s hogy a keresztesítés a gyermekkorban történik, holott a végső titokba való beavatás, a kiválasztottság megpecsételése kell, hogy legyen. De nem akarok részletekbe menni.

Az Aho-fordítás szép, egyszerű, tiszta. Aho író volta még ebben az igénytelen kis írásban is megmutatkozik. Ami saját írásaidat illeti: meglátszik rajtuk a jó finn iskola, a tisztesség, az egyszerűség, a tisztaság, az őszinteség jó iskolája. Viszont nem szívesen látom a hangulati elemek túlzottságát, a kegyes érzelmességet, a vulgáris keresztyénség primitívségét. Igaz, hogy azok népszerű írások s a népek, tömegnek, a tudatlanoknak nem adhatjuk az acélkemény igazságokat, amelyek a külső burok magjaként csak azok számára megközelíthetők, akikben az előbb említett három feltétel együtt van, de úgy érzem, hogy itt a burokban nincs is benne az a bizonyos mag. Különösen elárulja ezt a kisgyermek akaratlan, tudatlan „hitvallása”, — mert hiszen hitvalló csak az lehet, aki tudja is, mit vall meg, tudja a legmélyéig, tehát a kiválasztottak közé tartozik. Egy gyermek, persze távol áll ezektől a súlyos feltételektől, amit mond és tesz, csak majomkodás, a környezet utánzása. Az efféle történetkék alkalmasak ugyan arra, hogy a szülők és a rokonok — s ki nem az? — ellágyuljanak rajta, ennivalónak és meghatóan „édes”-nek tartsák a gyermeket, ez azonban éppen a gyermekszoba-keresztyénség, amit én olyan veszedelmesnek tartok s ami ott lebeg az Amerikából, Hollandiából, Svájc-ból ideáramló mindenféle Hárják és Hozsannák érzélgős énekein. Többé-kevésbé érződik ez a hangulati elem a többi írásaidon is. Kedves, megható, szép, szívhezszóló történetek, de hiányzik belőlük az a kemény, kozmikuméretű mag, ami nélkül a keresztyénség máholnap, sajnos, vasárnapisiskolás és dedős gügyögéssé válik. A görög művészetet a Nyugat elesztétizálta, a keresztyénséget elérzélgi. Hogy ez hová vezet, láthatod és nézheted, ha van szemed.

Ebből a hangulati szövödményből kell kikapaszzkodnod, hogy íróvá lehess. Ha nem teszed, egyházi író leszel és maradsz. Tőled, egyedül Tőled függ, mi akarsz lenni.

Fölvívom figyelmedet a magyartalanságokra és a stílustalanságokra is. Nem „férfivé”, hanem „férfivá”, mert a „férfi” mélyhangú szó. Ezért nem mondjuk soha, hogy „férfiekkal” és „férfieknek”, ez még a nők szájából sem hallható. Továbbá, amikor szépen elsorolod, hogy nálunk kiknek, miknek nincs Jézusuk, tévedsz, mert éppen Jézusuk van, de Krisztusuk nincsen. Jézus, a bájos gyermek (persze, szőke és kékszemű germán gyermek), a szorgalmas ács, az engedelmes fiú,

a bölcs rabbikkal vitatkozó csodagyermek, a karácsonyi ajándékok és a jászol Jézusa, a passio szenvedő férjija stb. megvan, többé-kevésbé mindenütt. De Krisztus nincs az Istenember, az Emberisten, a Logos, a kultúra hajtóereje és tartalma s az egyéni élet hatalmas emelőrúdja, továbblendítő ereje. Igen, Jézus, sőt Jézuska van sokféle. Krisztus, aki nélkül nincs emberi faj, emberi történelem és kultúra sincsen. (Persze nemcsak: a keresztyénség Krisztusáról beszélnek hanem minden népről, fajáról és fajtájáról, minden koráról és minden kultúrájáról.) Újabban még kommunista Jézus is támadt. Mindenféle Jézus. Krisztus pedig elsikkadt, eltávolodott, elhomályosult. Többnyire azok sem tudják, kiről-miről van szó, akik vallják és hirdetik.

Mindaz a probléma, ami leveled kapcsán fölmerült bennem, aligha férne el egy levélben. De talán mégis alkalmas arra, hoy a véleményemet, ha vázlatosan is, közöljem Veled.

Befejezésül szeretnék megkérni valamire. Szerez és küldj nekem valamilyen egy finn evangéliumot. Nagyon hiányzik s nagyon szükséges is volna, hogy a Károli-fordítással összehasonlítsam s másnyelvű fordításokkal is amiket ismerek. Szép és maradandó emléke lenne ez finnországi életemnek s ottani barátainak, akiknek egy részét Te is ismered. Remélem, nem túlságosan nagy kérés ez, s nem okoz Neked fölösleges fáradságot a teljesítése.

Minden jót kívánok Valamennyiőtöknek és szeretettel öllelek.

K. János

Kedves Emil!

Akarattyá, 951. nov. 18.

E hó 10-én kelt leveledet tegnap kaptam meg. Miután a postabélyegzőn olvashatatlan a feladás dátuma, nem tudom, egy hétig utazott-e a levél, vagy öt napig a zsebedben tartottad. No, de megjött s így értem már, miért küldted el a saját szép finn evangéliumodat. Nagy örömmel és meghatottsággal vettem a kezembé. Hálásan köszönöm, meg a kis füzetet is. Amint sikerül másik evangéliumot kapnod, elküldöm a Tiédet, addig is gyönyörűséggel olvasgatom. Sok finn emlékem veszett el, köztük legjobban a Kanisto-féle levelezést meg a finn evangéliumomat sajnálom.

Mármost térjünk a leveledben írottakra.

Igen csodálom, hogy „ott vágta fejedbe, ahol nem vártad volna”. Távol áll tőlem a fejbevágás szándéka, csupán baráti, szeretetteljes véleményemet mondtam meg, miután kíváncsi voltál rá. „És még csak nem is bosszankodhatom, mert igazad van” — írod. Dehát miért is bosszankodnál? Ez volna a legkárosabb dolog, amit tehetnél. Mert bizony jól mondod, nem elég írni, — vallani kell, s Te még nem jutottál odáig, hogy inkább vallj, mint írj. Ezért mondtam: döntened kell, egyházi író leszel-e, vagy író, olyan író, aki vall. Meghiszem, hogy olvasóid szeretnének megtartani amellet a hangulati, érzelmi keresztyénség mellett, amiben ők elmerültek s amiben olyan jól érzik magukat, mint a köszvényesek az iszapfürdőben, de Magad is látod, hogy a keresztyénség nem hangulat és nem érzelmek dolga, hanem az ember ősi nagy ügye, a Kozmosz fölérése, az ember és a Kozmosz szerves kapcsolatának kérdése, mind ama tudás és isteni ismeret summája, amit az emberi faj végtelen idők során kincsként összegyűjtött, amit Isten a számára kinyilatkoztott. Roppant nagy ügy tehát, lét és nemlét dolga, egzisztenciális ügy, nem holmi infantilis, vagy szenilis érzelmek és hangulatok meleg fürdője. Két érdekes megjegyzést látok leveledben. Az egyik: panasz, hogy legtöbbször a barátaid sem segítettek, ha hozzájuk fordultál. A másik: életed sok kérdését Magad sem tisztáztad még eléggé. Nos, ami a jóbarátok támogatását illeti, csak azokat tekintsd jóbarátainak, akik szemedet mindig a földolgra irányítják s bírálatukban nem annyira a dicséret, mint inkább tárgyi elemzés a döntő. Életed kérdéseit pedig meg fogod oldani, mihelyt szemed sohasem téveszti el a végső célt, a nagy feladatokat s emellet még annyi időt szentelsz a tanulásra, amennyit csak lehet. Két irányban kell rendszeresen vizsgálnod és művelned Magad: 1. befelé, az intuíció segítségével és 2. kifelé, az ismeretszerzés és a munka segítségével. A kettőt olyan szorosan össze kell hangolnod, hogy eggyé váljanak. Az írás voltaképpen lelkigyakorlat. Tenmagad megismerésének és megvállásának gyakorlata. Mennél jobban ismered Tenmagadat, a mikrokozmoszt és a külső világot, a makrokozmoszt, annál tisztábban merülnek föl Benned a kérdések, s annál tisztább, pontosabb vallomást tehetsz róluk. Jó barátod az, aki ebben a kemény munkában segít. Így az igazi jóbarátnak egyszersmind kívülállóknak is kell lennie, meg kell mérnie, milyen messze vagy a céltől. „Barátainak mondalak titeket és valóban, azok is vagytok” — mondta Jézus, de azért nem átalott szigorúan rápirítani Simonra, amikor húzódozott a végső konzekvenciáktól: „Takarodj a szemem elől, te sátán! Mert te azt nézed ami evilági, s nem azt, ami isteni!” Vagy máskor elképedve a szemükre hányta: „Még ti sem értitek, akik belül vagytok!”

„Keményebb, még emésztésre szoruló eledel”-nek mondd levelemnek az ébredésről szóló részét. Ne hidd, hogy annyira a kívülálló szemével nézem ezt a kérdést — meg az evangélikáció kérdését is —, mint ahogy írod. Csak annyira nézem a kívülálló szemével, amennyire a tárgyilagos bírálat megkívánja. Ami az ébredést illeti: gyakran a divat hullámszámaihoz és hívságosságához hasonlít, végiggyűrűzik a keresztyén világ kisebb-nagyobb részén, néha külön is válik a hivatalos egyháztól, vagy mellette él, mint frakció a pártok mellett, aztán lassanként elenyésszik, hogy máshol, másformában megint meginduljon egy újabb ébredés. Ez nem is lehet másként. A tömeg sohasem „ébredhet”, erre csak az egyén képes, a tömeg azután utánaébred, vagyis úgy viselkedik, mint az egyén, aki fölébredt. Igaz, közbevetethetnéd, hogy csak azok verődnek csoportokba, akik egyénileg szintén fölébredtek. De hol van erre a mérték? Mi a vizsga? Van-e valami súlyos beavatás, próbatétel, amely kizárná a divattal tolongókat s kiválogatná a valóban elhívottakat? A látókat! Ez a beavatás volna végül a keresztelezés szentsége. Az is volt csakugyan az őskeresztyén egyházban: a tanulás, a próbatétel, a helytállás sora után a beavatás. De mióta a gyermeket már pólyában megkeresztelik, az a veszedelmes illúzió kapott lábra, hogy mindenki keresztyén, tehát mindenkinek szabad bejárása van a keresztyén gyülekezetbe. Nincsenek többé „elhívottak” és nincsenek többé „választottak”. Az „Isten szentjeinek” népe fölszívódott a tömegben. Már az is gyanús az ember számára, hogy ezek a fölébredettek nagy súlyt vetnek a külsőségekre: ruházatra, viselkedésre, szokásokra stb. A baj azután az, hogy a sodródók fölveszik ezeket a külsőségeket s levetik a régieket, mint ahogy pl. a finneknél elégették a régi viseletet s fölvettek az újat. Nekem nem tetszik az ilyen divatozás. Igen jó keresztyén volt Augustinus, vagy Pál a régi ruhájában. Igen jó keresztyén volt a mi István királyunk is a maga királyi öltözetében.

Ha aztán megvizsgálom a tanaikat, az Evangéliumok értelmezését és magyarázatát, hajmeresztő tudatlanságokat találok a betegesen földuzzasztott érzelmi és hangulati elemek tengerétén. Nemrég a kezembe került egy lelkész jóbarátom révén a hollandi fölébredtek ama csoportjának hitvallása, amely külön egyházzá szervezkedett. Elejétől végig zúrzavar, tudatlanság, puffadt szavak, kongó „szép” szövegek. Elismerem, hogy megvan a naiv hit, a szép bölcsesség, de rettentően hiányzik a tudás, az értelem, az intelligencia. (Ezt a hármast feltételnek is tekintheted, nem árt meg.)

Erről a kérdésről, bizony nem csak egy esti beszélgetést, hanem nagyon sokat lehetne folytatni.

A másik dolog: az evangélikáció. Gyakran fölteszem magamban a kérdést: hát nem evangélikáció folyik kétezer év óta szüntelenül! Minek akkor külön evangélikáció! De jól van, ha módszernek alkalmas, hogy a tömeget a lelkipásztorok csereberéjével, bizonyos kérdések csoportosításával kíváncsivá tegyék s magunkhoz vonják, legyen. Csakhogy itt a baj, mint Te is írod: az alapvető mulasztások sora. Nem a „tanítás hangját” kell megtalálnia az evangélikációnak és az ébredésnek, mint gondold, hanem magát a tanítást! Hogy pedig ezt megtaláljuk elsősorban tudni kell. De ennek sok akadálya van ám. Néhányát idesorolom.

1. Csak kevés lelkész tud tökéletesen görögül, tehát a forrást, amiből merítenie kell, maga sem ismeri. A fordítás rossz. Így időtlen idők óta hirdetnek olyan balgaságokat, hogy „távozatok tőlem az örök tűzre”, a „külső sötétség”-et pokolnak tekintik, a tömlöcöt, ahol meg kell fizetni az utolsó fillérig”, szintén. Nem tesznek különbséget lélek — pszüché — szellem — pneuma — között, a kettőt összefoglalják. Csonka, fordított szövegeket elemeznek.

2. Nem tudnak latinul. (A kath. egyház papjainak roppant nagy előnye a latintudás!) Nem tanulmányozzák Augustinus, Clemens, Tertullian stb. műveit, még csak nem is ismerik őket. Az egész őskeresztyén és az egész ókor tudásának kincstára ismeretlen előttük. Holt anyag. Olyan, mint a csiszolatlan kőkorszak tárgyai az avatatlan múzeumlátogató számára. A keresztyén irodalomban és tudományban való járatlanság elképesztő.

3. Nincs kultúrtörténeti tudás. Ilyen tudást, úgy látszik, nem is óhajtanak továbbítani a hívekhez. A filozófiai tudatlanság ismét lesújtó. Sejtelmük sincs a legnagyobbakról, Hérakleitosról, Pythagorasról, Empedoklésről, Platónról, Plotinosról. De nem ismerik a világ egyéb vallásait sem, a buddhizmusról dajkameséket tudnak csupán, az óhéberől semmit, az egyiptomiról csupán afféle ostobaságot, hogy állatokat imádtak s így tovább. Végezetül: a magyarság és rokonainak hajdani vallásáról lelkészeinknek sejtelmük sincs, pedig jó volna tudni, hogyan, miként alakultak egymásból és egymásba a kultúrtörténeti folyamatok: milyen útjai vannak az Istenkeresésnek.

4. Tökéletes, sötét tudatlanság a természettudományok terén. Pedig bizony mondom Neked Emil, csak a teljes tudás birtokában lehet tanítani, népet vezetni, vilá-

gosságot gyűjtani és terjeszteni. A tudomány és a vallás között egyre mélyebb a szakadék. Senki sem kísérli meg a tudomány nyelvét lefordítani a vallás — a valóságok — nyelvére. Azt mondjátok, „Mózes nem tudós volt, hanem vallásalapító”. Holott tudós volt, roppant nagy tudós, csak nem értitek a Genézis könyvét. Ez csak példa. Nem értitek Einsteint, Bohrt, Eddingtonot, Schrödingert, Weismant és a többi sem. Nem is vagytok rájuk kíváncsiak. Ezért nem is láthatjátok, hogy a tudomány ugyanazt mondja, amit minden vallás a legősibb idők óta mond, amit a kereszténység is mond, amit a kövek is kiáltanak. És hagyjátok, hogy a tömeg az atomenergiáról elterjedt ostobaságok és a bethlehemi jászol között támoogyjon.

5. Végezetül: jól mondod, hogy a bünvallás és -bánat szentségi jellegét nem a protestantizmus szüntette meg, mint olyan, hanem a racionalizmus. Igenám, de a protestantizmus foglalta először hittételei közé, hogy nem szentség. Hiába hivatkozol Lutherre, hogy ő „félíg szentségnek” tekintette és roppant nagy fontosságúnak tartotta. A félíg szentség nem szentség. Itt nincs félíg és harmadíg, vagy egész valami, vagy semmi. A következményekről most nem akarok hosszasen elmélkedni. Az egész gyakorlati ker. élet fabatkát sem ér a bűnök felismerése, megvallása és megbánása nélkül. Bünvallás tömegben: lélektani képtelenség. Mert a bűnt egyénileg kell megvallani és megbánni, egyénileg kell érte a felelősség súlyát vállalni. Így volt ez még az indiánoknál, a babiloniaiaknál is.

Ha ezeken a vázlatos tétéleken csak úgy futtában végigtekintesz, be kell látnod, hogy megoldandó kérdések tömege ez valójában s amíg a megoldások elmaradnak, olyan is lesz a keresztényen élet, amilyen. Az egyházak is olyanok lesznek, amilyenek. Azaz: könnyen megjósolható a végső bomlás, bukás. Vajon nem látjátok a tényeket? És nem érzitek, hogy Ti vagytok felelősek mindenért, amit látnotok kell!

No de térjünk más tárgyra. Hiányolod, kedves Emil, hogy nem mondtam részletes bírálatot a stílusodról, a szerkesztési módodról, az emberábrázolásodról stb. Ha ezt megtenném, egy kötet levelet kéne írnom. Jobb lesz talán, ha újra elolvassván írásaidat, megjelölöm bennük a megjegyzésre kíváncsító helyeket. Csak egy példával igazolom eljárásomat. Ebben a levélben tizenennyolc olyan éktelen germanizmus van, amit írónak leírnia nem szabad s két nagyon helytelenül alkalmazott szóhasználat. Füzetedben is lépten-nyomon felbukkannak ezek a hibák. Rengeteg „vonatkozás, szempont, az én vonalam, valakin keresztül (Bíró Sándoron keresztül)” stb. Így a füzetedben is. Magyarul kell tudni. Magyarul folyton tanulni kell. A szerkesztésedet nem tudom megítélni kisebb terjedelmű írásokból, az emberábrázolás pedig nem mutat semmi szokatlant, semmi meglepőt, de ebből meg sem ítélnél, amit olvastam Tőled. Te nagy igényekkel lépsz elő: vallani akarsz azokban a nagy kérdésekben, amiket említettem s vallomásodról másokat is meg akarsz győzni. Ha valakinek ekkora igényei vannak — s helyes, hogy vannak, pláne az igénytelenség mai napjaiban —, annak a vallomás módját, formáját is jól meg kell tanulnia. Ezek a vallomások kell, hogy a lélek legmélyebb rétegeiből törjenek fel, tehát a nyelvnek is olyanok kell lennie, mint amilyenek a kérdések, amelyekről vallasz. Vérrel-nyelvel-lélekkel telítettnek, mélyből feltörőnek, egyéninek, olyanoknak, mint egy végrendelet. Gondold el, hogy minden alkalommal a végrendeletedet írod, valahányszor a papír elé ülsz. És mire befejezted, meg is halsz. Ez marad meg hát, amit most írtál, ez a vallomás Magadról, a világról, az életről, az Istenről... Így kell írnod. Persze lehet másként is írni, írhatnak is másként. Egyházi lapjaink teli vannak e másféle írásokkal. Lehet bennük kegyesség, karácsonyi vagy húsvéti hangulat, megható esemény, Isten és „jászolgyermek”... De ez bizony csak evilági dolog, erre is rá lehet mondani: „Távozz előlem, te sátán!”

Ne neheztelj rám és ne bosszankodj, még akkor se, ha nincs igazam. A szeretet nagyobb bennem Irántad ma, mint annakidején, amikor gyakran igen gúnyosan és otrombán csepültem Benned a „körttiséget”. Nem kellett volna tennem, sajnálom, feledd el. Ma azt szeretném, ha igazi, őszinte, egyéni és jó író válnék Belőled, — az pedig nem érdekel, hogy olvasóid mit mondanak s mit kívánnak. Téged se érdekeljen.

Bíró Sándor eléggé részletesen beszámolt arról a munkádról, amit most is említesz. Magam is szeretném elolvasni, — tán valaha, valamiképp alkalom adódik rá. És arra is adódik tán alkalom, hogy személyesen beszéljünk a kérdésekről, amelyeken „rágódsz”, mint írod.

A készülő új Biblia-fordításról már sokat hallottam, de nem ismerem. Nagyon érdekel! Hálásan megköszönném, ha a próbafüzetet alkalmilag megküldenéd. Most éppen nálam van a mózesi könyvek hetvenes-fordítása, — mert a magyar fordítás komoly célra használhatatlan —, szívesen összehasonlítanám vele, Máris félek, hogy az összehasonlítás nem üt ki az új fordítás javára. Pedig rég itt volna az ideje, hogy az egész magyar fordítást mindenestül, O- és Újszövetséget egyben, a sutba tegyék.

1988. sept. - dec. 191

Köszönöm még egyszer a finn Evangéliumot, a füzetet, leveledet és nagyon örülök szívbéli érdeklődésednek azok iránt a problémák iránt amelyek egyedül érdemesek arra, hogy foglalkozzunk velük.

Egész családotnak minden jót! Baráti szeretettel ölel:

K. János

Kedves Emil!

Akarattya, 952. febr. 14.

Sietek a megnyugtatóssal: könyvedet pontosan, sértetlenül megkaptam. Ugyancsak megérkezett a leveled is. Mind a kettőnek igen örültem, a könyv olvasásához mindjárt hozzá is fogtam. Baráti bizalmad jelét látom abban, hogy a könyv „zárt” részeinek elolvasását is megengeded, továbbá, hogy a bírálatomat kéred. Ugyancsak jólesett leveled higgadt, fegyelmezett, komoly hangját is hallanom, mert mindig félek, hogy barátaim, akik a véleményemet kérik, megneheztenek rám. Igen szomorú tapasztalataim vannak ezen a téren. Viszont, aki nem képes elviselni a kritikát az nem képes a fejlődésre sem.

Nem veszem rossznéven, hogy leveleim némely részletét barátaidnak is megmutatod és velük megbeszéled. Én ugyan nem akarok tanítani, inkább tanulni, s protestáns is nagyrészt azért lettem, hogy a kutatás, a vizsgálódás tökéletes szabadságát biztosítsam magamnak, de talán már a példámmal is használók azoknak, akik szívesen megállnak a gondolkodásban s akár kényelemből, akár gyávaságból, akár tehetetlenségből, vagy — pláne — érdekből ráhagyják magukat a gondolkodás bívaj-természetére, amelyről Renard azt mondja, hogy vasvillával kell kimozdítani a pocsolyából. Isten őrizzen Téged s minden jótét lelket a gondolkodás lomhaságától. Mert amíg ezen a világon vagyunk szüntelenül és fáradthatatlanul kell gondolkoznunk, meg kell vizsgálnunk minden problémát, ami fölvetődik félelem, riadtság nélkül kell szembenéznünk a legriasztóbb helyzetekkel is, hiszen tanulnunk kell, hogy egy-egy fokkal megközelíthessük az Istenembert, a tökéletességet, az Atya tökéletességét. Így nézd hát megjegyzéseimet mindig és sohase véld, hogy személyes életem van. Ha majd a könyvedet elolvastam és elmondom véleményemet, kettőzd meg éberségedet, ne hagyjon cserben az a meggyőződés, hogy a Te és az ügy érdekében szólok.

Mint mondtam: leveled fegyelmezett és higgadt. Legjobb lesz, ha én is szépen sorramegyek a pontozatokon, így lesz a beszélgetésünk igazán dialektikus és szerves.

1. Azt mondd: mégis van „egyházi irodalom”. Ebben a kérdésben csak hajszálnyi eltérés van közöttünk. A fogalmat én is pontosan úgy használom, mint Te azonban aligha érezted ki levelemből a csendes gúnyt. Hiszen ezt írtam: „Döntened kell: egyházi író leszel-e, vagy író, aki vall.” Mert az igazi író, az igazi művész — bármiféle művész — mindig vall s ezért az igazi irodalom mindig vallás. Az igazi író: vallásos író. Miről vall? Arról a viszonyról, amiben az ő személyes énje az isteni Énnel, az Örökkel van. Ennek a viszonynak a formái igen komplikáltak és elágazóak. Mert a személyes énhöz tartozik maga a világ is, a sors, a tennivalók, az egész helyzet, amit az ember, a mikrokozmosz a makrokozmoszban elfoglal. Werfel Jeremiása, amit említettél, vallásos írás. Beethoven művei vallásos művek. Ady költészet — vallásos költészet. A Királyok Könyve vallásos történelem. A piramisok: vallásos építészeti alkotásai. És így tovább, a végtelenségig. Ettől az irodalomtól azonban ridegen elkülönítem azt a fajta irodalmat amely „egyházinak” nevezi magát. És azt is, amely a Te jellemzésed szerint nevezetik általában „vallásosnak”. Attól óvtalak, hogy ilyenfajta egyházi, vagy vallásos író légy. Az igazi valló irodalom és művészet kívül áll az egyházak „aklain” (de, persze, állhat belül is, mint pl. Fra-Angelico festészet), ő a „nyájhoz” tartozik, ahhoz a nyájhoz, amelyről Jézus a Jn. Evangéliumában beszél. (Ebből a „nyáj”-ból csinált a Vulguta „akol”-t.) Werfel sem tartozik az akolba, mégis vallásos író. Tolsztoj sem. Rabindranat Tagore meg pláne „pogány” volt s Konfucse is. Ugyancsak Pythagoras, Empedoklés, Plátón, Hérakleitos stb. A vallásos író, az igazi író, aki megérdemli ezt az elnevezést, tehát a „nyáj”-hoz tartozik, függetlenül az „akoltól” és függetlenül a helytől és az időtől, amiben él. Itt nem számít, hogy valaki „zsidó”-e, vagy „pogány”, körülmetélkedett-e vagy sem. A történelem nem más, mint út „visszafelé”, kanyargókkal, buktatókkal, szakadékokkal és zuhanásokkal ugyan, de „visszafelé”, az Egyhez, ahonnan az ember jött s ahová vissza akar térni. Ezen az úton mindig, mindenütt álltak és állnak olyan lelkek, akik fölismerek az Őt, az Egyet, s erről vallanak.

2. Örülök, hogy fölismerted: más egyházi írónak lenni, mint írónak. Azzal még nem követ el az ember rosszat, ha megír egy-egy érzelmes történetkét, egy-egy „vallásos vonatkozású” (brr!) apróságot, esetet, gondolatot, vagy „témát”. De, aki ezen a ponton megáll, egyáltalán: ha megáll, már a legnagyobb veszedelemben van.

Mert olyanok vagyunk, mint a fák: amely pillanatban megállunk a növekedésben, már el is halunk. Az ilyen halottakat temetik a halottak, azok, akik szintén megálltak, vagy állanak szüntelen s ez nekik igen kényelmes. A kereszténység nem a kispolgároké, a biedermeier lelkeké, a műtyürkéken édelgőké, az elégedetteké, a pókhasú kényelmeseké, a sikereseké, a széles úton ballagóké nem Daumier kegyetlen igazsággal ábrázolt „tekintélyeié”. Hanem a szüntelen növekedőké, akik meg tudnak maradni gyermekeknek, az önmagukkal elégedetleneké, a bátraké, akik látni merik az ember végtelen útját, s az út végtelen nehézségeit, a maguk gyöngeségét, az akarni tudóké, akik gyöngeségük ellenére is tudják, hogy végtelen erő lakozik bennük, a Szent Szellem ereje. Eppen ezért ne tulajdoníts sok jelentőséget olvasóid véleményének. Az olvasók: a tömeg. A riadozó, kényelmet szerető, egyénit nyugtalanul elkerülő tömeg. Itt-ott akad benne olyan is, aki tud és mer látni, de az ilyenek száma mindig csekély. Az a fontos, hogy Te, még inkább a Benned élő Szellem mit tart jónak, helyesnek, igaznak. Óvakodj az olvasótól!

3. Helyes, hogy írás előtt nem méred Magad s nem méred a megírandó értékét. Hanem csak a megírás után. Nézzük meg azt is egy kissé közelebről. Miről van szó? Arról, hogy át tudod-e Magadat adni feltétel és ellenállás nélkül, alázatosan, boldogan a belső Hangnak. A Szellemlnek, aki az emberben él, s akiről Pál azt mondja: „Ti mindnyájan az Isten temploma vagytok”, Ennek a templomnak a titkos rejtekében, a szentek szentjében szól a Szellem. (Pneuma, vagy Ruach.) Alá tudod-e rendelni személyes, múlandó Énedet ennek az Ének! Az Öröknek, a változatlanoknak! Amelynek eszköze vagy, hangszere, hegedűje, mint Eino Leino mondja egy szép karácsonyi versében! És milyen mértékben tudod Magad alárendelni, szolgálni Őt? Mennyire tudod háttérbe szortítani személyes Éned hangját, érdekeit, izgalmait, hiúságát, vágyait! Ezt az írás előtt valóban nem tudhatod. Az írás után már láthatod, s meg tudod ítélni, sikerült-e vagy sem. Irni voltaképpen csak akkor volna szabad, ha az ihletettségnek, divinációnak ez a ritka, csodálatos pillanata beköszönt. A meghatottság nem ihlet. A lelkesedés sem az. A sikerhít vágya sem. Az ember gyakran rettentő tehernek érzi az ihletet, a divináció állapotát, könyörög, mint Jeremiás, hogy Isten mentse föl őt a keserves kötelesség nyúga alól. Menekülne tőle, ha lehetne, sétába, társaságba, fáradtságba, italba, mindenbe. Fontosabb előbbrevaló dolgokat kohol, hogy vonakodását igazolja. Mert a személyes én szolgálatra való kényszerítése; szenvedés ennek az ének a számára. Lázad ellene. De, ha a divináció bekövetkezik, egyszerre megszűnik az idő, mert amit a személyes én időnek érzékel az a Szellem számára nincs, megszűnik a tér, mert az Ő számára tér sincs és semmiféle koordináta, megszűnik éhség és szomszúság, nincs fáradtság és gyengeség...

A gondolkodás is, ami a személyes én funkciója, csupán arra szorítkozik, hogy eszközöket adjon a Szellemlnek a kifejeződésre, mert Ő nem gondolkozik, hanem tud. Erről az állapotról mondják, hogy az ember „belefeledkezik” a munkájába, hogy „se lát, se hall”. Igen, mert személyes énje elfelejti a külső világot, de lát és hall a belső szerveivel, látja a Szellemlt és hallja az ő nem emberi szavát. Ilyen írónak kell lenni. Én nem csak írónak, de szobrásznak, festőnek, építésznek, prédikátornak stb-nek is: Még a mesterember is akkor igazán „mester”, ha így dolgozik. Így emeli munkáját isteni rangra.

No és jön aztán az „olvasó” s ezt mondja: milyen végtelen boldogság lehet szépeket kigondolni és szépeket írni! Másrészt látja az író, amikor visszazuhant a tér-idő koordinátaiba, a személyes én korlátai közé, a világba s ezt mondja: nem normális ember, bolond. Holott szenved. Most már azért, mert nem ölelkezik mindörökké a Szellem világával.

4. Ha kigyógyítottalak abból, hogy írj, csak az olyasfajta írásból gyógyítottalak ki, amit kötelességből, a sikerért, a pénzért, az olvasóért stb. műveltél. Az „egyházi” irodalomból. Ellenben unszollak, hogy úgy írj, ahogy a Szent Szellem kívánja. Az a Szent Szellem, aki ellen ha vétkezünk, nincs bocsánat.

Igen, tanulnod kell folyton szünet nélkül, fáradhatatlanul, kitartóan és örömmel. Mert miről van szó? Arról, hogy mennél tökéletesebb eszközökkel szereld föl Magad a Szellem munkájának elvégzésére. Hogy a személyes Éned kalapácsot, vésőt, fúrót, fűrész, gyalut, szekercét stb. ragadhasson s használhassa, amikor ura és parancsolója munkába szólítja. Jézus ács volt: ekéket, jármokat, tetőszékeket készített. Pál sátor szabó. Az egyik, a Mester, jármot, ekét adott a szántóvetőnek, hogy elvethesse a magot. Gerendákat, hogy sziklára építsenek az emberek házat. A másik, a tanítvány, sátrat készített, ahol a lélek csendjében és magányában elmerülhet az ember a Szellem szemlélésében. Az írónak is mesterembernek kell lennie, mert a világban, a térben-időben a személyes én által érzékelhető formákat kell teremtenie. Tudnia kell tehát, tudnia a nyelvét is a mesterségét is, a terveket is stb. Ide tartozik az a

tény is, hogy a nyelv: a Logosz evilági formája. Az örök, a nem emberi isteni nyelv. Az „anya” eszméje minden népnél ugyanaz, egy égi idea, egy szellemi valóság, de az egyik mere-nek, a másik mater-nek, a harmadik mutter-nek, a negyedik maty-nak stb. mondja. Hogy hogyan mondjuk ugyanazt, amit az emberi faj létezése óta mond, vagy mondani akar, felelősségteljes feladat. Mindenki, aki kiforgaja anyanyelvét „szelleméből”, aki nem a nyelv „logikája”, vagyis Logosz-szerűsége szerint beszél, ír, arculveri a Logoszt, megköpdösi, megtapossa. Ezért szüntelenül tanulnunk, vigyáznunk kell. Hiba nélkül senki sem beszélhet, nem írhat. De a hibákat nyomkövetni, számontartani, kiküszöbölni: mindenkinek kötelessége. Aki nem teszi, aki vállat von s legyint, tudva-tudatlanul lesüllyed azoknak a színvonalára, akik nem vigyáznak a Logoszra.

Irod, hogy kb. nyolcszáz s egynehány könyvet olvastál el eddig. Ez elképesztően kevés, ha meggondoljuk, mennyi fölösleges volt közöttünk, hiszen sohasem tudjuk, mit veszünk kezünkbe. Ha így nézzük a dolgot, még az a húsz-huszonöt ezer is kevés, amitt én olvastam. De ha a nyolcszáz mind olyan volt, aminek hasznát veszed, ami fölébresztett, ami kinyitotta a szemed, akkor sok is. Sajnos ez viszont lehetlenség.

Persze, a „hivatal” s a mindennapi élet sok-sok, gyakran haszontalan kötelessége akadályozza az embert a tanulásban is. Az akadályokat azonban le kell győzni, amennyire lehetséges. Abban pedig senki és semmi sem gátolhatja az embert, hogy reggel, ébredés után legalább egy órát ne töltsön néma csendben, mozdulatlanul, egyenletesen szedve a lélegzetet, kitakarítva magából a személyes és aznapi vágyait, érdekeit, törekvéseit, a világ gondjait-bajait, örömeit és bánatait, félelmeit és reményéseit, hogy így megszólalhasson a belső hang, aki nem emberi szavakkal beszél, aki nem gondolkodik, s akinek nincsenek emberi érzései. Ezt mindenkinek meg kell tennie, enélkül egyre lejjebb-lejjebb csúszik a világ sikos lejtőjén, s végül elmerül. Vagy, ha Neked nem ez a szokásod, hát akkor naponta egy órai magányos, lassú egyenletes nyugodt séta.

Mármost, megbeszélvén leveled efféle kérdéseit, hadd menjünk tovább. Megróssz, hogy a finn ébredési mozgalmakat — s a miénket is talán — inkább külsőségei után ítélem meg és „ütöm”. Ez nem áll. Múltkori levelemben elismertem, hogy van bennük hit és van bölcsesség (vagyis alázat, türelem, önuralom stb.) s csak azt tettem hozzá, hogy hiányzik az értelem. Ezt a véleményemet igazolod azzal, amit én is jól tudok, hogy t.i. elmerülnek a bűnbánat érzelmeiben s nem ismerik a bűntől megtisztult lélek új életének örömeit. Holott? Holott az értelem dolga a bűn megállapítása, mert a bűntudat maga általános érzés, hangulat, vagy szenvedés. Az értelem bátorsága kell hogy a megtisztulás után valóban megragadja az ember az örömet, hiszen tudnia kell, milyen öröm ez, s miért öröm. Értelem kell a tanítások rejtett tartalmának fölismeréséhez, megértéséhez is. A főtebb elmondottak gondolatvezetéséből megállapítható, mit tekintek én ébredésnek. Azt a pillanatot, amikor a személyes én fölismeri az isteni Ent, a Szent Szellemet és megérti őt. Hajlandó alárendelni magát Neki. Ebből a következők folynak:

Az ébredés lehet váratlan, mint Saulusé, hosszú fejlődés, belső átalakulás eredménye, mint Augustinusé, vagy a gyermekkortól kialakuló, mint Assisié. Történhetik egyházban, egyházon kívül, minden időben és minden helyen, bárkivel, mindenféle módon.

Történhetik úgy is, hogy az ember személyes énje éppen ellenkezőt kíván, mint pl. az említett Saulusé, aki a krisztushívőket üldözvén, vesztette el evilági látását és nyitotta ki szemét a felső világ látására. Vagy mint Simon, Péteré, aki háromszor tagadta meg Jézust s ennek ellenére és éppen ekkor szólalt meg benne az éberség kakasa.

Függetlenül attól, hogy valakit megkereszteltek-e vagy sem.

A látó, a hívő ember kötelessége, hogy látókká, éberekké, vigyázókká tegye azokat, akiknek a számára a kakas még nem szólt, de szólhat. Válogatás nélkül kereszttyéneket, zsidókat, pogányokat, feketéket, sárgákat, ilyeneket, vagy olyanokat.

Ez a lényeg. A fontos viszont az, hogy akiben nincs meg a hit, a bölcsesség s az értelem hármastétele, sohasem válhatik teljesen „fölébredetté”.

Igazad van, a körtti-ek fontosnak tartják ugyan a hajválasztékot, de nem „a” fontosnak, vagy „a” legfontosabbnak. De rossz példa az őskeresztényé, aki a homokba írt titkos jellel értesítette társát mivoltáról. Ez a titkos jel — a hal, vagy a kereszt — az üldöztetések idején, a merőben idegen, ellenséges világ közepette szükséges szabadkőmives jel volt. Ma viszont effélékre semmi szükség. A haj elválasztása gyermekes móka. Jézus két fontos utasítást adott: 1. két köntösöd, két sarud stb. ne legyen. ne vigyél magaddal pénzeszacskót, azaz: légy szegény. 2. „Arról ismerik meg, hogy az én tanítványaim vagytok, hogy szeretitek egymást”. Ruha, frizura, kalap,

ilyen vagy amolyan szabás, szín stb. fölösleges. A körttieknek is elegendő volna, ha arról ismerik meg őket az emberek, hogy szeretik egymást. Meggyőződés, hogy ez így is van. Akkor mi a fenének a külső célcó? A „negatív” cicoma? Mondom, ez gyermekes majomkodás. Ők nem külön rend, nem külön hadcsapat, ők olyan emberek, mint a többiek. Hogy ezt nem látják s nem értik, az intelligencia hiányára vall.

Hanem, úgy látom, lényeges eltérés van közöttünk a keresztség s általában a beavatás kérdésében. Kiteszik ez abból, hogy milyen sorrendben kapcsolód össze a két-tót. Tisztázzuk ezt a dolgot. A keresztséget nem „megelőzi” a beavatás, hanem ez maga a beavatás. Ami megelőzi, az a tanulás és a próbatétel. Azaz: a jelöltnek meg kell tanulnia, amit az értelem számára a keresztyénség mond, bizonyosságát kell adnia rendíthetetlen hitének s nevelődnie kell a bölcsességre (szeretet, alázat, igénytelenség, önfegyelem stb.). Ha mindezek után méltónak találják, következik maga a beavatás, a keresztség. Ezután a „vízben” történt újjászületés után hátra van még a „szellemben” való újjászületés, azaz beavatás. (Lásd az Apostolok Cselekedeteit.) Csecsemőket azóta keresztelnek, amióta az Egyház hivatalos hatalommá lett, a „nyáj” átalakult „akollá” s az Egyháznak az volt az érdeke, hogy már a gyermekre rátegye a kezét, mégpedig visszavonhatatlanul. Ebből az a haszon származott, hogy a tömegeket már kezdettől fogva keresztyén tanításban nevelték, de az a kár, hogy nem olyanok részesültek a beavatásra, akik hit, bölcsesség és értelem dolgában megállták a próbát. Következménye pedig az, hogy a keresztség teljesen elvesztette beavatási jellegét, s ezt áttolták a bérmálásra, vagy konfirmációra. Most előbb „beavatják” a gyermekeket, azután tanítják, végül tudatos és felelős hitvallást vesznek tőle. Ezáltal a konfirmáció is elvesztette végső, a legfelsőbbfokú beavatás jelenségét. Ugyan mit tud az a tizennégy-tizenöt éves kiskamasz, kis surján leányka a Szent Szellem által történő beavatás igazi tartalmáról és súlyáról? Mit „vág” be a konfirmációra való készülés unalmas-vigadalmas óráin, miközben cédulákat dugdos egymásnak, futballmérkőzésről álmodozik, vagy gyermekded randevúra készül a másik padban kacérkodó kis szökével!

A hitvallók és mártírok gyakran el sem jutottak a keresztség beavatásához, úgy haltak meg, kereszteletlenül. Am azért mégis keresztyének voltak ám, mégpedig a javából! És átestek egy másfajta, szezezebb, szörnyűbb beavatáson: a verkereszt-ségen.

A kérdés tisztázatlanságának oka: a beavatás tartalmának, jellegének, szellemének, céljának tökéletes elfejtése. Már Te, a lelkész, a teológus sem úgy érted és használod ezt a szót, ahogy kell s ahogy a világ minden részében, minden korban értették és ismerték. A körttiek — s mások — elkülönültsége nem a beavatottaké, azt csak utánozza. Beavatásról nálunk szó sincs, ahogy más egyházakban sincs már, kivéve a róm. kath. egyház egyes ilyen funkcióit, amikor pl. a „nagy beavatáson” a szerzetesjelöltet beavatják. Bizonyára ismered a jelképes ceremóniákat, amik ilyenkor történnek s azt is, hogy a kath. pap, szerzetes mindörökké, eltörölhetetlenül az marad, amivé avatták: pap. Még ha „kiugrik”, megnősül, miniszteri tanácsos, vagy sintér lesz is aztán. A beavatást meg nem történtté tenni nem lehet, az egy lépcső felső foka, onnét csak lezuhanni lehet, de lelépni nem. Hát manapság a keresztség nem ilyen misztikus beavatás, nem a vége valaminek, hanem az eleje, gyakran éppen semmit sem mond, bár néha igen, mint Luther esetében. Úgy kell tehát tekintenünk a megkeresztelték sokmillió, sok százmillió tömegére, mint akikkel nem történt semmi. — nem is történhetett, hiszen csak két-négy vagy több felnőtt „keresztzülő” állt ott, ahol ő még csak sivalkodni tudott, ahol ő még sem pogány, sem keresztyén nem lehetett, mert csupán egy kis állatka volt, a majomalakú ember csirája. A keresztzülők pedig? Nos, azok barátságból, kényszerből, szokásból, egy-egy régi baráti kapcsolatot megpecsételéséből vállalták szerepüket. Ez minden szent, nagy, szép, isteni dolog ellaposítása, eltömegesítése, elsikkasztása. A helyes ez volna: tekintsd a „hívek” seregét s az egész „keresztyén” társadalmat mindenestül nem keresztyénnek. Pogánynak se tekintsd, mert a pogányság egészen más, mint ez a széles, lapos, lágy massa. Íme, ezt kell Neked ráébresztened a Szellemmel való közösség ügyére, a sok zagyva, puha, hitvány, gyáva, mohó, hiú, szerencsétlen, érzelmek lángyos könnyeiben és a komisz öröm viháncolásaiban fetrengő személyes ént kell fölráznod, ennek a belső szemét kell kinyitnod az Istenember alakjának meglátására s füleit megnyitnod a Szellem hangjainak meghallására. Ez a sok személyes én a sánta, a csonkabonka, a vérzöméhű, a megszállott, a vak, a süket, a béna, az élőhalott. Erről van szó. És a tömeget a számára alkalmas széles úton vezetni azokra az elágazódásokra, ahol a keskeny út, a meredek út kezdődik s ahol már csak azok haladhatnak, akikben megvan a hit, a bölcsesség s az intelligencia, hogy ezt a meredeket megjárhassa. Végezetül, ha a meredek úton, a keskeny úton fölértkezett a Hegyre, ahol a Hegyi Beszéd szól, ahol Jézus színe-

1988. sept.-dec. 195

változása történik, részesíteni a beavatásban, a keresztségben, vagy, miután ez már, hála az egyházak otromba, de praktikus gyakorlatának, „megtörtént”, legalább a konfirmáció beavatásában részesíteni, összefoglalván már most ebben a misztikus, szakrális tettekben a valódi, az igazi, az eredeti keresztség tartalmát is a konfirmáció-éval. Ez nehéz, de szükséges módszer volna. Közben pedig ott volnának a szükséges eszközök: igehirdetés, evangélizáció, külön bibliamagyarázatok és tanítások, személyes barátság, tanítás, házilátogatás stb. De sokkal kényelmesebb volt annak idején a gyermekek keresztelését elkezdni, miközben a hivatalos hatalommá lett egyház Theodosius császár parancsára rombadöntötte az egyiptomi csodálatos templomokat és szobrokat, Szent Márton pedig ugyancsak rombolta a pogány templomokat a hívő, szerencsétlen, megbotránkoztatott s keservesen jajveszékélő, könyörgő nép szemeláttára, katonai fedezettel. És ma is könnyebb tudás híján beszélni a modern lélektanról, mint egy neves prot. lelkes evangélizáló előadásának kéziratából látom, amivel az értelmes, tanult embert, tehát éppen azt, akire az egyháznak is a legnagyobb szüksége volna, örök időkre elriasztja a tudatlanság és a kegyes locsogás színteréről.

Most már ideje, hogy befejezzem. Mindig örömmel írok Neked, s kíváncsian várom ritka leveleidet. A Genézis fordítását megkaptam, azt hittem, már meg is köszöntem. Előszavában vannak megbotránkoztató vélemények s maga a fordítás éppen olyan hamis, mint az eddigiek. De, ha érdekel, erről egy másik alkalommal.

Egész Családodat szeretettel üdvözlöm. Téged igaz barátsággal köszöntelek.

K. János

Kedves Emil,

hálásan köszönöm a papírt. Nagy kincs ez, őszinte örömet szerezteél vele. Még jobban örültem volna, ha levelet is írsz, de ördög tudja, miért, ettől nagyon tartózkodsz. Remélem, nem múltál el véglegesen.

Az Újévre Mindnyájatoknak jó egészséget, békességet, jó munkát kívánok. Szeretettel ölel:

János b.
Akarattya, 952. dec. 31.

Kedves Emil,

Akarattya, 953. jan. 6.

leveledet tegnap megkaptam. Itt volt már az ideje, hogy írj. Ritka levélváltásoknak megvan az a rossz következményük, hogy a lelki kapcsolat görcsössé válik, a mondanivalók lökésekben törnek ki, afféle rejtett energiacentrumok keletkeznek, amelyek nem sugárzóan s egyenletesen, hanem szinte robbanás módjára hatnak és szükségképpen bántóak, vagy egyenesen sértők. A Te nagy önuralmad kell hozzá, hogy a Reád zúduló véleményhalmazt nyugodtan fogadd, mint ebből a leveledből is látom. A hibás azonban Te vagy. Hiába írja nekem Jakus, hogy „ne ereszszem el a kezedet”, meg, hogy „áljálj Melléd”, ha Te évenként egyszer, vagy kétszer írsz és inkább némán hordozod Magadban akár a félreértéseket is, ahelyett, hogy megírnád.

Előbb azonban meg kell mondanom, hogy látogatásod rossz napra esett. Nagy-mosás volt nálunk, feleségem alig győzte a munkát, a konyha tele volt beáztatott ruhával, vödörökkel, fazekakkal s ilyenkor az én kötelességem az ebéd megfőzése. Minthogy én Téged szapultalak, míg feleségem a ruhát szapultta, nem főzhettem s nem kaptál ebédet. Ez módfelett bántotta feleségemet, engem pedig elkeserített. Barátaink nem szoktak élen távozni tőlünk. Szerettem volna, ha megvárod az ötórás vonatot, s ha egy kissé később is, de kaptál volna ebédet. Kimondhatatlan keserőséggel gondoltam rá, hogy kocsmába mentél. Ha mentél.

Na már most. Elsősorban sietek megállapítani, hogy nem úgy értettem a „Neked semmi közöd Krisztushoz” kijelentést, ahogy Te gondolod. Ilyen vakmerő marhaságot sohasem mondok, hacsak nincs rá különösképpen nagy okom, de ez ritkaság. Könyveddel kapcsolatban mondtam, Azokkal a szinte drasztikus megnyilvánulásokkal kapcsolatban, amik könyved némely részét jellemzik. Ha akkor nyomban megálltál volna, mondván: halt, ezt nem értem! — kifejtettem volna a dolgot részletesen s világosan. Te azonban hónapokig hordoztad Magadban ezt a fájó tövist, rágódtál rajta, s nem firtattad. Pedig vajmi keveset segített volna, ha igaz lenne, amit mondasz: Krisztusnak van köze hozzám akkor is, ha nekem nincs közöm Hozzá, mert ez rabulisztika. „Az istenek rajtunk kívül is, bennünk is vannak” — mondja egy ókori görög, most nem tudom ki. „A csillagok a lélekben ragyognak” — mondja Paracelsus. Ha mincs közöm Krisztushoz, eo ipso Neki sincs hozzám köze, mert nincs bennem. Ha pedig azt mondom, köze van hozzám, akkor már bennem is van. Sietek kijelenteni, hogy Benned van. Nemcsak azért, mert minden emberben benne van, akár tud róla, akár nem, de azért is, mert Te tudsz róla, hogy Ben-

ned van. Azonban nem mindig tudsz róla, s ez nem olyan elképesztő dolog, hogy keseregni kellene miatta. Vegyük elő megint a könyvedet. Az ember elfogult a papokkal szemben, vagy a papok iránt. Azt várja — és joggal —, hogy a pap legyen birtokában az igazi tudásnak, hiszen arra szánta el magát, hogy az embereknek hirdeti az igazi tudást. A tudást, nem valamilyen akármilyen tudást. Azt a kinyilatkoztatott a priori tudást, ami az egész emberi faj egyetlen és alapvető tudása, s amire minden tudás szervesen épül. Beavatottnak tekinti az ember a papot. Ő kell, hogy tévedhetetlenül és helyesen magyarázza az írásokat. Ő kell, hogy ismeretében legyen Istennek és a világnak, az ember és az Isten; az Isten és a világ viszonyának. Mindannak, ami egzisztenciális fontosságú az emberre nézve. Mondom, ez az elfogultság a pap iránt. Így fog az ember egy pap írásának tanulmányozásához, egy papéhoz, aki életét föltette az igazságok tanítására. Es olvas az ember esztétikus tájleírásokat, amelyekből hiányzik a panteizmus. Minden szónál, minden mondatnál érzi, hogy ez az író nem „Isten köntösének” látja, nem gyönyörű illúzióknak, vagy „Maya fátyolának” a világot, hanem valóságnak, s úgy gyönyörködik benne, mint egy panorámában. Ez az író őrzöng és rajong a természeti szépségekért, de lépten-nyomon érezteti, hogy nem érti a természet, a világ, a tájak ezoterikus, rejtett, titkos értelmét. Láttunk itt egy fiatal, lelkes papot, akinek a falán Ruotsalainen képe függ, ő pedig tangót táncol, csókolódzik, s odavan, hogy ez meg az a kislány hogyan simul a karjaiba s hogyan adja oda magát. Egy kedves, jólnevelt szalonpap van itt, aki kerékpáros kirándulásokat rendez, öreg, nyájas hölgyekkel teázik, a város úriembereivel kellemkedik, paplakot épít ilyen meg olyan tornáccal, verandával, észben tartja, hogy áll a papírkosara, érzelegve gondol arra a nőre, aki ezt meg azt a terítőt hímizte, porcelánokkal pepecsel... de egy szava sincs Beethovenről, Bachról, Mozarttól, egy szava sincs a saját vallása — és minden vallás — ezoterikus tartalmáról s arról, hogy mit közvetített, mit értetett meg ebből híveivel. Nem az „ezoterikus élet hiányát” vetem én a szemedre, mert ez naivság, hanem a vallás ezoteriájának nemlátását, nemismerését, nemértését, nemkeresését. Azt vetem a szemedre, amit Jézus Nikodemusnak: „Te néped tanítója vagy, és ezt sem tudod!” Az ember elfogult lévén a pap iránt, azt várja, hogy miképp törnek felszínre s öltének alakot, testet a világban azok az ezoterikus értelmek, ahelyett itt áll egy kedves, rokonszenves úriember, akit jámbor anyák vesznek körül és ajnároznak abban a reményben, hogy nyakába varrhatják a lányukat... Mert ez a pap ám a fogukra való igazi úrigyerek, tud forgolódni, mindenki szereti, fogas, kellemetlen, kínos kérdésekkel nem bíbelődik, nem olyan unalmas dolgokkal, hogy melyik a Genézis bevezetésének helyes olvasása, az-e, hogy „bereshit bárá előhim eht báhámájim veth hárosz”, avagy: „bárash ithbárá előhim ethbashamajim veth hárosz”, hiszen jó kereszténynek vagyunk, vasárnap elmegyünk a templomba, meghallgatjuk a szimpatikus pap kedves prédikációját, énekelünk, imádkozunk, még bibliakörbe is járunk... És ebből az aranytollú pappól püspök lesz, akárki meglássa!

Emil, én nem mondalak téged Pempinek és nem tartalak Pempinek, én úgy állok Veled szemben, mint felnőtt férfi a felnőtt férfival s nem hízelegni akarok Neked, hanem a véleményemet megmondani, mégpedig baráti szeretettel és őszinteséggel. Te jólnevelt ember vagy, odahaza, a vasútigazgatói otthonban dédelgettek, ajnároztak, megkaptad azt a kifogástalan formalista nevelést, ami minden igazi úriházban kötelező volt. Pappnak mentél s ott megkaptad azt a formalista teológiai nevelést, ami minden igazi, jólnevelt pap számára kötelező. Osztóndíjakat élveztél, eminens gyerek voltál, utaztál külföldön is, igazán, senki egy makulányi hiányt nem találhat Benned. Mint pap szép, csinos paplakba költöztél, voltak ilyen meg olyan bútoraid, porcelánjaid, imazsámolyod emilyen meg amolyan takaróval volt leterítve..., délutáni teákat rendeztél, hanglmezre táncoltál, nyájaskodtál, kellemeskedtél, kirándultál, vagyis mindent megtettél, amit kívántak Tőled, mint fiatal, kedves, úri paptól, aki egyenes vasútisinen robot a magasabb pozíciók felé. De én mást várok Tőled, s akár nehezedre esik, akár nem, megpróbállak affelé a másfelé unszolni. Mert, ismétlem, annak, amit most mint jellemző vonást leírtam Rólad, valóban semmi köze Krisztushoz. És nem a sátán beszél belőlem mikor ezt mondom, hanem a barát, aki tudja, hogy ilyen erős szóval kell oldalbalöknöm Téged, ha azt akarom, hogy megmozdulj. Hogy kilódulj a formalizmusból, a szellemi-erkölcsi konformizmusból, abból a kellemes úriemberegből, amiben, sajnos, felnőttél. Nincs veszélyesebb dolog, mint papnak lenni. Mondhatnám, ha valaki igazi vallásos életet akar élni, ne menjen papnak. És nincs veszélyesebb, mint papi minőségben írni. Az ilyen íróra az egész egyháza büszke, dicsérik, gratulálnak neki, a hívő olvasók elhalmozzák szentimentális lelkesedéssel. Kritikának, őszinteségnek semmi nyoma. Nemrégiben olvastam egy nevezetes ref. theol. professzornak János Evangéliumáról írt „tudományos” művét. Elképedtem korlátoltságán, tudatlanságán,

laposságán. Mikor pedig egy lelkész barátomat megkérdeztem, hogyan dicsérhette ezt a könyvet az egyházi sajtó, mint természetes dolgot felelte: „Ja, teológiai műveket nem szokás levágni.” Te is csodálkozhatasz, hogy könyvedet ilyen erősen bírálom. Jól van csodálkozz, de érts meg és ne fájjon. Abban a műben csakugyan egy nagy és fontos erény van: az őszinteség. Mondom, ez nagy, sőt igen nagy erény. Olyannak tudod és mered ábrázolni Magadat, az életedet, amilyen. Itt van a Te fejlődésednek a csírája. Ha nem volnál olyan példátlanul őszinte, egy szót sem vesztegetnél sem Rád, sem az írásodra. De az őszinteséged valóban megrendítő. Ahogy pl. megírod az óvóhelyi életet az ostrom alatt, azt a görcsös, beteg, konok ragaszkodást az úriemberséghez, azt a mérhetetlen sértődöttséget, amit az úriemberi alkaton elkövet az aljas, mocskos, félelmetes, megalázó ostrom, felejthetetlen. És a látvány, hogy ebben az összeszorult családban, ezek között a halál árnyékában, hazájuk összeomlásában összebujó emberek között valójában nyoma sincs sem krisztusi, sem semmiféle szeretetnek, alázatnak, türelemnek, megértésnek, humornak, fegyelemnek, hitnek és bizakodásnak, az szívfacsaró és vérlázító. Mikor ezt olvastam, nagyon-nagyon megértettelek és sajnáltalak, s pl. az ilyen részleteknél nem mondom, hogy „semmi köze Krisztushoz”.

Elképesztően anyaghoz, azaz világhoz, azaz érzékekhez tapadnak mondalak, mert nem veszed észre a jelenségek jelképes voltát, s az értelmet, ami a jelképnek burkában rejtőzik. Ezt így kell értened. Semmi közöd Krisztushoz, ahol formalista és konformista vagy, márpedig sokszor és sokhelyütt vagy az. Ezt hát így kell értened. Maradna még a „metafizikai önzés”. Nem emlékszem már rá, így mondtam-e pontosan, s mit akartam vele jellemezni. Lehetséges, hogy az önzésed metafizikai jellegét akartam ábrázolni, lehetséges, hogy a világhoz való tapadtságodnak metafizikai erejét, hatalmasságát, vagyis nem személyes önzést csupán, ami egyszerű volna, hanem egy metafizikai tartalmú és hatású önzést. Paradoxont akartam mondani, de tudnom kéne mire és miért. Most már homályos emlékeimből összetákolva, aligha tudnám pontosan megmagyarázni. Kérdeztelek: érted-e? Azt mondtad, kezded érteni. De, ha nem kezded érteni, miért feleltél így? Akkor frissiben megmagyaráztam volna. Ahogy sejtem ilyenfélét mondtam volna magyarázatul: az önzés önmagában és a megszokott formáiban, méreteiben nem olyan veszedelmes, mint a metafizikai tartalommal telített önzés. Mert az önzésnek ez a fajtája metafizikai fényben pompázik és hivalkodik, s metafizikai igénnyel igazolja magát. Így érthetem, azonban nem fejtetem ki, mert azt mondtad, kezded érteni. Nos, ne légy elkecserevedve. Amiről szó van a legnagyobb problémák egyike önnevelésünk terén. Téged közönséges értelemben mondhatlak hiúnak, becsvágyónak, de nem mondhatlak önzőnek. Van azonban az önzésnek egy paradox formája, amit igen nehéz fölismerni és gyógyítani. Enmagamban számtalan kárhozatos megnyilvánulását látom ennek, de Nálad is megvannak a nyomai. Ezt a kérdést most nem zárnám le, hanem a tárgyalásd elhalasztanám akkorra, amikor időszerű lesz akár levelezésünk folytatása, akár egy újabb személyes találkozás kapcsán.

Nagyon helytelen életmódot folytatasz, amint leveledből látom. Megszámoljátok, rubrikázzátok, csoportosítjátok, rostáljátok, ide-oda soroljátok a híveket, mint, erdész apám az erdő fáit. Tíz bélyegyet is ragasztotok rájuk, vagy beléjük ütitek, mint erdőőrök a fába. Ezt egyházi adminisztrációnak nevezitek, s a papoknak kell végezniük. Én hihetetlenül utálatosnak, visszataszítónak, s lealjasítónak tartom. Ha pap volnék föllázadnék, tiltakoznék ellene. Tragikomikus ez! Jött Jézus, és szabadon maga köré gyűjtötte követőit. Nyájnak tekintette s önmagát pásztornak. Jött Pál és a kezdeti kis gyülekezeteket a saját fáradhatatlan személye útján kötötte össze. A hívek, az Úr szentjei barátilag látogatták egymást, segítettek a szegényeken, istápolták az árvaakat, özvegyeket, de adminisztrálásról szó sem volt. Uramfia, hol vagyunk mi már ettől! A pisis csecsemőt megkeresztelik s ettől kezdve „kereszténynek” számít, rubrikázzák, ideírják, odairják, így meg úgy rostálják, csoportosítják, mint apám az erdőt. Szükséges ez? Úgy látszik szükséges, mert csinálják. De ha már csinálják és szükséges, miért papok dolga ez? Miért nem medítál a pap, miért nem olvas Einsteint, Planckot, Eddingtont, ősrégészetet, biológiát, csillagászatot, miért nem hatol bele az atomfizika világába, s miért nem azon járadozik, hogy az ősmíthoszok szimbólumait mai nyelvre lefordítsa s a híveknek megmagyarázza. Miért nem foglalkozik Pythagorasszal, Platónnal, Plotinosszal, alexandriai Kelemen-nel, Ágostonnal, Origenésszel? Miért nem ámuldozik az ókori kozmogónián, összehasonlítva a maival? Miért nem magyarázza Mózes Genézisét? És így tovább és tovább. Ehelyett adminisztrál, rubrikázik és kimutat, a hívek pedig tudatlanságban élnek. Nagyon sajnállak, Emil, mert olyasmit csinálsz, aminek semmi, de semmi értelme. Szabad idődben a híveidet látogatod, s ez az egyetlen dolog, amiben Krisztus nyomaiba lépsz. (Nem a személyedre, hanem a hivatalodra érve.) Ez a kevés,

ez nagyon kevés! Közben elhanyagolod Tennen magadat is, mert ritkán érsz rá arra, ami mindennapos kötelességed volna: reggel 20-30 percnyi meditációra, este 20-30 percnyi önvizsgálatra és minden délután egy órai magányos, céltalan sétára. Szeretettel és komolyan figyelmeztetek a veszélyekre, amik így fenyegetnek. Közben egyre magányosabbnak érzed Magad, de ne hidd, hogy ez gyümölcsöző magány, nem, ez egyedüllét s igen rossz és káros. A magány csak akkor áldásos, ha segítségedre van abban, hogy mindenkivel egynek érezd magad, tehát nem társalanság, hanem a mindenkivel való együttlét az igazi gyümölcsöző magány. Szegény Karinthy, aki többre volt hivatott, mint amit elért, ezt így mondta: egyedül mindenkivel. S egyik versét így kezdte: „Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek.” Mert a jó magányosságban a Yung által „kollektív én”-nek nevezett lélekbe merülünk s az egész emberi közösséggel forrunk össze, de nemcsak ezzel, hanem magával az egész Kozmoszal, a Kozmosz Énjével, az istenséggel is. Ezt a magányt kell kívánnom Neked, s ha ebben a magányosságban részesülnél, igen örülnék. Azonban célzást teszel arra, hogy némelyekkel „megkeseredésbe jutottál” s félek, ez nem a jellemzett áldott magányosságra vezet, amiről a költő így szólt: „Áldott magányosság, jövel!”, hanem keserű egyedüllétre. Ettől óvakodj! Sajnos nem irtád meg, mik a keserűség okai, s így nem szólhatok hozzá. De ha egyedőre egyedüllét is, igyekezz magánnyá változtatni. Jól teszed, ha olvasod Juhászt és Adyt, de rosszul teszed, ha az én Rókatánccommal foglalkozol, mert az silány könyv, szó se legyen róla. Ajánlom továbbá, hogy olvasd szorgalmasan Yungot, Dacquet, Frasert, Frobeninst, forgasd Bernatzik ethnológiai minkáit s ne hanyagold el Platónt, Origenést, Augustinust, általában az ókor tudósait és a korai keresztyén írókat. Mert jó lenne, ha gyökeresen és végleg szakítanál a múlt század „tudományos” világképével, s össze tudnád kötni az ősi tudományt a maival. Nagyon okosan tennéd, ha a költők mellett tudományos munkákat olvasnál, úgy osztván föl a napot, hogy este költőt olvass, nappal tudományt. És ajánlok Neked három szépirodalmi művet, olyat, ami múlt évi olvasmányaim közül egész életemre maradandó hatással van: Thomas Mann Der Erwählt-je, Mika Waltari Sinuhe egyiptiläinen-je és Hardy Egy tiszta nő-je. (Most jelent meg.) Mika Waltari előtt azonban jól tennéd, ha elolvassnád Thomas Mann Bibliai trilógiáját de legfőképp a József és testvéreit, ha még nem ismernéd.

Ezzel most be is fejezem, máris túlságosan hosszúra nyúlt a levelem. Magunkról annyit, hogy birkózunk a téllal, lányom Pesten a rádiócső-gyárban dolgozik, fiam, négy unokám jól van. Sokat olvasok, a legutóbbi két hét alatt megírtam 42 olyasféle levelet, mint ez, volt egy-két látogatóm, köztük Sinka István meg egy igen érdekes kiváló nagytudományú ferences barát. Várjuk a tavaszt s bizakodunk, hogy nem lesz háború. Amint az ablakokat nyitva lehet tartani, hozzáfogok a Mózes-regényhez. Dolgom tehát sok, viszont nem adminisztrálok, nem rubrikázok, de azt akkor sem tenném, ha kényszerítenének rá.

Kérlek, sohase bántódj meg azért, amit trok, mondok, ha nincs igazam: legyints, ha igazam van, próbáld hasznát látni. Amit én kívánok Tőled, az nem „metanoiás formálódás”, hanem egyszerűen metanoia, megfordulás, azaz bátor szembeüszás az árral s a világnak, az életnek nem alulról fölfelé, hanem felülről lefelé való szemlélete.

Minden jót kívánok Mindnyájatoknak. Szeretettel:

János b.

Kedves Emil!

Akarattya, 955. máj. 26.

Leveledet ágyban fekve olvastam. Tavaly nyár óta mindenféle bajok gyöttrik a lábamat s ezúttal egy csúnya begyógyulni nem akaró törés kínoz, ezért kellett fekdülnöm. Pedig Pécsre szándékoztam utazni feleségemmel fiamékhöz s barátaimhoz, évek óta készültem erre az útra. De le kellett róla mondanom, mozdulni sem tudván. Feleségemet is orvosi vizsgálat végett küldtem Pécsre, sokféle baja van, az akarattyai nehéz élet következményei.

Lássuk már most a leveledben fölvetett kérdéseket sorjában.

Valóban, én hagytam abba a levelezést két okból: 1. túrhetetlennek tartottam, hogy többnyire csak hónapok múltán kaptam választ, s így levélváltásunkban nem volt semmi „ritmus”. Azaz: én már régen túljutottam azokon a kérdéseken, amik fölmerültek köztünk, te pedig még egyre „rágódtál” rajtuk, ahelyett, hogy folyamatosan továbbfejlesztetted, fűzted volna őket. 2. Olyan konokul ragaszkodtál ahhoz az érzelmek és egyben szenzualista természetlátáshoz, aminek hű képét adtad a magadról írt munkában, hogy elcsüggedtem s az időre kellett bíznom, amíg Magad

rá nem ébredsz igazamra, vagy legalábbis a mondanivalóm igazi lényegére. Ennek a konoksnak pedig elsősorban a hiúságod volt az oka. Elkényeztetett, dédelgetett, kispolgári módon nevelt, meglehetősen formalista gondolkozású fiatalember vagy, meg kell várni, amíg ez a hiúság, ez a „mama kedvence” jelleg, ez a formalista kispolgáriság lepattog Rólad — s akkor mehetünk egy lépéssel tovább.

Bántott a levelezés megakadása de nem tehettem másként. Gondoltam arra is, hogy kissé kemény kritikám elriasztott tőlem, s hosszú hallgatásaidnak, — legutóbb három hónaposnak — ez az oka. Erre céloztam Jakusnak írt levelemben; Egyébként vele is ez a helyzet. Dilettáns művét kénytelen voltam annak nevezni, ami, s azóta elriadt. Efféle jelenségek persze, nem szoktak meglepni, bánatosan beléjük nyugszom.

Na tessék, megint egy pap, aki mosogat, takarít, padlót víkszol s egyéb aszszonyi munkákat végez, viszont olvasmányairól úgy számol be, hogy „csak ennyi telt az ellopott félórakból”. Egy másik kitűnő papbarátom meg eteti, mosdatja, feketeti a gyermekeit, mosogat, padlót víkszol stb. csak éppen nem harangoz. Felesége reggeltől estig zongoraleckék adására futkos. Kétségbe ejtő ez. Mikor medítál az ilyen pap? Mikor tanul? Mikor imádkozik? Mikor van egyedül? Zsidó rabbi esetében az efféle elképzelhetetlen.

Olvasmányaidat nézve, bizony, akad köztük, amit már diákkorodban ismerned kellett volna (Flaubert, Stendhal), mert a műveltség alapelemei közé tartozik s a többi nem olyan fontos és szükséges, hogy nélkülözni ne lehetett volna. Sok könyvről azt állítod, hogy nem tudod megszerezni. Ez meg képtelenség. Ahogy én meg tudok szerezni itt mindent, távol a városoktól, könyvtáraktól, ugyanúgy, sőt sokkalta könnyebben megszerezhetnéd, Te Budapest közelében. Soroljam el, hány és hányféle könyvtár van Pesten? Debrecenben? Pécsen? Hány derék ember, aki boldogan siet segítségedre, ha kell? Aki keres, talál. Aki zörget, annak megnyitják. Érvényes ez ilyen mindennapi esetekben is. Ha Téged valóban izgatna, milyen képet rajzolt Egyiptomról s a régi héberekről Thomas Mann, okvetlenül elővástad volna már, de kérdem: hát vajon tájékozódta-e már kellőképp, miféle írástekeréseket fedeztek föl a Holt-tenger vidékén? Milyen új evangéliumi szöveg került napfényre Egyiptomban? Mi a fontosságuk a Kr. e. 1300 év körül kelt s nemrég fölfedezett, megtárgyalt foinik ékírású leleteknek? Micsoda ismeretlen arameus evangélium szöveget örökölt éppen most a vinnipegi főiskola egy gazdag kereskedőtől? És így tovább.

Ezek mind éppen a Te hivatásod, kötelességed körébe vágnak, de alig hiszem, hogy kellő gondossággal foglalkoztál volna velük. Ezekre pedig nem „ellopott félórakat”, hanem napokat, heteket kéne szentelned, nem ellopva persze, hanem mint mindennapi kötelességed követelményeit kéne számon tartanod. Most halt meg továbbá Einstein, az új korszak Keresztelő Jánosa. Mit tudnál róla mondani? Lásd, megint csak korhollak, nem tehetek róla. A mosogatás, padlókefélés, nem a Te dolgod, nem a Tiétek, kitűnő lelkivezetőké, akik elköteleztétek Magatokat népetek tanítására s megtartására. Azokat a munkákat akárki elvégezheti. A nép vezetését azonban nem. Az ember tennivalóiban sorrendet kell tartani fontosságuk szerint. Elégedetlen vagyok tehát ismét. Azt mondod, nem írsz Magadról. Nos, leveled néhány mondatában megint benne vagy akaratlanul is, benne minden vergődésed, nyomorúságod. Meg kell azonban találni a módját, hogy elsősorban azt tedd, ami Reád tartozik s tedd egész szívedből, minden erődből, sőt azon felül is.

Igen érdekelne Salomies terjedelmes pásztorlevele. Olyan témákat vet föl, amik változatlanul izgatnak. Hogyan tudnám elolvasni?

Novelláskötetemben csak régi írások vannak. Mikor biztattak, hogy lépjek nyilvánosság elé, éppen azt a feltételt szabtam, hogy először adják ki régi elbeszéléseimet. Három (zúzdába vitt) könyvem anyagát akartam ezen a módon feltámasztani — és sikerült is. Hogy mit jelent számomra ez a könyv? Amit a béka számára egy szippantásnyi levegő: megint lemerülhetek a fenékre s várhatok. Mert arra nem vagyok hajlandó, hogy beleszóljak a mai élet folyásába s persze, magasztaljam, ami nincs, elhazudjam, ami van s így tovább. Egyébként a könyv sorsa nem érdekel. Tudom, mihamar elfogyott, híveim örvendeznek, ellenségeim a fogukat csikorgatják, de hallgatnak s még nagyobb ellenségeim lettek. Mindez, mondom, nem érint. A fontos az, hogy anyagilag segitettem magunkon némileg, s nem vagyok szinte teljesen barátaim segítségére utalva. Új könyvem azonban belátható ideig aligha jelenhetik meg. Egy regényem körül olyan egyetemes hazudozás folyt, hogy visszavettem. Móricz-emlékeim pedig felbolygatták a hivatalos, „lakkozott” Móricz-arcképek íróit, politikai s anyagi haszonélvezőit, arról sem lehet hát szó, hogy könyv legyen ebből az írásomból. A Dunántúl c. folyóirat közli folytatásokban, sikere igen nagy, a lapot úgy elkapkodják, hogy néhány nap múlva már nem kapható. Ez is mellékes.

Nem dolgozom semmit. A nagy Mózes-regényt már másfél éve befejeztem, szaporítottam kiadatlan kézirataim tömegét. A mű igen megviselt, valósággal betegettem. De jó. Azóta csak a Móricz-émlékeket irtam meg játszva, félkezzelet, játékból, mintegy tíz nap alatt. A novellás könyvem körüli aljas huzavonák eltartottak vagy fél évig, elment a kedvem mindentől. Olvasok, levelezek. Új terveim nincsenek. Fáradt vagyok, a Mózes, meg azt megelőzően a Júdás kiszívta minden erőmet. De a levelezésem is nagy. Az ország minden részéből fordulnak hozzám s igyekszem lelkiismeretesen felelni a felmerülő kérdésekre. Hatásom, népszerűségem sokkal nyomósabb, mint ahogy képzeltem. Ez azonban csak növeli felelősségemet, s inkább teher, mint öröm. Dehát ez a dolgom.

Pesten valóban jártam (nyilván Göttchétől tudod) a regényem ügyében, hiába. Csak undorom nőtt. Újabb két-három évig nem kívánok Pestre menni. Hat-hét emberrel lett volna találkozásom s számuk negyvennégyre duzzadt. És a rengeteg telefon. Halálosan kifáradva érkeztem haza. Képtelenség lett volna veled is találkoznom, hiszen Göttche a megmondhatója, hogy veled sem tudtam beszélni, annyian jártak a nyakamra. Tapasztalataim fölemelők s lesújtók voltak. De azért bizakodó vagyok: vannak szigetek, a szigeteken emberek, akik zokszó, átkozódás nélkül végzik a munkájukat, s valósággal szerzetesi alázattal dolgoznak tökéletesedésükön. Sok ilyen örömteljes tapasztalatban volt részem. Itthon, persze, a csendben, a magányban jól érzem magam. Illatozó, viruló fák, bokrok körülöttem s békesség. Ha a lábam nem gyötörne s a feleségem is jó egészségben volna, nem vallanám semmi gondomat. Most itt van a két középső unokám, van velük baj elég, de ez már a családi élethez tartozik. Látogatóm még most kevés, de majd lesz a nyáron. Szeretnék elmenni látogatába egy hétre Sükösdre, az ottani plébánoshoz, kitűnő, modern, nagytudású ember és tiszta lélek, jó barátom. Meg még egy-két más barátomhoz is, néhány napra. Ez attól függ, persze, hogy tudok-e járni. Remélem, lassanként meg fog gyógyulni a lábam.

Sok szükséges és jó tervem dugába dőlt, persze, miután regényemet nem lehet kiadni, azaz olyan áron lehetne csak, amit nem kívánok megfizetni. Reméltem, ezt a nyomorult kis házat kényelmesebbé lehet tenni a következő télre, hiszen öregszünk már, nehezen tűrjük a legelemibb hiányokat (pl. fürdőszoba) s egészségünk vallja kárát, de hiába. Most fordul megint a világ s vele együtt a mi jövődönk, várjunk türelmesen, nagyobb dolgokról van szó. Istenem, tíz év alatt meg kellett tanulnunk jól a türelmet. Zúgolódní nem szabad, nem is kell. Annál inkább hinní, bízni, fölkészülní az újabb munkára, résen lenni, őrizni másokban is a hitet, a bizakodást, a nyugalmat, a békességet.

Kérded, mi a véleményem Freud Mózes-könyvéről. Freudot igen jól ismerem, tapasztalatból is, ez a műve már igen magán hordja az aggság nyomait, főképpen szerkesztésében. Vannak benne tények, amik tagadhatatlanok (Mózes egyiptomi származása, megöletése stb), de az indoklás inkább túlzottan egyoldalú, mint meggyőző. Neki azonban Mózes alakja inkább érvül kellett elméletéhez, mintsem magát az alakot akarta volna megrajzolni s indokolni. Néhány fontos mozzanaton kívül a könyv nem mond semmi meglepőt, újat, eddig ismeretlen, sőt, inkább fölöttebb hiányos. A bibliai történetkutatás már sokkal-sokkal messzebb tart. De még ez a könyv is jobb, mint Thomas Mann Mózes-könyvecskéje, a Törvény. Csapnivaló ponyva, tudatlanságok nagy komolysága, nagyképűséggel stilizált halmaza.

Ezek után sok szabadidőt, sok elmélyedést s jó egészséget kívánva, szeretettel öllelek.

János b.

Boglárlelle. Tanulmányok. Boglárlelle, 1988.

LACZKÓ ANDRÁS

Írók, művészek és Boglárlelle

Kodolányi János hét levele Balatonboglárra

Kodolányi János akaratyjai évei emberi és írói szempontból egyaránt feltárára várnak. Tüskés Tibor: *Kodolányi János* című könyvében érzékeltesen ír arról, milyen körülmények között élt és dolgozott az ötvenes években. A nyomor határán, alkalmi küldemények mentőöveibe kapaszkodva, barátok, ismerősök tapintatos támogatásán röstelkedve. Dokumentálható, az alábbi levelekből is kiderül, mennyire megalázónak érezte helyzetét, de az is, hogy még így is a legritkábban kért segítséget, kényszerűen ügyelt arra, hogy ne legyen terhére azoknak, akik közel álltak hozzá.

Az akkori időben dolgozott Balatonbogláron a malomban munkásként Fekete Zoltán nevű volt repülőtiszt, aki szabad idejében ifjúsági regényeket írt, amelyek a repülősport köré épültek. Fekete napi munkája során ismerkedett meg Kormos Ferenc lakatossal s hamar kiderült, hogy mindketten szeretik a jó könyveket. Amikor egyszer Feketének volt egy vég eladó ágy-neművászna, Kormos Kovács Józsefhez irányította, akinek könyvtára gyorsan „összehozta” őket. Kiderült az is, hogy Fekete jól ismeri Kodolányit, írásait hozzá vitte elbírálásra, s felajánlotta a közvetítést.

A látogatások nyomán Kovács elhatározta, hogy – anyagi erejétől telhetően – könnyít az író sorsán. Feladóvevények bizonyítják (az első levél utal rá), hogy többször küldött ötszáz forintokat, úgy, hogy feladóként Kodolányi Juditot írt. Más módon, kereskedői kapcsolataival is igyekezett segíteni. 1953–54 telén Kodolányiéknek kukoricára volt szüksége. Felajánlotta, hogy megveszi a balatonszentgyörgyi Fmsz-tól. Ott azonban rosszul olvasták címét és Bázakerettyére irányították a szállítmányt. Hetek teltek el, amíg a tévedésre rájöttek. Kodolányi számára a helyzet elkeserítő volt, kétségbe vonta Kovács barátainak becsületességét, megpendíti az Állami Ellenőrző Központot, *de vár, bízik a megoldásban.*

Irodalmi szempontból kétségkívül a második levél a legértékesebb. Meg kell azonban jegyezni, hogy konkrét okai voltak megírásának, *válasz* volt. 1952 decemberének elején Bende Sándor boglári vegyesboltos lakásán borozgatás közben vita alakult ki Kormos és Kovács között. Megegyezni nem tudtak, elhatározták, hogy náluk „okosabb” emberhez fordulhatnak döntésért. Ezért írt Kovács Kodolányinak. Levelében utalt egyik gyermekkori élményére: iskolatársaival négy-öt km-es gyalogúton jártak iskolába s eközben arra a kérdésre, miért nem szakad le az ég, Kovács úgy válaszolt, mert óriási gerendákkal van feldúcolva (ezért nem nevette *ki* az író). Leírta még, ha a fényt, amely eltűnik a végtelenben, valami festékanyaggal láthatóvá lehetne tenni, meggyőződhetnének arról, hogy kiindulási pontjára tér. Ez inspirálta Kodolányit a tér-időről hosszabb eszmefuttatásra. Kitűnő fizikai tájékozottságot, sajátos gondolatrendszert mutat a válasza. Jelezzük csupán, hogy mérsékelten társítja a napi tapasztalatokat és a tudományos megfigyeléseket, Platont és Einsteint, megnagyítja a szubjektum szerepét.

A levelek mindegyike géppel írott (a 3. és 7. levelezőlap). Az utalások megvilágításához még annyit: 1954 májusában Sinka nem ment el Akaratyára, Kovács és Kormos igen. Kovács emlékezete szerint délelőtt értek oda, Kodolányi az udvaron ülve fát vágott. „Én kivettem a kezéből a fejszét és

A megcsalhattatottok
Között Fülep Lejor,
Szabó Lőrinc
Sinka István,
Farhas Ferenc,
Benjamin László,
Lomlyó János

a napra rendelt fát percek alatt megvágtam. Tildi néni nagyon örült neki. Azután leültünk a kerti asztallhoz, sörözgettünk, Kodolányi velünk szemben ült és a beszélgetés úgy folyt, hogy az író beszélt, mi meg hallgattunk” – mondta a levelek címzettje. Arról már nem tud, hogy a Veres Péterre vonatkozó szavak mit takarnak.

1.

Akarattya, 952. nov. 10

Kedves Jóska,

Fekete Zoltántól, majd a lányomtól hallottam, hogy a lányom nevében föladott pénz küldője Te voltál! Bocsáss meg, hogy már előbb nem mondtam Neked hálás köszönetet a küldeményért, de semmilyen magyarázatot nem lelven, nem tudtam, kihez forduljak. Ha másnak is része volt benne, kérlek, mondj az én nevemben köszönetet.

Napról-napra, hétről-hétre vártam látogatásokat Kormossal, de hiába. Hallottam, hogy már régen megrendelted a motorkerékpárt, majd később azt is, hogy mégsem rendelted meg, nem tudom, mi az igazság. Annyi azonban tény, hogy ígéreteket nem váltottátok be, pedig hidd el, jól esett volna Veletek találkozni, s elbeszélgetni. Talán még sor kerül rá. De Nektek kell mozognotok, Ti tudtok, én nem.

Életünk csendes, eléggé nehéz, főképp, mert a lányunk sincs itthon s feleségemnek nincsen segítsége. Itt az átkozott tél is a nyakunkon. Most már nem viselem a hideget olyan könnyen, mint néhány évvel ezelőtt. Sokat olvasok, dolgozom is, meg segíték fát vágni s más eféle apróságok, amit tudok. Feleségem keservesen fogja kiteleltetni a baromfit, sokat le kell ölni, nincs mivel etetni. Mondhatom, nagy boldogság lesz, ha megint ránköszönt az áprilisi Nap.

Szeretnék rólad s Kormosról hallani. Nem írhatnál néhány sort? Fekete hoz néha híreket, de gyéren. Ha pedig lehet, látogassatok meg.

Baráti szeretettel s hálával üdvözöllek, kérlek, add át szívélyes üdvözlőmet Kormosnak is.

K. János

2.

Akarattya, 952. dec. 13.

Kedves Jóskám,

leveledet megkaptam. Szerencsére ma nincs olyan dolog, ami a levélírásban hátráltatna, így hamar tudok válaszolni. Te persze, azt hiszed, hogy nekem sohasincs semmi dolgom, pedig van ám, még elsorolni is sok. Először is én vagyok a házban a fűtési felelős, még a konyhán is. Azután arról is kell gondoskodni, hogy legyen mivel fűteni, tehát feleségem társaságában fát szoktam vágni, s ez nem nagyon kellemes, ha északi szél fúj. Én ugyanis kénytelen vagyok ülve dolgozni, ezért a lábam néha majdnem lefagy. Továbbá olykor főzök is, ha az asszony a dolgaink után jár hol Kenesén, hol Kajáron, Csajágon, hol meg a boltban, postán. Este kukoricát

morzsolunk, miközben a rádiót hallgatjuk. No és igen sok az olvasnivalóm is. Befejezésül segíték Fekete Zoltánnak egy regényt írni. Ő megírja, én átírom, vagy hozzáírok, beleírok, ahogy a dolog megkívánja. Feketének sok értékes tulajdonsága van, lesz is belőle valami, de az eszközei még egy kicsit szerények. Hát még a levelezésem. Mostanában igen elmaradtam, éppen összeszámoltam, hogy tizenkilenc helyre tartozom válasszal. De azért elsőnek a Te leveledet veszem elő.

Nevettem, azonban nem nevettek *ki* Benneteket. Örömben nevettem s elképzeltem a mulatságos, de tiszteletreméltó látványt, amint Kormossal boroztok és vitáztok „nevetségesen magas” témákról, a többiek meg hallgatják. Nem is olyan nevetségesek ezek a témák, mert tisztázásuk hozzátartozik az élet alapvető kérdéseivel s merem állítani, hogy aki nincs velük tisztában, minden egyebet összezavar a mindennapi életben is. Hála Istennek, hogy vannak emberek az országban szerteszét, akik éppen eféle témákon törik a fejüket. Emberek vagyunk s nem szerszámkészítő állatok, nemcsak illik tehát, hanem szükséges is, hogy éppen az alapvető kérdéseken gondolkozzunk s azokat meg is oldjuk, hacsak nem akarjuk erőszakkal eloltani a bennünk égő isteni szikrát, az isteni Ént. Mert a kultúra nem a technikai eszközök feltalálása, elkészítése és használata, hanem ennek az isteni Énnek a fölismerése, a véka alól való kiszabadítása s teljes fényben való megragyogtatása. Mennél többen képesek erre, mennél többen vannak az isteni Én világos tudatában, annál magasabb egy nép, egy társadalom, egy korszak kultúrája. S mennél jobban áthatja ez a tudat az intézményeket, a törvényeket, az életformákat, annál szilárdabb, harmonikusabb, tisztább az emberek mindennapi élete és egymáshoz való viszonya is. Én tehát mindig nagy örömmel s tisztelettel nézem, hallgatom azokat, akik olyan kérdésekkel bíbelődnek, mint Ti.

Nagyon helyes, hogy a babitsi sorokkal elhárítottad azt a pesszimista felfogást, mintha az ember mindenre képes, éppen a benne égő isteni Szellem tevékenysége folytán. Mindent tud, csak vissza kell rá emlékeznie, hiszen Platón szerint a tanulás nem egyéb, mint emlékezés. A tudás bennünk van, csupán ki kell emelnünk a lélek tudattalan rétegeiből, mint ahogy kiásták Tróját, Urt, vagy az egyiptomi nagy szfinkszet a ráakódott homokrétegek alól. Mikor pld. gyermekkorodban azt hitted, hogy az Eget s a Földet oszlopok tartják, pontosan úgy vélekedtél, mint az ókori átlagember, aki nem tudta, hogy ezek az „oszlopok” csak jelképek, s valójában végtelen erők sugárzásait s erővonalait kell értenünk rajtuk. A bölcsek azonban már a legrégibb időkben sem valóságos oszlopoknak gondolták ezeket az oszlopokat. Így vagyunk a tér és idő kérdéseivel is. Anélkül, hogy Einsteinre kitérnénk, mert ez igen bonyolult s hosszadalmas volna, egyébként is megszerezhető olcsón egy idevágó, könnyen érthető műve, melynek rossz magyar címe: „Hogyan lett a fizika nagyhatalom”, mindjárt megjegyzem, hogy a Te gondolatod igen egyszerű és zseniális. Jobban nem lehetett volna jellemezni az idő természetét, mint ahogy Te tetted. Vagyis, ha valamilyen anyag hozzákeverésével láthatóvá lehetne tennünk, csakugyan gömbölyű lenne, vagyis végtelen. Te itt igen jó „ösztönrel” azonosítottad az időt a térrel, mégpedig a szférikus (gömb alakú) térrel s ez így is van, mert az időt térről elválasztani nem

lehet. Mondhatjuk úgy is, hogy egy koordinátarendszerről van szó, amelynek függőleges tengelye az idő, vízszintes tengelye a tér s a jelenségek azok a görbék lesznek, amelyeket ebbe a tér-idő rendszerbe belerajzolhatunk. Ezért mondjuk, hogy minden jelenség egy bizonyos tér-idő görbén folyik le, jelenik meg, s ebből következik az is, hogy minden jelenségnek megvan a saját téridő-görbéje. Ennélfogva az idő is relatív, mint a tér s a kísérletek bizonyítják ezt. Képzeld el egy óriási korongot, tégy a közepébe egy órát, a peremére egy másik órát, de olyanokat, amelyek pontosan egyformán járnak s forgasd meg a korongot. Mennél gyorsabban forogtad, annál eltérőbb lesz a két óra ideje. A földön járó óra más időt mutat, mint egy ugyanúgy járó óra a Sírison, vagy más csillagrendszerben. Miután az idő a tér egyik tulajdonsága, más-más térben, vagy koordinátarendszerben más és más az idő is. Abszolút idő csak egy van, a fény terjedési sebessége, másodpercenként 330 000 kilométer, de a térben elképzelve ezt a sebességet, amit egyébként a világ egyik „abszolút null pontjának” nevezünk egy olyan gömbfelületet ad, amelyen a fény útja önmagába visszatér, tehát csakugyan gömb, ha a Te javaslatod szerint anyaggal tesszük érzékelhetővé. Ez a gömbfelület azonos a Kozmosz méreteivel, miután minden jelenség ezen belül folyik le. Ennek a gömbfelületnek a határai felé rohannak a ködfoltok, vagyis a Galaktikák is, egyre növekvő sebességgel, sebességük végső határa a fény sebessége s ez egyszersmind az a pont is, ahol a tér és az idő valóban egy és azonos. Az edingtoni „kitáguló”, vagy „fölrobbanó” világegyetem tehát valóban megvan, kitágulásának és robbanásának határa ez a gömbfelület, amit a fény ír le.

Hogy különböző rendszerekben más az idő, azt igen érdekesen mutatja egy kísérlet. Fabre francia tudós megfigyelt egy fürkészdarazsot, amely a megbénított tücsköt a barlangjához cipelte, letette, bement, körüljárta szobáját, ezután kiment s be akarta vonszolni a tücsköt. De közben Fabre eltolta a tücsköt s leste, mit csinál a darázs. Nos, megtalálta, ismét a lakáshoz vonszolta, letette, bement, körülnézett... s így tovább. Mindig ismételte ezt, valahányszor Fabre a tücsköt eltolta onnét. Mármost könnyű azt mondani, hogy a darázs „öszönből” s gépiesen cselekszi, amíg bele nem döglik, tehát voltaképpen olyan örült, aki nem tudja, mit csinál. Az igazság azonban az, hogy nem is gép, nem is örült, hanem értelmesen cselekszik, *de a saját tér-idő-görbéjén belül*. Ha én, az ember, kiviszem a tücsköt a darázs szférájából, vagyis téridő-görbéjéből, az egészet újra végig kell csinálnia a végtelenségig. A darázs tehát mindig új meg új, mindig „más” tücsköt cipel a házába, valahányszor a régire rábukkan. Pontosan így vélekedik egy hátsóindiai erdei nép is, amely azt hiszi, hogy a Nap este meghal s reggel egy más Nap kel föl keleten. De így volt ez vallaha a mi tudatunkban is, ezért mondjuk a holnapot másnapnak, vagyis a mai nap másának és másoknak, mint ahogy a finn nyelvben is teinon päivä, azaz másik nap a holnap. Nem az, amelyik ma este „leáldozott”, vagyis meghalt.

Más-más rendszerek ideje is más lévén, más és más az élőlények életteni ideje, tehát az életkora. A mozgásuk sebessége is más, a darázs pld. emberi mértékre áttérve nyolcvan kilométeres sebességgel repül, a hangya hatvan kilométeres sebességgel gyalogol stb. Azaz, a mi emberi szféránkban ez lenne a mi sebességünk, ha a hangya sebességével járnánk. De ember és em-

ber élettani ideje is más és más. Az egyiké hatvan év, a másiké éppenséggel száz. Úgy látszik, hogy a valóságos, egyetemes emberi életkor ma 120 év körül volna, ha a természetellenes életmód, a veszedelmek, betegségek stb. ezt lehetővé tennék. A jávai ősember életkora kb. 25 év lehetett, mint az orángutáné. A „kárász rendszerének” ideje néhány óra.

Mindebből az következik, hogy idő valójában nincs is, mint ahogy tér sincs, mert a kettő együtt *folyamatokat jelez az emberi tudatban*. Ahogy tudatunkban a világ folyamatai sorról sorra, lépésről-lépésre megjelennek, az maga a tér és az idő. Valójában csupán elrendezzük az említett koordináta-rendszerben a tudatunkba kerülő világot, így a tudattól függetlenül sem tér, sem idő nem létezik. A „valóságot”, az „igazi” világot sohasem ismerhetjük meg, amíg a téridő rendszeréhez tartozunk s amíg tudatunk ehhez van kötve. Mert a legújabb csillagászati távcsővel is csak azokat a galaktikákat követhetjük nyomon, amelyek sebessége nem érte el az abszolút null-pontot, a fény sebességét, ami azon túl van, nem érzékelhető. Nyilván olyan szféra, amelyben a fény már nem fény, miután mozgási sebessége több, mint 330 000 kilométer másodpercenként. Átugorva most egy gondolatsort, kimondhatjuk, hogy a világ azonos a tudatunkkal s mint ahogy a tudatunkban is vannak dolgok, amelyek elvontak, fizikai valóságoknak nem tekinthetők, világos, hogy a világban is vannak világok, amelyek nem tartoznak a fizikai jelenségek sorába.

A téridő – mostmár egy szóban mondva a kettő – tehát igazában csak látszat, csak kategória, csak igen relatív keret, amely a rendszerek szerint gyökeresen változik, az is nyilvánvaló, hogy egyidőben van jelen minden jelenség, csak a tudatunk választja el őket egymástól. Így van „múlt” és „jelen” és „jövő” a tudatunkban, a saját rendszerünkben. Voltak és vannak azonban tudatok, amelyekben mind a múlt, mind a jövő megjelenik s ezeket a tudatokat nevezzük prófétáknak, jósoknak. Vannak lelkiállapotok, amelyekben az idő megszűnik, ilyen az álom, vagy a révület, a részegség stb. S ilyen lelkiállapotban a múlt éppúgy látható, érzékelhető, mint a jövő. És igen egyszerű és érthető az is, hogy Isten tudatában nincs idő, mert Isten, mint „rendszer”, magában foglalja az összes látszatrendszereket s azoknak a tereit és ideit is.

Kedves Jóskám, papíron nehéz ilyesmit elmondani, mert nem hallja az ember a közbevetett kérdéseket, ellenérveket s nem tudja, mit értettek meg belőle, akik olvassák. Ha valami nem világos, vagy „nehéz”, írd meg és én örömmel próbálok magyarázattal szolgálni. Kormost üdvözlöm, legyen egy kicsit hajlékonyabb. Téged baráti szeretettel ölellek:

János b.

3.

Kedves Jóska,

táviratodat megkaptam. Miután sokáig hiába vártam a választ, magam intéztem el a dolgot, ahogy tudtam. Persze rosszul. Feleségem annyit gyalogolt, álmatlankodott, hogy most beteg. Gyógyszer meg nincs. Így vonja magával egyik baj a másikat. Most már reméljük, hogy Ba-

ranyából küldött kukoricánk végre megérkezik. Egy hete föladták, de tudok hosszabb utazásról is. Már mindegy, így kellett lennie, jövőre nem csináljuk, öregek vagyunk már ehhez. Most minden pénzünk a dísznóban van, meg a tyúokban. Élünk, mint Toldi lova. Remélem, a polgárdi orvos lábpraállítja a feleségem egészségét s akkor semmi baj. Egyébként dolgozom erősen, fáj az ínyem, nehogy én is baj nélkül legyek. Fekete barátunkról hetek óta nem tudok, de a birka megvan s egyszer vendégséget csapunk a Ti részvételeitekkel. Köszönöm készségedet, Kommost üdvözlöm s Téged is baráti szeretettel ölelek.

Akarattya, 953. okt. 27.

János Ib.

4.

Akarattya, 954. márc. 24.

Kedves Jóska!

Leveledet s a mellékelte silány cédulát megkaptam. Nagyon restellem, hogy ebben a tengerikígyóvá nőtt ügyben ismét írnom kell. Hidd el azonban, nekem éppoly kellemetlen, sőt fájdalmas, mint Neked.

Feleségem érdeklődött a vasúton s megállapította, hogy eddig sem az én nevemre, sem máséra kukorica nem érkezett. Úgy áll tehát az ügy, ahogy kezdettől fogva gyanítottam: akár hanyagság, akár rosszindulat az oka, de mindenképpen szélhámosság.

Ez a cédula, amit küldtél, nem jegyzi föl sem a föl adott szállítmány ragszámát, sem a címzett nevét, sem a föladás dátumát. Eféle cédulát egy lityi borért akárki írhat. Te már e hó 12-én kelt leveledben arról tájékoztattál, hogy a kukoricát már megelőző lapom vétele *előtt* föladták. Ilyen hosszú idő alatt Makkórol Jeruzsálembe kellett volna érkeznie. Az ősszel Baranya egyik távoli csücskéből négy-öt nap alatt megérkezett a kukoricám, mégpedig teherárúként. Mert az sem igaz, hogy Akarattya csupán megállóhely s ide teherárút nem lehet föladni. Rendes állomás ez, ahol a gyorsvonatok is menetrendszerűen megállnak s teherárút is lehet föladni, ha egy-egy zsák vagy láda súlya nem haladja meg az egy métermázsát. Külön-külön osomagolva akár egy vagon súlyú teherárút is fölvesznek.

Különös az is, hogy 12-én írt leveledben írottak szerint a feladó „kezében” volt a fuvarlevél másolata, de azóta már „elkallódott”. Én csodálom, hogy Neked föltevésekre kell szorítkoznod, vajjon nem a Te nevedre adták-e föl. Miért nem lehet pontosan megtudni akár telefonon is, hogy mikor, kinek a nevére adták föl a kukoricát? Ezt a szentgyörgyi állomás előljárója is megállapíthatja a föl vett szállítmányok lajstromából s névvel s a ragszámmal együtt.

Az egész eset elképesztő (sic!) és nagyon szomorú. Sok bajt, gondot, keserőséget és veszteséget okoz nekem, valahányszor kukoricát kell vásárolnom. Az ősszel a teleki pap maga ajánlotta föl, hogy ad el kukoricát a sajátjából. Mikor megírtam neki, hogy itt az ideje, két hétig nem felelt, majd sürgetésemre bevallotta, hogy megfeledkezett az egészről. Eközben a kuko-

rica háromszorosára szökkent. Írtam Neked, lapomat két hétig hevertették valahol. Végre egy baranyai jóbarátom intézte el az ügyet gyorsan, pontosan, noha vasútállomás nincs is a falujában. Most Te készségesen vállaltad, hogy kereskedői kapcsolataid révén veszel számomra három mázsát, csak küldjem a pénzt sűrűsően. Azonnal elküldtem a pénzt, mondhatom: egész vagyonunkat s ime, már-már két hónapja lesz ennek s az ügy nemhogy lebonyolódott volna, de egyre keservesebb képet ölt. Ismétlem, akárhogy csodálkozik vagy boszankodik (sic!) ezen Kormos: nem a pénz elvesztését fájlalom, hanem a kukoricáét, mert a télen elég bajt okozott a disznó nyers kukoricával való etetése s ezt az idén el akartuk kerülni. De meg az ősszel kezdhetem megint a tortúrát az új kukoricáért.

Megértheted, Jóska, hogy sokkal szívesebben írnék Neked másról, mint erről a nyomorult ügyről, amire még világosságot sem lehet vetni. Dolgom, gondom is volna más éppenséggel elegendő. Mióta a pénzt s a zsákokat elküldtem, nincs békességem. Tudod, nehezen élünk. Ezt a pénzt is úgy kerekítettük ki, hogy valaki váratlanul megsegített 300 frt-al. (Ismered.) A többi a feleségem eladott tojások árából gyűjtögette össze. S eféle keserves marhasággal kell vesződnöm már hetek óta.

Arra kérlek tehát mindkettőnk érdekében, tedd meg, mikor adták föl a kukoricát, mi a ragszáma s milyen névre. Hapedig nem adták volna föl – s erre a fejemet teszem –, foganatosíts olyan intézkedést, hogy az illető tartsa meg a szavát s szégyenszemre végül is adja föl a kukoricát. Pénzt hiába küld vissza, ma már nem tudom a kukoricát itt megvenni. Megint eljárt az idő s nekem nincsenek tartalék ezresem a veszteség pótlására.

Ne nehezted rám, hanem légy végre erélyes és következetes, szánj rá egy órát. Aztán túl lévén rajta, megkönnyebbülsz Te is, magamról nem is szólva.

Szeretettel ölellek, Kormost üdvözlöm s kérem, ne csóválja a fejét, hogy inkább a kukorica elvesztése fájna, mint a pénzé. Az ugyanis nekünk sokkal fontosabb.

János b.

5.

Akarattya, 954. márc. 30.

Kedves Jóska,

leveledet s a fuvarlevelet megkaptam. Nagyon hálásan köszönöm, hogy ilyen erélyesen utánanéztél a dolognak s tökéletesen megnyugtattál. Ugyancsak köszönöm a pótlólag vásárolt kukoricát, most bővebben el leszünk látva, mint reméltük. Lásd, gondoltam én, hogy hamisság van a dologban. Ha bejelentést tennék az Állami Ellenőrző Központnál, bizonyos, hogy a vizsgálat a leggyalázatosabb visszaéléseket derítené ki Szentgyörgyön s egész sereg ember repülne. Azt mondod: jól ismered a barátaidat. Remélem, nem barátaid a szó igazi nemes értelmében. Ha pedig olyan jól ismered őket, csodálom, hogy az orrodnál fogva vezettek heteken át anélkül, hogy gyanút fogtál volna. No, mindegy, most már túl vagyunk ezen is, remélem, a kukorica hamarosan megérkezik s a bosszúságnak vége.

Igazán sajnálom, hogy ennyi kellemetlenséget okoztam Neked gyanútlan kéréssel. Elképzelhetem, mennyire boszankodsz (sic!) valahányszor újabb levelet hoz tőlem a posta. Ezután ilyen érzéseid nem lesznek s nekem sem fog fájni, hogy sok dolgod-gondod közepette az én egyéni ügyemmel is kell foglalkoznod. Ha pedig valóban ismered a barátaidat, nem juthat olyasmi eszedbe, hogy én akár egy pillanatig ne bíztam volna Benned. Úgy látom, mégis én vagyok a jobb emberismerő: azokra gyanakodtam, akik a gyanúra rászolgáltak, Téged pedig inkább sajnáltalak, hogy olyan ügybe keveredtél, ami talán hozzám való kapcsolatodat terhessé teheti. Hidd el, irtózom attól, hogy a barátaimnak terhükre legyek s igyekszem csak akkor fordulni hozzájuk, ha nagyon kell vagy ha ők maguk ajánlják segítségüket. Még ebben az esetben sem szoktam tovább menni az okvetlenül szükséges, minimális határnál.

A szentgyörgyi szövetkezet vezetésének módjáról, az ottani állapotokról megvan a lesújtó véleményem, de hát tesszük el végképp s requiascat in pace.

Az elszámolni valókat pedig számoljuk el mennél előbb. Leveled szerint ezt személyesen szeretnéd velem elintézni, tehát olyan terveid vannak, hogy egy szabad napodon motonra ülsz s átjössz hozzám. Ennek nagyon örülnék, az is bizonyos, hogy ezalkalommal nem lesz nálunk paradicsombefőzés s a kellő időben tisztességes ebéddel tudlak megkínálni. Ha tehát lehetséges, ne halaszd túlságosan sokáig a látogatást, most már szép tavaszi napok járnak, a motorozás nem kellemetlen. A távolság sem olyan nagy, hogy vissza kéne riadnod tőle.

Életünk sokkal könnyebb, mióta a gyalázatos tél elmúlt. Bár feleségemnek annyi a dolga, hogy azt sem tudja, mihez fogjon, egészségesebbek vagyunk, a hangulatunk is jobb. Dehát ez a kert túlságosan nagy egy asszonynak. Napszámos nincs s ha volna, olyan sokat kér, hogy nem tudjuk megfizetni. A fák metszését, a szőlő megtrágyázását, kinyitását elvégezte már maga, de a permetezést mégis másra kell bízunk, mert a súlyos permetező hurcolása egész nap nem való az ő reumás tagjainak. Szántatnunk is kell sürgősen, marad még ásás magunknak is elég. De egy-két hét múlva minden meglesz s akkor következhet végre a virágzás és az igazi tavaszi gyönyörűség. Én máris annyi időt töltök a szabadban, amennyit csak lehetséges. Dolgom azért van elegendő, megint nagy a levelezésem s egy tömeg kéziratot is küldtek, hogy olvassam el s mondjak véleményt róluk. Ez a legkellemetlenebb munka, az írások gyengék, hazudni nem lehet s a szigorú bírálóknak haragszokott lenni a vége. Olvasok is, mint mindig. Látogatóm ritkán van. Egy hét óta várom Feketét, a múlt hétfőre ígérte jövetelét, de eltűnt nyomtalanul s nem is írt. El sem tudom képzelni, miért. Foglalkozunk a ház eladásának tervével is, gyermekeink szeretnék, ha nem laknánk ilyen nehezen megközelíthető helyen, ahol a tél mindig nagyon keserves. Úgy volt, hogy Pécsre költözünk, de talán jobb lesz Máriaremete. Azonban nagyon megszoktuk s megszerettük ezt a kertet, nehéz lesz tőle elszakadni. Nem sietünk vele.

Úgy hallom, Sinka felesége egészséges és dolgozik, még hozzá már december óta. Kocsis Lajos rémhírei tehát nem voltak igazak. Ez a hír nagyon megnyugtató.

Tehát újra megköszönöm fáradozásodat, kedvességedet s remélem, meg fogsz látogatni. A kukorica megérkezéséről azonnal értesítelek. Öllelek igaz barátsággal.

János b.

6.

Akarattya, 954. ápr. 5.

Kedves Jóska!

Amint e levelet kinyitod, azonnal tisztában lehetsz a helyzettel. Azonban aligha tudod fölmérni dühömet és elkeseredésemet. Az Általad föladvott kukorica megérkezett, a padlláson is van már, de a másik, persze, nem. Sőt egyáltalán nem bízom a megérkezésében s elszántam magam, hogy följelentést teszek az ellen a társaság ellen s majd kiderül, hogyan intézik a dolgokat Szentgyörgyön s kik miképpen vannak benne a példátlan cinkosságban, amivel megkeserítik az éppen elegendő bajjal, gonddal küzködő (sic!) emberek életét.

Felhatalmazásod alapján azonban itt küldöm a fuvarlevélmásolatot, tégy meg minden megtehető ügyem elintézésére. Csak nagy önuralommal tudom fékezni magam, hogy kíméletlen eszközökhöz ne nyúljak, meg a meggondolással, hogy talán ártatlan családtagok ne essenek áldozatul egy szigorú vizsgálatnak. Az én türelmem baromi. De ha nem tehetek mást, kénytelen-kelletlen a hatósághoz kell fordulnom, mert mégsem dobhatom ki kevés pénzemet is az ablakon s nem táncollhatok hónapokig egy cinikus, komisz társaság körül, amely a legkörülmönfontabb módon vezet félre Téged is, velem együtt. Manapság az efféle manipulációkat igen kíméletlenül büntetik s megvannak a szervek is, amelyek a csalásokat kivizsgálják.

De még egy kis türelmem, – mondom magamnak s Benned bízom, noha már igen-igen bánt, hogy miattam ilyen időtrabló, boszantó (sic!) ostobaságba bonyolódtál. Noha én igazán nem tehetek róla.

Ha időd volna, hogy motoron átmenj Szentgyörgyre, a saját szemeddel győződhetnél meg arról, hogy a kukorica vagy ott hever még, vagy egyáltalán nincs is már meg. Aztán a vasút fizet valamelyes kártérítést, de mire megyek azzal? Hogy micsoda szélhámosság uralkodik ott, a vak is látja, ha megnézi azt a cédulát, amin márc. 13-a olvasható a pecséten s a fuvarlevelet, amit meg márc. 15-én pecsételtek le. Csak lennének végre túl ezen a disznóságon. A két küldeményt elhozathattuk volna egy fuvarral, most meg, ha netán mégis megérkezik – amiben nem bízom –, futkoshatunk ismét fuvaros után s fizethetjük megint.

De nem lamentálok tovább. Bizonyára tudod, mit kell tenned, hogy velem együtt megszabadulj ettől a tengeri kígyótól. Én pedig megesküdtem, hogy csak azt veszem meg ezután, amit idehoznak a házhoz, amit látok, amit megfoghatok.

Bocsásd meg nekem ezt a kellemetlenséget kérlek, ne vallja kárát a barátságunk. Ismétlem, ártatlanul kerültem bele s kevertelek bele Téged.

Minden jót kívánok és ibaráti szeretettel öllelek.

János b.

Kedves Jóska,

leveledet megkaptam, Te az enyémet nem. Pedig jó régen tájékoztattalak a kukorica s a zsákok megérkezéséről, valamint arról, hogy várlak Sinkával. Személyes találkozásunk reményében nem küldtem vissza zsákjaidat. Feketével is üzentem levelem tartalmáról, de ő meg nem találkozott Veled. Én is kértelek, ne neheztelj rám a nehézségek miatt, tehát minden rendben van. Tegyük pontot a végére. – Igaz, hogy írógépemet egy rossz fogkefével szoktam tisztítani, tehát hálával fogadok egy jó drótkéfé, de az igazi baj az, hogy 30 éve használom ezt a gépet, mint egy tragacsot s a betűi már elkoptak. Kicseréltetni pedig nem akarom, mert nem merem senkinek a kezére adni. Kevés a megbízható mesterember, – K. Lajos híreinek ne higj, járt nálam Veres Péter s tőle hiteles híreket tudok. Alighanem azért nem utazik, mert tárgyalásai nem fejeződtek be s pénze sincs. Hát csak jöjjetek mielőbb. Én is készülök Szemesre egy-két napra. Öllelek: János b.
954. máj. 5.

Az ötvenes évek – mondhatni – szokvány története kerekedett ki a levelekből. Annak utólag is örülhetünk, hogy az író számára kedvező módon zárult.

Farkas Ferenc vallomása

A lellei villa több szempontból nevezetes. Udvarán látható Iványi-Grünwald Béla műterme, aminek képi megörökítését a közelmúltban helyezték el a szántódpusztai kiállításon. A repkénnyel befuttatott műteremházba ma persze már nehéz bejutni. Nagyon romlott állapotba került. Ezt Farkas Ferenc Kossuth-díjas zeneszerző mutatta meg, s ő utalt arra is, hogy a negyedik évtizede Lellén töltött telek és nyarak mi mindennel gazdagították. Élményekről és gondokról egyaránt szó esett. Az udvaron sétálva némi malíciával emlékezett arra, hogy Balatonlelle tanácselnökei közül nem mindenki segítette alkotó nyugalomát. Volt, aki vendéglőnek akarta a villa földszintjét felhasználni, egy másik társbérlet szeretett volna odatelepíteni, a harmadik lángossütőt helyezett el az udvaron. Mindez a zeneszerzőt legfeljebb csak hátráltatta munkájában, de nem szüntette meg vonzódását a településhez.

A villa földszintjének halljában az 1936-ban vásárolt torockói köcsögtartó előtt állunk. A mester a szimmetria és az aszimmetria összefüggéseit magyarázza. A köcsögtartó szimmetrikus, hiszen pontosan két egyenlő része van befestve, ugyanakkor aszimmetrikus is, mert a két rész motívumai nem fedik pontosan egymást. Ily szemléletesen beszélt emlékeiről, pályájának fontosabb állomásairól is.

– Zalai származásomnak fele igaz, másik nem. Édesapámat Nagykanizsára helyezték. Ott születtem, s ott voltam ötéves koromig. De tudni kell, hogy a család eredeti gyökerei oda nyúlnak. Így véletlenül kerültem vissza. Apám cimbalmozott, anyám zongorázott (amatőr módon). A középosztályban ez nem volt ritkaság. A cimballomra Budapesten már nem emlékszem. Nyolcévesen elkezdtem magánúton zongorát tanulni. Később a Nemzeti Zenedé-

1989. jan. 6. 217

Kodolányi Júlia:

Apám

A húszas években nagy feltűnést keltett Kodolányi János föllépése. Az író egy életvitelében és erkölcsében zárt területnek, a nyugat-magyarországi Ormánságnak mindennapjait jeleníti meg, drámai képekben ecsetelve a leépülő ősi magyar településeket, az egyke-rendszert, a szellemi sötétséget. Elbeszélésében, regényeiben feltárta a közvélemény előtt a pusztuló magyarság helyzetét, a lassan előrenyomuló svábság térfoglalását Baranyában.

Kodolányi a Nyugat második nemzedékének egyik legmarkánsabb írójává küzdötte föl magát, műveit egy egész ország olvasta, tanulmányozta. Móricz Zsigmond baráti kezét nyújtotta felé. Működésének első szakaszában a korabeli magyarság élete volt regényeinek, elbeszéléseinek, tanulmányainak tárgya. Később a magyarság történetéhez fordult, hatalmas, széles távlatokat nyitva az elmúlt korok felé. Működésének utolsó szakaszában a misztikum köti le érdeklődését, bibliai tárgyú regényeket ír, közben papírveti emlékezeit. Több könyvét különböző nyelvekre is lefordították. Kodolányi többször megfordult Finnországban, utazásairól úti-naplójában számolt be a magyar közönségnek. Regényeit, elbeszéléseit ma is szívesen forgatják, különösen történelmi műveit, a Juliánus barátot, a Vas fiait, stb.

Kodolányi Júlia, az író lánya apja gazdag életének mindennapjairól ad számot, érintve apja, anyja származásának körülményeit, a család küszködését, szegénységét, a gyakori költözködést, az akarattyai otthon örömeit és szomorúságait. Emlegeti apja barátait, ellenségeit, felvázolja az írók látogatásait. Érdekes a második világháborús rész. Hogyan vészelték át Pest ostromát, s hogyan kellett újra kezdeniük az életet a nincstelenségben. Szót ejt apja elmarasztalásáról, mellözéséről, barátai pálfordulásáról, majd az újbóli fellendülésről. A könyv legszívszorítóbb része a befejező szakasz, apja, majd anyja betegségei — test és lélek lassú pusztulása. Kodolányi Júlia ebben a részben mélyül el igazán, itt forrósodik föl írása az emlékek szorításában. Aki olvasta és szereti Kodolányi János műveit, bizonyára érdeklődéssel veszi kézbe a Magvető Kiadó Tények és tanúk sorozatának új könyvét, hogy közelebbről is megismerje az író és embert, akinek nagyívű írói munkássága korszakalkotó volt a maga korában.

(Dénes)

A Hét (Pozsony) 1989.
jan. 6. 1. sz. 9.

A JULIANUS BARÁT ÚJ NÉMET FORDÍTÁSÁRÓL

Ötven év alatt — első hazai kiadása, egyben megírásának az éve óta érdekes karriert futott be Kodolányi János történelmi regénye. Emlékeztetőül: 1938-ban, nagyrészt Finnországban keletkezett, több nyelven népszerűvé vált. A tatárkori trilógiából akkor készen volt már *A vas fia* meg a *Boldog Margit*, Kodolányi tehát — mint Arany a Toldi-trilógiát — nem a cselekmény időrendje, hanem egy sajátos belső rendszer és logika szerint alkotta meg a ciklust. Először a fenyegetettség, a vész vízióját írta meg, azután az engesztelő áldozat (Margit önfeláldozása, szentsége) mítikus példázatát. Egy évvel a világháború kitörése, a nem nagyhatalmi státusú közép- és kelet-európai országok, népek katasztrofikus leroohanása előtt a megelőzés, a védekezés, a tájékozódáson alapuló cselekvés módjának keresése vált létkérdéssé. Inspirálhatta Kodolányit, mint a „hatást” és a versengést gyanító kortársak egyike-másika írta, Móricz Erdély-trilógiája, támaszthattak nyelvészek a részletekben olykor helytálló, de a lényegre illetően az irodalmi-nyelvi archaizálást dogmatikusan értelmező kifogásokat. Mégis, ez a regény, a két korábban megírttal együtt, a nemzetét és a szomszéd vagy távolabb élő rokon sorsú nemzeteket féltő író szorongó látomása, figyelmeztető prófé-

ciája, ami akkor is kiderülne, ha nem ismernénk Kodolányi szemelvényesen közölt levélrészleteit, Finnországból hazaküldött egykori üzeneteit, a szárszói konferencián (később) elmondott beszédét.

A regény új német fordítása ad időszerűséget ennek az emlékeztetésnek. A lipcsei St. Benno Verlag adta ki Heinrich Weissling fordításában és utószavával, kissé meglepő (bár Kodolányi szövegére utaló) címen: *Dort zwischen den himmel-hohen Bergen*. Történelmi tárgyú, vallásos szemléletű (vagy az ilyen világgéppel érintkező) műveket rendszeresen publikál ez a kiadó: Gárdonyi Margit-regényét, az *Isten rabjait* is kiadták korábban, a mostanihoz hasonlóan kissé keresett, eredetieskedő címmel (*Wie der Mond sich spiegelt im See*). Hadd jegyezzük meg, hogy *Az égő csipkebokort* is megváltoztatott elnevezéssel terjesztette nyugatnémet kiadója: *Und er führte sie aus Ägypten*.

A német nyelvű új verzió rövidebb a magyarnál, a rövidítéskor ifjabb Kodolányi János megjegyzéseit is figyelembe vették, őt közreműködőként tüntetik föl. Ez a kis beavatkozás nem árt a német kiadásnak, de a későbbi magyar nyelvű szövegekben nem bizonyos, hogy átvételét javasolni kellene. A

kihagyások jórészt a gyermekkori, általános fejlődés- lélektani meg a kortörténeti leírásokat érintik — Kodolányi láthatóan kedvvel merült el bennük, de a nem magyar olvasó netán sokallhatja ezeket a fejezeteket. A nehezen fordítható folklorisztikus betétekből is elmaradtak részletek; a német fordításban bizonyára szükségszerűen kevésbé érezzük az időkulisszáknak középkori nyelvi atmoszféra megteremtését szolgáló régiességét, mint az eredetiben. Ez az eltérés nincs kárára a műnek és főleg a nemzetközi befogadásnak, sőt mintha egyetemesítené, általános emberi oldalát emelné ki a Julianus-metaphora jelentésének.

A regényhez kapcsolt apparátus három részből áll. A nem történész vagy irodalomtörténész magyar olvasónak is hasznos lehet a történelmi eseményeket összefoglaló időrendi táblázat és a szómagyarázatok fejezete. A fordító Heinrich Weissling utószava számunkra kevesebbet mond akár Kodolányiról, akár a művéről (legnagyobb része a Julianus útjáról szóló, a Vatikánban őrzött beszámoló fordítása), de a nyugat-európai olvasóknak bizonyára szükségük van ezekre az információkra. Az interpretáció szelleme egyébként vallásos és középkor-párti; jólesik olvasni, hogy a mongolok várható támadását jelentő elődeink fölfedezésükkel megelőzték a Nyugatot, az egyetemes keresztény világot is figyelmeztették a közös veszélyre, a fölkészülés s egyben a megtisztulás, a lelki megújulás elodázhatatlanságára.

Csűrös Miklós

A családtag vallomása

Kodolányi János 1940-ben viszonylag fiatalon, negyvenegy éves korában megírja önéletrajzát *Sülyedő világ* címmel. Az író élete kútja fölé hajlik, számadást készít, s mint a jó önéletrajzok, a számadás nemcsak azt tükrözi, amit az író magáról elmond, hanem az olvasóit is önvizsgálatra készíti. A *Sülyedő világ* kitűnő memoár; mindenekelőtt arról tudósít, milyennek látta önmagát Kodolányi. De legalább ennyire érdekes lehet: milyennek látta közvetlen környezetét, milyennek látta családját Kodolányit? A kérdésre most abból a könyvből kapunk választ, amely az író lánya, *Kodolányi Júlia* írt *Apám* címmel, és a Tények és tanúk sorozatban jelent meg. Kodolányi regényvilága Dél-Baranyából, az ormánsági falu ismeretéből, Vajszlóból, a Dráva-parti tájból nőtt ki. Eleven társadalmi érdeklődésére épültek történeti tárgyú regényei. Majd ezeket a magyar múltban játszódó regényeket követték a mitikus és a bibliai időkben játszódó nagy regényeposzok. A kritika, az irodalomtörténet-írás Kodolányi műveiben a magyar realista regényírás egyik figyelemre méltó, huszadik századi, maradandó teljesítményét látja.

Kodolányi Júlia könyve szerencsére nem törekszik irodalomtörténeti értékelésre (vagy ártértékelésre), a művek elemzésére, a könyv nem vitairat, nem régi (vagy új) irodalmi pörökben kíván igazságot szolgáltatni. Kodolányi Júlia arról beszél, amiről csak ő tud beszélni, amiről ő tud a legtöbbet: az édesapjáról, az író mindennapi életéről, csak szűk körben ismert gondjairól és gondolatairól. Számos levelet közöl, leg-

személyesebb emlékeit osztja meg. S közben – szinte észrevétlenül – beavat az író műhelyébe, a Kodolányi-művek keletkezési körülményeibe is. Feltárja az író emberi és baráti kapcsolatait, személyes érzelmeit és indulatait, rokon- és el-lenszenvének irányát. Egyszóval: hiteles háttérrel rajzol a művekhez. Olyan háttérrel, amely a Kodolányi-portrét teljesebbé, igazabbá, meggyőzőbbé teszi.

Kodolányi nem volt „könnyű ember”, regényei sem könnyű olvasmányok. Életének, személyes sorsának megismerése azonban közelebb visz írói világképének megértéséhez. A családi beszámoló, a szemtanú vallomása természetesen nem pótolhatja a maradandó művek megismerését, elolvasását. De Kodolányi Júlia könyve vonzóan és hitelesen, szerényen és mégis meggyőzően szolgálja az édesapa emlékét és a Kodolányi-életmű továbbélését.

Napjainkban népszerű műfaj a memoár: sokan vannak, akik az utóbbi évtizedekben fontos események közelébe kerültek, meghatározó történések részesei lehettek. Kodolányi Júlia könyve vonzó példa arra, hogy aki tanúja volt a történelemnek, ismerője lehetett fontos személyiségeknek, a tanúságtétel, a vallomás, a nyilvános elszámolás is a kötelessége. De csak akkor érdemes szólnia, ha abban az őszinte, tiszta, egyszerű, hiteles és sallangmentes formában teszi, ahogyan ő *Apám* című könyvét megírta. (Magvető)

TÜSKÉS TIBOR

Köznevelés 1989.

Jan. 20. 3. n. 25.

BESZÉLŐ HÁZAK

Az *Olvasó Nép* 36. számában már közöltünk írást az *Officina Nova* kiadó könyvhétre tervezett kiadványából (*Tamási Áron otthonai*). Most következő két íróportrénk is ebből a készülő kötetből való – Tóbiás Áron írásai.

Vándorló otthonok: Kodolányi János

Kodolányi János biográfusai másfél tucatnál több lakást számolhatnak össze. A hányódások életének második évtizede után kezdődnek, amikor az ormánsági erdőtanácsos fia parasztlányt vesz feleségül, mintegy az elbukott 1918/19-es forradalmak igenléseképpen, a szabódezsői Bőjtke János példájára.

A fiatalokat mindkét család kitaszítja.

Az írást élethivatásul választott fiatalember Pesten próbál szerencsét. Albérlet a budai Bors utcában, s a Gellért-hegyről lezúgó szélviharoktól oly gyakori fenyegetettségű Ballagi Mór utcában, ahol „a törött ablakon beszivító szélben imbolygó gyertya s ebben az alvilági környezetben egy sovány, szomorú, hallgatag fiatalasszony meg egy szőke, kis pólyás fiúcska...”

Pályakezdő időszakára emlékezett így Kodolányi. Felidézi azt a pillanatot is, amikor a *Nyugat* folyóirat szerkesztőségétől, ahová didergő reménnyel vitte be *Sötétség* című, drámai erejű kéziratát, hazafelé indult: „Lecamogtam a lépcsőn, megálltam a sivár, ködös, lucskos utcán. Most hát hogyan kerüljek haza a távoli Kelenföldre? Lesújtva, összefacsarodó szívvel indultam meg a Ferenc József-híd irányába. Gyaloglásra voltam ítélve, noha beteg, fájó lábam

minduntalan föl akarta mondani a szolgálatot. Cipőm is elnyűtt volt már, talpa lyukas, tartása semmi, csak gyötörte a lábamat, mint a spanyolcsizma. Hiába, el kellett viselni. Remekművem, a *Nyugat* fiókjában egyelőre fölismerhetlenül, én pedig az utcán, fillér nélkül, vékony kis diákkori kabátomban, lábamban hasogató kinnal, s a ködtől az orromig sem látok...”

A házaspár visszakényszerül Vajszlóra, előbb egy testvér-baráti parasztcsaládhoz, majd apjéékhoz. Ott megszületik a második gyermek, a fiú után a leánya, János mellé Júlia.

A sors tovább dobálja a „négy személyes” családi hajót: a tiszántúli Püspökladány, a Duna menti Nógrádverőce, majd a Budapest vonzaskörzetéhez tartozó Rákospalota és Rákoshegy fogadja be ideig-óráig őket. Verőcén két helyet, Palotán hármat, Rákoshegyen, illetőleg Rákoskeresztúron megint két lakást, illetőleg családi házat mondhattak, úgyahogy, a magukénak.

Amikor a 30-as évek közepén a *Magyarországhoz*, Zilahy Lajos lapjához kerül olvasószerkesztőnek Kodolányi János – íróasztala szemben áll Szabó Lőrincével –, a polgári jobb mód végre méltó otthonhoz juttatja.

Pasaréten, az Ördögárok szélén vesz ki egy 160 négyzetméteres lakást,

Olvasó Nép 1989. jan. - márc., 1. n.
15-19.

az akkori Hidegkúti út 31/b-ben. Fellettük Aggteleky Béla altábornagy lakik, aki 1944-ben a németek által elrabolt Bakay Szilárd városparancsnok utóda volt, egyben az utolsó Horthy-korszakbeli városparancsnok. A szomszéd ház erkélyéről egy akkoriban ünnepelt színésznő, Fejes Teri mosolya köszönti a Kodolányi családot.

A nagy lakás vasárnap délelőttönként irodalmi szalon képét ölti fel: jönnek nemcsak a közelebb lakók, a Hadapród utcából a színésznő Lukács Margit, a Volkman utcából Szabó Lőrinc, a Zuhatag-sorból a festő Kemény László és a költő Mikes Margit pár, de Illyés Gyula, Németh László, a festőművész Göllner Miklós, a lapszerkesztő Magyar Elek és fia Bálint, a zeneszerző Tóth Dénes, a sokszor morózan mogorva Nagy Lajos, a Balmazújvárosból fel-fellátogató Veres Péter és még sokan mások, férfiak és nők, idősebbek és fiatalabbak, rajongók és kritikusok az „aprószenetek” világából.

1949 őszeig laktak itt, Budapesten. Majd ismét hányatott időszak következett: a belső bezártságok évtizede Balatonakarattyán.

Kodolányi még 1939 kora nyarán, talán finnországi utazásainak, a negyvenezzer tó országának visszfényeként vásárolt egy csöndes, vízhez közeli telket a Balatonnál. Itt vészelte át azokat a nehéz időket, amit csak az 50-es tilalmas évek annyi kiváló szellem számára jelentettek.

Itt talákoztam először az íróval, már az irodalmi fagyok felengedése után, 1956 napsugaras nyarán. Majd néhányszor újra jártam ott, a hatvanas évek közepéig. Ekkor készült a következő feljegyzés Kodolányiék nyári rezidenciájáról:

„Csendes, vízparti szombat este, a tó keleti csücskén, Akarattyán. Vacsorázik a család az ámbituson: az asztalfőn az író, akárcsak egy bibliabeli pátriárka. Fia, a néprajztudós, szerényen hallgat apja mellett, a négy fiú unoka annál beszédesebb. Türelmetlenek. Szaladnának négyfelé, mint a csík, a vízpartra, a bíbor napot búcsúztatni. Az anyjuk alig győzi fegyelmezni őket. Hazai, baranyai bor kerül az asztalra. Az unokák hangja már a Balaton felől hangzik.

A házat parasztkőműves építette, Kodolányi János rajza szerint, aki a XII.–XIII. század boltíves, népi építészét szerette volna felidézni, Juliánus barát korának stílusában.

– Sok regényemet írtam ebben a parasztházban. Főként a háború után, elzárkózva a világtól. Reggel első dolgom mindig az volt, hogy a rádióműsorban kikeressem valamilyen klasszikus zeneszerzőmet, bekapcsoltam a készüléket, s úgy ültem le, itt a Balaton partján, a roppant víztükr mellett dolgozni. A természeti látomások mellett a zene volt az, ami igazán hozzásegített a folyamatos íráshoz. Ez az ihletnek is nevezhető valami azután odáig fokozódott, hogy amikor a Mózes-regényemen, az *Égő csipkebokron* dolgoztam, esténként, lefeküdve az ágyba, szememet lehunyva, hallottam és láttam a jelenetet, amely a regény következő részének az anyagát adja.

Dolgom csak az volt, hogy reggel fél nyolc, nyolc óra tájban bekapcsoltam a rádiót, leültem az írógép mellé, és délig, fél egy, egy óráig, pontosan papírra vessem az alakokat, párbeszédet, amelyeket előző este, ébren az ágyamban láttam és átéltem. Zene és természet, tapasztalatom szerint, az írónak hűségesebb segítőtársa.”

Eddig a tudósítás, amelyet 1965 júliusában a *Tükör* képes hetilapnak küldtem a Balaton partjáról, az írók és művészek otthonából, sorra véve Kodolányi János mellett Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Bernáth Aurélt, Bartha Lászlót, Borsos Miklóst.

S most, évtizedekkel később, Kodolányi leányától tudom meg az írás műhelytitkait, az *Égő csipkebokor* születését, amelyről annak idején az író olyan romantikus ihletettségu vázlatot rajzolt fel előttem.

– Apám hihetetlen következetességgel és akaraterővel tudott dolgozni. Amikor elvégezte történeti tárgyú munkáihoz előtanulmányait – mondja Szabó Sándorné Kodolányi Júlia budapesti lakásán –, azután jegyzetet soha nem vett elő... Az *Égő csipkebokor* 1200 gépelt oldalas kézírata hét hónapos megszakítás nélküli munka eredménye. A napi *penzum* tíz gépelt oldal volt. Ha a lap alján megállt s elválasztás következett, a következő oldalon csak másnap reggel folytatta... A kitűzött határidőre elkészült: december 21-ére, a téli napfordulóra.

– Melyik esztendő volt ez?

– Ezerkilencszázötvenkettő. Amikor még reménye sem lehetett nemcsak új műveinek megjelentetésére, de régi könyveinek újabb kiadására sem.

1957 lesz azután az *Égő csipkebokor*, a Mózes-regény megjelenésének éve. Az első kiadás ötezer példányos, a soron következők már 50–50 ezres újranyomásban látnak napvilágot. Kodolányi szarkasztikus megjegyzése: – Nem lesz ez sok az ellenségeimnek?

Scheiber Sándor, a nagy hírű ókortudós, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója, miután elolvasta a

könyvet, meglátogatta az író, s így nyilatkozott előtte:

– Énnekem ez a szakmám, ez a hivatásom, de én a negyedét sem tudom annak, amit Ön tud...

Kodolányit Thomas Mannhoz hasonlította, a művet pedig a Nobel-díjra érdemesnek („érettnek”) találta.

Ide kívánczik egy korabeli adalék, abból a korszakból, amikor az *Égő csipkebokor* még csak kéziratként kelt olvasóinak útjára (100 forint volt egy *olvasat* másolati példány „ki-kölcsönzése”).

1956 nyarán Kodolányit frissen megismerve arra kapacitáltam: beszéljünk írásairól, amiként az 1945 óta a rádióban először szépirodalmi arculatáról vallomást tevő Németh László tette.

1956. szeptember 15-i dátummal a következő apró betűs írógéppel írt levelet kaptam akkori munkahelyemre, a *Magvető* Könyvkiadóhoz címezve:

„Kedves Áron,

kettőt aludván az ügyre, úgy döntöttem, hogy jobb lesz mellőzni ezt a játékot. Nincs nekem nyilatkoznivalóm. Hogy az író mit hogyan ír, magánügy, a *Vízöntő* nem történelmi regény, hanem mese, rá is van írva, a Mózes pedig nem bibliai tárgyú mű, hanem történelmi regény. Thomas Mann Jákob meg József-regényei pontosan bibliai tárgyúak, azokat lehet csodálni. – Örülök, hogy meglátogattál s hallottam Németh László nyilatkozatát is. Remélem, máskor sem fogsz elkerülni, mindig szívesen látalak.

Baráti szeretettel: *Kodolányi*”

*

Amikor újra felkerült Budapestre, 1960 kora őszen, hatvankettedik életében, már csak a hosszú, évekig tartó hattyúdal maradt hátra.

Férjes asszony lányának készült el az a 65 négyzetméteres öröklakás a Déli vasút fölött, a hegynek kapaszkodó Böszörményi úton, a Beethoven utca sarkán, a magassídszínen, ahol a két idősebb szülő is otthonra talált. Előbb ősztől tavaszig, majd újra vissza Akarattyára, a végén pedig egész éven át. Ekkor nyilatkozta, 65. születésnapján az író szerény megnyugvással:

– Nagyon meg vagyok elégedve a lakással, a betegségekétől eltekintve...

A lakást, pontosabban annak kisebb szobáját, otthonossá alakította ki a maga számára.

Körülvették kedves könyvei, bútorai, képei. Nagyított fényképek a falon a sikeres színdarabokról. A szoba díszé a 200 éves ormánsági szökröny, meg egy fafaragású cigarettadoboz az asztalkán, egy első világháborús orosz hadifogoly ajándéka. Ez a tárgy végigkísérte Kodolányi Jánost kora ifjúságától a haláláig.

Hiszen mindenben igénytelen volt, ételben, italban, ruhában, szórakozásban – kivéve munkáját és a szellem táplálékait.

Illyés Gyula naplójegyzete 1959-ből, amikor feleségével együtt nála járt beteglátogatóban:

„Kodolányinál, a hárs-hegyi ideg-szanatóriumban. Holnap már megy is vissza Akarattyára. Darabot fog írni, már csak le kell írnia. Egy diákról szól.

Mennyi energia van benne – ebben az állapotában is. Mellőzik, becsapják, rosszul fizetik.

Még azok is, akik láthatóan – szinte nyilván látszólag – odasegítették, hogy újra megjelenjék. Mennyi érdeklődés a finnugor népek iránt (amelyekről engem biztat szóra), aztán a mongolok ma is eleven sámánizmusa iránt (amelyekről neki vannak adatai)...

Orvosa, Magyar Imre belgyógyász professzor, ki íróársát is tisztelte Kodolányiban, halála után így diagnosztizálta a beteg test törvényszerű fiziológiai leépülését:

„Évek óta súlyos beteg volt.

Hosszabb ideje már azt az elektromos írógépet sem használhatta, melynek billentyűit le se kellett nyomni, csak megérinteni.

Fokozódó és egyre terjedő idegbénulása volt, mely miatt évek óta nem tudott járni, s az utolsó időben már kezét és ujjait sem tudta használni.

Szívének és ereinek betegsége életét matrác-sírrá tette. Szellemét azonban az utolsó pillanatig nem befolyásolta.”

Még a halállal viaskodva is „szikrázó elmével és élességgel” élt.

Kik álltak közel a szívéhez?

Sok jó barát, akik a Böszörményi úti otthonba is rendszeresen ellátogattak. A festő Göllner Miklós, akinek képei a falon a szemét simogatták. Haraszi Sándor, a holtáig forradalmár, a pécsi idők diáktársa. Veres Péter és Tamási Áron. A néprajzos K. Kovács László, akit finnországi utazásai közben ismert és szeretett meg. Pálóczi-Horváth Lajos, még a népi irodalom fénykorából, akinek önéletrajzát itt-ott átfésülte. Szabó István, a parasztíró-novellista, kinek pályáját ő indította el. Magyar Imre, az orvosa s rendszeres beszélgetőtársa és László Gyula, a honfoglalás kori

idők sírjainak feltárója, Kardos György, a Magvető könyvkiadó igazgatója, aki 1956 után újraindította életművének sorozatát. Cseres Tibor, akit fanyar humoráért „Cserfes” Tibornak becézett, s aki még a félig haldokló számára is tudott hétről hétre megkönnyítő mosolyt elővarázsolni.

Amikor otthonában utoljára találkoztam vele, hangszalagra mondotta életének summázatát, amelynek ezt a címet adta: *Visszapillantó tükör*. Ezt a „tollba mondott”, pontosabban a modern idők megkívánta módszer szerint mikrofonba fogalmazott, izzó szenvedéllyel előadott vallomást azután átfésülte. Így került először a *Tükör* hetilapba (*A mai magyar irodalom – önvallomásokban* sorozatba), majd az utolsó önéletrajzi kötet címadó zárófejezete lett.

Mi maradt meg számomra erről az utolsó találkozásról?

Az, ami kimaradt a szövegből.

Magnetofonfelvétel közben, egy ízben így próbáltam jellemezni, irodalomtörténetileg a helyére tenni:

– Kodolányi János, a realista író, aki Móricz Zsigmond mellett...

Indulatosan szólt közbe. Szeme vilant. Béna karja szinte felém lódult:

– Mit Móricz mellett!... Móricz előtt... – majd hirtelen elhallgatott, nem fejezte be a mondatot.

Maga is tudta, nincsen igaza. A régi szenvedély mégis kilobbant belőle, ám félúton megfékezte magát. Elhallgatott. Ezzel helyben hagyta azt a megkezdett félmondatot, amit talán évtizedekkel azelőtt nem tett volna. Hiszen kimondta még 1933 októberében: – Én veled kezelt, Zsiga bátyám, többé az életben nem fogok.

S bár a szíve tört akkor ketté, Móricz Zsigmond haláláig sem engedett. Amilyen irgalmatlan volt a maga teremtette ember-hősökhöz, személyes vonatkozásban sem lehetett kevésbé kegyetlen. A gyermekkorában kapott sebet sem engedte soha begyógyulni.

Mivel nem volt igazi otthona gyermekként, ezért választott mindvégig vándorló otthonokat. Nyugtalanúsága kellett hogy megadja számára a mindenkor nyugalmat.

A KODOLÁNYI-ÜGY

Molnár Gál Péter *A Páger-ügy* című könyvében (Budapest, 1988.) foglalkozik a Földindulás kérdésével is. A színművet a hivatkozott könyv szerint apám plagizálta. Molnár Gál Péter a Magyar Hírlap 1988. december 23-án kelt számában, kérésre, helyreigazító nyilatkozatot tett közzé. A nyilatkozathoz, valamint Molnár Gál Péter könyvéhez kénytelen vagyok néhány megjegyzést fűzni.

Egyet tudok érteni Molnár Gál Péterrel, amikor apám *Földindulás* című színműve eredetiségének kérdésében adott helyreigazító nyilatkozatában a következőket írja: „a valóságot kell az igazságnak egyezően megvilágítani a legendák eloszlása érdekében”. Ezt az elvnek is elfogadható megállapítást különösen érvényesnek tartom történeti jellegű munkákban, legyenek azok akár művelődéstörténetiek is (ezúttal ide sorolom a színház-történetet meg az irodalomtörténetet is). Mind a források feltárása, mind a forráskritika szigorú és következetes alkalmazása éppúgy kötelező, mint más történeti vizsgálatokban. A történész munkája maga is forrássá válhat, s ez a tény csak fokozza a felelősséget. Mindezt Molnár Gál Péter nem kevésbé tudja nálam, netán még jobban is.

Molnár Gál Péter *Páger Antalról* írott könyvében mind írott, mind szóbeli forrásokat használ, az utóbbiak néhol túlsúlyban is vannak. Az emlékezés, a szájhagyomány is lehet történeti forrás, számtalan példa igazolja. A szigorú forráskritika ebben az esetben is kötelező, ám többnyire sok nehézséggel alkalmazható. Fogyatékosnak látom Molnár Gál Péternek mind a forrás feltárását, mind a forráskritikáját. Hivatkozott nyilatkozatában maga is elismeri, hogy hibázott, amikor nem kutatott tovább a *Földindulás* plágiumperét, következőképpen nem jutott el a jogerős kúriai ítéletig. Amikor ezt másolatban eljuttattam hozzá, magam sem a fiókból húztam elő, készen, hanem föl kellett kutatnom és le kellett másoltatnom. A levéltár Molnár Gál Péternek is rendelkezésére áll. Hasonlóképpen rendelkezésre állt volna a korabeli sajtó is, amely „melegében” tájékoztatást adott a jogerős ítéletről. Ha már eszébe jutott megnézni az Egyedül va-

gyunk írását, elolvashatta volna Szabó Dezsőt is, a per korábbi fázisában. Ajánlhatnám apám írását is, amelyet a maga, valamint színműve védelmében a Magyar Életben tett közzé. Molnár Gál Péter nem ezt tette, hanem a forrás megjelölése nélkül tényként a következőt írta: „Patkós megy a Nemzetiből 1939 elején igazgatni a Belvárosit. Viszi magával Erdős munkáját Kodolányi darabjaként. Más műsora sincs az egyetlen, elcsórt dráma gépiratán kívül. Kitűzi a Megkondulnak a harangokat *Földindulás* címmel.” Ha ezeket a sorokat minősítenők, a legenyhébben sem értelmezhetnők másnak, mint a plágiumvád feltámasztásának, csaknem ötven évvel a jogerős bírói ítélet után. Joggal elvárható volna, hogy Molnár Gál apámnak azokat a korai műveit is ismerje, amelyekben rendre felismerhetők nemcsak a *Földindulás* szereplői, hanem a cselekményei, sőt, a dialógusai is. Bizonyosan olvasta is őket. Itt jelentkezik tehát Molnár Gál megfogalmazásában egy, apám tisztességét és írói hitelét súlyosan sértő legenda. Mit tett ennek az eloszlása érdekében Molnár Gál?

A legendák birodalmába sorolom azt a történetet is, amely a *Földindulás* kezdő jelenetének a keletkezéséről szól, Páger szájába adván a történetet. (Lehet, hogy Páger ezt valóban így is mesélte.) Nem hiszem, hogy Páger ötletére volt szükség ahhoz, hogy a temetési jelenetben apám gyermekeket szerepeltessen. Az Ormánságban, amíg egyházi iskolák működtek, a temetésre a tanítók (egyúttal kántorok is) kivezényelték a tanítványait, s ott énekelnük kellett. Anyám egyik bátyja éppen egy ilyen, zimankós időben végzett temetési szertartáson fázott meg annyira, hogy a szerzett betegségbe belehalt.

S még a tájszólás kérdése. Apám ormánsági tárgyú műveinek dialógusait következetesen tájszólásban írta. A *Földindulás* dialógusait sem csupán „kottázta”, mint Molnár Gál Péter írja, a tájszólás szervesen hozzátartozott művészi kifejező eszközeihez. A tájszólás, természetesen, erős próbára tette a színészeket.

A *Földindulás* felújítása után, Páger főszereplésével, nem csupán „néhányszor” játszották, mint Molnár Gál Péter írja, hanem sokkal többször. Ez is hitelesen megállapítható és ellenőrizhető. S bizonyosan nemcsak a „jobboldal” képviselői nézték meg.

A *Földindulás* elsőnek valóban Cserépi Arzén vitte filmre. Ezt a változatot apám már nem tudta a magáénak tekinteni, csalódott. S mi, leszármazottai nem tudtuk a *Földindulás* eredeti mondanivalójával összeegyeztetni azt a filmváltozatot, amelyet a Televízió apám halála után készített. S miért nem? Elsősorban azért, mert hiányzott belőle az Ormánság.

Helyesen mondja tehát Molnár Gál Péter: „a valóságot kell az igazságnak egyezően megvilágítani a legendák eloszlása érdekében.”

Elet és Irodalom

1989. febr. 10. 6. n. 9.

Apám

Kodolányi Júlia memoárja

Sorsát az ember nem maga választja. A véletlen nekem azt szánta sorsomul, hogy Kodolányi János lánya legyek, s életem végéig mellette éljek, jóban, rosszban, amelyből a kegyetlen élet volt a több.

Ebben a kis könyvben a családi életet igyekeztem megírni — tudom, hogy nem írói eszközökkel, hiszen nem vagyok író.

Visszaemlékezés, memoár ez a könyv: de úgy az, hogy miközben az író lánya az apjával eltöltött éveket idézi vissza, a saját maga szemszögéből legbelülről láttatja az író hétköznapjait, aközben az egész családról, elsősorban önmagáról is beszámol. Szembenéz azzal a kérdéssel, hogy mit jelentett számára az apa, a család, és mit jelentett az a tény, hogy apja történetesen író. Mindennek felelősségével számolnia kell. Bár hangsúlyozza az előszóban is és a befejezésben is: nem irodalmat kíván művelni, „csupán” szüleinek emléket állítani, mégis — úgy vélem — helyenként, ahol nem törekszik rá, közel jut az irodalom magasabb régióihoz, és szerény emlékezőből, az események egyszerű krónikásából önálló műformálóvá válik. Írás közben lesz egyre gördülékenyebb a stílusa, egyre jobban megtalálja az ennek a formának megfelelő hangot. Egyre életszerűbb lesz, mint ha közvetlen beszélgetésben hallgatnánk a történeteket. Az olvasó, attól függően, hogy mire érzékeny, mire kíváncsi, válogathat az emlékezésben: családi történetet akar hallani, az alkotó töprengései izgatják, avagy a történelem sodrában élő emberről akar értesüléseket szerezni, a regényíró pályáját követheti vagy a drámaíró viszonyosságairól szeretne hiteles adatokat. (Hadd jegyezzem meg, hogy bárha korabeli kúriai végzés tett pontot a rosszízű plágiumperre, amely a legsikeresebb Kodolányi-darabot el akarta tulajdonítani a szerzőtől, még ma is fel-felújulnak legendák, amelyek megkérdőjelezik Kodolányi szerzői tulajdonát. Kodolányi a Földindulást ifjúkori sikeres írásából, a Sötétségből készítette és őriátl sikert aratott. *Dajcsy-Zsuzsánky, Illyés* állott melléje.)

Kodolányi Júlia könyvének pozitívuma: állandó egyensúly tartás-keresés a magánélet és a közélet határmezsgyéjén: a „fajszélyosabb dolgok” könnyedebbekkel való váltogatása, a feszültségek némileges feloldása anekdotákkal, „csemegékkel”, majd újra egy-egy problémapont

exponálása. Jó ritmusérzékkel szerkeszti így a szerző elbeszélését. Színes, hangulatos lesz az írás. Persze elfogult is. De ez természetes, hiszen a leány írja, aki számára az eszmény, a mérték, az apa. De elfogultsága nemcsak leányi szeretet: a közvetlen családtag együtt élte át az eseményeket az apával, ő látta, hallotta, jelen volt azok között az események között, amelyeket a kortársak vagy az utókor más-más előítélet szerint így vagy úgy próbál előadni, magyarázni, megítélni. Különösen Kodolányi esetében, Pályája szélsőséges ívet írt le, szenvedélyes ember volt, megszállottan megnyilatkozó, vitatkozó. Leányának visszaemlékezése alapvető igényt jelent be: az életmű elemzésének és az életrajz dokumentált kidolgozásának szükségességét. Történeti és irodalomtörténeti kutatása jelentős meglepetésekkel szolgálhat a jövőben.

Minderről a szövegbe beépített dokumentumok sokasága győzhet meg. A tévedéseket kiküszöbölendő, az emlékezést is segítve, számtalan eredeti dokumentumot, levelet tesz közzé a szerző. A választott idézetek között külön érdekesség a mitikus témájú kései regények tárgyalása. A *Várkonyi Nándorral* folytatott levelezésből közölt a könyv ezek megvilágítására. Összességében nagyon jó a válogatás, mégis kíváncsivá teszi az olvasót a teljes anyagra. „Inkább regényt akartam írni, mint misztikus történelemmagyarázatot” — írja Kodolányi Mózes-regényéről, az *Égő csipkebokorról*. Az idézett levelekből — cseppben a tengert — nyomon követhetjük a regények keletkezését és az író történetmagyarázatát. Mégis most, amikor oly fogékony a kor a dokumentumokra, és amikor nyilvánvaló, hogy még az író halála után megjelent Jézus-regénye, az *En vagyok* is csak egyharmadával megkurtítva láthatott napvilágot, akkor mielőbb szeretnénk olvashatni Kodolányi regényei mellett az azokat magyarázó leveleket is.

Kodolányi Júlia könyve igen jókor jelent meg: felhívta egy nagy magyar prózaíróra ismét a figyelmet. Könyveit sokan olvassák, sok példányban elfogynak. Életútjáról, alkotómódjáról mégis jobbra csak legendák élnek. Ez a könyv fontos lépés a legendák eloszlata felé. (*Magvető*)

Szalai Éva

Magyar Nemzet 1989. febr. 13. 37. sz. 8.

A *Magyar Nemzet* 1988. február 13-i számában olvastam Szalai Éva méltatását Kodolányi Júlia *Apám* című könyvéről. A könyvet is elolvastam. Mindkettőben említés történik egy nagy feltűnést keltő plágiumperrel. Édesapám emlékének tartozom azzal, hogy elmondjam, amit az ügyben tudok.

Szalai Éva könyvismertetésének van egy zárójelbe foglalt része: „Hadd jegyezzem meg, hogy bárha korabeli kúriai végzés tett pontot a rosszízű plágiumperre, amely a legsikeresebb Kodolányi-darabot el akarta tulajdonítani a szerzőtől, még ma is fel-felújulnak legendák, amelyek megkérdőjelezik Kodolányi szerzői tulajdonát. Kodolányi a *Földindulás* ifjúkori sikeres írásából, a *Sötétség*ből készítette és óriási sikert aratott; *Bajcsy-Zsilinszky, Illyés* állott melléje.”

A könyv 96. oldalán a következőket olvashatjuk: „A *Földindulás* szokatlan sikere után indult meg az a híressé vált plágiumhajsza, ami ugyancsak emlékezetes marad a magyar drámairodalom történetében. Dr. Erdős László fogorvos azzal vádolta apámat, hogy a *Földindulás* az ő színművének a felhasználásával írta, a plágiummal az egész magyar sajtó hónapokon át foglalkozott. A nyilas *Magyarország* 1941. július 6-i számában egy egész oldalon át támadta apámat és védte meg Erdős fogorvost. Egymás után jelentek meg a magyar sajtóban a hamis vádat elutasító cikkek... A perben végül 1941 decemberében a Kúria hozott jogerős ítéletet. Az ismeretlen fogorvos keresetét elutasította.”

Naivitás volna részemről, ha az igazságtétel bármiféle igényével jelentkeznék és az is, ha Kodolányi János írói nagyságát bár-mivel — így akár a plágiumepizódjal is — megkérdőjelezném. Azonban úgy érzem, hogy a birtokomban levő dokumentum segítségével korrigálható vagy kiegészíthető a kissé szelektívnek tűnő emlékezés, ami természetesen érthető.

Honnan indult hát az a hajsza, amit Kodolányi Jánosnak el kellett szenvednie? Kik indították és folytatták ellene? Talán az ismeretlen fogorvos? A bíróság? A nagynevű befutott írók ki ellen kellett megvédenie Bajcsy-Zsilinszky Endrének, Illyés Gyulának, Szabó Dezsőnek?

Erről sajnos nem olvashatunk semmit a könyvben.

Az igazság valószínűleg az, hogy a híres, közéleti szerepet is vállaló író személye felkellette az érdeklődést, az érintettek nyilat-

koztak az újságokban, majd később a sajtó közreadta a bírói döntéseket.

1941. június 25-én közölte az *Esti Kurír* (nem volt nyilas újság) az ítéletábla döntését, ez volt a másodfokú bírói ítélet. A négyhasábos cikk többek között a következőket írja: „A bizonyított tényállás szerint — szegezi le a Tábla — Kodolányi János ismerte Erdős darabját és amikor benyújtotta a *Földindulás*t később a Nemzetinél, jól tudta, hogy az ő darabja lényegileg azonos Erdős darabjával. Ezt a Nemzeti Színház is megállapította, azért is nem adta elő egyik darabot sem. Miután pedig — hangzik a feltűnő indoklás — Kodolányi darabja Erdős művének felhasználása útján keletkezett, ezzel a cselekedetével tudatosan és szándékosan kárt okozott Erdősnek, amely eljárása a jóerkölcsökbe ütközik. Mindezekért köteles kártérítést fizetni.”

Tény, hogy a Kúria harmadfokon a felperes keresetét elutasította. Ítéletének indoka az volt, hogy a Szerzőjogi Szakértő Bizottság megállapítása szerint a felhasználás ellenére új, eredeti mű keletkezett.

Itt csak annyit kell megjegyezni, hogy a bizottság egyik tagja különvéleményt jelentett be, ebben bejelentette, hogy a két darab között alig tudott különbséget megállapítani.

Mindezek után nem lehet csodálkozni Szalai Évának azon a megállapításán, hogy „... még ma is fel-felújulnak legendák, amelyek megkérdőjelezik Kodolányi szerzői tulajdonát”.

Azt írja Kodolányi Júlia: „Apámat nagyon megviselte az ellene indított hajsza, se éjjele, se nap-pala nem volt.” „A *Földindulás* apám egyik legnagyobb műve, ez tette országos hírvé... Ebből lett az akarattyal villa.”

Az én apám „ismeretlen fogorvos” maradt. Sem hírnév, sem villa, sem egyéb nem lett. De maradt egy egész életre szóló kudarcélmény. Soha nem tudta feldolgozni magában az igazságkeresés során elszenvedett vereséget, de ez ma már senkit sem érdekel, még kevésbé az, hogy mi lehetett volna egy írói szárnyait bontogató fiatalemberből, ha a Nagy Mű, amiből hírnév, jólét, villa lett, nem a *Földindulás*, hanem a *Megkondul a harang* címet viseli.

És a plakáton szerzőként annak a neve szerepel, aki írta.

Hát ennyit szerettem volna mondani.

Dr. Erdős László

Magyar Nemzet

1989. márc. 15.

63. m. 12.

Kodolányi János Szabó Istvánhoz

Születésének 90. évfordulóján e levél publikálásával emlékezünk Kodolányi Jánosra. A korán meghalt kiváló íróhoz, Szabó Istvánhoz szól. Szabó István említett regénye valószínűleg „terv” maradt: Kodolányi 1955-ben Élték, ahogy tudtak címen jelentetett meg novelláskötetet. A levelet Csűrös Miklós adja közre.

Kedves Pista!

Akarattya, 1955. jan. 7.

Dátum nélkül írt leveledet tegnap megkaptam. Reméltem, hogy a téli szünetre hazamégy s útközben meglátogatsz, ez nem történt meg, úgy gondoltam, ott hagyta az egyetemet, s Mogyoródra telepedtél, mint mondtad. Nagyon meglep, hogy erről a tervedről egy szót sem szólsz.

Dehát gyerünk sorba.

Örülök, hogy gondjaidban hozzám fordultál. Igyekszem is tárgyilagosan nézni őket s a legjobb tudásom szerint válaszolni. Először is ne emlegess „hálát”. Elég, ha bizalmas vagy hozzám s tudod, hogy mindig Melletted állok. Éppen ezért a jövőben is keress meg mindig problémáiddal. Sem hála, sem köszönet nem jár nekem ezért, hiszen a kötelességemet teljesítem.

Hogy jobban megértsük helyzeteteket s a kutyaszorító, amibe kerültél, gondoljunk végig mindent logikusan. Abban valóban igazad van, hogy míg Cserszegen éltél, csak akkor jutottál íráshoz, mikor a téma teljesen megértet, s az írás kényszere minden akadályt elsöpört az útból. Írásaid olyanok voltak, mint a versek: előbb teljesen kialakultak Benned, szinte eldúdoltad őket magadban, s mikor írásra került a sor, már készen tehetted őket papírra. Nem akkor fogalmaztál, amikor írtál, hanem kint a mezőn, a szőlőben, munka közben, vagy henyélve, s jó emlékezetemben megtartva a mű minden mozzanatát, csupán papírra kellett tenned.

Ez most nincs így.

Elemzésed tehát helyes.

Ugyancsak helyes, hogy őszintén megvallod: elkapattad Magad, gőgös lettél, alázatosságodat levették. Azt hitted, kezdedben a bölcsék köve, akármilyen nyúl, kell, hogy magától sikerüljön. Ennek az elbizakodottságnak az az oka, hogy vágyaid teljesültek, elkerültél Cserszegről, bejutottál az egyetemre, megjelent egy-két írásod is, feltűnést keltettél, dicsérték, a válladat vereggették s még hozzá nem ok nélkül. Mert írásaid jók voltak, toronymagasságban kiemelkedtek más, most fölfedezett fiatal íróké közül. S vagy olyan jó kritikusként, hogy ezt Magad is tudtad. Elterpeszkedett Benned a győzelem tudata, a célhoz ért ember kényelmessége.

Ez pedig, amint látod, igen veszedelmes állapot. Ezért örültem neki s biztattalak, hagyd ott az egyetemet, menj Mogyoródra, telepedj vissza a vidék csendjébe, magányába. Mert, mint szintén jól tudod, a csend és a magány a szülőanyja minden szellemi értéknek, csak a csendben és a magányban tud visszatérni az ember önnön magához s szabadíthatja föl legjobb erőit. Jézus ezt mondja: „Ha imádkozol, menj be legbelsőbb kamrádba s az, aki titkon lát, jobban tudja, mire van szükséged, mint te magad és megadja neked.” Tehát igen, „imádkozni” kell, azaz elmerülni a lélek legmélyébe s be kell zárkózni a kamránk legbelsejébe, azaz kizárni a világot s hagyni, hogy Aki titkon lát, valóban láthasson s

megadhassa, amire szükségünk van s amit Ő jobban ismer, mint mi magunk (a személyes énünkbe zárva). Hogy ezeket a mély, tiszta állapotokat ismét megteremtessd Magadnak, örültem a vidékre való elvonulás tervének. Mert mi most a helyzet! Odahagyta Cserszeget, gyermekkorod világát, természetes környezetet, otthonodat. A helyet, ahol a világra születél, ahol a nyelvedet megtanultad s ahol a világ jelenségei kialakították egyéniségedet. Pestre kerülve, egészen más világba jutottál, idegenbe, szokatlanba. E világ ezer új jelensége napról-napra rádhullott s lassan-lassan betemette a régi világot. Élményeidet, izgalmaidat, tapasztalataidat nem dolgozhattad föl, erre sok idő kell. Tetszett is Neked ez a világ, nincs mit tagadnod, hiszen tetszhetett is: új volt, érdekes, színes, változatos, izgalmas, csillogó. Új feladataid is új meg új próba elé állítottak. Summa summárum: egy hatalmas élménytömeg borult Rád s eltemette régi bensődet.

Ha már most írni akarsz, erőid nagyrészt lekötötte az a lelki munka, hogy a mélyből ezen a nyers rétegen át hozd fel mondanivalóidat. Sok energia szívódik föl azzal is, hogy a régi formákat nagy tömeg új forma lepte el s nem forrott össze ezekkel. Így a ravasz lélek a könnyebb módot választja. A kisebb ellenállás irányában dolgozik. Felületes formákat választ, tetszetősségre, felületességre törekszik. S miközben azon fáradozol, hogy mélyfűrassal hatolj át a fölhalmozódott rétegeken, hogy a régi cserszezi alaprétegre találj, salak és törmelék halmazódik föl körülötted. Ekkor aztán meddőnek látod a munkát, elkedvetlenedsz, bele is fáradsz, meg is ijedsz, hogy íme, ami eddig természetes módon szinte magától sikerült, most aztán hazugul áll eléd. S már talán arra is gondolsz, hogy elvesztetted a tehetségedet.

Mit lehet már most tenni?

Vissza kell térni az őstalajhoz, ahonnan eredsz, amibe a gyökereid nyúlnak. Ez igen egyszerűnek hangzik, de igen komplikált. Elérhető úgy is, hogy ott maradsz, ahol vagy, éled azt az életet, amit élsz, de hagyd az írást, s megváród, amíg az új élményeket földolgozza a lelki mechanizmusod, s szervesen összeforrasztja a régivel. Ebben az esetben tehát az írás szüneteltetéséről van szó. Ha az új életanyag megemésztődött, leülepedett, megint felszabadulnak a leköltött erők, s a mélyből szépen megformálódva megint fölbukkannak az írói formák. De megteheted azt is, amit helyeseltam: otthagyd környezetet, vidékre mégy, vissza a csendbe, a magányba, s hamarosan „megtalálod Magad” megint. Van még egy mód: tudatosan leszállani Tenedmagadba, a cserszezi rétegbe, s félrehárítva a meddő geológiai réteget, szívósan keresni a régít. A három módszert kombinálni is lehet, vagy váltogatni. Egy a fontos, tisztában kell lenni azzal, hogy írói mű csak abból az ósanyagból alakulhat ki, amit Cserszegen találtál, s amiben gyökerezel. Később, a régi formák változhatnak (szerkesztés, stílus), de az anyag, a belső mag: mindig ugyanaz.

Megjédeni tehát nem szabad. Türelem kell ide és nyugalom. Ha nyugtalanul kapkodsz, még nagyobb zűrzavart teremtesz a lelked világában, s még több energiát kötsz le hasztalanul. Ha ellenben nyugalomra törekszel, a zavar elcsendesül, s egyre több alkotó energia szabadul föl Benned.

Szükséges tudnod, hogy valóban egy „felsőbb” erő, mondjuk: Isten rendezi utáidat s írod, hogy szinte csodálatos módon rendeződtek el ügyeid eddig. Csakhogy el ne bizakodj! Azt mondja a közmondás: aki magát elcreszti, azt az Isten elejti. Nem szabad tehát olyan módon ráhagykoznod Isten tenyerére, hogy elereszd Magad, mert bizony, tapasztalni fogod, hogy abban a pillanatban elejt. Anyagi gondjaidra nem szabad több figyelmet fordítanod, mint amennyi okvetlenül szükséges, de *passzívna sem szabad lenned*. Az ilyen passzív magatartás igen-igen veszélyes, mert végül apatikussá, akaratnélkülivé válik az ember, s hovatovább sikertelen, csalódott íróvá lesz, s elkövetkezik az alkohol korszaka. Ez aztán a vég kezdete. Tenni s tevékenykedni kell, ne hogy elsorvadjanak a lélek erői. S hogy mindjárt tégy is, van egy javaslatom. A pécsiek kiadványát indítanának, évi 12 kötetet adnak ki. Derék fiúk, ismerem őket, magam is kapcsolatban vagyok velük. Igen nagy tekintélye van előttük Várkonyi Nándornak, legjobb barátomnak. Beszéltem már neki Rólad, némely leveledet meg is vitattuk. Küldj tehát egy tisztességes novellát a Dunántúl szerkesztőjének, Szántó Tibornak, címe: Pécs, Írószövetség, Postafiók 24. Írd meg neki, hogy ki vagy, mi vagy, hivatkozz rám. Továbbá állíts össze egy tisztességes kis novelláskötetet, gépezd le, s küldd el lektorálásra, kiadásra. Én majd támogatom ügyed. Várkonyi még ebben a hónapban, vagy februárban eljön hozzám látogatába s élőszóval is beszéllek vele Rólad. Levélben is megteszem amit kell s amit lehet. A Dunántúl egyébként kéthavonként jelenik meg, nem rossz lap s terjedelmes is, a közleményekért becsületesen fizet. Dolgozz oda, senki sem bánik Veled komiszul. Becsületes emberek.

Mondanám, hogy szükség esetén jöjj le hozzám, de a téli keservek között nagy hiány az, hogy a felső szoba használatatlan s nem tudnék hol fekvőhelyet adni.

Mi lett a regénytervedből? Egy szót sem hallok róla.

Összefoglalva tehát a kérdéseket, ezt mondom: vonulj vidékre, s légy sokszor egyedül. Ha vidékre nem mehetsz, naponta *okvetlenül* sétálj egy órát lassan, céltalanul és egyedül. Idézd vissza rendszeresen cserszezi emlékeidet a szabad asszociáció módszerével. Vagyis: ábrándozz mennél többet Cserszegről, az ottani emlékeidről, emberekről, tájakról, hangulatokról. Így kösd össze a régít a mostanival. Ne erőlted az írást, s ne aggodj, hogy nem fogsz tudni írni, mihelyt lelki erőid felszabadulnak. És küldj okos levelet, jó kéziratot a Dunántúlnak.

Könyvemet szedik, de korrektúrát még nem kaptam. Az ősszel írtam egy könyvecskét Móróc Zsigmondról, helyesebben emlékeimről, a Dunántúl januári száma kezdő közölni. Egyéb téren úgy látom az Írószöv. emberei, tehát Veres P. meg Erdei Sándor szépen keresztülválasztásuk előtt előre megszabták a korlátaimat, ne hogy veszélyes legyenek. Erről nem érdemesz szólni.

Jankovich járt nálam karácsony előtt, megittunk egy lityi bort, s nagyszerűen elbeszélgettünk. Derék fiú, s olyan naiv, mint egy tizenhat éves szűzlány. Elnöke lesz a fehérvári Vörösmarty Egyesületnek, folyóiratot adnak ki, tán könyvet is, ott is lehet valamit kezdeni. Látogasd meg.

Remélem, válaszolsz kérdéseimre: miért nem mentél Mogyoródra, s mi lett a regényterved. Minden jót kívánok, és szeretettel öllelek.

János b.

A tizenharmadik század víziója

Kodolányi János történelmi regénytrilógiájáról

Ami száz éve még heroikus erőfeszítés volt, mint Eötvös Dózsa-regénye, vagy Kemény Zsigmond *Rajongók*-ja, görcsös összerándulásokkal és kormozó lánggal is remeket súroló művek, inkább választottaknak szóló írások, az ma — Móricz Zsigmond *Erdély*-ét, az egyetlen méltó folytatást nem számítva — olyan hihetetlenül elterjedt és silány tömegcikk lett, mint a műselyem vagy nyarankint a tölcseres fagyalt. A történelmi regényről van szó, amely magyar íróinknál minél több kötet, annál megalázóbb az anyag olcsó csábítása: az író menekülése az ábrázolás, a társadalomkritika, a műfaji nehézségek s általában mindenfajta feladat és állásfoglalás elől a történelmi könyvekből orzozott klisékhez. S aki bajszot rajzol, vagy kecses franciás szakállt biggyeszt a szöveg közé nyomtatott fejekre — mert a „műfajnak” és a „módszernek” éppen ez a színes ceruzákkal való „kifestegetés” a lényege —, az Jeremiádot dörög vagy Anatóliát mond: íme a múlt, ami a jelen tükörképe. Kínosan pontos, fantáziátlanul kihegyezett, anakronizmusait büszkén felmutató tükörképe. Az analógiákra esküvőknél nemezszer bizonyára gáncstalan, nemes, becsületes a szándék, de szerény igénnyel is alig lehet ezeket a műveket a magyar regény virágzásának tekinteni. Harmadik csoportul marad néhány érdekes, szép könyv, amelyet lírai források táplálnak. Ahová ez a mélyből felbugyogó víz ér, ott dúsan és bő klorofillal sarjad a fű. Milyen gazdag és ínnyükön maradó emlék — hogy legalább egyetlen példát mondjunk — Krúdy Gyula „Mohács”-ának kulináris képe. De mindezek a szépségek a történelmi regény kísérlete fölött kihajtó virágok.

Kodolányi Jánosnak semmi közössége ezekkel a híglevű új magyar történelmi regényekkel. Legtöbbjüket írjuk középszerűsége vagy jelentéktelensége hívta életre, és a műfajt az olvasók művelődésvágya tartja felszínen. A művelődésvágy — s egy lappangó, komoly, mély igényesség, amely az unalomba, kis-szerűségbe, ostobaságba fulladó analízis-regényektől megcsömörlötten ösztönös egészséggel változásokra áhítozik. A regény mindig kaland volt, vándorlás, eposz, bizonyos lazaság és nagyméretűség — s a tizenkilencedik század nagy regényóriásai után ma torz mikroszkóp-vizsgálódással züllött: haszjalokat nagyít fel roppant szálfakká. Milyen mély szomjúság zárítják már el sokszor a torkot a *nagyobb méretek* után: kis pörsenések helyett egész embert látni, a gátlásaikkal vergődők tömege után egészséges

hősökkel találkozni, akiket keményebb akadályokon buktat el sorsuk, vagy nagyobb célok emelik őket magasba. Balzac, Flaubert, Dosztojevskij regényei monumentális magánügyek voltak — magánügy a mai lélektani regény is, de legnagyobb mértékben milyen szomorú, sivár, jelentéktelen magánügy. Szereplőinek örök jelmeze: egy pár sáros kalocsni és egy nyitott esernyő. Mi fér azonban a szorongató, forró víziókból sárcipőbe és esernyő alá: a történelmi regényt Európa-szerte az a fulladás-érzés teremtette megint újjá, amely hosszú levegőtlenesség után egyszerre nagyot lélegzeni: a regényhősök sorsával forduljanak nagyobb dolgok is — egy kor, egy nép sorsa, a történetbe zúduljanak be tragikus indulatok és életeket pehelyként felkapó kalandok, torpanjunk meg szakadékok előtt, és langyos középszerűségek helyett járjanak át égőbb érzések szelei. Nem lehet mindig kis egységekkel számolni: nemcsak a szürke átlagember érdékes, — királyok, hadvezérek, kalandorok, élenállók sorsában is vannak örvények, amelyek magukkal ragadhatják az olvasót; sőt éppen körülöttük tájékoznak az igazán nagy örvények, nagy fordulatok, forró víziók, amelyek nemcsak az egyénről, de egy nép heroizmusáról vagy gyengeségéről, a kor hitványságáról és fényeiről, egy faj haláláról vagy felemelkedéséről tudósítanak. S ennek a görcsöt oldó *nagy lélegzetnek* műfaja: a történelmi regény. Szükségszerűen az, mert a legizgalmasabb és leggazdagabb anyagot görgeti. Természetesen minden nagy lélegzethez *nagy író* kell, komoly művész, igazi alkotó. És a kismester, a középszerű másoló csak szánalmasan fog dadogni vagy kapkodni; vagy ha ügyes szemfényvesztő: nagyképpel papírmásé súlyokat emelget.

Kodolányi János történelmi trilógiája (*Julianus barát, A vas fiai, Boldog Margit*) a nemes műfajból való: ami igazán szép, komoly, megrendítő benne, az maga az anyag, a méret, a kiszakadó szorongás — a boldogtalan tizenharmadik század, a tántorgó magyar glóbusz velőtemesztő víziója. Mennyi minden zsúfolódik ebbe a tizenharmadik századba! Mennyi vér, láng, korom és erőszak. A két század találkozásán egy nagy kán megalapítja a kelet-ázsiai tatár hatalmat; majd egy idegenből jött királyné pökhendi sorsosait telepíti magyar földre; halotti beszédet jegyeznek be egy bencés mikeskönyvbe; egy magyar bán felkel úrnője ellen, egy magyar király keresztahadjáratot vezet a Szentföldre, majd kiad egy bullát, amely ellenállási jogot ad a rászorulóknak az erőszak ellenében;

két árpádházi vér verseng a főhatalomért; egy magyar szerzetes elindul Magna Hungariába; Batu Európára tör, Batu Magyarországon, egy királylány a Nyulak Szigetére kerül, Frigyes osztrák herceg ostromolja Pozsonyt, — s még mindig csak a század derekán tartunk!

És amíg fenn az éles szelek zúgnak, lejjebb, az országban, kisebb urak ülnek évek hosszú földszintes parasztházai asztalánál, esznek, isznak, majd megint isznak, süttetik hasukat a nappal, valami állati fájdalom és elesetség rág bennük; vastagfalú monostorokban hívó és hitetlen barátok tanulnak, tanítanak, marakodnak, fegyelmet tartanak, istenhez fohászknak és néhányan közülük az őshazában maradt magyarokról álmodnak; az országutak és az ösvények tele vannak a kintól és a tisztánlátástól már csak üvöltöni tudó bolondokkal; hatalmas nemzetségekkel találkozunk, „ami a mienk, az nem üvök”-fajtaival, akik minden alkalommal bajban és sárban hagyják az országot; derék urak szomszédoskodnak s mint igaz urakhoz illik: „égetik, dúlják, sanyarják egymás népét”. Végláthatatlan sor, magyar, kun, német urak, — mintha Csicsikov trojkája röptene a tizenharmadik századi zombékos tájakon: *holt lelkek* legnagyobb részben ezek a hősök, s a holt lelkek körül óriás küllő a horizont, a gyötrelmes látalom: a törzsében férges ország, eladósodva, megromolva, pénzemberektől és harácsoló uraktól kiszípolozva, a kegyelmet és az érzékenyülést nem ismerő európai politikának kiszolgáltatva, a magyarság felett lebegő nagy veszedelmektől örökkön fenyegetve. Megrázó erővel felmutatott kép, a romlás és recsegés döbbenetes rántörése, — ott hőkölünk a századok óta meg nem oldott és csak időről időre eltolt probléma előtt: „Ki esz meg vajon, a keleti tatár vagy a nyugati német?” És a heroikus szimfónia kürtökkel intonált csúcscát érezzük, amikor *A vas fiai*-ban, a trilógia talán legszébb részében a táborába visszaérkező tatár kém megvetően legyint Batu előtt: „Olyan ez az ország, mint egy sáros, éhes disznósűrhe. Egymást marják, egymásra acsarkodnak. S amit tudnak, felfalnak egymás elől”.

És mégsem olyan. A mélyben, a sötétben, legalul ezer és ezer kis falu él, dolgozik, ősi és új isteneit imádják, szeret, időnként ki-kiszakad közülük valaki, néha vissza is tér, ismeretlen suhancok elindulnak és katonák, rablók vagy papok lesznek belőlük; álmodnak ezek a kis falvak, legtöbbször csak a egymás kölesről és a másnapi munkáról,

A tizenharmadik század víziója

de néha-néha egészen távoli zenékről és álmokról. Nádasok, erdők, halmok, vizek közé rejtett csöppnyi emberi helyek, ahol alig tudnak valamiről, jóformán nem hallanak semmit, néha felégetik őket, de sokan vannak, kipusztíthatatlanul sokan. Élnek, meghalnak, — és a kalandokból hazatérő fiúk esztendőök zűrzavarára, arcokra, szörnyű éjszakákra, vérre, ledőlő templomtornyokra emlékezve arra a kérdésre „Hát láttál-e valamit?” hosszú hallgatás után nem tudnak mást mondani: „Semmit”. Ez a mély falusi csend eszméletlenség is, de roppant megtartó erő is.

És nemcsak bomlás és halál van. Lázások és álmódók sorsát követhetjük, akik egész életükön egyetlen cél felé mennek: testvéreket találni, magyaroikat visszavezetni, nagyobb népek lenni, — és már tízszer és százszor csüggednek, összeesnek, egyedül vannak, elmerül körülöttük minden, amikor idegenben, Ázsiában magyar szó, nótafosz-lány csak hirtelen vizeken túlról feléjük, — nem éltek hiába!

Óriás, kifeszített, ránkboruló égbolt ez a trilógia, vad sötétség, amelyen a részvétlenség forró csillagai mellett mégis valami kis fény jut a *megmaradásnak* és a reménynek is. Itt, ezen a hatalmas freskón nem a *leleplezés* fontosabbé, az emberek örök aljasságának és a viszonyok perzselő romlottságának elkiáltása, mint az író régebbi, ke-

gyelemnélküli, dermedt regényeiben (*Kántor József megdicsőülése, Sötétség, Börtön*) — Kodolányi történelmi trilógiájában e leleplezés, a vád, az indulat, a fájdalom, az ítékezés gesztusaiban a *továbbmutatás* a fontos. A továbbmutatás a *megmaradás* felé. Ez az író húsz év harcai, küszködései, lőporfüstös írásai, néha döbbenetes vádjai után kiforrt, megnőtt, megtisztult: roppant anyaggal dolgozó, szorongató, igaz művész és alkotó lett.

Szóljunk külön a három regényről? Közülük talán *A vas fia* a legolvadottabb, a legköltőibb, a legteljesebb, — az író és az anyag legelső találkozásában a legforróbb. A *Boldog Margita* szentté-válás nehéz útját mondja el tökéletes művészettel, de Kodolányi mégis ezeken a lapokon marad a legnehézkesebb, a legkevésbé átszellemült. A *Julianus barát* megint nagy lélegzetvétel, egyetlenegy, végetérni nem akaró vándorút a megszabadító álom felé, szorongató, leverő, kalandos, csüggesztő, fel-emelő út, olyan mint egy hosszan kitartott, megszehangzó férfikiáltás: erő, keménység, zengés van benne. Néha persze itt is ott is beomlanak kisebb kupolák, egyes részletek zátonyrafutnak, de milyen megrázó, megrendítő az egész vízió!

Igazán jó történelmi regény-e ez a trilógia? Történelmi, mert minden analógia nélkül is valamit el tudott kiáltani, ami örök; s mégis meg tudta mutatni a változó alkatot az időnek egy olyan hul-

lámában, amely csak egyszer volt. Ennek a regénynek magyarsága mindenestül az időbe dermedten áll: az a földjében, vizeiben, flórájában, embereiben nyersebb, keményebb, illatosabb és vadabb Magyarország ez, amit az Árpád-kornak érzünk. A forró közelség szinte az arcunkba lehel, az élmény olyan, mint amikor a fekete szénből felcsap az évezrede belefojtott fény és láng.

És felcsap ez a láng más síkon is: a szavakban, a mondatokban, a dús jelzőkben, a hajlékony igékben, végig a váratlanul izes és gazdag nyelvben. A roppant méretknél is izgalmasabb meglepetés sokáig a fejezetek csodálatos áradása: mintha kiöntött nagy vizek végtelen tükrei fölött járnánk — *szavak* tájat, eget, embert, élőket és holtakat visszatükröző óriás felületét érzékeljük mindenfelé. Igézően ritka felmutatása ez a könyv a magyar nyelv szinte teljes anyagának. Mennyi élőre lehelt, új fényben csillogó szó! A hatalmas anyagban milyen szívetdobogató felfedezés: egy szinte titkon és észrevétlen megvalósított nyelvújítás, a képek shakespeare-i-en gazdag rajzása!

Megtalálhatjuk egymást, felemelkedhetünk lebegő magasságokba, megmaradtunk, — körülbelül ennyi a három regény végső tanúsága. Megmaradtunk! Ez fájdalmasan sok és keserűen semmi eredmény. Megmaradtunk a tatárjárás, a vak tizenharmadik század után is. Megmaradunk-e? A felelet meghaladja az író tisztjét. Kodolányi János mintha *igen-t* mondana. De ezt az igent több gyötrellemmel és szorongással magyar írók közül kevesen mondták el.

1989. ápr. 131

CSÜRÖS MIKLÓS

Személyes hiteli tanúskodás

Kodolányi Júlia: Apám

Kitűnő könyv született egy nagy író hétköznapi, „családi” életéről az egyik legmegbízhatóbb tanú, a leánya tollából. Kodolányi Júliát okkal és joggal bíztatták, bátorították erre a munkára, hiszen, mint az előszóban hitelesen írja apjáról, „közvetlen családi környezetén kívül zárkózottsága és szerénysége miatt senki sem ismerhette igazán”. A könyv szerzője – bár nem hivatásos író – felnőtt a nem akármilyen nehéz földathoz, apjáról, családi-testvéri életükről nemcsak élethű képet fest, hanem emberismeretéről és irnitudásáról is meggyőz. Egyáltalán nem sajnáljuk, hogy az író Kodolányin kívül a *magánember*, a családfő s körülötte a szerettei is megjelennek, maga az emlékeit lejegyző Júlia, bátyja, az ismert néprajztudós, s főleg az áldozatos életű, kedves, szerény feleség és édesanya, akiről meghatóan szép portré rajzolódik ki ezeken a lapokon. A Csöszsi-családról, az ősi ormánsági anyai ágú elődökről és rokonokról adatokban gazdag leírást találunk Kodolányi Júlia könyvében, kitér az apai ágra is, nyíltan beszél a *Futótűz* című regényben szereplő Kodolányi Ila néni, a Püspökladányba költözött keserű sorsú rokon életéről is. Szóba kerülnek a Vajszlóba való későbbi visszautazások, köztük a leginkább megrázó utolsó „baranyai utazás”, amikor már egy súlyosan beteg ember akart elbúcsúzni gyermek- és ifjúkora földjétől.

Miben mond újat, mit tesz hozzá apja jellemrajzához Kodolányi Júlia könyve? Átrajzolja-e, és miként, a közkeletű Kodolányi-portrét? Hogyan járulnak hozzá följegyzései a művek értelmezéséhez, mélyebb megismeréséhez? Ezeket a kérdéseket szem előtt tartva húzok ki néhány szílat az emlékirat gazdag szövetéből.

A *Sötétség* íróját az irodalmi közvélemény szigorú, kemény, ahogy Kodolányi Júlia is idézi, „nehéz természetű” embernek tartotta. A legjobb barátok egyike, Göllner Miklós festő még gyászbeszédében is használja a „sötét, keserű, kötekedő és kíméletlen” jelzőket. Kodolányi Júlia azonban – a saját nézőpontjából joggal és hitelesen – az „apát” akarja megírni, s ez az aspektus lehetővé teszi, hogy egy kívülről kevésbé látható jellemvonásra, a „nehéz ember” gyengédségére irányítsa a figyelmet, anélkül, hogy ezt a tulajdonságot nevének nevezze. A szeretet és hála, amellyel a beteg ember hű társát, „Majderkát” körülveszi; a lányához való aggódo és intim ragaszkodása, amely még az apai féltékenység follobbanásait is megható emberi gyarlóságáig szelidíti; szeretete a gyerekek, sőt az emberszámba vett állatok iránt – mindez Kodolányinál azért nemcsak magánügy, mert nála ritkán észrevett esztétikai és műfaji minőség, az idill életrajzi, pszichológiai gyökéretére vet fényt. A *Feketevízben*, vagy *A vas fia* keretfejezeteiben nem „menekül” az idillbe, hanem összetett személyiségének egyik fontos részét tárgyasítja benne.

Családja oldaláról nézve nyitott közösségi embernek ismerjük meg az irodalmi életben vitákat kavará, pörököt, összeveszéseket vállaló, harcias Kodolányit. Fiatalkora sűrűn változó szükségleteiben, albérleteiben épp úgy, mint később Akarattyan, majd öregkorában Budán vendégek, barátok adják egymás kezébe a kilincset, írók, festők, zenészek, publicisták, tudósok. (Talán csak kétszer fogyatkoznak meg huzamosabb időre a látogatók, az 1945 utáni kirekesztettség első éveiben és az elhatalmasodó betegség idején, halála előtt.) A társaság és a másik ember iránti mohó igényen kívül Kodolányi polihisztori műveltségének egyik forrását is megjelöli baráti társaságának összetétele; az ismeretek átadása és befogadása persze mindig kölcsönös. Többnyire szükségből, ritkábban saját elhatározásból a család gyakran szétszakad, sokat utaznak, levelek jönnek-mennek Budapest, Debrecen, Pécs, Akarattya, Finnország között. Ezt is rugalmasan bonyolítják; Kodolányi mozgékony, julianusi alkat volt, annál fájdalmasabb lehetett számára a helyhez, majd ágyhoz kötő betegség. Aggályosan számontartotta ebben a korszakában, ha fiatal tanítványai ideig-óráig elmaradtak. Esszéiben rögzített pedagógiai elveit mintaszerűen valósította meg az „esti beszélgetések” során; ennek személyes tanúja vagyok.

Ami az életét végigkísérő betegségeket illeti, az emlékirat nem dramatizáló, hanem tempós és alapos tényföltárása igen érzékletesen jeleníti meg azt az emberi drámát, amelyet az író a testi kiszolgáltatottsága miatt átélt. A biológiai nyomorúságon kívül az is emésztette, hogy

Uj László
1989. ápr.,
4. 77. 125-126.

az akarattjai nehéz kerti munkát mindenestül feleségére kellett hagynia; másrészt a félelem, hogy betegsége a szeretteit aggodalomba ejti, gyakran a bajok elhallgatására készítette. Keresztény stóicizmusnak nevezhetnénk, ha nem volna önellentmondás, azt a külvilágtól elforduló beletörődést, amelynek védelmében a legsúlyosabb fenyegetettségben még mindig nagy műveket alkotott. Ne törődj a holnappal – Kodolányi Júlia szerint gyakran idézte ezt a bibliai gondolatot.

A kötet jónéhány eddig ismeretlen levelet és dokumentumot tartalmaz, a levelek címzettjei között van például (a családtagokon kívül) Simándy Pál újságíró, a pécsi Fischer Béla, Illyés Gyula, Várkonyi Nándor, Szabó Lőrinc és Nagyklára néven emlegetett felesége és mások; először közölt naplórészletekkel is találkozunk, többek között Tamási Áron 1945-ös első pasaréti látogatásáról, amelyik igencsak árnyalja az Ábel-regények írójáról kialakult közkeletű képet. Halálfélelmet árasztó szívszorító leveleket olvasunk a könyv utolsó negyedében, de helyesen írja Kodolányi Júlia, az író dolga az, „hogy ezeket művekben hagyja az utókorra”. Az *Apám* őszinte, természetes akcentussal elmondott krónikája egy keserves szenvedésekkel teli, példájával mégis fölemelő életnek, a záradékul közölt *Képek* című kis fotóválogatás pedig vizuálisan idézi föl az író és családját, barátait, akit és akiket szerettünk, emlékezetünkben tartunk.

Emlékezés Kodolányi Jánosra

Élete csupa küzdelem, a családért való aggódás, harc a kisemberek társadalmi érvényesüléséért, az ormánsági magyar fajta pusztulásának megakadályozásáért. Életének főbb állomásait 1974-ben Tüskés Tibor, 1988-ban leánya, Kodolányi Júlia rögzítette részletekbe menő alaposítással. Ő maga is gyakran vette revízió alá írói és emberi sorshelyezeteit: „Kie vagyok, a magamé-e, irodalmi és politikai divatoké-e, az érvényesülésé, a pénzé, a sikeré-e, filozófiai, esztétikai rendszereké-e, vagy ezé a népé?”

Az író nem akart elefántcsont toronyba zárkózottan olyan problémákkal bíbelődni, amelyek elvonják, kiszakítják őt a nagy célkitűzésből: a népert való munka útjáról, az Ormánság népi világából.

Ő, aki műveiben a szeretet ígését hirdette, jóformán szeretet nélkül nőtt fel. Gyenge gyermekként született: húzta a lábát, nehézkesen járt, ezért apja „ólommadár”-nak csúfolta. A *Jehuda bar Simon* című regényében kitarulkozva vall születéséről: „Lábbal jöttem a világra. Ez igen ritka eset, még ritkébb, hogy az anya is, az újszülött is életben maradjon. Anyám életben maradt, s íme, élek én is, csupán bal lábam látta kárát szokatlan születésemnek, de lehet, hogy egész sorsom. Ezért neveztek el Lábbal-születettnak. Olyan megkülönböztető nevenemé vált, mint a bar Simon... Mint kisfiú módfelett büszke voltam erre a névre. Egyedül én születtem lábbal előre, ahogy másat a sírba visznek.”

Bár anyjának még egy fia született, rövidesen idegbetegesen elűnt a család életéből. Az íróban azonban élete végéig megmaradtak azok a benyomások, amelyek egy-egy nő alakját édesanyja sorsával hasonlítják össze.

A Teltőben 1899. március 13-án született író első élményei a Mecsek tővéből fakadnak, és a pécsváradai kolostoron át vezetnek Jullianus barát útjára. Korai regényeiben beszámol pályakezdésének küzdelmeiről, a '20-as évek elejének irodalmi életéről. Finnországi utazásának emlékét örököltették meg a testvérnép iránti rajongását kifejező könyvével. A *Sülyedő világ*-ban, majd a *Visszapillantó tükör*-ben visszaemlékezései tükröződnek. A *Szív és pohár* című művében az érzékeny és éles szemű kritikust figyelhetjük meg.

Nagy feltűnést keltett az ormánsági „egykéről”, a paraszti önkéntes születéskorlátozásáról írt, színpadon, filmen is játszott *Földindulás* és *Végrendelet* című színműve. Másutt is emlékező szeretettel szedte csokorba a magyar falu, különösen az Ormánság népének életéről rajzolt emlékeit. Írásaiban olyan távolságok tárulnak elénk, amelyeknek társadalmi vonatkozásai lüktetően lázlanak a kisemberek sorsának megváltoztatására, kálvániájuk erőteljes kottázására.

A '40-es évek elején Kodolányi egy időre elveszti a helyes irányítót. Családi gondjai, lelki nyugtalansága, útkeresése arra kényszeríti, hogy — Tüskés Tibor hasonlatával élve: „a toll kultijaként” dolgozzék. Ekkori regényeiben a pogány magyar életformát eleveníti fel — kitűnő nyelvi és korfestői képességgel (*Pogány tűz, Emese álma* stb.). Történelmi tárgyú regényei Makkai Sándorral csaknem azonos történelmi korszakot, a magyar középkort idézik fel. Az 1936-ban megjelent *A vas fia* a tatárjárás nagy körképe — az ómagyar nyelv andalító archaizmu-

sával. A *Boldog Margit* című regénye IV. Béla király Jézusnak elígert leánya sorsában a szeretetet hirdeti. Olyan történelmi atmoszférát teremt, amelyből nemcsak a zárda életének reális rajza ragad ránk, hanem az elmélyült lélekábrázolás megigéző hatása: — mindez a telizengésű, ősi magyar nyelv búbjával.

Történelmi regényeinek másik csoportja a misztikus ősdőkhöz és az ókorba vissz el bennünket, hogy az íróval együtt vizsgáljuk: mi az emberiség sorsa, milyen törvények igazgatják viselkedésünket. Az *égő csipkebokor* című regényéhez fűzött jegyzetében így szól az író üzenete: „Egyes egyének fölemészthetnek a külső világgal és a belső ellentétekkel vívott küzdelemben, erőfeszítésük mégsem haszontalan. Mert a nép magába fogadja áldozatukat, megerősödik általuk s egyre egyenesebben halad egy felsőbb rendű szocialista életforma felé, amelyet ha valaki tagad, annyi, mintha magát az ember végső célját tagadná.”

Mózes és a zsidó nép szenvedései sorsának tanulságos történelmi-társadalmi kibontása után régi teremtést valósítja meg az *Én vagyok*-ban. E munkájában az igaztja: miért nem fogadta el környezetete a Megváltót nemes tanításai, csodáit ellenére: miért árulta el tanítványainak egyike? Nem annyira Jézus, az elárult, mint inkább az áruló Jehuda bar Simon (Júdás) története, lelki vívódása, gyöttrődése érdekl. Először is *Jehuda bar Simon* címmel írta meg Judás fikatív életrajzát, később e részt beiktatta az *Én vagyok* című Jézus-regényébe, amely a szebbnél szebb gondolatok tárháza. Jesuha (Jézus), a Mester ekként buzdítja tanítványait: „Jön idő, hogy aki üldöz titeket, mind azt házi, isteni tiszteletet cselekedett. De bízzatok, én békességet hagyok nektek, az én békességemet... E világon nyomorúságotok lesz, de bízzatok! Én meggyőztem a világot!”

Júdás alakja — az írói elképzelés szerint — azért válik egy kisse maivá, mert „bele tudtam sűríteni véleményemet mindenféle árulásról, az akaratlanról, az ártatlanról is”.

„Ezt a bűnről szóló és a bűnbánó szenvedés ihletében fogant, vallomások regényét a korszak keves számú kiemelkedő alkotásai közé kell sorolni” — írja a mű egyik kritikusa, Csűrös Miklós.

1956 februárjában szívinfarktus éri. Halálszorongás fogja el, mert nem tudja, „milyen lesz az a pillanat az öntudatom számára, amikor még tudom, hogy én én vagyok, de már nem tudom, hogy vagyok”.

Még 13 évig élt: 1969. augusztus 10-én délután fél hatkor élete befejeződött. Élete végén egyre közelebb került a katolikus egyházhoz, s ezért 1968. január 8-án, Boldog Margit szentté avatásának napján visszatért eredeti vallásához. „Azt kívánta — írja leánya —, hogy abban a vallásban haljon meg, amelyikben megkeresztelték.” Az egyházi szertartást Belon Gellért pécsi c. püspök végezte.

Veres Péter, Tatay Sándor, a sírnál pedig Göllner Miklós, a legrégebb barát búcsúztatták a nagy halottat. Az utóbbi szavaiából idézünk: „Gyenge tested ellenére erős ember voltál. Férfiasan viselted el a mellőzést, a méltatlanságot. De helyette az egész magyar nép tűzi melledre a legnagyobb kitüntetést: a szeretetét.”

Tóth István

Uj Ember 1989. ápr. 23. 17. n. 6.

TÜSKÉS TIBOR

Kodolányi nyelve

Kodolányi Móricz Zsigmond stílusáról írta: „Nincsenek skrupulusai. Nem ismer nyelvtant és szabályokat...” Kodolányi Jánosnak bezzeg nagyon is voltak nyelvi skrupulusai, Kodolányi nagyon is jól ismerte a nyelvtant és a nyelvi szabályokat.

Amikor a több évi elhallgattatás után 1955-ben újból publikálhatott, és a Dunántúl című folyóirat megkezdte *Utóhang* címmel Móricz Zsigmondról szóló emlékezéseinek közlését, a második folytatással egyidőben, a lap 11. számában nyelvészeti eszme-futtatást tett közzé. Az *Egyszerűsítés, vagy logikátlanság* című írás igazolja a fenti megállapítást. A cikkben az új helyesírási szabályok megszerkesztésével kapcsolatban a túlzott egyszerűsítés elve, a szóformalizmus ellen emeli föl szavát, az etimológiai helyesírás törvényeit, a nyelv logikáját védi, valamint — Kodályhoz hasonlóan — a nyílt és a zárt *e* hang megkülönböztetett jelölése mellett száll síkra.

Kodolányi nyelvi skrupulusairól, pedantériájáról személyes emlékeim is vannak. Amikor a hatvanas évek elején meglátogattam Akarattyán, Balatonfenyvesről utaztam hozzá. Szabadbattyánban kellett átszállni a tapolcai vonatra, de lekéstem a csatlakozást. Amikor megérkeztem az akarattyai villába, mentegetőztem: — Éppen akkor húzott ki a szerelvény, amikor leszálltam a kanizsai vonatról... Kodolányi azonnal rám villantotta szemét: — Micsoda beszéd: „kihúzott” a szerelvény. Förtelmes germanizmus... — Hiába mentegetőztem, apám vasutas volt, vasútállomásokon nőttem föl, ott hallottam ilyesmit: A gép átáll... A szerelvény előrehúzza... A gyors elveri a személyt... Kodolányi nem tágított: — Magyar ember így nem beszél...

Később tudatosan foglalkoztam Kodolányi munkásságával, regényíró művészetével, stílusával, nyelvvel. Könyveinek kézbevételekor az olvasó azonnal megérzi nyelvi plaszticitását, érzékletességét, költőiségét. Talán legszembetűnőbb stílus eszköze a nyelvi paralelizmus, az azonos értékű, mellérendelő bővítményekkel gazdagított, összetett mondat típus, a körmondatnak az a fajtája, ahol a nyelv ritmusát a mellérendelő szerkezetek egymásutánisága adja meg. Íme, egy részlet a *Sülyedő világból*:

„A gügyögő, duruzsoló asszony könnyedén, óvatosan kiemel a vízből, s puha kendőbe burkol. Ülök a karján, a puha kendő simogatóan körülölel. Könnyű vagyok, arcomról, hajmról csurog a víz. A gügyögő, duruzsoló asszony odaszorítja sima arcát az én vizes arcomhoz, megcsókol. Kéjes nyugalom árad el bennem, biztonságban vagyok, magasan a föld fölött. Visznek egy másik helyiségbe... Aztán az egész képre leszáll a sötétség.”

Tizenkét, egymással mellérendelő viszonyban álló igei állítmány alkotja a rövid bekezdés nyelvi-szerkezeti fölépítését: kiemel — burkol, ülök — körülölel, vagyok — csurog, odaszorítja — megcsókol, árad el — vagyok, visznek — leszáll. A bővítmények, a jelzők és a határozók is többnyire párosan fordulnak elő: gügyögő, duruzsoló; könnyedén, óvatosan; arcomról, hajmról.

Minden bizonnyal Kodolányinál tudatosan vállalt fegyelem a mellérendelő mondatok és bővítmények kedvelése. Elfogadta Karácsony Sándor nézetét (és a mások — például Lükő Gábor — által is vallott fölfogást), hogy a mellérendelő szemlélet a magyar nyelv és gondolkodásmód rendszeréből, „a magyar lélek” természetéből következő sajátosság.

De honnét van akkor, hogy más magyar írók — Pázmánytól a felvilágosodás kora íróin át Eötvösig és tovább — viszont az alárendelő szerkezetekből fölépített összetett mondatot,

Vigilia 1989. máj., 5. sz. 367-368.

a bonyolult, nehezen áttekinthető körmondatot kedvelik? Az alárendelő szerkezet idegen volna a magyar nyelvtől és gondolkodásmódtól?

Egy empirikus értelmezéssel próbálkozom meg, s előre félek attól, hogy „tudománytalanak” minősül.

Néhány éve Sepsiszentgyörgyön, az erődtemplomban nyugati testvérlelkészek részvételével egybekötött, több órás református istentiszteleten vettem részt. Nos, akkor figyeltem meg (s ezt azóta más református lelképásztorok igehirdetése is megerősítette bennem), hogy a protestáns prédikátor attitűdje ez: „általam szól az Úr”. Ez az attitűd a választott textussal és a Szentírást sugalmazó Istennel valamiféle belső azonosulást tételez föl, valamiféle „transz”-helyzetet teremt, ami a gondolatot és a kifejezést törvényszerűen fősorolásszerűen, párhuzamosan rendezi el.

Egészen más a katolikus pap attitűdje, a katolikus igehirdetés, a prédikáció. Ott a választott evangéliumi szakaszt a pap megmagyarázza, értelmezi, „lefordítja” a hívek, a laikusok számára. (A protestáns bibliafordításból hiányzik, a katolikus bibliafordításból elengedhetetlen a lábjegyzet, a magyarázat!) Nos, ez az értelmező, kifejtő, magyarázó megközelítés szükségképpen kedvez (az érzelmi hatás helyett logikai hatásra törekvő) alárendelő mondat típusnak. Pázmány nyelvével, egyik prédikációjából választott részlettel szeretném alátámasztani a megfigyelést. Az Isten ígéjének gyümölcsös hallgatásáról szóló prédikációjában olvassuk (a tördelésseel külön hangsúlyozni kívánjuk a körmondat nyelvi-szerkezeti tagolását):

„Az Isten ígéje azért neveztetik magnak és orvosságnak,
mert miképpen a mag ki nem kél,
 ha földben nem rejtetik,
 és (ha) ideje nincsen a gyökerezéshez,
(mert miképpen) az orvosság és flastrom sem segít,
 ha bizonyos ideig nálunk nem marad,
úgy az Isten ígéjét
 ha szüvedbe nem rejtjed,
 ha Boldogasszonyt nem követed,
 ki az Isten szavait lelkében tartotta és megfontolta,
nem veheted üdvösséges hasznát az Isten szavának.”

A hasonlatok, valamint az okhatározó, a feltételes és az alanyi alárendelő mondatok egész sora előzi meg a fő közlést tartalmazó utolsó tagmondatot, a főmondatot.

De térjünk vissza Kodolányihoz! Köztudott, hogy Kodolányi katolikusnak született, majd — főképpen Csikesz Sándor csányosrői lelkész hatására — áttért a református hitre (élete végén aztán ismét visszatért a katolikus egyházba), s műveltségének alapját a protestáns kultúra adta meg. Karácsony Sándor is, Lükő Gábor is, a magyar mellérendelő szemlélet hirdetői reformátusok, sőt teológiai képzettségű, egy ideig pedagógiai, illetve lelkészi gyakorlatot is végző „tudósok” voltak. Amikor Kodolányi a mellérendelő mondat típus, a nyelvi paralelizmus mellett „döntött”, a protestáns művelődésben, a református prédikatori hagyományokban gyökerező, „magyarnak” és „nemzetinek” mondott előadásmódot választotta.

Természetesen hipotézisünk nem arra szolgál, hogy azt tanácsoljuk: az írók stílusát felekezeti hovatartozásuk alapján vizsgáljuk, értelmezzük és minősítsük. Kodolányi stílusának példája csupán arra jó, hogy fölhívjuk a figyelmet: a magyar nyelvben előforduló kétféle összetett mondat, a mellérendelő, illetve az alárendelő szerkezetekből fölépített körmondat kialakulásában a történelem során talán a kétféle beszédhelyzet, az élőbeszéd két változata, az igehirdető és a prédikáló magatartás is szerepet játszott.

BELON GELLÉRT

Kodolányi János áttérése

Kodolányi Jánossal Zimándi Piusz révén kerültem ismeretségbe, majd barátságba. Zimándi 1955-ben azzal indokolta kérését, hogy kísérjem el János bácsihoz, hátha tapintatosan elő lehetne készíteni visszatérését az egyházba. Zimándi nem aktív térítést értett ezen — legalábbis én nem így értelmeztem, hanem úgy, ha János bácsinak visszatérési problémái lennének, álljunk készen a szükséges teendők elvégzésére. Mindenestre kölcsönösen megnyertük egymás szimpátiáját és hosszú vitákat folytattunk vallási dolgokról. Ő sokszor egészen meglepően tagadó volt vagy más felfogást védelmezett, mint ahogy azt szeretete és barátsága velem elképzeltette, de mindig azt éreztem ki, hogy nemcsak az álláspontomra kíváncsi és az érveimet akarja hallani: számot adott velem hitemről, hitem egyes pontjairól.

Sokat beszélünk az egyházban folyó kérdésekről: XXIII. János pápa egyénisége, a zsinat, a zsinatban tárgyalt és nem tárgyalt kérdések, VI. Pál pápa, Teilhard de Chardin rendszere igen nagy hatással voltak rá. Imponált neki az egyház modernsége, de az eszmények előtt való alkutlan helytállása is, amikor a modernséggel szemben ezeknek az eszményeknek további képviselésére vállalkozott (*Humanae vitae*, *coelibatus*). De én soha elő nem hoztam (legtöbbször Zimándival együtt voltunk nála), ő sem tett célzást vallási ügyeinek rendezésére.

Előkészületek

1967 júniusában üzenetet kaptam Zimánditól, hogy János bácsi szeretne áttérni, és kért engem Zimándi — minthogy gyakorló lelképásztor vagyok —, minden szempontból vegyem át János bácsi lelki ügyét és keressem föl mielőbb Akarattyán. Azon a nyáron — káplánom beteg volt, Pali bátyám Nagysomkúton (Romániában) májrákkal haldoklott és hívott — eléggé elfoglalt voltam, így csak július közepén írhattam neki, hogy meglátogatom. De ismervé ideges és nyugtalan természetét, előre mentegtettem magam, ha netán közbejövő váratlan lelképásztori feladat miatt az ígért napra nem mehetnék (például temetés a faluban), akkor másnap vagy harmadnap megyek kocsival, szomszédom, Kühner János öregcsertői plébánossal. Erre jött postafordultával egy lap: „Kedves Abbém! Lehet így is, lehet úgy is, amúgy is. De legjobb emígy: jöttök holnap reggel 5 órakor és elmentek szeptember 1-én az éjjélivel.” — Nekem Miskén nem jött temetésem, sikerült a jelzett napon menni. Autósomat — mint papot — diszkréten figyelmeztettem, hogy egy kis idő után majd hagyjon magunkra, hogy a lelki dolgokat elintézhessük. Vittem magammal szent kenetet is, mert arra gondoltam, hogy talán betegségének súlyosodása váltotta ki ezt a nekem váratlannak tűnő fordulatot.

Július 26-án délután értünk Akarattyára. Várt, a kertkapu nyitására már köszöntött, jókedvűen és lelkesen, a háza előtti verandán üldögélt a hűvösben. Én mindjárt rátértem a jelentkező levelemben megírt problémámra, ez akkor foglalkoztatott, ti. az egyházban meglévő holt terhekről, amikre hívó lapjában is utalt: „... talán jut idő arra is, hogy a felvetett kérdéseket megbeszéljük, azaz: miként lesznek a kerékkötő erő kereket lendítő erőkké!” Ezt azért is tettem, hogy a kísérőmnnek ne nyomban kelljen fölállnia és eltávoznia. Érdekes és különös volt, hogy máskor komolyan nézett szembe kérdéseivel, most mintha félvállról vette volna, fölényeskedni kezdett és — mintegy elbagatellizálni akarta az

Vigilia 1989. máj. 15. 369-374.

nagyon mélyen foglalkoztató problémát. Kissé meg is lepődtem, majdhogy meg nem ütköztem ezen. De az elkövetkezők megmutatták, mi mindennek az oka. Ugyanis nem kisebb meglepetésemre a kísérem előtt rátért lelke rendbehozatalának ügyére.

— Mert tudjátok, filozofálgatni, meg okoskodni lehet sokat, de csupán egy van, ami számít: Isten kegyelme.

És pár szóval még fejtegette a kegyelemszolgáltatás nagy valóságát és irgalmát, úgyhogy visszautunkon Kühner János, aki 21 éves papi szolgálatát töltötte, azt mondta: — Életemben még így és ilyen szépen nem hallottam a kegyelemről beszélni senkit sem. Fölért az a pár mondat egy lelkigyakorlattal!

De nem időztünk sokat a témánál, hanem János bácsi azt kérdezte, mit kell tennie, hogy a katolikus egyházzal rendezze majd ötven esztendeje megszakított kapcsolatát. Nagy gondot okozott neki, hogy nem tud elmenni két tanúval kijelentkezni az illetékes református lelkész elé, de természetesen vállalja, hogy majd írásban is elég-e, kérdezte. Megnyugtattam, hogy erre most már nincs szükség, mert a kijelentkezést az állami törvények írták elő, addig, amíg az egyházat el nem választották az államtól. Hanem — és most elsoroltam a tennivalókat — nekem engedélyt kell kérnem az illetékes egyházi főhatóságtól a kiközösítés alól való nyilvános feloldásra, el kell végezni a szentgyónást és szentáldozást, föl kell venni a szentkenetet és rendezni kell az érvénytelen házasságot. Mindezt nagy figyelemmel hallgatta, hozzájárult. Azt gondoltam — és indítást is tettem —, hogy most is kell már legalábbis a lelkiismereti fórumon valamit tennem. De elhárította, mondván, hogy erre nem eléggé alkalmas a légkör, a család bár tud róla, de unokái is idelelni vannak, szeretné azt olyan légkörben elvégezni, ahol az elmélyülés, magány és csend biztosítva lesz. Tehát majd összel visszamegyünk Pestre és ott keressünk alkalmas időt. — Megnyugodtam, hogy nem egy betegségi depressziós hangulat váltotta ki ezt benne, hanem egy régóta érlelődő folyamat felszínre jutása volt.

Ha Kodolányi vállalta is a nyilvánosságot, olyan értelemben, hogy kijelentkezik elhagyandó egyházánál és bejelentkezik a katolikus egyházba, azért az érződött, Zimándival is úgy ítéltük meg, hogy a legnagyobb diszkrécióval kell az ügyet elintézni. Ezért vártam az alkalmat, hogy vagy Veszprémbe, vagy Esztergomba mehessenek — de inkább az utóbbi mellett döntöttünk —, és a szükséges engedélyt megszereztem Schwartz-Eggenhoffer apostoli kormányzótól. Nem nagyon mozoghattam, s azért végül is megkértem Budai Dezső bazilikai kiegészítő lelkészt — Kodolányinak lelkes olvasója és nagy híve volt —, vinné el iratomat a Pesten idéző Kormányzóhoz és négy szemközti kihallgatás során kérje meg számomra a szükséges ordináriusi engedélyt. Készségesen vállalkozott rá. Írásomban Kodolányi beállítottságát jeleztem, s azt is írtam, hogy sohasem írt az egyház ellen. Erre — Budai szerint — a Kormányzó azt a megjegyzést tette:

— Hát azért azt sem lehet mondani, hogy katolikus! — És utalt *Égő csipkebokor* című regényére, amit éppen akkoriban olvasott az ősz főpap. De teljesen rám bízta a dolgokat. Én diszkrét kezelést kértem. Beleegyezett, csak azt mondta, hogy a házasság orvoslását be kellene jegyezni valahová.

November közepe után voltunk. Elmentünk Zimándival, hogy majd a teendőknek legalább egy részét el fogjuk intézni. Látogatásunk bejelentésekor virágnyelvet használva utaltam az áttérésre. Odaérve nem látszott hozzákészültnek, örömmel vette az engedély megszerzését. És utalt arra, hogy baj lesz a hitvallással, mert neki nehézségei vannak a Mária-dogmákkal. Mária istennővé tétele ellen lázongott, nem Mária ellen. És Jézus lényére célozva kifejtette, hogy ő mennyire tiszteli és szereti Mirjamot, Jézus anyját. Én próbáltam úgy beállítani a dolgot, hogy a Szűzanya istennővé tételének hiedelme csak protestáns hiedelem, a katolikusok ezt nem így értik. Beszámoltam a Máriapócsra, Szeged-Alsóvárosra tapasztalt nagyméretű zarándoklatok lelkületére. A túlzottnak látszó Mária-tisztelet a nagyobb mérvű csodálatos eseményeknek köszönhető, amelyek Mária

közbenjárására történnék. De ennek bibliai alapja van — mondtam —, és idéztem Jézus utolsó vacsorai beszédéből: „Aki bennem hisz, ugyanazokat a tetteket fogja végbevenni, amiket én magam cselekszem, sőt nagyobbakat is fog tenni azoknál.” (Jn 14, 12) Mária volt az első és legnagyobb hívő, így Jézus szava értelmében ő tud olyan, sőt nagyobb tetteket végbevenni, mint Jézus. Nem különös tehát, ha a nagyobb tettek nagyobb csodálatot és kultuszt váltanak ki a népben, mely elsősorban konkrét gondolkodású. De ezt csak gondolkodási témának adtam föl neki. Különbben utaltam arra, hogy ez sem fog gátat vetni az áttérésnek, ha nyitva hagyja a belső fejlődés számára lelke kapuját. Szent Pált idézem: „Amiben még másképp gondolkodtok, azt Isten majd föltárja nektek.” (Fil 3, 15)

Ekkor kértem meg arra is, hogy amíg szellemi erejének birtokában van, adjon számot belső fejlődésének útjáról, mely visszavezette őt az egyházba.

— Persze, ti most ki akarjátok használni az egyházatok javára az én páfördulásomat, és zászlólengetés meg harsonázás közben akartok büszkélkedni a megtévedt bárány hazatérésén — mondta évődve. Utóbb kiderült, hogy ez az elhamarkodott kérésem, amit ő félreértett (hiszen nem a nyilvánosságnak kértem én ezt; mindent diszkréten csináltam, még azt is, amit nyilvánosan akart tenni!), némileg késleltette az áttérést.

Gondban voltunk Zimándival; nem akartuk sürgetni — éppen a „triumfálás” hiedelme miatt, viszont olyan ingadozó volt a vérnyomása, és olyan abnormis frontátvonulások voltak, hogy úgy gondoltuk, bármelyik elviheti.

December 8-án jónak láttam levélben is lerögzíteni az áttéréssel kapcsolatos teendőket. Levelemben utaltam a Szeplőtelenül fogantatott Szűzanyára — és lélekben valóban rábíztam ezt a késlekedni látszó ügyet. Karácsony előtt még az 1. (hitvallás) és az 5. (házasság érvényesítése) pontokat kérte Zimándi útján. Pár napot késnem kellett. Mikor odamehettem, el volt foglalva, kiadójától várt tárgyalásra valakit. Kérte, hogy karácsony és újév között vagy januárban keressünk rá alkalmas napot. Nem tudom, leolvasta-e arcomról azt, amit éreztem, vagy csak a barát lelki finomságával megérezte belső csalódottságomat ez újabb halasztáson, de nyomatékosan szemembe nézett és erőteljesen azt mondta:

— Gellértem, az a nap nem gyásznapp lesz életemben!

Megnyugodtam bensőmben: ez az ember lelkileg már rendben van, a damaszkuszi út látomása már megtörtént, csak az van még hátra, amit Pálnak jelzett a damaszkuszi út fényéből szóló Úr Jézus: „Menj be a városba, ott majd megmondják, mit kell tenned!” (ApCsel 9, 6) El is határoztam, hogy majd aktívabb leszek.

Röviddel látogatásunk után hírt kaptam Zimánditól, hogy frontátvonuláskor nagyon rosszul lett, így karácsony után sem mehettem. Ennek részben örültem is, mert ismétlődő rosszulletei, halálfélelmei nem váltották ki benne a szentségekbe való kétségbeesett kapaszkodást, tiszta fejjel, kiegyensúlyozott fizikummal és idegekkel akarta végigélni a szentségeket.

Január közepe táján kaptam a hírt Zimánditól, hogy most már alkalmas lenne az átvétel. Siettem mindjárt Pestre, és bejelentkeztem telefonon. Türelmetlen sürgetés volt a válasz: miért késlekedem, miért nem csináltuk korábban. Tényleg valami félreértés is közrejátszott. Az egek — úgy látszik — azt akarták, hogy Szent Margit napján történjék meg az áttérés. Legkedvesebb regénye a *Boldog Margit* volt.

A kegyelem órája

Szent Margit napján — hangsúlyozom, ezt nem számítottuk ki — előző napi megbeszélésünk alapján Pesthidegkúton Waigand Józsefnél miséztem, tőle kértem reverendát, karinget-stólát, onnét vittem az oltáriszentséget is. Érthető izgalommal közeledtem a Böszörményi úthoz. Zimándival a lakásnál adtunk találkozót, de már a villamosban találkoztunk. A titkunkat mi tudtuk, az elfogódottság és a szentség jelenlétének áhítata

betöltötte a lelkét. Arcáról ezt olvastam le. Csendben mentünk a villamosmegállótól a lakásig. Jutka lánya az első csengetésre azonnal jött — mindig volt valami probléma a csöngővel, most nem. Az előszobában akartam átöltözni papi ruhába, sőt karinget is felöltöttem volna Zimándival való megbeszélésünk alapján, sőt piros gallérom, mellkeresztem-gyűrűm is velem volt, mert láthatólag is tetszett neki Péccsel kapcsolatos püspöki kinevezésem, és valahogy az is érződött az egészen, hogy a pécsi püspökséggel kapcsolatban támadt lelki konfliktusát a pécsi püspökséggel kombinációba hozott ember üti helyre. Így azt gondoltuk, imponálni fog neki, hogy plenis coloribus — mint mondani szokták — jelenek meg az egyház képviselőjében az egyház szolgájaként. Jutka azonban közölte velünk, hogy váratlanul befutott a takarítónőjük, ezért a diskreciót megőrzendő menjünk egyenesen János bácsiék szobájába. Mondanom sem kell, megindultan léptem át küszöbüket, és megcsapott annak az áhítatos várakozásnak a hangulata, amely fogadott: a sezloneon ült feleségével együtt, egymás mellett, és a máskor nagy hangú, széles vidámságú vagy mindjárt csipkelődő köszöntés helyett a megilletődöttség hangfogóján átszűrt örvendezéssel üdvözölt. Mindjárt át akartam egyházi ruháimba öltözni, de azt mondta: nem fontos, neki így is az vagyok, aki a ruhában. Ezért nem bajlódtam az átöltözéssel, hanem mindjárt az asztalkára tettem a táskából kiemelt szentséget és kezgyszereket.

— János Testvér — kezdtem —, vallásunk legszentebb titkait hoztam el ma házatokba és szobátokba. És ezért most mindennapi életetek, örömeitek és küzdelmeitek helye templommá, Isten kegyelmének templomává lesz. Templommá szentelem tehát először is szobátokat. Magyarul végeztem az imát: „Hints meg, Istenem, izsóppal, és megtisztulok. Moss meg engem és fehérebb leszek, mint a hó. Könyörülj rajtam, Istenem, és mérhetetlen irgalmadban töröld el bűneim sokaságát. Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek. Miképpen kezdetben most és mindörökké. Amen. — Mutasd meg, Uram, irgalmasságodat — És a Te üdvösségedet add meg nekünk! Uram, hallgasd meg könyörgésemet — és kiáltásom jusson eléd! Az Úr legyen veletek! Könyörögjünk! Hallgasd meg, Urunk, mindenható örök Isten, könyörgésünket, és méltóztassál e hajlékba elküldeni kegyelmed angyalát, aki őrizzen, védjen, gyógyítson, tisztítson, vigasztaljon és örvendeztesen meg mindenkit, aki ebben a házban van. Ki élsz és uralkodol, Isten, mindörökkön örökké. Amen.” És meghintettem a szobát a négy égtáj felé szenteltvízzel. Azután ezt mondtam: „János bácsi! A teremtés hajnalán az Isten Lelke lebegett az ősvizek fölött, a sötétségben, a kialakulatlanban Isten Lelke gyújtott fényt és teremtett formát. Hívjuk most ezt a fényt gyújtó és formát adó Lelket, hogy eléje kitárt lelkedbe és egész életedre rendet, megnyugvást és békét hozzon.” És elimádkoztam — a szertartáskönyv által is előírt — Veni Creator himnuszt Sík Sándor fordításában (Szent Vagy Uram énektár 97. sz.) Majd a könyörgést hozzá: Küldd el, Uram, Szentlelkeket és újjáteremtődünk — és megújítod a föld színét. — Könyörögjünk! Isten, te a Szentlélek által világosítottad meg híveid szívét és tanítottad, add — kérünk — hogy ugyanazon Szentlélekben mindig a helyeset tegyük és vigasztalásának mindig örvendhessünk, ki élsz és uralkodol mindörökké. Amen.” Majd hozzáfordultam és ezeket mondtam: „Úgy érzem magam, mint a damaszkuszi Ananiás Saul előtt, kit az országúti látomás legyőzött, de neki kellett megmondania, mit kell tenni. Te is találkoztál életed útján a Krisztussal, és te e kegyelmi történet után előttem állsz s kérde: mit kell cselekednem. Én most Jézus egyházának nevében mondom neked: Békülj meg Isten egyházával, melyet elhagytál: tégy hitvallást a két tanú jelenlétében és bízd magad az egyház vezetésére a hit és erkölcs, a kegyelem és az üdvözülés dolgában. Mondjuk el a Hitvallást! Majd én olvasom, ugyanis alá fogod majd írni.” — És kezdtem az apostoli Hitvallást előimádkozni neki, féltem, hogy az izgalom és a még utánunk lévő kifárasztják. De azt mondta: Hagyd! Majd én magam. És elmondta a Hiszekegyet, minden szót tagolva és hangsúlyozva. Az abiuratio haeresis pótlására hivatalosan hozzátett mondatokat is — erről előbb is beszélgettünk — értelem szerint elmondta, a hit és erkölcs dolgában hozzátette az „ex cathedra” kifejezést is.

Ekkor kértem, hogy a bűnbánat szentségében keresse Isten megbocsátó irgalmát, hiszen feltámadása után bűnbocsátó Lelket lehelt tanítványaira. Ezért feleségét és Zimándit távozásra szólítottam föl.

Szentgyónása életem egyik legnagyobb papi élménye: milyen hideg, bíráló és boncoló, szinte a kegyetlenségig szigorú tudott lenni, ennél keményebben tette mérlegre önmagát. Senkit és semmit nem hagyott ki, pozitív és negatív tendenciáit Isten világosságában értékelte.

— Minderre kérem az Isten bocsánatát! — zárta le.

Föloldozás után behívtam feleségét és Zimándit. Közösen mondtuk el penitencia gyanánt a Miatyánkot, lassan, értelmezve szinte a kéréseket. „Az Úr azt mondta: Ha rám akartok emlékezni, tegyétek azt, amit én tettem az utolsó vacsorán kenyérrel a kézben: Vegyétek és egyétek ebből mindnyájan, mert ez az én testem, mely értetek töretik meg. Elhoztam neked a Krisztus testét, áldott jelenlétének titkát; ezt a hihetetlen valóságot: Ő áll most előtted, Ő megy most hozzád, hogy szent találkozástokkal megpecsételje üdvösségedet. Előkészületre imádkozom, gondolatban kísérd azt, amit hallasz, hogy egy legyen imádságunk:

Mély alázattal és imáddal borulok le előtted, Uram Jézus, és hiszem, hogy mint valóságos Isten és valóságos ember vagy jelen, ég és föld királya, szegény emberségünk kegyes megváltója és üdvözítője. Köszönöm, hogy a kereszten kiömlő véreddel megváltottál és most a bűnbocsánatban megtisztítottad szívemet minden bűnömötől. Nyomorúságom mélységéből kiáltok hozzád: könyörülj rajtam. Hitemmel hiszlek, reményemmel tartalak, szeretettel várlak: egy hosszú élet küzdelmes keresésével és igazságra való sóvárgásával, annyi tévedés és kimondhatatlan szenvedések sorozata után Téged várlak és Benned akarok nyugalmat találni. Jöjj, Uram! Meghajtom magam előtted alázatos bűnvallással, hogy felemelj magadhoz kegyelmeddel. Gyónom a mindenható Istennek...

— ezt végig elmondtuk, majd Irgalmazzon neked... Oldozzon fel téged... Felmutatva szentostyát: „Íme az Isten Báránya, íme, ki elveszi a világ bűneit. Hiszed-e, hogy Jézus maga jön hozzád az oltárszentségben?” — kérdeztem, s halkán felelte: Hiszem. És háromszor elmondtuk: Uram, nem vagyok méltó... Hozzátettem: „Krisztus teste őrizzen meg téged az örök életre. Amen.”

Láthatóan mélyen megindult volt a pillanat szentségétől, de fáradtnak is láttam. Azért csak rövid hálaadást imádkoztam elő: „Úgy érzem magamat, Uram, mint a betlehemi barlangban: életem hidege, sötétje, bűneim szennye közepén Te világítasz, mint szötlan Kisdéd. Nem riadtál vissza a hideg fogadtatástól, sőt itt ütötted föl jóságod, örömd sátorát, úgyannyira, hogy az emberiség nem tudja elfeledni. Nyiss hát szent forrást az én lelkem barlangjában is, tölts el jósággal, szeretettel, örömmel és békével, hogy Benned mindig nyugalmat találjak lelkemnek. Adj erőt nyomorúságomban, gyógyítsd meg bénaságomat, adj erőt szenvedéseimben, maradj velem életem esteledésében. — Áldd meg azokat, akiket szeretek: életemnek, örömeimnek, szenvedéseimnek társát, családomat; ezt a szegény országot. —”

Fáradtságára való tekintettel — ő is kérte, magam is úgy akartam — a szent kenet szentségét máskorra hagytam, de a házasságuknak gyökerében való orvoslását (sanatio in radice) kinyilvánítottam e szavakkal:

Kedves János bácsi és Tildy! majdnem ötven esztendeje, hogy egy nagy szerelem összekötötte magukat: e szeretet adott új fényeket és erőket mindkettőjüknek, hogy vállalják az otthonuktól való elszakadást és azt a küzdelmes utat, ami emberi keserőségekkel, de nagy eszmei feltárulkozásokkal teljes. Ezt a szerelmet az egyház most kezdettől fogva szentséginek ismeri el és áldását úgy adja, hogy Isten kegyelmével töltsse el ennek a majd fél évszázados szeretközösségnek minden örömét, minden diadalát, de minden küzdelmét és minden szenvedését. Ettől fogva tekintsenek az elmúltakra úgy, mint Istenről áldottakra; és a jövőre, mint Isten kezével készítettek.

Rájuk adtam a házasság szentségének kiszolgáltatásakor mondani szokott utolsó áldást: „Áldjon meg titeket az Atya Isten, őrizzen meg titeket a Fiú Isten, világosítson meg titeket mindig a Szentlélek: mutassa meg fénylő arcát nektek az Úr és könyörüljön rajtatok; tartsa rajtatok gondviselő szemét az Úr, és adjon békeséget éltetek minden napján. Töltsön el titeket minden áldásával és adja meg bűneitek bocsánatát, hogy vele és belőle éljetez földi életek útjain, és e földi élet után általa éljetez az örök boldogságban.

Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében. Amen.”

Ezután meglepő szavakat váltottunk mind vele, mind Tildyvel. Majd kértem, hogy írja alá a Hitvallás megalapját és felvettünk egy jegyzőkönyvet négy példányban. Ekkor kért meg arra, hogy halála esetén én temessem el. Majd tréfásan feleségére mutatva mondotta:

— „Ez a jebuzeus vagy miféle hitű is szeretne mondani valamit.” És ekkor kért meg Tildy, hogy János bácsi mellé a temetőbe én kísérem ki és imádkozzam fölötte. Ezt persze megígértem.

Minthogy eléggé elnyúlt ottlétünk, és János bácsi végig feszülten figyelt mindenre és a legteljesebb átéléssel kísérte a szertartásokat, nem akartunk hosszabb ideig ott lenni.

Mondanom sem kell, hogy sokáig hatása alatt voltam a Lélekjárásnak.

Későbbi időkben, amikor magunkra maradtunk, ő szólított fel:

— Atyám, húsvéti idő van, jó keresztény ilyenkor bűnbánatot tart. Oldozz fel bűneimtől. — Gyermeki alázattal és őszinteséggel gyönt.

Utolsó betegségében klinikán feküdt, nem lehetett hozzáférni. Így nem lehettem mellette.

Gyurkovics Tibor MI ELLEN TILTAKOZOTT 216 MAGYAR ÍRÓ 1957-BEN?

Uj Idők 1989. máj. 15.
3. sz. 4-5.

A MAGYAR ÍRÓK NYILATKOZATA

Mélyen átérezve azt a felelősséget, amelyet hivatásunk, a nemzeti közvélemény formálásában betöltött szerepünk reánk ró, egyben általános emberi felelősségünk tudatában is - felemeljük tiltakozó szavunkat az ellen, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése a magyarországi események ügyét napirendre tűzze. Szeretnénk, ha eljutna hangunk mindazokhoz, akik a világban barátainknak nevezik magukat; elsősorban minden nemzetbéli író társainkhoz. Bízunk benne, hogy megértik aggodalmunkat és magukévá teszik követelésünket.

Egyek vagyunk ezzel a néppel; ismerjük lelkének minden rezdülését. Tudjuk és hirdetjük: a magyar nép nem akart és nem akar ellenforradalmat; itt csak elenyésző kisebbség kívánja vissza a régi rendet. A történelmi és társadalmi körülmények tragikus találkozása folytán 1956. október 23-án mégis az események olyan sorozata indult el Budapesten, amelynek fordulatain már sem a józan politikai belátás, sem a kezdeti résztvevők jelentős részének becsületesebb szándéka nem tudott többé úrrá lenni. Illetéktelen és ellenséges imperialista beavatkozásnak nem csekély része volt abban, hogy a fasizmus minden üledéke felkavarodott: és néhány napra az 1920-as fehérterrorra emlékeztető állapotokat teremtett.

Valamennyi irodalmi irányzatot és a magyar közvélemény legkülönbözőbb árnyalatait képviseljük; a részletkérdések egész sorában: még néhány lényeges kérdésben is, vitában állunk egymással; egyet azonban ma már világosan látunk: a forradalmi munkáspárt kormány fellépése és a szovjet csapatok segítségül hívása az egyre jobban kibontakozó véres ellenforradalom veszélyét hátrította el országunk felett.

Nem mindannyian értettük akkoriban ennek a lépésnek szükségszerűségét és jelentőségét. Kételyeinket, gondjainkat tükrözte sokunknak állásfoglalása. Azóta egyre inkább megtanultuk becsülni azokat, akik a nehéz időkben helytálltak és megmentették a dolgozó nép hazáját a társadalmi visszazuhanástól, a polgárháborútól s a talán még rettentőbb csapástól, a háborútól. Lehetnek közülünk egyeseknek még komoly fenntartásaik belpolitikai kérdésekben; a szocialista építés módszereit dorgában; de mint hazafiak, mint a Magyar Népköztársaság hű polgárai valamennyien minden erőnkkel segíteni akarjuk a társadalmi és gazdasági helyzet megszilárdulását: a kultu-

rális élet felpézsdülését; és minden eredmény, amit e téren elértünk, minden jel, ami ennek a folyamatnak egészségét és erejét mutatja, egyformán mindannyiunknak öröme van. Így érez ma nálunk a nemzet többsége és java.

Kinek az érdeke hát, hogy a sebeket újra feltépjék? A mi hazánknak, ennek a nehéz történelmi sorsot viselt kis népünknek bizonyára nem. Lehetetlenség volna ne látnunk az ízléstelen hangulatkeltés hátterében a valódi szándékokat: a tőkés hatalmak politikai játékát. Fel akarják szítani a legbarbárabb ellenforradalmi erők lohadó kedvét; fel akarják korbácsolni ismét a már megnyugvó közvéleményt idehaza; fenn akarják tartani, fokozni akarják a feszültséget a nemzetközi politikában. Mi ezzel nem érthetünk egyet. És különösen nem érthetünk egyet azzal, hogy bárki is ügyvédünk talárájában csúfolja meg, torzítsa komédiává azt a tragédiát, amely minket ért.

Aki barátunk, ezt nem helyeselheti! Aki barátunk, az gyógyít, és nem sebeket tép rajtunk! Kis nép vagyunk; de történelmi szerepünk és az a hivatás, amelyet az emberiség szolgálatában vállalunk, feljogosít rá, hogy odakiáltssuk: Mi nem vagyunk senkinek politikai cégére! Nem leszünk játékszer tisztátalan kezekben! Nem leszünk a nemzetközi élet botrányköve!

Akadniak, tudjuk, magyar írók, akik másként beszélnek. Ránk hivatkoznak: szót kell tehát erről is ejtenünk. A néppel érző magyar írók útja a múltban keservesen nehéz volt: és ma sem könnyű vállalni részünket egy új rendért vajdó társadalomban. De mi nem tudnánk más sorsot vállalni. És bizonyosak vagyunk benne, hogy nem lesz kevésbé dicsőséges ez a sors, mint amilyen nehéz. Aki azonban megfutott, az hallgasson; mert ha szól, szava csak a renegáté lehet. S a népek, amellyel sorsközösséget vállalni nem mert, árulója is lesz szavával.

Ezt a világot minden írója, ezt minden hazafi megérti.

Végezetül pedig: mi fontos nemzetközi fórumnak tartjuk az Egyesült Nemzetek Szervezetét. Tiszteljük, mint amelynek hivatása, hogy a népek sok közös gondjának, egymásratalálásának, a békés egymás mellett élésnek műhelye legyen. Szeretnénk tisztelni ezután is! - Örültünk, amikor hazánk a szervezet tagja lett: szeretnénk örülni ezután is.

Világ írói! Világ népeinek tisztaszándékú értelmisége! A nemzetek kölcsönös megbecsüléséért, sokat szenvedett hazánkért, a magatok emberségéért, az Egyesült Nemzetek Szervezete becsületéért tiltakozatok velünk!

Szombaton délig a következő 216 író írta alá a tiltakozó nyilatkozatot:

Aranyossy Magda, Aranyossy Pál, András László, Alpári Pál, Ács Kató, Abody Béla.

Barát Endre, Bába Mihály, Bölöni György, Bihari Klára, Bónyi Adorján, Barabás Tibor, Bogáti Péter, Balázs Anna, Benjámin László, Békés Virág, Balázs Sándor, Beczassy Judit, Boldizsár Iván, Bodnár György, Benamy Sándor, Barta Lajos, Bartáné Szusich Mária, Borsi Darázs József, Bródy Lili.

Csanádi Imre, Cseres Tibor, Csohány Gabriella, Csoóri Sándor, Csurka Péter. Dallos Sándor, Darvas József, Dobozy Imre, Devecseri Gábor, Dénes Zsófia, Darázs Endre.

Erdői Sándor, Elbert János, Erdélyi József, Endrődi József, Erdős László, Erdődy János, Egri Lajos.

Féja Géza, Földes János, Fejes Endre, Földessy Gyula, Fülöp János, Felkai Ferenc, Füst Milán, Fábán Zoltán, Fodor József, Fehér Klára, Földes Péter, Fűsi József,

Földes Mihály, Földes Imre, Fekete Lajos, Falu Tamás.

Goda Gábor, Gábor György, Gellért Oszkár, Gergely Sándor, Gergely Viola, Gera György, Gereblyés László, Györe Imre, György Dezső, Galsai Pongrácz, Gerő János, K. Grandpierre Emil, Gyárfás Miklós, Gyugyosky Emil.

Hazai Józsefné, Hollós Korvin Lajos, Hámos György, Hegedűs Géza, Hamvas H. Sándor, Hajnal Gábor, Hubay Miklós, Hajnal Anna, Hegedűs Zoltán.

Illés Béla, Illés Endre, Illyés Gyula, Illés Lajos, István Mariann.

Juhász Ferenc, Jankovich Ferenc, Jászberényi József, József Farkas, Jánossy István.

Kardos László, Keszthelyi Zoltán, Képes Géza, Kónya Lajos, Kodolányi János, Kolozsvári Endre, Karinth Ferenc, Király István, Keszi Imre, Kárpáti Aurél, Kopré József, Kassák Lajos, Kis Ferenc, Komlós Aladár, Kosztolányi Dezsőné, Katkó Ist-

ván, Konyáthy István, Kamjén István, Kuczka Péter, Kelemen Sándor, E. Kovács Kálmán, Kiss Károly, Koroda Miklós.

Ladányi Mihály, Lengyel József, Lányi Sarolta, Lőrinc Lóránd, László Gyula, Lukács Imre, Ligei Vilma.

Mesterházi Lajos, Madarász Emil, Máté György, Molnár Géza, Murányi-Kovács Endre, Molnár Géza, Mollináry Gizella, Major Ottó, Morvay Gyula.

Németh László, Nádass József, Nagy Sándor, Nemes László, B. Nagy László, Nagy Péter, Nagy László, Nyíri Tibor.

Osváth Zsuzsa, Oláh László, Oravecz Paula, Órovos Lajos, Örkény István.

Palasosky Ödön, Palotai Boris, Palotai Erzsébet, W. Petrolay Margit, Passuth László, Pálinszky János, Peterdi Andor, Pándi Pál, Pákozdi Ferenc.

F. Rác Kálmán, Román György, Rubinyi Mózes, Remenyik Zsigmond, Rónai Mihály, András, Rajcsányi Károly, Rideg Sándor, Reményi Béla.

Sándor Kálmán, Simon István, Sötér István, Sinka István, Simon Lajos, Sós Endre, Soós Magda, Somlyó György, Sipos Gyula, Sándor Iván, Simon István.

Szidi György, Szinetár György, Szabó Pál, Szabó Lőrinc, Szakacs Árpád, Szücs László István, Szeberényi Lehel, Szamos Rudolf, Szabolcsi Miklós, Szőnyi Sándor, Szántó György, Szalatnai Rezső, Szenczei László, Szinnai Tiivadar, Szentiványi Kálmán, Szécsi Margit.

Thury Zsuzsa, Tuba Károly, Tamási Áron, Tóth László, Tolnai Gábor, Tamási Lajos, Timár György, Takács Tibor, Trencsényi Waldapfel Imre, Tóth Eszter, Toldalagi Pál, Tóth László, Török Sándor, Thurzó Gábor.

Urbán Ernő, Urbán Eszter, Ungvári Tamás.

Veres Péter, Vitányi János, Vihar Béla, Várnai Zseni, Vas István, Viktor János, Várad Ferenc, Váci Mihály, Vértés György, Vészi Endre, Weöres Sándor.

Egy fiatal barátom nyomta a kezembe a Magyar Nemzet 1957. szeptember 8-i számát s a fenti nyilatkozatot. Elolvastam, megértettem, fölfogtam. Azt hiszem. Legi, vidi, spectavi – mondhatnám –, olvastam, láttam, néztem. Természetesnek és kétségbeejtőnek találtam, hiszen a magyar irodalom színe-java az aláírók közt volt. Amit – többek közt – Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Kassák Lajos, Lengyel József, Pilinszky János, Örkény István, Tamási Áron, Füst Milán aláír, azt alá lehetett vagy alá kellett írni. Magam is igyekeztem fölvilágosítani ifjú barátomat az akkori helyzet szorításáról. Amiről neki fogalma sem lehetett – hiszen ötvenhatban még meg sem született. Magam – feltehetően – szintén igen nehéz helyzetbe kerültem volna, ha megkeresnek aláírásra, de én akkor még be se kerültem az irodalomba. Fiatal társamat mindez nem győzte meg. Példaképeit emlegette, kiket istenként tisztelt. Faggatott, milyen módszerrel gyűjthették be az embereket és neveket. A nyilatkozat emelkedett és nemesen erőteljes szövegével láthatóan egyetértett, a gesztussal azonban semmiképpen. Az író a nemzet felelőse – és semmilyen körülmények között nem engedhet igazából. Naiv dolog, ám mégis igaz. Természetesen barátunknak fogalma sem volt az íróperekéről, a bebörtönzések mértékéről, a külső beavatkozásokról, a szocializmus megingásáról, a nemzetközi viszonyokról, megtorlási kötelezettségeinkről, melyek reflektorában ez a nyilatkozat elkerülhetetlennek, latba nem esőnek vagy egyenesen kívánatosnak is látszhatik.

Nem lehetett eltéríteni eredeti ítéletétől. Alkunak, legjobb esetben súlyos kompromisszumnak tartotta ezt a kiállást, amelynek, úgy mond, komoly következményének kellett lennie. Elsősorban az, hogy ha valami ilyen módszerrel indul el a konszolidálódás útján, az ilyen módszerű is marad. Lásd az utána következő hosszú évek kultúrpolitikáját. Nem hitte el, hogy nagyjaink és kicsinyeink aláírhatták ezt az ívet. Ha volt egyáltalán ív. Ha volt egyáltalán csatlakozás, és nem egyszerűen alá nyomták ezeket a neveket. Kik és hogyan intézték?

Természetesen nem tudtam válaszolni. Így kérdeztem meg néhány tanút, mit tudnak – főleg a módszerről –, hogyan készült ez az írat, és hogyan gyűjtöttek aláírásokat. Gondolható, nem valamiféle leleplezés járt a fejemben, amikor ezekhez a kérdésekhez hozzáfogtam. Aki ismer, ismeri munkáimat, tudja, ilyesmi áll tőlem a legtávolabb. Mégis igazat adtam ifjú barátomnak abban: legalább azoktól tudjuk meg az igazságot, kiket még nem nyelt el a személyes és személytelen történelem. Természetesen nagyon örülnék, ha az alábbiakat olyanok is kiegészítenék, akiket nem tudtam elérni, vagy akik többet és pontosabban tudnak ezekről az időről.

Sándor Iván:

Semennyire nem emlékszem... Nem él bennem, hogy aláírtam volna... Személyes emlékem nincs erről... Nem voltam benne a jegyzett írók táborában, huszonhét évesen, néhány novellával nem tudom elképzelni, hogy fontos let-

tem volna... Németh László esetében nevetséges manipuláció... Nem láttuk, hogy aláírták... Magam a Magyar Nemzet kultúrrovatánál dolgoztam az idő tájt, emlékszem, egyik főnökünk ránk nyitott – Hámori Ottóval ültünk együtt a szobában – és ránk ordított: „Meddig fogtok ti még itt ellenforradalmárkodni...?” Ez élesen bennem maradt.

Teljesen biztos vagyok benne, hogy nem kerestek meg.

Major Ottó:

Soha nem írtam ilyet alá... Ötvenhatban én érintve voltam... Oda van írva a nevem? Fantasztikus! Arra emlékszem, hogy ez idő előtt megjelentették az egyik cikkemet a Les temps modernes-ben, amiért fölszólítottak, hogy tiltakozzam. De nem tiltakoztam...

Persze, a megtorlások időszaka volt... Arra emlékszem, mikor elterjedt, hogy Déry súlyos beteg a börtönben (ami, hálisten, nem így volt), akkor fölkerestem Bölöni Györgyöt – ott volt Mesterházi és Illés Béla. –, megkérdeztem, hogy tűrhetitek ezt? Bölöni nagyon megrendült, és mondta: „Mi is megteszünk mindent...”

Ebben az ügyben senki hozzám nem fordult...

Fehér Klára:

Csak nem írtam alá? Nem tudom, nem emlékszem pontosan... Gyáva voltam, az az igazság... Hajnal Anna viszont hős volt... Mikor aláírta, mellé odaírta azt is: „engedjék szabadon a bebörtönzött írókat...”

Kodolányi-problémák

Elhangzott a Délsziget április 10-i emlékülésén

Könyvet akartam valaha írni Kodolányi Jánosról, de az mindeddig csak készülődés maradt, s tervem megvalósulása az Isten kezében van. Most viszont szölok néhány olyan hipotézisemről, amiknek a realitásba fordítása még munkát kíván. Megosztom hipotéziseimet, s akinek lesz ideje, energiája, járjon csak utánuk.

Kevés hazai elbeszélőt ismerek, akinek olyan könyvműveltsége lett volna, mint Kodolányinak. Kivált olyat nem, akinek ugyanakkor nem sápasztotta szellemét a rengeteg könyvből szerzett ismeret. Aki Kodolányiról pontos képet akar, annak meg kell ismerkednie műveltsége forrásaival. Levelezése — főként amit Várkonyi Nándorral és Borbély Ervinnel folytatott — ilyen forrás volna, hogyha olvasható, de egyelőre erről nemigen lehet szó. Nem panaszlom, a jövő Kodolányi-filológiájának is maradjon felfedezni való, ez a dolgok rendje. Am az igazi Kodolányi-monográfia elképzelhetetlen a levelezések tanulmányozása híján.

Van azonban egy másik forrás, aminek megismerése, tanulmányozása nem is olyan lehetetlen. Ami annál fontosabb, mivel maga Kodolányi nevezi „egyetemének” azt a könyvtárat, amelyről szó van. A már késői vajszlói évek ajándékozták meg Kodolányi Jánost a kiscsány-oszrói református tiszteletes atyai barátságával. Kodolányi egyetemei Csikesz Sándor könyvtárának kötetei lettek. A gyűjtemény tulajdonosáról így szól a *Süllyedő világ*: „Az öreg postamestertől megtudom, hogy Oszróban él egy híres tudományú református pap, Csikesz Sándor. Mindenki csodálja, milyen hatalmas könyvtára van. Elhatározom, hogy átmegek hozzá, megismerkedem vele, talán segítségemre lesz tanulmányaimban. Így jutok szoros kapcsolatba egészen 1940. telén bekövetkezett haláláig Csikesz Sándorral. Ez a kapcsolat egész életemre sorsdöntő.” Majd ezt olvashatjuk a kapcsolatról: „Az a majdnem két esztendő, amit Vajszlón töltök kényszerű internáltságban, haszontalanul múlt volna el, ha Csikesz könyvtára és személyes oktatása nem tette volna életem leggyümölcsözőbb korszakává. Az egyetem helyett, íme, egyedül a magam számára találtam egyetemet, mestert. Mint a középkorban, tanítványául szegődtem egy bölcsnek, s úgyszólván a lábainál ülve részesültem tanításaiban.”

Csikesz Sándor korán, már negyvenegyben, diabeteszben elhalt. Könyvtárát, szellemi hagyatékának dokumentumait a debreceni Református Kollégium Könyvtára örökölte. Könyvtárát különgyűjteményként őrizni hagyatékolta, később azonban a jelentős — tízezer kötetes — gyűjteményt a nagykönyvtári állományba olvasztották. Fennmaradt azonban a gyűjtemény katalógusa. E katalógusból rekonstruálni lehet a gyűjteményt, s a Kodolányi-életmű ismeretében megközelítőleg körvonalazni lehet az egyetemi tanulmányok tematikáit, tartalmait. S olyan kérdésekre kaphatunk választ, mint az, hogy mikortól eredeztethető például Kodolányi mitológiai, gnosztikus, ezoterikus, vallástörténeti érdeklődése. Feltételezésem szerint már Csikesszel folytatott beszélgetéseiben gyakori téma volt az őshagyomány, a gnózis, az asztrológia és a mitológia, hiszen Csikesz könyvtárának igen gazdag vallástörténeti, pszichológiai, etnográfiai anyaga volt...

2.

Legkorábbi elbeszéléseinek egyike — a *Szép Zsuzska* című regényről — kisregénynek mondjuk-e vagy nagyobb elbeszélésnek? — van szó, már arról tanuszkodik, hogy Kodolányi tematikusan parasztnak mondható regénye az archaikusnak, a természeti emberi világnak kifejezése, megjelenítése, A címadó hősnőt akár az antik görög világban is föltalálhattuk volna, vagyis a természeti ember léte, létezési módjai hasonlóak, ismeri föl Kodolányi János már a *Szép Zsuzska* írása idején. Ez a fölismerés műveltségének jellegéről vall, arról, hogy intenzív etnográfikus tájékozottsága egybefügg vallás- és művelődéstörténeti kulturáltságával. Ebbe az irányba — egyelőre csak hipotetikusan mondom — Csikesz intenciója ösztönözte először Kodolányit.

Már maga az Ormánság, annak megismerése is ebbe az irányba hat. Egy tragikus életérzés forrása az a pusztulás, amit az *egyke* okából az itt tájékozódó magyar azonnal átérez, s kiindulása az erős tragédiás hangoltságnak. Kodolányit annyira áthatja az életérzés, hogy magának a végzetnek az átélésében közeledik mes-

6

Délsziget 1989. máj. - aug., 14. n. 6-9.

tere — Csikesz — vallásához is. A végzet fölismerésében, a végzettel való azonosulásban fölragyog benső szemléletében a predestináció is. Több tényező ösztönzi végül, hogy áttérjen a református hitre, mint az is, hogy leendő felesége református, a legfontosabb mégis a tragikus életérzés, a végzet jelenlétének az a felismerhetősége, amely Vajszlón vagy Oszrón és a többi ormánsági faluban egyaránt adott.

Mert az egyke és a nyomában fölbuggyanó világidegenség a természet tövén, következőképpen az érzékenynek tragikus hangoltsága, ez az, amit atmoszférikusán kifejeznek Kodolányi korai regényei, mint a *Kántor József megdicsőülése*, a *Börtön*, vagy a *Szép Zsuzska*. Valamennyi az ormánsági paraszti életből vette anyagát. Nem lenne haszontalan, sőt, talán szükséges is, hogyha a régió egy tizenkilencedik századi szülőltének, Baksay Sándornak azonos tematikájú elbeszéléseit is bevonnánk vizsgálódásaink körébe. Már Baksay jelzi az egykét és annak elidegenítő hatását, holott nála még a falu epikus ábrázolása, a zsáner- az életkép zárt keretein belül marad, s ezért igen erős az idillikus hatása. Mégis. Már Baksay elbeszéléseinek atmoszféráját hangolta a végzet, noha — s ezt is tekintetbe kell vennünk! — Baksay református pap, esperes, majd Dunamelléki református püspök, vagyis világképét a predestináció ugyancsak meghatározza.

Mindezentúl azonban annak kiemelését tartom fontosnak, hogy a Szép Zsuzska egész belső világa a mítosziba mélyül, és még véletlenül sem szabad e világot a korai Móricz Zsigmond naturalisztikus parasztábrázolásaival azonosítani. A *Sáranyra* vagy a *Fáklyára* gondolok. Kodolányi ugyan Móriczknak ajánlotta első írását, Móriczot nagyon tisztelte, de az ormánsági parasztvilággal olyan karakterű anyagot vett munkába, s úgy munkálta meg azt, amihez nincsen fogható a magyar irodalomban.

Felismerhetően elidegenült világ az ormánsági parasztoké. Viszont mégis természeti világ. Az idegenségben előtűnik e természeti lét archaikus jellege is. A Szép Zsuzska címadó hősnője a regény egyik pólusa, s ő képviseli az archaikust; a másik póluson a hadifogságból szabadult legényt, Lőrincz Lajost találjuk, aki az abszolút elidegenültség prezentációja, s az archaikust csak töredékességében jeleníti meg. A regény története: Szép Zsuzska képtelen elfeledni nagy szerelmét, Lőrincz Jánost, Lajosnak apját, akit Csecse Mária, Lajos anyja szeretett el tőle. Szép Zsuzska ennek a kudarcnak a sebesülte maradt, s lett kiszolgáltatottja az életnek. Nem ment férjhez, szabad maradt, s míg Csecse Mária a kegyetlen házaselet megvénytette. Védettebb volt pedig utóbbinak az élete, de a szabadság Szép Zsuzskának kedvezett, aki most beleszeret Lőrincz János fiába. Lőrincz Lajos elfogadja az anyjának való szépasszony szerelmét, maga is megperzselődik, de nem annyira, hogy ne érvényesítené elidegenült léte logikáját, az asszony érzelmi kiszolgáltatottságát arra használja, hogy kiforgatja házából, egyetlen vagyonából.

Szép Zsuzska abban az értelemben is emlékeztet az archaikusra, az archaikus görögre, hogy ő prezentálja a közösségben a hetérát. A görög mitológia Héra mellett Aphroditét is megjeleníti, a házi tűzhely hűségese mellett ott van Aphrodité, akinek sánta kovács férje mellett sokminden szabad. Vagyis a görögök éppúgy ismerték és elismerték a nők ilyen munkamegosztását, mint a régi magyar falu is ismerte azt. Sok Héra és néhány Aphrodité — ezt ismeri a régi magyar falu, mint az ormánsági Vajszló is. És amit megbocsátottak Aphroditénak, azt Hérának nemigen nézték el. Penelopé várakozott, hiába csavargott el Odüsszeusz. Klyteimnesztrához viszont hiába ipankodott haza a férje. Aphrodité férje, a sánta kovács, Hephaisztosz, akin végül az istenek csak kacagnak, midőn in flagranti kapja szép feleségét a hadistennel, Aresz-szal.

3.

Tehát már az első regények is fogékonyak voltak a mitikusra, amit akár a pályakép egységmozzanatának is fölfoghatunk, hiszen — bár egy egész műfajtipológiát alapozhatunk Kodolányi életművére! — ugyanazzal a mitológikussal zárul a pálya, amivel indul.

Bár itt természetesen nem vagyunk pontosak, nem vagyunk hűségesek a kronológiához. Mert igaz ugyan, hogy az *En vagyok* posztumusz regénye Kodolányinak, de tegyük csak tisztába a kronológiát! Nem nehéz, hiszen Kodolányi maga gondoskodott róla, följegyezte, melyik mítikus regényével mikor készült el, a kiadó pedig precízen datálta az egyes műveket.

Először a *Vizöntő* — utóbb változott címén — a *Vizözön* íródott meg; szeptemberben, 1946-ban tett pontot a szerző regénye végére, de azzal, hogy „Itt a Vége, / ne fuss véle, / mert, ha tudom: / folytatom.” Az *Új ég, új föld* aztán 1949. nyarán be is fejeződött. Míg azonban a *Vizöntő* 1948-ban megjelent, a negyvenkilenc nyárára kész lett művet már csak 1958-ban adhatta közre a szerző. Ennek ellenére

dolgozott tovább, s a nehéz időkben előbb az *En vagyok* született meg, ezt 1950—51-ben írta, s lett a munka posztumusz kiadású (1972!). Igaz, hogy e műnek egyik része *Jehuda bar Simon emlékiratai* címmel 1957-ben megjelent. Az *égő csipkebokor* íródott a mitikus nemből utoljára, ezt 1953. decemberében fejezte be a szerző, de ez is megjelent 1957-ben. Valamennyit Akarattyán írta tehát, a belső emigráció idején. Azután is íródtak önéletrajzi művei, még új szociográfiája is született, mégis úgy tűnik föl nekem, hogy a végső hangsúlyt a mitológikus ciklus képezi a pályáíven.

Ennek a ciklusnak az értelmezéséhez azonban nélkülözhetetlen volna ismernünk a szerzőnek Várkonyi Nándorral és Borbély Ervinnel való levelezését. Szerencsénkre a küldött és kapott leveles anyag egyaránt fennmaradt. Azt azonban tudnunk kell, hogy a levelek ügyében nagy türelmet kell tanúsítania az irodalom-történet-írásnak. Itt ugyanis parancsolóan előírt, hogyha természetesen fennmaradt levelekről van szó, — a teljesség, a lehető teljesség elve, ugyanakkor tiszteltetben kell tartani a levelezők akaratát. Hosszú az út tehát, amely az irodalomtörténetés előtt áll. Olyan hosszú, hogy a mai idősebb nemzedékek nem is lesznek képesek végigmenni rajta. Marad a föladat a holnapé. Kodolányi regényeinek azonban jövőjük van! Az igazi monográfiát elnapolhatják a viszonyok. Kodolányit azonban még többször is felfedezi majd a jövő. Ez egyben bizonyos vagyok, erről szívesen tanúskodom.

Ám addig is!

Fontosnak tartom emlékeztetni arra, ahogy a Csikesz-könyvtár vonatkozásában is teszem, hogy nagyon figyeljünk a Várkonyi-hagyatékra és Kodolányi Borbély Ervinnel folytatott levelezésére. Utóbbi Ékes Ákos néven adta ki nagyon figyelemre méltó költészetét, és sűrű levelezése már azért is fontos, hogy egy belső emigránsnak és egy kitelepítettnek a levélváltásairól van szó. A sokat szidott Magyar Postát hadd dicsérjem itt meg. Dicsérem, mert ötven—ötvenegyben továbbította Akarattyáról Besenyőtelekre és vissza két nagyszerű magyar szellem gondolatait. De mit mondjak a kitelepítettéről és a belső emigránsról? A belső emigráns bizonyos ezoterikus, asztrológiai problémákról kérdezett, s a kitelepített pedig válaszolt. A válaszok petróleumlámpa fényénél íródtak, s panasz helyett gondolatokat küldöztek.

Mindez azonban csak (csak?) az atmoszféra. A levelek tartalma megvilágítja a műhelyt, amelyben a mitológikus regények készültek. Sommásan azt szoktuk mondani, hogy miként Thomas Mann Józsefe, Kodolányi Vízözöne és Új ég, új földje is a mítosz modern lélektani interpretálása. Evvel azonban valóban nagyon sommásak maradtunk. Egyébként pedig már a történelmi és a magyar prehistorikummal kapcsolatos Kodolányi-regényekre is jellemzőnek mondható, hogy azokban a történelmi és prehistorikus anyagot lélektani interpretáció eleveníti meg. A történelmi ciklusban leginkább a *Boldog Margitra* jellemző a lélektan zseniális érvényesítése. A magyar prehistorikumról azonban most nem szívesen szólnék, noha ezt sem szabad elhanyagolni, hogyha egy elmélyült monográfikus munkába kezdünk. Erre nézve azonban most csak annyit, hogy valahol azt említi Kodolányi, arra a ciklusra nem volt elég ideje.

Az egyetemes mitológia ciklusban viszont az *En vagyok*, kivált a Júdásra vonatkozó, a külön is megjelent *Jehuda bar Simon emlékiratai* érvényesítik bámulatosan a lélektani szempontot.

Most azonban maradjunk egy pillanatra a Vízözönnél, meg az Új ég, új földnél. — Hogy a Vízöntő címet miért változtatta meg Kodolányi, azt csak sejtem. Ismeretes a precesszió fogalma az asztrológiában. Annak az eltolódásnak a neve, amelyet a Föld tengelyének ingadozása idéz elő. A Nap, a tavaszi napéjegyenlőség idején a Kos nulla fokán kél, az őszi napéjegyenlőségkor viszont a Mérleg nulla fokán. De ez mégsem egészen így van. A föld tengelye ingadozik, ami kétezer év alatt már jelentős. Kétezer esztendő alatt harminc fokos eltolódás van — visszafelé. Kétezer év után a Nap nem a Kos, hanem a Halak nulla fokán kél tavasszal, s újabb kétezer év elteltével a Vízöntő nulla fokán. Ez a két—kétezer év a keleti asztrológia szerint egy-egy világhónap, tizenkét világhónap — aión — egy világév. A világévek felén, hat világhónaponként nagy katasztrófák keletkeznek; ilyen volt tizenháromezer év előtt Atlantisz elsüllyedése. Most is aión-határon vagyunk — írja Hamvas Béla, a harmincas évek végén, most a Halak csillagképből hátrálunk a Vízöntőbe. Kodolányi a vízözönt idézi, hogy aztán az új égről és új földről szóljon, s azt írja az első regény címéül, hogy Vízöntő, holott ez így a vízözön idejére nem érvényes, mert a jelenre érvényes. De a dolog így félreérthető, talán ezért változtatta meg a szerző a címet, minthogy a vízözönről és a vízözön előtti emberiségről van szó, tehát a Vízözön lett a félre nem érthető cím.

8

Ami pedig az *En vagyok* és *Az égő csipkebokor* viszonyát illeti, az előbbi új-zövetségi anyag, az utóbbi ószövetségi. Azt várná az ember, előbb írja meg Kodolányi a Mózés-történetet, azután a Jézus-sztorit. Ám épp fordítva történt. Mert először a katasztrófa, az aión-váltás foglalkoztatta őt. Azután a személyiség, az *En* lett a problémája. Itt is érdekes a cím. Maga az Atyaisten azt mondja, vagyok, aki vagyok. Jézus, a fiúisten pedig azt, hogy *En vagyok*, amiben az is benne van, hogy minden személyiség ideája Jézus. Erről Weöres Sándor is beszélt, Cs. Szabónak adott interjújában. Előbb tehát az „én”, a személyiség mibenléte a probléma. Azután következik a nemzetalapítás kérdése. Ez Mózés története. Hogyan lesz egy csoportból nemzet. A sorrend tehát: a roppant átalakulás, a katasztrófa. Majd az ember, mint egyes tudatosulása. Az önként vállalt, mert megváltó halál roppant fényében, misztériumában... S hogyha már van egyén, akkor a csoportból lehet nemzet is.

Mindez természetesen csak egyetlen — bár lényegi — összefüggés vázlata a mitikus regények értelmezési bonyodalmában. Ennyit a kilencven esztendő Kodolányi János születésnapjára...
BATA IMRE

Kodolányi János és Szabó István levelezéséből

A későbbi novellista Szabó István 1949-ben tizennyolc éves, Kodolányi János ötven. A helyét keresi és nagyra törő cserszegtomaji fiatalember kezdeményezésére levelezni kezdenek. A jórészt a Széchenyi könyvtárban elhelyezett hagyatékból vett szemelvényes közleményünket Szabó István első (datálatlan) és Kodolányi 1949. június 7-i levelével kezdjük.

Nemcsak terjedelmében, hanem szellemi tartalmasságában is vetekszik Kazinczyéval Kodolányi levelezése. Betegsége, huzamos finnországi tartózkodása, majd az ötvenes években az akarattjai visszavonulás rákényszeríti, hogy írásban érintkezzék másokkal: Várkonyi Nándorral, Szabó Lőrincsel, Ignác Rózsával, később Zimándy Piusszal és nem utolsósorban Szabó Istvánnal.

Szabó István mintegy a szemünk előtt válik tehetséges fiatalemberből jelentékeny íróvá. Kodolányi beavatja lélektani, irodalomtörténeti, stilisztikai, nyelvi, mitológiai ismereteibe, megbírálja korai műveit. Részletes jegyzetapparatust a tervezett kötetbeli kiadás fog tartalmazni.

Csűrös Miklós

Tisztelt Uram!

Ne haragudjon, hogy zavarom a levelemmel, de a körülmények kényszerítettek rá. S azonkívül van egy másik indítóok is: én nagy tisztelője vagyok Önnek és az Ön munkásságának. Különösen azért, mert a finn-magyar kapcsolatoknak olyan odaadó híve.

De talán illendőbb lenne, ha előbb magamat ismertetném.

M. Szabó István a nevem, Zala megyei parasztfiú vagyok, Cserszegtomajról. Márciusban múltam 18 éves: Öt elemi végeztem Cserszegen, és négy polgári Keszthelyen. A polgári 1946-ban fejeztem be, azóta nem járok semmiféle iskolába, otthon dolgozom a gazdaságban. Hét holdunk van, éppen eltengődünk belőle. Egy nővérem van; apám, nagyanyám és én. Négy tagból áll a család; anyám 1947. febr. 17-én meghalt szívszélhúdásban.

De mióta otthagytam az iskolát, rengeteget olvasok, és nyugodtan mondhatom, hogy a legjobb könyveket. Azelőtt a cowboy-regényeket faltam, de 1946 nyarán kezembe került az Ön „Holdvilág völgye” című regénye. Akkor kezdtem minőségi formában olvasni; rájöttem, hogy a könyvek között nagy különbségek vannak. S erre az útra az Ön regénye vitt rá. Utána hamarosan elolvastam még Öntől a „Vas fiait”-t, a „Julianus barát”-ot, a „Fekete víz”-et, melyhez hasonló szépségű gyermekregényt még nem olvastam. Aztán még a „Baranyai utazás”-t, és nemrég

Uj. Irás 1989. jún., 6. n. 68-82.

a „Vízöntő“-t, majd a „Suomi“-t. Valamennyitől el voltam ragadtatva, különösen a „Vas fiai“-tól, meg is vettem, most saját tulajdonom.

Az Önnek itt felsorolt művein kívül olvastam a népi irodalom legjavát. Sinkának minden írását ismerem, Szabó Pálét is majdnem, Veres Pétert, Darvas: Egy parasztcsalád története, Illyés, Kovács Imre, és hogy ki ne hagyjam: Móricz Zsigmond, Ady, József Attila is jól ismertek számomra; a sors kegyelméből sok jó könyvhöz hozzájutottam, kivéve a világirodalmat, azt bizony nem nagyon ismerem.

Körülbelül két éve már én is írogatok. Verset, novellát, ahogy jön. De ilyesmivel nem untatom Önt: rátérek az igazi mondanivalómra.

Már régóta lappangott bennem az a szándék, hogy finnül szeretnék tanulni. S az idén már ki is tört, bár nagy bánatomra nincs semmiféle segédeszközöm, se nyelvtan, se szótár. Három hétre kölcsönöztek nekem egy Gyórfy Béla-féle nyelvtant, abból hamarosan megtanultam vagy 500 szót és a nyelvtan alapelemeit. De most nincs tovább.

Arra kérem Önt, tisztelt Kodolányi úr, ha módjában állna, legyen szíves küldjön egy nyelvtant, ha másképp nem, kölcsön. Minden óhajtásom központja: finnül tudni és Finnországba menni. (Van Zalában még egy fiú, Balogh Zoltán, Sárhida, ő is finnül tanul. Levelezünk.)

A finnek irodalmát sajnos nem ismerem. Csak Järventaus „Kereszt és varázsdob” című regényét olvastam az Ön fordításában, és Linnankoskitól a „Dal a tűzpiros virágról”-t. Az első, Järventaus könyve különösen tetszett. Nagyon finom felépítésű és remek részletekben bővelkedik.

Nagyon hálás lennék, ha pár sor biztatást kapnék Öntől, abban a reményben, hogy levelemmel nem alkalmatlankodom. De olyan rossz ez az egyedüliség, hogy éppen ez serkent a kifelé való tapogatózásra. Kérésemet megújítva, maradok tisztelő híve:

M. Szabó István parasztfiú
Cserszegtomaj, Zala m. U. P.
Keszthely

U.i.: Politikától u.n. „immunis” vagyok.

Kedves Őcsém, leveleddel igen megörvendeztetted. Ha csak néhányan is vagytok ilyen derék fiúk, mint Te, nem vészett egészen kárba a mi írói munkánk. Csak olvass, művelődj mennél buzgóbban, ne vesztésd el a hitedet és bizalmadat az élet szépségeiben. Légy mindig őszinte Magadhoz. Sajnos, finn nyelvtannal nem tudok szolgálni, magamnak sincsen. Ami volt, elkallódott az idők zavaraiiban. A Gyórfy-féle igen jó s könnyen megtanulható, de éppen ilyen jó Zongor Endréé is. Fordulj hozzá levélben, címe: Bpest, XII. Márvány u. 28. IV. em., és hivatkozzál rám. Derék, lelkes ev. lelkes, felesége finn asszony, s sokat tesz a finn-magyar kapcsolatokért. Remélem, lesz neki egy példánya még. Legjobb lenne egy finnel levelezned, esetleg leánnyal. Zongor tud Neked ilyen címekeket adni. Ha aztán a béke végleg megszilárdul, kiutazhatsz, s akár egy ideig dolgozhatsz is ott. Említett barátodnak közvetítsd baráti üdvözetemet. Minden jót kíván és szeretettel köszönt:

Balatonakarattya, 949. jún. 7.

Kodolányi János

Cserszegtomaj, 1949. július 25.

Tisztelt Uram!

Biztató sorainak úgy megörültem, hogy ki sem tudom mondani, se szóval, se írással. Már maga az a tény nagy hatással volt rám; hogy válaszolt levelemre. Eddig

ugyanis több íróval próbálkoztam kapcsolatba kerülni – Illyéssel, Veres Péterrel, Darvassal – de egyik sem válaszolt soha. Az Ön címét csak mostanában sikerült megszereznem, bár legszívesebben Önnek írtam volna kezdetben is, mert legtöbbszörre tartom a magyar szépirodalomban. (A versben pedig Sinkát.) Egy hete olvastam az „Istenek”-et. Ön úgy írta le azt a kort, olyan elhithető erővel, hogy az az érzésem, mintha abban a korban élt volna, és most föltámadt, hogy mindezt megelevenítse. Együtt méltatlankodtam Bese apával, együtt lázadtam Mikulé-val s rettegtem Kirillel. Mennyivel másabb irodalom ez, mint a traktoroslányról zümmögő ódák! No de ez mellékes, szinte nem is kell párhuzamot vonni, az ott van mindenkinek az orra előtt.

Zongornak írtam, de csak német–finn és finn–német szótára van sajnos, azt nem használhatom, nem tudok németül. Finnországi címetek kértem tőle, de ilyesmiről nem is tett említést. A sárhidai barátom már levelez egy finn lánnyal, aki Kuopio-beli és magyarul tanul. Egyenlőre német nyelven írogatnak egymásnak. Onnan majd szerzek címet.

Kovács László dr. -al beszéltem, átadta az Ön üdvözlését, amit hálásan köszönök, s azt, hogy utólagosan is gondolt rám. Remélem, hogy egyszer, ha több pénzem lesz a semminél, fölkereshetem Akarattyán. Kovács doktor úr, az egy remek ember. Őt hallgatni minden pénzt megér: a hasam fáj a röhögéstől, mikor formába kezdett jönni a viccelésben. Egyébként: ő igen jól látja a mai dolgokat!

Különben magamról szólva: mostanában sokat kell dolgozni. Aratás, behordás, szénatakarítás: alig látszunk ki a dologból. De azért olvasok is: Illyés: „Petőfi”, Németh László: „Iszony”, Móricz: „Erdély”. Ez utóbbi igen megragadott. Maila Talvio „Darvak” című regényét is elolvastam. Úgy érzem, reálisan ábrázolja a finn falut, de valahogy feszélyez a politikai tendencia. A lélekrajz (Tuuna Rükka) irigylésre méltó. Forgatom Hunfalvynak „Utazás a Balti-tenger vidékén” című útleírását. Rendkívül átfogó, részletes munka, egyben élvezetes is. Jóleső a tárgylagossága. Szerintem: ez a könyv nem hiába lett híressé, illetve nem méltatlanul. Olyan sokoldalú és valóságos, hogy az ember szívesebben olvassa, mint némelyik regényt. (Ezek a néprajzi munkák jobban feltárják a „paraszi valóságot”, mint a regények. Igaz, hogy ezen az úton könnyebb is.) Babits M. verseskönyvét, a „Recitativot” is olvasgatom. Nem akarom Babits nagyságát kétségbevonni, de itt-ott mesterkéltnek érzem. Látszik a sorok mögül a töprengő költő, ahogy a rímet keresi. De ez a keresés legtöbbször bravúrral végződik.

Természetes, hogy a látogatás egy félnapos lenne, másképp nem is tudnám megcsinálni. Lehetőleg vasárnapra teszem, hogy az apám ne zúgolódhasson. Nem akarom zavarni Magát a munkájában, tehát egy félnapot kérek csak. Elvihetem-e a novelláimat?

János Bátyám! Ne haragudjon, hogy előbbi levelemben *olyan* dolgokról is írtam. Aztán megbántam, rájöttem, hogy nem szabad Magát olyan írásokkal kompromittálni. Ígérem, hogy ezután nem ragadtatom el magam annyira.

Nagyon hálás lennék, ha megírná, milyen munkán dolgozik jelenleg. Megbocsátást kérek és sok jót kívánok!

Tisztelő híve:
M. Szabó István

Cserszegtomaj, 1948. aug. 28.

Kedves Bátyám!

Hogy ezzel a bizalmasabb megszólítással írhatom leveletemet, ez a tény még rokonszenvesebbé tette szememben k. Bátyámat s még közelebb került a szívemhez. Őszintén szólva, feszélyezett engem is a dolog, nehezen birkóztam meg a tőlem idegen fogalommal, úgy éreztem magam, mintha frakkban lennék. Nagyon meg-

natott, hogy tetszett a levelem, az egésznek oka az, hogy megpróbáltam őszinte lenni, mint ahogy most is és mindig arra törekszem.

Hogy író lesz-e belőlem? Nem követelhetem senkitől, hogy válaszoljon rá kereken, mert még magam sem tudom. Érzek valamit, ami – hitem szerint – mindenkiben nincs meg, engem pedig állandóan ösztönöz. Rendesnél sokkal nagyobb érdeklődés él bennem a betűk iránt, már iskola előtt, négy éves koromban rendszeren tudtam olvasni az újságok nagybetűit. És van azonkívül egy jó csomó becsvágy, ami ellen hiába küzdök. Két ember küzd bennem: a menekülni, visszahúzódni és mindent visszacsinálni akaró paraszt, aki szeretné kikapcsolni magából azt a nyugtalan valamit: a tehetséget, és semmiről se tudva, el akar merülni szűk paraszti keretei közé, mint disznó a pocsoltyába, és érdektelen szeretne lenni minden mással szemben. De ott van a másik ember is. Az, amelyik már a Nobel-díjat is odaítélte nekem, az, aki azt mondja: akármi jöjjön, keresztülviszem. Ez a két ember állandóan küzd egymással. Néha az egyik van fölül, néha a másik, de végérvényesen győzni egyik sem tud. A kétkedő, megriadt paraszt és az időtlen lélek, küzdenek tovább.

Lehet, hogy ez csak afféle tizennyolc éves állapot, de örülök, hogy így elmondhattam. Szinte megkönnyebbülök általa, és szilárdabban állok. Leírhattam volna már ezt, magamnak, akár bővebben is, de így jobb, mert tudom, hogy ellenőrzik a gondolataimat. Tévedhetek s a tisztán önnevelés rossz irányba fejlődhetik. De tudom, hogy Maga helyreigazítja hibáimat és tévedéseimet.

Van egy dolog, ami állandóan kínoz: a falu erkölcsi ítélete. Itt úgy figyelemmel tartanak mindent és mindenkit, hogy az egyenesen kibírhatatlan. Minden lehető alkalommal kritikusként lépnek föl itt az emberek. Minden jelre, minden moccnásra, ténykedésre, munkára, személyre ítéletet mondanak. Hogy én is szálfak vagyok a szemükben, azt szúrós, gyanakvó pillantásaikból régóta látom. Hogy könyvtáros voltam egy évig, sokat olvasok, állandóan dr. Vajkaival beszélgetek, Pesten voltam, Mátraházán voltam, gyakran olyankor megyek Keszthelyre, mikor a legnagyobb dologidő van, s mi több, a postás is sűrűen jár hozzám: ez mind súlyos bizonyíték arra, hogy „uraskodni” akarok és dologtalan vagyok. Könyörtelenül eltíporják azt, aki más akar lenni, mint ők. Olvasni is csak dugva, bújkálva lehet, mert már nyíltan szememre vetették úgy barátaim, mint a felnőttek. Valahogy az is kipattant, hogy írogatok, most már teljesen elvesztettem azt, ami az ő szemükben a becsületet jelenti. Félkegyelmű lettem, aki nem számít. Csodabogár. Pedig mennyire titkoltam mindent. S valahogy mégis megtudták.

Ennek az elviseléséhez is kell egy csomó lelkierő. Hogy szembenézhessek vizsgáló, gyilkos pillantásaikkal, nyugodtan túrjem túhégyes, célozgató, gúnyolódó szavaikat, s hogy semmibe vegyem a mellőzést. Eddig még kibírtam. Van két fiú, legközelebbi barátaim, igazán derék emberek. Lelkesek és mohók. Ha ők nem lennének, már összeroppantam volna, még hozzá veszedelmes módon. Hozzájuk menekülök s a könyvekhez. De leggyakrabban az ábrándjaimba.

János Bátyám, Maga azt írta: nem baj, ha ábrándozom. Hát én álmodozom is, annyit, hogy néha teljesen elmúlik mellőlem a világ. Érzékszerveim beszüntetik működésüket, csak a képzeletem dolgozik. Ilyenkor tízszer is rám szólhatnak, mire észrejövök és újra visszazökkenek, mint mondják, a valóságba. Igen, szeretem a magányt is. Legszívesebben magam dolgozom, könnyebben is megy, és – ahogy Maga nagyon jól írta: „a munka ritmikus mozgás; révületbe ejti az embert. Jó ilyen révületbe esni, és felépíteni azt, amiért élni érdemes.” Szeretem a hosszú, magányos gyaloglásokat, még csak akkor lendül formába igazán a képzeletem. Nagyon jól érzem magam, ha nem látok embert. Feszélyez, ha mozogni látok valakit. Igen sokat járok az erdőn is, amit a csereszgiek úri passzióinak tartanak s szintén elítélnék érte.

Ábrándozásaim tárgya legtöbbször a saját személyem. Csodálatos helyzetekbe

képzelem bele magamat, olyan életkeretekbe, amilyen után kívánkozom. Ezek az ábrándok néha homlokegyenest ellenkeznek egymással, pedig legtöbbször egy órában születnek. Ha egyiket megúnom, átugrom a másikhoz, mint régi ismerőshöz. Tucatszámra van belőlük. Vagyok én világhíres író, 10.000 könyv kezelője, folyóirat-alapító, diktátor, bivalyerejű legény, tyúktenyésztő, bányász, katona, perfekt finnül beszélő stb., stb. Sajnos, mindezekben nem található logika. Valóságos személyem itt áll, az elképzelt alak pedig a szakadék túlsó partján. Látom őt, sőt, úgy látom, ahogy akarom. De híd nincs sehol. Tehát a szervesség hiányzik, az, aki a túlsó parton áll, egy idegen. Nem látom azt a folyamatot, ahogy ezek a dolgok megvalósulnának.

Olvasok most is. Szabó Lőrinc kisebb műfordításait, az „Örök barátaink”-at. Nagyon tetszik, kivéve itt-ott az erőszakoltságot, ami a fordítással jár. Legjobban tetszik Burns, Coleridge és különösen Jan Kasprovic, Shakespeare monológjai, Villon, Verlaine. Szabó Lőrinc nagyon átfogó erejű és boszorkányos ügyességű költő. J. Weinheber: „Pro Domo” című verse kitűnő, a politikai ábrázolás és lélekrajz terén, de hol a *nép*, amit megszoktam az Ön történelmi regényeiben?

Néha írogatok is: verset. Egy hosszabb írásba is belekezdtem, de nem tudom, regény lesz-e, vagy csak nagyobb elbeszélés. Talán elkészül az idén, az a baj, hogy huzamosabb időre nem tudok belemelegedni, mert dolgozni kell, pedig ehhez nyugalom kellene. (Az eső se tud esni mostanában).

Ha nem alkalmatlankodom, küldök most verseket és egy kisebbet az elbeszéléseimből. Arra kérem Önt, bírálja el őket *szigorúan és alaposan*, nem kímélve semmit, mert ha hibáimat megmondják, annak is hasznát veszem. Sajnos, jó kritikásaim még nem akadtak; ismerek egy csomó egyetemi tanárt, de azok nagyon „konvencionálisan” ítélnék meg: „elég jó”, „ügyes fiú” stb. És én olyan kínzó bizonytalanságban vagyok: érek-e valamit, vagy sem? Szeretném tudni, hogy ugyan vihetem-e valamire az írásaimmal. Néha egészen elvész a kedvem, a bizonytalanságtól no meg azért, hogy nem tudok rendszeresen írni, a paraszti munka miatt. (Lehet-e egy rókának két bőrét húzni?) Olyan gyötrődéseim vannak, hogy néha abba is akarom hagyni az írást, de mikor rámjön az írhatnék, nem tudok ellenállni. Ha valaki megismertetne magammal, ha megmutatná hibáimat, de jó lenne. Sokkal biztosabban állnék a lábamon.

Ne haragudjon t. Uram, hogy ennyit fecsegek magamról, de úgy van: a bűn jólesik. Éppen ezért arra kérem, pár sor bírálattal segítsen rajtam, úgy kellene ez, hogy megvilágosodjék minden.

Jó munkát és jó egészséget kíván hálás és tisztelő híve

M. Szabó István

1949. VIII. 12.

Kedves Öcsém!

Leveledet és a mellékletet megkaptam. Jólesik, hogy bizalommal vagy hozzám, s hogy őszinte bírálatot kérsz írásaidra. Előbb nagy általánosságban akarok Hozzád szólni.

Helytelen, ha minden irodalmi műben a „népet” keresed. Az író világa az *egész* emberi világ, de nem kényszeríthetjük az írókat, hogy mindent belefoglaljon művébe, ami az emberi világban van. Ha mindenütt a „népet” keresnénk, éppen olyan hiba volna, mintha az „urakat”, a „papokat” stb. keresnénk bennük. Móricz Zsigmond Erdélyét nem szabad efféle kaptafákra húzni. Hadd mondjak néhány példát: Az Iliászban csak görög hősokeket, hadvezéreket, előkelőket találunk, de nincs benne a „nép”. Swift Gulliverében a legfantasztikusabb világot és helyzeteket olvassuk,

de hol van a „nép”! Shakespeare drámáit kitörölhetnéd az irodalomból, miután nincs benne a „nép”. Ne a népet keresd a műben, s ne az urakat, a papokat stb., hanem az írókat.

És mi az a „nép”? Hol kezdődik és hol végződik? Akinek húsz holdja van: kulák. Nem nép. S akinek tizenkilenc, az már nép? Aki egy gyárban dolgozik: nép. És a vállalatvezető, aki havi háromezer forintos fizetést húz, autón jár (amerikain!), az micsoda? Nép, vagy nem nép?

Itt egy-két példa. A faluban, ahol gyermekkoromat töltöttem, volt egy szegény fuvaros, Zsebeháznak hívták. Fiuk velem járt iskolába, mezítláb. Ez hát a nép. Velünk szemben lakott egy öreg parasztházaspár, Banáék. Ez is nép. De Zsebeházy ősei előkelő, országvezető nemesek voltak, Bana őse pedig IV. Béla korában püspök s egyéb országos méltóság. Akkor „urak” voltak, ma „nép”. Feleségem szülei egyszerű parasztemberek voltak. Ősük Zrínyi kapitánya, Siklós ura. Hol húzod meg a határvonalat nép és nem-nép között?! Ezek szűk korlátok, kaptafák, elfogultságok. Móríc Zsigmond írói világa akkor is az ő saját, külön világa, ha az edélyi fejedelmekről és urakról ír, s akkor is, ha arról a szegény parasztról, aki egy lakziban annyit zabál, hogy belehal.

Ne szűkítsd bele Magadat a saját szűk, paraszti, „népi” világodba, mert az öncsonkítás. Megbénulsz tőle. Az emberi lélek túl akar látni ilyesmin, át akarja élni ezt is, azt is, a csillagok világát is, az atomokét is, az állatvilágot is, mindent, amennyire lehetséges. Szórd le Magadról a paraszti gúnyát, láss messzebb a földed végénél, a faludnál, a népnél, az uraknál, – láss mennél messzebb. Amikor az Isteneket írtam, nem a népet akartam megírni, hanem magamat. És nem Neked, a parasztnak akartam ezt adni, hanem Neked, az emberi léleknek, nem törődve azzal, hogy „nép” vagy vagy sem. Csak azzal törődöm, megérintesz-e, az életed részévé válok-e.

Ami írásaidat illeti: a kis novella finom, eleven, természetes, őszinte. Verseid gyengébbek nála. Kevés a tudásod, a technikai készséged, a magyar nyelv ismerete, a Magad ismerete. Egy meredek hegynek csak a lábánál kódorogsz, azt sem tudod, milyen úton-módon másszad meg. Ilyen sort leírni „Lent nem szok meghalni semmisen” nem szabad, nem lehet! Ez üresség is, a nyelv arculcsapása is. A „szokni” igét csak múlt időben szabad használni, mert értelme szerint ha megszoktam valamit, az már múltbeli folyamat. „Enni szoktam” – azaz: megszoktam az évést. „Ütni szoktam, ha megharagítanak” – azaz: a múltban megszoktam, úgy nevelődtem, alakultam, hogy ütök, ha megharagítanak. Sokat kell foglalkoznod anyanyelveddel. Ez a szerszámod, ez a hangszered. Az nem mentség, hogy a „nép így szokta mondani” – mert mentség nincs. Csak akkor, ha valakit jellemezni akarsz ezzel a módszerrel. Helyeselném, ha finnül tanulnál, nem azért, hogy jobban lelkesedj a finnekért, vagy, hogy tapasztalatokat gyűjts Finnországban, ha sikerül kijutnod, hanem *elsősorban* azért, hogy a finn nyelv révén jobban megismerd a magyar nyelvet. Erről a nyelvről mindent tudnod kell és illik, amit csak lehetséges, ha író akarsz lenni.

A novellában finom annak a hitnek a megemlézése, hogy nem szabad cseresnyét ennie, akinek halott gyereke van. Ez a novella legnagyobb értéke, nem a fiú csalódása a felnőttekben. De az is jó, igaz és életszerű. De hadd kérdezzem meg: tudod-e, mi ennek a hiedelemnek az alapja, a magyarázata, az értelme?! Mint írónak, tudnod kell. Ha nem tudod, meg kell tanulnod.

Barátod hosszú, rajongó, cifra levelet írt neked. Nem válaszoltam neki, mert annyira dicsér, hogy nem tudom elviselni. Szoktasd le erről, tanítsd meg az egyszerűsége, tisztaságra. A cifraságok, a cafrangok, a hajbókolások pazarlásáról, a szembe való éktelen dicséretekről és a nem férfhoz, hanem muzsikusz cigányhoz illő rajongásról nem akarok tudni. A Te leveled egyszerű, puritán. Így írd. Minden írásod közül, amiket küldtél, legjobb maga a leveled.

Jó egészséget, jó munkát és békességet kívánok. Tanulj, gondolkozz és szeresd a magányt.

Szerető bátyád

Kodolányi János

Szabadszállás, 1951. XI. 22.

Kedves Bátyám!

Nap mint nap szorongva várom a levelét, de eddig még nem kaptam választ Magától. Nem tudom, miért vonta meg tőlem a támogatását, miért hallgatott el? – hiszen tudja, hogy a Maga levelei jelentik számomra az élet fényét. Lehet, talán nincs fontosabb mondanivalója s azért nem válaszol, vagy legutóbbi levelem olyan érdektelen volt, hogy nem méltó a válaszlásra. De azt hiszem, nem ezek az igazi okok. Úgy sejtem, Maga nem akar írni, mert nem óhajt a hadsereggel bármi módon is kapcsolatba kerülni. Ez érthető. Ettől mindenki tart és nagyon helyesen. Magára nézve ez különösen érvényes.

De én megnyugtatom, nem olyan veszedelmes a dolog. Kerülni kell a levélben a politikát, a szennyet, s akkor nincs baj. Írjon csak bátran, úgy, mint mikor még odahaza voltam, írjon a szellem dolgairól, mindenről, ezek itt olyan korlátoltak, hogy nem tudnak belekötni. Különben is, a leveleket nem cenzúrázzák. Tehát még egyszer megkérem, írjon, ha teheti s ha értelmét látja annak, hogy még foglalkozzon velem, úgy – azt hiszem – írni is fog. Ne felejtse el a kis inast, amiért kiráncigálták a műhelyből, mestere mellől, hogy „jobbra- és balra-át”-okat gyakoroljon s hosszú kilométereken át cipelje a géppisztolyt, meg a huszonötkilós főszerelést. T. i. a páncélosokhoz nem vettek föl, gyenge fizikumom miatt, így hát a géppisztolyos különítménybe kerültem. Előkelő fegyvernem, de én fütyülök rá.

Csak nagynehezen sikerül butának látszanom. A tiszték sejtik, hogy értek az ideológiához, s különböző próbáknak vetnek alá. Én jámboran nézek és hallgatok. De egyszer már megfedtek a különítmény előtt, amiért nem feleltem egy kérdésre, pedig tudtam volna felelni rá. Csak attól tartok, hogy nem tudom mérsékelni magam, és egyszer kitör belőlem az ideológia elleni gyűlölet.

Írni nem írtam semmit – és azt hiszem, ezután sem fogok, míg a katonazubbonyt le nem vetem. Magamban sem tudok írni, mert itt nincs magány, nincs csend, menetelés közben nótázni kell, nem lehet révületbe esni. Olvasni sem tudok, csak újságot.

Ha értelmét látja, írjon. Nem vetettem föl problémákat, mert nincs semmi bajom. Tisztelettel üdvözlö

M. Szabó István

Akarattya, 1952. febr. 16.

Kedves Pista!

Leveledet megkaptam. Írod, hogy Te még most is az vagy, aki voltál. Nem vagy az. Emlékezz csak azokra az időkre, amikor első leveledet írtad nekem. Mi voltál?! Gyámoltalan, nyavalyás, tétova, igen tudatlan, ijedező, panaszkodó fiú. Sértődékeny és gyanakvó. És mi vagy most? Bátor, nyílt szemű, minden problémával szembenéző, az érzékszerveivel látható, tapintható, szagolható és hallható világon túltekintő, céljait ismerő ember. Hogy ez lett Belőled, abban nekem is van egy kis részem a saját tehetségeden kívül. Tanítványomnak tekintettelek, s úgy is bántam Veled, mint tanítványommal. Meghallgattam problémáidat, megbíráltam írásaidat,

megszilárdítottam önbizalmadat, bátorítottalak. Hogy ez így volt, életem egyik nagy öröme. S hogy most már valóban a saját lábodon állsz, és a saját útjaidat fogod járni, az az én pedagógiám eredménye. Szívesen tettem és teszem, amit tettem, mert kötelességem, s mert ez igazán szép munka.

Ez az igazság. És nem az, hogy a „mester” elhallgat s az „inast” magára hagyja, a „kis” katonát. Ezek a hangok még a régi Énedből verődnek vissza, és én nem veszem komolyan őket. Mert ma az a Te igazi hangod, amikor így szólsz: nem félek semmitől, meg merem látni az igazat és nem ijedek meg a nehézségektől.

De a kettőnk viszonya nem olyan, hogy én győnhatnék Neked. Csak te győnhatsz nekem. Sem a köztünk lévő korkülönbség, sem a tudásunk különbsége nem engedi meg, hogy belső életemről, nehézségeimről, külső gondjaimról s mindarról, amivel nekem is meg kell küzdenem, úgy valljak Neked, mint Te énnekem. Ezt tudnod kell, mert ez a természetes és mert ennek így kell lennie. Éppen ezért nem szabad rúgódoznod az ellen, hogy én hallgatásom okát csak abban a mondatban adom meg: „Hallgatásomnak belső, lelki okai vannak”. Nem mondhatod, hogy nem éred be ennyivel. Nem mondhatod, hogy ez csak olyan frázis, odalököm Neked, nesze, a többihez semmi közöd. Egyáltalában nem mondhatod semmit. Tudomásul kell venned, hogy a tanítódnak belső, lelki okai vannak a hallgatásra, talán éjszakákon át nem is alszik, talán magányos és elhagyatott, talán beteg... Mindez a tanítóra tartozik s nem Rád. Mert odáig még nem nőttél, hogy az én „belső, lelki” okaimat megértsd, ehhez túlságosan fiatal és tapasztalatlan vagy. Hogy pld. a Mózes-témával foglalkozva olyan keserves problémákkal vesződöm, amikkel évezredek óta vesződtek már nálam sokkal nagyobbak is, nem a Te számodra való ügy. Ma még nem. Talán holnap sem. Esetleg csak akkor lesz az, ha Te is túl jársz már az ötvenedik éveden. Akkor azt is meg fogod érteni, hogy miért hallgatok, s miért nem szólok arról, amiért hallgatok.

Ehhez kapcsolódik a Jeans-könyv is. Hogy mennyire igazam van, abból is kitetszik, amit erről a dologról írsz. „Nem fér a fejedbe”, miért van szükségem éppen most és olyan nagyon arra a könyvre. Hiszen Te is „érezted már”, hogy ez vagy az a könyv nagyon kellene, aztán elfelejtetted, és nem lett belőle semmi baj. Hát idefigyelj, és férjen a fejedbe: a Mózes-probléma nemcsak azt teszi szükségessé, hogy keresztül-kasul megismerkedjem Egyiptom történetével, kultúrájával, az ó-héberséggel, hanem azt is, hogy megismerjem a tudományukat, a kozmogóniától kezdve a matematikáig stb. és mindezt beállítsam a mai tudomány fényébe. Ennélfogva ismét foglalkozom Einsteinnel, a tér és az idő problémájával stb. S hogy foglalkozhassam, tudnom kell, miről mit mond Jeans. Mégpedig nem körülbelül, hanem pontosan, szó szerinti. Ezeket a dolgokat nem szophatom ki az ujjamból, látnom, olvasnom kell, s össze kell vetnem Einsteinnel, az egésztestet a Kabbalával s az egyiptomi tudománnyal. Hogy miért van „most egyszerre” szükségem? Volt már korábban is, kértelek, add vissza. Reméltem, látogatásod alkalmával Magaddal hozod, mert ha az ember távoli útra indul, vagy a halálát érzi közeledni, visszaadja azokat a holmikát, amik mástól kerültek hozzá. Te régóta tudtad, hogy be kell vonulnod. Azt is tudtad, hogy előtte eljössz hozzám. Ami tehát tőlem került Hozzád, el kellett volna hoznod, mondván: szüksége lehet rá. Ha pedig nem hoztad, küldened kellett volna. Ezzel még akkor is tartoztál volna nekem, ha csupán egy hitvány ponyvaregényről lett volna szó. S kétszeresen tartoztál, mert tudományos könyv s nem ponyvaregény, mert valóban szükségem van rá, s ezt tudtad, s mert én sokkal nagyobb figyelemmel, gonddal bántam a Te dolgaiddal, amikor minden kérdésedre, panaszodra, bajodra részletesen, pontosan, lelkiismeretesen reagáltam s írásaidat úgy ítéltam meg, mint amik szentek a Te számodra még akkor is, ha az abszolút tökéletesség mértékét nem ütik meg. Hogy nekem milyen könyv kell s miért kell, megint csak nem Te mondod meg, hanem én. Régi-régi, öreg barátom, Várkonyi, sohasem kérdi tőlem, miért kell „éppen ez” a

könyv s miért nem nélkülözhetem „éppen most” amazt a könyvet. Hanem kikeresi őket a könyvtárból, gondosan becsomagolja, elküldi, sőt, ha igen értékes, ritka könyvekről van szó, személyesen hozza el, vagy küldi a testvérével, fiával, lányával, mikor hogy lehet. Huszonöt éves kapcsolatunk alatt még egyszer sem kérdezte, miért kell s miért éppen most. És más, sokkal fiatalabb barátaim sem, akik könyveket küldenek, vagy hoznak. Pedig elhíheted, éppen annyi gondjuk-bajuk van neked is, mint Neked. „Zúrzavar” és „kapkodás” veszi őket körül, sokkal nagyobb, mint Téged bevonulásod előtt. Munkájuk van olyan kényes, felelősségteljes, fárasztó, időtrabló, mint a Tiéd volt odahaza. Egy szellemi ember azonban sohasem kérdi a másik szellemi embertől, miért kell neki valamelyik könyv. Miért kell esetleg ötven könyv, régi könyv, ritka könyv, nehezen megtalálható könyv. Tudja, hogy *kell*. És ezt tartom olyan fontosnak, hogy még zúrzavar, kapkodás közepette is elküldje. Magáról tudja, hogy a kell valami, miért kell. S nem ok nélkül kell.

Ha pedig elfelejtetted elhozni, nem lett volna szabad elfelejteni elküldeni. Ha ezt is elfelejtetted, oda kellett volna adni valamelyik barátodnak, ismerősödnek, akiben megbízol. Mert nem „egy könyvről” van szó, amit véletlenül elfelejtünk, hanem *a* könyvről, amit sohasem szabad elfelejtenünk, a tanítóról, akinek segítségére kell lenned, ahogy tudsz s a szellemi emberről, aki nagyon jól tudja, mire van szüksége és miért.

Amit apádról írtál, igen elszomorító. Íme, az „egészséges” magyar férfi, a magyar paraszt, az „óseró”, a magyar „Apolló”. Földje, föladata, felelőssége, kötelessége van, családot alapított, keményen dolgozott, túrt... És most olyan, amilyen. Ez a halál. Ezen nem lehet segíteni. Lever, hogy Neked, a fiának kell ezt mondanom s hogy Te, a fia, éppen olyan jól tudod, mint én. Mi az oka, hogy így van, hogy így lett? Kik benne a bűnösök? Az ő szülei? Azok, akik nem tanították meg gondolkodni fiatal korában? Akik nem ébresztették föl benne a hitet s nem nyitották rá a szemét a fontosra? Hiába keressük. Úgy látom, valóban el kell őt temetned. És a puszta életem kívül alig kaptál tőle valami mást. Valami többet, jobbat, értékesebbet, amit Magaddal vihetnél a Te útjaidon. Ha kaptál is, inkább érzelmi ajándék volt, mint értelmi. De érzelmi ajándékot az állatok is adnak az embernek. Egy kedves, hűséges, szelíd kutya, egy megszokott, ragaszkodó macska, egy csíz a kalitkában, egy-egy ló, vagy tehén. És a növények is: egy diófa, egy fenyő, egy orgonabokor, egy kis ibolyaszál. Azt, amit *csak* ember adhat embernek, tőle nem kaptad meg. A gondolkodás bátorságát, a látás tisztaságát, a belső élet kialakításának nagy föladatát, módját, eszközeit. Nem tragikus alak, mert ha az volna, küzdené valamiért, amiért érdemes elbukni is. Tétlen, passzív, öntudatlan, gyámoltalan csökevénye az embernek.

Egyébként örülök, hogy keményen viseled a nehézségeket, tudod, ki s mi vagy, és nem ijedsz meg semmitől. Jólesik látnom, hogy nem panaszkodol. És hogy megértetted: könyvek nélkül is lehet szellemi ember valaki, ha ilyenek a körülmények. Kívánom tiszta szívből, légy egészséges, légy tisztalátású és bátor – de óvakodj a gögtől. Baráti szeretettel köszönt:

K. János

Cserszeg, 1952. márc. 31.

Kedves Bátyám!

Nem tudom, megkapta-e leveletem, amit még Szabadszállásról írtam, mert eddig még nem válaszolt rá. Nem baj, hiszen nem vettem föl benne fontosabb problémákat, inkább csak a megszabadulásomról akartam hírt adni s talán nem is volt benne olyan, ami választ kíván.

Ahogy visszaemlékezem, levelem hangja csupa öröm és lelkesedés volt. Ez, azt hiszem érthető. Bármilyen könnyen, kemény szívvel viseltem is el a szenvedéseket, mégis csak elfogott a vad öröm, hogy végre kibújhatok a gimnasztorkából, s megint élhetem tovább a magam szabad életét. Bár ott, Szabadszálláson, szinte könnyű, felelőtlen volt az élet: az ember jól-rosszul elvégezte, amit megparancsoltak neki, élt a katonai rend szerint, élelemről, ruháról nem kellett gondoskodni. Csak éppen a „fegyelmet”, a megalázásokat, az állandó szekírozást kellett jókedvűen túrni, egyébként, mondom, felelőtlen élet volt.

Itthon a gondok, a gazdaság apró problémái fogadtak. Még csak tíz napja, hogy hazajöttem, máris nyakig vagyok a dologban. Egy kissé tévedtem abban, hogy majd idehaza kedvemre olvashatok, írhatok, levelezhetek: alighogy betettem a lábam, máris ezer tennivaló akadt. S bizony, a sok megírásra váró novellát megint vissza kellett kergetnem oda, ahová még annak idején a tizedes számúzta őket: a lélek legmélyebb, legtitokzatosabb zugaiba. Nem tudom, mikor hívhatom őket napvilágra: a tavasz jöttével egyre fogy a reményem, hiszen ha tíz felé tudnék szakadni, akkor is bőven lenne munkám a ház körül. Az apám nagyon elhanyagolt mindent, míg katona voltam, most nekem kell úgy-ahogy pótolni a mulasztásokat. Hát én igyekszem is, ahogy tudok, dolgozom a szőlőben, a kertben, a mezőn, a gyümölcsösben, főzök s néha takarítok is. Nem, nem lázadok, nem zúgolódom. Csak a szívem fáj egy kicsit a meg nem írt novellák sorsán, néha elfog a szomorúság, ha eléje nézek az esztendőnek, mert látom, hogy nem írhatok a jövőben sem, s arra kell gondolnom, hogy talán nem is lesz belőlem író soha: a föld, a szőlő, ez a kis nyomorult gazdaság hallgatásra kényszerít. A világ ugyan nem veszít sokat, mert rengeteg jó író akad a régi görögöktől Pilinszky Jánosig; csak egyedül én fogom érezni az én kis tragédiámat. Mondom, néha ilyesmik fordulnak meg bennem, de mindig anélkül, hogy igazságtalanságot éreznék a sorsomban: igyekszem felfogni, megérteni az isteni akaratot, s talán nem is a kényszerű hallgatás miatt fáj a szívem, hanem azért, hogy milyen gyarló az ember ahhoz, hogy megértse a Mindenható szándékait. Milyen sokat kell még tanulni, hogy a lélek tökéletesen tiszta, nyugodt és vidám legyen, s messzire elkerülje a tépelődésnek még az árnyéka is! Mennyi próbán át kell esni, mire megközelítjük a tökéletességet, mire elmondhatjuk, hogy tiszta szellemek vagyunk. Csak azt nem tudom, miért lep meg néha a szomorúság, holott mindezeket őszintén érzem és tudom, mikor tisztában vagyok az Isten terveinek cáfolhatatlan igazságával. Mit jelent ez a bánat, amely csöndes ugyan, s az emberek nem is sejtik, mert nem mutogatom; – mit jelent ez az oktaljan, néma fájdalom, ha arra gondolok, hogy sohasem lesz belőlem író, mert megtartja az élet, s még a reményt is elragadja tőlem, hogy valaha is megírhatom a bennem lappangó novellákat. Mi ez a bánat? Talán az örök emberi gyarlóság és földhözragadság? Különbösen nem szokott sokáig tartani. Megiszik az ember egy pohár bort, összeszorítja a fogát keményen, vadul dolgozik, és egy ideig igyekszik nem gondolni semmire. Egy-két óra múlva megenyhül a lelke, és egészen másképp látja a világot, s azt mondja magában: azok a novellák, így, megíratlanul, sokkal tökéletesebbek, mintha a papíron merev formába, jól gördülő mondatokba öntöttem volna őket. A megírás után úgyszólván csalódást okoznának, mert az ember nem tudja tökéletesen kifejezni, ahogy azok a lelkében élnek, csak rossz, gyarló árnyéka lenne az igaziaknak. S ettől megnyugodom, békésen, vidáman teszem a dolgomat tovább.

A katonaélet már messze van tőlem, mintha csak egy furcsa álom lett volna. Bár megvallom, nagyon megszerettem a fiúkat; s néha szinte sajnálom is, hogy elszakadtam tőlük. Becsületes, jó magyar emberek voltak valamennyien, s volt olyan tiszthelyettes, aki egy műsoros esten elő mert állni egy olyan Villon-balladával, ami egyáltalán nem „vonalas”. Volt ugyan egy-két brutális, vad tizedes, de mi, ha parancsait teljesítettük is, de azért a szemébe neveltünk. A fiúk vidáman, fiatalos

jókedvvel vettek minden nehézséget, megalázást, és mondhatom, sokat tanultam tőlük, hogy hogyan kell jókedvűen elviselni a szenvedéseket. Ha nem volt pénzünk, s nyolcan szívtunk el egy cigarettát, hallatlanul „muris”-nak ítéltük, s jót kacagtunk rajta. Engem, mint afféle Benjamint, szinte dédelgettek.

No, de most visszatérek a jelenbe. Sokat töprengek azon, hogy miként oldhatnám meg a magam problémáit. Az már világos előttem, hogy nem maradok meg a föld mellett. Nem is maradhatnék, ha akarnék se, mert már nem sokáig tudjuk tartani magunkat az egyre súlyosabb adók és beszolgáltatások miatt. Már nem messze van az idő, hogy oda kell dobni mindent, mert nem bírjuk tovább, jöjjön a tszcs, a kolhoz, vagy akármicsoda. Nemcsak mi, de az egész község. S akkor engem már nem köt semmi a földhöz. Talán jobb volna már most faképnél hagyni Cserszegtomajt, s valami olyan dolog után nézni, amiből úgy-ahogy megélhetek, s amellett rendszeresen foglalkozhatok szellemi dolgokkal is. Mert nem tudom, hova vezet az, hogy örökké el kell fojtanom magamban az írást, és egyáltalán meddig tudom elfojtani. Ha pedig sem elfojtani nem tudom, sem írni nem tudok, igen súlyos konfliktusok támadhatnak. (Ez megint a gyarló ember hangja). Teljesen tanácstalan vagyok, hogy mihez is tudnék, vagy mihez is lehetne fogni. S itt van az apám is; itthagyni viszont teljesen lenne. Dehát haláláig dajkálgassam? Szeretne visszabújni az ember az anyja méhébe, a sok kicsi, de súlyos gond elől.

Kedves Bátyám, megint igen sokat fecsegetem olyan dolgokról, melyek talán magát nem is igen érdeklik. Nem tudom, milyen véleménnyel van Győre Imréről, a költő-ismerősömről? Milyennek ítélte a verseit? Igen nagy szüksége volna egy megértő, jólelkű tanítóra, mert épp oly árván szaladgál a világban, mint én három-négy évvel ezelőtt. Bár azt hiszem, Magának is éppen elég a gondja, nemhogy a nyakába szedje még az ország csodagyerekeit is. Én is elég bosszúságot és csalódást okoztam már, s nem voltam méltó a Mester támogatására.

Ha még nem fordult el tőlem egészem, legyen szíves, válaszoljon. Sok jót kíván és tisztelettel üdvözlí

M. Szabó István

Akarattya, 1952. ápr. 4.

Kedves Pista!

Mind a két leveledet megkaptam. Az elsőre nem válaszoltam, mert nem tudtam mit kezdeni vele. Azt írtad ugyanis, hogy négy hónap alatt, amit Szabadszálláson töltöttél, megkeményedett a szíved, a szavaid pedig nyersen, sőt durván hangzának. Mi mondanivalóm lett volna hát valakihez, akinek kemény a szíve s a szavai nyerse, sőt durvák? Hiszen fordítva kellett volna lenni: a szívednek lágnak s az értelmeknek keménynek. A nyers, sőt durva szavaknak pedig nem láttam célját.

Mostani leveledben megint a réginek mutatkozol, s ezért válaszolok. De még le kell zárnom a meddő vitát a Jeans-könyv visszaküldéséről. Azt mondtad, szinte olyan látszata van a dolognak, mintha vizet prédikálnék és bort innék, hiszen magam biztattalak, hogy szükség esetén nélkülözni kell a könyvet, s mégis meg kell maradni szellemi embernek, kultúrembernek. S íme, Te négy hónapig nélkülözted, mégsem esett ki a világ feneké. Nos hát „szükség esetén”, de vajon ez a szükség megvolt-e? Nem volt meg. Lám, Hegedűs barátod szépen elküldte a könyvet, mikor megkérted rá. Engem pedig nem zártak börtönbe, nem internáltak, a szemem világát sem vesztettem el, nem kerültem valami lakatlan szigetre, s így nem tudtam megérteni, hogy a Te feledékenységed miatt miért nélkülözök egy könyvet, amire égető szükségem volt. Sok könyvet nélkülözök itt, szükség esetén, s nem verem érte falba a fejemet. Így pld. csak nemrég kaptam, szinte „véletlenül”, egy újszövetségi görög szótárt és görög Evangéliumot, pedig mondhatom, ége-

tően kellett volna. És a zsidó bölcsességi irodalomról is csak most kaptam ugyan-csak „véletlenül”, anélkül, hogy tudtam volna róla, egy tanulmányt, s a Júdás írásakor a magam tapogatózása után kellett ezt az anyagot összehordanom, pedig, lám, milyen egyszerű lett volna csak elolvasnom azt a könyvet és felhasználnom, ami kell. De mindegy, zárjuk le ezt a fölösleges, oktalan, ízetlen kérdést is.

Nagyon örülök, hogy otthon vagy megint. Bár megértetted, hogy a katonaság sem az, aminek valamikor hitted s amitől olyan erősen féltél. Ott is emberek vannak, s mint írod, derék, jó magyar emberek. Megpróbáltad egy kicsit a közösségi életet s megízlelted nehézségeit is, de csodálatos szépségeit is. Tudnia kell az embernek, mennyi öröm van abban, ha nyolcan szívnak egy cigarettát, s a közös nehézségek, fáradalmak, megaláztatások, megpróbáltatások között is gyengéden vigyáznak a legkisebbre, a leggyöngébbre. Bizonyosan nem kemény a szívük, s ez még az értelmüket is tisztává teszi. A katonaelet még soha, senkinek sem ártott meg, sem most, sem a régi világban. Te is csak olyat tanultál, aminek a szükségességét, az áldását most még nem érzed, de évek múlva meg fogod érteni és érezni. Sok fölösleges, sőt káros elfogultsággal vágtál neki annak az életnek, láthatod, mennyire fölöslegesek voltak. Éppen arra volna szükséged, hogy a közös, a bajtársi élet keménységét és szépségét megismerd. Ez a nagy nevelőerő a diákéletben is; ez az, amit sem a család, sem a szorgalmas olvasás pótolni nem tud.

Győre Imre barátod levelét és verseit megkaptam, de nem írtam neki, s annak megvannak a maga komoly okai. Egyik az, hogy ennyi versből nem lehet megítélni valakinek a tehetségét. A tömör, egyszerű levél s az írás vonalai szellemi emberre vallanak, de a versek nem jobbak és nem rosszabbak azoknál, amiket egy, az ő korában lévő, iskolázott, értelmes fiú írni szokott, ha szerelmes, ha az élet, a világ szépségei és rútságai, kérdései és titkai megérintik a lelkét. Nem áll még azon a fokon, hogy ebből a jó átlagból különösképpen kivált volna. Lehet belőle költő, író, vagy másféle művész, lehet jó tanár, mérnök, aki csak ifjúkori emlékei között őriz majd irodalmi kísérleteit és mosolyog rajtuk. Ezt eldönteni még nem lehet. Az ő számára még elegendő az a tanítás, amit az iskola nyújt neki, kisebb-nagyobb problémáiban pedig találhat tanárt, vagy más oktatót, hiszen Keszthely nem afféle eldugott fészek, ahol egy értelmes ember sem volna, mint pld. itt Akarattyán, vagy Cserszegen. Minden könyv a rendelkezésére áll, amire most még szüksége lehet. Továbbá ott vagy Te is, majdnem egyívású vele, közelebb állasz hozzá, mint bárki. Azt ne mondd, hogy nincs előtte tekintélyed. Van, csak nem tudod érvényesíteni, mert nincs elegendő rutinod, s talán, mint iskolázatlan fiú, Te magad érzed magadat hátrányban levőnek. Ez azonban ne aggasszon. A lényeges dolgokról többet tudhatsz, mint ő, nemcsak, mert mélyen gondolkozól s intenzíven olvasol, hanem, mert írói tehetségedben kételkedni nem lehet, tapasztalataid pedig sokkal nagyobbak az övénél. Ezért azt ajánlom, hogy barátkozzatok, beszélgetsetek, vitatkozzatok, Téged ne hátráltasson, hogy az ő tudása rendszeresebb a Tiédnél, őt pedig az, hogy Neked nem volt alkalmad, módod rendszeresen iskoláznod Magadat. Én igen sokat tanultam s tanulok még ma is parasztbarátaimtól, s persze, ez kölcsönös. Igen áldásosnak látnám a Ti bizalmas, szoros barátságotokat. Énrám neki még nincs szüksége. Téged azért tanítalak, mert a helyzeted más – és nem azért, mintha „csodagyerek” volnál. Te eldugva élsz ott, Cserszegen, a sorsod megtagadta Tőled az iskolázást, a jó tanárokat, a diáktársakat, a tanulás kényelmes módjait. Ezért van szükséged rám. De apádtól sem kaptál szinte semmit, amivel nekivághatnál a Te külön utadnak. Őt is pótolnom kell tehát. Meg kell mondanom, hogy különösen szerencsés vagy. Vele Kovács László, Hajdú Péter, Némethy, Vajkay barátkoznak, igen jó tanítói akadtak hát. Ezzel légy tisztában, de el ne bízd magad. Mert annak a jele ez, hogy a sorsod valami másra, különösre rendelt, mint a többi Hozzád hasonló fiúkat. Amit pedig tőlük tanulsz, át kell adnod másnak.

Aztán meg képtelenség újabb levelezéseket vállalnom, hacsak nem életbevá-

góan fontosak. Átlagosan havi 80–100 levelet kapok és írok, ez nemcsak nagy munka, hanem az én szegénységemben súlyos teher is. Meg kell hát gondolnom, hogy kire tartogassam az időmet, a munkámat. Inkább ott kell lennem, ahol más nem lehet helyettem. Nagyon sok verset s egyéb írást kapok, egy részükkel nem igen foglalkozom, csak azokkal, amelyek különösen kirínak a többiek közül. Vanak barátaim, akikkel kötetekre menő leveleket váltunk. Néha másként kell megoldanom a feladatot. Most pld. néhány kitűnő fiatal barátom a dráma eredetéről, a színpadi rendezés belső törvényeiről szeretné tudni a véleményemet. Írok hát nekik egy hosszabb tanulmányt, amit majd lemásolnak s munkaközösségükben megvitatnak. (Nem a görög tragédia eredetéről van szó, mert azt untig eléggé ismerjük, hanem a drámáról általában.) Ilyen esetben sok munkát és időt kell áldoznom tanulni akaró fiatal barátaimnak, mert amit mondhatók nekik, nem mondhatja más, könyvekben pedig nem találhatják meg. Annak ellenére tehát, hogy itt élek a csendben, magányban, igen sok a dolgom, az írnivalóm. De tanulnom is kell folyton, s a magam művével foglalkoznom. A Mózes-probléma sokkal nagyobb és fontosabb, mint kezdetben gondoltam, és egész sor más problémát rejt magában, mint azok a színes fatojások, amelyekben kisebb és kisebb tojások vannak. Ezek a problémák néha igen gyötrők, keservesek, csüggesztők, az ember tehetetlennek érzi magát velük szemben. Végül, ha testi munkát nem végezhetek is, azért a házi apró-cseprő munkákban is segítenem kell, hiszen feleségem nem győzi egymaga a házat is, a kertet is. Amit lehet, amit tudok, nekem kell végezniem. Így áll ez a dolog, Pista.

Mármost mihez fogsz kezdeni? A kis gazdaságokat csakugyan nem lehet sokáig fenntartani. Hiszen még a mi terheink is nagyon súlyosak, pedig csak kertünk van. Előbb-utóbb be kell lépnetek a szövetkezetbe, annál inkább, mert látom, apád olyan már, mint egy tehetetlen aggastyán. Ha nem volna olyan s volna a ház körül még egy derék asszony is, baromfival, tojással, kacásával-libával, kerti veteménnyel lehetne erősebben foglalkozni, s még tudnátok állani a lábatokon. Hiszen ott van közel Keszthely s a piac. De hát, mert ez lehetetlen, a valóságos helyzettel számolni kell, s nem kell visszariadni a szövetkezettől. Magában véve a szövetkezeti gazdálkodás jó, egészséges, emberséges és magasrendű lehet, ha jól csinálják, láttam kitűnő, pompás szövetkezeteket Finnországban, – amit most még az egyházi lapok is olyan förtelmesen rágalmaznak. Te pedig, ha szabadulni tudsz, csinálhatsz valami mást. Vajon Némethy tervét nem lehet megvalósítani? Ehhez én nem értek, nem tudok hozzászólni. Fogalmam sincs róla, hogyan tanulják a restaurálás mesterségét. A mai viszonyokat sem ismerem eléggé. De vannak Neked értelmes múzeumi barátaid, akik segítségedre lehetnek. Ha Keszthelyen tanulhatnál valamit, még apádat sem kéne magára hagynod.

A telem igen rossz volt, lelki értelemben. De most már túl vagyok rajta. Kaptam egy kis rádiót, hallgathatok végre zenét. Ez hiányzott eddig legjobban. Zene nélkül aligha lehet élni, legalább nekem. De az egész családom így van. És, ami a fő, végre kitavasodik, a Nap besüt az ablakon már kora reggel, kint is lehet már üldögélni, olvasni. Voltaképpen nincs is komoly baj. Csak egy: a cipóm olyan állapotban van, hogy alig tudok járni, keservesen gyötri beteg lábamat. De hát ezt túrni kell. Majd talán segítenek ezen is jó barátaim.

Minden jót, ne csüggedj, légy türelmes, bízzál, szeretettel
üdvözöllek

K. János

(Az összeállítás második részét következő számunkban közöljük.)

Kodolányi János és Szabó István levelezéséből

Akarattya, 952. ápr. 25.

Kedves Pista!

Leveleddel örömet szerezteél. Ilyen hangokat szeretek én hallani. Nem arra értem, hogy restelled Magad igazságtalan vádjaidért és követelődzésedért, hanem arra, hogy lelki békességben élsz, végzed a dolgodat, gyönyörködsz a világban és szép terveket forgatsz. Tulajdonképpen nincs is olyan lelki kérdésünk, amit meg kéne beszélünk, mert jó úton haladsz s látni fogod az eredményeit is. Arról pedig nem beszélek, hogy végképp lemondta a házasságról. Az efféle fogadalmak s „józan” meggyőződések úgylis semmivé válnak, mihelyt rátalálsz arra a nőre, aki elemi erővel ragadja meg a képzeletedet, az érzéseidet, az érzékeidet. Ez a nő pedig meg fog jelenni, s helyes is, hogy megjelenik. Addig várjunk. Most békén üldögélsz a mélyvíz partján, nézed csillogását, gyűrűzését, áramlását, és egyszer elhatalmasodik Rajtad a vágy, hogy beleugorj s akkor bele is fogsz ugrani. Ha magányod szépségeit szeretnéd megosztani valakivel. Ha legyőzhetetlen erővel érzed, hogy íme, ez az a nő, akit anyává kell tennem, akinek gyermekei az én szívemből való magzatok lesznek s akiket közös erőfeszítéssel, gonddal, lelkesedéssel emberré kell nevelnünk s akinek át kell adnunk magunkból mindazt, ami jó, szép, nemes és igaz. És hogy ez az a nő, aki nélkül az életem csonka. Várjunk hát addig, s akkor beszéljünk majd a dologról újra.

Egyelőre görög tárgyú művet akarsz írni, de persze ez azért mégsem lesz igazi görög mű, mint helyesen mondd. Nem is baj, hiszen az ember mindig azt a világot írja, ami benne van. Fogj csak hozzá, írd meg, küldd el. Igazi, valódi görög művet úgyszemint lehet írni, hiszen a világnak az a formája elmúlt, vissza nem hozható. Mai ember pld. már a halottak tiszteletére bemutatott áldozatokat sem érti meg a maga teljes egészében és mivoltában, ha a formákat ismeri is. Magát a mitológiát is magyarázzák sokféleképpen, lehet az egyik magyarázat jobb, mint a másik, de ez értelmi művelet, s nem maga a teljes, eleven élet. Mindegy, írd, amit jónak, szükségesnek, sürgetőnek látsz, amit szépnek és igaznak érzel. Nagyon jó volna, ha megtanulnál ógörögül. Nyelvtant talán tudsz szerezni a könyvtárban, fiatal vagy, a memóriád jó, szorgalmad megvan hozzá, tanulj meg hát görögül. Maga a nyelv igen szép s nem olyan nehéz, amilyennek első látásra képzelné az ember. Olvasd a görög szerzőket eredetiben. Ha pedig finnül is meg tudnál tanulni s össze tudnál kötni a két eszményt: a görögöt meg a finnt, olyan szintézisre juthatnál, amit én mindig áhítottam, sürgettem, de amit még nem valósított meg senki. Annak idején Németh László a görögségre esküdött, én a finnségre. Jómagam tudtam, hogy a finnságban mennyi a görögség. Németh László azonban merevül a görögségre irányozta figyelmét. Próbáld meg a kettőt egyesíteni. Éppen az

Lij Tra's 1989. júl., 7. n. 40-50.

utóbbi hónapokban biztatom egy fiatal pécsi barátomat, akinek kitűnő görög műveltsége van s amúgyis nagyon tehetséges író és esztétikus, hogy forduljon a finnek felé, s egészítse ki kulturális képét azzal a világgal, amit Északon valósítottak meg. A napokban vártam látogatását, hogy személyesen is beszéljünk a dologról, de akadályok jöttek közbe. Most Téged is biztatlak: lépj ugyanerre az útra.

A legszükségesebb ismereteket a görögségről s az egyelőre csak magyarul hozzáférhető bibliográfiát – mert Te más nyelven nem tudsz –, megtalálod a Révai Lexikon Görögök, Görög nyelv, Görög irodalom címszavai alatt. Okvetlenül olvasd el a könyvtárból. A szükséges ismertető műveket írd ki és kérd el a könyvtárból. Olvasd el gondosan Homeroszt, Herodotost s főképpen az igen kitűnő, pontos, részletes jegyzeteket. De hiszen majd láncszerűen rá fogsz bukkanni mindenre, amire szükséged van. Ajánlom továbbá Kerényi Károly mítoszmagyarázatait is. Jó volna, ha elolvashatnád Hamvas Béla Scientia sacra című nagy művét, de ez kéziratban van, s bár én elolvastam, a Te számodra megszerezni nem tudom. Erről a kérdésről egyelőre ennyit.

Remélem, barátodnak azóta sikerült okosan, szeretettel megmondani, amit írtam. Hogy a tanárai korlátoztak? No, talán mégis van közöttük legalább egy, aki nem korlátozott. Vagy valami más művelt, igaz ember, aki tanítója, vezetője lehet neki ott, ha már Te nem tudsz tekintélyt tartani! Az igazság ugyanis az, hogy mindenki megtalálja a maga mesterét, ha akarja és keresi. Keresheti az ember tudva, szándékosan s keresheti ösztönösen, tudattalan akarattal. Nos, a fiú leveléből úgy látom, hogy ő keresi, igényli s akarja a mesterét. Tehát meg is találja majd éppen a kellő helyen és időben. Ezen a téren az ő helyzete egyszerűbb, könnyebb, mint a Tiéd. Több eszköz áll rendelkezésére, jobban is tud tájékozódni, mint Te a magad állapotában és helyzetében. Továbbá: amit tőlem kapsz, könnyen tovább adhatod neki, s ez kötelességed is. Mert amennyire helytelen, ha fűnek-fának szétszórjuk értékeinket s megkockáztatjuk a veszélyt, hogy disznók elé igazgyöngyöt szórunk, annyira szükséges, hogy azoknak adjuk, akiknek szükségük van rá. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy amit én neked adok, mind igazgyöngy és mind az enyém, nem. De van közöttük gyöngy is, olyan, amit másoktól, nagyoktól kaptam és továbbítom Neked. Magam sem tekintem jónak, hogy a fiú annyira beletemetkezik a száraz, elvont életbe. Ez az egyoldalúság veszedelmes. Jól teszed, ha erővel is kivonszolod elzárt világából a szabadba, a testi munkához. Én egész életemben abból a tartalékból élek, amit annak idején paraszt barátaimtól, pajtásaimtól gyűjtöttem, amikor a lábam még nem volt ilyen gyalázatos állapotban. Amikor még egész napokon át közöttük voltam, szénát hordtam, cséplésnél segítettem, istállót almoltam, tehenet fejtem, kukoricát fosztottam stb., sőt még szőttem is, ha valame-lyik barátomnál senki sem volt odahaza. Mire az asszony megjött, otthagytam a számára egy-egy jó darab kész szövést. (Tudtam ugyanis, hogy hol tartják a ház kulcsát.) Ugyanígy tettem rendbe gyakran az istállót, mire alkonyatkor a mezőről hazafutottak istállót takarítani. Ezer meg ezer módon tettem-vettem, figyeltem, tanultam, játszottam, noha úrigyerek voltam. Így tanultam halászni is. Szentül hiszem, hogy ezért nem vitt el a tudóbaj, ezért jó a szívem, s ezért nem ijedezek akkor sem, ha elütnek voltaképpen hivatásomtól, megélhetésem forrásától. Ezért nem olyan fontos számomra a vízvezeték, a gáz, az angol árnyékszék s minden egyéb, ami nélkül sok-sok íróársam képtelen meglenni. Vidd ki hát barátodat a mezőre, dolgozzatok együtt, s beszéljessetek, tréfálgatok, vitázzatok közben. Nyomd kezébe a vasvillát, hányasd ki vele a ganét. Tanítsd meg fejni. Javítsátok együtt a rossz kosarat, a szétdőlt ládát, saroglyát, faragjatok villafogat stb. Ne engedd, hogy olyan legyen, mint egy imakönyvbe préselt ibolyaszál. Igyatok is együtt egy-egy pohár bort, daloljatok, még táncoljatok is. Én pedig hadd emlékez-zem Rólatok saját ifjúságomra, a derék, nyers fiúkra, a nyelves lányokra, a kemény férfiakra s a dolgos asszonyokra, a mezőkre és a vizekre, és hadd irigyeljelek Titeket

szeretettel s örömmel. Bizony, mi a szénáskocsi tetején felváltva olvastuk Tolsztoj Karenináját, miközben a lovak a falu felé ballagtak. Ennek számomra vége, de bennem marad örökké, és szeretném, ha Bennetek is maradnának ilyen emlékek.

Megható, amit apádról írsz. Nagyon-nagyon sajnálom, szeretem s megértem őt. Bár az is igaz, hogy az olyan gyámoltalan szeretet, amit ő érez Irántad, voltaképpen a legsúlyosabb rabszolgaság. Az ő számára is, mert azonnal tehetetlenné válik, mihelyt Te eltávozol mellőle, s a Te számodra is, mert ennél erősebb kötelék nem köthetne senkihez, s nem járhatod a saját utadat, még akkor sem, ha életkérdés Számodra, hogy járd. Állati kapcsolat ez, mély és primitív. Káros kapcsolat, mert a helyes az volna, ha mind a ketten szabad, független egyéniségek lehetnétek, s szabad akaratból volnátok együtt. Dehát ez ritkaság. Az emberek többsége a kapcsolatnak ezen a kezdetleges, állati fokán áll, szülők a gyerekeikkel, gyermekek a szüleikkel, házastársak egymással, s képtelenek volnának megérteni, hogy ez érzelmi szolgaság. Gyermekeimet úgy neveltük, hogy szabadon, a saját kedvük, szándékaik, akaratuk szerint járják a maguk útját, függetlenül tőlünk, mert sohasem felejthetem el azt a borzasztó szenvedést, amit akkor kellett vállalnom, amikor apámat, húgomat erőszakkal elhagytam, mert nem tehettem mást a saját hivatásom érdekében. Jó, hogy Te nem állasz válaszúton, s ott lehetsz a gyámoltalan öreg mellett, aki tönkremenne nélküled. De gondold meg, hogy ez azért mégis rabság. Légy türelemmel, végezd a dolgodat, tanulj, írj, keresd a szépséget a Magad világában, s a többit bízd a sorsodra.

Ezúttal nincs mit mondanom egyéb. Nagyon jól érzem magam, a tavasz példátlanul szép, békességet érzek magamban a téli hónapok gyötrelmei után. De ez már nem érdekes. Igazában semmi komoly panaszom nincs, azon kívül, hogy lábam a rossz, elnyútt cipő miatt gyötörően kínoz. De ettől szabadulni úgysem lehet, vidámságomat pedig nem zavarja.

Szeretettel üdvözöllek

K. János

Akarattya, 952. aug. 30.

Kedves Pista

A könyvet s leveleidet megkaptam. Korábbi leveledre nem válaszoltam, mert nem akartam vitatkozni olyasmiről, aminek az ismereteibe még nem hatoltál be. Úgyis tudom, hogy mindent meg fogsz érteni erőltetés nélkül, sőt így sokkal könnyebben, mintha vitatkoznék Veled. A Magad lábán állsz s jó úton haladsz, türelemmel kell lennünk, amíg az okvetlenül elérkező állomások felbukkannak Előtted s tisztán látod a megtett utat, valamint egyre tisztábban azt is, ami még Előtted van. A Kennsbert-könyvvel az volt a célom, hogy olyan területre csaljalak, ahol még nem jártál, de ahol járnod kell, ha látni akarod a világot s benne az embert, Magadat, a Magad feladatait, céljait, munkád természetét és eszközeit. Egyszerűen: ha ismerni akarod Magadat, márpedig ez mindennek az alfája és omegája. Mióta ismerlek, az a szándékom, hogy fokról-fokra kimozdítsalak az anyagiasságból, s felébresszem Benned a felsőbbrendű életnek nemcsak a vágyát, hanem a realitását is. Ha most visszánézel a megtett útra, láthatod, mennyit haladtál s mennyire látsz tisztábban, mint akkor. Itt volt az ideje, hogy Kennsbert vázlatos, ismertető könyvéből most olyasmit is megismerj, amire tudatosan nem gondoltál, ámbár ösztönösen sokszor súroltad a határait. Ez a könyv, persze nem művészi munka, még csak nem is jó írás, de tömören összefoglal sok fontos ismeretet, s alkalmassá tesz arra, hogy nekivághass a komolyabb, lényegesebb, végül az igazi hatalmas műveknek s gondolati rendszereknek. Az első fok a lépcsőn, az első lépés.

Lám, nem mondható véletlennek, hogy közvetlenül ez után a könyv után Giordano Brunóval ismerkedsz, a nagy misztikusok egyikével. És örömmel látom

álmélkodásodat, mohó érdeklődésedet a tudomány iránt. Nincs is ennél csodálatosabb érzés. Megpillantja az ember a bámulatos hegyeket, és repülni szeretne feléjük. De csak lépegetni lehet, mindegyiket külön-külön megmászni, a sajátoddá tenni, meghódítani s újra még magasabbakra tekinteni. Ez valójában Tennen magad meghódítása, birtokba vétele. S ahogy előrejutsz ebben a tevékenységben, úgy látod egyre tisztábban, nyíltabban, tárgyilagosabban azt a világot is, amit általában „valóságnak” szoktak nevezni, de ami nem valóság, hanem csak látszat, káprázat, szüntelenül múló fényjáték. Egyszer, előbb vagy utóbb, át fogod élni a Valóságot is, a Változhatatlant, ami Benned van, s az a pillanat olyan csodálatos lesz, hogy most álmodni sem tudsz olyat. De addig is egyre világosabb lesz Számodra az emberek sok nyavalyájának oka-foka, tévedéseik, bűneik, fájdalmaik, haragjaik, sebeik és törtetésük igazi lényege. A világ képe ki fog tágulni Előtted a végtelenségbe, s vele együtt az életed is. A dolgok maguktól elrendeződnek Benned s körülötted, minden a helyére kerül, s látod a világegyetem csodálatos egységét az ellentéteiben. Véreddé válik a dialektikus látás, gondolkodás, belső érzékszerveid kifejlődnek, s első pillanatra észre fogod venni, ami az érzékelhető dolgok mögött meghúzódik. Csak tovább, tovább, tanulj, elmélkedj. Légy tárgyilagos és értelmes. Giordano Bruno után meg fogod ismerni Spinozát is, – úgy tudom, lefordította Alexander Bernát a Filozófiai Írók Tárá-ban, majd Eckhart mestert, a középkor legnagyobb misztikusát, Hegelt, akit Marx kifordított s akinek tiszta misztikus filozófiájából a dialektikus materializmust formálta, Jakob Bóhmét, ezt a csodálatos foltozóvargát, aki kis háromlábú székén ülve a szellemi élet legmagasabb fokára emelkedett, s a többi, akik mint hegyormok láncolatai vonulnak végig a történelmen. És a kínaiakat, Lao-csét, Kongfu-csét, a hindukat. Egyszer csak látni fogod, hogy az emberi faj filozófiája és vallása mindig, minden korban s minden történelmi fázisban egy volt, csak a formái változtak. Meg fogod érteni a nagy kultúrkorszakok keletkezését egy-egy hatalmas méretű misztikus élményből, továbbgyűrűzését, formákba alakulását, kifejeződését írásban, építészetben, szobrászatban stb., megmerevedését, aztán a bomlás fázisait, a realizmust, végül a naturalizmust, a teljes széthullás állapotát. De ugyanakkor az új, friss misztikus élményt s egy új kultúrkorszak születését is. Ezek a hullámgyűrűzések csodálatosak és tanulságosak. Végezetül azt is megérted, hogy tudomány is csak egy van, s pld. Einstein vagy Jeans tudománya nem más, mint az emberi faj őstudatának korszerű megfogalmazása. De nem akarok erről többet mondani egyelőre.

Ami a nyelvtanulást illeti: csakugyan tanulnod, egyre tanulnod kell a magyar nyelvet. Örülök, hogy látod, milyen ízes, mély, megragadó erejű volt hajdan a magyar nyelv s milyen homályos, zavaros, halovány, és romlott most. Ma már a paraszt sem tud magyarul, mert majmolja a felsőbb osztályok nyelvét, s elvesztette érzékét a kultúra iránt. Erről is sokat lehetne beszélni s majd még fogunk is. A fődolog, hogy ezt látod. Persze, a kihalóban lévő eredeti nyelvet feltámasztani nem lehet, ámde a mostani beteg nyelvet meg lehet nyesen, rendbe lehet tenni. Használunk kell a régi szavakat, szerkezeteket, zenei elemeket stb., s ugyanakkor könyörtelenül ki kell gyomlálnunk azokat a megrögzött formákat, amik a magyar nyelv szellemével szöges ellentétben vannak. Hogy mások talán furcsállják ezt, azzal ne törődj. Csak Magaddal törődj, igyekezz logikusan, azaz Logosz-szerűen írni, törekedj arra, hogy a magyar nyelv Logoszáat öntsd formába. Ezért javaslom kezdettől fogva, hogy tanulj finnül, még ha nem is veszed praktikus hasznát. (Bár ez sem lehetetlen.) Mert így akarva-akaratlanul Magadba szívod az ősfomák törvényeit, s közelebb férközöl az anyanyelved gyökereihez. Ajánlanám továbbá, hogy németül tanulj, mert 1/ a fontos angol nyelvű munkák mind elolvashatók németül, míg franciául nem, 2/ a nagy misztikusok németül írtak, 3/ a legfontosabb filozófiai művek németül elolvashatók. A francia nyelv és gondolkodás már

teljesen pozitivistá és racionalista, tudománynak nem nevezhető a francia tudomány, annyira földhözragadt és lapos. Világosságot, egyszerűséget, átlátszóságot pedig nem a franciától kell tanulnia a magyar írónak, hanem a magyartól, ideértve a finnt is. A francia modern kultúra hatása a magyar irodalomra nagy volt, de nem egészséges. Ahelyett, hogy közelebb vitt volna bennünket a magyarság megértéséhez, türelmetlenné és gőgössé tett iránta. De erről is beszélgetünk még. Jó lenne, ha görögül tanulnál. Ezt igen fontosnak tartom.

Érdekes véleményt mondasz Illyésről s Jankovichról. Van Benned valami állati megérzés, megértés az emberek iránt. Ítéleteid nagyjából helytállóak, de Illyés nem annyira silány s Jankovich nem annyira ideális, mint gondolod. Jankovichban megvan mindaz, amit mondasz, de nem látod meg a legsúlyosabb hibát: puha, gyengeakarató, félénk és lusta. Mindez meglátszik a gondolkodásán is, persze. Szereti a kész formákat, konformista, kényelmes, csak mert gyáva a gondolkodásra, s egyben lomha is. Képességeit nem fejleszti. De ő ma a legnaivabb, legőszintébb költőnk Sinka mellett. Sinka azonban nagyobb, mert rettenthetetlen gondolkodó s irtózik a formalizmustól. A napokban itt volt Veres Péter meg Illyés. Órákig magyarázták, hogy vissza kell térnem a nyilvános életbe. Igen tiszteletteljesek voltak, messziről látszott, hogy félnek tőlem. A fene tudja, miért. Talán, mert tudok hallgatni, s mindazok a vágyak nem gyötörnek, amik őket kínozzák, hajtják. Németh Lászlóra hivatkoztak. Amde beállított Németh László, elnyűve, hamuszürkén, nyugtalanul, halálos pesszimistán, megalázottan, s elment a kedvem, hogy a példáját kövessem. Végtelenül sajnáltam szegény fiút, úgy állt előttem, mint aki mindenét eltékozolta, hamis váltókat rejteget a szobájában s bevallja, hogy csődbe jutott. És elborzadtam attól, hogy én is nyilvánosan szerepeljek, forgolódjak a világban s hirdessek olyasmit, amiben nem hiszek. „A hazugság ő!” – Írtam valaha, ifjúkoromban egy, az egyikéről írt tanulmányom címéül, s most sorra látom, hogy ölte meg a hazugság régi íróársaimat, barátaimat. Érveikkel csak a bűnüket szeretnék leplezni. Azzal, hogy engem mindenáron maguk közé akarnak húzni, csak menteni akarják magukat. Mint ahogy a részek sem tűrik meg a józan embert, s mindent elkövetnek, hogy leitassák. Én azonban nem iszom. Végképp nem. Lám, milyen igaza van az Evangéliumnak: minden bűn megbocsátatik, csak a Szent Szellem ellen elkövetett bűnre nincs bocsánat.

Kertünk elszáradt, még a gyümölcs nagyrésze is lehullt. A hosszú, vakító napsütés igen megártott a szememnek, kamillával borogattam, sokszor képtelen voltam olvasni. Mióta hűvösebb az idő, állapota javult. Sokat olvasok, sokat gondolkodom, építgetem magamban a Mózeset. Igen sokan látogatnak, valahogy mintha az emberek sok bajukban, zavarukban, csüggedésükben tőlem várnak vigasztalást. A fiatalokban igen sok örömet lelem, tárgyilagosak, kemények, puritánok, sokat tudnak s nem vezetetik magukat érzelmeik által. Néhány nagyszerű fiatal fiúval ismerkedtem meg. Csodálatos érzékük van a fontos, a lényeges iránt, s azonnal átlátnak a cifra ürességeken. Bátrak, egyenesek, őszinték. Igazi forradalmárok. Nyoma sincs bennük földhözragadtságnak. Optimista vagyok, s szemem láttára támad és nő az elit, az az elit, amitől én sokat várok s ami nélkül nem lehetséges a jövő.

Most befejezem. Dolgozz, gondolkozz, légy bátor és bízzál Magadban. Ne csüggedj. Találj sok örömet a szellemi életben. Ha ráérsz és szükségét érzed, írd. Legutolsó levedért meg kell hogy dicsérjelek. Itt már nagyobb lélekzetvételt látok. Szeretettel üdvözöllek.

K. János

(keltezetlen, bizonyára 1954-ből)

Kedves Bátyám!

Nyilván meglepődik, mikor kézhez kapja a leveletem, hiszen már több, mint egy esztendeje megszakadt közöttünk az írásbeli kapcsolat, s csak akkor cserélhettük ki gondolatainkat, ha az utam Akarattya felé vitt. Ezek a látogatások elég ritkák voltak s valahogy nem is feleltek meg a várakozásomnak: ráeszméltem, hogy írásban mégiscsak jobban tudok beszélni, mint élőszóval, – ebben is még a régi vagyok, s azt hiszem, nem is változom meg soha. Mindannyiszor kimondatlan s bennem rekedt gondokkal ültem fel vissza a vonatra, valahányszor elbúcsúztam Magától, – az elmondásra szánt szavak valahogy megakadtak a félúton, s mikor Magával négyszemközt ültem, egyre éreztem, hogy másról beszélek, mint amiről igazán szeretnék. Régebben pótolták ezt a fogyatékoságomat a hazulról meg-eresztett levelek, – itt fönn, Pesten azonban nem tudom, mi ütött belém, abba-hagytam a levélírást, pedig talán okosabb lett volna, ha itt is markolom a régi fonalat. Nem tudom, Maga mit gondolt titokban e pálfordulásról, talán hűtlennek vélt, vagy – ne adja Isten – az is megfordult a fejében, hogy már nincs szükségem Magára? Nem így van. Egyáltalán nem. Sokkal többet köszönhetek Magának, hogysen ilyen könnyedén, egy-kettőre le tudjak mondani segítségéről, – megváltozott életformám nem jelenti azt, hogy belül is megváltoztam. Az igaz: az eltelt másfél év alatt függetlenebb, önállóbb, gondolkodóbb ember lettem, mint azelőtt, – a helyzetem is rákényszerített, hiszen nem futhattam minden kis ügyes-bajos dologommal Magához, már pedig ilyen problémám csőstől akad idefönn, sokkal több, mint odahaza. Néha jó lett volna bizony szót váltani Magával, elmondani egy-egy emberről, könyvről, vagy egyébről kétségeimet, véleményemet, de a pesti élet irama nem engedte meg, hogy sokáig elrágódjak egy-egy kérdésen. (Talán káromra is volt ez az életmód – erről még írni akarok.) No, és itt a másik ok is, amiért talán leginkább nem írtam: mióta Pesten élek, körül vagyok véve többé-kevésbé szellemi emberekkel, s ezek már alkalmasak arra, hogy könyvekről, írásról, művészetéről, írói problémákról szót váltsak velük, tehát közlési vágyamat nem kell okvetlenül levelekben kiélnem. Más volt a helyzetem, mikor még Czerszegen éltem: ott nem volt senki, akivel szóba ereszkedjem efféle dolgokról, egyedül Magá volt az, akivel közölhettem nyugtalanító szellemi zavaraimat.

Nos, ilyenformán megokolva hosszú hallgatásomat, most szeretnék rátérni tulajdonképpen mondanivalóimra. Csak még annyit fűzök az eddigiekhez, hogy bizony gyakran éreztem lelkiismeretfurdalást, mert fogalmam sem volt – s most sincs, – hogy Maga mit gondolt váratlan elnémulásomról, s fájt, hogy netalán rosszat vél e lapítás mögött. Azzal vigasztaltam magam, hogy k. Bátyám van olyan bölcs ember ahhoz, hogy megértse, magyarázat nélkül is, a változás rejtett okait. Én biztosíthatom, hogy belül nem történt semmi lazulás: nem lettem hűtlen az elmúlt esztendőkhöz. Lélekben mindig Magánál voltam, hiszen Maga indított utamra. S most tudom igazán fölmérni a segítségét, hogy másfél esztendő elszaladt, levelezés nélkül. Most látom, mit kaptam s hol lennék, ha Maga nem nyúl a hónom alá, öt évvel ezelőtt. Talán már nem is élnék, nem bírtam volna a megpróbáltatásokat. A Maga segítségével azonban mosolyogva láboltam át minden nehézségen. Köszönöm, k. Bátyám, ezúttal is. Hűséggel igyekszem meghálálni.

Most teljesen nyílt az életem. Az egyetemem faképnél hagytam: nem nekem való, nem bírom azt az ostoba ígát. Tanulni és dolgozni akarok. Hogyan? Azt még nem tudom. Helyesebben: azt nem tudom, miből élek. Jelenleg még van egyhavi fedezetem s bízom benne, hogy sikerül valami könnyű állást kerítenem még most, januárban, amiből meglesz a kenyerem s mellette olvashatok, írhatok is. Ha pedig nem tudok álláshoz jutni, akkor egy kicsit bajba kerülök: igazán nem tudom még, mihez fogok. Talán visszamegyek Czerszegre, – bár ettől tartok egy kicsit, mert

aligha tudok visszailleszkedni másfél év után az otthoni életbe. Egyrészt elszoktam a nehéz munkától, másrészt és leginkább: nehéz volna a falu csipkelődéseit elviselni. Maga jól tudja, mit jelent, ha valaki dolgavégezetlenül tér vissza a régi közösségbe. Megöli a gúnytán a gyökértelenség is. Én úgy indultam világgá, mint egy mesebeli hős, sorsomon ott éreztem az Isten kezét. Csodák történtek velem. Titkos erők segítettek az utamon. S addig nem térhetek vissza, míg le nem győzöm a hétfejű sárkányt, meg nem hódítom a királynőt s vele az öreg király birodalmát, – csak azután léphetek a hazai földre, emelt fővel, győztesen, hogy megtartsam a nagy áldomást. Mi lesz, ha üres kézzel állítok oda a falu színe elé? Bizony, ettől irtózom. Valamit ki kell eszelnem itt Pesten, vagy bárhol az országban, mert különben csúfos végem lesz. Egyébként nagyon aggaszt saját élehetetlenségem: anyagi csőd, illetve kenyértelenség fenyeget, s én nyugodt lélekkel olvasgatom Flaubert leveleit, heverészek az ágyon, vagy mászkálok a városban, teljesen céltalanul. Nem tudok „gyakorlati” emberként sűrögni-forogni, az „élet” elfolyik mellett, mint egy kanális szennyes vize, csak az én életem, a belső és igaz élet marad meg... Bölcs és szép dolog ez, de ebből nem lehet megélni, s hiába tiltakozik a bensőm, néha gondolni kell anyagiakra is, bármilyen utálatosak. Írásból még nem tudok megélni, különösen akkor, ha meg akarom tartani írói becsületemet is. Sok buktató vár az emberre a szerkesztőségek küszöbén, sok hitvány, gyáva, ostoba vagy aljas fráterrel kell viaskodni, legtöbbször hasztalanul. Hány novellámat visszaadták már!

No, mindegy, valahogy csak lesz, „hiszen még sohasem volt úgy, hogy valahogy ne lett volna”. Addig nem halok éhen, míg szabadon mászkálok. Ilyen voltam világeletemben: sohasem törődtem azzal, hogy mi lesz velem holnap, elhárítottam a toladó gondokat, mintegy sejtve, hogy úgysem én intézem a sorsomat, hanem valami fölső s titkos erő; s az majd dönt ezután is, hasztalan igyekeznék ellene szegülni. Eddig is az Isten markában voltam s lám, nem lett semmi bajom, sőt: többet kaptam az élettől, mint akkor, ha futottam volna a szerencse után.

Az efféle kis gondok hát majd megoldódnak valahogy. Nem is itt van a baj, – inkább a mesterség körül, s ezt már nem tudom csak úgy könnyedén elintézni magamban; sokkal jobban nyugtalanít, mint a kenyérkérdés.

Nem tudom, mi ütött belém az utóbbi időben: egyetlen írással sem vagyok megelégedve. (A régi írásaimhoz képest bizony nem is tudom.) Fogalmam sincs, honnan ered ez a kisiklás, mintha elveszítettem volna a régi tollamat s lábam alól a biztos talajt. Talán a bölcsességet veszítettem el?

Sokat töprengtem ezen a baljós helyzeten, s oda lyukadtam ki, hogy talán az életmódom, környezetem az oka az írni-nemtudásnak. Mióta Pesten vagyok, sokkal több időm jut írásra, mint odahaza. S ennek megvan a hátránya is! Cserszegeen csak akkor írtam, ha már elviselhetetlen volt a nem-írás. Megesett, hogy félesztendeig hurcoltam magamban egy-egy novella tervét, csupán azért, mert nem volt időm megírni. Akkor bizony dühöngtem is miatta, de most rádöbentem, milyen jót tett az írásnak a kényszerű hallgatás. Mikor végre nekifoghattam, a novella már szinte mondatról-mondatra készen volt, csak le kellett írni. Plasztikusan láttam az alakokat, hallottam beszélgetésüket, szemmel kísértem mozgásukat, éreztem az írás hangulatát... Méregettem a szavak értékét, magamban csereberélgettem őket. Mire megírásra került a sor, a témáról minden felesleges kolonc lehullott, csupán az maradt meg, ami éppen kellett, s úgy, ahogy használni kellett. Helyén volt minden mondat, minden alak, minden mozdulat. A novella egésze szigorú, zárt szerkezet volt, tömör, drámai felépítésű, gazdaságos... A sorjázó hónapok megérlelték, mint a búzát, s én akkor fogtam aratáshoz, mikor éppen eljött az ideje.

Hát ezt a mértéket, ezt a tudományt veszítettem el. Másfél év kellett hozzá, hogy észbekapjak. Sokat írok s nem várom meg a kellő pillanatot, amikor munkához

láthatok. Igen, elbizakodott lettem: mivel megszereztem bizonyos mesterségbeli készségeket: megjelenítést, ábrázolást, az alakok beszélgetését, hát azt hittem, most már egyenesben vagyok, írhatok, amikor csak föl villan egy-egy ötlet, téma, kompozíció, hiszen nekem már sikerül, amit én írok, az már mind jó... Nem a régi alázattal fogtam munkához, hanem göggel és hányavetiséggel. S ez bizony megbosszulta magát: elégedetlen vagyok én is, meg gyakran a barátaim is. Az ideai novelláim aligha közelítik meg első megjelent írásomat, amit még Czerszegen írtam, két évvel ezelőtt. („Lázadó” a címe, egy öreg cigányról szól, meg a kutyájáról.) Mi történt velem? Mit kéne tenni? Sokkal kevesebbet írni s többet álmodozni, – úgy mint régen? Most kezdem magamat tudatosan megismerni, íróilag, alkatilag is: csak attól tartok, hogy rosszul, s talán hamis ez a magyarázat is, amit itt adok magamról. Mert ki és mi biztosít, hogy most nem tévedek? Hiszen nincs egy szilárd, objektív pont, amelyen állva, fel tudnám mérni magamat, írói alkatomat, képességeimet, hibáimat. Hogyan láthatom meg, csak egy villanásnyira is, hogy mit s hogyan kell cselekednem? Menjek az ösztöneim után? Szeretnék már végre tudatosabban mozogni a világban, – s az alkotásban is; az ember nem bízhatja magát a vak véletlenre, mérlegelnie, ravaszkodnia kell írás közben, a jobb kifejezésért, a tökéletességért, használni kell az eszét, a mesterség fortélyait s mértékeit. Már nem vetem meg a tudatosságot az írói munkában, bár most sem tartom elsődlegesnek; a legfontosabb számomra ma is az a titkos, belső folyamat, amit nehéz megmagyarázni. De vallom, hogy *tudni* kell bizonyos dolgokat, *szándékolni*, mert így még jobb lehet az írás. Odahaza, valamikor, csak úgy Isten kegyelméből írtam a novelláimat, még az a hosszú, belső formálgatás sem volt tudatos.

No most, mit tegyek? Bízom magamat s az írást az időre, hogy érjen meg magától, s csak akkor lássak hozzá, ha már úgy érzem, valóban készen van? Ehhez nincs sok kedvem, mert nem tudom biztosan, hogy helyes-e. Ami jó volt régen, az nem mindig jó most is... Bár az alkat, az írói minőség szokott változni a helyzetekkel, egy írónak egyféle, egy bizonyos fajta munkamódszer felel meg, s eszerint kell alkotnia, bármilyen körülmények között él is. Talán helytelen, hogy ilyen erőszakosan akarok nyitásra jutni a magam titkának, hiszen a helyes módszert is meghozza az idő, – de azt hiszem, nem származik belőle semmi kár, ha akarva s tudatosan is feszegetem s vizsgálom ezeket a kérdéseket.

Félek, hogy a Maga szemében naiv és ostoba dolgok ezek, s talán azt mondja: kárbaveszett minden erőlködés, amit rámpazarolt, hiszen ezeken már rég át kellett volna esnem, vagy szólnom sem kéne róluk, mert talán mondvacsinált problémák. Pedig úgy érzem, nem azok: engem nagyon is zaklatnak s nyugtalanítanak, gátolnak még a munkámban is, tehát vannak, – az csak rámnézve szomorú, hogy még itt tartok s ilyesmikről beszélek. Sok olyan kérdéssel viaskodtam már, amelyek csak az én számomra léteztek. Mikor Maga föl-fölnyitotta a szememet, eleget pirulhattam önmagam előtt.

Látja, kedves Bátyám, ezekből is kislül, hogy még ma sem s talán tíz év múlva sem tudom nélkülözni Magát. Hosszú idő óta birkózom ezzel a gonddal, s végül megint Magához kell fordulnom, mert idefönn nem akadtam olyan emberre, akinek a szava úgy nyomna a latban, hogy eloszlatná kétségeimet. Annál is inkább, mert a napokban, olvasgatván hozzám írt, régi leveleit, rádöbbenem, hogy mindenben mennyire igaza volt. Szeretném, ha újra megfogná a kezemet, szükségem van rá, mert a lépéseim néha nagyon bizonytalanok.

Akik szellemi embernek számítanak itt Budapesten, erősen várják a Maga kötetét. Mikor jelenik meg? Azt hiszem, egy hét alatt elfogy a könyvesboltokból. Ideje volna már, hogy lássuk.

Még igen sok mondanivalóm lenne, – idő múltán rengeteg dolog felgyülemlt bennem, de ezeket a következő levelemre hagyom. Remélem, hamarosan megkapom a válaszát.

Jó egészséget s minden jót! Tisztelettel üdvözl:

Pista

Kedves Pista!

Leveleddel nagy örömet szerezteél nekem, köszönöm türelmedet, hozzám való jóindulatodat. Nem féltetek! Nagy és nehéz munkám minden erőmet kiszívta, aztán megbetegedtünk, nem írhattam. Azt is reméltem, a szünetben benézel hozzám. Nagyon örülnék, ha valamelyik vasárnap megvalósítanád tervedet s találkozhatnánk. Ne csüggedj, tarts ki, csináld, amit kell – erre vágytál s ezt kaptad. Tudom, megállod a helyed. A többről majd élőszóban. Jankovichban kellemesen csalódtam, azt hittem, sokkal lomhább. Ha találkozol vele, mondd, hogy ölelem s én is köszönöm, hogy törődik Veled. Szívesen látnám végre őt is. – Sokat olvasok, egészségem nem a legjobb. A rettentő tél megviselt mind a kettőnket. De most már könnyebb. Az Irodalmi Újságot megkaptam, éppen úgy élveztem, mint Te. Új munkát nem tervezek, igen fáradt vagyok. Szeretettel öllelek

954. febr. 18.

János b.

Bp. 1955. máj. 16.

Kedves Bátyám!

Azt hiszem, ideje, hogy hírt adjak magamról. Tudom, hogy másfél hónapos hallgatással végkép eljártam irántam való jóindulatát. Meg is érdemelném, hogy többet szóba se álljon velem, hiszen magam is látom elképesztő otrombaságomat. Nem is tudom, hol kezdem a mentetetést: félek, hogy mindenképpen hasztalan; rég elfűrészelttem magam alatt az ágot, s már semmiféle módon nem tudom visszaszerezni önmagam hitelét.

Most mindjárt előre bocsátom, hogy Akarattyára való költözésem kútba esett, több apró s egy óriási oknál fogva. Először a kisebb okokat veszem sorra.

Írtam már, hogy a fületem meg kell gyógyíttatnom. Elmentem az orvoshoz, megvizsgált – én azzal a szándékkal tettem ezt, hogy utaljon be egy kórházba s operáljanak meg. Az orvos azonban lebeszélte róla, azt mondta, először próbáljunk végig néhány gyógyszert s orvosságot, s ha ez nem jár eredménnyel, csak azután operáltassam meg magamat – t. i. meglehetősen nagy műtét lenne s ajánlatos, ha el tudom kerülni. Belenyugodtam – azóta hetenkint kétszer járnok kell bespricelésre, azonkívül itthon is használok valami kéntartalmú fülcseppet, naponta kétszer. Az eredmény nagyon halvány, azt hiszem, tovább kell menni, más gyógyszerre. Ez az egyik ok, ami ideköt Pesthez.

A második: a novelláskötetemre csak havi 500 forint előleget kapok; az Irodalmi Alap segélyét, szintén 500 forintot megvonták. Ebből a pénzből éppen hogy meg tudok élni, s nem tudtam félretenni magamnak semmit; hogy a leköltözéshez szükséges holmikát: ágynemű, munkaruha, bakancs meg még sok egyéb, beszerezhessem. Ráadásul a szobámat is be kellett volna rendezni, ami szintén pénzbeli akadályokba ütközik. Legkevesebb két-hármezer forintra lett volna szükségem, ahogy számítottam magamban. Tehát ez volt a másik, eléggé súlyos akadály.

A harmadik: maga a novelláskötet. A szerződés erősen szorongat: június 1-ig be kell adni a kötet anyagát. Mármost, ha leköltöztem volna Akarattyára, az új s merőben más életforma bizonyára hosszú időre kikököntetett volna az írásból – elég jól ismerem magamat ahhoz, hogy ezt előre lássam – így volt akkor is, mikor felkerültem az egyetemre: nyolc hónapig egy betűt sem tudtam írni. A szerződéssel viszont kötelezettségeket vállaltam, már csak azért is, mert a kötetre kapott előlegekből élek. Tehát nem akartam megszakítani azt a termékenységet, mely a tavasszal rámköszöntött, s még hozzá erőltetés nélkül: rájöttem, hogy alkotási vágyam összefügg az évszakokkal. Télen meddő vagyok, s talán ennek tudható be az a

1989. júl. 267

néhány keserű s kétségbeesett hangú levél, melyet akkoriban írtam Magának. Mióta kitavaszkodott, hat novellát írtam, s ezekből négyet én is jónak tartok. S még jónéhány ott lappang a tarisznyámban, majdnem készen, éppen csak meg kell írni. Belső egyensúlyom, önbizalmam, s az alkotással való viszonyom tehát helyreállt. Szorgalmasan, nagy kedvvel dolgozom, s általában elégedett vagyok.

Ez azonban nem csupán a tavasznak köszönhető. Most térek rá arra a legfontosabb okra, mely leginkább útját állta annak, hogy kertésznek csapjak fel: váratlanul szerelmes lettem, de annyira, hogy így még tizenhét éves koromban sem – pedig akkor is nagyon bódult voltam. Kedves Bátyám, bármennyire sajnálom, hogy nem élhetek a Maga közelében, mégis ujjongva s féktelen örömmel jelentem be ezt a hirtelen fordulatot. Elmondom, hogyan történt.

Húsvétkor odahaza voltam. Régi komáim elcsaltak a bálba: nem is akartam menni, kedvetlenül gondoltam arra, hogy ugyan kivel is táncoljak, hiszen senki sincs a lányok közül, akihez valami kis közöm lenne. De a fiúk nem tágtítottak, mondván: legalább nótázunk s iszunk egy jót. Hát üsse kő, elmentem s nekiálltam iddogálni. Egyszer, amint számhoz emeltem a poharat, szemem hirtelen megakadt egy barna szempáron, mely rám nézett a sarokból. Négy-öt kislány tereferélt a sarokban, az illető is ott volt közöttük, beszélt, de a szeme rajtam volt. Mikor ránéztem, gyorsan lesütötte a pillantását, rajtam meg végignyilalt valami mélységes izgalom, a pohár megakadt a számnál, elfelejtettem inni. A fiúk is észrevették ezt a furcsa megmerevedést. Mikor a lány újra rámnézett, hirtelen kiittam a boromat s én is néztem őt. Elmosolyodott s egy kicsit elfordult, de minden fél percben oda-odapillantott alattomban. Hogy is mondják giccsesen? Éreztem, hogy el vagyok veszve. Szédültem, pedig alig ittam valamit, a komák tréfái, nótái nem érdekelték. Édes nyugtalanságot éreztem, az ivó meg a táncterem súlytalanul lebegett az úrben. Elhívtam a lányt táncolni, s egész éjjel vele mulattam. Éjfél felé már megállapodtunk, hogy levelezni fogunk, hajnalban pedig hazakísértem, kéz a kézben. Hátunk mögött ballagott az édesanyja.

A kicsit Zsuzsának hívják, parasztlány. Cszerszegen lakik. Azelőtt nem ismertem, mert mikor elkerültem hazulról, még iskolába járt, s én nem nagyon tudtam, hogy azok a kis csitrik kicsodák, micsodák, meg messze is laknak tőlünk. Ő ugyan tudott rólam, tudta, hogy Pesten vagyok s megígért, de mondom, énnekem teljesen új volt. Egyébként tizenhét éves, most Hévízen dolgozik, felszolgáló egy étkezdében. (Otthon általános szokás, hogy a fiatal lányok elmennek dolgozni valahová, megkeresni a kelengyére valót.) Nem félttem abban a környezetben, mert kitűnően nevelték, szigorú erkölcsi normái vannak, az életről tiszta s helyes képet tud alkotni magának. S azonkívül nagyon értelmes, önállóan gondolkodik. Levelei mindig meglepnek: elvont kifejezéseket használ, s jellemző, hogy soha nem vét helyesírási hibát. Cszerszegi viszonylatban ez igen nagy szó. Tehát olvas is, mégpedig jó könyveket. Mint ember, nagyon derék s egyenes jellem.

Mióta megismertem, valósággal kicserélődtem. Egészen másképp nézem a világot, munkakedvem megnőtt, hatalmas erőt érzek magamban. Az ő oldalán hegyeket tudnék elmozdítani. Most értem meg a Maga fejcsóválását, mikor éveken át csak azt tudtam közölni, hogy nem vagyok szerelmes. Igen, most már tudom, mit jelent, ha az ember megtalálja a lelke másik felét. Újjászületés, kiteljesedés, az élet teljes birtokbavétele. Csodálatosan fölemelő érzés, tudni, hogy elszakíthatatlanul hozzátartozom valakihez. Néha úgy érzem, itt van mellettem, a maga valóságában, csak ki kell nyújtanom a kezemet, hogy a haját megsimogassam, annyira élő s úgy belém ivódott a lénye. Nagyon csinos; szép, barna szeme van, tág, beszédes, okos szeme, gesztenyebarna haja, teste finom, formás, járása könnyű, mint egy őzikéé, s van a természetében, ami a fűben surranó, ártatlan fogoly-madárra emlékeztet.

Kedves Bátyám, úgy érzem, végképp kikötöttem. Nem tudok senkit elképzelni

életem társának, csak ezt a drága, kedves kis jószágot s úgy érzem, nélküle csonka lennék. Feleségül akarom venni. A nyáron hazamegyek, segíték a gazdaságban, szabadidőmet meg Zsuzsival töltöm. Igyekszem megismerni, próbára tenni, vajon összekössem-e vele az életem szekerét. Ahogy megítélem, azt hiszem, nem fogok csalódní. A nyáron el is jegyzem őt, ha minden jól halad.

Hát így állunk. S bizony, nekem most új feladataim támadtak; valószínű ősszel újra beiratkozom az egyetemre, t.i. ezt a lehetőséget még nem dobtam el, sőt várnak is vissza, a tanulmányi osztály vezetőjével így állapotam meg még annak idején. Le kell mondanom a remeteségről, Zsuzsi kedvéért. Vállalnom kell ezt a harcot, hogy fel tudjak neki mutatni valamit. Verekednem, küzdenem kell érte s meg kell teremtenem az alapját annak, hogy egy éven belül a feleségem lehessen.

Kedves Bátyám, nem tudom, Maga hogyan vélekedik erről. Én végtelenül boldog vagyok, hogy végre valakihez tartozom, hiszen olyan keserű volt a magányosság; csak éppen nem beszéltem róla, inkább megjátszottam a fölényest, aki nem veszi komolyan a szerelmet, nő és férfi lelki kapcsolatát. Az élet rámcáfolt, saját magam vagyok a bizonyíték, régi énemmel szemben.

Szégyellem, hogy az akarattjai tervről le kell mondanom s még inkább szégyellem, hogy magát hitegettem és félrevezettem. Nem tehetek róla, Zsuzsi úgy topant az életembe, mint a villámcsapás, s gyökerestül megváltozott minden a világon.

Nem tudom, megbocsát-e. Mondom, joggal tehetné, hogy többet szóba sem állna velem, ezzel csak könnyítene Magán, kevesebb lenne a gondja-baja s több a nyugalma. Mint eddig, ezután is rábízom magamat az ítéletére. Amit mond, elfogadom, hiszen eddig minden esetben Magának volt igaza. Mérlegelje helyzetemet s döntse el, milyen fokú gaszág, amit elkövettem. Nem nagyon számíthatok elnézésére, hiszen jómagam is kemény lennék ahhoz, aki velem szemben így viselkedik.

Tisztelettel üdvözlí:
Pista

U.i. A lakásról lemondok, s amit Maga kifizetett érte az én nevemben, a jövő hónap elején feltétlenül elküldöm. Ha májusra fizetett, azt is, hogy harag ne legyen belőle.

Kedves Pista,

leveledet megkaptam. Mindezt könnyebben megírhattad volna két hónappal ezelőtt. Kívánok Neked új életedben sok örömet, eredményes munkát. Írásaidat ezután is figyelemmel fogom kísérni, remélem beváltod a reményeket, amiket Hozzád fűztem. Kemény sors vár Rád, sokkalta keményebb, mint amit eddig ismertél – állj meg benne keményen. – Májusra nem fizettem, lakásodat kiadták. De ha már nekem nem is, az öregnek írhattál volna néhány sort. Bizonyára jólesnék neki, ha egy lapon némi magyarázatot adnál s elköszönnél tőle. Mi pedig aligha találkozunk egyelőre, nincs rám szükséged többé s ennek így kell lennie. Kívánom, ne is legyen, állj meg jól a talpadon. Dolgomat, hivatásomat a Te életed alakításában befejeztem, a többi Rád tartozik egyedül.

Isten áldjon mind a kettőtöket, kívánom tiszta szívemből.

955. máj. 18.

K. János

(Vége)

KODOLÁNYI JÁNOS LEVELE ZIMÁNDI P. ISTVÁNNAK

Zimándi P. Istvánt a magyar irodalomtörténeti köztudat Péterfy Jenő monográfusaként tartja számon. Kodolányi Jánossal való ismeretsége 1952 szeptemberében kezdődött; az író haláláig, 1969 decemberéig naplójegyzeteket, dokumentum-tárt vezetett találkozásairól, telefonbeszélgetéseikről; Kodolányi leveleit betű szerinti hűséggel közli. (Megköszönöm Kodolányi János és Zimándi P. István jogutódjainak, valamint az önzetlenül közvetítő Rónay Lászlónak, hogy a levelek publikálását és ismertetését lehetővé tették.) Kodolányi az ötvenes években főként Zimándi készülő Péterfy-könyvéről, ill. annak részleteiről, a vele kapcsolatos problémákról mond véleményt és ad idevágó tanácsokat. A hatvanas években a rekatolizálás, a Jézus Krisztus egyházához való visszatérés lesz a napló vezérmotívuma, egyre nyomatékosabbá válik Belon Gellért lelkiatyai szerepe. Betegsége miatt Kodolányi ekkor már inkább diktálja, mint maga írja rövidülő értesítéseit.

Akarattya, 953. febr. 6.

Kedves Pista, bőséges beszámolódat Magadról, munkádról, hálásan köszönöm. Helyesen tetted, hogy részletesen írtál, de azt már helytelenül, hogy bocsánatot kértél érte.

Önbizalmad hiányos volta nagyon meglep. Sűrűn hangoztatod, mennyire igénytelen, kisértékű, jelentéktelen az a munka, amit végzel, s a kelletténél jobban nagyítod az én munkám jelentőségét. Legyünk azonban egy kicsit okosak, ne ítéljük szubjektív mértékek alapján, nézzük a dolgot tárgyilagosabban. Mert ha meggondoljuk, mennyire efemer, tünékeny minden emberi, evilági mű és tevékenység, azt kell mondanunk, még emberi időszámítás szerint sem sok idő múlva, az egész világegyetem el fog múlni mindenestül s vele s benne minden, amit valaha alkottak, teremtettek. Hány kultúra múlt már el és vele hány remekmű! Hol van pld. az a kultúra, amely a mai Grönland, Északkanada területén virágzott, amikor még azokat a helyeket trópusi erdők borították s ahol valaha, évezredekken, százezredekken át színet nélkül nyíltak a virágok! Ma pedig mindez vastag jég rétegek alatt hever kőszén alakjában. És hová lett Atlantisz hatalmas, csodálatos kultúrája, a városok, a paloták, a csatornák, a templomok? Hol van az "átlátszófalú templom", amely bizonyosan üveg-ből való volt? Ma csak az ő sok találmányuk közül egyetlen egy maradt meg, maga az üveg. Hogy hogyan éltek, mit énekeltek, milyenek voltak az imádságaik, áldozataik, a gazdasági, a politikai életük: merő találgatás. És mi maradt meg a sumerokból, az egyiptomiakból, Babilonból? Hova lett Salamon temploma? Mindez így folytatódik tovább a jövőben is. Ne bizakodjunk el tehát, az emberi faj történetének mértékével mérve minden mű kicsiny, jelentéktelen, szánalomraméltó. Ámde van a dolognak egy másik oldala is. Ha arról nézed, egyaránt nagyon látod az agyagból madarat gyűrő gyermek alkotását, a foltozó varga munkáját, a kőművészt, a mérnököt, a szobrászt, a zeneszerzőt, a költőt. A másik oldalról nézve szent és nagy minden munka, ami bárhol a világon, bármikor, bármiképp folyik. Szent a kínai riksházó alantas munkája és szent Beethovené. Szent a tárgyökeket ültető néger asszonyé és szent Michelangeloé. Mert nem szólván arról az isteni rendelésről, hogy arcunk verejtékével műveljük a földet (azaz: alakítsuk az anyagot), meg kell gondolnunk annak a kínai mondásnak a bölcsességét is, amely szerint: "Ha kavicsot dobsz egy tóba, az egész világegyetem megváltozik." Vagyis: az ember s a világegyetem egy, az ember minden tette, alkotása, gondolata visszahat a világegyetemre s ez a visszahatás úgy fut körbe minden szférán, mint a fénysugár a kozmosz palástján. Minden munkának végtelen a hatása, a visszahatása, a következménye. Maradjunk csak a Te Péterfydnél. Honnét tudod, hogy valaha, tíz, húsz, ötven, száz év múlva nem olyan ember szeme elé kerül-e, akinek éppen erre van szüksége, hogy fölismerjen egy igazságot, egy nagyobb igazságot, vagy elindítson benne egy fontos eseményt, tevékenységet, esetleg művet? De ne is menjünk ilyen messzire. Honnét tudod, hogy nem járulsz-e hozzá valakinek a jobbá, igazabbá, tökéletesebbé válásához az írásoddal?

Ha tehát az egyik oldalról nézzük a kérdést, egy a felelet: ne csináljunk semmit. Ez azonban nyilván tarthatatlan ítélet volna, mert az ember van, volt és lesz, ennél fogva mindannak lennie kell, amit csinál. A másik oldalról nézve pedig okvetlenül szükségesnek, értékesnek kell tartanunk minden munkát, az pedig, hogy melyik munka mennyire fontos, szükséges, vagy nagyszerű, relatív dolog. Végeredményben nem is mi magunk döntjük el, hanem egyedül Isten, akinek célja-it, terveit, szabad akaratunkból, alázatosan igyekezzünk megvalósítani. Isten pedig nem a mi esztétikai, anyagi, erkölcsi stb. mértékünkkel mér, hanem az örök mértékkel, a változatlanul, azzal, ami téren-időn kívül van.

Fel hát a fejfel, Pista, ne kisszebbítsd munkád értékét s ne nagyítsd a másokét. Dolgozz szorgalmasan, türelmesen, bizakodva s jól. Amennyire csak erőtől telik. Persze, vigyázni kell, hogy a munka ne váljék öncélúvá, mert akkor silány rabszolgaság lesz belőle. Mindig megvetéssel nézem a munka bajnokait, azokat a szorgos embereket, akiknek "mindenük a munka". A lázas tevékenység haszontalanjait s azokat, akik naponta a munkaérdemrend csillagát tűzik a mellükre. A hivalkodókat és puffeszkedőket, akik példát mutatnak a szorgalomból. A becsület, a szorgalom, a fáradhatatlanság strébereit. Azokat, akiknek nincs pihenésük, nincs vasárnapjuk sem. Akik képtelenek ünnepelni, mert nincs a szívükben ün-

nep. És sajnálom a lelki betegeteket, akik nagyobb kérdéseik elől bújnak bele a munkába, akik "felejtani" akarnak a munkában s akik azért dolgoznak, hogy "ne kelljen gondolkodniuk". Az eféletől óvjak. No, de azt hiszem, ebbe a végletbe Te sohasem fogsz belesni.

Ami a magányt illeti: panaszold, mennyire nehezen tűröd. Nemrégiben róttam meg egy lutheránus pap barátomat, aki éppen ezt panaszolta. Pistám, gyöngeség jele az, hogy leveled első bekezdésében éppen ötször szerepel a "keret" szó. Nem szabad ennyire beleszoknunk "az élet kereteibe", ennyire megmerevednünk, elkényelmesednünk, elpuhulnunk. Mert a "keretek" többé-kevésbé mindig bizonytalanok, állhatatlanok, törékenyek. S még jó, hogy azok, mert az ember könnyen elveszti (így!) dinamizmusát, rugalmasságát, elszunnyadnának legjobb lelki erői s a testiek is. A keresztény ember nem kispolgár, aki óralánccal a mellényén biztos székben ül s vele, körülötte forog a világ, mint egy pontos óramű, ahogy az ő kispolgári agya elképzeli. Hanem a keresztény ember jól tudja, világosan látja, hogy dialektikus erők középpontjában áll s állnia kell minden körülmények között, végeznie kell a munkáját s folyton, fáradhatatlanul törekednie kell Isten ismeretére s a Hozzá való hűségre. A derék jézusi tanítványok kétségbeestek, mikor ladikjuk a háborgó tavon hanykódott, pedig a csónak orrában ott szunnyadt békésen, zavartalanul a Mester. Te is így kapkodsz, panaszkodol, bizonytalankodol s a hanykódó ladikban rettegysz, de nem látod, hogy ott alszik a Mester, Tőled kéznyújtásnyira. És azt mondja Neked: "Mit félsz, te kicsinyhitű?" Ne sóvárogj tehát a "biztos" állás, a rendház, a társak, a "keret" után, hanem nézz körül s mondd: nem vagyok egyedül, soha, sehol sem vagyok egyedül, a Krisztus bennem van, tehát itt is, ott is biztonságban vagyok, nyugodt vagyok. Gyermeteg vágyódásodat a társak után tehát tedd félre, nőd ki. A kenyeredért se aggódj, mert nagy igazság az, hogy az élet nagyobb, mint a kenyér, a test nagyobb, mint a ruházat. Mindened meglesz, amire valóban szükséged van. A magányt pedig fogadd, mint áldást, mert magány nélkül nincs semmi igazi érték. A magányban kelnek ki és növekednek a Benned lévő szellemi értékek, mint a holdvilágos éjszaka csendjében a virágmagvak. Örülj a magánynak. Ez a magány nem egyedüllét, hanem együttlét Tennen magaddal s a Benned élő Istennel. Hogy a magány milyen áldás, azt a magam sorsán tanultam meg, mikor a körülmények s áldott ellenségeim, akiknek köszönetet mondok minden nap, arra kényszerítettek, hogy félreálljak a porondról. Soha akkora jót nem tett velem az Isten!

Mindezt mint öregebb barátod mondom Neked, tapasztalatból, őszintén, igazán. Ha csak egy kicsit is föl tudtam frissíteni benned az igazságokat, amiket Te is tudsz, nagy lesz az örömem.

Kérdezel, mi a véleményem Péterfy-tervedről. Figyelmesen elolvastam s meggondoltam, amit írtál s a legnagyobb örömmel helyeslem. Igen művészi gondolatnak tartom, hogy nem akarod elemezni P. öngyilkosságának okait, hanem úgy akarod megírni az életét, korát, alakját, hogy logikusan következzen belőle az öngyilkosság. Minden rendben van, dolgozz úgy, ahogy tervezted. Csak az lep meg, hogy "pozitívista" művet akarsz írni, Te, a katolikus és szerzetes. Hogyan értem ezt? Ez homályos számomra, fejtsd ki bővebben. Talán nem is úgy gondolod, ahogy mondom. Ha világosabban kifejed, majd elmondom én is, miért volt annyi öngyilkos író minálunk, mik ennek a szomorú ténynek a jelképi értelmei.

Magamról annyit, hogy feleségem három hétig ágybanfekvő beteg volt, csak néhány napja kelt föl. A betegség orvos, patika, segítség nélkül ebben a valódi magányban nehéz megpróbáltatás, de túl vagyunk rajta. Sokat kellett dolgoznom: főzöm, teákat készítenem, vizes pakolásokat adnom stb. s rossz lábam a már használhatatlanul rossz cipőben kegyetlenül megkínzott. Néha csaknem összeestem. De jó képet vágtam a dologhoz, hogy feleségemet el ne csüggyesszem. (Erre igen hajlamos.) Közben olvastam, tanultam, jegyzeteket készítettem, este zenét hallgattunk. Éjjel meg gyakran nem aludtam. Vége felé tartok Szörényi művének, vannak benne óriási fejezetek, pld. kitűnő az archaeológiai rész, pompásan tisztázza az u.n. "evolúció" kérdését, rövid, tömör összefoglalása a mai természettudománynak, tökéletes, ezt kőbe kéne vésní s mindenkivel megtaníttatni. Vannak azután helyei, amikkel képtelen vagyok egyetérteni. De ennek a részletezésébe nem várok bele, mert túlságosan hosszúra nyúlna levelem s Téged tán untatna is. Nagy nyereség számomra, hogy elolvastam. Éppen most végeztem Daqué kitűnő könyvével, címe: Das verlorene Paradies. Okvetlenül olvasd el. Szeretném most elolvasni minden művét, de nem tudok hozzájuk férni sehol. Mózesemhez csak akkor fogok hozzá, ha kitavasodik. Télen nem tudok dolgozni, bár azért dolgozom rendszeresen ilyenkor is, mert olvasok, jegyzék s rengeteg levelet írok az ország minden részébe. Valóságos szerkesztőség ez. Az a tervem, hogy tavaszig újjáírom egy tehetségtelen barátom regényét oldalanként tíz forintért s kb. májusban elkezdem a Mózes. Öszre szeretném befejezni. Judásom kéziratának hollétéről és hogylétéről máig sem tudok semmit. Írtam egy-két barátomnak, akinek a kezén megfordult, hogy adjanak hírt róla, de hallgatnak. Majd előkerül. Szeretnék azonban kisebb-nagyobb javításokat, kiegészítéseket végezni rajta. Mihelyt tudom, okvetlen odaadom. Végezetül: a Vigiliát nemhogy "rendszeresen", de sehogyszem sem kapom. Azonban kértelek már, ne említsd senkinek. Ha olyan nehéz elküldeni, ne küldjék. Sajnálom, de le kell mondanom róla. Van itt egy volt piarista barátom, sűrűn adok neki könyveket, ő minden Vigiliát megvásárol, de eddig egyszer sem adta ide. Mást sem, soha. Mit tegyek? Fáj a szívem, de nélkülözöm kell.

Most elköszönök Tőled. Légy egészséges, nyugodt, bizakodó. Dolgozz szorgalmasan s ne nézd le a munkádat. Barátkozz meg a magánnyal, értsd meg, miért kell egyedül lenned. Szeretettel öllelek.

János b.

Az 1953. február 6-i levél nem kíván hosszadalmas kommentárt. A "pozitívizmussal" kapcsolatos félreértés a levelezés későbbi folyamatában tisztázódik. Daqué "kitűnő könyve" már címével utal Kodolányi és Várkonyi Nándor közös bibliai-mítoszi érdeklődésére. A Vigiliában Kodolányi a következő Szörényi Andor-publikációkat olvashatta az ötvenes évek elején (hatásukat főleg *Az égő csipkebokor* interpretációja kapcsán kell majd figyelembe vennünk): *Az ősember világa és a primitív népek*, 1950. 625-634.o.; *A vízözön* (Genézis 6, 1-9, 19.), 1951. 638-646.o.; *A barlang kincsei*, 1953. 74-88.o. (A Chirbet Qumran melletti barlangban talált tengerselejtekről); *Az ember származása és a tudományok*, 1951. 65-72.o.

CSÜRÖS MIKLÓS

JÓKAI ANNA

A töve és a gallya

„Tövet töröm s a gallya jut.” Egy korai József Attila-vers motívuma. Annak a gyakorkló-szakasznak a rögzülése az életidőben, amikor a költő még rosszul céloz: azt hiszi, az a töve a bajoknak, ahol már az *elágazás* burjánzik. A vers – legalábbis felszíni hangzata – profán dologról szól; arról, hogy az ember szakadásig igyekszik, s alig kap valamit ezért cserébe. Pontosabban: nem azt kapja, amit érdemel. Lám, a tövével foglalatostkodik, s mégis gyér gallyacska a fizetsége. Aztán a fatörzsből – gyors metamorfózis! – töke lesz, „a” töke, amit – sérülés ide, csonkulás oda – meg kell dönteni. A vers magasból indul, de a röppálya hirtelen lekonyul és a téma a földre koppan. Ami az esést túléli és újra szárnyal, az a „tövet töröm s a gallya jut” rezonanciája, más és más szférában. A sokszor és sokféle képzettársításban elhangzó panasz. A hiábavalóság, a csökkentség érzete: hogy a mindent-akarásból úgyszólván csak egy silány részecske sikerül. A világ ügyeiben és az ön-ügyekben – ami végül is ugyanaz. Ha tisztos öregséget készítenél mindenkinek, legfeljebb csak a definiálható éhhaláltól mentheted meg őket. Ha védelmet követelnél a gyengének, elérheted, hogy verés előtt a kötél ne ázzon. Teremthetsz állati körülményekből félállatot. Mosókonyhából albérletet. Albérletből örökös teher-lakást. Talán kivédheted az infarktust, ha képes vagy szorongató neurózisaidat becézgetve a kebledre vonni. Létezni akarsz, s megköszönöd, ha hagynak vegetálni. Megrendítő és elringató, határtalan tenger-szerelemre vágysz, hogy aztán kénytelen-kelletlen elheverj egy-egy bányató szortyogó-fortyogó bűdösében. Egyáltalán: ide nekem az oroszlánt is! Aztán – rohadt realitás! – fintorogva bár, de lám, csúsztatjuk a döglődő egeret is zsebre. Szabadság – ordítjuk –, végre szabadság, ezt ordítjuk boldogan, s megcsókoljuk a bármikor visszavonható eltávozási papíron a pecsétet. A „körlet” persze nyájas; somolyog és hallgat. Hiszen amit *megengednek*, az a következő percben *meg is tiltható*. Akkor aztán nagyon fel vagyunk háborodva. A tövet töröm s a gallya jut! – ezt kiáltjuk, ha nem is ebben az irodalmi formában, ha nem is ügyelünk a szabatos fogalmazásra, hanem egészen köznapis szidalmakkal s egészen kamaszos méltatlankodással: hát velünk végül is mindent lehet?! Hát ebben a keserves életben csak ennyire mentünk, miközben törtük a tövet, hű, de szorgosan, hű, de lankadatlan, hát csak ez sikerült, ez a néhány hitvány gallyacska, legfeljebb – no bumm – egy-egy tetves ág, mennyei szerencsével az is? Hogy van ez, kérem szépen, hogy van ez itten?

Fejszét kell cserélni? A csorbult eszközt köszörüléssel felváltani? Ezen múlik? Nosza! És aztán? És aztán? Te bolond. Szaporábban, daraboltan hullanak a gallyak, s csak szóródik a szemét még többfelé. Egyébként nem történik semmi.

Bamba szituáció. Ácsorgás. Nézzük a kezünket, mint a hónapos csecsemő. A tövet töröm s a gallya jut – józan ésszel nem lehet megérteni. Bárki bele is örülhet nyugodtan. Olyik bele is örül. A másik az effajta döntögetést meghidegedve abbahagyja. Felszedi a heverő gallyacskákat, befűt a forgáccsal. Tűrhetően megvan. Vállat von. Nem olyan hosszú ez a közepes banzáj, ez az úgynevezett élet, a halálig. De mindig akad – s nem is kevés –, aki azt képzei, addig vagdalkozott, amíg neki sikerült, neki aztán igen, tövet találni körös-körül, oldalvást az ág-bogak helyén. Csapatot alkot és hozzá ideológiát. Itt aztán nincs segítség. A káprázat foglyait a rövidlátó lelkesedés, szédült vagdalkozás időnap előtt a sirba viszi, s a megcsupált gallyak serkentve, még szemérmertlenebbül tekerednek tovább. Csakazértis!

József Attila később – az érettség bizonyos fokán – a fejszét letette. Rájött:

Jelesköt 1989. júli - aug. 7-8. 2

talán az *ásó* az, ami a tőhöz használatos, s arra, ami a felszínen van, *ollót* csattogtatni célszerűbb. Félre a fejszével! Gallyazzunk, ha muszáj, adjunk egy kis pofát neki, nyesegessünk, de előbb a gyökeret tárjuk fel; nem mindegy, mit irtasz, mint ahogy az sem mindegy, mit öntözöl: a sátán bozótját vagy az isteni erdőt. Meg kell vizsgálni. S ha nem *Az*: hát ki kell forgatni. Ha tövét szakítottad, veszik is a töve. Ha pedig a fogadó talaj a mérgezett – vagy alatt ama bizonyos „titkos féreg foga rág”, láss hozzá és a földjével foglalkozzál. Tövet gondozd, és akkor majd a töről részeseedsz.

Csakhát a kitakart látványt is el kell bírni. Eligazodni és dönteni. Mi? Mit? Hogyan? Az egyenes feleletet kurta kérdőszavak vonzzák.

József Attila a gyökerek közé behullott. Még odapillanthatott, a ködön át, a zsenialitás sejtelmeivel – de már erő híján. Épp csak a megrendülésre futotta.

*Az Isten itt állt a hátam mögött
S én megkerültem érte a világot.*

Humusz lett ő – áldozat.

És most hagyjuk ezt a mégiscsak leegyszerűsítő „kertészkedést”. Az effajta képes beszédbe nagyon bele lehet szeretni. Sőt, ha nincs mérték, el lehet veszni benne. S az olvasó „szólóngatását” is hagyjuk. A tegező felszólítást, a számonkérést. Az egyes szám második személy védekező álságait (mintha rólad lenne szó, s nem rólam). Jó lenne mellőzni a többes szám első személy felmentést sugalló kollektivitását is (mintha csak *általában* lenne szó rólunk, s nem megkülönböztetetten, kedvetlen barátom, mégiscsak rólad!).

Ezennel átköltözünk harmadik személybe. Hozzájuk, melléjük. Akik a tér ugyanazon kivetített pontján éltek, itt: Magyarországon. S bár egymástól nagyjából függetlenül, mégis ugyanoda jutottak. A *tő* közvetlen közelébe. S kegyelmi tudásuk formája szerint szolgáltak onnan híradással.

Három, égre függesztett fejfa. Három, széltében-hosszában betöltött kereszt. Érkezési sorrendben.

V		H		K
á		a		o
r		m		d
k		v		o
o		a		l
n		s		á
y		1897 – 1968		n
i		B		y
1896 – 1974		é		i
N		l	1899 – 1969	–
á		a		J
n				á
d				n
o				o
r				s

A születés szinte egyidejű. Még az első nagy világborulás előtt. A kivonulás is csaknem azonos. Átívelve a második nagy világborulást.

A rendelkezésükre álló évtizedek száma – a bűvös hét – is majdnem ugyanaz. Várkonyi ebben egy kis ráadást kapott: a másik kettőhöz viszonyítva még körülbelül hét évet. A „felső elgondolásba” az ilyen csekély plusz-mínusz kilengés, nagyvonalúság belefér. Sőt, ez hitelesíti, szemben a mindig mániákusan pontos babonával.

Három ember, dicsőségben, siker nélkül. Mert közülük Kodolányi rövid sikere a teljes sikertelenségnél is félrevezetőbb. Mindig „mellészerették”, „mellékoszorúzták”, sztorit habzsoltak ott, ahol ő pedig leírta a *való* történeteket.

Egyiküket sem ismertem személyesen. Bánhatnám, nagyon bánhatnám, mégsem bánom. A hús-vér találkozások az egyszerre mélyen – és magasan egzisztáló „küldöttel” mindig veszélyesek. Mivelhogy az „Ismerkedő fél” rendszerint még csak ott lapul középen – s amit onnan lát, azt túlbecsüli. Akit, amit talál: összehasonlítja saját, előregyártott képzeleteivel. Nem stimmel, sehogyse stimmel! S ez kiábrándító. Mert a magunk-gyúrta bálványánál nincs szebb. A valóság viszont ritkán árnyéktalan. A fenség ritkán – talán sohasem – maradéktalanul fenséges. A kínlódó gyakran kint okoz. A rajongók pedig könyörtelenek. Nincs a szívükben megbocsátás – elnézést csak „lefelé” ismernek. Bár a legjobb szándékkal, de a „mesterről” fecsegni kezdenek. Elcsámcsognak az emberi esendőn, az ellentmondásokat megcsócsálják; a pillanatnyi benyomást, a perc viselkedését emelik örökérvényűre. Anélkül, hogy valaképpen hazudnának vagy megfigyeléseik teljesen hamisak lennének – a képet valahogy mégis félreviszik. S végső soron maguknak ártanak ezzel – mert a személy leszállításával akarva-akaratlan lefokozódik bennük a tanítás is. A hívek – mohó kíváncsiságukban, türelmetlen szeretetükben – pórul járnak.

Élet-tanúnak lenni: kitüntetett barátságban, választott testvérségben vagy fogadott gyermekként – ő, az más! Mit nem adnék érte. Mit nem adnék érte. De erről lekéstem. Lustán születtem. Halogatva-vonakodva. Minden értelemben.

A steril szöveg, a „hagyaték” a részem. Az ezzel való, igenis, örömteli bajlódás. Nem „tanulmány-szinten”. A szakrális műről szóló „ismertetés” vagy „elemzés” csak szellemi képregény, a legtöbb esetben. Besűrítés vagy éppen felhígítás – kényszerűen az. Csak annak a néhány „tovább-gondolónak” van rangbéli esélye. Mert egyébként ki mindenki értékel itt! Uramisten. Aki a dolgokat tudja, azt is tudja: ezt nem sértésnek szántam. A kristálygömböt kormos kézzel is meg lehet forgatni. Csillogtatni. Sőt – a tudatlanság ma már nem biztos, hogy bocsánatos bűne! – össze is lehet tévesztetni (tévesztetni) akármiféle ördögien hasonló közönséges üveggolyóval. S ez a rosszabbik rossz. *A maga nemében* ilyenkor is születhet „briliáns dolgozat” – csak persze, a tárgy lényegétől idegen. (Mint amikor a babuska a királytigrisre magabiztosan rámutat, s közben elgügyögi, büszkén, pontosan, mi mindene van – a Misi-cicának! Meg is dicsérik érte. Eleinte! De előbb-utóbb – hogy helyesen azonosítsa – rá kell ám paskolni a kezére.)

Kevés az *autentikus beszélő*. S ezek a kevesek szüntelen érzik a szomorúságot (néha szégyent) mások alacsonyossága miatt. Észlelik a közlések kiszolgáltatottságát. Amikor a titokból nem feloldás, hanem összebonyolítás lesz; az egyébként oly áttetsző pedig megvilágítás helyett inkább megzavarosított; s a „hozzászólás” nem érintettségéből, hanem hovatovább üres divatból fakad. A hozott, nedvdús transzcendens intelligenciát a pusztán anyagban szerzett, szárazon zörgő műveltség váltja fel s próbálja nagyképűen helyettesíteni azt; részleteiben olykor találóan, csak éppen tragikusan magára hagyva (szerencsétlenebb esetben meggyalázva) az egésztest.

Én bizony nem merek, nem merek *róluk* írni. *Köréjük* írom, a lábaikhoz gondolom, amire – általuk is – jutottam.

Általuk is – de természetesen nemcsak a „nagy triász” által. Hogy most mégis szinte kizárólagosan rájuk támaszkodom, azt megszabja a téma fegyelme. Ők nyilatkoznak a legrokonibb módon, magyar jelrendszerben, ugyanarról. S mindhárman ott pihennek a feltárt – és gondozott tő közvetlen közelében. Már nincsen munkaeszközük: fölöslegesült minden, amit oly biztonsággal forgattak; filozófia, vallásbölcselet, embertudomány, földtörténet, varázsos teremtő-erő, a szólás és írás tehetősége, már ugyan minek nekik? *Nekünk* kell az, amit mindezzel – ezek segédletével! – a létből az életbe visszahoztak. *Nekünk* kell az a szemünk elől erőszakkal lemeszelt dimenzió, a feltár éléről durván, árulkodóan kivakart Istenség, a mérlegbe be-nem-kalkulált szellemérték. *Nekünk* kell a végtelen perspektíva, merthogy egyre inkább úgy tetszik, karámból-karámba terelnek minket, s mi hagyjuk magunkat, a legkisebb részen is usgyi, mi már boldogan csusszanunk keresztül, s még az a képességünk sincs meg, hogy a helyzetet – az újban a régi kelepcét – rögtön észrevegyük. Eddig csöbörből a vödörbe. Aztánha hordóba: van-e ok a lelkendezésre?

Mi akarunk szabadok lenni. *Mi akarunk* szabadok lenni. Kalauzok jártak előt-

tünk, számolhatatlanul sokan. Ők hárman is. Egyenruha nélkül. Magányosan. De mi balgák voltunk mindig. Jobban bíztunk az ilyen vagy olyan hívalkodó formaruhában. A testületi „jelzőtábla-mutogatókban”. A valójában egysütetű álvezírek különféle, igézően megtévesztő stílusgyakorlataiban. Jobban szerettük a tömegesség langymelegét, mint a kiválással járó átmeneti vacogást. S akik a tömegbe szorulnak – egymás sarkára lépve, araszolva –, sehogy se láthatnak túl egymás fejéből.

Körülbelül itt tartunk most. Szorosan egymás mögött. Csoszogva, tapadva-lökődösödve, izgatottan. Hátunkban lehet, hogy egy rokon hüvelykujj biztató nyomása; lehet, hogy a csőre töltött pisztoly csöve. És nagyon reménykedünk, megint! Mivel-hogy valami, valami ajtócska azért mintha csikordulna-nyikordulna... De a kapu, az a kapu, zajtalan szárnyaival – még a falba simul. Félek, nem vesszük észre. Vagy az irány más, vagy csak elmegyünk mellette. Hiába – a terelés: többnyire *elterelés*. Nehéz a sodrásból kiállni. Pedig hívnak. Néven szólongatnak. A három megnevezett is: Várkonyi, Kodolányi, Hamvas. A legutóbb, az előbb, és a legkorábban dolgozta végzett.

Van, aki teljesítményüket, találateikat lefitymálja. Biggyeszt. Megírták ezt már mások, másutt, régen. Nem új. Csak ismétlés. A tudálékosok neveket is sorolnak – azoknak a nevének, akikre választott embereim gyakran hivatkoznak maguk is.

Ismerek egy apáról-fiúra szálló társasági játékot. A játék elején az indító mond egy értelmes, összefüggő mondatot. Ez az alap. Fülbesúgja. Az első a sűgást átadja a másodiknak. Az a harmadiknak, ahogy ő hallotta – s így tovább. Időnként valaki hangosan kimondja – nem az eredetit, hanem amivé torzult. Amivé torzították, mulatságból szándékosan, süketségből akaratlan. Minél nyakatekertebb, minél cifrább baromság keletkezik, annál nagyobb a taps, a siker... Hát körülbelül az ilyen „egyé-nien jópofa”, olykor bravúros szövegkimódolókat becsüli meg a környezet is – akik pedig azt az egyetlen alapigét még tisztán kihallják, vagy a zagyaságokból kihámozva tartalmában ugyanúgy kiáltják világgá – *utánzóknak* minősítetnek.

Ha egy gondolat végigvonul az évezredekben, s fölbukkan hol itt, hol ott, makacsul, akkor és ekkor is, hol olyan, hol ilyen, a *továbbhordozóra is jellemző* sajátos szellemi zamattal, lelki illattal, a fiziológiai meghatározottságoktól, az éppen konkrét időtől és tértől sem függetlenül: az nem utánzás, hanem *egybehangzás*. Ismétlés csak annyiban, amennyiben erre az ismétlésre – felületességük, figyelmetlenségük, restségük okán – az embereknek szükségük van.

Persze, eretnokség vádjával is ki lehet átkozni vagy éppen ebben-abbban flegmának, vagy ehhez-ahhoz képest dogmatikusnak tartani őket. A támadások közül ez a legfájdalmasabb. Amikor két szín üti egymást, *árnyalatai* miatt. A zöld a pirossal hamar kibékül, sőt, harmonizál is (refináltan) vele –, a kék a szürkét egyenesen vonzza, a barna és a lila összesimul, a fekete és a barna is megfér újabban valahogy; a fehér és fekete együtt pedig maga a kiegyenlítődött elegancia. Csak a napsárga nem illeszkedik a kénsárgához, az okkersárgához, a narancssárgához – a smaragdzöld a méregzöldhöz, a türkizzöldhöz, a mohazöldhöz – a vérpiros a bordóhoz vagy a rózsaszínhez, és a kék valamennyi fajtáját legjobban az égi kék, az „azúr” taszítja. Nagy igazságtalanság – de így van. Nehezebb békében élni a másképpen ugyanazzal, mint a tökéletesen ellentétessel. A hasonlóságon belül minden eltérés irritál, készlet a „kiigazításra” – amíg a nyilvánvaló különbözés hidegen hagy: mert tulajdonképpen – mit hazudjak? – azt nem is vesszük igazán komolyan. Az egyikhez közünk van, a másikhoz nincsen. S amihez közünk van, azt bizony meg is szenvedtetjük. Úgy látszik, ebbe bele kell nyugodni. Úgyis tisztázódnak majd a „pontatlanságok”, pofonegyszerűen tisztázódnak – de hogy már *itt*, vitában és szenvedélyben, azt nem hiszem. Nem tudjuk, nem tudhatjuk, valójában milyen az a szín, amelyben *ott* minden árnyalat egybeolvad. Majd elválik. Nem ez a *találgatás* a sietős. Hanem a választott „colourt” következetesen alkalmazó „piktormunka”. A szellemi kisvállalkozás bátorsága, szorgalma – szemben a folyton hőkölő, lusta, „leállamosított” tudattal. A szószerint is „elbaltázott” emberügy rendezése *emberügyi szakértők* bevonásával, köklerek, pancserek és kufárok helyett. Hajlandóságból *köthető* szövetség a mindenáron *kötendő* szövetkezés helyett.

Szövetség abban, ami ingathatatlanul igaz és Egy. De alázat, és a különváló szelíd elismerése abban, hogy ez az igaz és Egy senkiben sem jelenhet meg ilyen vagy olyan fokú csorbitás nélkül. Mert a Kép tőlünk hiányzó cserepe mindig egy másikunknál van. Zajlik a csöndes csere-bere; táblánkon a türelmes illesztgetés. S közben a gibicék gyakran a kezünkre csapnak. A gibicnek semmi se drága: mert hogy a játszma érte is folyik, még nem tudja szegény.

Három emberszellem – talán már szellemember – ránk hagyott hagyatéka. Válogathatunk belőle. Közpréda. Szerencsére és sajnos.

Egyetlen szóval sem éltek vissza annyit, mint a szellemmel, mondja Hamvas. Persze minden szóval visszaéltünk, s visszaélünk ma is. Senki sem lehet biztonságban afelől, hogy nem követ-e el szentségtörést, miközben „szentségfelmutatás” a legösszintébb szándéka. Így aztán illesztgetjük – az irgalmat is belekalkulálva – egymás mellé az éppen illeszkedőt.

A töve és a gallya...! A töve vagy a gallya, ami körül mostanság a buzgalom akkora? Hamvas úgy szól, hogy a mai világ *belső magvát* kell alapjában megújítani, mert nélkül mindaz, amivel az ember gyógyítani kívánna, maga is megromlik a középpont romlottságától. Az elrontott életrend *első* okát kell megkeresni!

Megtörténül-e ez? Történik-e egyáltalán ebben az irányban oknyomozás? Hallgatnak-e a *szakértőkre* (akiknek hiteles névsora, tekintettel a „nevezetes névtelenek” megnevezhetetlenségére, nem közölhető)?

A politika és az erkölcs kettészakadt. (Nem napjainkban: már régen.) A hatalom igazság nélkül maradt. Amit már Pascal is látott: vagy az erőt kéne igazságossá, vagy az igazságot erőssé tenni. Elavult követelés? Ma, amikor a nyomorultak, betegek, nincstelének, öregek vérlázító igazsága nem érdemel mást, csupán únos-untig hangoztatott, de a gyakorlatba még véletlenül sem átültetett híg „együttérzést”? Ma, amikor földi-világszerte ismét és *nyíltan* a pénz diktál – nálunk azzal a speciálisan ravasz formájával, hogy egyáltalán nincsen? Ez a megbízhatatlan, apadozó-tünetező pénzecske rángat ide-oda, esetenként meg is erőszakol, de mindenképp egyenként szabályoz minket: hogy abból, ami végre nagykegyesen jogilag meg van engedve, mi az, amit meg is tehetünk, *tényleg*.

Az állam vezetése mindig hasonlított arra a zenei tevékenységre, amit a karmester tölt be – Hamvas mondja. A partitúrát kéne vezényelni, a partitúra az egyetlen rendszer. Az államvezetés abban a pillanatban bukott el, amikor a karmester nem *ezt* vezényelte, hanem a saját önkényét... Ma – ebben a percnyi léthelyzetben – annyit módosíthatunk, hogy talán már nem is annyira „saját önkényről” van itt szó, némely dobogó tetején. Már nem a hamleti meghatározás érvényes, mely szerint „örült beszéd, de van benne rendszer!” (akár önkény-teremtette is), hanem annak az ellenkezője: „Józan beszéd, s rendszer valahogy mégis mögötte!” Félő, az állványról nemcsak a Nagy Mű partitúráját sodorták le a rossz szelek – de mindenféle kottalap hiányzik. A dirigens csak úgy megszokásból, bizonytalanul, találmra bökdös a levegőbe, széles gesztusokkal, izzadtan, maga is titkoltan-remegve. Néha koppint a pálcájával egy erélyeset (ez önbizalmát ideig-óráig visszaadja), a zenekar pedig füttyül rá, a tagok duzzognak, „fumigálnak”, s ki-ki a maga hangszerével a maga nótáját – vagy azt az ősrégi darabot mégis, csak úgy emlékezetből – elcincogja. Ebből a macskazenéből kéne az eredeti dallamot kiszűrni. Aztán – szüntelen dúdolás közben – a partitúrát laponként összeszedgetni. Beszámolni. Visszacsempészni. „Karmester úr, csere van!” – hallatni a határozott láb-dobogást. S előkotorni, kinevelni *a tárgyban vizsgázott*, szigorú teszt alapján választott újat; sok-sok próbával képessé tenni, hogy azt a gyűrt-simitott kottát ne csak nézze, de lássa is. Ne csak leolvassa, de értse is. Ne csak vezényelje, hanem át is élje. Mit tudom én. Mit tudom én, mit tehet ez a szerencsétlen, lezüllesztett zenekar – mozgósítható-e még valaha, a szabvány alá duplán lesüllesztett zene-árok mélyén. Ismerik-e még a ledorongolt szólísták, mikor, a partitúra melyik pontján kell egyedül és *helyettesíthetetlenül* belépni? S hol az a pont, amitől kezdve a *kiválás* már *elválást* jelent – elválást az Egésztől, s az élmény dúsitása helyett csak érzékelhető harmóniazavart? A szólista sohasem hagyatkozhat csupán a karmesterre. Neki csukott szemmel is birtokolnia kell az időt,

ami előszólítja és visszahívja. Hogy közben a karmesterre is figyelmez: az részben gyanakvás, részben konvenció, részben kollegialitás.

Ezt a „zene-világot” is el kell hagyni. Nagy a kísértés: letapadni egy-egy csábító formánál, amiben a dolgokat végre – legalább közelítőleg – megtaláltuk.

De bizony mégis az „egyenes beszéd” a legnehezebb! Hogy *volt* Éden. És elvesztegettük. Legfőbb bizonyítéka, hogy volt: a szörnyű hiányérzet. Az égő kérdőjellel görbült gerincoszlopok szerelme. Az üres csipők kettőspontjának várakozása. A lecsillapíthatatlan sóvárgások. Ahogy a hirtelen megkívánt sósmogyorót mohón a szánkba vesszük. Ahogy aztán később a nyelv unottan félrelöki. Ahogy egy kendő szélén végigfutó ismerős csik látványába bele tudnánk halni. Ahogy aztán végül a legszebb naplementének is háttal állunk. Nem *az*; nem az itt semmi. Folyton mérjük, folyton hasonlítjuk – tudva vagy tudatlan – ezt a sokféle változatos semmit ahhoz a Valamihez, ami egynemű és változatlan.

Az elveszett Paradicsom, mondja Várkonyi. Aranykor, mondja Hamvas. A Víz-özön világa előtti világ, mondja Kodolányi. Nem röstellik: egy kinyilatkoztatást ismételnék. Több más ismétlő nyomán. Mentik, ami menthető: a létkatasztrófa fekete dobozát. Mikor volt és mi volt ez a katasztrófa előtti, bűnbeesés előtti, „zendülés” előtti lét – gyerekes kérdés, ami az *időre* vonatkozik, különösen. De minden bizonynyal korlátlan lét volt, ahol a látható világ *természetes módon* kiegészült a láthatatlannal. Hamvas szavai. A kiemelés tölem. *Természetes* módon! Ó, Isten! Természetes módon. Valahogy hasonlóan, mint ahogy most az utcaseprőt láthatom az ablaküvegen át. Valahogy úgy, mint ahogy a harminc éve halott házmestert magamban felidézem. De mégsem a világosságtól és távolságtól függő szemlencsével – nem is emlékező reprodukcióban. Ennek az *akkor-természetes módnak a természete*: ez a titok. A két világ *magától értetődő, hétköznapien valóságos egysége*. Mert ma már csak kukucsálunk: ahol a roppant szakadás egyenes, kemény vonala némiképp felhullámszik, a rést keressük. S nem mindig avatott kézzel tágitgatunk rajta. És *Odaát* is óvatosabbak. Lerángatni – csak úgy ukk-mukk-fukk – nem hagyják magukat. Jön, Aki Jön.

Az ember *akkor* harmóniában élt Istennel, a világgal és önmagával. Halhatatlan lény volt, tehát tökéletes. Várkonyi szavai. És most: az ember halálraszánt. Ön- és közveszélyes. Még az Isten sincs tőle biztonságban.

A „Vízöntő” népei lettünk, olyanok, amilyenek Kodolányi a *Vízöntőben* megírta. S csaknem úgy élünk, ahogy Várkonyi a vízözön előtti földet apokaliptikus képekben látta. Közben még „tökéletesedtünk” is: boldogtalanságban, a bűnben való csököttségben, és mindenek felett kegyetlenségben. A jajszó – a valamelyest ártatlanok jajszava – nemsokára megint eléri az Ég küszöbét. Civilizált barbárság ez. Hamvas szavai: A tudattalan, mint megáradt óceán, az emberi tudatot elborítja. Ez a mai ember sorsában az özönvíz. Már nem fenyeget. Már itt is van, és az emberiség nagyrészét már el is borította. A magasabb függ az alacsonyabbtól. Az ember fejfelé lefelé kezd élni.

Nem elég, hogy *kívül* – de ebben a pózban! A földet szaglászva, az égre rúgva! Kényelmetlenül, nehézkesen, – és épp ezért annyira ingerülten, nem is csoda. Feloldhatatlannak látszó paradoxon: ahhoz, hogy az ember ismét magasabbra lsson, talpra kéne pattannia. A száznyolcvanfokos fordulat megtételéhez szükséges energiaforrás viszont a magasban van. A „fölszippantó” kegyelemre pedig nem lehet *számitóan* számitani.

A kézenállás gyakorlata még a földnek se jó. Nagyon kicsiny körben lehet csak matatni, a felszínen mindig és mindig csak félkézzel, mert az ingatag egyensúlyt valahogy tartani kell. A föld is el van hanyagolva – s ennek oka éppen a túlságos földközelség. A begörccsölt kézállásból – praktikus szempontból is egyre nyilvánvalóbb – váltani kéne. De nem megy az, hogy rögtön talpra! Végzetesek, sőt: komikusak az esések. A *négykézláb* már az állaté; s mi nem mehetünk semmiféle miatunk korcsosult, tőlünk lemaradt, értünk deformálódott *állati vállalásba* vissza – legfeljebb feloldhatunk majd egykor minden állatit, ha már mi magunk végképp megtisztultunk attól, ami *éppen olyan-amilyen* állattá tette őket. Befogadhatjuk az állat-

világot. Ami fölösleg beléjük költözött, belőlünk költözött oda. Várkonyi mondja, Lorenz-re hivatkozik: Az állatvilág nem egyéb, mint szétdarabolt ember. Hamvas a kigyóban látja az önmagába-száradt Én kivonatát, a hangyában pedig a monoton, bemerevedett – „nyüzsgés a nyüzsgésért” – kollektivitást. S víziójában előrajzolja a jövő madár-rovarát, az újabb „visszamaradt” embert. Elnevezi csirihauanak. A csirihau az a lény, aki rend nélkül, vezetés nélkül, civakodásban, marakodásban, kapzsin és vérszomjasan, szeretetet már hirtől sem ismerve él – ráadásul a saját „realitásával” teljesen megelégedve. A sárkánygyík még nagyszerűen elborzasztó. A csirihau már csak undorító, *kisszerűen*. A csirihau az, amivé nem szabad válnunk – a csirihau az, amit nem szabadíthatunk magunkból tömegesen a világra. Egyáltalán: ne képezzünk újabb állatokat, ha még gyengék is vagyunk a jelenlegieket megváltani. *Nincsen számunkra négykézláb*. Egyetlen aktuális mozdulat van: lassan, nagyon lassan, bármily groteszk csavar vagy mosolyt fakasztó billegés után, átmenni *térdelésbe*. Ez az a helyzet, ami most az emberen múlik, amit megtehet, a nyaktörés kockázata nélkül, vagy az előbb-utóbb sárba fulladás helyett. *A térdelés pozitúrája* – amelyben a kéz művelésre és fohászra egyaránt szabad, s mely állapotban már tőlünk függ a pillantás iránya. Ahol mindenki térdel, senki sem megalázott. Egyik sem telepszik a másik hátára. A handa-bandának, helycserének tehát nincs oka.

A „tornacsarnokot” is hagyjuk. Vissza az egyenes beszédhez: az ember nem ott kezdődött, ahol már kifecamodott, lesüllyedt állapotában a tudomány rátalált. Hamvas az Égi Embert nevezi primér embernek – a primitív ember már csak lemaradt csökevény. Várkonyi régi emberről beszél, s a vademberrel nem azonosítja. Kodolányi felidézi Gilgamest, aki még kétharmad-rész isten és talán ezért képes arra, hogy a választóvízen az új világ magvait átvigye. Mi azonban eredményeinket az elkorcsosult lehanyatlott „leletember-félékhez” viszonyítjuk, s az imigyen könnyedén kimutatható fejlődéssel ugyancsak nagyra vagyunk. A hagyományt egyezményesen lenézzük, ájultan fejet hajtunk *kizárólag* a tudománynak. Mert a hagyomány korhol és ráncpírít, a tudomány viszont hízeleg nekünk.

A tudomány persze nagyon fontos. Különösen a magával az anyaggal közvetlenül foglalkozó tudományok. „Felfedései” nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a *lent* meghirdetett a *lent*-ben is tettenérjük – mintegy hozzáemeljük a rendíthetetlen felső világhoz a leszakadt, képlékeny alsó világot. A pusztán ideológiai érvel szemben a tudományos érvek mindig igaza van – egyebütt azonban a tudomány sokféleségében is a hagyomány beosztottja; ha a tudományban kétely támad, a hagyománnyal kell összemérni. Mert – Hamvas mondja – hagyomány csak egy van: mint ahogy egy emberiség, egy szellem és egy Isten. Ez az egy azonban, bár mindenütt ugyanaz, időkre, népekre, nyelvekre alkalmazva jelentkezik. Ezért – „gondolom” – a hagyományt lehet és kell is aktualizálni. Éppen ez a spirituális lecke. Az örök *hozott* és a menetközben *szerezett* szüntelen összevetése. A tudomány-ellenesség butaság és veszteglés. A tudomány abszolutizálása viszont gög és csapda. Mert: nem a tudomány mondja meg, mi igaz a mítoszból, hanem a mítosz, hogy mi igaz a tudományból – Várkonyi higgadtan szól, mit bánja, ha meg is kövezik érte. Kodolányi pedig elmeséli, milyen az, amikor a „függetlenül” történelem játszik önállósít – a logikátlanságok, következetlenségek, áruások, hiú reménykedések, fogadkozások és közáltatások, a vérfürdők – összességében a *jó iránti tehetetlenség* – mindenkori világát meséli el. A világot, amely fenyegettetett állapotát az utolsó percig nem veszi komolyan. S ez: az a világ is, amelyben mi élünk, lényegében aligha különbül.

A vörös „jel” most nem az égből közelít. A baljós zümmögés most egy nagyon is földi pokolgép ketyegésére váltott. Többé nem szorulunk „külső” büntetésre, holmi kicselezhető vizáradatra; mi magunk fogjuk megbüntetni magunkat. Tűzőn álltal. Az sokkal „hatékonyabb”. Ez is haladás – a fekete mezőben. A potenciális üdv-történet során *először történik meg*, aminek tán csak nem szabad megtörténnie: az ember időt s fáradságot nem kímélve, saját eszével, a *tulajdon két kezével állítja elő* azt, amivel a saját korát elpusztíthatja. Az atomfizika – a kor reprezentatív tudománya – előreszaladt. Most Ádám haraptatott a tudás almájából újra egy jókorát az ezt még morálisan megemészteni képtelen, az erre még e tekintetben éretlen emberiség-

gel. Most már köpni késő – most már nyelni kell. Fölerősödni az óriás-falathoz. Fölgyorsult az evolúció, minden nagyon közel van. Kozmikus méret szerint tapintásnyira. Az összeomlás is, de az evolúciós váltás is, magasabbra. Csak százezer évre érdemes berendezkedni, mondja Hamvas, de ezzel nem lazsálást hirdet, hanem túl-látást az apró-cseprőn, megbirkózást a folyton változóval. Mert azt is mondja, szánalmas és bárgyú reménykedés, hogy a világ megjavul, a válság szépen elmúlik, és a történet, (a személytelen izmus) csak úgy magától, tőlünk függetlenül az emberiséget a boldogsággal meg fogja ajándékozni. Könnyezni való baromság. „A világ javulása az én javító tevékenységemtől függ. A világ megváltozását csak a magam megváltozása teszi lehetővé” – mondja egészen egyszerűen, egészen személyesen. Várkonyi programja is ehhez csatlakozik: a kimondás, a megnevezés, a dolgok értelmének fölfedése teszi teljessé az életet, mert megadja az anyagi, testi lét szellemi, metafizikai jelentését. Kodolányi pedig eljut a „Vagyok, aki Vagyok” nyilatkozó hegy-Istenétől a mélybe szállt Megváltóig – az „Én vagyok” gyönyörűséges bimbózáig az emberi lényben. A „Megjelenés” óta át nem hárítható a személyes felelősség, de azóta megkérdőjelezhetetlen a visszajutás *lehetősége* is egyben.

Ez a lehetőség azonban nem a Politikai Halálisten (Hamvas kifejezése) hajcihőjén múlik. A Politikai Halálistennek lehetnek – vannak is szörnyetegei, vagy tetszetős hősei éppen: a hatalom-bitorlók és ál-üdvözítők; és (nagyritkán) helyre ráncigálói annak, ami a folyamatos jelenben éppen elbicsaklik, Végül azonban: *amott, színről-színre, ügyeire, ügyködésére visszatekintve* – ahogy Pilinszky írja – „a Kreatúra könyörög, leroskad, megadja magát”.

Szegény „fölerétkelt” politika! Lássuk be – szerényebb státusz illeti. Lenne bár csalhatatlan törvénytörő helyett a csalhatatlan Törvény végrehajtója. Sinkó Ervin is ide jutott – ez életművének kulcsa, a „messianisztikus elem”. *Anélkül a valami nélkül* minden megfeneklik, a legforróbb is kihűl, anélkül a valami nélkül minden rossz úgy megy el, hogy később – más göncökben – izmosodva visszatérjen.

A politikába nem érdemes „lelkestül” belebonyolódni. De nem helyes előkelően kivonulni sem. A hermetikus elzárkózás pedig lehetetlen. Amit érdemes, ami helyes és amit talán lehetne: *a politikát szüntelen kontroll alatt tartani*, utasító „halálistenségétől” megszabadítva csupán felhasználni az átmenetben.

A felület iránti érzék teremti a történetet – mondja Hamvas. Pascal után. („Az ember érzékenysége a kicsiny dolgok és érzéketlensége a jelentősek iránt különös értékfelcserélésnek a jele.”) Pascal pedig Pythagoras után. („Abban a pillanatban, amikor a középpont iránt való érzék elvész, belép a felület érzéke.”) De ez nem von le semmit. Sőt. Tripla impulzus. El a talaj-felszíntől. A tő irányába. Arra a tájra, ahol Weöres Sándor kirándulóangyal oly otthonosan mozgott, amíg vissza nem csábították az égi hasonlók. Ő kegyelemből élt a „belső körön”, elejétől végig. A többségnek azonban el kell jutni – legalábbis elindulni oda. S már nem kétharmad-istenként, mint Gilgamesnek. Nem lehet már bennünk az „istenit” pengeállal kikeríteni; az – a Gologota óta – a vérünkkel keveredett össze. Akhilleusz egy pontján volt csak sebezhető. Nekünk minden porcikánk sebezhető már – s ahogy Török Sándor, az alázatos tanító-tanítvány mondja: nekünk az egyetlen sebezhetetlen pontot kéne kitapintanunk végre. S ebben a *gondolkodás* segít elsősorban. Az antropozófia Doktora, Rudolf Steiner (az egyik árnyalattól némiképp vitatott másik árnyalat) mondja: *a gondolkodásunkról való szüntelen gondolkodás*. A kapott eszmét a gondolkodásunkkal kell sajátunkká tennünk – különben az ember megint szolgaságba kerül. Márpedig az a birodalom, ahova tartozunk, végső soron a szabadság birodalma. Ez a büntetésben az ajánlék: az ember amiben vétkezett, éppen abban tökéletesedhet. A gondolkodás eszköz a korrekcióra, s a magasabb szellemi rang feltétele. A gondolkodás szülte *tett* – „gondolom” – azonban már maga a jóvátétel, s annak nyomán egy kitüntetett, fölsőbb állapot alsó lépcsőfoka. A sorrend megszabott. Ugrándozi komolytalan. A Kozmosz gyors, de nem kapkodó. A Kozmosznak van méltósága. A Kozmosz normális. S egy bizonyos mértékig türelmes. De mindenképpen tervszerű. A nemző-szülői ölből idő előtt lemászott magzat, az elbitangolt gyermek, a csellengő kiskorú végre föl-

serdül, s ereje teljében, okosodva-megnyugodva már a Nemző-Szülő támaszára tér majd vissza.

Egyetlen egy állapot van – „gondolom” –, ami az átvilágító gondolkodás állapotánál is magasabb. Ez a mindenkori Terézia-anyak (akár híresek, akár hirtelenek) már „átvilágított” állapota. A *sűritett szeretet*. A szenvedő „másokért” feladott „éneség”. A perctől-percig áldozati élet. Ez mindennél több. Ez a tökéletes megfelelés a hívásra – a rés nélküli simulás a Mágnesként Vonzóhoz.

Hamvas, Várkonyi, Kodolányi, Isten reklám-emberei, ha ez túl frivolul nem hangzik. Állnak a dús tárház előtt, s mindenkit hívnak, aki arra vetődik: a másutt már annyiszor bebóvlizott népséget szépen, ékesen, zengzetesen tessékellik beljebb. És a népség, ha egyáltalán „leáll”, – nagy baj ez – csak a *kirakatot* bámulja. A fényes kínálatot az üveg mögött. Űgy tetszik, *ide* nincs valutája.

Nemcsak a *leírónak*, az *elolvasónak* is van felelőssége. Mindennek vége, ha a „szövegek” csak elszórakoztatnak, de nem mozgósítanak. Hiszen *már minden meg van írva* – többszörösen, különböző módszerekkel elismételve, mint a lassú felfogású – már-már gyógypedagógiás! – gyerekek; mindenütt, minden nyelven meg van írva: magyarul is, Magyarországon. Minden meg van írva és *megvalósítva szinte semmi*. Körös-körül inkább a *cáfolat* megvalósításával törődtek –, s amit ma közel-távol látunk, az a dermesztő látvány nem más, mint a megkísérelt sötét *cáfolatnak a cáfolata*. A napnál is világosabb kudarc. Aki a világ urának hitte magát, most a halál torkában van, mondja Hamvas. Aki kételkedett, habozott, félt, „realitásában” lett áruló – sugallja Kodolányi. Aki a véges értelmet szembe fordította a lélek végtelen principiumával, az öncéllá tette magát – mondja Várkonyi.

Van még egy szó, amelyikkel még a „szellem”-nél is gyakorlatiasabban, elboldonditásban visszaéltek. Ez a szó: *a nép*.

A sok ember együtt még nem nép; a nép csak az a valódi közösség, amelyben az ember tevékenysége meg tud hatványozódni és meg is hatványozódik. A merő sokaság, a tömeg az ember egyéni létének lefokozását jelenti, a nép, a transzcendens eredetű ösközösség az ember egyéni létének felfokozása. Aki tömegben él, az értelmileg, érzelmileg, tevékenységében, tudásában, életének abszolút értékében lesüllyedt állapotában él. Aki viszont a népben él, az mindezek fölemelt állapotában él – mondja Hamvas, és összegez:

A nép egyetlen feladata, hogy megszentelt életet éljen. Mit jelent ez? – kérdezem. Nem jelent sem kegyes sápitozást, sem belenyugvó, tompa tétlenséget. Nem jelenti, hogy az édes, mulandó perc örömdózája meg volna tiltva. Azt sem jelenti sajnós, hogy a napi gyötrődés megszűnt egycsapásra.

Csak azt jelenti, hogy a nép végre olyan kocsiban ül, amelyikről tudja, körülbelül honnan jött és körülbelül merre kell hajtani azt. Aki a bakon van, legyen kátyúban a keréknél. Főnt éberem, lent készségesem. Fontos az *útközben* – minden szakasza, minden mozzanat és tapasztalat; kívánatos a meg-nem-tiport, makulátlan *nemzeti* zászlók szélben-lobogása. De a majdani *megérkezés* a legfontosabb.

A zökkenőket ki lehet bírni. A zsákutcából ki lehet hátrálni. A lejtő alja még egy új hegy lábához is vezethet.

De a sivatag. De a szakadék. De a mocsár.

Kodolányi János

NAPLÓRÉSZLETEK

1945. május 9.

Ma kora hajnalban eszeveszett lövöldözés folyt. Kisebb-nagyobb légvédelmi ágyúk durrogtak, gépfegyverek ropogtak, puskalövések csattantak. A hajnali szürkületben rémülettől elszoruló szívvel hallgattam a borzasztó emlékü hangokat. Pedig a béke napját köszöntötték magyarok, oroszok, piros-fehér-zöld meg vörös rakétákkal és ágyúkkal.

Most kellene meginni a pezsgőt, amit öt év óta tartogatunk erre a napra. De a békéből még sokáig nem érzünk semmit. Csak a Hidegküti út amúgyis falusiassá változott képe lett ma még csendesebb.

Különös, álomszerű érzésem, hogy minden álom. Elmúlt a tél, az üveghíjas ablakok mögött nem didergünk pokrócokba burkolva, nem verik puskatussal az ajtónkat, nem üvöltöznek a lépcsőházban szívremegtető, megszokhatatlan hangok, nem fekszik géppisztoly az asztalunkon, nem bög az Andrijusa, nem világol tűzvész a sötét égen, nem rengenek a házfalak Alekszander ütegeinek munkájától. De a meleg májusi nap sem tudja elhitetni velem, hogy nem vándorolnak kéziszánkán vonszolva a motyójukat kilakoltatott családok, nem vonulnak, mint fegyverrel fölvert riadt madarak, a rombadőlt utcák lakói. Álomszerű a hatalmas vadgesztenyék virágos zöldje, a teraszra zúduló orgonaillat, a rigók vidám lármája. Úgy érzem, egyszerűen csak minden szétfoszlik, kinyitom a szemem s megint havas fákat, vadul rohanó ütegeket, rossz lovakkal vágató lőszereskocsikat, lustán ügyelgő csapatokat látok, sarat, havat, csatakat s magukra hagyott sebesült lovakat, gazdátlan kutyákat. Hogy a szobák falán kézimunkák virítanak ismét, a tiszta padlón szőnyegek mosolyognak, olyan hihetetlen.

Ha robbantás dördül, szinte megáll a szívverésem. Jobban bírtam az ostromot akkor, amikor benne éltünk, mint most, hogy örökre vége. Mert még benne élek most, inkább, mint akkor.

Félek, hogy amit most látok: gyönyörű hazugság. Bármelyik pillanatban ráébredhetek az iszonyú valóságra. Iszonyú, ha abban a szép formájában is, hogy belép a szobába Szolimán, a kis tatár fiú, arcomhoz dörzsöli ártatlan, kisgyerekes arcát, mosolyog s azt mondja Juckának, miközben újságpapírból illedelmesen s finoman cigarettát sodor s odatartja a zsírméceses lángjához: „Julicska maszkirovka!” És hunyorít mellé és szívből nevet.

Most hát vége, bizonyosan vége. És úgy végződött, ahogyan már 1938-ban tudtuk és láttuk. Most a hat éven át szorongva figyelt és megceruzázott térképeken az arcvonalak összeértek, a térképeket be lehet csukni, félre lehet tenni. A háború borzalmainak vége, most kezdődnek a béke borzalmai.

Magyarok kihajszolása a Felvidékről és Északerdélyből. Kenyerükből kivertek százezreinek lerongyolódása. Elhurcolt gyárak proletárjainak tétlen kétségbeesése. A nyolc-tízholdas sírhelyekre letelepített parasztok hasztalan kínládása a mohón vágyott föld börtönében. Új illúziók kergetése a gyarmatorszámban: melyik hatalomnak legyünk gyarmata. És az erkölcsi mételyezés újabb, tetszetősebb s végképpen magyaryilkos folytatása.

Horizont 1989. júl.-sept., 3. sz.

1989. júl. 21.

Mániu gárdistái mohón, ugrásra készen várják a pillanatot, hogy ismét rávethessék magukat Erdély magyarjaira, mert az új Románia nacionalistább, mint a régi bármikor volt. Benesék magyar falvakat és utcákat kergetnek szélnek. A lengyelek kisöprik földjükről a németeket, holott Moszkva állította őket talpra.

Negyedszázad leforgása alatt alkottunk mi olyan műveket, amelyek kitesznek néhány hadtestet s újabb hadtesteket teremtenek. Ezek ellen a hadtestek ellen nem lehet fegyverrel, bosszúálló igazoltatásokkal, térképekkel, hamis vádakkal küzdeni. Rájöttem, hogy aki hazudik: belehal. S akinek megmondják az igazat: belehal. Majd megöli a maga hazugsága és a mi igazunk azt, aki hazudik.

Én egymagam egy egész hadosztályt jelentek. Minden könyvem zászlóaljokat, Veres Péteré, Németh Lacié, Sinkáié, Tamásié, Illyésé, Vataié, Szabó Pálé ugyanígy. És a többieké, akik nem hadosztályokat, csak századokat, vagy rajokat tesznek. Szeretnék még egy-két századot útnakbocsájtani magam is. Szeretném, ha a többiek is így tennének. És hadd következék Jankó is, meg a többi fiatal, akit fiamnak érzek.

Már az ostrom alatt kialakult bennem egy dráma terve. Meg akarom még írni. Látni akarom színpadon, hallani akarom a szavaimat s a tömeg tapsát és zokogását. Most régi kiadóm, az Athenaeum egyik igazgatója megjelent Takáts miniszternél s megkérdezte, hogy a raktárban összecsomagolt könyveimet hová szállítsák, mint „fasiszta” műveket. A szocialista miniszter lehordta és kirúgta a csirkefogót. No, hát majd új és új kiadásokban zúdulnak még a könyveim a magyarság felé. Most is azt mondom, amit a részeg Borisznak mondtam, amikor le akart löni: „Agyonlőhetsz, hadd tudja meg a világ, hogy engem egy orosz tiszt lőtt agyon. De itt vannak a könyveim, azokat nem lőheted agyon.”

S mert Borisz mégsem lőtt le, majd lesznek új műveim, amiket nem lehet már papírmalomba sem lökni.

A mai napon számotvethetek a helyzettel. Megmaradtam, mindnyájan megmaradtunk. Nem hagytam el senkit, aki szeret s nem hagyott el közülük senki. Most már csak az értelmem mellett az ösztöneimnek is meg kell érteniök, hogy amit látok, hallok, érzek, nem álom s ami volt, elmúlt. Azután újjá lehet építeni Akarattyát, új életet lehet teremteni megint s új műveket, amelyek a szenvedésben már megszülettek és megértek bennem. Nyár következik s ki tudja legyőzni a nyarat?

1945. május 21.

Velünk a csodák példátlan sora történik!

Egyikünk sem halt meg, sőt, meg sem sebesült, gyalázatot sem szenvedett ezekben a pokoli hónapokban. Tildi, Jucka és a cseléd az utolsó napon, véletlenül kapott teherautón hazaérkezett. És érintetlenül megmaradt a lakásunk is, úgyszólván mindenünkkel együtt. Most pedig szemtanútól tudjuk, hogy Akarattyánk: ép és virágzik!

Egy pusztai cselédember költözött bele, akinek a házát rombadöntötték a bombák.

Házunk ép. A bútorok nagyrésze megvan. A kert megművelve, bevetve. A szőlő megnyesve, permetezve és kapálva. A fák buján virulnak és tele lesznek gyümölcscsel.

Anyagi veszteségem mindössze a regénykéziratom, apámtól örökölt órám s néhány ruhánk. Anyagi nyereségem óriási, hiszen minden megmaradt, sőt Püskivel olyan szerződést kötöttem, hogy akkor is megélünk, ha két esztendeig sem jelenhet meg tőlem semmi.

Akarattya Tildinek is vigasztalás. Ott élte igazi életét, a vajszlói parasztéletet. Ez az élet nem veszett el.

Istenem, lázasan gyönyörködöm az életben s határtalan hittel hirdetem. Magamnak kiszabom az eszme életét. Másoknak az élet eszméjét.

1945. május 24.

József Attila betegségével foglalkozom. Régi *Szép Szó* számokat böngészek, verseit vizsgálom s közben meg-megállok valamelyik, akkoriban szerepelt írástudó cikkénél. Milyen okos emberek voltak, milyen humanisták és terroristák! Mennyi ócskavas egyrakáson! S ebben a rozsdás, piszkos, cifra és ágas-bogas halmazban milyen tragikusan vergődik s piheg a szerencsétlen költő, hogy szeretne szabadulni közülük, a világból s önmagából. Ez is fokozta szomorúságomat. Látni a villogószemű, vad sást a kultúra és a civilizáció Cséry-telepén, kusza szögesdrótok között.

Különös törvénye a Végzetnek: ez a meghasonlott, felbomlott lelkű, Istennel, halott anyjának fantomjával viaskodó, büntudatával a vonat elé guggoló költő hogy lett a proletariátus költője. Ez a titok még nincs teljesen megfejtve. Meg kéne fejteni. Vatai írta róla a legjobb tanulmányt, de csonkának érzem.

1945. június 12.

Csendélet éjszaka: éjfélkor a közelben vad kolompolás, ordítás, jajveszékelés. Férfiak, nők bömbölik: patruj! patruj! Fazekakat, tepsiket vernek kétségbeesett dühvel. Lövöldözés. Motorkerékpár siető bűgása. Később zűrzavaros hangok, vitatkozás. A beszéd melódiájából ítélve előbb magyarok, majd torokhangon átánkodó oroszok. Végezetül csend. Jankó is fölkelt, kinéz az ablakon.

Ha autó megy el a ház előtt, ha kocsik áll meg az utcán éjszaka, mint a hiúz, figyelek. Most kerül ránc a sor. Éppúgy, mint november-decemberben, amikor a Gestapo meg a nyilasok autót figyeltem. De a korok és a jelszavak változnak, ez kétségtelen.

Legalább lennének őszinték és mondanák: anarchia van, tisztelt uraim és hölgyeim, de kövessünk el mindent, hogy demokrácia legyen. Azok pedig, akik eddig ötven magasztaló jelző után nagy áhítattal Hitler nevét kukorékolták, ne tennék ugyanezt most Sztálin nevével.

Vajon kiket nyuvasztanak meg az éjjel a Tárogtató úton? És nem fogja-e a Népbíróság halálra ítélni azokat, akik a rablókat esetleg elfogták, vagy, ne adj Isten, lelőtték?

1945. július 10.

Teljes lelki bénultságban élek. Mintha nem az volnék, aki voltam. Nem érdekel semmi. Nem tudom megtalálni magamat. Hetek óta egy sort sem írtam, üresnek látom az eseményeket, az embereket, a könyveket, a jövőt, az országot. Valami homályos kép dereng előttem olyasféle életről, amelyet Szinyei Merse Pál élt, amikor meggyőződött róla, hogy hiába hozott új irányt a magyar festészetbe. De látom, hogy nem tudok megvalósítani semmit ebből sem.

Naponta többször végignézek barátaimon. Barátaim? Ellenségeimen nem nézhetek végig, mert elbújnak, én pedig el vagyok zárva minden nyilvánosságtól. És csak legyintek. Végignézek a műveimen is, hiszen itt sorakoznak előttem az íróasztalon. Miért írtam őket? Most még arra sem érdemesítenek, hogy élelmiszer-jegyeket kapjak értük.

Két hétig odaát voltam Vatainál. Magammal vittem az írógépet, hogy majd ott talán . . . De csak azért nyitottam ki, hogy egy keserű, vádoló levelet írjak becsapott barátaim érdekében Bereczkynek s egy kérvényt Vatai lakásának megmentésére. Reméltem, hogy a fiatalok között új reménység száll meg, de hát ezek a „fiatalok” éppen olyan öregek, mint én. Vagy tehetetlen álmodozók, vagy cinikusak és csak a saját egyéni érvényesülésüket keresik. Egymás iránt közönyösek.

A cölöphídon mentünk át Tildivel. Először egy csacsifogatra ültem, de azt nem eresztették át a katonák. Majd egy kézikocsin húzott nagy szorgalommal egy kisfiú, rokkant anyja és Tildi mellettünk baktattak. A Sziget elszorított. Bozót, rendtelenség, szemét. Itt írtam verset ifjúkoromban a „kékruhás lányhoz”, némileg utánozván Reviczkyt. És Csikessel is itt jártam hajdanán, a legfeketébb nyomor idején, hogy vigasztalást merítsek ennek a kemény papnak a szavaiból? Itt serénykedtem, amikor az íróhetet rendeztük? Milyen távol volt mindez. Most a kis kézikocsin kucorogtam, mellettünk orosz teherautók és hömpölyögve áradó, törtető nép. A Margit-híd roncsai a Dunába merültek, a parton rozsdásan, gutaütötten ácsorgott egy hatalmas daru, mint Wells marsbeli óriásainak egyike. Végig füstös, kiégett, csonka paloták.

A Körúton két újságíró jött velünk szemközt. Nagy tisztelettel, mély kalapemeléssel, meghajolva üdvözölték. Ez most nagyon jólesett. A nevüket sem tudtam, de szerettem volna kezefogni velük, köszönetül, hogy nem öntenek végig a vak gyűlölet vitrioljával.

Tegnap mintha mindezt a sivárságot el akarta volna törölni a véletlen, – amiben én sohasem hittem. Fiatal, zömök zsurmó, feszülő combú, szélesmellű, égő barnaszemű kis hadnagy jelent meg nálam, hogy beszélni szeretne velem. Kerek arca, mint a kicsattanó alma. Feszés csizmája szinte kihasadt izmaitól. Úgy ült le a fotójbe, mint egy terméskő.

Szeretem az ilyen élettől duzzadó, vasat is megrágó fiatalokat, iránta is nyomban szeretetet éreztem. Amit azután előadott, megható, sőt megrendítő volt. Persze, van egy baráti körük a hadosztálynál, persze, az én szellemi neveltjeim, s természetesen, csak úgy lehet az országot újjáépíteni, ahogyan én a Vas fiaiban, a Julianusban, az Esti beszélgetésben megírtam. És ők is hordják a könyveimet szerteszét az országban, olvastatják paraszttal, munkással, pappal, katonával s magától értetődik, hogy lapot kellene indítanom, csak nekem és csak az én számomra, egymillió példányban, mert hiszen „legalább négymillió híve van a mesternek”. Mindez idáig természetes és megszokott dolog. Az már szokatlan volt, hogy látván, milyen dohányinségben szenvedek, teli tárcáját a ládikámba öntötte, sőt maga csavargatta számomra a cigarettát. De a megrendítő ezután következett.

Bajtársi körük eladta családi ékszereit, ő maga a motorkerékpárját s ezt a pénzt rendelkezésemre bocsátják, indítsak belőle lapot, adjam ki a műveimet, mert nekem írnom kell, hallatnom kell a szavamát országszerte! Száz gramm aranyra váltotta motorkerékpárját, mások a gyűrüiket, óraláncaikat ajánlják fel. Ha kell, hoznak élelmet. Ha kell, az életük árán is megvédelméznak. Hetven tiszt. Egy hadosztály magyarérezésű tisztjei . . .

És egy nappal előbb mondtam én, hogy nincs magyar nemzet, magyar nép sincs már, nem akarok magyar szót hallani sem, leteszem a tollat örökre s emigrálok . . . Egy nappal előbb mondtam, hogy nincsenek barátaim s nem is kellene . . .

Most itt ült előttem ez a kis zsurmó katona, mint egy tuskó, kerek arca mosolygott, barna szeme gyermekes tisztasággal ragyogott rám és szégyelte magát, hogy „csak annyit” ajánlhat fel a maga és a barátai nevében.

Zokogás fojtogatott s neki is kicsurrant a könnye.

Azt is megtudtam, hogy ő és néhány barátja őrzött titkon, amikor a német terror idején féltennem kellett az életemet.

Mit tegyek még ehhez? Följegyzem örök időkre. A pénzt átadom majd Vatainak a folyóirat céljára. Nem lesz „millió napilap”, mint a kis hadnagy kívánta, még csak hetilap sem, hiszen ma, a felszabadult országban, erről szó sem lehet. De tán lesz „Ember és Idő.” Vatai legfőbb gondja a forgatóke volt. Az enyém: a lélek. Íme, lélek már van. Vagy még van. De van!

Kodolányi János: A hazugság öl.

Az előszót és a jegyzeteket írta: Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 52 l. (Gondolkodó magyarok)

Kodolányi Jánosnak az egyke-kérdéssel foglalkozó egyik kevésbé ismert írását adja közre a Gondolkodó magyarok sorozat új füzeté. *A hazugság öl* című memorandum először 1927-ben egy rövid életű folyóiratban, az *Élőszóban* jelent meg. A röpiratot Kodolányi néhány korábban publikált hasonló témájú írásából tömörítette. A Kodolányi felvetette témát 1929-ben Fülep Lajos folytatta (*A magyarság pusztulása*), majd Illyés Gyula *Pusztulás* című írásának 1933-as megjelenése után lángolt fel a vita.

Szigethy Gábor nemcsak a kiadástörténetet foglalja össze, hanem szenvedélyes hangú bevezetőben csatlakozik Kodolányi röpiratának gondolataihoz.

[Némethi S. Katalin] N. S. K.

Hungarológiai Évkönyv 1989. júl. - dec.

3-4. sz. 401.

KODOLÁNYI JÁNOS

Az emlékezések háza

(NAPLÓRÉSZLETEK)

Az *Égő csipkebokor* három súlyos kötet, egyenként 20—20 ív. Egyetlen példányban írtam, szokásom szerint előre tudva, mennyi lesz az anyag, mennyi idő kell a megírásához. Május 20-án csavartam be írógépembe az első lapot és pontosan december 20-án, a téli napforduló napján fejeztem be, ahogy előre tudtam is.

Munkamódszerem, bár nagyon igénybe vett, mégis megkönnyítette a dolgomat. Ugyanis este, hanyattfekve a sötét szobában, mozdulatlanul, semmire sem gondolva, szabadjára engedtem a tudatom alól előkavargó képeket. Nem egyszer olyan jeleneteknek voltam passzív részese, amelyek iszonyattal és rémülettel töltöttek el. Amikor ezek a víziók — egyben hallucinációk is voltak —, először jelentek meg, annyira megrémültem, hogy feleségemet fölébresztve kértem, szállíttasson elmeorvosintézetbe, mert nem állok többé jól magamért. De azután megszoktam, hogy este 10—12 óra között, a homályos szobában, a mélységes akarattal csendben, amelyet csak kutyánk ismerős ugatása tört meg olykor, szemmel láttam és füllel hallottam azokat a messzi évezredek óta sírba temetkezett alakokat korszerű ruháikban, egyéni arcvonásaikkal és mozdulataikkal, vitázva, beszélgetve egymással, mintha valamely színpadon láttam volna leperegni az eseményeket. Azután mélyen elaludtam és reggel, többnyire 6—7 óra tájban fölkelve, megreggeliztem és írógépemhez ültem. Most nem volt más dolgom, mint pontosan visszaemlékezni a látottakra, hallottakra és lerögzíteni a papíron. Ez a lerögzítés már fiatal diákkorom óta mindig játszi könnyedséggel történt. Amikor még kézzel írtam, nem tudtam olyan gyorsan írni, mint ahogy fogalmaztam, s amikor áttértem az írógéppel való munkára, szinte röpdöstek ujjaim a billentyűkön. Még így is messze megelőzte a fogalmazás a megrögzítés munkáját.

Másik nagyon kitűnő és hasznos tulajdonságom, hogy a mű anyagát előre meg tudom mérni, anélkül, hogy az eseményeket ismerném, mert soha életemben sem vázlatot, sem jegyzeteket, sem egyéb segédmunkáját az írásnak nem alkalmaztam. Azonnal a végső formában fogalmaztam s éppen egyik barátom — aki a kézirataimat kötötte —, mondotta nemrég, hogy emlékezetem szerint ezeken az első fogalmazásokon egy-egy lapon alig volt egy-két szónyi törlés, pláne mondat, vagy szakasz. Ez a munka gyors, pontos, de tűzhányó-szerű munka volt, eruptív folyamat. Emlékezetem szerint — és ahogy Móricz Virág írta *Apám regénye* című könyvében, Móricz Zsigmond ugyanígy dolgozhatott, ugyanilyen önkívületi lázban és révületben, mert munka közben gyakran hallották, amint hangosan beszélt, kacagott, vagy éppenséggel kiabált.

A munkát hosszú tétlenség szokta megelőzni. Néha egy évig sem nyúltam papírhoz, írógéphez. Csak olvastam, intéztem az intézendőket, s egyáltalában nem gondolkoztam a következő művem tartalmán, formáján, stílusán, hangján. Ellenben, amikor elérkezett az alkotás ideje, azonnal az első mondatától az utolsóig egyvégtében leírtam az egész művet. Ki hinné, aki nem ismer, hogy a *Vas fiai* sok száz, meg száz figuráját, helyzetét, helyszínét, eseményét egyetlen egy jegyzetben meg nem rögzítettem? Vagy, hogy az *Égő*

700

Életem (9. kötet) 1989. aug., 8. n. 700—706.

csipkebokor eseményeit, a mű rengeteg sok történelmi adatait, amit tanulmányoztam, vagy a jelenetek vázlatát sohasem jegyeztem papírra. Így dolgoztam Akarattyán, és csak egyetlen egy vágyam volt, ám ez halálos elhatározássá keményedett bennem: mindent megírni, amit még megírandónak és fontos mondanivalónak tartok. Majd azután valaha napfényre kerülnek az írásaim s kiderül, hogy megtettem a kötelességemet hallgatásra ítélve, száműzetésre kárhóztatva is.

Ilyenformán a vak is láthatja, hogy egy szó sem igaz abból, amit kritikussaim és *üldözőim* — ezt a két kategóriát egynek kell tekintenem — állítottak, hogy magamat én rekesztettem ki a dolgozó társadalomból, önként vonultam vissza az irodalmi életből. Mintha soha zúzdába nem hurcolták volna valamennyi művem, mintha nem rendelték volna el, hogy semmiféle munkát, jövedelmet nekem nyújtani nem szabad, és mintha nem az lett volna a cél, hogy engem — a gyenge, beteglábú, fizikai munkára teljességgel alkalmatlan embert — a betevő falattól is megfosztva, végül testi-lelki pusztulásba kergessenek. A bennem lévő acélkeménységű élet-akarát mentett meg csupán, — a dac, az ellentmondás és az ellenállás hideg, szilárd hajthatatlansága, hogy ez a cél nem teljesült be és nem pusztultam el.

Bátran mondhatom tehát, hogy azok az évek, amelyeket 1949-től 1956-ig, az év elején bekövetkezett szívtrombózisig Akarattyán töltöttem, sokkal koncentráltabb munka iramában teltek el, mint életem során bármikor, noha igazán nem mondhatom, hogy az életem lustálkodás, lézengés lett volna.

Nagyon sokszor gondolkoztam azon, hogy kitűzött céljaimat milyen mértékben tudtam megvalósítani. Mint író, nagyjából elértem az eszményt, amit magam elé állítottam, és amit így fogalmazhatnék meg: könyörtelen igazmondás, olyan stílus, amely, mint a levegő, nem is hat stílusnak és olyan ábrázolásmód, amely az ember életét *totálisan fejezi ki*, vagyis természeti környezetével, testi, lelki életével, társadalmi helyzetével és miliójével, tudatos, és tudattalan létével együtt, lényegében és gyökerében megragadva.

Hatalmas munkában éltem tehát Akarattyán. Lányunk is velünk volt évekig, amíg végre, nem bírván elviselni az akarattyai társtalanságot és meddő munkátlanságot, Budára költözött egyik barátnőnk cselédszobájába s az Adócsógyárban vállalt állást. Budáról, a Németvölgyi-útról járt villamoson a külső Váci-úton lévő gyárba, télen-nyáron egyforma szorgalommal és bizony ámulva kellett látnunk a csodát, hogy a mi kis hanyagságra, felületességre, játsziságra hajló leányunkból milyen felelősségteljes, szorgalmas, kitartó munkás lett. Mindenki megállta a helyét közülünk. Feleségem a két keze munkájával tartotta fenn az életünket, fiúnk, leányunk pedig olyan komolyan és odaadóan végezték munkájukat, hogy értük aggódnunk nem kellett soha.

Nehéz, kemény élet volt ez. És nem lehet mondani, hogy megacélozott bennünket, mert feleségem egészsége néha teljesen fölmondta a szolgálatot, én pedig akkor szereztem a lappangó betegségeket, amelyek később egyre fojtogattak. Az érlemeszeseledést, a vérkeringési zavarokat, végezetül a cukorbetegséget és a szívtrombózist. Ezek tették azután lehetetlenné, hogy másképpen, mint diktálás útján, vagy magnóba való beszéddel dolgozni tudjak. De erről majd később.

*

Illés prófétát, mint a hagyomány mondja, hollók táplálták a pusztában, amikor elmélkedve, imádkozva megformálta magában Istennel való kapcsolatát és felkészült az emberek között való tevékenységre. Engem is tápláltak a hol-

lók. Már említettem, hogy idegenek, ismeretlenek, vagy álnév alá bújt ismerősök küldtek kisebb-nagyobb segítséget. De voltak olyanok is, akik a pusztába vonultság egész ideje alatt kitartóan segítettek rajtunk. Kossuth-díjas író társaim között mindig volt egy, aki elküldte díja egy részét, még ha tiltakoztam is ellene. Ilyen Kossuth-díjas barátom volt Tamási Áron, Illyés Gyula, Tolnay Klári, Mészáros Ági s hamarjában nem is tudom, még ki. Egy orvos barátom éveken keresztül havi 100 forinttal segített. Mészáros Ági új ruhát küldött, fiam egyik volt tanára, Veres Péter, Dayka Margit segítségével, kétszer is készíttetett számomra drága ortopédcipőt, hogy járni tudjak. Akaratytjai karácsonyesténket a pici karácsonyfa alatt felhalmozott ajándékok tették e sötét, magányos időkben emlékeztetéssé. Orvos barátaim ingyen jöttek, ha kellett, nagyon rossz időben, rossz úton is. Egy református lelkész a megye lelkészeitől szedett össze számomra minden hónapban olyan minimális összeget, ami legalább a fűtés, világítás, adó és kenyér költségeit fedezte. Könyvet tudnék írni azokról az országszerte felémforduló szívekről, amelyek bebizonyították, hogy a gondviselés valóban gondot visel az emberre és egyetlen, szeretetből és igazságból kimondott szó sem vész kárba, hanem, mint Lao Ce, a régi kínai bölcs mondotta: „Ha kavicsot dobsz a tengerbe, a világegyetem megváltozik”. Minden leírt, kimondott, színpadról elhangzott szavam egy-egy kavics volt és tapasztalnom kellett, hogy a magyar világ tengere valóban megváltozott tőlük. Voltak természetesen olyan barátaim is, akik hirtelen elfelejtették barátságunk szép esztendeit. Voltak, akik kötelességüknek tartották, hogy valahányszor leírják a nevemet, besározzanak, belém rúgjanak, arcu verjenek, leköpdössenek, gúny tárgyává tegyenek, vagy megvetésük kifejezésével sújtsanak. Egykori munkatársak a *Pesti Napló*, *Az Est*, a *Magyarország* szerkesztőségében, akikkel 10–15 éven keresztül dolgoztam együtt és akik a szerkesztői munka után asztaltársaim voltak a kávéházban. Egyik napról a másikra olyasmiket írtak rólam, amiket jó lenne elfelejtenem, ha lehetne. Mintha romba akarták volna dönteni hitemet, reménységemet és bizalmamat az emberek iránt, amit gyermekkorom — hároméves korom — óta meglett férfikoromig mindig éreztem és amit szerettem volna érintetlenül megtartani halálomig. Egyik volt *Pesti Napló*-beli kollégám például, akivel soha összezdördülésem, nézeteltérésem nem támadt, a *Partizán Szövetség* hetilapjában oly brutális rágalomokkal rontott nekem, hogy újra meg újra az életemért kellett szoronganom. Egy másik, aki az *Az Est* színházi rovatában dolgozott és sok interjút közölt tőlem, egyszer csak azt javasolta, hogy zárjanak munkatáborba, még a lehetőségét is vegyék el annak, hogy valaha tollat fogjak, a fiókom számára dolgozhattam. Voltak aztán, akik az IGÉ-ben nem kapták meg az általuk várt és elképzelt támogatást, vagy mert az IGÉ-nek erre módja nem volt, vagy mert sem az én, sem a Segély-Bizottság szerint nem illette meg őket, gyűlölködő, elkeseredett üldözésben részesítettek és részesítenek ma is. Vannak ostobák, akik hittél hitték, hogy csakugyan „németvezető” meg „fasiszta” voltam s csak lassan, nehezen kezdték fölismerni az ellenkezőjét. Tavaly a *Népszabadság* egyik belső munkatársa beszélgetést folytatott velem, hogy a lapban egy fasiszta-ellenes sorozatban közölje és amikor a kéziratot megmutatta, már a második sorban ezt olvastam: „A nehéz időkben nem állotta meg a helyét”, majd néhány sorral alább: „Látszik rajta, hogy sokat gondolkodott, mi a különbség a német meg az olasz fasiszma között”. A kéziratot cafatokra téptem, megmondtam az újságírónak őszinte, hamisítatlan véleményemet, ámde nehéz szívvel kellett megállapítanom, beszélhetek, teremthetek én itt akár-

272

mit, vannak bélyegek, amelyeket semmi módon, semmi eszközzel lemosni nem tudok magamról.

*

Az üldöztetés érzése később valósággal pszichózis-számba ment. Nem mertem az utcára lépni, félttem minden látogatótól, alig mertem fölbontani leveleimet, a feleségem csak akkor adta át, ha nem talált bennük gyalázkodást, fenyegetést. Akarattyáról három esztendeig nem húztam ki a lábamat. Barátaimmal, vagy az érdeklődőkkel levél útján érintkeztem. Mikor pedig, három év elteltével, tehát az *Égő csipkebokor* megírásának végefelé, először szálltam vonatra, szinte halálra gyötört a félelem, a rettegés. Iszonyodtam az emberektől, a vonattól, az állomások zajától, majd Budapest piszkos, kopott, elhanyagolt, tolongó utcáitól és csak akkor nyugodtam meg, amikor néhány nap múlva, hasonló szorongások és gyötrelmek között, visszaérkeztem Akarattyára, belekaroltam az állomáson várakozó feleségembe és a kis ház, a kis szoba csendjében végigfeküdtem a diványon. Nem tudom, milyen körülmények között éltek a cári Oroszország száműzött írói, de az bizonyos, hogy testileg, lelkileg kevesen szenvedtek többet nálam, megalázottabbnak, számkivetettebbnek aligha érezte valaki magát. Hiszen én még a saját községemmel sem tudtam kapcsolatot találni. Itt sem a munkás, sem a paraszt, sem a középosztálybeli vagy éppenséggel az előkelő értelmiség tagjai, mióta Akarattyán élünk, nem érdeklődött irántam. Tőlem könyvet nem kértek, engem sehova meg nem hívtak. Az előkelők, a tábornokok, meg egyéb rátarti népek egyszerűen a „szórakoztató ipar egyik munkásának” tekintettek, aki pénzért kóklerkedik a nyilvánosság előtt. Azonban az akarattyai élet mégis tanulságos volt számomra, mert közelről, szinte kísérleti módszerekkel figyelhettem az ultrakatolikusoktól az ultraprotestánsokig, az ultrareakciósoktól az ultraközönyösökig mindenféle emberfajta, és társadalmi képletet s bizony mondhatom, sohasem éreztem hiányát a közösségnek, bár az együttérzés melege, a bátorítás, a baráti közelség sokszor hiányzott és nagyon sokszor elkelt volna a megerősítés a hitben, a bizalomban. Dehát mit várhattam volna azoktól, akik a maguk érdekein, szűk világán kívül semmi, de semmi érdeklődést sem mutattak sem a magyar nép jelene, múltja, jövője iránt, sem a magyar kultúra szükségleteit, vágyait figyelemre nem méltatták. Végül megszoktam, hogy Akarattyát a világ végének tekintsem, hogy a Balaton partja után a mérhetetlen, határtalan óceán következik, belelógathatom a lábamat a semmibe, a nixbe mint Hány János a Kodály daljátékában. Még jó is, hogy van ez a nix, ez a semmi, mert bárhonnan, bármikor idemenekülhetek; köd előttem, köd utánam, egyedül vagyok, ahogy Karinthy mondta: *Egyedül, mindenkivel.*

A száműzetésnek azokban a nehéz, hol bizakodó, hol csüggedt, hol kétségbeesítő napjaiban néha csúfodáros versek írásával segitettem magamon, vagy paródiát írtam egyik-másik barátom színdarabjáról. Ezek voltak a keserű nevetés pillanatai.

Megtörtént, hogy barátaim éveken keresztül a május egy bizonyos napján meglátogattak s az egész napot a fák alatt vitákkal, beszélgetésekkel, felolvasásokkal töltöttük. Gyakran fölkeresett *Szabó Lőrinc*, „két vonat között” leszállt hozzám és előre kérte, hogy a kutyát kössük meg.

Olykor-máskor benézett hozzám *Veres Péter* is, hol mint miniszter, hol mint pártelnök, hol mint a Földosztó Bizottság feje. Barátságos és kedves volt, segített is, néha azonban nem vettem észre, hogy a nyílt barátságunknak

olyan érzésével közeledett volna hozzám, amilyenel én őhozzá 1934 óta. Vagy Szabó Lőrinc, aki kapcsolatunkat „állati közösségnek” nevezte.

Alapjában véve tökéletesen elszigetelt, magányos életet éltem. Internálnak tekintettem magamat, aki maga választotta meg internáltsága színhelyét s meg voltam róla győződve, ha ott nem hagyom Budapestet, Kállay Miklós-hoz hasonlóan engem is kitelepítettek volna valahová a Tiszántúlra, egy tanyai vályogházba. Ez a fajta internáltság rosszabb lett volna, mint az akaratnyi magány. Egyébként már gyermekkoromban szerettem a magányt, bár az emberekhez mohó sóvárgással vonzódtam s vonzódok. De el tudtam lenni gondolataimmal, olvasmányaimmal egyedül is, akárhol, akármeddig, sohasem unatkoztam, mindig fénytengerben úsztam. A nyugalomnak, az élet örömeinek a tengerében; mert a képzeletemben felbukkanó, elúszó és vibráló képek mindig intenzív, csodáló örömmel töltöttek el. Hát még, amikor Veres Péter megajándékozott egy primitív néprádióval, amellyel, bár csak a Kosuth meg a Petőfi sugárzását tudtam fogni, mégis a zene eláradó csodálatos hullámai tették széppé, emberivé, szellemivé a magányunkat. Egyik télen — rettenetes tél volt! — feleségem ideggyulladását ismét elővette szegényt, hiszen hol a konyha gőzében mosott egész nap s futkosott ki a metsző hidegben a kútra, hol havat lapátolt s izzadt meg a nehéz munkában, hol a szokatlan meleg változott didergető hideggé. Ilyenkor bizony magamnak kellett vizet forralnom, szénatöredék kerítésem és gőzölni őt takaró alatt, mert ez a népi gyógymód érte el a legtöbb eredményt a makacs betegségnél. Magam gondoztam a baromfiakat, szedtem össze a tojást, főztem ebédet, vacsorát, készítettem teát, tettem rendet, amennyire tudtam a házban és intéztem ezt-azt, hogy legalább némileg meleg szoba, mindennapi kenyér legyen a sivár, süket, magányos otthonban. Veres Péter ajándéka tette széppé ilyenkor az estéinket. Egy alkalommal Mozart *Szöktetését* hallgattuk. Én feleségem ágya szélén ültem s egymás kezét fogva adtuk át magunkat a Mozart-i zene varázslatának. Majd Schubert befejezetlen szimfóniája töltött el bennünket gyönyörrel. Hát még amikor a *Varázsfuvolát* hallgattuk! Az utolsó hang elhangzásáig egy szót sem szölkünk, a vacsora sem jutott eszünkbe. Hány csendes, bizalmas estét töltöttünk el a rádió mellett. És néha mennyire fáj a szívem, amikor egyik-másik régi író társam előadását, felolvasását hallottam, vagy beszélgetését figyeltem a riportterrel. „Hej, ha én is, én is köztetek lehetnék”, gondoltam ilyenkor Arany Toldijával. Mert mennyire velük, mennyire köztük voltam annakidején, pl. az illegális irodalmi csoport munkájában, folyóirat szerkesztésében, amilyen a *Forrás* volt. Ezt elkobozták már a megjelenés pillanatában, s a sok egyéb közös vállalkozásban és tevékenységben. Azután újra meg újra eszembe jutottak a szomorú idők, pl. József Attila kizárása a pártból s a Szárszón elkövetett öngyilkosság. Hányszor, hányszor éltem újra magamban a Japán kávéházban a délutánokat, amikor József Attila, Reményik Zsigmond, Szántó Imre, Vér Andor és még annyi más jóbarát ülte körül az asztalt. Akaratnyát kínai módon elnevezhetném *Emlékezők Házának* is, táblát tehetnék a bejáró boltíve fölé: „Hajolj meg, mert ez az Emlékek Háza”. Az Emlékek Házában élni egyet jelentett a végtelen idő összesűrítésével, hiszen az idő is hol lazább, hol sűrűbb és ebben a házban az idő mindig nagyon sűrű volt, mindig benne volt a múlt és a jelen, egy időben, remények, álmok alakjában pedig benne volt a jövő is.

De miközben nagy műveimen dolgoztam, mégis úgy éreztem, a munkám önáltatás, eredménye sohasem lesz. Egyszer Illyés Gyulának arra a kérdésé-

re, hogy mit csinállok, mivel foglalkozom, a következő jellemző mondatot írtam: „*Úgy érzem, mintha székesegyházakat építenék a föld alatt, a bejáratot betemetném, mert soha senki sem fogja betenni a lábát és nem fogja látni őket*”. Sokszor úgy éreztem, hogy a helyzetem és állapotom végleges. Sorsom a teljes kiküszöböltetés, kitagadottság és hányszor, hányszor gondoltam arra a 13–14 éves koromban írt kezdetleges kis költeményre, amely egész életemet tartalmazó jóslatként csengett a fülembé és egyik strófája így hangzott:

*És, mint szegény kitagadott
verem föl az úti port,
s szerte széjjel, szabad szívvel
énekelem a nyomort.*

Nos, ami a „szabad szívet” illeti, azzal most valóban eldicsekedhettem volna, ha lett volna kinek dicsekednem. A szívem szabad volt. A nyomort is énekeltem, azonban az út végét, amelyen az úti port kellett fölvernem, nem láttam sehol. Hogy tanulmányaimban miképpen jutottam forrásművekhez, máig is megmagyarázhatatlan rejtély számomra. Egyszer például egy alföldi város számomra ismeretlen orvosának a felesége állított be és magával hozta a Tel-Amarnati ásatások angol nyelvű ismertetését, a megfejtett szövegek betűk szerint hű másolatával. Ugyanakkor Vigouroux könyvét, amire a hixoszok alsóegyiptomi uralmának és a zsidó őstörzsek bevándorlásának ismeretéhez volt okvetlenül szükségem. Egy kajári fiatalember, akit én bíztattam tanulásra még mezítlábos kisfiú korában, magával hozta Debrecenből Pákozdy László Márton, a bibliai archeológia kitűnő tudósának műveit, továbbá olyan könyveket, s vissza sem tudtam küldeni, mert nem tudtam, hová és kinek náj-félszigeti vándorlásának megírásában. Várkonyi Nándor küldözgette postán mégis a legfontosabb és legérdekfeszítőbb műveket, lévén a Pécsi Egyetemi Könyvtár könyvtárosa. De kaptam én postán ismeretlenektől is fontos könyveket s vissza sem tudtam küldeni, mert nem tudtam, hová és kinek. Egy budai református lelkészbarátomnál valaki letétbe helyezte Carter két hatalmas kötetbe foglalt jelentését Tuth-Ank-Amon sírjáról, csodálatos fényképekkel és a kincsek leírásával. Ezt a két kötetet boldogan tanulmányoztam mindaddig, amíg végre feloldották a kitelepítettek nehezülő sorsot, visszatérhettek lakóhelyükre, s lelkész barátom visszaadhatta a nekem kölcsönzött munkát.

Ezekben az esztendőkből tanultam meg, hogy az ember *mindig hozzájut ahhhoz, amire okvetlenül szüksége van* és ami nélkül nem tud tovább lépni céljai felé. Az én kis magánkönyvtáram nagyon sokszor szenvedett csorbát, hol elajándékoztam valamely barátomnak, akinek tanulnia kellett volna, de nem tudott miből, hol kifosztották a könyvtáramat, miközben illegális bujdosásban mentettem életemet a nyilas számonkérő szék golyója elől, hol meg egy-egy szovjet katona gyújtott tüzet a kályhában valamelyik könyvvel. A hiányos, vagy megcsonkított művekkel nem sokra mentem volna, de kézen-közön, a szó szoros értelmében *véletlenül* sok olyan tanulmányhoz jutottam, ami nélkül az egyiptomi élet lényegét, az egyiptomi kultúra tartalmát, szellemiségét nem tudtam volna megközelíteni. Sikerült német, francia nyelvtanokat kerítenem az egyiptomi nyelv, a hieroglifák, a demotikus írás ismeretének elsajátítására. Azután tanulmányoztam a katonai stratégiát, taktikát, a gazdasági életet, a nép települését, vándorlását, kivándorlását, az építészetet, a köz-

lekedést stb. Mózes *Kivonulás* — *Exodus* című könyvét héber, meg a *Hetvenes* görög fordításában ízeire szedtem szét s összehasonlítva a finn, a német, a francia, végezetül a magyar fordítással, igen sok lényegbevágó tévedést, vagy ferdtést állapítottam meg.

*

Ilyen tanulmányok mellett mintegy pihenésül igyekeztem jól megismerkedni az atommag-fizikával Einstein, Schrödinger és mások elméleteivel. Tanulmányoztam az ókori görög, kínai filozófusokat és sok olyan izgató igazságra bukkantam, ami akarattjai magányomat, a bennünket körülölelő halálos csendet, felejtethetetlenül széppé, boldoggá tette.

Azután a levelezésem. — Soha annyi levelet nem kaptam és nem írtam, mint a társadalomból, az irodalomból való kitaszíttottságom idején. Teológiai, fizikai, asztronómiai, matematikai és sok más irányú kérdések, problémák változatait közölték velem s kérték a válaszomat. Voltak 6—8 sűrűn gépelt lapra terjedő válaszleveleim, Várkonyi Nándorral még hosszabbak is, és voltak csomagszámba menő levelek, amelyeket nekem küldtek. Az első helyen ezúttal is a Várkonyi Nándor barátommal folytatott levelezés állott. Ha majd egyszer a tőle kapott leveleket rendezni fogják, és az ő címére küldött leveleimet is összegyűjtik, vastag kötetek egész sora fog kikerülni belőlük. Ez a levelezés 1934-től egészen a szívtrombózis bekövetkeztéig, tehát 1956 teléig szünet nélkül folyt. Nemcsak a mindennapi élet kérdéseit érintettük, hol pokoli humorral és gúnnyal, hol dühvel és gyűlölettel, hol a zokogásig kétségbeesve *tehetetlenségünkön*, hanem a mindig időszerű, megoldhatatlannak látszó tudományos kérdések egész során is vitatkoztunk. 1934-ben ugyanis Pécsen lévén, Várkonyi Nándor kísértelt velem a Mecsek serpentin útján egy fenyőfák alatt álló padhoz, ahonnét diákkoromban is százszor bámultam elmerengve a várost és a Görcsöny felé távolba vesző tájat, a nyárfasorokat, a pellérdi halastó csillogó tükrét. Szép nyári nap volt. A teljesen süket Várkonyi, sajtáságos, mással össze nem téveszthető hangsúlyozásával és modulációjával, nyomatékosan a következőket mondta: „*En most teljes barátságot fogadok neked, minden ügyedben, bajodban melletted fogok állni, éjjel-nappal, egészségesen és betegen, itt vagy az ország akármelyik részén, számíthatsz rám. Minden gondolatodat, kívánságodat, szomorúságodat és örömedet elmondhatod nekem. Írói és politikai céljaidat a magamévá teszem s minden erőmből szolgálni akarom, amíg csak te élsz, vagy amíg én élek. És bármilyen feladatot látsz szükségesnek a mi közös céljaink érdekében, ellentmondás nélkül vállalom még halálos veszély ellenére is.*” Ez a néhány szó mélyen megrendített engem, nem is tudtam elfogadjam-e, vagy visszautasítsam. Végül elfogadtam és akkor szoros kézfogással halálunkig tartó feltétlen, szabad és szoros barátságot fogadtunk egymásnak. Kapcsolatunk a szívtrombózisig tartott.

Utolsó leveletem, már betegen, hozzá írtam: „*A bivalybőr elszakadt. Többet nem tudok írni.*”

Így szakadt meg az izzó élet az akarattjai száműzetésben, — szívemmel együtt. Ami azóta történik: készülődés az illó távozásra, a művek helyrerekása, a forgács eltakarítása. Az álarc, a „perszona” levétele a színpad elhagyásakor, ahol ez a „perszona” sirt és nevetett, kétségbeesett és átkozódott a díszletek között. Alóla pedig előtűnik a változatlan, az örök, az isteni „*En*”, amelyet a művek ábrázolni mertek volna.

(*Akarattya*, 1963)

SZALAI ÉVA

Kodolányi *Vizözön* című regényének keletkezéstörténete

Vizsgálódásom célja Kodolányinak a második világháború után és a személyi kultusz időszakában írott, ókori, mitikus tárgyú regényeinek keletkezés- és eszmetörténetét feltárni. Az eddigi szakirodalom néhány (főleg Várkonyi Nándorhoz írott) levél idézésével jelezte ezt az alkotástörténeti folyamatot, de megnyugtatóan nem tisztázta. Jómagam az elérhető levelezések felkutatása (Szabó Lőrinc, Szabó István, Koren Emil, Ékes Ákos—Borbély Ervin, Rajnai László), az OSzK-ban elhelyezett levelek tanulmányozása, valamint az író családjával, illetve még élő barátaival (ifj. Kodolányi János, Kodolányi Júlia, Szabó Sándor, Koren Emil, Borbély Ervin, dr. Szabó László, Rajnai László, Jánosy István) folytatott beszélgetések alapján igyekszem a négy regény (*Vizözön*, *Új ég, új föld*, *En vagyok*, *Az égő csipkebokor*) létrejöttének körülményeit tisztázni, problematikáját megismerni.

Követem Kodolányi mítosz-elméleti és asztrológiai építkezését (az aranykortól a Bikán át a Halak korszakáig: vizözön, Gilgames, Mózes, Jézus), valamint értelmezem a regények megírásának *ettől eltérő* sorrendjét. Ezt pedig a történelmi aktualitásokhoz való kapcsolódás jelenti (*Vizözön*: világháború és eltorzult szocializmusztálinizmus; Gilgames története: a hatalom válságai és a személyiség kiválása, élethalál kérdés, létértelmezés; Jézus élete: a Gilgames, feladta kérdés megválaszolása, az ember ontológiai szerepe és az ámulás kérdése; Mózes: hosszabb előkészület, az 1953-as fordulat után ismét feltámadó remény a népben-nemzetben gondolkozásra, új nép teremtésének kérdése, a vezér-szerep újraértelmezése, a közösségi gondolat felerősödése.)

Jelen dolgozatomban ebből az ívből kiemelem az első állomást: az először *Vizöntő* címen 1948-ban megjelent, 1946-ban befejezett, utóbbi kiadásai révén *Vizözön* címen ismert regényt.

A háború után — hirtelen megszakítva az ősmagyar mítosz továbbírását — néhez személyes, de az alkotás szempontjából optimális írói helyzetben találkozik témájával. Várkonyi Aranykor-elméletéből és Kennsberth Misztikájából kiindulva olyan történelmi témát választ, amelyben egyrészt a világháború véres szatíráját kiírhatja, másrészt szembenézhet a Világtornyot építő király ténykedésével, melyben átélheti a szocializmus építésének eltorzult gyakorlatát. Ebben a témában ugyanakkor szembeisítheti a politikus és a szemlélődő élet kettősségét, kölcsönhatását. Nem a cselekvő élet ellenében, de csakis a személyes kiteljesedést is elősegítő cselekvés mellett érvel a regény.

Az ókori témájú mitikus tárgyú regények 1946 és 1957 között íródtak. Amint az évszámból is kitűnik, az író életének egy kései szakaszában. Ekkorra az életmű jelentős része már kész, joggal mondhatjuk úgy: letisztult, kiforrott világszemléletet tükröző összegző regények ezek.

De az évszám másra is figyelmeztet: 1946. Egy világegés után vagyunk, amely minden gondolkodót — bármilyen művészeti ágba tevékenykedő, vagy csak a sorsát felelősen végiggondoló embert — arra készíttet, hogy új alapokról induljon, megpróbáljon a túlélés reményében — és most már elsősorban a lelki túléléseiről van szó, de még sokáig és sok alkotó esetében kétséges az anyagi, egzisztenciális túlélés

Életrünk 1989. aug., 8. n. 707-719.

is — megpróbáljon a saját személyében valami magyarázatot találni a történetekre, és feleletet adni a „hogyan tovább” kérdésére.

Éppen ezért sokkal többről (is) van itt szó, mint csak Kodolányi egyszemélyes válaszadásáról, pályáösszegzésről. Az ő személyében a háború utáni irodalom egyik lehetséges további útjáról, létezési módjáról beszélhetünk. Nem kívánok bővebben kitérni itt az alkotás tárgyi feltételeinek hiányára, olyan köztudott dolgokra, mint az, hogy az író barátai szereztek papírt, gépszalagot, hogy egyáltalán írhasson, a szó fizikai értelmében adottak legyenek számára az alkotáshoz szükséges minimális feltételek. Ami az ő számára ennél sokkal súlyosabban esik latba, az a következő kérdésben fogalmazható meg: miért nem publikált (publikálhatott) 45 után olyan sokáig, miért sűrűsödtek össze körülötte az indulatok, miért vették körül vádoló szavak vagy ellenséges csönd? Nagyon sok a „miért” és én nem is vállalkozhatok arra, hogy az események hátterét pontosan feltárjam. Ami a művekből, levelekből, családtagok, barátok visszaemlékezéséből kiderült, azt próbálhatom itt rekonstruálni.

Kodolányi jellemének egy alapvető vonása az igazság szenvedélyes és legteljesebb kimondására való törekvése (ami gyakran csúnya összeütközésekhez vezetett a környezetével), ebből magyarázhatjuk a kialakult állapotot. Egyik kedvenc mondása volt ez a Kon-fu-ce-idézet: „A nemes ember az igazságot keresi, a közönséges ember a hasznot.” Nemes emberen itt a szellemi embert kell persze érteni. Ha ezt összevetjük az író-társ, Illyés Gyula bejegyzésével a vajszlói emlékkönyvbe, tovább pontosíthatjuk az igazságkeresés irányultságát. Ezt írta Illyés: „Kodolányi János a mi író-csoportunknak egyik legharciasabb, legharagosabb tagja volt a nép és nemzet védelmében. A magyar szellem erejét bizonyítja, hogy ilyen »úri« környezetben is ilyen nép-pártivá nevelődött.” (Vajszló, 1979. XII. 7.) Kodolányi tehát „a nép és a nemzet védelmében” kereste az igazságot.

Most elsősorban *ennek* a 4 regénynek a létrejöttét kiváltó körülményeket szeretném megvizsgálni, azokat a tényezőket és hatásokat, amik az író érték, és amelyek valamilyen mértékben beépültek a művekbe is. Hiszen ekkorra már megírta fiatalkori önéletrajzi műveit, ormánsági regényeit, nagy történelmi regényeit a tatárjárás idejéből — mi készítette erre a témaváltásra, mi indította arra, hogy érdeklődését az emberiség nagy, egyetemes mítoszai felé fordítsa? Úgy gondolom, szükségszerű volt ide eljutnia. Ezekben összegződik az ő egész gondolatvilága, életfilozófiája, magyarsága és egyetemessége is. Eddigi műveiben mindig az ő magyar volta és ennek a népnek a sorsa izgatta, akár a történelem (tatárjárás), akár a mítosz felől közelített (Emese álma). Most itt úgy beszél — áttételesen — a magyarságról, hogy egyszerre beszél az egész európaiságunkat érintő kérdésekről is, egyszerre az ő személyes problémáiról és nemzedéke, barátai sorsáról is. Adva van tehát egy belső szükséglet, felrajzolhatunk egy fejlődésvonalat, amely úgy lesz egyre tágabb (ormánsági problémák — magyar sorskérdések — egyetemes dolgok), hogy közben egyre kiforrottabb és konkrétabb is lesz.

Adva van ugyanakkor egy történelmi helyzet (1945 után vagyunk), amelyben nem lehet alkotni másképp; nem lehet közvetlenül beleszólni az akkori szellemi életbe, áttételesen lehet csak véleményt mondani az elmúlt eseményekről és az eljövendőről.

És adva van az akarattjai magány, ami az író figyelmét ismételten az ezoterikus dolgok, az asztrológia, a misztika felé irányítja. Ez a külső-belső nyomás (vagy szében fogalmazva: indíttatás) egyaránt efelé a témakör felé vezették; és akkor még nem is említettük Várkonyi Nándornak, Kodolányi barátjának és szellemi rokonának az íróra tett nagy hatását, illetve Kodolányinak jóval korábbi dátálható érdeklődését az ezoterikus dolgok iránt. Olyan könyvekre kell itt utalnunk, mint Kennsbert Károly: *Misztika mint világnézet* című művére, vagy Györffynek, a korabeli német asztrológiát bemutató, összefoglaló könyvére, amelyeket nem Várkonyi javaslatára olvasott el. (A Kennsbert-könyvet Csósz Matild, az író felesége adta oda neki, a másikat pedig egy magyar katonatiszt.) Így ír Kodolányi Szabó Istvánnak, elolvasásra ajánlva a Kennsbert-könyvet: „Kennsbert könyve afféle ábécés könyv azok számára, akik az alapfogalmakkal meg akarnak ismerkedni.” (Akarattya, 1952. júl. 30.)

Ő ekkor már régen túljutott az alapfogalmak ismeretén. A misztikusokkal való megismerkedést és olvasásukat tanácsolja a tanítványnak, a misztika beláthatatlan, óriási irodalma egy részének felsorolásával: „...csak néhány ismertebb állomásra hívom föl a figyelmedet, olyanra, ami ma is az európai kultúra szerves része. Íme: Pythagoras, Empedoklés, Hérakleitos, Platón, szent Ágoston, Ignatius, Plotinos, alexandriai Clemens, a középkorban Eckhart, aquinói szent Tamás, assisi szent Ferenc, sienai szent Katalin, nagy szent Teréz, majd Giordano Bruno, Spinoza, Descartes, Fichte, s így tovább (...) Dosztojevszkij is misztikus volt, noha realistának vallotta magát, de hozzátette, hogy ez a realizmus magában foglalja a nem érzékelhető világ valóságát is. Misztikus Rabindranath Tagore. És nem ok nélkül mondják misztikusnak a marxisták a mai nyugati természettudományt, mert Eddington, Einstein bátran misztikusoknak nevezhetők.” (Akarattya, 1952. júl. 30.) Ebből a gondolkodásmódból lesz érthető Kodolányi álláspontja a világgal, önmagával, az őt körülvevő természettel kapcsolatban, mindaz az életfilozófia, amit ezekbe a regényeibe következetesen beleépít. Több levélben részletesen ír erről: „(...) Látni fogod, hogy az emberi faj filozófiája és vallása mindig minden korban s minden történelmi fázisban *egy* volt, csak a formái változtak. Meg fogod érteni nagy kultúrkorszakok keletkezését egy-egy hatalmas méretű misztikus élményből, továbbgyűrűzését, formákba alakulását, kifejlődését írásban, építészetben, szobrászatban, stb., megmerevedését, aztán a bomlás fázisait, a realizmust, végül a naturalizmust, a teljes széthullás állapotát. De ugyanakkor az új, friss misztikus élményt s egy új kultúrkorszak születését is. Ezek a hullámgyűrűzések csodálatosak és tanulságosak. Végezetül azt is megérted, hogy tudomány is csak *egy* van, mint az emberi faj őstudásának korszerű megfogalmazása.” (Szabó Istvánnak, Akarattya, 1952. aug. 30.) A lényeg tehát az *egy*-en van. A szellem lelkesíti át az anyagot; minden, ami anyaghoz kötött, anyagias, a szellemi hiányában szenved; illetve a szellem mindenütt jelen van kisebb-nagyobb mértékben és mindennek az a feladata, hogy ezt a benne levő szellemet a lehető legjobban kiteljesítse magában. Ha elfeledkezünk a bennünk levő szellemről, nem törődünk vele, akkor jön a bomlás — és ez érvényes egész kultúrkorszakokra, nemcsak az egyes emberre — ez szerinte a „realizmus” vagy még mélyebbre süllyedve a „naturalizmus” korszaka. Innét ismét csak fölfelé, a szellemiség irányába vihet az út. (Mindenesetre elég hosszú időnek, egy fél életnek kellett eltelnie, míg Kodolányi eljutott a naturalizmustól — lásd ormánsági regényei — a szellemiségig.) Ebben a világképben szoros közelségben él az élő és „élettelen” természet: a kő, a növény, az ásvány, az ember — mindnek jól elrendezett helye van. A világon, lényegét tekintve minden ősi egységben létezik, de ennek az egységnek a megbomlása következtében mi (azaz a mai ember) mindent már csak részeiben érzékelünk. Az egyes ember még felépítheti az egységet magában ennek a filozófiának a segítségével, egyesülhet a szellemmel, az istenséggel, (amely szintén egy és ugyanaz, illessék bár az emberek más és más nevekkkel), de tudnia kell, hogy már csak részek maradtak a világban és a közös tudás lassanként feledésbe merül. A visszatérés ehhez az egységhez az, amire Kodolányi is törekedett. Ugyanúgy, ahogy értelmezésében a tudomány is lényegében egy, úgy a vallás is az. (Mint ahogy e kettő is valójában egy). Ezért értelmetlen azt firtatni, mennyiben nevezhetjük őt akár katolikus, akár református írónak, melyik egyház vallhatja inkább magáénak. Mindkettőben talált jót is, rosszat is. Koren Emilnek írja: „(...) a hivatalos teológia már régen megmerevült, üres és meddő spekulációvá laposodott, amibe pl. Barth is csak dialektikát, de nem életet hozott, azonban azok, akik a forráshoz, az Evangéliumokhoz tértek vissza, éppúgy nem képesek az Írások ezoterikus tartalmába behatolni, mint az egyházak, ideértve a mai katolicizmust is. Nem csodálom hát, ha olyan »dogmák« születnek meg, mint legutóbb az, hogy Mária testetül ment a mennybe. Ez az elanyagiasodás mélypontja. De ne hidd, hogy a protestáns egyházak távol állnak ettől a mélyponttól.” (Bakarattya, 1951. okt. 7.) A protestánsoknál kifogásolja a bűnvallás és bűnbánat szentségi jellegének eltörlését, a konfirmáció időpontját, (a bérmlását is), mindkettőnél a gyermekkeresztiséget. A hangsúlyt a felelős döntésre teszi. Az ember legyen tudatában annak, amit vállal, tudja, mit jelent számára a kereszténység. A fő ok, amiért

ostorozza az egyház papjait, az a korlátoltság, annak az igénynek a hiánya, hogy minél többet foglalkozzanak a „hivatásukba vágó” tudományokkal, a Biblia eredeti szövegével és jobb megértésével. Számára érthetetlen a tanulástól való elzárkózás. Mint írja: „Én ugyan nem akarok tanítani, inkább tanulni s protestáns is nagyrészt azért lettem, hogy a kutatás, a vizsgálódás *tökéletes szabadságát* biztosítsam magamnak...” (Koren Emilnek, Akarattya, 1952. febr. 14.) Igazából egyik tételes valláshoz sem köthető az ő hite. Ennél egyetemesebb volt az a szeretet-vallás, amit ő vallott. Ez éppúgy megtalálható volt a régi Egyiptomban, mint bárhol a világon. Hogy magukra a művekre utaljak: az Utnapistim által tisztelt Anu-ban, a végtelen szeretet istenében ugyanazokat a vonásokat találhatjuk, amelyek egyaránt jellemzőek az Aton-vallásra, Mózes Istenére, vagy Jézusra. Az „én vagyok, aki vagyok” mindannyiuk önmeghatározása lehet. (Mint ahogy a regényekben az is.) De azé az emberé is, aki az istenséggel olyan szoros kapcsolatba került, hogy egyesülni tudott vele. (Percekre? Évmilliókra?) És itt most az „én”-en van a hangsúly, azon az „én”-en, amely felül tudott emelkedni saját személyes, önző létén, szubjektív szempontjain és személytelenné tudott válni. A Kennsbert könyv ezt így magyarázza: „A sok ál-én, a sok személyes öntudat csak a személytelen, az igazi Én-nek változatok megnyilatkozása, mint ahogyan a színes mozaikablakon átvilágító napfény sokféleképp színeződik. (...) a sokféle személy valójában ugyanannak az egyetemes Én-nek részese. Minthogy az emberek általában nem ismerik önmagukat, az egyetemes Ént sem ismerik és így egyéni különállóságuk tévedésében élnek. De amint a sok elkülönült személy öntudata elhagyja a szubjektivitás forrását, a személyiséget, tehát személytelenné válik, abban a percben megszűnik minden elhatároltság. (...) Az objektív megismerés akadály, a szubjektív tényező a személyben gyökerezik s ettől elválaszthatatlan. A személyiség azonban, mint az anyagi világ része, mulandó s vele együtt a szubjektív megismerésnek minden tartalma, így a személyes öntudat is, elenyészik. Az öntudatnak tehát, ha nem akar a személyiség sorsára jutni, menekülnie kell. Számunkra a *lét annyi, mint öntudat*, s ha lenni akarunk, öntudatunkat ki kell emelnünk a halálraítélt személyünkéből, hogy részese legyen a személytelen lét örökkévalóságának, az életnek. A személytelen lét, az egyetemes Én tudata az az állapot, amelynek tartalma mindaz, ami valóban *van*. Csak ez az Én *van*, öröktől fogva és örökké.” (12–13. o.) Ez az az állapot, ahova eljutottak a Kodolányi-hősök, Utnapistim és Jézus, Mózes és Júdás. Kodolányi úgy élhette meg az ő személyes keresztény hitét, mint olyat, amely az egyetemes, öröktől fogva létező és az emberiség kultúrkincsébe mindig beletartozó szeretet-vallásnak a legjobb formája, amelyben megvalósulhat a teljes egység, a részekre-töredezettség eltűnése, a harmónia Isten és ember, ember és külvilág között.

*

„A világ úgy csukódott be Utnapistim előtt, mint egy álmatagon forgatott könyv É-kur híres könyvtárában.” — ezzel a mondattal kezdődik a *Vízözön*. A „világ, mint könyv” metafora régóta ismeretes, jelentése szerint: a világ olyan, bizonyos nyelven írt könyv, amelyben ha tudunk olvasni, Isten bölcsességét olvashatjuk ki belőle. Kodolányi érdeklődését a *Vízözön*ben feldolgozott téma iránt Kennsbert *Misztikája* keltette fel. Ebben található a következő megállapítás: „Aki érzi és megérti a ki nyilatkoztatás nyelvét, a jelképes beszédet, annak a természet nyitott könyv. Ennek a könyvnek betűi pedig anyagból vannak öntve, a szellemi »betűk« ős-formáiba.” (35. old.). Az ősnyelvet tudó ember megérthette és helyesen olvashatta a világ nyelvét. Az ősnyelv a dolgok lényegét fejezte ki. Várkonyi írja: „A nyelv, a pszichének alkotása lévén, alkalmatlan volt az elvont előadásra, sőt eredeténél fogva valójában képszerű, tárgyias ma is. Magunkon tapasztalhatjuk, hogy mélyebb élményeinknek, elvontabb eszméinknek, a valónkát átjáró, névtelen (!) érzéseknek, lelki életünk döntő eseményeinek mily nehéz hű, pontos fogalmi kifejezést adni; rögtön a képhez menekülünk, s a képes beszédet szebbnek, igazabbnak érezzük. Ezért ünnepezzük a költőket, a kifejezés művészeit, a szó mágusait, s ezért újítjuk szakadatlan fáradozással a nyelvet.” (*Az elveszett paradicsom*, 116. o.) — ezt így leírhatta volna Kodo-

lányi is, mint ahogy sokszor — más szavakkal — le is írta. Nyelv-féltésére most egy idézet arról, hogy mennyire utánajárt minden szónak, kifejezésnek, amit használt, és a szavak eredeti értelméből kiindulva próbálta kibontani a mai jelentésüket az időközbeni változások egyes állomásait figyelembe véve. A levélrészletben egy etimológiát magyaráz meg Szabó Lőrincnek, — ez egyben szerencsésen a *Vízözön* egyes részeinek pontosabb megértéséhez is jó adalék. Annak az alvilági lénynek az etimológiája ez, amelyet majd Gilgames „próbatétele” során megidéz. „Etimonja ez: *An, anu* = magas, ég. *Nag, nakig* = pásztor, őrző. Eredetileg tehát az ég őrzői voltak. Később az Alvilágba süllyedtek s szerepüket átvették az Igitik. Ennek etimonja: *iginim* = magas, ég, *gi* = ég és láng. Tehát az ég lángjai, tüzei, bizonyos csillagok, a héberben a „fény fiai”, azaz angyalok. Az anunnakinál van azonban egy „n”, ami arra vall, hogy még egy „unu” = ország, hon szó is illeszkedik bele. Ezek a szavak ősi mítoszok szép távlatait nyitják meg az ember előtt. S benyúlnak a mai vallásokba.” (Sz. L.-nek, 1949. júl. 18.) A nyelv ősi voltára, kezdeteire találtat rá ösztönösen a gyermek Gilgamesse, amikor az iskolában megtanult jeleknek értelmet tulajdonít, történeteket kerekít köréjük. Tanítója „... olyan jelek eredeti képét is megrajzolta, amelyeket már föl sem lehetett ismerni.” (201. o.). Fokozatosan távolodott el az emberiség attól az időtől, amikor nevet adott az őt körülvevő természet élő és élettelen lényeinek; megnevezte és ezzel hatalmában is tartotta őket. A Biblia szavaival: „És formált vala az Úr Isten a földből mindenféle mezei vadat, és mindenféle égi madarat, és elvivé az emberhez, hogy lássa, minek nevezé azokat; mert amely nevet adott az ember az élő állatnak, az annak neve.” (1. Móz. 2:19—20.). Ez a névadás a dolgok lényege szerint történt.

Az *Új ég, új földben* a *Vízözönben* már megkezdődött folyamat megy tovább: régi táblák kerülnek elő, amelyek előtt a tudósok tanácstalanul állnak. Már csak Gilgames tudja elolvasni őket. Az „egy”-ség feledésbe merülésével válik egyre nehezebbé a világban élő ember helyének megtalálása, az „othon-levés”. Ennek az újbóli megtalálása a Kodolányi-hősök problémája, egész életükben ezt keresik, ide vágyódnak vissza. A különféle mitológiákban szinte mindenütt megtalálható Aranykor ez, az asztrológia nyelvén az Oroszlán korszakában meglévő harmonikus állapot. Várkonyi idézem: „Ösemlekezése szerint az ember eredetileg benne élt a világot fenntartó nagy harmóniában teljes közösségben a természettel. Tárnya volt a rendnek, mint a növény és az állat. De sorsa az lett, hogy ki tudott lépni belőle, a természet alanyává küzdötte fel magát, s rendjét örök céljainak vetette alá. Diszharmoniót teremtett, de hogy zavart vethessen a roppan szerkezetbe: előbb fel kellett ismernie hozzá való viszonyát, átélnie a szerkezet lényegét, rendjének törvényeit. Tették következményképp elkülönült, magára maradt, s egymagában szembe került a teremtés többi részével; a magány súlya, a hatalom terhe önvádra, a bűn tudatára ébresztette, s ezt az élményt örökítette meg a bűnbeesés mítoszaival. Élete ettől fogva visszavágyódás az elveszett öntudatlan harmóniába. S minthogy visszalépnie, belemerülnie többé nem lehetett, újratertemteni, lemásolni igyekezett. Áldozataival a természetnek a kiszakadás által megbontott rendjét kívánta helyreállítani, jóvátenni, rítusaival a kozmosz megszegett törvényeit utánozta, misztériumaiban a paradicsom bezárult kapuit nyitogatta.” (In: Várkonyi: *Pergő évek*, 391. o.).

A regényben ezt a visszatérést kísérlik meg Nurma és Gilgames, de a szigeti idill nem lehet tartós állapot, csakhamar ellentétébe fordul. Válaszadás is ez a felvetett kérdésre: nem lehet rekonstruálni a paradicsomi állapotot, nem lehet a társadalmon kívül élni, erőszakosan és véglegesen kiszakadva az addigi közösségekből, kötöttségekből. Az embervoltára jellemző a társaslénység, a kötöttségek nemcsak megköltöző, de megtartó ereje is. Nurmát és Gilgamest egyaránt visszahúzza valami a társadalomba, nem tudnak elszakadni múltjuktól, régi életüktől. (Lesz még egy hasonló szituáció a folytatásban, az *Új ég, új földben* is, — egyértelműen Gilgames uralkodói ambíciói „térítik vissza” őket.) De a társadalomba újból visszatért ember ott sem találja meg a boldogságot. Magára marad céljaival, vágyaival, törekvéseivel, amelyek érthetetlenek a többi ember szemében. Magányos marad.

Kodolányi hősei mind magányosak, legyenek bár kettesben a szigeten a legkö-

zelebbivel, vagy vegye őket körül az általuk vezetett tömeg. Ebben a vonásukban is írói önarcképek. Kodolányi, ha önmagáról ír, mindig, kikerülhetetlenül a magányosság motívumát is beleszővi műveibe. (pl. *Boldog békeidők, Vízválasztó, Süllyedő világ*). Egyik alakmását ezekkel a szavakkal jellemezte: „... olyan magányos, olyan iszonyú magány veszi magát körül, olyan egyedül van, mint egy szív, amit fölakasztottak a világban egy csillagra.” (*Vízválasztó*, 623. o.). Ezt a József Attila-i képet, ezt a léthelyzetet élék át időnként ezeknek a regényeknek a hősei is. Utnapistim senkivel sem tudja megértetni igazát. Gilgames egyedül marad, nagyszabású terveinek lényegéhez éppúgy nem ér fel környezete, mint ahogy létkérdéseit, rettegéseit sem értik meg. Mózes lehet népvezér, törvényeit betartathatja, de az Istennel való birkózásban társatlan. Jézust is értetlenség, félreértés veszi körül.

Ugyanakkor ömelletük ott állnak más figurák kontrasztként, ellenpontként vagy éppen barátként, sőt néha mindez együtt van jelen bennük. Talán még párba is állíthatnánk: Utnapistim—Lugal, Gilgames—Enkidu, Jézus—Júdás. Persze, korántsem egyforma a köztük levő kapcsolat. A *Vízözön*ben a főhős barát — ellenfél — társa Lugal. Utnapistim külön tragédiája, hogy az egyetlen ember, aki megérthetné őt, mégsem lehet közös az útjuk. Más szerepet kell betölteniük. Kodolányi itt ugyanannak az én-nek a megkettőződését írja le. A kérdés az: mit kell tenni, melyik utat kell választani. Felismert igazunk tudatában elég, ha magunkat mentjük, vagy erőszakkal is menteni kell a másikat annak akarata és belátása ellenére is? Meddig terjed a másokért érzett felelősség kiváltotta cselekvés határa? A mű válasza: pontosan addig, ameddig ez a másik jogait nem sérti. Kodolányi ekkor mélységesen az individuum pártján áll, az ember szabadsága mellett teszi le a voksát.

Éppen emiatt ábrázolhatja az önkényuralom felé sodródó és a végül diktatúrába torkolló rendszer megalkotóját, Lugalt is mindvégig az ő írói-alkotói módszereinek megfélemlően: szeretettel, empátiával. Az egyes ember tévedhet, az még nem végzetes hiba, legfeljebb órá nézve az. Jogában áll tévedni. Arra már nem, hogy tévedését másokra is kiterjessze. A lényeg nem az, hogy jó volt-e vagy sem Lugal elképzelése, hanem az a mód, ahogy ő az akarata — mert hatalma volt rá — véghezvitte.

A hatalom birtoklásának felelőssége abban áll, *ahogy* ezt a hatalmat gyakorolja. Az egyén joga és a közösség létének megmentése között ingadozva a fontossági sorrend így alakul: legyen bármilyen jó szándékú a hatalom (Lugal), ha szeme elől téveszti azt az alapigazságot, hogy minden közösség egyének összessége, *elnyomóvá* válik. Ugyanakkor úgy tűnik fel: a hatalom birtoklása és mindenkori újratermelődése — a büntelenség elvesztése óta — szükségszerű.

Kodolányinak van egy eszmefuttatása „ezredveket visszalépve” arról a korról, amikor az anyajogú társadalmat felváltotta a patriarchátus. Ez Utnapistim (akkoriban még: Zi-u-szudra) közreműködésével ment végbe. A politikai Utnapistim, amikor elfogadta ezt a szerepet, kénytelen volt feladni némely elvét is — így a nagyfokú igazságszeretetet. „Utnapistim észrevette, hogy a tanácsban annak a szavát követik, aki nagyobb, szebbet tud hazudni... Utnapistim nem akart hazudni, ellenkezőleg, meghalt volna, ha nem az igazat mondja. S mégis, megdöbbenve látta, hogy akaratlanul hazudik... Ekkoriban nevezték el Atra-Hasisnak, azaz Nagyeszűnek. Ez a kitűnő név élete legnagyobb hazugságához fűződött.” (10. o.). Törvényei sokat enyhítettek a régebbi rend szigorán, de lángeszűsége éppen az okos kompromisszumokra való képességében tűnt ki. A radikális változtatások mellett meg tudta magának nyerni a régi rend híveit is. „Az új törvények a józan értelem pilléreire épültek” (10. o.), ugyanúgy, mint később Lugalé is. De Utnapistim *kilépett* ebből a szerepből, a bölcs pozícióját választva. „Azóta Utnapistim korszakokon esett át, többször újjászületett, s meglehetősen átalakultak a társadalom apró-cseprő berendezkedései is. Az emberek így sem éltek jobban vagy rosszabbul.” (11. o.). Csak éppen most Lugal kezdi el azt, amit korábban Utnapistim megkísérelt. De ő nem lép ki, és végül elnyomóvá válik. De azzá lesz népe szemében Gilgames is, és Mózesre szintén rávetül ennek az árnya.

Utnapistim és Lugal ugyanannak az én-nek két oldala. Az én-megkettőződés legkifejezőbb jelenete a mű elején található párhuzamos cselekményszál. Utnapistim

megidézi Lugal, elmondja véleményét, érvel, tudja, hogy a másik megértette őt; mégsem juthatnak közös elhatározásra. Majd ismét lejátszódik ugyanaz a jelenet, megfordítva. Most Lugal mondja el szinte Utnapistim szavaival ugyanazt. Lugal uralkodó, az általa jónak látott közösségi tett az emberiség együttes megmentése. Így születik meg a Világtorony terve. A király a politikában gondolkodik és az időben. Tudja, hogy az idő alá vettettek embereket az idő törvényei szerint kell kormányozni. Lugal meg akarja menteni a halandókat, úgy gondolja, elég, ha a felelősség súlya csak órá nehezedik. A nép nem tud gondolkodni sorsáról — ő majd átvállalja ezt és a gondoskodást is. Elég erős akar lenni ahhoz, hogy magára vállalja az egész fenyegetés terhét és elhárítsa a bajt. De ez nem lehetséges, saját sorsával mindenkinek személyesen kell megbirkóznia. „Ki-ki csak magát mentheti meg!” — mondja Utnapistim. (102. o.). Mindketten felismerik a két lehetséges sorsválasztást, az uralkodást vagy az elvonulást. Utnapistim ez utóbbit választja. Ezzel szemben mondja Lugal: „Én uralkodom.” Mégis, Utnapistim is megpróbálja a másik utat, Lugal útját végigjárni — de ez a hibás döntés túl a történetben visszalépést jelentene. Egyrészt ő már korábban — „évezredekkel ezelőtt” — megcselekedte a politikus tetteit; ezt tehát már maga mögött hagyta. Másrészt egyre inkább tudja, hogy ez nem a neki szánt sors, ez nem az ő saját sorsa. Azt másképp kell alakítania. Meglátja Lugal lassan célttévesztetté váló rendelkezéseiben a kiüresedést. És ugyanakkor megtalálja önmagában az ő számára való cselekvés lehetőségét, amely egyben a megmenekülés lehetősége lesz — ha nem is az egész emberiség, de legalább annak egy kicsinyített mása, a család számára. A bárkabeli emberek semmiben sem különböznek az összes többitől, „csak éppen” a méretek eltérőek.

A regényen végigfut két szál, mint az egyén létezésének is két aspektusa. Az egyik a kettősórak emberének népe, a másik a Beavatottaké. Ennek megértéséhez tudni kell, mit jelent konkrétan a „kettősóra” kifejezés. A mi időnk szerint két órát jelent, de Mezopotámiában, a suméroknál ez egy órának számított. Ez gyakorlati időszámítás volt. (A Föld a keleti irányba való forgása közben önmaga körül huszonnégy óránként megfordul. Ha a keleti horizontot képzeletben meghosszabbítjuk egy vonallal, ez a vonal metszeni fogja lefelé a zodiákusnak, az állatövi jegyeknek egymásután következő jegyeit. A precesszió, a Föld tengelyének elfordulása következtében a Föld egyenlítője nem esik egybe a nappályával, de átlagosan két óráig tart, míg a Föld egy-egy állatövi jegyen keresztül megy.)

A kettősórak népe a megszábotott idő népe. Másutt homokóra-embereknek is mondja őket Kodolányi. Az életük — a kozmikus időhöz viszonyítva — csak addig tart, amíg pár homokórányi idő leperreg. „Mi kell a homokóra-embereknek? Elsősorban élelem. Másodsorban szigorúan megszábotott tevékenység.” (249. o.). Csak élnek az életüket, de nem ébrednek tudatára sem az önmagukban rejlő lehetőségeknek, sem a világ igazi arculatát nem ismerik. Nem tudnak olvasni Isten könyvéből. Róluk mondja Lugal, a másik létben is élő, beavatott ember: „Az emberek élnek, munkálkodnak s meghalnak. Az időben élnek. És az idő törvényeinek engedelmeskednek. Az időtlenség eseményeit csak mi látjuk, a világ isteni számain, az örökkévaló törvényeket csak mi ismerjük... Ami következik, nem tartozik rájuk, hanem a fiaikra, unokáikra és dédunokáikra, mint ahogy az ő dolguk sem tartozott a nagyapáikra, ősikre. S azt hiszik, hogy a pillanat, amelyben élnek, örökkévaló. Csak mi látjuk, ő, Utnapistim, hogy az örökkévalóságuk: pillanat.” (95. o.). A létezés másik aspektusát a Beavatottak képviselik, jobban mondva csak képviselhetnék. Ők azok, akik figyelnek az Isten szavára, felismerik a világ rendjében rejlő törvényszerűségeket és azok mély egyezését saját egyéniségük törvényeivel. Többször is újjászületnek, életük végtelenül hosszú, világkorszakokat, korszakváltásokat élnek meg. Időtlenek és halhatatlanok. Közéjük tartozik Lugal is. „A Beavatottak gondolkodnak. De a nép... Hiszen tudod, ő, Utnapistim, a nép dolga nem az, hogy gondolkozzék.” (95. o.). Lugal szavaiból egy kis lenézés is kihallatszik. Ebből a Lugalból lesz majd később elnyomó állam feje. Elég, ha a vezető gondolkodik, a tömeg dolga a végrehajtás. De ez már a vég. Itt még: Lugal jószándékú. Tudja, hogy a kettősórak embere elé nem lehet — mert hiábavaló — magasabb, erejüket meghaladó követelményeket állítani. Az időt-

lenség nem fér bele az ő koordináta-rendszerükbe. „(…) a háború az idő pillanatainak dolga. Meg sem értenék tehát, ha azt kívánnók tőlük, hogy hagyják abba. A harc: az idő. A gyűlölet: az idő. A nyelvek: az idő. Az átok és a rontás: az idő. A varázserő: az idő. A béke pedig s a lemondás: az időtlenség. Hogyan érthetnék meg tehát a kívánságaidat, ó, bölcs Utnapistim?” (96. o.).

De Lugal leereszkedően megértő álláspontja éppúgy nem visz jóra, mint Utnapistim szép elképzelései a nép felemeléséről. Kodolányi ironizál is Utnapistim végtelen bizalmán, ami már-már naivitásnak mindható, amikor elmeséli a rablókval való beszélgetést. Utnapistim Anuról és a végtelen szeretetről beszél nekik, ők meghallgatják, bólogatnak, végül pedig illedelmesen elkérik az értéktárgyait. Ilyen szellemi embernek amúgy sem lehet szüksége múlandó dolgokra. Ez a beszélgetés már a Lugallal való szakítás után történik. Utnapistim már lemondott a hatalomról (a hatalom gyakorlásának földi oldaláról is, mert a Beavatottak hatalmáról már régen volt ereje lemondani. Egyszer használta csak fel: Lugal megidézésekor, — de ekkor sem a saját érdekében.). Vele ellentétben Lugal egyre inkább a hatalom mindenirányú gyakorlása felé fordul. (Urukagina földöntúli erejének felhasználása az építésben). Mindketten tudják, hogy a népben egyenként ott rejlik a lehetőség a beavatottság fokainak elérésére; de a nép fél a Beavatottaktól. Jól megmutatkozik ez Gilgamesnek a Héánál tett látogatásakor. Amikor megtudják, hogy Gilgames Beavatott lesz, megijednek és le akarják beszélni: „A Beavatottak mind olyan ijesztő emberek... Ők nem járnak a földön, de azért földi életet élnek... Veszedelmes emberek. Nem úgy látják az életet, amilyen valóban. Miért nem foglalkozol valami egyszerűbb, hasznos, békés munkával? Vagy ott a kereskedelem! Hidd el, ó, Gilgamesem, a kereskedés ma nagyon biztos pálya. Ma már nem ütik agyon a kereskedőt, nem fogják el a karavánját, hajóit nem süllyeszti el. Lugal nagy király. A kereskedés szépen fellendült alatta.” (296. o.). Lám, ettől jó egy uralkodó! Itt őszintén dicsérik Lugalt — egyre kevesebbszer fogják ezt megtenni a későbbiekben.

Úgy gondolom, az egész mű egyik kulcsmondata lehetne ez az itt elhangzott mondat: „Nem úgy látják az életet, amilyen valójában.” Vagyis az életet többféleképpen is szemlélhetjük. Nézhetjük a perc-emberkéek szemszögéből, akik csak a pillanatnyi hasznot vagy bukást látják, távolabbra nem tekintenek. Nem tudnak elszakadni „földi” nézőpontjuktól. Ők teljes mértékben ennek a látható világnak az emberei, akik számára ez a realitás, az anyag kézzelfogható valósága a legfontosabb. Nem tudják, hogy mindez csak káprázat, Maya fátyla. Kodolányi írja Szabó Lőrincnek: „én meg pláne kereken tagadom az ún. valóságot, véleményem szerint nincs is, csak tudat van, s a tudaton kívül nincs létezés.” (Balatonakarattyá, 1949. jún. 24.). Igaz, ez pár évvel később íródott levél, de tartalmában egyezik a műben megfogalmazódó látásmóddal. Kodolányi szerint ez az a magasabb létezési mód, amelyre Utnapistim meg akarja tanítani Gilgamest. „Majd megtanítom őt az isteni tudományokra, hogy valóban az legyen, aminek az embert Anu parancsára teremtette Aruru: örökkévaló, mindenható és mindentudó.” (172. o.). Ez a „minőség” minden emberben benne rejlik. Egyfelől vannak a kettősórák emberei, akik a történelmet csinálják. Ők a gyakorlat emberei, akik teszik a rájuk szabott dolgukat. (Utnapistimet mindig azzal bírálják, még a barátai is, hogy nem eléggé gyakorlatias.) Másfelől vannak, akik az időtlenségben léteznek. Vagyis felismernek egy másféle, ennél, az életnek a gyakorlati részénél és a gyakorlati etikánál magasabbrendű dolgot. Az istenséggel való egyesülés után (legyen az Anu, Jahve, bármilyen névvel megnevezett istenség), nem érdekes többé a létnek a gyakorlati dolgokra redukált része. Ez mellékessé válik a másfajta tudáshoz viszonyítva. Tulajdonképpen mindenki egyszerre éli — vagy élhetné — az élet minden aspektusát; a különbség ennek az átélésnek a mértékében van. Az érzékeny ember két időben létezik egyszerre, de számára fontosabb a látható mögötti rejtett lényeg, a „valódi” mögött az „igaz”. Visszatérve a már idézett első mondathoz: „A világ úgy csukódott be Utnapistim előtt, mint egy álmatagon forgatott könyv É-kur híres könyvtárában.” — ez egy fontos információt tartalmaz: Utnapistim megvakulását. Nincs már szüksége a „külső” látásra, „belülről” jobban látja a dolgokat. „Értem Anu szándékát: vakká tesz, hogy jobban lássak.” (9. o.).

A regény nagyon érdekes felépítésű: az első oldalakon bemutatja az idős Utnapistimet, aki érzi, hogy meg fog vakulni. Ezután visszalép „néhány ezredévvel” és a könyv gerincét kitevő részt maga Utnapistim gondolja el, visszaemlékezve az ő létezésének kezdetétől az eddig, a kezdő sorokban rögzített pillanatra. A regény utolsó részében (mondjuk: az ötödében) tér vissza ismét a keret és onnantól folytatódik tovább a történet, ahol tulajdonképpen elkezdődött a regény: Utnapistim a tornácra áll, fölötte az egyre sötétülő égbolt, és ő bejelenti: egyre homályosabban lát. És ezután a hatalmas visszapergetett emlékezet-folyam után egy meditáció következik: „Utnapistim lótuszülésbe helyezkedett, testét elernyesztette, értelmét fokongként félreállította, miként az építőállványt teszik félre, bontják le a munkások, ha a munkát befejezték. Megszűnővén tér és idő, gondolat és indulat, Utnapistimot csakhamar hatalmába ejtette a sugárzó fény. Először piros meg aranyárga fénykörök hullámlámpáztak előtte, mint a tó ragyogó vize, ha követ dobunk a közepébe, csak hogy ez a hullámlás nem a partok felé, hanem ellenkezőleg, a partoktól a »tó« közepére gyűrűzött. Egy vakító fényes pont úgy nyelte el a fényköröket, mint valami örvény. Hovatovább egyre izzóbb, egyre vakítóbb lett a fény. Utnapistim egész valója sugárba borult tőle. Szívét végtelen nyugalom, derű, boldog újjongás töltötte el.” (503. o.). Azért létfontosságú ez a pillanat, mert Utnapistim ekkor érti meg, hogy mi a teendője. Ekkor hívja össze a családot és nyilatkoztatja ki Enki üzenetét, a megmaradás egyetlen esélyét. És ekkor mondja el az istentől sugallt jóslatértelmű mellébeszélést, amit rajta kívül csak a szintén időnkívüli kormányos, Szur-Szunabu ért meg. „Enki pedig újra megszólal, és ezt mondotta nekem, szolgájaknak: »Mondd nekik: bizonynyal fölindult ellenem Enlil, ezért nem maradok tovább a városotokban. Enlil országára többé nem fordítom arcomat. Tengerre fogok szállni, hogy Enkinél, az én uramnál lakjam. Rátok azonban jólétet fog esőzni Enlil. Madarászat, halászat gazdag eredményét, nagy aratást. Majd egy este a sötétség hatalmai félelmes vihart zúdítanak rátok, de ne féljetelek.«” (504. o.).

A többiek, akik nem hatolnak a szavak mélyére, odavesznek a világlomlásban. A Beavatottak is, a kettősórak emberei is. A világpusztulás mitikus okáról ennyit mond a regény: „»Eltávoztatok tőlem, elhomályosult bennetek az arcom, elnémult a hangom, elszakítottatok a szövetséget, amit veletek kötöttem. Ezért elküldöm reátok a Vörös Sárkányt, hogy pusztítson el benneteket, mert új földet akarok látni és új embert, aki hű legyen hozzám, s akivel jól tehetek!« Ezt mondja nekem Inninni, az élet istennője.” (101. o.) — itt éppen Lugal szájából halljuk ezt. Hogy mit jelent pontosan ez az eltávolodás, arra következtetni lehet a regény teljes gondolatvilágának ismeretében: az élet elanyagiasodásának folyamatát, az ember eltávolodását a lélekben-való isten-imádástól, a szeretet parancsát adó istenség félreértését. Anunak nem kell az Élő Szívek Áldozata és a Tüzes Hegy torkába szánt lányok halálának sem örülni. Az áldozatnak nincs értelme.

Utnapistim a vérfürdő ellen szól a főpap előtt, de hiába. Pedig Anu tiltja ezt, hiszen ő „maga a Szeretet”. Aki teljesen megérti őt, az egyé válik vele. Utnapistim a bűnbánati imát követő feloldoztatásban misztikus élményben részesül: a saját lelkében megtalálja az istent. Annyira tudatában van ennek, hogy később — egy beszélgetés során, mintegy mellékesen — így jelenti ki önmagát: „Én vagyok, Aki vagyok.” (198. o.). Ebben a regényben is egymásra vetülnek a különféle vallások, misztériumok elemei. A mondatok ismerősen csengenek, vissza- és előreutalnak ennek a regénynek a rendszerén belül, de a négy regény együttes rendszerén belül is. Erősítik így a regények közötti kapcsolatot is. Pár mondatnak szinte szó szerinti egyezését találjuk a Bibliában, így pl. amikor Lugal azt mondja, hogy: „a fejsze a fák gyökerére vettetett” (Máté 3:10), vagy Utnapistim: „mit jelent, ha a világot legyőzzük is, de magunkat elveszítjük?” (Máté 16:26). A példákat lehetne sorolni. Ami közös: isten mindenütt a *szeretet* istene.

De a regényben Kodolányi kételyt is ébreszt: vajon megismerhető-e az isten akarata a földi halandó számára? Nem egyesíti-e magában Anu a jóságot és a kegyetlenséget, mindent, és mindennek az ellentétét is egyben? Ez egy teológiai problémát vet fel: a tökéletesség magában foglalja-e a sötétséget, a rosszat is, honnan

kerül a világba a bűn? A regénynél maradván: vajon nincs-e benne az ő terveiben háború is éppúgy, mint a béke, nem ennek tesz-e eleget a nép, amikor a harcra és az ölésre, megtorlásra vágyik? A kérdés valamennyire nyitva marad, de a végkicsengés és az ezután következő regények tanúsága szerint Kodolányi a tökéletesen jó, a bűnt megbocsátó, az embert szerető istenképet fogadja el. Utnapistim megérti Anu akaratát, de őt már nem értik meg a többiek, a józanul gondolkodók. Olyasmiről lehet itt szó, mint amit Pál apostol fejteget a Korinthusiakhoz szóló első levelében: ami az egyik ember szemében bolondságnak tűnik, az a másikéban az egyedüli megoldás. (Ld. I. Kor. 1:18–25.).

Ilyen Utnapistim igazsága is. Vele szemben Lugal terve okosnak és kivihetőnek tűnik. Azon alapul, amiben mindenki szilárdan hisz. A Szent Számok, az értelem törvényén. A világ alapjainak megváltoztathatatlanságába vetett hiten. Eredeti célja szerint nagyon szép elgondolás: megteremteni a nagy és ideális egységet, bevinni a toronyba az emberiség addig felhalmozott, összegyűjtött tudásanyagát, műveltségét, alkotásait; mindenből a legjobbat — és mindent átmenekíteni az új korba. De a szépnek induló utópia egyre szörnyűbbé és embertelenebbé válik. Lugal, akarata ellenére pontosan azt teszi, amitől retteg. Az ember megmentése helyett az ember pusztulását sietteti. „Tulajdonképpen nem is követett el hibát. Mert hiszen okosan, elszántan, hidegen csak azt cselekedte, amit az idők s a józan ész tettek vele. A baj az volt, hogy egyre inkább a Világtorony vált élete céljává s nem az ok, amiért a Világtorony épült.” (521. o.). Így fordul minden a visszájára, így keríti a hatalmába egy rögeszme az uralkodót, aki fokozatosan „vezér”-ré válik. Az elnyomás mechanizmusa egyre tökéletesebbé válik, és ezzel párhuzamosan az ideológiagyártás is. Lugal körül szé hullóban van minden; az anarchia leküzdésére a hatalom egyre szigorúbb megtorló intézkedésekkel válaszol. A rossz rend a félelemre, az erőszakra, a besúgásra épül, és a törvények betű szerinti betartásából erednek a legnagyobb visszaélések. Lugal a szabadság illúzióját teremti meg önmaga szemében. Folyton újrendezi a hitvilágot is, mert rendetlennek, zavarosnak érzi; de mivel a földi világ ennek tükörképe, hiába próbál meg rendet tenni az istenpantheonban.

Kodolányi óv a szélsőségektől, a vakon szabadjára engedett indulatoktól, a fanatizmustól, akármilyen cél érdekében történjenek. A cél sohasem szentesítheti az eszközt, az pedig még nagyobb bűn, ha az eszköz maga válik céllá. A regényt 46-ban kezdte írni, 48-ban jelent meg, még a régi címen. (A 67-es kiadásban már az új cím van.) A sztálini önkényuralom, a személyi kultusz éveiben az író joggal félhetett ettől a rendtől éppúgy, mint bármely diktatúrától. Mindenféle elnyomó rendszer modellje ez. A diktatúra ellenszenves, a diktátor személye mégsem válik azzá. Kodolányi végig „belülről” ábrázolja, nemcsak tettének következményeit láttatva meg, hanem annak okait, belső vakságát is. (Ellentétben Utnapistim belső tisztánlátásával.) Lugal csak az utolsó percben döbben rá tetteire, de ekkor megadatik neki a tisztánlátás kegyelme. Látja az idáig vezető cselekménysor egyes fázisait. Megálmódott világa helyett a hangyaboly emberi változatát hozta létre. Birodalmában az emberek számon voltak tartva, de hasonlóan a bibliai népszámlálásokhoz, Lugal rendelete az agyagcseréppel történő „katalógusba sorolásról” kiváltotta a nép ellen-szenvét; nyugtalanságot, bizonytalan, rossz előérzetet okozott. „A Birodalom tisztességes, szorgalmas lakói örömrivalgással ünnepelték a szigorú rendeleteket. Férfiak, nők, növendék gyermekek boldogan tódultak az előljáró elé, hogy feddhetetlen erkölcsüket, állampolgári megbízhatóságukat, az adófizetésben tanúsított buzgalmu-kat bizonyítsák, elnyerjék az agyagtáblácskát, s nyakukba fűzve boldogan viselhes-sék.” (461. o.) — ezt olvashatta Lugal a hozzá küldött jelentésekben. „Az élet külső képe erősen megváltozott... megparancsolta, hogy a nép a Birodalom bizonyos ré-szében a hegyvidékre telepedjék. Eddig is sokan vonultak a hegyek közé... De so-kan voltak, akik megrögzött tunyaságból, szülőhelyükhöz való oktalan ragaszkodás-ból, vagy egyszerűen, mert nem hittek Nannar gonoszságában, makacsul megültek régi földjükön. Inkább áttértek az árpatermelésről, a gyümölcskertészetről a halá-szatra, madarászatra, a piócával való házalásra, a gyékényfonásra, nádvagásra. Eze-ket a makacs ezreket most katonákkal telepíttette a hegyoldalakra a király... Min-

den példás rendben történt. Igazán nagyon elvétve ütötték agyon a rendelkezést végrehajtó hivatalnokot, vesztegették meg a katonákat, rabolták el egymás holmiját... A keserves vándorlásba... aránylag kevés gyermek és agg pusztult bele. Öngyilkosságról meg éppenséggel szó sem volt." Az események illetően leírása már régóta nem Thomas Mann „humorára”, mint inkább Voltaire iróniájára emlékeztet. A közhangulatot Utnapistim beszélgetőtársaitól tudjuk meg. Egyik útítársa, a kedélyesen elfogyasztott napi engedélyezett ételadag után borozgatva Lugal egészségi állapota felől érdeklődik: igaz-e, hogy súlyos beteg? — ez már a válsághangulat legdirektebb módú felszínre törése.

*

Várkonyi Nándor, aki a műben a süket könyvtárosnak, Ur-Ba'unak az „eredetije,” sokat jelentett Kodolányinak, nemcsak a barátjának, de az írónak is. Ezért lehet érdekes a kettőjük nézeteinek összevetése. Várkonyi mítosztörténeti, kultúrtörténeti kutatásai segítették Kodolányit, ez a művekben burkoltan-nyíltabban tetten érhető.

Amit a *Szíriat oszlopainak* előszavában Várkonyi leír Hörbiger és Dacqué elméleteinek meghatározó jelentőségéről, az erre a regényre is elmondható. Idézve az előszót: „Kozmogóniai alapvetésül Hans Hörbiger úgynevezett »világjég-elméletét« (Welteislehre) vettük kölcsön, amelynek reánk tartozó végkövetkeztetése az, hogy a Hold nem a Föld gyermeke, hanem idegen, »befogott« égitest, amilyen már több keringett egünkön, s amelyek rendre lehullottak a Földre.

Ezek a lehullások okozták a Föld történetének nagy katasztrófáit, a »vízözönöket«, s a geológiai változások egy részét. Az ember származásának magyarázatáért viszont Edgar Dacqué elméletéhez fordultunk, a »típustan« (Typenlehre) elméletéhez, amely szerint az ember, mint törzs, nem egy fejlődési folyamat végső eredménye, hanem őstípus, s mint ilyen, több földkorszakot élt át.” (11–12. o.)

Ez magyarázatot ad a regény több helyére (vízözön, a Beavatottak hosszúéletűsége, magának az embernek a Kodolányi-műből kirajzolódó képe stb.). Szintén Várkonyi írja: „... a lélek mint téren és időn kívüli lényeg más viszonyban áll a tér és az idő dolgaival: számára nincsen távolság, nincs múlt és jövő, s így ezekből a tudatunk által megfoghatatlan régiókból is hozhat híradást. (Mint a jóga tanítja: az én az örök pillanatban él.)” (*Az elveszett paradicsom*, 137. o.). Ez történik a Kodolányi-hősökkel az istennel való egyesülésben, és Utnapistim lelkében a többszöri újjászületések alatt. Így beszélhet az Apostol az Apokalipsziszról jövő időben is, holott az — az író szerint — múlt is egyben, mert „Anu eddig is elpusztította már a világot, hol tűz, hol víz által”. (56. o.)

A „régí ember” — ez Várkonyi terminusa — testi felépítésben, jellemzőiben is különbözött a maitól — úgy Kodolányiéktól, mint Utnapistim, a visszaemlékező kortársaitól is. Testi felépítésben is, mert lélekalkatában, a világról való „gondolkodásában” természetesen — hiszen az Aranykor embere volt. Őt jelöli Várkonyi ezzel a terminussal, amely az ősember fogalmától annyira eltérő jelentéssel bír. *Az elveszett paradicsom* leírása szerint volt ősünknek eredetileg egy különös, mára már eltűnt szerve, az ún. homlokszem, a harmadik szem. A könyv ennek meglétét hosszasan tárgyalja, és egyben szimbolikus, jelképes értelemmel is felruházta: „a kivételes szellemi erő” jelképe, „egy magasabbrendű tudás szimbolikus szervének” tartja. Kodolányi pedig: „(..) eleinknek még három szemük volt, s erejük a mienknél is sokkal rettenetesebb.” (56. o.) — okítja Utnapistim Hétilt, és Lugalt is „az agyába húzódtott hajdani harmadik szem” segítségével idézi meg. Valószínűleg fontosnak tarthatta Kodolányi ezt a teóriát, ha ilyen szervesen beépítette a regénybe.

Gondolkodására jellemző, hogy egyszerre tágítja ki a művet különböző szinteken a mikro- és a makrokozmosz irányába. A gyermek Gilgames megszületése előtti állapotának világkorszak-átélésével analóg Utnapistim tényleges sorozatos korszak-átélése. A *Vízözön*, amely a különböző mitológiákból vett elemek hasonlóságaira támaszkodva (például Noé bárkáját játszatja rá a sumer mítoszra), megadva ezzel a lehetőséget az egyezéseken való csodálkozásra, de a határokat sem

elmosva, a világgusztulás és katasztrófa láttatása mellett olyan problémákról is beszél, amik jellegzetesen magyarok, és szűkebb hazájának, az Ormánságnak is problémái. Kisebb-nagyobb részben mindegyik mítikus regényben benne van az Ormánság is, beleszöve vagy „kibeszélve” a bajokat. Itt például az anyósuralmat. Nem tud elszakadni ezektől a problémáktól, még a témájukat tekintve ennyire távol eső művekben sem. (Néhol ez nem is válik a mű előnyére.) Pedig az 1927-es memorandum, *A hazugság* ől megfogalmazása óta jó pár év telt el; de az abban leírtak megőrizték sajnálatos aktualitásukat. Így hát: „akinek füle van a halásra...”

A regényben a katasztrófa felé közeledve, ennek leírásakor szó szerinti egyezések találhatók a Bibliával, több helyen meg is lehet jelölni, így például az egész Máté 24-et, ahol az utolsó időkről beszél Jézus, és a Jelenések Könyvének több szakaszát. Ezeket gyakran idézi is az író. Ki lehetne keresni őket: Jel. 7:10; Jel. 10:6 stb. egészen addig a helyig, ahol maga Nannar, a Vörös Sárkány néven van nevezve az Apokalipszis „veres sárkánya”-ként. (Jel. 12:3.) De nem is ezeknek az összegyűjtése és pontos megfeleltetése az érdekes, hanem az a mód, ahogy ezeket a regénybe beépítette Kodolányi. Múltnak, jelennek, jövőnek ez az egybeszerkesztése, az idősíkok váltogatása. Mindez úgy is, mint a mű elején és végén leírt idős és végül időtlenné váló Utnapistim története; és a közben leírt emlékezőfolyama, amit keretként fog össze a „most” történő dolgok leírása. A mítosz és a mese határán egyensúlyozó, a természetről, társadalomról, emberről számot adó műről így ír Várkonyinak: „Legnagyobb művem lesz... Összevegyítettem őstörténetet, kozmogóniát, metafizikát, vallástörténetet, történelembölcseletet, persziflázst, mesét, költészetet és így tovább. A világ legfurcsább vízözönét írtam meg, ... groteszk e egyben nagystílusú lesz, sőt borzalmas.” (Idézi Várkonyi a *Pergő években*) — úgy gondolom, a kész alkotás legjobb jellemzése ez.

A műnek több, egymásra épülő rétege van, több „olvasata” lehetséges, és attól függően, hogy melyiket fogadjuk el érvényesként, vagy melyiket rendeljük alá, árnyalatokat változik a jelentése. Felfoghatjuk az aktuális történelmi-politikai mondanivalója szerint. Lehet rejtett-burkolt társadalombírálatot felfedezni benne. Lehet a túlhajtott ideológiák, a politikai rendszerek túlkapasai elleni vádiratot találni a sorok között. Aktualitásra csábíthat a kortársak szerepeltetése is. Név szerint tudjuk: Ur-Ba'u: Várkonyi Nándor; Hétil: Szabó Lőrinc; Namzi: Németh László; Gubbubu: Márai Sándor. De ők nem maguk a regényalakok, csak a figurák modelljéül szolgáltak. (Persze az ő ábrázolásuk nagyon érdekes lehetett a személyes ismerősök szemében, de az utókornak is.) Ezek a szinteken túl azonban — véleményem szerint — van egy fontosabb mondanivaló is. Az egész mű egy katasztrófára épül fel. Hogyan lehet ezt a katasztrófát — ha kivédeni már nem tudjuk —, legalább túlélni? A túlélés esélyeit latolgatva az író többféle cselekvési módot rajzol meg. Utnapistim baráti köre: „variációk egy témára”. Közülük Namzi és Hétil más szempontból is fontosak. Namzi a szoltárköltő, Hétil a szerelmi dalok költője. Az egyik lehet a „súlyosabb”, a másik a „könnyebb” műfaj. Namzi az örök peszsimista, elvhű, kompromisszumra képtelen. Megpróbálja a társadalomból való kilépést és csaknem rousseau-i keretek között él. Sorsa a költészet hatalmát példázza: művészetéről képtelen lemondani, nem tud nem alkotni. Ezeknek a vonásainak köszönheti, hogy megmarad, átmenekül. Hétil más típus. Örök optimista, minden kétségbeesése ellenére is. Minden rendszerhez alkalmazkodni próbál, mégsem érezzük gerinctelennek. Ahogy ő nem érzi annak Istár névváltoztatását Innini-vé; hiszen a lényeg ugyanaz. Namzi és Hétil: a hatalom kiszolgálójává kell hogy váljon, bizonyos fokig az értelmiség, ha nem vállalja önként a száműzetést. Ugyanakkor a művészet pártonkívülisége, mindenféle politikai irány felett állása is megfogalmazódik az emberileg folyton alkalmazkodni akaró Hétil révén. Sőt viselkedése „illik” is műfajához: ihletője, Istár szeszélyeihez. Ezt jelzi hódolójának, művészenek életút-alakulása is. Az már a szerző iróniája, hogy éppen az a Namzi éli túl a vízözönt, aki állandóan öngyilkos akar lenni — de azt is tudjuk, hogy sohasem tenné meg, sőt talán méreg sincs nála. De ő az, aki nem hajlandó *semmiféle*

kompromisszumra, aki még Utnapistim előtt elvonul a társadalomból és a saját útját járja. A többiek, a szeretettek és nem szeretettek, egyaránt odavesznek. Ur-Ba'u, a könyvtáros, a régi írások értője, tudója. Gubbubu, a történetíró, aki az utolsó percekben írja feljegyzéseit a mesés Aztlánról, Atlantiszról. Simetán, a csillagász, aki egyre betegesebb és egyre keserűbb, csupán a tényekre hagyatkozó jelentéseket ír Lugalnak. Megmarad viszont Namzi, és hozzá hasonlóan más, névtelen embercsoportok, és megmarad Utnapistim, aki az emberiség megmentése helyett legalább a kisebb közösséget, a családot át tudja menekíteni az új korba, ennek az eljövendő kornak az emberével, Gilgamesssel. Általa nyílik meg az emberiség útja a Mózes majd Jézus nevével jelzett és ábrázolt Kodolányi-korszakok felé.

KABDEBŐ LÓRÁNT

A POLITIKUS LÉTEZÉS: BŰN ÉS
BÜNTETÉSKodolányi János: *Vízözön*

A *Vízözön* Kodolányi életpályáján, de a magyar regényirodalom történetében is keresztelési ponton áll. Az irodalomtörténetírás ezt – ellentétben a sokban hasonló *Tücsökzene* Szabó Lőrinc pályáján elfoglalt kimagasló helyzetével – még nem méltatta kellő figyelemre. A két mű tanulságai több tekintetben hasonlóak, mégis találunk *alapvető* különbségeket is. Mindkettő szervesen épül *a pálya egészének* ívébe, s az 1945–ös történelmi földrengés nélkül is létrejöttek volna. Szabó Lőrinc az 1943–as *Összes versei* óta önéletrajzi visszaemlékezéseket ír, és létbölcseleti villanásokat él át készülő újabb kisebb verseiben: tehát a *Tücsökzene* két fő ihletője már jóval a mű keletkezése előtt is működik. Kodolányi a harmincas évektől érzi a történelmi veszélyhelyzetet, a közép-európai nyomasztó szorítást és az ebből a magyarságra jutó megsemmisítő támadás lehetőségét. A benne kezdetektől élő és munkáló szociális elégedetlenség érzékelteti vele a közösség bizonytalan voltát, ekkortól pedig belső felkészületlenségét a külső veszéllyel szemben. A *Vas fiaitól* olyan témákat kezd feldolgozni, amelyek *modellértékűek*, tanulságot jelentenek a jelen számára.

Nem elfordulást mutatnak ezek a regények, nem a szociális tematikájú prózájának feladását. Kodolányi inkább – hasonlóan a *Te meg a világot* író Szabó Lőrinchez – azt érzékeli, hogy a csak szociális lázongás kifejezése nem elégséges egyetemes érvényű problematikát hordozó irodalom létrehozásához. A szociális tematika önmagában legfeljebb indulatokat fejthet ki, gesztusokat fogalmazhat meg – ezeket tágabb összefüggésbe kell helyezni. Továbbél persze pályáján a korai művek világa is: drámáiban és kiteljesedő – élete végéig újra és újra, más-más szempontok szerint ismétlődően elkezdett – önéletrajzi történeteiben.

Csak hogy míg Szabó Lőrincnél az önéletrajzi vonzás egy fokozat és egy fokig egyesíthető lett a létbölcseleti ihlettel, addig Kodolányinál ez lehetetlenné válik. Szabó Lőrincnek ugyanis az *egyes ember* nevelődési regényét kellett végiggondolnia ahhoz, hogy a társadalmi cselekvés az ő számára egyetlen lehetséges formájához, az esztétikumba zárkózáshoz, a költő-léthez eljuthasson, illetőleg hogy éppen ebben *a költőletben* fedezze fel egyrészt az ember társas meghatározottságát, másrészt a személyes meghatározottságon túli létezés szavakkal és formával átélhető sejtelmét. Az életrajzban megtagadott kötődések a költészetben kivirágzanak, a szexualitás a személyiség materiális kiterjedésévé lényegül át, a korábban mesévé lefokozott Evangélium pedig költői apokrif létrehozásának lesz biztatója és ihletője *Az elképzelt halálban*.

Persze Szabó Lőrinc megtehetette ezt, mert számára az életrajz éppen személyiségrajz lehet. Azt akarja bizonyítani: az ő valóságos életrajza nem esetleges politikai gesztusok, szavak, magánemberi megnyilvánulások összegeződése. Mindezt mint esetlegesét kizárja érvényes életrajzából. Amit vállal: az esztétikum területén megvalósuló létbölcselethez vezető mozzanatok íve. A megszületett életrajz: a megteremtett létbölcselet. Szabó Lőrinc költészetében: metamorfózis.

Kodolányi önéletrajzi személyisége ezzel ellentétben éppen a közösségi cselekvést vállalja sajátjának. Így azután olyan modell-értékű témát kell keresnie, amelyben *a cselekvő ember* esélyét vizsgálja meg. Egyesítenie kellett a kétfajta regényírói tematikát: a történelmi regényt és az önéletrajzi vizsgálódást.

A történelmi regényben a tatárjárás kori trilógia után a honfoglalás előtti, mitikus világba vájta magát, a hazát keresés és a nemzeté válás fázisait kereste. A téma számára mégis elvezethette érdekességét, mert amikor a *Pogány tüzek* utolsó kész regényét a katonák Akarattyán feltűztették, nem is nagyon sajnálkozott, semmi indítást nem érzett a téma újra- vagy továbbírására.

Jelenkor 1989. máj. 9. nr.

831-842

Hiszen a történelem túllépett témáján: a katasztrófa való figyelmeztetés (tatárjárás-trilógia) és az ellenében elemzett nemzettudat (*Pogány tüzek*) a jelenvolt valóságos katasztrófájában a sejtelem stádiumából átélt szenvedéssé és nemzeti bukássá konkretizálódott. A veszélyeket sejtő és hangosan előre hirdető valahai forradalmár pedig kiközösített és majd minden fórumon hallgatásra kényszerített ellenségévé változott. A minden mozgalomban a katasztrófa ellenében bázist kereső antináci politikai személyiség a köztudatban a nacionalista, fajelméletet hirdető fantomképbe rögzült.

Szabó Lőrinc nem megtagadta, csak negligálta gesztusait, a lényegét vállalta önmagából: a véltlen poétát. Kodolányinak a politikai cselekvő ember szerepkörét kellett megvizsgálnia. Amire a fantomkép felhívta a figyelmet, az Szabó Lőrinc, a költő esetében elhanyagolható volt, ellenben Kodolányinak, az írónak a létét kérdőjelezte meg: neki ezzel a szerepkörrel is szembe kellett néznie. Szabó Lőrinc a magánember tetteit összefoglalhatta rövid emlékiratban, a Bírákhoz és barátokhoz címzett és két igazolási alkalommal felolvasott védőbeszédben; Kodolányi nem írhatott csak ennyit, életrajzi regényét efelé nem terjeszthette: vita-irat lett volna belőle, mely méginkább elsüllyeszti.

A kihívásra egy újabb modellel válaszolt.

Tulajdonképpen a *Vízözön* is benn volt már Kodolányi pályatervében, két ágon is. A történelmi szorítás ihlette regény-ciklus (a tatárjárás-trilógia) után a magyar előidőkhöz lépve máris mitikus világ felé fordult (*Pogány tüzek*). Innen a világ mitikus előidejébe tervezte a vissza-előrelépést. Ennek a mítoszi előképeket őhajtó írói növéstervnek a beteljesítéséhez a bekövetkezett katasztrófa konkrét ihlete adott közvetlen lökést. Olyan témával találkozott, amelyben a világ összes népeinek mítoszai találkoznak, tehát benne egy valóságos archetípus ölt testet. A vízözön, amely része a Bibliának, a sumér Gilgames-eposz, egyiptomi közvetítéssel Platon beiktatott följegyzésében, indián mondákban egyaránt szerepel. Kodolányi azonosítja a János *Jelenéseiben* leírt katasztrófával is: a jövőendő, ami egyben a visszaemlékezés motívumaihoz rajzolódik ki. Barátai, Várkonyi Nándor és Hamvas Béla egyként e felé az értelmezés felé fordíthatták figyelmét.

A katasztrófát váró Kodolányi felkészül a világ összes népe által – saját meséjük elemeivel színeztet, de – közösen átélt pusztulás-történet esztétikai feldolgozására. Csak hogy a várható vihar átsöpört a jelenen és máris a túléltség képletét adta. Ezért Kodolányi megduplázta a történetet, az özönvízmondát megelőzi egy világháború-történet, amely történelmi okként vezeti fel a büntetésként jelentkező természeti katasztrófát.

Kodolányi tehát az archetípus (bűnös emberiség, vízözön-pusztulás) magyarázatára betétként kreál egy világháborús szituációt, egy oda-vissza pusztító történetet kohol, amely a Moszkvaig-Berlinig hullámzó háború paródiájaként „megokolja” az emberiség egészére váró büntetést, a természeti katasztrófát. Ez a betét egyben a regény szerkezetét is meghatározza: maga a vízözön-történet a 45. fejezettel kezdődik, amely az első fejezet folytatása. Ez a mítoszokból elegyített monda az archetípus átélése úgy, hogy minden mítosz létjogosultságát is fenntartja. (Hiszen feltételez más hajókat is, mint az Utnapistimé, sőt hegyekre menekült pásztorokról is ír, köztük a himnuszköltő Namziról.) De nem is a vízözön izgatja írói fantáziáját, ez inkább a keret, kissé elnagyolva is, és benne inkább a katasztrófa szörnyősége hangsúlyozódik. Az előtörténet, a bűn mibenléte a fontos számára, a háború és a Világtorony – mert ezt a kettőt csatolja könyvéhez betétként. Ez a történelem vakítja meg Utnapistimet, kinyíljon látása a másfajta világra. Ez a betét a számvetés könyve és a magatartás-váltás kényszerének indoklása. Ez Kodolányi válasza az eseményekre.

Kétféle cselekvéstípus szembesítődik így. A betét: a beavatkozás, a főcselekmény: a kivonulás. Csak hogy ez a kettő sincs végletes ellentétben egymással. Az új parancs nem az, hogy mentsd meg az életed!, hanem az, hogy mentsd meg az életet. Utnapistim ismét küldetést vállal, cselekszik. Ha nem menthette meg Erechet, aztán a feldűsült Szurippakot, most már csak Noé vagy Lóth küldetése az övé. Am ezzel többet vállal, mint eddig, mert most már az élet továbbvitele lesz a feladata. Határhelyzet, amikor nem egy város, nem egy nép vagy földrész, hanem az élő világ sorsa van rábízva.

Pontosan jelöli a regény a különbséget a kivonulás és az elvonulás között.

*

A regény egyszerre magatartások szembesítése és az elvesztett önéletrajz helyében egy ideális életrajz-modell felépítése. Kövessük először a magatartások szembesítését.

Maga a betét két történetet foglal magában. Egy „kicsinyes” világháborúét és a Világto-

rony építését. Két elhibázott cselekvéssorozatot, amely kihívja és kiváltja a büntetést, Nannar pusztító hatását, a mind gyorsabban közeledő Égi Sárkány veszélyét. És ugyanebben a pillanatban születik az az új kor gyermeke, Gilgames, aki majd az „új ég, új föld” királya lesz, már a bűnök miatt elpusztultak utáni új nemzedék tagja. A regény története: a büntetés, a pusztulás leírása, és a büntetés egyetlen oppozíciója: a kivonulás, a bárka. A *betét* története: az elszalasztott *kollektív* esélyek bemutatása a megmenekülésre. Itt Utnapistim jelenlévő, politikai alkatként cselekszik, bárha cselekvése itt is oppozíció, de szolgálatba öltöztetve, a kivonulás gesztusának vállalása nélkül.

De hogyan kapcsolódik Utnapistim alakjához az oppozíció, és hogyan süllyednek a vízözön előtti városok a bűn állapotába? A kettő összekapcsolódik, és a regény indításában egyszerre magyarázatot kap: Utnapistim valaha törvényhozó volt, akkor olyan rendet teremtett, amely mentes a bűntől. A jól prosperáló világból kivonult már egyszer, immár csak magával törődően. Kipróbálni a nagy emberi esélyt: a közösség működését nem valamely nagy egyéniség hatalma irányítaná, hanem a szabályosan működő gépezetben minden egyes a maga tökéletesedésén munkálkodva lenne együttthatója az összhangnak. A mind tökéletesebb egyének összemunkálnak a közös jó érdekében. A *bűn* éppen itt következik be: a magára maradt közösség képtelen önmagát összhangban tartani, harmónia helyett a *politika* határozza meg történetüket: háborúik és békéik sűrű váltakozása. Az önmaga tökéletességével törődő – tehát a *Tücsökzene* eszményét követni akaró – Utnapistim képtelen példázatával féken tartani a politikába vesző életet. A *betét* indulásakor még, a regény indulásakor már olyan epizódfigura, mint az ezt a szerepet következetesen végigélő Samas-súm-iddin, aki – ellentétben Utnapistimmal – elválik a politikába süllyedő közösségtől, csak a büntetést vállalja velük együtt, levonva a végkövetkeztetést: „bűnösök közt cinkos, aki néma”. Az ősbűn következménye: ha az emberiség nem menthető meg a büntetéstől, az egyes sem méltó a kivételre.

Utnapistim első kiválása tehát eredménytelen lett, ezért kénytelen a *betétek* során újra *bekapcsolódni* a politikai életbe. A *Tücsökzene*-modell helyett a Németh László-i hős-képzetet követve: oppozícióval hatni a közösségre, önmaga emeltebb eszményiségéhez vonni a többség politikai esendőségét.

Ebből a szempontból éppen a *betét* a legérdekesebb. Egyrészt a kívülálló belekeveredése – hiába! – az összes bűnös cselekvésbe, másrészt a cselekvők személyiségének megrajzolása, annak megvizsgálása, hogy Utnapistim valahai kiválása után milyen figurák lesznek a politikába süllyedt népek vezetői.

A primitívebb szint a világháborút indító Azag-Aja, Erech főpapkirálya, aki „nem születik újjá (...) az örök istenek behajítják őt az alvilágba, ahol port eszik, és szomjazik mindörökké. Nem értette, mi történt vele (...)” Élete: érthetetlen, abszurd. Ő, aki nem ért semmit, csak végrehajt: háborút indít, isteneket ifjak és szüzlányok feláldozásával, ősi barbár szertartások erőltetésével akar békíteni; bűnt bűnre halmoz, bűnnel akar jóvátenni bűnt. Csak háborúban és csak áldozatban tud gondolkozni. Kiszámított és fanatikus. Érték nincs a szemében, csak siker – a sikertelenség élete paradox értelmetlenségére döbbenti rá.

Sokkal nagyvonalúbb figura Lugal, Szurippak királya. Azag-Aja csak a politika részese, Lugal Utnapistim ellentettje. Mindazt tudja, amit Utnapistim, csak másképp akarja kivédeni a büntetést. Ők partnerek.

Lugal a legkiválóbb a bűnösök között. Diktatori, vezéri törekvése a nép megszervezése és megmentése. Nem a bűnt szándékozik kiküszöbölni – azaz a demokratikus harmóniát helyreállítani – hanem a büntetés ellen szervezi a népet. Éppen ezért mindazt a politikai praktikát vállalja, amelynek kiszolgálója Azag-Aja is, csak hogy ő mindezt eszköznek tartja: a legyőzötttekből egységes birodalmat egyensúlyozni a Világtorony építéséhez.

Kodolányi Lugal jellemzéséhez két, párhuzamos jelenetet alakít ki könyvében. Az egyik, amikor Utnapistimmal megidézük egymást: ugyanazt a beszélgetést kétféle értelmezésben, a kiváló és a végrehajtó szemszövegéből játszhatja le.

Lugal a gyakorlati életre hivatkozva a politika szavait mondja: „A háború az idő pillanatainak dolga. Meg sem értenék tehát, ha azt kívánnók tőlük, hogy hagyják abba. A harc: az idő. A szerződések: az idő. A romlás, csakúgy, mint az építkezés: az idő. A nyelvek: az idő. Az átok és a rontás: az idő. A varázserő: az idő. A béke pedig s a lemondás: az időtlenség. Hogyan érthetnék meg tehát kívánságaidat, ó, bölcs Utnapistim?”

Utnapistim a hatalom szervezte rend ellen érvel: „Megmenteni a halandókat? (...) Szeretheted. Sajnálhatod. Imádkozhatsz értük. Fömládozhatod magad a lelkükért. De megmentened – nem lehet. Ki–ki csak magát mentheti meg (...) Számon akarod tartani a tenger fodrozódó, fölcspó s megint eltűnő hullámaival? A folyó elfutó fodrát? Meg akarod őrizni a szívárványos habot az elpattanástól? (...) El akarod rendelni, hogy a hullámok, a vízfodrok, a buborékok álljanak meg, merevedjenek meg mindörökre? Űlsz az időtlenség mozdulatlan partján, s mozdulatlanra akarod tenni az elfutó időt?”

Lugal kezében „hatalom, erő, törvény, fegyver”, szava: „el akarom rendelni”. Utnapistim „szomorúan mosolyog”.

A diktátor és az egyes ember „megidézheti” egymást, szeretheti is, értheti is – de meg nem értheti. Utuknak szét kell válnia. Rendkívül jellemző, mikor és hol válik el Utnapistim és Lugal útja. Pontosabban: együttműködése. Mert útjuk kezdettől különbözik. Ez bizonyosodik az egymást megidéző tükörjelenetben. Amikor Utnapistim a háborút is meg akarja akadályozni, Lugal pedig a háborút is eszköznek tekint. Itt és ekkor mégis a sajnálaton alapuló kölcsönös rokonszenv erősödik meg. Ez a rokonszenv menti át kapcsolatukat a második tükörjelenetben, ami közvetlenül a háború eseményeihez kapcsolódik. Először Erech győz, és Lugalt ítélik szemkiszúráásra és szívkitérésre. Ekkor az Erechi Vének és Beavatottak tanácskozásán Utnapistim kér kegyelmet Lugalnak. Egyémásra néznek, „szeretettel, szánakozással” az egyik, „szeretettel, megbocsátással” a másik. A partnert akarja megmenteni Utnapistim. Aztán hirtelen változik a helyzet, Szurippak győz, most már Azag–Aja áll a bírák előtt, Utnapistim pedig a győztes Lugal megbécsült barátjaként szólal meg. Nem az értelmetlenül pusztuló vezért menti, hanem ismét Lugalt akarja a bűn ellenébe kormányozni: „Jaj a legyőzötteknek, százszor inkább jaj a győzőnek, ha nem győzi le önmagát!” Tudja ezt Lugal is, késleltetné a kivégzést, végül mégis elszánja magát: a politikai gyakorlat erre készíti. Amikor majd a végkatasztrófa pillanatában öngyilkos lesz, elsőként „Azag–Aja szívéért” áldozza elégtétellül magát, „árhátosan sóhajtván”. Aztán „Erechért és Eriduért”.

Utnapistim mégsem a háborúért és a háborút követő gyilkosságokért szakít vele. Pedig a betét háborús részének zárásakor az író már jelzi szétváltságukat.

A kivégzést vezető Lugal és a távolban füleit elzáró Utnapistim tudja csak, hogy az össznépi diadal: újabb lépcső a bukás felé. „És a templom környékét s az egész várost örömmordítás töltötte be. A nép leborult, mint a sarlóval levágott gabona.” Az írói elbeszélő mód jelzi a bűn–büntetés újabb fázisát.

Utnapistim mégsem lép ki a hatalom köréből, csak a bűnös ünnepből rekeszti ki magát. Perdönt ez a körülmény. Mert hogyan lehetséges egyszerre a megtorló gyilkos barátsága és a hatalmat elutasító istenség békeisége? Miért nem ekkor szakít Utnapistim?

Mert tudja: Lugal is tudja, hogy bűnös. A kivégzés előtt a két bölcs, Lugal és Utnapistim szópárbájában ott az egyetértés is: mindketten választhatnák Samas–súm–iddin sorsát, a vérengző politikai hagyomány megtörését. De az egyik (Lugal) a Világtoronyért, a másik (Utnapistim) az emberiségért vállalják még az összetartozást.

A diktatúra kérdésénél vagyunk. Kodolányi regényében egyértelmű, hogy az ősbűn a demokrácia, a harmonikus együttélés elvének megsértése. Kérdés, ha a bűn már fennáll, meddig lehet szolgálni a bűnös rendet.

Itt lép be az Utnapistim–történetbe a Biblia mint mértékadó példázat. Utnapistim a Lugalal való szakításig vállalja a király–proféta viszonyt. Mindaddig, amíg Lugal a népért vállalja a politika gyakorlati bűneit. „Ugyanaz az Isten lakott bennük, ugyanúgy látták a jövőndőt, s ugyanúgy aggódtak az emberiségért s az isteni tudományért mind a ketten.” Amikor pedig szakít a betét végén, amikor már a büntetés elszenvedése, a regény valódi témája, a katasztrófa következhet csak: „S bár mindezt igen jól látta az okos Lugal, tehetetlen volt. Valami földöntúli erő kényszerítette, hogy tovább, egyre tovább menjén az úton, bár hogy miért indult el – az emberiség és az isteni tudományok megmentéséért – már alig–alig jutott eszébe.” Amikor a cél fölébe nő a közösségnek, az eszme nem szolgál, de megaláz, a rend kényszerrel alakul, a mechanizmus bürokráciává és harácsolássá silányul. Amikor a diktátor eszménye a természetek hangyaállama lesz. Ez a pillanat az, amikor az együttműködés lehetetlenné válik. A romlás magányosságában, az összeomló Világtoronyban öngyilkos Lugal végül is bűnlajstroma zárásaként nyögte elhaló hangon: „A Világtoronyért”.

A közép-európai dilemma fogalmazódik meg Lugal és Utnapistim kapcsolatában. A felvilágosult abszolutizmus embertelensége és cinizmusa. Az az eszmény, amely a *Varázsfuvala* és a *Fidelio* hitét táplálja, és amely Puskin tragédiáját okozza. Kodolányi műve ebből a szempontból kétarcú. Egyfelől vállalja a hagyományos illúziókat, másfelől viszont visszamenőleges érvénnyel hatálytalanítja azokat. Hasonlóan Bergman Sarastro-ábrázolásához és Nádas Péter *Fidelio*-interpretációjához. Csakhogy teszi ezt 1945–46-ban, Sztálin fénykorában. Azag-Aja, a hagyományos véres diktátor bukásán túl a rendszerépítő diktátor létét is *bűnnek* minősíti, akinek léte végül is az emberiség megmentése helyett pusztulásának kihívásához vezet. Sőt ez minősül főbűnné: ennek ellenében kell a bárkát elkészíteni. A bűn *súlya* ekkor folytathatatlaná teszi az emberiség kisiklását: „új ég, új föld” kell, hogy újrakezdhesse történetét az emberiség.

Csakhogy: az új emberiség is bűnben fogant. Gilgames, az „új ég, új föld” királya maga is „Nannar gyermeke”, egyidőben fogant a bűnrel és a büntetéssel. És ezt hordozza élete során. Hiába Utnapistim fogadott fia és hiába Samas-súm-iddin tanítványa: Lugal Világtornyát akarja építeni, és majd ő lesz Uruk királya. Benne megújul a Vízözön kérdése: a diktátor és az önmagát kiteljesítő ember kettőssége. Most már nem Lugal és Utnapistim kettőssége, de a halandó ember ellentétes végletei gyanánt. A szerepvállaló és az önmagát tökéletesítő emberi kettősség robbantja fel Gilgames személyiségét. Mert ahol nincs meg a közösség demokratikus önfenntartó egyensúlya, ott mindig újrakezdődik a király és az egyes ember konfliktusa. Az eredendő bűn.

Lugal-Utnapistim és Gilgames tragédiáját azután még két, bibliai személyiség sorsát átélve próbálja feloldani Kodolányi. Jézus-regénye Utnapistim útját követi, és Gilgames vágyakozását akarja beteljesíteni. A halhatatlanságot a halandó világ ellenében. De Utnapistim mellé mindig odakéredzkedik Lugal, Jézus mellé meg kellett írnia a Mózes-regényt is. A népet teremtő diktátort. Gilgames fordítottját: Gilgames a király- szerepből kibontakozva kérdez rá az ember létbölcséleti sorsára, Mózes az egzisztenciális létezésből kényszerül a népvezér szerepébe. És a probléma tovább izgatta: Dávid-regényre is készült.

Utnapistim, Jézus, a halhatatlanságra vágyó Gilgames és az Istennel szövetséges beavatót, Mózes a példaképe, a szíve szerinti hős, mégis Lugallal, Gilgames királlyal, a népvezér Mózessel, sőt Jehuda bar Simonnal, az árulóval kell számot vetnie, hiszen ez a mindig viszsztatérő történelmi adottság. Erről szól a *Vízözön* története; királyok és próféták szembeszegülő harca a Biblia; Jézus az erőszak áldozata lesz, világháborúk és diktatúrák határozzák meg az író életét, népének létét is. Egyetlen katasztrófa – a náciizmus provokálta világháború – ihlette művét, de megoldásába beleszólt a történelem teljességének tanulsága. Mint közvetlen változást (1945) követő adottságok rendszere.

*

Ha Szabó Lőrinc a *Tücsökzenében* konkrét önéletrajzból építkezik, Kodolányi a *Vízözönben* éppen ettől szakad el (*Süllyedő világ*), hogy felépítsen egy ideális életrajzt. Mert a *Vízözön* nemcsak egy történelmi bűn és büntetés, a nagy katasztrófa története, hanem egy ember-modell átgondolása is: a kezdet és a vég szembesítése; Gilgames és Utnapistim; az útja elején álló ifjú (az *Érlelő diákevek* megfelelője) és az örök életre megérett tökéletesség (a *Tücsökzene* életmagyarázó verseinek testvérvilága), a keresés és a célbatalálás, egymásra vetítve, egymás sorsában tükröztetve.

Ahogy a magatartásképletek viszonyítási pontokkal, modell-értékű történetekben való jelenléttel fejeződtek ki (tehát a lineáris elbeszélést kihasználó, mégis e konvenciótól részben eltávolodó részletekben: betét – vízözön történet), az ideális életrajz is kilép a lineáris történetből, annak az egészében állandóan jelenlevő tényező. A szöveg linearitásához legfeljebb annyiban van köze, hogy a katasztrófa-cselekmény indítása egyben az életrajzi rétegezethez *tudatosításával* esik egybe: Utnapistim becsukódása a külvilág számára és nyitottsága a magasabb világok, síkok felé (megvakulása); illetőleg a betét-cselekmény kezdetén (a szövegszerű linearitásban, tehát ezzel szinte egyszerre) Gilgames megszületése, aki magában hordozza a szöveg folyamán ugyanennek az Utnapistim-létnek az alsóbb fokozatait. Ezáltal kap értelmet a *Vízözön* szövegében az ifjú sokat hangoztatott egyharmad ember-kétharmad isten jellege és az, hogy „kiképzése” során nem léphet a Hetedik Házba, „az élet és a ha-

lál titkaiba": Ő valóságosnak lát mindent, a létezés felsőbb síkjai bezáródnak előtte, Ő ott végződik, ahol Utnapistim kezdődik. Kettőjük létezésében van jelen a szöveg egészében a misztikus emberi létezés. Kodolányi ugyanis az emberi kiteljesedést nem cselekmény által beteljesedő nevelődés útján, térben és időben tételezi fel, – hanem a tér és idő kikapcsolásával, megszüntetésével, a létezés síkjainak misztikus átélésével.

Kiindulását e szemlélet alakításában Kennsbert Károly *Misztika mint világnézet* című, 1941-ben megjelent kompilációja jelenti. Ez a könyv az indiai és a keresztény szemléldést egyezteteti, és a létezés misztikus értelmezésű hét síkját írja le.

A Kennsbert-könyv a személyiség helyzetét e síkok által meghatározott világban így fogalmazza meg: „A sok ál-én, a sok személyes öntudat csak a személytelen, az igazi Én-nek változatos megnyilatkozása, mint ahogyan a színes mozaikablakon átvilágító napfény sokféleképpen színeződik (...) a sokféle személy valójában ugyanannak az egyetemes Én-nek részese. Minthogy az emberek általában nem ismerik önmagukat, az egyetemes Én-t sem ismerik, és így egyéni különállóságuk tévedésében élnek. De amint a sok elkülönült személy öntudata elhagyja a szubjektivitás forrását, a személyiséget, tehát személytelenné válik, abban a percben megszűnik minden elhatároltság (...) Az objektív megismerés akadálya, a szubjektív tényező, a személyben gyökerezik s ettől elválaszthatatlan. A személyiség azonban, mint az anyagi világ része, mulandó, s vele együtt a szubjektív megismerésnek minden tartalma, úgy a személyes öntudat is, elenyészik. Az öntudatnak tehát, ha nem akar a személyiség sorsára jutni, menekülnie kell. Számunkra a *lét annyi, mint öntudat* s ha lenni akarunk, öntudatunkat ki kell emelnünk a halálraítélt személyünkből, hogy részese legyen a személytelen lét örökkévalóságának, az életnek. A személytelen lét, az egyetemes Én tudata az az állapot, amelynek tartalma mindaz, ami valójában van. Csak ez az én van, öröktől fogva és örökké.”

Ennek az elmélyülésnek négy fokozata van: koncentráció, meditáció, kontempláció és a legvégső állapot, az unio mystica, a hindu szamadi. „A *koncentráció* tulajdonképpen öntudatos ébrenlét, a *meditáció* öntudatos félálom, a *kontempláció* öntudatos álom, a *szamadi* pedig a legmélyebb alvás öntudatos formája; ha ez az állapot állandósul és az anyagi világhoz fűződő minden vágy kialudt, az öntudat abba az állapotba kerül, amelyet az ind filozófia felszabadulá: (móksa) vagy nirvána (kialvás) névvel jelöl.” (Borbély Ervin emlékezése szerint Kodolányi neki azt mondta, hogy háromszor jutott el a szamadi állapotába.)

Ezek a síkok hullámzanak a *Vízözön* szövegében, Gilgames (és Lugal), illetőleg Utnapistim (és Samas-súm-iddin) történetének elbeszélése során, és az elmélyülésnek ezek a fokozatai jelentkeznek az említett szereplők létállapotaiként. Természetesen – és főként a *Vízözön* esetében – nem ilyen teoretikusan, rendszerelvűen. Inkább a cselekményszöveg mozzanataiként, a szereplők jellemzésének végleteiként.

Ahogy az író később benneragad a mítoszi tematikában, úgy épül majd ki, alapozódik mindinkább a szemlélete. A *Vízözön* értelmezésénél még elégséges a Kennsbert-könyv és a Biblia ismerete (persze Várkonyi könyvével, a *Sziriát oszlopaival* kiegészítve), utóbb már így nyilatkozik róla: „afféle ábécés könyv azok számára, akik az alapfogalmakkal meg akarják ismerkedni” (1952. július 30.) Ugyancsak Szabó Istvánnak írja 1952. július 30-án, de hasonlóképp sorolja az olvasnivalókat Koren Emilnek írt levelében: „csak néhány ismertebb áilomásra hívom föl a figyelmedet, ami ma is az európai kultúra szerves része. Íme: Pythagoras, Empedoklész, Hérakleitosz, Platón, szent Ágoston, Ignatius, Plotinos, alexandriai Clemens, a középkori Eckhart, aquinói szent Tamás, assisi szent Ferenc, siennai szent Katalin, nagy szent Teréz, majd Giordano Bruno, Spinoza, Berkeley, s már itt vagyunk a mában; Böhme, Angelus Silesius, Descartes, Fichte s így tovább (...) Dosztojevszkij is misztikus volt, noha realistának vallotta magát, de hozzátette, hogy ez a realizmus magában foglalja a nem érzékelhető világ valóságát is. Misztikus Rabindranat Tagore. És nem ok nélkül mondják misztikusnak a marxisták a mai nyugati természettudományt, mert Eddington, Einstein bátran misztikusnak nevezhetők.” Majd augusztus 30-án folytatja: „Látni fogod, hogy az emberi faj filozófiája és vallása mindig minden korban s minden történelmi fázisban egy volt, csak a formái változtak. Meg fogod érteni nagy kultúrkorszakok keletkezését egy-egy hatalmas méretű misztikus élményből, továbbgyűrűzését, formákba alakulását, kifejlődését írásban, építészetben, szobrászatban stb., megmerevedését, aztán a bomlás fázisait, a realizmust, végül a naturalizmust, a teljes széthullás állapotát. De ugyanakkor az új, friss misztikus élményt s egy új kultúrkorszak születését is. Ezek a hullámgyűrűzések csodálatosak és tanulságosak. Végezetül azt is megérted, hogy tudomány is csak egy van, mint az emberi faj őstudásának korszerű megfogalmazása.”

Akarattjai magányában így válik majd rendszerré benne az ötlet, amelyet a *Vízözön* írásakor gondol át. Akkorra a bűn-büntetés elve a misztikus egység meglétének, illetőleg bomlásának stádiumai szerint alakul.

A *Vízözön* idején az egyik véglet: „Az emberek élnek, munkálkodnak s meghalnak. Az időben élnek. És az idő törvényeinek engedelmeskednek. Az időtlenség eseményeit csak mi látjuk, a világ isteni számait, az örökkévaló törvényeket csak mi ismerjük. Ha a tenger beljebb zúdul a szárazföldre, ők is beljebb vonulnak. Ha a földeket elárasztják a vadvizek, a dombokra mennek. Ha a csatornák és a zsilipek megromlanak, szidalmazzzák a mérnököket és lázadnak, de beletörődnek. Ami következik, nem tartozik rájuk, hanem a fiaikra, unokáikra és dédunokáikra, mint ahogy az ő dolguk sem tartozott a nagyapáikra, őseikre. S azt hiszik, hogy a pillanat, amelyben élnek, örökkévaló. Csak mi látjuk, ő, Utnapistim, hogy az örökkévalóságuk: pillanat.”

A másik véglet: „Utnapistim korszakokon esett át, többször újjászületett”. Maga a betét története is, a „kettősórák népének” mértékével mérve: „Legokosabb, ha visszalépünk néhány ezredévvvel, vagy még többel is, abba az időbe, amikor Atra Hasis, azaz Nagyészű, vidéki birtokán tartózkodott.” Ez a „visszalépés” adja ki a betét történetét.

És itt említhetjük a regény nagy jelenetét, amikor térből és időből kiválva, anyagtalannul idézheti a két főhős egymást maga elé a háború legvéresebb, legelkeserítőbb pillanataiban szinte „csúcstalálkozóra” Tükörjelenet: ugyanakkor hívja Lugal Utnapistimot, mikor végre Utnapistim is úgy dönt, hogy meghívja Lugalt. Kodolányi elképzelésében misztikus erő segítségével idézi a két oldal legsúlyosabb személyisége egymás asztráltetését: tárgyalná meg a vérontás megszüntetését, a bűn fékezését, mert elközelt a büntetés ideje. Így jöhet létre a magas szintű megértés és a fájdalmas, tehetetlen meg nem értés. Így válik nyilvánvalóvá a regényben a misztikus kapcsolat és a politikai különbség.

De a kiválasztottak és a „kettősórák népe” között nemcsak térrel és idővel fejezhető ki a különbség. A „visszalépés” nemcsak cselekményszerkezeti elem, hanem a világ számára megvakuló (tehát a bűntől végleg elforduló) Utnapistim belső látásának, tökéletességének bemutatásához vezet. Hiszen azon a vidéki tartózkodáson látta a jósjeleket, amely az egymást pusztító Erech és Szurippak ellenében érkező égi sárkány fenyegetését adja tudtul: figyelmeztetésül a kettősórák népének és megerősítésül az önmaga tökéletességét választó bölcsnek. Aki „vidéki birtokán tartózkodott”. És ugyanide ment vissza, miután a falanszter-képzetet hajszoló Lugalal szakított. A kilépést mindkét esetben térbelileg is jelképezi az író, ezzel keretelve a *betétet*, melyben a bölcs szinte földreszáll, akcióba lép, opozíciós cselekvést vállal, hogy a népeket is kivezesse a politikai bűnözésből, és ezáltal megmentse az emberiséget a büntetéstől, az özönvíztől. Ő maga képes belépni a – Szabó Lőrinc metaforájával – „elképzelt halál” állapotába: Samas-súm-iddin állandóan ezt az állapotot éli, ő ennek a beteljesültségnek a mértéke (Utnapistim is tisztelettel közelít csak felé). Kodolányi számára mégis Utnapistim a főhős, az ő regényét írja meg, mert Utnapistim misztikus életrajza is megírható ezáltal a regényben. Az állandó visszalépések története. A hullámvás. A vissza-visszatérő öntudatosító misztikus egyesülés az Istenséggel (nevezze Anu-nak, Enlil-nek, lényegében pedig, a Biblia szavával: „Vagyok, Aki vagyok”) mindegyik kulcsjelenetnél elkövetkezik. Utnapistim ismét és ismét meggyőződhet kiválasztottságáról. Ugyanakkor a kiválasztottság egyben küldetésstudattal is kapcsolódik esetében: jelen kell lennie – mint már végigkövettük a cselekvéstípusok elemzésekor – a valóságos életben is. Az élet sfkjainak összességét át kell egyszerre élnie. Ezáltal lehet misztikus életrajza is. Volt ő Lugal is, törvényhozó, közösséget politikusként megmentő, volt Gilgames is, megoldásokat kereső, szenvedélyesen segíteni akaró, végül ismét paradox módon cselekvő is lesz: az emberiség kivonulásának elmaradása idején a kiválasztottak kivonulását (a bárkát) kikényszeríti. A bűnből kivontakat ezáltal mentesítve a büntetés alól. Elindítva ezzel a büntetlen élet lehetőségét. (Amely természetesen csak illúzió lehet, hiszen éppen a megmentett, Gilgames nem juthatott a tudás Hetedik Házába, és ezáltal a megmenekülés pillanatában máris elvette a bűn csírája: Gilgames hiúsága nehezen fegyelmezi magát a számára csak késleltetve ígért királyság esélyét hallva.)

Kodolányi itt választja szét a nevelődési regényt (Gilgames életrajzát) a misztikus életrajztól (Utnapistim képlete). Ugyanis itt, a regény zárásában érezteti a kettő közötti különbséget. Utnapistim és felesége végső misztikus halál-öröklét-egyesülésében benne érezteti az

élet teljességét, éppen a hasonlóság érzékeltetésével. Amikor emlékeztet az „Istár-révületére”, a szerelmi egygyólvadásra. Amely ezáltal a cselekvés szintjéről a misztikus azonosulás szintjévé minősül. Utnapistim és Szabítum a halál pillanatában teljes életüket egygyérezkelek, kiteljesítve a misztikus életrajzot.

Ezzel szemben Gilgames már ebben a történetben is királynak készül, azaz Lugalnak, akinek nem teljesezhet be a misztikus életrajza. A *Vízözön* zárásakor „fájó, megalázó sérelmet” érez, „szíve égett”. Ő mindezeideig valóban „érlelő diákeveket” élt át. Tanulóeveket. Amelynek *elmúlt* emlékei ott úsznak vízihullává puffadva az özönvíz tengerén. Héa, meg a papnő-szerető. Ami élteti: a vágyódás, a hiány Istár szerelme után – ahogy majd a halhatatlanságot is keresi a regény folytatásában. Mert keresnie kell: neki nem épül a misztikus életrajza.

És ahogy Héával és a papnővel tárgyi valóságukban találkozik, éppúgy fog a következő regényben fiatalkori, özönvíz előtti szerelmes önmagukkal, az ifjú Gilgamessele és Nurmával, feleségével *öreg*en, *egyedül* találkozni – és nem ismernek egymásra. *Tárgyilag válik múlttá régi önmaga*. Mert *ő* mindent *valóságosnak* lát. Mestere, Samas-súm-iddin ítélete ezért nem engedhette a tudás Hetedik Házába. Utnapistim – jelképesen – szerelmes ifjúságát is érzékeli a halál, a meghalás teljesség-pillanatában, Gilgames egész életét cselekményre bontja, idegen valóságokból épül az élete. Pontosabban: az öreg Gilgames megismeri a fiatal énjét, csak a fiatal nem azonosul az öreggel, Nincs meg élete misztikus egysége. Előre nem lát, nem érez – csak visszafelé tudatosít. Szabályos történelmi személyiség, akinek nem épülhet meg a misztikus életrajza.

Tulajdonképpen ugyanazt éli át Utnapistim és Gilgames történetében Kodolányi, mint Szabó Lőrinc a *Tücsökzenében*. Utnapistim misztikus önéletrajzának ki- és beteljesülésében ahhoz a szuggesztióhoz jut el, amelyet Szabó Lőrinc is sejteni enged *az elképzelt halálban* és az egész műre kiteljesedő létfilozófiai érzékelésben. Ugyanakkor Gilgames történetében átéli mindazt a fájdalmas hiányt, amelyet mindegyik nevelődési regény hőse: „Gilgames sír. Hangtalanul, áradóan, reménytelenül sír... mint aki önmagát siratja.” A halhatatlanság (vagy romantika) kék virágát. Mi maradt számára? Mint a *Tücsökzene* utólag írott darabjai, a *Helyzetek és pillanatok*: „Tudjuk, visszatért városába s még sokáig uralkodott, épített, tanított. Nurma megadó, megértő mosolya várta a város kapujában, ő fogta kézen a fáradt vándort, s vezette végig a zegzugas utcákon otthonába, ahol élnie, önmagával harcolnia kellett.”

Kétféle életrajz, kétféle hőskép szembesítődik ezáltal Utnapistim és Gilgames rajzolatában. Tudjuk, ekkoriban adja kezébe Szabó Lőrinc Gottfried Keller *Zöld Henrikjét*, amely a nevelődési regény fordulópontja. A fausti embertípus itt fogalmazódik meg talán utoljára hitelen, hogy átforduljon az esztétikumba menekülő ember képzetébe. Kodolányi itt kétféle életrajzot tudatosít, mindkettő a másik világába vágyik. Gilgames a történelmet alakítja, a ráosztódó szerepekben valósul meg – de vágyik a személyes önmegvalósulásra, a misztikus találkozásra a szerelemmel majd a halhatatlansággal. Utnapistim a teljességben élhetne, kívül a világ önző, szerepeket vállaló, politikai esélyeknek kitett körén – mégis felelősséget érez az emberiségért, misztikus teljességét mindig le akarja fordítani a politikában élő emberek nyelvére. Elvonulása kivonulás lesz menti meg a politikus emberiséget – annak akarata ellenére. Hogy újra kezdődjön minden előlről: a bűn, amely magában hordja büntetését. Lugal és Gilgames a királyok, akik a történelmet alakítják, amelyet Utnapistim opponál. A történelemben cselekvő ember és az erkölcsi mérték szembesítése, a *Biblia királyainak és prófétáinak* egymást kiegészítő világa ez, amely Kodolányi regényének szerkezetét alakítja, egyensúlyát biztosítja.

*

A misztika volt az, amely Kodolányi ember-képét hangolta; az asztrológia pedig *történelmi témaválasztását befolyásolta*: Baktay Ervin *Csillagfejtés könyve*, valamint Rajnai Lászlónak a Kodolányi-regényekhez fűzött magyarázatai alapján Szalai Éva foglalta össze vázlatosan azokat az asztrológiai tudnivalókat, amelyek a Kodolányi-regények megértéséhez feltétlenül szükségesek.

A Nap minden évben kört ír le az égbolton, melynek során végighalad a 12 csillagképen. A Nap útjának négy sarkalatos pontja van: Tavaszpont (március 21.), Őszpont (szeptember 23.), nyári és téli Napforduló (a nappálya két, legmagasabb és legmélyebb egymással szem-

beni pontjai). A csillagképek, amelyeken a Nap útja során végighalad, mindig ugyanott vannak az égbolton, de a négy sarkalatos pont nem mindig ugyanoda esik. Ez úgy történhetik, hogy az ekliptika (a nappálya) ferdességének szöge a Föld forgástengelyének lassú elmozdulása miatt ezzel együtt változik, így a négy sarkalatos pont is eltolódik. Ez a processzió, a Tavaszpont tovahaladása. A Föld tengelyének elmozdulása 25920 év alatt ír le egy kört, így a processzió is ennyi idő alatt halad visszafelé az ekliptikán. Egy majdnem 26 ezer éves periódus a Nagy Napév. 2160 év esik egy jegyre, egy csillagképre, ezek a „világhónapok”, 72 észteendő pedig egy „világnap”.

A hagyomány úgy tartja, hogy amikor a processziós mozgás következtében a Nap az úgynevezett delelőponton legfelül, az Oroszlán jegyében jár, akkor van az emberiség úgynevezett paradicsomi állapota, a tökéletes egység, a természettel való egybeolvadás. Az emberiség a világmindenség életét éli, rítusaival, szokásaival, szertartásaival ezt utánozza, ennek alapján állítja fel a maga hierarchikus társadalmi rendjét.

Az ezzel ellenkező pont az éjfélpont, ilyenkor a Nap a Vízöntő huszonkilencedik fokára érkezik. Ez 26 ezer évenként egyszer fordul elő. Ekkor süllyed az emberiség minden tekintetben a legmélyebbre.

Ez a két kardinális pont, amely polárisan szembehelyezkedik egymással. Ha összekötjük őket, akkor egy függőleges tengelyt kapunk, amit azonban keresztvez egy vízszintes tengely. Ennek van egy úgynevezett leszálló pontja az alsó, sötét féltekére. Ez a Bika jegyével kezdődik. A Bikát a Skorpióval összekötő vízszintes tengely választja el a Nagy Napciklus világos félívét a Bikától a Skorpióig terjedő másik, sötét félívtől. Az Oroszlán van tehát az ég világos felének a csúcán, vele szemben az éjszakai félív mélypontján a Vízöntő. Az Oroszlántól a Vízöntőig terjedő precessziós út az alszálló félív, a Vízöntőtől az Oroszlánig tart a felemelkedő félív.

Amikor ezen a négy kardinális ponton (Oroszlán, Bika, Vízöntő, Skorpió) a Nap keresztülhalad, akkor a hagyomány szerint katasztrófák pusztítják el a Földet, kultúrájának és lakosságának javarészét.

A Nagy Napciklusban a Nap útja: Oroszlán, Rák, Ikrek, Bika, Kos, Halak, Vízöntő, Bak, Nyilas, Skorpió, Mérleg, Szűz.

Ez az a „világszemléleti térkép”, amire Kodolányinál rákerül az epikus történet. A regényeket úgy tekinthetjük, mint a Nagy Napév egyes „hónapjainak” írói megjelenítését. A vízözön utáni korszak a Bika (Gilgames), ezt váltja föl a Kos (Mózes), majd a Halak (Jézus). A regényekben mindinkább felgyűlnek az asztrológiai szimbólumok, az író gyarapodó tudása mindinkább megköti fantáziáját.

A Vízözön még kivétel e téren, hiszen első kiadásának címe is asztrológiai tévedés. A regényben ábrázolt vízözön ugyanis nem a Vízöntő jegyében zajlott le, hanem annál mintegy hatezer évvel korábban, akkor, amikor a Nap a leszálló pontra, a Bika csillagképébe került. Ez az, amikor a hagyomány, Platón *Timaiosz*a szerint elkövetkezett Atlantis elsüllyedése. Ekkor játszódik a regény. (Az eredeti *Vízöntő* cím inkább az írás jelenkorára utal, és rimel így Hamvas Béla hasonló című esszéjére.) A regény új kiadásakor meg is változtatta a címet az író: a téves asztrológiai utalás helyett magára a témára, a vízözönre utalt.

Kodolányi az asztrológiai kényszer az első regény idején tehát nem alkalmazta. Ezért is fogalmazhatja meg a büntetést kiváltó bűnt is a regényben. Mert ha az asztrológiát követné, akkor a természeti katasztrófa mechanikus kényszer lenne, s a delelőponton való túljutás történelmi mechanizmussal vezetne a fokozatos süllyedéshez, az ideális paradicsomi állapot bomlásához. Az emberiség nem tehető felelőssé bűneiért, és a katasztrófa elkerülhetetlen lenne.

Kodolányi regényében azonban az asztrológiai következetességgel beteljesedő katasztrófa ellenében az emberi szabad akarat győzelméért „drukkol”. Fantáziája ekkori kettős ihletéből a misztika diadalát reméli az asztrológia felett.

Csak hogy éppen jelenbeli ihletője, a világháborúk és diktatúrák rendszere az, ami ezt a kettős ihletést reálissá teszi: a pusztulás tényei az asztrológiával indokolt büntetés eleve elrendeltségét idézik látomássá számára. Ugyanakkor belső megrendültsége a szabad akarat erejére hívja fel a figyelmét: a pusztulást ellenpontoszó emberi magatartás keresését, kiküzdésének fontosságát hangsúlyozza.

Átélt katasztrófa után újabb katasztrófális rendszer alakulásakor: a betét két történetének keresztpontján áll az író saját világa. A történet a jelenben nem lezárt: a személyes állásfoglalás még változtatható, elodázhatja a büntetést. Az író személyes helyzete: Utnapistim–Lugal beszélgetése Azag–Aja kivégzésekor. Utnapistim misztikus szabad akarata csillan fel, Lugal a közösség üdvére akar cselekedni. A Világtorony még nem falanszter. Az író asztrológiája és misztikája a regény írásának pillanatában, az új *Vízözön*-történet szövődésekor ezen a keresztúton áll.

A történelem a *Vízözön* jövendölését azután valósággá változtatta: az író a személyes szabad akarat általános diadala helyett az asztrológiai kényszer eleve elrendelését kénytelen elfogadni. Ami a *Vízözön*-ben játékos ötlet, az a többi mítosz–regényben kidolgozott szerkezet lesz.

*

Akárcsak Szabó Lőrincnél, Kodolányinál is óriási a feszítés a kiváltó ihlet és a megvalósítás eszmei egyensúlya között. Az egyensúlyozás kényszere Kodolányi művében még nagyobb alkotói feladat, mint Szabó Lőrinc esetében. A költő ugyanis a kiváltó apropót kizárja művéből. A „rettenetes év” csak időmegjelölésként, de nem tárgyi valóságában szerepel. Kodolányi ellenben a betét egészét kora szatírjájának is tekinti. A kiprovokált háború, a Szuripakig illetőleg vissza Erechig hullámzó világháború, az azt követő bosszú, gyilkosságok, kivégzések; az „engesztelésül” készülő emberáldozatok örült–örjögő fékevesztett ösztönfelszabadító vadsága a világháborús és emberirtó európai valóság szatírja is. A Világtorony falanszterbe rendszeresedő álma az író saját fiatalkori eszményeivel és barátaival való szembesülését jelzi. Mindez a szenvedélyes naturalista író hangnemének, mondjuk a *Tavaszi fagy*-nak a megújítása, beépítése a regénybe.

A történelem szatírja, ahogy néhány jóbarát összegyűlve a Csillagtoronyban, átéli és kommentálja a történeteket. Mint a *Tavaszi fagy* Centrál kávéházi életét, úgy láthatjuk görbétükörben Kodolányi baráti ismeretségi körét. Namzi, a zsolnárköltő sok leányával Németh László, Hétil, a szerelmi dalnok Szabó Lőrinc, Úr–Ba’u, a süket könyvtáros Várkonyi Nándor, Gubbubu, a nyugati kultúrával példázódó diplomatikus viselkedésű író Márai Sándor. Kegyetlen szatírja baráti körének, egyben szembesítés is: az értelmiség sorsa és szereplése az állandó rendszerváltozások idején (ennyiben testvére a regény Szentkuthy Cicero–regényének). De túl a szatíran, a kiszolgáltatottság és elhallgattatás előrelátása is: a Világtornyot építő diktatúra ki sem használja őket. A természetáradalom eszménye idején szükségtelessé válnak. Lugal észre sem veszi őket, Utnapistim pedig kénytelen beletörődni sorsukba: elfeledkezik barátairól. Nem azért, mert nem akar segíteni, hanem mert tudatában van: *nem tud* rajtuk segíteni. A „kettősórák népének” elitjéhez tartoznak, akik mégis megmerülnek gyarló emberségükkel a tér–idő eseményekben. A szatíra szereplői: pusztulásra válnak méltóvá. Kivéve egyet: aki emberi magatartásában is kapcsolódik a bennük alakuló értékhez: a műhöz. Kodolányi sajátos nézőpontból figyel az irodalmi életet, barátait–ellenfeleit. Mert ez a kettősórák szinte egyet jelent számára. Legközelebről írói társai életét ismeri, tehát az ő gyengéiket tudja legjobban tanulmányozni. Görbétükörből és ugyanakkor szeretettel is nézi alakjukat, körülményeiket. Hiszen a Csillagtorony társasága az igazi környezete Utnapistimnek. Ha baj közeleg, összegyűlnek, együtt vitatják meg a tennivalókat. Együtt vannak, amikor először rendül meg a föld végzetes figyelmeztetésként: amikor már nem a politikai történettel, de az elemek haragjával kell szembenézni. Kodolányi leánya, Júlia írja le memoárjában a jelenetet, amely egyik példája lehetett a csillagtoronybeli tanácskozásnak: Kodolányi és barátai összegyűlnek, vitatják, mit tegyenek a közelgő ostrom idején.

De miért is kell elpusztulniuk a Csillagtorony baráti köre tagjainak? Mert ők is úgy viselkednek, mint a „kettősórák népe”. Helyezkedők, saját mentelmükkel törődők, a tömeghisztériától megmámorosodók (például Hétil saját leánya feláldozásakor), minden hatalmat személyükben szívesen kiszolgálók.

Furcsa kettősséget figyel meg és épít bele regényébe Kodolányi: az írók személyes esendőségét, „bűnösségét” és alkotásaik, a mű halhatatlan értékét. Hiszen Hétil dalai minden új rendszerben továbbélnek, Namzi zsolnárai szólalnak meg imaként a bárkában, Gubbubu Aztlánról szóló leírása egyiptomi papokon keresztül jut el Platónhoz, ebből ismerjük Atlantist (vagy Gondvana?) pusztulásának történetét. Úr Ba’u könyvtárából maradnak meg könyvek, Simetán csillagászati számításai. Mindezek valamilyen formában továbbélnek. Hogyan is zárul a bárka-út, mit tesznek a megmenekültek? „Utnapistim pedig áldozott, sírt, leborulva

imádkozott, majd énekelt. Valamennyien sírtak, leborultak, énekeltek. Ismét Namzi egyik zsolttárát zengték. Utnapistim hangja úgy tört ki a szabadban, mint az égi bikáé. A nők ajkán hárfahúrok zengtek, a gyermekek mintha sípokot fújtak volna. Vastagon brummogtak, zúgtak a férfiak, Sur-Sunabu vezényléshez szokott torka rekedten kiáltott a széles mindenségbe. „Új ég, új föld van születésben, új kozmikus napba lép az emberiség a Bika jegyében. De Namzi zsolttárai élnek.

És mégis, hol vannak az írók? Elvesztek, mert életük nem emelkedett műveik szintjére. Íme Simetán, a haldokló csillagász, aki legjobban tudja a vészhelyzetet, ő is milyen önmagára gondolva medítál: „Utnapistim, Hétil, Ur Ba'u, Gubbubu, Namzi... Miért nem tudnak összefogni? Miért nem találnak ki valami mentséget? Miért nem segítik őt, hogy legalább a Csillagtorony igazgatója lehessen, s tekintélyének latba vetésével közös véleményre hangolja a Birodalom komoly elméjét, Beavatottját, mahhuját, bölcsét? De hát, úgy látszik, immár el kell vesznie, félrelökve, az útfélen, elfeledve... A világ, az emberiség romlásba rohan.” A halhatatlan dolgok tudója a pusztulás pillanatában is a pusztuló világ időrendjében és érték-hierarchiájában gondolkodik. Még Gubbubu volt a pusztulók között a „legsztóikusabb”: „En legalább bátran vagyok gyáva.” Mégis földi hívságokhoz ragaszkodik végső percéig: végrendekeznek, Lugalhoz zaladna tanácsba. Végül az önkritikus mondatot is leírja: „A világ kérdőre fog vonni bennünket, mit tettünk ezekben a szorongató időkben az emberiség jövőjéért...” Csakhogy ez a sztoikus számvetés is kevés most már, amikor az a világ, amelynek normája szerint eleganciával él és hal, – értelmetlenné válik: „A világ? Mi az a világ? Hol fog felelősségre vonni? Hogyan? Mikor? Ez egyfajta zavarosság... – S az íróvéső lapos végével gondosan kisimította a fölvésett varázsjeleket.”

A művek megmaradnak, az esendő emberek „fölkött összezsapott a fekete áradat”. Akik személyükben Azag-Aját vagy Lugalt (esetleg még válogatás nélkül is) kiszolgálják, az emberáldozat ellen nemhogy szavuk sincs, de mámorosan részt vesznek benne – mulandók. Ha közben ennek ellenére képesek olyan műveket létrehozni, amelyek más korszakokban is az emberi létezés alapképleteit fejezik ki – a művek megmaradnak. Így épül a műbe, a *Vízözön*-be Kodolányi kemény vitája Hétil-Szabó Lőrincsel, de tulajdonképpen a különböző csoportosulásokban tüzet fogó gyorsasággal bizakodó, majd mindből hamar kiábránduló korábbi önmagával is. Kommunista kezdeteivel éppúgy, mint későbbi, a különböző nemzetmentőnek vélt mozgalmakkal való – német–ellenes célzatú – kapcsolódásával, közeledéseivel szembe fordul e keserű szatirikus ítélkezés során.

Egyetlen barát menekül meg a büntetés elől, és ez Namzi. Hogyan is magyarázza a betét elején Utnapistim a jós-jelenetet? „Le kell mondanunk a Szurippak ellen vívott áldatlan harcra. Le kell mondanunk az egymás ellen folytatott küzdelemlről. Le kell mondanunk városunkról, földünkéről, hazánkról, palotáinkról és templomainkról. Le kell mondanunk varázserőnkéről. Mindenről le kell mondanunk, mert erőnk s hatalmunk átkozott az eljövendő Égi Gyík előtt. Ha mindenről lemondunk, meg fogjuk hallani az Égi Atya szavát.”

Namzi az egyetlen, aki eszerint cselekszik, aki kivonja magát a politikai élet szolgálatából. Figurálisan, életrajzi esetlegességében: Németh László. Ő az, aki mindig kivonul, ő az, aki előre tudja a pusztulást, ő az, aki semmilyen mozgalommal nem vállal közösséget, aki az ostrom után vidékre költözik és állandóan vidéki menhelyekre vágyik. De túl a konkrétumon, a regény szerkezetében Namzi az az értelmiségi művész, aki a „kettősórak népből” tudomásul veszi a kényszert: el kell hagyni a személyes szabadságot korlátozó világot, ki kell vonulni belőle, különben a személyiség a bűn szolgálatává válik. Őbenne formálódik a mindennapi életben gyakorlattá az Utnapistimben testet öltött misztikus életrajz. Namzi az esztétikumba zárkózó értelmiségi – aki életét is esztétikai mértékéhez alakítja. Benne megszűnik a kettősség: a napi élet és a művészi alkotás kettőssége. Óra visszahat saját műve. Azt az életmódot választja, amelyet művében és műve által követni szeretne.

Namzi sorsában válik gyakorlati életreceptté Utnapistim hősi és archetipikus cselekvéstípusa és misztikus életrajza. Az archetipus gyakorlati, mindennapi érvényességét bizonyítja.

A regényben sorsa függetlenedik Utnapistimétől. Nem a bárkában menekül meg, de saját bűnből kivetkőző élete jogán. Utnapistim tudja, Gilgames látja gyűrűjében megmenekülését. Tulajdonképpen Namzi a bárka visszaigazolása: van ember, aki megértette a veszélyt, a politikai-háborús-zsarnoki rendszerek bűnös voltát, és van ember, aki kilépett a bűnös körből.

Az emberiség határhelyzetében elképzelhető a hatalom bűnéből kibontakozó ember. Tehát szükséges a bárka, amely „új ég, új föld” körülményei közé visszaállítja az életet.

A szatíra így válhat át a regényben pátoszra és Kodolányi kedvelt műfajára, a didaktizsira. Az oktatásra. Utnapistim a csodás (vagy a műfaji meghatározás – meseregény – szerint mesés) története Namzi áldozatos életével válik igazolhatóvá.

És ez a Namzi nemcsak Németh László. Ő legfeljebb a baráti körben az első modell. Maga Kodolányi, az annyira nem Namzi-alkatú, könnyen hívó és haragra lobbanó indulatos ember, aki görbetükrökből nézi a politikus világot: ő maga is fölkészül ezzel a regénnyel a Namzi-életre. Nemcsak későbbi mítikus témájú regényei mutatják ezt, hanem 1945 utáni levelezése is. A szatíráig naturalista ítélkező ekkortól megértő-tanácsadó „mesterré” válik az újból rászakadó nyomorban is. Megemelkedik szelleme, megbékélt sugárzás hatja át közlendőjét barátai, a Csillagtoronybeli valahai társak irányában. A *Vízözön*-ben János jelenéseit éli át, valójában a Passiót, „száll a alá poklokra, harmadnapra föltámadott, felszáll a mennyekbe”. A megpróbáltatásokat átélte szenvedő ezekben, a *Vízözön*-nel kezdődő regényekben élte át emberisége feltámadását.

Életrajzának ismerői talán az elkövetkező években is nehéz természetű emberként jellemezhetik. Közvetlen barátságai ezután is abbamaradhatnak, néha drámaian meg is szakadhatnak, mégis regényeinek archetipikus meghatározottságában, leveleinek kisugárzásában egyaránt a megbékélt élet felé irányítja olvasóit, barátait. Nem az embertelenség elfogadására, de önmagunk belső világának elrendezésére sarkall. Mert az igazi közösséget az önmagunk megbékélt emberek szabad együttesében keresi.

Utópia? Meseregényben gondolja mindezt végig, az emberiség eddig legnagyobb katasztrófája pillanatában, személyes sértettségének mélypontján. Mindennek ellenében.

EGY KODOLÁNYI-REGÉNY KIMARADT RÉSZLETEIRŐL

Az ókori témájú mitikus tárgyat feldolgozó regényei sorozatában harmadikként elkészülő, *Én vagyok* című regényét Kodolányi János 1950–51-ben írta. Az író már az *Én vagyokot* is (a sorozatot tetralógiává bővítve *Az ég csipkebokorhoz* hasonlóan) összegzőnek, a sort lezárónak tartotta. Tagadhatatlan, hogy a regény hősebe, az áruló Jehudába az író a saját személyiségét vetítette bele, érzékeltetőbben és megfoghatóbban, mint bármelyik korábbi hőse esetében. Két én szembesül egymással a regény lapjain. Az egyik a magányos, sértődötten visszahúzó, a környező világ félelmeit értetlenül szemlélő, mégis azoktól befolyásolt, megbocsátani nem tudó, önboncolgató ember. Ez Jehuda állapota megvilágosodása, magára eszmélése előtt. És a regény lapjain Kodolányi megírja a felismerés létállapotát is. Az árulásból így üdv történet lesz; a passió legellenszenvesebb és nélkülözhetetlen szereplője megérti a Jézus-jelenséget és önmaga szerepét; tisztult tudattal veszíti életét. Ezt a megbékélt, tisztult tudatot tetten érhetjük Kodolányi ezidőjájt írott leveleiben is.

Noha a regény 1950–1951-ben keletkezett, jó húsz esztendővel később, 1972-ben láthatott csak napvilágot a Magvető kiadó gondozásában. (Egy önmagában is teljes részét szintén a Magvető már 1957-ben kiadta *Jehuda bar Simon emlékirata* címmel.) Ám az, ami 1972-ben megjelenik, az eredeti kéziratnak csak a nagyobbik hányada, és nem a teljes szöveg. A

842 **kötet szerkesztése során jelentős részek, összefüggő egységek, bekezdések, mondatok, kifejezések maradtak ki a regényből.**

Az eredeti kéz-, illetve gépiratban még szereplő, de a kiadottba már bele nem kerülő részekből következik itt két összefüggő, hosszabb terjedelmű részlet. Mindkettő fontos a mű egésze és az író felfogása, világlátása szempontjából is.

A regényben ábrázolt történelmi-politikai viszonyok képezik az első részlet tárgyát. A kordokumentum, ha ismerjük Kodolányi véleményét, nem kíván részletes elemzést. Egyik levelében erről azt írja: minden írás, korának szerves produktuma lévén, dokumentum – szándéktalanul és akaratlanul is az. A regényben leírt okokat és a belőlük következő állapotot az író megélhette. A részlet utolsó, az újratestesülésről szóló mondatai Kodolányi szemléletének lényeges elemeit mutatják meg.

Erről az életfilozófiáról van szó a második részletben is, melyben a világról, a szeretet vallásáról és az emberről oktatja a megbízott tanítvány, Philippos a másikat, Jehudát. A szövegben is utalás történik rá, ezért meg kell említeni, hogy Kodolányi szerint a "pokol", az "örök tűz" kifejezések ferdtételek, utólagos betoldások az Evangélium szövegébe, amelyben eredetileg az "egy aión" szerepel. Tehát: mindenki üdvözülni fog, mert többszöri újjászületései során lehetőséget kap a megtisztulásra, és – mint Jehuda – eljut a fénybe. Erről, és Jesuah származásának az ősidőbe vesző részleteiről is beszél a kiemelt szöveg. Erről a regény más helyein így nem történik említés.

Kodolányi – szokásától eltérően – a már elkészült regényt újból átdolgozta, tömörítette; amit előbb öt hónap alatt végzett el, azt másodjára két és fél hónap alatt írta meg. Az így elkészült változattal elégedett volt, legnagyobb művének tartotta. Méltó lenne ennek a megítélését az olvasóra bízni, az egész mű ismeretében.

KODOLÁNYI JÁNOS

Én vagyok

(Két kimaradt részlet a regényből)

Hol itt, hol ott bukkant föl egy Makkábi-ivadék s amint megfúvatta a kürtjeit, napok alatt ezek csatlakoztak hozzá. Érec Jiszraél ragaszkodott a hős Makkábi Jehuda s a bölcsen, bátran kormányzó Simon főpap családjához, nem habozott elhagyni otthonát, fegyvert fogni és harcolni Jiszraélért. De a fölkeléseket véres megtorlások követték. Herodes minden tekintélyesebb férfiút kivégeztetett, minden nevesebb családot kiirtott, már csak azért is, hogy vagyonukat elkobozhassa, feneketlen pénztárát megtölthesse. A római előkelőket folyton kenne kellett, hogy a császárnál kedvező jelentéseket tegyenek. A légiók vezéreit busás összegekkel jutalmaznia. De hol Galileában, hol Samáriában, hol a judeai hegyek között, vagy a Jordánon túl támadtak a föld alól is lázadó seregek s leverésük nagy és véres erőfeszítésekbe, roppant sok pénzbe került. Ezek, tízezrek haltak meg, csontjaik jeltelen sírokba merültek. Falvak, sőt városok jutottak dögrovásra, váltak rommá. Családok, nemzetségek pusztultak ki. A megtorlás még a nőket, a gyermekeket sem kímélte. Jiszraél népének java pusztult el így: az értelmes, lelkiismeretes, tanult, büszke, áldozatkész férfiak és nők tömegei. Százakat nyelt el a Kinnereth tavának mélysége, kővel a nyakukon. A babiloniak, az asszírok, a szírek rémuralmának legborzasztóbb emlékeit is feledtették ezek a borzalmak, a perzsák uralmára pedig úgy gondoltak, mint a béke, a méltányosság, a szabadság korszakára.

Küldöttségek sora járult Rómába a császár elé, hogy az „edomita rabszolga” féktelensé-

Jelenkor 1989. sept., 9. n.

ge ellen védelmet könyörögjön. Ötven férfiből, százból, ezerből álló csoportok. Heródest egy követség így jellemezte Augustus színe előtt: „Névleg királyunk, de valójában a legkegyetlenebb zsarnok, népének megrontója. Nem átalította önkényes újításaival szokásainkat meggyalázni. Alattvalóinak egész sorát soha nem tapasztalt kegyetlenséggel végeztette ki. Akiket pedig megkímélt, állandó rettegésben éltek: életüket kegyetlensége, vagyoniukat kapzsisága fenyegette. Az idegenek városait csinosította, ámde a saját alattvalóit kiszípolozta és tönkretette, s akik trónralépése idején jómódúak voltak, most koldussorban tengődnek. Az előkelőket a legcsekélyebb gyanú alapján is megölette, vagyoniukat elkobozta. Akik mégis megmenekültek közülük, mindenükből kifosztva kerültek ki a markából. Az adókat irgalmatlanul behajtotta, de ezeken felül gazdag ajándékokat is követelt magának és hozzátartozóinak. Az adóbérlők zsarolásától csak bőséges vesztegetéssel lehetett megmenekülni. Asszonyaink és hajadonaink meggyalázásáról csak azért hallgatunk, mert az áldozatoknak is érdekük, hogy szegényük rejtve maradjon. Ha vadállat uralkodott volna rajtunk, az sem lehetett volna kegyetlenebb. Évtizedek óta szenved a népünk, de mindazt, ami a múltban történt, nem lehet összehasonlítani mostani nyomorúságunkkal, melynek egyetlen okozója: Herodes.”

Ez a „nagy”, ez a „vadállat” főpapokat öletett meg, saját feleségét, fiait sem kímélte, gyermekeket fojttatott vízbe, a rómaiak által megszábot adókat és vámokat hatszorosokra emelte, nőket hurcoltatott el éjszaka, okkal-ok nélkül házkutatásokat rendeztetett, álruhában járt a nép között, nyájas beszélgetésbe bocsátkozva panaszkodásba ugratta a gyanútlanokat, aztán lecsapott rájuk. Az ország megtelt besúgókkal, kémekkel, mint piócával a mocsár. Besúgóit az elkobzott javakból jutalmazta. Kémeit a nép pénzéből fizette. Ami kiszállítható, elvihető volt, római meg görög kereskedőknek pocskolta el. Ömlött a gabona, az olaj, a vas, a nemes fa, a drága illatszer, az aranyedény Rómába, korrupt szenátorok, éhes udvari emberek, mohó katonák híztak rajta. Seregestül telepítette ide a görögöket, városokat, templomokat épített nekik.

„Mint a róka, tolakodott a trónra, mint a farkas, úgy uralkodik” – mondta róla a nép.

És ez a kegyetlen zsarnok Messiásnak képzelte magát. Az egész világon uralkodni akart, ahogy Jesajahu írásaiban olvasta. Előbb római segítséggel Jisraél trónusára kapaszkodott, majd Jisraéllel minden országot uralma alá akart hajtani. Alázatos, mindenre kapható szolgája volt Rómának, játszotta a hűségest, a megbízhatót, de várakat, falakat, tornyokat épített, hogy egyszer, ha eljön „az idők teljessége”, szembeszálthasson az Impériummal. Egy rabszolgát megöletett, mert egy vénasszony azt jósolta, hogy attól a rabszolgától fog születni a Szabadító. Féltékeny volt, mint egy kifestett banya, nem bízott a maszületett csecsemőben sem. Éjjel-nappal rettegett, s rettegését vérrel altatta el.

Mikor végre sírba szállt, halála napját örömmünneppé avatta a nép. Sokan kérték a rómaiakat, tegyék Jisraélt olyan római provinciává, mint más országokat, mert a nyílt pogány uralmat is többre becsülte már a félszidó-félpogány edomita család uralmánál.

De azért egyre várta, sőt mindenképpen előkészítette a dicsőséges Érec Jisraél föltámadását is. A sok szenvedést, nyomorúságot a messiási idők vajadásának hitte. A zeloták titkos csapatai nem aludtak. Rajtaütésekkel, gyújtogatásokkal, rablással, gyilkossággal küzdöttek az idegenek, meg a velük együttműködő izraeliták, a lanyhák, a gyávák, a közönyösek ellen. A megtorlás kegyetlen volt: a herodesi rendőrség kivizsgálta az esetet, a bűnösöket a bizonyítékokkal együtt átadta a római hatóságnak s az nem sokat latolgatta a számára idegen vádlott mentőkörülményeit: keresztre feszítette a szerencsétlent. Nem értette ennek a nagymúltú népnek sem a vallását, sem a vágyait, eszményeit. Csak azt látta, hogy míg más népek zokszó nélkül túrik a római uralmat, békésen dolgoznak, templomaikban fölállítják a császár szobrát, ez az átkozott népség nem éri be az önkormányzattal, semmibe veszi a római jogot, megveti a Pax Romanát, az emberiségnek ezt az áldását, különös hagyományaija zárkózik, olyan álmok után fut, amiket minden művelt ember kinevet. A Caesar szobrát nem hajlandó fölállítani a Templom udvarán s inkább meghal, semhogy megtúrje a fogadalmi táblákat, a sasokat s a vadkanfőket városaiban.

A nép vakon hitt a jóslatokban, a Masiakh eljövetelében.

Az ő uralmát készítették elő Jochanan hívei, meg az erőszakkal küzdő zeloták. A világról lemondó esszéusok s a városi életet utáló rechabíták. Az önkéntes szegénységet vállaló jám-

bor ebioniták s a föl-fölbukkanó magányos nabik. Néhány tudós, aki túltette magát a csillagok vizsgálatának tilalmán s a babilui torony csillagtudósaival állott kapcsolatban, a titkos tudományokba merült. Egyre szélesebb körben szivárogtak szét valódi vagy koholt jóslataik. Boldog-boldogtalan a szent iratokat böngészte s világos értelmet magyarázott homályos szavakba. Jeleket láttak, amiket csak látni és érteni kellett. Ime, a Nap, a Kosból a Halakba fordult, új világhónap kezdődött, közeledik az „idők teljessége”, s amit el kell szenvedniök, az a fölbomlása egy kornak. S az új kor születésének vajúdása. Nem volt titok, hogy a Jupiter-Szaturusz együttállásakor prófétának kell születnie, bár, hogy mikor lesz az együttállás, a közönséges ember nem tudta. Mikor a ritka égi jelenség bekövetkezett, híre rohamosan elterjedt, és senki sem kételkedett, hogy a nagy próféta, a Szabadító csak itt, a szenvedések földjén, a „könyvek völgyében”, Jahve gyermekei között születhetett meg. Mert Jahve nem hagyja el népét, nem töri meg a szövetséget, amit Mószéval kötött. A pogány népeket Jiszraél Fölkentjének lába alá veti zsámfolyul, s megbünteti ellenségeit, fölmagasztalja barátait.

Herodes és családja azonban a rómaiakkal kötött szövetséget s nem Jahvéval.

Ezek a római szövetségeseik meg görögjeik józan emberek voltak. Bent ültek a hivatalokban, a vállalatokban. Kitűnő orruk dögszagot érzett a nép legcsekélyebb megmoccanásában is. Ők támogatták a „nagy” Herodest, ők voltak Herodes Antipas támogatói és hívei is. Ők rémítették a „király” szerepében tetszelgő fejedelmecskét s hatalomra éhes feleségét, Herodiaszt lázadással, kínhalállal – s nem is ok nélkül. Ők helyeselték Jochanan elfogását, majd kivégzését, bár Herodes erre a lépésre szorongva szánta el magát. Az újratestesülésben nem hitt, ámde mit lehessen tudni, hátha maga Élijáhu vagy Elisa Jochanan, s az ég tüzét hívja le az ő s minden hozzátartozója fejére?

S alig tűnt el Jochanan Makaur börtönében, már itt volt a másik, Jesuah...

* * *

Megint hallgattak. Jehuda komoran bámulta a vizet, kezét a selymesen hús hullámokba merítette. Most volt szüksége önuralomra, türelemre!

– És ha mindenki a keskeny útra tér, mi lesz akkor? – kérdezte fakó hangon.

– Nagyon egyszerű, atyámfia. Akkor mindenki fölértkezik a Csúcsra. Mint a Nap, ha legmagasabban áll az Égen, éppen a Világkereszt közepén. S kiárasztja fényének, melegének, áldásának teljét. Akkor eljön az Embernek Fia, az örök ember, aki mindenkiben meg akar születni, de csak kevesekben fogamzik és születik meg. Róla szólt Dániél s róla Hénoch atyánk. Ha pedig ez megtörténik, akkor az ember eggyé válik az Atyával, a sokból egy lesz, a különbözőből ugyanaz.

– S mi lesz akkor?

– Akkor, atyámfia, igen egyszerű dolog következik. Az ember az Atyában él és az Atya az emberben. Megérkezik az ember oda, ahonnét elindult.

– Hát akik erre a fokra nem jutnak el?

– Azok, atyámfia, visszahullanak az anyagba, a külső sötétségbe, amíg a tűz újra át nem járja őket s megelevenülnek. Egy világkorszak múlva. Ahogy a görögök mondják: egy aión múlva. Mindaddig szunnyadnak, mert halottak. Azután pedig újabb világkorszakok következnek, más teremtés, más lét, amíg minden, ami van, vissza nem húzódik az Atyába. A Ketherbe, a Fénybe, a Koronába. Ez az út pedig végtelen, mert az Atya végtelen. Ez az út örök, mert az Atya örök. A cél tehát ez: jóvá tenni az embert, vagyis fölszabadítani a föld, a pusztaság, a természetlenség törvényei alól s végül istenné tenni, vagyis tökéletessé, amilyen tökéletes az Atya. A Mester megtanított minket az első fokozatokra, fölvitt az első misztérium régiójába, abba a misztériumba, amely a fátyol mögött van. Olyan emberekké válunk, akik fényre alakulunk át s a fénybe kerülünk. A dolgunk pedig az, hogy mindenkit a fény felé vezessünk, akit csak tudunk. Ezért állasz a kapuban, atyámfia és hirdeted az örömhírt.

Jehuda sohasem hitte volna, hogy ez a bárdolatlan látszó közönséges halász ilyesmit mondhat neki. Hogy Hénochról, Dániélről, az Ember Fiáról, aiónokról, misztériumokról, fátyolról, Ketherről szóljon. Neki, a művelt embernek mondjon olyasmit, aminek nagyrészt nem is érti, amit pedig ért, hosszú éveken át kellett megtanulnia. Kicsoda–micsoda ez a halász? Kik, mik a többiek?

Sokáig hallgatott, nézegette a partot.

– Az élet örök, az ember halhatatlan, csak az halott, aki nem élt – dünnyögte a Görög, mosolygott és evezett. – Jochanan élt és élni fog. Én is éltem és élek mindörökké. Ez az igazság. Igaza van a Mesternek, a halottakat temessék el a halottak. Ha nem ismered az Atyát, halott vagy, szunnyadsz egy aiónon át. De ha ismered, örökké élsz.

– Tudod-e, hogy amit mondasz, káromlás? – pattant föl Jehuda keményen.

– Ha erre azt mondd, hogy káromlás, olyan vagy te is, mint a halottak. Mint a farizeusok. Akkor a vízbemerítés csak víz volt számodra s nem egyben tűz is. És kiteszlek a partra, atyámfia, eredj békébel, amerre akarsz. – Máris fordította a csónak orrát a part felé. – Halottat nem viszek a csónakomon, vigyen a pogány Charon. Eredj, tülekedj, adjál-vegyél, hadakozz, beszélj, sírj és ne vess, ölelgesd az asszonyokat, mint más.

Jehuda megijedt a rámeredő barna szemtől, az őszes szakállú arctól, a lassan, nyomatékosan kimondott szavaktól. Torka elszorult, egyszerre ijesztő magány vette körül. Szánta-bánta, hogy vitába bocsátkozott ezzel a kemény férfival.

– Bocsáss meg, Philippos testvér – dadogta, s alig tudta megőrizni méltóságteljes nyugalmat. – Légy türelmes, taníts és vezess, ahogy a Mester kívánta, s én is kívánom. A vízbemerítés lemosta rólam a múltat, újjászülettem vízben és Szellemben. Ámde a tudományban járatlan vagyok. Csak azért vitázom, hogy tisztábban lássak.

– Jól van, én voltam türelmetlen – mondta egyszerűen a Görög. – Gyerünk tovább. Úgy látom, valami vitázó tanítód volt, vagy magad vagy ilyen természetű. Nem baj, atyámfia.

– Mondd meg türelmesen, hol tanultad, amit tudsz?

– Ephesosban, Ainavanban, meg máshol, mindenütt. Ha az ember szeme lát, a füle hall, magától tanul. Valójában mindent tud az ember, csak nem tudja, hol keresse.

– Azt mondtad, az ephesosi gyülekezet angyalától kaptál intést. Milyen gyülekezet az ephesosi? Izraélita?

– Hogy héber-e vagy izraélita, pogány-e vagy egyéb, nem tesz semmit. Az Atya gyülekezete mindenütt ugyanaz. – Talán, hogy jóvátegye gorombaságát, nyájasan beszélt. – Én például beavatást kaptam Dionysos misztériumába.

– Rettenetes! – kiáltotta Jehuda.

– Miért volna rettenetes, atyámfia? – csodálkozott a Görög. – Ott éltem Ephesosban, görög mesternél tanultam, megismerkedtem Pythagorasszal, Empedoklésszel, Platónnal, Hérakleitoszal... Hallottál róluk? Hérakleitoszt különösen tiszteltem, valaha ott élt a városomban, s Artemis templomában helyezte letétbe iratait. Hérakleitos nagy! Pythagoras igen nagy! Mindig szomjaztam a tudományt, s mesterem méltónak ítélte, hogy az udvarból a házba, a háznak is belső szobájába vezessen.

– Mondd el, hogyan történt! – sürgette mohón Jehuda.

– Nem mondhatom el, atyámfia, mert titok. Csak annyit mondhatok, hogy valószínűleg láttam Dionysost. Nemcsak én, mások is látták. Gyönyörű, fiatal férfiú volt, sugárzó fényben és dicsőségben.

– Hiszen te... akkor te... – hebegte Jehuda borzadozva, mert azt akarta mondani, hogy „pogány vagy”, de elharapta a mondatot.

– Mit rémüldözöl, atyámfia? – csodálkozott a Görög. – Tudod, ki Dionysos? Az Embernek Fia. Az, aki bennem van és akiben én vagyok. Mert valahol a föld hátán ember él vagy élt valaha és élni fog, az Ember Fia mindenütt megvalósul, nevezzék akárminek. Ne rémüldözz hát, te vad judeita. Hanem tanuld az Írások három rétegét. Mert mindez olyan egyszerű! Vajjon nem asszony-e az asszony mindenütt, akár fehér, akár fekete, akár vörös? Akár kicsi, akár nagy? Akár héberül, arámul, görögül, szírül, latinul, arabul beszél? Nem ugyanúgy fogan-e mind és ugyanúgy szül? Ugyanúgy szoptat? A nép, legyen akármilyen, olyan, mint az asszony. Ugyanúgy fogadja be a Szellemet, ugyanúgy foganja meg az Embernek Fiát s ugyanúgy neveli. Dionysos éppúgy az Embernek Fia hát, mint a többi, akit más népek más-ként neveznek. A Logos megvalósulása a szűz lélekben, a Binaché, a Memráé, a Masiakhé. Ne légy vak, atyámfia, hiszen ez oly egyszerű. Láttam Dionysost. Láttam az Embernek Fiát.

– Hogyan, hogyan... volt ez lehetséges?

– Arról nem beszélhetek, csak annyit mondok, hogy meg kellett halnom, három napig feküdnöm a sírban, áthatolnom a tengeren s a tűzön, kinyitnom a kapukat, félrevonnom a fá-

tyolt s akkor láttam őt, a gyönyörű, az isteni férfiút fényben és dicsőségben. És újra látni akarom.

Ez megint megdöbbenette Jehudát. Feje, szíve olyan zavart volt, hogy szinte szédült. Egyszer csak megvillant az agyában valami: a Görög ravaszul próbára akarja tenni, fogas kérdések elé akarja állítani, ki akarja vetni nyugalmából, hitéből, türelméből. S erre megnyugodott. Elhatározta, hogy elkerüli a meghökkentő csapdákat. De nem győzte bámulni a halász csodálatos tudását, okosságát, mélyreható látását.

Megint hallgattak egy darabig. Philippos szünet nélkül evezett, Jehuda olykor-olykor abbahagyta a munkát, majd megint hozzálátott. Föltámadt a szél, a Görög egy rudat dugott a deszka lyukába, kicsiny vitorlát feszített rá, a szél belekapott, dagasztotta, a csónak megdőlvé siklott a vízen. Most ő is letette a lapátot, hátradőlt a csónak farában s bámulta a napfényes világot.

– Ki lesz a Masiakh? Ki lesz, akiben a Memra megvalósul? – kérdezte óvatosan Jehuda.

– Ha el kell jönnie, eljön. Ha meg kell magát neveznie, megnevezi magát. Én nem mondhatom meg sem az idejét, sem a nevét, ez titok. De él. Találkozol vele te is. Magadnak kell megismerned őt és megnevezned.

Elővett egy darab kenyeret, élvezettel ropogtatta erős, nagy fogaival. Úgy dőlt hátra a csónakban, mintha drága ágyon heverne, dagadó párnák között. Csuklójára tekerte a vitorla kötelét, lustán nézett a villogó vízre, olykor-olykor egy éles pillantást vetve Jehudára.

– Akkor hát türelmesen várak és tanulok – nyugodott bele Jehuda szerényen. – Arról beszélj inkább, kicsoda a Mester?

– Hogy a Mester kicsoda, az igen egyszerű – magyarázta a Görög a kenyér rágicsálása közben. – Őse Mószé, azazhogy Áron. Az ő atyjuk Amenhotep volt, az adeptus, Aton küldötte. A héberek is Atonban, vagy Adónban hittek mindig, akárcsak a többi népek köröskörül, mióta ember él a földön. Velük építette Aton hatalmas templomait és fővárosát, Aketatont, ami annyit tesz, mint Isten Szemhatára. Felesége Nofertethe volt, csodálatos szíriai szépség. Ez azonban nem tesz semmit. Jesuah bar Jószif őse volt az a Jesuah, akit megölték. Az ősi tudományt Szacharjáhu örökölte, ő adta tovább Jesuahnak meg Jochanának. Ők ketten később Serbal hegyének híres-nevezetes Házában tanultak, talán tudod, hogy ott van a legnagyobb titkos könyvtár, a világ egész isteni tudományának gyűjteménye. Az essajimé ez, de tanulnak ott kiválasztottak Indiából, Egyiptomból, Szíriából, Görögországból, a világ minden részéből. Ahogy az adeptusok rendelik. Ott tanult Jesuah három évig, ennyi a megszabott idő. Jochanan is. De Jesuah nagyobb volt Jochanannál, magasabb csúcsra kellett hágnia, Jochanan pedig megállt. Aztán mind a ketten Ainavannál tanítottak, ki-ki a maga módján, de Jochanan mindig elismerte Jesuah tökéletességét, bár ő merítette meg a Jordánban. „Ime, Isten báránya, aki elveszi a világ bűneit” – mondta, mikor Jesuah éppen elhaladt előtte tanítványival. Ilyen alázatos volt Jochanan, áldassék az emléke. De nem erről van szó, atyámfia. Jesuah bejárta a Dekapolist, Samrönt, a Jordán mellékét, itt-ott magam is vele voltam, meg Zabijáh fiai, meg mások. Aztán ő visszatért Nozrethbe, mert Nozrethet ama Jesuah Nezer nevű tanítványa alapította, valamint az egész essaja-nemzetséget. Jesuah bar Jószif úgy gondolta, hogy a romlott nozrethi telepet életre tudja támasztani. Tanított hát, de hiába. A nozrethiek megromlottak, elvadultak. Elvesztették a kincsüket, azt sem tudják már, hová. Még fenyegették is a Mestert. Mikor aztán Jochanant elfogták, látta, újra kell kezdeni az egészet. Így jött Kafarnahumba. Az ő eredetét tehát, amint látod, Mószéig, Áronig, Amenhotepig követheted s láthatod, hogy a tudást időtlen-időkből hozta, a Serbal hegyén csiszolta s ott avatták be a legmagasabb fokba. De még tovább kell haladnia, magasabb csúcsra, mint ahová bárki is elérkezhetett. Útját mi sem látjuk, Simon, Jochanan meg Jákób sem, akik legközelebb állnak hozzá.

Mindez úgy hangzott, mint egy valószínűtlen, afféle görög fondorlattal kieszelt történet. Mint a farkassá változott ember története, vagy a kétfejű állaté. Jehuda izgatottan hallgatta, de a szíve mélyén nem hitt benne. Ez megint fondorlatos próba lehet, csapda, amit óvatosan el kell kerülnie. De már nem bosszankodott s nem türelmetlenkedett.

Csónakok suhantak el mellettük, a bennülő halászok vígan kiáltoztak feléjük.

– Hová, hová, Görög?

– Tiberiasba! – bömbölte Philippos.

– Jó szeletek van!

– Jó, jó, de nektek is!

Ezen amazok csodálatosan nevettek, mintha jelbeszédet hallottak volna. Vagy csak Jehuda volt már annyira gyanakvó, hogy mindenben rejtett értelmet sejtett?

– Mondtad, testvér – kezdte megint a beszélgetést –, hogy az ephesosi gyülekezet angyalától intést kaptál. Van ilyen gyülekezet s ilyen angyal máshol is?

A Görög lenyelte az utolsó falatot, átfordította a vitorlát a másik oldalra s felelt:

– A szent Lámpának, amely a Miskánban függ Mósze óta, hét karja van. A hét láng nevét ismered, atyámfia, mindenki ismeri. Ez a földi lámpás. Mindenki meggyújthatja, s meg is gyújtja szabbaton minden házban a mását. Van azonban egy másik, rejtettebb földi lámpa, annak is hét lángja ég. Ez pedig Ephesos, Korinthos, Tessalonika, Róma, Alexandria, Antiochia s végül Jerusálim. Jerusálim a középső láng, Isten lángja, Adón. Mindegyik láng egy-egy gyülekezet, ahol a Fény világít. Ezekről a nagy lángokról gyújtják a kicsinyeket, az apró gyülekezeteket s megint ezekről az egyes családokét s az emberekéét külön-külön. Ez a Lámpa titka, amely a Házban ég s világít. Én az ephesosi lángon gyúltam ki. Engem az ephesosi gyülekezet angyala őrzött és vezetett utamon. De a legnagyobb lángnak, a középsőnek, az Atyának és Adónéknak Jerusálimban kell égnie s onnét kell áradni a legnagyobb fénynek a Három Fény Hegyéről. Abból a Miskánból, amelynek elsejét maga Mószé állította a pusztába, amelynek paroketje mögé maga Áron lépett s mondta ki a kimondhatatlan Nevet először. Aztán Selómó épített Házat, Hiram, a Nap beavatottja építette neki s rendezte el úgy, hogy az egész világegyetemet ábrázolja. Ezt a mostanit már az edomita rabszolga, a Fenevad építette hit nélkül, tudomány nélkül, kevélységből, hivalkodásból, hatalmi érdekből s aki benne szolgál, nem az igazi beavatott Főpap többé, nem az Úr Szentje, hanem Chanan, a kereskedő és rablóbandája. Hol a Szövetség Ládája? Nincs többé a Miskánban. Valaki azonban tudja, hová rejtette Jirmijáhu. Valaki majd eljön, lerombolja ezt a hivalkodó, hazug Miskánt s fölépíti az újat, a véglegeset, a Fény Lakását. És elkergeti a kereskedő főpapot pereputtyostul, mert a szent Tudást ebek harmincadjára vetette, a gyöngyöt a disznók elé szórja. Akkor, a végleges Miskánban, ott lesz a Szövetség Ládája is. A Szabadító pedig isteni hittel, bölcsességgel és tudással uralkodik majd a Városban s vezeti az emberiséget a széles útról a keskeny ösvényre, a pusztaságból a Hegyre, a szűkös kutak, a sekély csatornák földjéről a tenger partjára.

– És ki lesz az új főpapfejedelem, az Úr Szentje, az igazi Beavatott? – sürgette egyre izgatottabban Jehuda.

– Majd megtudod a nevét, ma még rejtőzködik, mert nincs itt az ideje.

Migdal felől a kelmefestők éles, szúrós bűze, Tarichea felől a halfüstölők átható szaga terjengett feléjük. Jobbról előragyogtak Tiberias házai, s a kőfal, mintegy szíjöv, a hatalmas amfiteátron, mint egy fél tojásbéj hevert a tűző napfényben.

– Ha elérkezik az ideje, hogy a Szabadító kijelentse magát s rejtekéből a világ elé lépjen, mindent megtudsz, atyámfia – nyugtatta meg Jehudát a Görög. – Az a főpapfejedelem új Miskánt épít a Városban s újat a földön. Nem aranyat akar, nem hatalmat és nem is hivalkodást, hanem szolgálni, szolgálni a legkisebbeket is és fölvezetni mindenkit a Csúcsra, hogy megszülessen a lelkekben az Embernek Fia. Ezt akarja ő. Ez az igazság.

Ismét fordított a vitorlán, a csónak a másik oldalra dőlt. A kelmefestő bűze, a halfüstölő útálatos szaga hirtelen megszűnt. A csónak sebesen vágatott Tiberias felé az erős északkeleti szélben.

Kodolányi János: Én vagyok

Kisgyermekek korom óta foglalkoztat Jézus alakja. Azóta gyűjtöttem minden adatot, információt, ami tudható róla, ami révén hiteles élővé válnék valóságos alakja. Az evangéliumokon túl a legtöbb útmutatást Szent Ferenc adta nekem, továbbá Dosztojevszkij, Tolsztoj, Gandhi. Az egyházi írástudóktól kevesebbet okultam. Tradíciók, dogmatikai megkötések tették, hogy írásaik révén Jézus alakja nem vált élővé. Annál inkább a világiak írásai révén. Hadd említsek ezek közül csak hármat: Renan, Schalom Asch-t és Kodolányit. Renan minderről tudott, amit az ő korában Jézusról tudni lehetett. Áttetsző, világos gondolkodásával klasszikusan szép Jézus-portrét formált. Schalom Asch délszakian burjánzó költőiségével bővít el, és a korabeli zsidó szokások ismeretével. E tekintetben nem marad el tőle Kodolányi sem: az egész ókori, római—görög, zsidó, babilóniai, egyiptomi régiségek kimeríthetetlen szakértője. Nála Jézus és környezete valóban világtáviatokba kerül.

A könyv témája két ember: Jézus és Júdás viszonya. Tudjuk, Jézust Júdás szolgáltatta ki a Főpapnak és ezzel a kereszthalálnak. Mi vitte rá Júdást? — erre keres feleletet Kodolányi. Mély beleérzéssel és pszichoanalitikus tudással megpróbálja rekonstruálni Júdás egész lelki világát, jellemét, kettejük viszonyának tragikus alakulását.

A regény két részből áll. Az első, rövidebb rész teljesen Kodolányi képzeletéből íródott. Júdás maga beszél el születésének és ifjúságának kalandos történetét. Ez a rész remekbe sikerült, mert a mimikri tökéletes.

Júdás a lehető legellentmondásosabb jellem. Lelkében a Jó-, és Rossz-démon végső drámai tusakodása. És ő minduntalan a rosszat választja, pedig a jót akarja.

Kitűnő tulajdonságai vannak: remek ész, érdeklődő, kíváncsi, evilági ember. Valóságérzéke pompás, mint kereskedő zsonglőrként köti az előnyösebbnél előnyösebb üzleteket, így a szerencse is hozzásegődik, ugyancsak gazdag lesz. Öccsét mégis kiborítja az örökségből és kétségbeesésbe kergeti. Persze rögtön igazolja magát maga előtt: nem szegte meg a törvényt. Bohém fantaszta nagybátyja sokat van távol titokzatos utakon, unokaöccsét nagyon kedveli, távollétében rábízta gyönyörű, fiatal feleségét. Ez, mivel utálja férjét, hamarosan beleszeret Júdásba, aki teherbe ejti. Pokoli helyzet: ha a viszonyuk kitudódik, az asszonyt semmi sem menti meg a megkövezéstől. Ezért azt követeli szerelmesétől: szökjenek külföldre, ahol már nem érvényes a zsidó törvény. De Júdás erre nem hajlandó: halogatja a döntést. Közben megszületik közös gyermekük. A férj még mindig nem gyanít semmit (vagy úgy tesz). örömmel fogadja az újszülöttet. Utóbb Júdás újra teherbe ejti az asszonyt, de továbbra sem hajlandó szökni vele. Erre a nő úgy látja: további élete lehetetlenné vált, felakasztja magát. És Júdás pillanatig sem érzi úgy, hogy ő volt az oka, egyszerűen ártatlannak tudja magát.

Ez a remek lélekdráma tökéletesen bemutatja Júdás jellemét, legtitkosabb ösztönéit. Súlyos bűnök terhelik a lelkét, de ő mintha tudomást sem venne róluk, vég nélkül hazudik önmagának és másoknak. Ugyanakkor tökéletesen eleget akar tenni a vallás rituális parancsainak, és másokat is ez alapján ítél meg, akár a farizeusok. Ekkor találkozik Jézussal, és elhatározza, hogy tanítványává szegődik. Itt kezdődik a regény — sokkal később íródott — második része De ezt már nem Júdás beszél el, hanem az író, mert most már a regény főhőse: Jézus.

Miután Júdás jelentkezett Jézusnál avval, hogy tanítványa szeretne lenni, darab ideig nem nyílt alkalm a bizalmas beszélgetésre az Úrral, hanem aztán Jézus maga szólította: ... mondd meg nekem, kit-mit hagytál el értem?

— A gazdaságomat, a kereskedést, apámat, minden rokonomat... Mindent.

— Tenmagadat is?

Erre Júdás bizonytalan választ adott. Jézus tovább kérdezte:

— Mondd, mi indított arra, hogy megfordulj az úton, amelyen jártál?

Délnyugat 1989. sept. - dec. 15. n.
és J. i. : HALLOTTAD A PÓT? Solymos, 1998.
180-186. / Együlésre könyvek/

— Mester, az anyám meghalt, s úgy éreztem, miattam halt meg. Az öcsém elfutott a háztól, s úgy éreztem, miattam futott el...

— Más nem történt?

— Urani, úgy láttam, különös módon bajt, pusztulást hoztam azokra, akiket szerettem..." (204. old.)

De azt, hogy Judit ömialta lett öngyilkos, azt nem említette. Ezután Jézus bemártotta a folyóba, és tanítványává fogadta.

„Egy szót, egy szót kellett volna mondani, de az a szó nem tudott föltörni belőle, mint hányáskor a keserű epe.” (205. old.)

Így hát bűnvallomása nem volt teljes. A lényegét elhallgatta... Azt hiszem, az árulással végződő tragédia itt kezdődött el. Az ember lelke mélyén lakozó gonosz démont csak úgy lehet ártalmatlanná tenni, hogy mindent kivallunk, semmit sem hallgatunk el. Ez a pszichoanalízis lényege. Ezt Jézus is tudta. Júdás csak úgy hagyhatta volna hátra előző önmagát, ha mindent kivall, de erre nem volt képes. Így megmaradt benne a régi ember csirája és benne maradt a démon. Most is, mint eddig mindig: jót akart és mégis a rosszat választotta. De benne maradt régi gondolkodásmódja is: vallásos felfogása és szokásai. Így, darab idő múlva, már meg kellett botránkoznia Mesterében.

A rómaiak által leigázott zsidóság tekintélyes része a politikai Messiást várta, Dávid utódát, Istennek Fölkentjét, aki majd felszabadítja őket, vasvesszővel leigaztatja a többi népeket, elsősorban a rómaiakat, és az egész világra kiterjeszti a teokráciát. E Messiás természetesen a honfitársait szereti, azok ellenségeit gyűlöli és bosszúból halomra kaszabolja. Istene pedig oly távol van a teremtet világtól, és benne az embertől, hogy lényükben nincs semmi közös, izolálva vannak és Isten csak a nála alantasabb lények (angyalok) számos fokozatán keresztül érintkezik az emberrel. Természetesen Júdás is így gondolkodott, és ebben a szellemben várta a Szabadítót. Jézusban prófétát gyanított, aki — mint elődje, Keresztelő János — előkészíti a Messiás eljövételét, és talán már megjelenti annak időpontját is. Júdás ezért csatlakozott Jézushoz. Fokról fokra ábrándul ki belőle, mert Jézus nem az ő elvárása szerint cselekszik és beszél, hanem érthetetlenül, egészen másképpen.

Először igazán akkor döbönt meg, amikor épp a Purim ünnepén a zsidó nép ellenségét orvul megöli Judit történetének felolvasása után, azt hallja Jézus szájából: Szeressétek ellenségeiteket! Tégy jót azokkal, akik rosszat cselekszenek veled!

„Jehuda fölszisszent. Érezte, hogy a Mester szavai éppen itt és éppen most, úgy hatnak a gyülekezetre, mint az ökölcsapás. És csakugyan, nemcsak ő szisszent föl, hanem az egész béthakneszeth. Éppen az imént hallottak az izraeliták gyötörtetéséről, Eszter dicsőségéről, Hámán és fiai fölakasztásáról, a megölt 300-ról és 75 000-ről, ez a nazir meg az almemorra lép és arról beszél, hogy szeressétek ellenségeiteket, tegyünk jót azokkal, akik gonoszul cselekszenek velünk... éppen Purim ünnepén! Hát ki ő? Mit keres itt? Unneprontónak jött?” (333. old.)

És amikor valaki megkérdezi, ki a mi felebarátunk? — Jézus elmondja az irgalmas szamaritánus történetét, amelyben az a szamaritánus a példakép, akit az igazhitűek gyűlölnék!

Újabb kiábrándulás: Amikor egy éjszaka Jézussal beszélget, ez azt kívánja tőle: szakadjon el az emberektől, a hagyományoktól: „Az ember nem az, aminek látszik. Állati testben hordozza az isteni lángot, mint ez az agyaglámpa, itt, az asztalon. Nagyon fogva tart téged a Világ. Oldódj tőle! Nem könnyű a semmibe lépni, de lépj bele bátran! Ne ragaszkodj emlékeidhez, tudományodhoz, érzéseidhez! Ne felejtőd el soha, hogy Istent megismerheted, megtapasztalhatod és megláthatod. *Bened van az Isten!* Mindent aszerint mérj, milyen messze vagy milyen közel van az Istenhez, mennyire ismerte fel magában az Istent. Ha szeretni fogsz minden embert, legyen bár jó vagy gonosz, közel leszel az Istenhez. Ha szeretni tudod a sorsodat, a szenvedésedet, megnyílik előtted a belső ajtó. (390—1. old.)

Ez aztán a végső istenkáromlás egy igazhitű hívő számára: hogy az Isten az emberben lakik, csak fel kell ismerni és azonosulni vele. Persze, annál ismerősebb ez a gondolat, ha a Bhagavad Gita szellemét ismerjük fel benne: Minden lényben benne rejlik az istenség megnyilvánulása, az Átman. És az ember feiadata: ezt fölismerni, és az azonosságot mélyen átélni. Akkor megvilágosodik előtte a karmája: rendeltetése.

— De hiszen ez istenkáromlás! Ezért megkövezés jár! — döbönt rá Júdás. Meg is akarták kövezni:...

„Én és az Atya egy vagyunk.” Ragadozának azért köveket a zsidók, hogy megkövezzék őtet. Felele Jézus: „Sok drága dolgokat mutattam néktek az én Atyám nevében... melyikért köveznétek meg engem?” Felelének, mondván: „A jócselekedetekért nem kövezünk meg téged, hanem a káromlásért. Tudnillik, mert te, ember lévén, Istenné teszed magadat.” Felele nekik Jézus: „Nemde, meg vagyok írva a ti törvényetekben: Én mondom néktek: Istenek vagytok.” (János evg., 10., 30–34.) „Mert ő (Isten) bennetek lakik, énbennem, tebenned...” — adja Jézus szájába Kodolányi.

A dogmatikus kereszténység és a zsidóság számára ez káromlás, mert szerintük az Isten a Mindenségen kívül, elkülönítve létezik, és az emberben nincs semmi isteni. Az Isten szigorúan transzcendens. Evvel szemben a misztika azt vallja: az Isten magába foglalja a teremtet világot is, azt áthatja, életi és az emberben is benne lakozik az isteni szellem magocskája, vagyis az Isten immanens.

„Tat tvam aszi!” — mondja a hindu. — „Te is ez (az Isten) vagy.”

„Az Isten országa tibennetek van” — mondja Jézus. Ezt alátámasztják további Jézus-mondások is János evangéliumából: „Én és az Atya egy vagyunk.” (10., 30) „Mondta neki Fülöp: Mutasd meg nekem az Atyát és az elég nekünk.” Jézus: „Aki engem lát, az Atyát látja. Hogy mondhatod, hogy mutasd meg az Atyát? Vagy nem hiszed, hogy én az Atyában vagyok és ti énbennem?” (14., 8–10) Nem sokkal utána: „Azon a napon megtudjátok, hogy én az én Atyámban vagyok és ti énbennem, ahogy én bennetek.” (14., 20)

Szent Pál is ezt mondja: „Élek pedig többé nem én, hanem él bennem a Krisztus.” Vagy az athéni beszédében: „Mert benne élünk és vagyunk, ahogy a ti költőitek mondták.” (Ap. csel. 17., 28.)

Ezek az idézetek a nagy misztika örök forrásai. Szent Ferencben annyira benne élt Jézus, hogy sebei, mint stigmák, kiütözköztek Ferenc kezén, lábán, oldalán. Hasonló szellemben ugyanezt élte át Angelus Silésius is, és ugyanezt vallotta egy zsidó szekta is, az ohaszidok. Számtalan költő is ugyanezt élte át (például Weöres Sándor).

A dogmatikusan gondolkodó Júdás — mivel régi énjétől nem tudott szabadulni — ezt a nagy misztikát, számos farizeussal együtt, istenkáromlásnak tekintette, amiért megkövezés jár.

Jézus csodálatos gyógyításait látva, néhány fundamentalista farizeus azt állította, hogy a Mester nem Isten hanem Belzebub erejével gyógyít. Az ő hatásukra Júdás már-már elhitte, hogy Jézus álmessiás, csaló, aki hazugsággal áltatja tanítványait. Ki kell irtani, nehogy még a népét végveszedelembé sodorja. Ez szent vallási kötelezettség! Végleg akkor határozta el Jézus kiszolgáltatását a Főpapnak, amikor egy öregasszonytól azt hallotta: Jézus anyja, Mária templomi szűz volt és teherbe esett, sőt egyesek azt rebesgetik: egy Panther nevű római katona erőszakoskodott vele. Jézus tehát idegen fattyú. Ekkor már azzal sem törődött, hogy ez csak mendemonda, hiszen neki már csak az erkölcsi igazolás kellett tette végrehajtásához, hogy elárulja és a Főpap kezére adja Jézust. Szentül hitte, hogy Jézus elárulásával népét és Istenét szolgálja — ez szent kötelessége! Akkor tenne bünt, ha elmulasztaná. Az meg sem fordult a fejében, hogy Jézus hátha mégis az igazi Messiás, Isten fia, csak hogy egészen mást lát messiási hivatásának, tudnillik, az ember erkölcsi megváltását, és nem egy nép — a zsidóság — politikai vágyálmainak megvalósítását. Ugyanis a római hatalom megdöntése akkoriban teljesen irreális vágyálmom volt. Sajnos a zsidók 70–71-ben mégis megkísérelték a felkelést, és szörnyű emberáldozatokkal, Jeruzsálem pusztulásával fizettek. Mennyire előre látta ezt Jézus, mennyire megsíratta népét, amelyet úgy szeretett volna, mint a kotlóstyúk, a szárnyai alá vonni!

Júdás végrehajtotta az árulást. Rávezeti a papi karhatalmat Jézus éjszakai rejtkehelyére és elfogják. Csókkal árulta el a Mestert. De a Főpap előtt még megtorpan: nem akarja Jézus halálát, de utóbb, egy utcanőnek, már ujjongva beszél el, hogy halálra adta a Kígyót, az Álmessiást, és ezzel megmentette népét a végpusztulástól. De, amikor megpillantotta a keresztje alatt összeroskadó Jézust, egyszerűen rádöbbsent, mit tett és fölakasztotta magát.

*

Jézus alakjának megformálásánál Kodolányi különös előszeretettel használja fel a János evangéliumát (természetesen nem hanyagolva el a többi evangélium tudósításait sem). A János evangéliumának szellemében ábrázolja Jézus és Júdás személyiségét és a kettejük viszonyát. A legtöbb kommentáríró a János evangéliumát nem tekinti hiteles forrásnak Jézus életére és beszédeire vonatkozólag. Való igaz, hogy a mű filológiai feldolgozása a lehető legnehezebb feladat. Mái sincs

véglegesnek tekinthető feldolgozása. Már a felszínes megfigyelőnek is rögtön észre kell vennie, hogy a szöveg nem egységes, legalábbis két szerzőtől származik. Az egyik szerző rendkívül ügyes, lebilincselő elbeszélő. Tőle eredhetnek az ilyen remek epizódok, mint a kánai mennyegző, a samáriai asszony, a bethesdai béna, a Lázár feltámadása, a lábmosás, Jézus Pilátus előtt, versenyfutás a sírhoz, Mgdaléna és a „kertész”, a hitetlen Tamás. Ezeknek az epizódoknak az elbeszélő stílusa közel áll az első három evangélium epizódjainak elbeszélő stílusához: ugyanolyan naivak és szemléletesek. Közvetlenségük is azt sugallja, hogy ugyanolyan régiek, hitelesek.

Az evangélium nagyobb része viszont Jézus szájára adott, terjengős homiliákból áll, melyek egy-egy Jézus-mondásból indulnak ki, azokat variálják, értelmezik. Ezek kiáltó ellentétben állnak az első három evangéliumban közölt Jézus-beszédekkel, amelyek végsőig tömörök, első hallásra jól megjegyezhetők és utolérhetetlen báj és szépség sugárzik belőlük. Ezek a beszédek hiteleseknek tekinthetők, hiszen a tanítványok — rabbinisztikus szokás szerint — szíról szóra betanulták őket. Viszont Jánosnál a Jézus szájára adott homiliák egészen mások: rendkívül terjengősek, ügyetlenül fogalmazottak, a gondolatot folyton ismételtetik.

De Jézus karkterképe sem egészen ugyanaz Jánosnál, mint az első három evangéliumban. Ezekben kimeríthetetlen szeretettel fordul a társadalom kítaszítottai (leprások, halászok, napszámosok) felé és szerencsétlenei (betegek, öregek elhagyottak) felé. Ezek bűneit könnyű szívvel megbocsátja. Vállalja védelmüket a hatóságokkal szemben. Szakadatlanul gyógyít, és csak akkor hagyja abba, ha kimerült. Ő az irgalmas szamaritánus, a megtestesült, segítő szeretet.

A homiliák Jézusa viszont folyton magáról beszél és érthetetlenül merev és elutasító a „zsidókkal” szemben, már eleve ellenfelüknek tekinti őket, és nem is akarja megtéríteni. Őket az Atya eleve kárhozatra rendelte. Az első három evangéliumban Jézus viszonya a zsidókhöz egészen más. Ugyan hevesen vitatkozik a fundamentálista farizeusokkal és szaduceusokkal, magát a népet viszont határtalanul szereti, védi, gyógyítja, hiszen ő maga is zsidónak tudja magát. Még bizonyos nacionalista vonások is fellelhetők nála. Mikor kiküldi tanítványait igét hirdetni, ezt a parancsot adja nekik: „Pogányokhoz ne menjetek, szamaritánusokhoz ne térjete be! Inkább menjetek Izrael házának elveszett juhaihoz!” (Máté 10, 5–6) A homiliák szerzője 100 körül élt. Ekkor már nagyon elmergesedett a viszony a zsidók és keresztények között. Nyilván ezt a viszonyt vetíthette vissza Jézusra és honfitársaira.

Mint láttuk, ezek a homiliák valóban eltérnek Jézus autentikus szavaitól. Mégis óvatosan kell hozzájuk nyúlni, mert Jézusnak sok eredeti mondását tartalmazzák. Így azokat is, amelyeket a nagy misztikával kapcsolatban idéztünk. Kodolányi mintaszerűen használja fel János evangéliumát. Nem él vele kritikátlanul, de nem is utasítja el mint történeti hitelesség nélküli forrást.

Ernest Renan már a múlt században figyelmeztetett arra, hogy bár János szabadon stilizálja Jézus beszédeit, sajátos szelleméből többet tár fel, mint az első három evangélium. És többet tudunk meg belőle Jézus privát kapcsolatairól is: anyjáról, Péterről, a Lázár családról, Mária Magdolnáról.

Szövegében sok érintkezést találunk más, korabeli zsidó szekták — esszénusok és a Keresztelő János-tanítvány mandeusok — szövegeivel. Kodolányi ezekről is tud.

*

Elkárhozott-e Júdás? Vajon egyértelműen el kell-e ítélnünk? Hiszen az ő szemzőgéből nézve — az ószövetségi hagyományok betűje és szelleme szerint — ő nem is tehetett mást, a kötelességét teljesítette.

De végső fokon, szíve legmélyén, mégsem tudta tettét igazolni lelkiismerete előtt, emiatt lett öngyilkos. Mert ha eszével gyűlölte is, szívével *valahogy mégis* szeretete, sőt *imádta* Jézust. Az érzések ilyen embivalenciáját nem lehet racionálisan megmagyarázni. De átélni sem. Ezt az ellentétet csak a szívek mélyének királya oldhatja fel.

Még titokzatosabb Jézus magatartása Júdással szemben. Ezt Kodolányi teljesen János evangélista szellemében ábrázolja. Jézus a lelkek mélyébe lát, és pontosan tudja, mi lakozik ott és mi fog történni vele és övével. Így tanítványait több ízben előre figyelmeztette, hogy őt Jeruzsálemben el fogják fogni, megkínozni és keresztre feszíteni. Hogy mégis feltartóztathatatlanul ment a végzetébe, azért tette, mert tudta, hogy a teljes meg nem értést, mivel a nép elfordult tőle, csak így lehet feloldani: önáldozattal. Martin Luther King is pontosan tudta, mi lesz a sorsa, halála előtt pár órával, pontosan meg is mondta. Tehát ő is készült az áldozathalálra. Mikor Júdás csatlakozott hozzá, Jézus hogyan tudta volna, mily sötét bűnök terhelték a lelkét. Mégsem jelezte, hogy tudja. De azt már többször mondta,

36

hogy el fogják árulni. Azt is pontosan tudta Jézus, hogy Júdás már kapcsolatba lépett a Főpappal, és amikor ez azt kérdezte tőle, hol fognak tartózkodni a következő éjszaka, elárulta rejtekhelyét. Az utolsó vacsorán pedig a mártott falat nyújtása után egyenesen küldte: „Tedd mielőbb, ami szándékodban van”. Így a felelősség az árulásban Jézust is terheli. Nagyon nehéz, megoldhatatlan kérdés. Mint annyi más a János evangéliumában és Kodolányinál.

Mint a legnagyobb művek, Kodolányi „En vagyok”-ja is tucatjával veti föl az ilyen megoldhatatlan kérdéseket. Érezzük, a titkok országában járunk. És minél jobban elmélyülünk Jézus egyéniségének és szellemének tanulmányozásában, alakja annál titokzatosabbá válik számunkra, egyre kevésbé csodálkozunk, hogy kortársai nem értették meg őt. De éppen ez a titokzatosság ihlette a legnagyobbakat, hogy Jézussal foglalkozzanak, az ő útjára térjenek: ihlette Szent Ferencet, Tolsztojt, Dosztojevszkijt és Gandhit.

JÁNOSY ISTVÁN

A fekete bojtár december-országban

Sinka István ismeretlen verseihez

Húsz esztendővel ezelőtt, 1969. június 17-én hunyt el a sok igaztalan bántást, méltatlan mellőztetést és nélkülözést szenvedett szilvántalpai pástorköltő, a balladá Fekete Bojtár. Ahogy az szokásos, életében a társadalomtól, a művelődéspolitikától nem sok segítséget kapott, de halála óta egyre többen figyelnek fel irodalmi munkásságára, költészetének nem mindennapi, maradandó értékeire... Az elmúlt évben Vésztőn művelődési házat neveztek el róla és a művelődési ház előtt egyéniségét hűen tükröző teljes alakos, életnagyságú szobrot kapott, *Kő Pál* szobrászművész alkotását. A *Magvető* Kiadó, illetve a *Vésztői Tanács* jóvoltából 1987-ben, a költő születésének kilencvenedik évfordulójára két gazdag, terjedelmes, a líra életművet majdnemhogy összegező verseskötet jelent meg: *Lovasok opál mezőkön* és *Megzendül az erdő*. Az *Eötvös Kiadó* az idei téli könyvvásáron *Meztől az utolsó padban* címmel adja ki a költő újságcikkeit, sajtónyilatkozatait, de ezzel még nincs megoldva a többi nyilvánosság váró hagyatéki írás kérdése. A költő özvegye: Sinka Istvánné Szin Magda, továbbá a Széchenyi Könyvtár Kézirattára legalább kettőszáz ismeretlen Sinka-verset őriz. Az említett becses kéziratok közül most tíz kemény politikai verset választottam ki a *Hitel* számára. A tíz közül hat teljességgel ismeretlen, négy pedig az elfelejtett énekek közé tartozik. Közös sajátosságuk, hogy 1945 és 1958 között keletkeztek.

A korszakot kevésbé ismerő, felületes zsurnaliszták nem egyszer leírták már, hogy Sinka István az 1945-ös sorsfordulót követően kiszorult volna az irodalmi életből. Alításuknak nincs köze a valósághoz. A „népi szürrealizmus” nagy költőjének a koalíciós időkben, pontosabban az 1945 júniustól 1949 júliusáig terjedő időszakban összesen 206 írása jelent meg a sajtóban, a különféle naptárakban, két tankönyvben és két antológiában. (Ebből szüzetvenkettő a vers, harmincnyeg pedig próza.) Sinka politikai tájékozódásának irányát szemléltetendő érdemes megjegyezni, hogy a *Független Kisgazdapárt* és a hozzá közel álló *Magyar Parasztövetség* sajtójában, a fontosabb lapokban (*Független Ifjúság*, *Igazság*, *Magyar Parasztélet*) összesen hatvanhét írás látott napvilágot a parasztság költőjétől, a *Nemzeti Parasztpárt* irányát követő, vagy ahhoz közelálló lapokban, folyóiratokban (*Szabad Szó*, *Paraszt Újság*, *Válasz*, *Békés*) pedig kilencvenöt. A közlések idejéből és megjelenési helyéből megállapítható, hogy Sinka István 1945–1946-ban inkább a kisgazdapárt, 1947–1949-ben pedig, ha nem is kizárólagosan, de mégis inkább a parasztpárt felé orientálódott. Ugyanezt a két párt oldaláról nézve: a kisgazdapárt 1947 első felétől lezámítva (az állítólagos „összeesküvés” miatti letartóztatások és a Magyar Közösség tagjai elleni hajsza ideje) 1945-től 1948 december végéig vállalta a szegényparasztság költőjét.

A parasztpárt nyilvánosan csak 1947 februárjától, márciusától állt ki Sinka mellett, de aztán ameddig csak lehetett, egészen 1949 nyaráig, a Rajk-per sötét időszakig segítette a Fekete Bojtárt. Fontos adalék, hogy Veres Péter 1945-ben, az Országos Földbirtokrendező Tanács elnökeként Törökbalinton parasztházhoz és telekhez juttatta Sinka Istvánt és Kodolányi Jánost. Egy évvel később a bélmegyeri nemzeti bizottság elnövazavat nélkül őt hold földet utalt ki az egykori bélmegyeri pástornak.

1945-ben a pástorköltő írásal rendszeresen egyedül a kisgazdapárt ifjúsági hetilapjában, a Hamza András szerkesztette *Független Ifjúságban* jelenhettek meg. Hamza András lelkipásztor a világégés idején Bereczky Albert későbbi református püspök mellett vett részt az ellenállási mozgalomban, az üldözöttek menekítésében. Szerkesztőként az időközben megszűnt (Pap Béla és Gombos Gyula szerkesztette) *Magyar Út* című hetilap harmadikutas törekvéseit kívánta tovább vinni, folytatni. A *Független Ifjúságban* és *Független Ifjúság* mellett Kodolányi Jánostól és Szücs Sándortól, a Sárrét néprajzi krónikásától. A parasztság költőjétől az ifjúsági lapban a versek mellett prózai önvallomásokat is olvashatunk: *Ami a Fekete bojtár vallomásaiból kimaradt*. Az utóbbi közlemények miatt támadás érte a költőt és a lapot. A *Független Ifjúság* 1945. november 9-i számában Kelemen Sándor, a *Magyar Parasztövetség* közművelődési osztályának vezetője állt ki a Fekete Bojtár igaza mellett: *Mégis vállaljuk Sinka Istvánt*. A nyomaték kedvéért ugyanebben a számban adták közre a megvádozt költő *Nagy szerelmek s nagy remények...* című versét.

A *Nagy szerelmek s nagy remények* igen jól megformált szép és igaz ének. Hamza András 1975-ben, New Brunswickban (USA) szerkesztett folyóiratában, az *Ótágú Sípban* újraközölte, mint megőrzésre méltó értéket, de Magyarországon 1945-ös közreadása óta, mind a mai napig egyszer sem jelent meg. A költő politikai mondanivalója kettős. A kétség s a remény ellentéte feszül a versben. Sinka a jobb, igazabb és emberibb élet eljövételében szeretne hinni, és ahogy ezt más írásaiban is megtette (pl.: *Honfoglalás*, *Szabad Szó*, 1947. november 23; 4. oldal), köszönti az új idöket, a szabadságot. Nem ő az oka, hogy a szép, fényes napot beárnyékoló piros felhő láttán elfogja a félelem: hátha mégsem a szabadság és a demokrácia, hanem egy újabb totális diktatúra lesz a magyarság sorsa. Hogy aggodalmának volt-e alapja, arra választ ad az utóbbi negyven év története.

A *Költő és politikus párbeszéde* 1945. november 3-án látott napvilágot a *Független Ifjúság* harmadik oldalán. A párbeszéd egyik résztvevője, a költő, akinek csak veretbét juttat a politika, nyilvánvalóan Sinka. A másik fél, a politikus személye nem határozható meg ilyen egyértelműen. Való-

színű, hogy a költő nem politikai személyiségre utal, hanem úgy áltadában kívánja jellemezni a politikusokhoz fűződő viszonyát. Mégis, érdemes megemlíteni, hogy a Fekete Bojtár a koalíciós időkben Tífdy Zoltán pártfogó támogatására mindig számíthatott, ellenben nem várt oldalról, Kovács Imre tollából 1945 decemberében támadás érte. A *Néma forradalom* szerzőjének cikke: *Ellenforradalom az irodalomban* elsősorban Németh László ellen irányult, de Kodolányi Jánosnak és Sinkának is szólt. Később, az emigrációban Kovács Imre nemcsak szegyeelte, de meg is tagadta kellemetlenkedő írását, megkövette Németh Lászlót, Sinkát pedig a *Mesterek uccája* meleg hangú ismertetésével próbálta kiengesztelni.

A *Rabének* 1947-ben keletkezett, ismeretlen vers a költő hagyatékából. Környezete jól kitapintható Sinka életművében, hiszen a Fekete Bojtár más verseiben is igényli és nagyra értékeli a „tizenegyedik tüzes parancsolatot”, a szabadságot (pl.: *A szabadsághoz*, *Szabad Szó*, 1948. május 9., 4. oldal) és más énekeiben is lázít a rabság és az új rabtartók ellen. *Dallamtagosó angyalok* című versének hőseit, a parasztságot és a magyarságot jelképező Ganga Mihályt vasra verik a sár angyalai, és még azt sem engedik meg neki, hogy a lánc ellen kiáltson, hogy a rabságot rabságnak nevezze. Sinka az 1950-ben keletkezett, *Ragyogó lélek világtágyol alatt* című költeményében is a véleménynyilvánítás szabadságát hiányolja: „Lánravert gondolat, / nincsen áradása.”

A *Görbe Imre jegyzőkönyve* című elégedetlenkedő vers 1947. június 29-én jelent meg, a Darvas József szerkesztette *Szabad Szó* negyedik oldalán. Ez az írás a harmincas évek legvégén megjelent híres *Vád* kötet forradalmiságának, paraszti radikalizmusának, szókimondóságának egyenes folytatása. A *Vád* lázadó versei a Horthy-korszak félföldi körülményeit, égbekiáltó társadalmi egyenlőtlenségét, igazságtalan vagyoni viszonyait ostorozzák. Sinka István 1945-ben a földosztásnak természetesen örült, mert a magyar parasztság évezredes vágyát látta a történelmi jelentőségű eseményben beteljesedni, de mégis úgy érezte, hogy nem teljesedtek be egészen a paraszti remények, mert a falusi szegénység életkörülményei keveset változtak. Ennek a meggyőződésnek ad hangot néhány ekkortájt közreadott versében (*Görbe Imre jegyzőkönyve*, *Ősi répaszedők*, *Telepese panasz*, *Tündő parasztember ébredése*, *Új zsellér*, *Varnyülővő tanyások*).

A *Szöke föld, nincsen dallama* 1948. február 14-én látott napvilágot a Dancs József szerkesztette *Igazság* harmadik oldalán. Olyannyira elfelejtett vers, hogy nem tud létezéséről a népi írók bibliográfiája, sőt a Balogh-féle Sinka-bibliográfiában sem szerepel. A versben az egykori pásttorélet keserveinek emléke ötvözödik a koalíciós években megélt perifériára szorítottság érzésével. A sötét tónusú, csüggesztő élménynyel ellentétes a költő kiváltszottság tudata, az a leszólt, megmosolygott váteszi szerep, amelyet manapság korszerűtlennek szokás mondani, de amire Sinkának mégis nagy szüksége volt, hogy el tudja viselni a mellőztetést.

A *Kötél, börtön, köd és vér* hagyatéki vers. 1949-ben, a Rajk-per évében keletkezett. Sinka István ebben az időben vonult belső emigrációba, elhallgatása előtt az

Kő Pál: Sinka István (bronzszobor, Vésztő)

utolsó verse (*A rézműves*) 1949. július 17-én jelent meg, a *Szabad Szóban*. Ha netán hajlandó lett volna Rajkáról — akivel különösképpen amúgy sem rokonszenvezett — valami, az akkori politikai divat szerinti „leleplező” főrmedvényt írni, hosszabb-rövidebb időre nyilván megválthatta volna a további szólás lehetőségét, de ilyesfajta szolgálatokra nem volt kapható. A külső és a belső emigráns gondolkodása közötti különbség, sőt talán még ellentét szembeszökő. Márai Sándor az európai polgári humanizmus eszméihez hűen elmenekült az országból, mert attól tartott, hogy pusztá jelenlétével a diktatúra megteremtőinek cinkosává süllyedhet, akár hallgatva is társutassá válhat. Félt, hogy esetleg még a hallgatást sem engedik meg neki Rákosiék. A belső száműzetésben élő, hallgató Sinka az önkényuralom elutasításában egy Máraival, de a hűségük már különböző. Sinka István a népi mozgalom eszmerendszerével összhangban a bajlított szülőföldhöz ragaszkodik, Veres Péterrel vallja: *En nem mehetek el innen...*

Az *Ujjonghattok bolond sítók* ismeretlen Sinka-vers, 1947-ben fogant. A költő ekkor már tíz éve él a fővárosban, így nem csoda, hogy olykor a városi élet helyszínei és szereplői is fel-feltűnnek költészetében. Ezúttal sem a bihari és a békési hulló magyarságra emlékezik, hanem versének szürke, hétköznapi hőse a Déli Pályaudvarnál tengődő pesti proletár. Milyen dallam szökelhet a bolond sítókra? Eppen olyan, amilyen jól talál a korszak hangneméhez, illik az „ordítások hangjához”. (Lásd: *Ha elmúlik ordítások hangja*, Új Látóhatár, 1989. I. szám.) A

proletáriátusról Sinka István számos 1945 után keletkezett versében olvashatunk. A népi költő mindig rokonszenzettel szól a főváros nincstelenjeiről, elesettjeiről (*Alszik az ucca fia, Hóhányó, Kívül a városon, Zsákos...*).

A *Tánc december-országban* 1951-ben keletkezett. A tánc Sinka István költészetének gyakori, újra és újra visszatérő témája, gondoljunk a *Bozsár András*, az *Ezer legény idő nélkül*, a *Nyári tánc virággörbén*, a *Simon Virág* és nem utolsósorban az *Anyám balladát táncol* remek soraira. A Fekete Bojtár említett írásai szinte kivétel nélkül balladák, mind súlyos emberi tragédiákat sűrítnek, de a tánc valami halvány reménysugárként megécsesik felfénylik bennük, a hagyomány erejével elégtételt szolgáltat még a jeltelen sírban nyugvó megcsúfolt ösöknök is. Csakhogy a balladát akkor még nem láncon és nem „december-országban” táncolták.

Az *Új szivárvány* mindmáig közöletlen vers, keletkezési ideje a rendelkezésre álló források alapján pontosan nem határozható meg, de bizonyosnak látszik, hogy még a forradalom előtt, valószínűleg 1955-ben íródhatott. Sinkát szinte sikk nemzeti elfogultsággal, nacionalizmussal, sőt etnocentrikussággal is vádolni. — Kétségtelen, költészetének volt olykor vadhajtatása is. — Itt szigorúan, kritikusan hangon szól a magyarságról: tétova, álmos és megfélemlített. Talán nem csupán eltűri, de igényli is a diktatort és a zsarnokságot: „Új Cincinnátus kell neki, mert még élni se tud maga.” Az utolsó két versszakban oldódik a költő tragikus szemlélete, tisztelettel adózik a nemzet teremtő szándéka, szebbet-jobbát akarása előtt. Egy korábbi versében mári kozmikus méretűnek érezte a tébolyodottságot: „ellopták az égről a szivárványt.” A költő az itt közlendő, ötvenhat előtti verse megfogalmazásakor már tudja, hogy nem utóljára feszült föl a szivárvány a Duna-táj egére.

A *Szépítő Júniushoz* című gyászos ének 1958 nyarán, a törvényes magyar miniszterelnök és tragikus sorsát osztó miniszterei vártanúhalálát követően keletkezett. A jobb megértés kedvéért érdemes visszatekinteni az előzményekre. Az igazsághoz tartozik, hogy Sinka István 1953–1954-ben még nem tudta igazán érzéklni és értékelni a rákosisták és a Nagy Imre-csoport közötti egyáltalán nem jelentéktelen különbséget. 1954-ben visszatérhetett volna az irodalomba, de hiába küldték hozzá egykori küzdőtársát, Szabó Pált, nem engedett a „csábításnak”, nem hagyta, hogy legszebb verseit felvegyék a *Hét évszázad magyar versei* akkor előkészületben levő, új kiadásába. Megmaradt belső emigránsnak, jobb időket várva tovább hallgatott. 1956. szeptember 17-én a *Magyar Írók Szövetsége* közgyűlést tartott, és új vezetőséget választott. A közgyűlést követő napokban az új elnökség kedvező döntést hozott a hallgató írók ügyében, így minden kérelem nélkül, sőt ellenkezésével sem sokat törődve felvették Sinkát az írószövetség tagjai közé. Később, 1956. november 2-án, az írószövetség rendkívüli közgyűlésén már az elnökségbe, illetve a kibővített elnökségből alakult *Forradalmi Bizottságba* is beválasztották. Közben október 31-én a Vajdahunyad várban megalakult a *Petőfi Párt* (azaz újjalakult a volt Nemzeti Pártszövetség). Sinka a forradalmi nagygyűlés

bizalmából bekerült a *Petőfi Párt* népi írókból álló *Irányító Testületébe*.

Verse: *Vérrel és vassal*, amely *Údv néked Ifjúság* címmel is közkezen forog, 1956. október 26-án keletkezett. Először a *Rendületlenül* címet viselő röplapon jelent meg, Tamási Áron és Ignác Rózsa időszerű írásai társaságában, majd az *Igazság*, a *Magyar Vetés* és a békéscsabai *Független Újság* is közölte. Híres vers, megérdemli, hogy idézzem:

*Údv néked Ifjúság! Údvözlegy magyar nép,
ki lángban és vérben született meg újra
három nagy éjszakán vad ágyúördögésben!
Melyik nép írta fel mostanában nevét
így, hogy aranyt adott kezébe Isten uja?
S mely nép beszélt így az önmaga nevében,
mint angyal mikor a harsonát fújja?
... Bús igájának fájára írja hát,
s mint annyiszor a megsárgult ezerevben
vérrel és vassal tanítsa zsarnokát.*

Zsigmond Gyula visszaemlékezései szerint Sinka István a forradalom alatt mindvégig bent tartózkodott a *Petőfi Párt* Dorottya utcai székházában. A *Petőfi Párt* Féja Géza és Jócsik Lajos szerkesztette lapja, az *Új Magyarország* 1956. november 2-án két verset közölt a költőtől (*Százezer udvar* és *Ellopott szivárvány*). Az önkényuralom ellen lázító két költemény még a Rákosi-rezsim idején keletkezett.

1956 őszén zsgödi Nagy Imre erdélyi festőművész Magyarországon tartózkodott, és lerajzolta kedves régi ismerősét, Sinka Istvánt. (Még a második bécsi döntés utáni időkől, az igen gyorsan egymásra találó magyarországi és erdélyi népi mozgalomból jól ismerték egymást.) A Fekete Bojtár viszonzásképpen a következő dedikációt írta a festőművész rajzára: „Abból az időből, mikor a magyar angyalok betöltötték a Jelenések könyvét és megverték a Sátán a Duna-völgyében... 1956. november 22. Sinka István.” Mint ismeretes, a Sátán veresége sajnos csak időleges volt. (Az ajánlásra Balogh Ferentz békéscsabai bibliográfus hívta fel a figyelmet.)

Az *Ének 56 Karácsonyára* című Sinkavers 1956. december 24-én fogant. A költő keserűen szól az ismét semmivé foszlott szabadságról: „Údvözletet annak, aki megöletett / azonnal a drága mihelyst megszületett. / Jézus kis urunknak lábainál megholt / szabadítónk, ki a szabadság lelke volt.” Sinka éneke 1987 óta ismeretes, de *eredeti címén* először 1988-ban, a *Hitel* karácsonyi számában jelenhetett meg.

1958 júniúsát követően Nagy Imre miniszterelnököt és mártírtársait két verssel siratta el a Fekete Bojtár. A *Szépítő Júniushoz* igazi sirató, minden áttétel nélkül, közérthető módon szól a tragédiáról, beleértve a megtorlás névtelen áldozatait is. A másik gyászos ének történelmi analógiába rejtve fejezi ki a költő fájdalomát, döbbenetét: *Bihar pacsírtája siratja Hunyadi Lászlót*. Ez utóbbit 1977-ben a kecskeméti *Forrás* közölte, majd 1987-ben a *Lovasok opál mezőikön* című Sinka-kötetben is megjelent. Persze kommentár nélkül, és a keletkezési év elhagyásával.

Sinka István ismeretlen politikai verseit ajánlom az olvasók figyelmébe. Talán nincs messze az idő, amikor a Fekete Bojtár hagyatéki versei mind megjelenhetnek.

Fábián Gyula

A SZÉTTORT KÖTÁBLA ÜZENETE

Az égő csipkebokor című regény elemzése

A legnehezebb új történelmi kor kellős közepén, 1953-ban fejezte be Kodolányi János legnagyobb regényét, Az égő csipkebokor című művét. Azóta megmérgetett, nemcsak idehaza, de távoli, ismeretlen égtájak alatt is, és kiadás után új megjelenítést ért meg, hiszen egy ókori nép eszmélésének sűrített történelme ez a mű. A zsidó népé, amely Jeruzsálem pusztulása után tizennyolc évszázad hanyattlása nyomán alapított újra államot azon a földön, melyet az első népezér, fejedelem, főpap, és próféta ígért meg nekik, az Úr, az Elhívó a Törvényalkotó, a mindennek fölött való, a maga mellett más, istennek mezezett bálványt nem tűró Teremtő adott, aki zengő hang volt a pusztában a megértő számára, égő fény a sivatagi éjszakában, kísérő felhő az izzó, terméketlen Földön való vándorlásban, akinek igaz hűségében járt a próféták első és legnagyobbja: Mózes, vagy Mózsze, „az elhívott ember”.

A magyar történelem és irodalom több ízben hasonlította önmagát a zsidó történelem alakjaihoz, korszakait ugyancsak az ókori nép megpróbáltatásaihoz. Már első krónikáirónk is — részben a keresztény vallás hatására — a tejjel és mézzel áldott Kánaán-hasonlatot kölcsönzik, amikor a mai hazára megvételéről írnak. De minden bizonynyal a Kazár-birodalombeli együttélés is hagyott nyomokat a népben, és a legendák emlegetése során beveggyültek a pusztai vándorlás mese motívumai az összekevert szájhagyomány részleteibe, hiszen az első írásbeli emlékeket a honfoglalásról maga Anonymus is elbeszélők nyomán hagyta ránk. Bocskai István, Bethlen Gábor, erdélyi fejedelmek országlásához olyan párhuzamokat emlegetnek az erdélyi emlékirók, melyek Dávid király uralkodásának száz veszedelmek közepette való eljövételét jelentik, és Zrínyi Miklós is arra tanítja a magyarságot: jaj a törököknek, Isten haragja veszejének, mert eltörök a vessző, ha megter a magyarság. Az öszvétségi históriák a magyar írásbeliség kezdetétől prédikációkban és példabeszérmert eltörök a vessző, ha megter a magyarság. Irodalomban, de hiszen ez az európaiság lényege egyben, melyhez kultúránk gyökerei, ázsiai voltak más minősége jelentett eltérést a többitől — elsősorban a nyugat-európainak nevezett mépek sajátosságaitól nemzetünk egyáltalán nem kisebbíthető legenda-változat-rendszerében. Sokkal inkább és sokkal hosszabb időn át őriztük — elsősorban népünk jóvoltából — a hozott kincsét, meséinket, dallamainkat, legendáinkat, és igazán a 20. század kedvezett először, hogy az értők nyomán megfejthessük jelképrendszerünk gazdagságát, amely nem európai, nem is ázsiai, hanem aurázsiak a szó teljes értelmében, mert mi, alakokra építettük az útját, és a gyökér friss, oltott hajtásai nem lettek idegenek a törzs, az ág, a régi gally hozta gyümölcsseiktől. Maga a vándorlás, az új hazakeresés rokon szimbólumokban maradt fenn legendáinkban, attól nem különült el, de más tartalmat kapott. Ezért is ismeri föl az író, Kodolányi János, a modern finn élet hétköznapiján való csodálata és ámuldozása, sőt követésre való példája

nyomán, hogy egyéb történelmi átültetés is beleilleszkedik nemzetünk múltjába és éppen abban a légkörben, mikor új hazát teremtünk irtózatos veszteségek után, befejezve a második világháborút. Mi, nem a finn nyomokon járunk. Suomi függetlenségét, új állami voltát 1917-ben maga Lenin segít létrehozni, a mi új államáságunk — ál-független fél-gyarmati helyzetünk nyomán — 1945-ben jön létre, kívülről támadt segítséggel, bár az idők hajnalán ezt elhinni igen csak nehéz. Nép kell hozzá, mely kívánja, Mózes kell, aki vezesse, eszme és új törvény, ami biztassa és igazgassa, remény, amiben hinni lehet, de legeslegelsőbb valóságos föld, amit elfoglalhat, feloszthat és attól a pillanattól övé lehet. Mózes ígérete: szabadulás és új haza. A szabadság: a rabszolgaságból való kiemelkedés, az új haza: az ősök elhagyta dús legelők földje, ahonnan egykor a nagy inségek elől kellett elköltözni. A sok gyermekkel megáldott Jákób, (kinek legkedvesebb gyermekét — Józsefet eladták testvérei, de a jóságos fiú megbocsátott, sőt apját is elhozatja az inség földjéről a gazdag birodalomba) önként költözik Egyiptomba. Személye, József nyomán magasra emelkedett, fiának szava a fáraó után való volt, igaz ennél is erősebb lett az eskü: Jákób hamvait egyszer vissza kell vinni, s ott kell eltemetni, ahol nyugodni kíván; otthon, hazai földben. De hol az otthon, hol a haza? Hányan felejtették már el? Mennyien szokták meg a rabszolgaságot, s törődtek bele a változtathatatlan tünő szolga nyomorba?

Ahhoz, hogy valaki elhivatott vezető legyen, szükség van elhívóra, és szükség van felkészülésre. Készenlétlen nem lehet odaállni a nép elé. Az elhivatás elkötelezettség teszi az értőt, tehát tudatosan vállalja az áldozatot. A felkészülés azt jelenti, hogy mindannel felfegyverkezik, amit csak a beavatott tudhat, előtte nem lehet hát tudományban járatosabb szinte senki, de attól a pillanattól, hogy a küldetés prófétája lesz, először is mindenről lemond. És le tud mondani, mert önmaga nem lehet több fontos, csak az egész. A többi, a nép, amelyből nemzetet kell formálni az idők, meghozza a meg nem értett idők hajnalán. Ez a mózesi sors. *Uszirszafti*, azaz Mózes, a vízből kihúzott, kített gyermek csodálatos módon megmenekül. (A héberetek szaporaságát olyan születésszabályozással akarták a birodalomban mérsekélni, hogy minden elsőszülött fiút a Nílus szeszélyére kellett bízni.) A fáraó közvetlen családtagjai találják a kisdre — akit anyja sokáig rejteget —, majd dajkát keresnek a gyermek mellé — megtalálják az igazi anyát — és felnevelik, mint a hatalom várományosát, birodalmi utódot. Együtt nő a herceggel. És meg nem magyarázott, csak megsejtetett elhivatás nyomán ő több lesz, értékesebb, kifürkészhetetlenül hatalmas, ahogyan aztán már önmagát is látja, s ahogyan őt látják a sorsán töprengő írők-költők. „Uram! és Hatalmas vagyok és Magányos” — könyörög *Alfred de Vigny* soraival az Úrhoz, „Hagy engem elaludni, a Földnek álmával”. Már ifjú korában ezeket a jellemző jegyeket hordozza, s inkább visz-

ILLUSZTRÁCIÓ MEZEY ISTVÁN RAJZA

szavonult, kevés beszédű, majdnem hallgató, korán bölcs, felnőtt-gyermek. A kettős pálya küzdelmes útját járja végig — mindkettő a hatalom iskolája — a papi, egyben a tudomány világának ismerete és a katonai, amelyhez a diplomácia tartozik szorosan, és e kettős felkészülésben a legkiválóbb fokozatot éri el. A fiatalok, a fáraó közvetlen környezetéhez tartozó előkelők között, ő a beavatás szertartását is túléli, átlépi az élet-kaput, s túlsó oldalról érkezik vissza a keresztre kötözés és bebalzamosztatás nyomán, mintegy újjászületve az emberi életre, mert a tudat, a gondolat, az akarattal legyőzte a megsemmisülést. A vízből kihúzott, megmenekült gyermek halálból visszatért emberré, felmőtte válik, nincs többé riasztó, rémülő elmúlás, halál, *Uszirszafti* — Mózes még egyszer született lett. Az élet-próbáltatás rettenetét éli át, s amikor nem zihál már a tüdő, nem lüktet többé a szív, csak a tudat él tovább, a gondolat, melyet nem semmisíthet meg az ostoba halál. Felül és túl-emelkedik a lélek a meggyötört test romjain, nem fáj a kínzás, nem éget a seb, mert az értelem akar továbbélni. *Az akarattal lebirja a halált, Ez volt az első próba, Mózes átélte.* Feléledt, az átlépett kapuból visszafordult. Aton papjainak tudománya ezzel tárukozott szélesre előtte. Nincs titok többé, amelybe be me látta. A visszatértet a főpap öleli á, s tartja karjai között, mikor a nap teljes fényben sugározza a hajnalát, és az eltávozott: lát, érez, tapint, ismét csodálkozik, megint fáj, mert újra a földön jár. Vajon hányan voltak, akik megjárták az elmúlás keserves útját, melyet a szenvedések inkább már halált óhajtóvá tettek? A beavatottak között kik voltak képesek teljesíteni a szenvedés-pályán való gyötrelmeket, ültések, megaláztatások, végül a keresztre kötözötés kínjait? Mózes végigment az úton.

Aztán következett a második próba. A hadvezér megkísértése. A békealkudozás felajánlott tárgya és záloga: a csodálatos, testének minden mozdulásában kívánatos nő, akinek elfogadása egy lépéssel a legnagyobb hatalomhoz segítené. Most is olyan kemény

Napjaink 1989. okt., 10. sz. 21-23.

és eltökélt, mint papi próbájának előszobájában, ahol keserű ital — (talán halált hozó) — vagy elérhető női test közül kellett választania. Asszonytest árán vett béke helyett a harcot választja, amelytől ugyan irtózik, szenved, ártérem benne az értelmetlen pusztulás és pusztítás felesleges voltának megmérése, de őt próbára küldték. Tábornoki megbízása idején — a készülődés napjaiban — hadsereget szervez. Fegyelmet gyakoroltat. Szabályokat, rendeleteket formál, így építi föl a gyűlevész népségből toborzott tömeget, amelyből ezek által válik hadsereg. Egyetlen alkalom, amelynek bekövetkeztén képtelen úrrá lenni, a győzteseket sem tudja visszatartani — a régi törvények és szokások nyomán beidegződött pusztitástól, rombolástól, erőszakoskodástól a tömegeg szemben — akkor — vesztés marad. Megrázkódató felismerés. Őt ünneplik, dicsőítik, mert győzött. Ő majd' beleroppan, hogy nem volt képes megfékezni az eszeveszett tombolást. A rend, fegyelem, szabályzat ellen — tisztálkodás, katonái, táborélet — még csak morgolódtak, nyíltan dehogyan lázadtak, de a rombolás megakadályozásáért gyilkolni voltak képesek. A hadvezért is. Őt, akit csodáltak és félték. A főpróba — immár a második — fényesen sikerült, mások szemében. Mózes felismerte a tömeget, és belerémült. Mire képes az ember, az elvadult, a felbőszített, a harcra részegített, amikor elszabadul? Ez a nyerszerű kormányozhatatlan. Akit arra készítettek elő, hogy öljön, nem elégszik meg a győzelemmel, a pusztítás diadalát is át kell élnie. Ilyen az ember tömegben? Csordává züllik, csürhévé aljasul? A második próba rettenetes tanulságokkal szolgált. Díja: a kormányosság elnyerése lett, de nagy árat fizetett e felmagasztaltatásért. Megrendült a tömegben való bizalma.

A hatalom első felsőfoka a kormányzás, az uralkodás első pillanatai már megnyitják a sors-próba útját. Uralkodjék, de úgy, hogy lássa, érezze az emberalás mindennapjainak keserűt, de mindezt a szülőföldön, az övéi között.

Ökölcspása úgy zuhan a felügyelőre, hogy abban a percben megszakad benne az élet. A hatalom embere — Mózes — pedig szembe kerül a fölötté is uralkodó törvénnyel és nincs többé más út, mint indulni a soha nem látott, „csipkebokor felé”. Menekülnie kell, a csak sejtett elhivatás útjára.

Aki megismerte a magasság törvényeit, a hatalom íkait, beleillett a kellemes nyugá-

lomba, akit őrizők vettek körbe, nehéz annak egyedül. És mit jelent törvényen kívülinek lenni? Mózes tapasztalta. Félelemmel tekintettek rá, de mindenkinek megfordult a fejében, nem kellene valakinek szólni, mert láttuk egymagában a Hatalmat, és azt sem tudjuk, hová tart? Maga sem tudta. Csak akkor döbben meg, amikor már Midian földjén járt, hogy meg kell ismerje a pusztaiakat is. Jákókkal nem jött el mindenki Egyiptomba. Ezsau népe a vad, vándor állattenyésztők a vérrokonok. Hogy élnek ők, mit tudnak a birodalomba szakadtakról? Kik lakják most Kánaánt? Ki az új föld, és ki a föld birtoklója?

Mózes, a tudományokban elmélyed. A csillagok járását számontartotta, a tenger törvényét jól megtanulta, a vizek járását megtapasztalta, a számkok világát áttekintéssel bírta, amikor a bujdosás útján megindult. Ismerte a Birodalom írott történetét, fölgyjűtötte népe törtékeit a pátriárkákról, valósággal rajongott az első, már legendákban fennmaradt ő, Ábrahám atyáért, akit elhívtának tekintett, hiszen ő volt, aki első ízben kötött szövetséget, nem Amunnal és nem Atonnal, hanem valaki mindenek felett valóval, aki több ezeknél a szobrokba, kövekbe merevített isteneknél, akik egymás ellen harcolnak a legádázabbul. Birodalom roppannak bele, mert uralkodók egyiket a másnál magasabbra helyezik. Hogy kit, mikor, miért? — arra a mindenkor fópap és csoportja adhatna választ, aki az uralom birtokosának mindig kiválasztja, hogy kit kell kövessen. Az előzőknek és híveiknek olyankor veszni kell. Amun és Aton egyetlen harcát éppen abban a korban vívta, megfordult előjellel, mert a régi istenség hívei — Amun népe — az új isten, Aton uralmát készült megdönteni. Csak arra vártak, hogy a beteges fáraó lehunya szemét, és akkor visszaállhat a régi rend. Mózes tudta, hogy ebből a katasztrófából ki kell menekülni, de még nem sejtette: egész népével.

Kemény, edzett ember volt. Éhség és szomjúság nem vették el erejét. Idők változását meg sem érezte. Lábai sem ismerték a fáradtságot. Jelleme tántoríthatatlan lett, maga formálta, gyakorolta, próbálta edzések során. A hajnal sugara költötte, az éjszaka sötéte engedte alomba. Félelem nem lakozott benne és lelke mindenki irányába megnyílt, akiben felismerte az egytestvért. Egyet nem tudott és nem tapasztalt: a tömegtől, a hétköznapi embertől nem követheti önmagát ezer és ezer alakban, mert az emberek nem tudnak egyik napról a másikra olyanra lényegülni, mint ő, mint saját maga. „Engem az Úr küldött érted, ha én jöttem és teljesíttem az elhivatást, akkor te is kövesd az én szavamat, mert nem magamtól szólok”. Ilyen meggyőződésű tanítványok nevelődtek mellette, de ő mindenkítől ezt kívánta. Eréllyel, visszavonást nem ismerő módon.

Amikor a csipkebokorhoz érkezett, már gondolataiban megértett, hogy kegyetlen, naiv, nevetséges istenségek tartják fogságban a törzseket, népeket, kiknek tulajdonságukat naponként ruhazzák rájuk papjaik, s ma ezt, holnap azt követelik követelőiktől. A mítosz, melyet a pusztaiak összerakogtak maguknak, száználmas keverék volt. A Baálok, Astarték különböző szokásai, áldozati jegyei és módszerei különbözőek csupán, melyeknél Egyiptom hierarchikusan felépített istenség-rendszere tökéletesebb, magyarázhatóbb volt, mert beleépült a tudományba, az ész, a gondolat rendszerébe. Amíg a pusztai népekében csak csapongott a fajtázia, a hitüket váltó, vallási meggyőződésüket cserélgető törzsek nem lehettek semmiben bizonyosak, hiszen vándor- vagy átvonuló csoportok, rabló néptörzsekkel mindennaposak voltak a legelőknél, és áldozataikat nem

rejtőztették a többi elől, hiszen valamiképpen mind a testnek áldoztak, a vad részegítő táncok, időfordulásához kötött ünnepei voltak a lényegesek, amikor az ember, a tömeg kitombolhatta magát. Áldoztak embert, barmot, minden megfogható, fontos a vér volt, minél több ömöljön, a mámor mindent eltakarjon, a test mindent ízében kielégüljön.

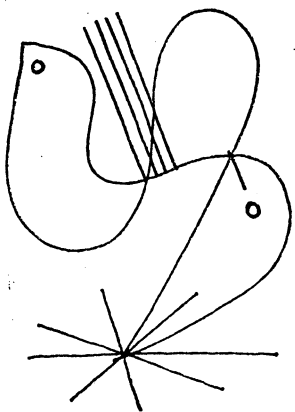
A csipkebokor lángolt és izzott — füst, tűz, hamu, illat nélkül. A Hang szelíd volt és határozott. Mózes élete harmadik, legnagyobb átforgulását élte át. Minden, benne addig való elveszett, és új ember indult a Szent helyről, — ahol a sarut is le kellett vetni. Az ókor, az emberiség hajnalának első államalapító népezére el kellett menjen szolga népből nemzetet formálni, kihozni a birodalom fogságából a kiválasztottakat, és országot teremteni szolgákból és előkelőkből, valami új igazság alapján, amelyet azelőtt soha nem ismerhetett senki.

A történet ismert. Kodolányi hűséggel ragaszkodott a Bibliabeli részletekhez, mindent megírt, ami az exodust megelőzte és kísérte, csak a csodák, csapások sorát igyekezett a könnyebb érthetőség kedvéért lefordítani, magyarázni. A legnagyobb figyelmet Mózes cselekedeteire fordította, aki más volt, mert más lett, attól a pillanattól, hogy feladatát kapott felülről, visszavonhatatlan parancsot, egyetlen nép, mégis kicsit az egész emberiség érdekében. Amelynek lényege a törvény, a megfellebbezhetetlen.

Pusztai vándorok magukkal hordják — javaikkal, terheikkel — az átkot is, a betegségeket. Mózes a hadsereg szervezésekor megtanította, hogy a táborrend alapja a tisztaság. Katonái is eltemették maguk után a test salakját. A kivonuló néppel gyermekek sokasága is nekiindult a félelmetes útnak, akik ugyan ismerték a nélkülözések sivar napjait, de a fáradalmakat, megpróbáltatásokat nem!

A nép nem tudja, csak féli az igazságot, melyet meghirdettek számukra. „Az Úr hív titeket, hogy a pusztában áldozatok neki, az elfelejtett ősi szokások szerint. Dobjátok el magatoktól minden utálatos bálványt, és készüljétek az ő törvényeinek megtanulására”. A vezetőket azt is tudják: a szolgáltatnak házból a szabadulás földjére megyünk. A tömegben a kivonulás felszabadító pillanattól együtt él a kételkedés félelme, a megszabadulás öröme. A csodák, melyek végbemennek, lenyűgözőek. A fáraó hadait elborította a tenger. Szemük láttára vészelt el az ókor egy hatalmas segere, akiket a népek rettegtek. A kivonulás első időszaka tele van megrendítő eseményekkel. Azután szembe kell nézni a valóság másíthatatlan rendjével: visszafordulás pedig nincs! Egyiptom halott-föld a kivonultak számára. Nincs! Nem létezik! A nyugóseks, a betegesek, a gyerekek áldottak kezdik a panaszkodást: nehéz az út. A törvény pedig, amely még csak a táborélet mindennapjaira vonatkozik: súlyos. Meg kell tanulni, a tábor csak úgy őrizhető meg a nyavalyáktól, ha a tisztaság szabályait mindenki betartja. Még a növekvő gyermek is. Temesd el magad után a test szennyyét! Minden felnőtt gondoskodjék családjában az ásókról. Minden kivetnivaló kerüljön kívülre és messze az emberek közeléből. A vonuló nép a hadsereg szabálya szerint mozoghat, előőrs nyitja, hátulvéd zárja sorát, fegyverben vigyázók védik a külső, belső rendet, minden naplement után a vezérlik az öregek tanácsával megerősítve tartja a gyűlést, az „értékelést” a lepergett napról és a holnap gondjáról.

Mózes szervező ereje meg nem lankad. Saját maga az, akitől legtöbbet követel. Vezetársai pedig követik a maguk erejéből a lemondás útján. Olykor nem értik, de a hatás, mely belőle kiárad, szinte foglyul ejti őket és a csodálatos bűvöletében állnak mellette, bíznak benne, és félve hallgatják, amikor

vezetett. Talán meghalt?! Akkor nincs az ő Istene sem. Ha nincs Ő, akit nem ismerünk, csinálni kell. Fönn beiródott: „Ne csinálj magadnak faragott képet”...! Áron az áldozat bemutatásának főpapja a nép kívánóságára és fenyegetésére készít öntött bálványt. Ömlik elébe a rejtett arany, a titokban őrzött kincs, és formálódik az Apisz (későbbi torz nevén az Aranyborjú), azaz Egyiptom távoli emléke újra kielevenedik. Es kezdődik a tánc a Bika körül. Az elfelejtett, de sejtelmükben még élő, a vad, a buja, a testiség örjítő megnyilatkozása, amely romba döntheti a megformált rendet, az állammá szerveződő népet, a vajúdással, lemondásokkal, fegyvellemmel, törvényekkel felfegyverkezett nemzetet. S amikor már minden elszabadul, előjön a hegyről Mózes.

Kezében a pöröly úgy sújt le a Bikára, mint ökle egykor a felügyelőre. Egyedül áll szemben az egészszel, az űrjögökkel. Tekintete perzsel. Földig alázottan nézik a porrávert bálványt, megszégyenülve isszák a megégetett aranypor levét, és végrehajtják a tisztogatást fegyverrel, mintegy Istenítéletet, de többé nem tudnak szemébe nézni a vezérnek. A kőtábla széttörtén hever. Mózes lelkében összetörtén. És ismét elindul a hegyre, a régi parancsolatok újrafogalmazásáért. Megy, vezekelni a népért, de már megszégyent, meghasonulva önmagával, megrendült hittel, halált óhajtva.

És vissza kell térnie! A mózesi sors- nem zárulhat befejezetlenül. Vissza kell fordulnia az egész kivonult seregnek is a vezeklés útján, új megpróbáltatások elé, a bálványhívők teljesen ki kell vesszenek, véráldozatok árán is. Testvérharc árán, amelybe belelendül az egész nemzet, belehal maga a főpap és vezér.

Szövet szorongató nagy regény az Egő csipkebokor. A zsidó nemzet is újjászületik az új-korban. A világ hatalmas térségein országok számolják fel népet-alázó múltjukat, hogy újat kezdjenek, mint a világ kezdetén egyszer a kivonulók. A nagy világpróba a rettenetes második világháború, amely népek vesztét akarta, lezárul. A számadás, a népeket fogságban tartó hatalom ellen kezdetét veszi. De vajon hogyan formálódik az új, az addig nem volt, új mítosz hordozó törvény és rend a régi romjain? Van-e Mózes, aki vezeti, aki végrehajtja a nagy átforgalmat? Aki megpróbálja és megtisztítja minden idegentől, minden bálványtól, első-sorban a hűsös-fazékhoz való visszavágyástól a nemzetet? Mert nemzet csak abból a népből szülehet, amely fölszámolta tegnapi önmagát.

Őt esztendőn át készült az Egő csipkebokor. Íródott az új kornak. Nemzetadat és öntudat nélkül nem állhat meg a nép. Amikor romjaiban áll az ország, akkor kell újra kezdeni. A zsidó nép évezredekkel előtte tanulata meg kegyetlen körülmények között, hogyan szülehet meg a nemzet, hogyan szerveződhet az ország a pusztában? Körülöttük, mellettük éltek-álltak hatalmas birodalmak, ám egyetemes törvény nélkül sorra összeomlottak. A zsidó népet ugyan fogságba kényszerítették legyőzői; babiloniaiak, asszírok, rómaiak, de ez a nép már nemzetként élt a fogságban is. Mózes a törvénnyel, teljes lélete bizonyosságával példát adott évezredekre és úgymond legyőzhetetlenné tette a fegyverrel legyőzött nemzetet. „Ti a kiválasztottak vagytok. Egyedül ti vagytok a Törvény ismerői és hordozói. Törvényetek új és más”. A láthatatlan sem földi, sem földfölötti, vagy alatti képben, köben meg nem formálható, azért kellett vándorolnotok, hogy magatok találjátok rá az új hazára és újra alapítsatok azt. Várost, országot, templomot kell építenetek, de a ti templomotok nem hasonlítható holmi istenségek utálatos bálványhízához, melyeknek tornácain vagy termeiben emberi

vágy és buja indulat lakozik. Papjaitok teljes életüket nekem kell áldozzák, csak az én kijelentéseimet vigyázzák, s akkor tudói lesznek a törvénynek, melyet csak és egyedül tőlem nyertek.

Mózes egyetlen pontocskát el nem mellőző szigorral tanította az egész tömeget. Nemcsak hitte, de meggyőződésében tudta, hogy új világ — haza, ország — csak akkor szülehet, ha egyetemesen az egész, még szétzilálódóban lévő törzsi-sereg közösséggé nem esedik. Itt nincs kirekesztés, nincsenek születési előjogok a törzsek az igazságos és egyenlő elosztás elve alapján a birtokba vett új hazában a Törvény szerint töltik be szerepüket. Egyiptom, a szolgaság-háza, az előtörténelem. Az igazi népméret történelem az új haza alapításától veszi kezdetét.

A regény befejezése után (1953) még négy esztendőn kell várnia az írónak, hogy műve nyomtatásba kerülhessen, mert addig a szüntelen kételkedéssel illetett író útja, Kodolányi életpályája az „önmaguk által beavatottak szerint” nem tisztázódik. A kimondottan baloldaltól érkező Kodolányi illetéktelenek véleménye nyomán állandóan megkérdőjelezett lesz. Emiatt, s az ebből fakadó sérelmek következményeként maga visszavonultabb selkeseredettebb lesz. Talán ennek a mesterséges mellőztetésnek köszönheti, hogy alkotni vágyó akarata megtalálja a világtörténelem legnagyobb magányosát: Mózes és a mózesi küldetés témáját, mint örök emberi sorspályát az akaratyiai kirekesztésben, száműzésben csaknem újra éli. A megváltozott ítéletű történelem egyik legnagyobb prózai alkotása fogantatik ebben a kinban, az újvilág küszöbén.

Történetfilozófiai regény az Egő csipkebokor. Megoldásában elbeszélő párbeszéd. hiszen a híres tanító, kiválasztott ifjú tanítványának mondja el Mózes történetét. Részben úgy, ahogyan az írárok tanítják, részben filozófiai átértékelésben kíséri végig Mózes életútját, melyben megkockáztatja, illetve kimondja az eltitkolt, vagy elhallgatott igazságot: Mózeset megölték. Megtartotta férjfierejét 120 évesen is, nem homályosodtak meg szemei, alkotó ereje teljességében az új haza küszöbén, „honfoglalás előtt feláldozták”. Mint annyi sok más honalapítót, aki azért nem léphetett az új hazába, mert erejére, bölcsességére (ruházatára, külsőségeire) szüksége volt az új Mózesnek. Benne van ebben a nomád népek szigorú törvénye. Mózesen is végbevitték Kodolányi látása szerint a feláldozást. Igaz, hogy ők más törvények szellemében nőttek, érték erősekké, sőt egyetlenné, kiválasztottá a sok között, éppen az új Törvény hatalma alatt; ám az ősit, rajta, a félelmetes vezéren végrehajtják. Itt és ekkor szakad meg a régi mítoszokkal való kapcsolat a s az új nép nem viszi tovább történelmének homályos múltját, mert az új haza lesz fontos, melyben törvény az együvé tartozás, a törzsi széthúzás megsemmisítése. Ezt cselekedte meg velük a szétzilált néppel — olykor kemény ellenkezéseik ellenére — Mózes, aki korának, az emberiségnek, legnagyobb államalapítója lett. Az ő példáját nem lehet elgyszer felidézni, életét újra és újra végig kell gondolni — tanítja ifjú hallgatójának a bölcs rabbi. — mert Mózes példájából erő lehet meríteni az utókornak és az utódoknak.

Egyetemesen minden népnek, erősíti meg a gondolatot Kodolányi János, hogy az emberiség ne felejtse könnyen, mert minden ott kezdődik, hogy „voltak egyszer régen népek, voltak vezérek, akik belőlük, közülük valók voltak és éppen ezáltal lettek több a többinél. Csodálatos dolog végig gondolni az Egő csipkebokor, a mű, világraszóló útját — fordítások nyomán — azzal az érzéssel, hogy a legnagyobb Mózes-regényt magyar író, Kodolányi János adta a világnak.

arról nyilatkozik, hogy mindent az Űr szavára, az Ő rendelésére tesz és tesznek, de a legnagyobb csoda majd az lesz, amikor Tőle magától megkapják majd a törvényeket. A nép megy, valami meg nem értett, de félve csodált ismeretlen felé, telve még bizonytalansággal, naponként új törvényeket tanulva, de önbizalmában egyre erősödvé, hiszen ilyen elhivatása soha nem volt még a mondákban ismert elődöknek, szomszédoknak, ellenségeknek, mint nekik, az új népek, az új hazát keresőknek és alapítóknak. Körülöttük, mellettük a csodák nem fogyatkoznak: mennyei kenyér hull, sziklából víz fakad, Mózes, Áron, Józsué, Mirjam, Hór és a főbábok mellé nőnek az újak, az ifjak seregestől, akikről idegen Egyiptom bősége, akik itt edződnek új emberré! A régiek serege megapad, fogy, bár még rejtegetik az elhozott bálványt, őrizgetik az aranyat, a kincset, még családi körben mormolják a meséket a Birodalomról, ahol ilyen bizonytalanban soha nem éltek.

Maga Mózes pedig egyre messzebb kerül a tömegtől. Ő nem hallja az idegen suttogásokat, a Hangot keresi, a kijelentést várja, a beteljesítést óhajtja, a törvény kitöltését, amivel az ő küldetése valóságos megdöcölhet. És elérkeznek a Héjzhez. A sivatagi szél szikkasztó, az éjszakák hideget lehelnek, a puszták kietlenebb, mint bárhol, és a népek, akikkel találkozni ellenségesek. Félelem szállotta meg valamennyiüket. Itt a hatalmas tábor, az elhívott nép, a nagy Birodalommal szembeszegülő, és nem tudni hová tart? Kinek az örökét kívánja? Mindentől és mindenkitől elkülönül, távol tartja magát! Erős! A föld is megindul, amerre vonul. A mítoszhoz, hogy más Isten különös népe ez, már odatapadnak a legendák, melyek a félelmet erősítik. A Nílustól az Eufráteszig hullámszik hárúk, hajókön viszik a mondat ismert és ismeretlen tájakra a vizen járók, és rettegés üli meg az országokat, mert hol is bukkannak majd föl, kinek a határát szállják meg özönnel áradó seregek?

Mózes ezekben a napokban nincs a pusztán, népe körében, fönn a hegyen, egy barlang mélyén készül a kinyilatkoztatásra, az Űr dicsőségének a nép előtt való megjelenésére, a kőtáblák örök igazának kinyilvánítására. Készül Mózes egyedül, csak a Hangot figyeli, a kijelentéseket várja, jegyzi és körülötte számlálatlanul múlnak a napok, ott nincs idő.

A nép pedig leül játszani. Bekövetkezik a tragédia. A játék elfajul. A körükben bujkáló „gonosz” felingerli a kételkedőket: eltűnt az az ember, aki idáig

Kodolányi Jánosra emlékeztek Budahegyvidéken

A Magyar Demokrata Fórum I—XII. ker. szervezete és a XII. ker. Tanács Kodolányi János születésének kilencvenedik és halálának huszadik évfordulóján, október 15-én délután emlékkünnepélyt rendeztek az író Böszörményi úti egykori lakóházán lévő emléktábla előtt. Az MDF nevében *Gergely Márta* köszöntötte a megjelenteket, *Tornai János* író Kodolányi irodalmi és nemzetpolitikai munkásságáról emlékezett. Az emléktáblára elsőként az író lánya, *Júlia* és vője, *Szabó Sándor* hírlapíró helyezett koszorút, majd *Akos Zsuzsa* elnöknő tette le a Tanács koszorúját. Utána a budahegyvidéki ref. gyülekezet, a Magyar Irodalmi Társaság, az MTA Irodalomtudományi Intézete, az Írószövetség, a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Széchenyi Kör, a Magyar Néppárt, végül az MDF I—XII. ker. szervezete koszorúzott.

A Himnusz eléneklése után a

szomszédos ref. templomban folytatódott az ünnepély. *Bódy Tamás* orgonaművész játéka, *Debrecenyi Károly* lelképásztor köszöntője és a 90. zsoltár eléneklése után *dr. Csűrös Miklós* irodalomtörténész bevezetője hangzott el. Ezután *Csere Agnes*, *Bánffy György* és *Raksányi Gellért* részleteket mutattak be Kodolányi Süllyedő világ, Juliánus barát, Egő csipkebokor c. regényeiből. Ez utóbbiból olyan részleteket is hallhatott a közönség, melyeket a cenzúra kitörölt az 1972-ben megjelent regényből. Majd *Csere Agnes* és *Bánffy György* megindító, kedves részleteket olvasott fel az író és hitvese egymáshoz írott leveleiből. Végül *Bánffy György* az 1943-as szárszói írókongresszuson elhangzott bevezető beszédét olvasta fel megrázó erővel. *Debrecenyi Károly* lelkész zárszava után a kegyeletos megemlékezés a Szózat eléneklésével ért véget.

Borbély László

Reformatusok Lapja 1989. nov. 26.
48. n. 6.

KODOLÁNYI JÁNOS LEVELE

Akarattya, 1952.máj.7.

Kedves Rózsa!

Nem tudom, befejezhetem-e írásomat egyvégtében, mert mára jelezte jöttét N. István s két ifjú barátja, de azért nekiülök, mert teli vagyok örömmel és izgalommal. Tegnap fejeztem be ugyanis nagy elmélyedéssel olvasott könyvét s nem tudom magamban tartani érzéseimet, gondolataimat. Szerettem volna még az este nagy tüzet gyújtani és körültáncolni, ünnepelvén azt a tüzet, ami Magában megfogant és gyönyörű lángot vetett.

Hol s hogyan kezdjem? Okosnak kéne lennem, de nem vagyok okos. Hanem szinte tehetetlen. Egyszerre akarnék megmondani mindent, de úgy, hogy azért értelmes is legyen, ám ez képtelenség. De rögtön kikiáltom: nagy mű született s nagy az én szívemnek gyönyörűsége! Olyan mű, ami ott áll a Scientia sacra s annak (egyelőre ismeretlen, de nyilván jó) folytatása, az átdolgozott, új Szíriát, a mai Sinka-versek mellett s talán szabad az én Judásomat is ide sorolnom. Maga ebben a műben igazi, nagy író lett. Ha körülnézek írónőink között, csak vigyorogni tudok s ha Európát veszem szemügyre, csupán Sigríd Undsetet, Lagerlöföt említhetem társként Maga előtt, de már a szintén nagy Virginia Woolfot alig. Maga ezzel a művel belépett a Nagy Kapun s meghatott elérékenyüléssel gondolok arra, hogy ebben a Kapuban portásként állok és meghajolok Maga előtt. Kritikus elme vagyok, eléggé ismerem az írás, a művészi alkotás lelki és mesterségbeli nehézségeit, ritkán, nehezen lelkesedem, de akkor aztán szívből. Most így lelkesedem. Óriási akadályokat győzött le, nagy árat fizetett, nem ingyen, véletlenül, könnyen jutott az eredményhez, sok fáradsággal, izgalommal, fájdalommal, csüggedéssel, le-letöréssel, türelemmel vásárolta meg, — de most a birtokában van és nem is veszíti el többé.— Boldog vagyok, boldog vagyok, életem legszebb gyönyörei közé tartozik ez az érzés, majdnem olyan diadalmat érzek, mintha magam cselekedtem volna, amit Maga

- 11 -

Ignác Rózsa: ÜNNEPI FÉRFIÚ. Vgy., 1989.
Püski. 11-15.

cselekedett, de ez nem szemtelenség tőlem, hanem együttérzés. Fogadja olyan szívesen, amilyen szívesen kimondom.

Bár most egy kissé konkrétan is kéne beszélnem a műről, meg is próbálom, de nehezemre esik, mert úgy vagyok, mint mikor az álom időtlen, szikrázó, lebegő, ámulatbaejtő dimenziójában jár az ember, s bár mindent tud, mindent érez, mégis képtelen a részletekről szólni. A könyv egységes, egyszerre fogant, egyszerre, szervesen nőtt, alakult, kristályosodott, egyszerre támadt, öltött formát. A nyitány ózamatú, ősi és mégis modern. Stílusa tiszta, csiszolt, egyszerű. A drámai részek pergők, feszültek, élesek. A nő levele a nőhöz szívfacsaróan lázító, a futballista-fejezet zseniális, könnyed, finoman gúnyos, a diákbeszélgetés lesújtó, a kirándulás friss, mély, remekül érezteti az idő változását és állandóságát, egyben, jól alá van pincézve, minden kicsiség szimbolikus, a lírai részek őszinték, forrók, fojtott pátosz lebeg rajtuk, s egyben szerény restelkedés teszi emberivé, az értekező részek pontosak, jól zártak, okosak s itt-ott gyilkosak. Az egész együtt egységes, tiszta, átlátszó és igen-igen mély. Szerkezete, módszerei meghökkentően egyszerűek s mégis furfangosak. Ez a modern regény, nem regény, nem konvencionális alakzat, nem is tanulmány, nem kegyes irat, nem riport, nem realizmus és nem expresszionizmus, hanem minden együtt, anélkül, hogy szétesnék, zavarossá, kapkodóvá válnék, sőt anélkül, hogy valami trükköt érezne benne az ember.

Csodálatos, hogy milyen könnyen, egyszerűen élte meg a misztikumot a realitásban, a változót a változhatatlanban, az időt az időtlenségben! Egységes, mély, szerves világlátás van ebben a műben, nem üt ki belőle se a mai falu képe, sem a krakkói váré, beletartozik a parasztasszony és a középkori lovag, a bokrokkal benőtt, elrejtőzött templom és a mai plébánia, a halfőző társaság és a traktor. Én még nem olvastam mostanában olyan művet, amiben ennyire *egy* lett volna Ég és Föld, test és lélek, lélek és Szellem, király és paraszt, racionalizmus és csoda.

Nyelve általában tele van eleven vérrrel és tüzzel, ízzel, sóval, élettél. Érzékletes, egyszerű, rejtett izgalmakat eláruló nyelv, paraszti és patetikus, egyszerű és gazdag. Benne van az élő vegetáció duzzadása, illata, termékenységé. Finom, gyengéd, de olyankor vakmerően kemény. Szép magyar nyelv, ritmus lüktet benne és dallam hullámszik. Hajlékony, mindenütt azt érezteti, amit kell. Szikrák pattognak belőle, mutatván, mekkora feszültségben születtek.

No és meghökkenve látom a saját nevemet is a műben. Sohasem hittem volna, hogy nem csupán portás voltam a Kapuban, hanem

némileg segitettem is kinyitni. Ez az öröm sem csekélység számomra, mert íme, barátságunk során nemcsak vettem, hanem adnom is sikerült. Meghatottan olvastam leveleimből vett idézeteket s bámultam: én írtam volna? Sikerült hát itt-ott úgy a lényegre tapintanom, hogy Maga hasznát látta? Úgy biztatnom magát, hogy ilyen meredek útra mert és tudott lépni? Most már jól van, mind a ketten ugyanannak az úrnak a cselédei vagyunk, Maga Rozi, a komorna, én János, a komornyik. Egyformán beszélünk az úrról, akit szolgálunk, akinek a házat rendbe igyekszünk tartani, csizmáját keféljük, ételét készítjük, parancsait teljesítjük. Olykor, ha az úr bezárkozik, suttozva fecsegünk, össze is veszünk, kicsi dolgokon nyavalygunk, keveseljük a fizetést, de mind a ketten tudjuk, egyformán tudjuk, ki az az úr, mekkora és mit cselekedett velünk. És azt is, hogy amikor szól, vége minden lézengésnek, fecsegésnek, torkoskodásnak, veszekedésnek, akkor talpra és szolgálunk neki!

Minden jól van, az élet, a lét csodálatos és nagyon-nagyon jó, hogy együtt szolgálunk, Maga is, én is és ebben a szolgálatban eltörpül minden.

De nem szabad megrekednie ezen a színvonalon. A lajtorja végtelen. Maga sok-sok fokát meghágta, s most nem szabad leülnie, henyélnie, megelegednie. Még nagyobb magasságok nyíltak meg Maga előtt, azokra kell vetnie a szemét. Minden eddig írt műve csekélység ehhez képest. Most lett művész, eddig író volt. Jó író, de csak író. Ahová most eljutott, az túl van az írószágon, a jó írószágon, az már nem író-szint. Óriási erőket gyűjtött s ezeket az erőket följebbjutáshoz kell használnia. A Kapun belépett, de most odabent kell járnia, tennie, látnia, élnie. Íme, milyen messze van az a Rózsa, aki Makkai Jancsi oldalán szerepelt, társasági hölgy volt, akinek fényképeit a lapok közölték, akit „Erdély nagy írónőjének” neveztek. Ez a Rózsa, aki belépett a Kapun, már nem a régi! Több, mint erdélyi, több, mint magyar, több, mint református, több, mint asszony, több, mint anya és feleség. A teljes ember jelent meg és ezt a teljes emberséget kell megtartania, fejlesztenie. Ehhez képest minden csekélység! Meg tudom érteni, hogy Magát fárasztja a főzés, untatja a stoppolás, bosszantják az emberek, keseríti a pénz gondja. Mindent meg tudok érteni. És nem is bánom, hogy így van, mert Maga arra rendeltetett, hogy a megfogant tüzet táplálja és továbbadja. Hogy részecske legyen abban az atommagban, amely egyszer rettentő erővel magához vonz majd mindent ebben az országban, ebben a világban. Részecske, ami a kiformalódás törvényeit hordozza. Így áll a dolog,

Rózsa. Csak attól mentse meg Magát az Isten, hogy elégedetten, gögősen nézze önmagát és az embereket.

Ha tőlem függne, akadémiai taggá választanám, megadnám a becsületrend lovagi fokozatát, a Kossuth-díjat, három holdas kertet a háza köré, csónakot, vitorlást, állandó jegyet a világ minden vasútjára, hajójára, repülőgépére, örökké érvényes vizumokat, lefordíttatnám a könyvét angolra, franciára és oroszra, kinevezném Nagyasszonynak. Lajoskának ajándékoznék egy kitűnő belga puskát, lüttichit, az ország egész területére érvényes vadászjegyet és bőséges állami fizetést, azzal a kikötéssel, hogy ott, azt és akkor építsen, ahol, amikor, amit akar. Ádámnak egy kitűnő hangverseny-zongorát adnék s olyan könyvtárat, amilyen neki tetszik, továbbá egy különszobát, majdani gyönyörű, tágas házban. Mit még? A fene tudja. Mindent, amit csak kívánnak.

Mégis elsősorban Jankovichnak köszönheti ezt a könyvet. A csendnek, a víznek, a tiszta levegőnek, a magánynak. Tehát legfőképpen csendet, vizet, tiszta levegőt és magányt biztosítanék Magának és egy derék, béres asszonyt, aki főzön, stoppoljon.

Node a mű apró-cseprő hibáiról is hadd szóljak néhány szót. A kéziratban mindent megjelöltem, amit megjelölendőnek véltem. Nyelvi hibákat kijavítottam, vagy hullámos vonallal aláhúztam, hogy Maga keressen és találjon jobb szót. A henyesegeket, germanizmusokat kijavítottam, vagy legalább üldöztem (szeppent, adottság, — mentes pld. vízmentes), kivévn azokat a részeket, amelyek valakikre, pld. a diákra, a futballistára, a levélíró nőre jellemzők. Lapozza végig a kéziratot, és nézzen végig minden jelet. Ahol nem ért velem egyet, radirozza ki, puha ceruzával, gyengén írtam. Azt a két-három románizmust, amit leltem, kiöltem. A mai kommersz nyelv nyomait eltüntettem. Ámde felhívom a figyelmét arra, hogy a László elmékedéséről szóló rész kissé csikorogva indul, majd terjengőssé válik, rövidíteni, tömöríteni kéne. A megerőszkolt nő egyhelyütt túlságosan brutálisan részletezi az esetet, ez lélektani hiba, az ilyesmit leírni, de elmondani is vázlatosabban kell. Találatnak apró tévedések is. Pld. nem sámán, hanem sa-mán. Ez változtat a leányzó helyzetén a verses részben. A varázsdob használata helytelen annál a ráolvasásnál, amit leír. Nem akasztották nyakba, ezt csak a Nemzetiben tették a Pogány tűz-ben és az utasítás benne is maradt a darabom kiadásában, mert úgy utáltam a színházakat akkoriban, hogy nem magam korrigáltam. Rettentően helytelen, hogy a halfőző magyar kézzel keveri a fővő halat. Mint a képzett gasztronomus, de különösen, mint a halszakértő, tudom, hogy ezt az ősieledelt úgy

- 14 -

főzték hajdan is, mint ma, de borssal, keverni tízezer évvel ezelőtt éppen úgy nem volt szabad, mint ma, hanem csak rázni, a több mint százfokos lébe pedig nem nyúltak kézzel, hanem fakanállal. Néhány kicsi tévedés máshol is akad, majd megleli.

Ámde nem tudok szabadulni egy hiányérzéstől. Szerepeltetni kellene egy nyugalmazott tábornokot is, egy jólnevelt, buta, lovagias vén tábornokot, elvégre László lovag volt, vagy mi. Ijesztően groteszk, jellemző volna egy tábornok, olyan finoman megírva, mint amilyen a futballista! Gondolkozzék ezen s a mű nyer humorban, tragikumban, érdekességben, teljességben.

Kodolányi János

Gyűjteményes kötetek

Kodolányi János: FÖLDINDULÁS. Drémélet. Vsp., 1989.
 (Csűrös Miklós: A drémcsirő Kodolányi, 1988. jan.-júl.)

Németh László: ÉLETMŰ SZILÁNKOKBAN. Vsp., 1989.
 Jégvölgy-Székelyudvarhelyi K. 2. köt. 77-79. (Ismeret,
 1942. ápr. 14.)

Jóbiás Ákos: VÁNDORLÓ OTTHONOK. Benélső háttér és
 tájak. A magyar iratokban emlékhelyek. Vsp., 1989.
 471-479. (H. J., 1989. jan.)

1980

- Szabó György: Csodálatos tűz van benne Jan.
 Csókás László: A publicista K. /Sziv és pohár/ Jan.-márc.
 Gállos Orsolya: Országos érdeklődés - csekély példányszám /Baranyai utazás/ Márc.28.
 Emlékbeszéd helyett /Csikesz Sándorról/ Apr.-jun.
 Bakó Endre: "K. vagyok én is". Ili néni emlékezik Szept.21.
 Szalay Károly: Egy korszak gyilkos kritikája és a K. dilemma 1980

1981

- bj-: K.J. ajánló bibliográfia Apr.
 Szabó György: K. emlékek Balatonkenesén Jun.7.

1982

- Bényei József: A vád: plágium Jan.9.
 Szigethi Gábor Miklós: Az ormánsági nyelvjárás K. prózájában Okt.-dec.
 Molnár Edit: K.J. 1982

1983

- E. Fehér Pál: K. figyelmeztetése /Suomi/ Jun.24.
 Tüskés Tibor: K. szellemi szülőföldjén Jun.
 Dokumentumok Juhász Géza levelesládájából Dec.
 Fülöp László: Egy regényről és az életműről /Boldog békeidők/
 Pomogáts Béla: Kelet é/vagy Nyugat.Julianus b.
 Kornyané Szoboszlay Ágnes: K.J. nyelvéről
 Pók Lajos: A mitoszregény próbája. Én vagyok Dec.
 Ablonczy László: K.J. nyílt tárgyalásai
 Kristó Nagy István: K. közelében
 Két finnországi levél, közli ifj. K.J.
 Tüskés Tibor: K. és a finnek
 Bakó Endre: K. és Debrecen

- K. Julia: Az utolsó stáció } Dec.
 Juhász Béla: Számvetés }
 Kardos László: Törmelék 1983
- K.J. levelei Kardos Lászlóhoz
- Kenyeres Zoltán: A gombolyag legerősebb szála.
 K.J. publicisztikája 1983
- 1984
- Tüskés Tibor: K. körei Máj.-szept.
 Utasi Csaba: K. Boldog Margitja Jul.-szept.
 Gárdonyi Tamás: K.J. emlékmuzeuma Vajszlón Aug.28.
- Szabó György: Ismeretlen K. dokumentumok
 /Levelek Kuti Józsefhez/ Okt.-dec.
- Rónai Mihály András: József Attila 1984
- 1985
- Gárdonyi Tamás: K.J. emlékmuzeum Vajszlón Jun.29.
- 1986
- Lévay Botond: K.J. kiadatlan levelei Jugász Gézához Márc.
 Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei K.J. Jun.
- 1987
- Acs Zoltán: Nemzetfélők /K.J.: A hazugság öl/ Szept.
 Szántó Károly: K.J., a Francia Emlék védelmezője Okt.19.
- K.J. levelei Juhász Gézához 1987
- Pašiaková, Jaroslava: K.J. 1987
- 1988
- Achs Károlyné: K. Földindulás-ának forrásanyagáról Jan.-ápr.
 Csürös Miklós: A drámaíró K. Jan.-jul.
 Kóháti Zsolt: Irodalom képernyőn Márc.
 Zimonyi Zoltán: K.-kronika Szept.
 H.Gy.: K. Julia: Apém Nov.18.

Kabdebó Ióránt: Levelek egy pap írójához /Koren Emilhez/ Szept.-dec.

Laczkó András: K.J. hét levele Balatonboglárra
/Kormos Kovács Józsefhez/ 1988

Kodolányi Julia: APAM 1988

1989

[Dénes György] Dénes: K. Julia: Apám Jan.6.
Csürös Miklós: A Julianus barát új német ford.-ról Jan.18.
Tüskés Tibor: A családtag vallomása Jan.20.
Tóbiás Aron: Vándorló otthonok: K.J. Jan.-márc.
ifj.K.J.: A Kodolányi-ügy Febr.10.
Szalai Éva: Apém. K.J. memoárja Febr.13.
Erdős László: Földindulás a Földindulás körül Márc.15.
K.J. Szabó Istvánhoz Márc.29.
Illés Endre: A tizenharmadik század víziója Márc.29.
Csürös Miklós: Személyes hiteli tanuskodás
/K. Julia: Apám/ Apr.
Tóth István: Emlékezés K.J.-ra Apr.23.
Tüskés Tibor: K. nyelve Máj.
Belon Gellért: K. áttérése Máj.
Gyurkovics Tibor: Mi ellen tiltakozott 216
magyar író 1957-ben Máj.15.
Bata Imre: K.-problémák Máj-aug.
Csürös Miklós: K.J. és Szabó István levelezéséből Jun.-jul.
Csürös Miklós: K.J. levele Zimándi P. Istvánnak Jul.-aug.
Jókai Anna: A töve és gallya Jul.-aug.
Naplórészletek Jul.-szept.
Az emlékezések háza (napló) Aug.
Szalai Éva: K. Vizözön című regényének keletkezés-
története Aug.

Kabdebó Lőránt: A politikus létezés: bűn és büntetés. K.J.: Vizözön	Szept.
Jánosy István: K.J.: Én vagyok	Szept.-dec.
Medvigy Endre: A fekete bojtár december-országban	Okt.18.
Fábián Gyula: A széttört kőtábla üzenete. Až égő csipkebokor elemzése	Okt.
Borbély László: K.J.-ra emlékeztek Budahegyvidéken	Nov.26.
K.J. levele Ignác Rózsának	1989